URBÁN ALADÁR

A NEMZETŐRSÉG ÉS HONVÉDSÉG SZERVEZÉSE 1848 NYARÁN

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

URBÁN ALADÁR

A NEMZETŐRSÉG ÉS HONVÉDSÉG SZERVEZÉSE 1848 NYARÁN

A szerző levéltári okmányok, a korabeli sajtó és emlékiratok alapján dolgozza fel a nemzetőrség és honvédség 1848. évi szervezésének történetét. A munka első része a nemzetőrséggel foglalkozik. Ez a spontán létrejött, majd törvényben is szentesített intézmény alapja lehetett volna a magyar nemzeti hadseregnek. Kiképzetlen és fegyver nélküli tömegeivel azonban legfeljebb helyi rendfenntartó feladatokra volt alkalmas.

A monográfia második része azt vizsgálja, hogy az első honvédzászlóaljak miként válhattak — önkéntes jellegük és az értelmiség nagyarányú részvétele következtében — a szabadságharc tömeghadseregének előfutárává.

A munka részletesen foglalkozik Batthyány Lajosnak, a nemzetőrség és honvédség szervezését intéző első magyar miniszterelnöknek kevéssé ismert tevékenységével is.

Nemzetőri létszámkimutatások, nemzetőri és honvédtiszti névsorok, a fontosabb események kronológiája egészíti ki a monográfiát.

URBÁN ALADÁR

A NEMZETŐRSÉG ÉS HONVÉDSÉG SZERVEZÉSE 1848 NYARÁN

A NEMZETŐRSÉG ÉS HONVÉDSÉG SZERVEZÉSE 1848 NYARÁN

ÍRTA

URBÁN ALADÁR

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1973

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1973. Urbán Aladár

Printed in Hungary

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó 7

A NEMZETŐRSÉG SZERVEZÉSE 9

I. A NEMZETŐRSÉG SPONTÁN ALAKULÁSA ÉS A POZSONYI TÖRVÉNYHOZÁS 13

1. A nemzetőrség alakulásának kezdete a fővárosban 13
2. A vidéki nemzetőrség 16
3. A pozsonyi országgyűlés és a nemzetőrségi törvényjavaslat 19
4. A pest-budai nemzetőrség szervezése a kormány megérkezéséig 24
5. A Miniszteri Bizottmány és a vidék nemzetőrsége 26
6. A vidéki szervezés nehézségei 30
7. Az első eredmények áttekintése 33

Jegyzetek 36

II. A XXII. TÖRVÉNYCIKK GYAKORLATI ÉLETBE LÉPTETÉSE ... 45

1. A pesti közjáték: 1848. április 19. 45
2. Az Országos Nemzetőrségi Haditanács megszervezése és hatásköre .. 49
3. A nemzetőri összeírás problémái 55
4. Ellenszegülés a nemzetőrség szervezésével szemben 60
5. A régi polgárőrség alakulatai 63
6. A nemzetőrség létszáma és összetétele 1848 nyarán 67

Jegyzetek 74

III. A NEMZETŐRSÉG FELFEGYVERZÉSE ÉS KIKÉPZÉSE 86

1. A fegyvergyártás megszervezése 86
2. Külföldi fegyvervásárlás 91
3. A nemzetőrség fegyverzete 1848 nyarán 97
4. Tisztek, kiképzők, szabályzatok 105
5. Nemzetőri lovasság és tüzérség 112
6. A nemzetőrség őrszolgálata és karhatalmi alkalmazása 118
7. Javaslatok a nemzetőrség átszervezésére 121

Jegyzetek 123

IV. A NEMZETŐRSÉG TÁBORI SZOLGÁLATA ÉS ÁTSZERVEZÉSE 143

1. Nemzetőrség a déli táborban 143
2. A nemzetőrség táborba szállításának nehézségei 152
3. Nemzetőrség a Dráva-vonalon 159
4. A tolnai zászlóalj „hazatérése", ennek tanulsága és következményei 169
5. Az önkéntes mobilizáció rendszere 178
6. Az önkéntes nemzetőrség kerületi szervezése és ennek eredményei .. 185

Jegyzetek 195

A HONVÉDSÉG TOBORZÁSA 223

V. AZ ELSŐ HONVÉDZÁSZLÓALJAK FELÁLLÍTÁSA 225

1. Az előzmények 225
2. A szervezés első lépései 228
3. Az új alakulatok közjogi helyzete és elnevezése 231
4. Toborzás a fővárosban és környékén 236
5. A vidék és az önkéntesek kiállítása 242
6. A vidéki toborzás módjai és eredményei 252
7. Az első honvédzászlóaljak társadalmi bázisa 263

Jegyzetek 269

VI. A HONVÉDSÉG FELSZERELÉSE, KIKÉPZÉSE ÉS TÁBORBA SZÁLLÁSA 296

1. A honvédség felállításának anyagi vonatkozásai; az egyes zászlóaljak felszerelése 296
2. Kiképzés és szabályzatok; honvédtisztek, a honvéd-főparancsnokság, honvéd hadügyészek 304
3. Az első honvédzászlóaljak a déli hadszíntéren és a Dráva-vonalon ... 317

Jegyzetek 325

ÖSSZEFOGLALÁS 351

A NEMZETŐRSÉG ÉS HONVÉDSÉG SZERVEZÉSÉNEK IDŐRENDI ÁTTEKINTÉSE 360

LEVÉLTÁRI ÉS KÉZIRATOS FORRÁSOK 370

RÖVIDÍTÉSEK 372

1. Forráskiadványok és feldolgozások rövidítései 372
2. Egyéb rövidítések 375

MELLÉKLETEK 379

I. Megyék és városok nemzetőrsége 381
1848. április—szeptember 381
A) Megyék és kerületek nemzetőrsége 381
B) Városok nemzetőrsége 383

II. Nemzetőrségi törzstisztek és zászlóaljparancsnokok névsora 1848. június 6—szeptember 21. 386

III. Lovas nemzetőri osztályok felosztása és létszáma 1848 nyarán 394

IV. Az első honvédzászlóaljak toborzási körzete 395

V. „Nemzeti honvédőrség 9-ik zászlóalj. Napi rend Július havára 848." 396

VI. Honvéd törzs- és főtisztek névsora 1848. június 8—szeptember 24. 399

MUTATÓ 411

KÉPMELLÉKLETEK 427

ELŐSZÓ

„Csodálatos ifjú sereg,
Mely, nem tudni, hogyan támadt,
Napok szülték, s mégis mintha
Szülte volna három század."

Tóth Kálmán: Előre !

Az 1848/49. évi magyar forradalom és szabadságharc könyvtárnyi irodalmából mind a mai napig hiányzik a honvéd hadsereg történetének: szervezésének és hadműveleti tevékenységének korszerű, levéltári kutatásokra alapozott feldolgozása. Nem jobb a helyzet a nemzetőrség kérdésében sem, mert ebben a vonatkozásban legfeljebb egyes törvényhatóságok területén lezajlott események ismertek. Hiányzik azonban a nemzetőrség intézményének olyan bemutatása, amely országos méretekben összegezné felállításának, a lakóhelyén betöltött szerepének és tábori szolgálatra való alkalmazásának kérdéseit.

Jelen tanulmány az említett hiányok egy részének pótlására vállalkozik, amikor a nemzetőrség és honvédség szervezésében a Batthyány-kormány által elért eredményeket, a kormány és a hatóságok tevékenységét akadályozó és segítő tényezőket kívánja bemutatni. A munka a szerző 1953-ban benyújtott, az 1848. évi első honvéd zászlóaljak szervezésének általános kérdéseivel foglalkozó egyetemi szakdolgozatából nőtt ki. A téma feldolgozatlansága és az újabb eredményeket ígérő gazdag forrásanyag miatt — több oldalról jövő biztatásra — ezért tovább foglalkozott az 1848/49. évi hadszervezés kérdéseivel.

A fontosabb vidéki levéltárak anyagát is átvizsgáló kutatás után, 1959-ben kezdődött meg a honvédség szervezésének kezdeti eredményeit számbavevő feldolgozás. A munka azonban akkor, a körülmények kényszerítő ereje folytán, rövidesen abbamaradt. Újabb négy évi, a Batthyány-kormány egész hadügyi problematikáját felölelő anyaggyűjtés után, 1962—1964 között készült el a jelen tanulmány, amely már a nemzetőrség 1848. évi felállításának történetét, a nemzetőrség és a honvédség közötti hasonlóságokat és különbségeket is vizsgálat alá vonja. Ezt követően mutatja be a szabadságharc honvédserege első zászlóaljainak toborzását, kiképzését és röviden az 1848 nyarán lefolyt hadműveletekben való szerepét.

A most kiadásra kerülő munka lényegében megegyezik a szerző által 1965 májusában kandidátusi értekezésként megvédett monográfia szövegével. Újra olvasva a kiadásra kerülő értekezést, néhány helyen nem csupán az opponensek észrevételeit hasznosította, hanem a megírás óta eltelt hét esztendő tapasztalatait is. Ezek a kisebb módosítások azonban nem érintik az 1964 szeptemberében befejezett munkának sem szerkezetét, sem belső arányait, sem koncepcióját.

Munkája keletkezéséről számot adva, a szerzőnek meg kell emlékeznie azokról, akik azt jóindulatú biztatással, szakmai tanáccsal és kritikával segítették. Mindenekelőtt őszinte hálával gondol Barta István és I. Tóth Zoltán emlékére, akik a kezdőnek kellő útbaigazítást adtak, és akik közül Barta István végig figyelemmel kísérte jelen monográfia sorsát, egészen

annak megvédéséig. Köszönettel tartozik Sinkovics Istvánnak, továbbá opponenseinek: Borus Józsefnek és Varga Jánosnak, akik több ízben tanáccsal és hasznos kritikával segítették. Ezúton is köszönetet kell mondania a vidéki levéltárak vezetőinek és munkatársainak, akik messzemenő kollégiális szívességgel voltak a szerző segítségére, nemegyszer levelezés útján adva felvilágosítást kérdéseire, kételyeire. Végül őszinte köszönettel kell megemlékeznie részben az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának dékánjairól, részben a Magyar Történelmi Társulat vezetőségéről, akik az 1955—1958 között folytatott vidéki levéltári kutatásainak anyagi fedezetét biztosították.

Budapest, 1972. március

Urbán Aladár

A NEMZETŐRSÉG SZERVEZÉSE

„A nemzetőrség kezében van
a hazának közbátorsága,
s a szabadság legerősebb támaszának,
a rendnek fenntartása."

(Pest város Rendre Ügyelő Választmányának felhívása, 1848. április 2.)

A pesti ifjúság március 15-én meghirdetett 12 pontja a polgári átalakulás és a nemzeti függetlenség tettleges megvalósításának legfontosabb követeléseit tartalmazta. Pontjai többségében állandó napirendi kérdései voltak az elmúlt évek országgyűléseinek vagy legalább az ellenzéki megbeszéléseknek. Megoldásuk sürgető voltát a széles nemzeti közvélemény jól ismerte, mielőbbi valóraváltásukat igényelte. Egy pontot találhatunk csak a tömör programban, amely — ha emlegették is az előző években — újszerűen hangzik: ez a nemzetőrség követelése. A nemzetőrség intézményének megszületésénél ugyanis legalább annyira szerepet játszottak a korábbi forradalmak — elsősorban a nagy francia forradalom — és az egyidejűleg lejátszódó párizsi és bécsi események tapasztalatai, mint a pillanatnyi helyzet szülte lehetőség és szükségesség.

Mindez természetes is. A nemzetőrség annyira sajátosan a forradalmi helyzet szülötte minden addigi forradalomban, hogy követelése csak meghatározott helyzetben képzelhető el. Az viszont, hogy a nemzetőrség felállításának igénye március 15-e előtt nemcsak a 12 pont tervezetében,[1] a forradalmi pesti ifjúság soraiban merült fel, de március 15-én — a pesti fejleményektől függetlenül — a pozsonyi országgyűlés is határozatilag mondotta ki szükségességét,[2] azt mutatja, hogy a liberális reformnemesség soraiban is volt bizonyos igény a polgári forradalmak általános tapasztalatainak alkalmazására. Ez pedig csak dicséretére válik a pozsonyi törvényhozóknak még akkor is, ha egyesek nem láttak mást a nemzetőrségben, mint az 1790-ben Bécs ellen fegyveresen tüntető, azóta reménytelenül levitézlett nemesi bandériumok valami korszerűvel történő helyettesítését,[3] vagy egyszerűen a francia háborúk óta már sok városban létező polgárőrség felhígítását, illetve országos méretű kiterjesztését.[4]

A nemzetőrség elsődleges történelmi funkciója természetesen minden addigi polgári forradalomban a megszerzett politikai hatalom biztosítása volt a feudális abszolutizmussal szemben. Ebből megállapíthatjuk, hogy a nemzetőrség követelésének ellenállásra is felkészülő megfogalmazói ez által tudatosan a Bécsnek engedelmeskedő állandó hadsereg ellensúlyát kívánták létrehozni. Hogy a nemesség hangadói a pozsonyi reform-országgyűlésen maradéktalanul átlátták-e ezt — s csak elhallgatták, mint többek között Salamon Ferenc a szemükre veti[5] — vagy sem, a tényen nem sokat változtat. A nemzetőrség intézménye mindenesetre a főváros példája nyomán — és az országgyűlés segédkezése mellett — a márciusi követelések közül elsőként valósult meg. Az „idegen minta" rövidesen fontos szerepet játszott hazánk életében is, egyben legjellemzőbb és legtöbbet vitatott intézményévé vált az 1848/49-es magyar forradalomnak és szabadságharcnak.

I. A NEMZETŐRSÉG SPONTÁN ALAKULÁSA ÉS A POZSONYI TÖRVÉNYHOZÁS

1. A nemzetőrség alakulásának kezdete a fővárosban

1848. március 15-ének nagy sikere nemcsak a sajtószabadság megteremtése és Táncsics Mihály kiszabadítása volt. A sorkatonaságnak a beavatkozástól való eltiltása ugyanis egyben a *nemzetőrség létjogosultságának elismerését* jelentette. Március 15-éről 16-ára virradóra a fővárosban az „éji csend fentartás" már a polgárőrség feladata volt.[6] A Rendre Ügyelő Választmánynak másnap reggel megjelent — az egész nemzethez intézett — értesítése adta tudtul azt az előző este született határozatot, hogy „a pesti polgári őrsereg eddigi száma jelenleg 1500-ra szaporíttassék, s mint nemzeti őrsereg nemzeti színekkel ékesíttessék".[7] Pesten tehát a napóleoni háborúk óta létező polgárőrség azonnal átalakult nemzetőrséggé. A fentiekkel egyidejűleg jelent meg a Választmánynak ugyancsak az előző napról kelt felhívása Pest lakosaihoz, amely már a nemzetőri toborzás részleteiről tudósított.[8] A magyar—német nyelvű falragasz szerint „minden becsületes ember" jelentkezhet a városházán, ott kap fegyvert, valamint — a polgárőrséggel azonos — megkülönböztető jelzést: bal karjára nemzeti szalagot, fövegére nemzeti színű rózsát. A felhívás közli azt is, hogy a Választmány szükség esetén tovább fogja növelni a nemzetőrség létszámát.

Ezzel március 16-án megkezdődött a fővárosi nemzetőrség szervezése. Még ezen a napon sikerült az Újépületből 500 puskát szerezni,[9] és este az öt őrtanya köré csoportosított „rendes polgári őrsereg" már fegyveresen tartott őrjáratot. Mindezt a Választmány március 16-án kelt, a pesti nemzetőrség ideiglenes szabályait nyilvánosságra hozó értesítésből tudjuk.[10] Eszerint a fegyverek az őrszobákon maradtak, egyéni használatra egyelőre nem adták ki azokat. A falragaszból az is kitűnik, hogy „500-an az ifjabb hazafiak közül" — akiknek névsorát a Választmány őrizte — „az ifjúság által megválasztva s a fenn nevezett 5 őrtanyára százankint felosztva", a polgárokkal együtt őrködnek. A tudósítás azt jelzi, hogy a márciusi baloldal a nemzetőrség felállításának pillanatától szervezett erőként jelentkezett fegyveres szolgálatra.

A fegyverhiány március 17—18-án tovább enyhült az eredetileg igényelt 1500 fegyverből hiányzó mennyiség: előbb 200, utóbb 800, „időközben használhatóvá tett" puska kiszolgáltatásával.[11] A budai katonai főparancsnok, Ignaz Lederer által „méltánylandó készséggel" átadott kincstári fegyverek megszerzése a királyi biztosként működő Almásy Móric grófnak is köszönhető. Almásy személyesen járt a főhadparancsnoknál és a város tanácsával együtt vállalta a felelősséget, hogy ezek a fegyverek csak megbízható és „békés jellemű egyének" kezébe kerülnek.[12] A fegyverek azonban — bármennyire is újabb sikert jelentett megszerzésük — nem váltottak ki osztatlan örömet, mivel többségük korszerűtlen és nehéz, rozsdás és elhanyagolt volt.[13] Egyes előretekintő szakértők már ezekben

a napokban kijelentették, hogy az „ócska banganétokat" a Dunába kellene hányni. A nemzetőrségnek — mondották — más harceljárást kell alkalmaznia, mint a sorkatonaságnak, ezért vontcsövű golyós puskára lenne szüksége, amivel egy hét alatt megtanulna lőni.[14]

Bármennyire gyatrák voltak is ezek a fegyverek, mégis erősítették a főváros népének biztonságérzetét és lehetővé tették a nemzetőrség létszámának további növelését. Így rövidesen napirendre került *a tisztikar megválasztása*. Ezt jelentette be Klauzál Gábor és Irinyi József rendelete, amely március 18-án délelőttre tűzte ki a pesti polgárőrség különböző osztályainak gyülekezését, hogy ott megválasszák a tiszteket és feleskessék az új tagokat.[15] A rendeletből megtudjuk, hogy ekkor még változatlanul fenntartották a polgárőrség március előtti szervezetét, — azért nem beszél még a felhívás nemzetőrségről. Így a „polgárhuszárokhoz", a dragonyosokhoz, a magyar gyalogsághoz, továbbá a vadász és gránátos osztályokhoz lehetett jelentkezni. Az újat, az újonnan szervezett nemzetőrséget tulajdonképpen csak a pesti nemzetőrség „6. osztályát" alkotó ifjúsági csapat képviselte élén Pulszky Ferenccel. Ez biztosította magának — mint a rendelet szövegéből is kitűnik —, hogy „saját választott tisztei alatt" külön csapatot alakíthasson.[16]

A pesti fejlemények lassan Budán is visszhangra találtak, és a március 16-i közgyűlés másnapján itt is megjelent a nemzetőrség szervezéséről szóló felhívás.[17] Ennek értelmében minden 20—60 év közötti birtokost, valamint a város kebelében kereskedést vagy mesterséget űző személyt szolgálatra köteleztek, míg más, „a rend fenntartásában érdekelt" személyek jelentkezésére aláírási íveket nyitottak. A budai nemzetőrség magvát alkotó dikaszteriális tisztviselők és városi polgárok számára — a Helytartótanács közbenjárására — még március 18-án sikerült 200 fegyvert biztosítani.[18]

Pest városának egyidejű kísérlete, hogy további fegyvereket szerezzen, nem járt sikerrel. Újabb igényét azzal indokolta, hogy arra a vásárvasárnap (március 19.) alkalmával a városba özönlő tömeg esetleges rendzavarásának megakadályozására van szükség.[19] Lederer nem volt hajlandó újabb fegyvereket kiadni, még ha a kérelmet Zichy Ferenc gróf, a Helytartótanács ideiglenes vezetője terjesztette is elő. Talán a kincstári épületeken a nemzeti lobogó kitűzését követelő március 18-i népgyűlés magatartása vezette a főparancsnokot arra a felismerésre, hogy a pesti népmozgalom „rendfenntartó igyekezete" nem a régi rend fenntartását célozza, — talán csak ereje tudatában akart szembeszegülni a Helytartótanács urainak máról holnapra bekövetkezett szolgálatkészségével. Tény az, hogy elzárkózott az újabb követelések teljesítése elől, és március 20-án az eddigi eljárását igazoló jelentésében egyidejűleg kérte a nádort, hogy utasítsa a fővárost: elégedjék meg az eddig kapott fegyverekkel.[20] A nádor másnap Pozsonyból kelt levele valóban arra intette Pestet és Budát, hogy ha még fegyverre volna szükségük, úgy azt magánúton, pénzért igyekezzenek beszerezni.[21] A nádor Lederert ugyanakkor figyelmeztette: a király álláspontja az, hogy ahol van fegyver, ott adni kell a nemzetőrségnek.[22]

Lederer talán tovább látott Almásy Móricnál, Zichy Ferencnél és társainál, akik úgy vélték „a közrend és belbátorság" fenntartásában együttműködhetnek a felduzzasztott fővárosi polgárőrséggel. Táplálhatta azon-

ban ezt az illúziót az is, hogy bár az eredeti, március 16-i felhívás minden „becsületes embert" a nemzetőrség soraiba hívott, március 18-án már feltételekhez kötötték a kézműveslegények felvételét. Nem valószínű, hogy erre a fegyverek hiánya miatt került sor. Inkább valószínű, hogy a fővárosban a forradalmi helyzet következtében kialakuló *gazdasági pangás* (a vállalkozási kedv, s ezzel együtt a munkaalkalmak csökkenése, az ezüstpénz eltűnése stb.) velejárójaként jelentkező szociális nyugtalanság vezetett a szigorításhoz. Ez szülte Klauzál ismert értesítését, amely kimondja, hogy a nemzetőrségbe csak magyar állampolgárságú mesterlegényt vesznek fel és csak olyan egyént, kinek viseletéért valamely „jónevű polgár" kezeskedik.[23] A fejlemények azonban huzamosabb ideig megakadályozták ennek a rendelkezésnek maradéktalan végrehajtását. Az Ellenzéki Kör által létrehozott osztály (a pesti nemzetőrség 6. osztálya) pedig bevette soraiba a Glembay Károly vezetésével hozzájuk csatlakozott iparoslegényeket.[24]

A vagyonos polgárság kísérlete, hogy a kiváltságos polgárőrség nemzetőrséggé alakulását megakadályozza, nem járt sikerrel. Így nem tört meg a nemzetőrségi toborzás lendülete sem. Amikor március 19-én az országgyűlés küldöttsége Pesten járt, tiszteletére a Szabadság téren* rendezett díszszemlén már a nemzetőrség hat osztályának mintegy 4000 főnyi nemzetőre vonult fel.[25] Ennek rendezése már komoly gondot okozott, ezért a Rendre Ügyelő Választmány külön őrseregi tanácsot hozott létre. Az új szerv március 21-én kibocsátott felhívásában leszögezte, hogy 25-éig még engedélyezik az egyik osztályból a másikba való átlépést.[26] A végleges rendezéshez azonban elsősorban fegyverre volt szükség, a nádor pedig március 21-én kelt levelében Pestet és Budát egyaránt arra kérte, hogy Lederertől újabb fegyvert ne igényeljen. Ezért Pest város tanácsülése 21-én Batthyány miniszterelnökhöz fordult, s annak március 17-én kelt körlevelére hivatkozva — amely a törvényhatóságokat tette felelőssé a rend megőrzéséért — kérte, hogy a Helytartótanács útján gondoskodjék elegendő fegyver kiutalásáról.[27]

A közvélemény egyébként nem nyugodott bele sem a főparancsnoki becsületszóba (ti. hogy Budán nincs több fegyver), sem a nádori tanácsba. A radikálisok a miniszterelnökhöz intézett feliratot sem tartották elegendőnek. A sajtó pedig annak a véleményének adott hangot, hogy: „A budai fegyvertárban okvetlenül több jó fegyvernek kell lennie, mint amennyi már kiadatott".[28] Ilyen előzmények után gyűlt össze március 23-án a Nemzeti Múzeumnál az a fegyvert követelő népgyűlés, amely el volt szánva arra, hogy Lederer elutasító magatartása esetén a fegyvertárnak azonnali átadását fogja követelni.[29] Ilyen körülmények között tudott azután a Nyáry Pál által vezetett küldöttség — a megrémült Helytartótanács buzgólkodása mellett — a főhadparancsnoktól újabb, állítólag Komáromból vagy Bécsből érkezett 1000 fegyvert kicsikarni.[30] A Marczius Tizenötödike aznap esti beszámolója szerint ezzel, valamint a magánosok kezén levő fegyverekkel és a régi polgárőrség puskáival, a pesti nemzetőrség összes lőfegyvereinek száma 4200 darabra emelkedett.[31]

* A régi városháza előtti tér (a városháza piaca), kb. az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának mai A-épülete helyén. Nevét március 16-án Petőfi javaslatára kapta.

Mindez pedig nem kevés, hiszen a pesti nemzetőrség létszáma március 25-ig alig haladta meg az 5000 főt,[32] vagyis a felfegyverzettség 80—85%-os volt! Ez azt jelenti, hogy ekkor már a pesti fegyveres nemzetőrség létszáma megegyezett a főváros népével elméletileg szembeállítható sorkatonaság létszámával.[33]

Ennek az őrseregnek jelentőségét csak növeli, hogy a baloldali ifjúság vezetése alatt álló 6. osztály (a „körosztály" — ahogyan az Ellenzéki Kör tagjaiból szervezett alakulatot a sajtó nevezte) által felkarolt mesterlegények még mindig tagjai voltak ennek a nemzetőrségnek.[34] Ugyanakkor le kell azt is szögeznünk, hogy a pesti nemzetőrség gyenge fegyverzete és kiképzetlensége miatt meg sem közelítette a sorkatonaság harcértékét.

A budai nemzetőrségnek tudtunkkal nem voltak ilyen problémái. Március 22-én megtörtént a polgárőrség és a nemzetőrség összeolvadása, és 25-én az együttes létszám 1399 fő volt.[35] Fegyvert azonban — a március 18-án szerzett 200 puskán kívül — nem sikerült többet kieszközölnie. Március 23-án is azt a választ kapták, hogy a fegyvereket saját pénzükön ők szerezzék be.[36] Tekintettel arra, hogy a budai nemzetőrség zömét jómódú elemek alkották, ez nem is volt méltánytalanság.

A fővárosi viszonylag nagy létszámú nemzetőrség azonban csak kellően rendezve és kiképezve, tanult vezetők irányításával tölthette be igazán hivatását. Ennek tudatában volt a Rendre Ügyelő Választmány is, ezért március 19-én vagy 20-án engedélyt kért a főhadparancsnokságtól Kiss Károly nyugalmazott kapitány és Korponay János gránátos főhadnagy számára, hogy azok a nemzetőrség oktatásában részt vehessenek.[37] Előbbi személye ellen nem esett kifogás, utóbbi azonban mint tényleges tiszt, ekkor még nem kapta meg a hozzájárulást. Gál Sándor székely határőrezredi hadnagy — aki szabadságon a fővárosban tartózkodott — ekkor jelentkezett, s közölte: vállalja a feladatot, és egyidejűleg kéri a katonaságtól való elbocsátását is.[38] Így Gál Sándor kezdte meg a nemzetőrség ideiglenes szabályzatának kidolgozását. Később pedig a Miniszteri Bizottmányban elfoglalt Pulszky Ferenc helyett átvette a pesti nemzetőrség 6. osztályának kapitányságát is.[39] Az ideiglenes szabályzat tudomásunk szerint március utolsó hetében már 10 000 példányban sajtó alatt volt, s április 1-ére állítólag már meg is jelent.[40]

A hihetetlen gyorsasággal elkészült magyar—német nyelvű munka[41] már valóban lehetővé tette a pest-budai nemzetőrség rendszeres kiképzését. Ehhez azonban további katonai kiképző személyekre volt szükség. A Rendre Ügyelő Választmány ennek érdekében március 24-én sürgette, hogy *a hadseregből kilépett vagy nyugalmazott tisztek* vegyenek részt a nemzetőrség kiképzésében. Ehhez a katonai szervek is beleegyezésüket adták.[42]

2. A vidéki nemzetőrség

A pesti fejlemények nem maradtak visszhang nélkül. A nagyobb városokban rövidesen népgyűléseket hívtak egybe, „közbátorsági választmány"-okat hoztak létre, és a legtöbb helyen egyidejűleg megkezdték a nemzetőrség felállítását vagy a régi polgárőrség kiegészítését. Több város — mint

pl. Szeged, Szentes, Kecskemét stb. — azonnal kapcsolatba is lépett a Pest városi Rendre Ügyelő Választmánnyal.[43] A megyék, érthető módon, lassabban reagáltak, s a mozgalom sok esetben nem terjedt túl a megyeszékhely határain.

A nemzetőrség megszervezése azonban nemcsak ott kezdődött meg, ahol az ellenzék elég erős volt (vagy a régi, reakciós vezetés megrettent és visszahúzódott), s a népgyűlések és az általuk létrehozott választmányok az első pillanattól bele tudtak szólni a város dolgába. Ha lassabban is, ez már a második héten bekövetkezett a legtöbb nagyobb városban. Annál is inkább, mert erre bátorított Batthyány Lajos március 17-én kelt első körlevele,[44] amely a törvényhatósági elnököket a „közbéke és nyugalom" fenntartására intette, nehogy a minisztérium és az országgyűlés munkáját „kicsapongások vagy idő előtti követelések" akadályozzák. S ha a miniszterelnök levele megnyugtatta a fontolva haladókat, — az aggályoskodó kormányhűeket a Helytartótanács segítette ki az esetleges helyi fellépések által okozott kínos dilemmájukból. A Helytartótanács ugyanis március 17-én (a miniszterelnökkel azonos napon) utasította az alispánokat és a városi tanácsok elnökeit, hogy „a közbátorság és rend fenntartásáról, s minden keletkezhető zavarok erélyes megelőzéséről a körülményekhez képest törvényszerűleg" gondoskodjanak.[45] Ez pedig természetesen a nemzetőrség felhasználását, illetve megszervezését is jelenthette, s a hatóságok — amint az idézett rendelet kapcsán kelt jelentéseikből kitűnik — ezt így is értelmezték.

Ezekben az iratokban azonban nem szerepelt még a nemzetőrség. Csak a „minden netáni mozgalmakat" figyelemmel kísérő állandó választmányok felállítására buzdító második miniszterelnöki körlevél[46] — amely március 22-én, a nemzetőrségi törvényjavaslat vitájának napján kelt — tesz róla említést. De erről szólva, Batthyány nem rendelkezik, csak tanácsol: „Városokban s népesb helyeken a vagyonos osztályból olly őrsereg alkottathatnék, melly már együttartása által a személy és vagyonbátorságot fenntartani képes leend." Ez a körirat utasítja a hatóságokat, hogy kötelesek a miniszterelnökhöz háromnaponként helyzetjelentést küldeni — és ennek mását a Helytartótanácshoz felterjeszteni —, amelyeknek jóvoltából megbízhatóan tudjuk rekonstruálni ezeknek a mozgalmas napoknak az eseményeit.

A nemzetőrség szervezését vidéken Székesfehérvárott kezdték meg, ahol már március 17-én megalakították a közbátorsági választmányt. Szegeden az állandó bizottmány március 18-án határozta el a polgárőrség létszámának növelését. Ugyanekkor történtek hasonló lépések — az aznapi népgyűlés határozatára — Esztergomban és Szabadkán is, továbbá Temesvárott, ahol azonban a megye rendkívüli közgyűlése hozott határozatot a polgárság felfegyverzésére.[47] Debrecenben március 19-én született döntés az őrsereg számának növeléséről, s hasonlóképpen Egerben is ezen a napon határozta el a népgyűlés a polgárőrség megteremtését. Kőszegen és Pécsett szintén március 19-én kezdődtek az események. Utóbbi helyen a polgárőrség átvette az őrszolgálatot, és létszámának szaporítására aláírási íveket nyitottak. Borsod megye rendkívüli közgyűlése március 20-án járult hozzá Miskolc kérelméhez, s bizottságot küldött ki „a kiállítani kívánt

polgári őrseregnek vagyonosság, vagy értelmiség alapján leendő alakítására és rendezésére . . .''[48] Csongrád megye ugyancsak ekkor tartotta közgyűlését, melyből választmányt küldött ki ,,a személy és vagyon bátorságot védő őrcsapatot nemzetőr czím alatt fel állítani'' . . .[49] Győr városának polgárőrsége e napon alakult át egységes védsereggé, s vett át három őrhelyet a katonaságtól. Arad városa ekkor fogadta el a 12 pontot, s Bihar megye is március 20-án tette Beőthy Ödön vezetésével az első lépéseket a ,,polgári őrsereg'' megteremtésére.[50]

Ekkor, egy hét múltán, március 21-én bekapcsolódott a ,,vezér megye'' is a nemzetőrségi szervezkedésbe. Pest megye ezen a napon tartott közgyűlése kimondotta: ,,A nemzeti őrseregnek felszólítás és szabad hozzájárulás útján az egész megyében azonnali felállítása rendeltetik.''[51] Ennek megvalósítására Nyáry Pál mint elnök, Patay József és Klauzál Gábor mint alelnök vezetésével kiküldték a megyei Közbátorsági Állandó Választmányt, amely funkcióját tekintve nemcsak kiegészítette a városi Rendre Ügyelő Választmányt, de tagjai révén tulajdonképpen szorosan összefonódott azzal.[52] A választmány március 23-án kéréssel fordult Batthyány miniszterelnökhöz, hogy a megye nemzetőrségének felfegyverzésére biztosítson 50 000 (!) puskát a hozzávaló lőszerrel együtt.[53]

Ugyancsak március 21-én született határozat Újvidéken, továbbá Szentes, Selmecbánya és Szatmárnémeti városában a nemzetőrség szervezéséről, Kassán és Zólyomban a polgárőrség kibővítéséről, és ezen a napon intézkedett Szabolcs és Szatmár megyék rendkívüli közgyűlése is a nemzetőrségről. Arad városában március 22-én alakult át a régi polgárőrség nemzetőrséggé, s Losoncon is ekkor alakult meg a nemzetőrség. Komárom városában, Nagybecskereken és Nagybányán pedig március 23-án történtek intézkedések a nemzetőrség felállításáról.

Megvonva ezeknek a napoknak mérlegét, láthatjuk, hogy ez a kezdeti szervezkedés, amilyen elementáris erejű egyes helyeken, főleg a városokban, ugyanakkor a megyék részéről kevés mozgás tapasztalható. A városi nemzetőrségek többsége *a volt polgárőrségre* épült, így Győr, Esztergom, Székesfehérvár, Pécs, Szabadka, Szeged, Arad, Debrecen, Kassa és Zólyom esetében. A szervezés általában önkéntes, de pl. Győr és Debrecen a városi polgároknak kötelezővé teszi a belépést.[54] A számszerű eredmények — a polgárőrség ismert létszámán túl — ezekben a napokban még igen bizonytalanok. Biztos adatunk csak Selmecről van, ahol a miniszterelnök első körlevelében március 21-én kezdett szervezés eredményeként két nap alatt mintegy 500 főnyi ,,város és bánya tisztekből, polgárokból és bánya gyakornokokból'' álló, tehát erősen a tehetős polgárságot képviselő nemzetőrség gyülekezett össze.[55] Ami a felfegyverzettséget illeti, arról a következő adatok állanak rendelkezésünkre: a pécsi polgárőrség 230, a temesvári és a kassai 200—200, az esztergomi 180, a komáromi 160, a székesfehérvári 150, a kőszegi 120 és a szabadkai 100 fegyverrel rendelkezett.[56] Emellett Debrecennek 117 főnyi, még a nádor 1847. évi körútja alkalmából kiállított (és nyilván felfegyverzett) lovas nemzetőrsége volt;[57] Kassa rendelkezett még további 100 darab ,,insurrectionális'' fegyverrel,[58] Miskolc városa pedig a 2000 főre tervezett nemzetőrségét a megyei fegyvertárban rozsdásodó, ugyancsak Napóleon-korabeli 1200 puskával kívánta felszerelni.[59]

Ez a nemzetőrség (illetve polgárőrség) Pécsett, Győrött, Selmecen tényleges őrszolgálatot teljesített, — a kassai viszont megtagadva azt kijelentette, hogy teljesen megbízik a katonaságban![60]

De meg lehet-e bízni a sietve felfegyverzett nemzetőrökben? Érthető, hogy még a lelkes szervezők között is felmerül a gondolat: hogyan fog az elégedetlen, nyugtalankodó nép reagálni a nemzetőrség felállítására? Nem félő-e fegyvert adni kezébe, s nem volna-e okosabb távoltartani az őrseregtől? Az úri osztály gondját így fogalmazta meg a borsodi alispán március 21-én a miniszterelnökhöz intézett jelentésében (amelyben beszámol arról, hogy egyaránt tartanak a nép és a vagyontalan nemesség mozgalmától): „... de aggódtunk azon is, hogy ha őrsereget állítunk fel Miskolczon, nem terjed-e mindenfelé azon hír, hogy félnek a vagyonosok, s nem izgatódik-e föl a külnép?"[61]

Ilyen gondok és gondolatok jegyében vitatta meg ezekben a napokban az országgyűlés is a nemzetőrségről szóló törvényjavaslatát.

3. A pozsonyi országgyűlés és a nemzetőrségi törvényjavaslat

Azt hihetnénk, hogy az erős katonai fedezet oltalma alatt ülésező országgyűlés és Pozsony városa ment maradt a nemzetőri szervezkedés lázától, vagy legalábbis megelégedett a díszes egyenruhájú polgárőrség aktivizálásával. Azonban nem ez történt: a város 800 főnyi szuronyos puskás régi polgárőrsége teljesen háttérbe szorult ezekben a napokban, és a követekből, de mindenekelőtt az országgyűlési ifjúságból alakult *ideiglenes nemzetőrség* látta el a rendfenntartó feladatokat.[62] Ez természetesen következett mind az országos, mind a pozsonyi fejleményekből.

Tudjuk, hogy Kossuth a nemzetőrségről már március 14-én mint a nemzet nyugalmát biztosító intézményről beszélt.[63] Madarász László pedig kifejtette, hogy szükséges Pozsonyról, az országgyűlés helyének biztonságáról gondoskodni, és erre az önként jelentkező „lelkes ifjúság"-ot ajánlotta.[64] Ezt követően Pozsonyban is néhány nap alatt megalakult a nemzetőrség: az országgyűlés nemzetőrsége, amely magát „pozsonyi II. számú nemzetőrség"-nek nevezte. Hangadó elemei az országgyűlés időszakára hagyományos módon összesereglő ifjúság vezetői, elsősorban a jurátusok voltak,[65] de követek, sőt a mágnások táblájának tagjai közül is többen állottak be soraiba.[66] Parancsnokul a Győr megyei ellenzék ismert és népszerű vezéralakját, a katonaviselt Zichy Ottó grófot választották. A szervezést végző választmány[67] kimondotta, hogy „a rendfentartás és alkotmányvédelem tekintetéből" alakított nemzetőrségnek „tagja lehet minden hazafi 16—60 évig".[68] A valószínűleg első pillanattól működő nemzetőrség — amely már a március 17-én Bécsből visszatérő Kossuth fogadásán is szerepelt[69] — március 22-én elérte az 1293 főt, s ekkor március 23-tól életbe lépett a végleges szervezet, illetve az őrtállás rendje.[70]

A viszonylag gyorsan kiadott ideiglenes szabályzat, valamint Zichy Ottó „fővezér" március 22-én megjelent felhívása[71] szerint a II. sz. nemzetőrség az országháznál, a nádor, a miniszterelnök és a nemzetőr parancsnok lakásánál adott őrséget, a főlovászmesternél ordonánc (parancsőri)

szolgálatot teljesített, továbbá éjjelenként őrjáratokat tartott.[72] Így az 1500 főnyi pozsonyi polgárőrségnek nem sok feladat jutott, sőt késleltette annak nemzetőrséggé alakulását. Március 26-án megjelent ugyan a pozsonyi I. sz. nemzetőrség felhívása is,[73] amely azonnali, a törvény életbelépése előtti jelentkezésre buzdítja a város lakóit, de tudtunkkal ennek kevés eredménye volt.[74] Annál nagyobb gondot jelentett a városnak, amikor április 8-án Zichy Ottó főparancsnok „a legeredménydúsabb magyar hongyűlés" végperceinek elérkeztével bejelentette a pozsonyi ideiglenes nemzetőrség feloszlását.[75] Ez formálisan csak az április 9-én tartott utolsó díszelgés után következett be,[76] de ez idő tájt a tagok jelentős része már elhagyta Pozsonyt. A városi polgárőrség — amely létszámát tekintve a feloszlott ideiglenes nemzetőrségnél egyáltalán nem volt kisebb — ekkor azonnal azt követelte, hogy az őrszolgálatot haladéktalanul adják át a katonaságnak.[77] Így ért véget a pozsonyi II. számú nemzetőrség szereplése, amelynek legnagyobb jelentőségét — az országgyűlés biztosítása mellett — a kortársak abban látták, hogy fékezte a reakciós városi polgárság körében élő antiszemita hangulatot, amely az országgyűlés és a katonaság távozásával gátját vesztve robbant ki.[78]

Ennek a nyom nélkül szétoszlott ideiglenes nemzetőrségnek közvetlen védelme alatt ülésezett tehát az utolsó rendi országgyűlés Pozsonyban, amely a felelős minisztérium, a népképviselet, a közteherviselés és örökváltság mellett a *nemzetőrségi intézmény megteremtését* is sürgős feladatai közé sorolta március 18-án kiadott nyilatkozatában.[79] A 36 szakaszból álló törvényjavaslatot azután március 22-én — egy napon a független felelős minisztérium alakításáról szóló javaslattal — vitatta meg a kerületi ülés. A vitában mindjárt az első szakasz, „melly a nemzetőri képességet s kötelességet határozza meg, hosszas és élénk, részben ingerült vitatkozásra adott alkalmat".[80]

A törvényjavaslat vitájában felszólaló konzervatív elemek kevesellték a tervezett, a felvételhez szükséges kvalifikációt, és követelték annak mind falun, mind városon való megemelését.[81] Többen rámutattak, hogy ha valaki némi földdel vagy házzal rendelkezik, még nem ok arra, hogy fegyvert adjanak kezébe. Kossuth ezért mindjárt a vita elején jónak látta közbeszólni, s a nemzetőrség kereteit mindenáron szűkíteni akarókat figyelmeztetni: ne feledjék, hogy „*a nemzeti őrség, minden törvényhozás nélkül is, megvan már a hazában*". (Kiemelés a szerzőtől.) Szabolcs megye ellenzéki követe, Bónis Sámuel pedig Kossuthhoz kapcsolódva arra mutatott rá, hogy a magas cenzus a többséget kirekesztené a honvédelemből, s úgy tüntetné fel, mintha a szegény emberben nem volna hazaszeretet. Szentkirályi Móric is a többség felfegyverzéséért szállott síkra.

Más nézetek szerint — ezt képviselte Somssich Pál, a konzervatívok vezéralakja is — csak a választójoggal rendelkezők kezébe szabad fegyvert adni, mert csak ezeknek „valódi érdeke a fennállót védelmezni". Pázmándy Dénes azonban rámutatott, hogy a franciáknál is magas a választási cenzus, míg az a nemzetőrségnél nem létezik. Andrássy Manó gróf pedig minden átmenet nélkül a porosz Landwehr-rendszert dicsérte, mint amely jobb „polgár-katonákat" képez, mint a nemzetőrség. Utóbbinak maga Kossuth válaszolt, emlékeztetve, hogy „*jelenleg a honvédelemnek nem végső*,

definitív szerkezetéről", hanem csak ideiglenes megoldásáról van szó. Andrássy azonban tovább védte a maga igazát, hangsúlyozva, hogy a nemzetőrség külső ellenség ellen nem használható. Belső viszonylatban pedig szerinte vagy megnyugszik a nép az országgyűlés engedményeiben, vagy nem — s ez utóbbi esetben a fegyvert az urak ellen fordítja. Ezzel a gondolatmenettel el is jutott mondanivalójának lényegéhez: a nemzetőrség nemcsak célszerűtlen, de veszedelmes is, hiszen a fegyverhez jutott féltelkes jobbágy könnyen ,,communisticus eszmékkel" ámító lázító befolyás alá kerülhet. Ezért Andrássy azt javasolta, hogy bízzák a nemzetőrség megalkotását a minisztériumra. Babarczy Antal, Csongrád megye konzervatív követe pedig — miközben a nemesség ,,mindent odaadó" nagylelkűségét dicsérte — Andrássyhoz csatlakozva kijelentette, hogy nem árt az óvatosság, hiszen a nemesség az insurrectiók óta nem gyakorolta a fegyverforgatást, ezzel szemben a nép soraiba időről időre 30—40 000 fegyverforgató tér vissza. Megtörténhetnék, hogy ezek fegyvereiket és tudásukat az arisztokrácia ellen használnák. Ezért ő is azt javasolta: bízzák a minisztériumra, hogy a jövő országgyűlés elé terjessze az e tárgyban szükséges javaslatokat.

Kossuth ekkor ismét közbeszólt, hogy a nemzetőrséget Bécsben felállították, ,,s nálunk is már létezik s mindinkább életbelép. *Mit a nép már bír, azt kezéből kivenni nem lehet, hanem törvényesíteni s organizálni kell*" (kiemelés a szerzőtől) — szögezte le Kossuth, figyelmeztetve a táblát a kész helyzetre, amelybe kerültek. Egyidejűleg arra is emlékeztetett, hogy az országgyűlést köti a nemzetőrséget illetően 18-án tett ünnepélyes ígérete is. A nemzetőrség mellőzése ,,az országgyűlés nullificálását jelentené" — szögezte le Pázmándy Dénes is. Egyben rámutatott arra, hogy Babarczy érvelése azért hamis, mert a nemzetőrség nem az arisztokráciát, hanem a rendet hivatott védeni. Bónis pedig azt fejtegette, hogy most nem a honvédelemről, hanem ,,a belbátorság ideiglenes fenntartásáról" van szó, amely fontos ,,főképp most, midőn felelős ministeriumunk van, melly ha megbukik, azzal fogják a magyart vádolni, hogy magát kormányozni nem képes". Babarczy és az arisztokrácia ellen élesen kirohanva, az újból felszólaló Bónis — Madarász László felszólalásához kapcsolódva — még leszögezte: ,,*A hazaszeretet nem a birtok mennyiségétől függ!*" (Kiemelés a szerzőtől.)

Babarczy ezek után visszavonult és kijelentette: nem elvileg ellenzi a nemzetőrséget, csak azonnali életbe léptetésétől fél, nehogy ,,communisticus tanokat hirdető emissariusok" jöjjenek, akik a csekély vagyonnal rendelkező, de felfegyverzett elemeket megnyerik nézeteiknek. Kossuth ekkor — ismét rámutatva, hogy az őrsereg már létezik, megszervezve hasznos szolgálatokat tehet, elnyomása esetén pedig veszélyeket támaszthat — szavazást követelt a hosszú dikciók helyett.

Végül — annak érdekében, hogy a városi proletár elemeket távol tartsák az új intézménytől — megszavazták, hogy városban csak 200 pft értékű vagyonnal lehet valaki nemzetőr. Ezzel befejeződött nemcsak a kimerítően megtárgyalt 1. szakasz, de lényegében az egész törvényjavaslat vitája. Esett ugyan még néhány észrevétel a horvát nemzetőrség parancsnokát, a tisztválasztást és az egyenruhát illetően (és csökkentették kettővel a paragrafusok számát is), de ezek meg sem közelítették a lényeg vitáját:

hogy kinek a kezébe adjanak fegyvert! Az országos ülésen érdemleges hozzászólás csak Madarász részéről hangzott el, aki javasolta, hogy a nemzetőrség maga válassza törzstisztjeit is. Kossuth azonban síkra szállott azért, hogy ez most ideiglenesen a minisztérium hatáskörében maradjon.[82]

Nemcsak a követek táblája, de a főrendi tábla is igen nagy figyelmet fordított a 34 szakaszos törvényjavaslatra, főleg a kvalifikáció kérdésére. Első válaszüzenetükben ennek mind falun, mind városon 100 pft-tal való megemelésére törekedtek, valamint szükségesnek tartották a „gazdai hatalom alatt állók" feltétlen kirekesztését. Ez utóbbit a követek elfogadták, de a cenzus kérdésében nem engedtek. Beleegyezett az alsótábla a főrendek azon módosító indítványába is, hogy a nemzetőrséget ne a hadügyminisztérium, hanem az „összes minisztérium" fennhatósága alá helyezzék. Azt a kívánságot is méltányolták, hogy szerepeljen a törvényjavaslatban: *a nemzetőrségnek* — mint testületnek — *fegyveresen tanácskoznia és végzéseket hoznia nem szabad.*[83] Mikor azonban a főrendek — újabb, ez esetben szóbeli üzenet formájában — legalább a tervezet 3. §-át akarták megnyirbálni, hogy a hatóságoknak ne legyen joguk kvalifikáció nélküli, de „a rend fenntartásában érdeklettek"-nek a nemzetőrségbe való bevonására, ezt az alsótábla igen határozottan visszautasította. A főrendekhez intézett harmadik üzenetében leszögezte, hogy egyrészt nem akarnak méltánytalanok lenni a már fegyvert fogott, önként ajánlkozó és kvalifikáció nélküli egyénekkel szemben, másrészt azt is el akarják kerülni, hogy a túl szigorú feltételek miatt egyes helyeken esetleg hiányozzék a rend fenntartásához szükséges erő.[84]

Közel két hétig tartott ez a huzavona, amelynek során a főrendek alapos kritikának vetették alá a törvényjavaslatot, behatóbbnak — mint erre már Károlyi Árpád is rámutatott —, mint a független felelős minisztérium alkotásáról szóló III. törvénycikket. Így csak április 3-án került sor a 35 szakaszra növekedett törvényjavaslatnak az udvarhoz történő továbbítására. Itt újabb ügyeskedések kezdődtek. Végül is azonban — az udvar és az állami konferencia minden erőfeszítése ellenére[85] — a király kénytelen volt a javaslatot minden változtatás nélkül jóváhagyni.

A nemzetőrségi törvény vitájának azonban nemcsak az az érdekessége, hogy szinte kizárólag egyetlen paragrafus körül zajlott, hogy a mágnások táblája több figyelmet fordított rá, mint a felelős minisztériumról szóló javaslatra, s hogy ennek a törvénynek volt a leghosszabb az útja, míg Bécsig egyáltalán eljuthatott. Érdemes még két momentumot felidézni. Az egyik az, hogy bár közismert volt a pozsonyi, nyitrai, ungi, borsodi, továbbá a soproni, vasi, zalai kis- és bocskoros nemesek zúgolódása, ezek mozgalmaitól való félelem nem kapott hangot a viták során.[86] A másik pedig az, hogy a törvényjavaslat tárgyalása világosan megmutatta: Kossuth március 3-i, majd 14-i beszédének a „honvédelmi rendszer"-ről szóló kitételei végül is a nemzetőrség gondolatához vezettek. A vita során azonban mind Kossuth, mind elvbarátai az új intézményről váltakozva hol mint ideiglenes honvédelmi rendszerről, hol pedig mint belső karhatalmi erőről beszéltek. Ami sejthetően azt jelenti, hogy eleve számoltak a nemzetőrséggel mint honvédelmi erővel. De az is lehet, hogy csak arról van szó: nem dőlt még ekkor el, miként s hogyan fogják ezt az előzmény nélküli,

új szervezetet az államgépezetbe beilleszteni.[87] A törvény bevezetése is leszögezi, hogy ezeket az intézkedéseket csak a legközelebbi, részletesen rendelkező országgyűlésig hozzák, — vagyis kiemeli a Kossuth által is hangoztatott ideiglenességet.

Természetesen a kortársi kritika nem ezt az elvi tisztázatlanságot kifogásolta, legalábbis a radikális közvélemény nem. Pesten március 22-én már értesültek a Pozsonyból visszatért küldöttségtől a nemzetőrségi törvénytervezetről, s az — a sajtótörvény javaslatával együtt — nagy felháborodást váltott ki. Almásy Móric aznap kelt jelentése szerint azért, mert „az az egyenlőség elvének meg nem felel, mert a qualificatiot magasra határozza, és ismét castoknak képzésére vagyon alapozva".[88] A megye közbátorsági választmánya pedig másnap szögezte le, hogy a nemzetőrségről szóló tervezetet a sajtótörvényhez hasonlóan „szűkkeblű testület" megnyilvánulásának tekinti, s az egyenlőség eszméjét „letapodva" látja benne.[89] Ezek a tiltakozások természetesen nem kizárólag a nemzetőrségi törvénynek szóltak, hanem a munkában levő választójogi törvényjavaslatnak is, hiszen joggal lehetett ennél is tartani attól, hogy az „eddigi castfalak" mellett „más újabb is állíttatik föl".[90] Ezért fordultak feliratokban a miniszterelnökhöz: vesse közbe befolyását, mert ha „a népképviselet rendszerének alapja is azon elválasztó közfalra fektettetik, akkor a magyarnak szebb jövője mint árnyékképlet elenyészik".[91]

Ennyit a kortársi véleményekről. S most néhány szót a dualista kor állásfoglalásáról, amelynek kedvelt célpontja — a III. tc. „közösügyes" vonatkozásai mellett — a nemzetőrségről szóló XXII. tc. volt. A sajátos viszonyok között, önvédelemből létrehozott nemzetőrség szervezése a békés körülmények és kellő tapasztalatok híján nem járhatott eredménnyel, így az eléje tűzött feladatokat nem valósíthatta meg sikeresen. Nem fűződtek nevéhez a nemzet emlékezetébe vésődött nagy hőstettek sem, mint történt az a soraiból kinőtt és a külső ellenség elleni harcban nagyra nőtt honvédség esetében. Kitűnően megfelelt tehát demonstrációs célokra: tipikusan 1848-as alkotás volt, emellett szép számmal található és célzatosan bemutatott fogyatékosságai alkalmassá tették nemcsak az 1848-as pozsonyi törvényhozás, de az egész forradalom és szabadságharc lejáratására.

Ebben a műfajban legismertebb Salamon Ferencnek 1890-ben írott, már-már a pamflet határát súroló eszmefuttatása,[92] amelyben tollhegyre tűzte a valódi és vélt hiányosságokat. Fontosabb észrevételei a nemzetőrség rendeltetését, összetételét és történelmi példaképét illetik. Az elsőre nézve kijelenti, hogy „kevés törvény kelt még a világon, mely az állított czélra nézve annyira valótlan, s a valódi czél tekintetében annyira silány lett volna", hiszen a közbátorság fenntartását, tehát rendőri célt hirdetett, holott politikai és katonai rendeltetése volt Béccsel, az udvarral szemben.[93] Az elmarasztalás másik oka az alacsony cenzus. A cenzus léte elválaszt ugyan a sans-culotte-ok gyakorlatától — mondja Salamon Ferenc —, de „a kétszáz forint vagyonú birtokos okvetlenül a napszámosok osztályához tartozott". S a harmadik fontosabb kifogás a példát, az előképet illeti: *miért Washington miliciáját másolták* párizsi közvetítéssel, mikor a porosz népfelkelés (Landwehr), de még inkább a napóleoni háborúk időszakában

szervezett angol lovas nemzetőrség mintájának átvétele kézenfekvőbb lett volna. Főleg ez utóbbi, az 1797-ben a vidéki tehetős birtokosokból és bérlőkből szervezett önkéntes lovasság (yeomanry) lett volna szerzőnk szerint a legalkalmasabb mind összetételét, mind fegyverzetét illetően. Bár a lovas nemzetőrség nagyobb létszáma valóban kívánatosabb lett volna 1848-ban, lehetetlen egyetértenünk azzal a summázattal, miszerint: „A magyar nemzetőrség szervezetében a lovasságra nem helyezni a fősúlyt, annyi volt, mint a magyar, s kivált a birtokos osztályt lováról leszállítani, vagyis lefegyverezni." A nemzetőrség népi jellegét, napszámosokkal feltöltött sorait elítélve jut azután el a szerző odáig, hogy *Kossuth nemzetőrségét Dózsa paraszthadával együtt marasztalja el* — mint mondja — a korabeli politikai küzdelmek segítése érdekében.

Természetesen nem minden vélemény ilyen szélsőséges és elítélő. Marczali Henrik pl. nem megy túl a kissé egyoldalú, de tárgyilagos ténymegállapítás határain, amikor az európai minták után megszületett nemzetőrségről ír: „Nálunk úgy, mint első megállapításakor Franciaországban, kettős volt a jelentősége. Először is a birtokos osztályt fegyverzi fel a veszélyessé válható proletariátus ellen, másodszor a fölfegyverzett nemzetet állítja szembe nem annyira a külső ellenséggel, mint az udvar eszközével, a rendes sereggel . . ."[94] Márki Sándor ismert munkájában pedig éppen nem Dózsa parasztjhadait idézi a nemzetőrséggel kapcsolatban: „Nálunk a nemzetőrség eszméje nem volt olyan forradalmi jellegű, mint más országokban."[95] Az érdeklődő tehát szabadon választhatott a szaktekintélyek ellentétes véleménye között aszerint, hogy a „zabolátlan", szűrös-kaszás nemzetőrök, avagy a családjuk és városuk nyugalmát példás rendben vigyázó polgárőrök képe felelt meg jobban pártállásának és vérmérsékletének.

4. A pest-budai nemzetőrség szervezése a kormány megérkezéséig

Végleges véleményünk megformálása előtt azonban vissza kell térnünk a nemzetőrség szervezésének és korai szerepének vizsgálatához. Elsősorban a fővárosi nemzetőrséghez, amely az ismert március végi izgalmas napokban fontos szerepet játszott. Ez a nemzetőrség március 26-án rendezett díszelgésén kb. 6000 főt számlált, pedig egy része — mint a jelentésből kitűnik — azért nem állott ki, mert még mindig nem kapott fegyvert.[96]

A bécsi és pozsonyi nyugtalanító hírek hatására a március 27-én Pesten tartott népgyűlés ismét a fegyverek követelésének jegyében zajlott le, és megint nem eredménytelenül. Lederertől kikényszerítették újabb 1000 (időközben „Bécsből érkezett") puska kiadását.[97] Ezzel a pesti nemzetőrség kezében levő katonai fegyverek száma 3500 darabra emelkedett.[98] Ennek az új szerzeménynek az érdekessége az, hogy megszerzésében a már két napja Pesten működő Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány játszott döntő szerepet, mivel ennek átiratára rendelte el a főhadparancsnok a fegyverek kiadását.[99]

A Rendre Ügyelő Választmány pedig a bécsi és a pozsonyi huzavona láttán új nemzetőri toborzást rendelt el, amelyet március 29-én akartak megkezdeni.[100] Ezen a napon a fővárosi nemzetőrség igen fontos szerephez jutott: az éjszaka folyamán Promontornál feltartóztatott lőporszállít-

mány gyanút keltett. A Miniszteri Bizottmány — Lederer minden tiltakozása ellenére — ezért a fegyver- és lőportárakhoz, a Duna-híd két végéhez, a budai főpénztári hivatalhoz a katonai őrszemek mellé még nemzetőri őrséget is állított.[101] Ezzel tulajdonképpen elismertette a nemzetőrség egyenrangúságát és biztosította ebben a feszült helyzetben a maga részéről is ezeknek a fontos pontoknak a szemmel tartását.

Március 30-a újabb fordulatot hozott. Az esti órákban a pozsonyi rossz hírek: a március 28-i királyi leirat miatt a Szabadság téren tartott népgyűlésen Szemere többek között javasolta, hogy „a nemzetőrséghez nemcsak az eddigi önkéntesek, hanem kivétel nélkül minden polgár köteles legyen járulni".[102] S a Rendre Ügyelő Választmány a másnap délutáni népgyűlésen felolvasott proklamációjában — most már az egész nemzethez szólva — urat és parasztot egyként felkelésre szólított a haza védelmében, ha a legrosszabb bekövetkezne.[103] Ez azonban már az események csúcsa volt, és március 31-e éjszakája, az újabb királyi leirat — mint ismeretes — nyugalmat teremtett a fővárosban.

Igaz, csak viszonylagosat. A már köztársaságot követelő radikálisok a leirattal nem voltak megelégedve, és az Ellenzéki Kör tagjaiból szervezett „egyenlőségi osztály" (század) tagjai vörös karszalaggal és kokárdákkal vonultak fel a városháza elé, ami a déli órákban a megrémült polgárok és a vörös szalagos fiatalok között összeütközésre vezetett.[104] Napokig téma volt a vörös szín, magyarázkodás és kimagyarázkodás követte egymást,[105] míg végül az érdekelt radikálisok sürgetésére[106] a Rendre Ügyelő Választmány is foglalkozott az üggyel. Az április 9-i ismeretes népgyűlés után kiadott felhívása[107] megengedi a vörös szalagok használatát, mivel az „sem a szabadságot, sem a függetlenséget nem veszélyezteti", s ezért a Választmány felhívja a polgárokat, hogy „senki se támadja meg társát a vörös színek viseléséért".

Mindez persze csak rövid közjáték volt, hiszen egyre inkább a megnyugvás jellemezte április elején a fővárost. Így a nádor április 1-én kelt, Lederer lovassági tábornokot különleges biztonsági rendszabályok megtételére utasító levele aktualitását vesztette,[108] és a pesti nemzetőrség „őrhadi főjegyzőjének" ugyanazon a napon kelt felhívása szuronyos fegyverek, dzsidák és rövid kardok készítésére, már a következő nyugodt napok során realizálódhatott.[109] Ez a megnyugvás már az április 2-i népgyűlésen hangot kapott, amely a március 31-i királyi leirattal — mint kezdettel — megelégedett, annak továbbfejlesztését „Batthyány Lajos ministerelnöknek és társainak ismert hazafiságos bátorsága, erélye, bölcsesége" következményeképpen várta.[110] A Rendre Ügyelő Választmánynak e szavakkal állást foglaló nyilatkozatát[111] — miként a március 27-i felhívást is — azonnal megküldték a vidéki törvényhatóságoknak. A nyilatkozat felhívta a figyelmet, hogy a nemzetőrségi és választójogi törvényeket még nem hirdették ki, de a nemzetőrség felállítása és felfegyverzése a legfőbb feladat kell hogy legyen, mert mint mottóként is idéztük: „*A nemzetőrség kezében van a hazának közbátorsága, s a szabadság legerősebb támaszának, a rendnek fenntartása . . .*" (Kiemelés a szerzőtől.)

Pest-Buda szinte állandó permanenciában levő nemzetőrsége számára így nyugodtabb napok következnek. A pesti „őrhaditanács" ráért foglal-

kozni Gál Sándor említett ideiglenes szabályzatának helyesbítésével, a budai nemzetőrség pedig századonként gyakorolt, hogy április 9-én a Vérmezőn már zászlóaljkötelékben adja tanúbizonyságát fegyelmezettségének.[112] A pesti nemzetőrség tagjai — úgy látszik belefáradva az izgalmakba — el-elmaradoztak a szolgálatból, mert április 8-án rendelet jelent meg, amely megengedte az alapos ok miatt távolmaradók helyettesítését, a mulasztókat pedig pénzbírsággal fenyegette.[113] Az Ellenzéki Kör a külföldön levő magyar ezredek hazahozatalával, a Miniszteri Bizottmány pedig a pénzviszonyok romlása miatt tömegesen kenyér és kereset nélkül maradó kb. 8000 főnyi mesterlegény és 2000 főnyi boltoslegény helyzetével foglalkozott.[114] Akadtak persze kisebb izgalmak is. Ilyen volt annak híre, hogy a pesti helyőrséget kicserélik, vagy hogy a sorkatonaság állítólag csalárd módon a nemzetőrséghez való toborzás színe alatt magának toboroz.[115] Ilyen izgalmat váltott ki az „egyenlőségi osztály" április 10-i fellépése a Károly-laktanyánál, amellyel az esti órákban két századát őrségbe állította, hogy megakadályozzák a sorkatonaság egy részének Itáliába történő elszállítását.[116]

Ez a négy hete fennálló, 7000 főt meghaladó, kb. 6000 puskával felszerelt és némiképpen már kiképzett pest-budai nemzetőrség fogadta azután az április 14-én a fővárosba érkező kormányt.[117]

5. A Miniszteri Bizottmány és a vidék nemzetőrsége

Ekkorra vidéken is jelentős nemzetőrség állott már a minisztérium rendelkezésére, hiszen a törvénycikk vitája, illetve a miniszterelnök március 22-i körlevele után a szervezés már nem szórványos, hanem országos méretű volt. Vissza kell térnünk tehát a március 23-tól a nemzetőrségi törvény tényleges életbelépéséig lefolyt vidéki szervezésre, amelynek problémái sejtetik a későbbi nehézségeket is. Ezt az időszakot egyébként már csak bizonyos fenntartásokkal nevezhetjük a spontán szerveződés időszakának, hiszen a legtöbb helyen a készülő törvény szemmel tartásával tették meg a kezdeti lépéseket, megvárva a miniszterelnöktől vagy a Miniszteri Bizottmánytól érkező buzdítást. Ezért az eseményeket április 20-ig tekintjük át, vagyis addig, míg nem került sor a kormány első lépéseire, amelyekkel a pozsonyi törvényhozók elképzeléseinek és saját terveinek megfelelően kívánta átszervezni, országosan kiépíteni a nemzetőrség intézményét.

A nemzetőrség országos elterjedése március utolsó hetében egyre nagyobb lendületet vett. Március 24-én Nagybánya, valamint Heves és Nógrád megye határozta el a nemzetőrség felállítását (utóbbiak Egerben és Gyöngyösön, illetve Balassagyarmaton és Losoncon). A következő napon Selmecbánya, Nagyszombat, Szekszárd és Nagykároly városa, továbbá Tolna és Veszprém megye kezdeményezett hasonló lépéseket. Március 25-ére a székesfehérvári önkéntes nemzetőrség létszáma — a polgárőrség mellett — 430 fővel, a temesvárié pedig 370 fővel emelkedett.[118] Március 27-én Bars és Trencsén megyék közgyűlései hoztak határozatot a nemzetőrség szervezésére. Utóbbi arra utasította szolgabíráit, hogy „a népesebb mezővárosok lakosait valamint a megye egyéb értelmes polgári osztályát . . . szóval és írásban felvilágosítván, minnyájukat a nemzet őrseregbe való fel

avatásra bírják . . .''[119] Ekkorra a szegedi nemzetőrség már elérte, sőt túl is haladta a 700 főt.[120]

Március 28-ról Sopron és Bazin városok, továbbá Pozsony és Szepes megyék nemzetőri szervezkedésének kezdetéről van híradásunk. Ezen a napon a nagyszombati ,,ügyvédekből, nemesekből, oklevelesekből, deákokból és más városi lakókból'' szervezett nemzetőrség 200 főt számlált, míg a miskolci elérte a 450 főt.[121] Március 29-én Csanád megye bizottmányt küldött ki a nemzetőrség összeírására, és e napról származik az értesítés, hogy Sáros megye rendelkezett az Eperjes, Bártfa és Szeben városokban kiállítandó nemzetőrségről. Az ugyanakkor kelt értesítések szerint Egerben már ,,közköltségen készített lándzsákkal, saját puskáikkal s kardjaikkal felfegyverzett'' 1400, Gyöngyösön pedig 600 főnyi nemzetőr teljesített szolgálatot. Kecskeméten 1000 főt meghaladó nemzetőrség tette le az esküt, az esztergomi polgárőrök mellett 660 új jelentkező volt, Selmecen 400 önkéntest tartottak nyilván, Zomborban 275 fő iratkozott fel, Trencsén városában eddig 160, Szakolcán pedig 150 egyén jelentkezett.[122]

A március 30-án kelt tudósítások szerint Tolna megyében kb. 6000 (Szekszárdon 500, Bonyhádon 269), Pápán 700, Veszprémben 600, Szentgálon 150, Váradon 598, Pécsett (a polgárőrök mellett) 242, Késmárkon 155, Szabadkán (a korábbi polgárőrség mellett) 175 fő volt a nemzetőrök száma.[123] Március 31-én a csongrádi és Hajdú kerületi nemzetőrség szervezéséről szóló — a Miniszteri Bizottmányhoz intézett — jelentések érdemelnek figyelmet, továbbá hogy eddigre a debreceni nemzetőrség létszáma 718 főre, a kassai 577, a szombathelyi 400 (Sárvár és Körmend 100—100), a bajai 470, a tatai 400, a nagykállói 277, a szentgyörgyi 260 s a körmöcbányai 60 (!) főre emelkedett.[124]

Ezek a jelentések mind fegyverkérelemmel párosultak, és az igények rendszerint nem voltak szerények, mivel az elképzelések, nem pedig a reális szükséglet alapján nyertek megfogalmazást. Ha összeadjuk az idézett tudósításokhoz mellékelt kívánságokat, kiviláglik, hogy március végéig 22—25 000 puskára, továbbá kardra, pisztolyra, sőt még ágyúra is nyújtottak be igénylést. Kezdetben ezeket a Helytartótanácshoz, jobb esetben a miniszterelnökhöz továbbították, később azonban természetszerűleg az országos hatáskörrel felruházott Miniszteri Bizottmányhoz juttatták el a jelentésekkel együtt.[125]

A Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány március 27-i, munkába lépését bejelentő körlevelével került a nemzetőrségi szervezkedés központjába. Ebben ugyanis arra utasította a hatóságokat, hogy ,,a már fennálló, alakult, vagy tervezett nemzetőrségről általában, jelesen pedig annak számáról, székhelyéről s mikénti felfegyverkezéséről, valamint az időszakilag e részben előforduló változásokról ide jelentést tegyen . . .''[126] Ezzel a lépéssel vette kezébe a Miniszteri Bizottmány a nemzetőrség országos szervezésének ideiglenes irányítását, e munka azonban a fegyverek hiányában, valamint a szervezkedés törvény által elő nem írt, tehát fakultatív jellege miatt inkább csak elvi jellegű volt. Ennek a munkának jelentősége inkább abban állt, hogy megbízható értesüléseket gyűjtött, tájékoztatta a vidéki törvényhatóságokat, tanácsokat — helyenként utasításokat — adott, hogy a szervezés egységes elvek szerint történjék, hogy a ,,nemzeti őrhad'' minél előbb valósággá váljék.

A Miniszteri Bizottmány első körlevelét másnap, március 28-án már újabb követte, amelyben arra figyelmeztette a hatóságokat, hogy „a közcsend és rend fenntartása a jelen mozgalmak közepette egyenesen és kizárólag a polgári őrsereg ótalmára bízatott", tehát katonaságot csak akkor vegyenek igénybe, ha „a személy és vagyonbátorság" megvédéséhez még nem áll rendelkezésre nemzetőrség, vagy az nem volna elegendő.[127] Mikor pedig Vas és Zala megye, Sopron városa, továbbá Nógrád megye is sürgősen katonaságot kért, a Miniszteri Bizottmány — közölve, hogy a sorkatonaság hazahozatalára megfelelő lépések történtek — ismételten a nemzetőrség szervezését sürgette. „A *polgári szabadságra alapított társadalmi átalakulásunk biztosítéka* — írta a Bizottmány március 29-én az érintett hatóságoknak — nem annyira a katonai erőben, mint inkább a *felállítandó nemzeti őrseregben keresendő.*"[128] (Kiemelés a szerzőtől.) Ugyanezt a választ kapták április 7-én Árva, Bereg, Liptó, Sáros és Zemplén megyék is katonaságot kérő felterjesztéseikre.[129] A Bizottmány nemcsak a parasztmozgalmak, hanem a zsidók elleni megmozdulások esetén is a sorkatonaság kizárásával, csak a nemzetőrség útján kívánta a „közrend és csend" megtartását,[130] amely így ebben az átmeneti időszakban a rendőri erők feladatát lett volna hivatva betölteni.

Ennek a feladatnak természetesen csak a felfegyverzett nemzetőrség felelhetett meg. Ezért a Miniszteri Bizottmány március 28-án — amikor a fővárosnak és Pest megyének újabb 6000 puskát igényelt — már azért sürgette Lederert, hogy az újonnan alakult 430 főnyi székesfehérvári nemzetőrségnek is adjon 500 fegyvert.[131] Mivel a főparancsnok arra hivatkozott, hogy a császár még március 26-án eltiltotta a fegyverek kiadását, azonnal panasszal fordult a miniszterelnökhöz.[132] Március 31-én pedig, amikor Lederer főparancsnok fegyvereknek és katonai ruházati anyagoknak Budáról a birodalom más részébe történő elszállításához kérte a Bizottmány hozzájárulását, az cserébe a beleegyező nyilatkozatért, egyidejűleg újabb 2500, a fővároshoz közel fekvő megyéknek szánt fegyverre nyújtott be igényt.[133] Mivel Lederertől ismételten elutasító választ kapott, most a nádorhoz fordult közbenjárásért.[134] A nádor március 29-én foglalkozott már a kérdéssel, és miközben a Miniszteri Bizottmányt „hazafiúi mély belátása szerént" arra kérte, hogy ne támasszon újabb követeléseket, Lederert utasította: Fehérvárnak adjon még 500 fegyvert.[135] Lederer jóvoltából ezenkívül csak Selmecbányának jutott még a komáromi készletből 300 szuronyos puska.[136]

Közben a kérések özönlöttek a Bizottmányhoz hol 200—500, hol 3000—4000 fegyverre, sőt még ennél többre is.[137] Klauzál, Szemere és Pulszky nem tehettek mást, rendben továbbították a kérelmeket a nádorhoz. Így történt ez április 3-án, valamint 5-én is.[138] Utóbbival egyidejűleg Batthyányt is figyelmeztették: „ha pedig a nemzetőrségnek hasznát akarjuk venni, kell hogy a nádor . . fegyvert és lőport adasson, ez záloga a békének".[139] A nádor válaszában közölte, hogy az igényelt 15 000 fegyver és lőszer Pestre szállítása lehetetlen, mert a fegyvertárakban már csak a „pótlék katonaság" részére rezervált, valamint használhatatlan fegyverek vannak, de tárgyalt a miniszterelnökkel fegyvereknek külföldről történő beszerzéséről.[140] A Bizottmány ezt április 8-án körlevélben tudatta a hatóságokkal,

és utasította őket, hogy addig is magánerőből próbáljanak fegyverkezni.[141] Vagyis a Miniszteri Bizottmánynak ezek az erőfeszítései majdnem teljesen eredménytelenek voltak, mert még a fővárosban szerzett fegyverek zömét is a Rendre Ügyelő Választmány csikarta ki Lederertől.

A meg-megújuló és kielégítetlen követelések mögött — még ha az igények esetenként indokolatlanul túlzottak is voltak — mindenesetre egyre erősödő mozgalom, a nemzetőrség valóban országos méretű elterjedése állott. A március végi válságos napok elmúltával azonban nem kívánjuk tovább részletesen nyomon követni ennek izmosodását, napról napra való sikereit, amelynél a Miniszteri Bizottmány nem annyira bábáskodott, mint inkább csak statisztált. Tevékenységének hátralevő három hetében egyre nagyobb bőséggel özönlöttek a jelentések, amelyekből lassan már kivehetők az új intézmény körvonalai. Az április 20-ig terjedő időszak legfontosabb, s eddig nem ismertetett eredményei, hogy Baranya, Sáros, Liptó, sőt Kraszna és Közép-Szolnok megyében is megindult a szervezés. Április 1-én a soproni nemzetőrség létszáma már 1100 fő, április 3-án a szegedi 1092, 10-én pedig 1513 fő. Április 5-én a Gömör megyei nemzetőrség 1500, a nagykárolyi 775, április 6-án a miskolci 800, 7-én a beregi 1182, a csanádi 970 és a Veszprém megyei 880 fő. Április 9-én a bártfai 500, április 10-én a Csongrád megyei kb. 3000, az abaúji 1400, a székesfehérvári 1800, április 12-én a kassai 850, 14-én a gömöri már 1829 főt számlált,[142] — hogy csak a jelentősebbeket emeljük ki.

Ezt a nemzetőrséget már sajátos kettősség jellemzi: egyrészt soraiban vidéken is jelentős szerepet játszik az *ifjúság*, elsősorban a diákság, másrészt szilárd gerincét legtöbb helyen a régi fegyveres-egyenruhás *polgárőrség* alkotja. Helyenként szélesre tárják a szervezet kapuit, s örömmel fogadnak minden jószándékú jelentkezőt, másutt — és ez elég gyakori — a régi polgárőrség igyekszik megőrizni különállását, és erős rostának veti alá a jelentkezőket. Így amíg Zombor városában a nemzetőrséget „minden választó falak nélkül" igyekeztek szervezni, és a nagybányai nemzetőrség sorába is felvettek a polgárok mellett minden lakost, addig Miskolc városa az összeírásban igen szigorú volt, Kassa pedig 423 önként jelentkezőből csak 185 főt minősített „biztosan fegyverrel elláthatók"-nak.[143] A reakciós aradi városi tanács pedig a március 20-i népgyűlésből kezdeményezett nemzetőri toborzást érvénytelenítette, és újat indított, amivel elérte, hogy „az eddig is fennállott polgári őrhadak csekély számán felül alig 200 és ez is többnyire okleveles egyén, iratá be magát a nemzeti őrsereg sorába".[144] Trencsén városa a bennlakó nemességből és polgárságból kívánta nemzetőrségét szervezni, Fehérvárott a nagy létszámból fegyver alatt „a tisztesebbek osztályaiból" csak 150 fő gyakorolt, és Veszprém megye is a falvakban „a vagyonosabb és jó viseletről esmért lakosokbul" kívánta az őrsereget kiállítani.[145]

A már említetteken túl jelentős fegyveres polgárőrség volt még Aradon 400, Sopronban 300, Nagyszombatban 269, Besztercebányán 196, Eperjesen 175, Kismartonban 172, Modor városában 121, Szebenben (Sáros megye) 112, Esztergomban 110 és Lőcsén 60 fővel.[146] A fiatalság szerepe pedig a következőképpen alakult: a debreceni, sárospataki és pápai kollégium, a pécsi és szegedi líceum, a kassai és győri akadémia és főgimnázium, a

nagyváradi jogakadémia, a keszthelyi Georgikon és a selmecbányai bányászakadémia hallgatói, valamint Eperjes, Késmárk, Nagybánya, Sáros és Zemplén megyék fiatalsága játszottak — helyenként, mint például Kassán vagy Sárosban külön csapatba tömörülve — jelentősebb szerepet az 1848 március-áprilisi ideiglenes nemzetőrség soraiban.[147]

6. A vidéki szervezés nehézségei

A befutó jelentések azonban nemcsak pozitív híreket hoztak a szervezkedés előzményéről, a nemzetőrség létszámáról és összetételéről. Március vége felé megszólaltak az addig hallgató megyék és kifejtették: miért nem tanácsos vidékükön a nemzetőrséget megszervezni. Az erre adott magyarázatok az 1848 tavaszi állapotok hű keresztmetszetét adják, és főleg a volt jobbágyok reagálásának, hangulatának szempontjából érdekesek. Legfontosabb tanulságuk, hogy a vidéket nem lehet a baloldal által irányított főváros magatartása alapján megítélni, hogy más visszhangot keltettek a pozsonyi döntések Pest-Budán, mint Vasban vagy Zalában, Békésben vagy Szabolcsban. Erre az elsők között éppen Pest megye Közbátorsági Állandó Választmánya döbbent rá.

A Pest megyei Választmány március 24-én kimondta, hogy „mind azoknak, kik az alkotmányos rend fenntartásában érdekeltek, általános felfegyverzését látja szükségesnek".[148] Ennek érdekében határozat született a megfelelő intézkedésekről, s az ekkor szervezett összeíró bizottmányok kiküldését felhívások útján azonnal a megye tudomására hozták.[149] Az akció nehézségei hamar mutatkoztak, mert március 30-án Nyáry Pál aláírásával már újabb felhívás jelent meg, amely a nemzetőri szolgálat és a katonaság közötti lényeges különbséget fejtegeti, hogy — mint szövegéből kitűnik — „a népnek az előtte eddigelé ismeretlen nemzetőrségi intézet iránt helyes fogalma legyen." Hiába szólították fel azonban a megye lakosait, hogy bízzanak a nemzetőrségben, ennek nem sok foganata lett. A jelentések egymás után számoltak be arról, hogy egyes, főleg zsellérlakta helyeken (például Tóalmáson) a lakosság nyíltan ellenszegült, világosan megmondván, hogy ők csak akkor fognak katonáskodni, ha a földek elosztása által nekik is jut, amit védjenek. Más jelentés szerint „a nép nincs olly rokonszenvvel a pesti mozgalmak iránt, mint azt némelyek hiszik" és az a lakosság véleménye, hogy az urak csak „a jó császár ellen akarják őket felfegyverezni, ki nekik ezt a jó törvényt adta". Újabb jelentés szerint „*a közlakosság a nemzeti őrsereg alkotását illetőleg általános ellenszenvvel viseltetik*".[150] (Kiemelés a szerzőtől.) A Választmány erre nem tehetett mást, április 2-án tartott ülésén — nehogy a későbbi szervezés sikereit előre lerontsa — úgy döntött, hogy eredeti határozatának végrehajtását felfüggeszti és csak az önként jelentkezők összeírására utasítja a bizottmányokat.[151]

Ez az ellenszegülés nemcsak a nagy kiterjedésű és vegyes lakosságú Pest megyére volt jellemző. A borsodi alispán a miskolci nemzetőrség szervezéséről szóló március 31-i jelentésében leszögezte, hogy más helyeken a törvény kihirdetése előtt nem tartják helyesnek az őrsereg felállítását. Heves megye alispánja szerint kisebb helyeken „a katonaság felőli elfogult nézetekből a tudatlan köznép iszonyatot látszik érezni a nemzeti

őrseregbe állás iránt". Nógrád megye is a lakosság többségének nagy ellenszenvéről tett jelentést, s csak a mezővárosok megszervezésében bízott.[152] Békésben pedig — mint jelentették — két ok is késleltette a szervezést: a nép vagy „állandó katonai kötelezettséget vél alatta rejleni, vagy csak földért akar ajánlkozni". Szabolcsban egyes vidékeken — közölte az alispán — „esméretlen bujtogatók, de kiváltképpen a kisebb nemesség által izgatva" a törvényeket részben gyanakodó bizalmatlansággal, „részben nagyobb vágyakra ébredve fogadták, s ezen gondolkodások a nemzetőrségbe állásuknak is hévmérője volt". Biharból pedig április 15-én arról tudósították a Miniszteri Bizottmányt, hogy „a nemzeti őrsereg a megye külhelyein mind ez ideig nem alakult", s hogy a román fiatalság a hegyekbe menekül, mert azt hiszik: újoncokat szednek.[153]

A Dunántúlon sem volt másképp. A Komárom megyeiek tartózkodásáról Pázmándy Dénes értesítette április 19-én Kossuthot, jelezve, hogy csak akkor lesz megnyugvás, ha meggyőződnek: nem kell ellenség ellen menniük. Fejér megye alispánja arról tudósított, hogy „az illy felfegyverkezés pedig a szegényebb sorsú nemesség és a többi nép között könnyen kölcsönös ingerültséget vagy irigységet ébreszthetne . . ." Somogy megye — jelentve, hogy a nemzeti őrsereg felállítása náluk „nem akar útnak indulni" — arra emlékeztetett, hogy a megyében 1800-ban a katonaállítás, 1841-ben pedig a sorshúzás vezetett lázadáshoz, mert „a jobbágy természettel iszonyodik a fegyverviseléstől". Április 17-én azt közölte a somogyi alispán, hogy ha sikerülne is megszervezni a nemzetőrséget, abban nem bízhatnak „miután éppen a legnépesebb helységeknek lelkülete esmeretes rossz és erőszakra hajlandó". Április 21-i tudósítása pedig arról számol be, hogy ott, ahol eddig már a megyében összeírt nemzetőrség volt, a népmozgalmak hatására „ismét elolvadt". Zala megyében sikerült ugyan Egerszegen, Kanizsán és Keszthelyen — jobbadán szőlő- és földbirtokosokból — nemzetőrséget kiállítani, de *a volt jobbágyok a nemzetőri szolgálatban az úrbér helyetti adót:* a katonáskodást sejtették, míg a „véren szerzett jogaitól" megfosztott köznemesség sérelmei miatt vonakodott a fegyverfogástól. A vasi nemzetőrség megbízhatatlansága pedig a szombathelyi zsidók elleni támadáskor világlott ki. Sopron és Moson megyék pedig jónak látták Sopront, Óvárt és Mosont leszámítva, a nemzetőrség szervezését a törvény kihirdetése utánra halasztani.[154] Baranya megkezdte ugyan a szervezést, de számottevő eredményről nem tudunk. A Tolnában elért mutatós eredményről pedig — mint még látni fogjuk — csak később derült ki, hogy mit ér.

Mindezeket a problémákat megtaláljuk a Felvidéken is, azzal súlyosbítva, hogy megfelelő városi gócok hiányában sok helyen (például Zemplén, Torna) még azok a feltételek sem voltak adottak, mint az alföldi vagy a dunántúli mezővárosok esetében. Így Gömörben csak Rozsnyón, Nyitrában csak a rendezett tanácsú helyeken volt nemzetőrség, Árvában pedig csak a szándékig jutottak el. Zólyom megye is nyugtalanságtól tartott, és csak a királyi városokban szervezett őrsereget. Az óvatosság érthető, mert elterjedt hiedelem volt itt is, hogy a 20—50 év között besorozott egyéneket nem helyi szolgálatra alkalmazzák, hanem ellenség elé viszik. Zemplén megyében, különösen felsőbb vidékein ugyancsak elharapódzott

a hiedelem, hogy „az úri munkák s egyéb tartozások megszüntetése, a katonáskodással járó terhek miatt jött volna létre". Emiatt vonakodott a fegyver „felvállalásától" Trencsén megye népe, és hasonló problémával küzdöttek Abaújban is. Tornában pedig „némelly adófizetők" úgy nyilatkoztak, hogy „inkább robotoznak és dézmát adnak, mintsem, hogy fiaik katonáskodjanak". Bars megyében ugyancsak *egynek tartották a nemzetőri szolgálatot a katonasággal.* Ungban pedig egyenesen attól féltek, hogy a Galíciában állomásozó cári haderő ellen fogják őket vezényelni.

A nemzetőrség felállítása körüli nehézségek az északi megyéknél is összefonódtak a *jobbágy—nemes ellentét* különböző megnyilvánulásaival, amit helyenként *a bocskoros nemesség nyugtalansága* színezett. Míg Torna megye csak a nemesek közömbösségére panaszkodott, Máramaros nyíltan leszögezte: amellett, hogy a nemzetőrség felállítása „az adózó néposztályban" nyugtalanságot keltene, a kisebb nemesség felfegyverzését nem is tartja tanácsosnak. Szepes megye vezetői szintén azon a véleményen voltak, hogy nemcsak a köznéppel lenne baj (amely állítólag szintén inkább a robotot vállalta volna a nemzetőrség helyett), hanem a gondokkal küszködő nemességet is felizgatnák az őrsereg szervezésével. Nemcsak Zemplénnek, de Liptó megyének is gondot jelentettek a volt jobbágyok és földesurak közötti súrlódások, ami miatt „semmi biztos reménye" nem lehetett a nemzetőrség megteremtésére. Turóc megye is a nemesség s „a robot alul felmentett nemtelenek" közötti ellenszenv miatt érezte magát felmenthetőnek az őrsereg ideiglenes szervezése alól, mert — mint írták — „előre látható, hogy a kevésbé műveltek kezébe adandó fegyver igen könnyen sok visszaélésekre eszközül szolgálhatna".[155]

A problémák áttekintése után érthetjük meg, hogy a katonaság nélkül maradt dunántúli megyék mellett miért a Felvidék sürgette legjobban a katonai erő odavezénylését ezekben a napokban ahelyett, hogy a nemzetőrséget igyekezett volna megszervezni.[156] Az sem véletlen, hogy Szabolcs megye mellett éppen Zemplén az, amely április elején már egy megyei központi nemzetőrség megteremtésén fáradozik.[157]

A körkép kedvéért még el kell mondanunk, hogy Temes megyében — a székhely kivételével — nem vezetett eredményre a nemzetőrség szervezése, és Torontálban is csak nagyon lassan hozta meg gyümölcsét az erre irányuló erőfeszítés. Utóbbi helyen az a rémhír terjedt el, hogy a megyét végvidékké nyilvánítják, és akkor a nemzetőrségnek tulajdonképpen katonai (határőri) szolgálatot kell teljesítenie.[158]

Ez a hiedelem: a tartós katonai szolgálattól való félelem sok kárt okozott a nemzetőrség szervezésének. Egressy Gábor a Marczius Tizenötödikében mutatott rá az ellenszenv gyökereire: azt híresztelik, hogy az úrbér eltörlése miatt most harminc évig (20—50-ig) kell katonáskodni.[159] Táncsics pedig nagy nyomatékkal hangsúlyozta a 12 pontról szóló magyarázatában: „Ne higyenek kendtek tehát azon gazoknak, kik azzal ámítgatják az embereket, hogy mindenki mindig csak katonáskodni kénytelen, s a miatt földét sem munkálhatja."[160] A nemzetőrség körüli fogalomzavar sürgős tisztázása érdekében Vasvári Pál is felszólalt,[161] és a téma egy darabig még napirenden maradt a népfelvilágosító irodalomban.[162] A fent ismertetett adatok alapján mindezen nem is csodálkozhatunk.

7. Az első eredmények áttekintése

Ezek után azonban joggal felmerülhet a kérdés: volt-e április közepén — a fővároson kívül — számottevő nemzetőrség az országban az idő tájt, amikor a kormány Pestre költözött és kezébe vette az ügyek intézését, többek között a nemzetőrség szervezését is? Mekkora volt ennek a nemzetőrségnek a száma, milyen volt fegyverzete és szervezettségi foka, — ezek a maguktól adódó problémák, amelyekre még felelnünk kell.

A létszám kérdése a jelentések tömege ellenére problematikus, mivel gyakran csak megközelítő számokat közölnek, sőt több olyan eset is akad, amikor csak a toborzás kezdetét jelentik be, s azonnal fegyvert kérnek. Ebből az igénylésből azonban bajos következtetni a már meglevő nemzetőrségre, hiszen a kérelmet a várható létszámra adták be, és a becslések többnyire túlzottnak bizonyultak. Pest megye például március 24-én 50 000 fegyvert igényelt, holott a legnagyobb nemzetőri létszám 1848 nyarán nem haladta meg a 25 000 főt. A tényleges létszám is gyakran változott. Tolna megye március 30-án már 6000, április 20-án pedig csak 5000 főt jelentett.[163] Az ideiglenes nemzetőrség soraiban ugyanis nagy volt a hullámzás, így az — mint idéztük — egyes helyeken egyszerűen „elolvadt". Ilyen körülmények között a kutató az Országos Levéltárban levő szinte teljes anyag ismeretében is csak fenntartásokkal vállalkozhat az ideiglenes őrhad létszámának meghatározására. Meszlényi Antal cikkében a Miniszteri Bizottmány irattára alapján, az április 14-ig befutott jelentésekből (a fővárosi és Pest megyei létszámok mellőzésével) 44 300 vidéki nemzetőrről ad — helyenként nem elég pontos — kimutatást.[164] Véleményünk szerint ezt a számot a pest-budai és a Pest megyei adatokkal kiegészítve (és a szükséges korrekciókat elvégezve) *az országos nemzetőri létszámot április végén kb. 55–60 000 főre tehetjük.*[165]

Hányan rendelkeztek ezek közül lőfegyverrel? A már ismert adatok szerint Pest-Buda Lederertől 3700 puskát szerzett, s a polgárőrség fegyvereivel együtt ez kb. 6000 darabra emelkedett. Ehhez számíthatjuk a vidéki polgárőrség korszerű, többnyire szuronyos lőfegyverét, amelynek száma azonban legfeljebb 5000 lehetett.[166] Lederertől — mint láttuk — csak Selmecnek sikerült még 300 fegyvert szereznie. Katonai fegyvertárból a minisztérium tényleges hivatalba lépéséig ezenkívül csak a váradi nemzetőrség tudott a helyi hadosztály-parancsnokságtól 300, s Krassó megye a temesvári főhadparancsnoktól 247 puskát szerezni.[167] A legeredetibb módon Győr városa jutott fegyverhez: március 30-án kényszerítette a 19. Schwarzenberg gyalogezred helyi főhadfogadójának parancsnokát, hogy adja át az ezred szabadságos katonáinak általa őrzött 738 darab csappantyús puskáját.[168]

Más megyéknek és városoknak csak a saját, a nemesi felkelések időszakából származó fegyverei maradtak, vagy az a remény, hogy polgárai kezében van elég lőfegyver (vadászpuska, pisztoly). Így például Sopronban az egyenruhás polgárőrség mellett még 360 fegyveres nemzetőr akadt, Eperjesen 130 főnek volt saját lőfegyvere, Szabadkán 100 főnyi vadászpuskás jelentkező volt, de már Nagyszombatban az egyenruhás polgárőrök mellett jelentkezett 96 egyénnek a fele csak kardokkal volt felsze-

relve.[169] Miskolc minden nehézség nélkül tudta az 1809. évi felkelő sereg „nem a legjobb, de erős" puskáival ellátni nemzetőreit, de már Egerben és Gyöngyösön is a saját puskák mellett többségben voltak a kardok és a közköltségen készített lándzsák.[170] Míg Trencsén megye azt jelentette, hogy „insurrectionális fegyverek a megye raktárában szép számmal vannak", a jászkun kerület fegyvertárából csak 501 kardot és 1001 pisztolyt sikerült előteremteni.[171] Ahol nem voltak ilyen raktárak, s tehetős polgárok sem, ott a nemzetőrség jobbára fegyver nélkül maradt. Így Ungvárról azt jelentették, hogy jó lesz, ha az önkéntesek közül 30 el tudja látni magát fegyverrel; Nógrádból, hogy a nemzetőrség csak botokkal és rossz puskákkal van felfegyverezve; Szepesből, hogy a bányavárosok nemzetőrsége fapuskákkal gyakorlatozik.[172] Kevés törvényhatóság volt, amely — mint Heves vagy Baranya — már ebben az időszakban gondoskodott a tömegek felfegyverzéséről egyenesre szegzett kasza, vagy más szúró szerszámok (lándzsa, pika) készíttetésével.[173] Mindent összevetve *április 28-ig* — a budai fegyvertár vizsgálata után bekövetkezett első kiutalásig — *a polgárőrség-nemzetőrség kezén* (állami fegyvertárból szerzett és tulajdon fegyverekkel együtt) *kb. 15 000 lőfegyver lehetett*, de ebből csak a pesti és vidéki régi polgárőrség mintegy 6500 fegyvere az, amely korszerűnek tekinthető.

A korabeli híradások rendre arról számoltak be a március végi napokban, hogy a nemzetőrség szerte az országban lelkesen gyakorlatozik. Feltehető, hogy ez a lendület — miként a fővárosban — vidéken is megtört. Ennek részben a nyugalmasabb időszak beköszöntése, részben a fegyverek hiánya által okozott elkedvetlenedés volt az oka. Sokan pedig munkájuk, keresetük érdekében maradtak távol a gyakorlatoktól. Mindenesetre a nemzetőrség szervezettségének és kiképzésének fokáról — a fővárostól és egyes nagyobb alföldi városoktól eltekintve — kevés megbízható adatunk van.[174] Egyetlen esetben vették igénybe a nemzetőrség szolgálatait a lakóhely határain túl: az ezüst váltópénz szállítmányok biztosítására.[175] A főváros és az említett városok kivételével a nemzetőrségnek őrszolgálati alkalmazásáról sem igen tudunk.[176] Arra is csak egyetlen adatunk van — a fővárosi eseten túl —, hogy a gyanakvó nemzetőrség a fegyver- és lőportárakat a katonasággal együtt őrizte volna. Ez Egerben történt április közepén.[177] A pesti erőszakos fegyverszerzés is csak Győrött talált követésre, a már említett március 30-i fellépés kapcsán. A tárgyalt időszakban arra sem került sor — kivéve a pozsonyi és Pozsony környéki, szombathelyi és székesfehérvári antiszemita megmozdulások lecsendesítését —, hogy a nemzetőrséget bárminemű népmozgalom ellen használják fel. Bár ilyen elképzelés volt,[178] a parasztmozgalmak elleni felhasználásáról nem lehetett szó, mert ahol nyugtalanság mutatkozott, ott vagy nem sikerült megszervezni a nemzetőrséget, vagy ha mégis, az megbízhatatlan volt és nem adtak kezébe fegyvert — ha egyáltalán volt a hatóságoknak. Ilyen körülmények között ez az ideiglenes nemzetőrség nem volt arra alkalmas, hogy vidéken *rendőri-karhatalmi feladatokat* lásson el. Ez ekkor mindenütt a sorkatonaság feladata maradt.

Áttekintve az ideiglenes nemzetőrség országos szerveződését, a következőkben foglalhatjuk össze jellegzetességeit:

1. Ez a nemzetőrség lényegében *csak a nagyobb városokban* (mezővárosokban, megyeszékhelyeken) alakult meg, és vagy a korábbi polgárőrségre épült, vagy az ifjúság kezdeményezésére jött létre. Egyes helyeken meg kellett küzdenie (mint például Miskolcon) a megyei vezetőség kisajátítási vagy (mint például Aradon) a városi hatóságok elzárkózási kísérleteivel, amelyek azzal fenyegettek, hogy leszűkítik a nemzetőrség társadalmi bázisát, és az nem nő túl a polgárőrség keretein.

2. Egy-két, a kötelező részvételt előíró kísérlet ellenére általában ez a nemzetőrség *önkéntes alapon* szerveződött. Tömegeit városi iparos-kereskedő polgárok, mezővárosok jobbmódú parasztjai, adminisztratív központok tisztviselői, iskolavárosok diákjai, honoráciorok alkották, helyenként a nemesség aktív részvételével. Bár egyes bányavárosok (Nagybánya) „bányásznépének" bevételéről is tudunk, valamint arról, hogy egyes városokban (Pécsett, Aradon) korán megindult a kiváltságos polgárőrség és a város többi lakóiból alakult nemzetőrség torzsalkodása, vidéken erre az időszakra nem jellemző a munkások és plebejus elemek tömeges részvétele. Még kevésbé a volt jobbágyoké, akik — mint láttuk — az úrbéri szolgáltatást helyettesítő katonaállítási adónak fogták fel a nemzetőrséget, — és több helyen a maguk számára is földet követeltek, hogy legyen mit védeniük.[179]

3. Jellemzője ennek a szakasznak, hogy a *nemzetiségi kérdés* még alig színezi az új intézményhez való viszonyt. A borsodi vagy somogyi ellenszegülés nagyjából hasonló forrásokból táplálkozik, mint a trencséni, máramarosi vagy torontáli. Április 20-a előtt egyedül a Bihar megyei jelentésben találjuk nyomát, hogy a román ajkú fiatalság részéről az átlagosnál nagyobb lett volna az ellenállás.

4. Az egész nemzetőrség április végéig 55—60 000 főre emelkedett, 80%-ban kb. 60 nagyobb városban alakult, kb. 15 000 puskával felszerelve, s *mintegy negyedrészében volt lőfegyverrel ellátva*. A többség csak kardokkal, fokosokkal, lándzsákkal rendelkezett, és a maradék negyed becsülhetőleg teljesen fegyvertelen volt. Bár több helyen megtörtént a tisztválasztás, a kiképzés országosan igen alacsony színvonalú volt, többnyire meg sem kezdődött.

5. Ennek a nemzetőrségnek volt ugyan *központi szerve:* a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány, de ennek tevékenysége országos méretekben tulajdonképpen az eredmények és a problémák regisztrálására, tanácsadásra és a fegyverkérelmek továbbítására szorítkozott. Mindez érthető, hiszen az adott lehetőségek között a Bizottmány csak a főváros területén tudott hatásos működést kifejteni.

Bármilyen szándékok is bábáskodtak a nemzetőrség megteremtésénél, bármilyen fogyatékosságokról is kell a krónikásnak beszámolnia, az új intézmény létrejötte a magyar történelem új szakaszának kezdetével esik egybe, amikor az — érthetően — nagy lehetőségek hordozója volt. A kormányon múlott, hogy az eléje tornyosuló nehézségek sűrűjéből ki tudja-e választani és le tudja-e küzdeni azokat, amelyeknek megoldásával a nemzetőrséget valóban „a polgári szabadságra alapított társadalmi átalakulásunk" biztosítékává tudja fejleszteni.

[1] A 12 pont tervezetét tudomásunk szerint az Ellenzéki Kör március 12-én tartott „népgyűlésén" Irinyi József terjesztette elő. KLÉH, A pesti forradalom 20—21. A tervezetet másnap a Helytartótanács már szó szerint továbbította a Kancelláriának. Zichy Ferenc — Apponyi Györgyhöz, 1848. márc. 13. OL Kanc. eln. 1848. *sine numero*. — Jelen munka kézirata már a Kiadónál volt, amikor megjelent VARGA JÁNOS: A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban. Budapest 1971. c. műve, amely mind a 12 pont elfogadásával, mind más, a nemzetőrség kezdeti szervezését érintő kérdésekkel részletesen és gazdag levéltári anyag alapján foglalkozik.

[2] Az országgyűlés nyilatkozata célkitűzéseiről, nevezetesen a *nemzetőrség* életbeléptetésére vonatkozó törvényjavaslat készítésére kiküldött választmányról: KLÖM XI. 659. (Az indokolás egyébként a bécsi engedményekre, a polgárőrség ottani felállítására hivatkozik.)

[3] Ilyen elgondolás is volt: RAKSÁNYI IMRE: Honvédelmi szövétnek c. kiadványának tervezete (Pozsony, 1848. márc 25.), amelyben a szerző arra hivatkozik, hogy ő már 1844-ben *nemesi* nemzetőrséget ajánlott.

[4] Ezt hirdeti ötven esztendő múltán MÁRKI SÁNDOR is: A francia háborúk óta minden nagyobb városban divatoztak a polgárőrségek, melyek most általános és nemzeti jelleget nyertek. A magyar nemzet története. 66.

[5] SALAMON, A nemzeti őrseregről 361.

[6] KLÉH, A pesti forradalom 29.

[7] OL 1848/49-es nyomt.; PH 1848. márc. 17. 224. közli: PAP, Okmánytár I. 13—14.

[8] OL 1848/49-es nyomt.; PH 1848. márc. 18. 229—230.; PD 1848. márc. 19. 363. közli KLÉH, A pesti forradalom 29—30. és PAP, Okmánytár I. 14—15.

[9] OL Nádori httan. 1848:518.; OL Nádori közpolg. 1848:565. Utóbbit közli ANDICS Arisztokrácia II. 9—11. — Hogy ez a fegyverszerzés nem mehetett simán, arra JÓKAI MÓR: Forradalom vér nélkül c. beszámolójában találunk utalást. Ék 1848. márc. 19. 379—380.

[10] OL 1848/49-es nyomt.; PH 1848. márc. 18. 230.

[11] OL Nádori httan. 1848:518.; OL Httan. vrend. 1848—19—26.; FL Pesti Közig. 1848:47.

[12] Helytartótanács jkve 6—7. (március 17-i ülés); továbbá Zichy Ferenc gr. — Lederer tábornokhoz, 1848. márc. 16. OL Nádori httan. 1848:518. (másolat.)

[13] Jel 1848. márc. 21. 139.; PH 1848. márc. 24. 253. — A Jelenkor még azt is megjegyzi, hogy „isteni csoda" volna, ha ezek a fegyverek elsülnének. Jel 1848. márc 28. 153.; PULSZKY, Életem I. 72. is hasonlót ír.

[14] Névtelen szerző cikke: MT 1848. márc. 23. 18—19.

[15] OL BM 1848:1886.; OL 1848/49-es nyomt.; PH 1848. márc. 19. 233. — A március 18-ra készített és jóváhagyott esküszöveget lásd: FL Pesti Közig. 1848:78.; továbbá „A pesti magyar polgári őrhad esküje, 1848" c. alatt az OL 1848/49-es nyomt. 13. fasc. 129. pall. Közli KLÉH, A pesti forradalom 35—36. (Ismerjük az ideigl. nógrádi polgárőrség eskümintáját is: OL MOIB 1848:223.)

[16] A 6. osztály különállását egyébként a pesti polgárság antiszemita magatartása is indokolta: OL Nádori közpolg. 1848:565. Közli ANDICS, Arisztokrácia II. 16—17. — PULSZKY, Életem I. 79. szerepéről, őrnagyságáról (?) a „czifra zászlóaljban".

[17] 1848 márc. 17-ről a két felhívást l. OL 1848/49-es nyomt.

[18] OL Nádori httan. 1848:529; OL Nádori közpolg. 1848:565. Utóbbit közli ANDICS, Arisztokrácia II. 16—17.; OL Meln. 1848:52.; JAKAB ISTVÁN naplója 1848—49. OSzKk Quart. Hung. 1315.

[19] OL Nádori httan. 1848:529; a Helytartótanács nyomt. jkve márc. 18-i bejegyzése.

[20] OL Nádori közpolg. 1848:552. közli ANDICS, Arisztokrácia II. 30—31.

[21] OL Nádori közpolg. 1848:552; OL Httan. közig. 1848—4—159.

[22] OL Nádori közpolg. 1848:552.

[23] „Tudomásul a kézműveslegényeknek!" c. magyar—német falragasz; OL 1848/49-es nyomt. Az intézkedésre lásd még: SPIRA, A magyar forradalom 88. — Itt kívánjuk megjegyezni: Vasvári Pál egy kitételén kívül nem találunk adatot arra, hogy a márciusi napokban a *külföldi* munkások nagy szerepet játszottak volna. Úgy véljük, hogy a magyar munkásmozgalom későbbi tapasztalatai befolyásolták a szerzőt, amikor így fogalmazott: . . .„a politikailag legérettebb külföldi származású munkások kezéből

a polgárságnak sikerült kicsavarnia a fegyvert". SPIRA, A magyar forradalom 88. Nem szólva arról, hogy — mint látni fogjuk — az „illetéktelenek" kezéből még júniusban sem sikerült visszavenni a fegyvert, bár ilyen törekvések a városi polgárság részéről kétségtelenül voltak.

[24] „Az iparos ifjúságtól is megtagadtatott a nemzetőrségi fegyver, de azért az ellenzéki kör mégis bevette őket osztályába". PD 1848. ápr. 1. 420. Hogy fegyverrel-e vagy anélkül, erre még visszatérünk.

[25] PH 1848. márc. 21. 240.; PD 1848. márc. 21. 374.; Az országgyűlés által kiküldött bizottság jelentése: Országgyűlési iromány (100. sz.) 111. (A küldöttek névsora uo. 81—82.)

[26] Oroszhegyi Józsa felhívása: 1848. márc. 21. OL 1848/49-es nyomt.

[27] FL Pesti rendőri ir. 1848:65.

[28] A cikk a március 23-i népgyűlés napján jelent meg: PD 1848. márc. 23. 379.

[29] Schmidt Ferenc budai városkapitány jelentése a Miniszteri Bizottmányhoz, 1848. márc. 24. OL MOIB nem ikt. ir.

[30] OL Nádori közpolg. 1848:570. Közli ANDICS, Arisztokrácia II. 37—39. A fegyvert 500—500 darabos részletekben március 23—24-én adták át. PH 1848. márc. 25. 257. — Farkas Jánosnak Pestről Batthyányhoz intézett levele (1848. márc. 25.) szerint 24-én este 2000 fegyvert osztottak szét, de ez csak azt jelentheti, hogy ettől a pillanattól adták ki *állandó használatra* az eddig az őrszobákon tárolt fegyvereket. (OL MOIB nem ikt. ir.) Ezt bizonyítja a Pest város levéltárában őrzött kimutatás is, amely szerint március 23—24-én 500—500 fegyvert vettek át. FL Pesti Közig. 1848:42.

[31] MT 1848. márc. 23. 20.

[32] Szepessy Ferenc pesti polgármester jelentése a nádorhoz, ill. Batthyányhoz: OL Nádori közpolg. 1848:591.; OL Meln. 1848:60. és OL Httan. közig. 1848—4—160. — Ebből a létszámból 214 fő volt a „nemzeti huszár őrhad". Nyomtatott névsora: OL 1848/49-es nyomt. 12. fasc. 27. pall. (dátum nélkül).

[33] A pesti térparancsnokság március 27-i kimutatása szerint Pest-Buda sorezredi helyőrsége kb. 7500 fő volt ezekben a napokban. Ebből kb 5000 fő állomásozott Pesten, de a teljes létszám nem volt szolgálatra alkalmas. OL Httan. közig. 1848—4—160.; Helytartótanács jkve 22.

[34] Ezt is a pesti polgármesternek a nádorhoz intézett jelentéséből tudjuk: . . .„az eddig bejegyzettek köréből azok, kik az e részben hozott törvényjavaslatnál fogva nemzeti őrökké nem alkalmazhatók, a legközelébb tartandó szemle alkalmával kizáratnak". OL Nádori közpolg. 1848:591.

[35] Az egybeolvadásra l. Hirdetmény. 1848. márc. 22. OL 1848/49-es nyomt. A létszámra a budai polgármester jelentését a miniszterelnöknek OL Meln. 1848:52. 1848. márc. 26.

[36] Schmidt Ferenc városkapitány jelentése a Miniszteri Bizottmánynak, 1848. márc. 25. OL MOIB nem ikt. ir.

[37] Helytartótanács jkve 14. (márc. 20-i ülés) — Kiss Károly neve 1843-ban megjelent Hadi műszótára mellett, az 1848. március 6-án tartott „Hadi ügyünk korszerű átalakulásáról" c. akadémiai előadása jóvoltából közismert volt. Társalkodó 1848. márc. 17. 88. Korponay János szintén mint hadtudományi író tette nevét ismertté. Hadi földírás c. művének két kötete 1845—48-ban jelent meg. Ezért esett rá később a miniszterelnök választása is, aki ideiglenes hadügyi titkárának nevezte ki, majd innen került át a hadügyminiszter mellé, ugyancsak titkárnak.

[38] PH 1848. márc. 24. 253.; márc. 31. 279. — Pest városa a Helytartótanács útján közbe is járt Gál (Gaál) Sándornak a hadseregből való elbocsátása érdekében, de Lederer közölte, hogy nevezett nem az ő hatáskörébe tartozik. OL Httan. bizt. 1848—103—3.

[39] PD 1848. márc. 23. 381.; ápr. 1. 420.; PH 1848. márc. 24. 253. — Vö. még KEMÉNY G. GÁBOR: Honvéd szakirodalom. Honvéd 1948. 11—12. sz. 12—14.

[40] PD 1848. márc. 23. 377. ápr. 1. 419. Ez azonban alighanem elhamarkodott tudósítás. Ugyanis az ideiglenes szabályok minden ismert példánya Rottenbiller április 15-i, a szabályzat kötelező használatáról intézkedő rendeletével kezdődik. Ezt és az előszót azonban a már kész szabályzat elé *utólag* készítették (számozása I—VIII. oldal), amiből arra következtethetünk, hogy az bár április 1-re megjelent, elkészülte után mégsem került azonnal forgalomba, hanem csak a kiegészítések és a valószínűleg új címlap elkészülte után. Ezzel kapott az ideiglenes szabályzat *hivatalos* színezetet.

[41] Pontos címe: A Pest-városi nemzeti őrsereg ideiglenes oktatás, gyakorlat- és szolgálati szabályzata. Szerkeszté és a pesti őrhaditanács helybenhagyásával közre bocsátá GÁL SÁNDOR. Pest 1848. VIII., 55.

[42] OL Httan. bizt. 1848—103—3; Helytartótanács jkve 21. (márc. 27-i ülés)

[43] Bővebben: SPIRA, A magyar forradalom 89. — A szegedi állandó választmány 1848. március 18—22. közötti jegyzőkönyveit is felküldte: FL Pesti rendőri ir. 1848: 128. (Itt kívánjuk megjegyezni, hogy a Pest városi Rendre Ügyelő Választmány iratai többségében itt találhatók, a rendőri iratok közé besorolva.)

[44] OL. Meln. 1848:1.; PH 1848. márc. 20. 238. Közli PAP, Okmánytár I. 19—20.

[45] OL Httan. vrend. 1848—19—25. Közli ANDICS, Arisztokrácia II. 12. (A rendelet bevezetésében említett, aznap kelt másik körrendelet a sajtószabadság életbeléptetését adja tudtul a *vidéki* hatóságoknak.)

[46] OL Httan. közig. 1848—4—159.; OL MOIB 1848:82.

[47] A reakciós Temesvárott némileg megismétlődtek a fővárosi fejlemények. Gorove István — Kossuth Lajoshoz (?), 1848. márc. 18. OL VÖRÖS A. gyűjt. II. V. 1. b. —197. Közli WALDAPFEL, Levelestár I.115—118.

[48] OL Httan. közig. 1848—4—150. — Itt kívánjuk megjegyezni, hogy a jegyzetek zsúfoltságának elkerülése érdekében felsorolásunk forrásait mellőztük, illetve csak az érdekesebb adatoknál jelöltük. Mindezek megtalálhatók a Helytartótanács közigazgatási osztályának 4. kútfőjében, vagy a Miniszteri Bizottmány irattárában őrzött nagyszámú jelentésben, amelyeket jól kiegészítenek a Pesti Hírlap hasábjain közölt vidéki tudósítások.

[49] OL Httan. közig. 1848—4—128.

[50] Az aradi fejleményekre: LAKATOS, Arad I. 107—109.; a váradi eseményekre HEGYESI, Biharvármegye. 10—11.

[51] PmL Közgy. jkv. 1848:1844.; PH 1848. márc. 24. 253. KLÖM XI. 682—684.

[52] Ez ügyviteléből: a Választmány jegyzőkönyvéből és irataiból jól nyomon követhető; PmL. Közgy. ir. 1848:7946. (Ezen a helyen kell köszönetet mondanom Spira Györgynek, aki ezekre az általa már feldolgozott iratokra figyelmemet felhívta. Időközben megjelent közleménye: SPIRA GYÖRGY: A vezérmegye forradalmi választmánya 1848 tavaszán Sz 1964. 4. sz. 714—715.) A két választmány együttműködéséről a megyei választmány március 23-i jegyzőkönyvének közlése: MT 1848. márc. 24. 24.

[53] MT 1848. márc. 24. 24.

[54] Győr város hirdetése, 1848. március 20-ról: SZÁVAY, Győr 311. — Debrecenre: SZABÓ, Debrecen 11.

[55] OL MOIB 1848:420.

[56] *Pécs:* OL Httan. közig. 1848—4—187.; *Temesvár:* OL MOIB 1848:156.; *Kassa:* OL Httan. közig. 1848—4—131.; *Esztergom:* OL MOIB 1848:92; *Komárom:* OL Httan. közig. 1848—4—149.; *Székesfehérvár:* OL HNI 1848:92.; *Kőszeg:* OL ONöHt 1848: 2060 ; *Szabadka:* OL Httan. közig. 1848—4—177. (A szegedi polgárőrség fegyvereinek pontos számát nem ismerjük.)

[57] A főbíró jelentése a Miniszteri Bizottmánynak, 1848. márc. 31. OL MOIB nem ikt. ir.

[58] OL Httan. közig. 1848—4—131.

[59] PH 1848. márc. 29. 27.

[60] OL Httan. közig. 1848—4—131.

[61] OL MOIB 1848:59. Hasonló gondokat fogalmazott meg Wesselényi Miklós is március 23-án Kossuthhoz intézett levelében, amelyben annak a véleményének adott hangot, hogy a városi, de főleg a falusi népesség elsősorban „a szegénység *rögtön* nem orvosolható nyomását" érzi. „És e nyomás alóli *egyszerrei* felszabadulását reméli, úgy lehet már is, s követelendi talán nem sokára." Báró Wesselényi Miklós kiadatlan levelei Kossuth Lajoshoz. Kiadja FERENCZI ZOLTÁN. Budapest 1903. 118.

[62] A főbíró jelentése a Miniszteri Bizottmánynak 1848. ápr. 4. OL MOIB 1848:335. Eszerint a 800 főnyi egyenruhás, felfegyverzett polgárőrség mellett volt még 700 egyenruha nélküli, csak karddal ellátott, de őrszolgálatra kötelezett polgárőr is. (Emellett Pozsonyváralja mezővárosnak is volt 200 egyenruhás polgárőre.)

[63] KLÖM XI. 659. Kossuth befolyása alatt készült el az országgyűlés már idézett március 15-i — de Szentkirályi Mór által még 14-én este megfogalmazott — nyilatkozata. Uo. 658—659.

[64] Ez a „lelkes ifjúság" március 14-én már fegyvert követelt. Hetilap 1848. márc. 17.

345. h. Andrássy Gyula gróf nem értett egyet Madarász javaslatával, bár maga is elismerte, hogy „a honvédelmi rendszert illetőleg . . . nem szabad ezúttal az insurrectio nevetséges bázisán maradni, hogy győri ütközetek emlékezete újuljon meg, hanem *nemzeti rendőrseregre* van szükség". Mindkét felszólalás: PH 1848. márc. 18. 231.

[65] PASKAY: A jurátus-élet 18—21. (Paskay utalása — hogy a katonai főrséggel kis híján összeütköztek — egy korábbi, még 1847 decemberében valóban bekövetkezett összecsapásra vezethető vissza.)

[66] BpH 1848. márc. 23. 283.

[67] Tagjai voltak Sillye Gábor, Szarvady Frigyes, Lauka Gusztáv, Szentkirályi Mór, Teleki László, Zay Károly stb.

[68] Egy későbbi névtelen visszaemlékezés erről így ír: „Az országgyűlési jurátus-világ, minden rendű s rangú fiatalság, iparos, kereskedő, író, színész, művész, mágnás, nemes, gentry, polgár, gazdag, szegény: tömegesen sorakozott a kibontott zászló alá. Lehettünk vagy háromezren." PN 1890. dec. 25.; Karácsonyi melléklet. — A létszám természetesen csak a polgárőrséggel együtt helyes. (A visszaemlékezés szerint a munkások „franczia szabású blouseban" jártak gyakorlatokra.)

[69] WALDAPFEL, Levelestár I. 110. — Hetilap 1848. márc. 17. 377—378. h. — Matulay Etele szerint az még nem olyan nemzetőrség, mint amilyent Bécsben láttak: NU 1848. márc. 21. 1042.

[70] A pozsonyi II. számú nemzetőrség szabályai, a tisztikar névsorával és hadgyakorlati parancsszavakkal. Összeszedte SILLYE GÁBOR, nemzetőrségi választmányi tag és tollvivő. Pozsonyban 1848. A 46 oldalas kis füzet — amely egyben az első ideiglenes nemzetőri szabályzat is volt — tartalmazza a három zászlóaljra osztott ideiglenes nemzetőrség 1293 főnyi tagságának *teljes* névsorát, így a 68. sz. jegyzetben idézett emlékezés adatai ellenőrizhetők.

[71] OL 1848/49-es nyomt.

[72] A II. sz. nemzetőrség fegyverténye volt március 29-én a „rossz rezolúciót" aláíró Zsedényi után rendezett kutatás is. KÁROLYI, Széchenyi naplója I. 286.

[73] A magyar—német nyelvű felhívás: OL 1848/49-es nyomt. — A polgármester az előtte való napon kért az alakuló Pozsony városi nemzetőrségnek 1000 darab fegyvert. OL HNI 1848:84.

[74] Április 4-ig csak 200 új tagja volt az „újonan alakult" nemzetőrségnek. OL MOIB 1848:335.

[75] OL 1848/49-es nyomt.

[76] A Pozsonyba érkezett Ferenc Károly és Ferenc József főhercegeket fogadták. OL Nádori o. gyűlési 1848:752.

[77] Az ijedelem tulajdonképpen felesleges volt, hiszen az országgyűlés feloszlásával az ideiglenes nemzetőrség által vállalt különleges őrszolgálat is megszűnt. A pozsonyiak azonban — mint a kassaiak — semminemű szolgálatot nem akartak. BpH 1848. ápr. 9. 343. („Hírfüzér").

[78] A Nemzeti Újságból újjászületett *Nemzeti* mutat erre rá első számában: N 1848. máj. 2. 3. — A március 20-án a pozsonyi Schlossbergen kitört zsidóellenes zavargások elfojtásában való részvételére: WALDAPFEL, Levelestár I. 144—145. (Ebből érthetjük meg, hogy miért mondja ki a II. sz. pozsonyi nemzetőrség ideiglenes szabályzata, hogy éjszakai őrjáratainak helye elsősorban a Várhegy kell hogy legyen.)

[79] NU 1848. márc. 21. 1039—1040. Közli KLÖM XI. 668—669.

[80] PH 1848. márc. 27. 263—264.; Kossuth felszólalásai KLÖM XI. 685—687.

[81] Lónyai Menyhért pl. a falun egy jobbágytelket (ingatlan hiányában évi 200 pft jövedelmet), városon 100 pft értékű házat vagy földet tartott szükségesnek. PH 1848. márc. 27. 263—264. HORVÁTH: Huszonöt év II. 618.; BARTA ISTVÁN bev. tanulmánya: KLÖM XI. 66.

[82] KLÖM XI. 688—689. A nemzetőrség központosításának szükségességére Kiss Károly március 17-én baráti levélben hívta fel Kossuth figyelmét: Kossuth-gyűjt. I/379. Közli WALDAPFEL, Levelestár I. 113—114.

[83] Törvényjavaslat a nemzeti őrseregről: Országgyűlési irományok (80. sz.) 96—98. A főrendek válaszüzenete, s a karok és rendek második üzenete: Országgyűlési irományok (103. és 123. sz.) 113—114., 121—122. Az ebben, és más vonatkozásban is mintául szolgáló 1831. évi francia nemzetőrségi törvényt lásd: L'histoire par les textes. La France contemporaine 1814—1914. Histoire politique par Mme DECHAPPE et L. DECHAPPE. Párizs 1927.

[84] A rendek harmadik üzenete arra is rámutat, hogy a 3. § felesleges volna, ha nálunk is francia minta szerint menne a nemzetőrség szervezése, ahol mindenki tag. Országgyűlési irományok (156. sz.) 148—149. — Érdekes, hogy a korhatár: a 20—50. év közötti szolgálati idő ellen nem esett észrevétel. (Franciaországban 1831-ben 20—60. év között állapították meg a korhatárt.)

[85] KÁROLYI, Törvénycikkek 124—130.; 268—274. — A felterjesztésre és a királyi jóváhagyásra: Országgyűlési irományok (171. és 218. sz.) 157—159., 192.

[86] A nemesség mozgalmaira: OL Meln. 1848:56.; OL Nádori közpolg. 1848:584.; OL Httan. közig. 1848—4—199., 210.; OL MOIB 1848:88; továbbá KÁROLYI, Törvénycikkek 30., 35., 65.; EMBER, Parasztmozgalmak 15.

[87] Az események egyik szereplőjének, Madarász Lászlónak fél évszázaddal később tett megjegyzése erre is illik, hogy ti. Pozsonyban „félig a sietség, félig a puszta elv kimondás uralgott". Madarász László — Dömény Józsefhez. Florida 1900. okt. 25. OL 1526. utáni gyűjt. Madarász L. iratai.

[88] OL Nádori közpolg. 1848:565. Közli ANDICS, Arisztokrácia II. 34—35.

[89] PmL Pest m. közbátorsági áll. választm. jkve 1848. márc. 23. Közli MT 1848. márc. 24. 24.; Jel 1848. márc. 28 154.

[90] Farkas János jelentése a min. elnökhöz Pest-Buda hangulatáról, 1848. márc. 25. OL MOIB nem ikt. ir.

[91] Rozsnyó felirata a min. elnökhöz, 1848. márc. 28. OL MOIB 1848:222.

[92] SALAMON, A nemzeti őrseregről 359—374.

[93] Erre a szerző már korábban is célzott, amikor kifejtette, hogy az 1848-as nemzetőrség a kormány „speciális katonasága" volt. SALAMON, A közös ügyek 47.

[94] MARCZALI HENRIK: A legújabb kor története, 1825—1880. Budapest 1892. 621.

[95] MÁRKI A magyar nemzet története. X. 66. — A bevezetőben említettük, hogy Márki az egészet a régi polgárőrség egyenes folytatásának tekinti.

[96] Farkas János jelentése a miniszterelnökhöz 1848. márc. 26. OL MOIB 1848:168. — Szepessy Ferenc pesti polgármester is azt jelentette a nádornak március 25-én, hogy a *nemzetőröknek* jelentkezettek száma kb. 5000 fő. OL Nádori közpolg. 1848:591.

[97] PH 1848. márc. 28, 30. 267., 274—275.

[98] Pest város levéltárában levő kimutatás szerint az utolsó 1000 fegyvert 27—28—29-én 500—300—200-as tételekben vették át. FL Pesti Közig. 1848:42. — Mivel március 28-ig Lederer Pestnek 2500 + 500, Budának pedig 200 fegyvert adott ki, ezért jelenti ezen a napon a nádornak a 3200 fegyver kiadását. OL Nádori közpolg. 1848: 627. Közli ANDICS, Arisztokrácia II. 31—32. (A szövegben az 5000 darab közlése téves!)

[99] OL MOIB 1848:2, 21.; FL Pesti Közig. 1848:545. (A Bizottmány szinte ezzel a ténykedéssel kezdte írásbeli tevékenységét.) — A Miniszteri Bizottmány március 28-án újabb 6000 fegyvert és 20 000 golyós töltést igényelt Pest és Buda számára, „tekintettel a rendkívüli helyzetre". OL MOIB 1848:21., 24.

[100] Oroszhegyi Józsa felhívása, 1848. márc. 27. OL 1848/49-es nyomt.

[101] Szemere Bertalan — Lederer tábornokhoz, 1848. márc. 29. OL KÜM eln. 1848: 283.; közli DEÁK, Levelek 53—54.

[102] PH 1848. ápr. 1. 283.

[103] OL 1848/49-es nyomt. (magyar—német nyelvű); PH 1848. ápr. 1. 281. Közli PAP, Okmánytár I. 45—47. — Ezen a napon a pesti „huszár őrsereget" kirendelték az eddig figyelemre nem méltatott Kerepesi úti puskaportorony őrzésére. OL 1848/49-es nyomt.

[104] OL Nádori közpolg. 1848:662. Közli ANDICS, Arisztokrácia II. 51—52.; VASVÁRI válogatott írásai. 290.; Ék 1848. ápr. 9. 447.; PD 1848. ápr. 8. 449—450.; SZABÓ, Pártharcok 119—120.

[105] SEBŐ ANTAL nyilatkozata az „egyenlőségi század" nevében: Jel 1848. ápr. 6. 171. — *Z(erfi?)* állásfoglalása: Z.: A szabadság első jele: türelem. Re 1848. ápr. 6. 2—3. — Bírányi Ákos írása kárhoztatja a demonstrációt, ha republikánus célok vezették, hibáztatja, ha a vér színét csak a forradalmi elszántság kifejezésére választották. Ez a tömeget csatlakozásra késztette volna, és „Pesten elég *gyúanyag* létezik a legborzasztóbb kicsapongásokra, mihelyst legcsekélyebb alkalmat lelne". Így fejezi be: „Le tehát a vörös színnel, polgártársak, egész hazában!" BIRÁNYI ÁKOS: A vörös szín. NU 1848. ápr. 4. 1083. — A következő számban a lap így ír a „kokárda-ataque"-ról: „Volt-e más vétkük ezen ifjaknak? mint hogy veres szalagot kötöttek föl, — a rendnek

megbontása nélkül? Megérdemelték-e ezért, hogy népezrek előtt hazaárulóknak kiáltassanak ki? . . . Ők nem számítottak arra, hogy a franczia vérlobogó fekete tetteivel fognak gyanusíttatni". NU 1848. ápr. 6. 1089. — A pozsonyi visszhang: BpH 1848. ápr. 11. 347.

[106] Az Ellenzéki Kör április 9-i, a katonaság hazahozatalát követelő közgyűlésen esett róla szó Oroszhegyi Józsa előterjesztésére. NU 1848. ápr. 13. 1216. Jel 1848. ápr. 11. 181.; Re 1848. ápr. 13. 24.

[107] Rottenbiller Lipót és Irányi Dániel aláírásával, 1848. ápr. 9. OL 1848/49-es nyomt.; NU 1848. ápr. 11. 1209.

[108] WALDAPFEL, Levelestár I. 173—174. (Eredetije nem ismert.)

[109] OROSZHEGYI JÓZSA: Csőd fegyverkészítésre. MT 1848. ápr. 1. 58.

[110] A Bizottmány felhívása PH 1848. ápr. 4. 292.

[111] „A pestvárosi rendreügyelő bizottmány" 1848. ápr. 2. OL 1848/49-es nyomt.

[112] FL Buda város lt. Miscellanea nova. Nemzetőri ir. Az 1848. április 4-i tiszti ülés jegyzőkönyve.

[113] „Őrhadi rendelet" 1848. ápr. 8. OL 1848/49-es nyomt. — Ezzel kapcsolatban: A pesti nemzetőrség főbajai PD 1848. ápr. 8. 442. és a Függelék-et: ápr. 15. 473—474.

[114] Utóbbira: OL MOIB 1848: 141.

[115] NU 1848. ápr. 11. 1208. PH 1848. ápr. 13. 325.

[116] Az őrséget Nyáry és Klauzál tanácsára visszavonták. PH 1848. ápr. 13. 325.; NU 1848. ápr. 13. 1217. A tervezett katonai szállításra: a min. tan. április 12-i ülésének jkvét Lederer jelentéséről; KLÖM XII. 24. Az eset feldolgozása: URBÁN ALADÁR: L'influenza nell'Ungheria dei movimenti Italiani rivoluzionari per l'indipendenza in primavera dell'anno 1848. Annales . . . Sectio Historica tom. IV. Budapest 1962. 112—113.

Itt kívánjuk megjegyezni, hogy a tudósítások gyakran „egyenlőségi ezredet" emlegetnek, amely alatt *összevontan* értik a pesti nemzetőrségnek a radikálisok és az egyetemi ifjúság által szervezett 6. osztályát. Pontosabb összetételét nem ismerjük. Egyetlen biztos adatunk a Lederertől nyert fegyverek elosztásának kimutatása, amely szerint „Egyetemi ifjúságnak és egyenlőségi csapat [sic!], valamint a Radicalkör osztálya" számára összesen 849 db fegyvert adtak ki. FL Pesti Közig. 1848:42. — A Radical Kör osztálya és az „egyenlőségi csapat" két külön alakulat volt, lásd: NU 1848. ápr. 30. 1257. (Nem tévesztendő össze egyik sem a szintén gyakran emlegetett „fekete sereg"-gel.) Mindkettőtől függetlenül volt még az egyetemi hallgatókból szervezett század Horváth Árpád vezetésével.

[117] A fogadás természetesen még mindig osztályonként történt. NU 1848. ápr. 18. 1227. — A fegyverek számára: MT 1848. ápr. 15. 107. — Egy 1848. augusztus 2-án kelt jelentés szerint a pesti nemzetőrség összesen 2940 kovás és 890 gyutacsos állami fegyvert kapott. FL Pesti Közig. 1848: 42.

[118] *Székesfehérvár:* OL Httan. közig. 1848—4—156; *Temesvár:* Vukovics Sebő — Batthyány Lajoshoz, 1848. márc. 25. OL MOIB nem ikt. ir.

[119] OL MOIB 1848: 123. (Ahol nem jelöljük a forrást, ott a 48. sz. jegyzetben említettek a mérvadók.)

[120] OL MOIB 1848: 102.

[121] *Nagyszombatban* őrjáratot csak a régi, fegyveres polgárőrség tartott. OL MOIB 1848: 115.; ALSZEGHY JÁNOS: A nagyszombati nemzeti őrsereg 1848-ban. Nagyszombat 1910. 1—2. *Miskolcra:* OL Httan. közig. 1848—4—171; továbbá SÁFRÁNY, emlékiratai. 21—27.

[122] *Eger* és *Gyöngyös:* OL MOIB 1848: 305.; *Kecskemét:* PmL Pest megye közbátorsági áll. választm. jkve; *Esztergom:* OL MOIB 1848: 92; *Selmec:* OL MOIB 1848: 119.; *Zombor:* OL MOIB 1848: 249.; *Trencsén:* OL MOIB 1848: 205.; *Szakolca:* OL Httan. közig. 1848—4—182.

[123] *Tolna megye:* OL MOIB 1848: 152.; *Veszprém megye:* OL MOIB 1848: 63.; *Nagyvárad* (és Váradolaszi): OL MOIB 1848: 341.; *Pécs:* OL MOIB 1848: 256.; *Késmárk:* OL Httan. közig. 1848—4—190; *Szabadka:* OL Httan. közig. 1848—4—177.

[124] *Csongrád megye:* OL MOIB 1848: 160.; *Hajdú kerület:* OL MOIB 1848: 179.; *Debrecen:* Főbíró jelentése a min. bizottmánynak, 1848. márc. 31. OL MOIB nem ikt. ir.; *Kassa:* OL MOIB 1848: 177.; *Vas megye:* OL MOIB 1848: 180.; *Bács megye* (Baja): OL MOIB 1848: 148.; *Komárom megye* (Tata): OL MOIB 1848: 94, 113.; *Szabolcs megye*

(Nagykálló): OL MOIB 1848: 114.; *Szentgyörgy:* OL MOIB 1848: 117.; *Körmöcbánya:* 1848: 387.

[125] Sok jelentés duplumban van meg, mert egyes aggályos elöljárók (főleg a városok) egyidejűleg értesítették a miniszterelnököt és a Bizottmányt is, illetve az egyiknek szóló jelentést másolatban megküldték a Helytartótanácsnak is.

[126] OL MOIB 1848: 1; mint nyomtatvány: OL HNI 1848: 435.

[127] OL MOIB 1848: 23.

[128] OL MOIB 1848: 11—12, 14, 17.

[129] OL MOIB 1848: 196.

[130] „. . .azon nemzetőrség által, mellynek kezébe van letéve a haza legnagyobb kincse, ti. a szabadság . . ." Nyomtatott körlevél OL MOIB 1848: 139; OL 1848/49-es nyomt.

[131] OL MOIB 1848: 21.

[132] HNI 1848: 435; OL MOIB 1848: 21; OL Nádori közpolg. 1848: 770. (Ez utóbbiban közli Lederer a nádorral a császár tilalmát).

[133] OL MOIB 1848: 67. — Túlzás azonban ebből azt a megállapítást levonni, hogy valamiféle szívélyes jóviszony alakult volna ki a Bizottmány és Lederer között, mint teszi ezt MESZLÉNYI, A Miniszteri Bizottság 721—722.

[134] OL MOIB 1848: 83.

[135] OL Nádori Közpolg. 1848: 627., 770.

[136] OL Nádori közpolg. 1848: 712; OL BM 1848: 11. (SZINNYEI, Komárom 9. 270 fegyvernek Pestre szállításáról tud.) Valószínűleg ezekről a fegyverekről írta később a város, hogy „a leküldött 300 régi fegyver nagyon ósdi és nehéz". OL ONöHt 1848: 852.

[137] Ezek felsorolása: MESZLÉNYI, A Miniszteri Bizottság 719.

[138] OL MOIB 1848: 120, 176.; OL Nádori min. 1848: 772.

[139] OL Meln. 1848: 37.

[140] 1848. ápr. 6. Pozsony. OL MOIB 1848: 229.

[141] Uo.

[142] A számszerű eredményekre lásd *Sopron:* OL MOIB 1848: 162.; *Szeged:* OL MOIB 1848: 258, 422; *Gömör:* OL MOIB 1848: 278.; *Nagykároly:* OL MOIB 1848: 336.; *Bereg:* OL BM 1848: 1/45. (Itt kívánjuk megjegyezni, hogy az OL MOIB nem iktatott iratok egy részét az OL BM sorozat elejéhez csatolták, és itt az első számok még a Miniszteri Bizottmány iratai. Így egyedül az 1. ikt. sz. alatt 102 irat található.) *Csanád:* OL MOIB 1848: 381; *Veszprém:* OL MOIB 1848: 377.; *Bártfa:* OL MOIB 1848: 466.; *Csongrád:* OL MOIB 1848: 431.; *Abauj:* OL MOIB 1848: 522.; *Székesfehérvár:* OL MOIB 1848: 364.; *Kassa:* OL MOIB 1848: 515.; *Gömör:* OL MOIB 1848: 540.

[143] *Zombor:* PH 1848. ápr. 9. 313. *Nagybánya:* CSETRI ELEK: Nagybánya az 1848—49-es forradalom és szabadságharcban. Doktori disszertáció. Kézirat (1949) 48. (Szerzőjének sokirányú segítségéért ezúton is köszönetet kívánok mondani.) *Miskolc:* PH 1848. ápr. 12. 324. *Kassa:* OL MOIB 1848: 177. — *Nógrád megye* a március 24-i közgyűlésen kimondotta ugyan, hogy minden jelentkezőt „rend különbség nélkül" csak mint közlegényt vesznek be, de a felszerelés és ruházat tervezete szerint nem nagyon számoltak a közrendűekre. OL MOIB 1848: 223.

[144] PH 1848. ápr. 23. 363.; LAKATOS, Arad 110—113., 120. A szerző így ír naplójában az aradi ideiglenes nemzetőrségről: „Az éji őrjáratot nagy eréllyel teljesíti a nemzetőrség. Nem bérencekből, hanem az iparos osztály kímélésével, *nagy részt birtokosok, hivatalnokok s ügyvédekből van szervezve.*" 111.

[145] *Trencsén:* OL MOIB 1848: 401.; *Székesfehérvár:* OL MOIB 1848: 364; *Veszprém:* OL MOIB 1848: 213.

[146] *Arad:* OL MOIB 1848: 187.; *Sopron:* OL MOIB 1848: 162.; *Nagyszombat:* 1848: 165.; *Besztercebánya:* OL MOIB 1848: 155.; *Eperjes:* OL MOIB 1848: 252.; *Kismarton:* OL MOIB 1848: 325.; *Modor:* OL MOIB 1848: 461.; *Szeben:* OL MOIB 1848: 391.; *Esztergom:* OL MOIB 1848: 186.; *Lőcse:* OL MOIB 1848: 419. (A selmeci polgárőrség létszáma nem ismert.)

[147] *Debrecen:* SZABÓ, Debrecen. 13.; *Sárospatak:* ELLEND JÓZSEF: Az 1848—49. évi szabadságharc és a sárospataki főiskola. Protestáns Szemle 1912. 145—146.; *Pápa:* KUSZÁK, Ébren a magyar. 27.; OL MOIB 1848: 63.; *Pécs:* OL MOIB 1848: 99., 187.; *Szeged:* OL VKM közokt. oszt. 1848—5—5; REIZNER, Szeged I. 128.; *Kassa:* OL MOIB 1848: 177, 515.; *Győr:* OL MOIB 1848: 138; *Nagyvárad:* OL Httan. közig. 1848—4—227.; *Keszthely:* KÁSSA LAJOS: A 7-ik honvédzászlóalj története. TL 1892. 159.;

Selmecbánya: OL MOIB 1848: 119.; *Eperjes:* OL MOIB 1848: 252.; *Késmárk:* OL Httan. közig. 1848—4—190, 234; OL MOIB 1848: 359.; *Nagybánya:* OL MOIB 1848: 449.; *Sáros:* OL MOIB 1848: 277.; *Zemplén:* OL MOIB 1848: 538. (Kassán 192 főnyi külön tanulócsapat, Sáros megyében 111 főnyi ifjúsági csapat volt.) — *Miskolcon* március 22-én nem engedték meg egy külön diákcsapat szervezését. SÁFRÁNY MIHÁLY emlékiratai. 22.; *Temesvárott* azonban igen, lásd HAJDU, Eötvös József 103.

[148] Pest megye közb. áll. választm. jkve, 1848. márc. 24. A felfegyverzésre 50 000 puskát akartak kérni a min. elnöktől. — A gondolatot, hogy a törvényben kötelezettekből a nemzeti őrsereget *azonnal* ki kell állítani, még Kossuth vetette fel március 14-én. KLÖM XI. 656.

[149] 1848. márc. 24. OL 1848/49-es nyomt. — A felhívás szerint 17—50 év között írják össze a kötelezetteket.

[150] Az idézett helyekre: PmL Pest m. közbátorsági áll. választm. iratait (Közgy. ir. 1848: 7946.): Kiss Miklós szolgabíró jelentése 1848. márc. 31.; Halász Boldizsár jelentése 1848 ápr. 1.; Pilisi járás bizottságának jelentése 1848 ápr. 1. — A Pest megyei mozgalmakra: EMBER, Iratok 107—108.; LAKATOS, Budapest-környék 338.

[151] PmL Pest m. közbátorsági áll. választm. jkve. Közli PH 1848. ápr. 4. 292. — A toborzás sikerére: PH 1848. ápr. 13. 325.

[152] *Borsod:* OL MOIB 1848: 172; *Heves:* OL MOIB 1848: 408; *Nógrád:* OL MOIB 1848: 223., 467. — A jász és kun kerületek vonakodásáról csak a sajtóból értesülünk — utólag: PH 1848. jún. 10. 537.

[153] *Békés:* OL MOIB 1848: 388; idézi EMBER, Iratok 179.; *Szabolcs:* OL MOIB 1848: 459.; *Bihar:* OL BM 1848: 9. — Csanádból sem hiányoztak az „antikrisztusok" — írja az egyik tudósítás: PH 1848. ápr. 20. 352.

[154] *Komárom:* Pázmándy Dénes — Kossuth Lajoshoz, 1848. ápr. 19. Kossuth gyűjt. I/414. Közli WALDAPFEL, Levelestár I. 205—206.; *Fejér:* OL MOIB 1848: 52.; *Somogy:* OL MOIB 1848: 371.; OL BM nem ikt. ir. 1848.; OL BM 1848: 13., 1. még WALDAPFEL, Levelestár I. 218.; *Zala:* OL MOIB 1848: 259.; *Vas:* OL MOIB 1848: 265.; *Sopron:* OL MOIB 1848: 126.; *Moson:* OL MOIB 1848: 203.

[155] *Gömör:* OL MOIB 1848: 136. 326.; *Nyitra:* OL BM 1848: 23.; *Árva:* OL MOIB 1848: 398.; *Zólyom:* OL Httan. közig. 1848—4—198.; OL MOIB 1848: 140.; *Zemplén:* OL MOIB 1848: 441.; OL BM 1848: 10.; *Trencsén:* OL MOIB 1848: 340.; *Abauj:* OL BM 1848: 1/80.; *Torna:* OL Httan. közig. 1848—4—172, 262.; *Bars:* PH 1848. ápr. 28. 377.; *Ung:* Alispáni jel. a Miniszteri Bizottmánynak, 1848. ápr. 18. OL MOIB nem ikt. ir.; *Máramaros:* OL MOIB 1848: 227.; *Szepes:* OL Httan. közig. 1848—4—195.; OL MOIB 1848: 300.; *Liptó:* OL BM 1848: 1/25.; *Turóc:* OL MOIB 1848:242. — A Szilágyságban az volt a vélemény, hogy „a muszka ellen küldenek az urak, a muszka pedig a parasztember védelmére jön". SZÁRAZBERKI NAGY JÓZSEF Emlékjegyzetei. Budapest é. n. 136.

[156] OL MOIB 1848: 196.

[157] OL MOIB 1848: 538., (*Szabolcsra:* OL MOIB 1848: 114.)

[158] *Temes:* OL MOIB 1848: 147.; *Torontál:* OL MOIB 1848: 363.; OL HNI 1848: 71.; *Bács megye* sem nagyon sietett, OL MOIB 1848: 148.

[159] MT 1848. ápr. 8. 82.

[160] MU 1848. ápr. 2. 6—7. — Lásd még e témakörből Bogyinszky Máté levelét a romhányiakhoz: NmL Nógrád megye lt. Bizottm. ir. 1848: 2019.

[161] VASVÁRI, válogatott írásai, 297.

[162] A nemzetőrségről szóló 5. pont magyarázata: NÁDASKAY LAJOS: Egy szó a szegény emberhez Buda 1848. 2. kiad. 19—20. Röpirat; továbbá: TÁNCSICS MIHÁLY: Az 1848-dik év legújabb törvények magyarázata. Pest 1848. Röpirat a nemzetőrség hasznáról. A témába vág még FÜGEFY FERENC: A falusi notárius és jobbágy polgártársaink értekeznek a szabadságról. Pest 1848.; HERCZEG VIKTOR: Káté a nemzetőrségről. Buda 1848. Talán azt sem tekinthetjük véletlennek, hogy ARANY JÁNOS: Magyar nemzetőr dala c. verse már április 23-án megjelent az Életképekben.

[163] Augusz Antal első alisp. jelentései a miniszteri bizottmányhoz: OL MOIB 1848: 152; OL BM 1848: 1/32.

[164] MESZLÉNYI, A Miniszteri Bizottság 718. A valóságos létszám néhány ezer fővel kevesebb lehetett, hiszen a baranyai 4000 fegyverre szóló igénylés alapján nem indokolt ennyi nemzetőri létszámot feltételezni. Pozsonynál pedig levonandó az április 14-ig már feloszlott 1300 főnyi II. sz. nemzetőrség száma. Esztergomnál a tényleges létszám

dupláját közli, Szabadkánál pedig szintén csak a fegyverigénylést. Láttuk, hogy a tolnai nemzetőrség 6000 főnyi száma is vitatható. A szepesi 16 város és a turmezei (turopolyai) kerület 2—2000 fője ugyancsak fenntartással kezelhető. Ugyanakkor hiányzik a felsorolásból Csongrád megye kb. 3000 és Szeged város 1513 főnyi — az április 14-ig befutott jelentésekből ismert — nemzetőrsége. Emellett Sopron városánál az 500 főnyi polgárőrséget nem adta a létszámhoz (másutt igen), Szatmárnémeti esetében pedig (nyilván szedési hibából) 150 főt közöl, 1050 helyett. MESZLÉNYI cikkének további fogyatékosságai: *1.* a kimutatást április közepén zárja (az 540. sz. irat alapján), pedig a Miniszteri Bizottmány április 20-ig működött, és az utolsó napok iratanyaga is megtalálható a OL BM sorozat elején; *2.* megtévesztően megyei létszámokat közöl ott, ahol csak egy-két városról van szó, mint pl. Heves (Eger és Gyöngyös), Komárom (Komárom és Tata) és Moson (Moson és Óvár) esetében; *3.* hivatkozásai több esetben pontatlanok.

[165] Lásd az I. *A)* és *B)* MELLÉKLET-et. Nem számoljuk itt a nagykikindai szabad kerület 8435 nemzetőrét, amelynek létszámát április 19-én jelentették a miniszterelnöknek (OL HNI 1848: 38), hiszen ez az április 24-i események után teljesen széthullott, s a kormány számára semmi gyakorlati jelentősége nem volt. — SPIRA, A magyar forradalom 107. 145. Az április közepén volt létszámot Meszlényi adataival egybevágóan közli, és ehhez hozzáadja — a Meszlényinél nem szereplő — fővárosi és Pest megyei nemzetőrség létszámát, s így kapja a maximális 70 000-es számot. Ez azért nem megnyugtató, mert Pest megye az ismertetett nehézségek miatt a tárgyalt időszakban jobbára csak a mezővárosok nemzetőrségére támaszkodhatott, ezért 17 000 főnyi őrsereggel számolni ekkor még indokolatlan.

[166] Ld. a jelen fejezet 56—57., 62. és 146. sz. jegyzeteinél ismertetett adatokat, amelyekhez még a szegedi és selmeci polgárőrség fegyvereit kell hozzáadni.

[167] *Várad:* OL MOIB 1848: 341.; *Krassó:* OL MOIB 1848: 438. Utóbbi arról jelent, hogy a puskák 18 font súlyúak és „szerfeletti nehézségök miatt czélszerűen nem használhatók". — Temesvár és Szabadka még ilyent sem kapott: OL MOIB 1848: 116., 120., 149.

[168] OL MOIB 1848: 138; OL Nádori közpolg. 1848: 693. A városnak végül is a sorkatonaság fegyverei helyett kovás fegyvereket adtak.

[169] *Sopron:* OL MOIB 1848: 162.; *Eperjes:* OL MOIB 1848: 252; *Szabadka:* OL MOIB 1848: 149.; *Nagyszombat:* OL MOIB 1848: 165. Megjegyzendő, hogy a terminológia bizonytalansága miatt elképzelhető, hogy egyes helyeken a „fegyveres" megjelölés nem lőfegyvert, hanem csak kardot jelent.

[170] *Miskolc:* OL MOIB 1848: 343.; *Heves:* OL MOIB 1848: 305. — A gyöngyösi 612 fő megoszlása (április 7-i jelentés): *1)* vadászosztály 101 fő, kétcsövű vadászfegyverrel; *2)* „attila-dolmányos osztály" 129 fő, kardokkal; *3)* „rövid reklis osztály" 280 fő, különféle fegyverekkel, főleg fokossal; *4)* lándzsás osztály 102 fő, „dzsida alakú lándzsával". OL MOIB 1848: 408. — Hasonlóról tudósít az Életképek levelezője is április 9-én Nyíregyházáról: „Az őrsereg eddigi száma következő: lovas 47, kardos 35, puskás 150, s körülbelül 2—400 villás és kaszás". Ék 1848. máj. 14, a hátsó borító belső oldalán. — Mindezekből egyébként a társadalmi tagolódás is jól rekonstruálható.

[171] *Trencsén:* OL Httan. közig. 1848—4—170; *Jászkun kerület:* OL MOIB 1848: 328.

[172] *Ung:* OL BM 1848: 1/53; *Nógrád:* OL MOIB 1848: 397.; *Szepes:* OL BM 1848: 325. — Ugyanakkor a szepesi 16 város március 30-án már fegyvermintát kért, hogy „szabályszerű és egyforma csőöbü" fegyvert szerezzenek be. OL MOIB 1848: 233., 280.

[173] Baranya 1000 pika kikészítéséről tett április 2-án jelentést, OL MOIB 1848: 163.

[174] Az egri nemzetőrség nyomt. ideigl. szabályzata márc. 19-ről: OL ONöHt 1848: 1406. Pápa város ideigl. nemzetőrségének nyomt. fegyelmi szabályzata (márc. 22.): HIL 1848—52—34. A szekszárdi nemzetőrségre (márc. 25.) uo. 1848—52—17.; a kassai polgárőrségre (márc. 25.) uo. 1848—52—28.; a Szabolcs megyei nemzetőrségre (márc. 26.) uo. 1848—52—2,6. (Utóbbiak is nyomtatványok.)

[175] OL Httan. közig. 1848—4—152/a.

[176] Április 19-én Budán már a főhadparancsnokság maga kérte, hogy a Székesfehérvárra rendelt katonaság őrhelyeit a nemzetőrség vegye át. OL HNI 1848:21.

[177] OL MOIB 1848: 539.; OL HNI 1848: 9.

[178] EMBER, Iratok 178.

[179] Nem látszik bizonyíthatónak Spira György véleménye, hogy „a nemzetőrségbe ezrével léptek be egészen szegény parasztok". SPIRA, A magyar forradalom 108.

II. A XXII. TÖRVÉNYCIKK GYAKORLATI ÉLETBE LÉPTETÉSE

„A rend kérdése nem kevesebb most, mint a szabadság kérdése is" — írta Batthyány március 22-én kelt második miniszterelnöki körlevelében. Ezt a rendet — a Bécstől való minél nagyobb függetlenség zálogát — csak a nemzetőrség biztosíthatta. Nem pusztán elvi okokból, hanem azért is, mert a kormány nem is rendelkezett — legalább is megítélése szerint nem — elegendő katonai erővel.

A nemzetőrség mielőbbi, a törvényeknek megfelelő *országos szervezése* ilyen körülmények között igen fontos volt, ezért az első pillanattól párhuzamosan haladt a katonaság hazahozataláért folytatott erőfeszítésekkel. Ez a magyarázata annak, hogy a nemzetőrség központi szerve hamarabb alakult meg, mint bármely minisztérium. A fegyverzet biztosítása érdekében a kormány már április 17-én intézkedett a budai fegyvertár megvizsgálásáról, és az első kísérlet kudarca után rögtön közzétette a nemzetőrség felfegyverzéséről szóló felhívást az országban található fegyvergyárosokhoz és kézművesekhez.[1] Még fontosabb volt azonban, hogy a már létrejött, de központi irányítás nélküli, az országban szétszórtan alakult nemzetőrség fölött biztosítsa *a kormány kizárólagos rendelkezési jogát*. Az április 18-án kelt miniszterelnöki rendelet ezért kimondja, hogy a nemzetőrség csak a polgári hatóság rendeletére, és a nemzetőri főparancsnok felszólítására foghat fegyvert.[2]

Eddig jutott a békésen induló szervezkedés, amikor azt újabb fővárosi fejlemények szakították meg, amelyek egyben a nemzetőrség intézményét is próbára tették.

1. A pesti közjáték: 1848. április 19.

A Miniszteri Bizottmány már április 4-én aggódva jelentette Batthyánynak: a gazdasági helyzet megromlásával a fővárosban munka nélkül maradó mesterlegények komoly gondot fognak jelenteni.[3] Vasvári Pál beszámolójából tudjuk, hogy április közepén 4000 főre becsülték a foglalkoztatottság nélkül maradt iparoslegények számát, akik minden elkeseredettségükkel a céhek elavult intézménye ellen fordultak.[4] Április 15-én a Pest városi Rendre Ügyelő Választmány utolsó ülése is a mesterlegények mozgalmával foglalkozott, és utolsó ténykedéseként Nyáry vezetésével bizottmányt küldött ki a nyugtalanság lecsendesítésére. A mozgalom résztvevői követeléseiket április 16-án nyújtották át petíció formájában Klauzál Gábornak. Aznap délután és másnap munkabeszüntetéssel párosult nagy tömeggyűlések voltak a Múzeumnál, de ezeket Nyárynak végül is sikerült lecsendesítenie.[5] Így nem került sor karhatalmi beavatkozásra, bár a Miniszteri Bizottmány április 16-án felhatalmazta Rottenbiller helyettes polgármestert, hogy „az

iparűző legények kitörni készülő mozgalmai" esetleges lecsendesítésére a nemzetőrséget is igénybe veheti.[6]

A céhlegények szervezkedése és megmozdulásai aggasztották a kormányt is. Ezért a még hivatalban levő Miniszteri Bizottmány április 17-én a mozgalmak megelőzésére és megszüntetésére teljhatalmú biztosnak nevezte ki Rottenbiller Lipótot.[7] Pest városának másnapi közgyűlése — Szepessy polgármester visszavonulásával egyidejűleg — tudomásul vette a miniszteri biztos kiküldését, és létrehozta az új, Rottenbillert segítő bizottságot is.[8] Megalakulásáról azonnal hirdetményben tájékoztatták a közvéleményt, hogy ti. szükségesnek vélte a városi hatóság mai napon tartott közgyűlésében „ismét egy állandó választmányt alakítani a végre, hogy a béke, rend és közcsend fenntartása tekintetében továbbá is célszerűen intézkedjék" . . .[9] Ezzel létrejött a *második „Rendre Ügyelő Választmány"*, amelynek tagjai között megtaláljuk ugyan Nyáry Pált, Perczel Mórt, Irányi Dánielt, Fényes Eleket, de amelynek sorából a forradalmi ifjúság zöme hiányzott. Így bár Rottenbiller idézett értesítésének bevezetése is a legnagyobb elismeréssel nyilatkozik az első, a forradalmi Rendre Ügyelő Választmányról, a jelek szerint — jóllehet szükség lett volna még rá — fel kellett oszlania, hogy a kormány egy általa kezdeményezett, kedve szerint mérsékeltebb személyekből összeállított Választmány kezében tudhassa a fővárost. A baloldal azután némi elégtétellel állapíthatta meg, hogy az új Rendre Ügyelő Választmány tevékenységének másnapján eddig nem látott zűrzavar szakadt a fővárosra, amely az ifjúság választmányának működése idején szinte elképzelhetetlen volt.[10]

A bekövetkezett zavar alapvető okait az általánosan nehéz, az előző évek pénzügyi és kereskedelmi válsága miatt megrendült gazdasági helyzetben kell keresni. Nagy szerepe volt azonban a reakciós német céhpolgárság magatartásának is, amely a legények elégedetlenségét a céhen kívüli zsidó iparosok, és általában a zsidók rovására akarta levezetni.[11] Ebben a helyzetben vetődött fel a sajtóban a gondolat, hogy az esedékes negyedévi házbér elengedését vagy legalább az előrefizetés halasztását kérjék.[12] A névtelen szerző követelésével nem állt egyedül, és április 19-én reggel 8 órakor több ezres tömeg részvételével nagygyűlést tartottak a Nemzeti Múzeumnál, amelynek legfontosabb követelése a soron következő negyedévi lakbér elengedése volt. Már itt is hallatszottak — egyes tudósítások szerint — antiszemita hangok. Amikor pedig a tömeg a Szabadság térre özönlött, hogy az ülésező városi hatósággal közölje követeléseit, a Városházánál 10 óra körül egy szolgálattevő zsidó nemzetőrt tettlegesen inzultáltak. A hangulatnak megfelelően új jelszavak kerültek előtérbe, mindenekelőtt a zsidó nemzetőrök azonnali lefegyverzését és az 1838 óta betelepedett zsidók eltávolítását követelték. A közgyűlés Nagy Ferenc ügyvédet — aki a népgyűlést falragaszok útján összehívta és a követeléseket a hatóságnak szóban előadta — a kívánságok írásban való benyújtására utasította, és egyben felelőssé tette a fejleményekért. Ezzel véget ért az események első felvonása, amelyekről a Pesti Hírlap megállapította, hogy korántsem volt olyan fegyelmezett, mint két nappal előtte az iparosok gyűlése, holott utóbbit az „intelligencia" (ti. két ügyvéd) szervezte.[13]

A városban kora délután újabb nyugtalanságot észleltek. Három óra

után már riadóztatták a nemzetőrséget, mivel a tömeg helyenként megtámadta a zsidókat, és az Újpiac* és a Király utca felé özönlött. A nemzetőrség a Városházánál, a Szabadság téren gyülekezett, a nádor testőrségét alkotó gránátosokat pedig Budáról sürgősen a pesti hídfőhöz vezényelték. A Városházához rövidesen megérkezett Nyáry Pál, majd Batthyány miniszterelnök is. Öt óra körül (valószínűleg az Újpiac téren) népgyűlés verődött össze, amely a lakbér elengedésével együtt most már a zsidók kiűzését is követelte, és ennek szemlátomást azonnal neki is akart kezdeni. Más tudósítások szerint ekkor már nemcsak a zsidókat és védelmezőiket bántalmazták, hanem általános volt a zűrzavar, amelyben hét óra körül mindenkit megtámadtak. „Úgy látszott, a felizgatott tömegnek mindegy volt, csak zavar legyen, csak tér nyíljék rendetlenségek elkövetésére" — írta másnap a Marczius Tizenötödike tudósítása. Az Újpiac teret és a Király utca környékét körülfogó, majd oda behatoló sorkatonaság és nemzetőrség csak a késő esti órákban tudott rendet teremteni. Több, botokkal, késekkel és buzogánnyal felfegyverzett rendzavarót fogtak el. A miniszterelnök maga is lóháton járta be a várost, s este 10 óra tájban visszarendelte a katonaságot, de egész éjjel erős nemzetőri járőrök cirkáltak. Az éjszaka — bár történt még egy-két letartóztatás — nyugodtan telt el.[14]

Másnap azután a minisztertanács első dolga volt elrendelni a bűnvádi vizsgálatot, és a zavargásokra hivatkozva egyidejűleg a népgyűléseket a fővárosban ideiglenesen előzetes engedélyhez kötni.[15] Szemere pedig ugyanakkor arra utasította Pest városát, hogy szigorú vizsgálatot tartson, és az eredményt mind az igazságügyi, mind a belügyminisztériumnak azonnal jelentse.[16]

A megdöbbent közvélemény is gyorsan reagált az eseményekre. A Marczius Tizenötödike már másnap figyelmeztette a polgárságot, hogy a felingerelt tömeg nem nagyon fogja nézni majd, hogy „ezen vagyon birtokosa megvan-e keresztelve?"[17] Április 22-én pedig Egressy Gábor arra mutatott rá, hogy ez az esemény: a szégyenletes antiszemita hecc megbecstelenítette a forradalmat.[18] Egressy szerint ez nem véletlen eset volt. „Ez valóságos terv szerint gaz csíny — írja cikkében. — *A bukott rendszernek ellenforradalmi kísérlete a néptömeg által.*" (Kiemelés a szerzőtől.) Bár Egressy figyelemre méltó cikke — amely hangsúlyozta, hogy ez az eset könnyen megismétlődhet[19] — nem is nevezte meg a tetteseket, annál kevésbé hallgatott erről a többi lap. A Reform rámutatott, hogy ez a német nyárspolgárok bűne, ők az uszítók, ők voltak mindig az intoleránsak.[20] Hasonló véleményen volt a Munkások Újsága is, amely több ízben megbélyegezte a pesti német polgárság antiszemita magatartását.[21] Egyes tudósítások szerint csak az ifjúságon múlott, hogy április 19-én a „Spiessbürgerek" is nem vetették magukat a zsidókra.[22] A kérdés még júliusban, az országgyűlés megnyitásakor is napirenden volt, amikor az egyik cikk — a fővárosi német nyárspolgárokra hivatkozva, akik a zsidók elleni mesterkedésükkel kis híján polgárháborús helyzetet teremtettek — azt javasolta, hogy a nemzetgyűlést, a nemzeti színházat és általában a nemzeti élet szellemi központját helyezzék át Debrecenbe, Pest pedig maradjon meg kereskedővárosnak.[23]

* **Újpiac, Újvásártér**: később Erzsébet, ma Engels tér.

Az antiszemita hangulat a fővárosban az április 19-ét követő napokban még változatlanul uralkodó volt.[24] Ennek során a kormányhoz is petíciót nyújtottak be, amelyben az 1838 után betelepült zsidók eltávolítását és a zsidó nemzetőrök lefegyverzését követelték.[25] A kormány, tekintettel a kérdés fontosságára és elvi jelentőségére, az április 22-i minisztertanácson foglalkozott a követelésekkel. A tanács állásfoglalása szerint a vonatkozó törvény 1. §-a világosan leszögezi: „mindazon honlakosok, kik bizonyos qualificátióval bírnak, a nemzeti őrseregbe beírandók, s fegyveres szolgálatot tenni tartoznak, s ezen kötelesség teljesítése iránt kivételeket semmi osztály, sem semmi vallás tekintetéből nem tett".[26] A minisztériumnak azonban azt is látnia kellett, hogy a fővárosi nyugtalanság lecsendesítése érdekében *ideiglenes kompromisszumra* van szükség, ha nem akarja tovább élezni a helyzetet. Ebből a kényszerű kompromisszumból született a döntés, amely szerint — tekintetbe véve Budapest „jelenleg felizgatott állapotát" — a miniszterelnök „a zsidók község-elöljáróinak saját kérelmére" a fővárosi zsidókat a nemzetőri szolgálat alól ideiglenesen felmenti, „fennmaradván azoknak kötelessége, ha a közcsend és rend helyre áll . . . a törvény rendeletének eleget tenni".[27] Mivel ez a döntés csak felmentette a szolgálat alól a zsidó nemzetőröket, de nem fegyverezte le őket, nem hozott teljes megnyugvást. Ezért, nehogy azt a zavargók erőszakkal maguk hajtsák végre, Batthyány április 25-én utasította Rottenbillert, a pesti nemzetőrségnek a márciusi napokban megválasztott főparancsnokát, hogy a helybeli zsidóktól a fegyvereket azonnal szedesse be, és azokat további rendeletig „biztos őrizet alatt tartassa".[28]

Ilyen előzmények után, még mindig feszült hangulatban került sor április 27-én Pest város közgyűlésére, amely — mint az egyik korabeli levél utal erre — saját hatáskörében értelmezte az új törvényeket, pontosabban a nemzetőri törvényt. A közgyűlés ezzel kapcsolatban úgy foglalt állást, hogy a *jogokkal* nem rendelkező zsidóságra nem terjedhet ki a nemzetőri *kötelezettség*. Ha pedig a pozsonyi törvényhozók a XXII. tc. 1. §-ában a „mindazon honlakosok" kitétele alatt reájuk is gondoltak volna, Pest városa akkor is felmentendőknek tartja a nemzetőri szolgálat alól a zsidókat.[29]

Mindez csak a Radical Kör „osztályát" és az „Egyenlőségi csapat"-ot érintette. Ugyanakkor ez az április 27-i döntés ellentétben állott azzal a még április 20-án született határozattal, hogy az új összeírás megkezdéséig az egész fővárosi nemzetőrséget *változatlan* állapotában hagyják meg.[30] Ezt az utóbbi határozatot akkor az indokolta, hogy a pesti katonai térparancsnokság azt kérte április 21-én a miniszterelnöktől, hogy a nemzetőrség vegye át a sorkatonaságtól a harmincadhivatal, a zálog- és a sóház őrizetét, és Batthyány másnap ennek megfelelően intézkedett.[31] Így a megnövekedett szolgálat — és csökkent létszám — mellett egy esetleges átszervezés újabb gondokat jelentett volna.

Ha a város elöljárói kezdetben nem is voltak hívei a nemzetőrség átszervezésének, rövidesen kiviláglott, hogy mégsem tartják helyesnek a változatlan állapotok fenntartását, — a zsidó nemzetőrök kizárása után sem. Már a Rendre Ügyelő Választmány április 20-i ülésén szóba hozta Rottenbiller, hogy az előző éjszakán olyan egyéneket fogtak el fegyverrel a kezükben, akik „nem jogosultak" viselésére. A bejelentést nagy vita követte, és a

többség az ilyen személyeket proklamáció útján kívánta eltiltani a fegyverviseléstől. Csak Perczel Mórnak és néhány társának sikerült ezt azzal megakadályoznia, hogy a nemzetőrök egy részének a fegyverviseléstől való eltiltása az egész nemzetőrségre rossz hatással lenne.[32] Mikor azonban Batthyány körrendeletben hívta fel a hatóságok figyelmét, hogy az új összeírások során a már felfegyverzett nemzetőrök kvalifikációját is vizsgálják meg, Rottenbiller — aki Szepessy polgármester „betegszabadsága" idején minden vonatkozásban vezetője volt a város ügyeinek — elérkezettnek látta az időt a közbelépésre. Április 25-én Batthyányhoz intézett jelentésében már a pesti nemzetőrség újjászervezését tartotta szükségesnek, mert *„a lelkesültség első hevében számos oly egyéneknek szolgáltatott ki fegyver, kik a létező törvény értelmében nem hivatvák a nemzeti őrseregbeni részvétre"*.[33] (Kiemelés a szerzőtől.)

A beadványra a miniszterelnök nem válaszolt. A fővárosi nemzetőrség átszervezésének sürgősségével azonban egyetértett, ezért amikor április 30-án az egyetemi ifjúság nemzetőri alakulatának együtt tartásáért folyamodott, Batthyány „a Pest városi nemzetőrseregi külön testületek" fenntartásához — a nemzetőrség egységes szervezetének biztosítása érdekében — nem járult hozzá.[34] Gyakorlatilag azonban csak jóval később szűnt meg az ifjúsági csapat, és lefegyverzésüket sem valósították meg azonnal. Ezt bizonyítja Rottenbillernek, a pesti nemzetőrség ideiglenes ezredesének május 22-én kelt jelentése, amelyben külön felhatalmazást kért a felfegyverzett egyetemi ifjúság lefegyverzésére, „minthogy sem az egyenlőségi sereg, sem az egyetembeli ifjúság nemzetőri szolgálatot jelenleg nem tesz, és nagyobbára a törvényszabta képességekkel sem bír, kezeiknél levő fegyvereket pedig többszöri felszólításomra is visszaszolgáltatni vonakodik".[35] Néhány nap múltával megérkezett a miniszterelnök utasítása, hogy „mind azoktól, kik a nemzet őrsereghezi besoroztatásra a törvényszabta képességgel nem bírnak", a kezükben levő állami fegyvereket szedjék be, vagy fizettessék meg velük.[36]

2. Az Országos Nemzetőrségi Haditanács megszervezése és hatásköre

Az előbbi kitérőt nemcsak a főváros központi szerepe indokolja, hanem az a feltételezés is, hogy a pesti, majd a pozsonyi események gyorsították a kormánynak a nemzetőrség végleges megszervezésére irányuló erőfeszítéseit.[37] Április 20-áig egyébként még működött a Miniszteri Bizottmány, formailag tőle kelt Rottenbiller miniszteri biztos kinevezése is. A hatáskörök elválasztásához és az első rendelkezések kidolgozásához időre volt szükség. Ezen is múlott, hogy a nemzetőrség szervezését illető lényeges intézkedésekre csak április 20-a után került sor. Az is tény viszont, hogy Szemerének a Miniszteri Bizottmány megszűnését bejelentő körlevele nagy nyomatékkal utasította a hatóságokat, hogy „a vagyonosokból, a törvény értelmében a nemzetőrség szaporíttassék."[38] Ezen a fogalmazáson kétségtelenül érződik az április 19-i események hatása.

A Pesti Hírlap hivatalos rovatának első híre is a nemzetőrség szervezéséről szólt. Április 20-án adta tudtul a lap: „A ministérium határozatából a nemzetőrség első felállítása s rendszerítése a minister-elnök teendői közé

soroztatott".[39] Ami azt jelentette, hogy Batthyány magára vállalta a könnyűnek egyáltalán nem ígérkező feladatot, a nemzetőrség szervezetének országos kiépítését. Április 20-án a miniszterelnök már ki is nevezte „a nemzeti őrseregről szóló törvény életbeléptetésére" hivatott szervezetet, az „*ideiglenes országos nemzeti őrseregi tanács*"-ot, közölve a hatóságokkal, hogy ezentúl minden, a nemzetőrségre vonatkozó rendeletet — miniszterelnöki ellenjegyzéssel — ez a tanács fog kiadni.[40] Az ekkor még hivatalos lapként működő Pesti Hírlap egyidejűleg két, április 21-ről kelt miniszterelnöki rendeletet is közöl: az egyik arra figyelmezteti a vidéki nemzetőröket, hogy ne csináltassanak addig egyenruhát, amíg a ruházati utasítást nem küldik meg; a másik a nyugdíjazott vagy a hadseregből kilépett tiszteket szólítja fel, hogy jelentkezzenek a nemzetőrség kiképzésére.[41]

Április 21-én a miniszterelnök körlevélben fordult valamennyi törvényhatósághoz és őket a nemzetőri összeírások haladéktalan megkezdésére utasította. A körlevél meghagyta az összeíró bizottságoknak, hogy „teljes szigorral" ügyeljenek az önkéntesekre, „annak qualificátióját is megvizsgálva, ki már fegyver alatt létez."[42] Az előzőkben láttuk, hogy a felfegyverzettség foka milyen alacsony színvonalú volt. A rendelkezés tehát inkább azért érdekes, mert jól érzékelhető rajta a fővárosi események tanulsága, és az a törekvés, hogy a nemzetőrség soraitól lehetőleg távoltartsa a városi és falusi szegénységnek a XXII. tc. 3. § értelmében fegyverfogásra esetleg önként jelentkező elemeit.[43] Egy ugyancsak április 21-én kelt külön rendelet — némileg ellentmondásban az előzővel — csak ott tartotta szükségesnek az összeírások megkezdését, ahol a nemzetőrséggel szemben nincs ellenszenv, és „bátorságosan fel lehet a népet fegyverkezni".[44]

Ez a később még több zavart okozó rendelkezés tulajdonképpen szabad kezet adott a megyéknek és városoknak, tetszésükre bízva, hogy azonnal elkezdik-e a nemzetőrség törvény szerinti összeírását, vagy későbbre halasztják azt.[45] Kisebb zavarforrást jelentett a továbbiakban az is, hogy Szemere a hatóságokat az új törvények kihirdetésével és életbe léptetésével kapcsolatos feladatokról tájékoztató, április 23-án kibocsátott körlevelében azt közölte, hogy a nemzetőri összeírásokat a hadügyminiszter rendeletére kell majd elkezdeni.[46] Egy újabb, április 29-én kelt rendeletében Szemere azt is jelezte, hogy a nemzetőrség, a hadügyminiszter által végrehajtott rendezés után, a belügyminisztérium hatáskörébe fog kerülni.[47] Mindez jól mutatja, hogy a munkájának kezdetén álló minisztériumban korántsem volt kialakult elképzelés a nemzetőrség „törvény szerinti elrendezését" illetően.

Batthyány és Szemere a nemzetőrséget érintő rendeletei tehát keresztezték egymást. Ennek lehetősége a XXII. tc. szövegéből adódott, amelynek 9. §-a a polgári hatóságokat a nemzetőrség ügyeiben a honvédelmi miniszterhez utasította. A törvény a továbbiakban sem emlegetett más minisztériumot, bár a 24. § azon kitétele, hogy a nemzetőrség szolgálatra „csak a polgári hatóság által" szólítható fel, a belügyminisztérium — mint a polgári hatóságok felettes szerve — közelebbről nem tisztázott illetékességét sejtette.[48] Az említett minisztertanácsi döntés után azonban várható volt, hogy a miniszterelnök részvétele a nemzetőrség első felállításában némileg módosítja a nemzetőrségi törvényben lefektetett eredeti elképzeléseket.

Szemere említett első körlevele — amelynek megfogalmazására tudomásunk szerint még április 19-én került sor — a törvény betűjéből indult ki, amikor a hadügyminisztert emlegette. Ugyanakkor a még Itáliában tartózkodó Mészáros hadügyminiszter várható késedelme, és a nemzetőrség felállításának látható szükségessége miatt kissé furcsa, hogy Szemere ennyire ragaszkodik a törvény betűjéhez. Főleg Batthyánynak április 21-i, az összeírást elrendelő körlevele után furcsa ez, amikor Szemere újra leszögezi, hogy a nemzetőrség rendezése hadügyminiszter által fog megtörténni. Kétségtelen tény, hogy ameddig a hadügyminiszter még nem tért haza, és feladatkörét ugyancsak a miniszterelnök látta el, addig sokszor nehéz volt különválasztani Batthyány tevékenységében azt, amit Mészáros helyett, valamint azt, amit saját feladatköréből fakadóan végzett. A miniszterelnök mellett működő Nemzetőrségi Haditanács létrehozása azonban ezt a kétséget a nemzetőri ügyeket illetően el kellett hogy oszlassa. Az a tény, hogy Szemere április 29-én mégis visszatért saját értelmezéséhez, amely már azt a kitételt is tartalmazta, hogy a nemzetőrség a továbbiakban a belügyminiszter alá fog tartozni, talán segít a fenti ellentmondás megértésében. Úgy tűnik, hogy a belügyminiszternek, mint a nemzetőrség leendő főhatóságának, emlegetése volt a fontos. A belügyminiszternek ezt a szerepét — miként a miniszterelnök ideiglenes szervezői tevékenységét — Pozsonyban nem kodifikálták. Ennek megemlítése tehát a jogász Szemere részéről nem történhetett alaptalanul. Feltehetőleg egy, ezekben a napokban lezajlott megbeszélés döntésére támaszkodott — és nem pusztán az igénynek bejelentése volt. Akárhogy is történt, kétségtelenül jelzi Szemere szándékát, hogy felállítása és rendezése után ne a Hadügyminisztérium, hanem a Belügyminisztérium rendelkezzék a rendőri teendők ellátására hivatott nemzetőrség felett.[49]

Április 20-án mindenesetre megtörtént „a nemzetőrség olly igen halasztathatlan rendezésére ideiglenesen felállítandó hadi tanács" elnökének, Ottinger Ferenc vezérőrnagy, budai dandárparancsnoknak kinevezése is.[50] Ezzel megkezdte működését a nemzetőrség országos, a miniszterelnöknek alárendelt szervezete.[51] Ugyanekkor nevezték ki Korponay János főhadnagyot, a miniszterelnök nemzetőri segédét — „ministerelnöki titoknok"-át — mint ideiglenes előadót a Haditanácshoz.[52] Ez azt mutatja, hogy a Nemzetőrségi Haditanács ekkor még szorosan egybefonódva működött a miniszterelnök második számú, úgynevezett hadügyi és nemzetőri irodájával. Ottinger április 24-én bekövetkezett helyettes hadügyminiszteri megbízatása[53] összemosni látszik a haditanácsi (nemzetőri) és hadügyminiszteri feladatkört, de ez gyakorlatilag semmi problémát nem jelentett. Annál kevésbé, mert Ottinger megbízatásának időtartama alatt — az iratok tanúsága szerint — a nemzetőrség ügyeivel érdemben nem foglalkozott, illetőleg a rendeleteket változatlanul Batthyány írta alá.

Ottinger elnöki és Korponay előadói kinevezésével egyidejűleg nevezte ki Batthyány br. Majthényi István őrnagyot, Komárom későbbi parancsnokát, Kiss Károly nyugalmazott századost, a pesti nemzetőrség egyik szervezőjét, Földváry Lajost, a pesti nemzetőrség századosát és Kállay Ferenc százados hadbírót, az „őrseregi tanács" tanácsosainak.[54] Április 24-én tüzérségi szakértő: Lukács Dénes, a Pesten állomásozó 5. tüzérezred hadnagyának kinevezésére került sor.[55] Április 26-án pedig az 51. Károly

Ferdinánd gyalogezred Pesten tartózkodó, a közelmúltban kinevezett ezredesének, Baldacci Manó bárónak a Haditanács ideiglenes kiegészítésére történő kirendelését kérte Batthyány a nádortól.[56] A királytól nyert engedély alapján István nádor május 10-én hozzájárult ehhez, és május 15-én Batthyány „mint kinevezett helyettesét" bízta meg Baldacci ezredest „az országos nemzetőrseregi tanács rendezésére, és „a tanácsban a tanácskozásnak elnöki minőségbeni vezetésére".[57] Ezzel a kinevezéssel kezdődik tulajdonképpen az „*Országos Nemzetőrseregi Haditanács*" önálló munkája, bár a miniszterelnök továbbra is csak a kisegítő testület szerepét szánta ennek a szervnek. Ezt bizonyítja Baldacci kinevező okiratának azon meghagyása, hogy nevezett „a kibocsájtandó rendeletek szerkezetét kibocsáthatásuk előtt átnézés s aláírás végett" feltétlen Batthyány elé terjessze. Ez a gyakorlat Batthyány miniszterelnöksége, illetve Baldacci elnöki működésének időtartama alatt lényegében változatlan maradt, és a nemzetőrség szervezésével kapcsolatos fontosabb iratokat — eltekintve a május 16-án megjelent honvéd toborzási felhívástól — a miniszterelnök egyedül írta alá. (Ezek az iratok helyileg sem a Nemzetőrségi Haditanács irodájából, hanem a miniszterelnök hadügyi és nemzetőri iratainak sorozatából keltek.)

Ilyen körülmények között nagy szerep jutott a miniszterelnök mellett működő nemzetőrségi titkárnak, amely feladatkört Korponay Jánosnak a hadügyminisztériumba történt áthelyezése után, ideiglenesen a május 31-én kinevezett Sztankó Soma, a 62. gyalogezredben szolgált hadnagy töltötte be.[58] Az ő külföldi küldetése után a július 1-én kinevezett Ivánka Imre, a 12. Nádor huszárezredi volt főhadnagy — akit a nádor már június 10-én honvédszázadosnak nevezett ki — vette át ezt a munkakört.[59] Ő volt az, aki később, a harcmezőre vezényelt nemzetőrség csődje után, Görgeyvel együtt kidolgozta az önkéntes harctéri szolgálatra vállalkozó nemzetőrség megszervezésének tervét.

A Nemzetőrségi Haditanács szervezetének kiépítése a szakosztályok megszervezésével, azok vezetőinek kinevezésével érte el tetőpontját. Tudomásunk szerint elsőként május 31-én a *gyalogsági osztály* főnökét, Csuha Antal őrnagyot — aki korábban a 39. Don Miguel ezrednél szolgált — nevezték ki.[60] Mivel Csuha Antalt már június 12-én leküldték a szegedi nemzetőrség szervezésére, majd egy hét múlva az óbecsei tábor, ahogyan nevezték: „a Tiszánál felállított előőrök és seregek" szervezésével bízták meg,[61] rövidesen utódjáról kellett gondoskodni. Így nevezte ki június 19-én a nádor a gyalogsági osztály új főnökéül Csanády Pál, 52. Ferenc Károly gyalogezredi századost, az ezred pécsi hadfogadó helyének volt parancsnokát.[62] Még Csuha Antal megbízásával egyidejűleg, június 1-én kapta meg kinevezését a *lovassági osztály* főnöke, Majthényi István őrnagy is, aki egyben Baldacci helyettese lett.[63] Június 9-én Kiss Károlyt a *politikai osztály*, Kállay Ferencet a *fegyelmi osztály* főnökévé és egyidejűleg őrnaggyá léptette elő a nádor.[64] Július 4-én került sor Erdős Ferenc 5. tüzérezredi „számvezető kapitány" (számvevő százados) kinevezésére, aki a *gazdasági osztály* élére került. Végül Lukács Dénesnek, a *tüzérségi osztály* vezetőjének megbízatása időpontját az iratokból pontosan megállapítani nem lehet.[65]

A gyalogsági osztályon dolgozott még Földváry Lajos őrnagy, egyidejűleg a pesti nemzetőrség egyik zászlóaljának parancsnoka, majd a későbbiek

folyamán Weingartner József százados; a lovassági osztályon Nádosy Sándor őrnagy, a pesti lovas nemzetőrség parancsnoka, továbbá Pándy Soma őrnagy. Az elnöklő Baldacci ezredes segédtisztje előbb Eckstein Adolf, majd Pászthory Károly volt.[66] Június elején még a Nemzetőrségi Haditanács személyzeténél tartották nyilván Marziani György alezredes, fegyverfőfelügyelőt, aki később a hadügyminisztériumba került. 1848 augusztus elején a Haditanácsnak összesen 30 beosztottja volt.[67]

Az Országos Nemzetőrségi Haditanács 1848 júliusára kialakult, végleges osztályok szerinti felosztása a következő volt: 1. gyalogsági osztály; 2. lovassági osztály; 3. tüzérségi osztály; 4. fegyelmi (törvényügyi) osztály; 5. politikai osztály; 6. gazdasági (számvevő) osztály. Mindezek — a Haditanács elnökének irodájával egyetemben — a Szabadsajtó (Hatvani) utcában levő Horváth ház első emeletén voltak elhelyezve, ugyanott, ahol a miniszterelnökség.[68] A miniszterelnök egyik Pest városához írt levelében hangsúlyozta, hogy ez nem véletlen, mert hivatala kiegészítő részének tekinti a Haditanácsot.[69]

Ez az összefonódás a miniszterelnöki hivatal és a Nemzetőrségi Haditanács között olyan mérvű volt, hogy egy idő után indokolatlannak tűnt fenntartani a Haditanács mellett külön a miniszterelnök hadügyi és nemzetőri irodáját. Ezért a két irodát július közepén összevonták,[70] majd ezt követően megszüntették a miniszterelnök hadügyi és nemzetőri iratainak külön kezelését. Az ilyen jellegű iratokat az összevonás után kezdetben a miniszterelnök az úgynevezett elnöki iratai között, majd később a Haditanács iratsorozatában iktatták. Augusztustól hol az egyik, hol a másik sorozatból keltek Batthyány nemzetőrségi vagy honvédségi vonatkozású rendeletei.[71] Az új helyzetnek megfelelően, augusztus közepén Baldacci kidolgozta a nemzetőrségi iroda új rendtartását.[72] Ez annál inkább szükséges volt, mert az összevonás egyszerűsítette ugyan az ügyvitelt, de egyben bonyolította is. Eddig Batthyány hadügyi irodája és a Haditanács leveleztek egymással, — most előállott az a helyzet, hogy a Haditanácsnak a miniszterelnökhöz intézett beadványát ugyanabban a sorozatban helyezték irattárba, amelyben a fogalmazat feküdt. Vagyis a jelentő alantas szerv és annak felügyeleti hatósága ugyanazt az iratsorozatot használta.[73] Így érthető volt Baldacci ezredes aggodalma, hogy a „nem eléggé szigorúan szabályozott rend, és kezelési egyformaság mellett igen könnyen tévedések, halasztások, s ellenkező rendeletek keletkezhetnek".[74] Ezeknek a problémáknak rendezése valóban hasznos segítője lehetett a „szolgálati serénység" fokozásának.

A zavartalan munka érdekében fontos feladat volt a Nemzetőrségi Haditanács hatáskörének tisztázása, a minisztériumokhoz való viszonyának meghatározása. Különösen fontos volt ez a hadügyminisztérium irányában. Indokolta részben a sok érintkező feladatkör, részben Mészáros Lázár kései hazaérkezése. Batthyány nem is késett a hivatalát elfoglaló hadügyminisztert a nemzetőrség és az akkor alakulóban levő, a Haditanács által szervezett honvédség feletti rendelkezés jogáról felvilágosítani. Május 24-én kelt levelében nem is annyira a Haditanács, mint inkább a maga hatásköréről tájékoztatta a hadügyminisztert: „A rendes nemzeti őrsereg minden tekin-

tetben parancsnokságom ... [és egyben a Nemzetőrségi Haditanács] alatt fog állni" — szögezte le minden félreértés elkerülése érdekében, igen határozottan a miniszterelnök.[75] A — későbbiekben tárgyalandó — honvédséget illetően sem hagyott kételyt, hanem kijelentette: az „kiegészítő része lesz az országos nemzeti őrseregnek", és így tisztjeinek kinevezését magának tartja fenn. Megnyugtatásul közölte, hogy Baldaccit utasította: minden esetben, mikor ez szükséges — „mint coordinált hivatal" — lépjen kapcsolatba a hadügyminisztériummal. A hadügyminiszternek nem maradt más, mint — a hozzá érkező „számos és sürgönyös folyamodások"-ra hivatkozva — sürgetni a miniszterelnököt a nemzetőrség összeírására, rendezésére és öltözetére vonatkozó rendelkezések kiadására.[76]

A nemzetőrség időközben bekövetkezett mozgósítása, a Délvidékre és a Dráva-vonalra történt vezénylése, az első honvédzászlóaljak felszerelése és útnak indítása érthetően új helyzetet teremtett. Batthyány június 29-én a hadügyminiszterhez intézett levelében szükségesnek látta ismét leszögezni: csak úgy tudja a maga számára a nemzetőrség és honvédség szervezése felett a kellő áttekintést biztosítani, ha az ezek szervezésére, felszerelésére és fegyelmére vonatkozó rendeleteket a Haditanács, illetve annak elnöke — mint az ő helyettese — bocsátja ki.[77] Ezért nyomatékkal kérte Mészáros Lázárt, hogy „az összes nemzetőrség rendezését illető minden beadványokat" tegye át a Haditanácsnak, mert „azon elv szigorúan megtartandó — foglalja össze Batthyány a hadügyminisztérium vélt hatásköri túllépésére célozva[78] — miszerént *a nemzetőrség a hadseregtől egészen elkülönözött testületet képezvén*: maga saját elöljárósága által kormányoztassék". (Kiemelés a szerzőtől.) A levél szerint ez kiterjed a felfegyverzés költségeire is, amelyet a Haditanács költségvetéséből kell biztosítani.

Ugyanakkor Batthyány azt is közölte Mészáros Lázárral, hogy a fentiek nem érintik a hadügyminisztériumnak az ország védelmével kapcsolatos tevékenységét. Ezért — írta Batthyány — „az ország védelmére célzó határozatok ... [amelyeket a stratégiai tervezés igényel] ... a nemzetőrökre nézve is hadügyminister úr kizárólagos hatásköréhez tartoznak." Ami azt jelenti, hogy Mészáros megkapta a jogot a nemzetőrség mozgósítására. A mobilizációnak ez a joga azonban nem terjedt ki a nemzetőrség „kiegészítő" részére, a honvédségre. A miniszterelnök itt fenntartotta a jogot, hogy minden egyes zászlóalj esetében Baldacci útján külön értesítse a hadügyminisztériumot, hogy „a marsra kijelölt zászlóalj arra valósággal képes is".[79]

Mindebből kiviláglik, hogy a Nemzetőrségi Haditanács hatáskörébe tartozott a *nemzetőrség* minden vonatkozásban — kivéve annak harctéri alkalmazását. Ugyancsak a Haditanács feladatköre volt a *honvédség* felruházásának, felszerelésének és oktatásának megszervezése. Amint azonban készen állottak a felszerelt, sietve kiképzett és táborba rendelt honvéd zászlóaljak, azok a hadügyminisztérium hatáskörébe kerültek ugyanúgy, mint az ellenség elébe állított nemzetőrök. A hadügyminisztérium oldaláról megközelítve a kérdést, megállapíthatjuk: *a hadügyminisztérium feladata és hatásköre erősen korlátozott volt.* Ismeretes, hogy a sorkatonaság felett csak bizonyos korlátok között és csak a főhadparancsnokságok közbejöttével rendelkezhetett. A nemzetőrség szervezéséhez nem volt köze, csak a tábori szolgá-

latra rendelt alakulatok tartoztak ideiglenesen alája. A honvéd zászlóaljak toborzása, felszerelése és kiképzése sem volt feladata, hanem csak a teljesen kiállított zászlóaljakat bocsátották a hadügyminisztérium rendelkezésére.

A Nemzetőrségi Haditanácsnak a honvédzászlóaljak szervezésével kibővült hatásköre kifejezésre jutott elnevezésében is. A miniszterelnök május 31-én a hadügyminisztériumhoz intézett levelében „a nemzetőrség és honvédi zászlóaljak elrendezési tanácsa" elnevezést használta.[80] Ez a hosszú név azonban nem tudott gyökeret verni. Batthyány ezért — egyidejűleg a Mészároshoz intézett második, a hatásköri kérdéseket tisztázó átirattal — a hivatalos lapban a megyei és városi hatóságokhoz, „valamint a nemzetőrség és honvédosztályok tisztjeihez" címzett miniszterelnöki köriratban tette köztudomásúvá a Nemzetőrségi Haditanács feladatkörét. A kétnapos időközökben háromszor megismételt értesítés[81] elöljáróban a nem minisztériumi rangú Haditanács — amelyről sem a III. tc., sem a XXII. tc. nem rendelkezett — létrejöttét és a kormányhoz való viszonyát így magyarázza: „Miután én — hangzik valószínűleg Batthyány személyes fogalmazásában — mint az ország miniszterelnöke a honvédi fegyveres erőnek szervezetét és igazgatását magamra vállaltam . . . e végett — hadműben képzett egyénekből — a nemzetőrségi haditanácsot alkotám." Ezért arra hívta fel a továbbiakban a hatóságok, a nemzetőri és honvédparancsnokságok figyelmét, hogy minden jelentést, kérvényt, indítványt, folyamodványt vagy számadást ne a hadügyminisztériumnak, hanem egyenesen Baldacci ezredesnek terjesszenek fel, mert ezzel az ügyek gyors elintézését segítik.[82]

A teljesség kedvéért meg kell még említenünk, hogy a Nemzetőrségi Haditanács csúcsszerve volt ugyan a nemzetőrség országos szervezésének, de ez nem jelentette azt, hogy a nemzetőrség szervezésével kapcsolatos helyi problémákban intézkedhetett — hacsak nem a törvény, vagy a rendeletek értelmezéséről volt szó. Legalábbis a municipiális függetlenségét a minisztériumtól féltékenyen óvó Pest városa — amely, mint láttuk, a nemzetőrségi törvényt is (igaz, a kormány biztatására) a saját hatáskörében magyarázta — ezt nem fogadta el. Egy, a nemzetőri szolgálat alól felmentést kérő beadvány kapcsán, a város a Haditanács által elkövetett hatásköri túllépést visszautasítva, leszögezte: „. . . miután a nemzetőröknek szolgálat alóli felmentése a törvényhatóságnak végelhatározásához tartozik, e tekintetben a helybeli nemzetőrségre nézve ezen városi tanács a tisztelt Nemzetőrseregi Tanácstól utasítást, sőt parancsokat annál kevésbé fogadhat el, mivel mint polgári köztörvény hatóság egy véleményező bizottmánynak alája rendelve nincsen".[83]

3. A nemzetőri összeírás problémái

Visszatérve a nemzetőrség összeírásának és szervezésének problémáira, mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy az április 21-én megjelent két rendelet, amelyikből az egyik az azonnali összeírásra, míg a másik — ellenszegülés esetén — az összeírás halasztására utasított, valóban több helyen zavart és késedelmet okozott. Ennek ellenére a megyék és városok többségében megkezdték a 20—50 év közötti, szolgálatra alkalmas és a cenzust is megütő férfiak összeírását. A Nemzetőrségi Haditanács ezt követően egy

hónap múlva már úgy számolt, hogy a nemzetőri összeírások általában a befejezéshez közelednek.[84] Mivel pedig a délvidéki események miatt megnövekedett a jól szervezett nemzetőrség jelentősége — amely a táborba vezényelt katonaság helyett a városokban elláthatta az őrszolgálatot —, május 18-án a Batthyány és Baldacci által közösen aláírt rendelet utasította a hatóságokat, hogy az összeírásokat haladéktalanul terjesszék fel.[85] Május második felében már megindult a jelentések áradata, és július 20-án Batthyány arra utasította a Haditanácsot, hogy a többségében már befutott összeírásokból országos kimutatást készítsenek.[86]

Kezdetben a Nemzetőrségi Haditanács tételről tételre átvizsgálta ezeket a *név szerinti összeírásokat*, és ha valami észrevétele volt, azt közölte az illető hatósággal.[87] Mivel az összeírásokban sok pontatlanság vagy a törvénynek meg nem felelő eljárás nyomát fedezték fel, Baldacci — a miniszterelnök megbízásából — június 28-án rendeletileg intézkedett, hogy azok a helységek (főleg nagyobb városok), amelyeknél hiányosságot tapasztaltak, „a netalán hiányos összeírásokat szorosan a törvény értelmében kiigazítsák, azokból senkit ki ne hagyjanak".[88] Ugyanakkor azonban arról is intézkedett, hogy az összeírást még fel nem terjesztett helyhatóságok ne a terjedelmes név szerinti összeírásokat, hanem csak a *helységenként összesített kimutatást* küldjék be.[89] Augusztus elején pedig Baldacci arról rendelkezett, hogy a már felterjesztett, de a hatóságoknak szükséges névsorok (ha ti. nincs esetleg másolat róluk) is kicserélhetők megfelelő összesített kimutatásokra.[90]

A nemzetőrség szervezésével kapcsolatos általános rendeletek többségét ekkor már nem nyomtatott körlevélben küldték szét, hanem a hatóságok a hivatalos lapból szereztek tudomást azokról. Batthyány július 26-án utasította is Baldacci ezredest, hogy bocsásson ki rendeletet „minden megyékhez, kerületekhez, városokhoz és a honvéd zászlóalj parancsnokaihoz", hogy mindazon a nemzetőrséget vagy a honvédeket illető rendeletek, amelyek a Közlönyben megjelennek — még akkor is, ha más úton nem vennék kézhez azokat — „hivatalos érvényességgel bírnak".[91] Bár a többi minisztérium nem szándékozott ezt a gyakorlatot követni, Szemere július 31-én körlevélben fordult minisztertársaihoz, és arra kérte őket, hogy a hivatalos lapban közlésre leadott rendeleteket iktatószámmal lássák el, hogy a hatóságok azonosítani tudják azokat a kézhez vett rendeletekkel.[92] Így a Közlöny azután valóban alkalmassá válhatott arra — bár mind profilja, mind hírközlési módszere ellen gyakran hangzottak el észrevételek[93] —, hogy betöltse szerepét: a hatóságok tájékoztatását.

Visszatérve az összeírás részletproblémáira, itt — a továbbra is élő vagy erősödő ellenállástól eltekintve — a legkülönbözőbb nehézségekkel találkozunk. Az egyik helyen túl mereven értelmezték az előírásokat, máshol pedig csak mennyiségi eredményekre törekedve erőszakkal vettek lajstromba olyanokat, akik mentesültek volna a szolgálat alól. Az előbbire jó példa Gömör megye esete, amely már május 2-án jelentette, hogy a törvény betűje szerint „Gömör megye helységeiben igen kevés lenne azoknak számuk, kik az őrseregbe írathatnának ... mert Gömörben kevés telek birtok találtatik, mellyet több osztatlan testvérek közösen nem bírnak".[94] Lényegében hasonló, de többrendbeli problémákkal jelentkezett rövidesen Túr-

keve is.[95] Mindkét megkeresésre a május elején távollevő Batthyányt a nemzetőri ügyekben is helyettesítő Deák válaszolt: Gömört arra utasítva, hogy a féltelken osztatlanul gazdálkodó családokból egy alkalmas egyént írjanak össze. Túrkevének pedig meghagyta, hogyha az atyai hatalom alatt álló gyermekek saját vagyonnal vagy keresettel rendelkeznek, abban az esetben a nemzetőri kötelezettséggel mindegyik külön tartozik, ha nincs külön vagyonuk, úgy az apa vagy helyette valamelyik arra alkalmas fiú legyen nemzetőr.[96] A probléma később nemcsak az osztatlan birtokok esetében, hanem a szolgálatra alkalmatlan (idős vagy beteg) apa vagy özvegy anya esetében is felmerült (utóbbi esetben akkor, ha az illető családfő volt), és maga a közvélemény sürgette, hogy ilyen esetben az alkalmas fiú vagy vő tartozzék a szolgálattal.[97]

Ha gondot okozott a XXII. tc. 1. §-ának betű szerinti értelmezéséből eredő szabálytalanság vagy a törvény szellemét megcsúfoló gyakorlat, legalább annyi korrigálnivalót eredményezett az önkéntes szolgálatvállalásról szóló 3. § túlzottan rugalmas értelmezése. Így például Fehérvárott a tanács egy részének az volt a véleménye, hogy a jog, melyet a paragrafus a hatóságoknak ad, magában foglalja azt a kötelezettséget is, „miszerint a honpolgárok, ha érdekelteknek vagy méltóknak ítéltetnek, nemzetőrök lenni tartoznak".[98] Az Országos Nemzetőrségi Haditanács visszautasította ezt az önkényes értelmezést, és leszögezte: a 3. § a megfelelő vagyonnal nem rendelkező egyéneknek akarta a belépést biztosítani, de ezeket csak akkor lehet besorozni — hangzik Kiss Károly indokolása —, ha magukat önként ajánlják.[99] Ennek ellenére igen gyakori volt, hogy 3/8-os telekkel összeírtak egyéneket,[100] sőt a Pest megyei Úri helységben az 1/4 telkes volt jobbágyokat is.[101] Más helységekből zsellérek tiltakoztak a törvénytelen besorozások ellen, hogy sokszor talpalatnyi földjük sem lévén, mégis nemzetőri szolgálatra kényszerítették őket,[102] — igaz, többségüket már a mobilizáció, a déli táborokba történt mozgósítás idején. Az egyébként megdicsért Esztergom városát is figyelmeztetni kellett, hogy sietve elkészült és elsőként felterjesztett összeírásából a törvény szerint oda nem valókat hagyja ki.[103]

Később, mint említettük, a Haditanácsnak sem ideje, sem módja nem volt arra, hogy a hatóságok eljárását felülvizsgálja. Az esetleges panaszokat is mindenkor visszautalta a helyhatóságok illetékességi körébe, hiszen a helyi viszonyokat nem ismerve, állást sem foglalhatott. Baldacci június végén figyelmeztette is a közvéleményt, hogy ilyen esetekben ne forduljanak hozzá. Ez azonban kevés eredményt hozhatott, mert augusztus elején újból meg kellett a felhívást ismételnie.[104] Ez utóbbinak természetesen oka lehetett az is, hogy a nemzetőrség táborba szállása ugrásszerűen növelte meg a visszaéléseket, valamint azoknak számát is, akik az eddigi kitüntető besorozást most egyszerre — s nem alaptalanul — tűrhetetlen tehernek érezték.

A többségében vagyoni, néha egészségi viszonyok miatt történt fellebbezések mellett jelentkeztek más problémák is ott, ahol már nem az összeírás jogosultságának ténye volt vitatott, hanem a *szolgálat alóli felmentés* igénye merült fel. Ez a kérdés elsősorban a minisztériumi hivatalnokok, posta- és harmincadhivatalok tisztviselői, de rövidesen a papok és a tanítók, majd a gazdatisztek esetében sürgette a megoldást. Elsőként május 4-én Kossuth

figyelmeztette minisztériumának hivatalnokait, hogy a nemzetőrségi gyakorlatok miatt ne szorítsák háttérbe hivatali kötelességeiket.[105] Május 20-án a váltótörvényszék tisztviselőit illetően született rendelet, hogy hivatalos időben nem tehetnek szolgálatot, kivéve: ha a nemzetőrséget riadóztatják, illetve ha a közbátorság ezt más okokból megkívánja.[106] Rövidesen jelentkezett a vallás- és közoktatásügyi, majd a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium is, hogy tisztviselőiket — utóbbi esetében a harmincadhivatalokban dolgozókat is — mentsék fel a szolgálat alól, illetve csak veszély esetén vegyék őket igénybe.[107] Ugyancsak hamarosan beadta kérelmét a Dunagőzhajózási Társaság is, amely szintén tisztviselőinek felmentését, illetve csak éjjeli szolgálatra való beosztását kérte.[108] A válasz, amit kapott, egyezik a minisztériumoknak adott válasszal: akit a törvény nem ment fel, annak a Nemzetőrségi Haditanács sem adhat felmentést.[109] Egyedül a budai főhadparancsnokság polgári tisztviselői esetében javasolták a felmentést, hiszen — fogalmazta meg Kiss Károly kapitány — azokat katonai szolgálat alatt állóknak kell tekinteni, akikre a polgári jogok, így a polgári kötelezettségek sem terjednek ki.[110]

Természetesen a vidéki törvényhatóságok is jelentkeztek hasonló problémával. Ung megye már április 29-én feltette a kérdést: a hatósági tisztviselők a nemzetőrök közé sorozandók-e? A belügyminisztérium válaszában leszögezte, hogy mindenkit, aki az 1. § hatálya alá esik, össze kell írni, „azonban önkint értetődik, miszerint akkor, midőn hivatalos teendőikkel elfoglalvák, a nemzetőri szolgálatok teljesítése alól mentesnek kell lenniök".[111] Hasonló problémával jelentkezett a szepesi 16 város is, ahol helyenként összeírták a közhivatalnokokat, máshol kihagyták, és hasonlóképpen jártak el a lelkészekkel is.[112] A Haditanács az üggyel foglalkozva kijelentette, hogy a törvény egyformán kötelez mindenkit, ezért — amíg az országgyűlés másként nem rendelkezik — csak általános irányelveket adhat. Leszögezte, hogy az olyan hivatalnokok „kiknek folytonos jelenlétük a város közigazgatásában elkerülhetetlenül szükséges, úm. polgármester-főbíró, főjegyző, pénz- és levéltárnok, több ilyenek a szolgálattól felmenthetők", míg a kisebb tisztviselőkből csak annyit tanácsos naponta szolgálatra rendelni, hogy az ne akadályozza a hivatalok normális munkamenetét.[113]

Rövidesen jelentkeztek a papok és tanítók is a maguk problémáival. Május végén a pannonhalmi főapát jelentette a miniszterelnöknek, hogy ő Győr megye összeíró bizottmányától a szerzetesek összeírásának felfüggesztését kérte, mert azok szerinte — a levélben felsorolt okok miatt — nem tartoznak nemzetőri szolgálatot tenni.[114] A Vas megyei alispán is hamarosan felvilágosítást kért Batthyánytól: az egyházi személyek besorozhatók-e a nemzetőrségbe, és ha igen, milyen szolgálatot tesznek?[115] A kérdéssel maga a püspöki kar is foglalkozott a miniszterelnökhöz „a papságnak a nemzetőri szolgálatra kényszerítése iránt" benyújtott emlékiratában.[116] Batthyány Hám Jánoshoz, a püspöki kar elnökéhez intézett válaszában közölte, hogy a lelkészek nemzetőri szolgálatát illetően még a jelenlegi országgyűlés alatt javaslatot terjesztenek *a XXII. tc. módosítására*, de addig a törvény rendelkezései a mérvadók.[117] Hasonló választ kapott augusztus 3-án — Hám Jánossal egyidejűleg — a vallás- és közoktatásügyi miniszter is a tanítókat és lelkészeket illetően.[118]

A javaslat kidolgozásához, főleg az országgyűlés elé terjesztéséhez idő kellett. A felmerülő problémák ideiglenes megoldása érdekében Kiss Károly, a Haditanács politikai osztályának vezetője ezért június 20-án megfelelő rendelet közzétételét javasolta Batthyánynak.[119] A rendelet — amely július elején jelent meg a Közlönyben[120] — a hivatalnokok, orvosok, lelkészek stb. megkeresésére hivatkozva közli, hogy a Nemzetőrségi Haditanács senkit, akit a törvény kötelez, a szolgálat alól fel nem menthet. A zászlóaljparancsnokokat azonban utasítja: a szolgálatra vezényléskor vigyázzanak, hogy a hivatalok munkájában fennakadást ne okozzanak. A rendelet megengedi annak „kit házi, kereskedési vagy más egyéb hivatalos viszonyai az őrszolgálat felvállalásában akadályoztatnának", hogy maga helyett mást, „de minden esetre nemzetőrt" (vagyis olyan személyt, akit akár vagyona alapján, akár egyéb megfontolásból, bevettek a nemzetőrségbe) helyettesként állítson. Ezzel a fővárosban már április elején divatozott helyettesállítás hivatalos, rendeletileg is elismert rangra emelkedett. Amint a sajtóból kiviláglik, ennek ekkorra már igen elterjedt gyakorlata volt.[121]

A felmentések sorában külön kérdést jelentett a bányászok nemzetőri szolgálatának rendezése. Június 16-án a minisztertanácsból a miniszterelnök és a pénzügyminiszter közös leiratban fordultak a bánáti bányakerület főigazgatójához és Krassó megyéhez, hogy a bányák berendezéseinek és készleteinek védelmére minél előbb szervezzék meg a kerület nemzetőrségét.[122] Mivel a rendeletet nem minden bányakerülethez intézték, ebből sejthetjük, hogy a nemzetőrség megszervezése más bányavidéken megtörtént. Az összeírások és jelentések mellett ezt bizonyítja a pénzügyminisztérium bányászati osztálya igazgatójának június 21-én — tehát néhány nappal az előző rendelet után — az igazságügy-miniszterhez intézett átirata is, amely a bányászoknak a katonai (értsd: nemzetőri) szolgálattól való mentességét megtartani javasolta.[123] Az átirat maga is kodifikációs problémaként veti fel az ügyet, és a Haditanács — miután a hadügyminiszter közvetítésével megkapta az ügyiratot — a törvénymódosítás megszületéséig itt sem tehetett mást, mint az előzőekben: újabb rendelkezést bocsátott ki. A rendelet kimondotta, hogy a bányászok, továbbá „a kohókban, olvasztókban dolgozó és itt felügyelő kisebb tisztviselők" minden nemzetőri szolgálat alól felmentendők, míg a többi tisztviselőket csak éjjeli szolgálatra lehet beosztani, illetve nappal csak akkor, ha hivataluk őket nélkülözni tudja.[124] Az indokolás azonban, hogy a bánya- és kohómunkások mint „gazdai hatalom alatt állók" tekinthetők (akiket a XXII. tc. 1. §-a felment a szolgálat alól), egyes helyeken visszatetszést váltott ki. A nagybányai ércbányászok például leszögezték, hogy az indokolásban polgári jogaik sérelmét látják, hiszen felmentésük az állam érdekében történt, és nem azért, mert ők gazdai hatalom alatt állanának.[125] Az oravicai nemzetőrség őrnagya, Asbóth Lajos viszont azt jelentette — igaz, szeptember elején, a komoly harcok idején —, hogy a fenti rendelet miatt a nemzetőrséget nem tudja kiállítani még helyi szolgálatra sem, pedig a szomszédos Moldvabányát már feldúlták a felkelők.[126]

A kép teljessége kedvéért meg kell még említenünk, hogy a mentesítő rendeletet — a korábbi gyakorlat szellemében — nem terjeszthették ki a

szénbányászokra. Ezért október végén a Nemzetőrségi Haditanácsnak külön kellett intézkednie, hogy a délvidéki zavarok miatt kiesett termelés pótlására is hivatott esztergomi bányavidék (Dorog, Miklóshegy, Mogyorós stb.) bányászait a nemzetőri szolgálat alól felmentsék.[127]

Az egyedi ügyektől eltekintve,[128] az ismertetett esetek igényelték az Országos Nemzetőrségi Haditanács beavatkozását a nemzetőrség összeírásával, illetve a felmentésekkel kapcsolatos kérdésekben.

4. Ellenszegülés a nemzetőrség szervezésével szemben

Az ismertetett problémák elvi jelentőségűek voltak ugyan, de az országos eredményeket tisztázatlanságuk lényegesen nem befolyásolta. Ezek a kérdések az összeíró, sőt a szervező gyakorlat során merültek fel, megoldásukban a Haditanács segítségére lehetett a hatóságoknak. Más volt azonban a helyzet az esetek nagy részében, amikor a helyhatóságok nem akarták, vagy nem tudták megkezdeni az érdemi összeírást és szervezést.

A már említett április 21-i *látszólag ellentétes két rendelet:* az *egyik*, amely a tisztviselőket a nemzetőri összeírás azonnali megkezdésére utasította, és a *másik*, amely ellenszegülés esetén halasztást ajánlott, maga is *alkalom volt a kibúvóra*. Így Gömör megye felfüggesztette az összeírást, míg felvilágosítást nem kapott az ellentmondásosaknak tűnő rendelkezésekről.[129] Továbbá: amíg Nagybánya azt jelentette a fenti rendelkezésekre, hogy ellenszenv nem mutatkozik, és az összeírást megkezdték, Besztercebánya főbírája közölte, hogy bár ellenszenv nem mutatkozik, az összeírást a törvények hivatalos megérkezéséig nem kezdik el.[130] A Pest megyei Mogyoród község pedig külön levélben kereste meg a nádort: igaz-e, hogy minden helységben kell nemzetőrség és a nádor beleegyezett-e a törvénybe?[131]

Május elején az ország minden részében lassan megindult a nemzetőrségnek a törvény szellemében és a kormány kívánsága szerint végrehajtott szervezése. Az erről érkező jelentések a legkülönbözőbb híreket hozták a miniszterelnöknek, a Haditanácsnak vagy a belügyminiszternek. Baranya például a nagy lendületű kezdet után azt jelentette, hogy Pécsen kívül eddig csak Mohácson és Pécsváradon van nemzetőrség, „igen szabálytalanul alakítva". Zemplén megye, valamint Zilah város is semmitmondó jelentéseket továbbítottak a belügyminiszternek. Torna jelentette, hogy nincsenek a megyében számottevő városok, ahol nemzetőrség alakult volna, Abaúj pedig azt közölte, hogy — a kibocsátott rendelet alapján — csak az önkénteseket írták össze. Szabadka, Debrecen és számos más város azt jelentette, hogy a nemzetőri összeírást az új törvények értelmében megtartandó tisztújítás utáni időre halasztotta.[132]

A halasztásnak azonban sok helyen a még mindig meglevő, gyakran erősödő ellenszenv volt az oka. Sáros megye közölte: „nem tartá . . . célszerűnek az úrbéri telkeseket a nemzeti őrsereghezi állásra a törvények kihirdetése előtt felszólítani", mert a volt jobbágyokat előbb meg kell győzni, hogy félelmük és ellenszenvük alaptalan. Nem volt sokkal jobb Heves megye helyzete sem, ahonnan május 1-én jelentették, hogy „a nemzeti őrsereg szabad vállalkozás útján már nem akar szaporodni, igen irtódzik tőlle a köznép, különössen a Mátra melléke". Nógrádból is annak híre érkezett,

hogy a megye tisztviselőinek minden erőfeszítése ellenére igen sok helységben továbbra is azt vélik, hogy az összeírt nemzetőröket azonnal más vidékre, vagy egyenesen külföldre viszik, „s a ki az ellenkezőkről kívánta őket meg győzni — mondja a jelentés — azt ámítónak tartották".[133]

A rendes katonasággal keverték össze a nemzetőri szolgálatot Ugocsában is, ahol a május elejei számszerű eredmények — egy-két mezőváros kivételével — is elolvadtak június végére. Hasonló folyamat játszódott le Selmec- és Bélabányán is, ahol részben reakciós elemek, részben a tisztválasztáskor mellőzött és sértett egyének — az összeírást szükség esetén felfüggeszteni rendelő miniszterelnöki körlevélre hivatkozva — szétzüllesztették kilépésükkel a nemzetőrséget. Tolna megye lakossága is burkolt katonáskodásnak tekintette a nemzetőrséget, s ezért vonakodott tőle. A Közlöny levelezője nyíltan meg is írta, hogy előbb az úrbéri pereket kellene rendezni, hogy a nép türelme el ne fogyjon.[134]

Az eddig idézett jelentések többsége mögött a *volt jobbágyok* elégedetlensége, az *urakkal szembeni gyanakodása* húzódott meg, s ha a nemzetiségi problémáknak volt is szerepük benne, azt a jelentések írói nem tartották fontosnak hangsúlyozni. De ez a tudósítások kisebbik része. Az ellenszegülésekről szóló híradások ugyanis májusban, pontosabban körülbelül április 24-től, a kikindai eseményektől kezdve egyre inkább a *nemzetiségek szembefordulásáról* adnak hírt. Vagyis az eddig szinte kizárólagosan szereplő osztályellentétek mellett most már túlnyomóan, de nem egyedülállóan, a nemzeti ellentétek játszottak szerepet a nemzetőri összeírásnál vagy a szolgálat megtagadásánál.

A Pozsony megyei, Nagyszombat kerületi nemzetőrséget a Vág menti áprilisi zavargások és későbbi ellenszegülése, valamint „tót szellemű" magatartása miatt nem tartották tanácsosnak felfegyverezni. A Nyitra megyei népet már nyáron azzal ijesztették a nemzetőrségtől, hogy „jön Miklós cár", ősszel pedig Tarnóczy Kázmér kormánybiztosnak az volt a véleménye, hogy „nemzetőrséget e vidéken . . . a nép felettébb veszélyes szelleme miatt alakítani egy átaljában nem tanácsos". Hont megye nemzetőri őrnagya így jelentett szeptember 10-én: „A szláv ajkú lakosság mindeddig rendezve nincs, s őket jelenben felfegyverezni s gyakorolni nem is volna tanácsos . . ." A Szepesség szlovák lakosságát a katolikus papság „vallásos ürügyek alatt" fordította szembe a kormánnyal és a nemzetőrséggel, melyhez hasonlót Gömörben is tapasztalhatunk. Sáros megyében a későbbiek során sem sikerült az ellenkezést feloldani, mert — mint a jelentések mondják — a megye lakói még a választói összeírástól is vonakodtak. Attól féltek, hogy „lengyel mintára" felkelés készül a király ellen, és ők ebben nem akartak részt venni. Abaújból, Kassa környékéről azt jelentették, hogy „a tót elem, császárját imádva, a felelős magyar kormány eszméjével még nem barátkozott meg". Zemplén megye szlovák lakossága hasonló ellenszenvet mutatott e „katonáskodás" ellen, és az volt a véleménye, hogy az urak az új törvény javát: a földfelosztást elsikkasztották. A Közlöny sátoraljaújhelyi levelezője igen erőteljesen jellemezte megyéje nemzetőrségének helyzetét: „A lelkesedést keresni nálunk csak posztókabátban lehet, igen kevés guba alatt található ez, polgártársaink egész összegében pedig korántsem; egynehány falut és mezővárosokat kivéve, a gyakorlatok nem

folynak, sőt még a századok alig alakultak, nem is említve azon helyeket, hol a mutatkozott ellenszenv miatt semmi sem történhetett, s ezen ellenszenv — fájdalom! — még magyar ajkú helységekben is fészkel . . ." Ung megye ugyan büszkén jelentette, hogy „a nemzeti őrseregbe, kivált a Kárpátok között lakos orosz ajkú népünk tolakodva íratta be magát", de már Bereg megye nemzetőri őrnagya csak 500 „magyarosodott oroszt" talált felfegyverezhetőknek. Máramaros megyében pedig — ahol az aknasuhatagi sóvágók eleve szembeszegültek a nemzetőri összeírással — a máramarosszigeti és a verhovinai járásban komolyabb ellenszenv mutatkozott a nemzetőrséggel szemben. Utóbbi járás 50 helységéből 32 szegült ellene az összeírásnak.[135]

Nemcsak a Felvidék szlovák és orosz lakossága viselkedett így, a románok által lakott területeken sem volt más a helyzet. Kővár vidékén általános ellenszenv mutatkozott a nemzetőrséggel szemben, így szervezésétől el is állottak. Hasonló volt a helyzet Közép-Szolnokban, ahol az összeírást katonai segédlettel befejezték ugyan, de a további szervezést a Haditanács károsnak minősítette. Wesselényi Miklósnak, a megye főispánjának augusztus 20-án kelt jelentése szerint nemcsak a megye nagyszámú román lakossága fordult szembe a nemzetőrséggel, de „a magyarok között sem sok kedv mutatkozott". Kraszna megyében, különösen „a krasznai járás oláh ajkú helységeiben még az összeírás sem eszközöltethetett". Szatmárban az összeírás megtörtént ugyan, de a nemzetőrség szinte teljesen szervezetlen maradt. Bihar megyében — ahol mint láttuk, elsőként jelentkezett a nemzetiségi probléma — az a hiedelem élt, hogy a nemzetőrség azonos a rendes katonasággal. Beőthy Ödön, a bihari nemzetőrség akkori parancsnoka április 28-án kelt jelentése szerint: „A földnép nagyrésze . . . azon hiedelemben van, hogy a nemesség az őrsereg felállítása körül azért buzgólkodik, mert a legjobb fejedelem ellen akar harcra kelni" és „sok helyt kijelentették: csak úgy fogják magukat a nemzeti őrsereg közzé íratni, ha a kétfejű sassal fognak megjelenni a küldöttségek". Ilyen körülmények között érthető, hogy Bihar megye — mint Szabolcs és Zemplén esetében is láttuk — kezdetben csak egy központi nemzetőrség megteremtésére törekedett. A hasonló körülmények között levő Zaránd megye a nemzetőri összeírásokat sürgető rendeletre a következőt jelentette: „megyénknek merőben oláh ajkú föld népe a felfegyverzés iránt a legtúlzóbb ellenszenvvel viseltetvén . . . ennélfogva megyénkben e nemzet őrség sorait tsupán oly egyének töltendik be, kik legnagyobbrészt közhivatalokat viselnek". Arad megyében is ugyanez ismétlődött, és Krassó megye román lakossága is távol tartotta magát a nemzetőrségtől. Krassóban a nemzetőrség szervezését arra vélték, hogy török, illetve orosz beütéstől kell tartani. Elterjedt az a hiedelem is, hogy a hatalmat elvették Ferdinánd királytól és István nádornak adták. Torontál megyében sem sikerült nagyobb eredményt elérni. Mind Krassóban, mind Torontálban 5—600 főnyi önkéntes nemzetőrség alakult, az is inkább — mint Biharban vagy Zarándban — csak megyei tisztviselőkből és egy-két földbirtokosból.[136]

Az eddigi felsorolásból láthatjuk, hogy az erősen nemzetiségű összetételű megyékből szinte egy sem maradt ki. Így Pest megye is tanúja volt a szlovák

lakosú helységek ellenállásának, a nyár folyamán pedig a Csepel-szigeti szerb lakosság lefegyverzésének szükségessége vetődött fel. A szlovák lakosság a hírek szerint Esztergom megyében is vonakodott a nemzetőri szolgálattól. Baranyában a szerbek mellett a német lakosság is bizonyos passzivitást tanúsított. Tolnában pedig a nemzetőrség kiindításától való félelem szült gyanakvó tartózkodást. Zalában mérsékelt ellenállás jelentkezett, az is főleg a Dráva vidéken.[137]

Ilyen körülmények között — de az idézett adatok akkor még alig harmadának ismeretében — érthető, hogy Batthyány május 25-én ismételten meghagyta a törvényhatóságoknak, hogy *„ott, hol a nemzetőrség iránt ellenszenv nyilatkoznék, az összeírás életbeléptetése megtiltatik"*.[138]

Így az országos összeírás nem májusra — mint azt a Haditanács és a Marczius Tizenötödike egyformán szerette volna —, de júliusra, a mobilizáció időpontjára sem készült el.[139] Nemcsak az említett, a nemzetiségi mozgalmakkal küzdő megyék nem fejezték be, vagy csak részlegesen végezték el az összeírást, de más törvényhatóságok is lemaradtak. A Komárom megyei, valamint a városi összeírás is például még augusztusban sem volt teljesen készen. (A város esetében ez a nagyszámú, tartósan távollevő hajósok és kereskedők miatt ütközött nehézségbe.) Heves megye még augusztus elején is azt jelentette, hogy csak az önkénteseket íratta össze. Nógrádban a pontatlan összeírások kiegészítésére augusztus 4-én rendelték el az újraösszeírást.[140]

5. A régi polgárőrség alakulatai

Volt a nemzetőrség szervezésének még egy lényeges késleltetője: a régi polgárőri testületek ragaszkodása különállásukhoz, kiváltságaikhoz. A miniszterelnöknek és a Nemzetőrségi Haditanácsnak ez ellen a károsnak ígérkező testületi szellem ellen folytatott küzdelme előfeltétele volt az egységes nemzetőrség megteremtésének. Igaz, ennek elsőként a forradalom által létrehozott fővárosi új, demokratikus, sőt forradalmi nemzetőri szervezetek: a Radical Kör osztálya, az egyenlőségi csapat, az egyetemisták százada, estek áldozatul. Ezeknek meghagyása azonban — mint látni fogjuk — túl nagy árat követelt volna. Eredményeként pedig az érdekelt városok régi polgárőrsége és új nemzetőrsége közötti civakodás kötötte volna le az erőket, és vetette volna még hátrább a súlyos nehézségekkel küzdő nemzetőrség szervezkedését.

Batthyány már április 22-én körlevélben adta a hatóságok és a nemzetőri (polgárőri) szervezetek tudomására, hogy *„egyedül csak egyféle gyalogság és lovasság létezhet"*.[141] (Kiemelés a szerzőtől.) Vagyis a szervezendő nemzetőrségről elsők között nyilvánvalóvá vált, hogy a miniszterelnök mint főparancsnok nem tűri meg soraiban a különféle, a tömegektől elkülönülő alakulatokat.

A miniszterelnök elhatározottságát elsőnek a főváros tette próbára. Kérelmét — hogy a Pest városi nemzetőrség külön testületei megmaradjanak — Batthyány nem hagyta jóvá. Május 1-én a Haditanácshoz intézett indoko-

lásában leszögezte: „... a külön testületek meghagyása sem nemzetiség, sem pedig országos szempontból meg nem engedhető; különben az ollyas engedmény a nemzetiség tekintetében veszélyes utánzásokra adhatna alkalmat".[142] Amilyen fegyelmezetten vette azonban tudomásul az egyetemi ifjúság, hogy nem alkothat külön csapatot, olyan nehezen nyugodott bele a polgárság, hogy díszes egyenruhájú alakulatát fel kell oszlatnia, és tagjainak a lakóhely (az összeírás) szerint illetékes századokhoz kell csatlakozniuk. Igaz, nem rendeztek olyan tüntetést a nemzetőrség ellen, mint tette azt a reakciós párizsi polgárőrség két hónappal azelőtt, április 16-án, de még egy kérvénnyel megpróbálkoztak. Mivel az ellentmondást nem tűrő Batthyánynál meghallgatásra nem számíthattak szakmai támogatás nélkül, Mészáros Lázár hadügyminisztert környékezték meg. A pesti „lövésztestület" tagjai által aláírt beadvány leszögezi, hogy ők nem akarják a kasztszellemet ápolni, de testületük — amely 1792 óta áll fenn, és amely 1809—1814 között katonai szolgálatot teljesített — hasznosabb lehetne régi kötelékében. „Még ahhoz is lekötelezzük magunkat — írják, nyomatékot adva kérelmüknek —, hogy akár minémű forradalom következtében, és ha rögtöni segedelem ezt szükségessé tenné, a legközelebb levő osztályhoz fogjuk csatolni."[143] (Értsd: a lövésztestületet.) Mészáros Lázár valóban nagyra értékelte a lövészeket, támogatta a kérelmet, sőt a pesti példát követendőnek tartotta.[144] A Nemzetőrségi Haditanácsnál Kiss Károly azonban nem értett ezzel egyet. A miniszterelnöknek előterjesztett véleményében kifejtette, hogy a szétszórtan lakó lövészeket riadó esetén nehezebb összegyűjteni,[145] de a legfontosabbnak azt tartotta, hogy a nemzetőri gyalogság egységét nem szabad feláldozni. Ezért tanácsolta Batthyánynak: maradjon meg eredeti elhatározása mellett. Így történt, hogy július 23-án a pesti polgári őrsereg a Nemzeti Múzeumban helyezte el feloszlatása után feleslegessé vált zászlaját és pecsétjét.[146]

A „hagyományok" tisztelete és a kiváltságokhoz való ragaszkodás nem kevésbé jellemezte a vidéki nagyobb városok polgárőrségét sem. Így Pozsonyban — a miniszterelnök május közepén kelt külön figyelmeztetése ellenére — még júniusban is fennállott a külön egyenruhás polgárőrség.[147] Temesvárott a nemzetőrség szervezését erőteljesen késleltette a 14 év óta fennálló polgári lövésztestület törekvése, hogy minden eszközzel megóvja különállását. Mint egyik jelentés mondja, tisztjei „elavult testületük feloszlatásáról nemcsak nem akarnak gondolni, hanem szüntelen egyéneket térítgetnek magukhoz, a nemzeti őrseregbe íratást akadályozzák, a hozzájuk álló egyéneket sürgetik: hogy lövészi egyenruhájukat maguknak rögtön megszerezzék". Batthyány ezért június 20-án arra utasította a temesvári nemzetőrség újonnan kinevezett őrnagyát, hogy szüntesse meg a különállást és a német vezényszót. Vukovics Sebő temesi alispán azonban július 1-én jelentette Szemerének: a nemzetőrség őrnagya megengedte a temesvári lövészeknek, hogy továbbra is külön csapatot alkossanak. A polgármesternek a különállást támogató levelére azután a miniszterelnök július 6-án a leghatározottabban leszögezte, hogy sem a lövészek, sem a lovasság különállásához nem járul hozzá.[148]

Aradon — ha lehet — még komplikáltabb volt a helyzet. Itt ugyanis a német vadászok és a magyar polgárőrség mellett volt egy 1809-ben alakult

tüzérszázad is. Török Gábor, a város új polgármestere szerint a nemzetőrség szervezésének két akadálya volt: „egyik az átalakulás előtt is fennállott három rendbeli polgári seregnek drágább ruháihoz és fegyvereihez ragaszkodása mellett azon remény, hogy külön osztályban fenn maradhatnak; másik fegyverek nem léte és a létezők egymástóli lényeges különbsége". Török Gábor egyébként azt javasolta, hogy a tüzérek osztályát meg kellene hagyni, mivel az most is szolgálatot tesz a várban, és az Alföldön úgy sincs remény nemzetőrségi tüzérség felállítására.[149]

A polgárőrség és nemzetőrség közötti ellentét jelentkezett Komáromban és Győrött is. Utóbbi helyen kisebb sajtóháborúság is keletkezett, és a nemzetőrség emiatt még az eskütételt is megtagadta.[150] A kőszegi „fél évszázada létező" egyenruhás polgárőrség ugyanúgy megkísérelte kiharcolni fennmaradását, mint a lőcsei, amely csak 1846-ban, a galíciai felkelés idején keletkezett. Az 1840-ben szervezett szepességi „nemzeti vadászcsapat" is jelentkezett együttmaradási kérelmével, továbbá a szatmárnémeti vadászszázad, a székesfehérvári és kismartoni polgárőrség is.[151]

A kérelmezők sorát szaporították azok a városok, amelyeknek tehetős polgársága hasonulni kívánt a nagyobb múltú városok polgárőrségéhez, és most sietve jelentkezett, hogy engedélyt nyerjen külön vadászszázadok felállítására. Ilyen kérelmet nyújtott be május 1-én Szeged, május 4-én Eger.[152] Mindkettőre a miniszterelnököt helyettesítő Deák Ferenc adta meg a választ, a Pesthez intézett elutasítás szellemében: „a nemzetőrségben semmi nemű elkülönözött, és így castszínezetű osztályok már csak a kimondott egyenlőség elvénél fogva is fenn nem állhatnak, mennyivel inkább nem pedig azért, mert a nemzetiségre nézve veszélyes utánzásokra adnak alkalmat".[153] A júliusban kérelmező Vas megyei Rohonc és vidéke — amely vadászszászlóaljat akart alakítani — természetesen még határozottabb elutasítást kapott „a nemzetőrseregi érdekegységre" hivatkozva.[154]

Külön gondot jelentettek a bányavidékek polgárőrei, illetve a bányászok sorából még szintén a napóleoni háborúk idejében szervezett speciális „bánya-katonaság"-ok. Sok helyen a polgárság és a bányamunkások közötti ellentétek éppen a nemzetőrség szervezése miatt kerültek felszínre. Így Nagybányán még április 8-án — az ideiglenes nemzetőrség tisztválasztásakor — verekedés tört ki a polgárőrök és a bányászokból szervezett nemzetőrök között.[155] A Krassó megyei Oravica nyugalmát pedig csak úgy vélte biztosítani Vukovics Sebő, hogy feloszlatta a polgároktól mereven elkülönülő „Berg-Militz"-et.[156] Különállásának indokait legeredetibb módon Besztercebánya hozta a kormány tudomására. A május végén tartott nemzetőrségi tisztválasztásokról szóló beszámolójában közölte, hogy a 196 főnyi egyenruhás polgárőrséget „a költségek kémélése tekintetéből" egy században hagyták, s ez a század nem választott új tiszteket. Mégpedig azért nem — érveltek a besztercebányaiak —, mert *az 1808: II. tc. értelmében szervezett, a nádor parancsnoksága alá helyezett régi polgárőrséget az új törvények nem törölték el*, csak új szabályokat alkottak. S mert a régi polgárőrségnek már törvényesen választott tisztjei vannak — a törvény pedig nem lehet visszaható erejű — így a választás indokolatlannak látszott.[157]

A meglepő indokolás — amely kétségtelenül rátapintott a pozsonyi sietős „elvkimondás" egyik gyengéjére — a Nemzetőrségi Haditanácsnak nem kis gondot okozott. Át is tették június 10-én az ügyet a belügyminiszternek, mivel a kérdés törvénymagyarázatot igényelt. Szemere minisztériuma a következőképpen foglalt állást:

„1. A nemzetőrségi intézmény nem a szabadalmak alapján, hanem az egyenlőség szellemében alkotott 1848:XXII. t. czikk rendeletén nyugodván, a helybeli nemzetőrségi csapatok szabadalmas és nem szabadalmas, vagyis régibb polgári és újabb nemzetőri századokra javaslott felosztása, mint törvény ellenes, meg nem engedtetik.

2. Az alakításra és felosztásra nézve szorosan azon szabályok követendők, melyek az illető ministerium útján vagy már kiadvák, vagy kiadandók.

3. A régi polgári őrsereg e czélra nézve nemesebb és foganatosabb szerkezetű nemzeti őrsereggé változtattatván, a tisztek az említett t. cz. 9-ik §-a szerint választandók, a hivatalban levő tisztek újabb megválasztása az által kirekesztve nem lévén."[158]

A válasz kielégítő, bár az 1808:II. tc. hatályosságát a 3. pont tulajdonképpen megkerüli. Az értelmezés tisztán jogi természetű, és teljesen beilleszkedik Batthyány és a Haditanács gyakorlatába anélkül, hogy a gyakran emlegetett „nemzetiségi" szempontra csak utalás is történne.

Mindez azonban csak egy speciális eset kapcsán nyert megfogalmazást, és mert a válasz kényes kérdésre született, nem volt alkalmas a „közönségesítésre", a publikálásra. A kiváltságok fenntartását célzó kérelmek azonban egyre szaporodtak. Ezért Baldacci ezredes a miniszterelnök megbízásából július 2-án ez ügyben rendeletet bocsátott ki.[159] Bevezetőjében leszögezi, hogy a nemzetőrség az egyenlősítés elve alapján jött létre, s így nem tűri a kiváltságokat, hanem az „érdekegységet" lépteti életbe. Egyébként is a „kaszták elbizakodása" csak „zsibbasztja" a fegyveres erőt. Ezért rendeli, hogy „*az országban eddig akárhol létezett polgárőrhadaknak akármi néven nevezett testületei megszüntetteknek tekintetnek*". A továbbiakban azután a Haditanács erre hivatkozva utasította vissza a beérkezett kérelmeket.[160]

A Bécsben élő magyarok június folyamán szintén akartak szervezni egy külön nemzetőri csapatot. Pulszky Ferenc külügyi államtitkár a kérést azzal utasította el, hogy a jelentkezők vagy magyarok, vagy bécsi polgárok — és ha utóbbiak, az ügy nem reá tartozik, ha pedig az előbbi kategóriába tartoznak, akkor az érvényes honi törvények szerint nem lehet ilyen szervezetet létrehozni.[161] Pulszky másik, politikai szempontból fontosabb érve az volt, hogy ez követésre ösztönző példa lenne a császárvárosban élő szerbek, csehek és más nemzetiségek számára, ami csak zavart okozna Bécsben.

A kormány tehát kitartott *az egységes, az érdekegység elvén alapuló nemzetőri szervezet* mellett. Ennek megfelelően, ha lassan is, de szívós munkával igyekezett leépíteni a régi szép időket, az előkelő különállást visszasíró privilegizált testületeket.[162] Ha Batthyány tett is bizonyos engedményeket, ha az indokoltnak látszott, azok az elv sérelme nélkül estek. Ilyen eset volt az aradi polgári tüzérek alakulatának teljesen indokolt (alább még tárgyalandó) meghagyása. Ilyen volt az, amikor július közepén Széchenyi javas-

latára hozzájárult ahhoz, hogy az óbudai hajógyár az üzem védelmére saját munkásaiból szervezzen nemzetőrséget.[163] Mindezek az esetek azonban valóban a szabályt erősítő kivételek voltak.

6. A nemzetőrség létszáma és összetétele 1848 nyarán

Milyen eredményekkel járt az április végén kezdeményezett hivatalos összeírás? Hány embert számlált a nemzetőrség első felállítása 1848 nyarán? Vajon valóban létrejött-e a nemzetőrség organizációjával a külső és belső ellenség ellen oly kívánatos „honvédelmi rendszer"? Vizsgálódásaink legnehezebb kérdésére kell most megkísérelnünk a választ.

A kép minden vonatkozásban megnyugtató felvázolását nehezíti, hogy az összeírások a már jelzett nehézségek miatt lassan haladtak, adataikról sok esetben kiderült, hogy helyesbítésre szorulnak. Mindezeken túl: az összesítő kimutatás, amelyet Batthyány június 20-án rendelt meg, hiányzik. Mégpedig a jelek szerint több, kiemelt összeírással együtt. Így csak a részletadatok fáradságos összeállításával kísérelhetjük meg a kép valamennyire teljes rekonstruálását.

Április végén általában a városok jelentették először — az említett április 21-i rendeletre —, hogy az összeírások rendben haladnak.[164] A megyék egy része a nemzetőrség szervezését a fegyverektől tette függővé,[165] míg mások május elején rendre közölték, hogy az összeíró bizottmányok megkezdték munkájukat.[166] (Természetesen csak ott, ahol ellenszegülés nem mutatkozott.) A városok terjesztették fel először az összeírásokat is, köztük — Esztergom mellett — elsőként Győr küldte be 1145 főnyi nemzetőrségének névsorát.[167] Ezt követően, május 22-én Sopron és Kassa, majd általában a felvidéki városok nemzetőri összeírásai érkeztek meg.[168] Ugyancsak május 22-én adta be Buda polgármestere is jelentését a város 3269 nemzetőréről,[169] míg a Pest városi összeírások eredménye (6500 főnyi nemzetőrről) tudtunkkal nem is került hivatalosan a minisztérium elé.[170] A nagyobb alföldi városok közül Debrecen június 9-én küldte fel a belügyminiszternek 2893 főnyi nemzetőrségének utcák szerinti összegezését.[171] Szeged nemzetőrségének létszámát nem összeírásból, csak nemzetőri ezredesének jelentéséből ismerjük: 4525 gyalogos és 130 lovas, a tanyavilággal együtt 5933 gyalogos és 460 lovas nemzetőr.[172] Arad város 1600 nemzetőrének összeírása is elkallódott, létszámát a polgármester jelentéséből tudjuk.[173] A június hó során felterjesztett összeírásokból egyedül a 973 főnyi komáromi nemzetőrséget ismerjük, továbbá Felsőbánya és Oravicabánya (valamint környéke) bányász nemzetőrségének összeírását.[174]

Ha a nagyobb városok nehezen nyújtották be összeírásaikat, még kevésbé volt ez könnyen megvalósítható a megyék esetében. A Hajdú kerület például április 30-án 2616, május 6-án 2983, május 11-én 3447 főnyi nemzetőrségről tesz jelentést — de július 20-i jelentése az 5769 gyalogos nemzetőrről is csak helységenkénti összesítést tartalmaz.[175] Megyei összeírások közül csak a Zala megyei 18 399 főnyi őrsereg összeírásának egy részletét ismerjük a Nemzetőrségi Haditanács anyagából.[176] Ung megye 6000 főnyi, Moson megye 3880 főnyi, Csongrád megye 4000 főt meghaladó és Vas megye 20 175

főnyi nemzetőrségének létszámát a felterjesztett összesítésekből, illetve jelentésekből ismerjük.[177] Közép-Szolnok 3224 főnyi, Szepes 1871 főnyi, Temes megye 5026 főnyi és Sáros megye 6391 főnyi nemzetőrségéről is befutottak a jelentések.[178] Abaúj megye pedig felterjesztette az összeírások egy példányát is, ez azonban nem ismert.[179] Ugyancsak elkallódott Veszprém és Szatmár megyék június során felterjesztett nemzetőri összesítése (vagy összeírása) is.[180] Pest megye 25 000 főt meghaladó nemzetőrségéről a megyei levéltár nyújt tájékoztatást.[181] A Borsod megyei 6742 főnyi, a Gömör megyei 9000 főnyi nemzetőrségről pedig csak a sajtó útján nyerhetünk felvilágosítást.[182]

Ezek az eredmények érkeztek be, illetve váltak ismertté június végéig. Ha közöttük kevés volt a részletes, név szerinti eredeti összeírás, úgy még kevesebbet várhatunk Baldacci június 28-án kiadott, s csak az összesítés felküldését meghagyó rendelete után. Ennek ellenére július elején néhány bányaváros még az eredeti összeírásokat terjesztette fel,[183] szintúgy augusztus végén Szabadka is.[184] Sopron, valamint Esztergom végleges nemzetőri létszámáról azonban csak a kinevezett őrnagyok jelentéséből értesülünk.[185]

Júliustól megszaporodnak a megyei összesítő jelentések, jelezve, hogy a nemzetőrség valóban országos méretekben kezd valóra válni. Ezekből ismerjük a Fejér megyei 8944 főnyi, a Komárom megyei 8000 főnyi, a Tolna megyei 15 800 főnyi és a Győr megyei 5000 főnyi nemzetőrség létszámát.[186] Esztergom megye 5064 főnyi nemzetőrségéről a sajtó ad felvilágosítást, míg Baranya megye július 26-án felterjesztett összesítése elveszett.[187] A Felvidék megyéi közül Pozsony megye 14 260, Zólyom megye 6569, Árva megye 5580, Gömör- és Kishont megyék (a javított összeírás szerint) 10 738, Torna megye 2005, Zemplén megye 14 094, Ung megye (már ismert) 6000, Bereg megye 6000 és Ugocsa megye 2400 főnyi nemzetőrségről tett jelentést.[188] Nógrád megyében 7693 nemzetőrről tudunk, míg a Hont és Trencsén megyei összesítő jelentéseknek ugyancsak nyoma veszett.[189] Mindezeken túl ismerjük még ebből az időszakból a Kraszna megyei 2798 főnyi, a Közép-Szolnok megyei (kiegészített) 4024 főnyi és a Szabolcs megyei 9576 főnyi nemzetőrség létszámát.[190]

Elég egy pillantást vetni erre a kissé fárasztó felsorolásra, hogy szembetűnjék: a létszámjelentések száma bármily nagy, a sor mégsem teljes. A megyék több mint harmadának jelentése hiányzik, köztük olyan jelentőseké, mint Arad, Bács-Bodrog, Bars, Békés, Bihar, Heves, Krassó, Somogy, Sopron, Torontál megyéké, valamint a Jászkun kerületé. Ha tudjuk is, hogy egyes megyék (mint Heves) nemzetőrségének végleges összeírása elhúzódott, hogy máshol (mint Bihar, Bács-Bodrog, Krassó, Torontál) a nemzetiségi kérdés kiéleződése, vagy egyenesen a kirobbanó harcok késleltették, illetve lehetetlenné tették az összeírás befejezését, akkor is fel kell tételeznünk, hogy jóval több jelentés futott be az ismerteknél. Ezt bizonyítja az, hogy olyan megyékben és városokban is kineveztek még június közepén, tehát az elsők között őrnagyokat, ahonnan jelenlegi tudomásunk szerint nem futottak be összeírások, illetve létszámjelentések. Így történt ez Bihar, Csanád, Heves, Krassó, Máramaros, Nyitra és Somogy megyék esetében. Mivel a kinevezések feltétlenül valamilyen helyi jellegű tájékoztatásra épültek, joggal gyaníthatjuk — mint már említettük —, hogy a június 20-án

Batthyány által megrendelt központi kimutatás számára rendszeresen emelték ki az összesítő jelentéseket, és ezek a Haditanács által készített kimutatással együtt vesztek el vagy lappanganak valahol.[191] Ezeknek a jelentéseknek pontos számáról azonban nehezen alkothatunk fogalmat, mert a Nemzetőrségi Haditanács tekintélyes, de hiányos iratsorozatához nincsen iktatókönyv, amely valamiféle támpontot nyújtana.[192] Csak azokról a már idézett jelentésekről tudunk, ahol a felterjesztő levél megmaradt az iratok között, ha a kimutatás el is veszett mellőle.

Mindezek megnehezítik az 1848-i nyári nemzetőrség létszámának megállapítására irányuló kísérleteket, de nem mentenek fel alóla. Szerintünk megközelítően hiteles számokhoz juthatunk, ha a levéltári anyagból, a sajtóból vagy feldolgozásokból ismert adatokat összegezzük és ehhez hozzáadjuk a nem ismert megyék és városok becsült nemzetőri létszámát. Az ismert létszámokról felfektetett táblázatunk szerint[193] *június végéig kb. 200 000 nemzetőr összeírása fejeződött be.* A július—augusztusban befutott (vagy ismertté vált) létszámok újabb körülbelül 160 000 főről adnak számot. Ezeknek munkálatai június során több helyen előrehaladott állapotban voltak, s felterjesztésüket több esetben kisebb részlethiányok vagy adminisztratív okok gátolták. Így július elején ebből az utóbbi 160 000 főből körülbelül 100—120 000 főnyi nemzetőrséget már összeírtak. Az ismeretlen létszámú megyék nemzetőrsége is legalább 50—60 000 fő körül mozoghatott ez idő tájt. Mindezt egybevetve, megítélésünk szerint *1848 július elején az összeírt nemzetőrség országosan körülbelül 350—380 000 főnyi lehetett.* Ez a szám szeptemberig valószínűleg elérte, sőt meg is haladta a 400 000 főt.[194] (A létszám Erdély nélkül értendő.)

Ezek az adatok csak negyedrészben alapulnak becsült számokon, értékük mégis viszonylagosnak tekinthető. Mindenekelőtt azért, mert a létszámok állandóan változtak — többnyire növekedtek — és a jelentések konkrét számadatai mögött nem mérhető fel az adott létszám tényleges értéke: az összeírás megbízhatósága, az összeírottak szervezettségi foka stb. Szélsőséges példa ugyan, de jellemző Wesselényi Miklós közép-szolnoki főispán megjegyzése, hogy a megye nemzetőrsége papíron 4024 fő, de valójában körülbelül csak 3000 — az is Zilah várossal együtt.[195] A számszerű adatok értékét csökkenti másodsorban az is, hogy bár a létszámok egészen szeptemberig többnyire növekvő tendenciát mutatnak, mégis szeptemberben valójában kevesebb nemzetőrrel számolhatunk. Így például a szlováklakta vidékeken, ahol a június—júliusi összeírás idején esetleg viszonylagos nyugalom volt, de ősszel már ott is megkezdődtek a mozgalmak. A román és szerb lakosságnál ez azért nem jelentős, mert a románok által lakott vidékeken eleve nem sok eredményt értek el az összeírók, a szerbek pedig már húsvét óta mozgolódtak, és júniusban a Délvidéken már harcok folytak. A számok viszonylagos értékét végezetül az is fokozza, hogy *a mobilizáció erősen próbára tette a nemzetőrséget.* A kiindulás elleni esetleges ellenszegülés, arra nem alkalmas személyek táborba indítása, a harctérre távozottaknak az otthonmaradottak fegyverével való felszerelése, a szervező és kiképző tisztek elvávozása a kimozdítottakkal — mindmegannyi demoralizáló tényező volt. Így a névleges adatok mögött sok helyen nem találhatunk tényleges nemzetőrséget. Nem is szólva itt a témánkhoz nem tartozó idő-

szak: a függetlenségi harc megindulását követő mozgások, a frontvonalak változásának dezorganizáló hatásáról.

Első pillanatra reálisnak tűnik az az elképzelés, hogy a kinevezett nemzetőri őrnagyok, illetve a mögöttük levő nyilván valóságosan létező zászlóaljak alapján pontosabban határozhatjuk meg az 1848 nyári nemzetőrségi létszámokat. Rövid vizsgálódás után azonban kitűnik az — mint még látni fogjuk —, hogy helyenként 12—15 000 főnyi nemzetőrséghez csak egy őrnagyot neveztek ki (például Tolna, Zemplén), s volt olyan megye, amelynek 6000 főnyi nemzetőrsége még augusztus elején sem kapott őrnagyot (például Ung). Így az a tény, hogy június hó során a nemzetőrséghez mintegy 100 őrnagyot neveztek ki, csak azt mutatja, hogy a nevezettek eljövendő működési területén a Haditanács szerint figyelemre méltó összeírási eredmények születtek, a megye vagy város azt időben jelentette és megtette javaslatát is a megfelelő személyek őrnagyi kinevezésére. Vagyis a továbbiakban még vizsgálandó szervezettség szempontjából esetleg figyelemre méltó tényről van szó, de a létszám meghatározásánál ez nem lehet mérvadó.[196]

Az ismeretlen adatok rekonstruálásához kínálkozó lehetőség még, hogy az ismert adatokat kulcsként felhasználva, a lakosság számarányához viszonyítva állapítsuk meg a lehetséges nemzetőri létszámot. A nemzetőrség cenzusos volta miatt azonban nem elegendő a felnőtt férfi lakosság számaránya alakulásáról szóló általános statisztikai törvényszerűségek ismerete, mert a cenzus miatt a lakosság vagyoni állapota egyenrangú tényezőként befolyásolta az összeírás számszerű eredményeit. Emellett az ellenszegülések mérve, gyakorisága és tartóssága, az összeíró közegek liberalizmusa, vagy éppen szigorúsága is befolyásolta az eredményeket. Mindmegannyi olyan tényező, amelyek miatt végleges eredményeket csak a helytörténeti kutatás adhat majd, a megfelelő segédeszközök (adóösszeírások, választásra jogosultak névjegyzéke) felhasználásával.

Ha az ismeretlen létszámok meghatározására nem alkalmas ez a módszer, mégsem mehetünk tovább anélkül, hogy ne állapítsuk meg: a lakosság számához viszonyítva átlag hány százalék volt a nemzetőrség, s hogy ennek alakulásában megfigyelhető-e valami törvényszerűség? Az ismert megyei létszámok vizsgálatakor azt tapasztaljuk, hogy *a megyék lélekszámához viszonyítva az összeírt nemzetőrök létszáma 4—8% között váltakozott.* Közelebbről nézve megállapíthatjuk, hogy az eredmény — amelyet egy tizedesig számolunk — nemcsak az összeírt zsellérek, illetve fél teleknél kisebb birtokúak számától, de többnyire a mozgalmak (az ellenszegülés) méreteitől is függ. Legalábbis erre következtethetünk abból, hogy a volt jobbágyok és zsellérek arányában, vagyoni helyzetében különböző megyékben hasonló eredmények születtek, például Tolnában 8%, Esztergomban 7,8%, Zólyomban 7,4%. Közeli eredmények még: Vas megye 6,7%, Árva és Torna megyék 6,6%, Kraszna megye 6,4%. Ugyancsak hasonló eredményre jutunk a szintén különböző helyzetű, és a mozgalmak szempontjából is egészen más Moson és Zala megyék esetében: előbbiben 6,2%, az utóbbi helyen 6,1% volt a nemzetőrség aránya. Veszprémben 5,8%, Gömörben 5,7%, Komáromban 5,5%, Abaújban 5,3% és Ungban 5,2% volt ez az arány. Számításunk eredménye Győr megye esetében 4,9%, Zemplén, Pozsony, Somogy és Fejér megyék esetében egyformán 4,8%. Ugocsa és Bereg me-

gyéknél 4,7%. A felsorolás végére maradnak az aránylagosan legmagasabb zsellér lélekszámú megyék: Szabolcs 4,4%, Pest 4,2%[197] és Nógrád 4,0%-kal. Közöttük helyezkedik el a Fényes Elek statisztikájában közelebbről nem ismertetett Közép-Szolnok 4,2%-os aránnyal.

A *városokban* sokkal szélsőségesebb értékek: *4—17% között mozog a nemzetőrök aránya*, de a 10%-on felüli eredmények elég ritkák. A 17%-ot csak Szomolnok bányaváros éri el bányászai nagy részének besorozásával, és utána mindjárt Szeged következik 15,3%-os aránnyal.[198] Esztergom város 15,0%-a után rögtön Szentgyörgy következik 10,0%-kal. Breznóbánya 8,7%, Szakolca és Bazin 8,3%, Sopron 8,0%, Győr városa 7,5%, Bakabánya 7,2%, Besztercebánya 6,5% és Lőcse 6,4%-os eredménnyel zárta a nemzetőri összeírásokat. Szabadka és Debrecen egyformán 6,0%, Kassa 5,7%, Körmöcbánya 5,5%, Késmárk 5,3%, Komárom[199] és Zilah 5,0%, Arad város 4,0% arányban állított ki nemzetőrséget. Pesten 6,5%, Budán 9,3%, Óbudán pedig 7,0% volt a nemzetőrségnek a lakossághoz viszonyított számaránya.

Az ismert adatok alapján számított arányok tehát elég változók. Középarányost kereshetünk ugyan, de nagyon keveset tükröz a megyék változatos problémáiból a számszerű megállapítás: *1848 nyarán a megyei nemzetőrségnek a lakossághoz viszonyított országos aránya a fenti adatok alapján körülbelül 5,7% körül volt.* A városok átlag 6—7% körüli eredménye javított ugyan ezen, de mindez az ismert adatokra vonatkozik, s nem valószínű, hogy az ismeretlen adatok tovább javították volna ezt. (Ne feledjük: a reális 5,7%-os országos átlag legalább 570 000 főt jelentene.) Az eredmény tehát egyáltalán nem igazolta a kormány várakozását, amely 1848 júliusában körülbelül 1 millió főnyi nemzetőrséggel, tehát a határőrvidék és Erdély nélkül, 10 millió lakos után számítva, körülbelül 10%-os aránnyal számolt.[200] Igaz, elképzelhető, hogy a kormány a költségvetésben csak ezzel akarta még nyomósabban indokolni nagy fegyvervásárlási igényeit. A 10 millió lakoshoz viszonyítva a 400 000 főnyi becsült maximális létszámot, ez csak 4%-os eredményt jelent.

Az összeírások eredményeit áttekintve, még néhány szót kell szólnunk *a nemzetőrség szociális összetételéről* — már amennyiben az a meglevő, adataiban sokszor hiányos, a központilag előírt forma ellenére korántsem egységes és nem is mindig világos összeírások alapján lehetséges. A késve elkészült összeírásoknál általában természetesen csak az összesítést küldték fel, ezek tehát támpontot nem nyújthatnak. Használhatatlanok azok az összeírások is, ahol csak nevek szerepelnek (mint Győr esetében) vagy csak a foglalkozás közelebbi vagyoni kvalifikáció nélkül (mint Szabadka és Lőcse városok, Zala vagy Kraszna megyék esetében).[201] A fentiek kizárása után még fennmaradó összeírások nyújtanak bizonyos eligazítást, de adataikat csak a tájékozódás igényével használhatjuk, mert erre a kérdésre is csak a részletes helytörténeti kutatások adhatnak majd megbízható felvilágosítást.

A helyi összefüggéseikből kiragadott összeírások, sőt az egyes jelentések segítségével is kialakul azonban a Nemzetőrségi Haditanács iratanyagát forgató kutatóban a kép arról, hogy az elég magas cenzus ellenére a szegényebb rétegek miként vették ki részüket a nemzetőri szolgálatból. Láttuk,

a nemzetőrség szervezésének önkéntes szakaszában a társadalom alsó rétegei többségükben tartózkodó, gyanakvó, sőt ellenséges magatartást tanúsítottak. Ismertettük azokat a visszaéléseket is, amelyekkel a kötelező összeírás időszakában zselléreket, „cseléd cathegoriába valókat", félteleknél kisebb birtokállományúakat szolgálatra kényszerítettek. Megtörtént azonban, hogy azok is, „kik a törvényben kitett mennyiségű birtoknál" kevesebbel rendelkeztek, „azon egyének magok is az őrseregbe leendő felvételében önként és örömmel bele egyeztek és magukat feliratni kívánták".[202] Ha a hatósági jelentéseket nem is kell mindig szó szerint venni (nevezetesen a lelkes önkéntesség tekintetében), kétségtelen tényként kell elfogadnunk, hogy — megyénként és városonként változó arányban — *a nemzetőrség soraiba jelentős számba kerültek be a kvalifikációt meg nem ütő elemek*.[203] Ezért jelenthette elszörnyedve — és következményeitől nemcsak a nemzetőrség intézményét, de az államot is féltve — az egyik zempléni nyugdíjas kapitány, hogy „*valódi proletariusok, mesterinasok és e féle emberek . . . is összeirattak, sőt altisztségre emeltettek*".[204] (Kiemelés a szerzőtől.) A kőszegi nemzetőrség őrnagya is arról számolt be szeptemberben, hogy a törvényhatóságok által nagy számmal összeírt olyan polgárok, „kik semmi tulajdonsággal nem bírván és csak zsellérek . . . most kitöröltetni kívánkoznak", érthetően azért, hogy a terhes, a kenyérkeresetben akadályozó, eredetileg esetleg önként vállalt nemzetőri szolgálattól megszabaduljanak.[205]

A zsellérek, napszámosféle kétkezi munkások aránya érdekesen alakult például a Pozsony megyei Szentgyörgy szőlőtermelő városban, ahol a 335 főnyi nemzetőrségből 248 (vagyis több mint 70% !) kapás szerepel.[206] A szomszédos Bazin összeírása már némi bizonytalanságot támaszt, amikor 402 nemzetőréből 248 főt (itt is több mint 70%-ot) egyszerűen csak szőlőművelőnek jelöl, de a nyitrai Szakolca a nagyszámú föld- és szőlőművelők között az 563 főből 78-at (14%-ot) mint napszámost tart nyilván.[207] Ugyanakkor Trencsén városa 167 főnyi nemzetőrségéből csak 4 nem ütötte meg a cenzust, Kassa, Késmárk és Lőcse városokban pedig szinte csak jómódú elemeket soroztak be, s önkéntes jelentkezést alig fogadtak el.[208]

A nagyobb és fejlettebb városok közül a komáromi nemzetőrség összeírása nyújt némi tájékoztatást a szociális összetételről. A júniusi összeírás 973 főnyi létszámából szépen kirajzolódik a dunai hajózásra és hajóépítésre berendezkedett város társadalmi struktúrája is.[209] Így a 10 hajósgazda, 8 kormányos, 76 hajós mellett találunk 59 hajóslegényt és 13 vontatót is, nem szólva a halászokról, révészekről, vízimolnárokról és molnárlegényekről, hajóácsokról, ácsokról és ácslegényekről, továbbá a hajóépítő szakmával rokon bognár, kádár, asztalos és kötélgyártó legényekről. Így a komáromi nemzetőrség mintegy 10%-a a különböző szakmák legényeiből tevődött össze.[210] Mindez nem jelenti természetesen, hogy nevezett mesterlegények esetleg nem ütötték meg a cenzust, sőt valószínű, hogy beírásuk alapja valami megfelelő (200 pft) értékű ingatlan volt, amit az összeírt napszámosok kis száma is bizonyít.

A városi nemzetőrség összetételének elemzésére igen hasznos volna a pest-budai nemzetőri összeírások ismerete, ezek azonban csak töredékesen állanak rendelkezésünkre. A budai nemzetőrségnek csak a már említett

összesítése ismeretes,[211] a pesti összeírásokból pedig — tudomásunk szerint — csak a 756 főnyi Ferenc külvárosi nemzetőrség összeíró lajstroma maradt fenn.[212] Ebből azonban inkább csak a pesti külváros általános társadalmi szerkezetére, mintsem az egész fővárosi nemzetőrség szociális összetételére vonhatunk le következtetéseket. Az bizonyosnak látszik, hogy a cenzust elég szigorúan vették, mert az összesítettek körülbelül 45%-a iparos (ebből 5—6% kontár), körülbelül 15% kereskedő és szatócs, ugyanakkor mesterlegény összesen 8, kereskedősegéd pedig csak 1 fő található. Napszámosféle 11, szolga 5 személy (köztük egy kocsis) szerepel az összeírásban. A külső területek nagy számmal szereplő majoros és fuvaros elemeiről — vagyoni helyzetük ismerete nélkül — közelebbit nem mondhatunk. Vagyis kifejezetten bérmunkások, manufaktúra üzemek dolgozói itt nem szerepelnek. Ilyenekkel csak az óbudai hajógyár esetében találkozhatunk, amely — mint említettük — saját munkásaiból szervezte meg a nemzetőrség kötelékébe sorolt üzemi őrséget. A jelentések szerint az üzem 1035 munkásából 723 fő volt a magyar, és ezekből 200 teljesített szolgálatot a Pest megyei nemzetőrség Óbuda kerületi zászlóaljában.[213] Ezek kétségtelenül tehetősebb, nyilván kis — az előírt értéket megütő — saját házzal rendelkező szakmunkások voltak. Így sem érdektelen azonban, hogy a számba jöhető magyar munkások közül — mivel a külföldiekre nem vonatkozott a XXII. törvénycikk — közel 30% teljesített nemzetőri szolgálatot. (A magyar munkaerőből 296 fő volt a napszámosok száma, vagyis több mint 40%.)

Az akkori értelemben vett nagyüzemi munkásokkal az ismert kimutatások között így csak a bányavárosok bányász és kohász nemzetőrei körében találkozunk. Azonban ez a kép sem egységes, mert amíg Bakabánya nemzetőrei között még mesterlegény sincsen, és Breznóbánya 462 nemzetőre között csak két bányász akad, Körmöcbánya 285 nemzetőre sorában pedig 11 bánya-, 10 pénzverő-, 5 kohó- és zúzómalmi és két gyári munkás szerepel, ami egyébként 10%-os arány, addig Szomolnok 715 főnyi nemzetőrségében 401 bányász és 121 kohász („kohmunkás") található, ami több mint 70%-os arány![214] Ugyancsak magas arányú, 70% felett van a bányászok és kohómunkások részvétele a felsőbányai, valamint a dél-magyarországi bányakerületi (Oravica és környéke) nemzetőrség soraiban.[215] Végezetül a diósgyőri vasgyár munkásairól annyit tudunk, hogy 1848. október 30-án kelt beadványukban közlik: reggel 3 órától este 6-ig dolgoznak, s így a nemzetőri szolgálatra nem marad idejük.[216]

A zsellérek és az 1/2 teleknél kisebb birtokállományúak arányára a megyei összeírásoknak kellene feleletet adniuk, de az ismertek közül erre csak Torna megye említett — helyenként hiányos — összeírása alkalmas. Itt a gyakran szereplő nemes—nem nemes, illetve földművelő vagy „gazda ember" általános megjelölésen túl gyakran igen pontos az összeírott személyek „polgári állásá"-nak megjelölése. Feltüntetik ugyanis, hogy 1/4, 1/2, 3/8, 5/16, 1/4 vagy 1/8 telke van-e az illetőnek, vagy esetleg zsellér-e. Külön jelölik azt, hogy 100 pft-os jövedelme alapján vették-e fel, vagy önként ajánlkozott, esetleg „ajánltatott". Így például az 1/4 telkesek egy részénél bejegyezték, hogy telekállományuk egyenlő 1/2 úrbéri telekkel és a 40 zsellér közül 7 esetben azt, hogy az illetők elérik a 100 pft-os jövedelmet. Mindenesetre a

tornai nemzetőrség soraiban csak az 1/4 telkesek aránya 10% volt, bizonyságául annak, hogy liberális összeíró gyakorlat mellett — ha ugyan nem önkényességet kell feltételeznünk — az 1/2 telken aluli népesség aránya a szolgálatot ellátó nemzetőrök között jelentősen megnövekedett. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy egyes vidékeken nem kellett liberalizmus sem ahhoz, hogy 1/4, 1/8 telkeseket, sőt zselléreket törvényesen, az évi 100 pft tiszta jövedelem alapján[217] besorozzanak a nemzetőrség soraiba.[218] Mindez természetesen — a lakosság anyagi erejétől függően — inkább volt gyakori az Alföldön és a Délvidéken, mint az ország felső vidékein.[219]

Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy sem a féltelek cenzus, sem a 100 pft jövedelem nem jelentett merev határt. Mindig az összeíró bizottmányon, illetve a helyi viszonyokon: a társadalmi ellentétek gyengébb vagy kiélezett voltán múlott, hogy a cenzust meg nem ütő zsellérek, napszámosok vagy munkások bekerültek-e a nemzetőrség soraiba. Ez a magyarázata, hogy a fennmaradt anyagok ellenére elemzéseink csak részlegesek, és igen hézagosak voltak a nemzetőrség osztályösszetételét illetően. Mentségünkre szolgáljon, hogy a délvidéki harcok megindulásával, az önkéntes nemzetőrség intézményének megteremtésével, majd a függetlenségi harc kibontakozásával az eredeti nemzetőrség teljesen átalakult, a cenzus elvesztette gyakorlati jelentőségét. Így ezek a hiányok nem akadályoznak a későbbi fejlemények megértésében.

A nemzetőrség elkövetkező harctéri szereplésének megrajzolásához azonban nem elég ismerni az összeírás eredményeit, ehhez vázolni kell a szervezés: a felfegyverzés és kiképzés problémáit is.

JEGYZETEK

[1] Az április 19-i rendelet szerint az ajánlatokat a miniszterelnöknél „mint a nemzetőrség jelenlegi főkormányzójánál" lehet benyújtani. PH 1848. ápr. 23. 359.

[2] Az elég homályos fogalmazású rendeletet lásd OL HNI 1848: 5.; OL 1848/49-es nyomt. Nem világos, hogy a rendelet kit ért nemzetőri *fő*parancsnok alatt. Vö. a XXII. tc. 24. §-ával.

[3] OL MOIB 1848 : 141.

[4] MÉREI, Munkásmozgalmak 51—53.; továbbá VASVÁRI, Válogatott írásai. 288—291.

[5] NU 1848. ápr. 18., 20. 1227—1228., 1231—1232. A Nyári által kiküldött bizottmány felhívását, a Klauzálnak április 16-án benyújtott petíció szövegét, s Rottenbillernek április 17-én az iparossegédekhez intézett felhívását vö. MÉREI, Munkásmozgalmak 54—57.; SZABÓ, Pártharcok. 162—166.; NEMES DEZSŐ: A munkásság az 1848—49-es forradalomban. Forradalom és szabadságharc 1848—1849 c. kötetben. Budapest 1948. 281—286.; SPIRA, A magyar forradalom. 182—183.

[6] OL MOIB 1848 : 512. — VASVÁRI is lényegében ezt javasolta: Válogatott írásai i. m. 291.

[7] „A törvényes rend s köz csend fenntartásában eddigelé közmegelégedésre eljárt központi választmány alig két napja, hogy működését megszünteté — állapítja meg a Klauzál és Szemere által aláírt kinevező irat — s már is e város kebelében újabb mozgalmak ismételve tapasztaltattak" . . . FL Pesti Közig. 1848 : 86. (Az OL MOIB iratok között nincs nyoma; ikt. sz. nélkül került kiadásra.)

[8] FL Pest város lt. Közgy. jkv. 1848 : 6150., 6220; NU 1848. ápr. 20. 1232. A választmány névsora: NU ápr. 21. 1237.

[9] 1848. ápr. 18. Rottenbiller által aláírt nyomtatott értesítés (a bizottság névsorával): OL 1848/49-es nyomt. — Az értesítés azt is közli, hogy „ezen rendre ügyelő választmány holnaptól kezdve naponkint délután négy órakor a polgárság termében össze fog ülni, s a hatáskörébe tartozó tárgyak felett nyilvános tanácskozásaiban intézkedik".

[10] Ék 1848. ápr. 23. 537.

[11] Erre már Vasvári is figyelmeztetett április 15-én. Válogatott írásai 291.

[12] „Egy méltányos szó a háztulajdonosokhoz". Re 1848. ápr. 13. 21. A névtelen cikk az utólagos fizetést javasolja. A szerkesztőség a következő megjegyzést fűzte hozzá: „Párisban a háztulajdonosok az aprili évnegyedi lakbért egészében elengedték. Szolgáljon e tény irányadásul a jelen czikkre nézve."

[13] Az eseményekre: „Szózat a Buda-Pesti háztulajdonosokhoz" c., „több budapesti polgárok, kereskedők, kézművesek és ügyvédek" aláírású, 1848. április 19-én kelt röpirat (Nagy Ferenc fogalmazása): OL 1848/49-es nyomt. (kéziratos példánya: Pesti rendőri ir. 1848: 128.); MT 1848. ápr. 19—20. 120., 123.; NU 1848. ápr. 20—21. 1232—1233., 1236—1237.; PH 1848. ápr. 21. 357. — A BpH 1848. ápr. 25. 388. alatti elkésett beszámolója tévesen április 18-ra teszi az eseményeket. — A közgyűlés végzése: FL Pest város lt. Közgy. jkv. 1848: 6221. — Nagy Ferenc mellett Pajor István ügyvéd játszott még szerepet. Utóbbi írta valószínűleg a MT április 18-i számában a népgyűlés követeléseiről szóló ismertetést (tévesen Pajos István aláírással szedve). A NU április 20-i számában szereplő Pazár ügyvéd is Pajorral lehet azonos. Nevét az ellenük folytatott vizsgálat iratai teszik kétségtelenné: FL Pesti rendőri ir. 1848: 128. — Az antiszemitizmust hirdető „zugprókátorokról" Petőfi március 20-án megemlékezett naplójában: PSÖM V. 83—84.

[14] Re 1848. ápr. 23. 47—48.; továbbá Károlyi, Széchenyi naplója I. 300.; — „Az April. 19/20. éjjeli csend és rendre ügyelő választmány jelentésé"-t l. FL Pesti rendőri ir. 1848: 128. — Degré, Visszaemlékezései (II. 15—16.) nem megbízhatóak.

[15] 1848/49-es nyomt. PH 1848. ápr. 21. 355.; Közli Pap, Okmánytár I. 57—59. — A rendeletet Széchenyi naplója szerint Kossuth fogalmazta, s mind a hét a fővárosban tartózkodó miniszter aláírta. — Rottenbiller április 19-i kijelentése szerint — még a délutáni fejlemények előtt — ő maga kérte a minisztériumot, hogy „határozott rendeletet hozzon a népgyűlésekre nézve". NU 1848. ápr. 21. 1236. — A szigorítás természetesen egyáltalán nem tette lehetetlenné a népgyűlések tartását. Gondoljunk például a május 12-i, Petőfiék által egybehívott gyűlésre, amelynek — tudtunkkal — mi sem állott útjába, holott egyik követelésével (hogy ti. az ifjúság küldötteit vegyék be a vizsgáló bizottságba) a belügyminiszter egyáltalán nem értett egyet. Igaz, nem tőle, hanem a városi hatóság elnökétől kellett engedélyt kérni. — Egyébként a Miniszteri Bizottmány rendeletére addig is az volt a gyakorlat, hogy a népgyűlést összehívó hirdetményen az összehívó nevét és lakását közölni kellett, — értesülünk Nagy Ferenc beszámolójából.

[16] A rendelet s a vizsgálat anyaga. FL Pesti rendőri ir. 1848: 128.; a vizsgálatról május 9-én felterjesztett jelentés: OL BM 1848: 2340.

[17] MT 1848. ápr. 20. 123. — A Jelenkorban Golub Vilmos mutatott rá, hogy egyesek veszélyes játékot űznek a néppel. Jel 1848. ápr. 27. 204—205. — Érdekes, hogy az MT idézett cikke azt írja, hogy április 19-én az ifjúság „félreállott"; a Reform egy későbbi száma szerint az ifjúság szerepe az volt, hogy „ama vakmerő zsidómegtámadást falaink közt elnyomta". Re 1848. máj. 18. 99.

[18] MT 1848. ápr. 22. 132. — Aznap kelt levelében hasonló véleményen volt Karacs Teréz is. Waldapfel, Levelestár I. 207.

[19] A pozsonyi zsidóellenes zavargások másnap, április 23-án törtek ki.

[20] Re 1848. ápr. 23. 47—48. — Petőfi márc. 20-i naplóbejegyzése, PSÖM V. 83—84.

[21] MU 1848. ápr. 30. 69—70.; júl. 23. 272.

[22] „Mert ha az ifjúság és inteligentia nem lett volna szétoszolva a polgárok egy *bizonyos része* között, akkor a zsidók egy bizonyos számú polgárban védelmezők helyett a legelkeserültebb, fegyveres, *kemény töltésekkel* felkészült ellenségüket találták volna." Re 1848. máj. 18. 99.

[23] Re 1848. júl. 4. 15.

[24] Lásd erre a Rottenbiller által létrehozott új rendre ügyelő választmány naponként tartott ülésének jegyzőkönyvét április 20—21—22-ről: NU 1848. ápr. 27—28., 30. 1248—1249., 1252—1253., 1256—1257.

[25] A petíció maga ismeretlen, a sajtóból értesülünk benyújtásáról. (A követelés 3. pontja, hogy Klein Ármint, az „Ungar" szerkesztőjét „botrányos kikeléseiért" fenyítsék meg.)

[26] FL Pesti Közig. 1848: 42; PH 1848. ápr. 26. 367. — A zsidó hitközség kérelmére: Bernstein Béla: A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók. 2. kiad.

Budapest 1939. 47—48. A kérelem nyilvánvalóan sugalmazott volta kiderül a Rendre Ügyelő Választmány április 20-i üléséről szóló tudósításból is: NU 1848. ápr. 27. 248—249. A baloldal véleménye az intézkedésről: MT 1848. máj. 12. 199.

[27] FL Pesti Közig. 1848: 2.

[28] OL Meln. 1848: 71.; FL Pesti Közig. 1848: 42.; PH 1848. ápr. 26. 367. A sajtó szerint az intézkedést a zavaroktól való félelem sugallta, nehogy „egypár sógor ismét felkeljen". Re 1848. júl. 21. 92. Hogy a hirtelen jött rendelkezésre Batthyánynak némi oka lehetett, bizonyítja, hogy a király április 25-re tervezett születésnapi ünnepségeit is lefújták. (Vö. Széchenyi naplója.) Az ünnepségre pedig a pesti nemzetőrségnek 20 ezer kemény és ugyanannyi vaktöltést, valamint 33 mázsa lőport biztosítottak! OL HNI 1848: 66.

[29] FL Pest város lt. Közgy. jkv. 1848: 6510.; NU 1848. ápr. 26. 1245. — A közgyűlés előtti hangulatra: WALDAPFEL, Levelestár I. 211. — A szégyenletes határozatot csak október elején vonták vissza. KH 1848. okt. 10. 395.

[30] NU 1848. ápr. 30. 1257.

[31] OL HNI 1848: 21., 32.

[32] NU 1848. ápr. 27. 1248—1249.

[33] . . . „többen pedig kivonták magukat — folytatja Rottenbiller —, kik egyenesen köteleztetnek fegyveres szolgálatot tenni s kikben vagyonosság és értelmiség elegendő biztosítékot nyújtanak, hogy a reájok bízandó fegyvereket törvénytelen célokra nem használandják." OL HNI 1848: 69.; FL Pesti Közig. 1848: 42.

[34] A beadvány nem ismert, csak a sajtóból tudunk róla: MT 1848. máj. 1. 159—160. — Batthyány levele a Nemzetőrségi Haditanácshoz 1848. máj. 1. OL HNI 1848: 90. — VASVÁRI véleménye az egyetemi csapat feloszlatásáról: Ék 1848. jún. 4. 707.; Válogatott írásai, 300. — Temesvárott viszont a vallás- és közoktatásügyi miniszter — igaz, csak ideiglenes jelleggel — hozzájárult május 13-án a diákokból szervezett önálló nemzetőri osztály megmaradásához. OL VKM közokt. oszt. 1848—5—5.; idézi HAJDU, Eötvös József 103.

[35] OL HNI 1848: 329.

[36] Batthyány - Rottenbillerhez, 1848. máj. 28. OL HNI 1848: 329. — A dolog persze nem ment könnyen így sem. Horváth Árpád magántanár, az egyetemi őrsereg százados, 1848. június 13-án jelentette Rottenbillernek, hogy az egyetemi ifjúság szétszéledése miatt a fegyvereket csak a jövő tanév kezdetén, október elején lehet tőlük beszedni. Más vonatkozó jelentésekkel együtt: FL Pesti Közig. 1848: 42.

[37] Erre Márki Sándor mutat rá először. MÁRKI, A magyar nemzet története 77.

[38] A belügyminiszter nyomt. körlevele a hatóságokhoz, 1848. ápr. 21. OL BM 1848: 5.; FL Pesti Közig. 1848: 87.; PH 1848. ápr. 26. 367. — Széchenyi naplója szerint az április 20-i minisztertanácson Batthyány és Szemere sokkal inkább a vidéki, mint a pesti mozgalmaktól tartottak; KÁROLYI, Széchenyi naplója I. 300.

[39] PH 1848. ápr. 20. 351. A közlés adja tudtul azt is, hogy a hadügyminisztert megérkezéséig szintén Batthyány helyettesíti. (A hírt a lap már előző nap közölte, de nem hivatalos formában.)

[40] PH 1848. ápr. 23. 363. (Az eredeti nem ismert.)

[41] A fogalmazványok: OL HNI 1848: 26., 31.; a közlés: PH 1848. ápr. 23. 363.

[42] OL HNI 1848: 13.; OL 1848: 49-es nyomt.; PH 1848. ápr. 26. 367.

[43] Nincs adatunk arra, hogy bárhol is jelentősebb plebejus csoportok (kétkezi munkások, napszámosok) vagy szegényparasztok fegyvert kaptak volna, s azok lefegyverzésére ekkor került volna sor. Vö. SPIRA, A magyar forradalom 315.

[44] OL HNI 1848: 15.; 1848/49-es nyomt. A rendeletet *bizalmasan* kezelték, a sajtó nem közölte.

[45] A megyéknek a nemzetőrség szervezésében játszott szerepére: LAKATOS ERNŐ: Az első megyebizottmány. 1848—1849. *Levéltári Közlemények* 1958. 105—106.

[46] A fogalmazvány 1848. április 19-ről, Szemere s. k. javításával: OL BM 1848: 7. (Az irat nyomtatásban április 23-án került expediálásra.) — Szemere április 29-én azt közölte Esztergom megyével, hogy a nemzetőrségről ideiglenesen a hadügyminisztérium rendelkezik. OL BM 1848: 179.

[47] Április 29-én kelt BM rendelet: PH 1848. máj. 4. 397. Eredményeként kezdetben elég gyakran zaklatták a hadügyminisztériumot a nemzetőrség szervezésével és kiképzésével kapcsolatos problémákkal.

[48] A törvény 35. §-a a nemzetőrség intézményét *a minisztérium* hatósága alá helyezte.

Ezen feltehetőleg a minisztérium mint *testület* értendő, mert a III. tc. 14. §-a a minisztérium egyes osztályairól beszél, míg a minisztérium alatt *az egész kabinetet* érti. Az ellentmondásos rendelkezésekre lásd még EMBER, 1848-as levéltár. 88.

[49] Mindenesetre érdekes, hogy a belügyminisztérium még június 9-én is a hadügyminisztériumhoz tette át a VKM személyzetének a nemzetőri szolgálat alóli felmentésért folyamodó kérelmét, azzal indokolva, hogy „a nemzeti őrsereg szerkezése és szabályozása hadügyminister úr köréhez tartozik" ... OL BM rend. oszt. 1848—16—44. (Az ügy rövid úton a Nemzetőrségi Haditanácshoz került. OL ONöHt 1848: 1566.) — A Statisztikai Hivatal által a minisztérium személyzetéről és azok hivatali beosztásáról készített kimutatásban pedig a miniszterelnök nemzetőrségi osztályánál — ahol az állott, hogy a miniszterelnök azt ideiglenesen kezeli — Szemere szükségesnek látta a kéziratos, irattári példányra a fenti szöveg után irónnal megjegyezni: „*Később a belügyministerium körébe tartozván, természete szerint*". (Kiemelés a szerzőtől.) OL BM rend. oszt. 1848—23—11. — A belügyminisztériumnál egyébként szerepel ebben a kimutatásban a 4. Nemzetőri osztály, a Statisztikai Hivatal eredeti megjegyzésével: „ha rendezve lesz, mit a honvédelmi minister eszközlend". A fenti kimutatás alapján készült nyomtatott kiadványban: „Az első magyar ministerium összes személyzetének név és lakkönyvé"-ben (Budapest 1848.) mint „*Honvédelmi osztály*" szerepel, „betöltendő" megjegyzéssel. I. m. 7.

[50] OL Nádori min. 1848: 866., 881.; OL HNI 1848: 19., 23.

[51] EMBER, 1848-as levéltár, 89. szerint a Haditanács már április 17-én megalakult. — Intézkedésének nyoma csak az április 20-i tanácsülésből van. OL HNI 1848: 25., 29.

[52] OL HNI 1848: 17.

[53] OL HNI 1848: 42., 46.

[54] PH 1848. ápr. 23. 363. — A Haditanács tagjainak nyújtandó szolgálati lakásokról intézkedve, Batthyány április 20-án Pest városához intézett levelében más neveket is felsorol, mint amelyeket a sajtó közölt, köztük olyanokat, akik később sem lettek a tanács tagjai, s nem is tartózkodtak a fővárosban. OL HNI 1848: 14. (A szállásproblémákra: OL HNI 1848: 18., 183.; OL Meln. 1848: 88.; OL ONöHt 1848: 40.)

[55] OL HNI 1848: 47.

[56] OL HNI 1848: 55.

[57] OL HNI 1848: 414.; OL ONöHt 1848: 40.; OL HNI 1848: 171.; PH 1848. máj. 23. 465. — A kinevező irat szövegét közli EMBER, 1848-as levéltár. 89. — Baldacci kinevezésének visszhangja: Nőr 1848. máj. 27. 674. (1848. július 1-ig a Nemzetőr a Pesti Divatlap mellékleteként, sorszám nélkül jelent meg.)

[58] OL HM/k 1848: 186.; OL HNI 1848: 366. — Sztankó emlékezései szerint május elejétől működött a miniszterelnök mellett, ami az elmondottakból valószínűnek tűnik, de az ezredétől való kikérésre csak május végén került sor, és Korponay helyét csak annak a HM-be történt vezénylése után tölthette be. SZTANKÓ, Adatok. 5. — Sztankót Korponayval együtt Gál Sándor javasolta még a pesti nemzetőrség betanítására. Gál Sándor az „őrhaditanácsnak", 1848. ápr. 10. OL Pesti nőrség ir.

[59] A kinevezés körülményeire: OL HM/k 1848: 302., 637.; OL HM/b 1848: 866.; OL HNI 1848: 577.; IVÁNKA, Szolgálatom. 1—8.

[60] OL HNI 1848: 370.; OL HM/k 1848: 116., 119.

[61] OL HNI 1848: 480., 495.; OL Nádori közpolg. 1848: 1434.; OL HM/k 1848: 291., 352., 662., 1003., 1029.; OL KüM eln. 1848: 331., 442., 569. (Köztük a „derék és erélyes" Csuha őrnagy előléptetésével kapcsolatos iratok is.) Csuha alezredes későbbi szereplésére: WALDAPFEL, Levelestár II. 67—68., 121—125.

[62] OL HM/b 1848: 1016., 3033.; OL HNI 1848: 534., 577.; OL HM/k 1848: 492., 717.

[63] OL HNI 1848: 646.; OL Nádori min. 1848: 1844.; OL Majthényi család ir. (a kinevezési okirat másolata).

[64] OL Nádori min. 1848: 1506. OL HNI ir. ikt. jkve 1848: 550., 769.)

[65] OL Nádori min. 1848: 1671.; OL HNI 1848: 608. — A kinevezés kérdése már május 20—21-én napirenden volt: OL HNI 1848: 237.; OL HM bizt. 1848—102—20., 25.

[66] *Földváry Lajos:* OL HNI 1848: 534.; OL Nádori min. 1848: 1295.; *Weingartner József:* OL HM/b 1848: 1037.; OL HM/k 1848: 777.; *Nádosy Sándor:* OL Nádori min. 1848: 1295.; *Pándy Soma:* OL HNI 1848: 483.; *Eckstein Adolf:* OL HNI 1848: 211.; *Pászthory Károly:* OL HNI 1848: 532.; OL Nádori min. 1848: 1671.; OL HNI 1848: 608.

[67] EMBER, 1848-as levéltár. 89. — A pontos névsor a Statisztikai Hivatal 1848. augusztus 4-én felterjesztett kimutatásában: OL BM rend. oszt. 1848—23—11; Az első magyar ministerium összes személyzetének név- és lakkönyve. Geibel K. kiad. Budapest 1848. 2—4. A Nemzetőrségi Haditanács osztálybeosztását és munkatársainak névsorát lásd még GELICH, Szabadságharc I. 25—26.

[68] OL Meln. 1848: 234.; PH 1848. máj. 20. 457.; KH 1848. júl. 23. 85.; — KÁROLYI, Batthyány c. munkájában a Horváth-házat Batthyány kihallgatásainak egyik jegyzőkönyve alapján (II. 155.) tévesen az Úri (ma Petőfi S.) utcába helyezi; i. m. I. 54. A kihallgatások másik két helyén (II. 269., 272.) helyesen szerepel, hogy a nevezetes ház a Hatvani (ma Kossuth Lajos) utcában volt.; l. még Pest szab. kir. város házjegyzéke. (Pest) 1848. 27.; továbbá HATVANI LAJOS: Beszélő házak. Budapest 1957. 318., amely szerint a ház a Hatvani és a Szép utca sarkán állott (ebben volt Landerer és Heckenast nyomdája is), míg a másik sarkon Cziráky Antal gr. házában volt Batthyány lakása. — A Haditanács számvevőségének helyére: OL Meln. 1848: 465. — 1848 novemberében Budára, a hadügyminisztérium épületébe költözött a Haditanács. OL ONöHt 1848: 7274.; Közlöny 1848. nov. 10. 737.; EMBER, 1848-as levéltár. 90.

[69] OL HNI ir. ikt. kve 1848: 806.

[70] OL ONöHt 1848: 1768, 2935.

[71] EMBER, 1848-as levéltár. 49—50.

[72] Baldacci a miniszterelnöknek, 1848. aug. 17. OL ONöHt 1848: 2781. (Sajnos, a melléklet: a rendtartás tervezete hiányzik.) Nem ismerjük Baldacci eredeti, a miniszterelnöknek május 20-án benyújtott tervezetét sem; kísérőlevél: OL HNI 1848: 261.

[73] A két legutóbb idézett irat ennek jó példája, a másodiknál azzal a különbséggel, hogy az a Haditanács elnökének (nagyobbrészt elveszett) sorozatából kelt, tehát ugyanazon szerv *másik* sorozatában került irattárba. Hasonló Pl. OL ONöHt 1848: 2897., 2971. számok: az egyik a miniszterelnökhöz, a másik a Haditanácshoz intézett jelentés; OL ONöHt 1848: 3561., 3587. számok: az egyik a miniszterelnökhöz intézett fogalmazvány, a másik annak tisztázata.

[74] OL ONöHt 1848: 2781.

[75] OL HM/b 1848: 29.

[76] Mészáros Lázár — Batthyány Lajoshoz, 1848. jún. 1. OL HM/k 1848: 111.

[77] OL HM/b 1848: 2070.

[78] A szegedi 3. honvédzászlóalj idő előtti útnak indításáról van szó. OL HM/k 1848: 993. (Tárgyalására még visszatérünk.)

[79] OL HM/b 1848: 2070.

[80] OL HM/k 1848: 116.; A hadügyminiszter pedig az ügyben jún. 11-én kelt levelében „*nemzetőrség és honvéd zászlóalji elrendezési választmány*"-ról beszél. OL HNI 1848: 469. A levél a péterváradi főhadparancsnokhoz szólt az idő tájt, amikor az Innsbruckban levő Batthyányt a nemzetőrségi ügyek vitelében Mészáros Lázár helyettesítette. Ezért kelt a levél a miniszterelnöki irodából, a hadügyi és nemzetőri sorozatból. Baldacci augusztus 17-én a miniszterelnöknek tett előterjesztésében egyszerűen csak „ideiglenes országos haditanács"-ról beszél. OL ONöHt 1848: 2781.

[81] Közlöny 1848. jún. 29. 78.; júl. 1. 85.; júl. 3. 93. — Érdekes mind ennek a közleménynek, mind a Mészáros Lázárhoz intézett idézett két jegyzéknek a hangja: első személyben íródtak, és mindegyikben nagy hangsúlyt kap Batthyány erős egyéniségének, ellentmondást nehezen viselő modorának stiláris kifejeződése.

[82] A Haditanács ügyintézésének, feladatkörének jó tükre az 1848. május 26.— november 6. közötti időszakból fennmaradt jegyzőkönyv; l. az OL 1848-as belügyminisztériumi nemzetőri iratanyagában: „Országos nemzetőrségi haditanács ülés jegyzőkönyve 1848", l. még EMBER, 1848-as levéltár. 93.

[83] „Egyébiránt elvárja e városi tanács: hogy a tisztelt Nemzetőrseregi Tanács magát jövőre nézve saját hatásköréhez alkalmazva, levelezési modorát e városhatóság irányában megváltoztatandja" — fejeződik be Rottenbiller által aláírt mérges hangú levél. 1848. júl. 19.; FL Pesti Közig. 1848: 42. Hasonló összeütközése volt ez idő tájt a városnak az Országos Rendőri Hivatal miatt a belügyminiszterrel is.

[84] Legalábbis ezért nem tanácsolta Baldacci május 20-án Batthyánynak, hogy a hatóságokat pótlólag arra utasítsák: a nemzetőri összeírások Észrevétel-rovatába tüntessék föl, kik lennének hajlandók veszély esetén a „mobilis nemzetőr seregbe" (a honvédséghez) átlépni. OL HNI 1848: 208., 260.; OL ONöHt 1848: 40.

[85] OL HNI 1848: 223.; PH 1848. máj. 20. 457. — A rendelet megjegyzi, hogy eddig csak Esztergom városa tett eleget kötelezettségének. OL HNI 1848: 12.

[86] OL HNI 1848: 461. — A kimutatás sajnos nem ismert. Viszont nyilván ennek köszönhető, hogy sok jelentés mellől kiemelték az összeírást (vagy összesítést), és azok a helyükön sincsenek.

[87] Pl. Trencsén város összeírására június 1-én tett észrevételek: OL ONöHt nem ikt. ir.

[88] Közlöny 1848. jún. 29. 78.

[89] Közlöny 1848. jún. 30. 81.

[90] Közlöny 1848. aug. 7. 281. — Ebből kiviláglik, hogy a *szociális összetétel* szempontjából fontos név szerinti összeírások — ha fölterjesztették őket — vagy a hiányzó országos kimutatással együtt kallódtak el, vagy az irattárból kiemelve, visszakerültek az érdekelt helyhatósághoz.

[91] OL HNI 1848: 628.; Baldacci július 8-án kelt rendelete: Közlöny 1848. júl. 10. 123. WINDISCH, Közlöny 19—20.

[92] OL HM bizt. 1848—73—82.

[93] A Radicallap tette szóvá, hogy a Közlöny csak a Pesti Hírlappal együtt teljes, illetve, hogy a kormány előnyben részesíti a Pesti Hírlapot és a Pester Zeitungot, amelyek néha több hivatalos közleményt hoznak, mint a Közlöny. Rl 1848. jún. 10. 34.; jún. 20. 61.; a Közlöny válasza: jún. 22. 54. és a viszontválasz: Rl 1848. jún. 28. 85.; WINDISCH, Közlöny, 31—32.

[94] OL HNI 1848: 110.; PH 1848. máj. 12. 427. (Rimaszombati levél.)

[95] OL HNI 1848: 122.

[96] OL HNI 1848: 110., 122. — Utóbbi esetben Deák azt is leszögezi, hogy „ha atya nem volna, de több, az anya szárnya alatt élő, különben alkalmas fiak volnának, ha ezek összes vagyona, vagy jövedelme a törvényszabta mennyiségű: ezen fiak közül is egy a nemzetőrök közé beirandó".

[97] Közlöny 1848. júl. 13. 142—143.

[98] OL ONöHt 1848: 2066.

[99] Uo.

[100] MU 1848. júl. 2. 216—217. Táncsics hangot ad annak a javaslatnak is, hogy egységesen, minden háztól fogadjanak el egy nemzetőrt a 3. § értelmében.

[101] OL BM 1848: 1677.; OL HM bizt. 1848—102—15.

[102] *Rád* (Nógrád m.) OL BM rend. oszt. 1848—16—15.; *Herend* (Baranya m.) OL BM rend. oszt. 1848—16—29.; *Felsőábrány* (Borsod m.) OL ONöHt 1848: 2401.; *Ecseg* (Nógrád m.) OL ONöHt 1848: 2739.; *Bercel* (Nógrád m.) OL ONöHt 1848: 3265.

[103] „Az öszveirásból a törvény ellenére beirt per alatt lévőket, büntetetteket, vakokat, bénákat, magános özvegyeket, cseléd categoriába valókat ... hagyja ki" — szólt az utasítás. OL HNI 1848: 12.

[104] Közlöny 1848. jún. 22. 53.; aug. 7. 281.

[105] KLÖM XII. 108.

[106] OL HNI 1848: 375. (A rendeletet a *belügyminiszter* adta ki.)

[107] OL ONöHt 1848: 954, 1566.; OL BM rend. oszt. 1848—16—44.; OL ONöHt 1848: 1109.; 1182.; OL VKM eln. 1848: 257.; OL PM eln. 1848: 1671.

[108] OL HNI 1848: 634.; OL HM bizt. 1848—102—92.; OL ONöHt 1848: 1259.

[109] OL HNI 1848: 634.

[110] OL HM/k 1848: 280.; OL ONöHt 1848: 787.

[111] OL BM 1848: 694.

[112] OL ONöHt 1848: 1002.

[113] OL ONöHt 1848: 2184 (jelenleg a 2145. sz. alatt)

[114] OL ONöHt 1848: 983; a Haditanács levele a Hadügyminisztériumhoz az ügy kapcsán: OL ONöHt 1848: 785.; OL BM nem ikt. ir.

[115] OL HNI 1848: 559.; Ez Lőcsén is probléma volt. OL ONöHt 1848: 1741.; Heves megye korai panaszára a gazdag papságot illetően: NU 1848. ápr. 16. 1225.

[116] Az emlékirat eredetije jelenlegi ismereteink szerint elveszettnek tekinthető. Benyújtására l. OL HNI ir. ikt. kve 1848: 733.; a Religio és Nevelés 1848. júl. 30. 97—99. alapján. Közli ANDICS, Arisztokrácia, II. 115—119.; a püspöki kar beadványáról: MT 1848. aug. 2. 482—483. Közli: Forradalom és papi rend (összeáll. TORDAI GYÖRGY) Budapest 1961. 84—85.

[117] A fogalmazvány hiányzik (l. mint az előzőt). A nemzetőri szolgálatot teljesítő aradi minoritákra: LAKATOS, Arad. I. 119.

[118] Az iratok itt is hiányoznak. OL HNI ir. ikt. kve 1848: 722.

[119] OL ONöHt 1848: 954.

[120] Közlöny 1848. júl. 6. 105.; fogalmazványa: OL BM rend. oszt. 1848—16—44.

[121] Napi 1 pft-ért bárki kapott helyettest, akinek erre pénze és szüksége volt a főváros naponta szolgálatra rendelt 160 nemzetőre közül. Nőr 1848. júl. 5. 14. h.

[122] OL HNI 1848: 519. Közli: KLÖM XII. 267—268. A rendeletből kitűnik, hogy a szervezést a megye és a bányakerület torzsalkodása késleltette; a szervezést viszont a délvidéki események fejlődése egyre jobban sürgette.

[123] OL ONöHt 1848: 1979. Közli: KLÖM XII. 299—302. (Az átirat az 1812. évi kir. rendeletre hivatkozik.) — A belügyminisztérium egyébként mentesítő kérelmet nyújtott be a körmöci pénzverde munkásaival kapcsolatban is, OL HNI ir. ikt. kve 1848: 734.

[124] Közlöny 1848. júl. 26. 215.; fogalmazványa OL ONöHt 1848: 1979.

[125] KH 1848. aug. 20. 200.; cáfolata: Közlöny 1848. aug. 29. 410—411.; a nagybányai bányamunkások 1848. augusztus 25-én kelt beadványa a pénzügyminiszternek (eredeti): Archivele Statului, Cluj. SzamL Közgy. ir. 1848: 3440.

[126] OL ONöHt 1848: 3566. — Kiss Károly őrnagy itt levő válaszfogalmazványa — nyilván a nagybányai eseten okulva — hangsúlyozza, hogy a rendelkezés csak az aknákban vagy olvasztókban dolgozó *napszámosokra*, tehát gazdai hatalom alatt állókra vonatkozik, akik „nemzetőri képességgel" úgysem rendelkeznek. Nem vonatkozik azonban a bányavárosok lakóira és a bányatulajdonosokra, akiknek érdeke, hogy értékeiket megvédjék a felprédálástól.

[127] OL ONöHt 1848: 6915. — A miniszterelnök szeptember 14-i rendelete csak az érc- és sóbányákban dolgozókat mentette fel. — A szénbányászokról szóló 1812. évi rendeletre: KLÖM XII. 301.

[128] A pesti éjjeliőrökre OL ONöHt 1848: 1590.; az esztergomi hajóhíd munkásaira: OL ONöHt 1848: 2521. A katonailag is fontos szabolcsi salétromfőzők felmentésére: OL ONöHt 1848: 3348.

[129] PH 1848. máj. 12. 427.

[130] Mindkét jelentés: OL ONöHt nem ikt. ir.

[131] OL Nádori közpolg. 1848: 1216.

[132] *Bihar:* OL BM 1848:1421.; *Zemplén:* OL BM 1848: 1465.; *Zilah:* OL BM 1848: 1686.; *Torna:* OL BM 1848: 1450.; *Abaúj:* a megyei középponti csendre ügyelő választm. jel. 1848. máj. 4. OL ONöHt nem ikt. ir. *Szabadka:* OL HNI 1848: 354.; *Debrecen:* OL BM 1848: 3023.

[133] *Sáros:* OL HNI 1848: 144.; *Heves:* OL HNI 1848: 138., 190.; OL BM 1848: 1997.; az idézett jelentés: OL BM nem ikt. ir., amelyből az is kitűnik, hogy a Mátra vidékén a szőlődézsma kérdése váltotta ki a nagy izgalmat; *Nógrád:* OL BM rend. oszt. 1848—1—92.

[134] *Ugocsa:* OL BM 1848: 2159.; PH 1848. jún. 27. 592—593. Ugocsában a nemesség is vonakodott a szolgálattól. WALDAPFEL, Levelestár I. 331.; *Selmec-* és *Bélabánya:* OL ONöHt 1848: 852. A selmeci nemzetőrség eskütételére: PH 1848. júl. 6. 625.; *Tolna:* Közlöny 1848. jún. 18. 38. A tolnai helyzetre még DEÁK, Levelek 124. A makói köznép „keserűségére": OL BM eln. 1848: 452.; a Szabolcs megyei Máriapócs és környéke a nemzetőri összeíráskor kitört zavargásaira: SzmL Szabolcs m. lt. Alispáni ir. 1848. Vizsgálati jkvek 1848 május végéről.

[135] *Pozsony m.:* OL ONöHt 1848: 2589.; *Nyitra m.:* OL ONöHt 1848: 1732., 4091.; *Hont m.:* OL ONöHt 1848: 3572.; *Szepes m.:* OL ONöHt 1848: 2394.; *Gömör m.:* OL BM eln. 1848: 668.; *Sáros m.:* OL BM 1848: 3247.; OL BM rend. oszt. 1848—1—7; *Abaúj m.:* OL ONöHt 1848: 2650.; *Zemplén m.:* OL BM 1848: 558.; PH 1848. máj. 12. 428.; Közlöny 1848. aug. 17. 337.; *Ung m.:* OL BM 1848: 2064., 2555.; *Bereg m.:* OL ONöHt 1848: 2600.; N 1848. jún. 15. 116.; *Máramaros m.:* OL BM eln. 1848: 386.; N 1848. jún. 15. 116.; Máramaros m. jel. az 1848. jún. 2-i közgyűlésből a Haditanácsnak: OL ONöHt nem ikt. ir. A zempléni, abaúji, beregi, tornai, sárosi, szepesi és borsodi parasztság magatartására és a nemzetőrség kérdéseire l. még: KOLOWRAT-KRAKOWSKY, LEOPOLD: Meine Erinnerungen aus den Jahren 1848 und 1849. I. Wien 1905. 10.

[136] *Kővár vidéke:* Közlöny 1848. aug. 2. 253.; *Közép-Szolnok:* OL ONöHt 1848:

2914., 2978.; OL HNI 1848: 98; *Kraszna:* OL ONöHt 1848: 1750.; *Szatmár m.:* OL BM eln. 1848: 580.; *Bihar m.:* OL BM 1848: 206.; OL MOIB 1848: 295.; OL HNI 1848: 433.; OL ONöHt 1848: 1325.; Beőthy idézett április 28-i jelentése: OL ONöHt nem ikt. ir.; *Zaránd m.:* OL ONöHt 1848: 1324.; *Arad m.:* OL HNI 1848: 635.; OL ONöHt 1848: 851.; Museul din Arad. AmL. Gyűlésbeli irományok 1848: 830.; *Krassó:* OL BM eln. 1848: 129.; OL BM rend. oszt. 1848—1—85.; *Torontál:* OL BM eln. 1848: 420.; Közlöny 1848. jún. 28. 74. — Az Arad megyei kamarai birtokok volt jobbágyainak nemzetiségre való tekintet nélkül történt egységes fellépésére a nemzetőrséggel szemben l. Kovách Géza—Glück Jenő: A mezőgazdaság helyzete és a parasztság mozgalmai Arad megyében az 1771-es úrbérrendezéstől az 1848/49-es forradalomig. (Kézirat.)

[137] *Pest m.:* OL BM 1848: 2986., 3409.; OL BM eln. 1848: 622.; *Esztergom m.:* PH 1848. jún. 10. 537.; *Baranya m.:* OL ONöHt 1848: 2777.; *Tolna m.:* OL BM eln. 1848: 289.; PH 1848. jún. 29. 601.; *Zala m.:* OL ONöHt 1848: 953. — A nemzetőrségtől való húzódozásra l. még Szabó, Pártharcok 299—300.; Spira, A magyar forradalom 145—146.

[138] OL HNI 1848: 296. Közli Deák, Levelek 103.

[139] MT 1848. máj. 11. 195.; Re 1848. júl. 21. 94.

[140] *Komárom m.:* OL ONöHt 1848: 2824.; KH 1848. júl. 26. 98.; *Heves m.:* OL ONöHt 1848: 2438.; *Nógrád m.:* N 1848. aug. 8—9. 297., 304. — A kőszegi nemzetőrség parancsnokának jelentése 1848. szept. 6. OL ONöHt 1848: 3574.

[141] A kiadói ikt. sz. nélküli próbanyomat: OL 1848/49-es nyomt. (a nyomt. körlevél vidéki levéltárakból ismert); l. még NU 1848. ápr. 27. 1249.

[142] OL HNI 1848: 90. A beadvány, nem ismert (lásd 34. jegyzet). Lehet, hogy a különféle régi és új testületek *együttes* kérelméről volt szó. A későbbiek során Kiss Károly megjegyezte, hogy a pesti vadászok már adtak be egy folyamodványt, ami azt valószínűsíti, hogy esetleg egyidejűleg külön kérvényeket nyújtottak be.

[143] OL ONöHt 1848: 959. A miniszterelnöknek egyidejűleg megküldött példány: OL ONöHt 1848: 968.

[144] OL ONöHt 1848: 959.

[145] OL HNI 1848: 550.; OL ONöHt 1848: 959.

[146] Közlöny 1848. aug. 5. 270—271.

[147] OL HNI 1848: 132.; N 1848. jún. 24. 148.

[148] OL ONöHt 1848: 688.; OL HNI 1848: 462., 629.; OL BM eln. 1848: 502.; N 1848. júl. 4. 179. — A temesvári magyar ruházatú és vezényletű nemzetőrség 1846-ban kelt, de a forradalomig meg nem valósult terveire: OL Nádori közpolg. 1848: 365. (Láttuk a 34. jegyzetnél, hogy a diákok Temesvárott — a nem is illetékes VKM-től — ideiglenesen megkapták a különállás jogát.)

[149] OL ONöHt 1848: 851.; Szalbeck Jakab — Csernovics Péterhez. 1848. máj. 21. l. OL ONöHt nem ikt. ir.; Közlöny 1848. jún. 27. 70.; Lakatos, Arad I. 119.

[150] *Komárom:* H 1848. máj. 6. 834.; *Győr:* H 1848. jún. 8. 890.; jún. 17. 902.; MT 1848. aug. 14. 524. (Névtelen levél, „Vatermörder" aláírással.) — A Hazánk-nak különben a nemzetőrség ellen írott cikkei miatt kellett augusztus 10-én működését beszüntetni.

[151] *Kőszeg:* OL ONöHt 1848: 2060.; *Lőcse:* OL Nádori közpolg. 1848: 436.; OL ONöHt 1848: 1741.; *Szepesség:* OL ONöHt 1848: 1045.; *Szatmárnémeti:* OL ONöHt 1848: 1008.; *Székesfehérvár:* OL ONöHt 1848: 2066.; *Kismarton:* OL ONöHt 1848: 1038.

[152] *Szeged:* OL HNI 1848: 109.; *Eger:* OL HNI 1848: 116.

[153] Válasz a hevesi alispánnak: OL HNI 1848: 116.; a Szegedhez intézett válasz: OL HNI 1848: 109. — Mindkét levél hangsúlyozza, hogy az elkülönült vadászalakulatokra már csak azért sincsen szükség, mert „a nemzetőrség általános rendezésénél minden zászlóaljhoz egy vadászosztály fogván adatni" . . . (A gondolat más vonatkozásban nem jelentkezett a Haditanács munkájában.)

[154] OL ONöHt 1848: 1636.

[155] OL MOIB 1848: 529.

[156] OL ONöHt 1848: 1326.; N 1848. máj. 19. 44.

[157] OL HNI 1848: 558.

[158] OL BM 1848: 3468. Az itt fekvő tisztázatra Szemere s. k. rávezette: „Átteendő most még gr. Batthyányhoz, ki a rendezéssel foglalkozik."

[159] Közlöny 1848. júl. 3. 93.

[160] Ilyen volt a rohonci, a kőszegi és a fehérvári. Utóbbi esetében a Haditanács tiltakozott ugyan, hogy a 12 századra oszlott városi nemzetőrség egyik százada a *volt* polgárőrség — ami ellenkezik a kiadott rendeletekkel —, de beleegyezett abba, hogy csak az egy esztendőre történt tisztválasztások lejárta után szervezzék át (vonják össze) a századokat. OL ONöHt 1848: 2066. — Mindenesetre téves az az állítás, hogy „meg volt adva a lehetőség, hogy külön-külön csoportok alakulhassanak . . ." Berkó, Szabadságharc hadkiegészítése. 212. (A cikknek ez a része egyébként több tévedést is tartalmaz.)

[161] OL KüM eln. 1848: 118.

[162] Nyilván ebből a megfontolásból — hogy ne kerüljön ezzel az egységesítő gyakorlattal szembe — vetette el Széchenyi javaslatát egy a fővárosban felállítandó, közvetlenül a miniszterelnöknek alárendelt 2000 főnyi „csendőrség" felállítására. Kovács, Széchenyi — II. 99. — Egy ilyen rendfenntartó „miniszteri gárdát" hiányol Pálffy, Magyarországi és erdélyi urak. 120.

[163] A hozzájárulást azzal a kikötéssel kapta meg, hogy nem lehet külön egyenruhája, és része kell hogy legyen az óbudai nemzetőrségnek. OL BM rend. oszt. 1848—16—14. Még júniusban — ugyancsak Széchenyi kezdeményezésére — a Lánchíd anyagraktárának védelmére is külön őrséget szerveztek. OL HM/k 1848: 247.; közli Bártfai Szabó, Széchenyi II. 690.; FL Pesti Közig. 1848: 579. Ez azonban tulajdonképpen nem is volt nemzetőrség.

[164] *Pécs:* OL HNI 1848: 102; *Kassa:* OL HNI 1848: 77.; *Lőcse:* OL HNI 1848: 78.; *Körmöcbánya:* OL HNI 1848: 80.; *Szepesi 16 város:* OL HNI 1848: 145.; *Sopron:* OL HNI 1848: 355.; *Késmárk:* OL HNI 1848: 357.; *Trencsén:* OL HNI 1848: 413.; *Bazin:* OL ONöHt nem ikt. ir.

[165] *Nógrád m.:* OL BM 1848: 648.; *Ung m.:* OL BM 1848: 648., 1036.; *Bereg m.:* OL BM 1848: 503.; *Kraszna m.:* OL BM 1848: 2351.; *Bakabánya:* OL BM 1848: 648.

[166] *Komárom m.:* OL BM eln. 1848: 52.; *Heves m.:* OL BM 1848: 595.; *Szabolcs m.:* OL BM 1848: 1071.; *Bihar m.:* OL BM 1848: 1421.; *Szepes m.:* OL BM 1848: 2040.

[167] 1848. máj. 17-én kelt nyomtatvány. OL BM 1848: 1881. Közli Szávay, Győr 352—359.

[168] *Kassa:* OL HNI 1848: 419.; az összeírás azonban (784 főről) az OL ONöHt nem ikt. ir. között található. *Sopron* összeírásának csak a kísérőlevele található az OL ONöHt nem ikt. ir. között. *Késmárk:* OL HNI 1848: 421. sz. alatt ikt. összeírása (a HM-hez felterjesztett példány) ugyancsak az OL ONöHt nem ikt. ir. között (236 fő). *Bakabánya* (224 fő), *Körmöcbánya* (285 fő), és *Szentgyörgy* (335 fő), összeírásait szintén l. OL ONöHt nem ikt. ir. *Besztercebánya* (367 fő), OL HNI 1848: 558.; *Bazin* (402 fő), OL ONöHt 1848: 1706.; *Lőcse* (361 fő), OL ONöHt 1848: 1741.; *Szomolnok* (715 fő), OL ONöHt 1848: 1977.

[169] OL ONöHt nem ikt. ir.

[170] Közvetett értesülés június 19-ről: FL Pest város lt. Közig. ir. 1848: 42. (Tanácsülési jkv. 1848: 9047.) — Itt jegyezzük meg, hogy a pest-budai nemzetőrség zászlószentelése és eskütétele július 30-án volt a Vérmezőn, a lovas nemzetőrségé augusztus 13-án a Városligetben. OL Nádori központ. 1848: 2060., 2225.

[171] OL BM rend. oszt. 1848—16—7.

[172] OL ONöHt 1848: 1163. — Török Gábor kormánybiztos ugyanakkor csak 4267 főnyi nemzetőrségről tud. OL BM országl. oszt. 1848—10—51. A Szeged város levéltárában levő, 1848. jún. 8—10. között készült összeírások 7644 főnyi nemzetőrségről szólnak. Vö. Reizner, Szeged I. 139. Az 1848 szeptemberi létszámra: OL ONöHt 1848: 4011.

[173] OL ONöHt 1848: 851.

[174] *Komárom:* OL ONöHt 1848: 1048.; *Felsőbánya* (562 fő): OL ONöHt 1848: 1217.; *Oravicabánya* (1067 fő), OL ONöHt 1848: 1326., 1744.

[175] OL HNI 1848: 76., 99., 131.; OL BM 1848: 1087., 1988.; OL ONöHt 1848: 1994. Péli Gábor főkapitány május 6-án Szemeréhez intézett jelentése szerint a hajdú nemzetőrök csak *Bocskai zászlajára* voltak hajlandók felesküdni. OL BM 1848: 1087.

[176] OL ONöHt 1848: 953.

[177] *Ung m.:* OL HNI 1848: 644.; *Moson m.:* OL BM eln. 1848: 311.; KH 1848. júl. 17. 65.; *Csongrád m.:* OL BM eln. 1848: 321.; *Vas m.:* OL HNI 1848: 559.

[178] *Közép-Szolnok m.:* OL ONöHt 1848: 1632.; *Szepes m.:* OL ONöHt 1848: 1046.; *Temes m.:* OL ONöHt 1848: 1524.; *Sáros m.:* OL ONöHt 1848: 1528. A mellékelt

összesítéseket az idézett jelentések mellől kiemelték és csak Temes és Sáros adatait vezették rá a külzetre; Közép-Szolnok és Szepes adatait más feljegyzésekből ismerjük.

[179] OL BM rend. oszt. 1848—1—177. Az abaúji 9404 főnyi (8848 gyalog, 556 lovas) nemzetőrség létszámára Közlöny 1848. jún. 29. 78.

[180] Csak az OL ONöHt nem ikt. ir. között levő (június 2-án és 19-én kelt) jelentések alapján tudunk róla. — Takács Endrének, a Veszprémi Állami lt. igazgatójának közlése szerint (amiért itt mondok köszönetet) a veszprémi nemzetőrség létszáma ekkor 12 087 fő volt.

[181] PmL Pest megye lt. Közgy. ir. 1848: 4056. A sajtó szerint azonban 27 000 főnyi nemzetőrsége volt a megyének: Közlöny 1848. júl. 2. 90.

[182] *Borsod m.:* 6742 fő (az egri járás nélkül), Közlöny 1848. júl. 1. 85.; *Gömör m.:* 9000 fő, Közlöny 1848. júl. 5. 103. — Itt kívánjuk megjegyezni, hogy a központi anyagból ismeretlen *Somogy* megyei nemzetőrség létszáma — Kanyar Józsefnek, a Kaposvári Állami Lt. igazgatójának közlése szerint — 11 147 fő, az ugyancsak ismeretlen *Sopron* megyeié — Horváth Zoltánnak, a Soproni Állami Lt. igazgatójának értesítése szerint — 8210 fő volt. Nevezetteknek szíves felvilágosításukért ezúton mondok köszönetet.

[183] *Breznóbánya* (462 fő), OL ONöHt 1848: 2032.; *Szomolnokbánya* (717 fő), OL ONöHt 1848: 1977.; *Szakolca* (563 fő), OL ONöHt 1848: 1972.

[184] OL ONöHt 1848: 3240. (2540 fő)

[185] *Sopron* (1200 fő), OL ONöHt 1848: 2092.; *Esztergom* (1069 fő), OL ONöHt 1848: 2131.

[186] *Fejér m.:* OL ONöHt 1848: 1913.; *Komárom m.:* OL ONöHt 1848: 2673., 3906.; *Tolna m.:* OL ONöHt 1848: 2682.; *Győr m.:* OL K Pz 1848: 236. (Győr városában külön 1300 főnyi nemzetőrség.)

[187] *Esztergom m.:* Közlöny 1848. aug. 18. 344.; OL ONöHt 1848: 4361.; *Baranya m.:* OL ONöHt 1848: 2581.

[188] *Pozsony m.:* OL ONöHt 1848: 2635.; *Zólyom m.:* OL ONöHt 1848: 2576.; *Árva m.:* OL ONöHt 1848: 2947.; *Gömör m.:* OL ONöHt 1848: 2005., 2624.; *Torna m.:* OL ONöHt 1848: 2433.; *Zemplén m.:* OL ONöHT 1848: 2931.; *Ung m.:* OL ONöHT 1848: 2644.; *Bereg m.:* OL ONöHt 1848: 2600.; *Ugocsa m.:* OL ONöHt 1848: 1962.

[189] *Nógrád m.:* OL BM nem ikt. rendőri ir. 1848/49.; *Hont m.:* OL ONöHt 1848: 1743.; *Trencsén m.:* OL ONöHt 1848: 2718.

[190] *Kraszna m.:* összeírása (járásonként és helységenként, név szerint) OL ONöHt 1848: 1705., 1750.; *Közép-Szolnok m.:* OL ONöHt 1848: 2914.; *Szabolcs m.* nemzetőri összeírásai: SzmL 1848/49. évi összeírások.

[191] A Nemzetőrségi Haditanács egy 1848 október—november során készített — alább még idézendő — kimutatása például a Hadtörténelmi Intézet Levéltárában található.

[192] A sorozat 22 csomóban, 9650. ikt. számig halad. Az anyag ismertetésére EMBER 1848-as levéltár c. részletes leltárán kívül l. még az új repertóriumot, FÁBIÁN ISTVÁNNÉ: Az 1848—1849-i minisztériumi levéltár. Magyar Országos Levéltár. Levéltári leltárak 45. Budapest 1969.

[193] Vö. az I. A—B. MELLÉKLET-et. Az adatok júniusi, illetve augusztus—szeptemberi szétválasztását részben egy-egy megye (város) késedelmének regisztrálhatósága indokolta, részben és elsősorban az, hogy a június végi, július eleji *ismert* létszámok segítséget nyújtanak a nemzetőrség mobilizációjának jobb feldolgozásához. A táblázat természetesen hiányos, létszámai nem is mindig megbízható levéltári adatokra épülnek, de így is szemléletesek. Ezért látszik indokoltnak közlése, noha konkrét eredményei csak a becslések valószínűségének növeléséhez járulnak hozzá.

[194] A disszertáció megírásakor még nem ismertem a Nemzetőrségi Haditanács 1848 október—november során készített datálatlan kimutatását, amely a gyalogos és lovas nemzetőrség létszámát kereken 442 000 főben állapítja meg. HIL 1848—2—508. Ez a kimutatás igazolni látszik a fenti becslések helyességét.

[195] Wesselényi Miklós—Batthyány Lajoshoz. Pest 1848. aug. 20. OL ONöHt 1848: 2914. — Zilah nemzetőrsége 476 fő volt. OL ONöHt 1848: 2075.

[196] Ezért nem nyújt kellő tájékoztatást GELICH sokat idézett adata a 116 gyalogos nemzetőri zászlóaljról és a 96 lovasszázadról. Pontatlansága mellett (például Heves, Esztergom, Máramaros megyék stb. esetében) félre is érthető, mert ezek a számok nem 1848 *június közepére* vonatkoznak, ez a kitétel csak arra értendő, hogy ekkorra a

nemzetőrségi őrnagyok „nagyobb része" kinevezést nyert. I. m. I. 46—48. Vö. K Eml. I. 349. és SPIRA, A magyar forradalom 145.

[197] Budapest környéke kb. 8% arányban állított nemzetőrséget. LAKATOS, Budapest-környék 340. — A tanulmányban közölt lélekszámok és összeírási adatok alapján számolva például Rákoskeresztúr 4,0%, Rákospalota 8,1%, Soroksár pedig 11,9% arányban állított nemzetőrséget.

[198] Az OL ONöHt 1848: 1163. sz. alatti, 1848 júniusában kelt jelentést (6526 fő) véve alapul. A szeptemberi jelentés (OL ONöHt 1848: 4011) 7157 főnyi létszáma már 19,9%-ot adna!

[199] A júniusi 973 főnyi összeírást véve alapul, OL ONöHt 1848: 1048. Augusztus 17-én kelt jelentés szerint a létszám 1240 főre emelkedett, ez 6,4%; OL ONöHt 1848: 2824.

[200] A pénzügyminiszter jelentése az ország pénzügyeiről; a nemzetőrség tervezett kiadásai az 1848. év második felére, *jegyzetek*. KLÖM XII. 507. Gál Sándor április végén a Radical Körben tartott előadásában 600 000 főre becsülte a nemzetőrség várható létszámát; PD 1848. máj. 6. 581—582. — Mint közvetett utalásokból megállapítható, SALAMON FERENC megközelítőleg félmillió nemzetőrt feltételezett. SALAMON, A közös ügyek. 42. — Franciaországban 1791-ben meghaladta a 2 millió főt a nemzeti gárda létszáma, ami a 26 milliónyi lakosságnak kb. 8%-a volt; MATHIEZ, La victoire en l'an II. Esquisses historiques sur la défense nationale. Párizs 1916. 24.

[201] *Szabadka* esetében „elegendő vagyon" jelölést találunk csak (OL ONöHt 1848: 3240), míg *Zala megyénél* a „fekvő birtoka megfelel" szöveg ismétlődik rendszeresen (OL ONöHt 1848: 953).

[202] Zala m. lövői járás jelentése, 1848. máj. 25. OL ONöHt nem ikt. ir.

[203] Gömör és Kishont júliusi jelentése szerint körülbelül 800 főt, az összes létszám mintegy 7,5%-át tartották nyilván mint kvalifikáció nélküli önkéntest. OL ONöHt 1848: 2006. Ezekben az esetekben joggal feltételezhetjük, hogy a hatóságok — mint erre Varga János a jelen munka kandidátusi disszertációs vitáján rámutatott — a késve elkészített összeírásoknál a tábori szolgálat már közismert igénye miatt voltak „liberálisak".

[204] OL ONöHt 1848: 2413.; Győr megyéről hasonló jelentés a sajtóban: ... „az összeíró választmányok több helyt ollyakat is besoroztak, kiknél a vagyonqualificatio mellett még tán azon morális feltétel is hiányzik, melly az anyagi képesség felett a rendnek legfőbb biztosítéka". PH 1848. jún. 25. 589.

[205] OL ONöHt 1848: 3574.; az ilyen esetekből okulva, a nemzetőrségi szolgálat kérdését rendező, szeptember 14-én kibocsátott rendelet azután kimondta, hogy aki az összeírások során önként vállalta a nemzetőri szolgálatot, attól három évig nem léphet vissza. Lásd még ezekre a problémákra MÉSZÁROS Emlékiratai I. 96.

[206] S emellett még 12 mesterlegény, OL ONöHt nem ikt. ir.

[207] *Bazin:* OL ONöHt 1848: 1706.; *Szakolca:* OL ONöHt 1848: 1972. (A 78 napszámos a külváros 154 főnyi nemzetőrségéből adódik.)

[208] Kassa 784 főnyi összeírásában összesen 10 mesterlegény és 1 napszámos szerepel — de egyik sem önkéntesként, tehát 100 pft értékű ingatlana kellett hogy legyen. — Trencsén, Kassa, Késmárk összeírására: OL ONöHt nem ikt. ir.: Lőcse: OL ONöHt 1848: 1741.

[209] A komáromi nemzetőrség őrnagyának augusztus 17-én kelt jelentése szerint ez hiányos amiatt, „hogy e város lakói legnagyobb részben dunai kereskedők, hajósok és vontatók lévén, csak a hajózás megszüntével vannak itthon; s így csak azon időszakban leend tökéletesen pontos és igazságos összeírás eszközölhető. Megjegyzendő azonban — teszi hozzá a jelentés —, hogy már eddig is a nemzetőrök 240-nel szaporodván, azoknak összes száma 1240-re rúg." OL ONöHt 1848: 2824.

[210] Napszámos csak 6 fő volt. OL ONöHt 1848: 1048.

[211] Mellette egy kimutatás a szolgálattól vonakodókról, amely feltünteti szociális helyzetüket is: FL Buda város lt. Corr. Mag. 1848: 804.

[212] OL Pest nőrség ir. (Nyomtatott, fűzött összeíró íveken készült összeírás.)

[213] A munkás-nemzetőrök létszámára: OL ONöHt 1848: 2199.; az üzem munkásainak létszámára: PmL Pest megye lt. Közgy. ir. 1848: 4340—4341. közli MÉREI, Munkásmozgalmak 229—230.; Közlöny 1848. jún. 8. 3.; a létszámadatok eltérőek.

[214] *Bakabánya:* OL ONöHt nem ikt. ir.; *Breznóbánya:* OL ONöHt 1848: 2032.; *Körmöcbánya:* OL ONöHt nem ikt. ir.; *Szomolnok:* OL ONöHt 1848: 1977.; — A szepességi bányavárosokban május elején egyébként 1871 főnyi, bányászokból szervezett nemzetőrség volt. Görgey Arnót alispán jel. a BM-nek, 1848. máj. 8. OL BM 1848: 1334.

[215] *Felsőbánya* (amely különbséget tesz „verkes" bányász és munkás, valamint „álladalmi" bányász és munkás között): OL ONöHt 1848: 1217.; *dél-magyarországi bányakerület* (Oravica, Resica, Dognácska, Németbogsán): OL ONöHt 1848: 1326.; 1744.

[216] OL BM országl. oszt. 1848—10—431., 441.

[217] Az 1848: XXII. tc. 1. §-a ti. kimondja, hogy falun azok tartoznak nemzetőri szolgálatot tenni, akik „fél telket, vagy ezzel hasonló kiterjedésű birtokot kizáró tulajdonul bírnak, vagy ha illy birtokot nem bírnak is, de 100 pengő forint évenkinti tiszta jövedelmök van".

[218] Ezt igazolja egy Győr megyei töredékes összeírás is, ahol például a tényői hegyen összeírott 107 nemzetőrből 105 zsellér, ebből azonban csak 17 az önkéntes, a többi megüti az évi 100 pft jövedelmet. OL Családi levéltárak. Bezerédi család ménfői ágának levéltára. (Varga János szíves közlése.) — Szeged város összeírásában a „kétkezi munkások" vagy kézműves legények esetében is láthatunk a jövedelemről hasonló bejegyzéseket. Csom L Szeged város lt. 1848. évi nemzetőri összeírások.

[219] A fejlemények így némileg igazolták Somssichnak a törvénycikkről az állami konferencia előtt kifejtett véleményét. KÁROLYI, Törvénycikkek 128.

III. A NEMZETŐRSÉG FELFEGYVERZÉSE ÉS KIKÉPZÉSE

A kormányra háruló hadügyi feladatok sorában különösen nagy gondot jelentett az alakuló nemzetőrségnek fegyverekkel és tisztekkel való ellátása. Az április végén mintegy 50 000 főből álló fegyvertelen nemzetőrség létszáma ugyanis a következő 8—10 hét során hatszorosára növekedett — miközben a felfegyverzés esélyei alig javultak. Korszerű golyós lőfegyverek nélkül pedig ennek a nemzetőrségnek nem a felkelők ellen, de még kisebb rendzavarások esetén sem lehetett súlya, tekintélye.

A felfegyverzéssel egyenrangú gond volt a már összeírott nemzetőrök szervezése és kiképzése. Ehhez megfelelően képzett, a feladatot önként vállaló, annak politikai jelentőségével tisztában levő tisztekre volt szükség. Kiképző és szervező tisztekre olyan országban, ahol a nemzetőrségnek hagyományai nem voltak, így nem rendelkezett saját tisztikarral — mint például a francia nemzetőrség —, ahol legfeljebb személycseréket kellett végrehajtani. A magyar nemzetőrség számára kiképzőket csak az osztrák hadseregben nevelkedett, onnan kilépett vagy nyugdíjazott tisztek sorából lehetett választani — ha azok vállalták a megbízatást. Megnehezítette azonban a Nemzetőrségi Haditanács számára a helyzetet az, hogy egyidejűleg kellett a honvéd zászlóaljak tiszti kereteit is feltölteni. Ennek következtében a legjobb tisztek a honvédséghez kerültek, holott a nemzetőrség sem lehetett meg jól képzett zászlóaljparancsnokok és segédtisztek nélkül. Ez is feltétele volt a karhatalmi feladatok, majd a kikerülhetetlen szükségként jelentkező harctéri szolgálat megfelelő ellátásának.

1. A fegyvergyártás megszervezése

A nehezebb feladat mindenesetre a megfelelő számú és minőségű fegyver biztosítása volt. Ha a magánosok és kereskedők kezén levő néhány, továbbá a megyei fegyvertárakban található kisszámú és elavult fegyvertől eltekintünk, akkor megállapíthatjuk, hogy a Batthyány-kormány a várhatóan félmilliót meghaladó létszámú nemzetőrség számára az alábbi módokon biztosíthatott megfelelő mennyiségű lőfegyvert:

a) a hazai katonai raktárak készleteiből, esetleg a bécsi központi raktárakból, illetve az örökös tartományok készleteiből;

b) az osztrák kormány és a bécsi központi tüzérségi szertár hozzájárulásával, a bécsi és prágai fegyvergyárakból;

c) a bécsi kormányszervek mellőzésével, közvetlen kapcsolatba lépni az örökös tartományokban levő, de még inkább a külföldi (angol, francia, belga, porosz) fegyvergyárakkal;

d) berendezkedni a hazai fegyvergyártásra akár a fővárosban, akár a felső-magyarországi, akár a krassói nyersanyagbázis és nehézipari üzemek felhasználásával.

A Bécs útján történő fegyverszerzésre irányuló erőfeszítések részleges eredménye és végleges kudarca ismeretes. Bár ezt a kudarcot előre nem lehetett látni, az olasz háború és a hadsereg hadilétszámra emelése, az osztrák nemzetőrség ugyancsak meglevő fegyverigénye miatt ez a lehetőség eleve nem sokat ígért. Érthető tehát, hogy a kormány az első pillanattól — párhuzamosan az említett bécsi próbálkozásokkal — arra törekedett, hogy magánvállalkozóktól: gyárosoktól és kereskedőktől is vásároljon fegyvert, illetve hogy megteremtse a hazai fegyvergyártás feltételeit.

Ehhez természetesen megfelelő szakemberre volt szükség. Addig is azonban, amíg a kormány nem találta meg a megfelelő katonai személyt, Batthyány már Pozsonyban gondoskodott ideiglenes megoldásról. Április elején megbízta Pálffy Móric grófot az „országos felfegyverkezés" tisztének ideiglenes ellátásával és azonnal felhatalmazta fegyverek vásárlására.[1] A megbízatást tőle május elején Bécsben Marziani György alezredes, a 48. gyalogezred 3. zászlóaljának volt parancsnoka vette át.[2]

Marziani alezredesnek a minisztérium nagyobb szerepet szánt. Ezért május 5-én a Bécsben tartózkodó miniszterelnök — mivel a magyar kormány még nem rendelkezett az országban állomásozó sorkatonasággal — arra kérte a külügyminisztert: eszközölje ki, hogy Marzianit áthelyezzék a magyar hadügyminisztériumba.[3] Esterházy külügyminiszter megkeresésére Latour osztrák hadügyminiszter május 10-én közölte, hogy az áthelyezés ellen nincs kifogása, és már utasította a megfelelő intézkedések megtételére a budai főhadparancsnokságot.[4] Batthyány, amint értesült a fejleményekről, azonnal kérte a külügyminisztertől, hogy nevezett alezredest „kire itt [ti. Pesten] a nemzetőrség részére fegyver készíttetésénél, s annak felfegyverzésénél igen nagy szükség van", utasítsa: mihamarabb térjen vissza Pestre.[5] A jelek szerint Marziani alezredes május 27—28-án érkezett vissza a fővárosba, ahol rövidesen mint *fegyverfőfelügyelő* nyert a hadügyminisztériumban alkalmazást.[6]

Érdekes, hogy Marziani kikérésénél a miniszterelnök csak a nemzetőrség szükségleteit emlegette, de megérkezte után már mint „a magyarországi nemzetőrség és hadsereg felfegyverzése tárgyában" alkalmazott személy szerepelt.[7] Nyilván a feladatkör szélesedése tette indokolttá, hogy az alezredest ne a Nemzetőrségi Haditanácshoz — mint az eredetileg magától értetődő lett volna —, hanem a hadügyminisztériumhoz osszák be. Bár Marziani itt rövidesen osztályfőnöki beosztást kapott, tevékenységének zöme tulajdonképpen a hadügyminisztériumhoz nem tartozó nemzetőrség és honvédség felfegyverzésére irányult. Így személye, illetve osztálya volt az első szervezeti összekötő kapocs a Nemzetőrségi Haditanács és a hadügyminisztérium között. Ez a kettősség fejeződött ki abban a gyakorlatban is, hogy a hadügyminisztériumban a fegyverfőfelügyelő osztálya volt az egyetlen, amelynek iratai központi iktatószám nélkül, csak osztály-iktatószámmal és fff. oszt. betűjelzéssel kerültek kiadásra.[8]

A hadügyminisztérium új munkatársának tehát hatáskörébe tartozott mind a fegyverbeszerzés, mind a fegyvergyártás ellenőrzése, illetve utóbbinak szakmai irányítása. A jelek azt mutatják, hogy a kormány — amely mindkét irányban tett már megfelelő lépéseket — elsősorban a *pesti fegyvergyár szervezése* és üzembe helyezése körül várt Marzianitól gyors eredményt.

A minisztérium a fegyvergyártás szervezése terén április 19-én tette az első lépéseket. A Pesti Hírlap hivatalos rovatában megjelent közlemény a nemzetőrség felfegyverzése érdekében „a Magyarországon és kapcsolt részekben bármilly nemű fegyvergyártással foglalkozó gyártulajdonosok, gyárosok, és kézművesek"-hez fordul, hogy minél előbb jelentkezzenek a miniszterelnöknél — „mint a nemzetőrség jelenlegi főkormányzójánál" — kardok és lőfegyverek „minta és árszabály szerinti" szállítására.[9]

A pesti fegyvergyár felállításának előzményei azonban még korábbra nyúlnak vissza. Széchenyi István már április 6-án közölte Pozsonyból kelt bizalmas levelében Kovács Lajossal, hogy a Hengermalom mellett működő gépgyárat tüstént fegyvergyárrá fogják átalakítani. A Pesti Hengermalom Társaság igazgatójával, Fehr Vilmossal történt megbeszélés alapján — a jelek szerint Széchenyi aktív közreműködésével — gyorsan megkezdődtek az előkészítő munkálatok.[10] A minisztérium Pestre érkezése után, április 21-én a Pesti Gépgyár Társulat feljegyzést juttatott el a kormányhoz, amelyben vázolta a nemzeti fegyvergyártás szükségességét és előnyeit a külföldi fegyvervásárlásokkal szemben. Az emlékirat felajánlotta a meglevő felszerelésével fegyvergyártásra is alkalmas pesti gépgyárat, és költségvetést mellékelt, amely szerint az üzem 350 000 pft-os beruházással korszerű, napi 24 órás termeléssel körülbelül 600 fegyvert előállító fegyvergyárrá fejleszthető.[11] Egy hétig tartó tárgyalások után — mivel a kormány a jelek szerint nem volt hajlandó a kért előleget maradéktalanul megadni — végül április 29-én Batthyány a kormány nevében aláírta a „Pesti Gép- és Vasöntőgyár Társaság"-gal a fegyvergyártásról szóló szerződést.[12]

A szerződésben a kormány vállalta, hogy hat hónapon át — havi egyenlő részletekben — 210 000 pft kamatmentes kölcsönt nyújt a gépgyárnak.[13] Egyidejűleg megrendelt a fegyvergyárnál 100 000 darab megadott minta szerint készült és a szokásos módon kipróbált *szuronyos lőfegyvert*. A gépgyár igazgatósága kötelezte magát, hogy haladéktalanul felállítja a fegyvergyárat, külföldi (angol, belga, német) technikusokat és fegyvermestereket hozat, és november 15-től napi 500 fegyvert fog előállítani a kívánt formában és minőségben. A szerződés 2. pontja arra is kötelezte a társaságot, hogy a felszerelési munkálatokat meggyorsítva minél előbb lásson hozzá vas puskacsövek készítéséhez. A 3. pont pedig a régi, elavult fegyverek átalakítását is a szervezés alatt álló gyár kezdeti feladatául jelölte meg.

A szerződés a fegyvergyárat az ipar- és kereskedelemügyi minisztérium felügyelete alá helyezte. Így Klauzál Gábor feladata volt, hogy gondoskodjék a fegyverek formájának és átvételi árának a szerződésben előírt meghatározásáról. Ez ügyben május 21-én átiratban fordult Batthyányhoz, aki őt az akkor még Bécsben tartózkodó Marzianihoz utasította.[14] Klauzál május 26-án pedig jelentést tett a fegyvergyárban tartott vizsgálatának eredményéről.[15] Megállapítása szerint ott még nem kezdték meg a régi

fegyvereknek a szerződésben előírt átalakítását, mivel ezeket nem adták át a gyár vezetőinek. De a más irányú előkészületek is rosszul állnak — hangsúlyozta Klauzál — részben mert még a minisztérium által megígért mintafegyvert nem kapták meg, részben azért, mert a fegyver rendszerének kérdése (hogy gyutacsos vagy lőkupakos zárral legyen felszerelve) még eldöntetlen.[16] Klauzál sürgős intézkedéseket javasolt a miniszterelnöknek: 1. a pesti és budai nemzetőrség javításra szoruló fegyvereit haladéktalanul át kell adni; 2. a fegyver és a szurony formáját mielőbb döntsék el és a gyár kapja meg a mintafegyvert; 3. Batthyány mint a nemzetőrség felfegyverzéséért felelős személy gondoskodjék a fegyverek átvételi árának meghatározásáról.

Batthyány két nap leforgása alatt intézkedett. Utasította a hadügyminisztert a nemzetőrség javításra szoruló fegyvereinek beszedésére, Marzianit pedig a mintafegyver benyújtására. Egyben közölte Klauzállal, hogy a fegyvergyártól a lőfegyvereket (szuronnyal együtt) 15 pft-ért fogják átvenni.[17] Nem tudjuk, hogy a használt fegyverek átadása milyen tempóban történt.[18] A mintafegyver mindenesetre még június elején sem került át a gyárba. Széchenyi ezért június 13-án figyelmeztette az iparügyi minisztert, hogy a gépgyár így sem a „puskaágyak", sem a zárak (lakatok) ügyében nem tud intézkedni, és a felelősség a mulasztókat fogja terhelni.[19]

A huzavona az éber szemmel figyelő fővárosi közvéleménynek is szemet szúrt. A sajtó is szóvá tette az eredménytelenséget: „A pesti hengermalom 2 hónap után annyira vivé, hogy ócska fegyvereket foltozhat". A cikk szerzője hangsúlyozza: ha ez így megy, az ott készült puskákat már a kozákok fogják használni.[20] A radikálisok véleménye szerint azért, hogy „az országos fegyvergyárban . . . a dolgok sok tekintetben csehül állnak", amiért elsősorban Fehr Vilmos „műnökigazgató" a felelős.[21] A fegyvergyár ügyében azután sürgős értekezletet hívtak egybe Klauzálnál.[22] Időközben a gyár igazgatósága további előleget próbált a kormánytól kicsikarni,[23] és ekkor Klauzál újból megszemlélte az ott folyó munkálatokat. Július 19-én kelt jelentésében[24] elmondja, hogy a gyárban 400 munkás dolgozik már,[25] és érkeztek külföldi alkatrészek is. De nincs puskacső és még mindig nincs elég puskaműves sem. Mindezek alapján Batthyány nem volt hajlandó eltérni az eredeti egyezségtől, és az ország pénzügyi helyzetére hivatkozva augusztus 10-én elutasította a kérelmet.[26] A jelek szerint azonban Kossuth — a fegyvergyárban tett látogatás után — augusztus 31-én 60 000 pft rendkívüli hitel folyósítására adott utasítást.[27]

Ismeretes, hogy a fegyvergyár komoly tevékenységet csak a hathónapos felkészülési idő leteltével, november 14-én bekövetkezett államosítása után fejtett ki.[28] Az iratok bizonysága szerint szeptember végéig inkább csak a régi fegyverek javítása, illetve átalakítása folyt.[29] Új fegyverek ez idő tájt csak a katonai fegyvertárakban talált csövek vagy szétszedett lőfegyverek anyagának felhasználásával készültek, — amelyeknek lefoglalását Klauzál maga is ajánlotta július 19-én Batthyányhoz intézett jelentésében. Augusztus—szeptember során Eszékről 2956, a temesvári fegyvertárból körülbelül 12 000 puskacső került ki, amelyet tudomásunk szerint Pestre szállítottak.[30] Ez a mennyiség meghaladta a fegyvergyár kapacitá-

sát, így Marziani — a miniszterelnök felhatalmazására — Czigler Sándor pesti lakatosmesterrel is szerződést kötött 1000 darab, ezekből a csövekből készítendő szuronyos, lőkupakos fegyver előállítására.[31] A vállalkozó szeptember 20-ától kötelezte magát a munka megkezdésére, de a jelek szerint ezekben a válságos napokban elállott a szerződéstől, mert Marziani szeptember 24-én kelt jelentése szerint még hozzá sem fogott a munkához.[32]

Mivel az újonnan beszerzett fegyverek többsége csappantyús (lőkupakos) volt, gondoskodni kellett az ehhez szükséges csappantyú (lőkupak), továbbá a katonai raktárakból kikerülő nagyszámú gyutacsos, valamint a kovás fegyverekből időközben átalakított gyutacsos fegyverekhez szükséges gyutacs készítéséről is. Ez azonban nem volt könnyű, mert az országban eddig ilyen üzem nem volt, s a birodalomban is csak két helyen gyártották: Bécsújhelyen az állami fegyvergyárban gyutacsot, Prágában, a Sellier és Bellot gyárban pedig csappantyút készítettek. Bár az osztrák hadügyminisztériummal jelentős csereakciót sikerült augusztusban lebonyolítani, a kormány — az egyre fokozódó délvidéki harctevékenység miatt — nem tehette magát ettől függővé. Ezért már június során különböző személyekkel folytatott tárgyalásokat a lőkupak gyártásának megszervezéséről. Végül azonban visszautasítva az ajánlatokat úgy döntött, hogy a szükséges gyárat állami erőből állítja fel.[33] Ezzel az elhatározással függ össze, hogy Görgey Artúr, az 5. honvédzászlóalj századosa Batthyány megbízásából július közepén Bécsbe, majd egy hónap múlva Prágába utazott, utóbbi esetben már bevallottan az ottani lőkupakgyár tanulmányozására.[34] Görgey maga is beszámol erről emlékirataiban, és elmondja, hogy hazatérése után javaslatot nyújtott be a tervezett csappantyú- és gyutacsgyár felállítására.[35] A jelek szerint Görgeyék a prágai gyártól elfogadható feltételek mellett kaptak ajánlatot egy magyarországi fióküzem létesítésére, és augusztus végén Kossuth is sürgősen megvalósítandónak tartotta a vállalkozást.[36] A szeptemberi fordulat azonban ezt a tervet is keresztülhúzta, és a fontos feladatot más formában kellett megoldani.

A fővárosi fegyvergyártásról szólva meg kell még említenünk a *hadi kaszák* készítését is. A nevezetes június 6-i minisztertanács ugyanis megbízta a hadügyminisztert, hogy „100 000 kaszát védelmi fegyverré alakíttasson",[37] amelynek kivitelezésében a fegyvergyárnak is részt kellett vállalnia. A kaszákat azonban nem a gyár készítette, hanem azokat más vasgyáraktól, illetve a kereskedők útján szerezte be a kormány. Marziani egy kimutatása szerint július hónapban a budai Pochorilla 55 000, Schopper 12 400, míg a pesti Jurenák vaskereskedő 1100 kaszát szállított.[38] Csak a kaszanyelek gyártása és azok felszerelése folyt a fegyvergyárban, de abból július hónapban itt csak 8000 darab készült, míg a pest-budai céhek ugyanakkor 60 000 darabot szállítottak.[39]

A teljesség kedvéért meg kell említenünk, hogy a vidéki vasgyárak vezetői is felfigyeltek a konjunktúrára, s hajlandónak mutatkoztak fegyvergyártásra. Elsőnek május végén Ung megye közölte, hogy a megyében levő felsőremetei vasgyár igazgatója, Pondelicsek Béla hajlandó 14 nap alatt átállni fegyvergyártásra, s kötelezettséget vállalni havi 600 fegyver gyártására, ha legalább 10 000 darabot rendelnek tőle.[40] Batthyány utasítására

Marziani ezredes tárgyalásokat is kezdett a felsőremetei vasgyárral, de a szerződés aláírása — a gyárigazgató visszalépése miatt — végül is elmaradt, és csak az elkészült fegyverek átvételében egyeztek meg.[41]

A gömöri alispán is jelezte, hogy Schlosser Ernő gyáros — akivel a megye a nemzetőrség felfegyverzésére hat rézágyú és 8000 puska gyártására szerződött — hajlandó volna rövid idő alatt napi 2—300 darab fegyver előállítására berendezkedni, ha nagyobb mennyiséget rendelnének nála.[42] Friedler és Alexis kassai fegyverművesek egy Kassán létesítendő gyárra tettek ajánlatot. Batthyány késznek mutatkozott velük 50 000 darab, rövid idő alatt szállítandó fegyverre szerződést kötni, de tudomásunk szerint ebből sem lett semmi.[43] A resicai vasműről pedig tudjuk, hogy Asbóth Adolfnak, a bányakerületi nemzetőrség kapitányának utasítására hat vaságyút és 5000 lándzsát készített a megyei nemzetőrség számára.[44]

Géczy Péter — akit áprilisban a felső-magyarországi bányavidék biztosaként küldtek ki az ottani arany- és ezüstkészletek számbavételére — május elején felhívta a figyelmet a napóleoni háborúk alatt Liptó megyében még működött, de 1813-ban leállított hradeki fegyvergyárra.[45] A kérdéssel az iparügyi, a hadügyi és a pénzügyminisztérium is foglalkozott és augusztusban döntés is született a gyártelep megtekintéséről, de a vállalkozásból végül semmi sem lett.[46] Nem járt — legalábbis egyelőre nem — sikerrel a Kossuth által ajánlott Tibely breznóbányai gyárossal szuronyok készítésére kötött szerződés sem.[47] A Kossuth kezdeményezésére augusztus végén—szeptember elején kibontakozó nagyvonalú szervezőmunka, amely Besztercebánya és Kassa központtal akarta a felső-magyarországi bányavidék vasműveit a fegyvergyártás szolgálatába állítani,[48] az általunk tárgyalt időszakban nem hozhatta meg gyümölcseit. Később pedig az osztrák csapatok előrenyomulása keresztezte ezeket a terveket.

2. Külföldi fegyvervásárlás

Miként a fegyvergyár felállításának terve, a külföldi fegyvervásárlásra tett lépések is korábbiak a kormány hivatalba lépésénél. Ezt bizonyítja, hogy április 12-én Kossuth első pénzügyminiszteri rendelkezésével a pozsonyi kincstári felügyelőséget utasítja, hogy fizesse ki a nemzetőrség felfegyverzésére Batthyány által vásárolt 1750 darab fegyvert.[49] Ezek a fegyverek valószínűleg Bécsből származtak. S nyilván nem kell messze keresnünk az 5000 fegyvernek forrását sem, amelyre a kormány Batthyánynak április 19-én a nádorhoz intézett levele szerint már leszerződött.[50] Ez Pálffy Móric tevékenységének eredménye volt, aki április 29-én (a fegyvergyári szerződés aláírása napján!) az örökös tartományokban 50 000 fegyver rendelésére kapott felhatalmazást, — ha a szerződő felek két héten belül megkezdik a szállítást és a lekötött mennyiséget egy éven belül leszállítják.[51] Pálffy május 10-ig — ideiglenes megbízása lejártáig — összesen 440 puskát vett át véglegesen, 7000 fegyverre kötött szerződést és újabb 13 000 darab szállításáról folytatott tárgyalásokat.[52]

A kormány egyidejűleg megpróbált nagyobb mennyiségű fegyvert szerezni Angliából is. A gondolatot a nádor vetette fel még április 6-án egy

Batthyányhoz írott levelében, amelyben rámutatott, hogy a katonai fegyvertárakban levő puskák vagy a sorkatonaságnak kellenek, vagy használhatatlanok, ezért külföldről, elsősorban Angliából tartaná kívánatosnak a szükséges fegyverek megszerzését.[53] A gondolat Batthyánytól sem volt idegen. Blackwellnek, az angol kormány ügynökének feljegyzései szerint április 21-én Pesten tárgyalásokat is folytattak arról, hogy miként lehetne Angliából 100 000 fegyvert szerezni Magyarország számára.[54] Miután Blackwell tanácsaival egyidejűleg azt is közölte, hogy ő sem közvetlenül, sem közvetve nem vehet ebben az akcióban részt, egyelőre mi sem történt.[55] A miniszterelnök azonban Palmerston ismert, a független magyar kormány iránt tanúsított tartózkodó magatartásának ismeretében sem mondott le az angol segítségről. Május 16-án kelt, az előző napi minisztertanács nagyfontosságú döntéseiről tájékoztatva a külügyminisztert, egyben utasította: tegye meg a megfelelő lépéseket, ,,miszerint az angol kormány Magyarország jelen helyzetében, ennek számára nagyobb számú fegyvert engedjen át".[56]

Az angol fegyverekre — legalábbis egyelőre — nem sok kilátás volt. Így érthető, hogy a kormány türelmetlenül várta a tudósítást Marziani bécsi küldetéséről, tárgyalásainak eredményéről. A május 26-i minisztertanács döntést is hozott: a miniszterelnök utasítsa Pulszky Ferenc külügyi államtitkárt, hogy ,,adjon sietve értesítést, hogy Marziani ezredes [!] azóta, mióta Mészáros hadügyminister Bécsből eljött, a fegyver beszerzésére nézve mi lépéseket tett, s általában ezen ügy jelenleg mi stadiumban van?"[57] Pulszky jelentését azonban feleslegessé tette Marziani gyors hazatérése.

Marziani már június 2-án benyújtotta kimutatását a hadügyminiszternek arról, hogy az általa kötött szerződések alapján év végéig milyen fegyverkészletek várhatók.[58] A szerződéseket — egy kivétellel — bécsi kereskedőkkel, illetve gépgyárosokkal kötötték. Ezek szerint a kimutatásban szereplő nyolc cégnek 25 000 fegyvert, 5300 puskaszerszámot (zárat) és 10 000 ,,körömvasat" (a régi kováspuskák gyutacsossá történő átalakításához szükséges alkatrészt) kellett szállítania.

Az 1848. év végéig szállítandó tervezett tételek megoszlása a következő:

1848. év, hónap	Früh-wirth 4000 fegyver	Doják 1000 fegyver	Schmidt 2000 fegyver	Specker 12 000 fegyver	Thyssen-barth és Bohlin-ger 6000 fegyver	Pfann-kuche 2700 szerszám	Olbrich 2600 szerszám	Florian Schütz 10 000 körömvas
Május	200	—	—	—	—	100	100	2 000
Június	200	200	100	—	—	800	200	1 000
Július	200	200	200	150	200	1000	450	1 000
Augusztus	320	200	400	850	600	800	600	—
Szeptember	320	200	400	1000	600	—	750	—
Október	320	200	400	1000	500	—	500	2 000
November	320	—	500	1000	500	—	—	2 000
December	320	—	—	1000	500	—	—	2 000
Összesen	2200	1000	2000	5000	2900	2700	2600	10 000

A fentiekért 1848 végéig kifizetendő összegek:

Hónap	Frühwirth (Bécs)	Doják (Bécs)	Schmidt (Bécsújhely)	Specker (Bécs)	Thyssenbarth és Bohlinger (Bécs)	Pfannkuche (Bécs)	Olbrich (Steyer)	Florian Schütz (Bécs)	Ft összeg
Május	2700	—	—	—	—	200	200	416	3 516
Június	2700	2700	1350	—	—	1600	400	208	8 958
Július	2700	2700	2700	2 325	3100	2000	900	208	16 633
Augusztus	4320	2700	5400	11 475	8300	1600	1200	—	34 995
Szeptember	4320	2700	5400	15 500	8300	—	1700	—	37 920
Október	4320	2700	5400	15 500	8300	—	1000	416	37 636
November	4320	—	6750	15 500	8300	—	—	416	35 286
December	4320	—	—	15 500	8300	—	—	416	28 536
						Összesen:			203 480

Elég egy pillantást vetni az első kimutatásra, hogy megállapíthassuk: a 25 000 fegyverből a tervezet szerint 1848-ban csak mintegy 13 000 darabot adtak volna át a szállítók, mivel Frühwirt a 4000-ből csak 2200-at, Specker a 12 000 darabból 5000-et, Thyssenbart & Bohlinger pedig a 6000-ből 2900 darab szállítását vállalta az év végéig. Marziani egyidejűleg azt is közölte, hogy Frühwirt, Doják, Pfannkuche és Olbrich vállalták, hogy hetenként szállítanak. Ezért a fegyverfőfelügyelő azt javasolta, hogy mind ezeket, mind a többi szállítót, a külügyminisztérium mellett működő bécsi illetményhivatal útján fizessék.[59]

Az átadásnak ez a szerződésben kikötött üteme azonban csak terv maradt. Marziani reklamációjára ugyanis Bécsből azt közölte július 22-én a pénzügyminisztériummal Zsedényi Eduárd külügyminiszteri tanácsos, hogy „a kebelbeli díjazó hivatal" még semmiféle kifizetést nem eszközölhetett, mivel a szerződött felek nem tartják magukat a megállapodáshoz, és ők (ti. a bécsi magyar külügyminisztérium) még egyetlen fegyvert nem kaptak.[60] Időközben azonban párhuzamosan tárgyalások folyhattak a határidők módosításáról, mert július 26-án a pénzügyminisztérium közölte a külügyminisztériummal, hogy a szállítók haladékot kaptak a júliusban esedékes tételek augusztusi szállítására.[61] Ennek megfelelően a módosult szállításokról (illetve kifizetésekről) Marziani július 31-én új kimutatást közölt a pénzügyminisztérium útján a bécsi illetményhivatallal.[62]

A kimutatásból Frühwirt 1849-re is átnyúló szállításai esetében nem lehet megállapítani, hogy a december 31-ig leszállítandó mennyiség ebben a második nyilvántartásban azért kisebb-e, mert május—júniusban szerződés szerint szállított, vagy azért, mert az 1848-ban szállítandó mennyiséget csökkentették. Az azonban világos, hogy sem Doják, sem Schmidt nem tartották be a szerződést, ami körülbelül 500 fegyver kiesését jelentette. Specker a szerződésnek megfelelően júliusig nem szállított, Thyssenbarth pedig újabban csak augusztusra vállalta a szállítások megkezdését. A má-

sodik kimutatásban új a sziléziai Würbenthalból Eisenbach neve, akivel az év végéig 20 000 vágószurony szállítására kötöttek szerződést, valamint „a breznóbányai Tibely", aki az egyezség szerint annyi szuronyt ad, „amennyit lehet". Az új ütemezés megvalósulását nem tudjuk pontosan követni, mert a fegyverfőfelügyelői osztály iratai — mint ismeretes — hiányoznak, és az iktatókönyv bejegyzései alapján nehéz pontos képet nyerni az I. M. Müller szállítmányozó által Pestre továbbított fegyverekről.[63] Emellett a szállításokat zavarhatta, hogy — a jelek szerint — még a szeptemberi végleges tilalom előtt, az osztrák kormány átmenetileg augusztus végén is akadályozta a Magyarországra irányuló fegyverszállítást.[64] Viszont arról is tudunk, hogy Pfannkuche Gusztáv bécsi gépgyáros szeptemberben ajánlatot tett, hogy az általa szállított hengeres (gyutacsos) puskalakatokat (fegyverzárakat) a szokott áron és minőségben nagyobb mennyiségben is hajlandó szállítani.[65]

Az örökös tartományokból való fegyverszállítók között érthetetlen módon nem szerepel Marziani egyik kimutatásában sem A. V. Lebeda prágai fegyvergyára (kais. könig. landesprivilegierte Gewehrfabrik), holott a jelek szerint kapcsolatban állott a magyar kormánnyal. Már július 4-én intézkedtek ugyanis, hogy a pénzügyminisztérium utaljon Lebedának előleget, s július 16-án pedig Batthyány arra figyelmezteti Kossuthot, hogy a Prágából a napokban érkező „fegyver részletek" kifizetésére tartson készen vagy 12 000 forintot.[66] Az iktatókönyv szűkszavú bejegyzései szerint a Lebeda gyár eddigelé nem ismert szállítmányait is Müller „küldész" továbbította Magyarországra.[67] Prágában a magyar kormány kapcsolatban állott még a már említett Sellier és Bellot lőkupakgyárral, amellyel — Görgey ismertetett augusztusi útjának eredményeként — 20 millió csappantyú szállításáról tárgyalt.[68]

Mindezek az erőfeszítések, bármily széles körűek is, nem biztosíthatták volna szeptemberre az önvédelmi harc fegyverszükségletét. A fenti szerződések alapján júniustól szeptember végéig a legjobb esetben — beleértve a Lebeda cég ismeretlen, de feltételezhetően nem nagy szállítmányait — mintegy 5000 darab fegyvert eredményezhettek, amelyet a délvidéki „kis háború" felszívott volna, — és hol volt akkor még a cséphadarós-kaszás nemzetőrség több százezres tömege? Hogy az 1848 szeptember—októberében felállított új honvédzászlóaljaknak mégis jutott fegyver, mégpedig korszerű fegyver, az jelentősen annak volt köszönhető, hogy az örökös tartományok határain túl, Belgiumból és Angliából is vásárolt a kormány fegyvereket.

Az angliai fegyverszerzés gondolata, láttuk, már igen korán felvetődött. Blackwell tájékoztatása azonban a jelek szerint nem lehetett kielégítő, mert ez irányban mi sem történt. Pázmándy Dénes és Szalay László frankfurti küldetése azután új lehetőségeket tárt fel. A küldöttek már május 27-én kelt, a minisztériumhoz intézett beszámolójukban jelezték, hogy ajánlatot kaptak: egy kereskedő hajlandó Magyarország számára két-három hónap alatt 10 000 puskát szállítani.[69] Végleges döntés azonban csak akkor született, amikor Pázmándy az országgyűlés megnyitására hazaérkezett. Ekkor kerül sor Sztankó Soma honvéd főhadnagy, a miniszterelnök nemzetőrségi

ügyekkel foglalkozó elnöki titkárának belgiumi küldetésére, akit Batthyány július 1-én egyelőre 10 000 fegyver vásárlásával bízott meg.[70] Sztankó főhadnagy azonnal útnak indult, tárgyalt a belga hadügyminiszterrel, aki a 10 000 puska helyett ágyúkat lett volna hajlandó átengedni. Majd Lüttichben talált is megfelelő fegyvereket. Ezt követően Londonba ment, és ott is tájékozódott. Gyors és eredményes útjára jellemző, hogy időközben megérkezett tudósítása alapján július 19-én Batthyány már elküldte a fölhatalmazást az angol fegyverek megvételére.[71] Sztankó ezalatt visszatért Brüsszelbe és *július 20-án* átadta az *első belga fegyverküldeményt:* 1190 darab puskát a szállítmányozónak.[72]

Sztankó főhadnagy Marziani szervezéséhez viszonyítva káprázatos eredményeket ért el. Wodianer és fia „álladalmi bankárok" számára (akiknek avizója alapján a brüsszeli Trumpet bankház Sztankó rendelkezésére állott) a magyar pénzügyminisztérium július 12. és augusztus 19. között 212 000 pft-ot utalt ki (az előirányzott 160 000 helyett) és ebből az augusztus 9—16. közötti héten 94 000 pft-ot;[73] Eredményeként augusztus közepéig Sztankó 9000 fegyvert vásárolt, s jelezte, még 5000 darabot vehet, ha a maradék 20 000 pft-jához kap még 40 000-et. Egyidejűleg közölte, hogy hetenként még újabb 1000 darab fegyvert küldhet, ha erre 12—12 000 pft-ot kap. Továbbá vehetne 20 000 kovás fegyvert is, ha erre volna a minisztériumnak még 200 000 forintja.[74] Batthyány megkeresésére Kossuth azonnal gondoskodott mind a sürgősen szükséges 40 000, mind a heti 12 000 pft utalványozásáról.[75] Az ütem szeptemberben még fokozódott, mert — mint a pénzügyminisztérium augusztus 31-i jelentése közölte — a Sztankó számára utalványozott összeget heti 32 000 forintra emelték.[76] Eredménye nem is maradt el. Sztankó pontos kimutatása szerint július 20—október 5. között, 20 alkalommal, 24 355 darab puskát és 3 812 000 gyutacsot küldött Bécsen át haza a kiutalt 305 208 pft ellenében.[77]

Ezek között a fegyverek között akadt angol is,[78] bár többsége Lüttichből származott. Az első belga szállítmánynak nagy volt a sikere a szakértők körében. Annál nagyobb nyugtalanságot okozott, hogy a folytatás elakadt. Batthyány augusztus 14-én jelezte is ezt Pulszkynak: „A Sztankó Soma által részünkre megvásárolt fegyverekből mindeddig az első szállítványnál több ide még nem érkezvén, — felszólítom önt, hogy a dolognak miben létére szorgalmas figyelmét fordítsa, a netalán előgördített akadályokat erélyesen mozdítsa el".[79] Augusztus 19-én pedig a Dunagőzhajózási Társaságot figyelmeztette, hogy a külföldön vásárolt fegyverek Pestre szállítása lassan folyik, ügyeljenek tehát arra, hogy ezeket ne hevertessék a bécsi raktárakban.[80] Ahogy romlott azonban a Béccsel való kapcsolat, úgy roszszabbodtak az Ausztrián át érkező fegyverszállítmányok esélyei. Így történhetett, hogy szeptember 13-án — a miniszterelnöki megbízatás ismételt elvállalása után — Batthyánynak Wodiánerhez kellett hasonló ügyben fordulnia. Sztankó Soma ugyanis legutóbb azt jelentette, hogy 15 000 fegyvert indított útnak Bécsbe, de abból a szállítmányból csak 10 000 darab érkezett meg Pestre.[81] Ennek oka az volt, hogy augusztus végén—szeptember elején időlegesen, majd szeptember végén teljesen megtiltotta az osztrák belügyminisztérium a fegyverkivitelt Magyarországra.[82] Így az

időközben Londonból és Lüttichből érkező szállítmányok már Bécsben rekedtek.[83]

Sztankó legjelentősebb szállításai augusztus legvégén, főleg azonban szeptember során érkeztek Bécsbe. Ha feltételezzük, hogy szeptember utolsó hetében már nem engedték azokat tovább, úgy valószínű — a szállítások volumenének ismeretében — hogy legalább 7—8000 fegyvert tartóztattak fel, amelyek nem, vagy csak késve és csempészúton kerültek be az országba.[84] Így a Marziani-féle fegyvervásárlásokkal együtt, mai ismereteink szerint, szeptember végéig csak mintegy 20—22 000 fegyver érkezett volna, ha Kossuth — látva az események fejlődését — augusztustól a maga egyéni akcióival erőteljesen nem vesz részt a fegyverszerzésben.[85]

Kossuth kezdeti lépéseit ez ügyben nem ismerjük. Nem ismerjük a körülményeket sem, miként került kapcsolatba G. A. Wimmerrel, aki vállalkozott arra, hogy fegyvervásárlásra Londonba utazik, sőt megkísérli Palmerston útján kölcsönt szerezni a magyar kormánynak.[86] Csak annyit tudunk, hogy nevezett megbízott már augusztus 6-án és 8-án Londonból küldte tudósításait Kossuthnak. A pénzügyminiszter augusztus 15-én kelt válaszából tudjuk,[87] hogy Wimmer megvett 22 000 szuronyos puskát, amelyeket — mint nehéz és alkalmatlan fegyvereket — előtte egy hónappal a szakértő Sztankó Soma nem vásárolt meg. Wimmer egyben árjegyzéket is küldött, amelyből Kossuth szeptember 1-ig történő megvételre 7300 fegyvert jelölt ki, s közölte, hogy az érte járó 110 000 forintot három nap alatt utaltatni fogja.[88] Kossuthnak csak az volt a kikötése, hogy ezek a fegyverek még október előtt megérkezzenek, mert addigra már a pesti fegyvergyár is termel. Wimmer küldetésének további eredményeit, a megvásárolt fegyverek hazakerülésének útját és idejét nem ismerjük.[89]

Kossuth másik ismert lépése Szalay László pénzügyminiszteri titkárnak — a Hunyadi-szabadcsapat későbbi parancsnokának — Bécsbe küldése fegyverszerzés céljából. Mivel addig alig érkeztek számottevő mennyiségben fegyverek, Kossuth szükségesnek látta a biztosabb beszerzés érdekében túlfizetni azokat. Ezért mikor Szalay azt közölte, hogy Bécsben lehetőség volna 5000 puskát beszerezni darabonként 18 pft-jával, Kossuth ezt is elfogadhatónak tartotta.[90] „Az ár nagy — írta augusztus 12-én Pulszkynak —, de fegyverrei szükségünk még nagyobb."[91]

Valószínűleg a Szalay által jelzett lehetőség realizálódott az augusztus 20-án A. D. Bastlerrel 4220 darab, részletekben szállított fegyverre kötött szerződésben.[92] Szeptember végéig ebből 41 600 pft értékben 2425 darabot szállítottak „loco Bécs". Ez valószínűleg még eljutott Pestre, mivel a külügyminisztérium által jelzett utolsó átadási dátum szeptember 26. volt.[93]

Kossuth lépéseit — útjaik elválásának világos jelét — Batthyány nem nézte jó szemmel. Ezért Szalay vállalkozásáról értesülve elhatározta, hogy sürgősen kiküld valakit Bécsbe, aki az új lehetőségeket kihasználja, és így keresztülhúzza pénzügyminisztere terveit. Nem minden él nélkül írta ezért Kossuthnak augusztus 16-án — egy nappal közismert éles levélváltásuk után — hogy „Bécsbe *biztos embert* [kiemelés a szerzőtől] kívánnék tüstént küldeni, ki az ott található fegyvereket azonnal összevásárolja".[94] Mikor pedig szeptember elején bécsi útja alkalmából arról értesült, hogy Kossuth

az ő tudta nélkül vásárol Angliában fegyvereket — miközben neki a kért 200 000 forintra várakoznia kell — Pulszky útján komoly szemrehányást tett Kossuthnak.[95]

Áttekintésünk végére érve, meg kell még említenünk, hogy a fentieken kívül ismerünk más fegyverszerzési kísérleteket, amelyek eredménytelenek voltak, vagy amelyeknek kimenetele teljesen ismeretlen. Így például mind a miniszterelnöknél, mind az iparügyi miniszternél jelentkeztek ajánlkozók, megbízottak, akik fegyverszerzésre vagy közvetítésre vállalkoztak.[96] Tudjuk Görgey emlékirataiból, hogy őt pl. Szmirnába és Konstantinápolyba akarták küldeni fegyvervásárlásra. Tudunk arról, hogy Csányi László, a Dráva menti tábor kormánybiztosa maga is próbált fegyvert szerezni, és Kossuth ezt élénken támogatta.[97]

A fegyverszerzés kétségtelenül legeredetibb kísérlete Pulszky nevéhez fűződik. Nevezett augusztus végén, amikor értesült arról, hogy Lipcséből az L. G. Ottens cég egy zimonyi kereskedőnek 84 láda (2001 darab) fegyvert szállít, az osztrák belügyminisztériumtól követelte annak feltartóztatását, és készpénzfizetés mellett a magyar kormánynak történő átadását.[98] Hasonlóképpen járt el az ezzel egyidejűleg Horvátországon át a szerb felkelőknek szállítani tervezett 1800 (bécsi) mázsa kartácsgolyó esetében is.[99] Nem rajta múlott, hogy ez abban a helyzetben nem járt sikerrel.

3. A nemzetőrség fegyverzete 1848 nyarán

De milyen fegyverzete volt a nemzetőrségnek? Mi jutott kezébe az átalakított, gyártott vagy külföldön vásárolt sok ezer fegyverből? Mit tett, — mit tudott tenni a minisztérium, az Országos Nemzetőrségi Haditanács a fegyverzet színvonalának javítása terén? Hiszen a fent ismertetett fegyverek zöme csak szeptemberre érkezett meg, így azokat a honvédség felfegyverzésére kellett használni.

De a nemzetőrség nem várt türelemmel ezekre a szállítmányokra, hiába igyekezett a sajtó a közvéleményt megnyugtatni, hiába terjesztette jókorán az angliai fegyvervásárlás hírét. A kérelmek április 20-a után is ugyanúgy özönlöttek, mint addig, és hangoztatták: a fegyverszállítmányok késedelme vagy elmaradása lelohasztaná a nemzetőrség iránti lelkesedést.[100] De hangzottak el ennél nyomósabb érvek is. Ilyen volt Szeged városáé, amely április 28-án kelt levelében 1000 puskát és négy ágyút kért 2564 főnyi nemzetőrségének. Kérelmét a bácskai kincstári kerület, elsősorban Kikinda és Nagybecskerek szerb lakosságának mozgalmaival, valamint a szomszédos Horgos helység parasztságának „vésztjósoló" magatartásával indokolta.[101]

Szeged kérelme nem volt egyedülálló. Ezért a kormány, amint tehette, a nemzetiségi és parasztmozgalmak miatt azonnal utalt fegyvert a szerinte leginkább rászoruló megyéknek és városoknak. A fegyvertár megvizsgálásának másnapján, április 28-án Batthyány azonnal utasította Ottinger ideiglenes hadügyminisztert, hogy

Bihar megyének	2000 db
Csongrád megyének	1500 db
Torontálnak	1000 db
Máramarosnak	1000 db
Zólyomnak	300 db
Szeged városának	1500 db
Székesfehérvárnak	500 db
Libetbányának	250 db
Besztercebányának	400 db
Összesen	8450 db

lőfegyvert „rakaszokba" csomagolva szállításra készen tartson.[102] A miniszterelnök egyidejűleg jóváhagyta a kijelölt törvényhatóságoknak a kiutalt fegyver mennyiségéről szóló értesítést, amely nyomatékkal figyelmeztette azokat a nemzetőrségi kvalifikációra, egyben meghagyva nekik: „miszerint mindazoknak, kik a nemzetiség tekintetében veszélyesnek tarthatók, vagy kik a nemzetőrségbe beállani vonakodnak, vagy pedig kik a belcsend és nyugalom megzavarhatása tekintetében gyanúsak lennének, fegyver ki ne szolgáltassék".[103] Az értesítés egyben a XXII. tc. 12. §-ára hivatkozva leszögezi, hogy a tehetőseknek a fegyvert meg kell váltaniuk 14 ft 18 kr-ért, amiből sejthetően az ekkor szállításra kijelölt fegyverek — mivel drágábbak voltak — gyutacsos puskák lehettek.[104]

A tervezett elosztás végül is — eddig ismeretlen okok következtében — nem a fentiek szerint valósult meg. Április 30-án az ideiglenes hadügyminiszter az elsőroltakból a budai főhadparancsnokságot csak Torontálnak 1000, Szegednek 1200 és Székesfehérvárnak 5000 fegyver előkészítésére utasította.[105] Ezek a városok kapták azután meg május 2-i kelettel, Deák aláírásával — de egyébként változatlan szöveggel — Batthyány értesítését.[106] Deák egyidejűleg Kecskemétnek is utalt 500 puskát.[107] Majd rövid egymásutánban május 4-én Debrecennek 1000, Pécsnek 500, május 5-én Bars megyének 2000, Biharnak 2000, május 7-én Nagykőrösnek 1000 és május 10-én Zilah városának 200, Nagyszombatnak pedig 100 fegyvert utaltatott.[108] Az időközben Bécsből visszatért Batthyány május 13-án még elrendelte, hogy Losonc városának is adjanak 200 fegyvert.[109]

Mindez azonban nem kizárólag a budai fegyvertár közelmúltban felfedezett készletéből került ki. Deák ugyanis eleve értesítette Bihart, hogy a kiutalt fegyvereket Pétervárадon, Pécset pedig, hogy azokat Eszéken kell átvenniük.[110] Batthyány pedig május 24-én azt tudatta Torontállal, hogy az 1000 puskát az eszéki várból kell elszállítaniuk.[111] Vagyis május 13-ig a budai fegyvertárból csak 6700 darab fegyvert adtak ki. Május 16-án azután Batthyány, amikor közölte Ottingerrel a honvédtoborzás megkezdését, egyben utasította: az önkéntesek számára „a fegyvertárban levő 6000 darab puskából négyezer darabot elküldhetési állapotban készen tartson".[112] Ezzel a rendelkezéssel nem zárult még le végleg a fegyverjuttatás az állandó nemzetőrség számára. Május 25-én Kassának utaltak 800,[113] május 28-án pedig Gyöngyös városának 200 darabot.[114]

Ez utóbbi kiutalásnál a miniszterelnök hangsúlyozta: kovás fegyvereket adjanak ki. Amennyiben csak új mintájú szuronyos fegyverek vannak raktáron, a pesti nemzetőrség kovás fegyvereivel kell azokat becserélni. Ebből arra következtethetnénk, hogy az eddigi kiutalások a raktárban elheverő régi kovás fegyverekből történtek. Ez azonban legfeljebb csak részben lehetett így, mert a Kecskemét számára történt kiutalás után három nappal külön közölték a várossal: az új mintájú fegyverek betanítására küldenek 2—2 tizedest, illetve közlegényt, gondoskodjanak tehát napidíjukról.[115] Batthyány pedig a Losonc számára történt utalásban kifejezetten „csappantyús lőfegyver"-t emleget. Ezek szerint feltételezhetjük, hogy kezdetben, a honvédtoborzás megindulásáig, a vidéki nemzetőrség kezébe is kerültek korszerű fegyverek.[116]

A többi fegyvertárból kikerült puskáról kevesebbet tudunk. Eszékről Pécsen és Torontálon kívül június elején Csányi számára is utaltak 400 fegyvert, de ezek minőségét nem ismerjük.[117] Pétervárадról — Biharon kívül — a törökbecsei nemzetőrség is kapott 400 puskát.[118] Augusztusban a Zombor környéki nemzetőrség őrnagya is szerzett innen 400 fegyvert, amelyekről azt jelentette, hogy „a puskák a régi nehéz félék, — de más különben jók".[119] Temesvárról a megye kapott 1500 fegyvert,[120] majd az oravicai nemzetőrség 300 szuronyos és Arad városa 1000 „vágószuronyos" fegyvert.[121] Emellett május végén Krassó és Zólyom megyéknek is utaltak, meghatározatlan („nélkülözhető") mennyiséget a temesvári (vagy alternatíve a pétervárади) fegyvertárból, de ezen intézkedések eredményét nem ismerjük.[122]

Mindez együttvéve azt jelenti, hogy a nemzetőrség számára *a budai fegyvertárból május végéig körülbelül 9500, a vidéki fegyvertárakból pedig augusztus közepéig* — legalábbis az ismert adatok szerint — körülbelül 8—10 000 fegyvert adtak ki.[123] Mindez persze nem végleges adat, mert tudunk például arról, hogy július 8-án Pestről nagyobb fegyverszállítmányt indítottak útnak a pozsonyi és a komáromi nemzetőrség számára.[124] Augusztus közepén pedig Szegeden át küldött a kormány 1000 fegyvert a torontáli nemzetőrségnek.[125] Ezen felül a táborba szállt nemzetőrség kapott a külföldről érkezett fegyverekből is. Így utalt ki Marziani — Batthyány utasítására — a Sztankó által küldött fegyverekből augusztus 9-én 1000 puskát az Óbecsén tartózkodó jászkunoknak, majd augusztus 20-án 599 fegyvert Kanizsára, Csányi seregéhez.[126]

Mindez természetesen igen kevés volt. Hiába hangsúlyozta a sajtó, hogy a nemzetőrség felfegyverzése csak részletekben, öt-hat év alatt valósítható meg,[127] a kérelmek áradata tovább nőtt.[128] Már Deák leszögezte május elején, megválaszolva nem teljesíthető kéréseket: a minisztérium rendelkezésére álló fegyverek mennyisége olyan csekély, hogy azokat a helységeket is nehezen tudja ellátni, ahol zavargások törtek ki, vagy kitöréssel fenyegetnek.[129] Visszatérése után Batthyány ugyanilyen szellemben válaszolt. Legfeljebb ekkor már azt is hozzátette, hogy a honvédségnek sem elegendőek a meglevő fegyverek.[130] A lassan kialakuló munkamegosztás eredményeként ez a feladat később a Nemzetőrségi Haditanácsra hárult, amely a fegyverfőfelügyelőtől tudakolta a fegyverkészlet állását. Marziani pedig rendre csak

azt közölhette, hogy a fegyvertár üres. Így a Haditanács még július végén is így válaszolt a kérelmezőknek: a kérelmeket a legjobb akarattal sem teljesítheti, „mert a számos megrendelések után sem kaphattunk még puskákat".[131]

Ezek után nem csodálkozhatunk, ha arról hallunk, hogy a monori nemzetőrség türelmetlenségében feltartóztatta a honvédeknek szánt fegyvert,[132] Rimaszombat pedig a kormány elől akarta megvásárolni Daniel Specker bécsi fegyvergyárostól a Marziani által már lekötött fegyvereket.[133] Azon pedig még a minisztérium sem akadt fönn, ha egyes — főleg a határhoz közel eső — városok a maguk erejéből próbáltak külföldről fegyvert hozatni nemzetőrségüknek.[134]

Mit tehetett még a kormány a helyzet javítására? Mindenekelőtt a május 18-i minisztertanács Magyarországból és kapcsolt részeiből *„a fegyver minden nemének" kivitelét* időlegesen *felfüggesztette.*[135] Majd a június 6-i fontos minisztertanács, amely 100 000 hadikasza készíttetését határozta el, felhatalmazta a hadügyminisztert, hogy a nemzetőrséget ideiglenesen vadászfegyverekkel is felszereltetheti.[136] Ezeknek a megyénként felállítandó „vadászcsapatoknak" tervezetét Baldacci már június 10-én eljuttatta Mészáros Lázár hadügyminiszterhez,[137] aki pedig rövidesen a sajtóban megjelent rendeletben szólította fel a nemzetőröket, hogy akiknek vadászpuskájuk van, haladéktalanul szolgáltassák vissza a netalán kapott kincstári fegyvert.[138]

A fegyvergyártás és vásárlás aggasztó elhúzódása július közepén újabb elhatározást érlelt.[139] A július 24-i dátummal megjelent belügyminiszteri körlevél komoly kísérlet a hazai fegyvergyártó kisipar és kereskedelem ellenőrzésének megteremtésére.[140] A rendelet a következő intézkedéseket tartalmazza:

1. A fegyverműveseket rendőri „felvigyázat" alá helyezi; csak „hadi fegyvert" szabad készíteniük, és ha készítményeikre a hatóság nem tart igényt, akkor szabad azokat eladniuk;

2. Minden hatóság köteles azonnal jelenteni: *a)* mit, mennyit és milyen időtartam alatt tudnak készíteni a területén levő fegyverművesek, *b)* mi az a készlet, ami jelenleg náluk eladásra készen áll, mert mindent: puskát, kardot, dzsidát készpénzért átvesz a kormány;

3. A fegyver- és vasáruboltokat rendőri ellenőrzés alá veszik; azok készleteiket és minden új árut kötelesek bejelenteni;

4. Fegyvert és lőszert csak katonai vagy hatósági engedéllyel lehet szállítani — ellenkező esetben az még erőszakkal is feltartóztatandó;

5. A kereskedőknél található lőpor- és golyómennyiség időről időre összeírandó.

Az ezzel egyidejűleg kelt másik belügyminiszteri körlevél nem az egész országhoz, hanem csak a középső, többnyire magyarlakta megyékhez fordult.[141] A rendelet kimondja, hogy előbb a fegyvergyűjtőket, birtokosokat adakozásra kell felhívni, majd *„irattassék össze minden fegyver, melly a hatóság területén belől akár nemzetőröknél, akár másoknál található".* (Kiemelés a szerzőtől.) A rendelkezés kimondja, hogy a nemzetőrségnél annyi fegyvert kell hagyni, amennyi a rend fenntartásához kell, a többit fel kell küldeni a hadügyminisztériumnak.

Látjuk, Szemere Bertalan igen komoly, csak a legsúlyosabb helyzetben megengedhető szükségrendszabályokhoz nyúlt. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a közvélemény már elő volt erre készítve, mégpedig nem is a radikális sajtó által. Még június közepén megjelent a Nemzetőr című lapban egy olyan cikk, amely a felfegyverzés botrányos lassúságát tette szóvá.[142] Az ismeretlen szerző tízpontos javaslatában többek között tanácsolja, hogy a puskaművesek csak katonai fegyvereket gyártsanak, a vas- és rézhámorok ágyút és lándzsákat öntsenek, hívjanak be külföldi szakembereket, a magánosoktól vegyék kölcsön azok fegyvereit.

A rendelet eredményeként befutott *országos fölmérés* nem hozott felszínre szenzációs tartalékokat, adatai mégis hasznosak.[143] Az ebből készült, augusztus 15-én a miniszterelnöknek és hadügyminiszternek benyújtott összefoglalás — többek között — a következőket tartotta fontosnak kiemelni: *a)* Sztáray gróf felsőremetei vasgyárában szeptember 1-ig 600 fegyver készül (a gyárral Szabolcs megye 3000 fegyverre kötött szerződést); *b)* Székesfehérvárott 316 mázsa finom lőpor van; *c)* Pozsony városában egy gyógyszerésznél 2000 tűzköves puska (à 12 pft) eladó; *d)* Eperjesen Horváth Pál lőpormalma évente 300 mázsa közönséges lőport, míg egy másik ugyancsak 300 mázsát termel, de ha kell, előbbi évente 500, utóbbi pedig 1000 mázsát állít elő.[144]

Ilyen szegényes készletek mellett érthető, hogy a fegyverkészítő kisiparosok, a puskaművesek termelése is komolyan számba jöhetett. Miután a fegyvergyár június 14-én megkapta a mintafegyvert, ezért azt rövidesen a puskaműveseknek is rendelkezésére bocsátották.[145] S ha az így készült fegyver drágább is volt, akadt megrendelő elég. A Nemzetőrségi Haditanács ezért mintarajzot és hozzávaló magyarázatot is kért Marzianitól, hogy azt kőnyomatban sokszorosítva bocsáthassák az érdeklődők rendelkezésére.[146] A hadügyminisztérium pedig július végén úgy rendelkezett, hogy csak a vártüzérségi kerület szakemberei által kipróbált és a próbalövés bélyegével ellátott lőfegyverek hozhatók forgalomba.[147]

Végül is milyen fegyverzete volt 1848 nyarán a nemzetőrségnek? Ha feltételezzük, hogy mintegy 40 000 darab különböző méretű, súlyú, rendszerű és használhatósági fokú lőfegyver volt országosan a nemzetőrök kezében — mi jutott és milyen arányokban a többieknek? Erre próbálunk meg választ adni a továbbiakban.

Abaúj megyében május elején a 2232 főnyi, önkéntes alapon szervezett nemzetőrségnek összesen 128 lőfegyvere volt. Ung megye azt jelentette május végén, hogy 6000 főnyi nemzetőrsége lényegében fegyvertelen. Pest megye május végén 25 000 főre becsült nemzetőrsége számára csak 1500 fegyvert kapott. Szeged 4267 főnyi nemzetőrsége július elején csak 1500 fegyverrel rendelkezett, Csongrád megye 4000 nemzetőrének pedig csak 1000 fegyvert utaltak ki. Ugyanakkor Arad város körülbelül 1600 nemzetőrének 500 lőfegyvere volt, Debrecenben 2800-ból 1250 személy állami és 260 saját fegyverrel rendelkezett és a 400 lovasból körülbelül 100-nak volt kardja. Zilah 480 nemzetőre közül 120 főnyi csapatnak volt régi, de használható vadászpuskája, 100-nak lándzsája és körülbelül 200 nemzetőrnek kardja.[148]

A helyzet később sem sokat javult. A Hajdú kerületi gyalogos nemzetőrség fegyverei egy július 20-án kelt jelentés szerint a következőképpen oszlottak meg:

Helység	Gyalog nemzetőrök száma	Puska	Dárda	Csákány
Böszörmény	1717	205	328	146
Szoboszló	997	156	453	1203
Nánás	1419	295	448	509
Dorog	681	63	250	336
Hadház	599	159	205	289
Vámospércs	356	30	120	80
Összesen	5769	908	1804	2563

Vagyis közel 500 embernek semmiféle fegyverzete nem volt, lőfegyverrel pedig a nemzetőrök egyötöde sem rendelkezett. Esztergom városának nemzetőrsége a július 23-án tartott szemlén 302 szuronyos és 140 vadászpuskát mutatott fel. Az 1069 főt számláló zászlóalj többi tagja nagyobbrészt „egyenes kaszákkal, s kik még szert erre sem tehetének, hosszúnyelű vas villákkal valának felfegyverkezve". Sopron város 1200 nemzetőre közül ugyanekkor 800 főnek volt részben katonai, részben vadászpuskája.[149]

Augusztus elején a pesti nemzetőrség kezén 3940 kovás és 890 gyutacsos fegyver volt. A körülbelül 6000 főnyi beregi nemzetőrségnek összesen 344 puskája („ebből jó vadász puska lehet mintegy 150, a többi pásztoroktól, kerülőktől öszve szedett, alig 30 vagy 40 lépésre használhatók"), 539 lándzsája és 150 kaszája volt, de — mint a jelentés mondja — „lántsák falusi kovácsok által folytonosan készítetnek". Hódmezővásárhely 2760 nemzetőre közül szuronyos puskával 500, vadászfegyverrel mintegy 60, lándzsával pedig 200 ember volt felszerelve. Zombor és környéke körülbelül 2400 főnyi zászlóalja augusztus közepén csupán 420 vadászfegyvert számlált. Kassa és környéke nemzetőrségének lőfegyverei — leszámítva a kassai körülbelül 300 szurony nélküli puskát — csupán „haszontalan és romlott vadászpuskák" gyűjteménye volt. Így a zászlóaljparancsnok itt dárdák és alabárdok készíttetéséhez folyamodott. S amíg Pécs körülbelül 700 nemzetőrének 500 kovás és 250 lőkupakos fegyvere volt, a legalább ilyen fontosságú Komárom 1240 főnyi zászlóaljában összesen 184 szuronyos, 165 vadászfegyvert és 11 lándzsát találunk. Nagyszombat városában az 526 nemzetőrnek 88 szuronyos és 162 szurony nélküli puskája volt, a többit dárdával szerelték fel. S szeptemberben nemcsak az események sodrában jelentéktelen Kőszeg és környéke 2602 nemzetőrének volt összesen 396 egy- vagy kétcsövű vadászpuskája, de a földrajzi helyzete folytán katonailag jelentős Szeged ekkor 6511 főnyi nemzetőrségének is csak 2500 lőfegyvere volt (1502 szuronyos, 104 szurony nélküli és 894 egyéb), míg a többi nemzetőr számára kaszát tartottak készenlétben.[150]

Ilyen körülmények között érthető, hogy a napóleoni, sőt sokszor a hét-éves háborúból maradt ósdi puskák is előkerültek a poros fegyvertárak-ból. Borsod megye és Kassa már a márciusi napokban készült a városi és megyei arzenál felhasználására és a Kunságban is a kerületi fegyvertárat használták a nemzetőrség felfegyverzésére.[151] Aradon és Debrecenben is a felkelő sereg fegyvereivel próbálták meg az ideiglenes felfegyverzést és a nyár folyamán Zalában is előkerültek az „insurrectionalis" fegyverek.[152] Heves megyében pedig — megyei határozat értelmében — a nem nemesektől elszedett fegyverekkel igyekeztek a nemzetőrséget felszerelni.[153]

A nemesi felkelés ódon eszközei azonban nem pótolták a hiányokat. Világos volt, hogy meg kell elégedni — ha csak ideiglenesen is — a legkülönbözőbb fegyverekkel, ha a hatóságok és a kormány azt akarják, hogy a nemzetőrség fegyveres testület és alkalmasint *karhatalmi feladatokra* alkalmazható legyen. Ennek adott hangot igen korán Egressy Gábor a nemzetőrség felruházásáról és felfegyverzéséről szóló cikkében.[154] „Nemzetőri fegyvereink közül — írta — ki nem hagyandók: a csép, kasza, hosszú nyelű balta vagy fokos; a csáti fa és ólmos bot vagy buzogány. Ezeknek kiegészítői pisztolyok és karabélyok lehetnek. — *Lovasság ellen a kasza megbecsülhetetlen fegyver.*" (Kiemelés a szerzőtől.) Ezzel a „kaszafegyver" eszmeileg bevonult a nemzetőrség fegyvertárába.

A gyakorlat sem késett sokáig. Szentkirályi Móric, a jászkun kerületek főkapitánya már május 17-én közölte a miniszterelnökkel, hogy hosszú nyélre szerelt rövid, egyenes kaszákat készíttet, amelyeket később, ha lőfegyvert kapnak, rövid karddá vagy szuronnyá lehet átalakítani.[155] Szentkirályi egyben azt is közölte a miniszterelnökkel, majd a belügyminiszterrel, hogy a kaszavívás oktatására a lengyel születésű, a szolnoki vasútállomáson dolgozó Vánszky Lajost kívánja alkalmazni, aki „a lengyel szabadsági háborúban 1830-ban részt vett". Nevezettnek Szemere szabadságot kért Zichy Ferenc gróftól, a „középponti vasút" igazgatójától, Batthyány pedig később még egy lengyelt küldött a kerületbe a *kaszavívás* oktatására.[156] Május 20-án Kecskemét is közölte: mivel 2000 főnyi nemzetőrségüknek csak 500 fegyvert kaptak, úgy intézkedtek, hogy „néhány száz kaszáink nyélre kifeszítve és megerősítve, szükség esetén készen legyenek".[157] Május 26-án pedig maga a miniszterelnök ajánlotta a fegyvert kérő Borsod megyének, hogy nemzetőreit kaszával fegyverezze fel.[158]

A kasza véglegesen a június 6-i, a nemzetőrség számára 100 000 kasza készítését elrendelő minisztertanácsi ülés után nyert polgárjogot. Ettől fogva a fegyverkérelmeket ha elutasítják, figyelmeztetik is a kérelmezőket, hogy saját erőből próbálkozzanak fegyverkezni. A hadügyminiszter így írt például június 12-én Zombornak: „felhívom ennélfogva önöket, hogy most egyelőre vadászpuska, kasza, kard, vasvilla, csákány, buzogány, pisztoly, sat. fegyvereikkel lássák el magukat".[159] A radikális lapok pedig szinte egyidejűleg kezdtek foglalkozni a kaszafegyverrel. A Marczius Tizenötödike rámutatott, hogy a minisztérium által elkészített kaszák szúrásra és vágásra egyaránt alkalmasak, s éppen olyanok, mint amilyent 1830-ban a lengyel felkelők használtak.[160] A Radicallap pedig így ír: „*A kasza hatalmas fegyver bátor ember kezében, s ott, hol pro aris et focis történik a küzdés, nem hiányozhatik a bátorság.*"[161]

Kaszával fegyverkezett fel tehát a nemzetőrség jelentős része. Abaúj megye ugyanúgy „kasza és lándzsa nemű eszközök" után nézett, mint Máramaros, amely több ezer ilyen szerszámot igazíttatott „a lengyel kaszák alakjára". Debrecen ugyanúgy kaszákat szerzett be nemzetőreinek, mint Szeged; Arad maga is „hadi kaszákat" készíttetett, és az ugocsai nemzetőrségnek is csak holmi „házi fegyverei" voltak: kasza és csákány.[162] Legfeljebb arról lehetett szó, hogy a megyei urak — akik kezdetben „Dózsa háborújától tartottak"[163] — egyes helyeken nem szívesen osztották ki a paraszthábórúk eme jellegzetes fegyvereit, míg másutt a polgárok viseltettek irányában némi ellenszenvvel.[164]

A kormány mindenesetre a június 21-i minisztertanács döntése alapján július 15-től eltiltotta a Szerbiába és Boszniába irányuló kaszakivitelt.[165] Az általa felvásárolt kaszákat pedig a fegyvertárban átalakítva, részben Csányinak küldte le, részben a déli (verbászi, óbecsei) táborokba szállíttatta.[166] Sőt, a Haditanács mint oktatót százados fizetéssel alkalmazta az óbecsei táborban Zsulavszky Zsigmondot, aki „a dzsida, lándzsa s kaszafegyverekkeli bánásmódban teljes ügyességgel" bírt.[167]

A szúrófegyverek között valószínűleg vetekedtek gyakoriságban az „alkalmi" kaszafegyverrel a „hagyományos" formák: a lándzsa, a dzsida és részben az alabárd. Különösen ez utóbbit népszerűsítették mint olcsó, a falusi nemzetőrség felfegyverzésére a kaszánál is alkalmasabb fegyvert, amelynek az az előnye, hogy „jobbra-balra szúrni és vágni is lehet vele".[168] Ennek ellenére csak a Kassa környéki és Komárom megyei nemzetőrségről tudjuk, hogy helebárddal [sic!] készültek felszerelni.[169] Annál népszerűbb volt a kevésbé nehézkes dzsida és lándzsa. Bazin és Nagyszombat városok már május elején elhatározták, hogy nemzetőreiket dzsidával fegyverzik fel, s tudomásunk szerint kezdetben a bihari nemzetőrség is dzsidát szerzett magának. Zemplén megye a felsőremetei vashámorral készíttetett 5000 dzsidát, s augusztusban az alsónyitrai nemzetőrséget is ilyen fegyverrel szerelték fel.[170] A dél-magyarországi bányakerület nemzetőrsége számára Resica készített 5000 lándzsát, s a zilahiak és a hajdúk is — mint láttuk — részben lándzsával voltak felfegyverezve. Békés megye közgyűlése pedig a táborba induló nemzetőrei felfegyverzésére kaszát, lándzsát, baltát, fokost és vasvillát egyaránt javasolva leszögezte: „különösen ajánltatik a sarkos, élezett lándzsa, nyelén két oldalt vasazással, melynek példánya a bizottmány előtt felmutattatott".[171] Sőt, a jelek szerint a fővárosban — amelynek korszerű felfegyverzésére a kormány nagy gondot fordított — a józsef- és ferencvárosi nemzetőrséget is lándzsákkal szerelték fel, melyet az zúgolódva fogadott.[172]

Összegezve áttekintésünket, megállapíthatjuk, hogy *a nemzetőrség kezén 1848 szeptemberéig becslésünk szerint 40 000, 70—80%-ban szuronyos* (többségében gyutacsos, részben kovás) lőfegyver volt, míg a többi egy- és kétcsövű vadászpuska lehetett. *Ezt kiegészíthette mintegy 120—150 000 szúrófegyver* (elsősorban a hadi célra átalakított kasza, továbbá lándzsa és dzsida), míg a nemzetőrség többi része — ha egyáltalán eljutott a szervezettség eme fokához, illetve a fölfegyverzéshez — csak alkalmi fegyverekkel (balta, fokos, vasvilla, csép) volt ellátva. Az alkalmi fegyverek használata vidéken-

ként jellegzetes volt: a jászkunok a kasza mellett a hosszúnyelű baltát, a hajdúk a dárda mellett elsősorban a csákányt (fokost) kedvelték.

Mindez a fegyverzet nem csekély, ha a nemzetőrségnek belső karhatalmi feladatai vannak. Kérdés azonban, hogy harctéri alkalmazás esetén — nagy tűzerőt képviselő ellenféllel szemben — mindez mit ér?

4. Tisztek, kiképzők, szabályzatok

A fegyverekkel egyenrangú fontosságú volt a nemzetőrségi alakulatok számára *a tisztek és kiképzők* biztosítása. A miniszterelnök ezért már április 21-én felhívással fordult „a magyar korona alatt létező . . . nyugdíjazott vagy nyugalomra lépett" tisztekhez, hogy a nemzetőrség szervezése és kiképzése érdekében jelentkezzenek szolgálattételre a Nemzetőrségi Haditanács akkori elnökénél, Ottinger Ferenc vezérőrnagynál.[173] A bécsi hadügyminisztérium kétértelmű magatartása miatt azonban ez kezdetben nem nagy sikerrel járt, mivel az érdekelteket — mint például Miskolcról jelentették — katonai felettes hatóságaik nyugdíjuk elvesztésével fenyegették. Erről értesülve, Batthyány május 16-án felkérte a külügyminisztert a megfelelő lépések megtételére. A hó végére megérkezett Latour közlése is, hogy a főhadparancsnokságokat még április 18-án utasították: engedélyezzék a címmel (ranggal) kilépett vagy nyugalmazott katonatiszteknek a magyar nemzetőrségbe való belépést.[174] Így tehát elhárult ez az akadály is.

A június 6-i minisztertanács Batthyány távollétében — a növekvő veszélyre és a közeledő országgyűlésre való tekintettel — döntést hozott, hogy haladéktalanul, még az összeírások befejezése előtt meg kell kezdeni a nemzetőri őrnagyok kinevezését.[175] Ennek érdekében Mészáros Lázár a miniszterelnök nevében június 9-én felszólította a hatóságokat: a területükön alakult vagy alakuló nemzetőrség szervezésére és kiképzésére ajánljanak olyan nyugalmazott törzstiszteket — esetleg századosokat — zászlóaljparancsnoknak, „kik erélyességgel, buzgalommal, képességgel és az érdeklett hatóságok körében népszerűséggel" is rendelkeznek.[176]

Időközben Batthyány még május 24-én megbízta — a Nemzetőrségi Haditanácsnál betöltött hivataluk érintetlenül hagyásával — Nádosy Sándor századost a Pest városi lovas nemzetőrség parancsnokságának, Földváry Lajost, a pesti nemzetőrség gránátos osztálya egyik századosát, az egyik pesti nemzetőri gyalogos zászlóalj parancsnokságának ellátásával.[177] Végleges kinevezésükre azonban csak István nádor Innsbruckból történt visszatérése után, június 6-án került sor.[178] (A nemzetőri törzstisztek kinevezése az 1848:XXII. tc. 9. §-a értelmében a nádor hatásköre volt.) Majd a miniszterelnököt távollétében helyettesítő Mészáros Lázár előterjesztésére június 8-án megtörtént az első vidéki nemzetőri törzstisztek: Tolnába és Torontálba egy-egy őrnagy és zászlóaljparancsnok kinevezése is.[179]

Mindez inkább csak elvi jelentőségű volt, jelezte: megkezdődtek a kinevezések. Gyakorlati jelentősége nemigen lehetett, hiszen legalább 80—100 szakképzett, kiképzésben és szervezésben jártas katonatisztre volt a vidéki nemzetőrségnek sürgősen szüksége. A nagyobb tömegű kinevezésekkel, illetve javaslatokkal a jelek szerint azonban meg akarták várni Batthyány

visszatérését, valamint valószínűleg azt, hogy minél nagyobb számban érkezzenek javaslatok a hatóságoktól. Ezekben azután nem is volt hiány, mert június második felétől a megyék és városok egyre nagyobb számmal terjesztették fel kérelmeiket, javaslataikat. Ezekből, továbbá az áprilisban nyugalmazott, vagy kilépett tisztekhez intézett felhívásra befutott jelentkezésekből[180] azután a Nemzetőrségi Haditanács összeállíthatta a miniszterelnök számára a nádorhoz kinevezésre felterjesztendők névsorát.

A hatóságok javaslataiban általában nyugdíjas vagy volt, tehát nyugdíj nélkül kilépett katonatisztek, katonaviselt megyei tisztviselők, de gyakran aktív katonatisztek is szerepeltek.[181] Ezek között többnyire valamelyik ezred hadfogadóhelyének parancsnoka részesült előnyben, akit a megye vagy város közönsége természetszerűleg jól ismert. A javasoltak egy része csapatszolgálatot teljesített, és többnyire nem tartózkodott az országban.[182] Az ajánlottak között azonban nemcsak katonatiszteket találunk, illetve egyesek nemcsak katonai ismeretek alapján kerültek javaslatba. Így Pest megye főispánját kérte, Pápa városa pedig a győri főispánt, Esterházy Károly grófot — igaz, mindkettő szolgált a hadseregben.[183] Nyitra megye katonaviselt szolgabírót ajánlott őrnagynak, de Ugocsa már minden indokolás nélkül terjesztette fel egyik szolgabíráját.[184]

Igen nagy számmal szerepelnek az ajánlottak — és kinevezettek — között arisztokraták. Bár ezek többsége hosszabb-rövidebb időt töltött a hadseregben, a javaslatok alig hivatkoznak erre. Mindez azt bizonyítja, hogy az „egyenlőség szellemében alkotott" nemzetőrségnek, főleg vidéken, sok helyütt el kellett még fogadnia a volt feudális uralkodó osztály vezetését. Így Tatatóváros azzal indokolta többek között Esterházy Pál gróf kinevezésére irányuló kérelmét, hogy nevezett „eddig 40 ezret meghaladó jobbágyainak nem annyira földes ura, mint jól tévő attya volt", és különben is, mint nagybirtokosnak „anyagi érdekében marad a köz béke szilárd fentartása".[185] Miben sem különbözött ettől Szomolnokbánya javaslata, amely Nyáry Lajos grófot, a bányakerület főigazgatóját azzal ajánlotta őrnagynak, hogy a környező helységek „ez előtt a szomolnoki kincstári uradalomhoz tartozván, ezeknek lakosai már eddig is a fenn tisztelt gróf úr eránt engedelmességre és tiszteletre meg voltak szokva, helybéli lakosaink pedig, kiknek legnagyobb része bányaművelők, élelmök keresetére nézve is tőlle függvén".[186] Végezetül olyan esetet is ismerünk — a Torna megyei Gedeon János ügyét —, amikor a nemzetőrség élére javasolt őrnagy személye körül a megye haladó és reakciós erői csaptak össze: több száz aláírással támogatott kérelemmel, a másik oldalról pedig kétségbeesett tiltakozással árasztva el a kormányt.[187]

Ezekből a javaslatokból — a nyugdíjas tisztek esetében a főhadparancsnokságtól átkért minősítésekből is — állította össze a Nemzetőrségi Haditanács a maga kinevezési ajánlatait. Ezeket a miniszterelnöknek terjesztette elő, aki a nádorhoz továbbította azokat. Ennek alapján az első nagyobb kinevezésre június 19-én került sor, amikor a nádor a gyalogos nemzetőrséghez 51, a lovas nemzetőrséghez 21 főt nevezett ki őrnagynak és zászlóalj-, illetve a lovasságnál osztályparancsnoknak.[188] A kinevezett 72 személy közül 18 főt a megyék és a városok javasoltak (ezt a kinevezés fel is tünteti), kettőt a hadügyminiszter ajánlott, a többit valószínűleg egyéni

jelentkezés és „viselet- és jellemjegyzék"-ek alapján választották ki. Az 51 gyalogos nemzetőri őrnagy között 5 aktív tiszt, 39 nyugalmazott vagy kilépett tiszt (illetve volt katona) található, míg a többi 7 személynél csak azok polgári foglalkozása ismeretes. A lovas nemzetőrség 21 őrnagya között 3 aktív százados, 2 nyugalmazott alezredes, 4 nyugalmazott őrnagy és 12 nyugalmazott vagy volt százados található, tehát itt a kinevezés szigorúan a katonai érdemek és ismeretek szerint történt.[189] A kinevezett aktív tiszteket azután a hadügyminisztérium a budai főhadparancsnokságtól kérte ki,[190] ha pedig azok nem tartózkodtak az ország területén, akkor a hadügyminisztérium a külügyminisztérium útján fordult a bécsi hadügyminisztériumhoz a nevezettek áthelyezését kérve.

Nagyjából ez a gyakorlat érvényesült a további kinevezéseknél is, csak az aktív tisztek száma csappant meg. Ami érthető, hiszen az országban kevés magyar alakulat, illetve kevés megbízható tiszt állomásozott, a külföldön levők viszont csak nagy nehézségek árán térhettek haza. A nemzetőri törzstisztekre pedig égetően szükség volt. Ezért Batthyány miniszterelnök sürgős esetben István nádor távollétében is aláírt kinevezéseket — „a nádor és királyi helytartó utólagos jóváhagyása reményében." Így történt ez a nádor (Széchenyi és Eötvös kíséretében tett) innsbrucki útja idején, amikor Batthyány június 23-án, majd június 28-án több nemzetőri és honvédtiszti kinevezést foganatosított — az előbbi formulával — és azt azonnal közzé is tétette a hivatalos lapban.[191] A hazaérkezett nádor azután a miniszterelnök július 3-i felterjesztésére — amelyben az a körülmények fontosságára hivatkozva indokolta meg a „sürgetőlegesen kényszerített" kinevezéseket — hivatalos nádori rendeletben erősítette meg az érdekelteket új rangjukban és beosztásukban.[192]

Július 7-én és 9-én újabb kinevezésekre került sor,[193] utóbbi esetben az elutazott miniszterelnököt helyettesítő Mészáros Lázár előterjesztésére. Ezeknek egyik érdekessége, hogy ekkor jelennek meg az őrnagyok sorában az ideiglenesen vagy díj nélkül kinevezett nemzetőri törzstisztek;[194] másrészt ekkor kezdik meg a segédtisztek kinevezését az őrnagyok mellé. Ezek a rendszerint hadnagynak, ritkán főhadnagynak kinevezett segédtisztek többségében volt vagy tényleges őrmesterek (93 főből 22, illetve 8 fő), de akadt közöttük volt hadnagy és főhadnagy (10, illetve 2 fő), sőt tényleges hadnagy és főhadnagy is (3, illetve 1 fő). Emellett elsősorban tisztviselők (írnokok, jegyző, sóhivatali gyakornok) voltak közöttük, de akadt egykét ügyvéd és mérnök is; mintegy negyedrészüknek foglalkozása pedig ismeretlen.[195] A segédtisztek között megjelentek a honvédségtől áttett, illetve átkért egyének is: 2 honvéd hadnagy és 3 honvéd őrmester is.[196]

A nemzetőri őrnagyok (alezredesek) és zászlóaljparancsnokok sorában július 9-ig a 111 kinevezett személy között 15 tényleges tisztet (századost) és 55 nyugalmazott (vagy ranggal kilépett) tisztet (2 alezredest, 8 őrnagyot és 45 századost) találunk.[197] A továbbiakban ez az arány a későbbi alig számottevő kinevezések során nem nagyon változott. A szeptember 21-ig kinevezett 154 nemzetőri törzstiszt között 20 aktív és 105 nyugalmazott vagy kilépett tiszt volt.[198] Ugyanakkor gyakorlat maradt az is, hogy *Batthyány a nádor távollétében*, „a körülmények sürgetőssége miatt" *azonnali hatállyal nevezett ki nemzetőri őrnagyokat*. Ez történt augusztus közepén is,

majd szeptember 20—21-én, amikor a nádor a fehérvári táborban tartózkodott. Legfeljebb annyi változás volt, hogy ezekben az esetekben a miniszterelnök egyidejűleg már felterjesztette aláírásra a kinevezettek oklevelét is, hogy a megerősítés egy pillanat késedelmet ne szenvedjen.[199] Nincs arról tudomásunk, hogy a nádor ezen kinevezések miatt — amely hatáskörének kisajátítását jelentette — ekkor bármilyen formában tiltakozott volna.

Mindezek a kinevezések persze nem oldották meg a tiszthiány problémáját, legalábbis azonnal nem. Augusztus elején Ung megyének például még egyetlen őrnagya sem volt, Tolna és Zemplén kevesellte a kinevezett egy őrnagyot, a Duna által kettészelt Komárom és Pest megyék szintén — míg Heves megye egy negyedik őrnagy azonnali kinevezését sürgette.[200] Emellett gyakran történt, hogy ha nem azt a személyt nevezték ki, akit a megye vagy a város kért, akkor megnehezítették munkáját. De az is előfordult, hogy a kinevezett tiszt valóban nem volt politikailag alkalmas — fekete-sárga beállítottsága miatt — a reá háramló oktató és szervező munkára.[201] Olyan eset is volt, hogy a kinevezett zászlóaljparancsnokot időközben országgyűlési képviselővé választották, így a hivataláról lekösönt.[202] Sőt, arról is tudunk, hogy a kinevezett őrnagy ellen azért emeltek kifogást, hogy az a törvényben előírt „nemzetőri képességgel nem bír", ezért helyette új őrnagyot neveztek ki.[203] A legnagyobb problémát azonban az jelentette, hogy egyesek — rendszerint egészségi állapotukra hivatkozva — nem fogadták el a kinevezést, míg mások néhány heti vagy hónapi működés után, megrettenve a nehézségektől: a tábori szolgálattól vagy a helyzet bonyolódásától, beadták lemondásukat.[204]

Ilyen körülmények között érthető, hogy amikor július elején a miniszterelnök a hatóságoknak is megküldte tudomásulvétel végett a — nemzetőri őrnagyoknak már korábban kiadott — *szervezési utasítást*, külön rendeletben szögezte le: egy zászlóalj nemcsak az eredetileg tervezett 2400, hanem akár 3—6000 főből is állhat, — mert így kevesebb őrnagyra van szükség.[205] Akármennyire takarékoskodtak is azonban az őrnagyok kinevezésével (ami pénzügyi szempontból érthető), nem volt elkerülhető, hogy nagyobb városokban ne legyen több zászlóalj és így több őrnagy is. Ezek között a szolgálat összehangolására nemzetőri térparancsnokságok szervezése vált szükségessé, amelyről még június 20-án megjelent a Haditanács rendelkezése.[206] Pest-Budán június 22-én először ideiglenes nemzetőri főparancsnokot neveztek ki Kovách György ezredes személyében,[207] és csak július 21-én került sor a pest-budai térparancsnokság megszervezésére.[208]

A nemzetőrségnek nemcsak kinevezett törzstisztjei, hanem *választott tisztjei* is voltak a XXII. tc. 9. § értelmében. Ezek a választások, főleg a kapitányok megválasztása azután igen sok helységben súrlódásokat, meghasonlást okoztak, amelynek a nemzetőrség szervezése vallotta kárát.[209] Ugyanakkor szinte elkerülhetetlenek voltak ezek a rendszerint városokban gyakori összeütközések, hiszen a választások során legtöbb helyen politikai jellegű, sőt igen gyakran osztályellentéteken alapuló összecsapásokra került sor. A sajtó tanúbizonysága szerint Pest városában sem zajlott minden nehézség nélkül a nemzetőrségi tisztikar választása, de Budán, a Krisz-

tinavárosban „a német szatócs- és kocsmáros-párt" és ellenzéke küzdelmének hullámverése egészen a belügyminiszterig jutott.[210]

Vidéken sem volt más a helyzet. Zombor és környékének nemzetőri őrnagya büszkén jelentette: „A mennyire csak lehetséges vala, oda törekvék, hogy a megválasztott tisztek — egy kivétellel — mindannyian az értelmesség közül választattak meg."[211] Lőcsén is sikerült biztosítani, hogy a „főtisztek" (kapitány, fő- és alhadnagyok) az ügyvédek, főjegyzők, főbírák, tanácsosok, adószedők, levéltárosok és a „magánzó" gazdag polgárok közül kerüljenek ki. De már a komáromi nemzetőrség kapitányai között — egy-egy orvos és gyógyszerész, két kereskedő mellett — molnár, kádár és szappanos, a főhadnagyok között — tisztviselő és könyvkereskedő mellett — lakatos, nyerges, csizmadia és mészáros található.[212] Volt, ahol mindez nem okozott problémát. Pécsett azonban, ahol a belvárosi régi német-magyar polgárőrség — amely gyakorlatilag megőrizte a városi tisztviselőkből, ügyvédekből, birtokosokból és tehetős polgárokból álló tisztikara vezetésével a maga különállását — élesen szembekerült a külvárosok újonnan alakult nemzetőrségével. A Sziget-külváros iparossegédekből és földművelőkből álló nemzetőrei ugyanis letették a reájuk erőszakolt tiszteket, „törvénytelenül" újakat választottak, és megtagadták az engedelmességet a polgárőrség 32 éven át volt, de a kormány által meg nem erősített őrnagyának.[213] Hasonló volt a helyzet a Zemplén megyei Tállya mezővárosban, ahol viszont az állítólag itatással megválasztott, majd lemondott nemzetőri kapitány a panasz szerint „mindenféle csőcselék s törvényes képességgel nem bíró egyéneket tetszése szerint besoroztatott", ezeket „sajátságos otromba modora szerint" fegyverben gyakoroltatta, és a „félelmes nyers tömeggel" a városka polgárait megfélemlíttette.[214] Mely utóbbi eset mögött joggal sejthetjük a helység szőlőbirtokosainak és kapásainak ellentétét.

Voltak természetesen más jellegű összeütközések is. Ilyen az eperjesi nemzetőrség sérelme, amelynek kivizsgálását a Sáros megyébe kormánybiztosnak kiküldött Beőthy Ödönre bízták.[215] Ezek persze szélsőséges esetek. Kisebb-nagyobb sérelmek azonban sokfelé estek — mint erre Vahot Nemzetőr című lapja rámutatott —, amikor nem a többség akarata érvényesült, vagy korteskedő, pöffeszkedő és rangkóros tiszteket választottak.[216] Nyilván a gyakori panaszok miatt határozta el a Nemzetőrségi Haditanács, hogy *a lezajlott választásokat csak egy évre ismeri el érvényeseknek*, és utána pedig három-három évenként rendezik meg az újraválasztásokat, nehogy a tisztikar „casta szellemben gyakorolja felsőbbségét . . ."[217]

A nemzetőri tisztek megválasztása egyébként önmagában még nem biztosította a nemzetőrség szervezését és kiképzését, hiszen többségük nem volt katonaviselt. Ezért igen sok helyen a június—július során kinevezett őrnagynak mindent elölről kellett kezdenie. A kormány ezt meg akarta előzni, és még június elején igyekezett gondoskodni arról, hogy amíg megfelelő számú nyugdíjas tiszt nem áll rendelkezésre, addig a sorezredi gyalogos és lovas alakulatok adjanak kölcsön *oktató altiszteket* az azt igénylő hatóságoknak.[218] Kecskemét vagy például Szabolcs megye így kaptak még május végén oktatókat.[219] Ez azonban nem lehetett általános, mert június elején Zala megye a fegyverek mellett ugyanúgy a tisztek és a kiképzők

hiányát panaszolja, mint augusztusban Csongrád vagy Máramaros megye.[220]

Ezért érthető, hogy amíg Pesten vagy Debrecenben a nemzetőrség hetente kétszer tartott gyakorlatot,[221] addig Zemplénből azt jelentették, hogy „egy nehány falut és a mezővárosokat kivéve, a gyakorlatok nem folynak, sőt még a századok alig alakultak . . .”[222] Igaz, a gyakorlatok elhanyagolása nem okvetlenül a tisztek hiányán múlott, hanem esetleg a legénység elfoglaltságán. Így Zólyom megye augusztus 8-án azt jelentette, hogy a városi nemzetőrség rendszeresen tartja ugyan gyakorlatait, de falun erre csak az aratás befejezése után kerül sor. A soproni nemzetőrség őrnagya is közölte, hogy kapott ugyan a helyi katonai toborzó parancsnokságtól két oktatót, de azok — bár a tisztekkel hétköznaponként is foglalkoznak — „a nemzetőrökkel . . . az aratás és takarítás ideje miatt tsak vasárnaponként tartják a rendszerénti gyakorlatokat”.[223] Volt persze olyan is, hogy a polgárok kényelemszeretete vagy a nemzetőrség soraiban dúló ellentétek vezettek a gyakorlatok teljes elhanyagolására, mint Győr esetében.[224] Továbbá az is elképzelhető, hogy egyes helyeken a tisztek merevsége, vak engedelmességet követelő magatartása ellenkező hatást ért el, és csak nehezítette a fegyelmezést.[225]

Ily módon nemcsak a kiképzés eredményessége, hanem a nemzetőrségi alakulatok szelleme is a tiszteken múlott. Az ő tapintatuk enyhíthette, vagy elmérgesíthette a kormány azon rendelkezéseinek végrehajtását, amely az *egységes politikai nemzet* koncepciójából kiindulva egyedül csak magyar vezényszót engedélyezett.[226] Ezt érthető módon — gyakran a német vezényszavak megfelelő magyar változatainak nem ismerése miatt — sok esetben nem tartották be,[227] de egyes helyeken ennek merev végrehajtása tovább növelte a nemzetőrséggel szembeni ellenszenvet.[228]

A szervezés és kiképzés másik fontos feltétele — a tisztek és oktatók mellett — a szabályzatok mielőbbi kiadása volt. Láttuk, a kormány erről időben gondoskodott: még áprilisban megbízta Péterfi (Péterffy) Gyulát és Gál Sándort a gyakorlati szabályok kidolgozásával.[229] Ezek persze nem készültek el máról holnapra, és közben a miniszterelnököt, a Haditanácsot, a belügyminisztériumot és a hadügyminisztériumot egyre ostromolták a fegyelmi és kiképzési szabályokért.[230] Amíg nem volt más, vidéken vagy Gál Sándornak a pesti nemzetőrség számára készített ideiglenes szabályzatát használták,[231] vagy különböző ideiglenes és alkalmi szabályokat szerkesztettek, sokszor még a Miniszteri Bizottmány időszakában, annak felhívására.[232] A hiányt igyekezett a Nemzetőr című lap is pótolni.[233] Mindez azonban nem biztosíthatta a kiképzés egységességét, hiszen — mint az egyik lap írja — a nemzetőrtisztek Gál Sándor olyannyira elterjedt munkáját is csak magánkiadványnak tekintették, és mindegyik változtatni, „javítani” igyekezett rajta.[234]

A helyzetet tehát csak a Haditanács által jóváhagyott hivatalos szabályzatok kiadásával lehetett rendezni, amelyek azonban július elejéig váratlak magukra. Elsőnek a zászlóaljparancsnokok számára kiadott *Rövid utasítás* . . . készült el, június 26—27. között.[235] Ez tájékoztatást nyújtott ugyan a szervezés, tisztválasztás, fegyverkezés és ruházat kérdései-

ben, s a kiképzés terén is adott néhány hasznos tanácsot, de a végleges szabályzatokat (amelyek sajtó alatt vannak már) csak ígérte. Július 10-re azonban ebből is megjelent az első füzet *A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai* címmel, amely a szolgálati és fegyelmi szabályzatokat tartalmazta.[236] Ezt követte augusztus közepén az *oktatási szabályzat*,[237] majd az ősz folyamán még másik három füzet.[238] Külsőleg csak a „kötelező szabályok" címet hordták ezek a füzetkék, de mint kiderült, szükséges is volt ez a megjelölés, mert a hatóságok egy része csak nyomatékos miniszterelnöki felhívás után volt hajlandó ezeknek kötelező érvényét tudomásul venni.[239]

A megjelent szabályoknak, már az első füzetnek igen nagy sajtóvisszhangja volt. Elsőként a Nemzetőr foglalkozott vele, s igen komoly elvi észrevételei voltak a munka osztrák szellemét illetően. A lap kifogásolta, hogy a nemzetőrség feladata nincs pontosan meghatározva (nem a belbátorság és az ország, hanem a nemzet szabadságának védelme kell hogy feladata legyen) — írta —, és hogy a büntetések túl szigorúak és barbárak. „A nemzetőr nem zsoldos katona — szögezi le a cikk — s fegyverviselve sem szűnik polgár lenni."[240] A Pesti Hírlap sem volt kíméletesebb. Leszögezte, hogy általános a panasz és elégedetlenség a szabályzat ellen, mert „a régi szolgai katonai szellem vonul át majd minden pontjain".[241] A Marczius Tizenötödike is a szabályzatok szolgai és német szellemét, valamint antiszociális voltát észrevételezte, a Népelem pedig részletes bírálatnak vetette alá a kiképzés és az őrszolgálat kérdéseiről szóló részeket.[242]

Azonban nemcsak a szabályzatok szellemével, hanem terjesztésével is baj volt. Hiába tett közzé Baldacci a Közlöny idézett számában értesítést, hogy Pesten Geibel könyvárusnál, vidéken bizományosainál kaphatók a szabályzatok, azok beszerzése sokáig nehézségekbe ütközött.[243] Ezért a vidéki hatóságok közül egyesek a nehezen megszerzett példányok helyi utánnyomását rendelték el, hogy így segítsenek a hiányokon.[244] A Nemzetőrségi Haditanács ezt mind a kincstár megkárosítása, mind az utánnyomásba csúszható esetleges hibák miatt helytelenítette. De ha már megjelent, úgy csak az volt a kívánsága, hogy azt ne adják drágábban, mint a hivatalos kiadványt.[245]

A nemzetőrség egyenruhája körül kevesebb volt a probléma, főleg azért, mert ilyen — legalábbis a tömegek számára — nem létezett. Batthyány még április 21-én, az első, a nemzetőrséggel kapcsolatos rendelkezések között intézkedett: „Az országban létező, vagy alakulandó nemzeti őrsereg oda utasíttatik, hogy ezentúl semmiféle ruházatot magának mindaddig ne csináltasson, míg erre utasítás a ministeriumból nem adatik."[246] A miniszterelnök így akarta elejét venni, hogy az átalakulás napjainak izgalmában egyesek felesleges kiadásba verjék magukat, és megnehezítsék majdan a külsőleg is egységes nemzetőrség megteremtését. Később azután engedélyezni kellett a korábbi polgárőrség már meglevő egyenruháinak viselését is.[247]

A nemzetőri egyenruháról május végén jelent meg az első értesítés, majd rövidesen a hivatalos szabályzat és a mintarajz alapján készült leírás is.[248] Június elején a Haditanács 6 lovas és 14 gyalogos egyenruhát készíttetett,

s azokat az érdeklődő hatóságok rendelkezésére bocsátotta.[249] Ezekben a napokban küldték el a hatóságoknak a „*nemzetőri öltözeti szabályok*"-at s a gyalogos és lovas nemzetőri egyenruhát bemutató színes kőnyomatú rajzokat.[250] Az öltözeti szabályzat tartalmazta a lovas nemzetőrség egyenruhájának leírását is, amit rövidesen kiegészített a július 1-én szétküldött „*Nemzetőrségi lófelszerelési és málházási utasítás*".[251] Mindez persze csak elvileg rendezte a kérdést, hiszen gyakorlatilag alig történt valami. Tudomásunk szerint csak Pozsonyban kísérleteztek — részvényjegyes alapon — a felruházás és felfegyverzés megoldásával, míg például Sopron és Szeged szeptemberben egyként azt jelentette, hogy „a szabály szerinti ruházatban eddigelé még úgyszólván semmi sem történt".[252]

A gyalogos és lovas nemzetőrségi zászlóaljak lobogója szabványának közzétételével lezárult a felszerelési utasítások sora,[253] és kezdetét vehették a zászlóavatási ünnepségek. Ezek közül néhányra — mint például Pozsonyban[254] — csak szeptemberben került sor.

5. Nemzetőri lovasság és tüzérség

Eddigi ismertetéseink szinte kizárólag a nemzetőrség tömegeit kitevő gyalogságról szóltak, és alig említettük a *lovas nemzetőrséget*, még kevésbé a már 1848 nyarán is szerveződő *nemzetőri tüzérséget*. Holott ezeknek szerepe — számarányuk ellenére — sem volt elenyésző.

A nemzetőri lovasság szervezésére már az első pillanattól gondolt a kormány. Az április 21-i minisztertanács végzése alapján másnap kiadott körlevelében Batthyány elrendelte: a hatóságok figyelmeztessék a nemzetőri összeíráskor az érdekelteket, „miszerint az országnak nemzeti huszár őrseregre is szüksége leend".[255] Mivel azonban a lovassághoz jelentkezni nem volt kötelező, a jelentkezésnek viszont anyagi feltételei voltak a ló és felszerelés, így érthető módon nem szaporodott gyorsan a lovas nemzetőrség létszáma. Ott, ahol előzőleg volt lovas polgárőrség — mint Pesten és Budán — ez természetesen megmaradt, annál is inkább, mivel különállását szinte feltűnés nélkül, változatlanul megőrizhette.[256] Másutt pedig, mint Biharban, a konzervatív elemek gyülekező helye lett.[257] Ugyanakkor Pozsonyban és Komáromban csak 6—6 fő volt a lovas nemzetőrök száma, Győr városában pedig 31 fő.[258]

Az anyagi nehézségek mellett szerepet játszott a létszám lassú növekedésében az is, hogy a lovas nemzetőri szolgálatra képes tehetős egyének, miután a gyalogos nemzetőrséghez — amelynek szervezése gyorsabban haladt előre — tisztnek választották őket, nem akartak lovas szolgálatot vállalni.[259] Igaz, néhányan felismerték: a kis létszámú jelentkező miatt az egyes városokban vagy a megye területén szétszórt lovas nemzetőröket nehéz lesz kiképzésre, főleg szolgálattételre összefogni. Ezek a személyek csak azért jelentkeztek a lovassághoz, hogy kivonják magukat a tényleges nemzetőri szolgálat alól. Azonban ez a kiváltság is csak a jómódúaknak adatott meg, mert Baldacci felismerve az ügyeskedők célját, július 31-én rendeletet adott ki, hogy a lovas nemzetőrséghez eleve csak azok jelentkezése fogadható el, akik alkalmas lóval és nyeregszerszámmal rendelkeznek.[260] Így

a dolog könnyebb végét megfogni akarók sem szaporíthatták jelentősen a nemzetőri lovasság sorait.

A Nemzetőrségi Haditanács már jóelőre tisztában volt a nehézségekkel, ezért június 16-i javaslatában csak 21 lovas nemzetőri őrnagyot ajánlott kinevezésre az egész ország területére. A kinevezési javaslat alapjául szolgáló felosztás szerint 2—3, egyes esetekben 4 megyét vontak össze. Egyedül a Jászság, a Kunság, a Hajdú kerület, valamint Pest, Bihar és Bács megyék kaptak önálló lovas nemzetőri őrnagyot a szervezendő lovas osztály élére.[261] A június 19-én kinevezett őrnagyok ilyen körülmények között kezdtek hozzá — sokszor országrésznyi: 200—250 négyzetmérföld vagy annál nagyobb területen — a nemzetőri lovasság megszervezéséhez. Egyéni ambícióiktól és egészségi állapotuktól, a szervezési és közlekedési viszonyoktól függően haladt azután lassabban vagy gyorsabban a szervező munka. Az eredmények ennek — és a már említett tényezőknek — megfelelően igen különbözőek voltak.

A Nógrád-Hont-Esztergom-Zólyom megyékbe kinevezett őrnagy például csak augusztus közepén látott munkához. Első jelentésében ezért csak a honti viszonyokról tudott beszámolni. A Bereg-Zemplén-Ung megyékbe kinevezett őrnagy pedig szeptember elejéig meg sem jelent Zemplénben.[262] A Békés-Csongrád megyei lovas nemzetőrség parancsnoka büszkén jelentette, hogy a békési 560 és a csongrádi 730 főnyi lovasság táborba szállni kész. A Pozsony-Nyitra-Bars megyei őrnagy — a pozsonyi és barsi kielégítő eredmények mellett — szeptemberben arról jelentett, hogy Nyitrában csak 76 főnyi lovasság van, és ott csak évek múltán lehet valamelyest számottevő lovasságot szervezni.[263] Somogy-Tolna-Baranya őrnagya még meghökkentőbb jelentést tett: Somogyban csak 47, Tolnában és Baranyában egyetlen lovas nemzetőr sincs, ezért lemondott állásáról.[264] Amíg a pesti 6500 főnyi nemzetőrségből 353, a budai 3269-ből 174 fő volt a lovasság, Debrecenben 2893-ból 483, Szegeden és környékén pedig 5933 (6511) gyalogos mellett 590 (646) főnyi volt a lovasok száma. A Hajdú kerületben pedig mintegy negyedét tehette a lovasság a teljes létszámnak.[265] Ezek a létszámjelentések — mint tudjuk — hiányosak, ami a lovas nemzetőrség létszámának összesítésénél is gondot okoz. A felsoroltakon kívül ugyanis csak a mosoni nemzetőrségről tudjuk, hogy ott 3815 főnyi gyalogos mellett 57 lovas, Abaújban 8848 gyalogos mellett 556 lovas, Gömörben 9000 főnyi gyalogság mellett 80 lovas, végül Biharban — az ismeretlen létszámú gyalogság mellett — 253 lovas nemzetőr volt.[266]

Ismert jelentéseink tehát 6000 főnyi lovas nemzetőrségről adnak számot,[267] és ez a létszám az ismeretlen adatokkal sem haladhatja meg országosan a 7000 főt, a teljes létszám körülbelül 1,5%-át. Így felfegyverzése csak ott jöhetett számba, ahol a nagyobb létszám révén (például Debrecenben, Szegeden, a Hajdúságban és a Jászkunságban) komolyan lehetett szerepére számítani. Ezek ellátásának érdekében a hadügyminiszter még június 10-én utasította a budai főhadparancsnokság útján az óbudai ruházati bizottmányt, hogy a lovasság felszerelésére szolgáló készleteiről, a nyergek, kantárok, pisztolyok számáról haladéktalanul készítsen kimutatást.[268] Még a válasz megérkezése előtt, már másnap kiutalt Szabolcsnak és Biharnak 600—600 lovasnak elegendő felszerelést.[269] Ezekkel a kiutalá-

sokkal azonban baj lehetett, mert Gencsy Pál őrnagy szeptember 8-án — jelezve, hogy a bihari lovas nemzetőrség összeírását befejezte — sürgette a még júniusban megígért 400 (!) nyerget, kardot és pisztolyokat.[270]

Ezeken az adatokon kívül csak arról van még tudomásunk, hogy az 500 főnyi abaúji lovasságból 200 fő volt saját vagy megyei kardokkal és pisztolyokkal felfegyverezve, hogy a debreceni lovasságból csak körülbelül 100-nak volt kardja, néhánynak pisztolya, amelyhez később kaptak 200 kardot és 100 pisztolyt.[271] Egy közlemény szerint Kassán 1848 őszén csákánnyal (fokossal) szerelték fel az abaúji lovas nemzetőrséget.[272]

A szervezés menetéről ugyancsak keveset tudunk, mivel a legtöbb helyen a gyalogos nemzetőrség több ezres tömegének rendezése és kiképzése kötött le minden figyelmet, így alig találjuk nyomát a lovas nemzetőrségről szóló intézkedéseknek. Pesten csak június 18-án rendelkezett Nádosy őrnagy, hogy akik a lovassághoz akarnak jelentkezni, a Redout épületében* tartandó „közgyűlésen" jelenjenek meg.[273] Zólyom megye pedig augusztus 14-én fordult felhívással lakosaihoz, hogy a saját lóval és felszereléssel rendelkező, a lovas nemzetőrséghez beállani akaró egyének szeptember 5-én (!) jelenjenek meg Besztercebányán.[274]

A szabályzatok a lovasság szervezése terén is sokáig hiányoztak, ezért itt is ideiglenes intézkedésekkel kellett pótolni azokat. Pesten július 10-én jelent meg az az „osztályparancs", amely a szolgálattételről, a gyakorlatokról intézkedett, és kijelölte a gyülekező- és riadóhelyeket.[275] A végleges — már említett — kiképzési szabályzatot a jelek szerint még június közepén áttette a Nemzetőrségi Haditanács felülvizsgálat és jóváhagyás végett a hadügyminisztériumhoz,[276] de az csak szeptembert követően jelent meg mint a szabályzatok IV—V. füzete. Az így előállott hiányt némileg pótolta egy Pozsonyban — feltehetőleg még május—június során — megjelent füzetke, amely tulajdonképpen a sorezredi könnyűlovasság szervezetét ismertette, illetve kívánta a nemzetőrségi lovasságra alkalmazni.[277] Tudomásunk van arról is, hogy Komlóssy Lajos, a szabolcsi gyalogos nemzetőrség őrnagya, volt lovaskapitány kísérletezett egy „Lovaglástan" című kézikönyvvel. Mészáros hadügyminiszter azonban a helyenként terjengős, másutt szűkszavú és zavarosnak ítélt munkát visszaadta átdolgozásra.[278]

Mindent egybevetve meg kell állapítanunk, hogy a lovas nemzetőrség szervezése korántsem hozta meg a kívánt eredményeket, hiszen a magyarságnál hagyományos könnyűlovasság kiállítása terén nem 1,5%-os, de 5—10%-os eredmény sem lett volna meghökkentő vagy lehetetlen. A kérdés csak az: nem látta-e a kormány, a Nemzetőrségi Haditanács a tornyosuló akadályokat, illetve azok elhárításának híján meglepte-e a ki nem elégítő eredmény?

A historikusnak meg kell állapítania, hogy a szakemberek a bekövetkezett nehézségeket jóelőre, már az összeírás első heteiben látták, és tervet is dolgoztak ki a lovas nemzetőrség életképessé tételére. A Nemzetőrségi Haditanács május 26-i jegyzőkönyve szerint Majthényi István őrnagy egy tervezetet olvasott fel, miképp lehetne „a nemzetőrsereg lovasságát leg-

* A Vigadó helyén állott, a mai Vigadó téren; 1849 májusában Hentzi ágyúzása döntötte romba.

czélszerűbben szerkezetbe venni, s addig is, míg a törvényhozó test e tárgyban rendelkeznék, a most fen álló viszonyokban mikép lehetne eljárni".[279] Az érdekes terv abból indul ki, hogy egyrészt: mivel a lovassághoz való jelentkezés önkéntes, másrészt: mert a lótartás és felszerelés költséges, lesznek megyék, ahol csak 15—20 jelentkező akad.[280] Ezek is „többnyire csak a dúsabbak leendenek", akik a megszokott kényelem miatt húzódozni fognak a terhesebb gyakorlatoktól, amellett feltehetőleg egy részük nem is alkalmas lovassági szolgálatra. Holott *a lovasságnál inkább a válogatottság, mintsem az önkéntesség kívánatos*, — szögezi le Majthényi őrnagy, és a következőket javasolja:

1. Minden 50 telek után kellene egy lovast kiállítani, ez az ország 280 000 portája után 5600 lovas nemzetőrt jelentene,[281] akiknek „a szükséges lovak megvásárlására, s *ezek hadias felszerelési kölcségét a haza minden polgárainak aránylagosan kellene viselni*" (kiemelés a szerzőtől), mert különben a terhes és költséges szolgálattól rendre elmaradnak a jelentkezők, „kivált miután e részben maga a törvény is csak megengedőleg s nem parancsolólag rendelkezik".

2. Abban az esetben pedig, ha marad az önkéntes rendszer — javasolja Majthényi —, akkor kötelezni kell az egyszer jelentkezetteket arra, hogy megmaradjanak a lovas szolgálat mellett, gondoskodjanak hadi szolgálatra alkalmas jó lóról, azt „katonailag hadias felszereléssel" lássák el, kellően táplálják és mindig szolgálatra kész állapotban tartsák.

A javaslatot Baldacci még másnap, május 27-én továbbította a miniszterelnökhöz,[282] de a kérdésben mi sem történt. A fejlemények pedig haladtak a Majthényi által előre látott, általunk már vázolt úton. Ennek magyarázata, hogy Batthyány nyilván ezt a kérdést is — más, a XXII. tc. módosítására vonatkozó tervezettel — az országgyűlés elé akarta vinni, de az augusztus—szeptemberi egyre bonyolódó fejlemények ezt megakadályozták. A probléma azonban napirenden maradt, ezt bizonyítja Mészáros Lázár augusztus 24-én kelt levele, amely szerint Pálffy Móric grófot szándékozik kiküldeni a porosz Landwehr lovasság tanulmányozására.[283] Bár a gróf vállalta a megbízatást, a rohanó események sodrában — Pálffy Móricnak Schönbrunnban kiadott nyilatkozata szerint — erre már nem került sor.[284]

Így a nemzetőri lovasság szervezése területén számottevő változás nem történt a Batthyány-kormány időszakában. Igaz, már augusztus—szeptemberben megkezdődtek a Hunyadi-csapat, majd a jászkunokból szervezett Lehel-lovasság, a hajdúkból alakult Bocskai-csapat lovasságának, valamint a Berzenczey László által Erdélyben szervezett „Kossuth-lovagok" toborzása. Ezek közül azonban csak az elsőnek jutott némi szerep a szeptemberi napokban. A többiek alkalmazására már csak az őszi—téli fejlemények idején került sor, de ezek szervezési tapasztalatai akkor sem hoztak — nem hozhattak — változást a lovasság területi szervezésének kérdésében.

A nagy probléma, amely már a gyalogságnál is kísértett, itt is megoldatlan maradt: kis létszámú elitcsapat, vagy széles alapokon nyugvó egységes nemzetőrség a kívánatosabb. Majthényi javaslatának 1. pontja: a „telekkatonaság" feloldotta volna a dilemmát, hiszen a jelentkezőknek ez eset-

ben csak a saját ruházatról és fegyverzetről kellett volna gondoskodniuk, ami lehetővé tette volna a kevésbé tehetős rétegek jelentkezését is a lovassághoz. Az önkéntesség elvének fenntartása formailag biztosította ugyan a demokratizmust, de mint láttuk, a lovasság — a kiváltságos kerületeket és egy-két alföldi megyét leszámítva — gyakorlatilag a volt kiváltságos osztálynak, elsősorban a tömegektől és a politikától visszahúzódó, vagyonos tagjainak vált gyűlhelyévé. Hogy nem lett belőle a konzervatív erők fegyveres testülete, ez csak azon múlott, hogy a terhes lovas szolgálatot viszonylag kevesen vállalták.[285]

Ezért alaptalan Salamon Ferencnek az az állítása, hogy a lovasság elhanyagolása egyenlő volt a magyarság, főleg a birtokos osztály lefegyverzésével, hiszen ez az osztály — mint osztály — nem is vállalta ezt a szolgálatot. Más kérdés azután az, amit Salamon megemlít — és mi is tapasztalhattunk —, hogy a nagy tömegű gyalogos nemzetőrséghez megválasztott tisztek jelentősen csökkentették a megválasztás nélkül esetleg a lovassághoz jelentkezők számát, akik természetesen inkább vállalták a tisztséget itt, mint az esetleges közlegénységet a lovas osztálynál.[286]

Így, amíg a gyalogos nemzetőrséget harctéri kudarcai után megkísérlik — és nem is eredménytelenül — átszervezni, a lovasság kérdése megoldatlan marad. A problémából kiutat csak az említett szabadcsapatok, majd a szabadságharc során a korábbi reguláris huszárezredek kiegészítése, valamint hasonló új ezredek szervezése jelentett. Ez a megoldás azonban nem a „huszár őrsereg", nem a nemzetőrség keretén belül született.

A nemzetőri tüzérségről nagyon keveset tudunk. A kortársi visszaemlékezések emlegetik ugyan az aradi „polgári tüzérek"-et, de a feldolgozások többnyire csak a nemzetőri tüzérség 1848 őszén tervbe vett felállításáról tudnak.[287] A jelek szerint országos méretű szervezésre valóban nem került sor, hiszen májustól megkezdődött a honvédtüzérség felállítása, helyi kezdeményezésre azonban, Aradon kívül, még néhány helyen alakult nemzetőri tüzérség.

Az előzmények itt is visszanyúlnak a márciusi napokig. A Pest városi Rendre Ügyelő Választmány iratainak tanúsága szerint már a forradalom első hetében jelentkezett Peczelt Ottó egyetemi tanár, aki maga is évekig szolgált a tüzérségnél, hogy vállalja egy tüzérségi osztálynak mind elméleti, mind gyakorlati kiképzését. A Választmány a kérelmet lelkesen támogatta és áttette az ügyet a városi tanácshoz, hogy Rottenbiller helyettes polgármester — egyben a Választmány elnöke és a nemzetőrség ezredese — vezetésével intézkedjenek egyrészt a javaslat megvalósításáról, másrészt értesítsék a miniszterelnököt és kérjék: a készülő nemzetőrségi törvényjavaslatban a tüzérségről „mint a nemzetőrség egyik kiegészítő részéről" is intézkedjenek.[288] A tanácsülés március 22-én foglalkozott a kérdéssel, és egyrészt Rottenbiller vezetésével választmányt küldött ki a megfelelő tervezet kidolgozására, másrészt a fenti lépésről és kívánságról értesítette Batthyányt.[289]

Sem a tervezet sorsát, sem Batthyány válaszát nem ismerjük. A kérdés azonban — bár a közvélemény lelkesen támogatta — a jelek szerint lekerült a napirendről.[290] Pedig Pozsonyban még Blackwell is értesült arról,

hogy Pesten *erős nemzetőrségi tüzérséget* készülnek felállítani.[291] Csak július 15-én jelent meg Kovách ezredes, a fővárosi nemzetőrség főparancsnokának felhívása egy Pest-Budán felállítandó hatfontos nemzetőri tüzérüteghez való jelentkezésre.[292]

A tüzérség iránti érdeklődés egyes vidéki városokban is megvolt az első pillanattól. Ezt bizonyítja, hogy még márciusban Szatmárnémeti 4, Besztercebánya 3, áprilisban Szeged ugyancsak 4 ágyút kért a miniszterelnöktől, illetve a Miniszteri Bizottmánytól.[293] Győrött pedig a gyér számú lovas mellett 20 fő tüzérnek jelentkezett.[294] Tudjuk, egyes helyeken gondoskodtak ágyúkról: említettük, hogy Gömörben 6 réz-, Resicán 6 vaságyút öntöttek. Egy tudósítás szerint a nagybányai nemzetőröknek is készült volna 24 háromfontos löveg.[295] Emellett tudunk arról, hogy Esterházy Pál külügyminiszter felajánlotta és átadta a minisztériumnak fraknói várából az ottani 6 darab, még használható ágyút.[296]

Mindezek persze csak kísérletek. Tényleges nemzetőri tüzérség 1848 nyarán azonban csak Aradon volt, — ott is a régi polgárőrség „pattantyúsai"-ból szerveződött némi huzavona után.[297] A 120 régi és 30 új tüzér együtt tartását május 21-én Csernovics Péter királyi biztosnak írott levelében az aradi nemzetőrség ideiglenes parancsnoka javasolta.[298] A kérelmet Török Gábor, a város új polgármestere — rövidesen a déli tábor gazdasági ügyeinek királyi biztosa — is támogatta, hivatkozva egyrészt arra, hogy az alakulat még 1809-ben szerveződött, mikor a várból minden katona az ellenség ellen vonult, másrészt arra, hogy jelenleg is csak 5 sorezredi tüzér van az aradi várban, akik mellett a polgári tüzérek teljesítenek szolgálatot.[299] Az említett levélnek leghatásosabb érve azonban valószínűleg a következő megjegyzés volt: „Ezen már betanult osztálynak feloszlatása annyival károsabb lenne, mivel az egész Alföldön nemzet őrségi tüzér testület alakítását remélni nem lehet." A Nemzetőrségi Haditanács azonban csak jóval később — miután az aradi „polgári tüzérek" a bánsági harcokban is megállották helyüket[300] — nyilatkozott, és utasította az aradi tüzérséget: ne századokba, hanem *üteg-alakzatba* szervezzék magukat.[301] Bechtold altábornagynak, a dél-magyarországi mozgó hadtest (Mobil-Korps) parancsnokának, majd Mészáros Lázárnak ezt követő dicsérete után a hadügyminisztérium szeptemberben a Nemzetőrségi Haditanács útján intézkedett, hogy az aradi tüzérek egy teljesen felszerelt üteget kapjanak.[302]

Az ágyúk kiutalásával Arad nem áll egyedül. Kaptak ilyet a táborba szállott jászkun nemzetőrök is, miután az üteghez szükséges 33 kocsi és 66 ló kiállításáról gondoskodtak.[303] Az ágyúkat csak tábori használatra kapták, és a hadügyminiszter értesítésében kikötötte, hogy az üteg felett Bechtold báró főparancsnok mindenkor rendelkezik.[304] A 6 lövegből álló hatfontos üteget azután július 23-án reggel indították el a Soroksár—Halas útvonalon át Szabadkára.[305]

A jászkunoknak tudtunkkal nem voltak képzett tüzéreik. Szatmár megye, illetve Szatmárnémeti azonban — mielőtt megismételte volna tavaszi kérelmét — gondoskodott nemzetőreinek tüzérségi kiképzéséről is: augusztusban kérte, hogy 2—2 önként jelentkezőt Pestre küldhessen, hogy azok a honvéd tüzérségnél a megye és a város költségén kiképzést nyerjenek, hogy majd hazatérve oktassák a nemzetőri tüzéreket.[306] A megye

szeptember közepén — miután a hozzájárulást megkapta — újabb felterjesztésében fél ágyúüteget kért a miniszterelnöktől, aki szeptember 26-án intézkedett is három ágyú kiadásáról.[307] A kiutalás nem áll egyedül, mert ezekben a válságos napokban több hasonló történt: szeptember 18-án Szabadkának, szeptember 22-én Debrecennek és 23-án Pozsonynak küldendő ágyúkról rendelkezett az egész minisztériumot helyettesítő Batthyány miniszterelnök.[308] A lövegekhez kezelő személyzetet azonban nem tudott biztosítani, hiszen a sortüzérség táborban volt, a visszamaradt legénység és altisztek lőszerkészítésre voltak vezényelve, a honvéd tüzérségből pedig minden emberre szükség volt. Ezért Batthyány Pozsonynak meg is hagyta, hogy küldjön föl megfelelő embereket, akik a fővárosban az ágyúk kezelését elsajátítják. Debrecen és Szabadka esetében ilyenről nem tudunk ugyan, de a jelek szerint Szatmár megye példája gyorsan követésre talált, mert Máramaros hasonló kérelmére szeptember 23-án már így válaszolt Lukács Dénes főhadnagy, a Nemzetőrségi Haditanács tüzérségi osztályának vezetője: „Az országos haditanács megtette a rendelést a honvéd tüzér parancsnokságnál, miszerint azon egyének, kik a tüzér gyakorlatokon megjelennek, a kellő oktatásban részt vehessenek."[309]

Ennek a mozgalomnak a kibontakozása, amelynek során végzett mérnökök és diákok tömegesen jelentkeztek a tüzérségi tanfolyamra, azonban már túlnyúlik jelenlegi vizsgálódásunk keretein.

6. A nemzetőrség őrszolgálata és karhatalmi alkalmazása

Teljesített-e az eredetileg rendőri szolgálatok ellátására létrehozott nemzetőrség harctéri alkalmazása előtt vagy azzal egyidőben valamiféle rendfenntartó, vagy akár katonai feladatokat saját lakóhelyén vagy környékén? Lehetett-e alkalmazni, és alkalmazták-e parasztmegmozdulások, földfoglaló mozgalmak vagy zavargások résztvevői ellen? Betöltötte-e — és ha igen, hol — a birtokos osztály és a vagyonos polgárság részéről támasztott követelményt „a személy- és vagyonbátorság" biztosítása terén? Vagy valóban csak a nemzet önvédelmi eszköze maradt, illetve azzá fejlődött az osztrák centralizációs kísérletekkel szemben?

E feladatok sorában legáltalánosabb volt a sorkatonasággal együtt, vagy ahelyett az *őrszolgálat ellátása*. Így történt Pesten is április végén, amikor a 33. Gyulai-gyalogezred Székesfehérvárra küldött zászlóalja helyett a nemzetőrségnek kellett a vám- és sóház, valamint a harmincad őrzését átvenni.[310] Május 21-én a budai nemzetőrség is átvette a sorkatonaságtól az őrállomásokat.[311] Június elején a hadügyminisztérium további szolgálatok elvállalását kérte a pest-budai nemzetőrségtől, amelyre — a jelek szerint — két hét múltával már sor került.[312] Ez lehetővé tette a helyőrség létszámának csökkentését, a sorkatonaság alakulatainak a déli táborba irányítását, de egyben növelte a nemzetőrség felelősségét a fővárosi rend fenntartásáért. Láttuk, április 19-én a nemzetőrség cselekvő részese volt a rendteremtésnek. Május 10-én nem tudta ugyan megakadályozni a katonaság vérengzését, de az azt követő időszakban a vizsgálatot vezető Zoltán János belügyi államtitkár rendelkezett a főváros egész nemzetőrségével, hogy szükség esetén a nyugalmat és a vizsgálat rendjét segítségével biz-

tosítsa.[313] Mikor június elején zavargások fenyegették az óbudai hajógyárat, Perczel Mór, a rendőri osztály akkori vezetője is nemzetőrség kivezénylését tanácsolta a városnak.[314] Az országgyűlés megnyitásakor ugyancsak a nemzetőrség teljesített rendfenntartó szolgálatot. A sorkatonasággal együtt láncot formált a budai királyi palotától a pesti Redout, a képviselőház épületéig, majd naponta 50—50 főt rendelt őrszolgálatra az országgyűlés két házához.[315]

Ilyen körülmények között a közvéleményben egyre inkább elterjedt a meggyőződés, hogy nem kerülhet sor — a már mozgósított alföldi és dunántúli nemzetőri zászlóaljak mintájára — a pest-budai nemzetőrség táborba szállítására. Kossuth híres megajánlási beszédjének másnapján a Marczius Tizenötödike erről így írt: „A pesti nemzetőrségről meg kell jegyezni, miszerint ennek egy része még fegyvertelen, s így, de különben is annak azon része, mellyre számolni lehet, ha valami zavar kiütne, nélkülözhetetlen itt helyben, ha csak a fővárost is valami zavaroknak, netaláni botrányoknak feladni nem akarnók."[316] A budai nemzetőrség 1. zászlóaljának parancsnoka, Kiss Miklós őrnagy is azt ajánlotta a miniszterelnöknek: ha a körülmények „Budáról is hadi erő elmozdítását szükségesítenék, ez esetben az tanyázó sorkatonaságot azonnal elrendelni, s az egész helybeni katonai szolgálatot az itteni nemzetőrségnek átadni méltóztassék".[317] Ezt követően a hadügyminiszter rövidesen felszólította a pesti nemzetőrséget is: vállalja-e a *teljes helyőrségi szolgálat ellátását*, mert ebben az esetben újabb zászlóaljat lehetne a fővárosból a déli táborba irányítani.[318] Ez megtörtént azután nemcsak a fővárosban, de számos más helységben is. Ezért Baldacci ezredes augusztus 7-én szükségesnek tartotta az őrszolgálati feladatok pontos ellátására külön körlevélben utasítani az ország nemzetőrségét.[319]

Az őrszolgálat átvételére a katonaságtól elsősorban olyan városokban került sor, ahol vagy nagyon sok volt az őrizendő objektum, vagy az egyébként is kicsiny helyőrség a délvidéki hadműveletek miatt tovább csökkent. Így Győrben már április végén teljesen a nemzetőrségre bízták az őrszolgálatot.[320] Aradon mind a várbeli őrséget, mind más hasonló feladatokat (például a foglyul ejtett szerb felkelők őrzését) június elejétől egyedül a nemzetőrség látta el.[321] Fehérvárott június végén, a katonaság eltávozása után hárult a szolgálat ellátása a város nemzetőrségére.[322] Augusztusban pedig az esztergomi nemzetőrséget rendelték a nagy fontosságú komáromi vár őrzésére.[323] Amíg azonban az esztergomi nemzetőrség Komáromban csak napi 120 embert adott őrségre, addig szeptemberben a szegedi nemzetőrségből naponként 239 fő teljesített őrszolgálatot.[324] Igaz, ez utóbbi már túlnőtt a szokásos kereteken, és a hadműveletek közelsége miatt, például az alsóvárosi őrvonalon, lényegében már tábori szolgálatnak minősült, hiszen fontos kiegészítője volt a délvidéki mozgó hadtest harctevékenységének.

A katonai őrszolgálat mellett természetesen a nemzetőrség teljesített tényleges karhatalmi szolgálatot is. Mindenekelőtt — és nemcsak a fővárosban — az éjjeli őrjáratok, a gyanúsak és garázdák előállítása volt feladata. Emellett vásári sokadalmakban vagy az országgyűlési választások, megyegyűlések idején hárult reá a rend fenntartása.[325]

Mindezek azonban nem érintették a korabeli magyar társadalom két alapvető osztályának: a volt jobbágyoknak és a volt nemeseknek az ellentétét. *Földfoglaló mozgalom* pedig volt elég. A kérdés az: vezényeltek-e ellenük nemzetőröket? Szemere Bertalan belügyminiszter még április 25-én azt tanácsolta Szatmár megyének, ha nem sikerül az erőszakos foglalásokat szép szóval lecsendesíteni, „akkor a békétlenek féken tartása, részint az értelmesebb osztályú megyei nemzetőrség, részint rendes katonaság közbenjötte által eszközlendő".[326] Egyes megyék — éppen a népmozgalmaktól félve, a tömegeknek a nemzetőrségtől való húzódozása miatt — eleve úgynevezett „központi nemzetőrséget" szerveztek, így vélték a problémákat megoldani.[327] Néhány megyéből van csak tudomásunk a nemzetőrségnek a parasztmozgalmak elleni alkalmazásáról, mert a megyei nemesség szívesebben vette, ha katonaságot vezényelnek ki a „rendcsináláshoz".[328] A kevés eset sorában ismerjük a győri nemzetőrség szereplését Ravaszd helységben, ahol a parasztok az uraság erdejét sajátították ki, és a győriek puszta megjelenésükkel — mint a jelentés mondja — helyreállították „a csendet és a közbátorságot".[329]

Városokban — a pesti eseményekhez hasonlóan — csak Pozsonyban került sor súlyosabb *antiszemita zavargásra*. Ez az április 23-án, húsvét vasárnapján kirobbant megmozdulás azonban komoly próbára tette a pozsonyi nemzetőrséget.[330] Kisebb jelentőségű esemény kapcsán a Trencsén városi nemzetőrsereg dicséretes szereplését is ismerjük, amely gyors beavatkozásával vetett véget a Nyitra megyei Vágújhely városkában május elején kitört zsidóellenes zavargásoknak.[331]

Néhány esetben a nemzetőrségnek szerep jutott egyes helységek megbízhatatlan vagy méltatlanná vált nemzetőrségének — a XXII. tc. 30. § értelmében végrehajtott — feloszlatásában, illetve lefegyverzésében. Így történt ez például a vágújhelyi száz főnyi nemzetőrséggel, mivel az annak idején megtagadta a fellépést a zavargókkal szemben.[332] Ez lett a sorsa a Moholyon szerepelt adai nemzetőrség egy csoportjának, amely — nyilván az említett események után — különvonulva, szerb nyelvű vezényszóra gyakorlatozott s megtagadta az eskütételt.[333] Mikor pedig az Arad megyei Pankota nemzetőrsége júliusban megtagadta a táborba szállást, Batthyány így rendelkezett: „. . . ha lehet jó móddal, ha nem, karhatalommal fegyverkeztessenek le és oszlassanak el, a bujtogatók ellen pedig, kik az ellen szegülés indokolói, szigorú vizsgálat rendeltessék el".[334] Augusztusban a belügyminiszter jóváhagyásával Sopron megye „hegyen túli" járása nemzetőrségének lefegyverzésére került sor, mivel ott foglalások történtek.[335] A Délvidéken pedig, a felkelők elleni katonai rendszabályként, sor került például a zombori és Versec környéki szerbek lefegyverzésére.[336]

Vagyis igen sokoldalú volt az a rendőri-karhatalmi feladat, amit ez a nemzetőrség ellátott. Mindezek azonban — mint láttuk — nem voltak általánosan jellemzőek, mert egyrészt inkább az őrszolgálati teendők domináltak, amelyek az események fejlődésével lassan átnőttek a katonai feladatokba, másrészt a nemzetiségi vidékeken, elsősorban a Délvidéken, majd Erdélyben alkalmazott karhatalmi beavatkozások rövidesen polgárháborúba torkolltak. Ezért a magyar 48-as nemzetőrség még harctéri alkalmazása, és ennek során bekövetkezett — a cenzust gyakorlatilag eltörlő —

átszervezése előtt is csak korlátozottan töltötte be azt a szerepet, amelyet a nagy francia forradalomban az aktív polgárokból létrehozott Garde Nationale.[337]

7. Javaslatok a nemzetőrség átszervezésére

A nemzetőrség tábori szolgálata az eredetileg helyi és rendőri szerepre szánt intézményt nagy feladatok elé állította, és rövidesen annak átalakításához vezetett. A kép teljességéért azonban utalnunk kell arra, hogy már ezt megelőzően, a társadalom legszélesebb rétegeiből hangzottak el kritikai, a nemzetőrség átszervezését javasló észrevételek.

A helyi visszaélésektől az országos nehézségek számbavételéig minden problémát érintettek ezekben a panaszokban és hozzászólásokban. Ismerve ezeket, talán nem is csodálkozhatunk a Nemzetőr borúlátó megállapításán: „Alig van, vagy talán nincs is a hazában intézkedés, melly körül annyi ügyetlenség és egyszersmind önkény fordult volna elő, mint a nemzetőrség felállításánál és rendezésénél, nemkülönben ennek szolgálatra szorításánál . . .”[338]

A vita tulajdonképpen a forradalom másnapján kezdődött: kell-e a nemzetőrség, és ha igen — milyen legyen szervezete? Akadtak ugyan, akik a sorkatonaságra esküdtek, hogy annak kell inkább a létszámát megduplázni.[339] A többség azonban Kiss Károlytól, a nemzetőrség későbbi szervezőjétől Beőthy Ödönig egyként üdvözölte a nemzetőrség felállítását.[340] A Marczius Tizenötödike már az első napokban az alkotmány, a rend és a haza védelmezőjét köszöntötte a szerveződő őrseregben. A Nemzetőr pedig májusban leszögezte: a sorkatonaság a zsarnokság bástyája, a nemzetőrség pedig az alkotmány, a nemzet szabadságának őrzője.[341] A Pesti Hírlap ugyancsak elsők között tett — valószínűleg sugalmazott — javaslatot a nemzetőrség demokratikus alapokon: utcalajstromok, lakóhely alapján történő szervezésére.[342]

Amint erősödött, izmosodott az új intézmény és növekedtek feladatai, sorra megmutatkoztak gyengeségei is. Az ekkor keletkezett észrevételek két nagy csoportra oszthatók: egyik részük a *cenzust* teszi felelőssé a hibákért és annak eltörlését szorgalmazza, míg a javaslatok másik része *általános szervezeti változást* sürget. A cenzus eltörlését elsőként a Marczius Tizenötödike pendíti meg, amikor javasolja: 20 éves kortól 50 évig minden férfi vegyen részt a katonai gyakorlatokon.[343] A következő javaslat is baloldalról érkezik: Táncsics foglalkozik vele új alkotmánytervezetében.[344]

Táncsics elgondolásának érdekessége: nemcsak azt kívánja törvénybe foglalni, hogy „minden családapa, ki maga kezére dolgozik, a nemzetőrség tagjává lesz”, hanem össze akarja kapcsolni a nemzetőrség intézményét a sorkatonaság szervezetével. Tervezete szerint az állandó katonaság — amely tehát megmaradna, de nem különülne el élesen a nemzetőrségtől — két részből állana: önkéntesekből, valamint a vagyonosok által, vagyonuk arányában állított egyénekből.[345] „Politikai hitvallásom” című cikkében is — amelyben mindennemű úrbéri viszonyok teljes megszüntetését javasolja — visszatér a kérdésre és sürgeti: „legyen mindenki nemzetőr, mert mindig és mindenütt magok a polgárok és pedig a vagyontalan mun-

kások oltalmazták a szabadságot".[346] A Nemzetőr című lap óvatos fogalmazása meg sem közelíti ezt a határozottságot, amikor július elején javasolja, hogy a nemzetőrség körüli visszásságokat a törvényhozásnak a jogok kiterjesztésével kellene orvosolnia, hogy „a haza minden, bár szegény, de becsületes polgárának kedve legyen nemzetőrségi szolgálatot tenni".[347] Ekkor már — a nemzetőrség táborba szállása körüli nagy nehézségek ismeretében — általános a vélemény, hogy a kvalifikáció csak nehézséget okoz, s *„a nemzetőrségi cenzus eltörlésével ezer meg ezer erőteljes férfiakat nyerend a haza"*.[348] (Kiemelés a szerzőtől.)

Tulajdonképpen ebbe az irányba mozognak azok a javaslatok is, amelyek nem emlegetik ugyan a cenzust, de önkéntes haderőt kívánnak teremteni, akár a meglevő sorkatonaság mellett, akár helyette. Itt is Táncsics járt elöl egy korai javaslatával, amikor tanácsolta: a megyeházán mindenütt tűzzék ki a veres zászlót, és aki önként katonának akar állani, ott beírathatja magát. Ezek közül azokat, kik a jelenlegi törvény szerint nemzetőrök nem lehetnek, a sorkatonaság közé kell sorozni, azokat pedig, kik nemzetőrök lehetnek, haza kell küldeni falujukba, hogy ott polgártársaikat kiképezzék.[349] Más javaslat a rendőri feladatok ellátására ajánlja az önkéntesek toborzását, míg a külső támadások ellen a 20—30 éves férfiakból kíván „koczka által" 150 000 főnyi állandó sereget szervezni.[350] Akadt olyan röplap is, amely az erős nemzetőrség megteremtése érdekében azt ajánlotta — az országgyűlés megnyitását megelőző napokban —, hogy a kormányt fel kell hatalmazni kellő számú önkéntes fogadására.[351]

A szervezeti kérdéseket érintő javaslatok sorában elsők azok, amelyek — a cenzust nem említve — a *nemzetőrség „hadi lábra állítását"*, a fiatalabb korosztályok (20—25 év között) azonnali mozgósításra kész állapotba helyezését követelik.[352] A kvalifikáció okozta problémák felismerése után azonban megjelentek azok a javaslatok, amelyek *a porosz Landwehr mintájára* cenzus nélküli nemzetőrséget, lényegében általános hadkötelezettséget tartottak szükségesnek. Ezt elsőként terjedelmes cikksorozatában Mack József, a honvéd tüzérség egyik későbbi szervezője ajánlotta azzal, hogy a kötelező nemzetőri szolgálatot 18—60 év között kell előírni.[353] Hasonló nyomon jár Zichy Ottónak, a pozsonyi ideiglenes nemzetőrség volt főparancsnokának röpirata is, amely a nemzetőrség adott szerkezetét a rendőri feladatok ellátására alkalmasnak látta ugyan, de a külső ellenség elleni eredményes védekezésnek egyetlen útját ismeri: „a harczra kiképezni, megedzeni népünk valamennyijét" — ez „a titoknak titka".[354] Ugyancsak az általános hadkötelezettséget ajánlotta a Közlöny baranyai levelezője is: „Legyen nemzetőr minden magyar — és a ki honunk 10 éves lakosa 18—50 évig".[355]

E javaslatok egyengették a nemzetőri cenzus gyakorlati megszüntetésének útját. Az utóbb idézett levél egyben azt is sejteni engedi, hogy a kormány maga is érdeklődött a Landwehr-rendszer iránt. Ezt nemcsak Pálffy Móric tervezett poroszországi tanulmányútja támasztja alá, hanem Kossuthnak a költségvetési előterjesztéshez mellékelt miniszteri jelentése is, amelyben a képviselőknek olyan honvédelmi rendszer felállítását javasolja, amely „a honnak a mostaninál több biztosságot nyújt", és nem válik az állami bevételeket elnyelő örvénnyé. „Minek kulcsát — folytatja Kos-

suth — véleményem szerint a katonáskodási kötelezettségnek életszaki cathegoriák szerint általánosításban s osztályozásban, és a porosz honvédrendszer lényeges alapvonásaiban fognánk feltalálhatni."[356]

Mindezekből azt is megállapíthatjuk: nemcsak a közvélemény sürgette a nemzetőrség átszervezését, hanem a kormány is el volt szánva arra — ezt Kossuth megjegyzései kétségtelenné teszik[357] —, hogy a feltétlenül szükséges javításokat keresztülvigye. Az átalakítás a legtöbbet vitatott kérdést, a cenzust érintette, illetve törölte volna el az általános nemzetőri kötelezettség bevezetésével. Nyilván ez lett volna a XXII. tc.-nek a Nemzetőrségi Haditanács irataiban emlegetett javítása, amelyet azonban az augusztus-szeptemberi, egyre súlyosabbá váló körülmények között a Batthyány-kormány már nem tudott az országgyűlés elé terjeszteni.

Más kérdés, hogy ez vagy ehhez hasonló, az általános hadkötelezettséget bevezető törvény az ismert körülmények között csak Táncsics javaslatának megvalósításával: az úrbéri viszonyok teljes és egyidejű eltörlésével együtt ért volna el megfelelő eredményt.

Erre azonban nem került sor. De lekerült napirendről a nemzetőri törvény alapvető reformja is. Az események kényszerítő menete gyors, de felületi rendszabályokat diktált, amelyek könnyítettek a helyzeten: a nemzetőrség mobilizációján, de amelyek *a lényeget érintetlenül hagyták*. A szabadságharc eseményeinek sodrában azután már nem nyílt alkalom alapvető változtatásokra. Így a nemzetőrség Világosig diadalmas és vesztett csaták során viselte magán a korán felismert gyermekbetegség el nem múló nyomait.

JEGYZETEK

[1] Pálffy Móric április 18-án Széchenyihez intézett levelében számolt be kezdeti tevékenységéről. Bízott abban, hogy az osztrák miniszterekkel folytatott megbeszélés eredményeként — azokat esetleg a bécsi közvélemény nyomása alá helyezve — sikerül évi 30 000 (?!) puskát biztosítania. BÁRTFAI SZABÓ, Széchenyi II. 673.

[2] Pálffy Móric — Batthyányhoz, 1848. május 10. OL Meln. 1848: 598 (A 48. gyalogezred 3. zászlóalja eredetileg Székesfehérvárott állomásozott; április 20-án Szombathelyre rendelték.)

[3] OL KüM 1848: 194.

[4] OL KüM 1848: 374.; OL HNI 1848: 242.

[5] OL KüM eln. 1848: 18.

[6] OL HNI 1848: 231., 331., 360. — Ezredesi kinevezése: Közlöny 1848. jún. 16. 30.; OL HM/b 1848: 2107.; OL HM/k 1848: 441.; OL Nádori min. 1848: 1510.

[7] OL HNI 1848: 360.

[8] Az OL-ban, az 1848/49-es minisztérium levéltárában az osztály iratai önálló sorozatként nincsenek meg. Máshol fekvő tisztázatokból ez azonban jól megállapítható, pl. OL HNI 1848: 656.; OL ONöHt 1848: 957—958., 1984., 2896—2897., 4029.; OL HM 1848: 7084. (Időnként Mészáros Lázár is aláírt ilyen fff-jelű kiadványokat. FL Pesti Közig. 1848: 156.; OL BM eln. 1848: 676.) — Az osztály személyzetére: Az első magyar ministerium . . . név- és lakkönyve, 62—63.

[9] PH 1848. ápr. 22. 359.

[10] Lásd Széchenyi naplójának április 5., 7., 22—23., 25-i bejegyzéseit; KÁROLYI, Széchenyi naplója I. 290—292., 301—304.; KOVÁCS, Széchenyi II. 98—99.; BAKÓ, Országos Fegyvergyár 11—12.; BÁRTFAI SZABÓ, Széchenyi II. 670—671. — Széchenyi április 22-i naplóbejegyzései egyébként meggyőznek arról is, hogy személyében is érdekelve volt a gépgyár fellendítésében.

[11] „*Jegyzetek Pesten felállítandó fegyvergyár iránt*". OL PM eln. 1848: 197. (Clark A., Fehr Vilmos és Dobbs Vilmos aláírásával.)

[12] A kétnyelvű szerződés: OL HNI 1848: 75.; magyar szövegét közli: Szemelvények II. 9—10. Széchenyi naplójának április 28—29-i bejegyzései szerint már majdnem felborult a szerződés, amikor váratlanul aláírták. KÁROLYI, Széchenyi naplója I. 305—306.

[13] Batthyány még a szerződés napján utasította Kossuthot, hogy a nemzetőrség felfegyverzésére havi 60 000 pft-ot tartson készen. Ebből havonta 35 000 pft-ot a fegyvergyár kap, 25 000 pft felett pedig a miniszterelnök rendelkezik. OL HNI 1848: 75.; OL PM eln. 1848: 264., utóbbit közli KLÖM XII. 86—87.

[14] OL HNI 1848: 231. — A jelek szerint Marziani is részt vett a fegyvergyári szerződés előkészítésében, vö.: Széchenyi április 28-i naplóbejegyzése. (A *Manziani* név nyilván a közreadó Károlyi Árpád olvasási hibája vagy sajtóhiba.)

[15] OL HNI 1848: 331. — A kérdést az aznap tartott minisztertanács is valószínűleg megtárgyalta. Vö. 57. jegyzet.

[16] Állítólag már meg akartak 5000 db „fegyverszerszámot" (puskazárat) rendelni Bécsben, amikor értesítést kaptak Marzianitól, hogy lőkupakosak (csappantyúsak) lesznek a fegyverek, és ez újabb késedelmet jelentett. — Széchenyi május 10-én jegyezte fel naplójában, hogy Ottinger közlése szerint Marziani tiltakozott — nyilván Bécsből — a *hengeres* fegyverek (gewalzte Gewehre) ellen.

[17] A rendelkezésekre: OL FIK ipari oszt. 1848—2—7/a.; OL HNI 1848: 331.

[18] A Nemzeti 1848. jún. 21. 136. jelentette, hogy a pesti gépgyár megkezdte a rossz fegyverek kijavítását. Egyben közölte azt a téves hírt, hogy a gyár augusztus 1-től napi 500 fegyvert készít. Utóbbi még Rl 1848. júl. 4. 102.

[19] OL Közl. eln. 1848: 182.; OL FIK ipari oszt. 1848—2—36. (Klauzál levele mellett Trefort június 15-i válasza arról, hogy a mintafegyvert előző nap megkapta a gyár.) Közli: BÁRTFAI SZABÓ, Széchenyi II. 693. — A késedelemért Marzianit terheli a felelősség, akinek — naplója szerint — június 17-én Széchenyi egyenesen feltette a kérdést: „Sie sind gegen uns?" KÁROLYI, Széchenyi naplója I. 337. — Batthyány megbízott Marzianiban (OL BM rend. oszt. jel. 1848. aug. 7. — Hajnik Pál — Szemeréhez), akinek ellenséges tevékenységére fény derült a fegyvergyár államosítása után: MT 1848. nov. 15. 839.; MÉREI, Iparfejlődés 386., 391.

[20] Jel 1848. jún. 25. 301.

[21] Nel 1848. júl. 26. 87—88.

[22] Széchenyi július 9—10. és 12-i naplóbejegyzései. Széchenyi vitáját Csányival a fegyvergyár lassú javítómunkája miatt a napló július 13-i bejegyzése és BÁRTFAI SZABÓ, Széchenyi II. 701—702. A Fehr elleni felháborodás a munkások között is megmozdulásra vezetett; OL BM rend. oszt. jel. 1848. júl. 24.; Nel 1848. júl. 26. 87—88. — Károlyi Árpád nagy igyekezettel védi Fehrt, pedig az események később igazolták a baloldal gyanúját. Az osztrákok Pestre történt bevonulása után Fehr maga dicsekedett a szabotázzsal. Lahner 1849. máj. 26-án kelt jelentése. OL Kossuth-Miscell.

[23] A július 17-én kelt beadvány: OL FIK ipari oszt. 1848—2—78.

[24] OL HNI 1848: 759. (A gyárat július 25-én Nyáry és Patay is megszemlélték — írja naplójában Széchenyi.)

[25] A Rl 1848. júl. 4. 102. 560 főnyi munkáslétszámról tudósít.

[26] OL FIK ipari oszt. 1848—2—78.; OL HNI 1848: 759.

[27] Széchenyi — Fehr Vilmoshoz, 1848. aug. 14. BÁRTFAI SZABÓ, Széchenyi II. 708.; Széchenyi naplójának augusztus 14-i bejegyzése; KLÖM XII. 87. — A gyár megszemlélése után Kossuthnak az volt a véleménye, hogy „September és kivált október végével már saját gyáraink is dolgoznak . . ." KLÖM XII. 728.

[28] L. erre BAKÓ, Országos Fegyvergyár c. kevéssé ismert tanulmányán kívül: HORVÁTH, Függetlenségi harc II. 46—47.; GELICH, Szabadságharc I. 275—277.; MÉREI, Iparfejlődés 385—387., 391.

[29] Lásd például a „Pesti gyárépítészeti és vasöntői igazgatóság" *elveszett* kimutatását augusztus 17-ről „a budai fegyvertárból átvett cylinder fegyverek, karabélyok és bagnétok" számáról. OL HM ált. ir. ikt. kve 1848: 5215., uo. 7432.

[30] *Temesvár:* OL BM eln. 1848: 502., 829.; *Eszék:* OL HM 1848: 5519. (Aradon is volt 600 cső. OL HM 1848: 7164.) — Marziani kimutatása szerint a Temesvárról és Eszékről felszállított 14 063 cső közül 9779 volt használható. OL ONöHt 1848: 4029.

[31] OL ONöHt 1848: 2896., 3847., 4029.; a szerződés szerint heti 50 db-ot — 12 forintjával — kellett volna szállítania.

[32] OL HM 1848: 7084.

[33] OL FIK ipari oszt. 1848—2—31., 54., 55. — A csappantyúk gyártásának szükségességére már Pálffy Móric felhívta a figyelmet. BÁRTFAI SZABÓ, Széchenyi II. 673.

[34] OL HNI 1848: 641.; OL FIK ipari oszt. 1848—2—82. Prágai útjára Görgeyt elkísérte Janig Károly szakértő, akinek korábban bemutatott lőkupakjait a legjobbnak találták. A csappantyú ügyében szakértőnek Prágába való kiküldését Baldacci javasolta még június elején: OL HM/b 1848: 392.

[35] GÖRGEY, Életem I. 2. A Görgey által kidolgozott szerződést, amelynek értelmében egy év alatt kellett volna felépíteni az évi 20 millió lőkupakot előállító gyárat. l. OL PM eln. 1848: 1479.

[36] OL PM eln. 1848: 1479. Közli KLÖM XII. 840—841., 865. Szeptember 1-én, mint a hadügyminisztérium jelentéséből kiderül, a Sellier és Bellot cégnek két szerződést juttattak el. Az egyik a gyáralapítással függ össze, a másik értelmében a cég 1849 januárjáig 20 millió lőkupak szállítását vállalta volna. — A későbbi fejleményekre: MÉREI, Iparfejlődés 388.; KLÖM XIII. 824.

[37] OL HM/b 1848: 321.; KLÖM XII. 229—230. — A védelemre készülő Párizs Községtanácsa 1792 augusztusában 30 000 lándzsát kovácsoltatott. MATHIEZ, A francia forradalom 191—192.

[38] OL KüM eln. 1848: 752. — Ferdinánd szász-kóburg-gothai herceg vasgyárával is folytak tárgyalások 40 000 kasza szállítására: OL HM bizt. 1848—102—83., 84.

[39] Marziani idézett kimutatása: OL KüM eln. 1848: 752. Ebből az is kiderül, hogy a Rl 1848. júl. 4. 102. alatti cikke, amely 20 000 elkészült és 40 000 készülő kaszáról ír, nem a fegyvertárak produkciójára vonatkozik. — A céhek munkáját illetően: Mészáros reklamációja az Onhaiser (?) pesti ács által szállított 10 000 kaszanyél kapcsán: FL Pesti Közig. 1848: 156.

[40] OL HNI 1848: 644.; OL BM rend. oszt. 1848—1—100.

[41] OL HNI 1848: 524., 593., 637., 656. (A tárgyalások 10 000 fegyver gyártásáról folytak); Rl 1848. júl. 8. 119.; Pondelicsek ősszel szállított fegyvereket. MÉREI, Iparfejlődés 389.

[42] Közlöny 1848. júl. 5. 103. A levél írója szerint a gömöri vasgyárosok legalább 100 000 forint segélyt várnak a kormánytól, enélkül nem állítják át gépeiket fegyvergyártásra.

[43] OL FIK ipari oszt. 1848—2—44., 90.; OL HNI ir. ikt. kve 1848: 667.; MÉREI, Iparfejlődés 388.

[44] OL ONöHt 1848: 1326. Az esetleges ágyúgyártásról szóló tárgyalásokra: OL HM ált. ir. ikt. kve 1848: 4204., 5695.

[45] OL FIK ipari oszt. 1848—2—1.

[46] A hradeki fegyvergyárral kapcsolatos jelentések és tervezetek: OL FIK ipari oszt. 1848—2—20., 29., 49., 56., 64., 66., 72., 81. — Hradek szerepel szeptemberben Kossuth egy tervezetében is. KLÖM XII. 904.

[47] OL PM eln. 1848: 1294., Közli: Szemelvények II. 18. és KLÖM XII. 407.; MÉREI, Iparfejlődés 391—392. Kossuth másik ajánlata KLÖM XII. 457.

[48] KLÖM XII. 904—905. Trangous Lajos, a pénzügyminisztérium bányászati osztálya igazgatójának, a terv részletes kidolgozójának elképzelése szerint Diósgyőr, Munkács, Rohonc, Hradek és Mencéf is belekapcsolódtak volna ebbe a munkába. A terv alapjait az Eisenbach Gáspár szileziai gyártulajdonossal szeptember 9-én kötött szerződés adta. (Uo. jegyzetek.) Trangous számára „egy lő- és más egyéb fegyvergyár alakítására" szeptember 23-án 25 000 pft-ot utaltak. OL PM eln. ir. ikt. kve 1848: 1813.

[49] KLÖM XII. 26. A jelek szerint az eredetileg Batthyány zsebéből kifizetett fegyvereket valószínűleg a pozsonyi *ideiglenes* nemzetőrség számára szerezhették be.

[50] A levél — és a mellette levő szerződésmásolat — nem ismert. Kivonata: OL Meln. ir. ikt. kve 1848: 62. A szerződés hírét közölte a sajtó is: PH 1848. ápr. 26. 368. közli PAP, Okmánytár I. 62.

[51] Batthyány — Pálffy Mórichoz, 1848. ápr. 29. OL HNI 1848: 82. Az utasítás kardszuronyos (vágószuronyos) fegyverek vásárlására szól.

[52] OL Meln. 1848: 598. — Az átvett 440 puskát (à 9 pft) 1500 darabból — amely feltehetőleg a sietve lekötött 5000 darabos szállítmány egy részlete volt — választották ki. Mivel a szállító (J. H. Hausmann, bécsi fegyverkereskedő) a részletes átvételi

vizsgálat ellen tiltakozott, a szerződést Batthyány utasítására felbontották. OL HNI 1848: 153. — Az osztrák kormány által támasztott akadályokra: Pálffy Móric — Széchenyihez, 1848. ápr. 18. Bártfai Szabó, Széchenyi II. 673. — A bécsi fegyvervásárlás azért nem tűnt reménytelennek, mert például a Pesti Hírlap is közölt május végén olyan hirdetést, hogy a bécsi Tabor külvárosban levő gépgyár rövid határidőre elfogad rendelést puskákra és kardokra. PH 1848. máj. 31. 498.

[53] OL Meln. ir. ikt. kve 1848: 62. — A levél elveszett, csak az iktatókönyv bőséges bejegyzéséből ismerjük tartalmát. A jelek szerint egyidejűleg kelt az ugyancsak április 6-án a Miniszteri Bizottmányhoz intézett levéllel, amelyben a nádor közli, hogy a nemzetőrség számára esetleg külföldön történő fegyvervásárlásokra felhívta már a miniszterelnök figyelmét.

[54] Horváth Jenő: Blackwell András József angol ügynök magyarországi küldetései (1843—1848) III. BpSz 1929. 618. köt. 272.; Uő.: A magyar kormány fegyvervásárlásai Angliában (1848—1849) HK 1932. 102. — Blackwell jelentése Ponsonbyhoz, 1848. ápr. 25. Haraszti, Az angol külpolitika 297.

[55] A sajtó már április közepén olyan hírt közölt, hogy Angliából rendeltek fegyvereket. PH 1848. ápr. 19. 348.; a Marczius Tizenötödikében pedig „egy öreg nemzetőr" sürgette, hogy Angliából Fiumén keresztül, egy lovasezred fedezete alatt szállítsanak fegyvereket. MT 1848. máj. 16. 213. A terv még fantasztikusabb változata az 1849 júniusában aláírt magyar—velencei szerződésben jelentkezett, amely szerint Velence tárolná az ott lerakott magyar fegyvereket, majd gondoskodik azoknak a „magyar tengerpartra" történő szállításáról, „mihelyt ott egy magyar hadosztály megjelen azok átvételére". Horváth, Függetlenségi harc II. 575.; Waldapfel Eszter: A független magyar külpolitika 1848—1849. Budapest 1962. 238.

[56] OL KüM eln. 1848: 6. közli Thim, Szerb fölkelés II. 235. — Batthyány még augusztusban sem adta fel a reményét az angol segítségben. Augusztus 8-án utasította Pulszkyt, hogy próbáljon a külügyminisztérium az angol kormánytól röppentyűket s hozzá egy szakértő tisztet is szerezni. OL KüM elm. 1848: 971.; OL Meln. 1848: 481.

[57] A minisztertanácsi ülés jkvét KLÖM XII. köt. nem közli. Kivonata: OL HM/b 1848: 319. — Batthyány levelét, Pulszky válaszát lásd: OL KüM eln. 1848: 92.; OL Meln. 1848: 235.

[58] OL HM bizt. 1848—102—52. A kimutatás átkerült a pénzügyminisztériumba. Egy másolata ismert a külügyminisztérium iratanyagában: OL KüM eln. 1848: 661. — A báró Thyssenbarthtal kötött szerződésre: OL KüM eln. 1848: 210. — A Heindorffer Dániel bécsi gépgyárossal folytatott tárgyalások nyomaira: OL HNI ir. ikt. kve 1848: 669.

[59] OL HM bizt. 1848—102—52. Mivel az átvétel Bécsben, tulajdonképpen a külügyminisztérium útján történt, a továbbszállítást is meg kellett szervezni. Marziani említett jelentésében közölte is, hogy a szállítmányozást illetően az I. M. Müller bécsi „speditőr céggel" egyezett meg.

[60] OL KüM eln. 1848: 661—662.

[61] OL KüM eln. 1848: 752.

[62] OL KüM eln. 1848: 752. — Az ezekkel kapcsolatos árazási illetve kifizetési problémákra „a kebelbeli díjazó hivatal" észrevételeit l. OL KüM eln. 1848: 867., 1122., 1360.

[63] Egyetlen feljegyzés ismeretes a HM sorozatból: OL HM 1848: 6071.; Uo. az ikt. kvben pl. 1848: 6210—6212., 7431., 7435.

[64] OL HM ált. ir. ikt. kve 1848: 5514.; OL PM eln. ir. ikt. kve 1848: 1780.; F 1848. szept. 3. 83.

[65] OL KüM eln. 1848: 1475. — Itt kívánjuk megjegyezni, hogy bár ezt sehol sem szögezik le határozottan (és Bakó Imre idézett műve is megkerüli a kérdést), mégis valószínű éppen ezen szállítmányok alapján, hogy a pesti fegyvergyár *gyutacsos* fegyvereket gyártott — Marziani minden tiltakozása ellenére. Az OL HNI 1848: 785. sz. is Bécsből szállítandó „gyutacslakatok"-ról beszél. Hogy Doják és Pfannkuche gyutacsos puskákat — „hengeres fegyverszerszámot" — szállítottak, l. OL KüM eln. 1848: 1360.

[66] OL HNI ir. ikt. kve 1848: 659.; OL ONöHt 1848: 2783.

[67] OL HM ált. ir. ikt. kve 1848: 5114., 5501., 6217. A gyár gyalogsági fegyvereket szállított, mert ilyen árjegyzéket küldött Pestre; OL HM ált. ir. ikt. kve 1848: 5510

[68] OL PM eln. 1848: 1479. KLÖM XII. 840. — A jelek szerint azonban csak 2 milliót szállítottak: OL HM ált. ir. ikt. kve 1848: 7606. A kormány ezért szeptemberben felvásárolta a pesti fegyverkereskedőknél található csappantyúkészleteket is. OL FIK ipari oszt. 1848—2—75.; OL ONöHt 1848: 4245.

[69] OL BM eln. 1848: 279. A beszámoló különösen a francia minta után *Lüttichben* készült fegyverek kiválóságát hangsúlyozza.

[70] Sztankó, Adatok 5. OL HNI ir. ikt. kve 1848: 600., 704.; OL BM eln. 1848: 520. A Radicallap úgy tudja, hogy Sztankó megbízatása 40—50 000 fegyverre szólt. Rl 1848. júl. 5. 106. — Sztankó főhadnagy valószínűleg azonnal, még július 1-én útnak indult, mert visszaemlékezései szerint útlevelét július 3-án már Bécsben láttamoztatta.

[71] OL HNI ir. ikt. kve 1848: 671.; Július 26-án a Bécsen át Innsbruckba utazó Batthyány szóbelileg utasította Pulszkyt: közölje Wodianer Mórral, a magyar kormány fegyvervásárlásait finanszírozó bankárral, hogy Sztankó Lüttichben vagy Londonban történő fegyvervásárlásaira 80 000 pft-ig nyisson hitelt. OL KüM eln. 1848: 707.

[72] Sztankó, Adatok 6—7. — A fegyverek augusztus 7-én érkeztek Pestre, OL BM rend. oszt. jel. Hajnik Pál — Szemere Bertalanhoz, 1848. aug. 8.; OL HM ált. ir. ikt. kve 1848: 4502. A Népelem így kiált fel: „Valahára megérkeztek a fegyverek . . . [tudniillik Belgiumból] Omne initium durum". Nel 1848. aug. 8. 131.

[73] Sztankó pénzügyeire OL Meln. 1848: 498., 557.; OL PM eln. 1848: 1462.; OL HNI 1848: 763., 811.; OL ONöHt 1848: 3299—3301.; KLÖM XII. 730., 752—753. — Kossuthnak a fegyvervásárlás finanszírozásához magánkölcsönök szerzésére tett lépéseit l. OL KüM eln. 1848: 755., közli KLÖM XII. 630—633. OL KüM eln. 1848: 986., 1042., 1195. Eredménye: Ferdinánd szász-koburg-gothai hercegtől 130 000 pft kamatmentes kölcsön 1848. december 15-ig, amelyből 50 000 pft-ot azonnal Sztankó számára utaltak, a többi a külügyminisztérium díjazó hivatalához került, ugyancsak a fegyvervásárlások fedezésére.

[74] Batthyány — Kossuthhoz, 1848. aug. 14. OL Meln. 1848: 498. Közli KLÖM XII. 730.

[75] OL Meln. 1848: 498. Közli KLÖM XII. 730.; OL Meln. 1848: 557. Közli KLÖM XII. 752. (Kossuth 200 000 pft utalványozására nem vállalkozhatott azonnal, csak három hét múltán.)

[76] OL ONöHt 1848: 3301.; OL PM eln. 1848: 1497.

[77] Így egy puska 12 forintba került, amihez jött még a szállítás költsége — jegyzi meg Sztankó, Adatok 7. (Sztankó gyutacsról beszél, holott az általa szállított fegyverekhez tudomásunk szerint csappantyú kellett.) — Itt kívánjuk megjegyezni, hogy ezek az eredmények magukért beszélnek és bizonyítanak Sztankó becsületessége mellett, miként ezt bizonyítja szerény, katonásan rövid beszámolója is. Ezért nem értjük, hogy Farkas Lajos és Radó Géza cikkükben mire alapozzák állításukat, hogy a Bécsből és Belgiumból vásárolt, „kifizetett fegyverek jó része elveszett a Batthyány által kiküldött áruló, szabotőr és sikkasztó tisztek kezén"? Farkas—Radó: Kossuth és a szabadságharc hadiipara. Sz 1952. 691.

[78] „Az angol fegyver megérkezett, 3500 db., remélem, hogy holnap azon 1300-zal együtt, melly még itt van, le fogom Pestre küldhetni" — írta augusztus 28-án Pulszky Batthyánynak. OL Meln. 1848: 789. — Itt említjük meg, hogy a külügyminisztérium egyik augusztus 25-én az osztrák belügyminisztériumhoz intézett jegyzéke 10 000 darab, Wodianer által Londonban rendelt fegyverről beszél — de ennek mibenlétét nem sikerült megállapítani. OL KüM eln. 1848: 1072., 1127.

[79] OL KüM eln. 1848: 956.; OL Meln. 1848: 498. — A jelek szerint a belga fegyverek második szállítmánya augusztus 19-én érkezhetett Pestre. OL ONöHt 1848: 2897. A Belgiumból érkező szeptemberi szállítmányokra l. OL OHB 1848: 2249.

[80] OL Meln. 1848: 518.

[81] OL Meln. 1848: 605.

[82] Az ideiglenes tilalomra: OL PM eln. ikt. kve 1848:1780.: felfüggesztésére: Korponay — Kossuthhoz, 1848. szept. 2. OL PM eln. nem ikt. ir. 1848: 251. A végleges tilalomra: Pulszky — Wodianerhez, Bécs, 1848. okt. 2. OL KüM eln. 1848: 1548. Pulszky kéri Wodianert, hogy értesítse Sztankó Somát, és gondoskodjék az ezután befutó fegyverek elraktározásáról.

[83] Az utolsó — tudtunkkal legális — szállítmányt, 2000 fegyvert szeptember 30-án

indították Bécsből és azt Komáromban Majthényi ezredes vette át. OL OHB 1848: 2109. A szállítások ütemére, és az október 2. után érkezett küldeményekre l. az OL 1526 utáni gyűjteményében a Wodianer család iratai között levő „Provizions Rechnung" ... című Wien, 1849. jan. 29-én készült kimutatást, amely 1848. augusztus 5—október 9. között 1041 láda fegyverről ad számot. A kimutatást Sztankó vásárlásai szempontjából nem tekinthetjük kizárólagos forrásértékűnek, mivel például a Pulszky által jelzett augusztus végi angol fegyverszállítmányoknak nincs nyoma benne. A Komáromban átvett fegyverek Bécsen át, Poroszországból érkeztek. OL OHB 1848: 2424.

[84] Sztankó Soma maga is részt vett később ezeknek, valamint a fegyvergyár számára szükséges külföldi gépeknek becsempészésében. KLÖM XIII. 693.

[85] Kossuth már a július 9-i minisztertanácsban leszögezte: „a ministerium nem járt el erélyesen a fegyverek szerzésében". KÁROLYI, Széchenyi naplója I. 347.

[86] HARASZTI, Az angol külpolitika 51.; SINKOVICS I. jegyzete: KLÖM XII. 729. Wimmerre: MAGYAR GYŐZŐ: Wimmer Gottlieb Ágost, Felsőlövő nagy papja. Budapest 1910.

[87] Az eredeti nem ismert; HORVÁTH JENŐ publikációja alapján közli KLÖM XII. 727—729.; még HORVÁTH JENŐ: A magyar kormány fegyvervásárlásai Angliában (1848—1849.) HK 1932. 102—104.

[88] Ami nem kis pénzügyi teljesítmény, ha figyelembe vesszük, hogy a 22 000 szuronyos és 750 vadászfegyverért körülbelül 350 000 pft-ra volt szükség. Sztankónak ezekben a napokban 40 000 pft-ot kellett utalnia, és a miniszterelnök még 20 000, valamint további 200 000 pft-ot várt Kossuthtól fegyverekre. KLÖM XII. 730. — Wimmer számára augusztus 19-én csak 30 000 pft-ot utaltak (OL KüM eln. 1848: 1042.); a hiányzó 80 000 pft az lehetett, amiért Batthyány Pulszky útján szemrehányást tett Kossuthnak. KLÖM XII. 866—867. — A pénzügyminiszter elnöki ir. ikt. kvének bejegyzése szerint Kossuth szeptember 9-én intézkedett a Cotton, Fry & Trueman cég számára az angliai fegyverszállításokért kifizetendő összegről, illetve a Wodianernak utalandó 114 font 17 shillingről. OL PM eln. ir. ikt. kve 1848: 2070.

[89] Annyit tudunk még, hogy Wimmer augusztus végén visszaérkezett Londonból és jelentkezett Kossuthnál. OL PM eln. 1848: 1497.

[90] A szuronyos, gyutacsos gyalogsági fegyver ára — Marziani és Sztankó vásárlási adatai alapján — 12—13,5—15,5 pft között mozgott. — A költségvetés 1848 végéig 50 000 fegyverre 1 millió forintot, tehát darabonként 20 pft-ot irányzott elő. KLÖM XII. 507.

[91] OL KüM eln. 1848: 966.; KLÖM XII. 709—710. A Pulszkynak augusztus 12-én 5000 fegyver beszerzésére adott megbízatására OL PM eln. ir. ikt. kve 1848: 1434. (Szalay jelentéktelen fegyvervásárlásaira OL KüM eln. 1848: 966., 1180.)

[92] OL KüM eln. 1848: 1188. (itt a szerződés szövege is); KLÖM XII. 813., 830—831.

[93] Október 20-ig 63 600 pft került kifizetésre, így a jelek szerint — mivel egy fegyver 17 forintba került — a szerződés nem valósult meg maradéktalanul. Az egyes szállítmányokat, illetve a kifizetett összeget feltüntető iratok: OL KüM eln. 1848: 1188.

[94] OL Meln. 1848: 498.; KLÖM XII. 730. — A „biztos ember" *Piller János* nemzetőri őrnagy volt. OL ONöHt 1848: 2783. A vállalkozás sikeréről nem tudunk.

[95] KLÖM XII. 866—867.; PULSZKY, Életem I. 117.; a kérdés Batthyány pörében is előkerült. KÁROLYI, Batthyány I. 184—185. (Kossuth előző, Wimmer által eszközölt londoni fegyvervásárlásáról a kormánynak tudomása volt, l. Széchenyi augusztus 17-i naplóbejegyzését. Uo. I. 376.) Nyilván Batthyány szeptember eleji, Bécsben tett rendelkezéseivel függött össze, hogy Springer bécsi fegyvergyáros szeptember elején a magyar kormány hozzájárulása nélkül nem volt hajlandó 200 fegyvert eladni Pozsony megye önkéntes nemzetőreinek. OL ONöHt 1848: 4281.

[96] OL HNI 1848: 338.; OL HM/k 1848: 495.; Szirmai Pál például észak-amerikai kiküldetésre akart vállalkozni: OL HNI ir. ikt. kve 1848: 688.

[97] OL PM eln. 1848: 1176., 1295. Utóbbit közli: KLÖM XII. 411—412. — Kossuth Madocsányi Pál árvai főispánt, a lengyel menekülőkből felállítani tervezett „Polonische Colonne" szervezőjét is arra utasította, hogy saját erejéből próbáljon fegyvereket szerezni. OL PM eln. 1848: 1584., közli KLÖM XII. 627—629.

[98] OL KüM eln. 1848: 1187.; OL Meln. 1848: 568.; OL KüM eln. 1848: 1072., 1091., 1127., 1255. (Utóbbi kettő Doblhoff belügyminiszter kitérő válasza.)

[99] OL BM eln. 1848: 817.

[100] *Hajdú kerület:* OL HNI 1848: 131.; *Nógrád:* OL BM eln. 1848: 648.; *Bereg:* OL BM eln. 1848: 503. A kérelmekre l. még OL HNI 1848: 43—44., 52., 58., 63., 71., 88., 92., 105., 114., 133.; OL BM eln. 1848: 648.

[101] OL HM bizt. 1848—102—6.

[102] OL HNI 1848: 71.

[103] Uo.

[104] A puskát tehát csak a szegény sorsúak kapták ingyen — ha adtak egyáltalán fegyvert a kezükbe. Így téves az az elképzelés, hogy „akinek nem volt fegyvere, az a hatóságtól kapott". BERKÓ, Szabadságharc hadkiegészítése 213. — Láttuk, a költségvetés a nemzetőrség egyötödéről tételezte fel, hogy nem tudja fegyverét megvásárolni. KLÖM XII. 507. Más kérdés, hogy mire ez a költségvetés elkészült, a kormány többsége jól tudta, hogy az 1848-ban megvásárolni tervezett 50 000 fegyvert nem a szegény sorsú nemzetőrök fogják megkapni. A XXII. tc. 12. §-a (illetve ennek oka: az alacsony cenzus) volt SALAMON FERENC egyik céltáblája. SALAMON, A közös ügyek. 1881. 42.; SALAMON. A nemzeti őrseregről 362.

[105] OL HM bizt. 1848—102—6. — A szegedi nemzetőrség számára június közepén Csuha őrnagy is vitt 500 gyutacsos fegyvert. OL HM/k 1848: 291.; ezek azonban rövidesen az ott alakuló 3. honvédzászlóalj kezére kerültek. (VI. fej. 309. jegyzet.)

[106] OL HNI ir. ikt. kve 1848: 76. A Fehérvárnak küldött példányt ld. FmL Fehérvár v. lt. Acta Politica 1848: 2138.

[107] OL HNI 1848: 88.

[108] *Debrecen:* OL HNI 1848: 103.; *Pécs:* OL HNI 1848: 102.; *Bars:* OL HNI 1848: 101.; *Bihar:* OL HNI 1848: 105., *Nagykőrös:* OL HNI 1848: 114.; *Zilah* és *Nagyszombat:* OL HNI 1848: 133.

[109] OL HNI 1848: 159.

[110] OL HNI 1848: 105., 102. Pécs később is szereplő 500 kovás fegyvere nyilván innen származott. OL BM eln. 1848: 753.; UNGÁR LÁSZLÓ: Pécs 1848—49-ben. Pécs 1934. 15.

[111] OL HNI 1848: 286. — Valószínűleg a torontáli nemzetőrség Eszékről kapott fegyvereiről írta a nagybecskereki levelező: „Mostani fegyvereink igen régiek, s olly nehezek, hogy sok nemzetőr meggörnyed alattok". Közlöny 1848. júl. 7. 113. — Egy másik közlés szerint csak 800 „iszonyú nehéz" fegyvert kaptak; Közlöny 1848. júl. 9. 121.

[112] OL HM bizt. 1848—102—14.

[113] OL HNI 1848: 117., 419.; OL HM bizt. 1848—102—23.

[114] OL HM/k 1848: 139.; OL HNI 1848: 332. — A kiutalt 6700 + 1000 fegyver mellett ezek szerint még 5000 maradt raktáron. De lehet, hogy a későbbi két kiutalás csak azért történt, mert kiviláglott: még 7000 fegyver maradt. (A sajtó is 14 000 puskáról számolt be a fegyvertár megvizsgálása után.)

[115] OL HNI 1848: 88.

[116] *Losonc:* OL HNI 1848: 159. *Gyöngyös* esetében is kifejezetten „új csappantyús fegyverek"-ről beszél a miniszterelnök. OL HNI 1848: 332. — Ennek ellenére korszerű fegyverek alatt elsősorban az osztrák hadseregben 1840-ben rendszeresített Augustin-féle *gyutacsos* puskát értjük, hiszen ez volt a legtöbb. MEYNERT H.: Geschichte des Kriegswesens und der Heeresverfassung der österreichischen Monarchie. Wien 1854. IV. 160.; CSILLAG FERENC: Szuronyos puska a 48-as honvéd kezében. Honvéd 1948. 8—9. sz. 67—70. (a csappantyús, kovás és gyutacsos puska zárszerkezetének képével); — A gyutacsos puska ellen, mivel drága, és csak az osztrák seregben használják, hiszen a francia és angol fegyverek csappantyúsak, a sajtó is felszólalt: Jel 1848. máj. 9 228. — A jelek szerint azonban — ha csak nem elírásról van szó — *a budai fegyvertárban csappantyús fegyverek is voltak*, és ilyeneket is utaltak. Megjegyezzük, hogy MACK JÓZSEF, aki májusig a sorezredi tüzérségnél szolgált, és így tájékozottságát nem vonhatjuk kétségbe, az osztrák rendszerű (Brevillier-féle szerszámú) *csappantyús* puska bevezetését ajánlja! MACK, Nemzetőrhad organisatiója 142.

[117] OL HM/k 1848: 261.

[118] Darabonként 6 forintért, amiből gondolhatjuk, hogy régi kovás fegyverek lehettek. OL HM/k 1848: 273., 701.; OL HM/b 1848: 950., 3071. (Utóbbi csak ikt. kvi bejegyzés).

[119] OL ONöHt 1848: 2827. — Vukovár is kapott Péterváradról augusztus során 450 puskát és 25 000 töltést. OL BM eln. 1848: 889.

[120] HIL 1848—1—104.; OL HM/b ir. ikt. kve 1848: 364. Árat nem tudunk, de Szeged március 20-i jelentése szerint Temesvárott 11 pft volt egy fegyver; FL Pesti rendőri ir. 1848: 128.

[121] *Oravica:* OL HM/k 1848: 1—2., 795.; OL PM eln. 1848: 1153.; *Arad:* OL ONöHt 1848: 851., 1026.; OL HM/k 1848: 598.

[122] OL HNI 1848: 348—349. — Puskapor a Hajdú-kerületnek: OL HNI 1848: 575.; gyutacs Váradolaszinak: OL ONöHt 1848: 1402.

[123] Budáról került kiadásra például — a Lánchíd őrségének utalt 100 fegyveren kívül — a Pest megyének adott, alább még említendő 1500 puska; valamelyik délvidéki fegyvertárból (Pétervárad?) a Csongrádnak utalt 1000 fegyver. Utóbbira OL BM eln. 1848: 321.

[124] Nagy Gusztáv — Szemere Bertalanhoz, 1848. júl. 8. OL BM rendőri oszt. jel. (Valószínűleg nem a nemzetőrség, hanem a honvédség számára küldött fegyverekről volt szó.)

[125] OL ONöHt 1848: 3015. Lehetséges, hogy ez a szállítmány azonos azzal a 41 láda fegyverrel, amelyet Nagy Gusztáv Szemeréhez intézett augusztus 4-i jelentésében emleget. OL BM rend. oszt. jel.

[126] OL ONöHt 1848: 2897., 2971. Ezek a fegyverek csappantyúsak (lőkupakosak) voltak.

[127] Mack, Nemzetőrhad organisatiója 142.

[128] Korántsem teljes felsorolás a május—júliusi kérelmekről: OL HNI 1848: 255—258., 287., 293., 388., 397., 415.; OL ONöHt 1848: 851—852., 940., 1325., 1398., 1741., 1750., 2014.; OL HM/b 1848: 594., 760.; OL BM 1848: 2351.

[129] OL HNI 1848: 115., 117., 119., 212., 131.

[130] OL HNI 1848: 170., 177., 185., 189., 247., 292., 314., 277.

[131] OL ONöHt 1848: 957—958., 2014. — A hadügyminisztérium lőport tudott adni. OL HM/k 1848: 311.; OL HNI 1848: 575.

[132] OL HM/k 1848: 1458.

[133] OL HNI 1848: 808.

[134] *Komárom.* Bécsbe és Brünnbe küldötte el megbízottait, akik végül egy karintiai gyárossal szerződtek: OL BM országl. oszt. 1848—10—271.; OL ONöHt 1848: 2824. *Pozsony* a külügyminisztériumot kérte fel akciói támogatására: OL KüM eln. 1848: 1505. *Tolna megye* kísérleteire l. OL HM ált. ir. ikt. kve 1848: 5518.

[135] OL Abszolutizmuskori levéltárak. Vármegyék és városok felterjesztett 1848/49. évi iratai. Gömör megye iratai. (A földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium anyagából nem ismert. Horváth Józsefnek, az anyag kezelőjének felvilágosítása szerint a Harmincadi szakosztály 1848—9—150. sz. alatt feküdt, de kiselejtezték.) OL KüM eln. 1848: 56. Utóbbi szerint „tudomására jövén a ministeriumnak, miként gyanús egyének Magyarországból fegyvereket . . . a Monarchia sláv tartományaiba, valamint Serbiába is szállítani szándékoznak . . ."

[136] OL HM/b 1848: 321.

[137] OL HM/b 1848: 392. — Talán ez a hír bátorította fel „Pest városa szétoszlott polgári hadának vadászait", hogy újjáalakulási kérelmükkel jelentkezzenek. OL HNI 1848: 550.

[138] Közlöny 1848. jún. 16. 29.

[139] Csányi L. ezzel kapcsolatos szerepére Mészáros Lázár — Szemere Bertalanhoz, 1848. júl. 15. OL BM eln. 1848: 618.; Szemere Bertalan — Csányi Lászlóhoz, 1848. júl. 19. OL BM eln. 1848: 597.

[140] OL BM eln. 1848: 618/a; Közlöny 1848. júl. 28. 229.; közli Pap, Okmánytár I. 329—330.; Szemelvények II. 19. Egyébként a gyutacskivitel eltiltását még júniusban Baldacci: OL HM/b 1848: 392.; a lőpor kivitelét július elején Trefort Ágoston ajánlotta: OL HM/b 1848: 3502.

[141] OL BM eln. 1848: 618/b.; Közlöny 1848. júl. 28. 229.; közli Pap, Okmánytár I. 328—329. — A rendelet Gömör, Borsod, Abaúj, Torna, Zemplén, Szabolcs, Bihar, Heves, Békés, Csanád, Szatmár, Győr, Komárom, Esztergom, Nógrád, Pest, Fejér és Tolna megyékhez, a Hajdú és Jászkun kerületekhez, továbbá Kassa, Debrecen, Nagybánya, Szatmárnémeti, Győr, Budapest, Komárom, Esztergom és Székesfehér-

vár városokhoz szólt. — Pest város fegyvergyűjtési felhívása Láng Ignác főkapitánytól 1848. júl. 31-ről: OL 1848/49-es nyomt.

[142] Nőr 1848. jún. 18. 575.

[143] Főleg a fegyverművesek felmérésének terén, amelyet az OHB fog majd hasznosítani. — Az adatszolgáltatást l. OL BM rend. oszt. 1848. 16. kútfő, 56-202. tétel között. — Nógrádban például még a gróf Teleky család sziráki kastélyának puskacsövekből készített kerítését is szemügyre vették; Közlöny 1848. aug. 16. 333.

[144] Utóbbi gyár Hirländer tulajdona; telephelye (Gályvás?) nehezen olvasható. OL BM rend. oszt. 1848—16—74/a.

[145] Rl 1848. jún. 29. 90., amely szerint egy fegyver ára 17 pft. — Ez a fegyver, mint Baldacci egyik leveléből kiderül — ellentétben a hadsereg *döfő*szuronyos puskájával —, hosszú, *vágó*szuronyos (kardszuronyos); OL HNI 1848: 550. lásd még ezzel kapcsolatban az aradiak reklamációját, hogy ők olyan fegyvert kaptak, mint a sorkatonák: Közlöny 1848. aug. 17. 337.

[146] OL ONöHt 1848: 624. — Egyes megyék mintafegyvert kaptak, mint például Esztergom: OL HNI 1848: 624.; Nagyszombat: OL ONöHt 1848: 1760. (A szepesi 16 város már áprilisban kért ilyent: OL MOIB 1848: 280.)

[147] OL BM eln. 1848: 676.; Közlöny 1848. aug. 1. 245. Ugyanis több balesetet okozott az elavult, kiselejtezett vagy próbálatlan csövekből készített fegyver.

[148] *Abaúj:* OL ONöHt nem ikt. ir.; *Ung:* OL HNI 1848: 644.; *Pest m.:* PmL Pest m. lt. közgy. ir. 1848: 4056.; *Szeged:* OL BM eln. 1848: 343.; OL BM országl. oszt. 1848—10—51.; *Csongrád m.:* OL BM eln. 1848: 321.; Sághy Mihály: Csongrád 1848/49-ben. Csongrád 1910. 19. *Arad:* OL ONöHt 1848: 851.; *Debrecen:* OL ONöHt 1848: 948.; *Zilah:* OL BM rend. oszt. 1848—16—6.

[149] *Hajdú kerület:* OL ONöHt 1848: 1994.; *Esztergom:* OL ONöHt 1848: 2131.; *Sopron:* OL ONöHt 1848: 2092.

[150] *Pest:* FL Pesti Közig. 1848: 42.; *Bereg:* OL ONöHt 1848: 2600.; *Hódmezővásárhely:* OL ONöHt 1848: 2722.; *Zombor:* OL ONöHt 1848: 2825.; *Kassa:* OL ONöHt 1848: 2650.; (Kassa májusban eredetileg 800 fegyvert kapott!); *Pécs:* OL BM eln. 1848: 753.; *Komárom:* OL ONöHt 1848: 2824.; *Nagyszombat:* OL ONöHt 1848: 3243.; *Kőszeg:* OL ONöHt 1848: 3574.; *Szeged:* OL ONöHt 1848: 4011.

[151] *Borsod:* PH 1848. márc. 29. 271.; Közlöny 1848. aug. 3. 258.; *Kassa:* OL Httan. közig. 1848—4—131.; *Nagykunság:* PH 1848. ápr. 4. 293.

[152] *Arad:* OL BM eln. 1848: 1/81.; *Debrecen:* Szabó, Debrecen 13. *Zala:* PH 1848. júl. 1. 609. — *Máramaros* problémájára: KLÖM XII. 70.

[153] OL BM rend. oszt. 1848—16—74/a.

[154] NU 1848. ápr. 23. 1239.

[155] OL Meln. 1848: 210.; OL BM eln. 1848: 92. — A kaszafegyver leírása: MT 1848. jún. 14. 313.

[156] OL BM eln. 1848: 92.; OL HNI 1848: 571. Utóbbit közli Herendi, Jászkunkerületek 39. Egy napihír a fővárosból: „A napokban indítatnak meg nehányan az ittlakó lengyelek közül, hogy a kaszákkali bánásra tanítsák meg a népet". BpH 1848. jún. 25. 603. — Itt kívánjuk megjegyezni, hogy Paskay ezt írja: már a pozsonyi országgyűlésen híre járt, hogy az összesereglett parasztokat Rákos mezején a lengyel forradalomban szolgált tisztek oktatják kaszavívásra. Ez azonban valószínűleg csak emlékezeti tévedés. Paskay, A jurátus élet 29.

[157] OL HN: 1848: 272. — A körmendiek is így írtak: „Őrseregünk száma háromszázon felül van. Fegyverünk, néhány insurgens kardon kívül, egy sincs; de vannak kaszáink és vasvilláink" . . . Nőr 1848. jún. 3. 706.

[158] OL HNI 1848: 314.

[159] OL HM/k 1848: 311.; l. még a Csongrádnak, Fótnak és Késmárknak adott válaszokat: OL HM/k 1848: 405., 702., 864.

[160] MT 1848. jún. 14. 313.

[161] Re 1848. jún. 14. 42.

[162] *Abaúj:* OL BM eln. 1848: 487.; *Máramaros:* Közlöny 1848. júl. 3. 94.; *Debrecen:* Szabó, Debrecen 46.; *Szeged:* Reizner, Szeged 142.; *Arad:* OL ONöHt 1848: 1479.; *Ugocsa:* Waldapfel, Levelestár I. 332.

[163] Csányi László — Batthyány Lajoshoz, 1848. ápr. 24. OL ONöHt 1848: 3111.

[164] Előbbire példa Kassa: OL ONöHt 1848: 4167.; utóbbira Szeged: OL ONöHt 1848: 4011.

[165] FL Buda v. lt. Miniszteriális rendeletek 1848: 52. (Fogalmazványa nem ismert. Horváth József felvilágosítása szerint az OL FIK Harmincadi szakosztály 1848—9—150/a. sz. alatt kelt iratot kiselejtezték.) Lásd még Közlöny 1848. júl. 5. 102. — A sajtó egyébként panaszkodott, hogy kasza sincs elég: Re 1848. júl. 21. 94.

[166] OL HM 1848: 264.; OL BM rend. oszt. jel. Hajnik — Szemeréhez, 1848. aug. 12.

[167] OL HM/k 1848: 1672.

[168] „Javaslat falusi nemzetőreink felfegyverzése iránt". Nőr 1848. jún. 25. 774. A cikk közli a rajzot és a méretet is.

[169] *Kassa:* OL ONöHt 1848: 2650.; *Komárom:* Közlöny 1848. aug. 16. 333.

[170] *Bazin:* OL ONöHt nem ikt. ir. A polgármester 1848. ápr. 28-i jelentése; *Nagyszombat:* OL HNI 1848: 148.; OL BM 1848: 549.; *Bihar:* Hegyesi, Bihar vármegye 73.; *Zemplén:* OL ONöHt 1848: 2931.; Közlöny 1848. aug. 15. 329.; *Nyitra:* OL ONöHt 1848: 3210. (Zemplénben egy dzsida 40 xr-ba került.)

[171] *Bányakerület:* OL ONöHt 1848: 1326.; *Zilah:* OL ONöHt 1848: 2075.; *Békés:* Oláh, Békésvármegye II. 217. — Kassa környék számára az alabárdok mellett dárdákat is készítettek. OL ONöHt 1848: 2650.

[172] OL BM rend. oszt. jel. Hajnik — Szemeréhez, 1848. aug. 12. — Itt kívánjuk megjegyezni, hogy Winter Márton pesti kocsigyáros jelentkezett a kormánynál, hogy hajlandó lándzsákat, kardokat és fokosokat gyártani. OL PM eln. 1848: 1502. közli KLÖM XII. 457. (A tárgyalások eredménye nem ismert.)

[173] OL HNI 1848: 26.; PH 1848. ápr. 23. 363. A felhívás közli, hogy a reaktivált tisztek „alkalmaztatásuk esetében, nem mint nyugalmazottak tekintetvén többé, a szolgálati díjak egész mértéke és rovatai szerint fognak az álladalom részéről jutalmaztatni".

[174] OL HNI 1848: 188., 428.; OL KüM eln. 1848: 9., 76. Egy augusztusi állásfoglalás szerint a nyugdíjas tisztek nem kötelezhetők nemzetőri szolgálatra. A címmel kilépett volt tisztek viszont — ha nincsenek túl a törvényben megszabott koron — kötelesek nemzetőri szolgálatra. ONöHt — a HM-nek, 1848. aug. 19. OL HM ált. ir. 1848: 5096.

[175] OL HM/b 1848: 321.; KLÖM XII. 229.

[176] OL HNI 1848: 489.; a felhívást a PH-nak kellett volna közölnie, de sem itt, sem a már megindult Közlönyben nem jelent meg.

[177] OL HNI 1848: 288.

[178] OL Nádori min. 1848: 1295.; PH 1848. jún. 8. 525. (Az ekkor indult Közlöny még nem közli a kinevezést.) Egyidejűleg történt meg a budai nemzetőrség két őrnagy és zászlóaljparancsnokának: Kiss Miklósnak és Gebhard Józsefnek kinevezése is. (Utóbbi július végén lemondott. OL ONöHt 1848: 1990.) Pest városa nemzetőri őrnagyaira 1848 augusztusában l. FL Pesti Közig. 1848: 281.

[179] *Tolnába:* Perczel Miklós volt országgyűlési követet, a honvédtoborzás volt megyei biztosát, *Torontálba:* Rohonczi Lipót volt századost nevezte ki a nádor. OL Nádori min. 1848: 1392.; OL HNI 1848: 485.; Közlöny 1848. jún. 14. 21. (Az előzményekre: OL HNI 1848: 340.; OL HM/k 1848: 187.)

[180] Ezeket az egyéni jelentkezéseket, köztük sok később ismertté vált névvel, OL ONöHt nem ikt. ir.

[181] Ezeket a felterjesztéseket, köztük egyéni jelentkezéseket l. az ONöHt nagy (segédkönyv nélküli) iratsorozatában.

[182] Így ajánlotta *Heves m.* Okolicsányi József főhadnagyot, a 32. gyalogezred egri hadfogó parancsnokát; *Debrecen* Ábrahám Ádám kapitányt, a 39. gyalogezred főhadfogadó helyének parancsnokát; *Somogy m.* Inczédy László főhadnagyot, az 52. gyalogezred hadfogadó tisztjét. Így lett Kökényesi (Gärtner) Szaniszló főhadnagy, a 12. Nádor huszárezred hadfogadó parancsnoka is a jászberényi nemzetőrség ideiglenes parancsnoka — még őrnagyi kinevezése előtt. OL HNI 1848: 547.; OL HM/k 1848: 691. Az aktív tisztek kinevezésére alább még visszatérünk. Pest megye ilyen irányú kérelmeit l. PmL Közgy. ir. 1848: 4271., 4979.

[183] *Pest m.:* OL HM/b 1848:899.; *Pápa:* OL ONöHt nem ikt. ir.

[184] *Nyitra:* OL ONöHt 1848: 2526., 2559.; *Ugocsa:* OL ONöHt 1848: 1962.

[185] OL ONöHt 1848: 770.

[186] OL ONöHt 1848: 1956. Nem sokban különbözik ettől Zichy László gróf kérelme, aki ipájának, Széchenyi Lajos grófnak, általa igazgatott birtokaira kérte Dél-Somogyba az őrnagyi kinevezést. OL ONöHt 1848: 625., 1563. — Alkalmazást kérő arisz-

tokratákra: OL ONöHt 1848: 1400., 1711., 1850., 2073.; arisztokraták kinevezését kérő feliratokra: OL ONöHt 1848: 1002., 1333., 1682., 1849., 2648., 2760.

[187] Az első alispán által felterjesztett kérelmet l. OL ONöHt 1848: 1970.; a másodalispán tiltakozását, amelyben leleplezi a reakciós Gedeon Jánost mint a klerikális párt emberét, aki itatással jutott országgyűlési mandátumhoz, és most a petíciótól való félelmében a megyei nemzetőrség parancsnokságát pályázza. OL ONöHt 1848: 2643. Utóbbi irat külzetére Ivánka Imre, Batthyány nemzetőrségi titkára a következőt vezette rá: „a minister elnök meghagyásából *Gedeon János* n. ő. törzstisztté *ki ne* neveztessék".

[188] OL Nádori min. 1848: 1505. Ugyanazon a napon még másik nyolc őrnagy kinevezésére: OL Nádori min. 1848: 1506. Mindkettőre: Közlöny 1848. jún. 22. 53. (Az ekkor kinevezettek számára július 1-től folyósították illetményüket.) A szeptember 21-ig folyamatosan kinevezett nemzetőri őrnagy (alezredes) és zászlóaljparancsnokok névsorát l. a II. MELLÉKLET-ben.

[189] A Nemzetőrségi Haditanács által benyújtott „Javaslat a lovas nemzeti őrseregh kinevezendő törzstiszteknek alkalmas egyéneiről" című kimutatás rövid jellemzést is ad a javasolt 50 főről, akik közül a 21 lovas őrnagy mellett 7 főt egyidejűleg a gyalogsághoz neveztek ki. OL HNI 1848: 525. (Jelenleg OL ONöHt 1848: 9464. sz. alatt)

[190] A június 19-én kinevezettekre: OL HM/b 1848: 1018.; OL HM/k 1848: 715.; 793. — Ez utóbbiak sorában volt Szász János százados is, a 39. gyalogezred Budán állomásozó gránátos osztályától, akit a pesti nemzetőrség egyik őrnagyának neveztek ki.

[191] OL HNI 1848: 548—549.; Közlöny 1848. jún. 25. 61. A június 28-i kinevezés irata nem ismert. Közlöny 1848. júl. 1. 85.

[192] OL Nádori min. 1848: 1672.; OL HNI 1848: 606. A nádor csak ekkor írta alá a június 8-án, 18—19-én kinevezettek oklevelét is. OL Nádori min. 1848: 1678.

[193] Június 7-én: OL Nádori min. 1848: 1725.; OL HNI 1848: 599., 771.; Közlöny 1848. júl. 10. 123.; július 9-én: OL Nádori min. 1848: 1755.; OL HNI 1848: 633., 767.; Közlöny 1848. júl. 14. 145.

[194] A gyalogos és lovas őrnagyok havi illetménye 91,— pft (valamint a természetbeni járandóságok: lakás, takarmány és istálló 3—5 lóra), a segédtiszté 36,— pft (továbbá a természetbeni járandóság). OL ONöHt eln. ir.; Közlöny 1848. júl. 28. 228. OL HNI 1848: 607. — Baldacci felhívása az őrnagyokhoz és segédtisztekhez, hogy illetményük egy részéről mondjanak le: Közlöny 1848. júl. 12. 137.

[195] Mindez a július 7—szeptember 21. között kinevezett segédtisztekre értendő. Kinevezésükre: OL Nádori min. 1848: 1725., 1755., 1867., 1909., 1946—1947., 1975., 2083—2084., 2244., 2277., 2291., 2399., 2453. Lásd még a „*Nemzetőrseregi gyalogos és lovas segédtisztek névsora*" (1848. dec. 8.) című nyilvántartást az OL HM anyagában. (Törzsszáma: H 87.)

[196] Az előbbieken kívül még: OL ONöHt 1848: 673., 953. (illetve 1074.), 2689.; FL Pesti Közig. 1848: 435. — Egyébként egy honvéd százados nemzetőri őrnagyi kinevezése is felmerült. OL ONöHt 1848: 2185., 2820.

[197] „Névjegyzéke az állandó nemzetőrsereghez mint parancsnokoknak és segédeknek az állandó katonaságból átvett és a nyugdíjazottak közül alkalmazott egyéneknek" (érkezett 1848. júl. 17-én). OL HM/b 1848: 3701.

[198] A további kinevezésekre szeptember 21-ig OL Nádori min. 1848: 1909., 1946—1947., 1975., 2083—2084., 2244., 2277., 2291., 2399., 2453., 2510.; OL HNI 1848: 672., 685—686., 692., 697., 724—725., 772.; OL ONöHt 1848: 2767., 2901., 3037—3038., 3302., 3587., 3792., 3957., 3983.; Közlöny 1848. évi 45., 47., 50., 58—59., 69., 76., 80., 97., 101., 105—106. számai. — A nemzetőri zászlóaljparancsnokokra l. még a „*Nemzetőrseregi gyalogos és lovas törzstisztek névsora*" (1848. dec. 5.) című kimutatást az OL HM anyagában. (Törzsszáma: H 87) — Az augusztus végéig alkalmazott nyugdíjas, vagy díj nélkül kilépett tisztekre: OL ONöHt 1848: 2791.

[199] OL Nádori min. 1848: 2244, 2510.

[200] *Ung:* OL ONöHt 1848: 2644.; *Tolna:* OL ONöHt 1848: 2682.; *Zemplén:* OL ONöHt 1848: 2670.; *Komárom:* OL ONöHt 1848: 2673.; *Pest:* OL ONöHt 1848: 2199.; *Heves:* OL ONöHt 1848: 2438.

[201] Nyíregyháza például jelentette, hogy nem bízik nemzetőri parancsnokában, Patay őrnagyban; OL ONöHt 1848: 1852. — Bereczky János Sáros megyébe kine-

vezett őrnagytól pedig augusztus 1-től vissza kellett venni megbízatását, mert az ezred olyan rossz „jellemjegyzéket" küldött róla. OL HNI ir. ikt. kve 1848: 715. (júl. 29.); OL ONöHt eln. ir. (ONöHt — a HM-nek, 1848. aug. 4.). Augusztus 3-án azután rehabilitálták Bereczkyt és visszahelyezték régi állásába. OL Közlöny 1848. aug. 4. 261.; viszont az augusztus 30-i szám 413. azt közölte, hogy Bereczky lemondott. — A Bánságba kinevezett nemzetőri őrnagy és zászlóaljparancsnokokról Vukovics Sebő véleményét július 1-én Szemeréhez írott levelében, OL BM eln. 1848: 502. A nyugalmazott tisztek reaktiválása körüli problémákra (hogy tudniillik sok esetben rokkantság, erkölcsi vagy szellemi meg nem felelés is oka volt a nyugdíjazásnak) a *Nemzetőr* már régen rámutatott: 1848. máj. 27. 673—674.; Uo. „Nemzetőrseregünk rendezése tárgyában" című cikk: júl. 5. 1—4. h.

[202] Így Tolnában *Perczel Miklóst*, Esztergomban *Besze Jánost*, Székesfehérvárott *ifj. Batthyány István* grófot választották meg. Utóbbi július 16-án lemondott őrnagyi tisztéről: OL ONöHt 1848: 1848. Besze János, aki egyébként a képviselőház hozzájárulásával megtartotta őrnagyi rangját, ügye komplikált volt, mert ellene kinevezése után a megye emelt panaszt korábbi „lázító" magatartása: Kirva helység parasztjait a földesúrtól vitatott rét lekaszálására biztató tanácsa miatt; OL BM rend. oszt. 1848—1—150., 311., 408. Később Beszének a városi tanáccsal is ellentétei voltak, l. nyílt levelét 1848. júl. 20-án (1848/49-es nyomt.), továbbá OL ONöHt 1848: 2890—2891.; KH 1848. aug. 31. 245—246.; Csizmadia Andor: A magyar választási rendszer 1848—1849-ben. Budapest 1963. 241—242. — Batthyány rendelete Perczel Miklós megválasztásának hírére, hogy a népképviselőknek választott nemzetőri őrnagyoknak egyik hivatalukról le kell mondaniuk: OL HNI 1848: 592.; a rendelet Baldacci aláírásával jelent meg: Közlöny 1848. júl. 3. 93.

[203] Somogy m. beadványa a csőd alatt levő Mihalovich [sic!] Mihály ellen: OL ONöHt 1848: 2632. Helyette eleinte a már Baranyába kinevezett Molnár Józsefet akarták (OL ONöHt 1848: 258.), majd Tallián Károlyt nevezték ki. — A Közlöny aug. 30. száma Mihalovits [sic!] lemondásáról ad hírt.

[204] Ezek száma szeptember 21-ig 20 főre rúgott. Korántsem teljes kimutatásuk az ONöHt augusztus 4. és augusztus 30-i felterjesztésében, OL ONöHt eln. ir.; illetve ennek pontatlan közlésében: Közlöny 1848. aug. 30. 413.

[205] Közlöny 1848. júl. 8. 115. Ezt a választ kapta Gedeon Miklós, a gömöri nemzetőrség őrnagya is, amikor arra kért felvilágosítást, hogy a megye 10 000 főt meghaladó nemzetőrségét két vagy három zászlóaljba ossza. OL ONöHt 1848: 2006. A Haditanács ezzel kapcsolatos gyakorlatára: OL ONöHt 1848: 1321., 2001., 2066., 2166.

[206] Közlöny 1848. jún. 22. 53.

[207] OL HNI 1848: 543.; OL HM/b 1848: 896.; OL HM/k 1848: 673.; FL Pesti Közig. 1848: 131. — Segédtisztjévé a századossá előléptetett Gál Sándort nevezték ki. OL HNI 1848: 602., 651.; OL Nádori min. 1848: 1846. Kovách György kinevezésével megtörtént Rottenbiller Lipót „ezredesnek" és társainak — a pesti nemzetőrség korábbi parancsnokainak — felmentése: OL ONöHt 1848: 951.; OL HNI 1848: 557.

[208] OL Nádori min. 1848: 1924. Pestre Bollender János volt hadnagyot főhadnagynak, Budára Vosztri Gyulát hadnagynak és térparancsnoknak nevezték ki. (Budára eredetileg Farkassányi Mihályt, a későbbi kormánybiztost javasolta a Haditanács. OL HNI 1848: 602.) A budai térparancsnokság ügyére l. még az OL ONöHt tanácsülési jkvét 1848. aug. 5., 200. sz. alatt.

[209] Az őrnagyoknak kiadott „Rövid utasítás az állandó országos nemzetőrsereg zászlóalj-parancsnokai számára" című tájékoztató szerint századonként 1 századost, 1 fő- és 2 alhadnagyot, 2 őrmestert és 12 tizedest kellett megválasztani. Urbán Aladár (közl.): Utasítások és tervezetek az 1848-as nemzetőrség szervezésére. HK 1956. 3—4. sz. 344. — később ezt kiegészítették az orvosok választására, illetve az orvosok tiszti rangjára vonatkozó közléssel. Közlöny 1848. júl. 10. 123. és júl. 31. 241. Baldacci azt is közölte, hogy „hadiügyészekre" a nemzetőrségnél nincs szükség, ezért ezeket nem kell választani: Közlöny 1848. júl. 30. 237.; OL ONöHt 1848: 2013.

[210] OL BM rend. oszt. 1848—16—9., 24.; FL Buda v. lt. Miniszteriális rendeletek 1848: 26.

[211] OL ONöHt 1848: 2825.

[212] *Lőcse:* OL ONöHt 1848: 1741.; *Komárom:* OL ONöHt 1848: 1048.

[213] OL ONöHt 1848: 2058. A pécsi fejleményekre: OL BM rend. oszt. 1848—1—358.

[214] OL ONöHt 1848: 2931.

[215] OL BM 1848: 3346.; OL BM rend. oszt. 1848—16—37.; OL ONöHt 1848; 2579.

[216] Nőr 1848. máj. 27. 678.; továbbá uo. júl. 5. 1—4. h. — A bártfai nemzetőrség tisztválasztási botrányára OL BM rend. oszt. 1848—16—47.; a Zemplén megyei tisztviselők beavatkozására OL ONöHt 1848: 2413.

[217] OL ONöHt 1848: 2066., 3009., 3672.; utóbbi Közlöny 1848. szept. 18. 511.

[218] OL HM/k 1848: 67., 188.; OL HNI 1848: 584.

[219] *Kecskemét:* OL HM bizt. 1848—102—22., 39.; OL HM/k 1848: 3.; *Szabolcs:* OL HM/k 1848: 42.; *Mezőtúr* május 22-én kelt kérelmére: OL ONöHt nem ikt. ir.; *Dömsöd* kérelme: OL HM/k 1848: 74. Az oktatók napidíját kezdetben 30 xr-ban szabták meg (OL HNI 1848: 384.). Később feltehetőleg őrnagynak ki nem nevezett nyugdíjas tisztek is rendszeresen részt vettek mint oktatók a nemzetőrség kiképzésében. OL HNI 1848: 607.; Közlöny 1848. júl. 28. 228. — Kiszolgált katonák oktatókként való alkalmazására OL ONöHt 1848: 2092.

[220] *Zala:* OL ONöHt 1848: 953.; *Csongrád:* OL ONöHt 1848: 2722.; *Máramaros:* KH 1848. aug. 12. 195.; a nyitrai helyzetre OL ONöHt 1848: 1732.; a szatmárira: OL BM eln. 1848: 580.; a hontira: KH 1848. aug. 23. 210. — Itt kívánjuk megemlíteni, hogy a *nyugdíjas* katonatisztek nem, de a *címmel kilépettek* kötelesek voltak nemzetőri szolgálatot tenni, ha a 60. évet még nem töltötték be; OL HM 1848—5096.

[221] *Pest:* Nőr 1848. júl. 5. 14. h.; *Debrecen:* OL BM rend. oszt. 1848—1—257.

[222] Közlöny 1848. aug. 17. 337.

[223] *Zólyom:* OL ONöHt 1848: 2576.; *Sopron:* OL ONöHt 1848: 2092.

[224] H 1848. jún. 3. 880. és jún. 27. 915—916. — Penteléről hasonlót írtak Táncsicsnak: MU 1848. júl. 2. 224.

[225] Re 1848. júl. 12. 62. — A tisztek feladatáról: OL ONöHt 1848: 1765.; Nőr 1848. aug. 6.: „Szózat a nemzetőrség tisztikarához." A nemzetőrség fegyelméről Csernátoni — a pesti nemzetőrség május 17-i demonstrációja kapcsán — így ír: „A nemzetőrség szelleme kényszerítést nem tűr. A nemzetőrnek szabadakaratja és meggyőződése nem nyomathatik el a subordinatio vaspálczája által". MT 1848. máj. 19. 223.

[226] Batthyány 1848. ápr. 22-én kelt, kéziratban ismeretlen, nyomtatott rendelete. OL ONöHt nem ikt. ir.; OL 1848/49-es nyomt. A rendelet egyébként leszögezi, hogy „a beoktatásnál mindenkor az illetők anyanyelve fog használtatni".

[227] Német vezényszót használt például *Temesvár:* OL HNI 1848: 462., 629.; *Pécs* nemzetőrségének egy része: OL ONöHt 1848: 2058.; *Besztercebánya:* Közlöny 1848. júl. 13. 143.; *Liptó:* ahol a német vezényszót sem értik, de magyart nem akarnak: PH 1848. máj. 14. 436.

[228] Amíg például Kraszna megye lakossága anyanyelvén tette le az esküt, Mórott egyeseket 4—4 nemzetőrnek kellett a zászlóavatásra előállítani, ami a vegyes lakosságú helységben igen rossz hatást tett; PH 1848. aug. 10. 745., illetve júl. 29. 705. — A Marczius Tizenötödike ugyanakkor azt tette szóvá, hogy Pesten német nyelvű szolgálati értesítéseket küldenek ki a nemzetőröknek: MT 1848. jún. 12. 306.

[229] OL HNI 1848: 25., 29., 36. (Sillye Gábor is vállalkozott ezeknek elkészítésére: OL HNI 1848: 37.) Péterfi és Gál mellett Kiss Károly a szolgálati rendszabályok, Kállay Ferenc a fegyelmi szabályok kidolgozására kapott megbízást; NU 1848. ápr. 28. 1253.

[230] OL HNI 1848: 290., 318—319., 560.; OL ONöHt 1848: 1140., 1367., 1635., 2146., 2871., 2955.; OL BM 1848: 179.

[231] Gál Sándor már idézett ideiglenes szabályzatának rövidesen újabb, ugyancsak magyar—német nyelvű kiadása is megjelent. GÁL SÁNDOR: A nemzeti őrsereg oktatási, gyakorlati és őrszolgálati szabályzata. Pest 1848. Trattner-Károlyi ny. 52. Ez utóbbit ajánlotta ideiglenes használatra a Nemzetőrségi Haditanács is a zászlóaljparancsnokoknak kiadott utasításában. HK 1956. 3—4. sz. 346. — Hasonló HORVÁTH KÁROLY: A nemzeti őrsereg szolgálati rendszabályai. Javaslatként és ideiglenesen kiadja —. Pest 1848. Beimel ny. 14.

[232] A legismertebbek közül *Eger:* OL Httan. közig. 1848—4—139.; OL MOIB 1848: 3., 334.; OL ONöHt 1848: 1320—1321.; *Győr:* OL 1848/49-es nyomt. (1848. máj. 24.); SZÁVAY, Győr I. 348—349., 361.; *Miskolc:* „A miskolczi nemzeti őrsereg" (Miskolc 1848. 8.); Borsod megyei nemzetőrség lándzsávali oktatás szabályzata és század szerinti felállítása. Miskolc 1848. 8.; KUN BÁLINT: Fegyvergyakorlat-tan elemei vezényszavak nyomán a miskolczi nemzetőrség használatárul. Miskolc 1848. 16. Az Ide-

iglenes szabályokra még: REIZNER, Szeged I. 263—265.; OLÁH, Békés vármegye. I. 181—186.; LEHOCZKY, Beregmegye. 175—178.; LAKATOS, Arad I. 122—123.; SZENDREI JÁNOS: Magyar hadi szabályzatok gyűjteménye. Szeged szab. kir. város nemzeti őrsége betanításánál előforduló vezényszavak. HK 1913. 318—320. Ezek között talán Veszprém megyéé a legérdekesebb, amely ideiglenes fegyelmi és büntető törvényeinél az 1807. évi, a nemesi felkelés számára alkotott törvényeket vette alapul: OL 1848/49-es nyomt. (1848. júl. 3.); OL BM eln. 1848: 536.

[233] B. F.: Az őrsereg által használandó vezényszavak iránt. Nőr 1848. jún. 3. 693—694.; FEKETE SOMA: Hogyan kell a nemzetőrségnek gyakoroltatnia fegyverben? Nőr 1848. júl. 5., 15., 23. (1., 3—4.); SZEMERE PÁL: Hadi műszavak. Nőr 1848. júl. 30. 65—68. h.; „Hadi műszavak", s „Parancs szavak", OL 1848/49-es nyomt. (13. fasc. 77. és 138. pall.)

[234] Re 1848. júl. 13. 56.

[235] Kuthy Lajos, a miniszterelnökség irodaigazgatója 1848. jún. 20-án a következő levél kíséretében küldte át az utasítás kéziratát az egyetemi nyomdához: „Az országos nemzetőrség zászlóalja parancsnokai számára készült rendszabályokat magyar és német nyelven 1000 példányban leendő kinyomás és minél előbbi kezemhez szolgáltatás végett hivatalosan átteszem." — A *„Rövid utasítás az állandó országos nemzetőrsereg zászlóalj-parancsnokai számára"* egy magyar nyelvű példánya: OL 1526. utáni gyűjt., Budai nőrség ir. között. — A megjelenés időpontját az első vidéki őrnagynak kinevezett Perczel Miklósnak küldött kinevezési értesítés dátumából (jún. 27.) következtetjük, mivel egyidejűleg küldték az utasítást. TmL Perczel család hagyatéka, 1848/49. 99. sz.

[236] A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai. Kiadja az Országos Nemzetőrseregi Tanács. I. füzet. A nemzeti őrsereg kötelességei és szolgálat szabályai. Toldalék: kötelességi, szolgálati és fegyelmi szabályok. Pest 1848. Landerer és Heckenast. 72. — A megjelenésről értesítés: Közlöny 1848. júl. 12. 137.; Batthyány július 16-án küldött át egy példányt a nádornak: OL Nádori min. 1848: 1868.

[237] A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai. Kiadja az Országos Nemzetőrseregi Tanács. II. füzet. A gyalog nemzetőrség oktatás-szabályai. Pest 1848. Landerer és Heckenast. 88 + IV.; 4 t. A megjelenéséről szóló értesítés (amely közli, hogy magyar és német nyelven külön-külön jelent meg): OL ONöHt jkve, 1848. aug. 17. 220. sz.; Közlöny 1848. aug. 20. 355.; aug. 24. 377.

[238] A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai. Kiadja az Országos Nemzetőrseregi Tanács. III. füzet. A gyalog nemzetőrsereg gyakorlati szabályai. Pest 1848. Eisenfels Rudolf. 109 + VI., 3 t.; IV. füzet. A lovas nemzetőrsereg oktatás-szabályai. Pest 1848. Landerer és Heckenast. 55. 4 t.; V. füzet. A lovas nemzetőrsereg gyakorlat-szabályai. Pest 1848. Eisenfels Rudolf. 70. (Az öt füzet az OSzK-ban a 223. 335. helyszámon megtalálható.)

[239] Egyes helyhatóságok kételkedése miatt Batthyány rendeletben szögezte le: „. . . ezennel kinyilatkoztatom, hogy az országos nemzetőrségi tanács, mint törvényes hivatalom kiegészítő része, rendeletemre és jóváhagyásommal adta ki a fenemlített szabályokat" Közlöny 1848. aug. 18. 339. OL HNI ir. ikt. kve 1848: 805.; FL Pesti Közig. 1848: 42.

[240] Nőr 1848. júl. 16. 40—42. h. — A lap egyébként tiltakozik az ellen, hogy a nemzetőr *ne polgári, hanem katonai* fenyítő hatalom alá kerüljön. A miniszterelnök azonban a táborba vezényelt nemzetőrséget a katonai (honvédségi) fegyelmi szabályok hatáskörébe utalta. OL ONöHt 1848: 1025., 2013., 2285.; Közlöny 1848. júl. 22. 187. A testi fenyítésnek azonban minden formáját eltiltották. OL BM eln. 1848: 581.

[241] PH 1848. júl. 20. 673. „Micsoda fogalmuk van azon rokkant vitézeknek, kik a szabályokat készíték, a nemzetőrökről, kiknek hazafiúi érzelmeihez szól a törvény, midőn fegyvert ad a szabad polgárok kezébe" — írja a cikk. A Nemzetőr idézett cikke élesebben fogalmazott, amikor kikelt a „vitézlő és tudós Kállai Ferencz rokkant kapitány" ellen, „ki teljes életében pecsovics és szerencsétlen filozófus lévén" — nem érti a szabadság szellemét, s ezért akarja a szabad nemzetőröket a „despotizmus igájába" hajtani. Nőr 1848. júl. 16. 40—42. h.

[242] MT 1848. júl. 22. 445—446.; Nel 1848. júl. 29. 98. — A Reform csak a PH után közölt kisebb tudósítást: 1848. júl. 21. 95.

[243] Az ONöHt július 25-én kelt levelét Geibel könyvkereskedőhöz, és a viszontválaszt: OL ONöHt 1848: 2050., 2074.; OL ONöHt 1848: 2871., 2955.

[244] Így jelent meg az I. füzet Kőszegen és Kolozsvárott, továbbá „A magyar nemzeti őrseregnek fegyszabályai" (az I. füzet Függelékének egy része) magyar—német nyelven Győrött. (1848. 16.) *Kőszegre:* OL ONöHt 1848: 3574.; *Győrre:* OL BM rend. oszt. 1848—2—190.

[245] OL ONöHt 1848: 3574. Kiss Károly — Preuszler Antal őrnagyhoz, 1848. szept. 13.

[246] OL HNI 1848: 31.; PH 1848. ápr. 23. 363.

[247] Az ismert korábbi szabálytalan polgárőri-nemzetőri egyenruhákra l. *Pest:* Ék 1848. ápr. 9. 480—481. között (színes nyomat, Kostyál Á.-tól); a Körösztályra: PD 1848. ápr. 8. 452.; *Arad:* OL ONöHt 1848: 851.; *Lőcse:* OL ONöHt 1848: 1741.; *Eger* (vadászszázad): OL HNI 1848: 116.; A nógrádi, hevesi és nagybányai ideiglenes nemzetőrség ruhaterveire: OL MOIB 1848: 223., 408., 449. A pozsonyi polgárőrség egyenruhájára: OSzK Kézirattára, Fol. Germ. 1124.

[248] Nőr 1848. máj. 27. 674. és jún. 11. 735.; OL HNI 1848: 247., 257.

[249] PH 1848. jún. 4. 515. és jún. 8. 525., a hatóságok kérelmére OL ONöHt 1848: 852., 1524., 1760. Egy mintaruha 39 pft-ba került. OL ONöHt 1848: 2795. — Itt kívánjuk megemlíteni, hogy a pesti céhlegények április közepén lezajlott mozgalma idején felmerült a gondolat: nemzetőri egyenruhák készíttetésével kellene őket munkához juttatni. ld. NU 1848. ápr. 18. 1126.

[250] Az öltözeti szabályokat l. OL 1848/49-es nyomt. közli: HK 1956. 3—4. sz. 338—340. A litografált színes rajz OL 1526 utáni gyűjt. 1848/49. évi képek. A „3000 színekkel nyomott nemzetőri forma ruházati rajzokat" *Szerelmey Miklós* pesti kőrajzoló készítette. Duschek Ferenc — Baldaccihoz, 1848. jún. 13. OL ONöHt eln. ir. Nemzetőri egyenruhához szükséges posztóminták a zayugróci gyárból: OL 1526 utáni gyűjt., Budai nőrség ir. — Értesítés a szabályzat elkészültéről: Közlöny 1848. jún. 17. 33. (Uo. Batthyány rendelete, hogy nemzetőri egyenruhát és megkülönböztető jelzést csak nemzetőrök viselhetnek.) A nemzetőri öltözeti szabályzat, a honvéd egyenruha leírásával egyidejűleg, június 12-e után érkezett meg a vidéki törvényhatóságokhoz.

[251] Csak vidéki levéltárakból ismert. Közli HK 1956. 3—4. sz. 341—343. — A mintaruhák és nyeregszerszámok bevásárlási forrásaira: az ONöHt — Pelczer Károly őrnagyhoz, 1848. júl. 26. OL ONöHt eln. ir.

[252] *Pozsony:* OL 1848/49-es nyomt. (1848. jún. 27.); *Sopron:* OL ONöHt 1848: 3726.; *Szeged:* OL ONöHt 1848: 4011. — A Reform javasolta, hogy a nemzetőrség egyenruháját az 50 év feletti, nemzetőri szolgálatra már nem kötelezett gazdagok fizessék: 1848. júl. 13. 53—54.

[253] Közlöny 1848. júl. 11. 130.; a nemzetőrség zászlóhasználatára: OL ONöHt 1848: 3584.; a váci gyalogos nemzetőrség zászlójának fényképmásolata: Tragor, Vác 49. és 53.; a szombathelyi múzeumban őrzött lovassági zászló fényképét: 1848—1948. Centenáris kiállítás (Katalógus a Történelmi Emlékbizottság kiadásában. Budapest 1948.), fényképmellékletek. A békési nemzetőrség zászlajára: Oláh, Békésvármegye I. 217., 227.; még Kumorovitz Bernát, A magyar zászló 85—95.

[254] A pest-budai gyalogos nemzetőrség július 30-án a Vérmezőn, a lovasság augusztus 13-án a Városligetben tartotta zászlóavató ünnepségét; FL Pesti Közig. 1848: 149. — A pozsonyi nemzetőrség csak szeptember 15-én: OL 1848/49-es nyomt.

[255] OL ONöHt nem ikt. ir.; OL 1848/49-es nyomt. A körlevél azonos az egységes nemzetőrségről szóló körlevéllel. Vö. II. fejezet 141. sz. jegyzetét.

[256] A miniszterelnök például a pesti honvédzászlóaljak útnak indítása után másnap, június 25-én tiltakozott Kovách ezredesnél, a pesti nemzetőrség főparancsnokánál, hogy az előző napi zászlóavatáshoz a lovas nemzetőrség még a régi testületi, és nem az utcák szerinti felosztásban állott fel. OL HNI 1848: 562. — A pesti dragonyosok korábbi történetére: Protocoll der bürgerlichen Dragoner Escadron zu Pesth. 1843—1848. OSzKk Fol. Germ. 1068.

[257] Hegyesi, Biharvármegye 95.; ahol azt írja, hogy a táborba szálló lovas nemzetőrök között jobbára a konzervatívok volt korteseit lehetett látni. — Arad város 90 lovas nemzetőre között pedig 75 birtokos nemes és 15 előkelő aradi polgár volt. Lakatos, Arad I. 120.

[258] *Pozsony:* OL ONöHt 1848: 2635.; *Győr-Komárom:* OL ONöHt 1848: 2593.

[259] A Győr-Komárom megyei lovas nemzetőrség parancsnokának jelentése 1848. aug. 10. OL ONöHt 1848: 2593.

[260] EmL Esztergom város lt. Közig. ir. 1848: 2/190. ezzel kapcsolatban még: OL

HNI 1848: 337. Batthyány később tárgyalandó szeptember 14-i rendelete ezt megismétli; Közlöny 1848. szept. 18. 511.

[261] OL Nádori min. 1848: 1505. Említettük már, hogy a kinevezett lovas nemzetőrségi őrnagyok mind hosszabb-rövidebb ideig katonaviselt személyek voltak, legalább századosi rangban; l. a jelen fejezet 189. jegyzetét is.

[262] *Hont:* OL ONöHt 1848: 2805.; *Zemplén:* OL ONöHt 1848: 3492. Utóbbi Ungban és Beregben 100 főt írt össze a lovassághoz.

[263] *Békés-Csongrád:* OL ONöHt 1848: 2461. (a csongrádi létszám Szeged nélkül értendő); *Pozsony-Nyitra-Bars:* OL ONöHt 1848: 3495. Pozsony megyében 338 fő, Barsban 219 fő volt a lovasság.

[264] Festetich Miklós gróf. — az ONöHt-nek, 1848. szept. 10. OL ONöHt 1848:3815.

[265] *Pest-Buda:* OL ONöHt 1848: 2404.; *Debrecen:* OL BM rend. oszt. 1848—16—7.; *Szeged:* OL ONöHt 1848: 1963., 4011.; *Hajdú kerület* (májusi eredmény): OL BM 1848: 1087.; Az ugyancsak számításba jöhető Jászkunság eredményeiről nincsen pontos adatunk. Herendi, Jászkun-kerületek 32. említ 522 főt, de ezt nem tartjuk megbízhatónak.

[266] *Moson:* OL BM eln. 1848: 311.; *Abaúj:* Közlöny 1848. jún. 29. 78.; *Gömör:* Közlöny 1848. júl. 5. 103.; *Bihar:* OL ONöHt 1848: 3759. — *Szatmár* április 5-én 1000 gyalogosról és 50 lovasról tett jelentést: OL MOIB 1848: 380; későbbi létszám nem ismeretes. *Arad* városában 90 főről tudunk; Lakatos, Arad I. 120.

[267] Lásd a „Lovas nemzetőri osztályok felosztása és létszáma" című kimutatást; III. MELLÉKLET.

[268] OL HM/k 1848: 254., 256.

[269] HM/k 1848: 286., 301., 354. — Közép-Szolnoknak Wesselényi Miklós közbenjárására, még május végén utaltatott a miniszterelnök 100 pár pisztolyt: OL HM/k 1848: 138. (További fegyverkérelmek lovas nemzetőrség számára: OL HM/b 1848: 594., 760.)

[270] OL ONöHt 1848: 3759.

[271] *Abaúj:* OL ONöHt 1848: 2536—2537.; *Debrecen:* OL ONöHt 1848: 948., 3761.; OL BM rend. oszt. 1848—16—27.

[272] Kemény Lajos: Lovas nemzetőrök fegyverzete 1848-ban. HK 1918. 122—123.

[273] PH 1848. jún. 18. 562. — Batthyány intézkedése a pesti lovas nemzetőrség szervezéséről 1848. máj. 29-én: OL HNI 1848: 337.

[274] Ruttkay I. első alispán felhívása, 1848. aug. 14. OL 1848/49-es nyomt.

[275] Nádosy Sándor őrnagy magyar—német nyelvű osztályparancsa, 1848. júl. 10. OL 1848/49-es nyomt.

[276] OL HM/b ir. ikt. kve, 1848: 463. (jún. 14.)

[277] Halas József: A nemzeti könnyű lovas őrseregnek besorozása ezredekben és hadgyakorlati parancsszavak. Pozsony 1848. — Kemény G. Gábor, Honvéd szakirodalom 15. a fenti munka megjelenését májusra teszi.

[278] OL Nádori min. 1848: 2136. (A kézirat további sorsa nem ismert.)

[279] Az ONöHt üléseinek jkve, 1848. máj. 26.

[280] OL HNI 1848: 285.; OL ONöHt 1848: 3009. HK 1956. 3—4. sz. 355—356.

[281] A tervezet zárójelben hozzáteszi: „az eddig hazánkbani volt kiváltságosok hozzá jároltával a fentebbi sereg száma legalább is kétszereztetnék". HK 1956. 3—4. sz. 355.

[282] OL HNI 1848: 285.; l. még az ezzel egyidejűleg benyújtott iratot: OL HNI 1848: 337.

[283] OL HM bizt. 1848—102—148. — Júniusban Mack, Nemzetőrhad organisatiója című cikkében (XI—XII. rész) is a Landwehr-szisztema szerint megszervezett lovasságot, elsősorban a könnyű lovasságot ajánlja: Re 1848. jún. 18., 22. 174—175., 181—182.

[284] Pálffy levele, amelyben vállalja a megbízatást: OL HM bizt. 1848—102—148.; a külügyminisztérium intézkedései a hadügyminisztérium megkeresésére: OL KüM eln. 1848: 1293., 1374.; OL HM bizt. 1848—102—148., 165. Pálffynak a Honvédelmi Bizottmányt gyalázó nyilatkozata, amelyből kiderül, hogy utazása elmaradt: Schönbrunn, 1848. nov. 6. OL 1848/49-es nyomt. közli Andics, Arisztokrácia II. 181—183. — Az iratokban többször szereplő 1000 pft-ot Kossuth szeptember 7-én utaltatta OL PM eln. ir. ikt. kve 1848: 1798.

[285] Csak példaként két lovasosztály körzetéből:

Bars m. 5 452 főnyi nemesség 219 fő lovas nemzetőr,

Pozsony m.	33 750 főnyi nemesség	338 fő	lovas nemzetőr,
Nyitra m.	16 900 főnyi nemesség	76 fő	lovas nemzetőr,
Baranya, m.	3 405 főnyi nemesség	— fő	lovas nemzetőr,
Somogy m.	10 768 főnyi nemesség	47 fő	lovas nemzetőr,
Tolna m.	4 970 főnyi nemesség	— fő	lovas nemzetőr.

Mindez 0—4%-ig terjedő eredmény, de többnyire nem haladja meg az 1%-ot, holott a cenzus nemeseket a legritkább esetben akadályozott a nemzetőri szolgálatban. Ugyanakkor azt is szem előtt kell tartanunk, hogy nem minden lovas nemzetőr volt nemesi származású. Komárom megyében például „sem a tisztesebb, sem pedig a vagyonosabb rendből egy egyén se soroztatta magát a lovassághoz". Idézi VARGA, Gerillaharcok 261. Varga János e munka disszertációs vitáján, opponensi véleményében azt is kifejtette, hogy a ló az Alföldön a szétszórt települések miatt sokkal nagyobb szerepet játszott a mezőgazdaságban, mint a Dunántúlon. Az 1848 előtti összeírások tanúsága szerint a dunántúli lóállomány egyébként is többségében a zsellér jogállású népesség birtokában volt, akiknek egy részét — ha kellő vagyona nem volt — nem kötelezte a törvény nemzetőri szolgálatra. Mindez szerepet játszott abban, hogy a Dunántúlon a vártnál is kevesebb volt a lovas nemzetőrök száma.

[286] SALAMON, A nemzeti őrseregről. 367—368. A cikk szerint az angol lovas yeomanry 1834. évi létszámát: 1159 tiszt és 19 000 főnyi lovasság Magyarországon könnyedén, csak az Alföldön el lehetett volna érni, ha 100 gyalogos helyett inkább 10 lovast állítanak ki, amely pusztán kopjával is megállotta volna a helyét az ellenség előtt.

[287] GELICH, Szabadságharc I. 278. ír erről az őszi szervező munka kapcsán, és ezt veszi át — de már csak feltételes formában — BAKÓ, Országos Fegyvergyár 25.

[288] FL Pesti Közig. 1848: 34. A Rendre Ügyelő Választmány átirata, dátum nélkül.

[289] A tanácsülés jkve és a min. elnökhöz intézett levél fogalmazata: FL Pesti Közig. 1848: 34.; az elküldött tisztázat: OL MOIB 1848: 15.

[290] Érdekes, hogy az országgyűlésen sem került szóba a fegyvernemek kérdése. A lovasságról is csak az április 21-i körlevélben hallunk először. — Vasvári Pál április 15-i beszéde szerint sokkal forradalmibb tervről volt szó, mint az az iratokból kitűnik: „A forradalom legelső napján számos iparűző nevében jelenté egy lelkes hazafi, miszerint ő a bizalmát bíró kézművesekből egy külön sereget alkot, amely 3 nap alatt ágyúkkal bánni megtanul s akkor, ha kell, az Újépületet a forradalom számára lefoglalja". Vasvári szerint a választmány a tervet veszélyesnek tartotta, és azt még a jegyzőkönyvből is törölte. VASVÁRI, Válogatott írásai. 289. A választmány jegyzőkönyvéből törölték — mondja Vasvári, de a választmány jegyzőkönyvét nem ismerjük. Pest város tanácsülési jkve szintén nem tud arról, hogy a fenti ügyet tárgyalták volna. Ugyanakkor az idézett iratok mellett szerepel a március 22-i ülés 5251. sz. alatti jkvi kivonata, amely foglalkozik a tárggyal. A jegyzőkönyvben azonban e szám alatt egészen közömbös ügyről van szó. — A tüzérség szükségességére: még Szilágyi János — Nyáry Pálhoz, 1848. márc. 31 — ápr. 1. (?) PmL Pest megye közbátorsági áll. választm. ir. 1848: 86. (L. PmL Közgy. ir. 1848: 7946.) — A nemzetőri tüzérségről a sajtóban l. PD 1848. márc. 23. 379.

[291] Blackwell — Ponsonbyhoz, 1848. márc. 23. Correspondence relative to the affairs of Hungary 1847—49. London, 1850. 52—53. Idézi SZABÓ, Pártharcok 120.

[292] OL 1526. utáni gyűjt. Budai nemzetőrség iratai.

[293] *Szatmárnémeti:* OL MOIB 1848: 348.; *Besztercebánya:* OL MOIB 1848: 155.; *Szeged:* OL HM bizt. 1848—102—6.

[294] SZÁVAY, Győr 359.

[295] PH 1848. jún. 10. 536.

[296] OL HM/k 1848: 191. — Nőr 1848 jún. 25. 792. GELICH, Szabadságharc I. 278. is említi — pontatlanul — az esetet, és az Andrássyak krasznahorkai várából kikerült lövegekről is tud. Eszterházy ágyúi meg is érkeztek Pestre, l. MT 1848. júl. 10. 401. Batthyány Kázmér baranyai főispán siklósi várából ugyancsak átadott öt újonnan felszerelt löveget a kimozdított nemzetőrségnek. L. OL Csányi ir. Baranya m. 10. Csányi augusztus 7-i jelentése szerint Batthyány Boldizsár két, 1578. évi ágyúja a vasi nemzetőrök kezén volt. OL HNI 1848: 760.

[297] LAKATOS, Arad I. 110., 118.

[298] Szalbeck Jakab — Csernovics Péterhez, 1848. máj. 21. OL ONöHt nem ikt. ir. (A levél közli, hogy a tüzérek hajlandók a magyar egyenruhát és vezényszót használni.)

[299] OL ONöHt 1848: 851. A jelentés 140 egyenruhás és 40, a közelmúltban jelentkezett, egyenruha nélküli tüzérről tud. (Az alakulat vegyesen német és magyar polgárokból állott.)

[300] A korabeli sajtón kívül LAKATOS, Arad I. 124—131.

[301] Az OL ONöHt üléseinek jkve, 1848. aug. 22. 216. sz.

[302] L. OL ONöHt 1848: 2979., 3583., 3886. — Lőszerrel való ellátásukra: OL ONöHt 1848: 3211., 3360.

[303] A kunok júl. 22-én vitték el Pestről az ágyúkat; l. Nagy Gusztáv — Szemeréhez, 1848. júl. 22. OL BM rend. oszt. jel.; OL HM ir. ikt. kve 1848: 3662. (Jászberény jelentése a hadügyminiszterhez, 1848. júl. 21.) — A kérelemre: OL HM/b 1848: 3386.

[304] Szolnoki Áll. lt. Hák L Közig. ir. 1848: 1431. Közli HERENDI, A jászkun-kerületek 41.

[305] OL HNI ir. ikt. kve 1848: 696.

[306] A jelek szerint a két kérelem párhuzamosan futott. A város ügyére l. OL HM 1848: 5109., 5248.; a megyére: OL ONöHt 1848: 3437.

[307] A kérelem: OL ONöHt 1848: 3974.; a kiutalás 2 háromfontos és 1 hatfontos ágyúcső, tehát nem felszerelt löveg, átadásáról intézkedik; OL ONöHt 1848: 4296.

[308] *Pozsony* 2 ágyút kapott; OL Meln. 1848: 732.; *Debrecen* 1 felszerelt hatfontos ágyút és két hasonló csövet, l. OL ONöHt 1848: 4023.; SZABÓ, Debrecen 19.; *Szabadka* esetében csak általában az elküldendő ágyúról szól a rendelet, l. OL Meln. 1848: 664. Utóbbiaknál — melyek időben előbb voltak — Batthyány még arról is intézkedett, hogy az 5. tüzérezredtől vagy a honvéd tüzérségtől küldjenek kiképzőket.

[309] OL ONöHt 1848: 4015. — Erre azért volt szükség, mert lőszerkészítés is a tüzérség feladata volt, és a vidéket a központból — a katonai táborokkal egyidejűleg — nem lehetett ellátni. A sajtóban közölt „recept"-ek — l. például Re 1848. jún. 18. 127. — pedig nem nyújtottak elegendő segítséget.

[310] OL HNI 1848: 21., 32. (A 33. gyalogezred zászlóalját a Fehérvárról sietve Szombathelyre rendelt 48. gyalogezred pótlására küldték.)

[311] OL BM 1848: 1738.

[312] OL HM/k 1848: 225. 513.

[313] OL BM eln. 1848: 62.

[314] Perczel Mór — Buda városának, 1848. jún. 9. Közli MÉREI, Munkásmozgalmak 248—249.

[315] Nagy Gusztáv — Szemere Bertalanhoz, 1848. júl. 1. OL BM rend. oszt. jel. 1848.; OL 1526. utáni gyűjt. Budai nőrség ir. (Utóbbi iratok egyikéből az is kiviláglik, hogy ez idő tájt — mivel a tüzérek mindegyikét lőszerkészítésre rendelték — a budai tüzérszertárat is nemzetőrök őrizték.)

[316] MT 1848. júl. 12. 409.

[317] OL ONöHt 1848: 1812. Kiss Miklós szerint az ő zászlóaljából egyébként is 4 század szerbekből, 2 pedig minisztériumi tisztviselőkből áll, így táborba szállásra alkalmatlan.

[318] OL HM/k 1848: 1357—1358.; MÉSZÁROS emlékiratai. I. 96.

[319] Közlöny 1848. aug. 8. 285.

[320] OL BM 1848: 292. — Ezzel egyidejűleg a kikindai események után néhány nappal a torontáli nemzetőrséget a szerb zendülők ellen Zsombolyán összevont sorkatonaság segítségére rendelték; OL BM 1848: 314.

[321] OL HNI 1848: 555.; OL HM/k 1848: 589—590.; Közlöny 1848. jún. 26. 70.; KH 1848. júl. 1. 4.; LAKATOS, Arad I. 119., 212.

[322] Közlöny 1848. júl. 9. 121.; a 33. Gyulai gyalogezred Fehérvárott állomásozott zászlóalja bevonta a dunaföldvári és dunavecsei sóházakhoz vezényelt őrségét, így júliustól ezt is a Pest, illetve Tolna megyei nemzetőrségnek kellett ellátnia; OL ONöHt 1848: 1440.

[323] OL ONöHt 1848: 2889. A levél arról is értesít, hogy a képviselőház szabadságolta Besze Jánost, az esztergomi nemzetőrség őrnagyát. WALDAPFEL, Levelestár I. 369.

[324] OL ONöHt 1848: 4011.

[325] Utóbbiakra, például a debreceni vásárra: OL BM 1848: 702.; a választások időszakában Miskolcra: OL ONöHt 1848: 1361.; Szatmár megye közgyűlése időszakában tett szolgálatra: OL Meln. 1848: 99. A nemzetőrségnek a választások idején teljesítendő szolgálatáról a XXIII. tc. 27. §-a intézkedett.

[326] OL BM 1848: 15.

[327] *Zemplén:* OL MOIB 1848: 538.; *Szabolcs:* OL MOIB 1848: 114.; *Bihar:* OL MOIB 1848: 295.

[328] Például a szatmári főispán jelentése a belügyminiszterhez, 1848. máj. 30. OL Meln. 1848: 99. (másolat); továbbá EMBER, Parasztmozgalmak 72—74.

[329] OL BM 1848: 992.; N 1848. máj. 11. 23.

[330] A Pozsonyban megjelenő BpH tudósításai: 1848. ápr. 26. 399. és ápr. 29. 408. Utóbbi megemlékezik Lamberg pozsonyi hadosztályparancsnok nyilatkozatáról, amelyben megköszöni a nemzetőrség közreműködését. Ez azonban azt mutatja, hogy tulajdonképpen a katonaság teremtett rendet. Kossuth is úgy nyilatkozott később a nemzetőrség tevékenységéről beszélve, hogy Pozsony városában „a polgári őrsereg kötelessége bűnös elmulasztását tanúsította". KLÖM XII. 336. — A fejleményekre l. még Pozsony jelentéseit a nádorhoz: OL Nádori min. 1848: 956., 964., 1025. (A nádor egyébként Pozsonynak április 25-én egy évre megadta a rögtönítélési jogot.) Tarnóczy Kázmér kormánybiztos pozsonyi intézkedéseire: Közlöny 1848. jún. 9. 7.; a Pozsony megyei Pusztafödémes helységben történt fejleményekre l. N 1848. júl. 16. 119.

[331] Tarnóczy Kázmér kormánybiztos jelentése a miniszterelnöknek, 1848. máj. 21. OL HNI 1848: 347.; l. még PH 1848. máj. 17. 444.; máj. 28. 489. (Utóbbi Tarnóczy idézett jelentése alapján.)

[332] OL HNI 1848: 347. A megye hegyentúli járásában tervezett hasonló lépésre: EMBER, Iratok 91.

[333] OL HNI 1848: 617. — Hasonló esetről értesülünk a lugosi nemzetőrség esetében, OL HNI ir. ikt. kve 1848: 735.

[334] Batthyány felterjesztése a nádorhoz, 1848. aug. 10. OL ONöHt 1848: 2411. (A feloszlatási rendelet kiadására a XXII. tc. 30. §-a értelmében csak a királynak vagy helyettesének volt joga.) L. még LAKATOS, Arad I. 124.

[335] OL BM rend. oszt. 1848—1—444.

[336] OL Nádori min. 1848: 2174.; OL BM eln. 1848: 776.; OL BM rend. oszt. 1848—1—396. Valószínű azonban, hogy a lefegyverzettek nem mindegyike volt nemzetőr. De nem is ezen a címen fegyverezték őket le.

[337] A. MATHIEZ: La victoire et l'an II. Paris, 1916. 21—22.

[338] Nőr 1848. aug. 27. 129—131. h.

[339] Gózon Dániel javaslata; Pozsony, 1848. márc. 23. OL BM rend. oszt. 1848—10—239.

[340] Kiss Károly egyben szükségesnek tartotta a sorkatonaság fenntartását is, l. WALDAPFEL, Levelestár I. 113—114.; Beőthy Ödön így írt máj. 7-én kelt levelében: „. . . ön erejére szorított nemzetiségünk egyedüli óvszere" a nemzetőrség, OL HNI 1848: 140.

[341] MT 1848. márc. 23. 18.; BENDA PÁL: A nemzetőrség hivatása. Nőr 1848. máj. 27. 667—668. — A nemzetőrség céljáról, szelleméről: CSERKY ISTVÁN: A nemzetőrsereghez intézett egyházi beszéd (1848. máj. 13). MU 1848. máj. 28. 132—138.; *Egy nemzetőri százados:* Szózat a nemzetőrség tiszti karához. Nőr 1848. aug. 6. 81—83. h.

[342] Névtelen szerző cikke, PH 1848. márc. 24. 253.

[343] MT 1848. máj. 16. 213.

[344] „Új alkotmány", l. MU 1848. jún. 18. 188—189. — A lap később közöl olyan levelet, amely ugyanennek a gondolatnak —, hogy tudniillik minden háztól állítsanak egy nemzetőrt — ad hangot; MU 1848. júl. 2. 216—217.

[345] Mert csak ez számolná fel azt az igazságtalanságot — írja Táncsics —, hogy szegény és gazdag egyaránt, csak *személyében* járuljon hozzá a haza védelméhez.

[346] MU 1848. júl. 9. 226. — Táncsics 1849. évi véleményére ld. KEMÉNY G. GÁBOR, Társadalom és nemzetiség a szabadságharc hadi lapjaiban. 46.

[347] Nőr 1848. júl. 5. 1—2. h.

[348] Idézet: Közlöny 1848. júl. 13. 142. (baranyai tudósítás); a *Reform* vezércikke: 1848. júl. 13. 53—54.

[349] MU 1848. máj. 21. 116—117. Táncsics ezeket a javaslatokat a máj. 10-i események, a Lederer-féle macskazene kapcsán teszi.

[350] Ez utóbbinak csak egyharmada teljesítene tényleges határőri vagy helyőrségi szolgálatot, a másik harmad közmunkákat (útépítés, folyamszabályozás) végezne, míg a harmadik részt szabadsággal szülőhelyére bocsátanák a mezei munkák segítésére. MÁTTYUS NEP. JÁNOS: Honvédelmi erő. BpH 1848. máj. 23. 489—490.

[351] Hegedüs Zsigmond: Honvédelem és pénzerő. (Pest) 1848. júl. 3. OL 1848/49-es nyomt. A röpirat elsősorban a papírpénz szükségességét, annak fedezetét stb. tárgyalja.

[352] „*Többen Veszprém megyéből*": Honpolgári óhajtások. H 1848. máj. 9. 835—836.; „*Több magyar hadtiszt*": Legsürgősebb haditeendőink. Jel 1848. máj. 14. 236.; továbbá Dinnyés Mihály: Magyar törvény könyv, mellynek rövid alaprajzát összeállítani megkésértette —. Budapest 1848. 8—9. (Batthyánynak küldött tiszteletpéldány: OL Meln. 1848: 588.)

[353] A terjedelmes tervezet 150 dandárt (à 25 000 fő), közel 4 millió embert képzelt így kiállítani, de ténylegesen a három korosztály (18—28, 29—40, 41—60 év) közül csak az elsőnek ötödét (dandáronként körülbelül 1000 fő), mintegy 150 000 embert kívánt fegyver alatt tartani. L. Mack, Nemzetőrhad organisatioja I—XII. Re 1848. máj—jún. (9—18., 22—23. sz.) A tervezet leszögezi, hogy a fegyveres szolgálat alól nem lehet felmentést adni sem foglalkozás, sem tanulás miatt. — A teljesség kedvéért meg kell említenünk, hogy a Landwehr-rendszert már igen korán említi Pencz („volt huszár főhadnagy, most pesti nemzetőr"): Felállítandó rendes nemzeti őrseregünk ügyében című — PD 1848. márc. 23. 378—380. megjelent — cikkében, ahol a fegyvernemek szerint 3—5 évi szolgálatot, évente a 60 000 főnyi létszám egyharmadának kicserélését ajánlja.

[354] Zichy Ottó gr.: Nemzeti őrseregi organisatio. Győr, 1848. 29. (Belügyminiszternek felterjesztett példány: OL BM rend. oszt. 1848—2—146., amely szerint jún. 10-én jelenhetett meg.) A szerző — a porosz mintára hivatkozva — 3 évi szolgálatra alapozva az általános hadkötelezettséget a következőképpen kívánja szervezni, s ezzel átlag 25 000 embert folyamatosan fegyverben tartani: 20—25 évig 3 év szolgálat, 2 év tartalék; 25—32 év között a nemzetőrség első felkelése, 32—39 év között a második felkelés, 40—60 között az *általános* felkelés. Zichy Ottó szerint csak ezzel a rendszerrel lehetne biztosítani Magyarország „nagyhatalmi állását . . . ." A röpiratról: H 1848. jún. 22. 909.

[355] Közlöny 1848. júl. 13. 142.

[356] KLÖM XII. 528.; Kossuth a porosz rendszer előnyeire már korábban is célzott júl. 5-én megjelent cikkében, ahol a honvédség kiállításáról szólva, így ír: „. . . *nálunk ellenben honvédrendszer nincs*, a ministerium katonává senkit nem kényszeríthet, s ha sereget kíván állítani, más módja nincs, mint az önkénytesek toborzásához nyúlni; a mi szintolly lassú, mint költséges . . ." KH 1848. júl. 5. 13.; közli KLÖM XII. 363.

[357] Kossuth itt csak a maga véleményét hangsúlyozza, de elképzelhetetlen, hogy ebben a lényeges, a miniszterelnököt és két szakminisztert érintő kérdésben, ilyen fontos dokumentumban csak egyéni véleményt hangoztatott volna. Más kérdés az, hogy a Nemzetőrségi Haditanács irataiban (igaz, a sorozat igen hiányos és iktató vagy lajstromkönyv sincs hozzá!) nincsen nyoma a Landwehr-típusú szervezkedés előkészületeinek, és Pálffy gróf kiküldését sem a Nemzetőrségi Haditanács, hanem a hadügyminiszter szorgalmazta. Így esetleg megengedhetjük azt a feltételezést, hogy a kormányon belül csak *a nemzetőrség reformjának szükségességét* illetően volt egységes álláspont, de a végrehajtás módját illetően esetleg eltért Batthyány és a Nemzetőrségi Haditanács, valamint Kossuth és a hadügyminiszter véleménye.

IV. A NEMZETŐRSÉG TÁBORI SZOLGÁLATA ÉS ÁTSZERVEZÉSE

A délvidéki szerb felkelés gyors kibontakozása, az ellene alkalmazható sorkatonaság erőtlensége miatt korán felmerült a nemzetőrség mobilizálásának, táborba szállításának gondolata. Ez kezdetben forma szerint rendőri akciónak ígérkezett ugyan, de rövidesen kiviláglott: a tábori szolgálatra rendelt nemzetőrségnek egyre inkább megerődített táborok ostromában kell összemérnie erejét a sáncok mögött szemlátomást izmosodó és szerveződő ellenséggel.

Mindezt persze kezdetben kevesen láthatták előre. Az első pillanatban úgy tűnt, hogy a sorkatonaság a nemzetőrség segítségével rövidesen megfékezheti a szerb felkelést. Ehhez pedig elegendőnek ígérkeztek az alföldi városok és megyék még oly gyatrán felszerelt és kiképzett, a kormány felhívására harcba vonuló nemzetőrei. Mikor a tétovázó, sőt a későbbiek során szabotáló katonai vezetés már nem volt ura a helyzetnek, a felkelők erejének ellensúlyozására feltétlenül szükség volt a nemzetőrségnek az őrvonalon végzett szolgálataira. Minél tovább tartott azonban a rövidre tervezett „hadjárás", annál terhesebb lett a nemzetőrök számára a nyári dologidőben végzett tábori szolgálat, az államnak a gyakori felváltások költsége, a katonai vezetés számára pedig az új és teljesen tapasztalatlan emberek beállításával együttjáró zűrzavar és bizonytalanság. Mindez olyan ellenséggel szemközt, amely komoly tűzerővel és képzettséggel rendelkezett, és amely nem 2—6 hétre vonult táborba.

A probléma megoldását a honvédzászlóaljak jelenthették volna, — ha van idejük felkészülni, és ha már kezdetben nagyobb számmal alakulnak. Az adott körülmények között — mint még látni fogjuk — azonban ezek sem nyújthattak kellő segítséget. Így megmaradt a nemzetőrség tábori alkalmazása is, párosulva a kormány azon igyekezetével, hogy a merőben új viszonyok közé került intézményt a célnak megfelelően szervezze át. E folyamat főbb vonásait kívánjuk a következőkben felvázolni.

1. Nemzetőrség a déli táborban

Torontál megye már az emlékezetes április 24-i vérengzés után — mint láttuk — segítséget kért az országtól. A délvidéki események miatt a nemzetőrség igénybevételére azonban csak *a sajkás kerület* zendülő katonáinak június 6-i, ismeretes titeli ágyúszerzési akciója után került sor.[1] Az ezt követő általános riadalom közepette — amelynek során joggal tartottak attól, hogy a lázadók a Tisza mentén Óbecse, esetleg Zenta ellen indulnak — sem Csernovics Péter királyi biztos intézkedései, sem a Bács megyei alispán felhívása nem nyugtatták meg az érdekelt helységeket.[2] Ezért Zenta,

valamint a veszélyen kívül eső Jankovác segélykérő levelekkel fordultak a környező helységekhez és nagyobb városokhoz, beleértve Szegedet, Szabadkát, Kiskunhalast és Kecskemétet.[3] A felhívás nem maradt eredménytelen: június 9—10-én Szabadkáról, Jankovácról, Mélykútról, Csantavérről és Zentáról sietve mintegy 1600 főnyi nemzetőr gyűlt össze Óbecsén. A megérkező sorkatonaság felett parancsnokló Jovich vezérőrnagy ezeket azután hazaküldte.[4]

A „mozgósítás" tehát jól sikerült. Főleg, ha figyelembe vesszük, hogy a kiskunok is készen állottak: nemcsak a segítségül hívott Halas, de Majsa, Félegyháza és Dorozsma is. Június 13-án a halasiak 1500 főnyi zászlóalja már indult volna — Szentkirályi Móric jászkun főkapitány vezetésével —, amikor kézhez vették Zenta újabb értesítését, hogy a nemzetőröket Csernovics biztos és Jovich vezérőrnagy együttes intézkedéseként „újabb felszólításig" hazaküldték.[5] Így a halasiak is maradtak a főkapitány nagy megkönnyebbülésére. Halason ugyanis — kicsiben és azonnal — jelentkezett minden eljövendő problémája a nemzetőrség mobilizációjának. Mint Szentkirályi jelentette: „Itt nem annyira lelkesülés, mint bőszültség uralkodik: a nép megrémülve a Zentáról vett hírek következtében, kényszerít táborba szállani olyanokat is, kik mindennapi munkával keresik, azon 200 forintos házacska mellett, kenyerüket: mely a nemzetőrségi qualificatiojukat teszi, ezek pedig szabadkoznak."[6] De nem az az egyedüli nehézség, hogy „az őrsereg csak úgy akar indulni, ha mind együtt megyen" — írta Szentkirályi. „Másik baj — folytatta jelentését —, hogy a sereg alig néhány napja alakult és esküdött, gyakorolva tehát mindennél kevésbé van . . ." A harmadik probléma, hogy „általában használhatatlan darab vasakkal és kaszákkal van igen rosszul felfegyverkezve, azon keveseket kivéve, kiknek puskájuk és czél szerű nyelekre illesztett kaszájaik [sic!] vagynak . . ."[7]

A kiskunok így otthon maradtak. Csernovics Péter azonban a nemzetőrök hazaküldése ellenére komolynak ítélte a helyzetet, ezért Bács megye — és a hatáskörébe tartozó többi megyék — nemzetőrségét készenlétbe helyezte,[8] meg sem várva a kormány intézkedéseit. A kormány pedig — amely a kikindai események idején csak katonai erőt mozgósíthatott — most maga is a nemzetőrség aktivizálása mellett döntött.[9]

Széchenyi naplójának tanúsága szerint a titeli események hírével június 9-re virradóan érkezett meg a futár, és ezt követően minisztertanácsot tartottak Deáknál.[10] (Batthyány ekkor még nem tért vissza innsbrucki útjáról.) Az értekezlet lefolyását, a határozatokat nem ismerjük. Valószínű azonban, hogy a tanácskozás arra a megállapításra jutott, hogy *a Délvidéken egyre komolyabb a polgárháborús veszély.* Ezért felhatalmazta a belügyminisztert, hogy a veszélyeztetett terület hatóságait nyomatékosan utasítsa a felkészülésre, a lakosság felfegyverzésére. Szemere Bertalan még másnap elkészítette és azonnal szétküldte bizalmas körlevelét az érdekelt megyék főispánjaihoz,[11] amelyben azokat sereg gyűjtésére, a lázongók megfélemlítése érdekében erő kifejtésére utasítja. Következő napon, június 11-én újabb körlevél kelt a déli vármegyék és városok hatóságaihoz.[12] Ez már világosan tudtul adja az említetteknek, hogy „Szeged táján nagyobb számú nemzeti őrsereg és katonaság fog táborba szállíttatni és a köröskö-

rül fekvő megyékben alkalmaztatni . . .” Egyben közli azt is, hogy a „szegedi tábor” polgári, vagyis ellátási biztosául Török Gábor aradi polgármestert nevezte ki.

Alig zajlottak le a fővárosban az olasz katonaság és a honvédek pünkösd vasárnapi véres összetűzése által okozott izgalmak, június 13-án a belügyminiszter újabb körlevelet fogalmazott. Ez a felhívás[13] az említett megyékhez és városokhoz, továbbá Pest megyéhez és a Jászkun kerülethez fordulva, most már utasítja őket, hogy „házuk és a haza védelmére” két hét alatt a dél-alföldi és délvidéki megyékben 26 000, a dél-dunántúliakban pedig 14 000 embert állítsanak ki, és a lehetőséghez mérten fegyverezzék fel őket.[14] „Fegyvereit és kaszáit hordja össze számukra a nép” — írja Szemere.

Ezzel a nemzetőrség szervezése új szakaszba lépett, eljutott a mobilizáció küszöbére. Mivel azonban a kimozdított nemzetőrség már a hadügyminiszter hatáskörébe tartozott, érthető, hogy Mészáros Lázár is megkereste ez ügyben a hatóságokat. Június 10-én kelt felhívásában[15] — amelyet a Duna-Tisza köze és a Tiszántúl túlnyomóan magyar lakosú megyéihez és városaihoz intézett — a nemzetőrség felállítását, rendezését és felfegyverzését sürgette, hogy „az első fölhívására a hazának, a már megtámadott Bács, Torontál megye helységeinek védelmére, s oltalmára lehessenek . . .” Ugyancsak a hadügyminiszter volt az, aki Csuha Antal őrnagyot, a Nemzetőrségi Haditanács nemrégen kinevezett osztályfőnökét Szegedre küldte a szegedi nemzetőrség — tulajdonképpen a „szegedi tábor” — szervezésére.[16]

A nemzetőrség szervezésével megbízott miniszterelnök távolléte megmagyarázza, talán indokolja is, hogy mind a két érdekelt minisztérium párhuzamosan intézkedett. Június 14-én a többi, az előző körlevélben nem érintett törvényhatósághoz forduló körlevelével[17] azonban már a hadügyminiszter látszólag túllépte illetőségi körét, amikor ezeket az elsődlegesen nem érintett megyéket és városokat a nemzetőrségi összeírások gyors elkészítésére és felterjesztésére, az őrsereg rendezésére és készen tartására hívta fel. Mivel azonban ez idő tájt a távollevő miniszterelnököt Széchenyi csak az elnöki ügyekben helyettesítette, míg hadügyi és nemzetőri vonatkozásban Mészáros Lázár volt a helyettese, az utóbbi rendeletet — még ha az a hadügyminisztérium irodájából is kelt — úgy foghatjuk fel, mint a miniszterelnök távollétében, annak helyetteseként kibocsátott rendelkezést.

Batthyány egyik első tevékenysége a nemzetőrség mobilizációja terén az volt, hogy Pest és Heves megyét, valamint a Jászkun kerületet (Kőrös, Kecskemét, Félegyháza és Mezőtúr városokat) felszólította, hogy sürgősen javasoljanak olyan volt főtiszteket, akiket nemzetőrségük élére szeretnének.[18] A levél egyben nyomatékosan figyelmeztette az említett helységeket: nemzetőrségüket parancs nélkül ki ne indítsák! A Szeged és Zombor körül alakuló tábor vezetéséről is gondoskodott a miniszterelnök, és június 26-án — a nádor távollétében — Zombor környékére három, Szeged vidékére pedig két nemzetőri őrnagyot nevezett ki.[19]

Közben a hatóságok is mozgolódtak, szervezték fegyveres erőiket. Elsősorban a déli megyék: Bács, Torontál, Temes és Krassó kényszerültek a

gyors cselekvésre, mivel itt jelentkeztek először a mozgalmak, illetve mert ezek a „kordon", az osztrák határvédelem felbomlásával közvetlenül ki voltak téve a határőrvidéken szervezkedő, szerbiai önkéntesek (szerviánusok) által támogatott felkelők támadásainak.

A pillanatnyilag legkritikusabb helyzetben levő Bács megye intézkedett először. Az első hírekre a megye északi részéből Zentára, majd Óbecsére összpontosított nemzetőri tábor helyett — miután Óbecsét sorkatonaság szállta meg —, *őrvonal szervezését* határozták el, a sajkás-kerület határától kiindulva a Duna partján Futakig. A megyét — szerencséjére — a Duna-Tisza zugban levő sajkás-kerületet leszámítva, a határőrvidéktől a Duna választotta el, ami nagy könnyebbséget jelentett a védelem szervezése szempontjából. A 20 000 emberből álló őrvonal szervezését június 18-án jelentették is a belügyminiszternek.[20] Egyidejűleg értesítették a szomszédos megyéket és városokat is vállalkozásukról, kérve azok hathatós támogatását.[21]

Torontál sem késlekedett, s a megyebizottmányi ülés június 18-án — a belügyminiszteri rendelet szellemében — határozatot hozott 3000 főnyi „határőrzőnek" kiállítására.[22] A határozat azonban formális volt, hiszen előtte két nappal jelentette a főispán, hogy a fegyverkezésre, táborok szervezésére tett előző fölhívásuknak — a vidéken járva — semmi nyomát nem tapasztalta.[23] Krassó megye helyzete sem volt jobb. A főispán június 17-én kelt jelentése szerint a nemzetőrség csak 530 főt számlált.[24] Ennek ellenére a megyebizottmány másnap Lugoson tartott ülése itt is elhatározta 3000 embernek a lehetőség szerinti felfegyverzését és 3 hónapra való kiállítását.[25] Hasonlóképpen gondoskodott határainak védelméről Temes megye is, ahol a kormánybiztosnak kinevezett tevékeny alispán, Vukovics Sebő vette kézbe a szervezést.[26]

A többi megyék, élükön Pest vármegyével, szintén megkezdték az előkészületeket. Mivel azonnali kiindulásról — mint láttuk — nem lehetett szó, volt idő az elvi kérdések tisztázására. Ezért a június 23-i megyei választmányi ülésből levélben fordultak Szemere belügyminiszterhez, hogy felvilágosítást kérjenek tőle: hogyan lehetséges, hogy a hadügyminiszter június 10-én az egész megyei nemzetőrség felfegyverzését és készentartását sürgette, míg ő június 13-án csak 3000 nemzetőr két hét alatti kiállítására szólította fel őket?[27] Szemere Pest megye megkeresését áttette a hadügyminiszterhez, és felvilágosítást kért az említett rendelkezésről.[28] Mészáros Lázár azonnal megérkezett válasza csak arra adott részletes feleletet,[29] hogy miért nem az egész Pest megyei nemzetőrség táborba szállását kívánja, — de kitért a június 10-i (Szemere szerint illetéktelen és az ő utasításait keresztező) rendelkezést illető kérdés elől. Szemere ekkor ingerült hangú levélben közölte,[30] hogy a kérdés az volt: miért rendelte el mégis az egész nemzetőrség kiállítását? Mészáros másnap megérkezett válasza tett azután pontot a felesleges, tulajdonképpen hatásköri összeütközésből keletkezett vitára.[31] A hadügyminiszter közölte: igaz ugyan, hogy ő Pest és más megyéket összes nemzetőrségük azonnali felállítására és az első hívásra kiindítható állapotba helyezésére szólította fel, de „minister úr tudni fogja — írja nyomatékkal válaszában —, hogy a háborúi egybevetéseknél a seregnek mindenképpeni használata a fővezér elvitázhatatlan jogaihoz tartozik, én tehát ha mindjárt az egész megye is harczra készen áll, melly nagy

örömömre szolgál, most egyelőre csak 3—4000 nemzetőrt tartok szükségesnek Pest megyéből a táborba szállítani . . ."

Közben az áldatlan vita kezdetén sor került a Délvidékre (a „szeged—szabadkai táborba") vezényelt sorkatonaság főparancsnokának, Bechtold br. altábornagynak kinevezésére, ami most már lehetővé, sőt szükségessé is tette a nemzetőrség táborba szállításának megkezdését. A hadügyminiszter ezért június 28-án az érdekelt hatóságokat — értesítve a főparancsnok kinevezéséről — egyidejűleg utasította: nemzetőrseregeiket készítsék fel, vonják össze, jelentsék ezt Bechtoldnak, és tőle várják a további rendelkezéseket. Ez a rendelet már tekintettel volt az egyes törvényhatóságok helyzetére, valamint a Szemerével lefolyt vitára — és nem az egész nemzetőrségről rendelkezett. Pontosabban: Pest megyének 4000 embert kellett általa meghatározott helyen összegyűjtenie, Tolnának 2000 embert Bajára szállítania, a Jászkun kerületeknek a Majsán összevont tábor létszámát kellett Bechtoldnak jelenteniük, Szeged városának részben a vár őrzésére, részben a kiindulásra kellett felkészülnie, Bács megyének „a megye kebelében alakult nemzet őrsereget minél nagyobb számban" Verbászon vagy Óbecsén összevonnia, Csongrád megyének minél több fegyveres nemzetőrt összegyűjtenie, s azokat Bechtold rendelkezésére bocsátania, míg végül Csanád, Békés és Arad megyék azt a feladatot kapták, hogy fegyveres nemzetőrségüknek minél nagyobb részével vonuljanak Makóra, illetve az aradiak Pécskára és — Bechtold altábornagy további rendelkezéséig — a marosi „átmeneteket" (átkelőhelyeket) őrizzék.[32]

Ezzel — miként a hadügyminiszter körlevele is hangsúlyozta — elérkezett a tettek ideje. A vállalkozások sikerét, a mobilizáció rendjét volt hivatva biztosítani a miniszterelnök július 5-én kelt fontos rendelete,[33] amely a következőket hagyta meg: *a)* a kiinduló nemzetőrséget a törvényhatóságok időről időre váltsák újakkal fel; (a rendelkezés határidőt nem szabott, csak azt kötötte ki, hogy a táborban levő csapatoknak addig nem szabad helyüket elhagyni, amíg a váltásukra kirendelt alakulatok oda meg nem érkeztek); *b)* a kimozdított nemzetőrség költségei az országos pénztárt terhelik akkor is, ha a megye határát még nem, de lakhelyüket már elhagyták; *c)* a tábori szolgálatra rendelt nemzetőrség fizetése és élelmezése a honvédeknek megállapított kulcs szerint történjék.[34]

Július 13-án pedig a hadügyminiszter bocsátott ki új, nagy fontosságú rendeletet,[35] amely a június 28-án felhívottakon kívül a Hajdú kerületet, Bihar, Heves, Borsod, Nógrád, Hont, Zaránd, Temes és Torontál megyéket is felhívja, hogy *egész nemzetőrségükkel* haladéktalanul vonuljanak a közelebbről megjelölt bácskai és bánsági táborhelyekre.[36] A fordulat: ismét a teljes nemzetőrség táborba szállásának követelése, nyilván abból a félelemből fakadt, hogy a jövő hónap közepére — a szerb felkelők ellen tervezett nagyméretű támadás időpontjára — Bechtold nem rendelkezik majd elegendő erővel. Valószínűleg a mozgósítás eddigi tapasztalatai sugallták ezt a kétségbeesett lépést. Mindenesetre ez a kapkodás nem tett jó hatást a közvéleményre és egyben további zavarok forrása is lett.

A megyék érthető módon nem egyformán, és főleg nem egyforma gyorsasággal reagáltak ezekre a rendeletekre. A jászkunok — akik az elsők között

álltak készen Zenta hívására — még Szemere 2000 ember kiállítását meghagyó körlevelére közölték, hogy 2000 főnyi gyalogos és 500 lovas nemzetőrrel készek „jelenni meg ott, hol a haza érdeke kívánni fogja" — de csak hat hét időtartamra.[37] Végül is nyolc hétre vállalták a táborozást, de előbb Batthyánynak külön levélben kellett őket arról biztosítani, hogy nem 3 évre — mint a honvédeket — fogják őket elvinni.[38] A megnyugtató válasz után július 15-re Halasra rendelték a levonuló egységeket,[39] amelyek azután július 18-án indultak meg Forster Ernő őrnagy, a jászkun gyalogság zászlóaljparancsnokának vezetésével a déli táborba.[40] A 2020 gyalogos és 500 lovas — többnyire egyenruhás! — nemzetőrt a verbászi táborban helyezték el.[41]

Pest megye július 1-én közölte a miniszterelnökkel, hogy a hadügyminiszter június 28-i rendeletére 4000 embert küld táborba, de csak négy hétre. Hosszabb szolgálatot nem vállalhatnak most, a nyári munkák idején, főleg akkor, ha nem az egész nemzetőrséget indítják ki.[42] A hadügyminiszter először csak a hat hét utáni leváltásba akart beleegyezni, de Batthyány miniszterelnök jóváhagyta a négyhetes terminust azzal a feltétellel, hogy a váltás megérkeztéig az első csoport nem hagyhatja el a tábort.[43] Ilyen előzmények után indult meg július 18-án a Kiskőrösön gyülekező, elsősorban Nagykőrös, Kecskemét, Cegléd, továbbá a solti és kalocsai járás nemzetőreiből álló sereg.[44] Bechtold altábornagynak, a déli erők főparancsnokának utasítására a Pest megyei nemzetőröket Verbász közelében Kishegyes, Szeghegy és Feketehegy helységekbe irányították.[45]

A belügyminisztérium által eredetileg seregállításra nem is kötelezett Békés megye a hadügyminiszter június 29-én kelt rendeletére július 6-án tartott bizottmányi ülésében példamutató gyorsasággal hozott határozatot: július 12-re 3000 nemzetőrt vonnak össze Tótkomlóson, és azokat haladéktalanul Makóra indítják.[46] Az időben és a kívántnál nagyobb létszámban összegyülekezett sereg, az első alispán vezetésével — katonai parancsnok nélkül! — még július 13-án átvonult Makóra.[47] Így csak utólag értesülhetett a már említett, ugyancsak július 13-án kelt hadügyminiszteri rendeletről, amely a megye egész nemzetőrségét Óverbászra rendelte. Makón azonban új parancs várt: a békési nemzetőrség azonnal vonuljon Nagybecskerekre. A rendelkezés kellemetlenül lepte meg a kis távolságra és rövid időre is nehezen kiállított sereget. A megye, megtévesztve érezvén magát, azonnal küldöttséget menesztett a miniszterelnökhöz, hogy a vezér és fegyver nélküli nemzetőrséget ne kényszerítsék lejjebb vonulni — annál is inkább, mert ők csak *három hétre* vállalták a kiindulást.[48] A küldöttség visszaérkezése előtt azonban kedvezően változott meg a békésiek hangulata. Így július 18-án — az eredetileg is Nagybecskerekre rendelt Arad megyei nemzetőrséggel együtt — a 4145 gyalogosból és 324 lovasból álló békési nemzetőrsereg is felkerekedett és Becskerekre vonult.[49] A megérkezés után rövidesen, július 21-én intézkedett az első alispán, hogy az elkeseredés megelőzése érdekében a váltást augusztus 2-ára küldjék le a táborba, a Becskerek alatt levő Écska és környékére.[50] A váltás meg is történt. A megye most is túlteljesítette a létszámot, mivel több mint 4000 ember érkezett.[51]

A legnehezebben talán Arad megye nemzetőrségét sikerült kiindítani. A főispán június 17-én jelentette a belügyminiszternek, hogy a megyében

— ahol a román lakosság még a választásokon sem jelent meg a katonáskodástól való félelmében — igen nagy nehézséget okoz a 3000 fő kiállítása.[52] Növelte a gondot az is, hogy Arad város nemzetőrsége a vár védelmére volt rendelve. Így a megye csak körülbelül 700 embert tudott kimozdítani, akik a békésiekkel egyidőben vonultak Becskerekre.[53] Arad városa végül is ugyancsak küldött július 23-án két századot, de ezek csak két hétig maradtak a táborban.[54]

Csongrád megyében hasonló tünetek jelentkeztek, mint Pest megyében, vagy mint a Jászkun kerületekben: a megyebizottmány az egész nemzetőrséget, sőt minden fegyverforgatót táborba akart indítani.[55] Majd 3000 ember kiállítását határozták, de Bechtold főparancsnok végül is csak körülbelül 1000 főnyi zászlóaljat kért. Így indult el július 17-én Szegedről gőzhajóval, *kétheti szolgálatra* 1256 gyalogos nemzetőr az óbecsei táborba.[56] Ezt követte pár nap múlva még 254 csongrádi lovas nemzetőr.[57] A gyalogosok leváltása augusztus 3-án meg is történt,[58] sőt a következő váltásra is sor került augusztus 17-én.[59] Bár mind a hadügyminiszter, mind a miniszterelnök ellenezte ezt, a megye presztízsokokra: ígéretére hivatkozva, keresztülvitte a hadügyminiszternél az eredeti határozat érvényesítését.[60]

Csanád megye mobilizált nemzetőrségéről keveset tudunk. Török Gábornak, a „szegedi tábor" polgári biztosának július 19-én kelt jelentése szerint „1.860 Csanád megyei az ókéri és verbászi táborba indult".[61] A csanádi nemzetőrség őrnagya viszont azt jelentette a moholi táborból, hogy a július 8-án érkezett 1350 főnyi megyei nemzetőrséget augusztus 8-án leváltották.[62]

A legtávolabbi megye, amelyik már ebben a korai időszakban táborba küldte nemzetőreit, Heves megye volt. A hadügyminiszter július 13-i rendeletét két nap múlva megvitató megyebizottmányi ülés 3000 ember kiállítását határozta el. Július 22-én ezt, az önkéntes alapon történt toborzás gyenge eredményei miatt, kiegészítették azzal, hogy a sereget sorshúzással gyűjtik össze és július 31-én négy hétre táborba indítják.[63] Bár a megyeszékhelyet, Egert kivéve, a kiállítás nem ment könnyen, a hevesi nemzetőrség július 31. és augusztus 2. között gyülekezett Szolnokon, hogy a Bács megyei Kulára, kijelölt táborhelyére vonuljon. Itt azonban, mert nem kaptak gőzhajót, öt napig vesztegeltek. Majd két csapatban, előfogatokon, Szeged—Szabadkán át vonultak a verbászi táborba, ahová az első részleg augusztus 7-én, a következő csak 11-én indult meg.[64]

A hadügyminiszter és a déli tábor parancsnoksága egyaránt várták a Borsod és Bihar megyék, valamint a Hajdú kerület által kiállított és tábori szolgálatra rendelt nemzetőrséget is. Ezek azonban lassabban készültek fel. Így mire kiindulhattak volna, a rohanó események, az új helyzet diktálta új rendelkezések vagy megzavarták őket, vagy ürügyet szolgáltattak a mobilizáció elhalasztására.

Bihar megye még július 4-én olyan rendelkezést kapott a hadügyminisztertől, hogy a megye területén, Belényesen vonja össze nemzetőrségét, majd induljon Aradon át a déli táborba.[65] A július 8-tól több napon át tartott megyegyűlés határozatot hozott ugyan a nemzetőrség egyharmadának kiindításáról, de az időpontról nem.[66] Végül — miközben jelentették a miniszterelnöknek, hogy a Belényesen összevont (?) 3000 nemzetőrt kellő rendelkezések hiányában nem tudták élelmezni[67] — július 30-ra Nagyszalontára

tűzték ki a gyülekezést.[68] Mészáros Lázár egy később tárgyalandó rendelete miatt azonban a már Szalontára érkezett egységeket július 29-én sietve hazarendelték.[69] A hosszú huzavona után ez a váratlan visszafordulás nagy meghökkenést váltott ki mind a táborban, mind a minisztériumban. Ezért Kiss Ernő ezredes, a dél-magyarországi mozgó hadtest jobbszárnyának parancsnoka, a hadügyminiszter és a miniszterelnök rövid egymásutánban küldték rendeleteiket a bihariak kiindítására.[70] Az augusztus 17-én Szalontán összevont, az új rendelkezések értelmében tíz heti szolgálatot vállaló 1451 főnyi nemzetőrség két nap múltán meg is indult Aradon át Fehértemplom felé.[71]

A Hajdú kerület fejleményei is nagyjából hasonlóan alakultak. A július 19-én tartott kerületi közgyűlés itt is határozatot hozott a nemzetőrség harmadának sorshúzás útján történő kiállítására.[72] A körülbelül 1800 gyalogosból és 325 lovasból álló seregnek külön gyülekezési időpontot tűztek ki. A lovasság július 24-én Böszörményben gyülekezett, hogy néhány napi gyakorlat után, július 30-án induljon meg a táborba.[73] A gyalogságnak július 31-ét jelölték ki a kishegyesi táborba való indulásra.[74] Utóbbi azonban nem indult meg, mivel a hadügyminiszter rendeletét, amelyben a gyalogság útrendjét közölte, együtt kapták meg azzal a minden hatóságnak megküldött július 25-i rendelettel, amely a táborba szállás előtt a megyéktől a kiindításra alkalmas nemzetőrség számáról és fegyverzetéről *előzetes tudósítást* kért.[75] A Hajdú kerület gyalogsága így egyelőre otthon maradt és csak a később szervezett önkéntes csapat kötelékében vonult a harctérre.[76]

Borsod megye sem járt különben. A hadügyminiszter július 13-án kelt, Zentára rendelő levelének vétele után elég későn: július 22-én (és a következő napokon) tartottak közgyűlést. Ez 3000 főnyi — önkéntesen vagy sorshúzás útján kiállítandó — seregről hozott határozatot.[77] Egyidejűleg azonban azt is közölték a Nemzetőrségi Haditanáccsal, hogy a megszavazott létszám kiindítására pár hét szükséges, mert a megyei nemzetőrség még egészen rendezetlen.[78] Mészáros Lázár előbb említett rendelete azután itt is alkalmat adott a halasztásra. Az augusztus 7—8-i megyebizottmányi ülésen — a jelek szerint a minisztériummal való megbeszélés alapján — így egy 1000—1500 főnyi zászlóalj felállítására született határozat.[79] Ezzel a zászlóaljjal azonban már csak Pákozd előtt fogunk találkozni.

Nagyjából hasonló okokból maradt távol a déli táborból Hont és Nógrád megyének a hadügyminiszter július 13-i rendeletével ugyancsak mozgósított nemzetőrsége. Hontban nem vették tréfára a dolgot, és a megye Ipolyságon gyülekezett 5600 főnyi nemzetőrsége július 24-én megjelent Vácott.[80] A hadügyminisztert nagyon kellemetlenül érintette a hír, mivel újabb rendelete alapján Hont megyétől csak 1500 embert kért.[81] A hontiak vezetői benn jártak a fővárosban, és mert Batthyány ekkor Bécsben volt, hogy Jellasiccsal találkozzék, a hadügyminiszterrel tárgyaltak, aki természetesen csak 1000—1500 jól felszerelt nemzetőrt akart elfogadni.[82] A nemzetőrség tisztjei azonban nem vállalták ezt, mivel a hangulat rossz volt, és az emberek azt hangoztatták: vagy együtt mennek a táborba, vagy együtt vissza.[83] Így a sereg izgatott tanácskozás után megfordult és mind egy szálig hazavonult.[84]

Mészáros Lázár pedig másnap, július 26-án — mit tehetett mást — kiadta híres, „Mindakettő hiba: a túlságos lelkesedés, és a nem lelkesedés . . .”

kezdetű rendeletét,[85] amelyben Nógrád megyét 2200, Gömör és Hont megyéket 1200—1200 „jól felfegyverzett, vadászpuskákkal és kaszákkal ellátott, gyakorlott" nemzetőr kiállítására utasította.[86]

Ebből az is kitűnik, hogy a Széchenyi által is feljegyzett hír — már ami a nógrádi 10 000 nemzetőr Pestre érkezését illeti — nem fenyegetett megvalósulással.[87] Nógrád megye a hadügyminiszter sokat emlegetett, az egész nemzetőrség táborba szállását sürgető július 13-i rendeletére valóban 10 000 főnyi nemzetőrség kiállítását határozta el július 20-án tartott választmányi ülésén. Július 25-én azonban már módosították ezt a főispán felvilágosítása alapján, aki közölte a hadügyminiszter kívánságát: 2000 önként vagy sorshúzással állított nemzetőrre van szükség.[88] Ezt erősítette meg a fenti közlemény, de ebből a zászlóaljból sem lett semmi, mert az augusztus 4-én tartott bizottmányi ülés — felfedve, hogy megyeszerte még a végleges összeírások sem készültek el, amelyek a kiállítás és felváltás alapjául szolgálhatnának — újabb haladékot kért.[89]

Így történt, hogy augusztus elejére nem 30—35 000 főnyi, hanem jóval kevesebb nemzetőr gyűlt össze a déli táborokban. Így történhetett, hogy nemcsak a szolgálatait eleve felajánlott Tolna megyei nemzetőrség egy részét, hanem még Baranya megye két zászlóalját is segítségül kellett hívni. Egy augusztus 8-án készült kimutatás szerint a szerb felkelők ellen táborba szállott, a dél-magyarországi mozgó hadtest erői mellé beosztott nemzetőrség megoszlása a következő volt:[90]

a jobbszárnyon, Verbász központtal

(Wollnhofer vezérőrnagy dandárában):

Jászkunok	2000 gyalogos	449 lovas
Bács, Pest és Tolna megye	6842 gyalogos	121 lovas
Baranya megye	3000 gyalogos	— lovas

a centrumban, Óbecse központtal

(Eder vezérőrnagy dandárában):

Csongrád-Csanád megye	2500 gyalogos	300 lovas
Heves megye	3000 gyalogos	— lovas
Hajdú kerület	— gyalogos	325 lovas

a balszárnyon, Nagybecskerek központtal

(Kiss Ernő és Blomberg ezredesek dandárában):

Békés megye	2500 gyalogos	300 lovas
Arad megye	600 gyalogos	— lovas

Vagyis az adott időpontban összesen 20 442 gyalogos és 1545 lovas nemzetőr vett részt — kilenc megye, valamint a jászkunok és hajdúk képviseletében — a délvidéki „kis háborúban".[91]

2. A nemzetőrség táborba szállításának nehézségei

A nemzetőrség mobilizációjának nehézségét természetesen elsősorban nem az ellentmondásos, a hatóságokat megzavaró rendelkezésekben, vagy a megyék sokszor tehetetlen adminisztrációs huzavonájában kell keresnünk. Az első ugyanis csak következménye, míg a második gyakran tükröződése volt annak, hogy a táborba szállás gondolata — egy-két várostól eltekintve — nem volt népszerű.[92] Ezen azonban nem csodálkozhatunk, hiszen láttuk: már a nemzetőrség szervezése is — szerte az országban — a legnagyobb nehézségekkel találkozott.

Most pedig jóval többről volt szó, mint egy helyi sópajta vagy puskaporos csűr őrzéséről! A 20—50 év közötti munkabíró férfiak kiindítása a nyári dologidőben, az aratás és a betakarítás időszakában, érthetően nem volt népszerű. Főleg akkor nem, amikor nem mindenkinek kellett az ország alsó vidékére vonulnia, mert csak a nemzetőrség egy részét mozgósították. Növelte a mobilizáció elleni hangulatot az is, hogy egyes hatóságok megengedték, hogy a tehetősebbek maguk helyett mást állítsanak. Így a *sorshúzás* — amelybe az „önkéntesek" toborzása végül majdnem minden esetben átcsapott, mivel a megye a kiállítani tervezett kontingenst lélekszám arányában *kötelezően kivetette* a helységekre — sem biztosította a táborozás terheinek egyenlő viselését. Az ellenszenvet pedig a végletekig szította, hogy a szolgabírák és megyei esküdtek — akik sokszor eddig is tetszésük szerint értelmezték a XXII. tc. előírásait — *erőszakkal* kényszerítettek kiindulásra nemzetőri szolgálatra nem is kötelezett zselléreket, béreseket. Sokszor fölhasználták ehhez a „menjen mindenki" közhangulatot, amelyet esetenként mesterségesen keltettek.

Ilyen körülmények között nem meglepő, ha a készületekről beszámoló, idézett jelentések, főleg a sajtóban közölt tudósítások a lelkesedés hiányáról, sőt bizonyos ingerültségről adnak számot.[93] S ha az első kiindítás nehéz volt, még nehezebben ment a váltás megszervezése. Ezen a téren Pest megyének alaposan meggyűlt a baja a főváros környéki német települések lakóival,[94] de Heves megye is panaszt emelt a Gyöngyös környékén mutatkozó ellenszegülések miatt.[95] Békés megye, amely az első alkalommal tartotta magát a „személyes kötelezettség" elvéhez, a második kiállításkor már maga is kénytelen volt a kényszerítéshez folyamodni.[96] Érthető, hogyha ilyen légkörben az uszító, zavart keltő kísérletek is eredményt hoztak.[97] Azon sem csodálkozhatunk, ha mind a kiindításkor, mind a táborban fegyelmezetlenségek történtek.[98]

A tábori magatartást természetesen számos tényező: így az ellátás és elszállásolás, az ellenséges harctevékenység, a sorozredi tisztek (főleg a vezénylő törzstisztek) magatartása befolyásolta. De a tábori élet legfőbb problémája — pontosabban *a magyar hadvezetés egyik legsúlyosabb gondja — a rövid szolgálati, táborozási idő volt.*

Mivel a mobilizáció népszerűtlen, a hatóságok csak rövid, rendszerint 3—4 hetes vállalkozást szerveztek. Mivel az időtartam a megyék központi gyülekezőhelyére való kiindulástól számított, az utazás pedig gyakran 4—5 nap, gyakorlatilag alig volt idő a táborban megmelegedni. Mire a nemzetőrnek valami elképzelése lett volna a „hadias életről", mire puska-

port szagolt, eljött a váltás ideje és elkocsizott szűkebb hazájába. A sereg parancsnoka pedig az új csapattal kezdhette elölről, és mire az is betanult, fel lehetett használni valamely komolyabb hadmozdulatnál oldalbiztosításra vagy hátvédnek — az is elvonult.

Érthető, hogy a hadügyminisztérium, mint a mozgósított nemzetőrség felettes hatósága, az első pillanattól mindent megtett a szolgálati idő növelésére. A hatóságok pedig a maguk könnyebbsége érdekében mindent elkövettek azért, hogy az eredeti rövid terminus maradjon. Ami nemcsak presztízsszempontból történt, hanem azért is, mert a megyei hatóságok tudták: a következő váltás kiállítása óriási nehézségekbe ütközne, ha a megye eredeti ígéretét megváltoztatná. Ugyanakkor: minél rövidebbek a váltási időszakok, annál hamarabb került a megye nehéz helyzetbe, hiszen nemzetőri létszámából jobb esetben a harmadik, de legfeljebb a negyedik váltást tudta kiállítani. Vagyis megkockáztathatjuk az állítást: a magyarországi nemzetőrség adott létszáma és szervezettségi foka mellett a *mobilizáció* fentiekben ismertetett rendszere — a felváltási idő hosszabb vagy rövidebb voltától függően — feltétlenül csődbe kellett, hogy jusson már a harmadik váltás időszakában.

Ez a csőd csak akkor lett volna elkerülhető, ha a „hadjárás" valóban rövid ideig tart, ha nem lett volna szükség váltásra, illetve csak egy kiállításra került volna sor. Ez azonban csak akkor következett volna be — eltekintve most más tényezőktől —, ha a mobilizáció gyorsan történik meg, illetve a táborba szállott egységek elegendő ideig: legalább 3—4 hónapig maradhatnak. Ebben az esetben elméletileg, vagyis elegendő sorkatonaságot és megbízható tisztikart feltételezve, lehetett volna olyan erőket összevonni, amelyek felszámolják az időközben megerődített szerb táborokat — és ezzel feleslegessé teszik a nemzetőrség további mobilizációját.

Ez azonban számos tényező kölcsönhatásának eredményeként nem valósulhatott meg. Így a nemzetőrség rövidre szabott szolgálati ideje hamarosan felszínre hozta a problémákat. Igaz, a hadügyminiszter megpróbálta a tábori szolgálati időt meghosszabbítani, de ez csak a jászkunok esetében járt sikerrel, akik a leghosszabb: 8 hetes szolgálati időt vállalták.[99] Sem Pest megyét,[100] sem Csongrád megyét nem sikerült rávennie a határidő meghosszabbítására. Utóbbinak pedig a hadügyminiszter részletesen kifejtette,[101] hogy a táborban gyakorlott, fegyverforgatásban jártas nemzetőrök kellenek, mert a gyakori leváltás esetén — azon túl, hogy a vezér nem tud tervezni — a tábori gyakorlat kárbavész. A hadügyminiszter erőfeszítései azért voltak reménytelenek, mivel a miniszterelnök már említett, a felváltásról intézkedő július 5-i rendelete nem tartalmazott megszorításokat, csak azt kívánta, hogy „a most kiindult nemzetőrseregeket időről időre újakkal felváltsák".[102] Így Pest és Heves megye 4 hetes, Békés megye 3 hetes, Csongrád és Csanád megye, továbbá Arad város 2 hetes váltási ideje változatlan maradt.[103]

Amint azonban a probléma nyilvánvalóvá vált, Batthyány haladéktalanul intézkedett és augusztus 1-én új rendeletben módosította korábbi rendelkezését.[104] Ebben utasította a megyéket, hogy a már kiindult egységeket az eredeti tervezet szerint cseréljék le, „de ezentúl minden esetre úgy intézzék a dolgot, hogy legalábbis tíz hétre álljanak ki a nemzetőrök".

Ez a rendelkezés éppen ott nem tudott azonban segíteni, ahol kellett volna: a csak rövid idejű táborozásra vállalkozó megyéknél. Azok ugyanis már az új váltást toborozták, ugyancsak rövid időre, és ebben (mint például Csongrádnak) engedni kellett nekik. A rendelet viszont azt eredményezte, hogy a táborba készülő váltások egy részénél zavar keletkezett.[105]

Ez a mobilizáció idejét legkevesebb 10 hétre kiterjesztő rendelet — ha a kormány nem is tett volna mást — önmagában véget vetett volna az eddigi sorshúzásos és csak kis részben önkéntes rendszernek. Ugyanis egészen természetes, hogy ha a nyári mezőgazdasági munkák idején nem sikerült átlag 3—4 hétre kiindítani az embereket, még kevésbé volt az valószínű, hogy az őszi betakarítás (kukoricatörés, krumpliszedés, szüret) idején sikerüljön ez 10 hétre! Főleg nem akkor, ha az előző váltásokat csak háromszor-ötször olyan rövid időre kötelezték. Ezért mondjuk: ez a rendelet egyedül is oda vezetett volna, hogy a hatóságok — ha eleget akarnak tenni a kormány előírásának — rákényszerülnek: *valóságos önkéntes alapon*, vagyis toborozás útján és a 8 xr napidíjon túl, felpénzzel állítsák ki a hosszabb időre táborba szállókat.

Batthyány és tanácsadói is látták ezt. Ezért ez a rendelkezés, az önkéntes rendszer irányába már július 25-én megtett lépések mellett, eleve csak átmeneti jellegű volt.[106] Pontosabban: azt volt hivatva elősegíteni, hogy a hatóságok legalább 10 hétre önként vállalkozókat adjanak a katonai vezetés számára. Így ha zavart is okozott, egyben arra volt jó, hogy a megyék egy része már ekkor — a végleges rendelet megjelenése előtt — magától áttért a kisebb létszámú (1000—1200 főnyi), de tartósabb szolgálatra vállalkozó önkéntes zászlóaljak szervezésére.

A nemzetőrség tömeges kiindítása, illetve a sorshúzásos rendszer ugyanakkor fokozottabban az érdeklődés középpontjába állította *a szolgálat alóli felmentés* kérdését is. Itt most nem azokra gondolunk, akiket a törvény nem kötelezett tulajdonképpen nemzetőri szolgálatra, és akiknek — érthető módon — szintén megszaporodtak a panaszaik.[107] Az egyéni panaszokon túl azonban a mobilizálás, egyes nélkülözhetetlen *hivatalnokok vagy tisztviselők* táborba vitele, az ebből fakadó problémák közüggyé tették a kérdést.

Láttuk az előzőekben (a III. fejezetben), hogy a minisztérium már a nemzetőrség mozgósítása előtt is foglalkozott a XXII. tc.-ben meg nem határozott esetek rendezésével. Ennek során a vitás ügyeket a helyhatóság illetékességi körébe utalta ugyan,[108] de a szolgálattétel alóli felmentés lehetőségeiről Batthyánynak július 4-én eligazító rendelkezést kellett kiadnia.[109] Ez azonban csak a helyi szolgálat (őrtállás, őrjárat), illetve a helyettes állításának kérdéseit rendezte.

A mobilizáció azonban új módon vetette fel a problémákat. Annál is inkább, mert a táborba többnyire kelletlenül induló nemzetőrség követelte, hogy az őt kényszerítő elöljáróik is menjenek vele.[110] Ez helyenként odáig vezetett, hogy — mint például Nógrád megyében — a táborba vonuló nemzetőrséggel az egész megyei tisztikar indulni akart.[111] Sőt, a jelek szerint nem lettek volna tekintettel sem a lelkészekre, sem az iskolamesterekre — mint kitűnik ez a Nemzetőrségi Haditanács tiltakozásából.[112] De foglal-

koznia kellett a Haditanácsnak a pápai főtanoda és a váci süketnéma-intézet tanárainak hasonló problémáival is.[113]

Külön kérdést jelentett a *gazdatisztek* (tiszttartók, ispánok, kasznárok, erdészek stb.) ügye, akiknek kiindulásához a közrendűek ugyancsak ragaszkodtak. A minisztérium kezdetben — amíg csak magánbirtokosok kérelméről volt szó — nem akart hallani kivételekről.[114] Amikor azonban a kincstári kamarai birtokok gazdatisztjei is szóba jöttek, Batthyány jónak tartotta kikérni Kossuth véleményét.[115] A pénzügyminiszter a kincstár érdekeinek szemmel tartását javasolta és hangsúlyozta: a gazdatisztek tulajdonképpen a XXII. tc. 1. §-ának megfelelően, „gazdai hatalom alatt lévők"-nek tekintendők, akiket így a szolgálat alól felmenteni lehetne.[116] Időközben Batthyány pár napra Bécsbe utazott, az ügy pedig sürgős intézkedést követelt. Ezért az őt helyettesítő Mészáros Lázár tett közzé július 9-én egy rendeletet, amely hangsúlyozza: mind a közhivataloknál, mind az országos javaknál vagy az egyesek jószágainál figyelemmel kell arra lenniük a hatóságoknak, hogy „a hivatal vagy gazdaság folytatására okvetlen szükséges tisztviselők . . . ne mind egyszerre mozdítassanak ki".[117]

Az ügy a hadügyminiszter óvatos rendelkezése után is tovább fejlődött. A Nemzetőrségi Haditanács július közepén, Pest és Zala megyéknek adott felvilágosításában csak azt hangsúlyozta, hogy a gazdatisztek nem tartoznak ugyan szorosan a XXII. tc. 1. §-a hatálya alá eső kivételek közé, de mint tisztviselők uraiktól függenek és állásukat el is veszíthetik. Ez pedig a törvénynek nem célja, hívja fel a figyelmet a Haditanács, „anélkül, hogy a megye teendőinek . . . irányt adni akarna".[118] Pár nappal később a Baranya megyének adott válaszban a Haditanács már egyértelműen a felmentés mellett foglal állást: „A mezei gazdászatnál alkalmazott alsóbb fokozatú tisztviselőket minden tekintetben mint gazdai hatalom alattiakat lehet tekinteni, s mint olyanok kivétetnek a nemzet őrseregi kötelezettségek alul . . ."[119] Ezért javasolja a szóban forgó személy fölmentését, hiszen a törvényhozás kit sem akar koldusbotra juttatni, és egyébként is ez olyan cselekedet (bukik ki a megértő magatartás igazi indoka) „mit a méltányosság azoknak ellenében követel is, kik a megváltozott úrbéri viszonyok végett oly tetemesen megkárosultak".

A törvénymagyarázat tehát megszületett: „A mezei gazdászatnál alkalmazott tisztviselőket mind gazdai hatalom alattiakat tekinthetni", ezért felmentendők. Ezt kívánja a földesúri osztály érdeke is, és ebből a Haditanács nem is csinál titkot. Sőt, egyre terjedelmesebben, egyre szívhez szólóbban indokol: a gazdatisztek tehát felmentendők, „minek méltányossága annál inkább tekintetbe veendő, mivel az úrbéri föld felszabadulásával úgy is tetemesen károsult volt földes uraknak, ha gazdászati tisztjeik táborba menni kénytelenítetnének, megmaradott vagyona gondviselés nélkül maradván, bitangra juthat; ezt nem akarhatja az álladalom, kivált azok ellenében, kiknek hazafiúi áldozatra készségükre jelen körülményekben még nagyobb mértékben számot tart".[120]

A határozott állásfoglalást ez ügyben természetesen nemcsak az osztályérdekek kellő előtérbe nyomulása tette lehetővé. A hangvétel határozottsága azt is bizonyítja, hogy ezekre a napokra már elkészült és ismertté vált az a tervezet, amely a nemzetőrségi törvény hiányosságait akarta pótolni, illetve

a csak elvi meggondolásokból született törvényt a kialakult gyakorlathoz próbálta alkalmazni. A XXII. tc. megváltoztatásának szükségességét Baldacci ezredes, pontosabban Kiss Károly, a Nemzetőrségi Haditanács politikai osztályának főnöke még július 14-én javasolta Szemere Bertalannak.[121] A javaslat az ezt követő napokban — valószínűleg a belügyminisztériumban — már elkészülhetett.[122] Ezt bizonyítja, hogy július 25-én, az ismét Bécsben levő miniszterelnök helyett Mészáros Lázár ennek szellemében intézkedett a mobilizációknál érvényesítendő szélesebb körű felmentésekről. A rendelet felhívta a hatóságok figyelmét: „a kiindulásoknál kellő figyelmet fordítsanak arra, hogy ne mind a megye, vagy más hivatalnokok, posta-, só-, uradalmi tisztek, lelkészek, orvosok sat. késztessenek az eljövetelre", hiszen ezekre a hatóságoknak, a közigazgatásnak és az egészségvédelemnek nagy szüksége van.[123]

A rendelkezések betartása persze nem volt zavartalan, annál is inkább, mert a hatóságok mérlegelésére bízta végső soron a döntést, hogy valaki nélkülözhetetlen-e vagy sem.[124] A törvény módosítása, a vitás kérdések kötelező erejű rendezése így felette kívánatos volt. Az országgyűlés munkásságát azonban sokkal fontosabb teendők kötötték le, mintsem hogy a pozsonyi törvénycikkek revíziójával foglalkozzék.[125] Vagy talán a kormány veszedelmes precedensnek tartotta a pozsonyi jogalkotás bármilyen vonatkozású módosítását. Lehet azonban, hogy nem akarta a katonaállítási törvény vitája előtt szőnyegre hozni — utána pedig már nem volt rá idő.

Mindenesetre a lemondása után ismét miniszterelnökséget vállaló Batthyány egyik első dolga volt, hogy szeptember 14-én aláírta azt — a már említett tervezet felhasználásával készült — rendeletet, amely megpróbált egy csapásra rendet teremteni.[126] Ez a törvény módosítását pótló rendelet a felmentések vonatkozásában a következőket tartalmazta:

a) mindenfajta nemzetőri szolgálattól felmentendők: a miniszterek, államtitkárok, törvényszéki elnökök, fő- és alispánok, kerületi főkapitányok, hadbiztosok — és általában a „militia vaga" hivatalnokai —, lelkészek és szerzetesek, kisebb fokozatú gazdatisztek, postamesterek, valamint az érc- és sóbányák munkásai;

b) a tábori vagy lakhelyen kívüli szolgálattól felmentendők, illetve lakhelyen is csak éjjeli szolgálatra alkalmazhatók: miniszteri osztályfőnökök, titkárok, városok[127] és megyék, valamint törvényszékek főtisztviselői, egyetemi és más tanárok, nevelő intézetek igazgatói, városok és falvak bírái és jegyzői, a mezei gazdászattal, vagy igazgatással foglalkozó főbb tisztviselők, vasúti és gőzhajózási hivatalok tisztviselői, gyárak igazgató személyzete stb.;

c) a hivatalok és intézmények (minisztérium, törvényszék, posta, harmincad, bank, vasút, hajózás és hajógyártás stb.) másod- és harmadrangú tisztviselői, akik közül naponta csak annyit lehet szolgálatra rendelni, amennyit hivataluk nélkülözni tud.[128]

Egyetlen dolog nem szerepel a rendeletben: a *helyettesállítás*, holott ilyen összefoglaló rendelkezésben annak is helye lett volna. Ennek egyetlen magyarázata lehet: ez idő tájt a nemzetőrség mobilizációja már egyre inkább a pénzért vállalt önkéntesség területére tolódott, vagyis a szolgálat alóli mentesülés terheit már egyre inkább a közösség és nem az egyén viselte.

Emellett — mint láttuk — helyettes állítására volt érvényes rendelkezés: Batthyány említett július 4-i rendelete. Ez ugyan nem a kimozduló nemzetőrség problémáiról szólt, de mivel már a mobilizáció időszakában került kibocsátásra, ilyen vonatkozásban is alkalmazták. Szemere egyik Veszprém megyéhez intézett leirata ezzel kapcsolatban csak azt írja a XXII. tc. 3. §-ára hivatkozva, hogy úgy intézkedjenek: „mind az állomány érdekének elég legyen téve, mind pedig a folyamodónak túlterheltetése a mennyiben lehetséges, eltávolíttassék".[129] A hadügyminiszter azonban július 27-én a távollevő miniszterelnök helyett Szentes városának válaszolva megengedi, hogy a táborozásra kötelezett személy maga helyett mást fogadjon, feltéve, ha az helyett az otthoni szolgálatot ellátja, és ha arra kerülne a táborba szállás sora, helyette lemegy, vagy újabb helyettest fogad.[130]

Végezetül meg kell említenünk egy, a fentiekkel ellentétes eseményt, amelynek szereplői nem a tábori szolgálat alóli menekülés útjait keresték. A fővárosban dolgozó fiatal miniszteriális tisztviselőkről van szó, akik — mivel a főváros nemzetőrsége nem került mobilizálásra — elestek volna a délvidéki harcokban való részvételtől. Mivel soraikban egyesek négyhetes önkéntes táborozást kívántak szervezni,[131] Batthyány felkarolta mozgalmukat. Július 24-én kiadott rendeletében közölte: mindazok az állami hivatalnokok, akik „most e vészteljes időkben a harcmezőre szállanak", visszatértükkor régi munkájukat folytathatják és a közbeeső időszakra pedig megkapják teljes illetményüket.[132] A kedvezménnyel többen éltek,[133] így ez a rendelet hozzájárult ahhoz, hogy a pesti önkéntes csapat augusztus 1-én elindulhatott a táborba.[134]

A mobilizáció szervezőinek még egy nagy problémával kellett megküzdeniük, amely ott kísértett mind az előkészületeknél, mind a tábori szolgálatnál, amely egyként elkeserítette a forradalommal együttérző katonai vezetőket és az egyes nemzetőröket. Ez a nemzetőrség egész 1848—49-es szereplését végigkísérő nehézség a *fegyverek hiánya* volt.

A felfegyverzettség általános fokát az előzőekben már megvizsgáltuk. E téren lényeges változás a mobilizáció során nem történt. Legfeljebb arról lehetett szó, hogyha minden tűzfegyvert leküldenek a táborba szállókkal, az arányok változnak meg. Vagyis nem 10%-os lesz a kézi lőfegyverek aránya, hanem 25—30%. Még mindig kevés a jobban felszerelt és lőszerrel is kellőképpen ellátott szerb felkelők és szerbiai önkéntesek, a szerviánusok ellen.

Néhány adat tájékoztatásul: amíg a csongrádiak harmadik váltása, 1230 fő 1000 fegyverrel rendelkezett, addig a táborban levő hevesi 3000 ember 1500 és a Pest megyei 4000 nemzetőr ugyancsak 1500 puskával volt fölszerelve.[135] A lovasság helyzete sem volt jobb: sem a jászkunok 500, sem a hajdúk 325 lovasa nem volt kellően ellátva kardokkal és pisztolyokkal, sőt némelyiknek csak fokosa volt.[136]

A kormány azért hangsúlyozta már az első felhíváskor, hogy „saját fegyverekkel" (mint Mészáros Lázár június 10-i felhívása mondja: vadászpuska, kasza, kard, pisztoly, fokos, buzogány stb.) lássák el magukat. Szemere pedig — ugyancsak június 10-i rendeletében — leszögezte: „Az egyenesre vert kasza hatalmas fegyver . . ."

Valóban a kasza nagy szerepet játszott a táborozó nemzetőrök fegyverei között. A bácsi főispán így jellemezte június elején az első felhívásra kiindult nemzetőrség fegyverzetét: „A tüzelő fegyver szűkében rendes fegyverül póznára kiegyenesített kasza szolgál. Az őrsereg vezéreinek fegyvere kard, a kaszás rendek között puskások is felosztvák."[137] Az óverbászi táborban levő Pest megyei nemzetőrségről is azt írták, hogy „a legnagyobb rész rosszul készült s gyenge fegyverül használható kaszákkal volt ellátva".[138] Borsod is lándzsákkal és „egyenesre szegzett, megpántolt és erősített kaszákkal" kívánta a táborba vonulókat ellátni, Nógrádnak pedig a hadügyminisztérium ajánlott fel július végén 2000 kaszát a kivonuló nemzetőrség számára.[139] A hevesieknek is a hadügyminisztérium szállított 2000 kaszát Szolnokra.[140]

Tehát kaszát kaptak azok a seregek, amelyek támadó hadműveletet kellett hogy folytassanak ezzel a csak védelemre alkalmas fegyverrel, az elsáncolt, megerődített táborok ellen. De voltak olyan alakulatok, ahol inkább a lándzsa és a vasvilla dominált, mint például a békésiek esetében.[141] Így érthető, hogy a torontáli főispán aggódva jelentette: „A békésiek mintegy négy ezren megérkeztek. Készségek tiszteletre és elismerésre méltó, — de ha tekintem a kevés és rosz lő fegyverrel ellátott személyek járatlanságát, ha tekintem azon alig arasztnyi pistollyokat [sic!], mellyek az urak kezeiben vagynak, a rosz kardokat s vas villákat, mellyek sok embernek védelmi eszközei, aggódok a mészárlás felett, melly a derék fiakat várja, — vagy megfutamodások s következései felett!"[142]

A kép teljességéhez hozzá tartozik az is, hogy elmondjuk: a kormány a lehetőségekhez mérten igyekezett az érkező fegyverekből a táborban levő nemzetőrségnek is juttatni. A táborozás kezdetén azonban — mint láttuk — a szállítmányok nagyon lassan érkeztek. Így is az első 1190 belga fegyverből a Becsén levő jászkunok kaptak augusztus 9-én 1000 darabot[143] — és a következő 600 pedig Csányi táborába került.[144] Ezen kívül — tudtunkkal — csak a torontáliak kaptak még augusztus 18-án 1000 fegyvert.[145]

De a puskákkal is baj volt, mert gyakran nem volt hozzájuk lőszer. A kiindulásra készülő bihariak a 800 puskához szükséges 4000 gyutacsot például erőszakkal kényszerítették ki Gläser nagyváradi hadosztályparancsnoktól.[146] A hajdú nemzetőrség őrnagya pedig arra panaszkodott a verbászi táborból, hogy az új puskákhoz csak 6—6 lőszert kaptak az emberei.[147] Olyan eseteket is tudunk, hogy az előőrségre kirendelt nemzetőröknek csillogó fegyverükhöz egyetlen lövésnyi puskaporuk sem volt.[148]

Mindenesetre érthető, hogy ilyen körülmények között sokszor a meglevő lelkesedés is lelohadt, mivel nem állott rendelkezésre elegendő fegyver. Ezért hangsúlyozták a szabolcsiak, hogy ők kiállítják a kért zászlóaljat, de adjon a kormány jó fegyvereket, mert kaszával-kopjával hadakozni annyi, mint „Alvinczy fegyverével menni" az ellenségre.[149]

Mindezek persze csak a legnagyobb problémák voltak. Beszélhetnénk még arról, hogy a Nemzetőrségi Haditanácsnak gondot jelentett, hogy az egészségtelen éghajlatú déli táborok nemzetőreinek orvosi ellátását biztosítsa,[150] hogy külön rendeletben kellett a kinevezésük után futkosó, de an-

nak elnyerése után a fővárosból elutazni egyáltalán nem sietó nemzetőri őrnagyokat a táborba utasítani.[151] Gondot okozott az is — már ott, ahol egy megyében vagy városban több kinevezett őrnagy volt —, hogy a nem egységesen (zászlóaljanként), hanem lélekszám utáni kivetés (sorshúzás) alapján kiállított nemzetőrséget melyik őrnagy vezényelje. Így ebben a kérdésben a miniszterelnök magának tartotta fönn a döntés jogát.[152]

A Nemzetőrségi Haditanács ügyvitele szempontjából nehézség forrása volt az is, hogy a kimozdított nemzetőrség a hadügyminiszter alá tartozott. Így a Haditanács a táborba szállott nemzetőrség létszáma és helye felett elveszítette áttekintését. Ezért augusztus 3-án Baldacci arról rendelkezett, hogy a kiindított nemzetőrség parancsnokai egységük létszámáról és táborhelyéről — pótlólag is — tegyenek jelentést.[153]

Végezetül külön gond volt a nemzetőrökkel táborba szállott, választott tisztek (századostól lefelé) fizetésének kérdése. A miniszterelnök július 5-i, idézett rendelete ugyanis csak a nemzetőrök napidíját emelte a honvédek illetményének szintjére, de a tisztekről nem rendelkezett. Csányi, aki a jelek szerint erről a döntésről hamarabb értesült, már június 28-án kérte a miniszterelnöktől, hogy a fő- és altisztek fizetése ügyében is intézkedjék.[154] Batthyány azonnal válaszolt és közölte, hogy a nemzetőri tisztek a kiindulás napjától az azonos rangú honvédtisztek illetményét kapják.[155] Ezt a rendelkezést július 29-én Mészáros Lázár — a miniszterelnök helyetteseként — azzal egészítette ki, hogy csak a szervezetszerű létszámnak fizetnek, ezért annál több tiszt nem lehet, illetve azokat nem fizetik.[156] A kérdés azonban eme világos rendelkezés után is napirenden maradt.[157]

3. Nemzetőrség a Dráva-vonalon

Nem tekinthetjük véletlennek, hogy az utóbbi probléma Csányinak ötlött fel. Az ő tevékenysége, a *Dráva-vonal szervezése* ugyanis sokkal nyugodtabb körülmények között, nem harci cselekmények közepette zajlott le. Ezért látszott célszerűbbnek, hogy munkájáról, a dunántúli nemzetőrség mobilizációjáról csak a déli tábor problémáinak ismertetése után számoljunk be. Igaz, személy szerint Csányinak, észrevételeinek, tapasztalatainak is nagy szerepe volt a táborba szállott nemzetőrség átszervezésénél. A nemzetőrségi intézmény fejlődésére, változásaira azonban elsősorban a délvidéki fejlemények nyomták rá a bélyegüket.

Mindez nem jelenti, hogy Csányi szervező munkája, sereget teremtő tevékenysége könnyű, problémamentes feladat lett volna. Az ellenszegüléssel, a gyakori leváltás okozta nehézségekkel, a fegyverhiány kérdéseivel neki is meg kellett küzdenie. Amellett nem lebecsülendő távolságon: a Dráva és a Mura partján — eltekintve a Duna mentén Bács megye felé felállított őrlánctól — körülbelül 30—35 mérföldnyi (250—290 km hosszú) vonalon kellett a védelmet megszerveznie. A verbászi tábor, illetve a déli megyék állandóan változó kormánybiztosaival (Csernovics, Szentkirályi, Beőthy) szemben Csányi a Dráva mellett az állandóságot képviselte lényegében április óta. Emellett nemcsak a „Drávára dülő", de az oda nemzet-

őröket szállító szomszédos megyék is hatáskörébe tartoztak. Így itt szorosabb együttműködés alakulhatott ki a megyék és kormánybiztosuk között. Ez Csányi munkájának hatékonyságát és egyben feladatainak számát növelte. A parasztmozgalmaktól a vonuló katonaság ellátásáig, a nemzetőrség kenyérporciójától annak fegyelmi állapotáig és a tábori kórházak felszerelésének biztosításáig minden a drávai biztos dolga volt. Ami azt eredményezte, hogy a dunántúli megyék kevesebbet zavarták a nemzetőrség mobilizációjával kapcsolatos kérdésekkel a kormányt, mint mások.

Csányi László kormánybiztosi tevékenysége a Dráva-vonalon csak júniusban kezdődött.[158] Június 2-án kelt a belügyminiszter rendelete, amellyel — régi hatáskörének megtartásával — a horvát mozgalmak kapcsán biztosi feladatokkal küldték ki Csányit „a Dráva innenső mellékére, kezdve Varasd tájékától egészen addig, ahol a Dráva a Dunába beszakad".[159] Az új rendelkezés Zala, Somogy, Baranya és Tolna megyéket, valamint Pécs városát utalta a királyi biztos hatáskörébe. Közölte, hogy a Dráva partjának védelmére 4000 főnyi sorkatonaságot vonnak össze és ezt a katonai erőt a megyék nemzetőrségével együtt Csányi rendelkezésére bocsátják.[160] Ez a nemzetőrség „mozdíthatóvá tétetvén, mint a sorkatonaság kellően, de kímélve alkalmaztathassék . . . Úgy értendő mind ez — magyarázza meg Szemere —, hogy a nemzetőrség ez ajánlkozása lelkesítés által idéztessék elő, mely csak a Dráva mellékén mint tartaléksereg fog alkalmaztatni, egyebütt ne és ez alkalmazás sem terjedhet 3—4 hónapon túl."[161]

Időközben, június 8—10 között Csányi Batthyány hívására Pestre jött.[162] Itt kapta kézhez Mészáros Lázár hadügyminiszter június 10-i, az alföldi megyékhez intézett rendeletét azon meghagyással, hogy azt a saját hatásköre alatt álló megyékben belátása szerint alkalmazza.[163] Mivel ez egyáltalán nem volt érthető — főleg nem a belügyminiszter korábbi, részletes rendelkezése után —, Csányi, akinek nem volt módja a hadügyminiszterrel való személyes értekezésre, a fővárosból történt elutazása előtt levélben kért felvilágosítást a hadügyminisztertől.[164] Mészáros válasza szerint ez úgy értendő, hogy Vas, Zala, Somogy és Veszprém megyék nemzetőrsége — „kinek tetszik" — mehet a Drávához.[165] Ez azonban ellentmondásban van Csányi eredeti megbízatásával, amely szerint Baranya és Tolna megyék is hatáskörébe tartoznak. De ellentmond a belügyminiszter június 11-i, a déli megyékhez intézett felhívása Baranya, Vas, Zala, Somogy és Tolna megyékhez szóló változatának is.[166] E szerint „a Dráva mellett nagyobb számú nemzetőrség és katonaság fog táborba szállíttatni", vagyis az érintett megyék mind a drávai „tartaléksereg" kiállításánál jöttek számításba. A június 13-án kelt és most már meghatározott létszámnak két hét alatt történő kiállítására felszólító belügyminiszteri körlevél is mind az öt érdekelt megyét emlegeti.[167] Az iránt sem hagy kétséget, hogy az itt kiállítani rendelt 14 000 főnyi nemzetőrséget a Drávához szánja. Az ellentmondások tehát a már említett párhuzamos rendelkezésekből fakadtak.[168]

A Dráva-vonal védelme — mint már láttuk — június végére kezdett határozottabban alakot ölteni. Megérkezett Ottinger vezérőrnagy is, a drávai hadsereg parancsnoka, aki a hadügyminisztériumtól nyert utasítás alapján megkezdte — Bellye és Dárda megszállásával — Eszék szemmeltartását, a Mohács—Pécs—Baranyavár háromszög megerősítését, Csáktornya lovas-

sággal való megrakását, továbbá Nagykanizsa, Iharosberény és Marcali helységek biztosítását.[169] Csányi pedig még Pestről visszatérve kezdte meg szervező munkáját: június 11-én Szekszárdon, 12-én Pécsett, 13-án Kaposvárott, 17-én Egerszegen, 19-én Szombathelyen tartottak megyeválasztmányi (bizottmányi) üléseket, igen sok helyen a kormánybiztos személyes részvételével. Megkezdődött a 2—3—6000 főnyi, megajánlott nemzetőri alakulatok kiállítása.

Közben ismertté váltak a király június 10-én Innsbruckban kelt, a horvát mozgalmat elítélő kéziratai. Mivel olyan hangok hallatszottak, hogy ezek után felesleges az őrsereg kiállítása, Csányi június 22-én sebes futár útján fordult Batthyányhoz felvilágosításért. Az ugyancsak sürgöny útján érkezett válasz utasította a kormánybiztost, hogy újabb rendelet vételéig a nemzetőrség kiindításánál „magát e tárgyban vett ministeri rendelethez szorosan tartsa".[170] Így Csányi a június 19-én kibocsátott általános rendelkezését 26-án egy újabbal: a mielőbbi kiállítást sürgető utasítással toldotta meg. (Előtte nap halasztotta el Somogy és Tolna nemzetőrségének azonnali táborba szállítását.)

Június 26-án a belügyminiszterhez küldött jelentéséből kiviláglik, miért vette volna szívesen a mobilizáció elmaradását. „Több megyei tisztviselőknek jelentése szerint — írja — . . . sok helyütt elégletlenség [sic!], idegenkedés mutatkozik, sőt ellenszegülés is nyilvánul a ki mozdítás eránt . . ."[171] A beszámoló szerint csak Zala, Somogy, Tolna és Baranya nemzetőrségét rendeli ki. A távolabb levő Vas és Veszprém megyei nemzetőrséget készenlétben tartja, és csak akkor utasítja a levonulásra, ha az előbbiek nem állítottak volna elég embert. Július elejére tűzte ki a nemzetőrség táborba vonulását, amelyet szép proklamációban hívott fel fegyverfogásra, hazafias kötelessége teljesítésére.[172] Július 8-án büszkén jelenti: a Zala és Somogy megyei nemzetőrség nemcsak kiindult, de már el is foglalta helyét az őrvonalon.[173] Megelégedéssel tölti el, hogy a kiállítás rendben történik, és fegyelmezetten vonul rendeltetési helyére a nép, „melyről mondva volt, hogy szabadittói ellen fogja fordítani azon fegyvert, mely neki hazája védelmére adatik . . ." Egy hét múlva közli, hogy Zala, Vas, Veszprém, Tolna és Baranya őrseregei már többségükben elfoglalták az őrvonalat és számukat — nem végleges adatok szerint — 26 000 főre becsüli.[174] Ehhez, a Drávavonalra vezényelt nemzetőrséghez még július 9-én megtörtént az első két őrnagy kinevezése is.[175]

Bár Csányi gyönyörködött a katonás rendben, ahogyan a mobilizált nemzetőrség állomáshelyére vonult, azok kiindítása — miként az Alföldön — itt sem volt könnyű. Tolnában — mint erre még visszatérünk — csak a legerélyesebb rendszabályokkal tudták biztosítani a Drávához rendelt, illetve a Bács megye kérésére később megajánlott 2—2000 főnyi őrsereg kiállítását.[176] Eredetileg június 25-én indultak volna a Drávához, de ezt Csányi leállította. Újabb rendeletére július 3-án Bonyhádon 2168, Tolnán pedig 2190 nemzetőr gyülekezett. Utóbbiak július 5-én gőzhajóval Bajára, míg az előbbiek gyalog Baranyába, Szekcsőre vonultak.[177] A Bács megyébe rendelt sereg tovább ment Verbászra, míg a Drávához vonulókat közel a megye határaihoz, Szekcső és Hercegszőllős között, a Duna mentén helyezték el.[178] Mikor a másik csapat az ókéri táborból szégyenletes módon haza-

vonult, a Baranyában levő tolnaiak kérték: engedjék őket át Bács megyébe, hogy lemoshassák „Tolna megye eddig tiszta becsületén elkövetett szennyet".[179] A Csányi engedélyével elvonult zászlóaljat azután augusztus 3-án itt egy másik, 2160 főnyi egység váltotta fel.[180]

Baranya megye június 12-i rendkívüli bizottmányi ülése — amelyen Csányi személyesen ismertette feladatait és a 35 000 főnyi nemzetőrség kiállításának szükségét — 6000, dárdával felszerelt nemzetőr kiindítását határozta el.[181] Ezt a határozatot fenntartották a belügyminiszter június 13-án kelt rendeletének vétele után is, jóllehet ez csak 3000 ember táborba szállítását írta elő. Csányi június 19-i rendeletére közölték, hogy 1000 dzsida már elkészült, nemzetőrségük is készen áll, és azt újabb rendeletre 48 órán belül kiállítják.[182] Csányi június végén érkezett sürgönyére megindult a három baranyai zászlóalj, és július 5—6-án elfoglalta kijelölt állomáshelyeit.[183] A baranyaiak őrvonala Hercegszőllősnél (a Duna mocsarai miatt) csak lazán kapcsolódott a tolnaiakhoz. Erősebben az eszéki úttól (Dárda, Bellye, Laskó) építették ki egészen Drávaszentmártonig (illetve Gordisáig), különösen nagy figyelmet fordítva a révekre, átkelőhelyekre.[184]

Mikor híre ment, hogy a Baranyában fekvő tolnaiak átkelnek Bácsba, hogy a verbászi táborból megfutott földijeiket helyettesítsék, a baranyai nemzetőrség egy része is felajánlotta szolgálatait.[185] Augusztus elején — mint a korábban közölt táblázatból láttuk — a bácsi táborban tartózkodott a baranyai nemzetőrség fele.[186] Ezek azonban már nem az első váltásból valók, mert Baranya — a belügyminiszter eredeti, június 2-i meghagyása ellenére — *csak két hétre* állította ki nemzetőrségét. Így a harmadik váltás összeállítása már nem kis nehézséget okozott. Főleg a verőcei földosztásról szállongó hírek közepette, amelyek eredményeként „a drávai lakosság eltelve communisticus féle elvekkel" földfoglalásokat is tett.[187] A nemzetőri szolgálatot pedig egyre terhesebbnek érezték, azt a megszűnt dézsma és robot helyett az urak által szedett „fejdézsmá"-nak tekintették.[188] Így a Drávánál egyre komolyodó helyzet közepette augusztus 15-én az alispán kénytelen volt jelenteni: „A nemzetőröket a mostani váltságra még ki lehet állítani, de nagy nehezen, azonban alig hiszem, hogy még egyszer jó móddal kiállíthassuk . . ."[189]

Veszprém megye eredetileg csak tartalékként szerepelt Csányi terveiben. Június 19-i felhívására azonban megszavazták a megyei nemzetőrség harmadának: 4000 főnek önkéntesekből — ha ez nem megy, úgy sorshúzás útján — való kiállítását.[190] Június 28-án a kormánybiztos elrendelte: július 3-án indítsák meg a megajánlott nemzetőrséget. A sietve egybehívott megyebizottmány azonban ezt az idő rövidsége és a megye nagy kiterjedése miatt lehetetlennek tartotta.[191] Egyben javasolta, hogy szétszórt nemzetőrségüket idő- és költségkímélés miatt ne egy, hanem három helyen: a zalai Tapolcán és Keszthelyen, valamint Siófokon vonhassák össze. Csányi július 2-án kelt sürgönye július 5-ét tűzte ki a három helységben való összevonulásra, de a megye — ugyancsak időhiány és a nagy távolságok miatt — ezt csak 7-ére vállalta.[192] A 4234 megyei nemzetőr — akik között a híradás szerint szép számmal voltak a kvalifikációt meg nem ütő egyének is[193] — július 8—9-én meg is indult gyülekezőhelyeiről az előre kijelölt útvonalon a baranyai Dráva-szakaszra.[194] A Siófokon gyülekezett 450 főnyi mezőföldi

csapat Dombóvár—Sásd útvonalon július 11-én már Pécsre érkezett.[195] Veszprém és vidéke 1700 emberből álló zászlóalja július 15-én Szigetvárra ért, és 18-án foglalta el helyét Vajszló és környékén.[196] A pápai és devecseri járás 2020 főnyi nemzetőrsége ugyancsak július 18-án vonult — Sellye központtal — állomáshelyére.[197] Így a Dráva baranyai partjára besoroltak a Veszprém megyeiek is és — csatlakozva a baranyai őrvonal jobbszárnyához — Drávaszabolcstól Sellyéig biztosították annak védelmét.

Baranya megye így nem kis terhet viselt — mint Perczel alispán jelentette július 25-én Csányinak — mivel *Baranyában legkevesebb 12 000 mobilizált* Veszprém, Tolna és Baranya megyei *nemzetőr tartózkodott a Duna és a Dráva mentén.*[198] Így érthető, hogy a baranyai alispán már tíz nappal korábban, a veszprémiek közeli érkezésének hírére, sietve kérte a kormánybiztost, hogy ezeket — ha lehet — vigyék el tőlük, mert felesznek mindent.[199]

A veszprémiek azonban Baranyában maradtak, ide érkezett augusztus elején váltásuk is. Előtte azonban a zászlóaljak parancsnokai Csányival voltak kénytelenek tisztázni a leváltás kérdését, mert a megye a kiállításkor ez ügyben nem hozott döntést. Július végén a kormánybiztoshoz írott levelükben egyrészt meglepetésüket fejezik ki afelett, hogy egyes megyék (például Baranya) 15 nap alatt váltják nemzetőreiket, másrészt közlik, hogy az ő seregük is azon hallgatólagos és „közszájon forgó biztosíték mellett" indult ki, hogy a megyei nemzetőrség másik harmada felváltja őket. Így mindketten a július 7-i gyülekezési időponttól számított egy hónapra kérik leváltásukat.[200] Csányi a kérelmet méltányosnak találta és a megyéhez továbbította, amely azonban már július 24-i bizottmányi ülésében gondoskodott a nemzetőrség második harmadának kiállításáról.[201] A mintaszerűen megszervezett váltás — négy oszlopban vonulva — augusztus 12—13-án meg is érkezett.[202] Elhelyezésük a tolnaiak és baranyaiak egy részének távolléte miatt módosult. A veszprémiek így keletebbre, Eszékhez közelebb: Siklós és Beremend központtal nyertek elhelyezést.[203]

Somogy megye június 13-án 6000 ember kiállítását határozta, de a belügyminiszter június 13-i rendelete következtében ezt az abban szereplő 3000 főre szállították le. Ezeket a nemzetőröket 15 napra állították ki és közölték Csányival: június 27-én már Babocsán lesznek.[204] A kormánybiztosnak a belügyminisztertől nyert felvilágosítás alapján sikerült a 6000 nemzetőr kiállításáról szóló eredeti végzést visszaállíttatni,[205] — de a korai megindulást már csak részben lehetett megakadályozni.[206] Az időközben 7000 főre emelt létszámból az első csoport, körülbelül 2500 ember már útban volt Babocsa felé, mikorra Csányi nagyjából egy hetes halasztást javasló rendelete megérkezett.[207] A második, nagyobb részleg július 2—3-án vonult a Drávához. Velük az összes kimozdult létszám 6876 fő volt,[208] akiket az Istvándi—Babocsa—Csokonya—Berzence—Iharosberény vonalon helyeztek el.[209] Július 16—20. között megtörtént az első, augusztus 4. körül a második váltás.[210] A kormánybiztos ekkor már szerette volna a felváltási időt meghosszabbítani, de ez nem sikerült. A július 22-i megyebizottmányi ülés azzal érvelt, hogy ők a 15 napot nem az indítás, hanem az érkezés napjától számítják. Az új váltás azonban már gyalogosan (poggyászok számára 20 főre 1 kocsi) költözik, így a távolabbi körzetekből egyesek 12—13 napot is eltöltenek az oda-vissza úttal. Július 31-én is leszögezték, hogy a felváltási

idő meghosszabbítását „a szorgos mezei munka" miatt megvalósíthatatlannak tartják.[211] Csányi ezt — azzal a feltétellel, hogy a következő váltást már négy hétre állítják ki — tudomásul vette.[212]

Zala megye június 17-én tartott bizottmányi ülése 6000 embernek „a Dráva innenső partjára" való kiállítását határozta.[213] Érdekessége a határozatnak, hogy *nem sorshúzást* ír elő, ha önkéntesekből nem telnék ki a kivetett kontingens, hanem öttagú bizottmányra bízza, hogy az — a helység nemzetőreinek helyzetét egyenként megvizsgálva — a többi, táborba szállani kötelezett személyt *kijelölje*. A megye egyidejűleg intézkedett, hogy a fegyvertárban porosodó, törött kardokból 6000 dárdát készítsenek. Ugyancsak határozat született az egyöntetűség biztosítására is anélkül, hogy a költséges formaruhát kísérelték volna meg elkészíttetni. Az utasítás szerint minden nemzetőrnek fehérítetlen vászonból foszlányt (zubbonyt) és hasonló „bő nadrágot" kell készíttetnie.[214] Az előrelátó rendelkezések arról is gondoskodnak, hogy a századokat kellő létszámmal, legalább 300 főnyi nemzetőrből szervezzék.

Zala megye előkészületei tehát mintaszerűen kezdődtek. Annál több gondot okozott a megajánlott létszám kiállítása. A nemzetőri összeírás időszakában már jelentkezett mérsékelt ellenszenv most ugyanis teljes erővel tört ki. Már június 21-én jelentették Csányinak, hogy Kanizsa közelében, a Dráva vidékén több helyen megakadályozták a kiindulók összeírását.[215] Az alispán másnap és harmadnap küldött jelentése újabb mozgalmakról, a megye középső részeinek nyugtalanságáról ad hírt.[216] Június 24-én pedig azt jelenti, hogy az említett helységekbe kiszállva, ott alig talált valakit, mert a lakosok „emissáriusokat" küldtek szét, hogy a környező falvak népét is lebeszéljék a nemzetőrség kiállításáról.[217] A szervezkedés olyan méreteket öltött, hogy a másodalispán jónak látta rendes katonaságot kérni — micsoda paradoxon! — azért, hogy biztosítani tudja a kis létszámú katonaság pótlására hivatott nemzetőrség kiállítását. Pesszimistán ítélte meg a helyzetet a megye tényleges vezetője, Csillagh Lajos első alispán is. Július 1-én Csányihoz intézett levelében írta: „... meg vallom, én azonban jobban tartok ezen kiállítástul, mind az illirektül" és azt javasolta, „ha a demonstratiot csak ugyan meg köll tenni", menjen az, aki akar, kényszerítés nélkül. Talán így nem lenne ki a 6000 ember, de nem kellene attól tartaniuk — írja —, hogy „őrseregünk felfegyverkezve a küzdelmi tért oda hagyandja, s vissza fordulván, bennünket fog leöldösni ..."[218]

A statárium, az erélyes rendszabályok azonban elfojtották ezt a spontán kirobbanó, de gyorsan szervezett formákat öltő ellenszegülést.[219] Így Zala megye nemzetőrsége is kiállított július elején a Dráva-vonalra. A 6000 főt meghaladó sereg július 3-tól kezdte meg több részletben a levonulást és 7—10. között foglalta el helyét.[220] A zalai őrsereg — az iratokból kitetszően — messzemenően alkalmazkodott a Csáktornya—Letenye—Nagykanizsa útvonalat biztosító sorkatonaság elhelyezéséhez. A megye nemzetőrsége így tulajdonképpen nem is a Dráva, hanem a Mura két partján volt elhelyezve: az egyik rész Muraközben, a Ráckanizsa—Muraszerdahely—Kottori vonalon, a másik a Murán innen, Letenye és Lendva központtal.[221] Az első váltást — miután a miniszterelnök július 5-i rendelete után tisztázták a kormánybiztossal a váltás szükségességét és időpontját[222] — egy hónap

elteltével, augusztus 8—9-én követte az újabb csoport, amelyet a jelek szerint már könnyebben sikerült kiállítani.[223]

Vas megye a június 19-én tartott rendkívüli választmányi ülés határozata szerint nemzetőrségéből *toborzás útján* kívánt 3000 embert kiállítani, hogy a kedélyeket ne ingereljék sorshúzással.[224] Június 26-án kelt Csányi újabb értesítése, amely az eredetileg tartaléknak szánt megyei nemzetőrség készentartását sürgeti.[225] A másnap tartott bizottmányi ülés azonban azt állapította meg, hogy addig 1700 önkéntes jelentkezett, azok is csak részben nemzetőrök.[226] Ezért a június 27-i bizottmányi ülés úgy döntött, hogy a maradék kiállítását — bár a nemzetőrségi összeírások még nincsenek befejezve — a nemzetőri létszámok alapján vetik ki. A határozat szerint ezeket július 3-ig kell kiállítani. Egyben azt is elhatározták, hogy a kiállított sereget *3 hónap után* — mint azt eredetileg a belügyminiszter kívánta — fogják leváltani.[227]

A kiállítás itt sem ment simán. Az általános nyugtalanság elismerése mellett különösen sokat panaszkodnak a jelentések a német ajkú lakosságra.[228] Vidos József, a nemzetőrség kiállításának biztosa pedig azt jelentette, hogy a német lakosság áldozatokat nem kímélve fogadott helyetteseket.[229] A nyugtalanság olyan fokra emelkedett a megyében, hogy július elején az alispán az érkező Miklós-huszárokból két század kivezénylését kérte Csányitól, hogy a „rossz következésektől", a nép forrongásától megmenekedjenek.[230] Ilyen előzmények után került sor július 12-én a vasiak kiindítására, akik az Egerszeg—Hahót—Nagykanizsa útvonalon vonultak a somogyi Dráva-szakaszon kijelölt őrhelyükre.[231] Itt a Csurgó—Berzence—Somogyudvarhely útvonaltól nyugatra, Udvarhelytől Gyékényesen át a Mura—Dráva összefolyásáig kerültek elhelyezésre.[232]

Ezzel megérkezett állomáshelyére a Dráva-őrvonalra rendelt utolsó megyei nemzetőrség is. Létszámuk — figyelembe véve, hogy mind a létszám, mind az elhelyezés állandóan változott — július közepén elérte körülbelül a 28 000 főt, vagyis meghaladta a Bácskába és Bánságba koncentrált nemzetőrség számát is. Tehát ha nem is állott ki a Csányi által optimálisnak tartott 35 000 fő, mindenesetre jócskán felülmúlta a Szemere által 14 000 emberre tervezett létszámot.

A sereg még számosabb lett volna, ha Csányinak sikerül Sopron megyét is kiindulásra bírnia. Ez a gondolat még június végén felmerült, amikor a kormánybiztos jelezte a belügyminiszternek, hogy amíg Vas és Zala megyéket a vonuló és szállásoló katonaság miatt súlyos terhek érik, Sopron megye ebből teljesen kiesik. Ezért vagy pénzbeli terhek vállalására vagy nemzetőrség kiindítására kérte utasítani.[233] A megye azonban a hozzá intézett felhívás után egyáltalán nem sietett a szervezéssel és a „kiindulási hajlam"-ról egyáltalán nem kezeskedett.[234] Majd összeírtak ugyan 2900 önkéntes ajánlkozót,[235] de a hadügyminiszter július 25-én kelt, a kiindulókat vagyoni és egészségi szempontból felülvizsgálni rendelő körlevelére sietve felfüggesztették a megindulást.[236] A felülvizsgálat után maradt 1700 fő, akiket most már visszavonhatatlanul ki kellett volna indítani, de újabb halasztási lehetőség adódott: a kormány a harc bevégeztéig kért önkénteseket — míg a soproniak csak 10 hétre vállalkoztak. Ezért — jelentette augusztus 25-én a megyebizottmány — a további teendők eldöntésére szeptember 4-re (!)

hívták össze a gyűlést, addig pedig a megyei zászlóaljat visszatartották.[237] Ilyen csigalassú ügyintézés mellett érthető, hogy a soproni nemzetőrség nem érkezett meg a Dráva-vonalra.

Számításba jöhetett még Győr megye nemzetőrsége, amely azonban a jelek szerint nem óhajtott a Drávához vonulni.[238] Fejér megye nemzetőrségének kimozdítására sem került sor augusztusig, akkor is csak Fehérvár nemzetőreit szólította fel Csányi a táborba szállásra.[239] Esztergom megye pedig — bár már július közepén felkészült őrserege kiindítására —, végül is augusztus 10-én nem a Drávához, hanem Komáromba küldött 1200 embert.[240] A dunántúli megyék tehát a drávai őrlánchoz nem adtak több nemzetőrt, így az őrvonal fenntartása lényegében a közvetlenül érintett Zala, Somogy, Baranya, valamint a közeli Vas, Veszprém és Tolna megyékre hárult. Utóbbi egyébként nem is annyira a Drávánál, mint Bács megyében és az azzal határos területeken szerepelt.

A Drávához kiállított haderő is komoly nehézségekkel küzködött. A déli táborokkal szemben azonban több előnye volt. Mindenekelőtt az, hogy nem volt a demoralizálódás veszélyének annyira kitéve, mint a Bácskába és a Bánságba vezényelt nemzetőrség. Egyrészt azért, mert a Dráva mentén többségük falvakban és nem rosszul ellátott táborokban volt elhelyezve, másrészt, mert ez a nemzetőrség *nem volt közvetlen harcérintkezésben* az ellenséggel. A Dráva megvédte őket a nyugtalanító rajtaütésektől, támadásoktól.

Ezt az előnyt lerontotta, hogy a Dráva-vonal nemzetőrségének egy részét erőszakkal, sokszor katonai segédlettel állították ki. Csányi számára nem kis gondot jelentett ezeknek az elégedetlen, a Dráván túli „földosztási" hírektől izgalomba hozott embereknek az ellátásáról gondoskodni. A kormánybiztos iratai tanúskodnak arról, hogy a kenyér- és húsellátás elégtelensége (dohos kenyér, drága hús) állandóan visszatérő probléma. A nemzetőrök felszerelése sem volt kielégítő.[241] Problematikus volt az egészségügyi helyzet is a mocsaras vidék, rossz ivóvíz, zsúfolt elhelyezés és kevés orvos miatt. Így az orvos nélkül levonult veszprémiek között vérhas mutatkozott[242] és a megye jelentése szerint sokan elhaltak a nagy meleg és a rossz ivóvizek miatt.[243] A helyenként (például Alsókon) zsúfoltan elhelyezett és a szabad ég alá kényszerült somogyi nemzetőrök között „hidegláz" uralkodott.[244] A századok egészen legyengültek, kisegítő orvosokról, sőt szükségkórházakról is kellett gondoskodni.[245] A Berzence—Somogyudvarhely között állomásozó vasiakon is kitört az e vidéken uralkodó „járvány hidegláz", amely Vidos József jelentése szerint a sereg 1/5 részét levette lábáról, sőt a tisztek nagy részét is ágyhoz szögezve, szétzülléssel fenyegette a vasi nemzetőrséget.[246]

A szolgálati idő Csányi számára nem volt olyan nagy probléma, mint a déli táboroknál. Igaz, Baranya és Somogy itt is 2 hetes felváltást vezetett be, de Tolna, Veszprém és Zala 4 hétre, Vas megye pedig 3 hónapra küldte le nemzetőreit.[247] A felváltások is tűrhető rendben történtek, csak azzal kellett számolnia a kormánybiztosnak, hogy az újonnan érkező csapatok kisebb létszámúak lesznek.[248]

Természetesen adódtak fegyelmi problémák is. A veszprémiek például a baranyai Csepely helységben önkényeskedtek, beleszóltak a helyhatóság ügyeibe, ítélkeztek és büntettek.[249] A tisztek között is robbantak ki ellentétek.[250] Egyes megyei biztosok kisajátították a nádor főtiszti kinevezési jogát.[251] Az is előfordult, hogy nemzetőri őrnagyok megtagadták a kormányrendeletek kihirdetését.[252]

Bár mindezek: a fegyelmi állapot, az egészségügyi és anyagi ellátottság igen fontos tényező, mégis joggal állíthatjuk, hogy *a drávai sereg legsúlyosabb gondja fegyvertelensége volt.*[253] Érthető, hogy amikor június elején Csányi a fővárosban járt, mindenekelőtt fegyvereket igyekezett leendő serege számára biztosítani. Június 10-én megtekintette Széchenyivel a fegyvergyárat is, majd egy emberét hátrahagyva elutazott. Mészáros Lázár ugyan azt írta még aznap Kossuthnak, hogy Csányi elvihette volna a fegyvereket, de kaszákat nem tudott volna adni.[254] A kormánybiztos visszamaradt embere azután június 14-én útnak indította Keszthelyre az első fegyverszállítmányt: 500 szuronyos, „cünderes" (gyutacsos) katonai fegyvert, 400 kovás „karabint" és 1500 nyeles kaszát.[255] Csányi június 18-án már jelezte a belügy-

1. vázlat. A dunántúli nemzetőrség a Dráva-vonalon 1848 nyarán

miniszternek, hogy a fegyver és lőszer megérkezett, „de mi azok csekély száma az őrsereg számához . . .”[256]

A drávai kormánybiztos fővárosi látogatása más eredményeket is hozott. A hadügyminiszter még június 10-én intézkedett, hogy az eszéki fegyvertár legalább 1000 fegyvert adjon ki Csányinak.[257] Egyidejűleg utasította Baldacci ezredest, hogy a fővárosban található kaszákat azonnal vásárolja fel, hogy azokat a fegyvergyárban kiegyenesítve, minél előbb Csányi rendelkezésére bocsáthassák.[258] Eszéken rövidesen át is vett 1000 „tűzkohás” fegyvert Csanády kapitány, pécsi hadfogadó parancsnok.[259] A kaszákról pedig június 23-án azt közölte Mészáros Csányival, hogy a rövidesen induló Wasa-zászlóalj 5000 darabot fog vinni.[260] Ez a szállítmány azonban a jelek szerint késett és nem a Wasák vitték, hanem július elején 3000-et gőzhajóval Adonyba küldtek a drávai tábor, 2000 darabot pedig Tolnára, a Bács megyébe vonuló tolnai nemzetőrség számára.[261]

Csányi természetesen ezen kívül is kapott még fegyvereket. Mészáros Lázár például július 14-én jelezte, hogy másnap biztos kísérettel 1000 puskát, 30 000 töltényt és 3000 kaszát küld Csáktornyára.[262] Augusztus 20-án is küldtek 599 darabot a kormánybiztosnak az előtte napon érkezett belga fegyverekből.[263] Így a legkülönbözőbb puskák voltak a drávai seregben, amelyeknek csak a legnagyobb körültekintéssel lehetett biztosítani a megfelelő lőszert.[264] Emellett a puskákkal is baj volt. A veszprémiek például az Eszékről Pécsre szállított fegyverekből kaptak, de azokhoz nemcsak lőszert, de szíjat sem adtak nekik.[265] A somogyiak is panaszkodtak a kiosztott fegyverekre. A szuronyos puskákhoz adott kapszlik (csappantyúk) nagyobbak voltak a kelleténél, a gyutacsos fegyverekhez nem volt gyutacs, a tűzkövesekhez nem lehetett tűzkövet szerezni, amellett a karabélyok és a tűzköves puskák többségének kakasrugója is gyenge volt, így a fegyverek nem sültek el.[266]

Ilyen körülmények között Csányinak magának is gondoskodnia kellett fegyverek beszerzéséről. Még július elején megkapta ehhez a hadügyminiszter hozzájárulását is.[267] Július 15-én jelentette is a belügyminiszternek, hogy szerződés útján remél néhány száz fegyverhez jutni — „de mi az 26 000 embernek!”[268] Puska tehát nem volt elég, de a „kaszafegyver” népszerűségével a Dráva mentén is baj volt. Mint a kormánybiztos jelentette: „a rendelkezésem alatt levő kaszák czél iránytalanságát maga a nép is belátván, csak szükségből fogadja el, inkább hajlandó baltával a csatatérre menni, mint kaszát elfogadni”.[269] S hogy ez valóságos volt, bizonyítja a bakonycseszneki járás nemzetőreinek esete, akik valóban baltával — aminek közismerten mesterei — vonultak a táborba.[270]

A kasza szerencsére a dunántúli megyék urai előtt sem volt népszerű. Ezért többnyire dárdákat készíttettek: Baranya és Zala 6—6000, Somogy 3000 darab megrendelését határozta el. Csányi is jelentette a belügyminiszternek július 15-én: „nyakra-főre csináltatjuk a dárdákat”, amelyekből augusztus közepéig körülbelül 5—6000 el is készült.[271] Azonban a dárda sem volt nagyon közkedvelt, legalább a somogyiak között nem. Mint egyik őrnagyuk jelentette: „köznyilvánittás szerint inkább kívánják a nemzetőrök vasvilláikat használni, mint a dárdákat elfogadni”.[272] A veszprémi nemzetőrség is — bár elfogadta mind a dárdát, mind a kaszákat — részben

vasvillákkal volt felszerelve.[273] Így érthető, ha a megyék is mindent megtettek, hogy nemzetőreik legalább egy részének kezébe a primitív szúró- és vágószerszámok helyett önbizalmat adó, korszerű lőfegyvereket adjanak. Így sikerült Pápa városának Bécsben nagy nehézségek útján és drágán 100 fegyverhez jutnia, és így kötött szerződést 600 inszurrekciós fegyverének kiegészítése érdekében 1400 puska szállítására a táborba szállást egyébként egyáltalán nem szorgalmazó Sopron megye is.[274] Az Ausztriától távolabb eső, ezt a lehetőséget kihasználni nem tudó megyék helyzete azonban eléggé siralmas volt. Főleg akkor, ha az őrvonalon való elhelyezésük nem indokolta lőfegyverrel való fokozott felszerelésüket. Így június végén az 1700 főnyi, Drávához szánt vasi nemzetőrségnek csak 460 puskája volt, a Duna mellől augusztus elején Óverbászra vonult egyik baranyai zászlóalj 1275 „őrvitéze" közül pedig csak 132 volt állami, néhány vadászpuskával fölszerelve, míg a többieknek csak dárda jutott.[275]

Dehát ezért is, mint a Dráva-vonal annyi más, nagy költségek árán megoldható nehézségért — Csányi szavaival élve — „magyar szegénységünk" volt felelős.

4. A tolnai zászlóalj „hazatérése", ennek tanulsága és következményei

Sem a Dráva-vonal, sem a déli tábor eddig ismertetett tapasztalataiból nem tudnánk azonban megmagyarázni: miért olyan korán, alig egy hónapra a tényleges mobilizáció kezdetétől, került sor a nemzetőrségi mozgósítás átszervezésére? Miért tette meg a kormány a végleges lépéseket az önkéntes rendszer bevezetésére már augusztus elején, amikor sok megyéből még csak az első váltás tartózkodott a táborban? Ennek magyarázatát nem egyedül a mozgósítás nehézségeiben, a fegyverzet köztudottan hiányos voltában, vagy az egyébként valóban nevetségesen rövid leváltási időben találjuk meg. Ezek önmagukban is — mint említettük — hamarosan elvezettek volna a változtatás szükségességének felismeréséhez. Abban azonban, hogy ilyen gyorsan megtörténhetett, még egy tényező játszott szerepet: a nemzetőrség magatartása a déli táborban, pontosabban, *a tolnai nemzetőrség fegyelmezetlensége.*

Mielőtt azonban erről, a szabadságharc irodalmában rendszerint példaként emlegetett, sajnálatos eseményről szólnék, vissza kell térnünk a tolnai nemzetőrség kiállításának előzményeire. Ezek ugyanis érthetővé teszik, hogy miért éppen velük esett meg elsőként az 1848-as nemzetőrség történetében egyébként nem egyedülálló eset: a táborból való megfutás, az *őrvonal elhagyása.*

Említettük már, hogy Tolna megyében is — ahol részben az úrbéri perek befejezetlensége okozott tartós izgalmat — nehézségekbe ütközött a nemzetőrség összeírása. Amikor pedig megérkezett a belügyminiszter értesítése Csányi megbízatásáról, a Dráva-vonal szervezéséről, a megye rögtön jelezte aggályait. Perczel Miklós — aki a tolnai honvédek toborzási biztosa volt — már június 7-én, a rendelet érkezése napján közölte Csányival, hogy a nemzetőrség kiindítása érdekében „okvetlen szükség leszen egy kis terrorizmusra", ez esetben biztos a siker.[276] Az alispán pedig ugyancsak június

7-én a belügyminiszterhez küldött jelentésében hangsúlyozta, hogy az összeírók — a nemzetőrségi összeírás ellen „majdnem minden megyebeli községek közt elterjedt gyanús bizodalmatlanság" miatt — próbálták megmagyarázni: az őrseregnek csak a saját községe határát, legfeljebb a szomszédokét kell őriznie. Még így is sok helyen, például Szekszárdon is, nagy nehézségekbe ütközött a nemzetőrség felesketése. (Említettük, hogy itt is burkolt katonáskodásnak tekintették a nemzetőri szolgálatot.) Ezért — hangsúlyozza az alispán —, ha „a megyei nemzet őrseregek mozgóvá tétele megkíséreltetik, a honpolgároknál a törvény és ezeken alapult ministeri rendeletek iránt bizalmatlanság elfog terjedni, és a rosz szándok és hazafiatlan izgatás tág térre és könnyen gyuló anyagra találand . . ."[277]

A megye igen komolyan aggódott a reá háramlott újabb gond, a nemzetőrsereg kiállítása miatt. Ezért, amikor Pestről a Dráva-vonalra (ekkor pontosabban Pécsre) utazó Csányi június 11-én Szekszárdra érkezett, a megye vezetői tüstént megbeszélték vele a problémát. A rögtönzött értekezlet után az első alispán azonnal levélben fordult a belügyminiszterhez. A jelentés közölte: közmegegyezéssel olyan elhatározáshoz jutottak, hogy kérik a minisztériumot megfelelő rendelet kiadására, amely a Dráva mentén alkalmazandó nemzetőrséget a „*meg állopított* [sic!] *qualificatiónak figyelembe vétele nélkül*" engedi meg kiállítani.[278] Egyidejűleg — mintegy a maga különvéleményét hangsúlyozva — Bezerédy István is levelet írt Kossuthnak. Bezerédy a Csányitól hallottak alapján a kötelező katonaállítás szükségességét hangsúlyozza. Szerinte „az önkéntesezés [ti. a honvédállítás — U. A.] és illyesmi nem fog megfelelni — a nemzeti őrsereg mobilisatiója pedig még confusiókat, meghasonlásokat is okozhat".[279]

Nem tudunk arról, hogy erre a felterjesztésre a megye pontosan milyen választ kapott. Sztankovánszky Imre főispán június 16-án csak azt közölte a június 10-i, a főispánokhoz intézett körlevélre Szemerével, hogy a megérkezett újabb, június 13-i rendelet figyelembevételével megtették a szükséges rendelkezéseket a Csányi számára kiállítandó 2000 fegyveresről.[280]

Időközben Bács megye június 17-én kelt levele is megérkezett, amelyben az általa tervezett őrvonal kiépítéséhez kért segélyt. Ezt június 19-én rendkívüli bizottmányi kisgyűlésen tárgyalták meg. Az ülés tiszteletre méltó gyorsasággal úgy határozott, hogy a táborba indulók létszámát duplájára emelik — és ebből 2000 fő azonnal kiáll Bács megye megsegítésére. A kiindulás időpontját június 24-ére tűzték ki.[281] A másnapi értekezlet pedig az önként vállalt feladat miatt magát erre feljogosítva érezve, kimondotta: *kiállításra kötelezett minden polgár*, „birtokos és nem birtokos, úgy a gazdatisztek, cselédek is . . ."[282] Ahol a lélekszám arányában kivetett létszám önkéntesekből nem telik, ott *sorshúzást* kell tartani.

Teljes lendülettel folytak az előkészületek, amikor kézhez vették Csernovics Péter június 21-én kelt sürgönyét, amelyben a szerb felkelőkkel megkezdett tárgyalásokra hivatkozva leállítja a tervezett kiindulást.[283] A megye természetesen tovább folytatta a készületeket. Ezek pedig nem mentek simán. Már a június 20-i bizottmányi kisgyűlésen jelentették, hogy a völgységi járásban több helység megtagadta a kiállást, Bonyhádon pedig a főszolgabíró ellen tettlegességre is vetemedtek.[284] Az ezzel kapcsolatban szüle-

tett határozat valóban az „üdvös erőszak" útjára lép, amikor elrendeli, hogyha sem önként, sem „voksolás" útján nem sikerült a kvóta kiállítása, akkor az embereket *önhatalmúlag* kell kijelölni, a szolgálatot megtagadókat elfogatni és a megyei börtönbe kísértetni.[285] Június 22-én pedig az alispán a megye német ajkú lakossága ellenállásának letörésére két század sorkatonaságot kért a belügyminisztertől.[286]

Mindez nem jelenti azt, hogy a magyar lakosság kiállításával nem voltak problémák. Egy tudósítás szerint ezek „olly hitben vannak, mikép ők jelenleg az urak helyett kényteleníttetnek táborozni, miként az urak rég nem állítottak katonát . . ."[287] A szolgabírák és esküdtek erőfeszítése főleg a pusztákon szenvedett hajótörést. Még a zsellérekkel csak boldogultak, de a konvenciós cselédek megtagadták a szolgálatot. A medgyesi puszta cselédei pl. kijelentették: „készebbek szolgálatjokat oda hagyni, mint sem az őrvonalra kiállani . . ."[288] A bizottmányi ülés — bár egy héttel azelőtt még tiltakozott a pénzen történő fölfogadás ellen — ekkor úgy döntött, hogy az uradalmakat és a pusztabeli cselédeket (!) a „pénzen való fölfogadásra" kell ösztönözni.[289]

Közben a tolnai erőfeszítések, a „kis terrorizmus" híre eljutott a minisztériumig. A külügyminiszter, herceg Esterházy Pál pusztamedgyesi cselédei írástudó szószólóra akadtak, aki a „gazdai hatalom alatt álló" és fegyverfogásra kényszerített béresek panaszát eljuttatta az igazságügyi miniszterhez.[290] Ez azonnal áttette azt a hadügyminiszterhez, aki az iratot június 29-én a miniszterelnökhöz továbbította.[291] Batthyány azonnal intézkedett. Egyrészt értesítette a belügyminisztert, hogy tudomása szerint „Tolna vármegye a helyett, hogy a törvény értelmében a nemzetőrség egy részét mobilizálta volna, a zselléreket fegyverkeztette fel s küldötte a hon védelmére, mi miatt a nép között nagy nyugtalanság mutatkozik." A levél utasította a belügyminisztert: intézkedjék, hogy az említett zselléreket azonnal engedjék haza.[292] A miniszterelnök ugyanakkor Perczel Miklós, időközben kinevezett nemzetőri őrnagyot is figyelmeztette, hogy csak „a törvényesen összeírt nemzet őrsereget és az önkénytesen ajánlkozókat mobilizálja", a többieket — ha „netalán nem önkedvökből fogtak fegyvert" — pedig tüstént bocsássa haza.[293]

Az ügy hullámverése ezzel még nem ért véget. Ugyane rendeletek napján, június 30-án Szemere is tiltakozott a megyénél, és a törvénytelen eljárás megsemmisítését követelte.[294] A sort betetőzte a Nemzetőrségi Haditanács, amely ugyancsak június 30-án — a nagy utat megtett kérvényt egyidejűleg mellékelve! — leiratot intézett Tolna megyéhez. A levél figyelmeztet a törvényre, amely a gazdai hatalom alatt levőket az összeírásból kihagyni rendeli. „Ha a folyamodók ezen kategóriába tartoznak — fejeződik be a Haditanács véleményező állásfoglalása — jogosan őket nemzetőrségi kötelezettségre szorítani aligha lehet."[295]

Az esetnek így nagy visszhangja támadt. A megye sietett is megmagyarázni a helyzetet. Július 3-án Perczel Miklós őrnagy azt jelentette a miniszterelnöknek, hogy ők a belügyminisztertől (!) nyertek engedélyt a mobilizáció esetén várható ingerültség vagy lázadás elkerülése érdekében, hogy „mellőzve az őrseregi qualificatiókat", állítsák ki a lakosság számaránya szerint helységenként kivetett létszámot. A cselédek panaszáról pedig az a véleme-

nye, hogy „koránt sem a semmivel bíró s béréből élő cselédet" akarták terhelni. Céljuk az volt, hogy a néphangulatnak megfelelően, „a nagyobb és kivált a jelen időben tehetősebb pusztai birtokosok" is járuljanak hozzá — cselédjeik által — a terhek viseléséhez.[296] Hasonló szellemben válaszolt július 6-án a belügyminiszternek az alispán is. Szerinte bár a puszták is „a felkelés kötelessége alá vonattak ugyan", de korántsem „olly czélzatból és modorban, hogy ezen intézkedés által az urasági cselédek terheltessenek". Mindezt „a szabadság, egyenlőség és testvériség elvének" alkalmazása céljából (!) tették, hogy tudniillik, az uradalmak és birtokosok is vegyék ki részüket bizonyos számú fegyveres kiállításával.[297] A belügyminiszter, aki a jelek szerint — legalábbis hallgatólagosan — bátorítást adott a tolnaiaknak az erőszakos és nem a törvény szellemében történő eljárásra, eme indokolás után maga is osztotta a megyei elöljárók nézetét. Tolna megye — írta július 14-én kelt jelentésében a miniszterelnöknek — minden kényszerítés nélkül akarta a sereget kiállítani, és csak ott folyamodott sorshúzáshoz, ahol a létszám önkéntesen nem állott ki. Ezt pedig szerinte méltányolni kell, még ha a megye túl is lépte hatáskörét.[298]

Batthyány újabb állásfoglalására az ügyben nem került sor. Időközben ugyanis a tolnaiak táborba szálltak, sőt július 17-én már meg is indultak haza. Ennek történetét próbáljuk most az események nyomon követésével megrajzolni és megmagyarázni.

A június 30-án tartott megyei bizottmányi kisgyűlésen az első alispán ismertette Csányi, valamint Mészáros Lázár június 28-án kelt rendelkezéseit. (Utóbbi, mint láttuk, a megyétől 2000 embert kért Bajára.) Ezek alapján határozatot hoztak 4350 főnyi nemzetőr kiindítására; felét a Dráva mellé, felét a Bácskába küldve.[299] Az alispán azonnal jelentette ezt a miniszterelnöknek és közölte, hogy a sereg július 2-án és 3-án gyülekezik Bonyhádon és Tolnán, majd 5-én indulnak Pécsre, illetve Bajára.[300] Egy újabb jelentés már arról számolt be, hogy a kitűzött napon Tolnáról 2000 főnyi nemzetőr, Forster Antal alezredes, eredetileg Veszprém és Fejér megyei lovas nemzetőrség parancsnoka vezetésével hajóval Bajára ment.[301] A Pesti Hírlap levelezője szerint a megyei „felkelő őrsereg" puskákkal, kaszákkal, pikákkal, vasvillákkal „teljesen és czélszerűen felfegyverezve (!)", „a legnagyobb lelkesedéssel (!)" hagyta el július 5-én a megye határait.[302] Az elégtelen fegyverzet miatt a hadügyminiszter eredetileg azt hagyta meg Tolna megyének, hogy a Bajára küldendő seregnek „csak azon részét indítsák rendeltetésök helyére, kik fegyverekkel jól ellátva vannak".[303] Batthyány azonban az alispán június 30-i, a kiindulást jelentő és legalább 500 puskát kérő levelére utasította a hadügyminisztert, hogy lőfegyverek hiányában hadi kaszákat küldjön a megyének.[304] Mészáros Lázár július 4-én jelentette is, hogy a legelső gőzössel 2000 nyeles kaszát küld a megyének,[305] de ezek minden bizonnyal nem érkeztek meg az indulásig.

A két zászlóajra osztott, 1884 köznemzetőrből és a kellő számú fő- és altisztből álló[306] tolnai különítmény végül is Ókérre került, a Verbász körül kialakuló magyar táborrendszer legdélibb pontjára. Július 7-én foglalták el táborhelyüket, ahol nemcsak, hogy sátrak nem voltak, de megfelelő ivóvíz és ellátás sem. Emellett — mint a táborban visszamaradtak későbbi nyilatkozata mondja[307] — Bechtold főparancsnok egy hétig szinte tudomást sem

vett az esőnek és hőségnek egyaránt kiszolgáltatott tolnaiakról. Közben a szerb felkelők szemük láttára szállták meg és erősítették Szenttamást. Az ellene folytatott, közismerten rosszul szervezett július 14-i támadásnál („szemrevételezésnél" — mint Bechtold nevezte) a tolnaiak is szerepeltek. A visszavonuláskor a rend teljesen felbomlott és a tíz órás ácsorgás után szakadó esőben hazatérő, demoralizált nemzetőrök megtagadták az engedelmességet. Nem maradtak a verbászi táborban, ahová visszavonultak, hanem beszállásoltak a faluba.[308] Másnap visszatértek a táborba, de a mostoha ellátási viszonyoktól,[309] a gyakori és vaklármából eredő riadóktól elcsigázott emberek július 16-án már azt követelték, hogy térjenek haza. Mivel ezt a nézetet torzsalkodó tisztjeik egy része is hangoztatta, Forster alezredes — aki, mint kiderült, embereiről nem a legjobb véleménnyel volt — kijelentette: aki nem akar maradni, hazamehet, ő a többiekkel marad. Majd meggondolva magát még aznap közölte Hrabovszky altábornagy, pétervárad i főparancsnokkal: másnap, július 17-én hazaindul embereivel.[310]

Másnap reggel a tolnaiak meg is kezdték a „hazaköltözést". Minden rend, kellő készületek és főleg megfelelő mennyiségű előfogatok nélkül. A táborban csak mintegy 270, többnyire szekszárdi nemzetőr maradt Perczel Miklós őrnagy vezetésével.[311] Az útnak indult sereg körülbelül 1100 főnyi, Forster által vezetett része, Zombor közelében, Kernya helységig jutott. Másnap, július 18-án azonban csak úgy tudtak továbbmenni, hogy a falu bíráját erőszakkal kényszerítették előfogatok kiállítására.[312] Így értek el keservesen Bajára, honnan 19-én gőzhajóval mentek tovább.[313] Egy kisebb csoport azonban megelőzte — talán még 14-én, a csata napján elindulva — a derékhadat. Így a megye már július 17—18-án tudomást szerzett az esetről, hogy a nemzetőrök „haza szállinkóznak" a táborból — mint Augusz Antal jelentette 18-án este az országgyűlésen tartózkodó Sztankovánszky Imre főispánnak. Az alispán a még zavaros hírekből is kihámozta a lényeget: „Az őrseregi intézetre nézve legalább megyénkben olly csapás, mely sok évi orvoslást fog kívánni" — írja lehangolt levelében.[314] Másnap már Forster jelentésének ismeretében foglalja össze a történteket, miszerint „féktelenség, engedetlenség, gyávaság annyira demoralizálta seregünket, hogy azzal ellenséggel szembeszállani nem lehetett, megfutamlottak, miután katonaság által támogatva nem voltak, — és a szabad ég alatt táborozván, minden elemi viszontagságoknak ki voltak téve . . ."[315]

Július 19-én a tolnai alispán sürgönyileg jelentette a kormánynak a tolnaiak „visszavonulását és hazajöttét", majd rövidesen megérkezett Forster alezredes, valamint a pétervárad i főparancsnokság jelentése is.[316] A kudarcot vallott alezredes rövidesen benyújtotta lemondását a nádornak.[317] Miközben a megye július 27-i bizottmányi ülése az új kiállítást, az önkényesen hazatértek helyébe Baranyából Ókérre küldött két zászlóalj leváltását szervezte,[318] az eset a sajtó hasábjaira került. Tudósítások, nyilatkozatok és magyarázatok követték a megdöbbentő ügyben egymást.[319] Igaz, a tolnaiak nem közvetlenül az ütközetből futottak meg. Mentségük is volt: a mostoha időjárás és a gyatra ellátás. Emellett hazatérésüket a kedvét vesztett parancsnok, a fegyelmet *kellő fegyelmi hatáskör nélkül* és a tisztek torzsalkodása miatt tartani nem tudó öreg alezredes is elősegítette.[320]

A lényeg azonban az, hogy egy ellenség előtt álló, jelentős nemzetőri csapat táborba szállásának tizedik napján, *parancs nélkül, a fölváltás biztosítása nélkül elhagyta a tábort!* Rendetlen hazavonulása során pedig erőszakhoz folyamodott, zavart keltett és bizalmatlanságot szült a nemzetőri mobilizáció intézménye iránt. Ezért tarthatjuk a tolnaiak megfutását azon korai leckének, amely a minisztériumot egyéb, a későbbiek során szerzett tapasztalatok nélkül, már ekkor más megoldások keresgélésére késztette.

Említettük, hogy a főváros már július 17-én értesült a szenttamási „szemrevételezés" kudarcáról és a tolnaiak megfutásáról. A miniszterelnök ennek a hírére másnap haladéktalanul intézkedett és javasolta a hadügyminiszternek: írja meg Bechtold altábornagynak, hogy *a nemzetőrséget ne külön, hanem* sorkatonasággal keverve, annak osztályai közé állítva alkalmazza.[321] Ez az intézkedés gyorsan levonta az első ütközet tanulságait, amelyben a nemzetőrök is részt vettek. Azt a tanulságot, amelyet egy a déli táborban július 18-án, a fenti intézkedés előestéjén kelt, a Marczius Tizenötödikében leközölt levél így fogalmazott meg: „A nemzetőrségre a történtek után alig számíthatunk, az jó lehet utszai harczra, ablak csatára, barricád védelemre, de nyílt téren és rendezett ellenség elibe — most legalább — aligha való."[322] Ez persze elkeseredett túlzás volt. Az első kudarc után egyébként sem lett volna helyes a nemzetőrség segítségéről lemondani. Az óvatosság azonban indokolt volt, és ez tükröződik Szemere néhány nap múlva kiadott utasításában, amelyet a déli tábor újonnan kinevezett kormánybiztosához, Szentkirályi Mórichoz intézett: „Figyelmeztetem, hogy a fegyverrel kellőleg el nem látott nemzetőrök a gyanús helységek megfékezésére sikeresebben használhatók, mint a nyílt harcra . . ."[323] Rövidesen Csányi is állást foglalt a nemzetőrség használatának ügyében, leszögezve: „ítéletemmel ennek használatában rejlik jelenleg honunk üdve — de használni óvatosan, és sorkatonasággal s honvéddel szükséges".[324]

Az első tanulság mindenesetre az volt, hogy a rendszerint rosszul felfegyverzett nemzetőröket csak körültekintően, az önbizalmukat fokozó sorkatonasággal együtt kell használni. Batthyány azonban rövidesen levonta a másik következtetést is: gondoskodni kell a nemzetőrség fegyelmének megszilárdításáról. Július 21-én kelt az a Közlönyben is szokatlan gyorsasággal leközölt miniszterelnöki rendelet, amely a kimozdított nemzetőrséget *a honvéd fegyelmi szabályok* alá helyezte.[325] Ez a rendelkezés nagy hiányt pótolt és lehetővé tette, hogy a táborba szállott nemzetőrségre is szigorú, katonaság számára készült „fegyszabályokat" alkalmazzanak.[326]

Ez az intézkedés szükséges volt, a tolnai eset tanulságain épült, de csak a kialakult gyakorlat javítását célozta. Az ügy azonban nagyobb horderejű volt, és mivel megismétlődésére lehetett számítani, indokoltnak látszott *a mobilizáció egész rendszerének felülvizsgálása.* A kezdeményezés — mint annyi más ügyben — Kossuthtól indult ki. Még július 19-én levelet intézett Baldacci ezredeshez, a Nemzetőrségi Haditanács elnökéhez, továbbá a hadügyminiszterhez.[327] Ebben kifejti a már többször hangoztatott véleményét, hogy a nemzetőrség 1—1 hónapi tábori szolgálatát szükséges rossznak, kényszerhelyzetben hozott intézkedésnek tekinti. „Úgy látszik — írja

Kossuth —, hogy a kitűzött czél, az az a hon megvédésének elérésére nézve aligha e mód sikeres lesz, másrészről pedig annyi bizonyos, hogy a teher, melly a nemzetőrség ezen mobilisatiójával a kincstárra háramlik, csak alig hogy megbírható."[328] Ezért azt tanácsolja, hogy a még szerte az országban található sorkatonaságot kell táborba szállítani és azok eddigi szolgálatát a nemzetőrségre bízni.[329] „Ellenség elibe azonban — folytatja Kossuth — a nemzetőrségből csak azok küldetnének, kik nem egy hónapra, hanem amennyi időre szükség van, arra önként vállalkoznának . . ."

Baldacci ezredes teljesen osztotta Kossuth nézeteit, mint az július 22-én kelt válaszából kiviláglik.[330] Egyidejűleg közölte válaszát Mészáros Lázárral is, „miszerint a nemzetőrség mobilisatiója elvonatkoztatván az azzal összekötött tömérdek kiadásoktól, semmi kedvező eredményt nem ígér". A fegyelem nélküli, részben fegyvertelen s a katonai engedelmességet meg nem szokott tömeg pedig „csak fegyverbecsülésünket kockáztatandja és ellenségeinknek jelen, az igaz csupán készületlenségünkből eredő gyengeségünket felfedezendi".[331] Baldacci ugyanekkor felhívta a kérdésre a miniszterelnök figyelmét is.[332]

Batthyány állásfoglalását közvetlenül nem ismerjük. Nyilvánvalóan azonban, hogy Mészáros Lázár előzetes megbeszélések alapján adta ki a miniszterelnök bécsi útja (a Jellasiccsal való tárgyalás) idején, július 25-én azt a rendeletet, amely arra hivatkozott, hogy egyes hatóságok a nemzetőrség kiindításánál nem célszerűen jártak el.[333] „Aggastyánok, beteges emberek, gazdasági, családi gondokkal túlterhelt egyének szinte a kiindulásra kényszeríttettek"[334] — hangsúlyozza Mészáros, holott tábori szolgálatra csak egészséges és fegyverforgatásban jártas emberek alkalmazhatók. Ezért rendeli, hogy a hatóságok, mielőtt nemzetőreiket kiindítanák, tegyenek „sommás jelentést":

1. A megyében vagy városban hány összeírt nemzetőr van?
2. Mennyi van ezekből némileg kiképezve és felszerelve?
3. Közülük hányat lehetne mint önkéntest vagy hosszabb szolgálatra alkalmast kiindítani?

Ezzel a rendelkezéssel — amely már közelít a Kossuth által ajánlott elgondolás felé — a kormány megkísérelt fokozott felügyeletet gyakorolni a mobilizáció felett. Az előzetes jelentés bekérése ugyanakkor alkalmas volt arra, hogy az eddigi összeírások papiros-eredményei helyett reális, a használható erőkről kapjon a hadügyminiszter és a Nemzetőrségi Haditanács kimutatást.

Átmenetileg azonban ez a rendelkezés zavart okozott a mobilizáció már működő rendszerében. Ezért maradt vissza Bihar, Borsod és Nógrád megye nemzetőrsége, a Hajdú kerület gyalogsága és — mint láttuk — Sopron megye is erre hivatkozva halasztotta el nemzetőrségének a Dráva-vonalra való elindítását. Ugyanolyan nehézséget okozott ez, mint néhány nap múlva a visszatért Batthyány augusztus 1-én kiadott rendelete, amely *10 hétre* emelte a táborozás időtartamát. Amíg az előbbi a most először indulókat, az utóbbi a váltásra készülőket zavarta meg.

Mindezek azonban csak múló nehézségek voltak, hiszen a kormánynak eltökélt szándéka volt, hogy áttér az *önkéntes mobilizációra:* a pénzért hosszabb-rövidebb időre szolgálatot vállalók táborba küldésére. A jelek

szerint Batthyány ezzel egyidejűleg lépéseket kívánt tenni a mozgósítás régi rendszerének felszámolására.[335] Mészáros Lázár ekkor — a déli táborban teendő látogatására hivatkozva — kérte az azonnali intézkedések elhalasztását, hogy azok kihatásait előbb Bechtold altábornaggyal, a dél-magyarországi mozgó hadtest főparancsnokával megtanácskozhassa.[336] Így elutazása előtt Batthyánynak csak azt a rendeletét hajtotta végre, amely a Galíciában mutatkozó mozgalmak miatt, a felső vidékek megyéinek nemzetőrségét kívánta visszatartani a déli táborokba történő kimozdulástól.[337] Ennek megfelelően Mészáros Lázár augusztus 7-én Gömör, Hont és Nógrád megyék nemzetőreit az otthonmaradásra utasította.[338] Ezzel lényegében megkezdődött a kötelező mobilizáció részleges leállítása.[339] Ezt a rendelkezést augusztus 12-én Baldacci azzal egészítette ki, hogy a felvidéki megyék és városok *önkénteseket sem küldenek* az alföldi táborokba.[340]

Mészáros Lázár augusztus 8-án utazott el és 14-én már visszaérkezett. Batthyány azonban olyan fontosnak tartotta a nemzetőrség ügyének rendezését, hogy — eredeti ígéretétől eltérően — nem várta meg hadügyminisztere visszaérkezését, hanem már azt megelőzően intézkedett. Az augusztus 13-án megjelent rendelet megismétli az eddig kiindított nemzetőrség kritikáját és közli, hogy a minisztérium ezentúl nem fogja a „nemzetőrseregeket minden egyéni kivétel nélkül kimozdítani". Ezért elrendeli, hogy a hatóságok „nemzetőrökből álló hadi erőt teremtsenek, melly önkénytesen ajánlkozó erős, egészséges egyénekből legyen alkotva", akik *a harc tartamára, vagy amíg a kormány igényli*, vállalják a szolgálatot.[341] Felfegyverzésük és kiképzésük megszervezése a hatóságok dolga, akik a csapat létszámát jelentve, a hadügyminisztertől kapnak további utasítást. A táborba szállók, tisztek és legénység egyaránt *a honvédség illetményét* kapják, és annak fegyelmi szabályai vonatkoznak rájuk is. Batthyány egyidejűleg hatályon kívül helyezett minden más, a nemzetőrség kimozdítására vonatkozó rendeletet, kivéve a már táborba szállott, vagy a hadügyminiszter rendeletére még a hónap során kiinduló nemzetőröket illető intézkedéseket. Ezeket — mondja — majd „az újonnan alakuló önkénytes harczosok" fogják leváltani.

Ezzel — alig egy hónappal a mobilizáció tényleges életbe léptetése után — megtörtént a fordulat. Mindez mutatja, hogy a kormány igen gyorsan reagált a fejleményekre, és már az első nyugtalanító tünetek után igyekezett levonni a következtetéseket és megtenni a megfelelő intézkedéseket, amelyektől várható volt, hogy lehetővé teszik a nemzetőrség alkalmazását hadműveleti területen is. Mivel minderre akkor került sor, amikor mind a kormány, mind az országgyűlés figyelmét a magyar haderő fejlesztésének kérdése kötötte le — miközben a nemzetőrség tábori szolgálatának átszervezését illetően a kormány részéről érdemi szó nem hangzik el a törvényhozás előtt —, mutatja, hogy a minisztérium ezt a kérdést teljesen függetlenül kívánta kezelni az országgyűléstől. Igaz, ha a XXII. tc. tervezett módosításait nem vitte az országgyűlés elé, ez a részkérdés önmagában nehezen állhatott volna meg. Amellett ennek a rendeletnek az a haszna is megvolt, hogy miközben a honvédtoborzást, pontosabban: új honvéd zászlóaljak kiállítását nem lehetett folytatni az országgyűlés, de főleg királyi szentesítés nélkül — már legalábbis a még szükséges legalitás látszatának fenntartása

mellett — ez a rendszabály időlegesen áthidalta a nehézségeket. Függetlenül a haderő kérdésében az országgyűlésen lefolytatott szavazás eredményétől és Bécs viselkedésétől, az augusztus 13-i rendelet a honvéd zászlóaljakhoz hasonló — bár rövidebb szolgálati időt vállaló — *megbízható fegyveres alakulatokat biztosított a kormánynak* még az őszi újoncozás megindulása előtt. Ezeknek az önkéntes egységeknek az értékét, az ekkor kezdett toborzás jelentőségét rövidesen jól bizonyította a Pákozdnál lefolyt ütközet.

Battyhány tárgyalt rendelete tulajdonképpen a déli táborok tapasztalatai alapján született. Gyors kibocsátását azonban valószínűleg az augusztus elején egyre komolyabb jelleget öltött Dráván túli fejlemények tették szükségessé. Ezt sejteti Batthyány augusztus 15-i, a Duna—Dráva közötti törvényhatóságokhoz intézett körlevele, amelyben arra figyelmeztet, hogy „minden perczben hazánk határainak tettleges megtámadásától kell tartanunk". Ezért sürgeti: „állítsanak tüstént minél nagyobb számmal a kiindulásra önkénytesen ajánlkozó nemzetőröket", lássák el azokat a legjobb fegyverekkel, gyűjtsék őket össze és létszámukat sürgönyileg jelentsék, hogy „ezen seregeket egy a dunántúli kerületben rendelkezendő e napokban kinevezendő hadvezér intézkedése alá lehessen helyezni".[342] Vagyis a Dunántúl számára vált elsődleges fontosságúvá ennek a nemzetőrségnek kiállítása, amely elé Csányi is nagy bizalommal nézett. A miniszterelnökhöz intézett levelében leszögezte, szerinte is „biztos sikert fegyveres kéztől inkább remélhetni, mint fegyver hiánya miatt előre reményt vesztett kaszásoktól . . ."[343]

Az augusztus 13-i rendelet végrehajtására Batthyány fokozott gonddal ügyelt. Ezen a napon kelt, az indulást halogató Bihar megyéhez intézett utasításában is nyomatékkal hangsúlyozta, hogy a táborba szállók „ifjú, egészséges, jól felfegyverzett egyének" legyenek.[344] Mikor pedig Borsod jelezte, hogy megajánlott 1200 főnyi zászlóalja készen áll, Batthyány az említett rendeletre hivatkozva utasította a hadügyminisztert: hagyja meg a megyének, hogy „csak azokat jelölje ki az ellenség ellen megindítandóknak, akik önkénytesen ajánlkoznak". Ezeket azonban a legjobb fegyverekkel kell ellátni — hangsúlyozta a miniszterelnök átirata.[345]

A „kényszerítő rendszer" — ahogyan Batthyány az utóbbi iratban nevezte — tehát megszűnőben volt. Nem véletlen, hogy a miniszterelnök éppen ez idő tájt jutott el teljes elmarasztalásához. Ezekben a napokban ugyanis megismétlődött „azon szerencsétlen eset, melly elő fordult" — ahogyan Mészáros Lázár a tolnaiak történetét szemérmesen emlegette.[346] Először a Pest megyei nemzetőrség idő előtti hazaindulásáról érkezett tudósítás a kunok verbászi táborából.[347] Majd elkövetkezett augusztus 19-én Szenttamás második ostroma, ahol — igaz a Bechtold által elrendelt, szándékoltan rossz elhelyezés miatt — mind a Pest megyéből időközben megérkezett váltás, mind a jászkunok megfutottak.[348] A jelentések hangsúlyozták ugyan, hogy elsősorban a sorkatonaság és a tüzérség váratlan visszavonulása, valamint az okozta a zavart, hogy a fővezérlet „hűtlen kezekre" bízatott. A közvélemény bizalma azonban erősen megrendült a nemzetőrség iránt.

Ez a hangulat egészen szélsőséges volt. Vahot Imre lapja odáig ment, hogy a magyar nemzetőrt „bakternak és drabantnak" minősítette, és kije-

lentette: „Nemzetőreinktől várni a haza megmentését, a legnagyobb oktalanság".[349] A Pesti Hírlap pedig vezércikkben támadta meg a Marczius Tizenötödikét, hogy miért akar függetlenségi háborút „provokálni", ha szerinte a nemzetőrség, Perczel Mór szerint pedig a sorkatonaság nem megbízható.[350] A Marczius Tizenötödike még aznap este válaszolt és kifejtette, hogy ők is elítélik a megfutó nemzetőrséget, de mikor mondották azt, hogy a nemzet ereje azonos a nemzetőrséggel? „E lapban mindig egy független magyar hadsereg alapításáról volt szó. Kívántatott, hogy az eddig kiállított tizenkét bataillon honvédekhez újabb és újabb zászlóaljak szerkeztessenek" — szögezte le a maga elvi álláspontját a lap.[351]

Mindenesetre kétségtelen, hogy a kötelező mobilizáció felett hamar eljárt az idő. Ahol még szeptemberben is megmaradt, mint például a Bács megyébe rendelt két baranyai zászlóaljnál (amely már az ötödik váltás volt), ott a parancsnokok tele voltak panasszal.[352] Maga Kossuth is úgy nyilatkozott szeptember 2-án az országgyűlés előtt, hogy arra kell törekedni: a harcot ne a nemzetőrséggel kelljen megvívniok.[353] Schwechát után küldött jelentésében pedig kifejezetten kiábrándultan ír a nemzetőrökről — pedig Schwechatnál „önkéntes mozgó nemzetőrök" szerepeltek — és csak decemberben, a szabadcsapatok szervezésére kiadott rendeletében látjuk ismét felcsillanni a bizalmat.[354]

5. Az önkéntes mobilizáció rendszere

1848 augusztusának közepére megérett a helyzet a fordulatra: a nemzetőrség önkéntes mobilizációjának bevezetésére. Nagy könnyebbséget jelentett ez a hatóságoknak, amelyek eddig sokszor komoly erőfeszítések árán tudták az elégedetlen és uraival szemben bizalmatlan parasztokat — rendszerint hiányos fegyverzettel, a legnagyobb dologidőben — ellenség elébe vezetni. A miniszterelnök augusztus 13-i rendelkezése ugyanakkor megnyugvást ígért a föld népének, hiszen feleslegessé tette az ügybuzgó szolgabírák és megyei esküdtek túlkapásait. (Legalább elvileg — és természetesen nem tovább, mint az őszi újoncozás kezdete!) Egyidejűleg üdvös változást ígért a táborba szálló csapatok harci szellemét illetően is.

A fordulat egyébként nem volt váratlan. Láttuk egyrészt, hogy a megyék nagy része a reájuk kivetett nemzetőri létszámot eredetileg önkéntes alapon kívánta kiállítani. Csak amikor ez csődöt mondott, akkor folyamodtak erőszakhoz: sorshúzáshoz, kijelöléshez. Másrészt olyan helységek, amelyeket nem köteleztek kiindulásra, már a mobilizáció kezdetén *önkéntes egységeket* próbáltak állítani. Így vonult táborba július elején az aradiak egy kis csoportja, majd július 23-án két század.[355] Szeged városa is önkéntesekkel próbálkozott ez idő tájt, hogy kiállítsa a Bechtold által kért 1000 nemzetőrt.[356] A fővárosban július 11-én Lo-Presti báró, 13-án pedig Földváry Lajos nemzetőri őrnagy toborzási felhívása jelent meg.[357] Július 16-án Kovách ezredes, főparancsnok fordult a pest-budai nemzetőrséghez: jelentkezzenek önként tábori szolgálatra, nehogy úgy tűnjék, hogy helyzetükkel visszaélve kihúzzák magukat a harctéri szolgálat alól.[358]

Egerből még június közepén jelentkezett egy ügyvéd, és engedélyt kért

50 főnyi önkéntes vadászcsapat szervezésére, amely később a megye nemzetőreivel vonult táborba.[359] Ezzel párhuzamosan Heves megye is próbálkozott régi, kedves eszméjének, a „vagyon és személybátorság védelmére" hivatott cirkálócsapatának megteremtésével, amelyet a kormány nem szándékozott támogatni.[360]

Közben megérkezett a tolnaiak esetének híre. Ezt követően — még a július 25-i rendelet előtt — Mészáros Lázár már azt ajánlotta a szabolcsi főispánnak, hogy 1000—1500 főnyi, lehetőség önkéntesekből álló sereget küldjenek a déli táborba.[361] Július 27-én pedig Tolnának — hogy „a megyére háramlott homályt" szétoszlathassák — tanácsolta: állítson 1—2000 főnyi, „az egész harczviselés idejére ajánlkozó" önkénteseket.[362]

A hadügyminiszter július 25-i rendelkezése után elsősorban a kötelező kiindítással megkésett megyék: Hont, Borsod, Bihar jelentették, hogy 1200 főnyi önkéntes zászlóaljakat állítanak, sőt Borsod azt is közölte, hogy augusztus 21-én Mezőkövesdre tűzték ki a gyülekezést.[363] Más hatóságok is sorra jelentették elhatározásukat. Ezek regisztrálása azonban mellőzhető, mivel megvalósításuk — azokon a helyeken, ahol ez szeptemberre maradt — Jellasics támadása, majd az őszi újoncozás miatt sokszor jelentősen módosult. A megyék és városok számára első volt ugyanis az újonclétszám kiállítása, és csak ezt követően került sor az önkéntesekre.

Az új rendszerre való átállás legfőbb nehézsége az volt, hogy menet közben történt. Így azok a megyék, amelyeknek nemzetőrsége a táborban volt, *egyidejűleg kellett hogy szervezzék a váltást és az önkéntes alakulatokat.* (Ha csak eleve nem kötötték ki, hogy új váltást nem küldenek, mint például Békés megye.) Ez pedig nem volt könnyű feladat. Bihar megye, amelynek nemzetőrsége először csak augusztus 19-én indult meg, könnyű helyzetben volt, hiszen a miniszterelnök rendeletére még augusztus 16-án intézkedett az 1200 főnyi önkéntes kiállításáról,[364] így reménye lehetett arra, hogy a váltás idejére ez felkészül. A jászkunok azonban már minden előkészületet megtettek 2500 főnyi nemzetőrségük leváltására, amikor megérkezett Batthyány augusztus 13-i rendelete. Mivel a futár útján megkérdezett miniszterelnök a kisebb, de önkéntes és jól felszerelt alakulat mellett döntött, így csak 500 főnyi csapat kiállítását határozták el.[365] Tudjuk, a jászkunok augusztus végén váltás nélkül tértek haza. Nem volt azonban ilyen egyszerű a helyzete Veszprém megyének, amely magát nemzetőrsége harmadának havonként való váltására kötelezte. A harmadik váltás szeptember 7-én volt esedékes, és a megye teljesen tanácstalan volt: leváltsa-e embereit, vagy önkénteseket állítson, akiket a váltás időpontjáig nem tud útra készíteni, és így nemzetőrei váltás nélkül térjenek-e vissza?[366] Zala megye mindjárt a második váltás szolgálati idejének 2 héttel való megtoldásával kísérletezett, hogy az időhiányt áthidalja.[367]

Zala egyébként is hiábavaló erőfeszítésnek tekintette az önkéntesállítást. A megyebizottmánynak ugyanis az volt a véleménye, hogy az országgyűlés a haza védelméről való gondoskodás miatt gyűlt egybe. Ezért augusztus 21-én a miniszterelnökhöz intézett feliratában azt hangsúlyozta, hogy az önkéntes nemzetőrség feletti rendelkezés helyett „a törvényhozás a rendes katonaság kiállítása felett minden más tárgyat mellőzve, rögtön intézkedjék . . ."[368] Somogy megyének pedig az volt a problémája, hogy a minisz-

terelnök rendelete értelmében tulajdonképpen hány önkéntest kell kiállítani.[369] Ez a kérdés sejteti, hogy a hatóságok egy része nem vette elég komolyan az önkéntesség eszméjét. Pest megye pedig nem is hagyott kétséget afelől, hogy a régitől alig különböző módon kívánja kiállítani 3000 önkéntes nemzetőrét. Az augusztus 17-i ülésen hozott határozatban kimondták: hogy ha a helységek a reájuk kivetett létszámot egy hét alatt önkéntesekből nem állítják ki, a 19—22 éves fiatalokkal kell sorsot húzatni.[370]

Mindenesetre augusztus közepén szerte az országban megkezdődtek a toborzások. Ezt használta fel Krassó megye — amely már a mobilizáció kezdetén is próbálkozott önkéntesekkel[371] — arra, hogy megkísérelje: a saját határvédelmét a szomszéd megyékben egy évre toborzott, legalább 1000 főnyi csapattal erősítse meg.[372] Csongrád megyétől kérte is, hogy engedje meg területén 500 „védőr" toborzását, amelyet a minisztérium a megye tetszésére bízott.[373] Az így fenyegető zűrzavar elhárítása, valamint annak megakadályozása érdekében, hogy ne kezdjenek a kormány akaratával ellentétes toborzást, Mészáros Lázár időben intézkedett. Az augusztus 22-én kiadott rendelete utasította a hatóságokat, hogy minden toborzást jelentsenek a hadügyminisztériumnak, és engedély nélkül ne engedjék azokat folytatni.[374] Bár a rendelkezés egyértelműen az *ismeretlen célú* és nem a hatóságok által hivatalosan kezdeményezett toborzásokat kötötte külön engedélyhez, egyes helyeken ez az intézkedés megtorpanáshoz vezetett. Volt ahol felfüggesztették az önkéntesek toborzását, máshol pedig meg sem kezdték azt a hadügyminisztérium engedélye nélkül.[375]

Ahol megkezdték a toborzást, ott is igen különbözők voltak az eredmények. Pécs például azt jelentette, hogy 700 nemzetőréből 450 tehető mozgóvá.[376] Ugyanakkor Komáromban augusztus 24-ig csak 3 fő, Debrecenben a tervezett 600-ból augusztus 28-ig 240 fő jelentkezett.[377] Győr városa sem tudott a megajánlott 200-ból szeptember elejéig 54 embernél többet kiállítani.[378] A megyék eredményei is hasonlóak. Gömör augusztus elején 400, Esztergom 346 önkéntesről tett jelentést.[379] De Szabolcsban is csak körülbelül 100 önkéntes akadt, Szatmárban pedig 74-en jelentkeztek a megyebizottmány minden erőfeszítése ellenére.[380] Ahol pedig — mint Békés megyében — kielégítőnek találták az eredményeket, ott nem volt pénz a jelentkezők felszerelésére.[381]

Pedig a toborzás jelentős összegeket emésztett fel. Annál is inkább, mert a számottevő érdektelenség miatt a hatóságok rövidesen — vagy már a toborzás kezdetétől — *pótdíjat* ígértek a jelentkezőknek. A napi 8 xr-os napidíj mellett, ami azonos volt a honvédeknek fizetett illetménnyel, ugyanis csőddel fenyegetett a toborzás. *A „felpénz" nagysága* a hatóságok szorultságától és anyagi helyzetétől függött. Így Somogy megye 4, Újbánya városa 8, Debrecen 12 xr pótdíjat szavazott meg.[382] Békés megye és Fehérvár városa plusz 16, Győr 22, Buda városa 24 xr felpénzt állapított meg, míg a legmagasabb pótlást, 30 xr-t Gyöngyös szavazta meg az önként jelentkezőknek.[383]

Ez a kusza gyakorlat azonban csak elégedetlenség és esetleg spekuláció forrása lehetett. Ezért Batthyány augusztus 27-én rendeletet adott ki, amely meghagyta, hogy „a háború végéig ajánlkozó önkéntes nemzetőrök" 8 xr napidíján felül ígért összegeket csak a leszereléskor fizessék ki.[384] Győr

városa ebbe bele is nyugodott, de Békés tiltakozott, hogy az ígért jutalom elmaradása kockáztatná a sikert és bizalmatlanságot szülne.[385] Más helységek eleve *jutalmat* tűztek ki. Így Kecskemét a belépéskor, Félegyháza a belépéskor és a szolgálat leteltekor is, 50—50 váltóforintot fizetett.[386] A mintaszerűen szervezett „pesti csatárok" zászlóalja a honvédeknél szokásos 20 pft foglalót fizette, de a szolgálati évektől függően 40—60—80 ezüstforint jutalmat is ígért.[387]

A hatóságok anyagi megterhelését csak fokozta, hogy többségük igyekezett a jelentkezőket nemcsak felfegyverezni, hanem a lehetőséghez mérten felszerelni és felruházni is. Volt, ahol csak köpenyt és patrontáskát, továbbá felszerelési tárgyakat (bográcsot, kobakot) biztosítottak.[388] Több helyen igyekeztek a legszükségesebb ruházatot is előteremteni. Így Veszprém megye süveget, köpenyt és csizmát, Pest megye a nemzetőri egyenruhát véve alapul, valamiféle egyforma ruhát, Buda város köpenyt és ruhaneműt ígért.[389] Ismét mások, így Somogy, Nógrád és Szabolcs megyék, valamint a Jászkun kerületek teljes felruházást ígértek.[390] Legtökéletesebb természetesen a teljesen a honvédek mintájára kiállított pesti önkéntesek felszerelése volt, akiket a lábbelitől a csákóig, a váltás fehérneműtől a borjúig és szíjazatig mindennel felszereltek.[391] Az idézett hatóságok közül Pest, Buda, Debrecen, Fehérvár, Győr és mások igyekeztek az otthonmaradókról, a netalán megrokkanókról, az esetleges özvegyekről és árvákról is gondoskodni.[392]

Ez az önkéntesekről való nagymérvű gondoskodás valószínűsíti, hogy soraik között elsősorban erre rászoruló nincsteleneket találhatunk. A hatóságok, főleg a városok „önzetlensége" pedig kétségtelenné teszi, hogy a tehetős polgárság ilyen anyagi áldozatok árán remélte, hogy a maga bőrét megváltva, a harctéri szolgálatot elkerülheti. Az pedig, hogy a kormány, a miniszterelnök elnézi a ráígérést, a „felpénz" rendszerének kialakulását, sejteni engedi, hogy ekkor már nemcsak eltűrik, de hallgatólagosan támogatják is a legszegényebb rétegek, *kvalifikáció nélküliek beáramlását* az önkéntesek soraiba.

Az előző fejezet végén láttuk, hogy sajtóban, röpiratokban igen gyakran szerepelt az önkéntesség gondolata, illetve a nemzetőri cenzus eltörlésének szükségessége.[393] A gyakorlatban, mint ismeretes, sok megye már korábban áthágta a törvény állította korlátokat, illetve a XXII. tc. 3. §-a által nyújtott kibúvóval élve, nemzetőri képességgel nem bírókat is szolgálatra, táborba vonulásra késztetett. Bár Batthyány augusztus 13-i rendelete „nemzetőrökből álló" hadierő kiállításáról intézkedett, természetesen további lazulás volt várható. Ennek foka azonban a hatóságok gyakorlata és helyzete szerint különböző volt. Például amíg Vas megye már a Drávához is részben *nem nemzetőröket* állított ki, addig Somogyban most is hangsúlyozzák, hogy *valódi nemzetőrökből* kell az önkénteseket szervezni.[394] És miközben Pest megye pilisi járása — állítólag — 30—40 forintokért Pest piacain fogadott fel „földönfutó, kétes jellemű egyéneket", amikor ezeket a váci táborba szállították, Vác tisztes polgárai nem engedték a hajóból kiszállni, hanem rögtön lefegyverezték őket, mivel szerintük „szilárd polgári érzetet" várni e „csavargó, rongyos egyénektől" nem lehetett.[395] A megbízhatókat már márciusban is nagy gonddal rostálgató Kassa városa

pedig 51 önkéntese közül 21 személy felvételi kérelmét, mivel nem voltak nemzetőrök, közgyűlés elé vitte.[396]

Ezek azonban a ritkább esetek. A megyék és városok nagyobb része a miniszterelnök rendeletéből arra helyezte a súlyt, hogy a kiállítandó alakulatot „önkéntesen ajánlkozó erős, egészséges egyénekből" szervezze. Így Békés is, Bihar is elfogadta a nem nemzetőröket, utóbbi azzal a megszorítással, hogy előbb a nemzetőrök közé kell iktatni őket.[397] Ezt a gyakorlatot követte Szabolcs megye is, amelynek eljárásáról egyik éles tollú levelezője így számolt be: „A ministerium rendeli, hogy nemzetőrökből állítsunk ki önkénteseket, mi meghatározzuk: jó, mi toborzunk, azután — ha nem nemzetőr aki be áll, úgy azzá canonizáljuk; a ministerium rendeli: hogy önkénytesekből alakuljon ezen sereg bizonytalan számig; mi meghatározzuk, kényszerítőleg kivetve minden község s városra a számot, hogy 1000 kiüssön, és ha a község a reá kivetett egyéneket ki nem állítja: úgy akkor az ő költségén — másutt toborzunk."[398] A jelek szerint Pest megye — amint azt a váci eset mutatja — szintén nem vette nagyon komolyan a jelentkezők nemzetőri voltát, korábban idézett határozata pedig kimondta, hogy — miként Szabolcs — ők is helységenként vetik ki a kiállítandó létszámot.[399]

Láttuk, Szegeden korán kísérleteztek önkéntesek kiállításával és már ekkor kimondták, hogy „nemzetőri képességgel nem bíró egyének" is jelentkezhetnek.[400] Győr városa a törvény 3. §-a segítségével a nem nemzetőr, de „a haza védelmében érdeklett" személyek bevonásával kívánta toborzása sikerét biztosítani.[401] Debrecenben pedig a „kaputosok" még csak beállottak az önkéntesek közé, de „a sarkantyús s kupeczes kalapú vagyonos közép osztály" nem. Így az augusztus végéig jelentkező 258 főből csak 165 volt nemzetőr, a többi 93 mesterlegény és cseléd.[402] A mesterlegények jelentkezésére Pest városa, de Kecskemét is eleve számított. A pesti toborzási felhívás ki is mondotta, hogy a szolgálat leteltével az iparos és kereskedő segédek „minden díj és remek nélkül" nyernek felvételt az iparosok és kereskedők sorába.[403]

Összegezve mindezt elmondhatjuk, hogy a hatóságok többsége az önkéntesek kiállítását nagyjából úgy folytatta, mint korábban a honvédtoborzást. Nem számított a cenzus, a kvalifikáció, sőt az életkornál is a honvédeknél előírt 18. évet alkalmazták, mint alsó határt. Az így kiállított önkéntesek között érthető módon megszaporodott a munkanélküli *mesterlegények*, *kereskedősegédek*, sőt Szent Mihály napjának közeledtével a szolgálatból kicsöppenő *cselédek*, *kocsisok*, a munka nélkül maradó *napszámosok* száma is.

Ezek részvételének pontos arányaira természetesen a toborzó bizottmányok által vezetett névsorok, avatólajstromok adhatnak feleletet. Az ilyen összeírások azonban többnyire hiányoznak (elkallódtak, a kortársak megsemmisítették, vagy az osztrák hatóságok elkobozták), vagy ha megvannak, adataik hiányossága miatt nem mindet tudjuk használni, mert nem tüntetik fel az önkéntesek foglalkozását. (Az ilyen összeírásokat csak a helytörténeti kutatás tudja feldolgozni, amelynek így, más lajstromokkal való összehasonlítás alapján egyben lehetősége lesz kimutatni a felfogadott idegenek arányát is.) Az eddig ismert összeírások alapján a következő kép bontakozik ki az önkéntesek szociális összetételéről:[404]

A kiállító hatóság	Önkéntesek létszáma összesen	A teljes létszámból szolga, béres, mesterlegény stb.	
		fő	százalék
Pest megye	152	106	69,7
Kecskemét	309	232	75,1
Kiskunfélegyháza	52	36	69,2
Moson megye	162	128	78,4
Összesen	675	502	74,4

Ezeknek az önkénteseknek kor szerinti megoszlása is igen kedvező:

A kiállító hatóság	Az önkéntesek életkora				
	17—22 év	23—28 év	29—35 év	36—42 év	42. év felett
Pest megye	90	32	12	11	7
Kecskemét	224*	52	24	7	2
Kiskunfélegyháza	40	8	2	1	1
Moson megye	108**	37	9	7	1
Összesen	462	129	47	26	11

* köztük három 16 éves;
** köztük egy 16 éves

Vagyis a jelentkezők zöme a fiatalabb, katonai szempontból a legértékesebb korosztályokból került ki. A 675 főből 552, vagyis 81,8% volt a 25 éven aluliak aránya. (Az idősebbek jelentős része volt katonákból adódott.)

Ennél azonban sokkal fontosabb számunkra az, hogy a vizsgált területen minden várakozást fölülmúló volt a „gazdai hatalom alatt állók" jelentkezése. Igaz, adataink elég kis területre: Pest megye Duna—Tisza közi részeire (köztük két sajátos alföldi városra) és Moson megyére vonatkoznak. Így önmagukban nem alkalmasak széles körű általánosításokra. Az adatok azonban kétségtelenül mutatják azt a folyamatot, amelyet a nemzetőrség önkéntes mobilizációja idézett elő *a harctéri szolgálatra alkalmazott nemzetőrség* soraiban. Nem kevesebbről van szó, mint arról a minőségi változásról, amely ezen alakulatok *osztályösszetételében* bekövetkezett. A fejlemények tehát a nincstelenek: a szolga- és mesterlegények, a béresek és zsellérek, a napszámosok és egyéb plebejusrétegek jelentős méretű beáramlásához vezettek.

Közölt adataink kétségtelenül csak tájékoztató jellegűek. Nyilván a 70—75%-os arány országos méretekben nem állhatja meg a helyét. Lehetséges, hogy sajátos tényezők is hozzájárultak, hogy ezeken a területeken a jelentkezők háromnegyed része az említett rétegekből került ki. Az újabb adatok azonban minden bizonnyal meg fogják erősíteni azt az indokolt feltételezést, hogy ezeknek az önkénteseknek átlag *legalább 50%-a a cenzust meg nem ütő*, legszegényebb néposztályok fiaiból került ki. Elsősorban a

szolgalegények magas száma várható, mert a vizsgált anyagban is 360 fő, 53,3% a szolgák aránya.

Vagyis a nemzetőrség funkciójának megváltozásával megváltozott annak — legalábbis kimozdított alakulatainak — osztályösszetétele is. A belső rendfenntartó szerepre szánt nemzetőrség lehetett volna egyértelműen az osztályelnyomás, a vagyonosok karhatalmi szerve. Láttuk, nem lett, mert a forradalom sajátos fejlődése, az önvédelem korai szükséglete a még szervezés alatt álló nemzetőrséget ellenség ellen vezényelte. A tábori szolgálatra alkalmazott önkéntes nemzetőrség soraiban azután rövidesen megjelentek a jogfosztott nincstelenek, akik — az áldozatvállalástól húzódó tehetősebbekkel ellentétben — egyre növekvő terheket vállaltak a honvédelmi erőfeszítésekből.[405] Ezeket, a nemzetőrség soraiban kétségtelenül a legjobban felfegyverzett és kiképzett zászlóaljakat azután nem is lehetett volna egykönnyen a népmozgalmakkal szemben felhasználni.

Az önkéntes mobilizáció tehát — eltekintve az ettől eltérő, elenyésző számú gyakorlattól — *tulajdonképpen a XXII. tc. 1. §-ának hatályon kívül helyezését, a cenzus eltörlését* és *a korhatár leszállítását* jelentette. Ez a közvéleményt nem érte meglepetésként, hiszen — láttuk — ilyen követelések gyakran hangzottak el. A kormány pedig nem szándékozott ellene tenni. Ezt mutatja Batthyány rendelkezése, amely a túlfizetést — amit a toborzók ígértek — nem ítéli el, csak nem zsoldpótlékként, hanem a leszereléskor jutalomként kívánta kifizettetni. A kvalifikáció nélküliek általános méltánylását mutatja, hogy a miniszterelnök említett szeptember 14-i, a nemzetőrségi törvény hiányainak pótlására kiadott rendeletében kimondta, hogy a hatóságok által a nemzetőrség soraiba korábban befogadott önkénteseket (vagyis a kvalifikációval nem rendelkező személyeket) nemcsak kötelezik a nemzetőri szabályok, de kötelesek legalább három éven át az őrseregben szolgálni. Kossuth pedig szeptember 16-án úgy nyilatkozott, hogy helyesli azt a nézetet, miszerint „a nemzetőri helybeli szolgálat ne szoríttassék . . . azokra, kik törvény által erre hivatva vannak".[406] Ami, tekintettel a rendkívüli állapotra, lényegében a törvény alkalmazásának felfüggesztését jelentette.[407]

A kérdés most már csak az, hogy ez a katonailag és politikailag egyaránt értékes emberanyag meddig állt a hadvezetés rendelkezésére, *mennyi időre vállalta a szolgálatot?* Ez azonban igen vegyes képet nyújt. Pest városa teljesen a honvédek mintájára, 3 évre kívánta honvédeit kiállítani. Tolna, Békés és Bihar megyék az eredeti felhívás szellemében, a harc végéig ajánlották meg embereiket, és Veszprém megye is 1849 Mindenszentek napjáig határozta el fegyver alatt tartani 1000 nemzetőrét. Ugyanakkor Győr városa csak 6, Liptó megye és Debrecen 3 hónapra, Pest megye az újoncok kiállításáig, Borsod pedig csak 10 hétre küldte táborba önkénteseit.[408]

Ez a kép korántsem megnyugtató. A magyar sereget is fenyegette az 1775—1783 között lefolyt amerikai függetlenségi háború nagy problémája: a sereg állandó fluktuációja. Hogy ez mégsem jelentett olyan nagy problémát, az tulajdonképpen annak köszönhető, hogy ezeknek *az önkéntes alakulatoknak zöme* az ősz, de legkésőbb a tél során *honvédzászlóaljakká szerveződött át*, szervezetileg is egybeolvadt a honvédsereggel.[409] Ez rendszerint akkor következett be, amikor a megye (vagy város) nem tudta kiállítani a reá eső újoncilletményt, és a hiányok pótlására felajánlotta önkénteseit,

illetve azokat, akik ezek soraiból az új szolgálatot vállalták. Ennek a folyamatnak első példája a „pesti csatárok" mintaszerűen szervezett, „tökéletesen magyar lábra állított" zászlóalja volt. Alig három héttel szervezésének kezdete után a város felajánlotta a kormánynak, így az szeptember 24-én már mint 14. honvédzászlóalj indult a fehérvári táborba.[410]

Ezeknek az önkéntes alakulatoknak másik jelentőségét tehát az adja, hogy tulajdonképpen az összekötő kapocs szerepét töltik be az első *önkéntes* honvédtoborzás és az őszi *kötelező* honvédújoncozás között. (Utóbbi esetben 127 személy után 2 újonc állítása volt kötelező.) Nem alaptalan ugyanis az a feltevésünk, hogy a kényszerhelyzetben levő Batthyány tudatosan az országgyűlés hadügyi vitája előtt hirdette meg az önkéntesállítást, hogy függetlenné tegye magát a szavazás eredményétől, illetve a törvényjavaslat bécsi szentesítésétől.[411] Amikor pedig a szentesítés valóban kétségessé vált, akkor fokozott erőfeszítéseket tett ezen alakulatok mielőbbi kiállítására, szervezésére. Így — igaz, az utolsó pillanatban — zászló alá gyűjtötte azokat az elemeket, akik a nyár folyamán a lanyhán folytatott toborzás miatt a honvédzászlóaljakból kimaradtak. Az így született alakulatok szervezettség és harci érték szempontjából egyelőre messze maradtak ugyan a honvédektől, de Pákozdnál mégis értékes segítséget nyújtottak.

6. Az önkéntes nemzetőrség kerületi szervezése és ennek eredményei

Az önkéntes nemzetőri alakulatok szervezése új helyzetet teremtett, új feladatokat hozott magával. Felruházásuk és felszerelésük a hatóságok dolga volt, kiindításuk után elvileg ezek is a hadügyminisztérium rendelkezése alá tartoztak volna. A miniszterelnök azonban *új szervezési forma* mellett döntött. Az önkéntesek nem vonultak közvetlenül a hadműveleti területre, hanem előbb országrészenként kijelölt táborokban kellett gyülekezniük, hogy ott kerüljön sor felszerelésükre és kiképzésükre, vagy legalább a kiképzés kezdeteire. Batthyány augusztus 27-én úgy intézkedett, hogy ezek a gyülekezőhelyek — a megyék régi, országosan négy kerületre történt felosztását szemmel tartva — Pápa, Vác, Szolnok és Arad városok lesznek.[412] Egy tekintetet vetve Magyarország 1848. évi közlekedési térképére, azonnal feltűnik, hogy *a váci és szolnoki tábort a korabeli vasút két végpontján helyezték el.* Ez lehetővé tette, hogy a fővárost az itt gyülekező alakulatok a lehető leggyorsabban elérjék — ahogy erre a későbbiekben sor is került. A *pápai tábor* kijelölése is körültekintő gondosságot árul el: a Balaton védelme mögött, nem túl közel a Dráva-vonalhoz, körülbelül egyenlő távolságra helyezkedett el Keszthely, Fehérvár és Komárom között. Egyedül az *aradi tábor* kijelölése tűnik furcsának, mivel a Tiszán túli kerület megyéi számára — legalábbis többségében — Szegednek vízi úton való elérése könnyebb lett volna, mint Aradra vonulni a Debrecen – Nagyvárad – Sarkad – Arad útvonalon. Igaz viszont, hogy Szeged túl zsúfolt volt, és így helyhiánnyal, ellátási gondokkal küszködött. Az aradi tábor — az eredeti tervektől eltérően — helyben maradt, az aradi vár szemmel tartására. Így ennek elhelyezése végül is egybevágott a stratégiai érdekekkel.

A tárgyalt augusztus 27-i rendelet — bevezetése szerint — az augusztus 13-i rendelkezés kiegészítése, de szorosabban a dunántúli megyékhez augusztus 15-én kiadott rendelethez kapcsolódik. Ugyanis abban ígérte a miniszterelnök már a közeli napokra egy, a dunántúli kerületben rendelkező „hadvezér" kinevezését. Most tudtul adta a hatóságoknak, hogy a Dunán túli kerületben, Pápára: Kosztolányi Móric, a Dunán inneni kerületben, Vácra: Ivánka Imre, a Tiszán inneni kerületben, Szolnokra: Görgey Artúr, a Tiszán túli kerületben, Aradra: Máriássy János őrnagyokat nevezte ki.[413] A rendelet szerint a kinevezett parancsnokok szeptember 3-ra foglalják el helyüket. Addigra a hatóságok küldjék oda jelentéseiket kiinduló önkénteseik létszámáról, fegyverzetéről, érkezési időpontjáról.

A miniszterelnök egyidejűleg juttatta el nevezetteknek mint számfeletti őrnagyoknak és „az önkéntesen — a béke helyre áltáig alakuló nemzet őrseregek vezéreül" történt kinevezését a nádorhoz, és utasította Baldacci ezredest, hogy azok megerősítését haladéktalanul szerezze meg. Így a nádori jóváhagyás Batthyány augusztus 27-i rendeletével együtt jelent meg két nap múlva a Közlönyben.[414] Az ugyancsak augusztus 27-én Baldaccihoz intézett értesítésből tudjuk meg, hogy a kinevezett honvéd századosokat számfeletti *honvéd* őrnagyoknak léptették elő, vagyis *nem kerültek nemzetőri állományba*, hanem a honvédség kötelékében maradtak.[415] Lehet, hogy ez csak azért történt, hogy ne kedvetlenítsék el a kiválasztott tiszteket, vagy nagyobb tekintélyt biztosítsanak nekik.[416] Mindenesetre ez a rendelkezés alkalmas volt arra, hogy növelje az új intézmény iránti bizalmat.

Batthyány ugyanekkor átiratban fordult a hadügyminisztériumhoz is, és utasította: a kinevezett őrnagyok mindegyikének 3 ágyút és 1 tarackot, 500 lőkupakos fegyvert, 1000 hadi kaszát és 1000 pár fehérneműt haladéktalanul szolgáltassanak ki.[417] Az augusztus 27-én kelt rendeletek sorát a belügyminiszternek és a pénzügyminiszternek szóló értesítések zárták le.[418] Utóbbinak a kerületi őrnagyok számára 20—20 000 pft előlegként való utalását hagyta meg a miniszterelnök.[419]

A nagyszámú, egyidejűleg tett rendelkezés gondos előkészítésre, továbbá arra enged következtetni, hogy ezek az intézkedések már korábban ki voltak dolgozva, csak kibocsátásuk késett valamiért. A jelek szerint kiadásuk időpontját két tényező határozta meg: egyrészt Batthyány és Deák bécsi útja — amit az augusztus 27-i minisztertanács határozott el — tette szükségessé az intézkedések megtételét, másrészt a miniszterelnök a rendeletek közzététele előtt megvárta, hogy a verbászi táborba küldött nemzetőri titkára, Ivánka Imre visszatérjen és jelentést tegyen tapasztalatairól.[420] (A rendeleteket feltehetően Ivánka szövegezte.) Így tulajdonképpen a nemzetőrség önkéntes mobilizációjának végleges rendszerét kialakító intézkedések szoros kapcsolatban állanak a déli tábor helyzetével, nem utolsósorban Ivánka jelentésével, aki Bechtold közeli lemondásának hírét is hozta.

Bécsi útja idejére az önkéntesek ügyeit Batthyány Nádosy Sándor őrnagyra, a Nemzetőrségi Haditanács osztályvezetőjére akarta bízni, aki azonban ezt nem fogadta el.[421] Így felőlük a déli táborba ismét elutazott Mészáros Lázárt helyettesítő Szemere Bertalan intézkedett.[422] Ebben a minőségben sürgette meg szeptember 3-án, a négy őrnagy helyszínre

érkezése napján Melczer ezredes, hadügyi államtitkártól a Batthyány által utalt felszerelési tárgyakat,[423] intézkedett a segédtisztek kinevezéséről,[424] és gondoskodott arról, hogy a nemrégen szervezett hadbírói tanfolyamról a négy legügyesebb hallgatót irányítsák a kerületi nemzetőrségek törzséhez.[425]

Szeptember 6-án Szemere felhatalmazta a négy őrnagyot, hogy seregüknél — ha a rend és fegyelem kívánja — a hadi törvényeket teljes szigorral alkalmazzák. Egyben meghagyta, hogy azoknál az alakulatoknál, ahol a hatóságok által választás nem történt, századostól lefelé a tiszteket (ekkori szóhasználat szerint: főtiszteket) ideiglenesen kinevezzék.[426] A legfontosabb rendelkezésre, a négy őrnagynak adott *részletes utasításra* másnap került sor. Ez az irat egyszerre készült a kerületi parancsnokok kinevezési okmányaival, de kiadása — talán Nádosy vonakodása miatt, talán másért — későbbre maradt. A rendelet a felszerelésre és kiképzésre vonatkozó utasításokat tartalmazza.[427] Mindenekelőtt leszögezi, hogy a sereg ruházata a szokásos polgári öltözet lesz, olyan, „a mint azt a tájék föld népe viseli".[428] Az egyöntetűség biztosítása érdekében azonban az őrnagyok minden embert lássanak el „egy föveggel, melynek elejére nemzeti színű rózsa és egy fehér toll legyen alkalmazva".[429] Szervezzék meg a tüzérséget, szükséghidak szekereken való szállítását, és ha a seregben van lovasság, annak felderítő szolgálatát. A kiképzésre három hét van: egy hét a szakasz és a század, a következő hét a zászlóalji kiképzésre és céllövésre, végül az utolsó hét egy-két nagyobb hadgyakorlatra és az előőrsszolgálat elsajátítására. „*September végéig seregével a kiindulásra kész lesz*" — mondja az utasítás.[430] (Kiemelés a szerzőtől.)

Szeptember 13-án azután Batthyány, amikor ismét kezébe vette az ügyek intézését, Jellasics betörésének hírére haladéktalanul intézkedett: a pápai, váci és szolnoki tábor Veszprém tájára vonuljon, ahol 10 000 önkéntes nemzetőrt szándékozott összevonni. Egyidejűleg az aradi tábort is Baja felé rendelte.[431] A döntő ütközetig eltelt két hétben azonban — mint látni fogjuk — ez a terv is számtalanszor módosult.

Az önkéntesek szervezése az augusztus végi rendeletek után kapott nagyobb lendületet. Ebben talán szerepe volt annak is, hogy a márciusi vívmányokért harcra kész vidék is felismerte: a katonaállítási törvény halogatása miatt ez az egyetlen lehetőség, amelynek segítségével az adott helyzetben a kormány a rendelkezésére álló megbízható csapatok számát növelheti. Hogy ez a közvéleményben ekkorra már tudatosult, erről egy zempléni önkéntes leveléből értesülünk: „Mert veszélyes és biztos híreinek vannak. Istvántól a királyi hatalmat visszavették, hogy a 200 000 katona ne sanctionáltassék. Tehát *nemzetőr címen kell magunkat lábra tennünk*".[432] (Kiemelés a szerzőtől.)

Az eredmények természetesen igen különbözőek voltak, így az állomáshelyükre utazó őrnagyok szeptember 3-ig még kétségtelenül keveset várhattak. A Tiszán inneni kerület eddig különleges megbízatásokat teljesített, tettvágytól égő fiatal őrnagya, Görgey Artúr mindenesetre nem gondolta, hogy 5000 főre mintaszerűen megtervezett seregéből három hét alatt alig 700 fog összegyűlni![433] Pedig Görgey korán megkezdte — igaz, csak írásban

kifejtett — szervező tevékenységét. Augusztus 29-én, aznap, amikor a Közlönyben megjelent a kerületi parancsnokok kinevezéséről szóló rendelet, Pestről felhívással fordult a hatáskörébe tartozó megyékhez és városokhoz. A felhívásban közölte, hogy seregének szeptember végére kell készen állnia, ezért sürgette az önkéntesek mielőbbi kiállítását és lovakat kért a tüzérség, a szekerészet számára.[434]

A gondosan szerkesztett értesítésnek nem sok foganata lett. Legalábbis az első két hétben nem. Görgey Szolnokra érkezése után egy héttel újabb levélben fordult a hatóságokhoz. Szemükre vetette, hogy a miniszterelnök rendelete értelmében az adott napon ő ugyan megjelent, de azóta folyvást vár „embert vagy tudósítást; de fájdalom! máig, szept. 9-ig mindkettőt hiába!" Ugyanakkor — írja Görgey — Vácott már ezrekre megy „a haza védelmére siető önkéntes testvéreink tábora". Ezért arra szólítja fel a címzetteket, hogy csapataikat a többiek példájára a legrövidebb időn belül, „a haza és a nemzet sértett becsületének védelme érdekében" küldjék táborába.[435]

Közben megérkezett Batthyány említett, szeptember 13-án kelt rendelete, amely a szolnoki sereget is haladéktalanul Pestre, illetve a Veszprém körül összevont táborba rendelte.[436] Görgey erre kétségbeesett levélben jelentette a miniszterelnöknek szeptember 15-én: „*e pillanatban képtelen vagyok ellenség elébe indulni, azon egyszerű oknál fogva, mivel seregem még nincs*". (Kiemelés a szerzőtől.) Egyedül Szeged küldött 242 főnyi, jól felszerelt századot, az 500 főnyi kun csapat szeptember 23-án indul Szolnokra és talán a hó végén érkezik 600 hevesi — jelenti Görgey. Serege tehát csak a hó végére lesz készen, ezért azt kérte, hogy ennél előbb ne kelljen kiindulnia.[437]

A jelek szerint Batthyány méltányolta a parancsmegtagadást. Így Görgey megkapta a Kassa által küldött 15 tüzért is, ami lehetővé tette, hogy a neki utalt ágyúkat átvegye.[438] Biztató értesítést kapott a jászkun kerülettől is, hogy 500 önkéntesük még 17-én megindul Szolnokra.[439] Görgey postafordultával válaszolt és közölte: tudtával a kerület a verbászi táborban 1000 korszerű fegyvert kapott, ezért a másik 500 darabot vagy haladéktalanul küldjék el Szolnokra, vagy állítsanak 1000 önkéntest![440]

Ezekben a napokban érkeztek meg a hevesi önkéntesek is, de ebben nem sok köszönet volt. Egyes helységek ugyanis „egy ingbe gatyába" akarták őket átadni — mint Görgey felháborodott levele mondja. S amíg néhány nappal korábban még az állami fegyverekkel gondatlanul bánó jászkunokhoz valóban szép, emelkedett hangú levélben fordult,[441] most már türelmét vesztve ennyi közönyösség miatt, élesen kifakad. „Ha a Heves megyei állandó nemzetőrség — írja a megyéhez intézett levelében — olly gyáva, a maga soraiból ki nem állíthatni a vész pillanatában a magyar haza, a magyar korona és önfönállásunk védelmére önkénteseket, és ha e gyávaságot nem meri bevallani, mondván szemébe az országnak 'mi nem állunk ki háború végéig' — ha gyávaságát sorain kívül toborzott önkéntesekkel akarja takarni, kik az ő képét viseljék és az ő nevének szerezzenek nem érdemlett becsületet a csatatéren: legalább ruházza fel őket ezen Heves megyei állandó nemzetőrség."[442]

Azonban sem lelkesítő szép szó, sem kíméletlen gúny nem segített, a sereg nem növekedett.[443] Mintha minden összeesküdött volna a Tiszán inneni kerület tettre kész őrnagya ellen. A borsodi 1200 főnyi, jól felsze-

relt önkéntest a hadügyminisztérium ugyanis még augusztus 29-én Csányinak ígérte.[444] A szintén a körzetébe tartozó zempléniek ugyan 500 embernek rövidesen Szolnokra való szállítását jelentették szeptember 18-án a Nemzetőrségi Haditanácsnak,[445] ebből azonban október 7-ig nem lett semmi. Ekkor azonban már Görgeynek Szolnokon hűlt helyét találták, és a zászlóalj Pesten át a lajtai táborba vonult.[446] A Szabolcs megye által kiállított 1000 főnyi zászlóalj szeptember 16-án parancsot kapott ugyan, hogy 2—3 nap elteltével induljon Szolnokra.[447] Azonban akkor is az volt a terv, hogy azonnal vonaton Pestre hozzák őket,[448] de 21-én a miniszterelnök már úgy intézkedett, hogy Szolnok mellőzésével, szekereken egyenesen Pestre szállítsák őket.[449] A szabolcsiak indítása késett, végül mégis Szolnokra mentek, de Görgey előtte nap hagyta el a várost.[450] Ungra és Beregre pedig — mint már korábban is láttuk — nem lehetett komolyan számítani.[451]

Így történt, hogy mikor Görgey szeptember 23-án kézhez vette a Batthyánytól futárvonattal érkezett parancsot, miszerint „a legkomolyabb felelősség terhe alatt" utasították, hogy „holnap minden disponibilis seregével személyesen vonaton Pesten keresztül Soroksárra induljon"[452] — csak a szegedi és jászkun önkéntesek és az elfogadott hevesiek voltak táborban.[453] Másnap aztán meg is érkezett kis csapatával és fél ütegével Görgey és az „indóházhoz" közeli Újépületbe szállásolt.[454] Még aznap, szeptember 24-én a miniszterelnök kihallgatáson fogadta Görgeyt és Csepel-sziget teljhatalmú parancsnokává nevezte ki.[455] Másnap pedig egy gőzös, seregével együtt, a „ráckevei szigetre" szállította, hogy a horvát sereg esetleges ottani átkelését akadályozza.[456] Ezzel Görgey is besorolt a pákozdi csata előtt kiépített védelmi rendszerbe.[457]

Nem sokkal több eséllyel kezdte meg sereget teremtő munkáját a Tiszán túli kerület parancsnoka, Máriássy János őrnagy sem. Mert amíg Görgeynél a főváros közelsége, a szerveződő „fehérvári tábor" fejtett ki erős elszívó hatást, addig Máriássy körzetének déli megyéi a szerb felkelők ellen korábban szervezett táborokat részesítették előnyben. Így Bihar — Szemere hozzájárulásával — Nagybecskerekre, Kiss Ernő táborába küldte önkénteseit, Torontál pedig kérte, hogy önkéntesei otthon maradhassanak a megyehatár védelmére.[458] A távoli, északkeleti megyéktől sem sok támogatást remélhetett az aradi tábor. Szatmár még szeptember 7-én Szemerétől kapott engedélyt, hogy embereit ne kelljen Aradra küldenie, Máramarost pedig szeptember 23-án Batthyány utasította: a galíciai fejlemények miatt tartsa otthon önkénteseit.[459] Emellett a hatáskör, *az őrnagyok területi illetékessége* sem volt tisztázva, pontosabban ésszerűen megszervezve. Így történt, hogy Szeged Szolnokra, Debrecen pedig Aradra küldte önkénteseit. Nem szólva arról, hogy a távoli Máramaros, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs elvben — a régi törvénykezési felosztás értelmében vett kerületek szerint Aradra tartoztak küldeni csapataikat a közelebbi Szolnok helyett. (Mivel Szabolcs is a Tiszán túli kerülethez tartozott, így zászlóalját a miniszterelnök tulajdonképpen nem Görgey, hanem Máriássy seregétől vonta el.)[460] Megtörtént — Bereg megye esetében —, hogy mind a szolnoki, mind az aradi tábor parancsnoka megkereste a hatóságokat és sürgette: önkénteseit minél előbb küldjék hozzá.[461]

Láthatjuk, ilyen körülmények között a szeptember közepére kialakuló

helyzetben az aradi tábor — átmenetileg — elvesztette jelentőségét. Nem ismerjük Máriássy válaszát Batthyány szeptember 13-i, az indulást elrendelő parancsára, de ,,tábora'' megindításáról szó sem lehetett, mivel nem volt embere! Az első alakulat, amely Aradon megjelent, Békés megye szeptember 16-án érkezett 387 főnyi két százada volt.[462] A Hajdú kerület szeptember 10-én jelentette ugyan a hadügyminiszternek, hogy 800 főnyi őrserege áll útra készen, Batthyány 14-én utasította is Marziani ezredest 1000 fegyver kiutalására,[463] a hajdúk azonban sokáig nem hallattak magukról. A hajdú lovasságtól Batthyány szeptember 16-án legalább 300 önkéntes fél évre történő kiállítását kérte,[464] de a Bocskai-csapat szervezése miatt ez a terv is módosult, és kivitelezésére — a gyalogos csapat kiállításával együtt — csak Pákozd után került sor. Debrecen önkéntesei már augusztus óta készülődtek. A lovasság szervezése önkéntes alapon csődöt mondott,[465] a 300 főnyi gyalogság: a ,,verespántlikások'' pedig csak szeptember 28-án indultak meg Aradra.[466] Mindezek ismeretében nem csodálkozhatunk azon, hogy szeptember 23-ig egyedül a békésiek vonultak Aradra. A 600 hajdú, 300 debreceni és 60 szatmárnémeti önkéntes érkezését csak a hó végére várta Máriássy.[467] Egyben utasítást kért: mitévő legyen, mivel Temes megye alispánja Versec számára segítséget kért tőle, de serege (2 század!) ,,a most említett vállalatra e tökéletesen nyers, s műveletlen nép, a katonai gyakorlatokban egészen járatlan tisztek által . . . nem vezényeltethetik . . .'' Arad vára és a város ellentétének szeptember végén történt kiéleződése miatt természetesen erről szó sem lehetett. Az egyszerre fontossá vált kis tábor feladata lett *Arad szemmel tartása*, majd körülzárása.

A Dunán túli kerület parancsnoka, Kosztolányi Móric sem nézett könnyű feladatok elé. A kerületéhez tartozó megyék többségének ugyanis — mint említettük — egyszerre kellett megoldani az önkéntesek kiállítását a Csányi rendelkezése alatt a Drávánál álló zászlóaljak leváltásával. Ezért kísérte a Dráva-vonal kormánybiztosa is élénk figyelemmel az önkéntesek szervezését.[468] Mikor azonban az augusztus 27-i rendeletből — amelyről előtte semmi említést nem kapott — megértette, hogy a Dunán túli kerület önkéntesei távol a Dunától, Pápán gyülekeznek, augusztus 30-án kétségbeesett levelet intézett Kossuthhoz és Szemeréhez. Utóbbinak tulajdonképpen szemrehányást tesz, hogy az önkéntesek kiállításának új módjáról őt ,,semmi oldalról'' sem értesítették ,,*és most* — írja —, midőn a vonalt védek nélkül hagyni nem lehet, *olly kétes állásban vagyok az új rendelet által, hogy nem tudom, melyik nap marad az egész vonal üresen*''.[469] (Kiemelés a szerzőtől.) Csányi szemrehányása tulajdonképpen jogos volt, hiszen az új rendszer őt érintette legérzékenyebben, mivel a legkevesebb sorkatona és honvéd felett rendelkezett. Amellett Mészáros Bechtolddal legalábbis meg akarta tárgyalni a mobilizáció átszervezését, míg Csányit — talán a lemondása utáni átmeneti bizonytalanság miatt — a jelek szerint mellőzték. Talán azért is egyezett bele Szemere abba, hogy a kormánybiztos a tolnai 1200 főnyi önkéntest — a miniszterelnöki utasítással ellentétben — Mohácsra rendelje.[470] Ugyanakkor figyelmeztette Csányit, hogy jobb, ha ő is már jól szervezett, ,,kisebb, vagy nagyobb taktikai testületekbe beosztott'', rendes parancsnok alatt álló sereget kap keze alá. Ezért egyben kérte, hogy a kerületi nemzetőrség felett ne rendelkezzék, hogy ezzel az egyet-

értést ne zavarja.[471] Csányi ezt méltányolta és Szemere iratának külzetére rögtön rávezette a szükséges intézkedést: Somogy megyének írni kell, hogy küldje önkénteseit Pápára.

Ugyanezen a napon, mikor Csányi kézhez vette Szemere levelét, Zichy László, a somogyi nemzetőrség egyik őrnagya azt jelentette, hogy az őrvonalon állók — mivel a még csak szervezés alatt álló önkéntesek nem fogják őket leváltani — nem akarnak maradni. Sőt, 2 század és a megyéből kiállott kis létszámú lovasság, nem törődve a váltással, hazavonult. Ha az önkéntesek Pápára mennek, a nép nem fog kiállani — írta az őrnagy. Ha pedig kényszerítik, ez az ellenségnek kedvez. Ezért arra kéri a kormánybiztost: intézkedjék, ha fegyveres erőt akar a Drávánál, hogy az önkénteseket ne Pápára küldjék.[472] Csányi azonnal a távollevő, de tudtával ezekben a napokban érkező miniszterelnökhöz fordult és kifejtette, hogy addig is, amíg az önkéntesek „akár sorozási, akár más úton"[473] ki lesznek állítva, „a Dráva vonalat védetlen nem hagyhatjuk". Ezért azt javasolta, hogy Somogy, Baranya, Vas és Zala megyék önkéntes nemzetőrei a Dráva mentén gyűljenek össze, ott gyakorlatozzanak. Minden megye körülbelül egy zászlóaljat állítana, amely az ittlevőktől átvehetné a fegyvert — és így a szolgálatot is. Míg ha a fegyvert elvinnék az önkénteseknek, neki csak fegyvertelen nép maradna.[474] Szemere belátta Csányi érveinek igazát és — nyilván megtanácskozva Kossuthtal, akivel ketten látták el ezekben a napokban a minisztérium érdemi munkáját — mint a miniszterelnök helyettese szeptember 5-én utasította Kosztolányi őrnagyot, hogy a nevezett megyék önkénteseit bocsássa Csányi rendelkezésére.[475]

Kosztolányi őrnagy azonban semmivel sem volt jobb helyzetben ez idő tájt, mint Görgey vagy Máriássy. Szeptember 6-án kelt jelentésében így írt: „Rendeltetésem helyére megérkezvén, *itt sem nemzetőröket, sem a törvényhatóságoktól értesítést nem találtam . . .*"[476] (Kiemelés a szerzőtől.) Így Csányi a pápai tábortól nem sok támogatást várhatott. Sőt, még a Szemere által megígért tolnaiak sem mentek el a Drávához, hanem egy szeptember 8-án kelt rendelkezés értelmében Pest közelében nyertek elhelyezést.[477] Csányi parancsnoksága alá a Dunán túli önkéntes nemzetőrségből csak a tolnaiakkal egyidőben magához rendelt és augusztus 29—30-án megindult 200 főnyi székesfehérvári csapat került.[478] Mikor pedig Batthyány szeptember 13-án a kerületi táborokat Veszprém felé rendelte, aznap a tolnaiak is parancsot vettek, hogy másnap azonnal induljanak a Martonvásár—Fehérvár útvonalon Veszprémbe.[479] Amint a zászlóalj parancsnokának adott utasításból kitűnik, itt nem Kosztolányi őrnagy, hanem Teleki Ádám vezérőrnagy, a drávai sereg új vezérének parancsnoksága alá rendelték őket.[480]

Pedig a vett parancs értelmében Kosztolányi is — egyedül az eddig tárgyalt őrnagyok közül — megindult Veszprémbe. Szeptember 16-án már innen terjesztett fel tiszti (főtiszti) kinevezési javaslatokat.[481] Ez azonban korántsem jelenti, hogy serege gyorsan szaporodott. Itt átvette ugyan a Veszprém megye által a 3. váltás helyett kiállított 1000 önkéntest, de Győr megyétől csak 220, Moson megyétől pedig 162 önkéntest kapott.[482] Ezekben a napokban küldték el a Dunán túli nemzetőrség számára a rendszeresített fél üteget is.[483] Kosztolányi szeptember 20-án kelt jelentése szerint serege 1636 főből állott, amelyből Veszprém megye 965, Győr megye 227, Moson

megye 165, Sopron megye 104, Komárom 66 és Győr városa 105 személyt állított ki.[484]

Utóbbi jelentés egyben közli, hogy a Veszprémnél gyülekező tábor élére állott István nádor utasítására aznap Balatonkenesére, másnap pedig Lepsénybe indul seregével. Egy szeptember 25-én kelt jelentés szerint a Dunán túli „mozgó önkéntes nemzetőrség" 4 zászlóalja (?) már Székesfehérvárott állomásozott.[485] Itt a nagy táborban sorkatonaság és honvéd egységek között Kosztolányi kis seregének együtt tartásáról az általános védelmi készületek közepette nem lehetett szó. Erről számol be szeptember 28-án *a „Pákozd melletti táborból"* kelt jelentés, amelyben Kosztolányi őrnagy a miniszterelnök által reá ruházott hatáskör megsértését panaszolja fel.[486] Ez a panasz azonban eltörpült a nagy jelentőségű események sodrában, amelyek éppen a következő napon érkeztek el fordulópontjukhoz.

A négy tábor közül a legnagyobb jelentőségű a Dunán inneni kerület önkéntes nemzetőrségének váci tábora volt. A főváros közelsége, az ott lezajlott szeptember eleji fejlemények miatt ennek parancsnoka, Ivánka Imre nagy szerepet játszott. A sereg gyors fejlődésével és fontosságával maga Batthyány is számolt, valószínűleg ezért is bízta azt nemzetőri titkárára. Augusztus 27-én pedig — az általános rendelkezésekkel párhuzamosan — rögtön gondoskodott Ivánka segédtisztjének és a melléje rendelt utászok parancsnokának kinevezéséről.[487] Ivánka nem késlekedett, és már augusztus 28-án körlevélben fordult kerülete hatóságaihoz, amelyben értesítette őket megbízásáról és feladatáról.[488]

A váci tábor ellátását Kossuth is első pillanattól figyelemmel kísérte. Amikor Duschek Ferenc pénzügyminiszteri államtitkár akadályokat támasztott a kerületi őrnagyok számára utalt előlegek kifizetésénél, Kossuth szeptember elején utasította, hogy az Ivánkának járó összeget azonnal fizessék ki.[489] Másnap pedig Szemere intézkedett, hogy a váci tábor számára a négy löveget szolgáltassák ki, mert ott már a lovakat és a szerszámot előteremtették.[490] Mikor pedig az Ivánkának szánt ágyúk és lőszer szállításával fennakadás volt, Kossuth szinte utasítólag fordult Szemeréhez — mint helyettes hadügyminiszterhez —, hogy azonnal küldje Vácra a szükséges dolgokat.[491]

A váci táborba gyülekező önkéntesek jelentős része nem volt nemzetőr. Ezt Ivánka hamar felismerte, és második, szeptember 1-én kelt körlevelében már figyelmeztette a hatóságokat: mivel az önkéntes mozgó nemzetőrség „nagyobb részt nem nemzetőrökből, de más toborzott egyénekből fog állani", ezért azok (mint azt egyébként a törvény rendeli) tisztjeiket maguk nem választhatják, hanem a hatóságoknak kell azokra ajánlatot tenniük.[492] Mikor pedig Pest megye a kerületi táborba szállított 2000 főnyi nemzetőrségének a felét (az egyik zászlóaljat) a déli táborba akarta küldeni a hazatérő megyei nemzetőrség pótlására, Ivánka ez esetben is az önkéntesek összetételére hivatkozva tiltakozott ez ellen. Szerinte „a Pest megye részéről kiállított önkéntesek csak nem kivétel nélkül nem nemzetőrökből, de más toborzott s legnagyobb részt olly egyénekből állanak, kiknek fegyvergyakorlatról s fegyelemről fogalmok sem lévén, műveltségre és értelmiségre nézve is olly fokon állanak, hogy őket az említett rövid ideig bármi tökéletlenül is szervezni lehetetlen . . ."[493] Egyidejűleg kelt másik jelentésében is

arra panaszkodik, hogy seregében „művelt ember alig, és kiszolgált katona is nagyon kevés van", ami a kiképzést nagyon megnehezíti. Ezért arra kért engedélyt, hogy a váci katonai nevelőintézet tanárait és idősebb diákjait mint kiképzőket alkalmazhassa.[494]

A sereg kiképzési és ellátási problémái sejtetik, hogy Ivánka tábora gyorsabban növekedett, mint a másik három.[495] Azonban nem olyan gyorsan, mint parancsnoka szerette volna, aki azt várta, hogy a létszám napokon belül eléri a 6000 főt.[496] Bár ez ilyen hirtelen nem következett be, a kerületi őrnagy töretlen kedvvel és erővel folytatta kis „serege" fegyelmezését és kiképzését. Okulva a déli táborok tapasztalatain, Ivánka és őrnagytársai — mint említettük — már szeptember elején megkapták a helyettes miniszterelnöktől a felhatalmazást, hogy a rend és fegyelem fenntartása érdekében a hadi törvényeket „teljes szigorúságokban" alkalmazhassák.[497] A váci táborban erre rövidesen sor is került. Szeptember 8-án Ivánka az egyik váci önkéntest *parancsmegtagadás és lázadás szítása miatt* hadbíróság elé állíttatta és annak egyhangú ítélete alapján azonnal, a sereg színe előtt főbelövette.[498] A parancsnok indokolása szerint ez azért vált szükségessé, mert „ez itt összve sereglett újonczok között, kik toborzás által állíttatván, sok oly egyének találtatnak, kikre csak egyedül az erőszak mutatása hatást tenni képes".[499] Bár a parancsmegtagadás tulajdonképpen az önkéntesek mostoha ellátottságából és felszereléséből fakadt, és bár e kemény ítélet végrehajtása megszegte az említett utasítást,[500] Szemere és Kossuth tudomásul vették a drákói rendszabályokat. A feszült légkörben teljesen indokolt volt ez az intézkedés.

A fegyelem megszilárdítására tett intézkedéseket annál kevésbé ellenezték, mivel *a váci tábor rendeltetése a főváros biztosítása volt.* Ezért Kossuth megkülönböztetett figyelme és ezért az Országos Rendőri Hivatal érdeklődése Ivánka tábora iránt.[501] A közvélemény is figyelemmel kísérte a Dunán inneni kerület önkénteseinek gyülekezését, akiknek számát mértéktelenül felnagyították. Mindenesetre a váci tábor közelsége, ahonnan a csapatokat vasúton néhány óra alatt Pestre lehet szállítani, megnyugtatóan hatott a főváros népére. A tábor jelentősége különösen megnövekedett, amikor szeptember 7-én híre ment, hogy sorkatonaság, köztük ellenséges érzelmű egységek érkeznek a fővárosba.[502] Ivánka seregére ekkor úgy tekintettek, mint az esetleges ellenforradalmi katonai puccs ellenszerére. Az egyik lap sokat sejtetően így írt róla szeptember 8-án: „Váczon egy 15 000 emberből álló magyar tábor gyülekezik. *E sereg*, mondják, *nevezetes vállalatok kivitelére van szánva.*"[503] (Kiemelés a szerzőtől.)

A lap jólértesültsége rövidesen kiviláglott. Másnap ugyanis Kossuth már sürgette a miniszterelnököt és a hadügyminisztert egy személyben helyettesítő Szemere Bertalant, hogy Ivánka egész seregét[504] rendelje Pestre.[505] Szemere azonban — aki a nádor kívánságára Komáromból leszállított katonaságot is csak Vácra, vagy a főváros környékére akarta hozatni — ezt a jelek szerint ellenezte.[506] Mivel egyidejűleg semmisnek nyilvánította a budai katonai főparancsnokságnak tudta nélkül idegen katonaság szállítására tett rendeletét,[507] a váci táborból is csak 1000—1500 főnyi zászlóaljat rendelt be Pestre.[508] Egyidejűleg az eredetileg Pestre rendelt tolnai önkéntesek parancsnokát is szigorúan utasította, hogy a kijelölt helységek-

ben maradjon és a fővárosba kizárólag csak az ő utasítására jöjjenek be.[509] Ivánka katonás szűkszavúsággal emlékezik meg e nagy fontosságú esetről: „rendeletet kaptam, hogy lehető legnagyobb létszámmal, legnagyobb csendben Pestre vonuljak és foglaljam el az új épületi kaszárnyát. Megtörtént."[510] Emlékezete azonban cserben hagyhatta Ivánkát, mert minden irat arról tanúskodik, hogy szeptember 9-én este csak egy zászlóaljjal: a Pest megyei egyik önkéntes zászlóaljjal vonult be a fővárosba.[511] Itt valóban az Újépületben helyezkedtek el, a Kossuth által toboroztatott Hunyadi-csapat segítségével.[512] A főhadparancsnokság meg is tagadta ellátásukat, és még fekhelyekről sem gondoskodott. A Bécsből visszaérkező Batthyány intézkedett szeptember 10-én, hogy „a tegnap éjjel Ivánka Imre őrnagy vezérlete alatt beérkezett zászlóalj" számára szállítsanak 1000 zsúp szalmát a József-laktanyába (Újépület), mert „az emberek szabad ég alatt tanyáznak és az éjj hideg . . ."[513]

A fővárosban tartózkodó Dunán inneni önkéntes nemzetőrség létszáma itt is tovább szaporodott. Szeptember 11-én a Turszky- és Wasa-ezredből számosan jelentkeztek, hogy a sorezredi szolgálatot nemzetőrivel cseréljék fel — és Szemere ezt nem ellenezte.[514] Buda város 200 önkéntese is ezekben a napokban, szeptember 14-én kívánt csatlakozni Ivánka seregéhez.[515] Ugyanakkor csökkent is a sereg létszáma. Szeptember 13-án ugyanis Batthyány úgy intézkedett, hogy a Szemere utasítása ellenére Komáromból elhozott 4 század Ceccopieri-gyalogságot ne vigyék vissza, hanem Pozsonyba szállítsák. Helyükre Ivánka seregéből, a legjobban felfegyverzett és képzett önkéntesekből rendelt Komáromba 4 századot.[516]

Az idegen katonaság szeptember 14-én elhajózott a fővárosból.[517] Előtte való napon vonultak át Pesten és keltek át a Dunán a Veszprém alá vonuló tolnaiak.[518] Aznap, 14-én érkezett az 1200 főnyi borsodi zászlóalj, amelyet eredetileg Baján át a verbászi táborba szántak, de a helyzet megváltozása, Jellasics betörése miatt szeptember 16-án szintén Veszprémbe indítottak.[519] Ezekben a napokban került sor Ivánka táborának megindítására is, amely ekkor — visszaemlékezései szerint — körülbelül 2600 Pest megyei, 1000 nógrádi, 600 honti, 200 esztergomi és mintegy 100 (?) budai nemzetőrből állott.[520] Szeptember 18-án Lovasberényből kelt jelentése is 4500 főnyi létszámról számolt be.[521]

Mind ez, mind a 19-én és 20-án Fehérvárról kelt jelentések igen bizakodó hangúak. A 19-i jelentés szerint a seregben „még eddig a legjobb szellem és fegyelem uralkodik" és a betegek száma — a megerőltetés és a hiányos ruházat ellenére — sem sok.[522] Már szeptember 18-i jelentésében (a fegyver és lőszer mellett) 1000 köpenyt és nadrágot kért és a 19-i levél is — a pénz és lőszer mellett — a ruházati cikkeket sürgeti. Mikor pedig a köpenyek kivételével mindent megkapott, szeptember 20-i, ezt igazoló jelentésében „szenvedő serege nevében" a köpenyek mielőbbi megküldését kéri.[523]

A 4 zászlóaljra osztott Dunán inneni önkéntes nemzetőrség tehát tűrhetően felfegyverezve,[524] többségében belga fegyverekkel ellátva,[525] de igen gyengén felruházva érkezett Pákozd alá. A szeptember 29-i ütközetben a *sereg jobbszárnyán* a két pesti, továbbá a tolnai és nógrádi zászlóalj, valamint a 400 főnyi fehérvári csapat vett részt. A *centrumban* találjuk a borsodi önkéntesek, a tartalékban a veszprémiek Kosztolányi alá tartozó zászlóalját.[526]

Mindent összegezve: a sereg, amelyet a tizenkettedik órában kezdtek toborozni, az utolsó pillanatban megérkezett a harcmezőre és — oldalán három honvédzászlóaljjal, a Zrínyi-csapattal és a kormányhoz hű sorkatonasággal — megállotta a tűzpróbát Pákozdnál. A közel 16 000 főnyi magyar seregből körülbelül 6500 fő (40%) volt az önkéntes nemzetőrök száma. Vagyis ezek *az önkéntes nemzetőrök — a honvédekkel együtt — a pákozdi csatában nemcsak a forradalmi szellemet és harci elszántságot, hanem a túlsúlyt is biztosították.* Ez pedig — eltekintve most attól, hogy jelentős részük később maga is a honvédség sorába lépett — a nemzetőrség önkéntes mobilizációjának sikerét jelentette.

JEGYZETEK

[1] OL BM eln. 1848: 340., 427.

[2] Előbbire: Csernovics Péter Szabadka polgármesteréhez, Pétervárad, 1848. jún. 8. *B* 1885. 40. sz. (az itt és a továbbiakban szereplő, a *Bácskában* megjelent dokumentumokat összegyűjtötte Iványi, Szabadka); utóbbira: Knézy Antal bácsi alispán felhívása, 1848 jún. 7. OL BM eln. 1848: 340.

[3] Zenta június 8-án kelt levele OL BM eln. 1848: 340.; közli *B* 1885. 40. sz. Jankovác levelének másolata: OL HM/b 1848: 648.

[4] OL BM eln. 1848: 340., 344.; OL BM rend. oszt. 1848—1—104.; utóbbit közli *B* 1885. 45. sz. Az eseményekre l. még Zomborcsevics szabadkai főjegyző június 15-i levelét Kossuthhoz. OL PM eln. nem ikt. ir. (1848: 122.); Közlöny 1848. jún. 17. 33.; jún. 26. 67.; PH 1848. jún. 17. 559.

[5] OL HM/k 1848: 648. — A kunokat a hadügyminiszter még június 7-én felszólította, hogy legyenek készen a rosszul szervezett Bács megyei nemzetőrség segítségére: Szolnoki Áll. Lt. HákL Közgy. ir. 1848: 1370.; közli Herendi, Jászkun-kerületek 34—35. — A bácsi nemzetőrség szervezetlenségéről Csernovics június 5-i jelentéséből értesülünk: OL HNI 1848: 492.

[6] OL HM/b 1848: 648.

[7] Uo. — Szentkirályi még azt is megemlíti, hogy a majsaiak hirtelen táborba szállása azért is aggasztó volt, mert a nemzetőrségbe „temérdek napszámos vétetvén föl [ezek], a kiinduló sereg veszedelmére lettek volna. Hogy az elöljáróság — folytatja a levél — ezeket felírta, a túlbuzgóság volt oka, miszerént minél több sereget kívánván ki állítani, a népnek pedig inkább kétségbe esett erőlködése és felbőszültsége halál fenyegetéssel kényszerítette őket indulni. Itt voltam folyvást és láttam az indulni nem akaróknak hangulatát, minél fogva veszélytől inkább ezek, mint az ellenség miatt tartottam . . . .” (már tudniillik, hogy a kiindulásra kényszerített napszámosok összetűznek az őket kényszerítőkkel).

[8] Csernovics Péter — Hrabovszky pétervárad főhadparancsnokhoz, 1848. jún. 10. Thim, Szerb fölkelés II. 375.

[9] A közvéleményt erre már előkészítette a Nemzetőr, amely talán sugalmazásra, talán csak a szegedi tábor szervezéséről kiszivárgott hírek alapján, arról írt, hogy a nemzetőrök egy részét a hadügyminiszter alá kellene rendelni, és az így létrejött haderőt — elrettentésül — az ország szélein, táborokba kell elhelyezni. Nőr 1848. jún. 3. 692.

[10] Károlyi, Széchenyi naplója I. 330. — Zenta futárja másnap éjjel érkezett meg a fővárosba. Uo.

[11] Szemere s. k. fogalmazványa Bács, Temes, Arad, Torontál, Somogy, Zala, Tolna, Baranya, Veszprém, Vas, Csongrád, Csanád és Krassó megyék főispánjaihoz. OL BM 1848: 3413. Közli Thim, Szerb fölkelés II. 376—377. Hivatalos értesítés a körlevélről (rövidített szöveg): Közlöny 1848. jún. 18. 37. Közli Pap, Okmánytár I. 185—186. A szemlátomást kapkodva készült, ismétlésekbe bocsátkozó körlevél nem is említi a nemzetőrséget, csak általánosságokban beszél: „A lelkesb polgárok álljanak élére a sereggyűjtésnek. Az egyenesre vert kasza hatalmas fegyver. Célja nem más, mint készen lenni, a község, s mindenesetre a megye határain belül”. Csak a másnap,

június 11-én Csernovicsnak és Vukovicsnak írott levelében említi Szemere: „Írtam a főispánoknak, hogy a nemzetőrséget alakítsák haladéktalanul meg." OL BM eln. 1848: 297. Közli THIM, Szerb fölkelés II. 382—383.

[12] Arad, Csanád, Csongrád, Bács, Krassó és Temes megyékhez, Arad, Temesvár, Szeged, Szabadka és Zombor városokhoz. OL BM 1848: 3613. Közli Közlöny 1848. jún. 18. 37.; PAP, Okmánytár I. 194—196.; THIM, Szerb fölkelés II. 384—386.

[13] Szemere s. k. fogalmazványa Vas, Zala, Somogy, Tolna, Baranya, Bács, Torontál, Temes, Krassó, Arad, Csanád, Csongrád, Pest megyékhez és a Jászkun kerületekhez. OL BM rend. oszt. 1848—1—16. (OL BM 1848: 3649. sz. alatt iktatva.); OL 1848/49-es nyomt.; Közlöny 1848. jún. 18. 37.; PAP, Okmánytár I. 205—208.; THIM, Szerb fölkelés II. 397—399. (A rendelet csak *június 16-án* került expediálásra.)

[14] A rendelet értelmében Temes 4000, Torontál 3000, Bács 4000, Csongrád 2000, Csanád 2000, Arad 3000, Pest 3000, a Jászkun kerületek 2000 nemzetőrt tartoztak kiállítani. Krassó megye kontingense a kéziratban kitöltetlen, de az OL BM rend. oszt. 1848—16—33. alapján tudjuk, hogy 3000 főt kellett kiállítania. Ezért pontatlan a Közlönyben a rendelet mellett, csillag alatt közölt megjegyzés, hogy 39 000 nemzetőr kiállításáról volt szó. — A Dráva mellé Vas 3000, Zala 3000, Somogy 3000, Baranya 3000 és Tolna 2000 nemzetőrt volt köteles küldeni. (A részletes megoszlást a sajtó nem közölte, az csak a rendelet kéziratos fogalmazványán található. Ezt a kéziratot THIM, Szerb fölkelés c. munkájához nem használta.)

[15] A hadügyminiszter felhívása a Jászkun és a Hajdú kerületekhez, Pest, Csongrád, Csanád, Békés, Arad, Szabolcs, Bihar megyékhez, Budapest [sic!], Debrecen, Kecskemét, Szeged, Arad, Hódmezővásárhely, Szentes, Szolnok, Nagykőrös, Mezőtúr, Gyula, Békés és Nagyvárad városokhoz. OL HM/k 1848: 255/a. Közli HEGYESI, Biharvármegye 264—265. — Lehetséges, hogy a két miniszter eltérő elképzelése fejeződik ki e párhuzamosan kiadott körlevelekben, amit — a később még tárgyalandó fejleményeken túl — az is alátámasztani látszik, hogy a készülődésre felhívott megyék köre nem azonos.

[16] OL HM/k 1848: 291.

[17] OL HM/k 1848: 255/b.

[18] OL HNI ir. ikt. kve 1848: 494.

[19] Az ONöHt felterjesztése: OL HNI 1848: 554.; a kinevezés: Közlöny 1848. jún. 27. 69.; a nádori megerősítés: OL Nádori min. 1848: 1672.

[20] OL BM rend. oszt. 1848—16—17. — A felbomlott kordon helyett szervezett őrvonalra: N 1848. júl. 4. 178.

[21] A június 17-i megyebizottmányi ülésből kelt felhívásokat megküldték Pest, Tolna, Csongrád megyéknek, a Jászkun kerületeknek, Szeged, Szabadka és Zombor városoknak. Közlöny 1848. jún. 26. 66. — A Tolnának küldött példány (amelyben azt kérik, hogy a segédcsapatokat Ókérre küldjék): TmL Gyűlésbeli ir. 1848: 510.; a Szabadkának küldött értesítést közli *B* 1885. 45. sz. — Pest megye hajlandó lett volna segítséget küldeni, de a jelek szerint a miniszterelnök ehhez nem járult hozzá, mivel a Csernovics kormánybiztostól kapott jelentések alapján ezt elhamarkodott tettnek ítélte. N 1848. jún. 23. 142.

[22] A határozat OL BM rend. oszt. 1848—16—26.; az egyidejűleg a megye lakosságához intézett felhívást közli THIM, Szerb fölkelés II. 421—422.

[23] OL BM eln. 1848: 420. — Egy levelező írja június 19-én: „Iszonyú helyzet. Fegyverünk is alig van még. A nemzetőrség az esküt máig sem tette le; az összeírást nem lehet megtenni, mert ollyakat kelletik törvény értelmében kényszeríteni, kik fájdalom, fegyverüket előbb fordítanák ellenünk. Így a nemzetőrség itt csak önkintesen beállottakbul alakult, eddig mintegy 6—700-an vagyunk." Közlöny 1848. jún. 28. 74. — A 3000 embert valóban nem tudták kiállítani, vö. a július 22-én Nagybecskerekről kelt levelet: PH 1848. aug. 1. 713.

[24] OL BM rend. oszt. 1848—1—85. A levél hangsúlyozza, hogy a megye magyar és német lakossága csekély. A románok pedig húzódoznak a nemzetőrségtől, és ő sem javasolja felfegyverzésüket.

[25] A határozat: OL BM rend. oszt. 1848—16—33. (Uo. a főispán június 28-án kelt jelentése.) A megye határainak védelmére kirendelt „honvédőrség" még július végére sem állott ki. OL BM eln. 1848: 691.

[26] VUKOVICS Emlékiratai 209—211. — A déli határmegyék nemzetőrségének kiállítására: THIM, Szerb fölkelés I. 177.

[27] A megye egyébként tapasztalataira hivatkozva, szükség esetén nagyobb erő kiállítására is vállalkozott, mert — mint írják — „az egész megyebeli nemzetőrsereget sokkal könnyebb mozgásba tenni, mint annak egy meghatározott számát állítani ki". OL BM eln. 1848: 543. — Valószínűleg nem véletlen, hogy a Nemzeti fentebb idézett cikke, amely a Bács megyének nyújtandó azonnali segély Batthyány által történt leállításáról szól, éppen a közgyűlés napján jelent meg. Az a tény pedig, hogy az idézett cikk szerint Batthyánynál járt küldöttség ezt a vitás kérdést vele mint a nemzetőrségi ügyekben legilletékesebbel nem tisztázta, hanem ünnepélyesen, választmányi gyűlésből keresték meg a belügyminisztert, mindez sejteni engedi, hogy az akció — legalábbis részben — egyik kifejeződése volt a Pest megyei alispán, Nyáry Pál és Szemere Bertalan között a márciusi napok (a Miniszteri Bizottmány kinevezése) óta kialakult feszült viszonynak. Mint látni fogjuk, Szemere is így tekintette.

[28] Az irat — bár datálása szerint a „június 23-i választmányi ülésből" kelt — csak július 6-án (érdekes módon Batthyány újabb elutazása napján) került iktatásra és másnap küldték át a HM-be. Külzetére irónnal, július 7-i dátummal Szemere s. k. vezette rá: „Nem felelünk. Kérném hadügy minister urat, szíveskedjék velem közölni a benírt [sic!] rendeletét". A beadvány ezzel a hátirattal, kísérőlevél nélkül került Mészáros Lázárhoz.

[29] Mészáros Lázár — Szemere Bertalanhoz, 1848. júl. 7. OL BM eln. 1848: 535.; OL HM/k 1848: 1094.

[30] Szemere Bertalan — Mészáros Lázárhoz, 1848. júl. 12. OL HM/b 1848: 3375.; OL BM eln. 1848: 535.

[31] Mészáros Lázár — Szemere Bertalanhoz, 1848. júl. 13. OL BM eln. 1848: 578. (mellette a sokat emlegetett június 10-i, OL HM/k 1848: 255/a. sz. felhívás); OL HM/k 1848: 1242. Lásd még Mészárosnak az említett rendelet védelmében Békésnek adott választ: OL HM/k 1848: 1324.

[32] Jászkun kerületek: OL HM/k 1848: 788.; Szeged: uo. 789.; Pest: uo. 799.; Tolna megye: uo. 805.; Bács megye: uo. 806.; Csongrád megye: uo. 828.; Arad, Csanád, Békés megye: uo. 833. (Utóbbi rendelet június 29-én kelt.)

[33] OL HNI 1848: 622.; Közlöny 1848. júl. 7. 109. — A rendelet a kimozdított alakulatok lőszerellátásának anyagi fedezetét — hogy a lőporral való takarékosságra késztesse őket — a hatóságokra hárítja. OL HNI 1848: 615.

[34] Ez utóbbi döntés előzményeire: Kossuth Lajos — Mészáros Lázárhoz, 1848. jún. 29. OL HM/k 1848: 1219.; amelyben a pénzügyminiszter elhárítja magától a döntés jogát abban a kérdésben, hogy a táborba szálló nemzetőrök a XXII. tc. 13. § eredeti rendelkezése értelmében a *sorkatonaság* napidíját kapják-e, vagy a *honvédek* illetményei szerint fizessék őket. Kossuth visszaadja a kérdést a nemzetőrség (és honvédség) táborba szállítása körül zavarokat okozó rendeletei miatt nyilván elbátortalanodott és újabb kellemetlenségektől tartó hadügyminiszternek és kéri: közölje, ha szerinte „a körülmények e részben a törvény rendeletének kedvezőbb értelmezést adni parancsolnak". Mészáros Lázár azonban csak a miniszterelnök idézett rendelkezése után nyilatkozott, illetve tette át a honvédi díjszabásokat: OL HM/k 1848: 1132., 1219. — Hasonló módon hárította el Kossuth másnap, június 30-án is a felelősség megosztására irányuló kísérletet: OL HM/b 1848: 2104.; OL PM eln. 1848: 1176. Közli KLÖM XII. 327.

[35] A rendelet kézirata nem ismert. Egy példánya megtalálható: OL Abszolutizmuskori felterj. ir. Nógrád m. ir. A Békés megyének küldött példány: BmL Bizottmányi ir. 1848: 378.

[36] A Nemzetőrségi Haditanács számára készült kimutatásból tudjuk, hogy *Hont megye* Szabadkára, *Nógrád megye* Ókanizsára, *Borsod megye* Zentára, *Heves megye* Kulára, *Csanád* és *Békés megye* Óverbászra, a *Jászkun* és *Hajdú kerületek* Kishegyesre, *Csongrád* és *Torontál megye* Óbecsére, *Arad megye* Nagybecskerekre, *Bihar* és *Temes megye* Dentára (Temes m.), *Zaránd megye* Kőrösbányára (Zaránd m.) voltak rendelve. OL ONöHt 1848: 1755. — Zaránd megye még június 20-án közölte, hogy kis létszámú, többnyire hivatalnokokból álló nemzetőrsége alig elegendő a rend fenntartására, elvezénylésük pedig a közigazgatás megbénulásával lenne egyenlő. OL ONöHt 1848: 1324.

[37] OL HNI 1848: 547.

[38] Szentkirályi Móric — Batthyány Lajoshoz, 1848. júl. 3. A levél kéri: „Határozott kijelentését annak, hogy a kiindulandó nemzetőröktől ezen rendkívüli szolgálat nyolcz héten túl nem követeltetik." OL HNI 1848: 607. Batthyány válasza uo.,

utóbbit közli Bors Károly: Kunszentmiklós város történelmi adatai. Kunszentmiklós 1892. 198—199.

[39] A sereget eredetileg Mészáros tanácsára Majsán akarták összpontosítani: OL HM/k 1848: 522. A tábor élére ideiglenesen Kökényessy (Gartner) Szaniszló főhadnagyot, a 12. Nádor huszárezred jászberényi hadfogadó helyének parancsnokát állították: OL HM/k 1848: 971. Közli Herendi, Jászkun-kerületek 39. —Szentkirályi idézett július 3-i jelentése azt közölte, hogy a gyülekezés helye Halas lesz. A gyülekezés időpontjára: OL HM/b 1848: 3386.; OL ONöHt 1848: 1623.

[40] OL BM. rend. oszt. 1848—16—45.; PH 1848. júl. 22—23. 682., 685.

[41] OL HM/b 1848: 3745. — Az egyenruhára: Közlöny 1848. júl. 20. 181.; Herendi, Jászkun-kerületek 36—37. (A jászkunokat eredetileg Kishegyesre rendelték.)

[42] OL HNI 1848: 609.

[43] Hadügyminiszter — Pest megyének, 1848. júl. 3. OL HM/k 1848: 999.; Miniszterelnök — Pest megyének, 1848. júl. 4. OL HNI 1848: 609. — Pest m. a HM-nek adott viszontválaszában még egyszer megindokolta a gyors leváltás szükségességét: „... tekintve azonban a nagy munka időt, s azt, hogy sokaknak közülük még a hetekben kell téli élelmüket beszerezni, elmenetelükhöz feltételül kötötték négy heti távol maradásukat". OL HM/b 1848: 3678.

[44] A megindulást illetően a forrásokban némi bizonytalanság van. KH 1848. júl. 30. 117.; PH 1848. júl. 22. 682. és PmL Közgy. jkv. 1848: 5039. — A kiindítás nehézségeire KH 1848. aug. 8. 150.; Közlöny 1848. júl. 20. 181. — Az 1848. július 17-én táborba indult 55 lovas és 595 gyalogos kecskeméti nemzetőr névsora foglalkozása feltüntetésével: OL 1848/49-es nyomt. (Köztük volt 285 iparos, 73 birtokos, 79 föld- és szőlőműves, 41 gazdafi, 21 diák, 21 ügyvéd, 22 egyéb értelmiségi vagy hivatalnok stb.)

[45] PmL Közgy. ir. 1848: 5181.

[46] A bizottmányi ülés felterjesztett határozatai: OL HM/b 1848: 3427. Közli Oláh, Békésvármegye I. 215—218. — A hadügyminiszter köszönete a gyors intézkedésért: OL HM/k 1848: 1237. Közli Oláh, Békésvármegye I. 235.

[47] OL ONöHt 1848: 1841. A békési alispán július 8-án kelt levele a bihari alispánhoz: Hegyesi, Biharvármegye 268—269. — A kiállítás nehézségeire még visszatérünk.

[48] Oláh, Békésvármegye I. 236—237. — A hadügyminiszter július 17-én kelt válasza, hogy a mobilizált nemzetőrség nem kötheti ki, hogy csak egy meghatározott pontig (pl. Makóig) vonul: OL HM/k 1848: 1324. — A mobilizáció időtartamára vonatkozó kérésre július 7-én a hadügyminiszter a következő dodonai választ adta: a megye nemzetőreit „felváltani lehetne nem előbb, mint négy hét, vagy a körülmények szerint kevesebb idő alatt". OL HM/k 1848: 1324.

[49] OL BM eln. 1848: 656.; OL ONöHt 1848: 3011. (eredetileg: OL HM/b 1848: 3907.) — A tábori életre Szombathelyi Antal alispán jelentése: BmL Bizottmányi ir. 1848: 378.; továbbá Oláh, Békésvármegye I. 239—243.

[50] OL HM/b ir. ikt. kve 1848: 3937.

[51] Hadik Gusztáv alezredes, a Tiszán inneni nemzetőrség főparancsnokának jelentése, 1848. aug. 4. OL ONöHt 1848: 2602., Közlöny 1848. aug. 14. 323.

[52] OL BM rend. oszt. 1848—16—11.

[53] OL BM eln. 1848: 656. — Itt kívánunk emlékeztetni, hogy a pankotai nemzetőrség lefegyverzésére azért került sor, mert ezekben a napokban megtagadta — az eredetileg Pécskára tervezett — táborba való vonulást.; Museul din Arad. AmL Gyűlésbeli jkvek 1848: 1411.

[54] Eredetileg önkéntesekből akarták összeállítani őket, de ez nem sikerült és ekkor a századok sorsot húztak. KH 1848. júl. 28. 108. és Lakatos, Arad I. 125—129. (A táborba szállt 258 gyalogos és 24 lovas névsorával.) — Arad július 2—20. között már küldött kb. 70 *önkéntest* a táborba: KH 1848. júl. 14. 52.; Nel 1848. aug. 1. 107—108. és Lakatos, Arad I. 123., 125.

[55] KH 1848. júl. 16. 61.

[56] OL BM rend. oszt. 1848—1—275.; KH 1848. júl. 28. 109. — Július 9-től 1500 csongrádi nemzetőr Makón teljesített szolgálatot. OL PM eln. 1848: 1383. Török Gábor 1600 gyalogosról tud, de ez valószínűleg téves; OL BM eln. 1848: 656. (Az a megjegyzése, hogy a csongrádiakat a Bánságba, Törökbecsére helyezték át, más iratokból is beigazolódik.)

[57] OL BM eln. 1848: 656.
[58] OL BM rend. oszt. 1848: 16—50., 146.; Közlöny 1848. aug. 14. 323.
[59] OL ONöHt 1848: 2962.
[60] OL HM 1848: 4923.; OL BM rend. oszt. 1848—16—50., 67., 145—146. Mészáros Lázár az utolsó iraton levő s. k. feljegyzése szerint: most utoljára legyen még a megye határozata szerint, de a jövőben inkább semmit, mint „14 napos katonát".
[61] OL BM eln. 1848: 656.
[62] OL ONöHt 1848: 2802.
[63] OL BM rend. oszt. 1848—1—342.; Közlöny 1848. júl. 25. 213. és júl. 29. 233.; KH 1848. júl. 29. 113. és aug. 4. 135.; MT 1848. júl. 31. 475—476.; N 1848. aug. 3. 283.
[64] Lenkey Károly őrnagy — a Nemzetőrségi Haditanácsnak, Piros, 1848. aug. 17. OL ONöHt 1848: 2887.; Török Gábor polgári biztos — Szeged városának, 1848. aug. 6. Szeged v. lt. Számozatlan ir. 1848. — Közlöny 1848. aug. 16. 332.; MT 1848. aug. 9. 506—507. (Utóbbi Erdélyi József levele, aki szerint 3600 főnyi sereg vonult ekkor táborba; tudtával Lenkey Szolnokról egy főhadnagyot menesztett eligazításért a hadügyminiszterhez, aki — állítólag — nagyon elcsodálkozott, hogy a hevesiek már Szolnokon vannak.)
[65] Közli Hegyesi, Biharvármegye 268. — A megyei nemzetőrség állapotáról június 13-án felterjesztett jelentés: OL ONöHt 1848: 1325.
[66] Közlöny 1848. júl. 15. 155.; Hegyesi, Biharvármegye 73—75.
[67] OL HM/b 1848: 3683. A jelentés tulajdonképpen a hadügyminiszternek a Közlöny július 7-i számában megjelent miniszterelnöki rendelet szellemével ellentétes rendelkezése miatt tesz panaszt. Ti. ez mondotta ki, hogy a megyén *belüli* táborozás költségeit is az állampénztár fedezi.
[68] OL 1526 utáni gyűjt. 1848/49-es hivatalszervek ir. Békés m. ir. (másolatok, talán Hegyesi hagyatékából); KH 1848. aug. 3. 130.
[69] OL HM 1848: 4703.; uo. ikt. kvi jegyzés 1848: 4479.); OL BM eln. 1848: 734.; KH 1848. aug. 5. 140.; Közlöny 1848. aug. 9. 293.; Hegyesi, Biharvármegye 75—76.
[70] Vukovics Sebő augusztus 5-i levelét és Mészáros Lázár augusztus 7-én kelt sürgönyét közli Hegyesi, Biharvármegye 270—272.; a miniszterelnök augusztus 13-i rendelete: OL HNI 1848: 790. Utóbbi azt is megjegyzi, hogy nem kell megvárni a hadügyminiszter által kívánt 1200 fő teljes összegyülekezését, hanem 4—500 főnyi csoportokban indítsák útnak kocsin, Fehértemplom felé.
[71] Riczkó Károly őrnagy jelentése, 1848. aug. 19. OL ONöHt 1848: 3026., 3073. A Bihar megyének küldött megfelelőjét közli Hegyesi, Biharvármegye 272. A békésiek második váltásának hazatérése miatt Kiss Ernő ezredes augusztus 22-én már egy újabb zászlóaljnak Becskerekre küldését kérte. Hegyesi, Biharvármegye 273—274.; OL HM ir. ikt. kve 1848: 5377.
[72] OL ONöHt 1848: 1994. AH 1848. júl. 23. 25.; PH 1848. júl. 30. 709.; Közlöny 1848. aug. 3. 259.
[73] OL ONöHt 1848: 2371. Ez az irat (és a Közlöny idézett augusztus 3-i száma) közli Szemere László, a lovas nemzetőrség őrnagyának hirtelen halálát, ami miatt a lovasság indulása késedelmet szenvedett. — Szemere László utolsó jelentése: OL ONöHt 1848: 1998.
[74] KH 1848. aug. 2. 124.
[75] A július 25-én kelt körrendeletre még visszatérünk. A gyalogos nemzetőrség útrendjéről szóló, július 26-án kelt HM rendelet az OL anyagából nem ismert. Az átvonulás alkalmából érintett Szabolcs megyének küldött példány: SzmL. Közgy. ir. 1848: 1095. — Az eset leírása: MT 1848. aug. 12. 518., amely szerint a hajdúk is küldöttséget menesztettek a kormányhoz, amely beleegyezett a maradásukba. KH 1848. aug. 16. 181.
[76] Az ősz folyamán szervezett Bocskai-csapat története azonban már nem tartozik a jelenleg vizsgált fejleményekhez.
[77] Közlöny 1848. aug. 3. 258.; KH 1848. aug. 5. 140.
[78] OL ONöHt 1848: 2111.
[79] Közlöny 1848. aug. 15. 328.; KH 1848. aug. 20. 200. Az ellentmondásos rendelkezések okozta zavarokra: MT 1848. aug. 17. 536.
[80] KH 1848. júl. 27. 102. — Arra, hogy egyesek a megyében hangoztatták: nem kell szó szerint értelmezni az „összes nemzetőrség" kitételt: Waldapfel, Levelestár I. 379.

[81] A rendelet a minisztérium anyagából nem ismert, de a lapoknak a vidéki levelezők tollából eredő tudósításai gyakran emlegetik (mint pl. Borsod, Nógrád, és Hont esetében). Csak az említett megyék levéltárai adhatnak feleletet rá, hogy szövegét tekintve hogyan hangzott ez az érdekelt megyéknek küldött rendelkezés, amely megkísérelte leállítani a rossz tapasztalatokkal járó *tömeges* kiindítást.

[82] Hont m. jelentése a HM-nek, 1848. júl. 24. OL ONöHt 1848: 2175. — A honti sereg érkezése riadalmat okozott Pesten. Széchenyi írta július 24-én naplójába az akkor hallott hírt: „6 ezer honti, 10 ezer nógrádi paraszt jő itt át . . . Gehe zu Kossuth; — der is allarmirt". KÁROLYI, Széchenyi naplója I. 358. — A honti nemzetőrtisztek Blaskovics Pál őrnagy vezetésével július 24-én este voltak Mészáros Lázárnál. Nagy Gusztáv — Szemere Bertalanhoz, 1848. júl. 24. OL BM rend. oszt. jel.

[83] Nagy Gusztáv — Szemere Bertalanhoz, 1848. júl. 25. OL BM rend. oszt. jel.

[84] KH 1848. júl. 27. 102. (júl. 25-én Vácott kelt tudósítás); Nel 1848. júl. 29. 98.

[85] Fogalmazványa nem ismert; Közlöny 1848. júl. 28. 229. Közli PAP, Okmánytár I. 335. A rendeletben Mészáros a maga mentségére a következőket mondja: „Mikor én Hontmegye nemzetőrségének kiindítását elrendeltem, sokkal kisebb számot vártam, és íme nagy számmal jöttek a lelkes hazafiak; igen, de hazulról csak bizonyos időre voltak lekötelezve, mit én el nem fogadhattam, mert ha semmi műtétel végét sem lehet előre megmondani, még annál kevésbé a had menetét." — Itt kívánjuk megjegyezni, hogy véleményünk szerint a honti nemzetőrök ügye is szóba került a Széchenyi által emlegetett, július 25-én reggel Kossuthnál tartott konferencián. A katonai ügyvitelhez, a mindent „túlbiztosító" intézkedésekhez szokott, de a polgári hatóságok nehézségeit nem ismerő, hibát hibára halmozó, kormányzati és politikai ügyekben járatlan hadügyminiszter körül itt kialakult hangulat tükröződik Széchenyi naplóbejegyzésén: „Mészáros ist zu bedauern! Dieser ehrliche Kerl!" KÁROLYI, Széchenyi naplója I. 358.

[86] Meg kell jegyeznünk, hogy Gömör megye eredetileg — eddigi tudomásunk szerint — nem is kapott felszólítást, hogy nemzetőreit küldje táborba. — Mindenesetre igaza volt Táncsicsnak, amikor Zemplén m. a *Munkások Újságát* betiltani kérő felirata kapcsán azt írta Kazinczy Gáborhoz intézett nyílt levelében, hogy ő nem akarja megzavarni a népet, „de meg végre az egymással homlokegyenesen ellenkező ministeriális parancsok a nemzetőrségi kiállításnál, nem hozzák-e zavarba a népet . . ." MU 1848. szept. 29. 3.

[87] A hír mindenesetre *nem* volt alaptalan; vö. SPIRA, A magyar forradalom 231. A hontiakat július 25-én várták a fővárosba: „Pesten ma hiába főztek és sütöttek a számukra" — jelentette Szemerének Nagy Gusztáv jelentése. — A nógrádiak — mint alább ez kiviláglik — augusztus 1-én akartak indulni. Július 24-én még Hont megye is azt kérdezte a HM-től, hogy saját seregüktől lemaradt vagy időben nem mozdított helységeik nemzetőreit Pestre küldjék-e, vagy a nógrádiakhoz csatolják? OL ONöHt 1848: 2175.

[88] KH 1848. aug. 2. 125.; Közlöny 1848. aug. 4. 261. Az első tervezet szerint augusztus 1-én, a második szerint augusztus 5-én indultak volna. (Érdekes, hogy amíg Borsod ellenezte a helyettesítést, itt például megengedik, hogy a 48—50 éves apa helyett 20—22 éves — önálló keresettel nem rendelkező, tehát nem kötelezett — fia menjen el.) — Megjegyzendő, hogy a 10 000 ember kiállítása már valóban „tömeges népfelkelés" lett volna, mert a megye őszi nemzetőri létszáma csak 7693 fő volt.

[89] Tudniillik, hogy 1200 főnyi *önkéntes* zászlóaljat állítsanak ki. Közlöny 1848. aug. 16. 333.

[90] „Táborok elhelyezése és száma". Óbecse, 1848 aug. 8. OL Beőthy ir. 1848.

[91] *Megjegyzések:* 1. Az irat még jelzi, hogy a tábor parancsnokságának nincs tudomása a honti és borsodi nemzetőrség, valamint a Hajdú kerületi gyalogság hollétéről (amelyeknek érkezését valószínűleg a HM már jelezte). 2. Ez a létszám részben még az első váltás (a hevesiek ekkor érkeztek), kivéve az augusztus 3—4-én leváltott csongrádiakat, békésieket és a Baranyából ide vezényelt tolnaiakat, továbbá az augusztus 8-án már esetleg leváltott csanádiakat. 3. A jobbszárnyon tehát az ókéri táborból július 17-én önkényesen hazatért tolnaiak helyett a baranyai Duna-szakaszról saját kérésére ide vezényelt új megyei zászlóalj állomásozott. 4. A kimutatásban a jobbszárnyon szerepel Bács megye nemzetőrsége is, amelynek létszámát — a vele összevontan szereplő egységek ismeretében — körülbelül 1600 főre tehetjük. Az utóbbi szám kicsinysége miatt fel kell tételeznünk, hogy a Duna menti őrláncba beosztott alakula-

tok ebben a kimutatásban nem szerepelnek. Amit igazolni látszik az is, hogy a Torontál, Temes, Krassó megyék által kiállított „határőrzők" sincsenek feltüntetve.

[92] Kertelés nélkül fogalmazza ezt meg a csongrádi nemzetőrség kiindítása körüli nehézségekről beszámoló tudósítás: „A nemzetőrség — ne csaljuk meg magunkat — nálunk nem talál olly rokonszenvre, mint kikürtölve van, annak mobilizálása pedig éppen gyűlöletes . . ." Majd általánosítva így folytatja: „Az alföldi nép a szabadságot, a nemzetőri szolgálat által, igen terhesnek érzi. Általában a robottal és a dézsmával parallizálják; sokan még annál is terhesebbnek tartják." N 1848. júl. 23. 248.

[93] Csak a többször idézett monográfiákra hivatkozunk itt. Oláh, Békésvármegye I. 219.; Hegyesi, Biharvármegye 78.; Lakatos, Arad I. 125.; Bachó, Gyöngyös 15—16. A bihariak nem akartak felpénz nélkül kiindulni; az aradiak kiverekedték — igaz, valóban önként álltak ki — a fejenként 1 pft „illetéket", amit a városi pénztárból fizettek.

[94] OL BM rend. oszt. 1848—1—362. Közli Ember, Iratok 115—116.; OL HM 1848: 4399.; OL BM rend. oszt. jel. 1848. aug. 4. és aug. 7-ről (Nagy Gusztáv illetve Hajnik Pál jelentései Szemeréhez.) Lásd még KH 1848. aug. 10. 158.; N 1848. aug. 10. 307.

[95] OL BM rend. oszt. 1848—1—342., 361., 423.

[96] OL BM eln. 1848: 684.; a megye kérte is, hogy a békésieket más megyék nemzetőrei váltsák le. Oláh, Békésvármegye I. 254—255. Az első váltásról még ezt írták a korabeli lapok: „Nem proletáriusok ezek, hanem gazdák, jómódú tehetős emberek". Oláh, Békésvármegye I. 238.; míg a helyettesítést megengedő Bihar megyei nemzetőrségről így ír Hegyesi: . . .„ezeknek jó része helyettesül fogadott szolgákból és kocsisokból állott, sok gazduramnak sehogy se fülvén a fogához a táborba szállás . . ." Hegyesi, Biharvármegye 78.

[97] A nemzetőrségi mobilizáció elleni agitáció ismert esete a kókai lelkész „halotti miséje". PmL Közgy. jkvek 1848: 5497. (aug. 11-i kisgyűlés); továbbá Pallaviczinyi [sic] Roger a borsodiakat rémítgető történetei: OL BM rend. oszt. 1848—1—451. Közli Andics, Arisztokrácia II. 128—130.

[98] Például a Hajdúböszörményben augusztus 2-án lezajlott mozgalom az egyszer elmaradt kiindítás újból való megszervezése ellen: AH 1848. aug. 16. 53. és H. Fekete Péter: Hajdúböszörmény részvétele a szabadságharcban. Hajdúböszörmény 1948. 33—34. Hasonló eset volt augusztus 3-án a kiindulás ellen eleve tiltakozó gyöngyösiek visszatérése Szolnokról, mert ott az egriek és a debreceni honvédek minden helyet elfoglaltak; Sebők, Gyöngyös 266. — A tábori élet problémáira jó fényt vet Batthyány augusztus 11-én Szentkirályi Móric kormánybiztoshoz intézett levelének melléklete, amelyben a jászkunokat (és az aradi tüzéreket) megdicsérve, engedelmességre szólítja fel a táborban tartózkodó nemzetőröket. Közlöny 1848. aug. 12. 311. Közli Pap, Okmánytár I. 367.; Herendi, Jászkun-kerületek 45—46.

[99] Igaz, annak leteltével, augusztus 29-én — beleértve tudniillik az egy hétig tartó utat — a királyi biztosi megbízatásáról egyidejűleg lemondó Szentkirályi vezetésével hazatértek — nem törődve a stratégiai megfontolásokkal. OL BM eln. 1848: 786., 808.; *B* 1885. 53. sz.

[100] Pest megye ugyan 4 hétre vállalta a mobilizációt, de a nagykőrösiek — az aratási időszakra hivatkozva — 3 hetes váltást kértek: OL ONöHt 1848: 1574.; Galgóczi Károly: Nagy-Kőrös város monographiája. Budapest 1896. 206. — Pest megye második váltása ugyancsak 4 hétre ment táborba augusztus 8-án. KH 1848. aug. 4. 135.; MT 1848. aug. 29. 575.; *B* 1885. 53. sz. — Az esetleges meghosszabbításra: OL HNI 1848: 797.; a néhány napot késő váltásra: OL ONöHt 1848: 3230.

[101] OL BM rend. oszt. 1848—16—67.

[102] Vö. 33. jegyzet.

[103] Egy elveszett irat iktatókönyvi bejegyzésének tanúsága szerint Mészáros Lázár megkísérelte a miniszterelnököt rávenni — panaszt téve Csanád és Csongrád 14—14 napos kiindítására —, hogy a déli táborba vonult nemzetőrséget tartsák ott „a harcz bevégeztéig", de Batthyány ezzel a tervvel nem értett egyet. Viszont intézkedett megfelelő új rendelet kiadásáról. OL HNI ir. ikt. kve 1848: 710. — Egyetlen *leváltási tilalmat* ismerünk: augusztus 2-án a hadügyminiszter megtiltotta a hajdú (lovas?) nemzetőrség váltását, mert „a jelen veszélyes helyzetben tanult sereget tanulatlannal felváltani nem lehet". OL HM/k 1848: 1702.

[104] Kézirata nem ismert; Közlöny 1848. aug. 3. 255.

[105] Például a Pest megyei második váltás kiskőrösi tábora emiatt majdnem feloszlott; OL HNI 1848: 797.; PmL Közgy. ir. 1848: 5496.

[106] Pest megye előbb idézett reklamációjára augusztus 14-én — vagyis az *önkéntes* nemzetőri mobilizációról megjelent végleges rendelkezés másnapján — Batthyány azt válaszolta, hogy az előző napi rendelet problémáikat megoldja. OL HNI 1848: 797.

[107] Bár az ilyen jellegű panaszok a helyi hatóságokhoz tartoztak, a sérelmezők a biztonság kedvéért a minisztériumhoz (miniszterelnökhöz, Nemzetőrségi Haditanácshoz; ritkábban a had- vagy a belügyminiszterhez) terjesztették fel panaszaikat. Mivel azonban ezekben az ügyekben a megyék (városok) voltak az illetékesek, az iratokat — gyakran csak hátirattal, néha külön levél kíséretében — a Haditanács nekik küldte vissza. Ezzel a sérelem kivizsgálása tulajdonképpen az azt elkövető megyebizottmány, illetőleg szolgabíró kezébe került. — Így a panaszoknak rendszerint nem sok nyoma maradt a minisztérium levéltárában, főleg, mivel a Nemzetőrségi Haditanács iratsorozata hiányos, iktatókönyve pedig elveszett. — A fővárosban található megyei levéltárak iratai közül például a következők foglalkoznak ilyen problémákkal: PmL. Közgy. jkvek 1848: 4983., 5581.; NmL. Bizottm. ir. 1848: 1181., 1304. A szeremlei (Pest megye) zsellérek panaszára: OL HM 1848: 5745.

[108] Közlöny 1848. jún. 22. 53. és megismételve: aug. 7. 281.

[109] Közlöny 1848. júl. 6. 105.

[110] Rosos István veszprémi alispán jelentése a belügyminiszternek, 1848. jún. 18. OL BM rend. oszt. 1848—16—18. — A vezető megyei tisztviselők táborba szállására kezdetben szükség is volt, mert a nemzetőrség gyakran megfelelő katonai képzettségű vezető (őrnagy és zászlóaljparancsnok) nélkül vonult táborba, mivel azt még nem nevezték ki. Lásd Batthyány június 26-án kelt, ezzel kapcsolatos rendeletét: OL HNI 1848: 565.; Közlöny 1848. jún. 27. 69.

[111] Nyilván csak így lehetett volna a tervezett 10 000 embert kiállítani. Szemere Bertalan július 23-án kelt rendeletében csak a tisztikar felének engedte meg az eltávozást: OL BM eln. 1848: 606. — Mindenesetre valótlanság SALAMON, A közös ügyek 42. állítása: „A vármegye sok esetben mindenestől nomád lett. Nem maradt otthon se tisztviselő, se tanító, se pap." — A problémát ismerte a nagy francia forradalom is. A lázadó Vendée hatóságai által mobilizált parasztok csak akkor voltak hajlandók lakhelyüket elhagyni, ha jegyzőik és tanítóik is velük mennek. TILLY, CHARLES: The Vendée. A Sociological Analysis of the Counterrevolution of 1793. Cambridge 1964. 309—310.

[112] Nemzetőrségi Haditanács — Nógrád és Hont megyéknek, 1848. júl. 24. OL ONöHt 1848: 1988. — Borsod megye eleve olyan határozatot hozott, hogy a 3000 főnyi nemzetőrsereg kiállítása érdekében tartott sorshúzáskor a lelkészek és papok kivételt jelentenek: KH 1848. aug. 5. 140.

[113] *Pápa:* OL ONöHt 1848: 1282.; *Vác:* OL ONöHt 1848: 2260.

[114] Szemere Bertalan — Veszprém megyének, 1848. júl. 1. (gr. Amade Dominika kérelme kapcsán) OL BM rend. oszt. 1848—16—22. — A Festeticsek hasonló problémáira: ANDICS, Arisztokrácia II. 103—104.

[115] Batthyány — Kossuthhoz, 1848. júl. 4. OL HNI 1848: 614.

[116] Kossuth — Batthyánynak, 1848. júl. 7. OL HNI 1848: 636. Közli KLÖM XII. 400—410. Kossuth befejezésül azt javasolja, hogy ha a felmentés nem is lehetséges, legalább ne minden gazdatisztet vigyenek el, hanem csak a felét.

[117] OL HNI 1848: 636. (uo. az érdekelt Veszprém megyének szóló válasz); Közlöny 1848. júl. 11. 130. — Mészáros nem foglalt állást Kossuthnak a XXII. tc. 1. §-ára vonatkozó javaslata mellett, de így fogalmaztatott: „a nemzetőrségi szolgálatra kötelező kellékkel bíró gazdatisztek . . .", ami megengedi a rendeletnek a Kossuth által ajánlott szempont szerinti értelmezését.

[118] *Pest m.:* OL ONöHt 1848: 1612.; PmL. Közgy. ir. 1848: 4982.; *Zala m.:* OL ONöHt 1848: 1619. (Mindkét levél július 17-én kelt; idézett rész Pest megyének adott válasz befejezése.)

[119] OL ONöHt 1848: 1870. (júl. 22.)

[120] A Nemzetőrségi Haditanács — Heves megyének (Eördögh Ferenc tiszaföldvári kasznár ügyében), 1848. júl. 23. OL ONöHt 1848: 1943. — A Haditanács ez ügyben kelt nyílt levele Tiszaföldvárnak: OL ONöHt 1848: 1935.

[121] „A törvényhozás most együtt van — hangzik a levél —, csupán a törvényhozó testületnek van joga a fennálló törvényeken változtatásokat tenni; a nemzeti őrseregi tanácsnak igénytelen véleménye ezen minister uraknál s több helyhatóságoknál minden oldalról megpendített tárgyat a törvényhozás elébe hozni; csak így lehet a minden

oldalról mutatkozó kifogásoknak elejét" (ti. venni). OL BM rend. oszt. 1848—16—44.; OL ONöHt 1848: 1566.

[122] OL ONöHt 1848: 3009. (Külzetén: „érk. júl. 29." — de ez nyilván az iktatás napja). Közli HK 1956. 3—4. sz. 352—355. — Azt a feltételezést, hogy a javaslat Szemere Bertalan utasítására készült, valószínűsíti a 9. §-hoz ajánlott kiegészítés: „Ugyan ezen §-ban hol ez áll: hogy a hatóságok az alakult nemzet őrségekre, és a megválasztott tisztekre vonatkozó jelentéseiket a honvédelmi ministernek küldjék be, ez megváltoztassék, és mivel a nemzeti őrsereg a belügyminister tárczájához tartozik, a jelentések tehát ugyan csak ő neki lennének megküldendők."

[123] Közlöny 1848. júl. 27. 223. Ugyanilyen szellemben kelt Mészáros Lázárnak, szintén a miniszterelnök nevében Szentes városának intézett levele, amelyet a nemzetőri mobilizáció kapcsán ott elkövetett visszaélések tettek szükségessé: „Irány adásul meg jegyzem a következőket. Lelkészeket, orvosokat, gyógyszerészeket, álladalmi, só, pósta, uradalmi tiszteket és hivatalnokokat s.a.t.; egyátaljába oly személyeket, mellyek az öszves népesség szolgálatában hivataloskodnak, csak annyi számban lehet kiindítani, hogy hivataluk vagy nyilvános kötelességük folytatása akadályt ne szenvedjen- mert ez által a hazára — a rendes igazgatás meg akadván — nagyobb kár mint haszon háramlana." OL ONöHt 1848: 2079.; CsomL Szentes v. lt. Közgy. ir. 1848: 1949. — Szemere már július 13-án azt ajánlotta Csányinak, hogy a nélkülözhetetlen tisztviselőket fel kell menteni a kiindulástól. OL BM rend. oszt. 1848—16—40.

[124] Nógrád megye önkényességére: OL HM/k 1848: 1634.; NmL Bizottmányi ir. 1848: 3208.; a törökszentmiklósi postamester táborba kényszerítésére: OL ONöHt 1848: 3208.

[125] A miniszterelnök hadügyi és nemzetőri iratai között csak július 25. és augusztus 3. között találjuk nyomát, hogy „az 1848. évi XXII. tc.-re vonatkozó módosítások még a mostani nemzetgyűlés elébe fognak terjesztetni". OL HNI ir. ikt. kve 1848: 716., 722., 733.

[126] A rendeletet Kiss Károly őrnagy fogalmazta. OL ONöHt 1848: 3672.; Közlöny 1848. szept. 18. 511. — Figyelemre méltó a bevezetés indokolása, amely szerint az általánosságban rendelkező XXII. tc. „szabad tért nyitott a jövendő törvényhozásnak a nemzetőrseregi ügyben részletesen és kimerítőleg rendelkezni".

[127] A rendelet a városokban polgármester és főbíró mellett a főkapitányt is felmentette; Baldacci válasza Láng Ignác pesti főkapitánynak, 1848. szept. 20. OL ONöHt 1848: 3889.; FL Pesti Közig. 1848: 199.

[128] A rendelet megismétli Baldacci már említett rendelkezését, hogy lovas nemzetőr csak az lehet, aki megfelelő felszerszámozott lovat tud állítani és annak tartásáról is gondoskodik. Deák május elején az osztatlan telken gazdálkodó családokkal kapcsolatban adott Gömörnek utasítást. — A rendelet visszhangjára: Nőr 1848. szept. 24. 203. h. — Megszegésére: a Nemzetőrségi Haditanács — Debrecennek, 1848. szept. 22. OL ONöHt 1848: 4017.

[129] OL BM rend. oszt. 1848—16—30. (júl. 4.)

[130] OL ONöHt 1848: 2079.; CsomL Szentes v. lt. Közgy. ir. 1848: 1949. Az iratból világos, hogy *csak nemzetőr* lehet helyettes. Erre még: OL HNI ir. ikt. kve 1848: 705.; Mészáros Lázár — Esztergom városának, 1848. aug. 14. EmL Esztergom v. lt. Közgy. ir. 1848: 2/192. A honti helyettesállításra: WALDAPFEL, Levelestár I. 380.

[131] Földváry Lajos, a pesti 3. nemzetőri zászlóalj őrnagyának felhívása, 1848. júl. 13. KH 1848. júl. 17. 64. — A fővárosi nemzetőrség a csökkent létszámú helyőrség feladatát látta el. De más akadálya is volt kiindításának. Kiss Miklós, a budai nemzetőrség egyik zászlóaljának őrnagya jelentette július 13-án, hogy zászlóalját bajos, illetve veszélyes volna kiindítani, mivel 2 százada hivatalnokokból, 4 pedig szerbekből áll. OL ONöHt 1848: 1812.

[132] Közlöny 1848. júl. 25. 207. Batthyánynak egyetlen kikötése volt: szerezzék meg előre hivatali elöljáróik, osztályfőnökeik beleegyezését.

[133] OL PM eln. 1848: 1579., 1629. Közli KLÖM XII. 630., 676—677. — A minisztériumi tisztviselők várható jelentkezéséről: KH 1848. júl. 17. 64.

[134] Kovách György ezredes, a pest-budai nemzetőrség főparancsnoka Pest városának, 1848. aug. 2. FL Pesti Közig. 1848: 42.; PH 1848. aug. 6. 740.; N 1848. aug. 4. 287.

[135] *Csongrád:* OL ONöHt 1848: 2962.; *Heves:* Közlöny 1848. aug. 16. 332.; *Pest:* PmL Közgy. jkvek 1848: 5264.; OL ONöHt 1848: 3033.

[136] *Jászkunok:* OL ONöHt 1848: 3033.; *Hajdú kerület:* OL ONöHt 1848: 2371.

[137] OL BM eln. 1848: 344.; WALDAPFEL, Levelestár I. 296.

[138] MT 1848. aug. 28. 571. — A kaszával, csákánnyal ellátott, Ókéren táborozó nemzetőrökre: VASVÁRY, A kecskeméti nemzetőrök. 587.

[139] *Borsod:* OL ONöHt 1848: 2111.; *Nógrád:* OL ONöHt 1848: 2136.

[140] Hajnik Pál — Szemere Bertalanhoz, 1848. aug. 12. OL BM rend. oszt. jel.; Közlöny 1848. aug. 16. 333. — Korábbi szállítmány a déli táborba: OL HM/k 1848: 735.

[141] Meg is írta a torontáli alispán, hogy miként lehessen rájuk számítani a többnyire puskákkal ellátott szerbekkel szemben: OL BM eln. 1848: 684.

[142] Karátsonyi László — Batthyány Lajoshoz, 1848. júl. 20. OL ONöHt 1848: 3011. Így talán érthető is a békésiek tiltakozása, hogy ők csak Makóra — s nem Becskerekre készültek.

[143] OL ONöHt 1848: 2897. (A maradékot a hajdúknak küldték, Nánásra); a jászkunok azután annyira ragaszkodtak az új, szuronyos és lőkupakos fegyverekhez, hogy amikor augusztus végén hazavonultak, magukkal vitték. Forster Ernő őrnagy jelentése a Haditanácsnak, 1848. szept. 2. OL ONöHt 1848: 3397.

[144] OL ONöHt 1848: 2897., 2931.

[145] OL ONöHt 1848: 3015.

[146] OL HM 1848: 5575.; OL ONöHt 1848: 3026.

[147] OL ONöHt 1848: 3033.; a kis lőszer fejadag annál meghökkentőbb, mert az 1000 fegyverrel egyidejűleg 120 000 lőkupakot is küldtek, OL ONöHt 1848: 2931.

[148] VASVÁRY, A kecskeméti nemzetőrök. 589. — Ez utóbbi két esetet azonban már valószínűleg Bechtold főparancsnok számlájára kell írnunk.

[149] KH 1848. aug. 20. 200.

[150] Baldacci elrendelte, hogy 1 fő- és 6 alorvos szükséges zászlóaljanként, de egyelőre csak a kiinduló egységeket kell a teljes orvosi személyzettel ellátni. Közlöny 1848. júl. 10. 123.

[151] Miniszterelnöki rendelet, 1848. júl. 17. (kézirata nem ismert) Közlöny 1848. júl. 18. 169.; megismételve: júl. 21. 183.

[152] Batthyány rendelete, 1848. aug. 3. OL HNI ir. ikt. kve 1848: 723.; Közlöny 1848. aug. 4. 261. Egyébként a rendelkezés inkább elővigyázatból, mintsem a probléma gyakoriságából fakadt. Ilyen jellegű intézkedés a Bihar megyei nemzetőrség esetében: OL HNI 1848: 662.

[153] Közlöny 1848. aug. 7. 281.

[154] OL HNI 1848: 595.

[155] Batthyány Lajos — Csányi Lászlóhoz, 1848. júl. 1. OL HNI 1848: 595. — Érdekes, hogy Csányi ez ügyben egyidejűleg írt a belügyminiszternek is, aki július 13-i dátummal azt a választ adta, hogy a kimozdított nemzetőrtisztek (a XXII. tc. 13. §-a értelmében) a *rendes katonaság* tiszti fizetését kapják. OL BM rend. oszt. 1848—16—40.

[156] Századonként 1 százados, 1 fő- és 2 alhadnagy volt ez a keret; Közlöny 1848. júl. 31. 241. — Persze a kérdés ezzel sem oldódott meg, hiszen a századok létszáma 60—80 és 300—400 fő között váltakozott, és így a sok kis századdal rendszerint a szükségesnél több tiszt tartózkodott a táborban. Csányi jelentése Mészároshoz, 1848. júl. 1. OL HM/b 1848: 3027.

[157] OL ONöHt 1848: 2918.; 3400., 4078.

[158] Az április 10-én Vas, illetve szükség esetén Zala, Veszprém és Somogy megyékbe kiküldött Csányi kezdeti tevékenységére és a következőkre: BARTA, Kossuth és Csányi 605—635.

[159] Szemere saját kezű fogalmazása Kossuth kiegészítéseivel: OL BM eln. 1848: 213. Közli: Szemelvények II. 13—14.

[160] „Ezek szerint mint teljes hatalmú királyi biztos kiküldetvén s a nemzetőrség, a sorkatonaság hatósága alá rendeltetvén" — szól a rendelet. Mészáros Lázár, aki egyedül intézkedhetett a kimozdított nemzetőrség felett, június 21-én ugyancsak Csányira ruházta a Dráva-vonalra kiindított nemzetőrséggel való rendelkezést azzal, hogy a katonai elhelyezés Ottinger vezérőrnagy feladata. OL Csányi ir. Miniszterek levelei, HM 17. — Ennek gyakorlati alkalmazására jó példa a hadügyminiszter július 23—24-én kelt utasítása, amely sorezredi és nemzetőri egységeket rendel a Drávától sürgősen a verbászi táborba. A sorezredi zászlóaljakról Ottinger önállóan és haladéktalanul intézkedik, majd ezt jelentve, egyidejűleg javaslatot tesz Csányinak a szerinte kiindítható nemzetőrségre. OL Csányi ir. HM 35., 41. — Mindenesetre ezek a rendele-

tek korábban keltek, mint azt Kossuthnak tulajdonítva Spira, A magyar forradalom 200. írja.

[161] A nemzetőrség tartaléksereg jellegét emeli ki Kossuth is Pázmándy Dénesnek írott június 7-i levelében: Deák, Levelek 127.; KLÖM XII. 237.

[162] Sztankó Soma, a miniszterelnök nemzetőrségi titkára — Csányi Lászlóhoz, 1848. máj. 31. OL Csányi ir. Meln. 2.; Barta, Kossuth és Csányi 609—610.

[163] Mészáros Lázár — Csányi Lászlóhoz, 1848. jún. 10. OL Csányi ir. HM 9. (A külzetén levő feljegyzés szerint de. 10-kor kézbesítették.)

[164] Csányi június 10-én utazott el Pestről. Volt azonban ideje Széchenyi társaságában — mint ezt a Napló tanúsítja — megtekinteni a fegyvergyárat. Így a személyes megbeszélés elmaradása Mészáros Lázáron múlhatott, mint bizonyítani látszik ezt utóbbinak aznap, Kossuthhoz intézett saját kezű levele: Csányi ir. HM 6.

[165] OL Csányi ir. HM 10. (jún. 13.)

[166] OL BM 1848: 3613. Ez az irat jelenti be az érintett megyéknek Csányi új megbízatását. (Külzetén levő feljegyzés szerint a déli megyéknek szóló változatát június 11-én sürgönnyel küldték el, ez utóbbi pedig csak június 15-én került expediálásra.) — A Csányinak küldött példány: OL Csányi ir. BM 14.

[167] Már ti. Vas, Zala, Somogy, Tolna és Baranya megyéket. Vö. 13—14. jegyzet. Az idézett OL BM 1848: 3649. rendelet Tolnának szóló példánya: OL 1848/49-es nyomt.

[168] És talán abból is, hogy Mészáros már ekkor Tolna és Baranya nemzetőrségét a verbászi táborba szánta. Ezt látszik bizonyítani, hogy az idézett levél az eddig nem emlegetett Veszprém megyét is kárpótlásul Csányihoz sorolja, valamint a Dunántúlon szerveződő honvédzászlóaljakat is — ami később némi zavarra adott okot.

[169] OL Csányi ir. HM 19. — A sorkatonasággal kapcsolatos problémák — miként a déli táboroknál — itt sem tartoznak jelenlegi vizsgálódásunk körébe.

[170] Batthyány Lajos — Csányi Lászlóhoz, 1848. jún. 24. OL Csányi ir. Meln. 8.

[171] OL BM eln. 1848: 471.

[172] 1848. júl. 1-i dátummal közli KH 1848. júl. 8. 27.; Schmiddeg Kálmán levele: PH 1848. júl. 4. 617.

[173] Csányi László — Szemere Bertalanhoz, 1848. júl. 8. OL BM eln. 1848: 545.

[174] Csányi László — Szemere Bertalanhoz, 1848. júl. 15. OL BM eln. 1848: 597. — A létszám nem látszik pontosnak, illetve a nem említett Somogy megyével 27—28 000 főre tehető.

[175] A zalai és somogyi szakaszra Zichy László gróf és Batthyány Károly gróf kinevezésére: OL Nádori min. 1848: 1755.; Közlöny 1848. júl. 14. 145.

[176] OL Csányi ir. Megyék levelezése, Tolna m. levelei 1, 4, 5. sz.

[177] Uo. Tolna m. levelei 5, 6, 7. sz. OL ONöHt 1848: 1449.; OL BM országl. oszt. 1848—10—83.; Közlöny 1848. júl. 13. 142.

[178] Tulajdonképpen a bátai és batinai révet, illetve a Báta—Baja és Batina—Bezdán—Zombor útvonalat biztosították. A tolnaiak közelben maradásában valószínűleg a főispán kérése is nagy szerepet játszott. Sztankovánszky Imre — Csányi Lászlóhoz, 1848. jún. 16. OL Csányi ir. Tolna m. levelei 1. sz. Lásd erről Csányi — Szemeréhez, 1848. jún. 26. OL BM eln. 1848: 471.

[179] Gróf Viczay őrnagy és tiszttársai — Csányihoz, Batina, 1848. júl. 21. OL Csányi ir. Tolna m. levelei 9. sz. (továbbiakra uo. 10—11. sz.) A megye július 27-i bizottmányi üléséről, ahol ezt tárgyalták: Közlöny 1848. aug. 9. 293—294.

[180] Közlöny 1848. aug. 7. 284. és aug. 14. 324. — A harmadik, szeptember 3-án esedékes váltásra: TmL Közgy. jkvek 1848: 2349.

[181] A június 12-i bizottmányi ülés jegyzőkönyve: OL Csányi ir. Baranya m. levelei 1. sz. — A határozatok kimondják, hogy a Drávához vonuló nemzetőrség a honvédek napidíját fogja kapni, ami megfelel a Szemere június 2-án kelt kinevező iratában (Vö. 159. jegyzet) foglaltaknak. Ennek ellenére ez június végén megint probléma volt. OL Csányi ir. HM 4., 5. sz.

[182] OL Csányi ir. Baranya m. levelei 3. sz. A június 22-én kelt jelentés azt is közli, hogy a kiindulóknak csak harmadát szerelik fel táborozásra, mert remélik, hogy a többinek nem kell „tanyáznia".

[183] OL Csányi ir. Baranya m. levelei 2., 8. sz.

[184] Az eredeti elhelyezési tervre (amely természetesen állandóan változott): Majthényi első alispán jelentését Csányihoz, 1848. jún. 27. OL Csányi ir. Baranya m. levelei 4. sz.

[185] Perczel Imre alispán — Csányi Lászlóhoz, 1848. júl. 21. OL Csányi ir. Baranya m. levelei 20. sz.

[186] A 90. sz. jegyzetben idézett kimutatás — más ismert adatokkal egybevetve — kétségtelenül hiteles. Így a baranyai 3000 nemzetőr augusztus 8. előtt történt megérkezését is fel kell tételeznünk. Ugyanakkor a megyének Csányival való levelezése szerint a július 31-én kelt engedély alapján augusztus 6-ra tervezték az indulást, de az augusztus 9-re tolódott, és így csak augusztus 12-re érkeztek Verbászra. OL Csányi ir. Baranya m. levelei 18., 22., 26. sz. — Így valószínű, hogy ez a sereg már az újabb — Baranyában a második — váltás volt.

[187] Főleg azóta, amióta a Dunán is átszállították — szól a jelentés. Perczel Imre — Szemere Bertalanhoz, 1848. aug. 13. OL BM rend. oszt. 1848—1—440.; a lényeges részeket közli EMBER, Iratok 84.

[188] Cseby József szolgabíró jelentése, Perczel Imre id. tudósítása mellett. Közli EMBER, Iratok 84—85. — Nagyon szemléletesen mutatja be ez a jelentés a felszabadult, elégedetlen, a fegyveres nemzetőri szolgálat révén megnövekedett öntudatú parasztság egyre határozottabb fellépését: „Ezen s több ily nemű panaszok, zúgolódások, eddig magok közt vagy hátam megett dörmögve adattak elő. Már most fel emelt fővel, nyersen, elhatározottan peregnek a nyelvek."

[189] Perczel Imre — Csányi Lászlónak, 1848. aug. 15. OL Csányi ir. Baranya m. levelei 29. sz.

[190] A június 24-i megyebizottmányi ülés jegyzőkönyve; OL Csányi ir. Veszprém m. levelei 11. sz. — Érdekessége a határozatnak, hogy a tisztviselők, lelkészek és gazdatisztek számára sem adnak a sorshúzás alól felmentést; KH 1848. júl. 7. 23.

[191] A június 30-i megyebizottmányi ülés jegyzőkönyve; OL Csányi ir. Veszprém m. levelei 7. sz.

[192] Veszprém megye — Csányi Lászlóhoz, 1848. júl. 3. OL Csányi ir. Veszprém m. levelei 7. sz.; OL BM eln. 1848: 536.

[193] Egy tudósítás szerint Pápa városában, „nagy elégületlenséget és keserű kifakadásokat okozott a qualificatio nélküli sorshúzás", amely által „több családapa kényszerítetett mesterségét pangásnak, családját éhségnek odahagyni". H 1848. júl. 11. 20. — A váltásnál ugyanez, tudniillik a szegénysorsúak kiindítása ismétlődött, — most a helyettesállítás révén. Mint Sellyéről írták: „a pápai sorsot húzott őrség helyettesei . . . sem a moralis, sem azon anyagi qualificatioval nem bírnak, mellyeket magoknál a helyettesítőknél a törvény szükségesített . . ." Közlöny 1848. aug. 16. 332.

[194] KH 1848. júl. 15. 57.

[195] Perczel Imre — Csányi Lászlóhoz, 1848. júl. 12. OL Csányi ir. Baranya m. 6. — A jelek szerint Pécsett is maradtak; OL Csányi ir. Baranya m. levelei 22. sz.

[196] Havranek Lajos őrnagy — Csányi Lászlóhoz, 1848. júl. 15—16. OL Csányi ir. Veszprém m. levelei 12., 13. — A részletes elhelyezésére: uo. 9., 14. irat.

[197] Bezerédy Kristóf őrnagy — Csányi Lászlóhoz, 1848. júl. 22. OL Csányi ir. Veszprém m. levelei 17. sz. Mindkét zászlóalj gyalog vonult, ezért tartott közel két hétig az út. Közlöny 1848. júl. 29. 233—234.

[198] OL Csányi ir. Baranya m. 21.; TAS, Baranya vármegye 29—30.

[199] Perczel Imre — Csányi Lászlóhoz, 1848. júl. 15. OL Csányi ir. Baranya m. levelei 11. sz.

[200] Bezerédy Kristóf őrnagy — Csányi Lászlóhoz, Sellye, 1848. júl. 27. és Havranek Lajos őrnagy — Csányi Lászlóhoz, Vajszló, 1848. júl. 28. OL Csányi ir. Veszprém m. levelei 18. sz. A „közszájon forgó biztosíték" Rosos István veszprémi alispán június végén Csányihoz intézett magánlevelében is előkerül, amikor céloz arra, hogy a megyében „az a hiedelem", hogy a kiindulókat négy hét után váltják le. OL Csányi ir. Veszprém m. levelei 8. sz. (dátum nélkül.)

[201] A július 31-i megyebizottmányi ülés jegyzőkönyve; OL Csányi ir. Veszprém m. levelei 19. sz.

[202] OL Csányi ir. Veszprém m. levelei 20., 26. sz. Az oda- és visszavonulás tervezetére: uo. 22., 36. sz. Az augusztus 2-i megyebizottmány határozatot hozott, hogy a megye nemzetőrségének harmadik harmadát szeptember 7-re állítják ki és küldik a Drávához. Uo. Veszprém m. levelei 20. sz.

[203] Esterházy Károly és Havranek Lajos őrnagyok zászlóaljainak pontos elhelyezésére: OL Csányi ir. Veszprém m. levelei 27—28. sz.

[204] Mérey József alispán — Csányi Lászlóhoz, Kaposvár, 1848. jún. 18. OL Csány ir. Somogy m. levelei 2. sz.

[205] Hogy ti. nem tilos 3000 nemzetőrnél többet kiállítani. Ő csak azt írta: legalább 3000 embert állítsanak a Drávához. Szemere Bertalan — Csányi Lászlóhoz, 1848. jún. 22. OL Csányi ir. BM 16.

[206] Mérey József — Csányi Lászlóhoz, 1848. jún. 21., 25. OL Csányi ir. Somogy m. levelei 4.,7. sz.

[207] Mérey József — Csányi Lászlóhoz, 1848. jún. 26. OL Csányi ir. Somogy m. levelei 3. sz.

[208] Uo. Somogy m. levelei 17. sz.

[209] Elhelyezési körletek és létszámkimutatás: OL Csányi ir. Somogy m. levelei 43. sz.

[210] Az első váltásra: a július 12-i fiókbizottmányi ülés jegyzőkönyve; OL Csányi ir. Somogy m. levelei 17. sz.; a másodikra: Zichy László őrnagy — Csányi Lászlóhoz, 1848. aug. 4—5. uo. Somogy m. levelei 29—30. sz. irat. (Utóbbiból az is kiderül, hogy a Berzence—Babocsa vonal eddig üresen állott.) — Palocsay Jakab és Zichy László őrnagyok aug. 14-én kelt kimutatásai: Uo. Somogy m. levelei 39. sz.

[211] Mindkét ülésre: Uo. Somogy m. levelei 27. sz.

[212] SmL Megyei fiókbizottm. ir. 1848. Ált. ügyek, 32. sz.

[213] Az áll. bizottmány június 17-i ülésének jegyzőkönyve: OL Csányi ir. Zala m. levelei 28. sz.; Csányi jelentésére: OL BM eln. 1848: 409.

[214] Amelyhez a megye adja a zöld posztóból készült, piros-fehér zsinóros, bőrellenzős egyensapkát — szólt a határozat.

[215] Sármás, Szepetnek, Kollátszeg, Fityeháza stb. helységekről van szó. Sümeghy Ferenc főszolgabíró — Csányi Lászlónak, 1848. jún. 21. OL Csányi ir. Zala m. levelei 29. sz.

[216] Horváth Vilmos másodalispán — Csányi Lászlóhoz, 1848. jún. 22—23. OL Csányi ir. Zala m. levelei 33., 34. sz. (Söjtör, Pusztaszentlászló és Magyarád helységekről van szó, ahol szervezett ellenállás jelentkezett.); Novák, Zala vármegye 16—17.

[217] Horváth Vilmos — Csányi Lászlóhoz, 1848. jún. 24. OL Csányi ir. Zala m. levelei 35. sz. Idézi Ember, Iratok 64.

[218] Csillagh Lajos — Csányi Lászlóhoz, 1848. jún. 24. OL Csányi ir. Zala m. levelei 22. sz. Egy részét idézi Ember, Iratok 64—65. — Így érthetjük meg, hogy Csányi kitétele, amely szerint az „értelmesebb néposztály" kezdetben húzódozott a nemzetőrségtől, mert „Dózsa háborútól tartott" (OL ONöHt 1848: 3111.), az ilyen jelenségekre és a nemzetőrség mobilizációjára, nem általában annak szervezésére vonatkozott.

[219] Ember, Iratok 65—68. közölt vizsgálati jegyzőkönyve, amelyből a mozgalom szervezettsége és az is kiviláglik, hogy az izgalmak és a bizalmatlanság okozója a korábbi legelőelkülönözés megoldatlan problémái voltak.

[220] OL Csányi ir. Zala m. levelei 37., 38., 74. sz.; PH 1848. júl. 16. 661. Utóbbi kiemeli a kapornaki járás egyenruhás nemzetőrségét (l. még a Nőr aug. 6-i és a KH aug. 10-i azonos tudósítását): kék ing, kék gatya, pörge kalap, nemzeti szín tollal. (Vagyis a határozat nem szó szerint került végrehajtásra.) Az „egyenruházat" nem kis kiadást jelentett. Warga Lajos — Csányi Lászlóhoz, 1848. aug. 1. OL Csányi ir. Zala m. levelei 68. sz.

[221] Az elhelyezés részleteire OL Csányi ir. Zala m. levelei 37., 38., 65., 74., 75. sz. A Dráván túli, de Zalához tartozó Légrád védelmét nem szervezték meg; Csáktornyán is csak huszárok voltak, nemzetőrséget ide sem vezényeltek.

[222] Zala m. bizottmánya — Csányi Lászlóhoz, 1848. júl. 16. OL Csányi ir. Zala m. levelei 52. sz.

[223] Uo. Zala m. levelei 61., 76., 78. sz. PH 1848. aug. 25. 797.

[224] Vidos József — Batthyány Lajosnak, 1848. jún. 23. OL HNI 1848: 561. — Zarka Sándor — Csányi Lászlónak, 1848. jún. 28. azt is elismeri, hogy azért döntöttek az önkéntesek állítása mellett, mert a 3000 „katonát" csak nemzetőrökből kiállítani, igen nehéz feladatnak tartották. OL Csányi ir. Vas m. levelei 9. sz.

[225] Csányi László — Széll József vasi alispánhoz, 1848. jún. 26. Közli Budapesti Hírlap 1887. ápr. 22. 9.

[226] Részben nemzetőrök, részben katonai szolgálatra alkalmas egyének, jelenti Zarka Sándor alispán Csányinak, 1848. jún. 28. OL Csányi ir. Vas m. levelei 9. sz. —

A megyebizottmány azonban kertelés nélkül megírta június 27-én a belügyminiszternek, hogy a jelentkezettek „nagy részben nem nemzetőrök, szolgák", valamint szép számmal megyei tisztviselők. OL BM eln. 1848. 530. — A toborzás költségeit önkéntes adakozásokból fedezte a megye: OL BM rend. oszt. 1848—16—19.

[227] Zarka Sándor — Csányi Lászlóhoz, 1848. jún. 28. OL Csányi ir. Vas m. levelei 9. A levél leszögezi, hogy az *egész* nemzetőrség nem mobilizálható, mert a vagyonosok eltávozásával a „tellyes kitöréstől" lehet tartani. Joggal gyaníthatjuk, hogy a toborzás mellett elsősorban ez szólt, és nem az összeírások hiányossága. A toborzás, illetve a sorshúzás (?) kérdéseire PH 1848. júl. 6. 625., júl. 11. 641. — Szemere július 7-én (elkésve) nem ajánlotta a toborzás beszüntetését: OL BM eln. 1848:530.

[228] OL BM eln. 1848:530.; OL BM rend. oszt. 1848—1—204.; OL ONöHt 1848:1333.; OL Csányi ir. Vas m. levelei 9. sz. (A veszprémi hasonló problémákra: OL BM eln. 1848: 536.)

[229] OL Csányi ir. Vas m. levelei 13. sz. OL BM rend. oszt. 1848—1—454. — Vidos megbízatására OL ONöHt 1848:1716.

[230] Zarka Sándor alispán — Csányi Lászlóhoz, 1848. júl. 2. OL Csányi ir. Vas m. levelei 8. sz. (A katonaságot Rohoncra és Szentgotthárdra kérték.)

[231] OL Csányi ir. Vas m. levelei 8., 12., 13. sz.

[232] Az elhelyezés csak megközelítőleg állapítható meg. Uo. Vas m. levelei 21., 24. sz. A vasiak „főhadiszállása" Iharosberényben volt. Vörös, Edvi Illés Pál emlékiratai. 216.

[233] Csányi László — Szemere Bertalanhoz, 1848. júl. 1. OL BM eln. 1848: 637.

[234] Simon Nep. János első alispán — Csányi Lászlóhoz, 1848. jún. 29. OL Csányi ir. Sopron m. levelei 6. sz.

[235] A többire szükségük van — jelentették Csányinak —, hogy a megye „az ausztriai határszéli proletariatusok ellen szükség esetiben magát védhesse". Csányi László — Szemere Bertalanhoz, 1848. júl. 20. OL BM eln. 1848: 631.

[236] Megyebizottmány jelentése — Csányihoz, 1848. aug. 7. OL Csányi ir. Sopron m. levelei 8. sz.

[237] Megyebizottmány jelentése — Csányihoz, 1848. aug. 25. Uo. Sopron m. levelei 9. sz.

[238] Mivel ezt megírta, ezért kellett a Győrött megjelenő Hazánk-nak megszűnnie. Kovács Pál dr. nyilatkozata: KH 1848. aug. 15. 177. és a győriek „Ellen-nyilatkozat"-a 1848. aug. 19-ről; OL BM rend. oszt. 1848—2—171.; OL 1848/49-es nyomt.

[239] Csányi László — Szemere Bertalanhoz, 1848. aug. 22. OL BM eln. 1848: 813.; Vidos, Székesfehérvár nemzetőrei 168.

[240] Közlöny 1848. júl. 18. 170., aug. 13. 321.

[241] Csak Baranya megye gondoskodott — mint láttuk — nemzetőrei egy részének tábori felszereléséről. Egyenruháról megyei szinten csak Zala megye rendelkezett, bár tudunk arról, hogy a tolnaiak és a veszprémiek egy részének is volt valami egyenruhaféléje. Közlöny 1848. júl. 13. 142., júl. 18. 170.

[242] Perczel Imre alispán — Csányi Lászlóhoz, 1848. júl. 13. OL Csányi ir. Baranya m. levelei 9. sz.

[243] OL BM rend. oszt. 1848—16—116.

[244] Júl. 7-i fiókbizottmányi ülés; OL Csányi ir. Somogy m. levelei 12. sz.

[245] Uo. Somogy m. levelei 46., 49. sz.

[246] Aug. 9. és 14-én kelt jelentések. OL Csányi ir. Vas m. levelei 21. sz. (Utóbbi szerint tífuszos haláleset is volt!) A „drávai láz" okozta állapotról: Vörös, Edvi Illés Pál emlékiratai 216.

[247] Zalában Csányi fellépésére változtatták 4 hétre a táborozás időtartamát; OL BM eln. 1848: 697.

[248] Külön gond volt a századok kis létszáma, és ebből fakadóan a tisztek nagy száma, ami fölös kiadást jelentett. OL BM eln. 1848: 634., 637.; OL HM/b 1848: 3027.

[249] OL Csányi ir. Baranya m. levelei 21. sz.

[250] Például Molnár József baranyai őrnagy megtagadta, hogy az ONöHt által Somogyból áttett Mihalovich Mihály őrnagynak átadja zászlóalját. OL Csányi ir. Baranya m. levelei 27., 28., 32. sz. — A Veszprém megyeiek második váltásával érkezett Esterházy Károly megyei „főparancsnoknak" a korábban ott állomásozó Havranek Lajos eleinte szintén megtagadta, hogy továbbvonulva, kedvezőtlenebb állást foglaljon el. Uo. Baranya m. levelei 29., 30., 31. sz. Veszprém m. levelei 26. sz. Lásd

még a Somogyba ideiglenes jelleggel kinevezett Tallián Károly őrnagynak a Dráva-vonalra vezényelt megyei nemzetőrség „főparancsnokává" történő kinevezésére tett erőfeszítéseket. OL ONöHt 1848: 1930., 2580., 2632.

[251] Vidos József vasi „ezredes" esete ez. OL Csányi ir. Vas m. levelei 13., 17. sz. OL HNI 1848: 561. — Itt kívánjuk megjegyezni, hogy a Dráva-vonalon levő nemzetőrség őrnagyait nem mind a nádor nevezte ki, egyeseket csak a megyebizottmány állított ideiglenesen a zászlóaljak élére.

[252] Zichy László somogyi őrnagy „halasztotta el" a honvédi fegyverszabályok kihirdetését azzal érvelve, hogy a szigorú honvédi fegyelmi szabályok csak akkor alkalmazhatók, ha a honvédeskü tették le a nemzetőrök is, — ez pedig erősen különbözik a XXII. tc. által előírt eskütől. Különben is a nemzetőrség a polgári hatóságoktól függ, hirdesse ki a megye. OL Csányi ir. Somogy m. levelei 33., 37. sz.

[253] Eltekintve itt a sorkatonasággal, így a vezérválsággal, az idegen lovassággal stb. kapcsolatos, jól ismert problémáktól.

[254] Mészáros Lázár saját kezű levele Kossuth Lajoshoz, 1848. jún. 10. OL Csányi ir. HM 6. — Arra, hogy Csányi milyen ígéretet kapott, l. a június 12-én Pécsett tartott beszámolójának rövid jegyzőkönyvi kivonatát. OL Csányi ir. Baranya m. levelei 1. sz.

[255] Prodanovits Dániel — Csányi Lászlóhoz, Pest, 1848. jún. 14. OL Csányi ir. Zala m. levelei 27., 80. sz. A jelentés közli, hogy a karabélyok nem sokat érnek, de Marziani ezredes mást nem tud adni.

[256] OL BM eln. 1848: 409. — A lőszerszállítmány 15 000 gyutacsos, 12 000 kovás puskához való patronból állott.

[257] HM/k 1848: 261.

[258] OL HM/k 1848: 264.

[259] OL Csányi ir. HM 16. (A korábbi, Csányinak ugyancsak Eszékről utalt fegyverekre: uo. HM 8.)

[260] OL Csányi ir. HM 21. — A fegyvergyárnak és a Wasa-ezred kormányának június 26-án adott utasításokra: OL HM/k 1848: 689., 706.

[261] Mészáros Lázár — Csányi Lászlóhoz, 1848. júl. 9. OL Csányi ir. HM 27.; TmL Gyűlésbeli ir. 1848: 598.

[262] OL Csányi ir. HM 30., 33., Zala m. levelei 59. sz.

[263] Ezek lőkupakos fegyverek voltak, amelyekhez küldtek 56 000 lőkupakot is. OL ONöHt 1848: 2897., 2971.

[264] Batthyány Lajos — Csányi Lászlóhoz, 1848. aug. 26. OL Csányi ir. Meln. 16.

[265] Havranek Lajos őrnagy — Csányi Lászlóhoz, 1848. júl. 22. OL Csányi ir. Veszprém m. levelei 14. sz.

[266] OL Csányi ir. Somogy m. levelei 39., 58. sz.

[267] OL Csányi ir. HM 5.

[268] BM eln. 1848: 597. — A Csányinak június 15-én 1000 szuronyos új fegyverre tett ajánlatot l. OL Csányi ir. Somogy m. levelei 8. sz. — A szerződést július 8-án kötötte meg. OL BM eln. 1848: 545.

[269] OL BM eln. 1848: 545. Csányi ezen jelentésére, amelyet Szemere a had- és pénzügyminiszterekhez továbbított, a következőket jegyezte saját kezűleg fel: „Nem lehetne fegyver-beadásra hívni fel a magyar vidék lakosait. Azt hiszem, pár ezer begyűlne. — Nem lehetne a puska műveseket összeszedni és gyárban dolgoznának. Kiegészítőleg". Így a július 24-i vonatkozó rendeletnek ez volt az előjátéka.

[270] Közlöny 1848. júl. 18. 170.; de nemcsak a Bakony-vidékiek, a Zala megyei kapornaki járás nemzetőrei is dárdával és baltával vonultak a Drávához. KH 1848. aug. 10. 159

[271] Csányi jelentése: OL BM eln. 1848: 597., a dárdák járások szerinti kivetésére stb.: OL Csányi ir. Baranya m. levelei 8., 22. sz.; Somogy m. levelei 2., 25. sz.; Zala m. levelei 44., 55., 61., 63. sz.

[272] Zichy László — Csányi Lászlóhoz, 1848. aug. 4. OL Csányi ir. Somogy m. levelei 30. sz.

[273] Bezerédy Kristóf — Csányi Lászlóhoz, 1848. júl. 22. OL Csányi ir. Veszprém m. levelei 17. sz.; VERES MÁRTON: Pécs—Baranya részvétele az 1848—49. évi szabadságharcban. Pécs 1954. 15. szerint a veszprémiek között sok cséphadarós nemzetőr is volt.

[274] *Pápa:* OL ONöHt 1848: 2026.; *Sopron:* OL Csányi ir. Sopron m. levelei 8. sz. — Augusztusban Győrnek is sikerült Bécsben 200 fegyverre szerződést kötnie. SZÁVAY, Győr 378.

[275] *Vas m.:* Vidos József — Csányi Lászlóhoz, 1848. jún. 28. OL Csányi ir. Nem ikt. beadványok: *Baranya:* Schulzer István őrnagy jelentése. 1848. aug. 14. OL ONöHt 1848: 2777. — A városok helyzete természetesen jobb volt. Pl.: Pécs: OL BM eln. 1848: 753.

[276] Perczel Miklós — Csányi Lászlóhoz, 1848. jún. 7. Közli DEÁK, Levelek 123—124. — Perczel Miklós egy század rendes katonaságot elegendőnek tartott „egy kis üdvös erőszak" kifejtésére.

[277] Augusz Antal első alispán — Szemere Bertalanhoz, 1848. jún. 7. OL BM eln. 1848: 289.

[278] Augusz Antal — Szemere Bertalanhoz, 1848. jún. 11. OL BM eln. 1848: 350. Közli KLÖM XII. 257. — Szemere hátirattal átküldte a jelentést a betegeskedő Kossuth Lajoshoz, aki a következőt vette rá: „Véleményem az, hogy tenni kell; a Drávára dülő megyék köteleztessenek Csányi rendelete szerint saját megyéjök határának megőrzése s a berohanások meggátlása végett tömegben fegyvert fogni." Helyesen mutatott rá BARTA, Kossuth és Csányi, (610.), hogy a *tömeges népfelkelés* gondolata itt vetődik fel először. A megye azonban nem erre gondolt. Feltehetőleg Kossuth is csak Csányinak akart ekkor még szabad kezet biztosítani az ehhez hasonló, feltételezhetően ismétlődő esetekben. A rendelkezés azonban a XXII. tc. hatályát érintette volna, így általános rendelkezésre ekkor még érthető módon nem került sor. Szemere — a megyének adott válasza nem ismert, de mint a fejleményekből kiviláglik — Kossuth megjegyzése szellemében intézkedett.

[279] Bezerédy István — Kossuth Lajoshoz, 1848. jún. 11. OL Kossuth ir. I/430. Közli WALDAPFEL, Levelestár I. 293—294.

[280] OL BM eln. 1848: 441. — A levél azt is közli: Csányit megkérik, hogy embereiket csak akkor vigyék el, ha nagyon kellenek, mert közeledik az aratás és a Dráva-melléki megyék a szolgálatot az őrvonalon könnyebben láthatják el.

[281] TmL Közgy. jkvek 1848: 1873. A gyülekezés Tolnán és Bonyhádon történt volna, öt napi élelemmel.

[282] Uo. Közgy. jkvek 1848: 1874. A jegyzőkönyv hangsúlyozza: a néppel meg kell értetni, hogy „a polgári őrsereg hivatása semmi katonáskodási kötelezettséget magában nem foglalván", csak őrködés lesz a feladata.

[283] Uo. Gyűlésbeli irományok 1848: 557.

[284] Uo. Közgy. jkvek 1848: 1917., 1962. Azt is jelentették, hogy a szekszárdi bíró pénzért akart önkénteseket fogadni, de ezt betiltották.

[285] Uo. Közgy. jkv. 1848: 1962.

[286] OL BM rend. oszt. 1848—1—120.; PH 1848. jún. 29. 601.

[287] KH 1848. júl. 16. 60.

[288] Berecz Mihály főszolgabíró jelentése, 1848. jún. 27. TmL Közgy. jkvek 1848: 1973. — Ehhez hasonlót csak Arad megyében találunk, ahol az egyik főszolgabíró szintén azt jelentette, hogy „az őrseregbe iratott készebb fele földjét eladni vagy elpusztítani, hogysem önmagát beiratni engedje". Museul din Arad. AmL Gyűlésbeli ir. 1848: 1540.

[289] Berecz főszolgabíró idézett jelentése szerint Batthyány herceg uradalma ezt maga ajánlotta fel.

[290] Az eredeti, dátum nélküli, a minisztériumot megjárt beadvány: TmL Gyűlésbeli ir. 1848: 578.

[291] Mészáros azzal tette át a kérelmet, hogy ő nem tudja, hogy a törvény mennyiben igazolja „a szegény pusztabeli cselédek" kérelmét, de szerinte „kinek vagyona nincs és ki napi bérből él", az kíméletet érdemel. „S azért is méltányos kérésüket nagyszívűségére ajánlom, ki kérvén, hogy ha talán nem is lenne igazok, otthon valami bántással ne terheltessenek" — fejezte be együttérző levelét a hadügyminiszter. TmL Gyűlésbeli ir. 1848: 578. (másolat.)

[292] OL BM rend. oszt. 1848—16—21/a.; OL HNI 1848: 592. (jún. 30.)

[293] A levél mindkét megyei őrnagynak: Perczel Miklós gyalogos és Festetics Miklós lovassági őrnagynak (Somogy—Tolna—Baranya) szólt; OL HNI 1848: 592. A Perczelnek küldött példány: TmL Perczel család ir. 98.

[294] OL BM rend. oszt 1848—16—21/a· tisztázata: TmL Különféle, 1848/49. (számozatlan). — Szemere rendelete azonban korántsem olyan egyértelmű, mint Batthyány hozzá intézett utasítása. Ez ugyanis az „említett zsellérek" azonnali hazaengedéséről szól. Míg Szemere így fogalmaz az alispánhoz intézett utasításában: „Ennél fogva

ezennel rendelem: hogy ön felelőssége terhe alatt a nemzetőrséget kellő számban, de személyválogatás nélkül rendelje ki, és ha csak a zsellérek kénszerítettek volna a kiállásra, ez intézkedésnek megsemmisítését eszközölje, minden esetre pedig gondoskodjék, hogy a törvényes rendelet szigorú megtartása általa netalán mutatkozó elégületlenségnek eleje vétessék."

[295] TmL Gyűlésbeli ir. 1848: 578.

[296] OL ONöHt 1848: 1627. Batthyány hg. is így fogta fel a dolgot — hivatkozik a jelentés —, aki „tulajdon cselédjeiből kiálítá a pusztára kivetett felkelőket", sőt még zsoldpótlékot is rendelt számukra. Tehát, „ha néhol tán másként fogták fel a gazda urak a megye határozatát, arról a megye nem lehet felelős" — fejeződik be a kényszerítést eleve szükségesnek tartó Perczel magyarázkodó levele.

[297] Vagyis ez a rendelet — írja az alispán — „egyenesen az itt-ott mutatkozott elégedetlenség és nyugtalanság megszüntetésére volt számítva". OL ONöHt 1848: 1989.

[298] Szemere Bertalan — Batthyány Lajoshoz, 1848. júl. 14. OL BM rend. oszt. 1848—16—36.

[299] TmL Közgy. jkvek 1848: 1990.

[300] OL HNI 1848: 610. (Láttuk, a Baranyába vonulók nem Pécsre, hanem Szekcsőre mentek.)

[301] Augusz Antal alispán — a miniszterelnökhöz, illetve a belügyminiszterhez: OL ONöHt 1848: 1449.; OL BM országl. oszt. 1848—10—83. — Forster megbízatására: OL Csányi ir. Tolna m. levelei 4. sz.

[302] PH 1848. júl. 20. 673.

[303] OL HM/k 1848: 966.; TmL Gyűlésbeli ir. 1848: 596.

[304] OL HNI 1848: 610. (júl. 2.); a Tolna megyének küldött értesítés: TmL Gyűlésbeli ir. 1848: 573.

[305] TmL Gyűlésbeli ir. 1848: 598.

[306] A létszámra Forster Antal jelentését: Zombor, 1848. júl. 6. OL HM/b 1848: 3313.

[307] „Felvilágosításul az ókéri táborbul, 1848. július 30." PH 1848. aug. 8. 737. Közli Pap, Okmánytár I. 338—341.

[308] Az idézett felvilágosítás rendezett visszavonulásról beszél, Thim, Szerb fölkelés I. 177—178. megfutásról. Széchenyi naplója szerint július 17-én már a fővárosban is tudták, hogy a tolnai „önkéntesek" megfutottak. Károlyi, Széchenyi naplója I. 354.

[309] Erre még: Nel 1848. júl. 25. 84.; a verbászi táborból júl. 14-én (?) kelt levél.

[310] „Ich melde . . . — jelenti Forster — dass die National-Garde von Tolnau hier im Lager nicht mehr zu halten war, besonders wie der Regen eintrat, und sie ohne Zelten Bivoukiren müssten; sie drangen darauf, sie zurückzuführen oder selbe zu entlassen. Ich fand es für räthlich, damit keine Rauferein geschehen, sie ordentlich zurückzuführen, und ihrem Comitate zu übergeben; morgen treffe ich mit dieser Horde die Rückreise an." OL ONöHt 1848: 2182.; közli Thim, Szerb fölkelés II. 548—549. Nem valami hízelgő, de ebből is kitűnik, hogy a táborozás lehetetlenül primitív viszonyok között történt. Forster alezredes egy későbbi, szeptember 9-én Tolna megyének benyújtott jelentésében Perczel Miklóst okolja a rend felborulásáért, aki a csata után az embereket a faluba beengedte, de húsról és kenyérről nem gondoskodott. Szerinte ettől a pillanattól már nem lehetett a fegyelmet helyreállítani. TmL Gyűlésbeli ir. 1848: 690.

[311] Perczel Miklós — Csányi Lászlóhoz, Ókér, 1848. júl. 19. OL Csányi ir. Tolna m. lelelei 8. sz.

[312] OL BM rend. oszt. 1848—1—329.; továbbá Forster alezredes idézett szept. 9-i jelentése.

[313] Hajnik Pál — Szemere Bertalanhoz, 1848. júl. 19. OL BM rend. oszt. jel.

[314] Augusz Antal — Sztankovánszky Imréhez, 1848. júl. 18. TmL Sztankovánszky család ir. Az alispán jól rekonstruálja a történteket: „Mondatott, hogy vezéreink egyenetlensége, az intézkedések hiánya vagy szétágazása népeinket demoralizálta s így azt hiszem, hogy elsőbb elégületlenség, később ingadozás, azután levertség, mellette sóvárgás a családi kör után, egyes dezertiókat s végre az egész mászának [sic!] felindulását következtette."

[315] Augusz Antal — Sztankovánszky Imréhez, 1848. júl. 19. TmL Sztankovánszky család ir. (Ezúton mondok köszönetet néhai Hadnagy Bertalan volt levéltárigazgatónak, aki ezeket az ismeretlen leveleket másolatban volt szíves rendelkezésemre bocsá-

tani.) — Augusz Antal azt is megírja, hogy Forster a nemzetőrséget sorkatonaság nélkül hasznavehetetlennek tartja. A tábori fegyelmezetlenségről olyan eseteket közölt, hogy például az egyik tiszt előőrsi szolgálaton túzokra vadászott, vagy pl. Perczel Miklóst az egyik nemzetőr dárdájával keresztül akarta szúrni stb.

[316] Az iratok nem ismertek, csak a bejegyzések alapján tudunk róluk. OL HNI ir. ikt. kve 1848: 681.; OL HM/b ir. ikt. kve 1848: 3642., 3987.

[317] OL ONöHt 1848: 2152. (júl. 22.) A lemondást a vizsgálat időtartamára nem fogadták el: OL HNI ir. ikt. kve 1848: 690; kinevező okiratának visszaküldése: OL ONöHt 1848: 2240.

[318] Az ülés határozata szerint mindenkit kiállításra kötelezneknek, kivéve a cselédeket és házatlan zselléreket. TmL Közgy. jkvek 1848: 2189.; Közlöny 1848. aug. 9. 293—294.; amely szerint „jelen rendkívüli körülmények közt a segélyrei kiállás morális kötelessége — a cselédek és proletariusok kizárásával — mindenkire kötelezőleg kimondatott". — A Baranyából Bácsba vezényelt másik két zászlóalj leváltására: Közlöny 1848. aug. 7., 284., aug. 14., 324.; OL HM ir. ikt. kve 1848: 4469.

[319] PH 1848. júl. 28. 701.; Közlöny 1848. aug. 9. 293—294.; F 1848. júl. 28. 19., aug. 4. 31. a tolnai nemzetőrség tisztikarának nyilatkozatát: „Felvilágosításul az ókéri táborból" PH 1848. aug. 8. 737.; Forster alezredes helyreigazítása: PH 1848. aug. 13. 757.; Zaary Zsigmond: A tolnaiakhoz (1848 júl.) OL 1848/49-es nyomt.

[320] Forster alezredes írta a nádorhoz intézett lemondó levelében, hogy parancsait nem teljesítették, a tisztek pedig, „kik az urakból állottak, a népre mit sem ügyeltek, és ez által zabolátlanná tették". Ő pedig rendes büntetőszabályok híján tehetetlen volt például az előőrségen célbalövőkkel szemben, akik a táborban többször oktalan ijedelmet, felesleges riadót idéztek elő. OL ONöHt 1848: 2152.

[321] OL HM/k 1848: 1399.

[322] MT 1848. júl. 18. 427. — Ezekben a napokban Vukovics ugyancsak arra panaszkodott, hogy az első kudarcok után Kiss Ernő ezredes is hasznavehetetlennek minősítette a nemzetőrséget. OL BM eln. 1848: 691. Közli Thim, A szerb fölkelés II. 578.

[323] Szemere Bertalan (saját kezű fogalmazványa) — Szentkirályi Mórichoz, 1848. júl. 24. OL BM eln. 1848: 619. Közli Közlöny 1848. júl. 27. 223.; Pap, Okmánytár I. 326—327.; KLÖM XII. 620—621. — Török Gábor is hasonló értelemben jelentett a hadügyminiszternek ezekben a napokban: „A nemzeti őröknek katonai szempontból nem nagy hasznok van, de erkölcsileg nagy hatást tesznek", tudniillik, a táborok háta megetti helységeket a lázadástól visszatartják stb. OL BM rend. oszt. 1848—1—385. Szentkirályi augusztus elején felterjesztette Batthyánynak Wollnhofer tábornok, dandárparancsnok augusztus 10-én kelt levelének másolatát, amely igen elmarasztalja a fegyvertelen és fegyelmezetlen nemzetőrséget; OL OHB 1848: 2523.

[324] Csányi lemondó levele a minisztériumnak, 1848. aug. 10. OL Meln. 1848: 550.

[325] A rendelet fogalmazványa (OL HNI 1848: 679.) nem ismert; a Csányinak küldött példány: OL Csányi ir. Meln. 11.; a sajtóban: Közlöny 1848. júl. 22. 187. A fegyelmi szabályokat a hadügyminisztérium július 27-én küldte meg Csányinak: OL HM 40. Alkalmazására: OL ONöHt 1848: 2909. — Meg kell jegyeznünk, hogy Batthyány már a nemzetőrség tényleges kiindítása előtt rendelkezett a tábori fegyelem kérdéseiről. Június 25-én így írt Csányinak és Csernovicsnak: „. . . a nemzetőrségi zászlóaljak, mihelyt a honvédelemre helyből kiindíttattak, rend és fegyelem tekintetében a katonai, fegyelmi szabályzatok szerint magukat tartsák, azon kivétellel, hogy testi büntetés semmi esetben sem alkalmazhatik". OL ONöHt 1848: 1025. Ez az átmeneti időre szóló rendelkezés volt, amíg — mint a levél jelzi — a Haditanács által „az állandó nemzetőrség számára" készített „hadfegyelmi szabályzatok" el nem hagyják a sajtót.

[326] Ilyen szabályokat a veszprémi alispán már július elején kért a belügyminisztertől: OL BM eln. 1848: 536; OL ONöHt 1848: 2285. A táborban levő jászkunok számára pedig Verbászon éppen július 22-én hoztak ideiglenes „hadi törvényeket". Bors Károly: Kunszentmiklós város történelmi adatai. Kunszentmiklós 1892. 211—214. — A Zala megyeiek számára készült „rendező és fegyelmi szabályokat". Novák, Zala vármegye 164—166.

[327] OL HM/b 1848: 4002.; OL PM eln. 1848: 1523. Közli KLÖM XII. 582—853.

[328] Csányi panaszaira, hogy a nemzetőrségi mobilizáció költséges, l. OL PM eln. 1848: 1279.; OL BM eln. 1848: 697. — Emellett nem lebecsülendő az a teher sem, ami a táborokhoz közeleső megyék parasztságára hárult az állandóan jövő-menő nemzet-

őrség szállítása miatt. WALDAPFEL, Levelestár I. 396. (Csányi a maga területén ezért szüntette meg már az első kiállás idején a nemzetőrség szekéren való szállítását.)

329 Ezt javasolta előtte való napon a MT 1848. júl. 18. 427. idézett cikke is.

330 Baldacci ezredes — Kossuth Lajoshoz, 1848. júl. 22. OL PM eln. nem ikt. ir. (1848: 134.); OL ONöHt eln. ir 1848: 415. Közli KLÖM XII. 583. — Baldacci így ír: „Én a mobilisatiót se nem javaltam, annál kevésbbé pedig járultam annak életbe léptetésére rendeletemmel" . . . Ez azonban felesleges magyarázkodás, hiszen ez nem volt hatásköre.

331 Baldacci ezredes — Mészáros Lázárhoz, 1848. júl. 22. OL ONöHt eln. ir. 1848: 415. Baldacci azt javasolja, hogy a rendes katonaság csak kis csapatokat hagyjon vissza a helyőrségekből és „az egész bátorsági szolgálatot" a nemzetőrségre bízzák. A táborba levő nemzetőrséget pedig, amint a sorkatonaság megérkezik, „a felfegyverzett s önként hátramaradni óhajtók kivételével", haza lehetne küldeni.

332 Uo.

333 FL Pesti Közig. 1848: 42.; Közlöny 1848. júl. 27. 223.; OL HNI ir. ikt. kve 1848: 701.

334 Pl. a Közlöny baranyai levelezőjének jelentése: 1848. júl. 13. 142.

335 OL HNI ir. ikt. kve 1848: 742.; ilyen értelmű választ adott augusztus 8-án Csongrád megyének is: OL HM 1848: 4923. (másolat).

336 OL HNI ir. ikt. kve 1848: 755., 757.; OL BM rend. oszt. 1848—16—88. Batthyány bele is egyezett a halasztásba: OL BM rend. oszt. 1848—16—88.; OL ONöHt 1848: 2937.; OL HM ir. ikt. kve 1848: 4702.

337 Batthyány Lajos — Mészáros Lázárhoz és Szemere Bertalanhoz, 1848. aug. 5. OL Meln. 1843: 473.; OL BM eln. 1848: 708.

338 A rendelet egy példánya: OL Abszolutizmuskori felterj. ir. Nógrád m. A felvidéki nemzetőrség otthonmaradására a korabeli napló: BUSBACH, Viharos emberöltő I. 64—65.

339 Más megyék az említetteken kívül egyelőre nem is jöhettek volna számításba. A beregi nemzetőrség nem volt alkalmas a táborozásra, Ungban pedig a kiindulásra alkalmasak összeírása pánikot szült; sorrendben l. OL ONöHt 1848: 2600.; OL BM rend. oszt. 1848—1—442. Kassa környékének hasonló problémáira: OL ONöHt 1848: 2650.

340 Közlöny 1848. aug. 14. 323.

341 OL HNI 1848: 782. (a hatóságoknak nyomtatásban küldték szét); Közlöny 1848. aug. 14. 323. PAP, Okmánytár I. 369—370.

342 Kézirata nem ismert; nyomtatott példány: OL ONöHt 1848: 3201.; Közlöny 1848. aug. 17. 335.; PAP, Okmánytár I. 371—372. — A rendelet érdekessége, hogy először rendelkezik az *általános népfelkelésről*, amelyre esetleg szükség lehet, hogy a betörő horvátokat vissza lehessen verni.

343 Csányi László — Batthyány Lajoshoz, 1848. aug. 21. OL Meln. 1848: 564.

344 OL HNI 1848: 790. — Békés megyének már augusztus 11-én önkéntes zászlóalj kiállítását ajánlotta; BmL Áll. bizottm. ir. 1848: 681. Közli OLÁH, Békésvármegye I. 262.; OL ONöHt 1848: 2831.

345 OL ONöHt 1848: 2949. (aug. 22.)

346 „A hadügyminiszter szózata a táborban levő katonákhoz, honvédekhez és nemzetőrséghez". 1848. júl. 26. Közlöny 1848. júl. 28. 227.; PAP, Okmánytár I. 333—335.

347 KH 1848. aug. 22. 204.; PH 1848. aug. 25. 797. — A kecskemétiek nevében: G[ÖMÖRI] FR[IGYES]: Igazolás. PH 1848. szept. 2. 825., amelyből az is kiviláglik, hogy az eset még a rendetlen hazatérésben, az előfogatok erőszakkal történt kiállításában is hasonlított a tolnaiakéhoz.

348 PH 1848. aug. 25. 797.; MT 1848. aug. 28—30. 571—572., 575—576., 580. (a legutolsó tudósítás a pesti önkéntesekkel táborba szállt *Vajda János* tollából); DEÁK, Levelek 190—192.

349 Nőr 1848. szept. 24. 203. h.

350 PH 1848. szept. 1. 819. — A Perczel Móricra tett célzás az országgyűlés augusztus 21-i ülésén elhangzott kijelentéseire utal: PAP DÉNES: A magyar nemzetgyűlés Pesten 1848-ban. Pest 1866. II. 1—29.; KLÖM XII. 768. és köv.

351 „A világon mindenütt elismert dolog — folytatja a cikk —, hogy a nemzetőrség haszonnal, csak otthon a városokban s falukban a rend fenntartására alkalmaztathatik." MT 1848. szept. 1. 585. A lap már az idézett augusztus 28-i cikkben (572.)

rámutatott, hogy megbízható vezetés nélkül az önkéntes nemzetőrség sem ér semmit.

[352] Schulzer és Gulinger őrnagyok jelentései Mihalóczy főparancsnokhoz, 1848. szept. 3. és 4. OL Mészáros L. ir. Beadványok 119—120.

[353] KLÖM XII. 870.

[354] KLÖM XIII. 355., 767—769.

[355] Lakatos, Arad I. 123—131.; KH 1848. júl. 14. 52.

[356] Előbb 20, majd 30 xr (krajcár) pótlást ígérve a 8 xr napidíj mellé; PH 1848. júl. 19. 669.; Közlöny 1848. júl. 15. 156., végül a szegediek is az augusztus 13-i rendeletre hivatkozva maradtak otthon. Reizner, Szeged I. 160., 168.

[357] Lo-Presti felhívása: KH 1848. júl. 13. 41. Közli Pap, Okmánytár I. 299—302.; Földváry felhívása: KH 1848. júl. 17. 64.

[358] OL 1848/49-es nyomt.; Augusztus 3-án Batthyány is támogatta ezt a kezdeményezést: Közlöny 1848. aug. 4. 361.

[359] OL HNI 1848: 613.; OL ONöHt 1848: 2501.; OL HM/k 1848: 1554.; OL HM 1848: 4228., 5772.

[360] OL BM rend. oszt. 1848—16—74/a.; Közlöny 1848. júl. 25. 213. A kormány elutasító magatartásának az az oka, hogy Heves nem tábori szolgálatra, hanem a megyei pandúrok megerősítésére szánta a csapatot.

[361] Degenfeld Imre főispán — Péchy László alispánhoz, Pest, 1848. júl. 22. SzmL Közgy. ir. 1848: 1083. (A levélből az is kiderül, hogy a szabolcsiak ugyanúgy félreértették Mészáros július 13-i rendeletét, mint például Hont megye.)

[362] TmL Gyűlésbeli ir. 1848: 680.

[363] A főispán jelentése az augusztus 7-i bizottmányi ülés határozatáról: OL HNI 1848: 789. Ezeknek indulását késleltette Batthyánynak a 345. jegyzetben idézett levele, mivel nem bízott a gyors kiállítás önkéntes jellegében.

[364] Az aug. 16-i megyebizottmányi ülés határozata; OL 1526 utáni gyűjt. 1848/49-es hivatalszervek ir. (másolat)

[365] Közlöny 1848. aug. 29. 410.; Herendi, Jászkun-kerületek 50.

[366] A miniszterelnök ezt Csányi hatáskörébe utalta; OL ONöHt 1848: 320.; OL Csányi ir. Veszprém m. levelei 30. sz. — A megye a harmadik váltást nem állította ki. Tas, Baranya vármegye 33.

[367] OL Csányi ir. Zala m. levelei 90. sz.; Novák, Zala vármegye 31—32.

[368] Tudniillik ez felelne meg legjobban a célnak, — mondja a megye határozata; OL ONöHt 1848: 2977. Az augusztus 27-i rendelettel kapcsolatos megyehatározat: Novák, Zala vármegye 31.

[369] OL ONöHt 1848: 2960.; SmL Áll. bizottm. ir. 1848: 1710.

[370] PmL Közgy. jkvek 1848: 5685. — Szabolcs is hasonló előkészületeket tett: SzmL Közgy. jkvek 1848: 652.

[371] OL ONöHt 1848: 1910. Torontál hasonlóan: OL HM/k 1848: 1527.

[372] A megyebizottmány aug. 17-i határozata; KmL Bizottm. jkv. 1848. 1242. (Glück Jenő szíves közlése az Archivele Statului din Lujog anyagából.)

[373] OL HM 1848: 6429. — Krassó megye maga is 400 önkéntest állított: OL BM országl. oszt. 1848—10—244. Temes megye 100 főnyi lovas portyázó csapattal akarta határvédelmét megoldani: OL BM rend. oszt. 1848—1—664.

[374] Közlöny 1848. aug. 24. 377.

[375] *Eger:* OL HM 1848: 5826.; *Pécs:* OL HM 1848: 5953.; BamL Pécs város lt. Közig. ügyek 1848: 4179.; *Mezőtúr:* OL HM 1848: 6017.; *Újbánya:* OL HM 1848: 6833.

[376] OL BM eln. 1848: 753. (Kérdéses azonban, hogy ez valóban *toborzott* létszám-e?)

[377] *Komárom:* MT 1848: aug 31. 583.; az alispán augusztus 24-én kelt toborzási felhívása: OL 1848/49-es nyomt.; *Debrecen:* KH 1848. aug. 31. 245.; N 1848. aug. 31. 378—379. — A Sincerus jelű levelező már július 16-án jelezte, hogy a gazdag polgárok húzódoznak a kiindulástól. N 1848. júl. 21. 239.

[378] OL ONöHt 1848: 3421.

[379] *Gömör:* Közlöny 1848. aug. 14. 324.; *Esztergom:* Közlöny 1848. aug. 18. 344.

[380] *Szabolcs:* Péchy László — Degenfeld Imréhez, 1848. aug. 8. SzmL. Felsőbb rendeletek, 1848. *Szatmár:* Megyei képviselőbizottmány — a miniszterelnökhöz, 1848. aug. 21. OL ONöHt 1848: 3233. Szatmárban a jelentkezők megyei birtokosok és tisztviselők, akiket kiküldtek vidékre toborozni, de eredmény nélkül jártak.

[381] Békés m. áll. bizottmánya — a miniszterelnökhöz, 1848. szept. 1. OL ONöHt

1848: 3523. Közli Oláh, Békésvármegye I. 275. (A következőkből az is kiviláglik, hogy 387 egyén jelentkezett.)

[382] *Somogy:* OL Csányi ir. Somogy m. levelei 49. sz.; *Újbánya:* OL HM 1848: 6833.; *Debrecen:* Szabó, Debrecen 48.

[383] *Békés:* OL ONöHt 1848: 3509.; Oláh, Békésvármegye I. 269.; *Fehérvár:* Közlöny 1848. aug. 11. 309.; Waldapfel, Levelestár I. 404.; *Győr:* OL ONöHt 1848: 3421., 3555.; az augusztus 19-i bizottmányi ülés határozata: OL 1848/49-es nyomt.; az augusztus 20-i felhívás: Szávay, Győr 376—377.; *Buda:* Közlöny 1848. aug. 22. 365.; ezt azonban az augusztus 22-i közgyülés 12 xr-ra szállította le: OL 1848/49-es nyomt.; KH 1848. aug. 26. 223.; *Gyöngyös:* Sebők, Gyöngyös 269.

[384] OL ONöHt 1848: 3055.; Közlöny 1848. aug. 29. 409.

[385] *Győr:* OL ONöHt 1848: 3555.; *Békés:* OL ONöHt 1848: 3509.

[386] *Kecskemét* augusztus 23-i közgyűlési határozata: OL 1848/49-es nyomt.; *Kiskunfélegyháza* augusztus 17-i közgyűlési végzése: CsomL Kiskunfélegyháza Városi lt. Közgy. jkvek 1848: 43.

[387] Láng Ignác pesti főkapitány augusztus 31-i toborzási felhívása: OL 1848/49-es nyomt; Közlöny 1848. szept. 3. 441. Közli Pap, Okmánytár I. 399—400. (Buda a kiinduláskor a 6 pft kifizetését ígérte.)

[388] *Győr:* OL ONöHt 1848: 3421.; *Székesfehérvár:* OL 1526. utáni gyűjt. Katonai személyekre vonatkozó ir. *Szabadka* szűrt vett nemzetőreinek. OL Mészáros L. iratai, Kiadványok 57.

[389] *Veszprém:* OL Csányi ir. Veszprém m. levelei 30. sz. *Pest m.:* PmL Közgy. jkvek 1848: 5685.; *Buda:* OL 1848/49-es nyomt. (aug. 22.)

[390] *Somogy:* Posztóköpeny, lenvászon nadrág és „öltöny", csákó, patrontáska. OL Csányi ir. Somogy m. levelei 52., 54.; sz. *Nógrád:* „csákó, köpeny, nadrág, csizma, váltás fehérnemű, vászonzubbony, borjú és lőtáska"; Közlöny 1848. aug. 26. 393.; *Szabolcs:* „a megyebeli köznépnél ruházatul használt kék posztóból készült nadrág, ujjas lajbi, csizma, fejér ruha és turi süveg"; SzmL. Közgy. jkvek 1848: 720.; a köpenyegnek való posztót azonban a kormánytól kérték: OL ONöHt 1848: 3518.; *Jászkun kerület:* vászon „kitli" (zubbony), nadrág, kalap, csizma és szűr. Herendi, A jászkunkerületek 50. — Viszont Békés m. még nadrágot és csizmát sem tudott biztosítani. Oláh, Békésvármegye I. 285. A beregiek egyenruhájára: Lehoczky, Beregmegye 36.

[391] Legalábbis mindezt tartalmazza az előzetes költségvetés, amely — a fegyvertől eltekintve — egy fő felszerelésére 32 pft 34 xr-t irányoz elő. FL Pesti Közig. 1848: 161. Közli Schmall Lajos: Adalékok Budapest székes főváros történetéhez. Budapest 1899. II. 125—128. A jászkunok által előirányzott összeg 34—38 ft volt. Herendi, Jászkun-kerületek 53.

[392] Mindezt a már idézett iratokban megtalálhatjuk; Kassára: OL ONöHt 1848: 4088., 4093. Egyes helyeken a hatóságok szabályos, előrenyomott űrlapokon kiállított, névre szóló kötelezvényt adtak a jelentkezőknek. Erre például a Tóth Gábor nevére Székesfehérvár városa által kiállított irat: OL 1526 utáni gyűjt. Katonai személyekre vonatkozó iratok, 1848/49.; Szabó, Debrecen 48.

[393] Az önkéntesek állításának szükségessége gyakran együtt szerepelt az általános hadkötelezettség bevezetésének javaslatával. Zichy Ottó: Nemzeti őrseregi organisatio. Győr 1848. 4.

[394] OL Csányi ir. Somogy m. levelei 52. sz. SmL Bizottm. ir. 1848: 1710. (a fiókbizottm. szept. 3-i jelentése az áll. bizottmány elnökének)

[395] KH 1848. aug. 20. 199.

[396] OL ONöHt 1848: 3516.

[397] *Békés:* Oláh, Békésvármegye I. 269.; *Bihar:* OL 1526. utáni gyűjt. 1848/49-es hivatalszervek iratai (a megye augusztus 16-i határozata).

[398] N 1848. aug. 31. 379.

[399] Nem is ment könnyen a kiállítás. PmL Közgy. ir. 1848: 6080—6094. sz. közötti szolgabírói jelentések. Ezekkel a nehézségekkel foglalkozik Spira György: Parasztságunk és az első magyar polgári forradalom nemesi vezetése. Sz 1948. 133.; továbbá Lakatos, Budapest-környék 339—340. (Előbbi azonban a sorkatonaság kiállításával, utóbbi a honvédekhez való toborzással téveszti össze ezeknek az alakulatoknak a szervezését.)

[400] PH 1848. júl. 19. 669. — Július végén olyan hír jelent meg a sajtóban, hogy

Szeged az ugyancsak „kvalifikáció nélküli" Rózsa Sándort és embereit is táborba küldi, de ezt a város cáfolta. KH 1848. aug. 9. 155. és aug. 26. 223.

[401] OL ONöHt 1848: 3421.

[402] AH 1848. aug. 23. 61., aug. 16. 69.

[403] Közlöny 1848. szept. 3. 441. Közli Pap, Oktmánytár I. 399–400. Ugyanerre Kecskemét augusztus 23-án kelt felhívása: OL 1848/49-es nyomt. — Kiss Miklós budai őrnagy felhívása is a „műiparos osztály"-hoz szól, de kedvezményeket nem ígér; Közlöny 1848. aug. 7. 281–282. A kormány igyekezett a szegényebb sorsú értelmiségieket is bátorítani. Baldacci augusztus 30-án közölte Eötvös József miniszterrel, hogy szükségesnek tartják az önkéntesekhez álló iskolamesterek és lelkészek jövőjének intézményes biztosítását. OL VKM eln. 1848: 615. Közlöny 1848. szept. 3. 441.

[404] A felhasznált összeírások: *Pest m.* (dátum: aug. 25–28.), ahol 152 főnyi létszámból 80 szolga, 14 béres, 6 napszámos, 4 mesterlegény, 2 zsellér, 10 földműves, 27 iparos stb. szerepel a hasznosítható összeírásokon. PmL Közgy. ir. 1848: 6085., 6089. (Az elsőt Lakatos, Budapest-környék is feldolgozza.) *Kecskemét:* 318 önkéntesről készült kimutatás, amelyből csak 309 adatai értékesíthetők. (Befejezési dátuma: szept. 15.) A jelentkezők megoszlása: 120 szolga, 77 mesterlegény, 28 iparos (szakma szerint jelölve), továbbá 6 kézműves és 33 „kézi munkás" közelebbi megjelölés nélkül (amely utóbbiakat a kvalifikáció nélküliek csoportjába soroljuk), 4 obsitos, 1 béres, 1 napszámos stb. BcsmL Kecskemét v. lt. Az 1848/49-es szabadságharc iratai. VII. 56. *Kiskunfélegyháza:* 52 főnyi önkéntesről készült kimutatás (befejezve: szept. 6-án?), közöttük 36 szolga, 4 szolgált katona, 4 földművelő, 6 iparos, 1 birtokos, 1 cigány. BcsmL Kiskunfélegyháza v. lt. Főbírói hivatal 1848. L. 31., F. 2., F. 1, Sz. 33. (Fogalmazati, némileg eltérő adatokat tartalmazó példánya a Kiskun Múzeum kéziratos anyagai között.) *Moson m.:* 162 személyről készült kimutatás (lezárva: szept. 11.), közöttük 124 szolga, 10 földművelő, 11 iparos, 4 kiszolgált katona, 2 napszámos, 1 molnár- és 1 boltoslegény stb. MmL Bizottm. ir. 1848: 1071. — Ismerünk más összeírásokat is, de azok jelenleg nem használhatók. Például Nagykőrös szeptemberben kiállított 41 önkéntese közül tudjuk, hogy 16 cseléd, béres, szolga és kocsis volt, de a többinek tisztázatlan a foglalkozása, illetve társadalmi állása. BcsmL Nagykőrös v. lt. Számadási ir. 1848. A kunsági 139 önkéntesnél pedig csak az iparosok foglalkozását jelölik és a többi, a „földművesek" kellően nem differenciálhatók. HákL Közgy. ir. 1848: 1812/A.

[405] Vagyis megismétlődött az, ami a nagy francia forradalomban bekövetkezett. 1790-ben ugyanis Franciaországban rendelet mondotta ki, hogy a nemzetőrség tagjai csak legalább három napi munkabérnek megfelelő adót fizető polgárok lehetnek. Az 1792-es porosz–osztrák intervenció kezdete után azonban a harctérre vonuló nemzetőrség nagy része, sőt talán többsége passzív polgárokból állott. Mathiez, La victoire et l'an II. 53–54.

[406] KLÖM XII. 964.

[407] Érdekes, hogy ez idő tájt — ismereteink szerint — seholsem történik utalás az önkéntesek toborzásánál arra, hogy a délvidéki kincstári birtokokra történő telepítéseknél nemcsak a székelyek, de a haza védelmében kitűntek is számításba jönnek. Pedig Kossuth már augusztus 19-én írt erről Szentkirályi Móricnak. OL PM eln. 1848: 1436. Közli KLÖM XII. 746–747. (A telepítési tervekre: OL PM eln. 1848: 1425.; OL Meln. 1848: 500.)

[408] A fentebb idézett iratokban többnyire szerepelnek az időpontok is. *Tolnára:* OL Csányi ir. HM 50.; *Veszprémre:* OL Csányi ir. Veszprém m. levelei 30. sz.; *Debrecenre:* OL ONöHt 1848: 3902.; *Liptóra:* OL ONöHt 1848: 3812.; *Borsodra:* OL ONöHt 1848: 3415. Somogynak még a tíz hét is sok volt: OL Csányi ir. Somogy m. levelei 43. sz.

[409] Ismertebbek a 35–36., 38., 46–47–48., 50., 52–53., 65–66., 68. zászlóaljak, amelyek részben a Zrínyi-, a Hunyadi- és Bocskai-csapatokból, részben a tolnai, zalai, szabolcsi, Pest megyei, jászkun és debreceni önkéntesekből alakultak.

[410] Története részletesen: Urbán, Honvédtoborzás Pest-Budán 426–433. és klny.

[411] Gelich Szabadságharc, I. 177. alatti véleménye.

[412] OL ONöHt 1848: 3058.; Közlöny 1848. aug. 29. 409.; a közlésbe csúszott hiba javítása: uo. aug. 31. 442.; Szemelvények II. 23–24. (Pap, Okmánytára nem közli.)

[413] A tiszántúli kerület őrnagyának nevét a nyomtatványon üresen hagyták és ide

csak utólag, kézzel írták be a szétküldött példányokra Máriássy nevét. A toborzóhelyekül kijelölt városoknak és megyéknek egyidejűleg küldött értesítés fogalmazványában még *Szalay Ferenc* (?) neve szerepel. OL ONöHt 1848: 3057.

[414] OL Nádori min. 1848: 2306.; Közlöny 1848. aug. 29. 409. — Batthyány azonban még a megerősítés előtt értesítette a négy őrnagyot.

[415] OL ONöHt 1848: 3052.

[416] Batthyány általános rendelete, amelyet minden hatósághoz megküldtek, eleve rendezi az új kerületi parancsnokok és a nemzetőrséggel táborba vonuló régi őrnagyok viszonyát: „A megyékbe már is kinevezett őrnagyok, kik szintén kiindulnak, rangjukat és állásukat megtartván, a szükséges parancsolati összehangzás végett, a hadmenet idejére a kinevezett, bár velök egy fokozatú vezér rendelkezései alatt fognak állni." OL ONöHt 1848: 3057.

[417] OL ONöHt 1848: 3056. — Az ágyúkhoz oktatónak a honvéd tüzérségtől egy altiszt és három tüzér kivezénylésére utasította a miniszterelnök Baldaccit. OL ONöHt 1848: 3052.

[418] OL ONöHt 1848: 3054.; OL BM rend. oszt. 1848—16—127.

[419] Az intézkedésre: OL ONöHt 1848: 3228. Közli KLÖM XII. 812—813.

[420] Iványka Széchenyi naplója szerint augusztus 26-án tért vissza. Küldetésére: IVÁNKA, Szolgálatom 10—12. A tervek korábbi kidolgozását tanúsítja az azok készítésében Iványka mellett részt vevő Görgey is. Visszaemlékezései szerint prágai küldetése után már a déli táborban levő zászlóaljához készült, az oda először leutazó hadügyminiszter kíséretében, amikor berendelték a Nemzetőrségi Haditanácshoz. GÖRGEY, Életem I. 2—3.

[421] A megbízásra: OL ONöHt 1848: 3050.; a visszautasítást Szemere feljegyzéséből tudjuk: OL ONöHt 1848: 3465.

[422] Mészáros helyettesítését az összeroppanás előtt álló Széchenyire akarták bízni, aki azt visszautasította. KÁROLYI, Széchenyi naplója I. 386.

[423] OL BM eln. 1848: 827.; a válasz uo. 887.

[424] Kosztolányi Móric mellé *Kosztolányi Károlyt*, Görgey Artúr mellé *Görgey Istvánt*, Iványka Imre mellé Kazinczy Lajost, Máriássy János mellé Motsko Ferencet nevezték ki; sorrendben: OL Nádori min. 1848: 2373., 2400., 2438., 2510.

[425] Baldacci jelentése az intézkedésről: OL ONöHt 1848: 4076. (A kinevezésre azonban csak szeptember 20-án került sor; vö. 497. sz. jegyzet.)

[426] OL ONöHt 1848: 3411.

[427] Iványka kézirata, Szemere javításaival: OL ONöHt 1848: 3465. Közli HK 1958. 3—4. sz. 350—352.

[428] A szegénysorsúak egy váltás kincstári fehérneműt kapnak — a tervezet szerint.

[429] Tudtunkkal ez egyedül a Dunán inneni seregben valósult meg. IVÁNKA, Szolgálatom 14. Ahol mégis valamiféle egyenruha készült, az — mint említettük — a hatóságokat terhelte; OL ONöHt 1848: 4027.; OL HM bizt. 1848—102—170., 171.

[430] És ekkor kerül a hadügyminiszter hatáskörébe: „Ha a sereg osztály szervezve lesz, szolgálati dolgokban a hadügy minister adandja az utasítást".

[431] Batthyány Lajos — Csányi Lászlóhoz, 1848. szept. 13. OL Meln. 1848: 601. (A négy őrnagynak küldött, OL ONöHt 1848: 4806. sz. alatt kelt rendelet nem ismert.)

[432] Karsa Endre levele feleségéhez, Sátoraljaújhely, 1848. aug. 27. KARSA FERENC (közl.): Karsa Endre zempléni önkéntes nemzetőr levelei a feldunai táborból és a táborozást megelőző eseményekről. AZT 1905. 130—131.

[433] GÖRGEY, Életem 4.

[434] A jászkun kerületnek küldött példányt közli HERENDI, Jászkun-kerületek 51. Ez a levél lényeges pontjaiban megegyezik a négy őrnagy számára később kiadott utasítással. Így feltételezhető, hogy ekkorra a részletes tervek — amelyeket az utasítás csak összegez — elkészültek. Érdekes volna tudni, hogy az ún. „mozgó híd" (Nothbrücke) terve — amelyet ez az értesítés is szorgalmaz — nem Görgey terve volt-e? Mindenesetre merész és eredeti elképzelés egy teljesen képzetlen sereget ilyen felszereléssel megterhelni.

[435] A Bereg megyéhez intézett példány szövege: LEHOCZKY, Beregmegye 37—38.

[436] A Pest megye levéltárában levő útrend szerint szeptember 17-én indultak volna ki Pestről és szeptember 22-re értek volna Veszprémbe. PmL Alispáni ir. 1848: 1330.

[437] OL ONöHt 1848: 4319.

[438] A tüzérek szept. 17-én érkeztek; Görgey közleménye: KH 1848. szept. 25. 343. Közli REIZNER, Szeged I. 267.; az ágyúk átvételére: OL HM ir. ikt. kve 1848: 6683.; a szállításra uo. 6003.; a Görgeynek utalt lőszerre: OL ONöHt 1848: 3845.

[439] OL ONöHt 1848: 3805., 3807. Az indulást a miniszterelnök utasítására hozták előbbre.

[440] Közli HERENDI, Jászkun-kerületek 52.; a kerület a másik 500 fegyver összeszedése mellett döntött. Uo.

[441] „És ha igaz mit beszélnek — írja Görgey —, ha a Jászkun kerület szíve nagyobb mint a latolgatott szoros kötelesség, ha szíve oly nagy mint a haza veszedelme; ha oly nagy mint a gondolat: azalatt, hogy mások kétségbe esnek, vagy kétségeskednek, részünkről megmenteni a hazát mindenáron; akkor elvárom a Jászkun kerülettől, hogy a másik 500 fegyver alá másik 500 bajnokot állítson, kik midőn a fegyvert megtartják, a Jászkun kerület nevére, a Jászkun fegyverrel megtartandják a hazát." HERENDI, Jászkun-kerületek 52.

[442] KPz 1848: 119. Közli STEIER, Görgey és Kossuth 29—31. (A levelek fogalmazója valószínűleg Görgey István volt. STEIER, Görgey és Kossuth 38—39.) A levél nem az ellen tiltakozott, hogy az önkéntesek nem ütötték meg a nemzetőri cenzust, hanem azért, mert nem voltak meleg felsőruhával ellátva. Ezt a levél végén még egyszer leszögezi: „nem vettem át az önkénteseket, mert ruhátlanok voltak és nem azért, mert nem nemzetőrök". — Ez a szöveg azonban nem azt mondja, hogy ezek *más megyéből* valók, csak azt, hogy nem a Heves megyei *állandó nemzetőrségből* kerültek ki. (Lásd ezzel kapcsolatban BACHÓ, Gyöngyös 35. tévedését.)

[443] Heves megye természetesen felterjesztette a kerületi őrnagy „neveletlen, durva kifejezésekkel teli levelét" és elmozdítását kérte; OL KPz 1848: 119.; STEIER, Görgey és Kossuth 32.

[444] OL Csányi ir. HM 57.

[445] OL ONöHt 1848: 3933.

[446] Karsa Endre levelei . . . AZT 1905. 131—133.; MEZŐSY LÁSZLÓ: Zempléni levelek (kézirat). Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. B 0910/22.

[447] SzmL Közgy. ir. 1848: 1449. (előzményekre: uo. 1487.)

[448] Batthyány Lajos — Marziani Györgyhöz, 1848. szept. 17. OL Meln. 1848. 645.

[449] SzmL Felsőbb rendeletek 1848/49. évi jkve mellett fekvő iratok. (Levelezési jkv. 41.)

[450] Szeptember 25-én értek Szolnokra, 26-án már Pestről is tovább mentek: gőzhajóval Dunaföldvárra. Lásd: Nagykállótól Komáromig. Egy 48-as szabolcsi honvéd [BORCSIK SALAMON] naplója. (Nyíregyháza) 1956. 8.

[451] *Ung* megyében 88 személy jelentkezett, de ebből csak 38 vállalt szolgálatot a háború végéig OL ONöHt 1848: 3524. Végül 200 főnyi csapat állott össze, ezt kiindították, de Batthyány engedélyezte, hogy otthon maradjanak, illetve visszatérjenek: OL BM rend. oszt. 1848—1—625., 662. *Bereg* megye 200 főnyi csapat kiállítását határozta, de ezek Munkácson maradtak. LEHOCZKY, Beregmegye 39. *Sáros* megye 71 önkéntese szeptember 17-én indult meg a Kassa—Miskolc—Szolnok útvonalon Görgey táborába. OL ONöHt 1848: 4208.

[452] OL Meln. 1848: 742.

[453] Görgey emlékiratának idézett része 700 emberről beszél, ami egybeesik az említett létszámmal. GÖRGEY, Életem I. 4. A miniszterelnök is 6—800 fegyveres szállításáról intézkedett: OL Meln. 1848: 742.

[454] OL HM bizt. 1848—51—353.

[455] OL Meln. 1848: 750.

[456] OL HM bizt. 1848—51—353.; OL Meln. 1848: 749.

[457] A továbbiakra: VARGA, Gerilla-harcok 169. és köv.

[458] *Bihar:* OL ONöHt 1848: 3420.; *Torontál:* OL ONöHt 1848: 4295.

[459] *Szatmár:* OL ONöHt 1848: 3468.; *Máramaros:* OL ONöHt 1848: 4012.

[460] Máriássy jelentkezett is a megyénél és ágyúi számára lovakat kért. SzmL Közgy. ir. 1848: 1410.

[461] Máriássy János — Bereg megyének. Arad, 1848. szept. 13. Közli LEHOCZKY, Beregmegye 38—39. Egyébként ezt a levelet küldte Máriássy minden érdekelt hatósághoz. OLÁH, Békésvármegye I. 283—284. — FÉNYES, Magyarországi leírása II. 319. Bereg megyét a Tiszán inneni kerületben tünteti fel, de korábbi felosztások — például térképek — a Tiszán túli kerülethez sorolják.

[462] OL ONöHt 1848: 3891.; Oláh, Békésvármegye I. 277—281., 284—285. A megye eredetileg 600 önkéntest ígért. OL BM eln. 1848: 846.

[463] OL HM ir. ikt. kve 1848: 6226.; OL ONöHt 1848: 3670.

[464] OL Meln. 1848: 624.

[465] OL ONöHt 1848: 3902.

[466] Szabó, Debrecen 20. — Széll János Naplója szerint szeptember 29-én indultak és időben értek Aradra, hogy a város és a vár között kiélező ellentétek kezdetétől részt vegyenek a vár körülzárásában. A napló a debreceni Déri Múzeum adattárában található (gépelt másolat).

[467] Máriássy — Batthyányhoz, 1848. szept. 23. OL ONöHt 1848: 4461. A szeptember végéig megérkezett erőkre: Lakatos, Arad I. 137. Ugocsa szeptember 23-án alakult 200 főnyi önkéntes századára: Papp József: Ugocsa vármegye az 1848—49-iki szabadságharcz alatt. Ugocsa 1893. 16—17. sz.

[468] A kerületi szervezés megindulása előtt, augusztus 22-én Szemeréhez írott levelében helyesli, hogy az alakulatok kisebbek lesznek, de jobban felfegyverzettek. OL BM eln. 1848: 813. Augusztus 29-én tervezetet is terjeszt elő az önkéntesek kiállítására. Uo. 833.

[469] OL BM eln. 1848: 833.; a Kossuthnak írott levél kivonata (ebben is azt írta: „Nekem egy betű sem íratott az önkénytesekre nézve") és Kossuth válasza: KLÖM XII. 853—854.

[470] Augusz Antal tolnai alispán jelentése Szemeréhez, 1848. aug. 30.; Szemere utasítása, aug. 31.; mindkettő: OL ONöHt 1848: 3200. A Tolnának küldött példány: TmL Különféle 1848/49.

[471] Szemere Bertalan min. eln. h. — Csányi Lászlóhoz, 1848. aug. 31. OL Csányi ir. Meln. 17., OL ONöHt 1848: 3200.

[472] OL Csányi ir. Somogy m. levelei 60. sz.

[473] Csányi szerint ugyanis a megyék nem követik az önkéntesek kiállításánál a „betű szerinti értelmet". Már augusztus 30-án ezt írta: „Az önkényteseket illetőleg, azok a szó tiszta értelmében ki nem állíthatók . . ." OL BM eln. 1848: 833. (Augusztus 29-én pedig azt ajánlotta, hogy az önkéntesek közé beállókat fel kell menteni az újoncozás alól. Uo.)

[474] Csányi László — a miniszterelnökhöz, 1848. szept. 2. OL BM eln. 1848: 833.

[475] Szemere saját kezű fogalmazványa Kosztolányi Mórichoz és Csányi Lászlóhoz, 1848. szept. 5. OL BM eln. 1848: 833.

[476] OL ONöHt 1848: 3593.; a pápai bizottm. jel. uo. 3592.

[477] Soroksár—Haraszti—Taksony helységekben. Szemere Bertalan — Pest megyének, 1848. szept. 8., OL BM eln. 1848: 843.; PmL Alispáni ir. 1848.

[478] Csányi rendeletére: OL BM eln. 1848: 813.; Csányi jelentése a miniszterelnökhöz, 1848. szept. 5., amely szerint a 218 főnyi fehérvári csapat szeptember 7-én érkezik Kanizsára: OL PM eln. nem ikt. ir. (1848: 137.) A fehérváriak útrendje (300 főnyi csapatról): FmL Acta politica 1848: 3087; a kiindulásra Vidos, Székesfehérvár nemzetőrei 168.; Waldapfel, Levelestár I. 404. — Csányi azt írta szeptember 14-én, hogy ez az egyetlen csapat, amely nemzetőrségéből megmaradt. Andics, Arisztokrácia II. 147.

[479] PmL Alispáni ir. 1848: 1330.

[480] HM bizt. 1848—51—297. Létszámukra Perczel Miklós őrnagy szeptember 16-án kelt jelentése: OL ONöHt 1848: 3803.

[481] OL ONöHt 1848: 4301.

[482] *Veszprém:* OL ONöHt 1848: 3857.; *Győr:* OL ONöHt 1848: 3981.; OL KPz 1848: 108.; *Moson:* OL ONöHt 1848: 4160. Az utóbbi esetben felmerült kinevezési problémákra Batthyány szeptember 23-án kelt válasza uo.

[483] OL ONöHt 1848: 3981. Személyzetet azonban a honvéd III. gyalogos tüzérüteg tartalék-legénységéből kapott: OL ONöHt 1848: 4433.

[484] OL ONöHt 1848: 4140.

[485] OL ONöHt 1848: 4344.

[486] Azt tapasztalom — írja Kosztolányi —, hogy „hol az egyik, hol másik zászló allyammal tudtom és hírem nélkül rendelkeznek . . ." OL Meln. 1848: 833.; a választ már a Honvédelmi Bizottmány adta. KLÖM XIII. 75.

[487] OL ONöHt 1848: 3051., 3052., 3053.

[488] Litografált körlevél (1. sz.), FL Pesti Közig. 1848: 257. A felhívás hangsúlyozza a tüzér- és utászkülönítmény fontosságát, ehhez önkénteseket kér.

[489] OL PM eln. 1848: 1496. (Az előzmények: 418. jegyzetnél.)

[490] OL BM eln. 1848: 819.

[491] Kossuth a szeptember 6. és 7-i levelek tanúsága szerint szinte közvetítő volt Szemere és Ivánka között. OL BM eln. 1838: 891.; KLÖM XII. 890—891., 897—898. OL PM eln. ir. ikt. kve 1848: 2077.; továbbá Ivánka visszaemlékezéseit Kossuthhoz való viszonyáról: IVÁNKA, Szolgálatom 12—13.

[492] PmL Közgy. ir. 1848: 6159; EmL Közgy. ir. 1848: 650.

[493] Ivánka őrnagy jelentése a miniszterelnökhöz, 1848. szept. 5. OL ONöHt 1848: 3480. — A két zászlóalj maradt, szeptember 11-én nevezték ki parancsnokát. OL ONöHt 1848: 3561.

[494] OL HM 1848: 6145.; Batthyány szeptember 10-én intézkedett, hogy 8 felnőtt növendéket adjanak Ivánka mellé a kiképzés segítésére: OL Meln. 1848: 580.; OL HM 1848: 6509. A kiképzésre: IVÁNKA, Szolgálatom 15—16.

[495] Ivánka szeptember 5-én élelmezési biztos kinevezését kérte, amiről Szemere szeptember 8-án intézkedett: OL ONöHt 1848: 3479.

[496] A szeptember 5-i jelentése szerint várja ezt. OL ONöHt 1848: 3479.

[497] OL ONöHt 1848: 3411. — Hadbírákat azonban csak szeptember végén kaptak a seregtestek. Az Ivánka, Görgey és Kosztolányi mellé beosztott „hadügyészek" kinevezésére: OL Nádori min. 1848: 2510.; Közlöny 1848. szept. 22. 533.

[498] Nőr 1848. szept. 10. 172. h.; TRAGOR, Vác 44—47. — Egyes hírek szerint rövidesen még egy személyt végeztek ki, lopás miatt: F 1848. szept. 15. 103.

[499] Ivánka őrnagy jelentése a miniszterelnökhöz, Vác, 1848. szept. 8. OL ONöHt 1848: 4316. (Mellette a hadbírósági ítélet is.)

[500] Amely szerint az ítéletet *végrehajtás előtt* a hadügyminiszternek kellett volna felterjeszteni. OL ONöHt 1848: 3411.

[501] Utóbbira: Hajnik Pál—Szemere Bertalanhoz, 1848. szept. 6. OL BM rend. oszt. jel.

[502] Nincs terünk itt részletesen foglalkozni ezekkel a kérdésekkel. Csak azt kívánjuk megjegyezni, hogy Komáromból eredetileg a nádor kívánságára, *a szeptember 7-i minisztertanács* rendelte el egy Turszky-ezredbeli zászlóalj leszállítását *Vácra* vagy *Pest környékére:* OL HM 1848: 6183.; Hrabovszky altábornagy, budai katonai főparancsnok, valószínűleg a nádor bizalmas utasítására, az ugyancsak Komáromban levő, a pünkösdi vérengzés miatt a fővárosból elszállított Ceccopieri olasz zászlóalj leszállítását is elrendelte: OL BM eln. 1848: 864. A Turszky-ezredbeli zászlóalj még 8-án megérkezett: SZINNYEI, Komárom 11.; az idegen zászlóaljak csak 10-én este: OL Meln. 1848: 582/a; F 1848. szept. 13. 99.; KH 1848. szept. 16. 305.

[503] F 1848. szept. 8. 89.

[504] Amely Ivánka aznap kelt jelentése szerint már 10 századra (?) szaporodott: OL ONöHt 1848: 3590.

[505] A levél ismeretlen. Az ikt. kv. bejegyzése: „Ivánka őrnagynak Váczról egész seregével Pestre szállítása végett a belügyminiszterhez intézett felszólítás." OL PM eln. 1848: 2065.

[506] CSENGERY ANTAL: Történelmi tanulmányok és jellemrajzok. Budapest 1884. (2. kiad.) II. 260—261.

[507] Szemere Bertalan—Hrabovszky altábornagy, budai katonai főhadparancsnokhoz, 1848. szept. 9. OL BM eln. 1848: 864.

[508] Ismét csak a PM eln. ir. ikt. kve alapján, szeptember 9-ről: „Rendelet Ivánka Imre őrnagy úrhoz, hogy a nemzetőrségből 1000—1500-at készen a városban tartson." OL PM eln. 1848: 2072. Lásd még TRAGOR, Vác 44. Nem világos, hogy a levél azonos-e a fővárosba hívó rendelettel — tehát a város alatt Pest értendő —, vagy csak arra utasít, hogy Vácott, a városban, a vasút közelében tartsák készen az említett csapatot.

[509] Szemere Bertalan (sk. fogalmazvány) — Perczel Miklós őrnagyhoz, 1848. szept. 9. „Tegnap költ meghagyásomat — szól a levél — az új körülmények szerint oda módosítom, miképen Ön a maga zászlóaljával ezúttal csak Soroksár, Haraszti, Taksony községekben fog megszállani. E községek és Budapest között állandó közlekedés leend. Meghagyom egyszersmind, hogy Budapestre csak az én rendeletemre vagy Hajnik Pál rendőri tanácsnok úréra jövend, máséra nem. Nem alkalmas időben történő ide hívása épen azon riadást és zavart idézheti elő, mit a kormánynak elkerülnie kell és elkerülni akar." OL BM eln. 1848: 843.

[510] IVÁNKA, Szolgálatom 15.

[511] OL ONöHt 1848: 3561.

[512] Ha ugyan nem Ivánka zászlóaljáról van szó Hrabovszky tiltakozásában, amely arról számol be, hogy a „magát Kossuthnak nevező szabadcsapat" arra hivatkozva, hogy készültségbe helyezték, behatolt az Újépületbe. OL HM 1848: 7171.

[513] Batthyány Lajos — a budai főhadparancsnokhoz, 1848. szept. 10. este 7 óra, OL Meln. 1848: 581. (A levélből az is kiderül, hogy a megfelelő rendelkezést már reggel megtették — és mégsem történt semmi.) — A jelek szerint az önkéntesek ellátásával továbbra is baj volt. A PM eln. ir. ikt. kve szeptember 11-i bejegyzése szerint Pest városának főkapitánya közölte, hogy az 1500 önkéntes számára nem tud szalmát adni: OL PM eln. 1848: 2156.; Kossuth még másnap is sürgeti a szalmát. Uo. 2174. — Eötvös elbeszélése szerint egyesek Ivánka önkénteseinek a fővárosban való megjelenését — akiket „igazi rablóbandá"-nak tartottak — az anarchia kezdetének tekintették. PULSZKY, Életem I. 122. (Az időpontban téved Pulszky, mert Eötvös csak Lamberg megölése után hagyta el a fővárost. PÁLFFY, Magyarországi és erdélyi urak. 138—140., Ivánka véleménye a serege által kiváltott pánikról: IVÁNKA, Szolgálatom 16.)

[514] OL HM 1848: 7167.

[515] OL HM 1848: 6216.

[516] OL ONöHt 1848: 3596.

[517] FL Buda v. lt. Corr. Mag. 1848: 941.

[518] PH 1848. szept. 15. 869.; útrendjük: OL HM bizt. 1848—51—297.; Egyik szemtanú beszámolója a tolnai seregről: „Tegnap estve 1500 tolnai honvéd dobszó mellett átkelt a Dunán, gyengén öltözött, puja és csőcselék nép volt, de a lelkesedés úgy látszik, meg volt közöttük . . ." GYULAY LAJOS Naplója (kézirat) 49. köt. 18. Egyetemi könyvtár kézirattára, Cluj. 1450. sz.

[519] Útrendjére Pestig: PmL Alispáni ir. 1848: 1316., 1318.; érkezésére: OL HM 1848: 7974.; útrendjére Veszprémig: OL HM bizt. 1848—51—297. A Kossuth Hírlapja így írt róluk: „Nem csőcselék nép, de izmos, harczias kinézésű, daliás termetű hadfiak, s közöttük a művelt ifjúságból igen számosan." KH 1848. szept. 16. 305. További sajtótudósítások: PH 1848. szept. 15. 869.; Nőr 1848. szept. 17. 190. h.

[520] IVÁNKA, Szolgálatom 13. — „A váczi táborban Ivánka őrnagynak már közel négy ezer embere van" — írta a sajtó. KH 1848. szept. 16. 303.

[521] OL ONöHt 1848: 3958. Számottevő növekedésről ekkor már nem is lehetett szó, bár Ivánka még körülbelül 400 ember érkezését várta. — Szeptember 17-én egyébként közölte vele a Nemzetőrségi Haditanács, hogy a körzetéhez tartozó Bács megyét — tekintettel földrajzi helyzetére — hivatalosan is felmentették az önkéntesek állításának kötelezettsége alól: OL ONöHt 1848: 3740.

[522] OL ONöHt 1848: 4159. Előtte napon így jelentett: „A fegyelmet vas kézzel tartom fent." OL ONöHt 1848: 3958.

[523] OL ONöHt 1848: 4189. A levélből kiderül, hogy az időközben elkészült 1000 pár bakancsot és 200 nadrágot Vácra szállították. — Nógrád megyének a meleg ruhák ügyében küldött levele: NmL Bizottm. ir. 1848: 2050. Perczel Miklós október 1-én ismét sürgeti a köpenyeket: OL ONöHt 1848: 4598.

[524] Ivánka szeptember 20-i felterjesztése a zászlóaljparancsnokok kinevezésére: OL ONöHt 1848: 4102.; Uo. 4536.

[525] IVÁNKA, Szolgálatom 14.

[526] A hadrend: HIL 1848/49. évi gyűjtemény. 1848—2—177/a: Közli: Szemelvények II. 49. *Megjegyzések:* 1. A hadrendi elhelyezés nem egyezik meg pontosan IVÁNKA ismertetésével, Szolgálatom 20—21.; 2. A létszámok túlzottan lekerekítettek, amiből következik, hogy a hadrend nem tartalmaz pontos létszámokat; 3. A jelek szerint — bármilyen nehézségekbe is ütközött általában a különböző helyhatóságok által toborzott alakulatok összekeverése — kísérlet történt az egyes zászlóaljak létszámának nivellálására, ti. a hadrendben Tolna és Borsod csak 1000, de Nógrád is 1000 főnyi zászlóaljjal szerepel; 4. Az itt szereplő 400 főnyi székesfehérvári csapat lehetett az, amelyre Ivánka számított, de amely eredetileg Kosztolányihoz tartozott volna. Toborzására: OL ONöHt 1848: 3595.

A HONVÉDSÉG TOBORZÁSA

„Szép most lenni katonának,
Nem kötéllel verbuválnak,
Három esztendő nem világ,
Éljen a magyar szabadság! ! !"

Verbunkos-dal az önkénytesekhez
(1848 június)

V. AZ ELSŐ HONVÉDZÁSZLÓALJAK FELÁLLÍTÁSA

Az 1848-as nemzetőrség szervezése történetének ismeretében megállapíthatjuk: bár az több százezres létszámmal rendelkezett, *nem a nemzetőrségből fejlődött ki az 1848/49-es magyar szabadságharc tömeghadserege.* Sor került ugyan 1848 nyarán a nemzetőrség harctéri alkalmazására, majd a felismert hiányosságok miatt — mint láttuk — már augusztusban átalakították a nemzetőrség mozgósításának rendszerét. Az önkéntes nemzetőrség megteremtése növelte a tábori szolgálatra rendelt nemzetőrség harcértékét, biztosította hosszabb szolgálati idejét. Mindezek a rendszabályok azonban szükségmegoldásként születtek, és az így létrejött önkéntes zászlóaljak csak másolatai, nem teljes értékű utánzatai voltak a már május óta szervezés alatt álló honvédzászlóaljaknak.

Az 1848/49. évi magyar szabadságharcnak katonai vonatkozásban jellemző sajátsága ugyanis, hogy a Batthyány-kormány tevékenységének szinte az első heteiben, a cenzust illetően lényegében végrehajtotta a nemzetőrség felállításáról szóló 1848. évi *XXII. tc. korrekcióját.* Így történt, hogy a kormány számára elégtelen létszámú és nem teljesen megbízható sorkatonaság mellett nem csupán a nemzetőrséget szervezték, hanem — a XXII. tc. paragrafusainak árnyékában — megkezdték *a kvalifikáció nélküli önkéntesek* toborzását is. Ez a forma szerint a nemzetőrség egy osztályaként felállított, 10 000 főre tervezett önkéntes sereg lett a szabadságharc honvédseregének magva.

Ezzel az intézkedéssel még a forradalom békés szakaszában megtörtént a nemcsak rendőri, de katonai szolgálatra is alkalmas, megbízható egységek felállítása. Az így szerzett tapasztalatok az őszi hadszervezés időszakában értékes segítséget jelentettek. Aligha becsüljük túl e tapasztalatok, a már meglevő minta értékét, ha megállapítjuk: Kossuthnak és a Honvédelmi Bizottmánynak valóban gyors, Európát csodálatba ejtő eredményei a *tömeghadsereg megteremtése* terén, sok buktató árán és nagy időveszteséggel születtek volna meg e korai szervezőmunka tanulságai és eredményei nélkül. Ezért joggal kereshetjük a szabadságharc hadereje kiépítésének első lépéseit már 1848 májusában, párhuzamosan a nemzetőrség szervezésének kezdeti szakaszával.

1. Az előzmények

Ismeretes, hogy a Batthyány-kormány — kevesellve a rendelkezésére álló haderőt — hivatalba lépésének pillanatától sürgette a külföldön levő magyar katonaság hazaküldését. Foglalkozott ezzel már az első, április 12-i, majd rövidesen a 20-i minisztertanácsi ülés is. Látva e sürgetések

eredménytelenségét, az április 24-i minisztertanács már valamiféle áthidaló intézkedések lehetőségét kereste. Erről tanúskodik az ezen a napon Esterházy külügyminiszternek küldött átirat, amely újólag a katonaság hazatérésének sürgetésére utasította. Ez az értesítés ugyanis olyan célzást tesz, hogy ismételt kérelmeinek elutasítása esetén — a „személy- s vagyon bátorság" biztosítása érdekében — „. . . *a ministerium olly lépések megtételét látja elkerülhetetlennek, minőkre felelősségének érzete kényteleníti*".[1] (Kiemelés a szerzőtől.)

Rövidesen kiviláglott, hogy ez nem volt üres fenyegetés. A húsvét hétfőjén Nagykikindán lezajlott véres eseményeket megtárgyaló április 26-i minisztertanács ugyanis kimondotta: „ Az országbani mozgalmak vésztelljes természete szükségessé tevén egy mozgó nemzetőrség felállítását, vagy egy *önkéntes őrsereg* kiállítását . . ." (Kiemelés a szerzőtől.) Egyidejűleg 10 000 ember költségeiről készült tervezet benyújtására utasították a miniszterelnököt és a pénzügyminisztert.[2] Bár a terv itt még csak csírájában jelenik meg, joggal feltételezhetjük, hogy előtte két nappal, április 24-én már erre gondolt Batthyány, amikor az Esterházynak szóló értesítésben utalt arra, hogy a kormány ismételt kérelmének elutasítása esetén fenntartja magának a szabad cselekvés jogát.

E tervek feltehetőleg Kossuth megkérdezése nélkül születtek, és azokkal a pénzügyminiszter — elsősorban pénzügyi szempontok figyelembevételével — a jelek szerint nem is értett maradéktalanul egyet. Ez tükröződik ideiglenes államtitkárának, Pulszky Ferencnek április 29-én Batthyányhoz intézett leveléből, amelyben kifejti: „miszerint egy pár ezer székely katonának Magyarországba áthelyezése, s a nyugtalankodóbb vidékekre kirendelése minden tekintetben czélra vezetőbb volna a nemzetőrség mobilisatiójánál . . ."[3] Nem ismerjük Batthyány reagálását e levélre, de az érvelést nyilvánvalóan nem fogadta el, bármennyire is igaza volt Kossuthnak a vállalkozás anyagi szempontjait illetően, és bármennyire egyet is értett a székely katonaság kihozatalával. (Ismeretes, hogy a miniszterelnök május 19-én hozzájárult az ifjúság küldöttségének erdélyi útjához, hogy az a székely katonaságot hívja segítségül.) A javaslatnak ugyanis az volt a gyengéje, hogy a székely ezredek kijövetele is Bécstől függött, holott a mozgó alakulatok létrehozásának épp *a Bécstől való nagyobb függetlenség* biztosítása volt a célja. A tervek megvalósítására a miniszterelnök meg is tette a szükséges lépéseket. Az első bécsi útja idején őt helyettesítő Deák Ferenc május 2-án intézkedett, hogy a Nemzetőrségi Haditanács gondoskodjék „1200 rendes nemzetőrseregi részleg" felállítási tervezetének haladéktalan kidolgozásáról.[4]

Mindezekről a készületekről a türelmetlen, a kormányt tétlenséggel vádoló közvélemény mit sem tudott. Nem is tájékoztatták erről, hiszen — mint látni fogjuk — eme új alakulatok szervezése közjogi problémákat vetett fel, így a tervek idő előtti szellőztetése csak növelte volna a komplikációkat.[5] Ilyen körülmények között viszont csak könnyítette a minisztérium helyzetét egy olyan spontán kezdeményezés, amely maga is *önkéntes alakulatok* felállítását követeli a kormánytól. Ezért tarthatjuk valószínűnek, hogy az erdélyi küldöttség tiszteletére április 29-én a Radical Körben tartott lakomán Wesselényi Miklós a kormány sugalmazása vagy

legalábbis tájékoztatása alapján mondotta el híres, a horvát veszélyre figyelmeztető és fegyverkezésre szólító beszédét.[6]

Ilyen előzmények után azt sem tekinthetjük véletlennek, hogy Wesselényi felhívása alapján a minisztériumhoz benyújtandó petíció ügyében már másnap közgyűlést tartottak a Radical Körben. Itt a beadvány szövegének ismertetése előtt a nemzetőrség szervezésében, főleg az ideiglenes szabályzatok kidolgozásában részt vevő Gál Sándor tartott előadást „az ország határain belül és kívül mindenfelé küldhető mobilis magyar hadsereg" kérdéseiről. Tervezete szerint a kormánynak a magyar ezredeket kell hazahoznia, és ezek mellé jó fizetéssel *egy évre önkénteseket toboroznia*, akiknek száma egy hónap alatt — az előadó szerint — elérhetné a 150 000 főt.[7] Ez után a bevezető előadás után került sor a petíció elfogadására, amely Wesselényi tájékoztatása nyomán, Jellasics nyilvánvaló pártütésére hivatkozva követelt rendkívüli intézkedéseket a kormánytól. A várható ellenséges megrohanás miatt „mi mindenek előtt egy hadsereg felállítását látjuk elkerülhetetlenül szükségesnek" — mondja a beadvány. „És mivel országgyűlést most rögtön egybehívni nem lehet, *e hadsereget országos toborzás útján véljük összeállítandónak*, mellyhez a rögtön rendelkezésünkre állható magyar katonaság hozzásoroltassék" — hangzik a kívánság, amelyet — több más javaslat mellett — magyarokból felállítandó tüzérség szorgalmazásával egészítettek ki.[8]

A véletlenek ilyetén egybeesése, az események gyors lefolyása kelthetik fel a gyanút, hogy az egész akció sugalmazott volt. Ezt a feltételezést csak alátámasztja, hogy a beadvány nemcsak a kormány szándékai szerinti önkéntes haderő gondolatát proklamálta — amelyet egyébként „amalgámozni" kíván a sorkatonasággal —, de azt is leszögezte, hogy erre a megoldásra csak azért van szükség, mert „az országgyűlést most rögtön egybehívni nem lehet . . .". Ez pedig tulajdonképpen válasz a baloldalnak, amely ezekben a napokban az országgyűlés mielőbbi összehívását sürgette.[9]

Várható volna, hogy az önkéntesekből alakítandó haderő gondolatát a baloldal is felkarolja. Azonban a Radical Kör akciójának nyilvánvaló sugalmazott volta és a kormánnyal szembeni fenntartások — esetleg maguknak az alakulatoknak rendeltetését illetően — játszottak szerepet abban, hogy a Marczius Tizenötödike érdemben nem reagált a fenti kezdeményezésre. Tény az, hogy a baloldal sajtója nem vesz tudomást a fenti kezdeményezésről, hanem — az országgyűlés összehívásának sürgetése mellett — a tényleges hadügyi önállóság megteremtése érdekében agitál. Mivel ennek látható akadálya a magyar fővárosban Lederer tábornok, magyarországi osztrák katonai főparancsnok volt, a Marczius Tizenötödike reá összpontosította minden figyelmét.[10] Hangoztatta: a minisztérium legfontosabb feladata biztosítani, hogy az országban állomásozó katonaság engedelmeskedjék a törvényes magyar kormánynak. (Egyébként éppen emiatt utazott többek között Batthyány május elején Bécsbe.) Ezért, amikor a Marczius Tizenötödike a valóságos hatalom, a fegyveres erő szükségességéről beszél,[11] egyidejűleg kárhoztatja a pozsonyi törvényhozást, hogy az „haderőnk rendelkezési jogát nem biztosítván kellően, elleneink kezébe fegyvert hagyott . . .".[12] Miközben a kormány akkori hivatalos lapjában, a Pesti Hírlapban a kamatos kincstári utalványok kibocsátásának tervezetéről szóló

tudósításban „talán egy mobilis őrseregnek *önkéntesekből* felállításá-" ról (kiemelés a szerzőtől) találunk óvatos célzást,[13] a Marczius Tizenötödike csak általánosságban beszél egy magyar haderő megteremtéséről.[14] Bár az államadóssággal kapcsolatos osztrák pénzügyi követelések kapcsán leszögezi, hogy az Ausztriával való háború olyan bizonyos, mint kétszer kettő négy,[15] — csak a Lederer-féle macskazene estéjén, május 10-én jelenik meg először a lap hasábjain egy 50 000 főnyi toborzás útján kiállítandó hadsereg gondolata.[16]

Mindezek egybevetése után nagyon indokoltnak látszik az a feltételezés, hogy kezdetben *a márciusi baloldal nem értett egyet az önkéntesekből toborzott sereg felállításával.* Mégpedig azért nem, mert fő feladatnak — teljes joggal — a Bécstől való hadügyi függetlenség biztosítását tartotta, és az önkéntes haderő megteremtésére irányuló kísérletet úgy tekintette, mint kitérést a nehéz, az udvarral szemben erélyes fellépést követelő feladatok elől.[17] Ezen a véleményén — a jelek szerint — csak akkor változtatott, amikor Batthyány bécsi útjának eredményeként a király kibocsátotta kéziratát, amelyben a Magyarországon állomásozó sorkatonaságot a magyar kormánynak rendelte alá, pontosabban: amikor a délvidéki szerb betörés hírére a kormány május közepén megkezdte az önkéntesek toborzását.

2. A szervezés első lépései

A május 7-i királyi kéziratok[18] fontosságát hangsúlyoznunk kell, mert kikényszerítésük az egyetlen eset, hogy a számos vonatkozásban túl általánosan fogalmazott 1848: III. tc.-et sikerült a magyar forradalom érdekeit szolgáló királyi rendelettel kiegészíteni. Kibocsátásuk azt jelzi, hogy a már szervezkedő udvari reakció — ha átmenetileg is — visszavonulásra kényszerült. Ezeknek az iratoknak jelentőségét azonban még a kései szemlélő elől is eltakarja a Lederer elleni szerencsétlen kimenetelű macskazene által kiváltott felháborodás hullámverése. E napok eseményei kétségtelenül a május 10-i katonai provokáció, a 11-i megyegyűlés, a baloldal 12-én reggel rendezett népgyűlése, továbbá a katonai vérengzés ügyében elrendelt vizsgálat körül forogtak. A részletesen vizsgálódó kutatásnak azonban azt kell megállapítania, hogy május 15-én este már újabb izgalmak kötötték le a főváros figyelmét. A déli órákban ugyanis futár érkezett a pétervárадi katonai főparancsnoktól. Az általa hozott fontos jelentésben Hrabovszky altábornagy a délvidéki szerb mozgalmak veszélyességére, Szerbia hír szerinti támadó szándékára hívta fel a figyelmet.[19] A tudósítás kiszivárgott, rémhírré dagadt, és délután már úgy terjedt el Pesten és Budán, hogy a szerbek Zimonynál sereggel és 50 ágyúval törtek be az országba.[20]

A déli órákban egybehívott, megszakítással éjfélig ülésező minisztertanács ekkor hozta a délvidéki várak háborús készenlétéről, a Szeged táján felállítandó táborról szóló ismeretes határozatokat.[21] Egyben megszületett a döntés: *haladéktalanul meghirdetik a 10 000 főből álló önkéntes sereg toborzását is.* Ezzel az alig három hete folyó előkészületek — még a részletes tervek végleges kidolgozása előtt — már a megvalósulás stádiumába jutottak.

Az önkéntes haderő szervezésére irányuló első lépés tulajdonképpen az volt, amelyik Baldacci Manó ezredest az „Országos Nemzetőrseregi Haditanács" elnökévé nevezte ki. A Batthyány által május 15-én este aláírt rendelet felhatalmazta az ezredest „úgy az állandó, mint a rendes nemzetőrség rendezésénél előjöhető kérdések rendezésére".[22] Ez a fogalmazás jelzi, hogy a kinevezés kétféle nemzetőrség: mind az *állandó*, mind a *rendes nemzetőrség szervezését* bízza Baldaccira. A következő rendeletek azután nem hagytak kétséget afelől, hogy a XXII. tc. által meghatározott állandó nemzetőrség mellett a rendes (vagy más fogalmazás szerint: mobilis) nemzetőrség az ekkor szervezni kezdett önkénteseket jelöli.

Baldacci kinevezésével egyidejűleg kelt Batthyány utasítása, amely meghagyja: az ezredes azonnal készítsen egy — a miniszterelnök által ellenjegyzendő — felhívást, amely a „haladéktalanul alkotandó, 10 ezer főből álló rendes (mobilis) nemzetőrseregre minden abban önkéntesen résztvenni kívánó egyéneket felszólicson (sic!) az ország zászlója alá, a királyi trón, haza és alkotmány védelmére . . . gyülekezni".[23] A Nemzetőrségi Haditanács új elnöke első megbízatását pontosan teljesítette, és másnap, május 16-án bemutatta a hadfogadó helyeket is feltüntető *toborzási felhívást*, amelyet a miniszterelnöki jóváhagyás után azonnal nyomdába küldtek.[24] Batthyány ekkor utasította Ottinger Ferenc vezérőrnagy, ideiglenes hadügyminisztert: 1. a toborzást az arra kijelölt helyeken azonnal meg kell kezdeni; 2. a hároméves szolgálatra jelentkező önkéntesek a sorkatonaság szabályai szerint lesznek ellátva és kiképezve, — értesítse erről a budai főparancsnokságot; 3. gondoskodjék arról, hogy a budai fegyvertárban levő 6000 puskából 4000 darabot szállításra készen tartsanak; 4. kérjen tájékoztatást az óbudai Ruházati Bizottmánytól (Montours Commission), hogy milyen kész felszerelési tárgyak találhatók raktáraiban, illetve intézkedjék, hogy az önkéntesek számára szükséges szürke és barna posztókról gondoskodjanak; 5. tájékozódjék a fővárosban (az Újépületben) található tüzérségi löveganyagokról, és gondoskodjék az egyidejűleg felállítani tervezett önkéntes lovasüteg felszereléséről.[25] A rendelet — a felsorolt általános utasítások mellett — még közölte, hogy a Pesten beálló önkénteseket az ottani főhadfogadótól a 62. Turszky-gyalogezred veszi át, és gondoskodik kiképzésükről. Ottinger intézkedjék, hogy a budai főhadparancsnokság tudassa ezt az ezreddel. Batthyány pedig egyidejűleg közölte ezt a pesti katonai térparancsnoksággal, meghagyva annak, hogy a másnapra tervezett toborzás során „beállandó rendes nemzetőrsereg elszállázásáról" (sic!) gondoskodjék.[26] Ottinger május 17-én megtette a szükséges intézkedéseket a budai főhadparancsnokságnál;[27] egyidejűleg azonban közölte észrevételeit is Batthyány miniszterelnökkel. Jelentése szerint a vidéki hadfogadók nincsenek annyi pénzzel ellátva, hogy az esetleg nagy számban jelentkezőknek a fejenkénti 20 pft foglalópénzt kifizessék. Az önkéntesek élelmezését és szállással való ellátását is aggályosnak tartotta. Szerinte az olyan helyeken, ahol nincs laktanya, vagy az szűk, eleve a polgári hatóságok gondja kell hogy legyen az elszállásolás.[28] A miniszterelnök másnap, május 18-án utasította is a belügyminisztert, hogy gondoskodjék: az illetékes hatóságok a kijelölt toborzási helyekre „egy, ha lehet tisztviselői egyént" mint *polgári biztost* küldjenek ki, aki a hadfogadást vezető kato-

natiszttel és a katonai (vagy hatósági) orvossal *toborzó bizottságot* alkot.[29]

Ottinger átirata nemcsak azt közölte, hogy a hadfogadók nem rendelkeznek annyi pénz felett, hogy azok a foglalókat ki tudják fizetni. Arra is figyelmeztette Batthyányt, hogy a katonai raktárak csak a sorkatonaságnak elegendő készletekkel vannak ellátva, tehát az önkéntesek élelmezését csak megfelelő utalások esetén tudják biztosítani. Így a toborzás anyagi fedezetének biztosítása nem tűrt halasztást. Kossuth május 17-én közölte is a miniszterelnökkel, hogy a két nappal előbb kelt minisztertanácsi végzés értelmében egyelőre 200 000 pft-ot tud rendelkezésre bocsátani.[30] Másnap Baldacci benyújtotta a tíz zászlóaljra tervezett önkéntes sereg *előzetes költségvetését*,[31] így május 19-én Duschek Ferenc pénzügyminiszteri államtitkár jelentette, hogy az igényelt összegek kifizetésére utasították az illetékes harmincad-, illetve sóhivatalokat.[32]

Batthyány május 15-én este Baldaccihoz intézett utasítása szükségesnek tartotta, hogy a sorkatonaság tisztjeit és „más, a tiszti fokozatokra képes hazafiakat is, kik e *rendes hadseregnél* főtiszteкül alkalmaztatni kívánnak" (kiemelés a szerzőtől), szólítsák fel az átlépésre, illetve jelentkezésre. A május 17-i dátummal — némi késéssel — megjelent felhívás a „Magyarországban tanyázó sorkatonasághoz"[33] lényegében lezárta az első intézkedések sorát.[34] Az újabb bécsi fejlemények: a király szökésének hírére kiadott, az országgyűlés egybehívását bejelentő május 19—20-i kormányfelhívások és belügyminiszteri körlevelek már mint megvalósulás alatt álló feladatot emlegetik az *önkéntes seregnek* „minél nagyobb számban s minél gyorsabban állítását . . .".[35]

A fejlemények és a kormány intézkedései ez idő tájt az éberen figyelő és kritikus fővárosi közvéleményt is áthangolták. A május 15-i rémhírekről és a minisztertanácsból Hrabovszkynak küldött utasításról szólva a Marczius Tizenötödike hangsúlyozta: az ellentéteket félre kell tenni.[36] A Nemzeti című újság másnapi vezércikke ugyancsak az összefogás szükségességét hirdette.[37] Mire lecsitultak az egymást követő izgalmak: május 10-én a katonai vérengzés és az azt követő feszült hangulat, 15-én a szerbek „betörése", 18—19-én az új bécsi forradalmi mozgalmak, a király szökése és a köztársaság Bécsben történt kikiáltásának álhíre miatt, és ismertté váltak a minisztérium intézkedései, — a baloldalnak is el kellett ismernie, hogy a válságos, váratlan fordulatokban bővelkedő események során a még tapasztalatlan kormány jól megállotta a helyét.[38] Ez fejeződik ki Csernátoni cikkében, aki május 20-án így ír: „Mi a ministeriumot gyermekkorát átélőnek tekintjük, újabb intézkedéseiből látni véljük, hogy a szokatlan hatalom erejét már megérté és helyét felfogni indult. És midőn ezt látjuk, benne vetett hitelünket is éledni érezzük . . ."[39]

A baloldal — amely az első pillanattól bátran kritizálta a minisztériumot — nemcsak egyetértett ekkor a kormánnyal, de annak újabb rendelkezéseit mint a baloldali kritika eredményét, a maga sikerének is tekintette.[40] Így volt ez az önkénteseknek általa eredetileg nem is szorgalmazott,[41] de később szükségesnek elismert toborzásával is, amelyből — mint látni fogjuk — az első pillanattól kezdve tevékenyen kivette részét. Ez az intézkedés: a rendes nemzetőrség (a későbbi honvédek) zászlóaljainak ter-

vezett felállítása azonban kezdetben a párhuzamosan kiadott fontos rendeletek sorában tulajdonképpen jelentéktelennek tűnt. A korabeli sajtó és a naplók is egyértelműen erről tanúskodnak. Csak a későbbi fejlemények ismeretében vált világossá, hogy milyen nagy jelentőségű események indultak el a május 15-i minisztertanácsi döntés és a 16-i toborzási felhívás következtében. Batthyány és minisztertársai maguk sem sejtették, hogy ezek a lépések vezetnek a szabadságharc honvédseregének megteremtéséhez.[42]

3. Az új alakulatok közjogi helyzete és elnevezése

A „rendes nemzetőrség" később határainkon túlnövő jelentőségét előre sejteni nem lehetett. Az azonban, hogy a kormánynak, főleg a személy szerint érdekelt Batthyánynak milyen elképzelései voltak ezen önkéntes sereg szervezését és rendeltetését illetően, a különböző utasításokból jól rekonstruálható. Mielőtt tehát nyomon követnénk a további fejleményeket, meg kell állapodnunk ezeknél a problémáknál és azok közjogi vonatkozásainál.

A vizsgálatot érdemlő kérdések a következők:

a) Milyen bevallott céllal és milyen jogcímen állította fel a kormány ezeket a zászlóaljakat?

b) Miként fogadta Bécs az új haderő szervezését?

c) Hogyan illeszkedtek be ezek az alakulatok a már meglevő hadszervezetbe?

d) Honnan kapták megkülönböztető és hamar ismertté vált nevüket ezek az önkéntes egységek?

a) Az önkéntesek kiállítását illetően a kormány következetesen az április 24-i, a minisztertanácsban megfogalmazottak alapján állott: az országban kevés a katona, ezért a minisztérium felelőssége tudatában kénytelen cselekedni, hogy a fennálló veszélyt csökkentse. Ezt hangsúlyozza az április 26-i döntésről a sajtóban megjelent hivatalos értesítés is, amely a különböző mozgalmak miatt szükségessé vált „mozgó nemzetőrségi had, vagy önkéntes őrsereg" állításáról szólva megállapítja, hogy az „kivált most, *az állandó hadsereg hiányát is pótolná*".[43] (Kiemelés a szerzőtől.)

Ezt hangsúlyozta Batthyány is a május 15-i minisztertanácsból Esterházy külügyminiszterhez intézett levelében, amelyben a Szeged táján összevonni tervezett, körülbelül 12 000 főnyi katonaságból álló táborról tett említést: „Mivel pedig ezen seregösszevonulás miatt az ország többi vidékei sorkatonaság nélkül maradnának, a ministerium egy 10 000 emberből álló rendes nemzetőrségi seregnek toborzás útjáni létesítését is megrendelte . . ."[44] A levél szerint tehát a táborba szállott katonaság pótlására, *helyőrségi szolgálatra*, a rendes katonaság megerősítésére szándékozták toborozni az önkénteseket.[45] A főváros esetében ez természetesen *az idegen katonaság eltávolítását* is ígérte, amit a kormány az első pillanattól kezdve szem előtt tartott. Ezt bizonyítja a miniszterelnök innsbrucki útja előtt, június 2-án a hadügyminiszterhez intézett levele, amelyben visszautasítja a budai főparancsnokság okvetetlenkedését. A hadügyminiszter jelentése szerint ugyanis a sorkatonaság — a helyőrség közeli létszámemelkedésére

hivatkozva — visszakövetelte a fővárosban toborzott honvédeknek kiadott ágyneműket. Batthyány válasza szerint „a hadi főparancsnokság e kívánatát annál kevésbé lehet teljesíteni, mivel *a honvédek mihelyt felöltözve és felfegyverkezve lesznek, tüstént a rendes katonaság szolgálatát teendik*, s ennél fogva az őrtelep erősítése végett más ezredek ide rendelésének szüksége is elmúlik".[46] (Kiemelés a szerzőtől.)

A jogcím tehát az ország nehéz helyzete és a sorkatonaság hiánya volt. De volt-e joga a kormánynak egy a sorkatonasághoz hasonló, de azzal nem azonos haderő toborzására? A jelek szerint a sorezredek kiegészítésére: a meglevő zászlóaljak hadi létszámra emelésére vagy akár a sorezredi 4. zászlóaljak felállítására a kormány folytathatott toborzást országgyűlési jóváhagyás és királyi szentesítés nélkül.[47] Vagyis 10—15 000 ember kiállítása toborzás útján nem lett volna különleges vagy éppen jogtalan lépés, ha az önkénteseket a sorezredekbe szánják. Ezt azonban akkor sem lett volna tanácsos megtenni, ha a kormány nem látja már ekkor a magyarországi osztrák katonai szervezet „tartózkodó" magatartását, és nem ismeri fel a bécsi hadügyminisztériumnak a centralizáció megőrzésére irányuló erőfeszítéseit. Az országban kiállított újoncok (önkéntesek) ugyanis zömében külföldre kerültek volna, mivel a magyar ezredek nagy része az Osztrák Birodalom különböző tartományaiban állomásozott, míg Magyarországon — a megfelelő körzetben — csak az ezredek hadfogadó kormánya (Werbe-Kommando) működött.

Ilyen körülmények között egyetlen lehetőség maradt: a nemzetőrségi törvény cégére alatt, de a XXII. tc. előírásaitól mégis eltérő, jellegében *az állandó katonasághoz közel álló alakulatok* létrehozása. Mivel azonban az önkéntesek toborzásánál nem volt vagyoni megkötés, ez az intézkedés a XXII. tc.-et éppen a Pozsonyban legtöbbet vitatott kérdésben, a cenzus vonatkozásában feszítette szét. A kortársi vélemény szerint azonban a rendes vagy mobilis nemzetőrség — mint az állandó nemzetőrség kiegészítője — abba fogalmilag belefért. Ezt Baldacci ezredes is hangsúlyozta egy Batthyányhoz intézett feljegyzésében, amely szerint a nemzetőrségről szóló törvény 13. és 22. §-a „a mobilis nemzetőrség eszméjét úgy is már magában foglalja".[48] Így tehát *formailag a nemzetőrség keretei között született meg az új haderő*, amelynek szervezői a nemzetőri kvalifikáció legfontosabb kérdésében tették túl magukat az alig hat héttel korábban született törvény előírásain. Ezért mondhatjuk, hogy *az önkéntes haderő (a honvédség) szervezése egyben úgy tekinthető, mint a cenzusos nemzetőri törvény korai korrekciója.*

b) A lépés a magyar minisztérium megítélése szerint tehát nem volt törvénysértő. A bécsi udvar, illetve a kormány álláspontja azonban kérdéses volt. (Lehet, hogy Batthyány május elején a császárvárosban járva, tapogatódzott ilyen irányban, de erre semmi pozitív adatunk nincsen.) A válasz nem késett soká. A külügyi államtitkár június közepén kelt értesítése szerint a király június 12-én „a szerb-illir veszélyes mozgalmak ellen" felállítani tervezett védőhadsereg (Defensiv-Heer) szervezését tudomásul vette.[49]

Az udvar tehát — legalábbis nyíltan — nem emelt közjogi kifogást az önkéntesek toborzása ellen. A kulisszák mögött azonban nyilvánvalóan

nem nézhették jó szemmel ezeket a lépéseket. Nem tudjuk, hogy a nádor kapott-e már ezekben a napokban szemrehányást amiatt, hogy ezt a vállalkozást megengedte. Lehet azonban, hogy István nádor csak a felelősséget akarta magáról elhárítani, amikor június 10-én a külügyminisztérium útján a királyhoz fordult. Felterjesztésében hangsúlyozza: igaz, hogy a III. tc. 9. § értelmében a nemzetőri főtisztek kinevezése az ő hatásköre, de *„az említett honvéd, rendeltetésénél fogva a nemzetőrségtől még is külön természetű, s közelebb áll a sorkatonasághoz"* (kiemelés a szerzőtől), ezért a sürgős kinevezéseket a honvédségnél ő csak a király utólagos helybenhagyása reményében tette, s azokat most jóváhagyásra fel is küldi.[50]

Az innsbrucki udvarnak és Bécsnek nem volt szüksége erre az árulkodó figyelmeztetésre, mert ott eleve bizalmatlanul figyelték a magyar kormány tevékenységét, és — ezt elhihetjük az egyébként kritikával kezelendő Kovács Lajosnak — „a közös hadseregtől különvált haderő alakítása csak növelte a gyanakodást és aggodalmakat".[51] Talán ez magyarázza, hogy amikor június 11-én a sorezredek negyedik zászlóaljának felállítása helyett további önkéntes zászlóaljak toborzását ajánlotta a kormány, a nádor ezt a tervezetet — előző napi fenntartásaival egybehangzólag — a legnagyobb tartózkodással fogadta.[52] Ennek a tartózkodásnak és az Innsbruckból visszatérő Batthyány állásfoglalásának egyaránt szerepe van abban, hogy Mészáros Lázár néhány nap múlva elejtette a tervet.[53] Mindezek alapján azt is valószínűnek tarthatjuk, hogy az országgyűlés megnyitásának időszakában Kossuth ilyen előzmények miatt emlegeti a honvédtoborzást lényegében már befejezett tényként, amelyre szorult helyzete kényszerítette a kormányt.[54]

c) A magyar kormány nemcsak azt hangsúlyozta az első pillanattól, hogy az önkénteseket a sorkatonaság kiegészítésére, „megerősítésére" toborozzák. Batthyány azt is leszögezte május 17-én Ottinger vezérőrnagyhoz intézett utasításában, hogy a felállítandó „rendes nemzetőrség" a szükséges fő- és altisztekkel ellátva *„katonai szabályok szerint betaníttatni és gyakoroltatni fog"*.[55] (Kiemelés a szerzőtől.) Néhány nap múlva hozzátette a miniszterelnök azt is, hogy „az önkéntes zászló allyak élelmezése és elszállásolása minden tekintetben a sor ezredek módjára rendeltetvén . . ."[56] Vagyis a mérce a sorkatonaság szervezése, kiképzése és ellátása volt. Az új haderő szervezői a császári alakulatokkal való szoros kapcsolatot annyira hangsúlyozni kívánták, hogy a sorkatonaságtól átlépőknek régi rangjuk megtartását és a bármikori visszalépés lehetőségét is biztosították.[57]

Mindez persze korántsem jelentette, hogy ezt a sorkatonasághoz hasonlóan tervezett és ahhoz kapcsolódó haderőt ténylegesen a sorezredek felett rendelkező budai főhadparancsnokságra bízták volna. Igaz, az önkéntesek toborzásába bevonták a katonai verbunk-apparátust, a kiképzésbe a sorezredi tiszteket — de ez volt minden. Batthyány — mint már említettük — Mészáros Lázár hadügyminisztert Innsbruckból való hazatérése másnapján figyelmeztette: az egész nemzetőrség felett ő, a miniszterelnök és az alája rendelt Nemzetőrségi Haditanács intézkedik. „A most alakításba vett rendes nemzetőrség *kiegészítő része lesz* az országos nemzeti őrseregnek" (kiemelés a szerzőtől) — hangsúlyozza az önkéntesek szervezeti hovatartozását a miniszterelnök. Majd még egyszer megismétli: „A rendes

nemzeti őrsereg minden tekintetben parancsnokságom . . . alatt fog állani."[58]

Batthyány gondosan ügyelt arra, hogy a „rendes nemzetőrség" — a honvédség — feletti rendelkezési jogát meg ne csorbítsák. Így, amikor a hadügyminisztérium keresztezni látszott a Nemzetőrségi Haditanács intézkedéseit, a miniszterelnök ismételten leszögezte, hogy az egész nemzetőrség minden ügyét a Haditanácsnak kell intéznie. Az átirat nyomatékkal hangsúlyozta: „azon elv szigorúan megtartandó, miszerént *a nemzetőrség a hadseregtől egészen elkülönözött testületet képezvén:* maga saját elöljárósága által kormányoztassék."[59] (Kiemelés a szerzőtől.)

Mindezek ismeretében megállapíthatjuk: a miniszterelnök az első pillanatra ellentmondásosnak tűnő célt követett, amikor a sorkatonasághoz maximálisan hasonlító, de attól szervezetileg teljesen különálló hadsereget kívánt teremteni. Nem kétséges, hogy a sorkatonasághoz hasonlóan szervezett és kiképzett, de attól szervezetileg különálló katonai alakulatok létrehozása egy nemzeti haderő megteremtésének igényét jelentik, egy olyan haderőét, amelyről már a május 19-i minisztertanácson is szó esett. Így viszont azon sem csodálkozhatunk, ha ennek a „harmadik haderőnek", a sorkatonaság és a törvényszabta nemzetőrség mellett szerveződő zászlóaljaknak kiállítása felkeltette Bécs figyelmét. Főleg ha a munkálatok élén az elhatározásaiban közismerten megingathatatlan és az udvar által Kossuth után a legjobban gyűlölt Batthyány állott.

d) Mindent egybevetve kétségtelen, hogy *a rendes vagy mobilis nemzetőrség fedőneve alatt már az első pillanattól egy önálló magyar haderő szervezése folyt.* A nemzetőri megjelölés csak a törvényesség látszatát biztosította amellett, hogy az elnevezés nehézségein segítette át a szervezőket.[60] Ez a jelölés azonban nem volt egyértelmű és főleg következetes. A „törvény parancsolta" vagy állandó nemzetőrségtől való határozott megkülönböztetés igénye olyan elnevezést kívánt, amely félreérthetetlenül jelöli ezeket a sem nemzetőri, sem nem sorezredi alakulatokat.

A szervezéssel egyidejűleg természetesen megindult a fogalomnak megfelelő kifejezés keresése. Mivel a porosz Landwehr-rendszer nálunk ismert lefordítása: a honvéd[61] évek óta elterjedt[62] és használatos volt,[63] a megoldás önként kínálkozott.[64] Ezért nem is csodálkozhatunk azon, hogy május 18-án Batthyány a hadügyminiszterhez intézett átiratában a „rendes nemzetőrség" elnevezés helyett már a „honvéd sereg" megjelölést használja.[65] Másnap a pénzügyminiszternek a miniszterelnökhöz intézett jelentésében „a felállítandó honvédelmi sereg",[66] míg a miniszterelnök május 20-i levelében az „önkéntes honvédek", a 22-én ugyancsak a pénzügyminisztériumhoz szóló utasításban „a rendes honvédek" elnevezés szerepel.[67] Nyomtatásban az új elnevezéssel először Kossuthnak a kamatos kincstári utalványok kibocsátásáról szóló felhívásában találkozunk. Az államkölcsön szükségességét megokolva, Kossuth a nemzethez fordulva figyelmeztet: „a sors, mellynek férfiasan szemébe kell néznünk, nem várakozik, hogy a honvédsereg kiállítását, felfegyverzését, táborba vitelét, havonkinti részletekben, aluszékonyan gombolitgassuk . . ."[68]

Az önkéntesek új neve tehát gyorsan kialakult, de annak végleges formájáról, úgy látszik, döntés nem történt. Ezért tapasztaljuk, hogy a honvéd

elnevezés a központi szerveknél is sokáig csak jelzős összetételben, mint például „honvédi nemzetőrsereg" vagy „nemzeti honvéd" szerepel.[69] A vidéki hatóságok pedig még következetlenebbek, illetve a maguk fogalmai szerint jelölik meg az új alakulatokat. Így találkozunk az első hetekben „önkéntes sereg", „önkéntes osztály", „önkéntes nemzetőrök", „önkéntes nemzetőri mozgó sereg", „önkéntes magyar nemzeti sereg" és „új fizetéses őrsereg" elnevezésekkel.[70] Lassan jelennek meg az „önkéntes honvédelmi sereg"[71] és az ehhez hasonló elnevezések, hiszen a sajtó tudósításai is sokáig csak önkéntesekről és nem honvédekről szóltak. Így csak júliusra vált általánossá ezeket az önkéntes nemzetőröket honvédeknek, alakulataikat honvédzászlóaljaknak nevezni.[72]

Ennek legfőbb ideje volt, mert mire a közvélemény elfogadta az önkéntes (rendes vagy mobilis) nemzetőrök új elnevezését, már új önkéntes nemzetőrség toborzása kezdődött, amelynek felállítását augusztus 13-án rendelte el a miniszterelnök. A honvéd elnevezés így egyértelműen megkülönböztette a nyár elején három évre szegődött önkénteseket az ekkor sietve, három-hat hóra vagy egy évre („a háború végéig") beállott önkéntes nemzetőröktől.[73] A vidéki törvényhatóságok és a köztudat azonban nem regisztrálták kellőképpen ezt a folyamatot, mert a Nemzetőrségi Haditanácsnak 1848 őszén foglalkoznia kellett az elnevezések kérdésével. Nádosy alezredes, a Haditanács akkori elnöke szeptember 26-án figyelmeztetést tett közzé, amelyben igyekezett eloszlatni a fogalomzavart. A nemzetőrségről, önkéntes nemzetőrségről, szabadcsapatokról és a népfelkelésről szólva, így különböztette meg azoktól a honvédséget: „Honvéd zászlóaljaknak neveztetnek a már nehány hónap előtt toborzás útján 3 évi szolgálatra kötelezett szerződéssel felállított 12, és most 4 év szolgálati kötelezettséggel alakuló 18 zászlóaljak, a mellyek belső rendezetükben is a sorkatonasághoz sokban hasonló szerkezetet nyertek."[74]

Az idézett rendeletnek 2—3 hónappal korábbi közzétételével sok félreértést lehetett volna elkerülni. Annál is inkább, mert — mint láttuk — a Nemzetőrségi Haditanács, illetve a miniszterelnök már az első hónapoktól használja a honvéd, illetve honvédi megjelölést. Fel kell tételeznünk, hogy a kortársi emlékezet jól tájékozott, amikor a honvéd elnevezés alkalmazását Kiss Károly kapitánynak, a Haditanács munkatársának tulajdonítja.[75] Igen valószínű, hogy a fogalom először Baldacci május 18-án bemutatott, de ismeretlen tervezetében bukkant fel, amely tervezetet — mint később annyi mást — minden bizonnyal a magyarul tökéletesen tudó Kiss Károly fogalmazott meg. Csak ezzel magyarázhatjuk, hogy a miniszterelnöki iroda — amely egy aznap, de az iktatásból sejthetően Baldacci beadványa előtt kelt levélben még „rendes nemzeti katonaság" elnevezéssel illette az önkénteseket — röviddel utána már az idézett „honvéd sereg" elnevezést használja.[76] Egyes hírek szerint Kiss Károly — a Tudományos Gyűjtemény hajdani munkatársa — a honvédek új elnevezésének népszerűsítésére a nyár folyamán felhívást is bocsátott ki.[77]

Akárhogy is történt, a közvélemény a honvédeket a nemzetőröktől elsősorban harctéri szereplésük alapján tanulta megkülönböztetni.

4. Toborzás a fővárosban és környékén

Az Innsbruckba menekült udvar tehát minden különösebb megjegyzés nélkül vette tudomásul a speciális „védelmi erő" szervezését. Talán megnyugtatására szolgált, hogy ennek az önkéntes seregnek mind toborzása, mind kiképzése a sorkatonaság védnöksége alatt indult meg. Az első honvédzászlóaljak kiállításának ugyanis sajátos jellemzője, hogy abban jelentős szerepet játszott a hadseregnek az elmúlt század során kialakult hadfogadó apparátusa. Ezeknek az ún. Werbe-Kommandóknak hálózata biztosította a helyiségeket, a hadfogadó tiszteket, néha orvosokat is, az egész vállalkozás szervezeti keretét.

Mindez az első pillanatra talán természetesnek tűnik, hiszen a hadsereg, a hadfogadó szervezet felhasználása könnyebbséget, idő-, sőt pénzmegtakarítást jelentett. Egyet nem szabad azonban felednünk: ezek a rendelkezések egy héttel a Lederer-féle macskazene, a budai katonai vérengzés után történtek. Ez pedig új megvilágításba helyezi a kormány toborzási eljárását. Két lehetőség vetődik fel: az együttműködés vagy a május 10-én történt brutális fellépéssel (a tüntetők szétverésével) való egyetértést jelenti, vagy a kormány bizakodását, hogy a hadseregben uralkodó ellenséges hangulat ellenére a katonaságot alá tudja rendelni akaratának, parancsainak.

Az események világossá teszik, hogy a minisztérium határozottan elítélte a sorkatonaság május 10-i indokolatlan vérengzését. A kormány erélyes fellépése, Lederer elmenekülése a felelősségre vonás elől megzavarta az ellenszegülésre szervezetten készülő tisztikart. Ilyen körülmények között sikerült biztosítani a május 7-i királyi kézirat érvényét, és engedelmességre kényszeríteni a Pest-Budán székelő katonai szerveket, beleértve a budai főhadparancsnokságot is.[78] Ez az engedelmesség természetesen nem volt őszinte és maradéktalan. Az ekkor kialakult helyzetben azonban nem merték megkockáztatni a nyílt ellenszegülést, így kiszolgálták az új és szokatlan feladatokat jelentő honvédtoborzást is.

Ilyen körülmények között a sorkatonaság részvétele az önkéntesek toborzásában tulajdonképpen a kormány győzelmét jelentette a Bécshez hű katonai gépezet felett. Ugyanakkor ez a győzelem bizonyos fokig kétélű volt, mivel helyenként lehetővé tette a fekete-sárga szellemű tisztikar rosszindulatú gáncsoskodását. Mindez fokozott figyelmet kívánt a kormányzattól és az általa kiküldött toborzási biztosoktól, akik a *civil hatalom felügyeletét* valósították meg a sorkatonaság felett. Erre inkább az ellátás és felszerelés vonalán volt szükség, hiszen a hadfogadó tisztek nagy többsége magyar és a vidéki városok közéletének megbecsült tagja volt.

A polgári közigazgatás és a katonai hadfogadás szervei együttműködésének első próbájára Pesten került sor, ahol Batthyány május 15-én kelt rendelete szerint „az itteni hadfogadó kormánynál" 17-én már meg kellett kezdeni a toborzást.[79] A május 16-i dátummal megjelent felhívás is hangsúlyozta, hogy másnap „a ferenczvárosi Tehén-utczában [ma: Kinizsi utca], az ottani fő toborzó házban" kezdik meg a hadfogadást.[80]

A toborzást bejelentő falragasz azonban csak 17-én jelenhetett meg az utcákon,[81] illetve ekkor közölte a felhívást a sajtó. Így sem a közvéle-

mény, sem a toborzás nem volt kellően előkészítve. Ezért az első nap minden eredmény nélkül zárult. A sikertelenség egyik oka a katonai szervek nemtörődömsége volt, amely az elhanyagolt környezetű, fekete-sárga színezetű, német feliratokkal ellátott hadfogadó hellyel csak elijesztette a jelentkezőket. Fitsur kapitány, a 32. Estei Ferenc Ferdinánd főherceg nevét viselő gyalogezred főhadfogadójának egyébként magyar származású parancsnoka fel sem fogta talán az első napon, hogy milyen új feladatokat kell ellátnia. S ha fel is fogta, nem kapott ilyen utasítást. „Semmire sem volt gond — írja a Marczius Tizenötödike. — Már csak az a tehén-utczai laktanya is minő ellenszenvet gerjesztett! Aztán minő elrendezés! Mindenki azt várta, hogy a toborzás nagyszerűen és nemzeties modorban fog megkezdetni." Ilyen körülmények között érthető, amiről a tudósítás beszámol: „A civilisalt ifjúság a szennyes és visszataszító külsejű házba be sem akart menni. A köznép pedig látva a régi modort, nem hitt s azt gondolta, csalás akar lenni a dologban."[82]

A bizalmatlanságot fokozta, hogy a toborzásnál a polgári hatóságok nem működtek közre. Ezt a mulasztást — amely az e napokra összesűrűsödött sokoldalú feladatokból érthető — Batthyány azonnal jóvátette. Május 17-én este magához rendelte Rottenbiller Lipót helyettes polgármestert, és utasította: másnap reggel 8 órától a toborzást az Üllői úti, épülőfélben levő városi laktanyában,* a város által kiküldött polgári toborzó biztosok jelenlétében folytassák.[83] A miniszterelnök egyidejűleg arról is gondoskodott, hogy másnapra a Turszky-ezred zenekarát kirendeljék, és a toborzó katonáknak huszáregyenruhát adjanak.[84]

Az intézkedés meghozta gyümölcsét, és másnap, május 18-án — a honvédtoborzás tulajdonképpen első napján[85] — már szép számmal állottak be önkéntesek az új, polgári személyekkel kibővített toborzó bizottmánynál.[86] Pontos létszámukat nem tudjuk, csak az ismeretes, hogy Batthyány még aznap intézkedett: a „tetemes számmal" besorozott rendes nemzetőröknek a 32. gyalogezred készleteiből adjanak ki 150 pár fehérneműt és ugyananynyi bakancsot, „minthogy többen köztük e részben szükölködnek".[87] A beállott önkénteseket azután a Városháza udvarán feleskettették, majd az Újépületben helyezték el őket. Május 21-től a távollevő és még befejezetlen Üllői úti laktanyából *a toborzást a Nemzeti Múzeumba helyezték át.*[88] Így vált a márciusi napok óta szimbólummá növekedett épület a honvédtoborzás színhelyévé. A beállott és felesküdött önkéntesek pedig — a korabeli sajtó szerint — csoportokban, zászlóval és zeneszó mellett járták a várost, és maguk is jelentkezésre buzdítottak.[89]

Május 20-a után, a válságos napok elmúltával a főváros figyelme egyre inkább a honvédtoborzás felé fordult. A Radical Körben a kormány május 19-i felhívására megszervezik az adakozásokat, és megszületik a „Harcolj, vagy fizess!"-mozgalom.[90] Pest városa sem maradt el a fejleményektől, és május 20-i közgyűlése másnapra a Múzeumnál népgyűlés összehívását határozta el.[91] A május 22-i újabb közgyűlés pedig — az egyéni önkéntes ajánlatokon túl — a város „mint község" nevében, „az önkéntes sereg minél nagyobb számbani s minél gyorsabb kiállíthatásául és annak felsze-

* Az Üllői út—Nagykörút sarkán, a volt Kilián György (korábban Mária Terézia) laktanya.

relésére" 200 000 pft-ot ajánlott meg.[92] Egyidejűleg határozat született, hogy „azon iparos-segédek, kik az önkéntes nemzetőrség zászlói alatt három év folytonos katonai szolgálatot teendenek", a három év leteltével hazatérve „minden remekelés és díjfizetés nélkül mesterekké fognak felvétetni, s mint illyenek mesterségöket szabadon űzhetendik".[93] Mindezt betetőzték azok az ajánlatok, amelyekben a jelentkezők egy vagy több önkéntes felfegyverzésének és ruházásának, sőt sokszor háromévi szolgálatának költségeit vállalták magukra.[94]

Ilyen körülmények között érthető, hogy az első napok tétovázása után a toborzás egyre szélesebben bontakozott ki.[95] A honvédek száma a sajtó tudósításai szerint május 24-re elérte a 600, 26-ra a közel 1000 és 29-re az 1326 főt.[96] Lassan elhelyezésük is gondot jelentett, mert az Újépületben már nem fértek. Batthyány ezért május 27-én úgy intézkedett, hogy a továbbiakban a Károly-laktanyában (az „aggharczosok palotájában")* kell őket elhelyezni, akár az ott levő katonaságnak más laktanyába vagy magánházakhoz való szállásolása árán is.[97] Az önkénteseknek a katonai épületben való közös elhelyezésére természetesen szükség volt. Ugyanakkor gondot is jelentett ez a környezet és általában a sorkatonaság közreműködése. „*A katonaság még mindig idegen isteneknek hódol*" — jegyezte meg a Marczius Tizenötödike május 23-án (kiemelés a szerzőtől), majd két nap múlva így írt: „Szemtanúk után szólva, a katonaság részéről kirendelt egyének semmi buzgalmat, legkevesebb felfogást sem mutatnak."[98] Más lapok is szóvá tették a nemtörődömséget, hogy a honvédeknek sem kellő ruháról, sem szállásról nem gondoskodnak. Pedig a nagyszámú szegénysorsú jelentkező miatt főleg a ruházat gyors biztosítására lett volna szükség. Mint a Nemzetőr írta: „Miután most a magukat felajánlott önkéntesek sorába több szurtos, rongyos egyéniség is belép, gondoskodni kellene arról, hogy ezek, mindjárt a felesketés után, tisztába hozassanak, csinos egyenruhát kapjanak."[99]

Mindezek nemcsak az aggályoskodó sajtó észrevételei voltak. A toborzási bizottmány május 28-án kelt jelentése lényegében ugyanerről számolt be a miniszterelnöknek.[100] A jelentés a toborzás sikereiről számot adva hangsúlyozza, hogy a rendeletek és utasítások végrehajtásánál sok hiba történik. „Legérezhetőbb hiányok az önkéntesek szállásolásánál, általvételénél és az ideiglenesen áltvevő (sic!) katonaság bánásmódjában rejlenek!" — hangsúlyozta a beszámoló. Ez pedig veszélyes lehet, mert ezek miatt a lelkesedés, „különösen a míveltebb osztályoknál naponként csökken". A jelentés készítője ezért a következőket javasolta:

1. Csak az osztály (ti. a zászlóalj) kinevezett parancsnoka rendelkezzék a beállott önkéntesekkel;[101] a laktanyák elhelyezést, a raktárak felszerelést legyenek kötelesek számára biztosítani.

2. Az önkéntesek más kinevezett tisztjei közül egy mindig vegyen részt a toborzásnál, s amikor az aznap jelentkezettek már letették az esküt, „közülük azokat, kik eddig nyomor miatt, a szeny és piszok martalékai voltak, rögtön fürdőbe küldhesse, megnyirathassa s legalább tiszta fejérneművel elláttassa . . . .".[102]

* Ma a Fővárosi Tanács épülete a Városház (volt Gránátos) utcában.

3. A zászlóalj egy másik tisztjének a szállás előzetes berendezése és az önkéntesek átvétele legyen feladata, mert így kikerülhető volna „a katonaságtól ideiglenesen átvételre rendelt tisztek eljárása. Kiknek kezei között — szögezi le a jelentés — a lelkesedés már eddig is sokat szenvedett."

4. Mindezek biztosítására a toborzást csak a délelőtti órákban kell folytatni, ha kell, két toborzó bizottmány közreműködésével.[103]

5. Végezetül: tapasztalván a toborzó bizottmány, hogy milyen káros hatású az önkénteseknek a rendes katonasággal való érintkezése,[104] kívánatos lenne, „ha a naponként szaporodó önkéntesek részére egészen külön szállás rendeltetnék". A jelentés erre a Károly-laktanyát tartja a legmegfelelőbbnek, hová az Újépületben levőket is át kellene hozni, míg a sorkatonaságot utóbbiak helyére, továbbá a tábori kórházba vagy a polgároknál kellene elhelyezni.

Batthyány a jelentést követő napon azonnal intézkedett, hogy a két pesti zászlóaljhoz a hadügyminiszter helyeztessen át — ideiglenes kiképzőkül — *néhány megbízható és jól képzett, magyar nyelvű és érzelmű altisztet*, akik képesek tekintélyt tartani.[105] Egyidejűleg utasította a hadügyminisztert: intézzen Móga vezérőrnagy, pesti dandár- és városparancsnokhoz olyan parancsot, hogy az Pesten állomásozó sorezredi tiszteket — az egyik önkéntes elleni durva fellépés miatt[106] — rendelje magához, és „a honvédekkel való barátságos és jóindulatú bánásmódot szivökre kösse".

Az említett rendelkezés napján, május 29-én azonban az önkéntesek száma meghaladta az 1300 főt, vagyis az 1. zászlóalj létszáma már betelt. Ezért Batthyány egyidejűleg kinevezte Cserey Ignácot, a 33. gyalogezred kapitányát őrnagynak és a 2. zászlóalj parancsnokának.[107] A miniszterelnök az új parancsnokhoz intézett részletes utasításában igyekezett kiküszöbölni azokat a hiányosságokat,[108] amelyekre Nagy Gusztáv kitűnő jelentése felhívta figyelmét. Az utasítás meghagyta Cserey őrnagynak: 1. A Károly-laktanyában naponta körülbelül kétszáz új ember számára gondoskodjék helyről; 2. ezeknek a kellő ágyneműt (de legalább szalmát és pokrócokat) előre biztosítsa; 3. a hadfogadásnál jelen levő tiszt az új jelentkezőket naponta átvéve „az előkelőbb rendűekből származottakat" a laktanyába küldje, míg „a munkások féléket a budai Rudas fürdőbe elvezeti, azokat ott fürdésre, haj nyírásra és régi ruhájok kimosására vagy végkép elvetésére utasítja", és őket állami fehérneművel és bakancscsal látja el; 4. a felavatott önkénteseket naponta hatfelé (tudniillik az alakuló hat századba) ossza, ügyelve „a tanulmányos ifjak és miveletlenek egyenlő aránybani fel osztására"; 5. ügyeljen, hogy a kiképzőkül átvezényelt sorezredi altisztek az önkéntesekkel barátságosan bánjanak, és a szolgálati időn kívül köztük sokat ne forgolódjanak; 6. a tanultakat délutánonként a tisztek egy-egy órát oktassák a hadgyakorlat elemeire, hogy azok másnap reggel „oktatókul fellépvén", a többieket képezzék. Batthyány egyidejűleg megküldte a kinevezett tisztek névjegyzékét, hogy a helyben szolgálatot tevőkkel a zászlóaljparancsnok is minél előbb felvehesse a kapcsolatot.

Mind a jelentés, mind a miniszterelnök utasítása megérdemlik a figyelmet, mivel segítségükkel szinte kibontakozik előttünk a fővárosi honvédtoborzás mechanizmusa — igaz, annak befejező szakaszában. A siker ugyanis — ha a napi 200 főnyi jelentkezés nem is következett be — olyan gyors

volt, hogy a pesti honvédek száma május 30-án 1455, június 6-án pedig 2058 fő volt.[109] Mivel ezzel a fővárosban felállítani tervezett két zászlóalj létszáma betellett, a toborzást — legalább ideiglenesen — június 7-étől beszüntették.[110] Így a fenti rendelkezéseknek nem annyira a hadfogadásra és az újoncok elhelyezésére, mint inkább azok kiképzésére vonatkozó részei érdemelnek figyelmet. Ez különösen a „tanulmányos ifjak" felhasználására vonatkozik, akiknek kétségtelenül nagy száma jellemző ezekre a zászlóaljakra. Az értelmiség aránya pedig felveti a Pesten alakult honvéd zászlóaljak összetételének kérdését.

Nem könnyű a válasz erre a kérdésre, mivel a toborzó bizottmány által a városnak bemutatott és irattárba helyezett összeíró jegyzékek, az úgynevezett avatólajstromok elvesztek.[111] Így más forrásokra, elsősorban közvetett utalásokra támaszkodunk, ha a fővárosban alakult két honvédzászlóalj szociális összetételét rekonstruálni akarjuk. A források szövegében gyakran találkozunk az önkéntesek nagy részének rosszul öltözöttségére, elhanyagoltságára, ruhátlanságára vonatkozó megjegyzésekkel. Ezért joggal vélhetjük, hogy a beállottak jelentős többsége a szegényebb néposztályok: a „munkások-félék", a munka nélkül maradt kézművesek és mesterlegények, a városi plebejus és napszámos elemek sorából került ki.[112]

A többség tehát nem a diákokból, nem értelmiségiekből állott, mint ezt később a kortársi emlékezet napjainkig szólóan idealizálta. A tanultak aránya azonban nem lehetett kicsiny, ezt bizonyítja Batthyány intézkedése is, aki az intelligenciát a kiképzés gyorsítása érdekében az első pillanattól fel akarta használni. Számuk tehát elegendő volt arra, hogy felhívja a figyelmet, annál is inkább, mert addig — a sorezredek újoncozásánál — a tanultak ilyen aránya, legyenek azok honoráciorok, polgári vagy nemesi eredetűek, teljesen ismeretlen volt. Ez okozott feltűnést, ez tette lehetővé egyébként e zászlóaljak gyors kiképzését, és mivel a nyáron még közhonvéd diákok vagy hivatalnokok ősszel már tisztek lettek az új honvédzászlóaljaknál, ez maradt meg leginkább a kortársak emlékezetében. Mindehhez azonban elegendő volt, ha az önkéntesek 8—10%-a került ki a tanult ifjúság köréből.

Nagy Gusztáv toborzási biztos a sajtóban is megírta tapasztalatait. Cikkében leszögezi, hogy Pest város ifjúsága nem nagy lelkesedéssel jelentkezett a zászlók alá. Vannak kivételek, de ezek többnyire „a miveltebb osztályú ifjakra" illenek. „Legszebb részét teszi a pesti toborzás eredményeinek — szögezi le a beszámoló — az egyetemi ifjúság, különösen a mérnökök, úgy a többi osztályok, néhány ügyvéd, — szóval, *többnyire azok, kik a márcziusi napokban annyi áldozati készséggel és lelkesedéssel működtek.*"[113] (Kiemelés a szerzőtől.) Mindez a kezdetben tartózkodó, de a kibontakozó toborzáshoz lelkesen csatlakozó márciusi ifjúság aktív részvételére mutat, amely már május 18-án bekapcsolódott a toborzásba, és soraiból helyben és vidékre több „emissariust" szándékoztak kiküldeni.[114] De nemcsak toboroztak, hanem szép számmal állottak maguk is a honvédek közé.[115] Ez a szám magasabb lett volna, ha a május 18-án este a Forradalmi Csarnokban (a Pilvaxban) az ifjúság által kezdeményezett toborzást a miniszterelnök jóváhagyja. A helyszínen megjelenő Batthyány azonban megmagya-

rázta, hogy az ifjúság által vállalt feltételek mellett (a jelentkezők, illetve a volt „egyenlőségi sereg" együtt tartása, a szolgálati időnek csak a „zavarok megszűntéig" történő vállalása) a kormány nem fogadhatja el az ajánlkozókat.[116] Így a hír szerinti körülbelül 350—400 aláíró — akik állítólag ezen az egyetlen estén csaptak fel — jelentős része visszalépett, és másnap nem jelentkezett a hivatalos toborzó bizottmánynál.

A tanult elemek azonban nemcsak a főváros diákjai és forradalmi értelmisége sorából származtak. Számukat növelték azok *a vidéki fiatalok*, akik nem győzték várni, amíg a tanácstalan hatóságok — a kormánytól újabb felvilágosítást nyerve — megkezdik a toborzást, ezért sietve Pestre kocsiztak. Közöttük egyaránt találunk diákokat és házitanítókat, jurátusokat és gazdatiszteket, kispapokat és megyei tisztviselőket, jónevű birtokos családok sarjait és névtelen honoráciorokat. Mint a tudósítás megjegyzi: „Jöttek az ország minden részeiből a kitűnő egyének, kik mindnyájan összevéve, olly sereget képeznek, mellyhez hasonló magyar hazánkat sohasem védte."[117] Ezek sorában tudunk a sárospataki és pápai diákok, kecskeméti, gyöngyösi és fehérvári tanulók, esztergomi és kassai kispapok stb. jelentkezéséről.[118]

Természetesen vidékről nemcsak értelmiségi vagy jómódú fiatalok érkeztek. Pest városa ugyanis nagyobb toborzókerület központja volt, mindenekelőtt Pest (Pilis és Solt), Nógrád, Heves és Külső-Szolnok vármegyéknek, továbbá a Hármas (Jászkun) kerületnek.[119] Így a 32. gyalogezred fiókhadfogadói által Egerben és Balassagyarmaton, a 12. Nádor huszárezred hadfogadója által Jászberényben felfogadott önkéntesek is Pestre kerültek — igaz, némi késéssel.[120] De ide küldte a jelentkezőket Gyöngyös, Cegléd, Nagykőrös és Kecskemét városa is.[121] Sőt, a toborzási körzeten kívüleső Fehérvár, Szombathely és Bereg megye — míg a részletes utasítás nem érkezett meg — a fővárosba küldték „három évre beállott" önkénteseiket.[122] Így ezek a megyék, illetve városok szolgáltatták a két Pesten alakult zászlóaljnak körülbelül a felét, feltöltve azokat a mezőgazdasági lakosság sorából származó falusi nincstelenekkel: béresekkel, kocsisokkal és cselédekkel.[123]

Ilyen nagy területről özönlött jelentkezők esetében érthető, hogy a létszám két és fél hét alatt betelt, s hogy az önkéntesek elhelyezése olyan korán gondot okozott. Ezt a gondot csak növelte, hogy a honvédek egy fedél alatt éltek a sorkatonasággal, amely nem nézte jó szemmel az új, dupla zsoldért fogadott önkéntes alakulatokat. A helyzet ismerői előtt világos volt, hogy ebből súrlódások, kisebb-nagyobb összeütközések fakadhatnak. Ezt csak megerősítette egy május 30-án késő este a Károly-kaszárnyában szállásolt honvédek és az ottani olaszok közötti összekoccanás. A sajtó megírta az esetet, amelynek híre — a tudósítás szerint — nemcsak Nyáry Pált ugrasztotta ki ágyából a szomszédos megyeházán, de Mészáros Lázár hadügyminiszterig is eljutott.[124] Lázár György őrnagy, az 1. zászlóalj parancsnoka azonban néhány nap múlva beadott jelentésében az esetet elsimította, bortól hevült egyének vaklármájaként állítva be a történteket.[125] A belügyminiszter az eset hallatán azonnal intézkedett, hogy a város készüljön fel: ha az önkéntesek nem férnek el a sorkatonaság mellett, úgy utóbbiakat polgárházaknál kell elhelyezni.[126]

Lehet, hogy a május 30-i csetepaté teljesen a véletlen műve volt, és nem játszott szerepet benne az alakulatok közötti ellentét. Az azonban már elgondolkoztató tény volt, hogy — mint ismeretes — két nap múlva, a sorkatonaság június 1-én a Vérmezőn tartott eskütételén az olasz katonaság: a 23. Ceccopieri-ezred, amelyik a Károly-laktanyában volt elhelyezve, megtagadta az esküt.[127] Mivel ugyanez a katonaság a márciusi fejleményeket még a legnagyobb rokonszenvvel figyelte, kétségtelen ténnyé vált, hogy ellenséges érzelmű tisztikarának sikerült őket a magyar kormány ellen hangolnia.[128] A katonaság hangulatában beállott változás szolgáltatta azután pszichológiai alapját annak a véres összecsapásnak, amely a honvédek és az olasz katonaság között június 11-én, pünkösd vasárnapján este bekövetkezett.[129] A tragikus kimenetelű összeütközés azután az olaszoknak a fővárosból való azonnali eltávolítását eredményezte. Ugyanekkor rövidesen maga után vonta a honvédek sietős táborba szállítását is.

5. A vidék és az önkéntesek kiállítása

A fővárosi toborzás, amelyet — mint láttuk — a hatóságok és az ifjúság is lelkesen támogattak, a kormány pedig nagy érdeklődéssel kísért, sikerrel zárult. Az azonban kérdéses volt, hogy az egyidejűleg vidéken is meghirdetett toborzáshoz a helyi hatóságok és a távollevő minisztérium tudnak-e kellő támogatást biztosítani. Pedig a vállalkozás: az önkéntes zászlóaljak szervezésének és alkalmazásának eredményessége azok gyors kiállításán múlott.

Ami a toborzás közhírré tételét illeti, e téren a minisztérium késedelem nélkül intézkedett. Batthyány még május 18-án megküldte a hadfogadó helyül kijelölt városoknak a toborzási felhívás nyomtatott példányait azzal a meghagyással, hogy azokat a helység „leggyakoroltabb gyűlhelyein" ragasszák ki. Egyben arra utasította az elöljárókat, hogy a falragaszok tartalmát „a lakosság minden osztályai közt a legnépszerűbb emberei által közzétenni, terjeszteni, azáltal a lelkesedést, a haza szolgálata iránti buzgalmat előidézni, felfokozni" és ezzel a toborzást sikerre vinni „polgári és hivatalos szent kötelességnek" ismerjék.[130] Ezzel a toborzási felhívásban említett 20 vidéki helység elöljárói — igaz, minden részletes eligazítás nélkül — parancsot kaptak a toborzás haladéktalan megkezdésére.[131]

Említettük, hogy Batthyány ugyancsak május 18-án a pesti tapasztalatok alapján utasította Szemerét, hogy intézkedjék: a vidéki hatóságok is szervezzék meg a toborzó bizottságokat, amelyeknek feladata lesz a jelentkezők megvizsgálása, felfogadása és felesketése.[132] Szemere azonban ezekben a napokban a király szökéséről, a kormány helyzetéről, az országgyűlés összehívásáról, az adakozások megszervezéséről szóló körlevelek fogalmazásával és szétküldésével foglalatoskodott. Az új körlevél így csak május 20-án készült el, és másnap került expediálásra.[133]

A megyék és városok e két rendelet vételével meg is kezdhették az érdemi munkát. Már tudniillik azok, amelyek kaptak ilyen felszólítást, vagy amelyeket a sajtóban is megjelent felhívás kijelölt. Ez a kijelölés azonban nem volt maradéktalan. Ugyanis a kormány, bár a „magyarság magvából" kívánta e zászlóaljakat kiállítani, a Hajdú kerületnek például sem a minisz-

terelnök, sem a belügyminiszter nem küldött felszólítást. Pest megyének is úgy kellett ez ügyben május végén külön megkeresnie a minisztériumot.[134]

A toborzóhelyként kijelölt városok közül a miniszterelnöki körlevélre elsőként, még május 20-án Székesfehérvár jelentkezett. Polgármestere közölte, hogy a felhívást közzétették, s a gyors siker érdekében polgári toborzó testületet alakítottak. Egyidejűleg azonnali és határozott utasítást kért az önkéntesek felesketésére, ellátására és felszerelésére vonatkozóan.[135] Május 21-én Szeged is a „toborzási be írás" megkezdéséről tett jelentést, Debrecen pedig 23-án azt közölte, hogy az előző napon kifüggesztett felhívás eredményeként már 150 orvosilag is megvizsgált önkéntesük van.[136] Mindkét város további utasításokat kért, mivel — mint Debrecen jelentette — a helybeli hadfogadó kormány még „semmi rendelést nem vett".

Ezek a megismétlődő kérelmek már az első napokban jelezték, hogy egyes városok vagy megyék elöljárósága hiába kezdte meg öntevékenyen, a puszta felhívás alapján a toborzást, *a részletes utasítás hiánya* fékezte a toborzás kibontakozását. Így érthető, hogy Zala megyében például a megnyilvánuló érdeklődés ellenére az alispán nem mert határozottan intézkedni.[137] Megfelelő rendelet hiánya miatt Békés megye is — ahol a „székvárosban" az első pillanattól nagy rokonszenv mutatkozott — további utasítást várt, mivel „mind eddig semmi rendelet nem érkezvén, az annyira kívánt czél létesítésével senki megbízva nincs . . .".[138] A toborzás munkáját elsők között megkezdő Kassán, valamint Pécsett is akadályozta a hadfogadást a hatóságok tájékoztatlansága, tanácstalansága.[139] Szabolcs megye szorultságában úgy segített magán, hogy május 22-i bizottmányi ülésében a toborzásnak egy hét múlva, május 29-én esedékes kezdetéről határozott, abban a reményben, hogy addig megérkezik a részletes utasítás.[140]

A miniszterelnöki körlevélre, annak szűkszavúsága és általánossága miatt az érdekelt helységek többsége — amelyek az országos gondok mellett még az 1848: XXIII. tc.-ben előírt törvényhatósági választásokkal is el voltak foglalva — nem is reagált. A legtöbb hatóság csak akkor mozdult meg, amikor néhány nap múlva megérkezett a belügyminiszternek a polgári biztosok kinevezéséről, a hadfogadó bizottságok feladatairól szóló rendelete. Így a Jászkun kerületek május 23-án intézkedtek arról, hogy Jászberénybe és Kunszentmiklósra toborzó biztosokat küldjenek. Veszprém városa ugyanezen a napon, míg a megye másnap határozott a toborzás megkezdéséről.[141] Május 24-én Fejér megye közgyűlése — arra hivatkozva, hogy a város már elkezdte a hadfogadást — szintén megfelelően rendelkezett. Révkomárom városa ugyancsak május 24-én jelentette a belügyminiszternek, hogy a toborzást megkezdték.[142] Május 25-én pedig Heves és Külső-Szolnok az Egerben, Borsod a Miskolcon, Somogy a Kaposvárott és Vas megye a Szombathelyen tartandó toborzásról intézkedett.[143] A miniszterelnöki körlevél után újabb utasításra váró Békés, továbbá Baranya és Nógrád megye május 26-án határozott a toborzási biztosok kinevezéséről és az újoncok felfogadásáról. Sopron megye szintén ezen a napon tette az első lépéseket: kétnyelvű toborzási felhívás nyomtatásáról intézkedett.[144] Május 27-én Tolna és Szatmár megyék, valamint Kassa városa határoztak a belügyminiszteri körlevélben előírtak felől. Ugyanakkor jelezte Győr városa is, hogy a polgári biztost kinevezte ugyan, de a helybeli hadfogadó tiszt mit sem

tud a közösen ellátandó feladatokról.[145] Ugyanezt jelentette május 28-án a hadügyminiszternek Vas megye is, és sürgős intézkedést kért, „miután — mint írja — az önkéntesek száma napról-napra inkább szaporodik . . .".[146]

Felsorolásunkban Pozsony kivételével szerepelnek az érdekelt hatóságok.[147] Összehasonlítva a reagálás gyorsaságát és a tett intézkedések hatékonyságát, megállapíthatjuk: *a vidék viszonya a honvédtoborzáshoz korántsem egyforma.* A toborzási biztos formális kinevezésétől, felhívások szerkesztésétől a hadfogadás azonnali megkezdéséig a szervezés legkülönbözőbb formáival találkozunk. Érdemi tevékenységet május végéig azonban csak kilenc kijelölt vidéki helységben: Szegeden, Debrecenben, Nagykállón, Egerben, Komáromban, Székesfehérvárott, Kaposvárott, Szekszárdon és Szombathelyen találhatunk. Ugyanakkor meg kell említenünk, hogy egyes, eredetileg nem érintett hatóságok is jelentkeztek, illetve külön felszólítás nélkül, pusztán a kormánynak a király szökéséről és az ország helyzetéről beszámoló körlevele alapján intézkedtek a toborzás megszervezéséről. Így Zemplén megye állandó bizottmányának május 23-i ülése gondoskodott arról, hogy helységeik értesüljenek a „rendes nemzetőrsereg" szervezéséről. Arad és Nógrád megye bizottmánya május 24-én foglalkozott az önkéntesek kiállításának kérdésével, Szentes városa pedig ugyanezen a napon népgyűlésen hozott határozatot a toborzás azonnali megkezdésére.[148] A Hajdú kerület főkapitánya szintén minden külön rendelkezés nélkül hívta össze május 27-ére a rendkívüli közgyűlést, amelynek határozata alapján másnap mind a hat hajdúvárosban hozzáláttak az önkéntesek felfogadásához.[149] A fentiekhez csatlakozott június 1-én Esztergom megye is, amely előbb csodálkozva fogadta a toborzás szervezésére buzdító általános fölhívást, hiszen — mint alispánja írta — nem a kitűzött „főhelyek közé" tartozott.[150]

A május végi toborzás lassú kibontakozásának azonban nem csupán a hatóságok egy részének lassúsága volt oka. Nagy nehézséget okozott ugyanis a szakszerű és részletes utasítás már említett hiánya is. Mint az esztergomi alispán írta idézett levelében: ha kell, lelkesen iparkodik eljárni, „de miután sem a mód, sem pénzbeli eszköz ki nem jeleltetik, ez eránt utasítást várok". Ezt a problémát Szeged és Debrecen elsők között jelezték, majd meg-megújuló kérelemmel ostromolták a miniszterelnököt: minél előbb intézkedjék, „minthogy a halasztás csak a nőttön nevekedő lelkesedést bádgyasztaná".[151] Május 29-i feliratában Heves megye is azt hangsúlyozta, hogy a pénz és utasítás hiánya, a toborzás késedelme miatt félő, hogy a nép „bizodalmatlanságra fog hajolni".[152] Batthyány május 27-én közölte a békési alispánnal, Szeged és Debrecen polgármesterével, hogy „a kellő utasítás jelenleg sajtó alatt van", s így rövid idő múltán szétküldik azt.[153] Másnap pedig már azt tudatta Székesfehérvár elöljáróival és a bihari főispánnal, hogy még a hét során megküldik „az önkéntes honvéd zászló aljak alakítása, ruházata, felfegyverzése és élelmezése" kérdéseiről szóló nyomtatott utasításokat.[154]

Az utasítások kellő időbeni szétküldése sok zavarnak vette volna elejét. Így például a toborzásban olyan gyors eredményeket felmutató Szeged és Debrecen — amelyek a katonai hadfogadó szervek támogatása nélkül

komoly elhelyezési és szervezési problémákkal küzdöttek — kezdetben nem az önkéntesek Pestre küldésével akarták volna nehézségeiket megoldani.[155] Nem történt volna meg, ami a szentesiekkel megesett: május 27-én 39 önkéntest bevittek Szegedre, mint a legközelebbi hadfogadó helyre, ahol nem volt, aki azokat átvegye. Így Szentes újoncait egyelőre magánházaknál helyezték el, és kísérőik gondoskodtak élelmezésükről, amíg megfelelő utasítás nem érkezett.[156] Kellő tájékozottság híján Zala megye is Pestre akarta küldeni az Egerszegen jelentkezett, de ott fel nem fogadott fiatalokat. Batthyánynak ezt sikerült megakadályoznia. Szombathely azonban minden kérdezés nélkül a fővárosba küldte a jelentkezők egy csoportját.[157] A hadügyminiszter a vidékiek egyéni és csoportos jelentkezése miatt május 29-én kérte is a miniszterelnököt, hogy intézkedjék: a törvényhatóságok az általuk felfogadott újoncokat ne Pestre, hanem a közzétett gyülekezőhelyekre utasítsák.[158]

Kellő felvilágosítás nélkül azonban a hatóságok valóban nem tudhatták, hogy a hadfogadó helyeken jelentkezőkkel mit tegyenek. Mint ahogy részletes utasítás nélkül azt sem tudhatták, hogy a kormány a három évre meghirdetett szolgálati időnél rövidebbet nem fogad-e el. Ez ügyben — és általában a toborzás körüli kérdések tisztázására — Arad megye például külön futárt küldött a miniszterelnökhöz.[159] A válasz természetesen — mint a pesti ifjúság esetében — elutasító volt, és ugyanilyen elutasító választ kapott május végén kelt jelentésére a torontáli főispán is. Levelében ugyanis olyan önkéntesekről számolt be, akik nem kérnek foglalópénzt, de szolgálatukat „miglen a veszedelem elhárítva lesz" akarják csak felajánlani.[160]

Ezek azonban csak elszigetelt esetek voltak. Annál jelentősebb visszhangot váltott ki az, hogy *a kormány* — ellentétben a jogos várakozással — *nem kívánt önkéntes lovasságot felállítani*. Ez főleg a huszárság hagyományos toborzóhelyein, elsősorban a Jászkun és Hajdú kerületekben, továbbá Biharban és Szabolcsban okozott problémát. Elsőként a Hajdú kerület főkapitánya jelentette, hogy „a bé soroztatás végett Debreczenbe szállított számos újontzok közzül aránylag igen kevesen vállalták el a gyalog katonai szolgálatot, s leg nagyobb részök azon nyilatkozat mellett tért vissza, hogy mint lovas katonák a leg nagyobb készséggel fognak szolgálni, de a gyalogság közzé nem állanak".[161] Batthyány miniszterelnök június 2-án kelt válaszában — bár méltányolta a hajdúk szép hagyományait és vállalkozó kedvét — csak arra tett ígéretet, hogy ha az ország anyagi helyzete javul, és lovas honvédcsapatokat szerveznek, akkor a kerület önkénteseit oda helyezik át.[162] Ugyanezt a választ kapta a „hartzias és lóra termett igaz magyar fiait" ajánló Bihar és a megye „népénél mutatkozó lovas katonasághozi hajlam"-ra hivatkozó Szabolcs megye is.[163] Ilyen előzmények után természetes, hogy a június elején a Jászságban megkezdett toborzásnál sem tett a kormány engedményeket. Pedig a jelentés szerint olyan nagy volt a felháborodás, hogy amikor a nagy számmal jelentkezők meghallották: milyen szolgálatot és milyen öltözetben kell tenniük, „azon felelettel, hogy *ők inkább kést szúrnak magokban, mintsem bakancsot viseljenek*" (kiemelés a szerzőtől), ismét eltávoztak.[164] A hazafias érzelmű hadfogadó tiszt úgy segített a helyzeten, hogy a gyalogos szolgálatot nem vállalókat felfogadta ezredéhez, a Nádor-huszárokhoz.[165]

A vidéki hatóságok tájékozatlansága egy kezdetben figyelemre sem méltatott kérdésben, *a magassági mérték* kérdésében bosszulta meg legjobban magát. Debrecen város polgármestere volt az egyetlen, aki május 27-én érdeklődött, hogy „a rendes mértéken alul, különben erős és egészséges test alkotásúak be vétetődhetnek-é?" — de akkor már 179 újoncot felfogadtak.[166] Más helységek még ennyi érdeklődést sem mutattak, illetve természetesnek találták, hogy a sorkatonaságnál szokásos magassági mértéket (ami 5 láb volt) kell alkalmazniuk.[167] Nem is gondoltak arra, hogy a kormány az önkéntesekből válogatott csapatokat akar kiállítani, ezért feljebb emeli a mércét.[168] Nagy volt tehát a meglepetés, amikor a hadfogadó parancsnokságok kézhez vették a hadügyminiszter május 28-án kelt körlevelét, amely elrendelte, hogy „az önkéntes honvédseregből 5'2" mértéket meg nem ütő, és más nem épen katonai szolgálatra képtelenné tevő hibák miatt vissza utasított egyéneket a haza nevében, a rendes katonasághoz leendő szolgálatba állásra szóllítsák fel".[169] A rendelkezés lényege azonban — bármenynyire meglepő is volt — nem az, hogy a honvédektől kimaradókat a sorkatonasághoz kell utasítani, hanem az, hogy *a szokásos magassági követelményt két hüvelykkel, vagyis 5,2 cm-rel megemelte.* A kedélyek megnyugtatására a hadügyminiszter egyidejűleg azt is közölte, hogy a „különben ép izmos testalkatúak" — ha vállalkoznak — a 62. Turszky magyar gyalogezredhez kerülnek háromévi, tehát a honvédekkel egyenlő szolgálatra. Ezt a rendelkezést Mészáros Lázár másnap a budai főhadparancsnoksággal, a hadfogadó kormányok tulajdonképpeni szolgálati elöljáró szervével is közölte.[170]

A mérce felemelése sok nehézséget és fölösleges kiadást okozott. Bereg megye — amelynek Pestre küldött 200 önkénteséből csak 50 egyén ütötte meg a mértéket — szemrehányóan meg is írta, hogy ők azt hitték: amikor a nemzetet veszély fenyegeti, „az önkéntes sereghezi képességre leginkább a betsületesség és nemzethezi ragaszkodás és őszinte vonzalom kívántatnék feltételül . . .".[171] A Szegeden jelentkezett temesi és krassói újoncok megrostálásáról és kedvetlenségéről a Marczius Tizenötödikéből értesülünk.[172] Egerben, ahol május 29-én ugyancsak minden utasítás nélkül kezdték a toborzást, amíg a rendelet megérkezett, 108 jelentkezőt fogadtak fel, akik között 24 egyén alatta maradt a mértéknek.[173] Május 30-án Tolna megye is azt jelentette a belügyminiszternek, hogy egyedül Szekszárdon „nem tekintve a magasságra, de különben izmos és erős testalkotású, következésképp a jelen szorongatott helyzetben fegyver viselésre alkalmas 130 önkéntest két nap alatt kiállítani sikerült". Most azonban — folytatja a jelentés — megérkezett a hadfogadó tiszthez a hadügyminisztérium utasítása az 5'2" magassági mértékről, s ők a toborzás eredményeit meghiúsítva látják. Aggályukat bizonyítja, hogy az aznap jelentkezett 13 emberből csak 1 ütötte meg a kívánt mértéket. Ezért kérték a belügyminisztert, hogy eszközölje ki a hadügyminiszternél: az általuk „szükséges rendeletek hiányában besorozott, ha bár nem azonos mértékű, de egészséges egyének az önkéntes seregbe fel vétessenek . . .".[174] Ezzel a problémával nem egyedül Tolna került szembe, hanem más hatóságok is, akik az általuk — sokszor nem kis költséggel — toborzott önkéntesek egy részét a hivatalos hadfogadó bizottságoknak nem tudták később átadni, mert a mértéken aluliak voltak.[175]

A magassági mérték az előzetesen felfogadottak szép számát különösen Debrecenben és Nagykállón fenyegette erős rostálással. Debrecenben például kezdetben még 5 lábnál kisebbeket is felvettek. Bár a hadfogadásba május 26-tól bekapcsolódó hadfogadó tiszt ezekből a gyengébbeket és az igen alacsony termetűeket kimustrálta, „az buzgósággal folytatott toborzásra háramolható kedvetlen befolyás tekintetéből" — mint jelentette — ezt a mustrát nem vitte következetesen keresztül. Így az apróbbakból „az izmos, köptzös és erős test alakúak" megmaradtak, és ettől a pillanattól csak a sorezredi követelményt megütő, az öt láb magasságú önkénteseket avatták be. Az 5 láb 2 hüvelykes mérték alkalmazására azonban csak június 4-től, a végleges utasítás kézhezvételétől került sor.[176] Ennek eredményeként a Debrecenben állított újoncok között a 10. honvédzászlóaljban 277 olyan egyén volt, akiket beavattak, és így megmaradtak a zászlóalj kötelékében, bár az 5 láb 2 hüvelyk magasságot nem érték el.[177]

A debreceni főhadfogadó parancsnoka egyidejűleg azt is közölte, hogy tudomása szerint az általa Nagykállóba kiküldendő toborzó tiszt a szabolcsi önkénteseknél ugyanilyen problémákkal fogja magát szembe találni. Szabolcs megye bizottmánya június 5-én valóban jelentette is a hadügyminisztériumnak: bár a jelentkezők száma már meghaladja a 700 főt, ha az előírt magasság „a toborzott egyéneknél mint múlhatatlan kellék felállíttatik, alacsony termetű, de különben erős izmú, munkaedzett testalkatú magyarfaj népünknél a toborzott újoncok száma felére olvadand . . .". Ezért azt kérték, hogy engedjék meg nekik „az 5 sukk magas, de különben erős testalkatú" önkéntesek besorozását.[178] A június 7-én a Debrecenből küldött hadfogadó tiszt jelenlétében megejtett hivatalos vizsgálat során kiviláglott, hogy a megye több mint 800 újoncából csak 450-en ütötték meg a mértéket. Ezért az alispán június 10-én újabb kéréssel fordult a hadügyminiszterhez: mivel a jelentkezők közül jobbára a fiatalok maradtak ki — „s rokonszenvük a Turszky-ezredbe menésre nem mutatkozván" —, engedje meg, hogy legalább az 5 láb 1 hüvelyk magas „fiatal és szép" egyéneket besorozhassák.[179]

Mészáros Lázár hadügyminisztert, aki az Innsbruckba távozott miniszterelnököt június elején a nemzetőri és honvédségi ügyek intézésénél helyettesítette, ezek a beadványok döntés elé állították: vagy tartja magát az eredeti utasításhoz, és kockáztatja a toborzás sikerét, vagy engedni kényszerül. Az első jelzésre, Bereg megye beadványára még magabiztosan válaszolt. Június 4-én kelt levelében közölte, hogy a hadfogadó bizottmányok parancsot kaptak, hogy magukat szorosan tartsák az időközben nyomtatásban megjelent toborzási utasításokhoz.[180] Két nap múlva, június 6-án Tolna megye beadványára válaszolva már szükségesnek tartotta a rendelkezést megmagyarázni: „egyfelől a hadviseléssel összekötött nehézségek eltűrése, másfelől a tiszta magyar szellemű rendes osztályaink tekintélye igényli, nehogy abba 5 láb és 2 hüvelyknél kisebb termetű egyének vétessenek fel." Ugyanakkor beleegyezett abba, hogy ha a megye által felfogadott 130 személy között „a mértéknél kisebb, de fiatal koruknál fogva növést ígérő egyének volnának", úgy azokat a hadfogadó tiszt besorozhatja.[181] Ugyanezt az engedményt kapta június 11-én Pécs és Miskolc városa is a hadügyminisztertől.[182]

Mészáros Lázár tehát engedményeket adott ugyan, de a magassági mértékről május 28-án kiadott rendeletét nem változtatta meg. Ez a visszatérő Batthyányra maradt, aki június 14-én — méltányolva a szabolcsi alispán kérését — hozzájárult ahhoz, hogy „ha 5'1" magas fiatal, idomos külsejű és növést ígérő egyének ajánlkoznak", azokat „meggondolás nélkül" besorozhatják.[183] (Ezt az utasítást kapta egyidejűleg Pozsony és Tolna, továbbá a Nemzetőrségi Haditanácstól Zala megye is.)[184] Szabolcs megye örömmel fogadta a módosítást, de postafordultával új kérelemmel fordult a miniszterelnökhöz: rendelje el, hogy az időközben a Turszky-ezredbe beállott 5'1"-nél magasabb egyéneket rakják át a honvédekhez. Nevezettek ugyanis csak erkölcsi kényszerből állottak oda, mivel nem akartak szégyenszemre — hogy nem váltak be katonának — hazamenni.[185] Batthyány június 29-én kelt válaszában azonban leszögezte, hogy a kivételesen tett engedmény „visszaható erővel nem bír".[186] Így Szabolcs végül a honvédekhez 628, a Turszky-ezredhez 230 főt állított.[187]

Mindezek a problémák fel sem merültek volna, ha a magassági mértéket és egyéb fontosabb tudnivalókat — mint erre Nagy Gusztáv rámutatott az önkéntesek toborzásáról szóló cikkében[188] — a kijelölt gyülekezőhelyek elöljáróival vagy a sajtó útján időben közlik, nem várva meg a toborzási utasítások kinyomtatását. Ily módon elkerülhető lett volna az a Szabolcs megye által joggal emlegetett furcsa gyakorlat, hogy az egyik napon 5 láb, majd 2 hüvelykkel több, majd ismét 5 láb 1 hüvelyk volt a mérték, ami a megyét, de a kormányt is kompromittálta, zavart és gyanakvást szült a jelentkezők soraiban.[189]

Ez a sok nehézség, erőfeszítés és felesleges kiadás mind abból fakadt, hogy *a toborzást hamarabb kellett elrendelni, mintsem az előkészületek befejeződtek*, illetve a szükséges rendeletek elkészültek volna. Így történhetett, hogy a toborzást a kormány meghirdette ugyan, de a katonai hadfogadó apparátus — mint ezt a városok és megyék rendre panaszolták jelentéseikben — mit sem tudott feladatairól.[190] Sok hatóság nem is gondolt arra, hogy a helyi sorezredi hadfogadó parancsnok dolga lesz ez, hanem külön, a kormány által küldött toborzó tiszt érkezését várta.[191]

A hagyományos hadfogadó gépezetet egyébként a kormány az első pillanattól megkísérelte működésbe hozni. Batthyány értesítésére Ottinger ideiglenes hadügyminiszter még május 17-én utasította a budai főhadparancsnokságot, hogy a kormány által kitűzött 20 vidéki helységben megkezdődő toborzásról „a hadfogadókat kellően értesítse".[192] Másnap a miniszterelnök arról intézkedett, hogy Szombathelyre és Nagykállóba — ahol tudtával jelenleg hadfogadó parancsnokságok nem léteznek — a hadügyminisztérium sürgősen küldjön tiszteket a toborzás vezetésére.[193] A budai főhadparancsnokság értesítése szerint azonban csak Nagykállón nem volt rendszeresített hadfogadó, ahová a 39. Don Miguel-gyalogezred debreceni főhadfogadójától rendeltek ki tisztet és legénységet.[194]

A hatóságok sem maradtak tétlenek. Beőthy Ödön bihari főispán május 24-én kelt levelében kérte, hogy Nagyváradot is jelöljék ki toborzóhelynek. Ugyanezt kérelmezte ezekben a napokban a miniszterelnökhöz futárként küldött Hadik Gusztáv útján Arad megye is.[195] Az újonnan jelentkező szükségletek figyelembevételével Batthyány május 30-án pótlólag még Nagy-

váradot, Aradot és Balassagyarmatot jelölte ki hadfogadó helynek.[196] Egyidejűleg az aznapi minisztertanács felhatalmazta Csernovics Péter királyi biztost, hogy a Bácskában — ahol feltehetőleg a többek között a honvédtoborzás gyors megkezdését kiváltó fejlemények miatt nem jelöltek ki eredetileg hadfogadó helyeket — „a maga körében valamelly általa kiszemelendő alkalmas helyen toborzót állítson".[197] Csernovics utasítására azután az 52. Ferenc Károly-gyalogezred zombori fiók hadfogadója vette kezébe az ügyet, és Szabadkán kezdte meg a toborzást.[198] A Bánságban, ahol a kormány külön intézkedése nélkül is folyt toborzás, maradt minden változatlan: a Krassóból, Temesből és Torontálból kikerülő jelentkezőket továbbra is Szegedre vitték.

A toborzóhelyek száma így gyarapodott, de a közvélemény, sőt a hatóságok sem voltak teljesen biztosak abban, hogy egyre szaporodó újoncaikkal mi a teendő. Köztudott dolog volt, hogy az önkéntesekből tíz zászlóalj alakul, de hogy hol, az bizonytalan volt. Május 30-án ezért a miniszterelnök hadügyi és nemzetőri irodája közzétette a sajtóban Batthyány tájékoztatóját — az első ilyen tárgyú hivatalos közleményt a toborzási felhívás megjelenése óta — a honvédek zászlóalji gyülekező helyeiről. A hirdetmény, amely tulajdonképpen Mészáros Lázár már említett előző napi kérelme — hogy tudniillik a hatóságok önkénteseiket utasítsák a megfelelő gyülhelyekre — kapcsán kelt, a következő városokat jelölte meg, mint a zászlóaljak alakulási helyét:

1. és 2.	zászlóalj	Pest-Buda
3.	zászlóalj	Szeged
4.	zászlóalj	Pozsony
5.	zászlóalj	Győr
6.	zászlóalj	Veszprém
7.	zászlóalj	Szombathely
8.	zászlóalj	Pécs
9.	zászlóalj	Kassa
10.	zászlóalj	Debrecen.[199]

Ez a közlemény a nyomtatott toborzási utasítás megjelenésével egyidejűleg látott napvilágot, és tartalmazta az időközben kijelölt új toborzóhelyeket is. Ezek száma ekkorra nagyjából végleges volt már, módosulás csak két ízben történt. Június 2-án Batthyány Bécsbe utazása előtt még Túrkevét mint a Kunságban szükséges hadfogadó helyet jelölte ki, június 5-én pedig az őt távollétében helyettesítő Mészáros Lázár járult hozzá, hogy a 2. Sándor-gyalogezred pozsonyi főhadfogadója a toborzásba bevonja Trencsén és Nyitra városában levő kirendeltségeit is.[200]

Újabb toborzóhelyek kijelölésére egy június elején kelt miniszterelnöki rendelet következtében tulajdonképpen nem is volt szükség. Mészáros Lázár ugyanis még május 31-én így jelentett Batthyánynak: „*Alapos hírek szerint a rendes honvédekhez állani kívánók száma minden nagyobb magyar helységben tetemes.*" (Kiemelés a szerzőtől.) Ezért azt tanácsolta, hogy rendeletileg kell meghagyni: nemcsak a kijelölt toborzóhelyeken, hanem „más nevezetesebb

lélekszámú mezővárosok és falukon is legalább összeíró bizottmányok alakíttatnának".[201] Batthyány a jelek szerint egyetértett az előterjesztéssel, de a szükséges intézkedés kiadására már csak elutazása után, június 4-én került sor. A Mészáros Lázár mint miniszterelnök-helyettes aláírásával megjelent rendelet így intézkedett: „Az önkéntes honvédek beiktatása könnyebbítése tekintetéből ezennel rendelem, hogy mind azon helyeken, ahol katonai hivatalok vannak, az illy önkéntesen ajánlkozó egyének fogadtassanak el és mihelyt számuk 30-on túl hág, a legközelebb-fekvő, a nyomtatva közhírré bocsátott toborzási utasításokban foglalt zászlóalj alakulási törzshelyekre elküldessenek."[202]

Ez a rendelkezés tulajdonképpen feladta az eredeti elképzelést, hogy csak a zömmel magyarok által lakott területeken folytatják a toborzást, míg a nemzetiségi vidékeket mellőzik, és így elméletileg az egész hadfogadó apparátust bekapcsolta a honvédtoborzás munkájába. Ilyen körülmények között feleslegessé vált új hadfogadó helyek kijelölése. Ezért érthető, hogy Mészáros Lázár például Közép-Szolnoknak Zilahra vonatkozó ilyen kérelmét elutasította. Válaszában azt javasolta az alispánnak, hogy a mellékelten küldött toborzási utasítás alapján kiválogatott újoncokat küldjék át Nagykárolyba.[203] Mikor pedig Máramaros megye kérte a helyi beavatás jogát magának, Batthyány a már fentebb idézett rendeletre hivatkozva közölte június 15-én a megyével, hogy „valamennyi magyar hadfogadó hivatalok a honvédekhez ajánlkozó önkéntesek beavatására parancsot vettek...".[204]

Mindez azt jelenti, hogy június elejére kialakult a hadfogadó szervek hálózata, amely az első tíz honvédzászlóalj toborzását lebonyolította.[205] Új toborzóhelyek kijelölésére már nem volt szükség, hiszen minden hadfogadó, sőt a hatóságok maguk is folytathattak toborzást. A vidéki zászlóaljak toborzási körzetei pedig csak abban az esetben módosultak, ha — mint látni fogjuk — valahol létszámfelesleg mutatkozott.[206]

Ez a névleg kiépített, illetve aktivizált hadfogadó szervezet azonban június elejéig, mint már jeleztük, csak részlegesen működött. Megfelelő parancs, részletes eligazítás nélkül a sorezredi tisztek többsége pedig nem kezdte meg a toborzást. Május 31-én (két héttel a toborzás meghirdetése után!) Batthyány nem kis megütközéssel állapította meg a hadügyminiszterhez írott levelében, hogy „az önkéntes seregnek felállítása végett az országban kijelölt helyeken megrendelt toborzás az illető s e czélra kirendelt tisztek által még mind ez ideig el nem kezdetett". Ezért meghagyta Mészáros Lázárnak, hogy közvetlenül a toborzó tisztekhez fordulva és „mellőzve az eddigi rendes főhadi kormányi utat", utasítsa őket, hogy a hadfogadást azonnal kezdjék meg, és az eredményekről időről időre tegyenek jelentést.[207]

A miniszterelnök megütközése jogos volt ugyan a késedelem miatt, de jól kellett tudnia, hogy ezt a késlekedést a hatóságoknak már többször megígért, de a sajtó alól még ki nem került toborzási utasítások hiánya okozta. Így feltehetően a levél bevezetése csak azt a célt szolgálta, hogy átsegítse az osztrák drillben nevelkedett hadügyminisztert azon a dilemmán, hogy a kívánt parancsot — immár másodszor három napon belül — a budai főhadparancsnokság, *a szolgálati út mellőzésével* juttassa el közvetlenül a hadfogadó tisztekhez. Annál valószínűbb ez, mivel Batthyány levelével

2. vázlat. Az első honvédzászlóaljak toborzási körzete 1848 nyarán

egyidejűleg Baldacci ezredes, a Nemzetőrségi Haditanács elnöke átküldte a hadügyminisztériumnak a régen várt toborzási utasításokat és a honvédségi öltözeti szabályokat.[208] Mészáros Lázárnak így tulajdonképpen ezeket az utasításokat kellett késedelem nélkül és a legrövidebb úton eljuttatni a toborzást vezető tisztekhez, amint ez másnap, június 1-én pontosan a miniszterelnöki meghagyás alapján meg is történt.[209] A következő napon pedig — megküldve a toborzási utasítás egy példányát — a hadügyminiszter közölte a budai főhadparancsnoksággal, hogy a hadfogadó helyeknek a szükséges példányokat „időnyerés végett" már megküldötte.[210]

Május 31-én Baldacci a toborzási utasítások és az öltözeti szabályzatok példányait megküldte a belügyminisztériumnak is, hogy a május 16-i miniszterelnöki felhívásban közzétett helységek elöljáróinak küldjék szét azokat.[211] A párhuzamos intézkedés lehetővé tette, hogy a polgári hatóságok a katonai toborzó szervezettel egyidejűleg vegyék kézbe a várva várt utasítást. Elképzelhetjük azonban Jászay Pál, a miniszterelnök elnöki titkárának meglepetését, amikor öt nap múlva, június 5-én kézhez kapta az előbbi, a Nemzetőrségi Haditanács elnökétől a belügyminisztériumhoz intézett levelet és a szétküldésre szánt nyomtatványokat. Kíséretükben rövid levél, a belügyminisztérium elnöki irodájának fogalmazójától:

„Jászai Pál miniszterelnöki Titkár Úrnak! A m. nemzeti őrsereg rendezésével megbízott orsz. tanács Elnökének eredetiben mellékeltekkel ide zárt levelét Belügyminister Úr rendeletéből, azzal küldöm Önnek sietve által, hogy miután e tárgy tisztán katonai, a toborzási utasítás szétküldése is ez úton eszközlendő."[212]

A kutató egy pillanatra értetlenül áll ez előtt a fordulat előtt. Érthetetlen, hogy miért nem küldhette szét ezeket az utasításokat a belügyminisztérium. S ha nem tette, miért kellett e bürokratikus huzavona miatt öt értékes napot elvesztegetni? A presztízs-érdek, a tárca-sovinizmus háttérbe szorította volna a józan megfontolást, a nemzeti érdekeket ebben az alakilag kifogásolható, de tartalmilag igen jelentős, halasztást nem tűrő kérdésben? Pontos választ nehezen adhatunk. Annyi bizonyos: aligha csalódunk, ha Szemere Bertalan sértődöttségében, a nemzetőrséggel kapcsolatosan már említett furcsa magatartásában keressük a fejlemények rugóját.

Az elnöki iroda mindenesetre mást nem tehetett (Batthyány ekkor Bécsben volt): gyorsan borítékolta az utasításokat, és másnap, június 6-án Sztankó Soma, a miniszterelnök hadügyi és nemzetőri titkára rövid levelének a kíséretében szétküldötte azt az érdekelt hatóságoknak.[213] Mindez persze közel egyhetes késést jelentett. Így történhetett, hogy amíg a pozsonyi hadfogadó már június 3-án válaszolt a hadügyminiszternek a toborzási utasításokkal együtt küldött rendeletére, az abaúji alispán június 2-án még arról panaszkodott, hogy a május 20-i körlevél „Felszólítom Önt, hogy a toborzást lelkesen indittsa meg és folytassa" kitételén túl semmiféle eligazítást nem kapott.[214] Ugyanekkor a hadügyminiszter a szintén az utasítások teljes hiányát felpanaszoló Győr megyének éppen június 6-án válaszolta, hogy „ebbeli példányok e hó 1-én minden megye és városi törvényhatóságokhoz, nem külömben a hadfogadó hivatalokhoz átküldettek . . .".[215] A belügyminisztérium indokolatlan fenntartása és késlekedése tehát fáziseltolódást eredményezett: amíg a katonai hivatalok június 3—8, a polgári szervek csak június 8—13 között kapták kézhez a toborzási utasítást és az öltözeti szabályokat.[216]

Mindenesetre azzal, hogy a hadfogadó tisztek megkapták végre az utasítást, elhárult az akadály munkájuk megkezdése elől. *Június első hetében megindult szerte az országban az előírásszerű hadfogadás.* Ennek során kezdődött meg június 2-ától Jászberényben és Pécsett, 3-ától Székesfehérvárott, 5-étől Zalaegerszegen és Szombathelyen, 6-ától Pozsonyban, 7-étől Nagykállóban és 9-étől Balassagyarmaton a hivatalos toborzás.[217] Ez azonban gyakran — mint Szabolcs megye esetében — már inkább a hatóságok által toborzottak kiválogatását és a mértéket megütők felesketését jelentette. Mindent egybevetve elmondhatjuk, hogy a vidék — kevés kivételtől eltekintve — lassan jött mozgásba. Mire azonban a fővárosban befejeződött a honvédtoborzás, akkorra már országosan mindenütt megkezdődött az új haderő önkénteseinek felfogadása.

6. A vidéki toborzás módjai és eredményei

A június elején szétküldött toborzási utasítás tehát tisztázta a hadfogadás helyeit, feltételeit, módját, az önkéntesek ellátásának kérdéseit. A toborzás megszervezését azonban a hatóságokra bízta, számítva azok korábbi tapasztalataira. Így a megyékre és városokra várt a feladat, hogy megtegyék a részletes intézkedéseket a polgári biztos mellé állított toborzókra, előfogatokra, zenészekre, a szükséges napidíjakra vonatkozóan.

A kivitelezés így nem egyedül a felsőbb utasításra kinevezett toborzó biztosok feladata volt. Tevékenyen bekapcsolódtak abba a városok polgármesterei (főbírói) és kapitányai, a megyék első alispánjai és szolgabírái. Leleményükön, tapasztalataikon múlott, hogy a helyi adottságoknak és körülményeknek megfelelően hogyan bonyolították le a toborzást. Tevékenységük, aktivitásuk nem kis mértékben befolyásolta az első honvédzászlóaljak kiállításának sikerét.

A városokban könnyebben ment a dolog. Kijelölték a toborzás helyét, kitűzték a zászlót, és máris felcsendülhettek a verbunkos nóták. Ahol hadfogadó parancsnokság volt, ott annak gyakorlott legénységéből, máshol pedig fogadott toborzókból, később a már felcsapott önkéntesekből kerültek ki az előtáncosok.[218] A „hajlandóknak" a toborzás vezetője áldomásként italt fizetett, majd azok, akik felcsaptak, megkülönböztető jelzést (bokréta, szalag, csákó) kaptak, és a kijelölt szálláshelyre vezették őket.[219] Orvosi vizsgálatuk, felavatásuk és a foglalópénz kézhez vétele után helyenként — ahol ez kívánatosnak látszott — gondoskodni kellett az újoncok őrzéséről (amennyiben elhelyezésük nem laktanyában történt), mert egyes kalandor elemek, akiket csak a foglaló csábított, kereket oldottak.[220]

A megyék sokkal nehezebb helyzetben voltak, mert a szétszórt települések lakóihoz el kellett juttatniuk a toborzás hírét, gondoskodniuk kellett a vállalkozóknak a megyeszékhelyre jutásáról, a hadfogadó bizottság elé állításáról, sőt alkalmasint a zászlóalj gyülekezési helyére való szállításáról is. A megyék bizottmányai első lépésként arról intézkedtek, hogy a lakosság a fő- és alszolgabírák útján, esetleg faluról falura küldött körözvény vagy a helységekben kiosztott nyomtatott felhívások segítségével értesüljön a kormány szándékáról. Volt olyan is, így Zala, Baranya, Fejér és Szabolcs megyében, ahol járásonként és azok szakaszaiban külön kijelölték a toborzással megbízott személyeket.[221] Győr, Veszprém és Heves megyék viszont csak akkor szánták el magukat a vidéki toborzás megszervezésére, amikor a székvárosban már további sikereket nem remélhettek.[222] Bár e három esetben a katonai toborzó hatóságok jelezték a vidéken, illetve a vidéki nagyobb városokban való toborzás szükségességét — a győri hadfogadó a már felesküdött önkéntesekből adott toborzókat is —, ez általában a hatóságok „magánügye" maradt, és a hadfogadó kormányok többsége nem tett egy lépést sem az újoncok után.[223]

Volt olyan eset is, amikor nem a hadfogadókat terhelte a gyenge eredmény. A szombathelyi hadfogadó például azt jelentette, hogy Vas megye a Drávához állítandó nemzetőrséget toborzás útján kívánja kiállítani, és a megyei fiatalságot ennek érdekében küldi vidékre toborozni. „Így az alól írt parancsnokság által rendes őrsereg részére a megyében fel állított toborzás, melly mint az utóbbi heti tudósítás mutatja, itt eddig is kevés lelkesedésre talált, ezután a megyében, ha csak e részben mentül előbb orvoslás nem történik, még kevesebb foganattal folytathatik" — fejezte be a hadügyminiszterhez intézett jelentését a hadfogadó főhadnagy.[224] A borsodi megyebizottmánynak pedig arról panaszkodott a kinevezett polgári biztos, hogy három vidéki toborzási kísérlete alkalmával azt tapasztalta, hogy „a földmívelő osztály az önkéntesek sorában be állástól idegenkedik", mégpedig annyira, hogy két alkalommal senki sem állott be.[225]

Ahol az önkéntesek szép számmal jelentkeztek, ott felfogadásuk és ellátásuk jelentett némi gondot, hiszen a hatóságok a toborzási utasításban is csak a már beavatott egyének illetményére és ellátására találtak utasítást. A toborzás költségeiről (az előirányzott összegről, annak megtérítési módjáról) azonban semmi szó nem esett a rendelkezésekben. Főleg a zenészekre és egyéb „hódítási költségekre" fordítandó kiadások terén (ahogy azokat finoman Sopron megye nevezte) volt nagy a bizonytalanság és eltérő a gyakorlat. Ez ügyben a győri hadfogadó a megyétől, Vas megye első alispánja egyenesen a hadügyminisztertől várt eligazítást.[226] Győr megye közgyűlése a toborzó biztosoknak — mivel a megye három járásába külön személyt küldtek ki — napi öt ezüst frt napidíjat, továbbá „a toborzási költségek pótlásául" minden újonc után „a házi pénztárból fizetendő 30 ezüst xrok"-at ajánlott meg.[227] Baranya „a toborzást vezető s közvetlenül végrehajtó egyéneknek többféle szükséges kiadásai" fedezésére napidíjul a megyei pénztárból fizetendő 4 pft-ot szavazott meg. Moson megye „minden az önkéntes seregbe sorozandó újonc után" 6 pft-ot ígért a toborzó biztosoknak, miként a szomszédos Sopron megye is, amelynek bizottmányi ülése „minden alkalmas besorozott egyéntől a zenére és a legénység hódítására kívántató minden némű költségek fedezésére 6 pengő forintot fizettetni rendelt".[228]

Baranya megye 1848. évi iratanyaga rendkívül hiányos. Így nem állt módunkban megállapítani, hogy a 4 pft-ból sikerült-e a toborzás költségeit fedezni. Győr megyéről tudjuk, hogy a hozzájárulást 5 frt-ról 6 frt-ra emelték, majd a július 3-i bizottmányi üléssel közölték, hogy „egy-egy ujoncznak fel fogadása, egyre-másra bele kerül 10 ezüst ft-okba" — ezért utasítást kértek, hogy a toborzást folytassák-e. A Sopron megyei toborzóbiztos is azt jelentette, hogy a napi 6 pft-ot saját zsebéből még 4 pft-okkal kellett megtoldania, mert különben zenére nem futotta volna.[229] Vagyis nem volt olcsó a toborzás, főleg ott nem, ahol egyrészt az nem találkozott a tömegek kellő lelkesedésével, másrészt pedig ott, ahol a költségeket előzően nem eléggé körültekintően határozták meg, vagy a jelentkezők kiválogatását nem elég gondosan folytatták. Ez utóbbi történt például Fejér megyében, ahol az első alispán arról volt kénytelen beszámolni, hogy a toborzók által „minden kímélet nélkül rendkívül felesleges kiadások tétetnek . . .".[230] Tudunk olyan esetről is, amikor a vidéki toborzást a megyei pénztár üressége miatt kellett abbahagyni.[231]

A hatóságok gondját csak fokozta, hogy az önkénteseket, amíg azokat a katonai hadfogadó szervek vagy a zászlóalj már kinevezett tisztjei át nem vették, addig nekik kellett élelmezniük. Ellátásukat többnyire a toborzóbiztosokra bízták, akik vagy közadakozásból, vagy a megyei (városi) pénztár terhére látták el azokat.[232] Ezen a téren kezdetben azonban volt némi fennakadás, főleg amíg a hatóságok maguk sem rendezkedtek be az önkéntesek felfogadására.[233] A toborzás előrehaladásával ezek a problémák rendeződtek, és egyre inkább előtérbe került, főleg a zászlóalji gyülekező helyeken való összpontosítás után, az újoncok elszállásolásának és felszerelésének kérdése.

A vidéki toborzás eredményei — az előzményekből sejthetően — igen különbözőek. A Tiszántúlon például hetek alatt kiállították a 3. és 10. zászlóaljat, amíg a többi csak lassan gyülekezett. A fővárosi, szegedi és debreceni

kezdeti gyors eredmények után a kormányt bizakodó hangulat töltötte el,[234] s úgy látszik, elhatározták: amint egy-egy zászlóalj létszáma összegyűl, annak körzetében beszüntetik a toborzást. A gondolat valószínűleg Mészáros Lázártól ered, aki — amint erre már több ízben utaltunk — a június eleji napokban a nemzetőri és honvédségi ügyek vitelében a távollevő Batthyányt helyettesítette. Mészáros még június 5-én értesítette Szegedet a pesti honvédtoborzás beszüntetéséről, és elrendelte: ha az önkéntesek száma eléri az 1000 főt, ennél többet ne fogadjanak fel, hanem szüntessék be a toborzást.[235] Június 7-én a debreceni hadfogadót is arra utasította, hogy a fiók-hadfogadóktól rendelje be az ott felfogadott önkénteseket, és ha a zászlóalj létszáma eléri a szabályszerű keretet, hagyjanak fel a hadfogadással.[236] Sőt, június 10-én Mészáros Lázár azt közölte Esztergom megyével, hogy a hadfogadók parancsot kaptak: saját ezredükhöz három évre (!) fogadhatnak fel újoncokat.[237]

Érthetetlen ez a sietség, amivel a miniszterelnököt helyettesítő hadügyminiszter leállítja a honvédek toborzását, éppen a legsikeresebb hadfogadó helyeken. Mivel fel kell tételeznünk, hogy nem saját elhatározása alapján cselekedett, így lépése mögött a minisztertanács döntését kell feltételeznünk. Amint azonban híre érkezett a titeli sajkások lázadásának, a minisztérium — még mindig Batthyány miniszterelnök távollétében — egy megbízható és kellő létszámú haderő szükségességének biztos tudatában másképp határozott. A június 9-i — esetleg a június 11-i — minisztertanács megmásította június 6-i döntését, amely a magyar sorezredek 4. zászlóaljainak felállításáról szólt.[238] Az új határozat a sorezredek növelése helyett *további önkéntes zászlóaljak felállításáról* szólt, amelynek tervezetét Mészáros Lázár június 11-én nyújtotta be a nádornak.[239] A nádor — mint említettük — a javaslatot tartózkodással fogadta. Nyilatkozni azonban csak Batthyány visszatérése után, június 15-én nyilatkozott. Ezt követően június 18-án Mészáros Lázár tulajdonképpen visszavonta javaslatát, mikor közölte a nádorral: „miszerint a tíz honvédi zászló alynak czélba vett szaporítását csak akkor vélném felállítandónak, ha az elsőknek telyes száma kiállítva és felfegyverezve lévén, a szaporításnak valódi szükségéről meggyőződnénk."[240]

A nagyobb létszámú honvédsereg kiállításának legalizálása tehát nem sikerült.[241] Rövidesen kiviláglott azonban, hogy a 10 000 önkéntes gyors összegyülekezésébe vetett remény korai és túlzott volt, mivel sem a Dunántúlon, sem a Felvidéken nem haladt olyan sikerrel a toborzás, mint az Alföldön. Június 29-én ezért Batthyány elrendelte, hogy *kezdjék meg újból a toborzást* azokon a helyeken is, ahol már beszüntették.[242] A miniszterelnök ebben a rendeletben a magassági mértéket — most már minden feltételes megszorítás nélkül — 5' 1"-re szállította le. Ebben az értelemben jelent meg azután július 6-án Baldacci rendelete, amely közölte: a minisztérium a győri, veszprémi, pozsonyi, pécsi, kassai és szombathelyi kis létszámú zászlóaljak kiegészítésére elhatározta „a toborzást ott, hol megszüntettetett, ujon kezdetni . . .".[243] Az újrakezdésnek főleg a fővárosban volt jelentősége. A rendelet a pesti toborzásról külön is szólt, kimondva, hogy „az itt helyben ajánlkozóknak minden toborzás alkalmával tudtokra fog adatni, mellyik zászlóalj kiegészítésére lennének felfogadandók . . .".

A kormánynak a főváros nem okozott csalódást. Alig jelent meg a rendelet,

pár nap alatt több mint százan jelentkeztek.[244] Mint az Országos Rendőri Hivatal jelentette a belügyminiszternek: „a pestiek kiapadhatatlanok, naponként 50 egyén körül csap fel."[245] Azt azonban meg kell állapítanunk, hogy ez az újabb siker — amely nem a bennszülött polgárság érdeme — nem kárpótolhatott a megtört lendületért, a kihasználatlanul elvesztegetett hónapért. Nem tudjuk pontosan, hogy milyen összefüggés van Batthyánynak az innsbrucki távolléte idején a minisztertanács általi — láthatóan egyhangúan tett — javaslattól való elzárkózása és a nagypolitika fordulatai között. Nem tudjuk azt sem, hogy milyen megfontolás miatt halogatta a miniszterelnök a toborzás mielőbbi újrakezdését. Mészáros toborzást felfüggesztő rendelkezései mindenesetre — párosulva a magassági követelmény okozta elkedvetlenedéssel — egyrészt azt a hitet keltették, hogy a honvédek kiállítása nem sürgős, másrészt a legértékesebb hadfogadási bázist: a fővárost és az Alföldet kapcsolták ki 3—4 hétre! Batthyány késve megjelenő rendelete pedig csak táplálta az „ejh rá érünk arra még" hangulatot, és további idővesztést okozott.

Mielőtt rátérnénk a vidéki zászlóaljak alakulásának, a számszerű eredményeknek a vizsgálatára, le kell tehát szögeznünk: *hadügyi téren a Batthyány-kormány sajnálatos tempóvesztése volt a honvédtoborzás kezdeti lendületének lefékezése.*[246] Eredményeként megkésett és kisebb létszámú haderő állott a minisztérium rendelkezésére, amely így a Délvidéken nem tudott kellő erélylyel fellépni.

A vidéki zászlóaljak toborzása — különböző tényezők hatására — elsősorban a Tiszántúlon járt gyors sikerrel. Az itt alakult 3. és 10. honvédzászlóalj messze megelőzte a többit, és legénységét nemcsak hiánytalanul a kijelölt toborzási területről állította ki — amit a fővárosban toborzott két zászlóaljról sem mondhatunk el —, hanem feleslegéből még más alakulatoknak is jutott. Igaz, ez az eredmény a többi zászlóaljhoz viszonyítva nagyobb „gyűjtőterületen" született.

A *3. honvédzászlóalj* számára a toborzást Szegeden május 21-én kezdték. A kezdeti bizonytalanságok miatt az első napok kevés sikert hoztak, így május 25-én — a „kirendelt tanácsnok" jelentése szerint — még csak 52 egyén íratta fel magát a nyilvántartásba.[247] A vidékről egyre nagyobb csoportokban érkező jelentkezők azonban rövidesen megnövelték számukat. Június 1-én a polgármester már arról számolt be a városi közgyűlésnek, hogy a Szentesről és Makóról, valamint Krassó és Temes megyéből érkezett önkéntesek már mintegy 350-en vannak.[248] Ezeknek átvétele, elhelyezése és ellátása — mint az ismert jelentésekből kiviláglik — nem kevés gondot okozott.[249]

A 37. Mihály-sorezred szegedi „toborzó kormánya" a hivatalos hadfogadást június 1-én kezdte, és egy hét alatt 335 önkéntest fogadott fel.[250] A honvédek száma így hamarosan meghaladta a 600 főt, akikkel a város nehezen tudott mit kezdeni.[251] Rövidesen megérkeztek a Gyulán és Nagyváradon toborzott önkéntesek is, akikkel együtt a zászlóalj létszáma meghaladta az 1000 főt.[252] A hadügyminiszter június 5-i rendelete következtében így június közepén be is rekesztették a toborzást.[253] A hadfogadó június 26-án kelt jelentése szerint az időközben már kiindított zászlóalj létszáma

1018 fő volt.[254] Ehhez már a táborban csatlakoztak a Nagyváradról és Aradról késve érkezett újoncok.[255] Velük 1146 főre emelkedett a 3. zászlóalj létszáma.[256] A későbbiek során a Szegeden besorozott honvéd önkénteseket a 8. zászlóaljhoz rendelték.[257]

A *10. zászlóalj*, a másik tiszántúli honvédzászlóalj toborzása is sikeresen folyt. Debrecenben, az alakulás helyén már május 23-án megkezdődött a hadfogadás. Az első napon 121, az első héten 304 önkéntest fogadtak fel. Két hét alatt 405-re emelkedett a debreceni honvédek száma.[258] Szabolcsban Nagykállón is megindult május végén az önkéntesek jelentkezése, de a hivatalos hadfogadás csak június 7-én, a Debrecenből átküldött hadfogadó tiszt megérkezésekor kezdődött. Mivel a megye gondosan előkészítette a toborzást, a 800 főt meghaladó jelentkezőket öt nap alatt átvizsgálták, és 623 honvédet fogadtak fel.[259] Az egyidejűleg Szatmárban, Nagykároly városában folytatott toborzásról csak annyit tudunk, hogy ott 292 önkéntes vált be.[260] Június 7-én Nagyváradról is érkezett 103 újonc Debrecenbe, ezek azonban Szegedre kérték magukat, „mint oda tartozók", így két nap múlva a debreceni hadfogadó parancsnoka a felfogadott 97 honvédet hajóval le is küldte a 3. zászlóaljhoz.[261]

A 10. zászlóalj hadfogadó helyein sikeresen folytatott toborzás eredményeként a zászlóalj létszáma rövidesen betelt. Így a debreceni, nagykárolyi és nagykállói hadfogadók a hadügyminiszter június 7-én kelt rendeletének megfelelően már június 10—11-én — elsőként a főváros után — befejezték az újoncok megvizsgálását és felfogadását.[262] A zászlóalj alakulási helyére beszállított újoncok azután komoly elhelyezési gondot okoztak Debrecennek, ahol egy június 20-i jelentés szerint 1925 főnyi katonaság, közöttük 1690 honvéd és a Turszky-ezredhez sorozott önkéntes állomásozott.[263] Debrecen elhelyezési gondjaival a Nemzetőrségi Haditanács július 4-i ülése is foglalkozott, és a feleslegnek más honvédzászlóaljhoz való áthelyezéséről döntött. Július 18-án a miniszterelnök értesítette a hadügyminisztert, hogy a 10. zászlóalj útrakész, számfeletti önkénteseit a veszprémi zászlóaljhoz kell áthelyezni.[264] Később a hadügyminisztérium külön intézkedésére augusztus elején Debrecenben újrakezdték a toborzást, hogy az ott átvonuló 9. zászlóalj számára az abból hiányzó körülbelül 300 újoncot pótolják.[265]

A szomszédos felvidéki területeken alakuló kassai 9. zászlóalj igen lassan szerveződött, miként az ugyancsak felvidéki, pozsonyi 4. zászlóalj létszáma sem került ki a megadott toborzási területről. Bár a 3. és 10. zászlóalj toborzási körzetében is voltak jelentős nemzetiségi területek, ez az alföldi megyék jóvoltából nem éreztette negatív hatását. Az említett, a Felvidéken alakult két zászlóaljnál azonban már komoly létszámhiány mutatkozott, amelyet saját körzetükből nem tudtak feltölteni.

A *9. zászlóalj* toborzása Kassán május 27-én kezdődött, de Abaúj megye csak lassan kapcsolódott be a toborzásba.[266] Számottevő eredmények nem is igen születtek. Június első hetében körülbelül 150 önkéntes lehetett Kassán, akiknek száma június 20-ig, a zászlóalj már kinevezett parancsnokának megérkezéséig sem igen változott.[267] Borsod megye ugyanis a Miskolcon toborzott önkénteseket — akiknek hivatalos felfogadása június 1-én kezdődött — nem szállította be egyelőre Kassára, mivel értesülése szerint az ottani toborzó bizottmány ezek átvételére még nem kapott utasítást.[268]

A Miskolcon beállított honvédek 252 főnyi csoportját csak június 25-én indították Kassára.[269] Június 30-án pedig — az egyik jelentés szerint — Egerből hoztak 267 önkéntest Kassára.[270]

A kassai toborzás gyenge eredményei felkeltették a miniszterelnök figyelmét is. Ezért a már megszüntetett toborzás újrakezdéséről szóló rendelkezésével egyidejűleg, június 30-án külön levélben fordult a 9. zászlóalj parancsnokához, közölve, hogy értesülése szerint „nagyon válogatva fogadják be az egyéneket, és hogy egyáltaljában nagyon lassan és hanyagul megy az egész toborzás . . .".[271] A kassai toborzó bizottmány postafordultával válaszolt, és elutasította a vádat. Önigazoló jelentése szerint nem a hanyagság és a válogatás a késedelem oka, hanem a hatóságok közönye. „Az illető szomszéd megyék hatóságai — írják — ez eránt kevés rokon szenvet tanusítanak, különösen Sáros és Szepes megyék, úgy ezekben létező királyi városok hatóságai, mindekkoráig egyetlen egy egyént sem küldöttek . . ."[272] A jelentés szerint ezért eddig csak a kassai, továbbá a Borsod, Ung, Abaúj és Zemplén megyei újoncokból tudtak 479 főt felfogadni.

Ezzel a levéllel egyidejűleg, július 5-én azonban Abaúj megye bizottmánya — nyilván a miniszterelnöki dorgálás ismeretében — is felirattal fordult a hadügyminiszterhez, és panaszt tett a kassai hadfogadó szigorú mércéjére. Ez szerint nemcsak a más megyékből jött ifjakat nem fogadták fel, de a megyéjükből is „a mozgó nemzet őrök közzé bé állott és a megyei orvosaink által történt megvizsgállás után alkalmatosoknak talált 31 ifjak közzül csupán négy ifjak vétettek be, a többiek pedig vissza utasíttattak . . .".[273] A 34. Porosz herceg-gyalogezred főhadfogadója parancsnokának ellenséges érzelméhez ezek után — úgy véljük — nem fér kétség. A végleges bizonyítékot azonban az szolgáltatja számunkra, hogy amikor július végén megérkezett a parancs a 9. zászlóalj útnak indításáról, a kapitány — bár a zászlóalj csak alig érte el a 700 főt — július 29-én rögtön a hatóságokhoz fordult, hogy a toborzást állítsák le, mert a „9-ik zászló alj száma már telve vagyon . . .".[274]

A *4. zászlóalj* toborzásának körülményei sem voltak sokkal jobbak. Annyi volt a különbség, hogy itt — a jelek szerint — a katonai hatóságokra hárult a feladatok zöme.[275] A 2. Sándor-gyalogezred pozsonyi főhadfogadója ajánlotta — mint említettük —, hogy a toborzást Trencsén és Nyitra megyékre is terjesszék ki. Pozsonyban pedig június 6-áig, míg azt a katonaság el nem kezdte, nem folyt toborzás.[276] A Sándor-gyalogezred hadfogadói tevékenységének eredményeként Pozsonyban június 11-ig 61, 18-ig 167 és 26-ig 191 önkéntes állott be. Július 25-ig a létszám elérte a 611 főt, de ebből már 98 honvédet Nyitra, 50-et pedig Trencsén küldött.[277] Augusztus 9-én a közel 700 főnyi zászlóaljat gőzhajón Komáromba szállították, ahol az időközben már onnan elindult 5. zászlóaljhoz szánt 55 önkéntest is a pozsonyi zászlóaljhoz vezényelték.[278]

A felvidéki honvédtoborzásnál könnyebben ment a hadfogadás a Dunántúlon, bár lendületében és lelkesedésében meg sem közelítette az Alföldet. Ebben kétségtelenül szerepet játszott az is, hogy a dunántúli megyékből a leglelkesebbek már a toborzás első hírére Pestre utaztak, és az ott szerveződő zászlóaljakba álltak be. Ezzel a helyi kezdeményezők és példát mutatók száma jelentősen csökkent. Így a Győrben, Veszprémben, Szombathelyen

és Pécsett szervezett négy zászlóalj lassan alakult, és a fővárosi, valamint más vidéki létszámfeletti újoncok nélkül nehezen lett volna teljes.

Az *5. zászlóalj* toborzása Győrben — bár már a május 27-i közgyűlés megfelelően rendelkezett — hivatalosan csak június 4-én kezdődött. Eredményeként egy hét alatt 75, egy hónap alatt 244 főre nőtt a győri önkéntesek száma.[279] Közben Esztergom és Komárom megyében is megtörténtek a toborzási előkészületek, és június 6-án a komáromi hadfogadó is megkezdte tevékenységét. Két nap alatt 156 egyént fogadott fel — azután pénzhiány miatt beszüntette munkáját.[280] Mivel a zászlóalj kiállítása nem haladt elég gyorsan,[281] Pesten pedig a július elejével hivatalosan újból megkezdett toborzás eredményes volt,[282] így július közepétől a hó végéig 455 honvédet szállítottak a fővárosból Győrbe.[283] Így a létszám augusztus 1-re elérte az 1094 főt,[284] s az ezt követően beavatott önkénteseket már a veszprémi 6. zászlóaljnak adták át.[285]

Az ily módon megnövekedett zászlóalj elhelyezése a vonuló katonaság ellátásával egyébként is súlyosan terhelt városnak komoly gondot okozott. Mivel Győr a zászlóaljnak így sem megfelelő elhelyezést, sem ellátást nem tudott biztosítani,[286] a zászlóaljparancsnok ismételt panaszára július 18-án döntés született: az 5. zászlóalj Komáromba vonul.[287] A zászlóalj július 24-én gyalogszerrel útnak is indult, s két nap múlva bevonult a komáromi erődbe, hogy ott várszolgálatot teljesítsen.[288]

A *6. zászlóalj* toborzása Veszprémben június 3-án kezdődött igen gyenge eredménnyel, mivel az első héten csak 32 egyént fogadtak fel.[289] A hadfogadó parancsnoka rögtön ajánlotta, hogy a toborzást vidéken is kezdjék meg, de erre a jelek szerint csak a zászlóalj első tisztjeinek megérkezése után került sor.[290] A másik toborzóhelyen, Fehérvárott még május végén megkezdték a toborzást, de a nagy sietve Pestre küldött csapat után itt is elakadt a jelentkezők sora. Július 2-ig csak 43, augusztus 12-ig pedig összesen 102 önkéntest fogadtak fel.[291] Mint a hadfogadó tiszt jelentéséből kiviláglik, itt is az volt a hiba, hogy vidéken nem folytatták kellő eréllyel a toborzást. Ilyen körülmények között érthető, hogy a fővárosból elsőként a veszprémi zászlóaljhoz irányították a felesleget, majd július 18-án arról intézkedett a miniszterelnök, hogy a 10. zászlóalj adja át számfeletti önkénteseit a 6. zászlóaljnak.[292]

A toborzás tehát igen gyenge eredményeket hozott, de Veszprém megye már június 8-i közgyűlésén arra kérte a minisztériumot, hogy a zászlóalj tartásával ne terhelje a várost, ossza azt meg más, közeli városokkal (tudniillik Székesfehérvárral). A miniszterelnök nevében Mészáros Lázár június 14-én azonban megnyugtatta őket, hogy „e csapatok elhelyeztetése, alakulások bevégzése után, a nélkül is más terv után fog elrendeztetni".[293] A megye és a város így — állami pénzből — gondoskodtak ugyan az átmeneti ellátásról, de a jelek szerint, miként a győri, ez az ellátás is hagyott kívánnivalót maga után.[294] Végül a július 18-i döntés értelmében a 696 főnyi 6. zászlóalj július 28-án elhagyta Veszprémet, és elindult a déli táborba.[295]

A *7. zászlóalj* toborzása biztatóan indult. A Szombathelyen május 25-én kezdett hadfogadás eredményeként — mint említettük — június elején 103 önkéntest Győrön át hajóval Pestre küldtek.[296] A június 2-án megkezdett hivatalos toborzás azonban megcsúfolta ezeket a reményeket. Az első héten

ugyanis 26, június 25-ig pedig csak 60 fő volt a Szombathelyen toborzott honvédek száma.[297] Az időközben önkéntesekből a Drávához kiállítani tervezett 3000 főnyi megyei nemzetőrség szervezése ugyanis erősen csökkentette az érdeklődést a honvédtoborzás iránt.[298] Nem sokat emelt a létszámon a június 22-én Sopronból érkezett 47 már felavatott honvéd sem.[299] Ezekben a napokban érkeztek meg a Zalaegerszegen toborzott újoncok is, soraikban a keszthelyi Georgikon növendékeivel, akik a maguk soraiból korábban alakított „Zala megyei önkéntes csapat"-tal csatlakoztak a honvédséghez.[300] Mindezzel együtt a 7. zászlóalj létszáma június végére is csak 289 főre emelkedett.[301]

Ekkor történt, hogy a Dráva-vonal védelmének gondjával küszködő Csányi László kormánybiztos a szombathelyi önkénteseket — a hadügyminiszter június 13-án kelt felhatalmazása alapján — megkísérelte bevonni a védelembe.[302] Bár a 7. zászlóalj ideiglenes parancsnoka megtagadta a kiindulást, Batthyány, amint értesült Mészáros Lázár hatáskörét meghaladó korábbi rendelkezéséről, azonnal intézkedett. Június 30-án Csányihoz intézett levelében leszögezte, hogy a honvédzászlóaljaknak nemcsak vetélkedniük kell a sorezredi alakulatokkal, de azokat felül kell múlniuk. Ehhez azonban el kell kerülniük mindent, ami ezt akadályozná. „Illy esetnek tartom — mutat rá a miniszterelnök —, ha egy, vagy másik zászlóalj mielőtt a legszükségesebbekkel ellátva, például felruházva és felfegyverezve volna, táborba indíttatnék . . ."[303] Egyidejűleg meghagyta Csányinak, hogy ha a hatáskörébe tartozó pécsi és veszprémi zászlóaljakat kiindította volna, úgy azokat ellenparanccsal utasítsa, hogy térjenek vissza alakulási helyükre.[304]

Közben megérkezett Csányi június 28-án kelt, Mészáros Lázárhoz intézett levele, amelyben a kormánybiztos a június 13-i felhatalmazás alapján közli, hogy a biztossága alá tartozó megyékben levő „önkénytes sereget" a Drávához rendeli, „a fegyverbeli gyakorlást ott is folytathatván".[305] Mivel a június 30-i rendelkezés tételesen nem sorolta fel a szombathelyi zászlóaljat, Batthyány ezért haladéktalanul új utasítást küldött Csányihoz. A július 1-én kelt rendelet már általános érvénnyel fogalmaz: „Az önkéntes honvédelmi zászlóaljakat, kivévén az elsőt, melly úgy is ön hatásköre alá van rendelve, föl állási helyökben mind addig meg kell tartani, míg a hadi gyakorlatokat és fegyelmet némileg meg szokták . . ."[306] Csányi mit tehetett? Július 5-én közölte Vas megye alispánjával, hogy a honvédek Szombathelyen maradnak, és egyidejűleg jelentette a miniszterelnöknek, hogy „a szombathelyi önkénteseket maradásra utasítottam . . .".[307]

A 7. zászlóalj tehát maradt, holott nagy elhelyezési gondjai voltak, ami miatt parancsnoka állandó küzdelmet folytatott a várossal és a megyével.[308] A problémát a veszprémi zászlóalj táborba szállása oldotta meg, mert a Nemzetőrségi Haditanács ekkor úgy döntött, hogy a 7. zászlóaljat Veszprémbe helyezi át.[309] A 473 főnyi zászlóalj augusztus 4-én indult el Szombathelyről gyalog, hogy 10-ére Veszprémbe érjen.[310] Veszprém megye azonban — amelynek, mint láttuk, a 6. zászlóalj elhelyezésével is gondja volt — nem engedte be Veszprémbe a 7. zászlóaljat, hanem Pápára irányította. A zászlóalj azután egy hónapig állomásozott ott, miközben sor került végre felszerelésére és kiképzésére is.[311]

A *8. zászlóalj* toborzása Pécsett még május 25-én elkezdődött, de a hadfogadó csak június 1-én állott munkába. Egy hét alatt 107, június során 196, július 26-ig 257 újoncot fogadtak föl.[312] Párhuzamosan folyt a toborzás a Tolna megyei Szekszárdon, ahol Perczel Miklós vezetésével május 27-én kezdték el a hadfogadást. A nagy lendülettel kezdett toborzás eredményeként június 7-ig mintegy 150, június 30-ig 274 önkéntest avattak be, akiket rögtön be is szállítottak Pécsre, a zászlóalj alakulási helyére.[313] Az ugyancsak a zászlóaljhoz tartozó Kaposvárott május 28-án kezdődött a hivatalos hadfogadás. Az első héten 31, a második hét végéig 55, június 30-ig 105 honvédet avattak be.[314] Pécsre kerültek az 52. Ferenc Károly-gyalogezred itteni főhadfogadójának zombori fiók-hadfogadója által Zomborban és Szabadkán toborzott — ismeretlen számú — újoncai is.[315]

A zászlóalj tehát gyorsan szaporodott, elhelyezése egyre inkább gondot okozott.[316] Június 24-én Csanády kapitány, a pécsi főhadfogadó jelentése szerint az addig beavatottak száma meghaladta a 600 főt, de egyidejűleg annak a nézetének adott kifejezést, hogy az a hó végéig legfeljebb a 700 főt éri el. Egy hét múlva még pesszimistább volt, s közölte: a teljes létszámot lehetetlen a 8. zászlóalj toborzási területéről kiállítani.[317] A hadfogadó parancsnok jól ítélte meg a helyzetet. Vitalis Ferenc őrnagy, a zászlóalj parancsnoka július 1-én ugyanis 641 főt vett át, és ez a létszám július 31-ig csak 770 főre emelkedett.[318]

A 8. zászlóalj tehát nem volt teljes számú, felszerelése is lassan haladt. Mivel azonban szervezési helye egyaránt közel esett a drávai vonalhoz és a bácskai hadszíntérhez, igen nagy volt a jelentősége. Csányi kormánybiztos szép reményeket fűzött a pécsi önkéntesekhez. Így ír róluk július 5-én a miniszterelnökhöz, a 7. zászlóalj alakulási helyén hagyását jelentő levelében: „azok, akik Pécset vannak, rongyosak mint a lazaronik, de szép fiatal emberek, óhajtható volna, hogy minél előbb alkalmazhatókká tétethetnének."[319]

A megfelelő rendelkezés csak augusztus 3-án született meg. Ekkor járult hozzá a miniszterelnök, hogy a 8. zászlóaljat a hadügyminiszter rendelkezésére bocsássák, és azt a Dráva-vonalon beállott látszólagos enyhülés következtében Bechtold altábornagy táborába szállítsák.[320] Megtörténtek az előkészületek, hogy a zászlóalj Pécsről Batinára, a dunai átkelőhelyhez vonuljon, és ott várja be a hajóval a fővárosból érkező felszerelési tárgyakat, majd a Bezdán—Zombor—Cservenka vonalon vonuljon a verbászi táborba.[321] Augusztus 14-én meg is indult a zászlóalj Bolyon keresztül a batinai rév felé, amikor Csányi sürgönyileg megállásra, illetve Baranyaváron keresztül Dárdára, Eszék közelébe utasította.[322]

Mi lehet a magyarázata annak, hogy a honvédek toborzása vidéken — a tiszántúli megyéket leszámítva — ilyen vontatottan, erőtlenül haladt? Milyen tényezők befolyásolták: ösztönözték vagy tartóztatták vissza az önként jelentkezőket? — vetődik fel az elmondottak után a kérdés.

A válasz nem könnyű. Kétségtelen ugyanis, hogy a toborzás jó megszervezése, a hatóságok és az általuk kiküldött személyek magatartása, eljárása fontos, az eredményeket befolyásoló tényező volt, mint például Szeged, Debrecen, Szabolcs és Tolna esetében. De a 4. zászlóalj — amely alig kapott

támogatást a hatóságoktól — eredményei semmivel sem voltak rosszabbak bármely Dunántúlon alakult zászlóaljnál. Felmerülhet tehát az a gondolat, hogy a toborzási terület nagysága, de főleg a magyar lakosság lélekszáma volt a siker záloga. Ez azonban nem állja meg maradéktalanul a helyét, mivel a 10. zászlóalj körzetének magyar lakossága kevesebb volt, mint a 8. zászlóalj, és alig több, mint a 7. zászlóalj toborzási körzetének lakossága. Viszont a 4. zászlóalj körzetének magyar lakossága alig volt fele bármely dunántúli zászlóalj körzetének, míg eredményeik majdnem egyformák voltak. (Ami persze — mint erre még visszatérünk — nem azt jelenti, hogy a honvédek többsége nem a magyar ajkú lakosságból került ki.) Az a megfontolás is figyelembe vehető, hogy egyes *objektív tényezők* (a magassági mérce által okozott akadály), de *szubjektív tényezők* is (például a lovasság, a huszárok iránti rokonszenv) módosították az eredményeket. Mindezek negatív irányba hatottak, de a jelek szerint ez csak a Jászkunságban mutatható ki, míg más — az említett kérdésekre ugyancsak érzékeny — területeken: Debrecenben, a Hajdúságban, valamint Szabolcsban szép toborzási eredmények születtek.

Miért voltak tehát a lakosság lelkesedésének, a toborzás sikerének jól megfigyelhető földrajzi határai? Miben találjuk ennek magyarázatát? Kétségtelen, hogy azokat egyetlen vagy akár csak azonos tényezőkre nem vezethetjük vissza. Csábító a gondolat, hogy Bécs távolsága vagy közelsége, a Habsburg-ellenes harcok hagyományai adhatnak magyarázatot a sikerekre, illetve a gyenge eredményekre.[323] Borsod-Abaúj-Zemplén viszonylag gyenge eredményei azonban ezt a feltevést nem támogatják, miként zavarja ezt az elképzelést az a tény is, hogy a szép sikerekkel büszkélkedő Szabolcsban a Turszky-sorezredhez is nagy számmal állottak. Ugyancsak nem szolgál a politikai megfontolásokra alapozó feltevés arra sem kellő magyarázattal, hogy a kisebb Tolna miért állított majdnem háromszor annyi honvédet, mint Somogy. Ezek alapján világos, hogy a szervezés módján és az anyagi áldozatok („hódítási költségek", fejpénz) nagyságán túl, elsősorban a tájék társadalmi-gazdasági feltételeiben: *a mezőgazdasági népesség belső arányaiban* (zsellérek és majorságiak számában) *és a munkapiac feltételeiben* (a foglalkoztatásban) kell a magyarázatot keresnünk. Az is kétségtelen, hogy az ipari és kereskedelmi *vállalkozó kedvnek* a forradalmi helyzet keltette nyugtalanság által kiváltott lanyhulása nyilván nagy szerepet játszott abban, hogy az idegen helyhatósági illetőségű mesterlegények, béresek és napszámosok rendszerint szép számmal csaptak fel a toborzóknak.[324]

A számszerű végeredmény mindenesetre így alakult: *1848 július elején körülbelül 7000 fő volt a honvédséghez besorozva*, ebből a négy teljes zászlóalj körülbelül 4500 főt jelentett, a teljes létszám közel kétharmadát. *Augusztus közepére körülbelül 9500 főre emelkedett a honvédség állománya*, vagyis megközelítette az eredetileg kitűzött keretszámot.[325] Mivel a katonai hadfogadó szervek — legalábbis elvben — folytatták a toborzást, volt remény arra, hogy e hiányzó létszámot is betöltik.[326] Gyakorlatilag szeptember elejéig így körülbelül még 2—300 fő gyűlt össze.[327] (A szeptember során toborzottak egyébként már többnyire az újonnan alakuló zászlóaljakhoz kerültek.)[328]

A vidéki zászlóaljak (a 4., 5., 6. és 7. zászlóalj) kiegészítéséhez a főváros július-augusztus során körülbelül 900—1000 emberrel, tehát egy teljes

zászlóalj létszámával járult hozzá.[329] A honvédség toborzása során egyben körülbelül 600 főnyi újoncot fogadtak fel a 62. Turszky-gyalogezredhez is.[330] Mindehhez még hozzá kell számítanunk, hogy a hadfogadók — Mészáros Lázár már említett június eleji rendelete alapján — saját ezredeikhez is fogadtak fel újoncokat.[331]

Az eredmény tehát szegényes, főleg az ország tényleges szükségletét tekintve. Viszont az is kétségtelen, hogy a számszerű eredmény nem olyan gyenge, mint azt első megközelítésre gondolnánk, és amint azt Ivánka Imre emlékirataiban közölte.[332] Ugyanakkor a részletes eredmények ismeretében csodálkozva olvassuk, hogy Kossuth július 5-én, az országgyűlés megnyitásakor közölt cikkében így ír: „*12000 honvédet kiállítottunk, felruháztunk, felfegyvereztünk . . .*", majd ezt a kitételt július 11-i híres „megajánlási" beszédében is megismétli.[333] Kérdés, miért? Lehetetlen, hogy Kossuth, a kormányprogram előadója ne ismerte volna jól a toborzás eredményeit.[334] A létszám ismételt emlegetése kizárja a tévedést és a sajtóhiba lehetőségét is. Az a tény viszont, hogy a közlés másodszor *a kormány nevében* tartott nagy beszéd során hangzott el, azt is kétségtelenné teszi, hogy Kossuth nem egyéni elhatározásából rajzolt lelkesítőbb képet a honvédzászlóaljak szervezésének eredményeiről. De mi volt a célja? Talán a minisztérium eredményeinek bizonyítása, a közvélemény megnyugtatása (bár az négy nappal korábban éppen a kormány hivatalos Közlönyéből tájékozódhatott a valós helyzetről), talán — mint a fejezet elején erre már utaltunk — annak hangsúlyozása, hogy a honvédtoborzás lényegében befejezett tény, így az országgyűlésnek sem kell vele foglalkoznia.[335]

7. Az első honvédzászlóaljak társadalmi bázisa

Mielőtt rátérnénk a honvédzászlóaljak tényleges megszervezésének, felszerelésének és kiképzésének problémáira, választ kell adnunk arra a kérdésre, hogy a vidéki honvédtoborzás során beállott önkéntesek milyen osztályokból és rétegekből érkeztek a zászlók alá.

Mindenekelőtt emlékeztetni kívánunk arra, hogy a toborzási utasítás 3.§-a szerint minden 18—40. év közötti egészséges, katonai szolgálatra alkalmas és büntetlen előéletű, a kívánt magasságot megütő magyar állampolgár beléphet a honvédségbe.[336] Vagyis egyrészt *a korhatár alacsonyabb volt*, mint a nemzetőrségnél, másrészt — és ez a lényegesebb — *a honvédségnél nem volt cenzus!*[337]

A kormány tehát elvben az ország minden felnőtt férfi lakosához intézte a felhívást, de tulajdonképpen csak a magyar ajkú lakosság jelentkezésére számított. Mint a külügyminiszterrel tudatták: „Felállíttatik, már előbbi tervünk szerint, önkénytes őrsereg *a magyarság magvából* 3—4 évre, több ezer emberből . . ."[338] (Kiemelés a szerzőtől.) Gyakorlatilag a toborzott honvédek — szemben az ősztől fogva újoncozott honvédekkel — valóban döntő többségben, bár nem kizárólagosan, a magyarok közül kerültek ki.[339] A jelek szerint — az utasításnak megfelelően — ekkor még nem fogadtak fel külföldi állampolgárokat sem.[340]

A toborzás számszerű eredményeire és ezen keresztül a honvédek szociális megoszlására természetesen a hadfogadó bizottmányok által két példányban vezetett beavatási lajstrom (jegyzőkönyv) adhat megbízható választ. Ezek azonban nemcsak a fővárosban, hanem az ország legtöbb levéltárából hiányoznak. E hiány legfontosabb oka az osztrák katonai szervek által a szabadságharc bukása után hozott rendelkezés, amely a hatóságokat 1849 novemberében a szabadságharc során beállott honvédek névjegyzékének felterjesztésére kötelezte, azoknak az osztrák hadseregbe való besorozása miatt.[341] A hatóságok nagy része ekkor eldugta vagy megsemmisítette az eredeti lajstromokat, de megtörténhetett az is, hogy azok az osztrákok kezére kerültek.[342] A császáriak számára készített kimutatás természetesen a legtöbb helyen megtalálható, ez azonban jelen vizsgálódásunk szempontjából nem használható. Részben azért, mert ezek a lajstromok gyakran az 1848/49. során beállottak teljes névsorát tartalmazza minden közelebbi megjelölés nélkül, így az 1848 nyarán beállott önkénteseket nem lehet kiválogatni a többiek közül. Részben azért, mert a legtöbb helyen csak az osztrákok által követelt másik kimutatás van meg, amely a hatóságok területére hazatért és „föltalált" volt honvédek névsorát tartalmazza. (Ugyanis az előbbi, a hatóság kebeléből beállott minden honvéd nevét tartalmazó listát az eredeti példányok nélkül „nem lehetett" elkészíteni.) Ezek azonban egyrészt szintén különbségtétel nélkül sorolják fel a személyeket, így a beállás időpontját nem lehet meghatározni, másrészt csak a hazatért honvédeket sorolják fel, ezért nem teljesek.[343] Így nemcsak az elesetteket, de a bujdosó vagy más hatóságok területén már az osztrákok által besorozott egyének nevét sem tartalmazzák.

A kívánt megbízható források, *az 1848. nyári honvédtoborzás Szabolcs és Somogy megyében és Kecskeméten fennmaradt eredeti avatójegyzékei* így különösen fontosak számunkra.[344] Ezek mellett csak egy-egy esztergomi, jászberényi, veszprémi és zombori töredék-jegyzék az, ami — jelenlegi ismereteink szerint — rendelkezésünkre áll.[345] Ezek segítségével a honvédség egy töredékének: 933 főnek, vagyis az augusztus közepén volt létszám 10%-ának adatai alapján kíséreljük megközelíteni az első honvéd zászlóaljak szociális összetételét.

Az összeírt egyének számszerű megoszlása:[346]

Megye vagy város	Földműves (mesterség nélküli)	Iparos	Diák és egyéb értelmiségi	Földbirtokos	Kereskedő	Egyéb
Szabolcs m. (623 fő)	466	86	21	43	1	6
Somogy m. (128 fő)	39	58	25	—	1	5
Jászberény (76 fő)	54	19	2	—	—	1
Kecskemét (70 fő)	45	19	3	—	—	3
Esztergom (20 fő)	6	4	1	—	—	9
Veszprém m. (11 fő)	3	5	3	—	—	—
Zombor (5 fő)	—	—	3	—	2	—
Összesen:	613	191	58	43	4	24 fő

A fenti eredmények százalékos megoszlása szerint:[347]

Megye vagy város	Földműves (mesterség nélküli)	Iparos	Diák és egyéb értelmiségi	Földbirtokos	Kereskedő	Egyéb
	százalék					
Szabolcs m.	74,8	13,8	3,4	6,9	0,2	0,9
Somogy m.	30,5	45,3	19,4	—	0,8	4,0
Jászberény	71,5	25,0	2,3	—	—	1,2
Kecskemét	64,3	27,1	4,3	—	—	4,3
Esztergom	30,0	20,0	5,0	—	—	45,0
Veszprém m.	27,0	46,0	27,0	—	—	—
Zombor	—	—	60,0	—	40,0	—
Az összes létszám százalékban	65,7	20,6	6,2	4,6	0,4	2,5

A kép, amely ezekből a táblázatokból elénk tárul, töredékes. Mivel azonban a fölhasznált összeírások egyedül szolgáltatnak hiteles adatokat, meg kell próbálnunk belőlük általános következtetéseket levonni, még akkor is, ha tudjuk azt, hogy az egyes zászlóaljaknál az arányok másként alakultak vagy alakulhattak. Így például Szabolcs esetében igen magas a földművesek aránya — és a földbirtokosoké is —, amíg az ugyancsak teljes somogyi összeírás földbirtokost nem ismer, és az iparosok aránya magasabb a földművesekénél. A számításokból kibontakozó összkép mindenesetre egyezik a debreceni hadfogadó jelentésével, aki így írt június 4-én önkénteseiről, akik között ekkor még nincsenek a táblázatban szereplő szabolcsiak: „A már be avatott önkénytessek többnyire nemes ffiak, itteni polgár fijai, mesterlegények és pór sühederekből állanak . . .”[348]

A „pór sühederek” aránya Szabolcsban 74,8%, Jászberényben 71,5%, az összes létszámból 65,8%. Ezek az arányok a Duna—Tisza közén és a Tiszántúlon valószínűleg helytállóak. A Dunántúlon azonban a Somogy megyei teljes és a Veszprém megyei, valamint esztergomi töredékes összeírás alapján sejthetően kisebb volt a mezőgazdasági népesség aránya. Valószínűleg nem tévedünk, ha *országosan körülbelül 55—60%-ra becsüljük a honvédzászlóaljakba beállott parasztok arányát.* Ezen belül azonban nem tudjuk meghatározni a cselédek, béresek, kocsisok arányát, mert — Esztergom városa gyakorlatát kivéve — az összeírók azt, aki nem volt iparos-kereskedő, értelmiségi foglalkozású, földbirtokos vagy tehetős polgár, minden további nélkül „mestersége nincs” bejegyzéssel jelölték: a birtokos paraszttól az elcsapott béreslegényig és a munka nélkül maradt napszámosig. Az önkéntes nemzetőrség már ismertetett augusztus-szeptemberi adatai alapján azonban joggal feltételezhetjük, hogy a mezőgazdasági népességen belül feltétlenül magas volt a nincstelenek aránya.[349] Ezt sejteti a Marczius Tizenötödike egy kitétele,[350] továbbá a Munkások Ujságának egy, a honvédek hozzátartozóinak ellátásáról szóló törvényjavaslat-tervezete is.[351] Ahol pedig a parasztság soraiban számottevő tartózkodás jelei mutatkoztak, mint például Borsodban, ez a megyebeli telkes gazdákra vonatkozik.[352]

A honvédekhez állott iparosrétegekről igen keveset tudunk, főleg a debreceni hadfogadó által emlegetett mesterlegényekről, azok arányáról. A hadfogadók tudniillik itt sem alkalmaztak megkülönböztetést, így itt is csak közvetett adatok alapján vélhetjük, hogy a beállott iparosok között elsősorban a fiatal, még nem önálló egzisztenciák, a *mesterlegények* játszották a döntő szerepet.[353] Ezek a legények, akár helybéliek, akár vándorúton levők voltak, a bekövetkezett ipari pangás miatt érthetően nem látták biztosítva foglalkoztatottságukat. Így az önkéntesnek állás kielégítő megoldásnak tűnt, részben a viszonylag magas foglalópénz, a helyenként beígért „díj nélküli felszabadítás" és nem utolsósorban a viszonylag rövid szolgálat miatt.[354] A munka nélkül maradt mesterlegények, szolgák és napszámosok aránya olyan közismerten nagy lehetett, hogy a kortársak jelentős része meglehetősen fenntartással kezelte a „gyülevész elemekből" álló első önkéntes zászlóaljakat. Ez ellen a lenéző magatartás ellen kelt ki — az önkéntesekhez történt beállásának politikai súlyát is látva — kellő iparos öntudattal a költő öccse, Petőfi István.[355]

Visszatérve kimutatásainkhoz tehát — az egyetlen Kecskemét városát kivéve — látjuk, hogy az iparosok csoportján belül a mesterek és legények számszerű arányát nem tudjuk kimutatni. Az iparosrétegre tehát táblázatunk alapján csak annyit állapíthatunk meg, hogy ha a szabolcsi 13,8% országosan a leggyengébb arány is, a somogyi 45,3% és a veszprémi 46% sem lehet jellemző,[356] — vagy ha igen, legfeljebb a Dunántúlra. Ha a táblázat összesített arányának 20,6%-a (tekintettel a dunántúli megyék eredményeire) a feltehető országos átlagnak alatta is marad, úgy véljük: *az iparosok aránya — beleértve a mesterlegényeket is — nem lehetett több, mint 25—30%.* (Ugyanakkor ezen belül a mesterlegények arányát bízvást 90%-ra becsülhetjük.)

Külön kérdés — mint ezt már a pesti toborzás eredményeinél említettük — *az értelmiségiek aránya* az első honvédzászlóaljaknál. Ennek vizsgálatát megnehezíti azonban az, hogy akár diákokról, akár végzett és állásban levő egyénekről volt szó, az ismert összeírások Szabolcs megye kivételével nem tettek különbséget az iskolavégzett vagy tanuló földbirtokos és honorácior között. Így a „diák és egyéb értelmiségi" rovatunk tartalmaz földbirtokosokat is, hiszen az összeírásokban ez keveredik. Ezért a forradalomban vezető szerepet játszó középnemesség fiatal elemeinek részvételéről — a 6,9%-ot felmutató Szabolcsot kivéve — [357] csak annyit tudunk, hogy az értelmiségiekkel együtt — legalább a kortársi emlékezet szerint — mintegy harmadát alkotta egyik-másik zászlóaljnak.[358] Ha ez nyilvánvaló túlzás is, kétségtelen, hogy a nemzetiségi vidékeken valóban szinte kizárólag a földbirtokos és a megyei életben már szerepet játszó (esküdt, jegyző stb.) fiatalság állott a zászlók alá.[359] Ami a nem nemes értelmiségieket és a diákokat illeti — utóbbiak nagyobb részéről feltételezve, hogy nem tartozik a birtokos nemességhez —, szerepük a vidéki zászlóaljaknál is számottevő.[360] Szegeden fiatal értelmiségiek, Pécsett és Jászberényben végzett jogász, illetve egy kerületi tisztviselő fia, Csanád megyében egy megyei gyakornok, Keszthelyen a Georgikon hallgatói, Pápán a kollégium növendékei kezdték a toborzást.[361] Ahol nem volt kezükben a kezdeményezés, ott is megtaláljuk ezeket a rétegeket.[362]

A honvédség soraiba beálló és példájukkal buzdító *diákokat és értelmiségieket* kétségtelenül nagyfokú tudatosság vezette. Lelkesedésük őszinte volt, példájuk és magatartásuk a honvédzászlóaljak legénységére igen jó hatást gyakorolt. A soraikba lépő márciusiak – mint Vasvári Pál írja – „az új seregbe átvivék a szabadságszeretet magas szellemét".[363] Mindez azonban nem mond annak ellent, hogy *a nem nemesi értelmiség:* jurátusok, gazdatisztek, tanítók és házitanítók, valamint a különböző főiskolák és kollégiumok diákjai számára a honvédtoborzás kétségtelen előnyöket kínált. A munkanélküliség, a gazdasági pangás és elbizonytalanodás közepette a honvédséghez állás – a képzettségük után kijáró tiszti előléptetés reményében – az elkövetkező három évre *anyagi biztonságot ígért* egy jó ügy szolgálatában.

A problémára az azt malíciával vegyes aggodalommal szemlélő Budapesti Híradó még május közepén felhívta a figyelmet. „A baj meg van – írta a lap vezércikke. – Sok a *szellemi proletarius*, ki nincs kielégítve, nemcsak, sőt éhezik is. A sok író, ügyvéd, gazdatiszt, ki az új rendszer miatt kenyerét vesztette, némelly tönkrejutott földesúr, megugratott falujegyző, *kikhez jön az anyagi proletariusok nagy serege*, az új rendszer miatt rögtön megcsökkent ipar mezején vajmi szűk feladatokat találó mesterember, legény, napszámos, mind munkára vár."[364]

Az erősen konzervatív lap megállapításait az események igazolták. A földesurak, akik elvesztették a jobbágyi szolgáltatásokat, valóban csökkentették gazdatisztjeik, hivatalnokaik számát. A házitanítók, az ügyvédek között erősen nőtt a munkanélküliség.[365] A jelenség nemcsak a fővárosban és a nagyobb városokban, de vidéken is gondot jelentett. Az úrbéri viszonyok megszüntetése által okozott munkanélküliséget még a kormány is megemlítette a képviselők számára készített tájékoztatójában, rámutatva, hogy „a vagyonviszonyaikban megrendített földbirtokosok seregestől bocsátották el tisztjeiket és szolgáikat, mi által sok ezer ember kenyerétől megfosztatván, az elégedetlenség csírája tápláltatott . . .".[366]

A vagyoni támasz nélkül álló értelmiségiek, a változás leghőbb óhajtói és áldozatos munkásai egyben átmenetileg áldozatai is az átalakulás nehézségeivel küzdő új rendnek. Csodálkozhatunk-e azon, ha viszonyaik társadalmi-politikai megszilárdítása mellett személyes helyzetük anyagi stabilizálását is várták a honvédségtől. Inkább az az érdekes, hogy a Budapesti Híradó cikke ezt már a honvédtoborzás kezdetének napján előre mint kívánatost jelzi, miközben mielőbbi munkát sürget „a forradalom hű napszámosainak", nehogy azok „még egy forradalmat rendezzenek". Így ír a jelek szerint jól értesült szerző: „A mobilis nemzetőrség – úgy látszik – fel fog állíttatni. Ez keblébe fogad sok harczszomjas daliát, kik a helyett, hogy itthon a békés lakost nyugtalanítanák, majd a kozákokon csillapíthatják le tomboló, kapálódzó erkölcseiket . . ."[367] A gondolat, ha nem is ilyen cinikus és brutális nyíltsággal, néhány nap múlva jelentkezik egy, a Vas megyei tisztújítással foglalkozó levélben is. Írója elmondja, hogy a megyei 12–12 szolgabírói és esküdti állásra már közel százan pályáznak. Remélik azonban, hogy „a fölösleg – hihetőleg – az önkénytes seregbe fogja magát avatni".[368]

A lehetőség ilyen nyílt, a sajtóban történt szellőztetése után nem csodálkozhatunk, hogy a hatóságok már az első napokban tiszti rangra ajánlják – sokszor állásukat otthagyó – embereiket,[369] sőt egyesek már úgy kezdik

a toborzó tevékenységüket, hogy az általuk összegyűjtött megyei vagy városi önkénteseknél pályáznak tiszti állásra.[370] Amire egyébként magától értetődő analógiát kínált a még oly eltérő módon felállított nemzetőrség szervezése is, főleg, ha figyelembe vesszük, hogy a honvédség a nemzetőrség részeként került felállításra.[371]

Így született meg az új sereg, amelynek valóban értékes tulajdonsága volt, hogy soraiban — mint erre Mészáros Lázár is rámutat — az intelligencia eddig nem látott nagy szerepet játszott.[372] Ezért várhatta Batthyány a honvédségtől, hogy az „a sorezredekkel nem csak vetélkedhessék, hanem az alkotó elemeiben levő intelligenciánál *fogva* azokat felül is múlhassa ...".[373] A haladó és demokratikusan gondolkodó értelmiség, amely a „hadi nemzetőrség" közé állott, tette lehetővé, hogy egyesek már Magyarország „új nemzedékét" lássák a „vegyült sorokban", egy eszméért lelkesülve, akik között leomlanak a válaszfalak, és „a kiszolgált három év után nem paraszt és úr, hanem bajtárs a bajtársnak rázza meg forróan a kezét".[374] Ez tette lehetővé a tisztek és legénység közötti olyan új és bensőséges viszony kialakulását, amely — mint erre Vajda János is szívesen emlékezett — jellemzője volt ezeknek az első honvédzászlóaljaknak.[375]

Az értelmiség magas száma, tehát a hadsereg eddigi alakulatainál szokatlan és sajátos jellemzője volt ezeknek az önkéntes zászlóaljaknak. Számuk azonban — mint erre már a pesti alakulatok esetében rámutattunk — csak viszonylagosan magas. A visszaemlékezések is csak a tanult elemeknek a zászlóaljak életében játszott nagy szerepe miatt túlozzák el a dolgot. Valójában *a nem nemesi származású értelmiségiek és a tehetős birtokos elemek együttes aránya az első honvédzászlóaljaknál nem lehetett több, mint 8—12%.*

Összegezve: az első honvédzászlóaljak közel kétharmada a parasztság különböző rétegeiből, körülbelül negyede iparosokból, elsősorban mesterlegényekből és mintegy tizede nemes és nemtelen iskolavégzett elemekből került ki.

Befejezésül még tekintetet kell vetnünk ezeknek a zászlóaljaknak életkori megoszlására, amely a rendelkezésre álló adatok szerint a következőképp alakult:[376]

Hatóság	18—22 év	23—25 év	26—30 év	31—40 év	Ismeretlen
Szabolcs m.	433	84	65	40	—
Somogy m.	72	21	17	17	1
Jászberény	56	3	5	12	—
Kecskemét	56	6	3	5	—
Dunapataj	15	1	1	—	5
Esztergom	11	5	1	3	—
Veszprém m.	7	1	1	2	—
Zombor	5	—	—	—	—
Összesen:	656	121	93	78	6
Az összes létszám százalékában:	68,7	12,7	9,7	8,3	0,6

Adataink szerint tehát *az első honvédzászlóaljak legénységét 80%-ban a 18—25 éves korosztályok alkották.* Ezt az arányt azért tekinthetjük általánosnak, mivel a hasonló feltételek között toborzott önkéntes nemzetőrség soraiban ezek az évjáratok ugyanilyen százalékos megoszlásban szerepeltek.[377]

Az értelmiség és fiatalság ilyen nagy aránya, párosulva a hadsereg nemzeti jellegével, valamint azzal a tudattal, hogy „legsajátabb érdekeiért harcol" — mint ezt Vajda János fogalmazta, aki maga is a honvédek sorában küzdött —, voltak záloga a kiképzés gyors eredményeinek, valamint a sokesztendős gyakorlattal rendelkező, a korabeli Európa élvonalában álló osztrák hadsereg felett aratott későbbi győzelmeknek is.[378]

JEGYZETEK

[1] Batthyány Lajos—Esterházy Pálhoz, 1848. ápr. 24. OL KüM 1848: 46.; a min. tan. jkve.: KLÖM XII. 64—65.; a sajtóban megjelent közlemény: PH 1848. ápr. 27. 371. Közli Pap, Okmánytár I. 63—64.

[2] KLÖM XII. 71—72. — A határozatról — valószínűleg nem véletlenül — az önkéntesek toborzásáról szóló végleges minisztertanácsi határozat másnapján jelent meg hivatalos értesítés, a kormány tevékenységéről beszámoló tudósítások keretében: PH 1848. máj. 16. 440.; Pap, Okmánytár I. 132. A határozatról l. még Ferenczi Zoltán: Deák élete. Budapest 1904. II. 109.

[3] Ti. az még nagyobb költségeket és hosszabb betanítást igényel. OL ONöHt nem ikt. ir.; OL PM eln. 1848: 258. Közli KLÖM XII. 95—96. A levél nemcsak Kossuth nézeteit tükrözi, de szemmel láthatólag a fogalmazvány az ő számára készült, és talán csak akadályoztatása miatt írta Pulszky alá. Elképzelhető, hogy Kossuth eltérő véleményének más okai is vannak, nevezetesen a fenntartás a tervezett önkéntes alakulatok rendeltetését illetően. Kovács Lajos szerint ugyanis Széchenyi már az első napokban javaslatot tett egy, a fővárosban a rend fenntartására hivatott, egy-két ezer főnyi „csendőr-csapat" szervezésére. Kovács, Széchenyi II. 99.

[4] OL ONöHt nem ikt. ir.; OL HNI 1848: 93. — Sztankó emlékiratai szerint az első költségvetést 10 zászlóalj felállítására, felszerelésére és egyévi költségére ő készítette. Sztankó, Adatok 4. — Mészáros, Emlékiratai I. 33. szerint a honvédeket Batthyány „találta ki".

[5] Erre gondolhat a PH cikkírója április 26-án (a mozgó alakulatokról szóló minisztertanácsi végzés napján), amikor a minisztériummal szemben türelmetleneket így intette: „Nem veszik tekintetbe, hogy épen azon leglényegesebb ügyekben, mellyek hazánk önállásának és szabadságának biztosítása körül forognak, a ministerium intézkedéseinek idő előtti nyilvánítása annyit tenne, mint a sikert veszélyeztetni . . ." PH 1848. ápr. 27. 371. A nem közölhető intézkedések kérdésére, arra, hogy a minisztérium iránti bizalmatlanság azért él, mert „nem üti dobra" intézkedéseit és határozatait, a lap a Lederer-ügy után is visszatért: PH 1848. máj. 18. 448.

[6] A beszéd maga is hivatkozik a „legbiztosabb kútfőből" (nyilván a miniszterelnöktől) szerzett hírekre. PH 1848. máj. 1. 388.

[7] Az előadásról megjelent egyetlen tudósítás: Terv a mozgó hadsereg iránt. PD 1848. máj. 6. 581—582. Gál Sándor a nemzetőrség várható létszámát körülbelül 600 000 főre becsülte.

[8] A petíciót Teleki László, a Kör elnöke május 2-án nyújtotta át a kormánynak, amelynek szövegét a sajtó másnap már közölte; PH 1848. máj. 3. 393.; Pap, Okmánytár I. 65—67.

[9] MT 1848. ápr. 18., ápr. 20., ápr. 26., máj. 6-i vonatkozó cikkei.

[10] Ezzel foglalkoznak a MT 1848. ápr. 19., ápr. 28., máj. 3—4., máj. 6-án megjelent cikkei.

[11] MT 1848. máj. 1. 158. (vezércikk).

[12] MT 1848. máj. 2. 164—165. (Csernátoni írása) A cikk céloz a Radical Kör felhívására is: „Fegyverre, fegyverre! a haza veszélyben van! kiáltás hangzik mindenfelől — írja Csernátoni —; és mi történik azok részéről, kik a hatalomra hivatvák, kikről írva vagyon, hogy függetlenek?"

[13] PH 1848. máj. 2. 390.; KLÖM XII. 98.

[14] MT 1848. máj. 4. 170.

[15] Már ti. azért, mert az államadósságot senki sem akarja elvállalni. MT 1848. máj. 6. 178—179.

[16] MT 1848. máj. 10. 191.; más, önkénteseket sürgető cikk a Jelenkorban: 1848. máj. 9. 228. Ezeknek a napoknak hangulatára, a kormány és a baloldal viszonyára, az itt nem tárgyalható egyéb összefüggésekre: URBÁN ALADÁR: Agitáció és kormányválság 1848 májusában. Történelmi Szemle 1970. 3. sz.

[17] Miért tétlen a mi minisztériumunk? — teszi fel a kérdést a lap. „Azért, mert a hányszor valami keményebb dologba kellene vágni fejszéjét, inkább kibúvik, s az ügyet elhalasztja, mert mindig attól fél, hogy nem engedelmeskednek neki." MT 1848. máj. 4. 170.

[18] PH 1848. máj. 17. 443.; PAP, Okmánytár I. 77—78.

[19] Hrabovszky pétervárad i főhadi kormányzó — István nádorhoz, Pétervárad, 1848. máj. 13. OL KüM eln. 1848: 6. Közli THIM, Szerb fölkelés II. 217—218.

[20] N 1848. máj. 16. 33.; a helyreigazítás a lap másnapi számában, 37. A hírre még MT 1848. máj. 16. 211. — Május 16-án reggel Perczel Mór, a rendőri osztály főnöke is így jelentett a belügyminiszternek: „Az alsó vidékről itt nyugtalanító hírek terjednek; jelesen, hogy a szerbek be csaptak volna." OL BM rend. oszt. jel.

[21] A min. tan. jkve nem ismert. Döntései reprodukálhatók a külügyminiszternek küldött tájékoztatásból, továbbá a Hrabovszky altábornagyhoz küldött rendelkezésekből: OL KüM eln. 1848: 6., 10.; OL BM eln. 1848: 66., 74.; l. még THIM, Szerb fölkelés II. 232—235. (A miniszteri konferencia időpontjára és elhúzódására: Széchenyi naplója, amely szerint csak éjjel 2-kor került ágyba. KÁROLYI, Széchenyi naplója I. 315.)

[22] OL ONöHt 1848: 40.; OL HNI 1848: 171.; PH 1848. máj. 23. 465.

[23] OL ONöHt 1848: 40. (Az irat külzetén rávezetve: „vétetett 848 május 15/16. éjjel.")

[24] A május 16-i dátummal megjelent magyar és német nyelvű plakátokat. l. OL 1848/49-es nyomt. a felhívás szövegét még aznap este a sajtó is megkapta: PH 1848. máj. 17. 433. Közli HEGYESI, Biharvármegye 263—264.; Szemelvények II. 12. (PAP Okmánytára nem közli.)

[25] OL HM bizt. 1848—102—14.; OL HNI 1848: 199. (Az elküldött tisztázat külzetén rávezetve a hadügyminisztériumban, hogy május 16—17. éjjelén érkezett.)

[26] OL HNI 1848: 199. (Ottinger levelének fogalmazványa: OL ONöHt 1848: 40.)

[27] OL HM bizt. 1848—102—14.

[28] Uo.

[29] OL BM rend. oszt. 1848—16—39. Batthyány azt is meghagyja Szemerének, hogy intézkedjék: a hatóságok — ha a katonaság nem vállalja — gondoskodjanak az önkéntesek szállással és „terményi járandósággal" való ellátásáról.

[30] OL PM eln. 1848: 569. Közli KLÖM XII. 147—149. Duschek levele Batthyányhoz május 17-én, ugyanebben az ügyben: OL HNI 1848: 271.; Batthyány válasza: uo. 367.

[31] A beadvány hiányzik. OL HNI ir. ikt. kve 1848: 218.

[32] A tervezett foglalópénz (Handgeld) összegének feléről: 106 800 pft-ról volt szó; OL HNI 1848: 277. Közli KLÖM XII. 156—157.

[33] PH 1848. máj. 21. 462.; PAP, Okmánytár I. 135—136. A felhívás nemcsak a tisztekhez, hanem az altisztekhez is szólt.

[34] Batthyánynak volt még egy utasítása május 17-én, amelyben a nemzetőri összeírásokban jelöltetni akarta a mobilis nemzetőrséghez jelentkezni kívánókat. Baldacci érvelésére: 1. hogy a törvény magában hordja a mobilizáció eszméjét; 2. hogy a nemzetőri összeírásokat már általában befejezték [!], — elállott ettől. OL ONöHt 1848: 40.; OL HNI 1848: 208., 260.

[35] Az idézet a kormány május 19-i felhívásából OL BM 1848: 1497.; PH 1848. máj. 21. 461.; KLÖM XII. 153—154. — Szemere egyidejűleg kelt, az önkéntes adakozás megszervezéséről rendelkező körlevele is hangsúlyozza annak szükségességét, hogy „a rendes nemzetőrség sorai minél előbb lelkes fiakkal beteljenek". OL BM 1848:

1497.; PH 1848. máj. 23. 465.; KLÖM XII. 155—156. Ugyanígy rendelkezik a május 26-án a főispánokhoz intézett rendelet is: OL BM 1848: 1663.; OL 1848/49-es nyomt.

[36] MT 1848. máj. 16. 211.

[37] N 1848. máj. 17. 37. A lap egyidejűleg közli a kormány toborzási felhívását is.

[38] Ezeknek a napoknak komplex problematikájára: URBÁN, ALADÁR: Zehn kritische Tage aus der Geschichte der Batthyány-Regierung (10—20. Mai 1848) Annales . . . Sectio Historica II. Budapest 1960.

[39] MT 1848. máj. 20. 229. A nádor értékelése a hangulatváltozásról az uralkodóhoz intézett május 18-i jelentésében: OL Nádori közpol. 1848: 1186. Közli ANDICS, Arisztokrácia II. 98—99. Erre a hangulatra mondja Szabó Ervin, hogy „a határvidékekről jövő első riasztó hírekre a radikálisok ingadozó csoportja a kizárólagos nemzeti programhoz szegődött". SZABÓ, Pártharcok 123. Az erősen kritizáló hang feladásában természetesen szerepet játszott a kormányellenes agitáció, mindenekelőtt a május 12-i népgyűlés kudarca. (Vö. 16. jegyzet.)

[40] MT 1848. máj. 20. 228.; amely leszögezi, hogy a király Budára hívása mellett a többi intézkedést már régen javasolták, és azt az első három napban el lehetett volna intézni.

[41] A május 12-i népgyűlés előzetes programjában szerepel ugyan az „az ifjúság felfegyverzése", de — tudomásunk szerint — a kormánynak előadott követelésekben nem volt erről szó. Ahhoz sem fér kétség, hogy az ifjúság felfegyverzését bécsi mintára (ti. az Aula mintájára) képzelték el. A népgyűlési felhívása, a gyűlés és a minisztériumnál járt küldöttség ismertetése: MT 1848. máj. 11—13.; közte a minisztériumnál járt küldöttség rövid jelentése: MT 1848. máj. 12. 200.

[42] Az események ismeretében érthető, hogy tulajdonképpen optikai csalódásból fakad az a szemlélet, amely e napok fő feladatának a honvédség megteremtését tartja, és annak megszületését vagy a Radical Kör április 30-i petíciójához, vagy a baloldal május 12-i népgyűlésének követeléseihez köti. Előbbire: EGRESSY, Emlékeim 172.; utóbbira: SPIRA, A magyar forradalom 177—178.

[43] PH 1848. máj. 16. 440.; PAP, Okmánytár I. 132.

[44] OL KüM eln. 1848: 6. Közli THIM, Szerb fölkelés II. 234—235.

[45] „Az ország vészfenyegetett állása a közönséges hadsereg 10 000 rendes nemzetőrreli megerősítését sürgetősen kívánja" — írta május 25-én a hadügyminiszter a budai főhadparancsnokságnak. OL HM/k 1848: 6.

[46] OL HM/b 1848: 157.

[47] Az osztrák hadbíróság értelmezte így Batthyány perében az 1807: I. tc.-et, — igaz, nem az 1848. május 16-i, hanem a szeptember 14-i toborzási rendelettel kapcsolatban. KÁROLYI, Batthyány I. 275—276. A király egyébként még március végén elrendelte a hadsereg hadilétszámára emelését, és a budai főhadparancsnokság már április 3-án intézkedett erről a magyarországi gyalogezredeknél. OL HM 1848: 6336. A 4. zászlóaljak felállításának kérdésével június 6-án foglalkozott a minisztertanács: KLÖM XII. 229.

[48] Baldacci ezt a „közönséges nemzeti őrsereg"-ről mondja, éppen azzal kapcsolatban, hogy szerinte felesleges, hogy az összeírásnál jelezzék az összeírók: ki vállalkozik önkéntesnek — vagyis honvédnek. OL HNI 1848: 260.

[49] OL HM/b 1848: 634.; THIM, Szerb fölkelés I. 175.

[50] OL KüM eln. 1848: 534. Május 18-án a nádor még szabad csapatoknak (Freicorps) nevezte az önkénteseket; jelentése: OL Nádori közpolg. 1848: 1186.; ANDICS, Arisztokrácia II. 98—99.

[51] KOVÁCS, Széchenyi II. 109.

[52] OL Nádori min. 1848: 1433. A javaslat teljesen megegyezik a május 19-i minisztertanácsnak Nyáry Pál által a Radical Körben ismertetett döntésével, amely szerint a kormány „nem csupán 10 000, hanem egy nagyobb, és minden lehető eseményeknek elébe nézhető hadsereget kíván felállítani". OL Radical Kör jkve, 1848. máj. 19.

[53] OL Nádori min. 1848: 1524. — Ilyen vonatkozásban igaza lehet Gelichnek, aki szerint a kormány azért állított fel csak tíz zászlóaljat, hogy ezzel „minden gyanút eltávolítson". GELICH, Szabadságharc I. 29.

[54] KLÖM XII. 339., 363. (Vö. 333. jegyzet.)

[55] OL HM bizt. 1848—102—14.; OL HNI 1848: 199.

[56] OL HM/b 1848: 157. — Június 29-én leszögezi, hogy az önkéntesek esetében a cél „tökéletesen rendes katonai lábra" állítani őket. OL HM/b 1848: 2070.

[57] Erre a biztatásra persze szükség volt, ha az aktív tiszteket is meg akarták nyerni. (L. a 33. jegyzetnél idézett május 17-i felhívást a sorkatonasághoz.)

[58] OL HM/b 1848: 29. — Kossuth Török Gábor egyik jelentésén sk. hátiratban a Nemzetőrségi Haditanácsot „honvédi hadi tanács"-nak nevezi; OL PM eln. 1848: 1260. (júl. 7.)

[59] Batthyány Lajos—Mészáros Lázárhoz, 1848. jún. 29. OL HM/b 1848: 2070. — Ezért írja Szemere egyik Batthyányhoz intézett beadványában, hogy a miniszterelnök „a honvédi fegyveres erőnek szerkezetét, igazgatását és minden e tárgyra vonatkozó kérdéseknek, folyamodványoknak és jelentéseknek, elintézését" magára vállalta. OL BM rend. oszt. 1848—16—13. A pesti országgyűlés hadügyi vitájában azonban már maga Batthyány javasolta, hogy az új honvédzászlóaljak a hadügyminisztertől függjenek; PH 1848. aug. 31. 816. Az országgyűlés által elfogadott, de nem szentesített törvény 25. §-a kimondja: „A honvéd-zászlóaljak is a hadügyminister rendelkezésétől fognak függni . . ."

[60] KLÖM XII. 71. Sinkovics István jegyzete.

[61] A honvéd szó eredetére: Szily, Nyelvújítás szótára 132—133., 480. Az 1848-as katonai nyelvre: Gáldi László: A magyar köznyelv a szabadságharc korában. MNyőr 1948. 72. köt. 158—160.

[62] A Landwehr értelmében Kiss Károly: Hadi műszótára (1843) és Fényes, Magyarország leírása I. 146. vitték be a köztudatba. Salamon, A nemzeti őrseregről 365. kifogása szerint a honvéd elnevezés csak a porosz Landwehr fogalom szolgai fordítása, de valóságban a létrehozott szervezet nem hasonlított hozzá.

[63] Penz: Felállítandó rendes nemzeti őrseregünk ügyében. PD 1848. márc. 23. 379.; aki fizetésért három évig szolgáló önkénteseket ajánl, akik kilépésük és hazabocsátásuk után „mint honvédek (Landwehr)" tartoznak szolgálni. — Elefánty Ferenc: Magyarország 1848. című röpirata (Buda 1848.) 29—30. a nemzetőrségről mint „honvédők"-ről beszél. A kis füzet május elején jelent meg; MT 1848. máj. 9. 189.

[64] Sajátos véletlen, hogy Népfi: A honvédelemről c. folytatásos cikkében a honvédtoborzás kezdetekor írta éppen: „a mi hadseregünk eddig minden volt inkább, mint honvéd . . ." Közügyvéd 1848. máj. 16. 36.

[65] OL HM bizt. 1848—102—16. Az ugyanakkor a belügyminiszterhez intézett utasításban az „önkéntes honvéd-sereg" szerepel. OL BM rend. oszt. 1848—16—39.

[66] OL HNI 1848: 277.; KLÖM XII. 156. (a továbbiakban itt is szerepel a „honvéd sereg" megjelölés).

[67] Előbbire: OL HNI 1848: 233.; utóbbira: uo. 284.

[68] OL 1848/49-es nyomt.; KLÖM XII. 179.

[69] Előbbire OL HNI 1848: 447.; utóbbira: OL HM/b 1848: 2070. Bár május 29-én az ONöHt levele az önkéntesekről már mint „honvédség"-ről beszél; OL ONöHt nem ikt. ir. Mészáros Lázár egy felhívása is egyformán használja a „nemzeti honvédsereg" és „nemzeti honvéd" elnevezést. Közlöny 1848. jún. 13. 21. Közli Pap, Okmánytár I. 196—197.

[70] Lásd az OL HNI iratok között a felsorolás sorrendjében, 1848: 350., 339., 422., 316., 451., 426.

[71] OL HNI 1848: 359.

[72] De még ekkor sem volt ez egyértelmű, mert például Krassó megye július végén a határvédelemre rendelt nemzetőreit „honvédőrség"-nek nevezte. OL BM eln. 1848: 691. — Ugyanekkor Székács Pál: Honvéd-dal című költeménye első sorában még így ír: „Országos hadi nemzetőr a nevem . . ." OL 1848/49-es nyomt.

[73] Így a kutató számára is jól elhatárolható, hogy az *önkéntes* mikor három évre szegődött *honvéd*, mikor rövid szolgálatot vállaló *nemzetőr*, illetve mikor az újoncozáskor önként jelentkező — s most már (ti. 1848 őszétől) négyéves szolgálatot vállaló — *honvéd*. Régi és újabb történeti irodalmunkban ez a nem következetes elnevezés eddig sok zavar forrása volt. Főleg a honvédtoborzás kezdeti szakaszát tévesztik össze a nemzetőrség szervezésével, de az is megtörténik, hogy a nyári önkéntes nemzetőrség toborzását a megyék által szervezett önkéntes nemzetőri zászlóaljaknak sokszor októberig húzódó kiállítását keverik össze az őszi újoncozással.

[74] Közlöny 1848. szept. 28. 565. Közli Gelich, Szabadságharc I. 335—336.

[75] A köztudatba Toldy Ferenc 1866-ban Kiss Károly felett tartott nekrológjából került be. Toldy Ferenc: Irodalmi beszédei. Pest 1871. II. 76.; Idézi Szily, Nyelvújítás szótára. 133.; Vajda, Egy honvéd naplójából 34—35. nem ír a névadásról.

[76] Baldacci beadványának nyoma: OL HNI ir. ikt. kve 1848: 218. A „honvéd sereg" elnevezés: OL HNI 1848: 215.

[77] Erre: KÉRY GYULA: A magyar szabadságharc története napi-krónikákban (1848). Egybeszedte — —. Budapest 1899. 425. (a júl. 27-i dátumnál). E sorok írója azonban sem a sajtóban, sem röplapformájában nem találkozott a felszólítással, Kéry rövidítését a lelőhelyet illetően pedig nem sikerül feloldani. Az elnevezés kérdésére l. még URBÁN ALADÁR: Honvéd szavunk jelentésének kialakulása 1848-ban. MNy 1972. LXVIII. köt. 330—332.

[78] Az itt nem tárgyalható részletekre a május 10-én lezajlott eseményeket követően: URBÁN ALADÁR: Az 1848. május 10-i katonai vérengzés a budai Várban. HK 1968. 1. sz.; továbbá: Uő.: A Batthyány-kormány hadügyi politikájának első szakasza. 1848. április—május. HK 1971. 2. sz.

[79] OL ONöHt 1848: 40.

[80] Batthyány május 16-án kelt utasítása a pesti térparancsnokságnak: OL HNI 1848: 199.

[81] Az MT 1848. máj. 17. 215. cikkéből sejthető ez.

[82] MT 1848. máj. 18. 219.

[83] Rottenbiller aznap este nyolckor kelt, a kinevezett 8 biztoshoz szóló rendelkezése: FL Pesti Közig. 1848: 103.

[84] OL HNI ir. ikt. kve 1848: 206. (A beöltöztetett egyének a hadfogadó parancsnoksághoz vezényelt idősebb katonák voltak.) — Május 21-én a Pesten állomásozó 5. tüzérezred zenekara is jelentkezett, hogy a toborzásnál közreműködik: OL HM bizt. 1848—102—17. A sajtó álláspontja is az volt, hogy „toll és kokárda, harsogó zene és táncz való az illy alkalmakra". MT 1848. máj. 20. 228.

[85] Így tekinti ezt a budai városkapitány is, az aznap Perczel Mórhoz intézett levelében; OL BM 1848: 1533. — A hadfogadó parancsnokának későbbi jelentése is május 18-tól ad számot a toborzásról: OL HM bizt. 1848—102—47.

[86] Összetételére, működésére l. a bizottmánynak jún. 7-én a városi tanácshoz beterjesztett jelentését: FL Pesti Közig. 1848: 103.

[87] Batthyány a pesti katonai térparancsnoksághoz, 1848. máj. 18.; OL HNI 1848: 224. (A toborzás eredményességéről az ugyanakkor a budai főhadparancsnoksághoz intézett átiratban, uo. 226. sz.) — A május 18-i toborzási eredményekre l. még a nádor idézett jelentését az uralkodóhoz: OL Nádor min. 1848: 1186. Batthyány intézkedése a foglalópénzről: OL HNI 1848: 233. Ezekre a napokra, a honvédtoborzásra l. még JAKAB ISTVÁN naplóját. OSzKk Quart. Hung. 1315.

[88] Lásd a toborzó bizottmány idézett június 7-i jelentését. FL Pesti Közig. 1848: 103.; Nőr 1848. máj. 27. 668—669. — Hogy a toborzás a város szívében legyen, azt előtte nap követelte az MT 1848. máj. 20. 228. Ez idő tájt a toborzás Perczel Mór, a rendőri osztály vezetőjének személyes felügyelete alatt folyt, aki így írt erről ezekben a napokban egy dátum nélkül (máj. 23—24-én?) kelt levelében Kossuthnak: „A toborzás én ügyeletem alatt derekasan folyik. Már tegnap 560 volt rendes felvéve és ma reggel 8 órára is nagy tömeg állá körül a toborzó termüket Múzeum épületében." OL PM eln. nem ikt. ir. Perczel vezető szerepére l. EGRESSY, Emlékeim 7—8.

[89] PH 1848. máj. 24. 469. és Nőr máj. 27. 668—669. Az emlékiratokban gyakran visszatér ez a kép; pl.: KORÁNYI, Honvédek napló jegyzetei 4. VAJDA, Egy honvéd naplójából 47—48. írja, hogy fiatal és egészséges embereket úton-útfélen megkérdeztek, hogy felcsapott-e már honvédnek. Más forrás szerint a be nem vált fiatalok öngyilkossággal fenyegetőztek: Nőr 1848. jún. 11. 725.

[90] PD 1848. máj. 20. 645—646.; Nőr 1848. máj. 27. 647. A lapok ettől az időponttól rendszeresen közlik (név szerint) az adakozásokat.

[91] OL BM 1848: 1738.; FL Pest v. lt. Közgy. jkvek 1848: 7716. (máj. 20.) A főváros által kezdeményezett adakozás miatt a Radical Kör a maga külön akciójától, a kezelési nehézségekre hivatkozva, elállott. Radical Kör jkve 1848. máj. 20. — Rossz idő miatt a népgyűlést csak máj. 23-án tartották meg. PH 1848. máj. 25. 474.; Jel 1848. máj. 25. 257. (Utóbbi közli Vasvári Pál itt elhangzott beszédét.) A PH május 24-re teszi a gyűlést, de más lapok: az Ék, BpH és az Opposition tudósításai kétségtelenné teszik, hogy a Jelenkor közlése a helyes; FARAGÓ, Kossuth-bankók 56—58. (A népgyűlés dátumát tévesen május 26-ra teszi.)

[92] Jkvi kivonat (és Rottenbiller május 21-én kelt tervezete): FL Pesti Közig. 1848:

61. Pénzügyi vonatkozásaira: OL PM eln. 1848: 683—684.; előbbit közli KLÖM XII. 210—213.; FL Pesti Közig. 1848: 152.

[93] FL Pest v. lt. tanácsülési jkvek 1848: 7841. (máj. 22.); FL Pesti Közig. 1848: 61. Pest város hatósága az iparos segédekhez 1848. máj. 22.; OL 1848/49-es nyomt. A javaslat Tóth Gáspártól ered. Nőr 1848. máj. 27. 668—669.

[94] A sajtó rendszeres tudósításai mellett l. még a Pest városi gyűjtésről szóló jelentés kivonatát, 1848. jún. 30. (OL ONöHt eln. ir.) Az említett felszerelési ajánlatokra OL HNI 1848: 300.; OL ONöHt 1848: 2507.

[95] Május 21-én a HM már intézkedett, hogy felruházásukról intézményesen az óbudai Ruházati Bizottmány gondoskodjék: OL HM bizt. 1848—102—19.

[96] Az adatokra sorrendben: MT 1848. máj. 24. 239.; Nőr 1848. máj. 27. 668.; OL HM bizt. 1848—102—47. (Utóbbi Fitsur kapitány hadfogadó parancsnok május 31-én kelt jelentése.)

[97] OL HM/b 1848: 31.; OL HNI 1848: 327.; OL BM 1848: 2540.; FL Pesti Közig. 1848: 10.

[98] MT 1848. máj. 23. 237.; máj. 25. 243.

[99] Nőr 1848. máj. 27. 669. Az MT idézett előbbi két száma is utalt a ruházat- és elszállásolásproblémára.

[100] Nagy Gusztáv (a BM rendőri osztály tisztviselője, a minisztérium képviselője a toborzásnál) jelentése a bizottmány nevében: OL HNI 1848: 339.

[101] Az 1. zászlóalj parancsnokát, Lázár György grófot Batthyány már május 24-én kinevezte. OL HNI 1848: 311. A zászlóalj tisztikarának kinevezésére május 27-én került sor: OL HM/b 1848: 47.; OL HNI 1848: 311.; PH 1848. máj. 30. 491.

[102] Csak ezután foglalják el ezek szállásaikat, mert „ellenkező esetben — mi eddig történt — a miveltebb osztályúak is elszennyesednek, sőt az egész szállás undorító dolgokkal árasztatik el!" — írja a jelentés.

[103] A délutáni órákban ti. „sokan bortul kábulva jelentik magukat, s nem lehetvén őket felesketni, rólok czélszerűen intézkedni sem lehet". — A toborzás délelőtt 8—1-ig tartott, így rendelkezett Batthyány utasítására május 17-én este Rottenbiller. (A MT május 23-i idézett cikke ez ellen fel is szólal.)

[104] Ti. „mert ezek (a sorkatonák) pénzt tudva amazoknál erkölcstelenségre s pazarlásra csábítják". A Nőr május 27-i idézett cikke (669.) is utal erre, s egyéb felmerült, a jelentésben is szereplő problémákra. Így elképzelhető, hogy a Nemzetőr cikkének Nagy Gusztáv — akit név szerint is említ a beszámoló — szolgáltatta az anyagát. (A toborzás befejeztével itt jelent meg a tapasztalatokat összegező, névvel ellátott beszámolója.) — A sorkatonaság züllött elemeinek és a kézhez kapott nagyobb összegű foglalónak csábításáról Csernátoni is írt. MT 1848. jún. 6. 283—284.

[105] OL HM/b 1848: 75.; OL HNI 1848: 339.

[106] Ti. az egyik század ideiglenes vezényletével megbízott tiszt egy önkéntest „művelt férfiúhoz illetlen módon" — mint Batthyány írta — dorgált meg, mondván: „Ich werde ihm die Ohren ausrissen!"

[107] A HM-nek szóló értesítés, amelynek kíséretében átküldték a zászlóalj tisztikarának névsorát: OL HNI 1848: 336.; a 2. zászlóalj tisztikarának kinevezése: OL HM/b 1848: 232.

[108] OL HNI 1848: 336. — Az utasítás 3. pontjának életbe léptetésére mutat a kecskeméti Pestre szállított és június 3-án átadott honvédek „által adási jegyzéke" két megjegyzése, mely szerint a megjegyzett személyek „piszkosság végett fördőbe" küldettek. BcsmL Kecskemét város lt. Várostörténeti iratok. 1848.

[109] OL HM bizt. 1848—102—47.; FL Pesti Közig. 1848: 103.

[110] Baldacci ezredes a hadügyminiszternek, 1848. jún. 5. OL HNI 1848: 446.; FL Pesti Közig. 1848: 103.; PH 1848. jún. 7. 521.

[111] A 32 füzetet kitevő összeírás benyújtásáról a toborzó bizottmány június 7-én kelt jelentése tájékoztat. FL Pesti Közig. 1848: 103.

[112] Az elsőként beállottakról azt írták, hogy fele részben „szennyes, zsíros alföldi legények, napszámosok, kocsisok, proletariusok . . .". Ék 1848. máj. 21. 667. A toborzás kezdetén pedig a katonaság lehangoló magatartásáról szólva a radikálisok lapja megjegyezte: „Illy rendszernél az ország legfeljebb egy pár ezer éhenholtat és elvetemült embert szerezhet össze." MT 1848. máj. 24. 239. A toborzás befejezése után pedig így írt: „van már 2.000 emberünk, kik mezítláb járnak." MT 1848. jún. 9. 294.

[113] Nagy, Az önkéntesek toborzásáról. 725—727. — Az első honvéd állítólag egy

Brandt nevű jogász volt. Nőr 1848. máj. 27. 668.; említi a kortárs LAKATOS, Arad I. 116.

[114] PD 1848. máj. 20. 642. A Radical Kör május 18-i, „a katonai toborzást illetően" hozott határozatáról van szó, amely szerint a toborzás sikere, illetve meggyorsítása érdekében „a vidékre alkalmas egyének, szükség esetében napi díjjal is ellátva, emissariusokul küldessenek . . .". Május 20-án ezt a határozatot „az összeütközések kikerülése tekintetéből" visszavonták. OL Radical Kör jkve 1848. máj. 18.; máj. 20.

[115] Ezért írta Vasvári az „eltűnt" márciusiakról, hogy harmadik részük „a hadi nemzetőrök közé állott". VASVÁRI PÁL: A márcziusi ifjúság. Ék 1848. jún. 4. 708. Közli Válogatott írásai. 301. — Egyébként ez a magyarázata annak, hogy amíg a pesti nemzetőrségben erős antiszemita hangulat uralkodott, a honvédségnél nem tapasztalunk ilyet a nagyszámú zsidó önkéntessel szemben. Utóbbiakról az „igazi Makkabeus had"-ról: Ék 1848. máj. 28. 692.

[116] Erről a kevésbé ismert esetről az Ék 1848. máj. 21. 668. közölt először tudósítást. Az „egyenlőségi sereg" kezdeményezéséről: BpH 1848. máj. 25. 499. (Szerepel ez HATALA PÉTER: Ötven év előtt. Budapest é. n. 9. alatt is, olyan fogalmazással, hogy ti. az egyetemi csapat a honvédekhez csatolta magát.) Az eset leírása, Batthyány beavatkozása és érvei: KORÁNYI, Honvédek napló jegyzetei 3. A Die Opposition-ra hivatkozva így közli a sajtó Batthyány nyilatkozatát: „ne élesszék fel az osztályszellemet [értsd: kaszt-szellemet — U. Á.] azon szándokokkal, mellynél fogva külön testületet akarnak alakítani az önkényes [sic!] seregben; csatlakozzanak az egész sereghez, hol annyi értelmiségnek bizonyosan több haszna lesz, mint egy tömegben." BpH 1848. máj. 26. 502. (Az ezen az estén jelentkezettek valószínű létszámára l. az utóbbi közleményt és az Ék idézett cikkét.) — A hetente megjelenő, így a május 18-i események előtt már nyomdában levő Pesti Divatlap így ír a toborzás kezdeti sikertelenségével kapcsolatban: „Tűzze ki a zászlót a radikálkör — s bizonyára a legtöbb újonc neki fog felcsapni." PD 1848. máj. 20. 645.

[117] NAGY, Az önkéntesek toborzásáról 726.

[118] OL ONöHt 1848: 953.; továbbá a Nőr 1848. máj. 27., jún. 3., jún. 11., jún. 14-i tudósításai; N 1848. máj. 28. 65. és jún. 10. 103.; KIS ERNŐ: A dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai főiskolájának története. Pápa 1896. 253—254.

[119] A korabeli toborzókerületi beosztásra: BERKÓ, Szabadságharc hadikiegészítése 207—208.

[120] *Eger:* OL HM/b ir. ikt. kve 1848: 570.; Közlöny 1848. jún. 22. 55. (Pestre 132 önkéntest szállítottak); *Balassagyarmat:* a toborzás csak június elején indult, kétséges, hogy az első két zászlóaljba bekerültek-e az itt felfogadott önkéntesek; *Jászberény:* OL HM 1848: 11 077.; utóbbi 99 felfogadott önkéntesről tud, de a későn kezdett toborzás miatt nem valószínű, hogy mind a fővárosi zászlóaljhoz került volna.

[121] *Gyöngyös:* N 1848. máj. 28. 65.; *Cegléd:* PmL Haynau ir. 1849. V. kútfő; *Nagykőrös:* OL HM 1848: 10 845.; *Kecskemét:* BcsmL Kecskemét város közgy. ir. 1848: 1769.; Nőr 1848. jún. 14. 738. Gyöngyösről 110, Kőrösről 19, Kecskemétről 100 embert fogadtak fel az iratok szerint.

[122] *Fehérvár:* WALDAPFEL, Levelestár I. 404.; *Szombathely:* OL HNI 1848: 517.; OL Csányi ir. Vas m. levelei 10. sz.; BALOGH, Vasvármegye 17. — Fehérvár 100, Szombathely 103 főt szállított Pestre. Bereg megye 200 főt küldött; OL HNI 1848: 398. Krassó megye tisztviselőinek a fővárosban történt jelentkezésére: BOROS, Krassó vármegye 36.

[123] Pontos adataink nincsenek, mert a Pest megye által állított és a fővárosban föl-fogadott egyéneket a vidéki létszámadatok ismerete mellett sem tudjuk különválasztani. Így a vidékiek 50%-os aránya csak az érintett levéltárak ismerete alapján készült becslés — de ezen csak a fővárosba felküldött vagy felutazott egyéneket értjük. Arányukat növeli a Pesten szolgálatot vállalt — de tulajdonképpen vidéki illetőségű — és a honvédséghez felcsapó napszámosok stb. száma. Ennek figyelembevételével érthetjük meg Nagy Gusztáv idézett cikkét, amely szerint „a Pesten születettek közül igen kevesen vannak e két zászlóaljba sorozva. Szomorú, de igaz, hogy a honvédelmi lelkesedés Pest városa ifjainak buzdítására kevés hatással lehetett, miután nagyon gyéren jöttek a zászló alá." NAGY, Az önkéntesek toborzásáról 726. Ez a kitétel tulajdonképpen a pesti — és elsősorban a budai — polgárságnak szóló szemrehányás, mivel meglehetősen távol tartották magukat a toborzástól. Ilyen értelemben a Pest-Budán szervezett két zászlóaljban a város *polgárai* jelentős kisebbségben voltak.

[124] A cikk szerint valami lopás miatt történt a csetepaté, amelynek során az egyik honvédet leszúrták. Állítólag „Gyilkosok! Árulás! Gyilkolják a nemzetőröket!" — kiabálás hangzott ki a laktanyából. Ék 1848. jún. 4. 726—727. (Más lap nem közölte az esetet.)

[125] Lázár György—Mészáros Lázárhoz, 1848. jún. 5. OL HM/b 1848: 201. A jelentés szerint a sebesültet nem találták, — a vaklárma okozóját megdorgálták!?

[126] Szemere június 1-én kiadott rendelete tulajdonképpen Batthyány még május 27-én kelt utasítása kapcsán intézkedik; OL BM 1848: 2540.; OL HM/b 1848: 136.; FL Pesti Közig. 1848: 10.

[127] Csak Mészáros Lázár olasztudásának és fellépésének köszönhető, hogy végül mégis föleskü dtek. MÉSZÁROS, Emlékiratai I. 59—61. Lásd még Széchenyi naplóját.

[128] Azzal, hogy aki az esküt leteszi a magyar kormányra, az kétszer annyi időt tartozik szolgálni, — írja Mészáros Lázár.

[129] Az összeütközés részleteire: URBÁN, Honvédtoborzás Pest-Budán 415—419. Mészáros Lázár „önkritikát" is gyakorol azért, hogy a honvédek és a sorkatonák keverten laktak. MÉSZÁROS, Emlékiratai I. 59. Közvetlenül az összeütközés előtt tervezett új elhelyezésre: OL HM/b 1848: 402. — A magasabb zsoldot élvező önkéntesek és a régi katonaság közötti ellentétet ismerte a nagy francia forradalom is. SOBOUL, A francia forradalom 278.

[130] Az OL HNI 1848: 215. sz. alatt kelt rendelet fogalmazványa hiányzik. Székesfehérvárnak küldött példánya FmL Fehérvár v. lt.; Acta Politica. 1848: 1752.; a debreceni BimL Debrecen v. lt. Iratok 1848: 35.; a pécsit: BamL Pécs v. lt. Közig. ir. 1848: 2508.

[131] Az említett vidéki városok, a toborzási felhíváson szereplő sorrendben: Pozsony, Kassa, Miskolc, Nagykároly, Nagykálló, Debrecen, Gyula, Szeged, Eger, Jászberény, Kunszentmiklós, Győr, Komárom, Veszprém, Zalaegerszeg, Szombathely, Fehérvár, Kaposvár, Szekszárd és Pécs.

[132] OL BM rend. oszt. 1848—16—39.

[133] OL HM bizt. 1848—102—14. A fogalmazvány szerint megküldve: a Jászkun-kerületeknek, Heves, Borsod, Baranya, Tolna, Szatmár, Szabolcs, Békés, Veszprém, Somogy, Vas és Zala megyéknek, Pest, Pozsony, Kassa, Győr, Komárom és Debrecen városoknak.

[134] Pest m.-nek a hadügyminisztériummal való levélváltására: OL HM bizt. 1848—102—51.; PmL Közgy. ir. 1848: 4057., 4105.

[135] OL HNI 1848: 262. A kérelmet május 24-én megismételte közölve, hogy már 100 újoncot fel is fogadtak: OL HNI 1848: 328.

[136] *Szeged:* OL HNI 1848: 306.; *Debrecen:* OL HNI 1848: 323.; mindkettőt közli HK 1955. 3—4. sz. 453—454.

[137] Csányi László—Batthyány Lajoshoz, Zalaegerszeg, 1848. máj. 30. OL Meln. 1848: 266. Az alispán már május 23-án sürgette az utasítást; OL ONöHt nem ikt. ir. Május 26. és 31-i levele: OL HNI 1848: 350., 371. A toborzási biztost május 22-én már kinevezték: ZmL Megyebizottm. ülések jkve 1848: 669.

[138] OL HNI 1848: 315. Közli HK 1955. 3—4. sz. 458—459.

[139] *Kassa:* a polgármester május 22-i jel.: OL ONöHt nem ikt. ir.; Közlöny 1848. jún. 8. 2.; *Pécs:* BamL Pécs v. lt. Közgy. jkv. 1848: 2508.

[140] SzmL Közgy. jkv. 1848: 107. A határozat szerint a toborzást két hét alatt be kell fejezni.

[141] *Jászkun kerület:* HákL Közgy. jkvek 1848: 1109., 1120—1121.; HákL Közgy. ir. 1848: 1121.; Jászberény közgy. jkve 1848: 623.; *Veszprém város:* VemL Veszprém v. lt. Tanácsülési jkv. 1848: 405.; *Veszprém megye:* VemL Áll. bizottm. jkve 1848: 446.

[142] *Fejér megye:* FmL Közgy. jkvek 1848: 756.; *Komárom:* OL HNI 1848: 359. (a jelentés szerint az első napon 51 fő jelentkezett).

[143] *Heves megye:* HmL Közgy. jkvek 1848: 972. (Egerben a tényleges hadfogadást csak május 29-én kezdték: OL HNI 1848: 512.) *Borsod megye:* BomL Közgy. jkvek 1848: 2409.; *Somogy megye:* SmL Közig. bizottm. jkve 1848: 206. (A megye a toborzás azonnali megkezdését rendelte el.) *Vas megye:* VmL Bizottm. jkv 1848: 203. BALOGH, Vasvármegye 11—12.

[144] *Békés megye:* BmL Áll. bizottm. jkve 1848: 132.; *Baranya megye:* BamL Közgy. jkvek 1848: 787., 838.; (a toborzást csak június 2-án kezdték uo. 1848: 852.) *Nógrád*

megye: OL HNI 1848: 491.; *Sopron megye:* SomL Bizottm. jkvek 1848: 1495. (A máj. 26-ról keltezett soproni toborzási felhívás: OL 1848/49-es nyomt.)

[145] *Tolna megye:* TmL Közgy. jkvek 1848: 1605.; *Szatmár megye:* SzamL Bizottm. jkvek 1848: 1540. Az ekkor kelt nyomtatott felhívást l. Archivele Statului, Cluj. SzamL Közgy. ir. 1848: 1534. (Fasc. 122. No. 136.) *Kassa város* határozatát közli: TL 1892. 209.; *Győr város:* OL HM bizt. 1848—102—34. Május 27-én Győr m. alispánja azt közölte a belügyminiszterrel, hogy sem ő, sem a megye a toborzás ügyében semmilyen értesítést nem kapott, amit tud, csak hallomásból tudja. OL HNI 1848: 442.

[146] *Vas megye:* VmL Alispáni ir. 1848: 87.

[147] Sem a megye, sem a város reagálása nem ismert. A toborzást csak június 6-án kezdték. OL HNI 1848: 498.

[148] *Zemplén megye:* ZemL Közgy. jkvek 1848: 538. A toborzást ténylegsen csak június 6-án kezdték: OL BM rend. oszt. 1848—16—5. *Arad megye:* Museul di Arad. AmL Gyűlésbeli jkv. 1848: 826.; AmL Gyűlésbeli iratok 1848: 830. *Nógrád megye:* Május 24-én kelt nyomt. felhívása: az OL 1848/49-es min. lt. anyagában, a nyomtatványok között (törzsszáma: H 148.); *Szentes:* CsomL Szentes v. lt. Közgy. jkv. 1848: 1483.

[149] Péli Gábor főkapitány jelentése a belügyminiszternek, 1848. máj. 29. OL HNI 1848: 510. Közli HK 1955. 3—4. sz. 460—461.

[150] OL HNI 1848: 456.; OL BM 1848: 2615., 3324. A megye május 25-i közgyűlésén csak az adakozások megszervezésével foglalkozott. EmL Közgy. jkvek 1848: 80.

[151] Szeged polgármestere a miniszterelnöknek, 1848. máj. 27. OL HNI 1848: 343. Közli HK 1955. 3—4. sz. 461—462. *Szeged* további kérelmei: OL HNI 1848: 316., 407., 426. Utóbbi kettőt közli HK 1955. 3—4. sz. 463—464. *Debrecen* újabb kérelme: OL HNI 1848: 420. Közli HK 1955. 3—4. sz. 459—460.

[152] OL HNI 1848: 422. — Egyéb kérelmek még, amelyek ezekben a napokban a részletes toborzási utasítást sürgetik: OL HNI 1848: 328., 350., 359., 371., 442., 445., 456.

[153] OL HNI 1848: 315—136., 323.; a 316. sz. alatti iratot közli HK 1955. 3—4. sz. 455.

[154] OL HNI 1848: 328., 330.

[155] *Szeged* akár hetente kétszer is vállalta volna az önkéntesek Pestre szállítását: OL HNI 1848: 316.; *Debrecen* Tiszafüredig kocsin, onnan Szolnokig hajón, majd Pestig „gőzkotsikon" akarta önkénteseit a fővárosba küldeni. OL HNI 1848: 323. Az elhelyezési problémákra: Szegeden: OL HNI 1848: 426.; OL BM országl. oszt. 1848—10—16.; Debrecen: OL HNI 1848: 420.; OL BM 1848: 2656.

[156] OL HNI 1848: 343.; CsomL Szeged v. lt. Tanácsülési jkv 1848: 2374.; CsomL Szentes v. lt. CsomL Közgy. jkv. 1848: 1521.; Közgy. ir. 1848: 1541. — Ugyanígy jártak a temesiek és a krassóiak is. MT 1848. jún. 7. 288—289.

[157] *Zala megye:* OL HNI 1848: 321.; ZmL Bizottm. ül. jkve 1848: 723.; *Szombathely:* OL HNI 1848: 390.; VmL Szombathely Város lt. Közgy. jkvek 1848: 22.

[158] „. . . nehogy a mindinkább szaporodó honvédi katonaság, mint élelmezési úgy a közbátorság tekintetében is, míg rendezve nincsenek, nyugtalanító zavarokat elő idézhessenek" — hangzik Mészáros indokolása; OL HNI 1848: 417.; OL HM/k 1848: 72. Batthyány intézkedése: PH 1848. jún. 2. 503.

[159] Hadik Gusztávot, a későbbi nemzetőri parancsnokot; Museul din Arad. AmL Gyűlésbeli ir. 1848: 948. Hadik május 28-án Pestről kelt sk. levele szerint a „bizonytalan időre ajánlott mobilis nemzeti őrsereg nem fogadtatott el", ezt már Pest és más megyék esetében is visszautasították. (Egyébként Fehérvár és Szeged is küldtek futárt a minisztériumhoz a toborzás ügyében. OL HNI 1848: 328, 407.)

[160] A főispán jelentése és a válasz: OL ONöHt 1848: 653.

[161] Péli Gábor főkapitány jelentése; Hadház, 1848. máj. 29. OL HNI 1848: 510. (A levél kéri, hogy a hajdú önkénteseket valamelyik huszárezredhez soroljék.) A május 27-i közgy.-ből felterjesztett kérelem: HkL Iratok. 1848—5—27.; PH 1848. jún. 8. 527.; MU 1848. jún. 11. 173—174. — Sillye Gábor kormánybiztos 1848 decemberében szintén jelezte a HM-nek, hogy a kerület újoncait nem lehet akárhová sorozni. OL HM 1848: 11. 512.

[162] OL HNI 1848: 381.; HkL Iratok. 1848—7—24.

[163] *Bihar:* OL HNI 1848: 330.; *Szabolcs:* uo. 429. A miniszterelnök június 14-én kelt válasza: uo. 499. Közli HK 1955. 3—4. sz. 469. Vö. Mészáros Lázár június 10-én

a nemzetőrség általános felfegyverzéséről szóló körlevelének Szabolcs és Bihar megyéhez intézett kitételét az „önkéntes lovas honvéd"-ről: OL HM/k 1848: 255/a.

[164] OL ONöHt 1848: 985.; OL ONöHt jkve 1848: 63. (Jún. 23-i ülés.)

[165] A hadfogadó tiszt, Kökényesi (Gärtner) Szaniszló főhadnagy jelentette, hogy június 1—18 között a 12. Nádor huszárezredhez 70 újoncot sorozott be. OL ONöHt 1848: 985. A toborzás a huszárokhoz egész nyáron folyt. OL HM 1848: 8047. — Kossuth 1849 májusában külön intézkedett, hogy a jászkunokat csak a lovassághoz lehet sorozni: KLÖM XV. 299—300.

[166] A jelentés ugyanis panaszolja, hogy helybeli hadfogadóhoz csak „általános utasítás" érkezett, és a régi gyakorlat szerint csak a „beállottaknak a színét fogadja el". OL HNI 1848: 420.

[167] 1 bécsi láb: 0,3160 m, benne 12 hüvelyk (1 hüvelyk: 2,63 cm.)

[168] Iványka, Szolgálatom 6—8. szerint ez ügyben kormánykörökben június közepén, a miniszterelnök hadügyi és nemzetőri titkáraként történt munkába lépése idején viták folytak. Ez — mint az alábbiakból kiderül — téves, mint ahogy téves a magassági mérték: az 5 láb 6 hüvelyk (5' 6") emlegetése. (A szövegben eredetileg 6 láb szerepel, de ez csak sajtóhiba lehet.)

[169] OL HM/k 1848: 49.; OL HM/b 1848/419. — Az 5 láb 2 hüvelyk (jelölése: 5' 2"): 163,2 m.

[170] OL HM/k 1848: 57. A május 28-i, közvetlenül a hadfogadókhoz intézett körlevél a szolgálati út megkerülésére volt. Erre nyilván Batthyány utasítására került sor, feltehetőleg Debrecen idézett megkeresése kapcsán. — A Turszk-yezredhez való beavatásról július 2-án kelt részletes intézkedés: OL HM/k 1848: 136.

[171] OL HNI 1848: 398. A levél nyilván félreértésből — mintha ez lett volna a fel nem vétel oka — azt is írja, hogy ők „a nemzetőrségi vagyoni feltételeket" nem mérlegelték. Amely kitétel nem hagy kétséget a beregi önkéntesek többségének szociális hovatartozását illetően.

[172] MT 1848. jún. 7. 288—289. (Körülbelül 200 főből 70 önkéntes nem vált be, illetve a honvédekhez nem vették fel őket, hanem csak a sorkatonasághoz — ha vállalták.) Lásd még a krassói főispán levelét a belügyminiszterhez. OL BM rend. oszt. 1848—1—85.

[173] Az egri hadfogadó tiszt június 3-i jelentése: OL HNI 1848: 512. Tudósítás arról, hogy az Egerből Pestre mentek között sokan nem ütötték meg a mértéket: Közlöny 1848. jún. 22. 55.

[174] Ez a toborzás még a hadfogadó tiszt nélkül, a toborzó biztosnak kinevezett Perczel Miklós vezetésével folyt; OL HNI 1848: 445.; TmL Közgy. jkv. 1848: 1790.

[175] Vidéki levéltárakban gyakran találunk ilyen jelentéseket. Például: FmL Közgy. jkv. 1848: 956.; EmL Esztergom v. lt. Közig. ir. 1848: 107 1/2.

[176] Ábrahám Ádám kapitány jelentése a hadügyminisztériumhoz, Debrecen, 1848. jún. 4., OL HNI 1848: 448.; közli HK 1955. 3—4. sz. 465—466. Az alacsony magassági mértéket a jelentés a következőképpen magyarázza: „Az itten nőtt ffiak többnyire alatson termetűek lévén, az toborzás kezdetével azon indokból nem találta a be avató Bizottság, vagyis a városi Elöljáróság, az alatson termetűeknek kiselejtezését czél arányosnak lenni, hogy ez által az ifjúságnak hajlandósága meg ne csonkítasson."

[177] A 10. zászlóalj parancsnoka az ONöHt-nek, Debrecen, 1848. júl. 4. OL ONöHt 1848: 1309. A zászlóalj parancsnoka a mértéken aluliaknak a Turszky-ezredhez való áthelyezését javasolta.

[178] OL HNI 1848: 499. Közli HK 1955. 3—4. sz. 467—468.

[179] Ti. „inkább terebély mint magas népfajunk lévén" — magyarázza Péchy László alispán jelentése; OL HNI 1848: 499. Közli HK 1955. 3—4. sz. 468—469. — 1848 októberében emiatt az alacsony átlagmagasság miatt rendeli el a hadügyminisztérium, hogy Szabolcsban az újoncok fogadásánál el kell tekinteni az előírt magassági mértéktől, mert különben a kivetett kvótát nem tudják kiállítani. OL HM 1848: 8161.

[180] OL HNI 1848: 398.

[181] Ez az engedmény azonban az új jelentkezőknek nem vonatkozik — szögezi le a levél. OL HNI 1848: 445.; TmL Gyűlésbeli ir. 1848: 522.

[182] OL HNI ir. ikt. kve 1848: 471—473.; utóbbi: HmL Miskolc v. lt. Tanácsülési ir. 1848: 464. (Június 10-én Nagykároly még ezt az engedményt sem kapta meg. OL HNI ir. ikt. kve 1848: 454.) A székesfehérvári hadfogadó nem csinált problémát abból,

hogy a toborzási utasítás megérkezése előtt felfogadott 48 főből 34 nem ütötte meg az 5' 2"-es mértéket. Ezeket, mivel nem esküdtek még fel, egyszerűen elbocsátotta; OL ONöHt 1848: 3428. (Wochen-Rapport, 8. Juni. 1848.)

[183] OL HNI 1848: 499. Közli HK 1955. 3—4. sz. 469. — Itt kívánjuk megjegyezni, hogy GELICH, Szabadságharc I. 74—75. téved, amikor az 5' 2"-et mint leszállított mértéket jelöli meg. (IVÁNKA, Szolgálatom 8. 5' 1"-et említ.) Ezt a tévedést veszi át BERKÓ, Szabadságharc hadkiegészítése 214.

[184] *Pozsony:* OL HNI 1848: 398.; *Tolna:* uo. 503.; *Zala:* ZmL Bizottm. ir. 1848: 1063.

[185] SzmL Közgy. ir. 1848: 819.

[186] Uo. 1001.

[187] Uo. 767. — A debreceniekkel együtt a Turszky-ezredhez 328 fő került, akiket június végén Pestre szállítottak; OL HNI 1848: 556.; BimL Debrecen v. lt. 1848: 77. A szállítmányból a kísérő sorezredi altisztek ijesztgetése miatti szökésre: AH 1848. júl. 16. 17.; Közlöny 1848. júl. 29. 235.

[188] NAGY, Az önkéntesek toborzásáról 725—726. szerint ez a mulasztás azért káros, mert „a lelkesedést elöli" a népben.

[189] Szabolcs m. július 17-i bizottmányi üléséből kelt beadvány: OL HM/k 1848: 1625.; SzmL Közgy. ir. 1848: 1007.; Közlöny 1848. júl. 29. 235.; PH 1848. aug. 1. 713. A HM július 29-én kelt válasza: OL HM/k 1848: 1625.; SzmL Közgy. ir. 1848: 1099.

[190] Például: *Debrecen:* OL HNI 1848: 323.; *Komárom:* uo. 359.; *Veszprém megye:* OL HM bizt. 1848—102—33.; *Győr:* uo.—102—34. A zombori hadfogadó viszont — mivel Zombor nem szerepelt a toborzóhelyek között — már május 21-én utasítást kért, hogy hova küldje a jelentkezőket; OL HNI 1848: 309.

[191] Például az előbb idézett Győr és Veszprém. Utóbbi, mit sem sejtve, a helybeli hadfogadót ajánlotta a szükséges hatáskörrel felruházni. A félreértést egyébként Szemerének a polgári toborzó biztosok kinevezéséről szóló rendelete okozta. Ez ugyanis a Batthyánytól nyert utasítás szövege alapján a „megjelenendő toborzó tiszt"-ről beszélt.

[192] OL HM bizt. 1848—102—14.

[193] Uo. 16.

[194] OL HNI 1848: 276. — Rövidesen kiviláglott, hogy Kunszentmiklóson sincsen hadfogadó, így május 9-én Batthyány erről is intézkedett. OL HNI ir. ikt. kve 1848: 299. A Jászkun kerületnek küldött értesítés HákL Közig. ir. 1848: 1120.

[195] Beőthy Ödön levele: OL HNI 1848: 330.; Arad kérésére Hadik Gusztáv idézett levelét: Museul din Arad. AmL. Gyűlésbeli ir. 1848: 948. (Arad neve szerepel Batthyány május 16-án kelt, Ottingerhez intézett átirata fogalmazványának margóján, — de ez lehet utólagos feljegyzés is; OL HNI 1848: 199.) — Aradon május 20-án már megalakult a polgári toborzó bizottmány: LAKATOS, Arad I. 117.

[196] OL HM/b 1848: 63., 178.; OL HM/k 1848: 124.; OL HNI 1848: 351. A rendelet utasította a hadügyminisztert, hogy ahol nincsen hadfogadó, ott a szokott módon intézkedjék. Ez azonban csak Aradra vonatkozott, mert Balassagyarmaton a 32. Estei Ferdinánd-, Nagyváradon a 37. Mihály-gyalogezrednek volt fiók-, illetve az utóbbinak főhadfogadója.

[197] OL PM eln. 1848: 665. Közli KLÖM XII. 207. — Ekkor már a Bánság Vukovics Sebő alá tartozott. VUKOVICS Emlékiratai 177.

[198] OL HNI 1848: 514. — A zombori hadfogadó már május 21-én jelentette a hadügyminisztériumnak, hogy „eme terjedelmes Bács megyében több fiatal emberek önkéntesen az országilag felállítandó új werbunghoz be állani szándékoznának . . . azonban itt Zomborban ollyas werbung nem létez . . ." OL HNI 1848: 309. — A szabadkai toborzásra a főjegyző Kossuthhoz intézett levele; OL PM eln. nem ikt. ir. (1848: 122.)

[199] A hirdetmény közli a zászlóaljanként kijelölt toborzóhelyeket is. PH 1848. jún. 2. 503. — A zászlóaljak alakulási helyét május 18-án Batthyány már közölte a pénzügyminisztériummal. OL HNI ir. ikt. kve 1848: 218.; a válasz: OL HNI 1848: 277. Közli KLÖM XII. 156—157.

[200] *Túrkeve:* OL HM/k 1848: 147.; OL HNI 1848: 372.; *Trencsén* és *Nyitra:* OL HNI 1848: 404.

[201] Ti. amelyek a jelentkezőket összeírnák, de azokat újabb parancsig családjuk körében hagynák. OL HNI 1848: 392.; OL HM/k 1848: 110.

[202] OL HNI 1848: 401. A rendelet szerint minden hadfogadó hivatalt el kell látni

toborzási utasítással, megfelelő pénzmennyiséggel. (A fogalmazványon levő feljegyzés szerint a Pesti Hírlapban is meg kellett volna a rendeletnek jelennie, de ott nem található.)

[203] OL HNI 1848: 451. — Ezekben a napokban egy Szepesben felállítandó toborzóhely gondolata is felmerült. OL HM/k 1848: 282.

[204] „. . . ennélfogva — folytatja Batthyány — a szigetiek is ott helyben be igtattathatnak, azonban mihelyt 30—40 számmal vannak, azonnal Nagykárolyba s onnan tovább elküldendők." OL ONöHt 1848: 872. — Bereg m. Nagykállóba küldte önkénteseit. SzmL Közgy. ir. 1848: 744.; LEHOCZKY, Beregmegye 23.

[205] Ezt tartalmazza a toborzási utasítás és az ez alapján július 2-án a PH-ban közzétett idézett hirdetmény. Áttekintő táblázata, kiegészítve az esetleges módosulásokkal, illetve az egyes zászlóaljak toborzási körzetéhez tartozó megyék és kerületek felsorolásával: IV. MELLÉKLET. (A táblázat készítésénél felhasználtuk az 1848/49-es minisztérium anyagában levő, „Az Országos Nemzetőrségi Haditanács újoncozással kapcsolatos iratai" első csomójában található feljegyzéseket és kimutatásokat.)

A honvédtoborzás területi megoszlására: ERDÉLYI GYULA: A 48-as nemzetőrség. Honvéd 1948. 5. sz. cikkének térképvázlata, amely feltünteti a gyülekező- és toborzóhelyeket, de a toborzás *megyék szerinti megoszlását nem.*

[206] Egyetlen kivétel talán Bács megye, a zombori, illetve szabadkai hadfogadás. Ugyanis a zombori fiókhadfogadó felettese, az 52. Ferenc Károly-gyalogezred pécsi főhadfogadójának parancsnoka, Csanády kapitány már a bácsi hadfogadás kezdetén közölte a hadügyminisztériummal, hogy a 8. zászlóalj csak ezekkel az önkéntesekkel együtt lesz *talán* kiállítható. A miniszterelnöktől meg is kapta az engedélyt ezeknek az újoncoknak Pécsre szállítására: OL HNI 1848: 514.

[207] OL HM/b 1848: 56.; OL HNI 1848: 369.

[208] OL HM/b 1848: 66.

[209] Utasítás a hadfogadó kormányoknak: OL HM/k 1848: 99.; jelentés a miniszterelnöknek: OL HNI 1848: 394.; OL HM/k 1848: 103.

[210] OL HM/k 1848: 137. Június 9-én Pulszky Ferenc külügyi államtitkárnak is küldött a HM a toborzási utasításból: OL HM/k 1848: 240.

[211] OL HNI 1848: 447.; az egyidejűleg a pénzügyminiszterhez intézett átirat: OL PM eln. 1848: 666.

[212] OL HNI 1848: 447.

[213] A sietve papírra vetett levél szövege: „A ministerelnök nemzetőrseregi titoknokától. — A toborzási utasítást a kívül címzett hatóságnak kellő használat végett át küldeni sietek. Pest Június 6a 848. Sztankó m. e. ö. titoknok." Például: HmL Közgy. ir. 1848: 902.; HákL Közgy. ir. 1848: 1211.; ZmL Bizottm. ir. 1848: 921. (A toborzási utasítást Tolnának utólag küldték meg. OL HNI ir. ikt. kve 1848: 466.)

[214] *Pozsony:* OL HNI 1848: 404.; *Abaúj:* OL HNI 1848: 513. (Az alispán által idézett mondat a belügyminiszter 1663. sz. alatt május 20-án a főispánok számára küldött bizalmas körlevélben található.)

[215] OL HNI 1848: 442.; GymL Alispáni ir. 1848.

[216] A hadfogadók magyar és német, a hatóságok csak magyar nyelvű utasításokat kaptak. A nyomtatvány címe: „*Toborzási utasítás Magyarországban alakítandó rendes nemzet őrseregre nézve*", illetve „*Werb-Instruction für die im Königreiche Ungarn zu errichtende mobile National-Garde*". Német példány: OL ONöHt nem ikt. ir.; SzmL Alispáni ir. Magyar példány: 1526. utáni gyűjtemény. 1848/49-es katonai ir.; továbbá HIL 1848/49-es iratok; 16/e. fasc. (Vidéken Zala, Vas és Szabolcs megyék, valamint a Hármas kerület levéltárában.) — Egyidejűleg érkezett a „*Honvédi rendes zászlóaljak öltözet szabályzata*" (együtt a nemzetőri öltözeti utasítással). OL 1848/49-es nyomt. (Vidéken Veszprém, Sopron, Vas, Zala és Szabolcs megyék, továbbá a Hajdú és Hármas kerület, Sopron, Pécs és Esztergom város levéltárában ismert.)

[217] *Jászberény:* a toborzási jelentések az OL ONöHt újoncozással kapcsolatos ir. között; *Pécs:* BamL Közgy. jkv. 1848: 852.; *Székesfehérvár:* FmL Közgy. jkv. 1848: 1196.; *Zalaegerszeg:* ZmL Bizottm. ül. jkve 1848: 746.; *Szombathely:* OL ONöHt 1848: 2443. (recte: 2294.); *Pozsony:* OL HNI 1848: 498.; BpH 1848. jún. 9. 551.; *Nagykálló:* SzmL Alispáni ir. 1848.; A 10. honvédzászlóalj iratai 1848.; *Balassagyarmat:* OL HNI 1848: 491.; NmL Bizottm. ir. 1848: 1174.

[218] Pozsonyban a toborzási intéző katonaság sátrat állított fel. BpH 1848. jún. 13. 559. Veszprém városa a toborzás kezdetén saját pénzén fogadott fel toborzókat; VemL

Veszprém v. lt. Tanácsülési jkv. 1848: 405. A szarvasi toborzásra: NEUMANN GYULA: Szarvas nagy község története. Szarvas 1922. 70. A toborzók táncának leírása kedvelt témája a visszaemlékezéseknek. Pl. ALMAI GYULA: Elbeszélése az 1848/9-ik évi honvéd szolgálatom történetének . . . (kézirat) Damjanich Múzeum, Szolnok. Aradon például egy helybeli ácsmester vezette a toborzók táncát. LAKATOS, Arad I. 117. — Sok hadfogadó hiányolta, hogy nincsen utasítás a toborzók ruházatára, illetve sürgették, hogy küldjenek az új egyenruhából. *Veszprém:* Heti tudósítás, 1848. jún. 8. OL ONöHt újonc. ir.; *Nyitra:* Heti tudósítás, 1848. júl. 8. OL ONöHt 1848: 3019. *Abaúj m.* is problémázott azon, hogy milyen öltözetben folytassák a toborzást. Közlöny 1848. jún. 8. 2. Nagy Gusztáv említett cikke azt javasolta, hogy minden toborzóhelyre küldjenek ki két, az új honvédegyenruhába öltöztetett önkéntest. Nőr 1848. jún. 11. 727.

[219] Kecskemét város június 26-i tanácsülésének a toborzási biztos a következő elszámolást nyújtotta be:

„Bokrétákért fizettem több ízben	10 váltóforint	
Szabó Pálné kocsmájában 8 itze bor (á 12 xr)	1 ft	36 xr
Pap Péter " 6 "	1	12
Némelyek sert kívántak, 12 itze ser	1	36
	14 ft	24 xr."

BcsmL Kecskemét v. lt. Pénztári okmányok. 1848. XVII. No. 163. — Jászberény nemzeti szalagot, Gyöngyös csákót vett az önkénteseknek. HákL Jászberény v. lt. Tanácsülési jkv. 1848: 692.; HmL Gyöngyös v. lt. Tanácsülési jkv. 1848. máj. 23. *Szabolcsban* „az újonczok számára 200 sapkának zöld posztóból nemzeti szín övedzettel leendő készíttetése" ment határozatba máj. 22-én. SzmL Közgy. jkv. 1848: 107. A pápai diákok közül, aki önkéntesnek jelentkezett, *veres szalagot* hordott ismertetőjegyül. Nőr 1848. jún. 3. 705. (Április 1-én Pesten még ideges izgalmat okozott a veres kokárda és a veres toll!)

A hadfogadás és az italozás hagyományos összekapcsolása a baloldali sajtóban már eleve aggodalmat szült: „A mi itt a tehén-utczai szennyesség volt, a vidéken lesznek a vásárpiaczi undorító tanyák. Illy rendszernél az ország legfeljebb egy pár ezer éhenholtat és elvetemült embert szerezhet össze." MT 1848. máj. 24. 239. — Az elhelyezés egyébként nagy gond volt. Pozsony, Győr, Komárom el tudta laktanyában helyezni az önkénteseket. A többi városnak szinte kivétel nélkül gondot jelentett elszállásolásuk, főleg Szeged és Debrecen számára, de Szombathely, Kaposvár, Veszprém, Pécs, Jászberény stb. ugyanúgy küszködött az újoncok elhelyezésével. Június 21-én Batthyány meghagyta a belügyminiszternek: utasítsa a hatóságokat, hogy a honvédzászlóaljak legénységének — azok végleges megalakulásáig — ha kell, polgárházaknál biztosítsanak szállást. OL BM eln. 1848: 421.

[220] A győri hadfogadó június 20-án két egyén szökését jelentette; (Wochen Raport, 1848. jún. 20.) OL ONöHt 1848: 3019. — Főleg az önkénteseknek a zászlóalj alakulási helyére való szállításakor történtek szökések. Hír szerint például az Aradról Szegedre bevitt önkéntesekből „az első szállítás alkalmával az esküt még le nem tett önkéntesek közül felinél több elillant". Aradi Hirdető 1848. jún. 17. 139. — Nagykőrös 76 újoncot fogadott, akikből 60 ütötte meg a mértéket, de Pestre csak 44-et vittek fel, mert a többi megszökött! (A maradékból egyesek vonakodása, mások alkalmatlansága miatt csak 19 vált be.) BcsmL Nagykőrös v. lt. Közgy. jkv 1848: 34. — Szentes városa viszont az első pillanattól őriztette a jelentkezőket, és Szegedre a csendbiztos négy lovassal kísérte őket. CsomL Szentes v. lt. Közgy. jkv 1848: 1484., 1487.

[221] ZmL Bizottm. jkv. 1848: 669., 746.; BamL Közgy. jkv. 1848: 787.; FmL Közgy. jkv. 1848: 756.; SzmL Közgy. jkv. 1848: 107. Szabolcs és Zala az előfogatokról, a toborzók szállításáról, illetve az önkéntesek időről időre a központba való beviteléről is gondoskodott. Zemplén m. mintaszerűen megszervezett toborzási utasítását (amely toborzókról, zenészekről, előfogatokról, beszállításról és ellátásról körültekintően gondoskodik) ZemL Közgy. jkv. 1848: 877.

[222] „Miután az önkéntes nemzeti őrségnek toborzása itt Győrben nem olly kedvező sikerrel mén, mint a tárgynak fontossága kívánná, és jobb remélhető a megyének népesebb helységeiben" — írta Kaiser kapitány, a győri hadfogadó parancsnoka június 13-án kelt, a megyét együttműködésre felhívó levelében GymL Közgy. ir. 1848: 1779.; a vonatkozó határozat: GymL Közgy. jkv. 1848: 1779. — Veszprém

m.-re VemL Közgy. jkv. 1848: 751.; továbbá a veszprémi hadfogadó június 8-i Heti jelentését. OL ONöHt újonc. ir. Az egri hadfogadó a rend fenntartása érdekében egyben azt kérte, hogy a toborzásnál a csendbiztos „fegyveres hadnagyokkal" legyen jelen. HmL Közgy. ir. 1848: 716.

[223] Például az Esztergom megyei hadfogadó júl. 8-i Wochen-Raport-ja: OL ONöHt újonc. ir. A Pozsony megyei toborzásról szóló jelentésből is hasonló derül ki: BpH 1848. jún. 30. 619.; amelyből kiviláglik, hogy Pozsony megye — mivel nem kapott felszólítást(!?) — ekkor sem avatkozott hivatalosan a vidéki toborzásba, hanem azt a már beállott önkéntesek kezdeményezték.

[224] VmL. Közgy. ir. 1848: 654. (Mellette a belügyminiszter — akihez a címzett hadügyminiszter a jelentést áttette — semmitmondó válasza.)

[225] Ezért azt javasolta, hogy „járásonként a leg népszerűbb s kedveltebb egyének küldetnének széjjel". Sütő János jelentése a megyebizottmányhoz, 1848. júl. 11. BomL. Közgy. ir. 1848: 3048 3/4.

[226] GymL Közgy. ir. 1848: 1779. — VmL Alispáni ir. 1848: 87.

[227] GymL Közgy. jkv. 1848: 1779., 2192 1/2. — A hadfogadó is fizetett — a régi gyakorlat alapján — annak, aki újoncot vitt be. OL HM bizt. 1848—102—43.

[228] BamL Közgy. jkv. 1848: 852. — MmL Közgy. jkv. 1848: 273.; az ekkor toborzott 6 fő után felvett jutalomra: MmL Bizottm. ir. 1848: 554.; a nyár folyamán állított 97 önkéntes után szeptemberben 582 forintot vettek fel a toborzók; MmL Közgy. jkv. 1848: 1071. — SomL Bizottm. ir. 1848: 1833.

[229] GymL Közgy. ir. 1848: 1852., 1964. SomL Bizottm. ir. 1848: 1833. — Összehasonlításul: Veszprém városa 5 zenész után két napra 6 pft 40 xr-t, három napra 10 pft-ot számolt el; VemL Veszprém v. lt. Tanácsi jkvek 1848: 474., 498. Kőszeg egy napi toborzási kiadására: VmL Kőszeg v. lt. Tanácsülési jkvek 1848: 695.

[230] FmL Közgy. jkv. 1848: 956. — Néhány ismert adat a toborzás költségeiről: Mohács városa 25 újoncának állítására 240 pft 42 xr-t fordított; BamL Mohács v. lt. Tanácsülési jkv. 1848: 764. — Csanád m. 196 ft 56 xr-t fizetett ki a toborzás költségeire; CsmL Bizottm. jkv. 1848: 791. — Szentes városának azonban a Szegedre vitt 39 újonc (kikből 17 a honvédekhez, többi a Turszkyakhoz vált be) „állítása, tartása, Szegedbe be szállítása, s ott néhány napig élelmezése" 736 váltóforint és 29 xr-ba került. CsomL Szentes v. lt. Közgy. jkv. 1848: 1641. — Vas megye május végén Pestre szállított 120 önkéntese 715 vf 40 xr-ba került, de a megye rögtön úgy határozott, hogy a továbbiakban csak 2 pft-ot fizet újonconként: VmL Bizottm. jkv. 1848: 266, 364. Balogh, Vasvármegye 14—17.

[231] Ung megyében; Közlöny 1848. aug. 4. 262. — Viszont olyan esetről is tudunk, amikor a hatóság maga fizette az újoncok foglalópénzét is: a Nógrád megyei Vadkert (Soltvadkert) 7 önkéntesére l. a megye levelét, az átvételi elismervényt és Batthyány köszönőlevelét: OL HNI 1848: 389.

[232] Zemplén megye a napi 8 xr-t az első pillanattól folyósította az önkénteseknek; ZemL Közgy. jkv. 1848: 877. — Borsod megye úgy biztosított szállást, mint a katonaságnak, az élelmezést pedig természetben előlegezte; BomL Közgy. jkv. 1848: 2409. — Szentes város a beállott önkénteseknek naponta két font hús és kenyér kiszolgáltatását rendelte; CsomL Városi lt. Közgy. jkv. 1848: 1484. — Szegeden a kenyérporciót a katonai éléstár adta, a napidíjat adakozásból fedezték; CsomL Szeged v. lt. Közgy. jkv. 1848: 31. — Esztergom megye az ellátást adományokból fedezte: OL BM 1848: 3324. — Az utalványozás, illetve az egész toborzás feletti ellenőrzés a megyéknél az *alispán* feladatköre volt. Az idézetteken kívül: HmL Közgy. jkv. 1848: 972.; BmL Áll. bizottm. jkve 1848: 132.; SmL 1848/49. évi gyűlések jkve 1848: 205.; VmL Bizottm. jkvek 1848: 213.

[233] Például a szentesiek idézett esete Szegeden, ahol magukat kellett élelmezniük. Az ilyen esetekről írta felháborodottan Nagy Gusztáv sokat idézett cikkében: „Hát miniszteri parancsra várnak önök, hogyha látják a toborzási helyekre, a nemzetnek talán első áldozatait, seregleni, hogy őket kellően el tudják fogadni!? — Hát nincsenek faluikban vagy városaikban házak, nincs egy darab kenyerök, hogy azt a magyar haza első bajnokaival megoszthassák? Hát kihalt-é már a magyar vendégszeretet? — Uraim, ezen mulasztás részünkről, nyomoruság! — mit várjon a haza, ha a vész pillanatában sem tudunk áldozatokra lelkesülni!" Nőr 1848. jún. 11. 726—727.

[234] Kossuth így írt június 7-én Pázmándy Dénesnek: „Önkénteseink toborzása

vígan megy — már alkalmasint talpon van a 10 000." KLÖM XII. 237. — Megjegyzendő, hogy Széchenyi — igaz, rémülten — már május 26-án azt írta naplójába, hogy a 10 000 önkéntes már össze van toborozva. KÁROLYI, Széchenyi naplója I. 322.

[235] OL HNI 1848: 406.

[236] OL HNI 1848: 448. — Szegeden június 16-án, Debrecenben június 10-én szüntették be a hadfogadást. — Mészáros Lázár Zilahnak június 7-én azt írta, hogy csak akkor kezdjenek a toborzáshoz, ha a debreceni zászlóalj még nincsen kész. OL HNI 1848: 451.

[237] OL HNI 1848: 456. Az értesítés ezt a pesti toborzás beszüntetése kapcsán mondja, de általánosan értendő. OL HNI ir. ikt. kve 1848: 454.

[238] A június 6-i minisztertanácsra: KLÖM XII. 228—229. A titeli hírek megérkezésére: KÁROLYI, Széchenyi naplója I. 330. A naplóból nem lehet megállapítani, hogy mikor foglalkoztak a további önkéntes zászlóaljak kiállításának kérdésével. Mészáros beadványából tudjuk, hogy ott esett róla szó.

[239] OL Nádori min. 1848: 1433. A javaslat feltehetőleg Kossuthtól származik, az ő Pázmándyhoz intézett, már idézett optimista szavai találhatók Mészáros javaslatában: „... az olly rövid időben ajánlkozókkal majd nem egészen betölt 10 honvéd zászlóaljaknál" elért sikerekről szólva, amely szövegében nyilván idézte a miniszertanácson elhangzott indokolást. — A minisztérium munkatempójára jellemző, hogy az idézett irat június 11-én, pünkösd vasárnapján elkészült.

[240] A nádori válasz: OL HM/k 1848: 431.; OL Nádori min. 1848: 1433. Mészáros viszontválasza: OL Nádori min. 1848: 1524.; OL HM/k 1848: 465. — Érdekes megemlíteni, hogy bár Mészáros június 11-i előterjesztését a miniszterelnök távollétében, mint annak helyettesétől vette, a nádor nem Batthyányhoz, hanem Mészáros Lázárhoz intézte átiratát, pedig a miniszterelnök ekkor már hazatért. A hadügyminiszter pedig nem tette át az ügyet a miniszterelnökhöz, holott ezekben a kérdésekben az szigorúan magának tartotta fenn a döntés, illetőleg a rendelkezés jogát. Ebből arra következtethetünk, hogy Batthyány elhatárolta magát a javaslattól, ezért kellett azzal továbbra is Mészárosnak foglalkoznia. — Opponensi véleményében Varga János kifejtette: szerinte Batthyány magatartásának magyarázatait a látszólag sikeres innsbrucki útban, és ebből fakadóan abban a szándékban kell keresnünk, hogy ne élezze a helyzetet Béccsel, illetőleg az udvarral.

[241] OL HNI ir. ikt. kve 1848: 482. szerint Mészáros már megtette az intézkedést: a Pesti Hírlap és a Közlöny útján közöljék, hogy a toborzást folytatják. A közlemény természetesen nem jelent meg.

[242] Az irat elveszett. Kivonata: OL HNI ir. ikt. kve 1848: 581. A rendelkezés szerint a Pesten besorozandó újoncokat a veszprémi zászlóaljhoz kell áttenni.

[243] Közlöny 1848. júl. 7. 109.; GELICH, Szabadságharc I. 74—75., amely a magassági mértékben téved.

[244] Re 1848. júl. 11. 48. — Az új jelentkezőket Győrbe küldték, júl. 11—12-én 170 főt GymL Győr v. lt. Litterae Missilis 1848: 2466.

[245] Nagy Gusztáv (volt pesti toborzóbiztos — most a rendőri hivatal tisztviselője) napi jelentése Szemere Bertalanhoz, 1848. júl. 12. OL BM rend. oszt. jel. (Uo. az előző napi jelentést az asztaloslegények sztrájkjáról és arról, hogy egy részük a honvédekhez állott.) — Nagy Gusztáv egy korábbi sajtóközleménye szerint a pesti toborzás beszüntetése után is — a toborzó bizottmány döntése alapján — *minden szombaton* 9—11 között fogadták a Múzeum épületében *a vidéki* jelentkezőket; MT 1848. jún. 12. 306.

[246] Jogos tehát a baloldal szemrehányása: „Ott van a honvédsereg. Midőn jól kezdett folyni a toborzás, a kormány behúzatta a zászlókat." MT 1848. szept. 1. 585.; MT 1848. júl. 10., 401., júl. 12. 408.

[247] Osztrovszky József — Vadász Manó polgármesterhez, 1848. máj. 25. CsomL Szeged v. lt. 1848/49-es nem ikt. ir.

[248] CsomL Szeged v. lt. Közgy. jkv. 1848: 31. A létszámból — mint már láttuk — *Szentes*ről 39 fő jött, amiből csak 17 vált be honvédnek OL HM 1848: 10 965. (Vö. még 156., 230. jegyzet.) *Krassó megye* május 27-én 40, majd ezt követően összesen 120 újoncot küldött. Jakabffy Kristóf krassói alispán — a szegedi hadfogadó kormánynak, 1848. máj. 27. CsomL Szeged v. lt. 1848/49-es nem ikt. ir.; továbbá OL ONöHt 1848: 1293.; Archivele Statului din Lugoj. KmL Közgy. jkv. 1848: 982. (Glück Jenő szíves közlése.) BOROS, Krassó vármegye 36.; PH 1848. jún. 8. 527. *Temesvár* május

31-én Szemeréhez intézett leveléből tudjuk, előtte nap 200 újoncot küldtek Szegedre. A levelet közli DEÁK, Adatok 70—71. Az önkénteseket Szegeden — helyhiány miatt — a minoriták rendházában helyezték el. Eskütételük REIZNER, Szeged I. 147. szerint május 30-án megtörtént.

[249] OL BM eln. 1848: 385.; OL BM országl. oszt. 1848—10—16.; OL BM eln. 1848: 343.; Közlöny 1848. jún. 16. 31.

[250] A Heti jelentés szerint a következő eredménnyel:

jún.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
	102	63	56	—	75	—	39,

összesen tehát 335 önkéntest fogadott fel. OL HNI 1848: 430.

[251] OL HNI 1848: 535. Közli HK 1955. 3—4. sz. 469—470.

[252] Lásd az 1848. júl. 17-én Óbecsén készült zászlóalj*névsort* (páratlanul áll az első honvédzászlóaljak anyagában!), amely szerint Szegeden 672 főt fogadtak fel, Gyuláról két részletben 215 önkéntes érkezett, Nagyváradról — Debrecenen át — 98-an. OL ONöHt újonc. ir. — A sajtó szerint 232 önkéntest szállítottak Gyuláról Szegedre. PH 1848. júl. 7. 629. A gyulai toborzás beszüntetésére: Okolitsányi hadfogadó hadnagy jelentése, 1848. jún. 29. OL ONöHt újonc. ir. — A bihari önkéntesek kérdésére a 10. zászlóaljnál még visszatérünk (261. jegyzet). Itt kívánom megjegyezni, hogy a gyakran idézett „Országos Nemzetőrseregi Haditanács újoncozással kapcsolatos iratai" elnevezésű anyagrész első csomója tartalmazza a honvédtoborzás leglényegesebb *számszerű* adatait. Az iratokat az ONöHt általános sorozatából emelték ki és tartották együtt, nyilván az áttekinthetőség kedvéért. Nincs itt minden létszámjelentés és „Heti tudósítás", de azok többsége itt fekszik, legalábbis a 3., 7—10. zászlóaljak esetében. A 4—6. zászlóaljak összegyűjtött anyaga valamiért visszakerült az általános sorozatba. A 4—5. zászlóalj anyaga most az OL ONöHt 1848: 3019., a 6. zászlóaljé uo. a 3428. számokon található.

[253] A szegedi polgármester június 16-án kelt körlevele: BmL Bizottm. ir. 1848: 340.; CsmL Bizottm. ir. 1848: 698.

[254] OL ONöHt 1848: 1187.

[255] Az idézett, július 17-én Óbecsén készült névsor a felfogadás helyét is feltünteti. Eszerint Váradról még 51, Aradról 90 fő érkezett. — Az Aradon június 9-én megkezdett toborzásról csak ikt. kv-i bejegyzések: OL HM/b ir. ikt. kve 1848: 707., 910., 997.; illetve egymásnak ellentmondó tudósítások: PH 1848. jún. 1. 501.; N 1848. jún. 9. 99. állanak rendelkezésünkre. — Érdekes, hogy a sokat ígérő Torontál megyei toborzás eredményéről pontos adataink nincsenek. Vö. a főispán június 6-i levelét: OL ONöHt 1848: 745.; továbbá OL HNI 1848: 407.; utóbbit közli HK 1955. 3—4. sz. 463—464.

[256] Ebből tudomásunk szerint csak 150 fő a szegedi illetőségű. CsomL Szeged v. lt. Tanácsülési jkv. 1848: 2803/4317.; REIZNER, Szeged I. 150. — A minoritáknál elszállásolt, tehát vidéki (szentesi, makói, temesi, illetve krassói) 209 önkéntes névsora: Uo. 298—300.

[257] A szegedi hadfogadó 1848. augusztus 3-án kelt jelentése: OL ONöHt 1848: 2415.

[258] Az első napok eredményeire: OL HNI 1848: 323.; OL BM 1848: 2656.; OL HM bizt. 1848—102—42.; N 1848. máj. 28. 65. A 39. Don Miguel-gyalogezred fiókhadfogadójának Heti jelentései: OL ONöHt 1848: 3713.

[259] Az országos viszonylatban is a legjobban előkészített toborzás a megyei apparátus és Finta Márton toborzóbiztos érdeme. A toborzás és hadfogadás menetére: SzmL Katonai ügyek. Az 1848. évi toborzásra vonatkozó iratok. A hivatalosan még át nem vett önkéntesekkel kapcsolatos problémákra: OL HNI 1848: 499. Közli HK 1955. 3—4. sz. 467—468. A sajtóban megjelent hírek a szabolcsi toborzásról: PH 1848. jún. 1., 16. 500., 556.; N 1848. jún. 11. 107—108.; Nőr 1848. jún. 18. 771. A nagykállói hadfogadás napi eredményei az OL ONöHt 1848: 3713. alatt. Nagykállóba mentek a hírek szerint a Bereg megyei önkéntesek is N 1848. jún. 15. 116., jún. 25. 152.; LEHOCZKY, Beregmegye 101. Utóbbi szerint a beregiek június 14-én indultak Beregszászról, és Kállón avatták őket. De Kállón június 11. után nem volt hadfogadás, így ez az adat téves. A beregi toborzásra: PH 1848. jún. 11. 541.

[260] OL ONöHt 1848: 3713.; OL HM/b ir. ikt. kve 1848: 566. — Nagykárolyba mentek a Máramaros megyei honvédek is. VÁRADY GÁBOR: Máramaros megye 1848-

ban. Hazánk 1885. III. 180. A máramarosi toborzásra: OL HM/b 1848: 333.; OL ONöHt 1848: 720.

[261] Ábrahám kapitány, debreceni hadfogadó parancsnok jelentése 1848. jún. 8. OL ONöHt újonc. ir. A váradiak azért érezték magukat Szegedhez tartozónak, mivel a Szegeden is toborzó 37. gyalogezrednek Nagyváradon volt a *főhadfogadója*. Az esetnek az emlékezés által kiszínezett változata: Hegyesi, Harmadik honvédzászlóalj 16—19. (Az eskü szövegével kapcsolatos bonyodalom valószínűleg a visszaemlékező tévedése és a megyei közgyűlésen a *katonai* esküszöveggel kapcsolatban elhangzott problémákra utal. OL HNI 1848: 330.) A nagyváradi toborzás eredményeire: Nőr 1848. júl. 16. 46. h.

[262] A debreceni hadfogadó jelentése a toborzás beszüntetéséről, 1848. jún. 27. OL ONöHt újonc. ir.

[263] Az elhelyezési problémákra: OL HNI 1848: 556.; BimL Debrecen v. lt. Közgy. jkv. 1848: 47., 107.; N 1848. júl. 12. 206.; Waldapfel, Levelestár I. 309. — A június 20-i létszámjelentés: OL HNI 1848: 556. A honvédzászlóalj létszáma a június 27-i létszámjelentés szerint 1367 fő volt. OL ONöHt 1848: 1312. Ebből Debrecenbe július 10-ig 447 főt fogadtak, ehhez jött június 15-én Nagykárolyból 292, június 18-án Nagykállóból 623 fő, valamint aznap Szabolcs megye „jótállása mellett" (?) felfogadott 5 személy. (Utóbbira OL ONöHt — illetőleg OL HNI — ir. ikt. kve 1848: 995.) A 3. és 10. honvédzászlóalj toborzásának részleteire: Urbán Aladár: Honvédtoborzás a Tiszántúlon 1848 nyarán. HK 1955. 3—4. sz. 134—166.

[264] OL ONöHt jkve 1848: 108. (júl. 4.); OL HNI ir. ikt. kve 1848: 670. (a július 18-i rendelet a HM anyagából sem ismert).

[265] BimL Debrecen v. lt. Tanácsülési jkv. 1848: 256., 272., 376. AH 1848. júl. 23., 25. júl. 26., 29.; KH 1848. júl. 30. 117. A 9. zászlóalj még szeptember közepén is 46 újonc érkezését várta Debrecenből; OL HM 1848: 7917.

[266] A város a sorkatonasággal szembeni ellenszenv miatt polgári toborzók által, nemzeti zászlók alatt (?) kívánta a toborzást megtartani. A május 27-i közgyűlés határozata: TL 1892. 209.; továbbá (kassai) *Képes Újság* 1848. jún. 10. 193—194. — Abaúj megyére: OL HNI 1848: 513. A Közlöny 1848. jún. 8. 2. tudósítása nyilván ennek felhasználásával készült. A toborzás május 20-i kezdetére vonatkozó kitétel azonban félreértésből adódott, ti. az eredeti jelentés a május 20-i 1663. sz. belügyminiszteri rendelet alapján elkezdett toborzásról beszél.

[267] A létszámra: Közlöny 1848. jún. 5. 26.; amely szerint az újoncok fele Kassáról (Abaújból,) fele Ungból származott. A PH 1848. jún. 8. 527. szerint Abaújból körülbelül 100 fő jelentkezett; a N 1848. jún. 9. 99. szerint Ung megyéből június 3-án 120 önkéntes érkezett; PH 1848. jún. 16. 556. (A többi, úgy látszik, nem vált be.) — Vitalis Sándor zászlóaljparancsnok június 20-án kelt jelentése szerint 153 főből álló zászlóaljat vett át. OL HM/b ir. ikt. kve 1848: 779. Ami annál furcsább, mert egyrészt a 34. Porosz hg.-gyalogezred főhadfogadója által június 8-án felterjesztett Commissions Protocoll 429 (! !) „rekrutáról" ad számot, akiket Kassán különböző „quasi laktanyákban" helyezték el. OL HM/b 1848: 821., másrészt mert időközben Zemplén is küldött Kassára újoncokat OL BM rend. oszt. 1848—16—5.; Közlöny 1848. jún. 24. 59. Hofmann, 9-ik honvédzászlóalj 8. szerint június 20. körül kb. 300 fő volt a legénység létszáma.

[268] A miskolci toborzás kezdetére: Sáfrány Mihály emlékiratai 33—35. A Miskolcon június 1—14-ig folytatott toborzásról: Sütő János toborzóbiztos jelentése, BomL Közgy. ir. 1848: 2814. A toborzás számszerű eredménye: összesen 191 fő. — A miskolci toborzásra l. még Szűcs Lajos: Hogyan és hol született a dicső 9-ik honvéd zászlóalj egyik százada a 1848 tavaszán? Borsodmegyei Lapok 1898. 35. sz.

[269] Sütő János toborzóbiztos jel. 1848. júl. 4. BomL lt. Közgy. ir. 1848: 3002.; Szeöts Sámuel naplója 1848—49-ből. OSzKk Fol. Hung. 2085/1. (Gépiratos másolat a Borsod-Miskolci Múzeum eredetijéről.) Ezek között nemcsak borsodiak, hanem például Gömörből érkezettek is találhatók; PH 1848. jún. 3. 511.

[270] Sütő János előbb idézett június 4-i jelentéséből. A közölt adat problematikusságára még visszatérünk.

[271] OL HNI 1848:590. Batthyány Vitalis őrnagyot a toborzásnak vidékre való kiterjesztésére utasította; OL ONöHt jkve 1848: 137. (júl. 14.)

[272] OL ONöHt 1848: 1564. A jelentés közli azt is, hogy a hadfogadó parancsnoknak nincs elég embere, így vidékre a toborzást nem terjesztheti ki, de erre felkérték

a hatóságokat. BomL Közgy. ir. 1848: 3001.; ZemL Közgy. ir. 1848: 999./1193. — A Szepességben folyó felpanaszolt toborzásra: PH 1848. jún. 20. 567.

[273] OL ONöHt 1848: 1866. — Így talán érthető, hogy a borsodiak, zempléniek és ungiak beszállítása után Sütő János június 29-én még csak 180 beavatott újoncot talált Kassán (Uo. júl. 4-i jel.) — A július 10-i létszám 516 fő. OL ONöHt 1848: 1573. — A létszámmal kapcsolatban komoly problémák vannak, mert például Sütő július 4-i jelentése szerint Egerből június 30-án 267 önkéntest küldtek Kassára, — viszont a hivatalos Heti tudósítás szerint Egerben június 14-én a toborzást megszüntették, és csak 17 újoncot küldtek a 9. zászlóaljhoz. OL ONöHt 1848: 2188. (Valószínűleg Pesten beállott önkénteseket küldtek Eger érintésével, ez lehet a magyarázat.) Sütő János július 11-i jelentése szerint addigra már 336 újoncot fogadtak Miskolcon fel. BomL Közgy. ir. 1848: 3048 3/4. Egy év végi kimutatás szerint azonban Borsodból a 9. zászlóaljhoz csak 97 önkéntes állt. OL HM 1848: 11 470.; BomL Közgy. ir. 1848: 4212. (1849: 596.) A nagy különbség magyarázata kettős lehet: sok nem Borsod megyeit fogadtak fel Miskolcon, illetőleg nagy volt a rostálás Kassán. — A toborzás iránt mutatkozó közönyre, illetve a nagymérvű rostálásra: Közlöny 1848. júl. 29. 78.; Sáfrány Mihály, emlékiratai, 35.; [sz. gy.:] Egy honvéd-köztüzér élete 1848/49-ben. Történeti ön-életírás. Budapest, 1875. 3—4.

[274] Például ZemL Közgy. ir. 1848: 1163/1363. — A zászlóalj pontos létszáma 1848. júl. 31-én 730 fő volt, vagyis körülbelül 350 honvéd még hiányzott. OL ONöHt újonc. ir.

[275] A rendelkezésünkre álló iratok között nincs sem megyei, sem városi hatóságoktól kelt jelentés, felterjesztés vagy kérelem (Vö. 147. jegyzet).

[276] Előbbire: OL HNI 1848: 404.; utóbbira uo. 498.

[277] A toborzás kezdeti eredményére: OL HNI 1848: 498.; a további pozsonyi adatokra a Heti jelentéseket (hiányosak) OL ONöHt 1848: 3019.; a július 25-i létszámra az előbbi szám alatt fekvő nyitrai és trencséni Heti jelentéseken kívül (a nyitrai június 25 — szeptember 23-ig folyamatos!) ld. még Szászy János őrnagy, zászlóaljparancsnok beszámoló jelentését július 25-ről. OL ONöHt újonc. ir. (NB.: Ez a ténylegesen felfogadott létszám, amely esetenként nem egyezik a zászlóaljnak már át is adott létszámmal, amely jelen esetben 24 főnyi különbséget jelent.)

[278] Az áthelyezésre: OL HNI ir. ikt. kve 1848: 728., 740., 749.; OL HM ir. ikt. kve 1848: 4806., 4861. A létszámra az OL ONöHt 1848: 3019. sz. alatti kimutatásokat. (Egy Bellyén szept. 2-án kelt, itt fekvő jelentés szerint Pestről a zászlóalj 200 újoncot kapott, de ezek csatlakozása bizonytalan; feltehetőleg aug. végén történt.)

[279] A győri toborzás kezdetére: OL ONöHt 1848: 319.; Nőr 1848. jún. 18. 772.; Kuszák, Ébren a magyar! 36—39. A toborzás számszerű eredményei megtalálhatók a június 4.—szeptember 15. közötti Wochen-Rapportokban. OL ONöHt 1848: 3019.

[280] OL ONöHt 1848: 3019. Június 20-ig nem is folyt — az iratok tanúsága szerint — itt toborzás. Ezt a 156 főt pedig Mészáros Lázár tévedése miatt — aki Batthyány távollétében június 10-én rosszul diszponált — majdnem Veszprémbe, a 6. zászlóaljhoz szállították. OL HNI ir. ikt. kve 1848: 457. A veszprémi hadfogadó panaszára Batthyány állította ezt le június 18-án: OL HNI 1848: 526.

[281] Július 5-ig Győrben 252, Komáromban 201, összesen 453 önkéntest fogadtak fel. OL ONöHt 1848: 3019. Augusztus 1-től az önkénteseket a 6. zászlóaljhoz tették át.

[282] Láttuk Nagy Gusztáv július 12-i napi jelentését Szemeréhez (245. jegyzet). Lehetséges, hogy a jászkunok késve felküldött 90 főnyi újonca (OL HM 1848: 11 077)., az Egerben felfogadott és június 14-én Pestre küldött 126 újonc (OL ONöHt 1848: 1188.; OL HM/b ir. ikt. kve 1848: 570.), továbbá a Balassagyarmaton június 9-étől toborzott 35 önkéntes (OL ONöHt 1848: 1188.) is Győrbe (vagy Veszprémbe!) került.

[283] A létszámra: KH 1848. aug. 3. 129. Közli Szávay, Győr 336. Az újoncokat — mint tudjuk Nagy Gusztáv július 12-i jelentéséből — naponként küldték el; l. még Nagy Gusztáv július 16-i napi jelentését Szemeréhez, OL BM rend. oszt. jel. Az újoncok érkezésére: GymL Győr v. lt. Levelezések 1848: 2466., 2571.

[284] Ebből Győr város 320, Győr megye 70, Komárom és Esztergom 243, Moson megye 6 honvédet adott: KH augusztus 3-i idézett cikk. Esztergom megye ebből 110 főt állított. OL ONöHt 1848: 3716., 4325. Moson megye késve állított 51 újon-

cára, amelyet augusztus 23-án adott át Győrben. OL ONöHt 1848: 3216.; MmL Közgy. jkv. 1848: 977.; Alispáni ir. 1848: 436.

[285] OL ONöHt 1848: 2532., 2672. (A Haditanács illetőleg a honvédség főparancsnoksága eredetileg a 4. zászlóaljhoz szánta őket. OL HNI ir. ikt. kve 1848: 728.) Egy hír szerint a fölöslegből (?) Szombathelyre is küldtek egy csapatot. H 1848. júl. 20. 35.

[286] A város panaszára: OL ONöHt 1848: 2246.; a különböző nehézségekre GymL Győr v. lt. Közgy. jkvek 1848: 2571., 2589., 2753., 2761.; Levelezések 1848: 2525., 2571.; Fogalmazások 1848: 295., 309.: l. még H 1848. jún. 24. 911—912. Győr város magát mentegető beadványa július 24-ről: GymL Győr v. lt. Fogalmazások. 1848: 376.

[287] A zászlóaljparancsnok panaszára: OL ONöHt 1848: 1940.; az áthelyezési döntésre OL HNI ir. ikt. kve 1848: 670.; OL ONöHt jkve 1848: 167. (júl. 25.); OL HNI ir. ikt. kve 1848: 729. Az áthelyezésben talán annak is szerepe volt, hogy a győri honvédek is összetűztek június 13-án (két nappal a pünkösdvasárnapi pesti vérengzés után) a még május végén Pestről Győrbe helyezett Lipót-gyalogezred legénységével GymL Győr v. lt. Közgy. jkv. 1848: 2329.; H 1848. jún. 15. 898.

[288] OL ONöHt 1848: 2204.; OL HM/b ir. ikt. kve 1848: 2851.; 4008. Kuszák, Ébren a magyar! 44.

[289] A 19. Schwarzenberg-gyalogezred veszprémi hadfogadójának 1848. jún. 8-i Heti jelentése. OL ONöHt újonc. ir.; VemL Közgy. jkv. 1848: 750.

[290] Szalkay, Emlékek.

[291] A székesfehérvári hadfogadó 1848. június 1—augusztus 27 közötti, hiánytalanul meglevő Wochen-Rapportjai: OL ONöHt 1848: 2929., 3172., 3428. — Az első heti jelentés arról is beszámol, hogy a toborzási utasítás megérkezése előtt 48 főt fogadtak fel, de ebből 34 nem ütötte meg a mértéket, ezért ezeket elbocsátották. — A Pestre küldött önkéntesekre: Waldapfel, Levelestár I. 404.

[292] A Nagykanizsára vonuló 1. zászlóalj 151 újoncot vitt magával — a hivatalos útrend szerint — Veszprémbe; VemL Közgy. ir. 1848: 1178. Szalkay, Emlékek szerint ő 180 önkéntest hozott. (Időpont téves: nem július 15-én, hanem június 29-én érkeztek Veszprémbe.) Június 30-án újabb 72 főnyi csapat indult el a fővárosból; PmL Alispáni ir. 1848: 1052. — A 10. zászlóalj feleslegének átadására OL HNI ir. ikt. kve 1848: 670.

[293] A június 8-i közgyűlésre: VemL Közgy. jkv. 1848: 750.; a beadványra és a válaszra: OL HNI 1848: 500.; a megye intézkedésére: VemL Közgy. ir. 1848: 1138. — Ilyen gyenge ellátottság mellett érthető, hogy a veszprémi hadfogadó miért tiltakozott a komáromi 156 újonc Veszprémbe szállítása ellen. OL HNI 1848: 526.

[294] A zászlóalj parancsnokának panasza a rossz kenyérre: VemL Közgy. ir. 1848: 1407. — A veszprémi hangulatról, elhelyezésről így írt július 13-án Petőfi Sándorhoz öccse, István, aki a 6. zászlóaljhoz állott be: „Mi az újságokat bizony nem igen szemlélhetjük, mert ide nem jár, csak a kaszinóba, ott meg az urak, vagyis az úrformák lenézik az önkéntes katonát . . . Szállásaink is igen rosszak, holott Veszprémben jobb helyekre is szállásolhatnának benünket . . .” Ék 1848. júl. 16. 89. Közli PSÖM VII. 156—157. — A megye újabb, június 30-i kísérlete a zászlóalj másik (még össze sem gyülekezett) felének Pápára helyezésére: VemL Közgy. jkvek 1848: 1239.

[295] A kiindításra l. a sokat idézett OL HNI 1848: 670. sz. elveszett irat ikt. kvi bejegyzését. Az indulásra: VemL Közgy. ir. 1848: 1551.; a létszámra: OL ONöHt 1848: 2475. (Ebből a létszámból csak a fehérvári toborzási eredményeket ismerjük az idézett heti jelentések alapján. Mivel ez Veszprémben hiányzik, az ott felfogadottak számát — az első hetet kivéve — nem ismerjük, így a Pestről küldött önkéntesek számát sem tudjuk kikövetkeztetni.) Ebben a létszámban nincs még benne a debreceni 296 főnyi fölösleg, mert az a 10. zászlóalj július 25-i kimutatásában még szerepel, de az augusztus 10-i létszámban már nem. OL ONöHt 1848: 2232., 3032. (A 6. zászlóalj a debreceni kiegészítést csak a táborba vonulás közben kapta meg.) — Veszprém és Fehérvár augusztustól a *7. zászlóalj* számára toboroztak. OL ONöHt 1848: 2929.

[296] A toborzás kezdetére: PH 1848. jún. 1. 500.; a Pestre szállításra: VmL Bizottm. jkv. 1848: 266., 364.; uo. Bizottm. ir. 1848: 364. L. még OL HNI 1848: 390.; uo. ikt. kv. 444. A pontos létszámra l. a Vas megyei alispán június 21-én kelt levelét Csányihoz. OL Csányi ir. Vas m. levelei 10. sz.

[297] A hadfogadó tiszt jelentése és a Heti tudósítások; OL ONöHt 1848: 2294.;

2443. (hiányzik a június végi és július eleji anyag) Június 29-én viszont már 270 önkéntesről tudunk; OL Csányi ir. Vas m. levelei 11. sz.

[298] OL ONöHt ir. ikt. kve 1848: 1077.; VmL Közgy. ir. 1848: 654.

[299] Felfogadásukra: OL BM országl. oszt. 1848—10—54.; megérkezésükre: OL ONöHt 1848: 2294., 2443.; Közlöny 1848. jún. 28. 75. — A soproni alispán június 20-án Csányihoz írt levele szerint ők addig — mivel a megyében nem volt toborzóhely kijelölve — nem kezdtek hadfogadást, hanem a jelentkezőket Pestre vagy Győrbe küldték. OL Csányi ir. Sopron m. levelei 7. sz. — Sopron megye csak június 24-én kezdte a hadfogadást. SomL Bizottm. ir. 1848: 2348. Eredményéről az alispán június 29-i levele: OL Csányi ir. Sopron m. levelei 11. sz.; l. még OL ONöHt ir. ikt. kve 1848: 1227. (A soproni önkéntesek azért érkeztek már felavatva Szombathelyre, mert Sopronban volt a Szombathelyen és a Zalaegerszegen is toborzó 48. Ernő-gyalogezred főhadfogadója. OL HM/b ir. ikt. kve 1848: 569.)

[300] A zalai toborzás heti jelentései csak júliustól vannak meg. OL ONöHt 1848: 2286., 3439., 3542. A Keszthelyen május 24-től szervezkedő diákokra, akik maguk kértek engedélyt Csányitól a toborzás megkezdésére: Bogyay József főbíró — Csányihoz, 1848. máj. 30. OL Csányi ir. Zala m. levelei 21. sz. Erre még: SZEKOVICS PÁL naplója 2—4.; továbbá KÁSSA LAJOS: A 7-ik honvédzászlóalj története. TL 1892. 159—160., 193—194.; főleg az utóbbi kritikával kezelendő. A keszthelyi önkéntesek zászlóavatására: N 1848. jún. 10. 104. A zalaegerszegi toborzásról ír még, de nevekben, adatokban erősen pontatlan KOVÁCS JÓZSEF (közl.): Adalékok az 1848—49-i szabadságharc 7-ik honvéd zászlóaljának történetéhez. Árvay Sándor nyug. járásbíró emlékirataiból. HK 1936. 292. és köv. o. (Szekovics csak 24 magát előre elkötelezett gazdász gyakornokról, Bogyay főbíró idézett levelében 40, Kássa 200, Árvay 300 főnyi csapatról ír.) — Amit Árvay emlékezései hihetetlennek tűnő kalandos kísérletükről ír, hogy ti. a Zalaegerszegről Szombathelyre, a zászlóalj gyülekezési helyére való vonulás helyett fegyvert akartak szerezni, és Horvátországba betörve el akarták fogni Jellasicsot, valószínűnek látszik. Szekovics Pál naplójában ugyanis a június 20-i feljegyzésekben nyoma van ennek: „Indultunk minden fegyver s ruha nélkül . . . Muraközbe a horvátok ellen . . ." SZEKOVICS PÁL naplója 3. Szekovics szerint Csányi utasítására 22-én ismét Zalaegerszegre vették útjukat, majd 24-én kocsival Szombathelyre mentek.

Megjegyzendő még, hogy Árvay Sándor emlékiratainak közlése nem szöveghű, mert nemcsak kihagy belőle a közlő, de át is írta azt. A kézirat jelenlegi helye nem ismert, de a Centenárium alkalmából Zalaegerszegen Fülöp István lemásolta, így ismerjük az eredeti szöveget is. (A gépirat a megyei könyvtárban, Z. N. M. Ltsz. 90. alatt.)

[301] Az ONöHt július 7-i tanácsülésén Rumy András kapitány jelentéséről szóló feljegyzés. OL ONöHt jkve 1848: 120.

[302] Mészáros Lázár június 13-án (Batthyány távollétében) közölte Csányival, hogy Vas, Sopron, Zala, Somogy és Tolna önkénteseit, a honvédeket is alkalmazhatja a Dráva-vonalon. OL Csányi ir. HM 10. — Csányi rendelete nem ismert, de tudjuk, hogy utasításra az önkéntesek ideiglenes parancsnoka, Rumy kapitány azt a választ adta, hogy ők csak Szeth ezredes, a honvédsereg főparancsnokának utasítására indulhatnak. Széll János első alispán június 29-én, Zarka Sándor alispán július 5-én kelt levele. OL Csányi ir. Vas m. levelei 11—12. sz.; továbbá Csányi július 1-én Mészáros Lázárhoz intézett szemrehányó levele: OL HM/b 1848: 3027. — Széll János június 21-én még maga ígérte, hogy a szombathelyi önkénteseket rövidesen átküldi Zalaegerszegre, Csányi rendelkezése alá. OL Csányi ir. Vas m. levelei 10. sz.

[303] „. . . mert — folytatja Batthyány — általa csak koczkára tétetnék, s egy bal csapás esetére a fegyelemben még szokatlanok könnyen szétoszolhatnának." OL Csányi ir. Meln. 4.

[304] A rendelkezés egyidejűleg, sőt *elsősorban* Csernovics Péterhez szólt a 3. zászlóalj miatt. Talán, mert ez volt a fontosabb kérdés, ezért, vagy a fogalmazó hanyagságából maradt ki a felsorolásból a 7. zászlóalj.

[305] OL HNI 1848: 595.

[306] „. . . és így ha netalán az első zászló aljon föllyül valamely osztály útba volna indítva — szól a miniszterelnöki rendelkezés —, azt vissza kell tüstént igazítani és addig szék helyén meg hagyni, míg innen az a tudósítás érkezend, hogy már a hadi szolgálatra elégé be vagyon tanítva." OL Csányi ir. Meln. 5.; OL HNI 1848: 595.

— Azt, hogy Csányi június 28-i levele váltotta ki a második, általánosan fogalmazott rendelkezést, az is bizonyítja, hogy az említett levél és Batthyány július 1-i újabb rendelkezésének fogalmazványa egymás mellett fekszik. Viszont az is kétségtelen, hogy a kormány Csányi tervéről egyidejűleg a szombathelyi önkéntesek parancsnokának jelentéséből is értesült. Csányi már június 18-án közölte Szemerével, hogy a zalai önkénteseket, amint lehet, felhasználja. OL BM eln. 1848: 409.

[307] Csányi levele Zarka Sándor vasi alispánhoz, 1848. júl. 5. VmL Bizottm. ir. 1848: 172. Közli Budapesti Hírlap 1887. 110. sz. Július 6-án ismét visszatér a kérdésre: „Az önkéntes honvéd sereg felsőbb ministeri parancsból mind addig Szombathelyen maradand a míg fel fegyverezve és fel ruházva és némileg a fegyver forgatásba be avatand." VmL Bizottm. ir. 1848: 172. — Csányi jelentése a miniszterelnökhöz: OL Meln. 1848: 377.

[308] VmL Alispáni ir. 1848: 184. — Szekovics Pál naplója és Árvay Sándor emlékezései szerint a Zalaegerszegről vagy Kanizsáról jött önkéntesek nem is a városban, hanem a környéken voltak elhelyezve. Szekovics szerint a zászlóalj zászlóját is a szomszédos Vépen avatták fel július 9-én. Szekovics Pál naplója 4. A zászlóaljparancsnok augusztus 1-i levele szerint a zászlóalj „bal szárnya" Vépről indul. VmL lt. Bizottm. ir. 1848: 668.

[309] A HM erre vonatkozó július 26-i rendeletét (az útrenddel együtt) VmL Bizottm. ir. 1848: 668.; VemL Közgy. ir. 1848: 1472.

[310] Az indulásra és a létszámra: VmL Bizottm. ir. 1848: 668. (a zászlóaljparancsnok július 29-i levele); OL ONöHt 1848: 2443. — Balogh, Vasvármegye 5, 17. szerint ez a 473 főnyi legénység mind Vas megyei volt. Ez azonban nyilvánvalóan téves, mivel Vas megye csak 209 önkéntest állított VmL. Kőszeg v. lt. Politikai iromány ok 1848. IV. köt. (a HM 1848. dec. 13-án kelt 11 235/41. sz. levelének másolata). Sopron megye 109, a város 73 újoncot fogadott SomL Bizottm. ir. 1848: 2348.; a városra: OL HM 1848: 10 467. A Szombathelyről augusztus 4-én kiinduló létszámban legalább 92, Pestről (négy részletben) érkezett önkéntes is volt vö. a július 24-i létszámkimutatást (ekkor még csak 446 főről): OL ONöHt 1848: 2291. Mivel az említett adatokat összegezve, a Zalaegerszegről érkezettek létszámára mi sem maradna, így fel kell tételeznünk, hogy a soproniak nem kerültek mind a 7. zászlóaljhoz. Annál is inkább, mert a vasi alispán június 21-én még csak 48, június 29-én pedig már 270 önkéntest jelzett Szombathelyen — és közben kellett megérkezniük az egerszegieknek. OL Csányi ir. Vas m. levelei 10—11. sz.

[311] Veszprém m. júl. 29-i bizottm. ülésének határozata: VemL Közgy. ir. 1848: 1472. a hadügyminiszter jelentést kérő levele és válasz: uo. 1798. L. még OL HM ir. ikt. kve 1848: 4813.; PH 1848. aug. 19. 777.; Szekovics Pál naplója 4. — Pápán a zászlóalj két hét alatt 172 fővel szaporodott, nyilván a fővárosból, valamint az 5—6—7. zászlóaljak toborzási körzetéből kikerülő újoncokkal. OL ONöHt 1848: 2930.

[312] A toborzás kezdetére: N 1848. jún. 6. 88.; a hadfogadó Heti tudósításai: OL ONöHt újonc. ir.; OL ONöHt 1848: 2141., 3035., 3461., 3674. (hiányokkal, szeptember közepéig).

[313] A toborzás kezdetére: PH 1848. jún. 7. 523.; eredményére: OL HNI 1848: 503.; OL HM/b ir. ikt. kve 1848: 3151. (heti tudósítások nincsenek); Perczel Miklós jelentése Csányihoz, 1848. jún. 7. (arról, hogy az általa toborzott 232 főnyi önkéntesből csak 150-et fogadott el a toborzó tiszt) Deák, Levelek 123., továbbá Busbach, Viharos emberöltő I. 60—62. Az önkéntesek Pécsre szállítására l. a tolnai alispán június 30-án kelt jelentését. OL Csányi ir. Tolna m. levelei 6. sz. Egy későbbi kimutatás szerint Tolna megye a 8. zászlóaljhoz összesen 376 főt állított. OL HM 1848: 12 096.

[314] Heti tudósítások (hiányosan): OL ONöHt 1848: 2422., 3425.; továbbá a SmL Áll. bizottm. ir. 1848: 2474. sz. alatti avatási jegyzőkönyve (egyike azon kevesekneknek, amelyek fennmaradtak!) a május 28—szeptember 29 között felfogadott 128 önkéntesről.

[315] A bácsi toborzás megszervezésére: OL HNI 1848: 492., 514.; a szabadkai toborzásra: Közlöny 1848. jún. 26. 67. — Az éppen Szabadkán toborzó Kállóczy Ferenc zombori hadfogadó vezette június 9—10-én a titeli sajkások mozgalmának hírére sietve kiindított szabadkai nemzetőröket OL PM eln. nem ikt. ir. (1848: 122).

[316] A „fel- és középtanodai" épületekért minden fórumon vívott harcra BamL Pécs v. lt. Közig. ir. 1848: 3104., 3173., 3393., 3655.

[317] Lásd a június 24-én és július 2-án kelt tudósítást: OL ONöHt 1848: 2241. Utóbbi megjegyzés rovata: „Arra semmi reménység sincs, hogy ezen kerületben folyó hó végéig, sőt a jövő hó végéig is, a 8-dik zászlóalj toborzás útján teljes számúvá alakuljon, mert az első tűz már elaludt és így a naponként felcsapók száma igen csekély; arról kellene tehát rendelkezni, hogy a hol feleslegesen volnának, onnan ide szállíttassanak." — A zászlóalj augusztus elején Aradról is kapott 25 újoncot, Pestről pedig további 93 főt vártak. OL ONöHt 1848: 2657.

[318] A július 1-i létszám a július 2-i Heti tudósításban, OL ONöHt 1848: 2241. a július 31-i pedig OL ONöHt 1848: 4857. található.

[319] OL Meln. 1848: 377. Megjegyezzük, hogy a Pestről a Dráva-vonalra utazó Csányi június 12-én a baranyai rendkívüli megyebizottmányi ülésen úgy referált a honvédség szerepéről, hogy ott a következő határozat született: „E megyében létező önkéntes honvédsereg, melly kiegészíttetvén, egy zászlóaljból álland, szinte fegyveres szolgálatot teend királyi biztos rendelete szerint." OL Csányi ir. Baranya m. levelei 1. sz. Minden jel arra mutat tehát, hogy Csányi a pesti útja során szerzett tájékoztatás és az ottani megbeszélések — amelyek során a távollevő miniszterelnökkel és az elfoglalt hadügyminiszterrel nem tudott értekezni — eredményeként természetesnek tartotta, hogy a honvédek felett is rendelkezhet. Június 11-én Szekszárdon is ilyen végzés született: „Az eddig toborzott önkéntesek mi előbb gyülhelyükre, Pécsre szállíttassanak." OL Csányi ir. Tolna m. levelei 3. sz.

[320] OL HNI ir. ikt. kve 1848: 718., 721. (Érdekes, hogy ezek, a honvédzászlóaljak kiindításáról rendelkező iratok, illetve azok fogalmazványai mind hiányoznak.) — A hadügyminiszter már július 23-án sürgette, hogy a pécsi honvédeket küldjék Futakra vagy Óverbászra, hogy a pétervárad vár körülzárását megakadályozzák. OL Csányi ir. HM 35.

[321] Csányi augusztus 1. és 4-i levele a hadügyminiszterhez, augusztus 8-i levele a zászlóalj parancsnokához: OL Csányi ir. Fogalmazatok.

[322] Az indulás időpontjára l. a zászlóaljparancsnok augusztus 12-én kelt levelét Csányihoz. OL Csányi lev. I/142. A zászlóalj búcsúja Pécstől: BamL Pécs Városi lt. Közig. ügy. 1848: 2757. A kiindulásra: N 1848. aug. 19. 340.; BUSBACH, Viharos emberöltő I. 65—66. Az útirány megváltoztatására a zászlóaljparancsnok augusztus 15-i jelentése: OL Csányi ir. Csányi lev. I/144. — Az augusztus 10-i 814 főnyi létszámra: OL ONöHt 1848: 2657.

[323] Mert akadt ilyen kortársi vélemény is. Vö. a győri Hazánk cikkírójának (szerkesztőjének, Kovács Pálnak?) felkiáltását, aki így fogadta a hírt, hogy a lassan gyülekező 5. honvédzászlóaljat Pestről küldött önkéntesekkel egészítik ki: „Hijába! nálunk csak nincs az a lelkesedés, mi az alvidéken tapasztaltatik. A *nemzetiszín* itt már *schwarz-gelbbel* kezd vegyülni, s ez zsibbadásban tart minden jobb hazafiúi érzelmeket." H 1848. júl. 15. 27. (Kiemelés az eredetiben.) — A honvédtoborzás alvidéki visszhangjára: VUKOVICS Emlékiratai 176.

[324] Mindezekre természetesen a parasztság 1848/49. évi helyzetének és mozgalmainak részletes kutatása adhat csak végleges választ. — Itt kívánjuk megemlíteni, hogy Varga János opponensi véleményében — hangsúlyozva a nem politikai fogantatású indokok fontosságát az önkéntesek jelentkezésénél — részletesen indokolt fejtegetésében rámutatott, hogy egy-egy vidéken „az önkéntesség mértéke koránt sem azonos a hazafiasság mértékével".

[325] Ilyen összesítő kimutatás nincs az 1848/49-es minisztérium irataiban, illetve csak egy van, *dátum nélkül* (feltehetően július végéről), amely 7680 főről tartalmaz — zászlóalji bontásban — adatokat. OL ONöHt újonc. ir. — A nemzetőri létszámoknál már említett, általam eredetileg nem használt kimutatás szerint október végén 10 184 fő volt az első tíz honvédzászlóalj létszáma, és ebből a táborban 7657 fő tartózkodott. HIL 1848/49. évi gyűjtemény. 1848—2—508.

[326] A honvéd-főparancsnokság figyelemmel is kísérte az eredményeket. OL HM 1848: 5822.

[327] Az előzőekben idézett Heti tudósítások alapján, amelyek természetesen hiányosak.

[328] Szeptember elején például Győrben lendületes toborzás folyik (augusztus 15. szeptember 15. között 133 önkéntest fogadnak). OL ONöHt 1848: 3019. Ugyanakkor szeptember elején Kaposvárott az önkéntes nemzetőrség kiállítása, Veszprémben a katonai összeírások miatt beszüntetik a toborzást. OL ONöHt 1848: 3428., 3425.

Meg kell még jegyeznünk, hogy 1848 novemberétől — amikor megemelték a zászlóaljak legénységi létszámát — a hatóságok szolgáltattak még újoncokat az első honvédzászlóaljak számára.

[329] Ismert adatunk — l. a megfelelő jegyzeteknél — csak 819 főről van, de a jelek szerint több embert szállítottak Pestről. Mindezek alapján elmondhatjuk — figyelembe véve a Pest által állított 14. honvédzászlóaljat is —, hogy *a fővárosban* 1848 szeptemberéig nem három, hanem *négy zászlóaljat állítottak ki.*

[330] Ez a legkevesebb, mert 586 emberről van kimutatásunk, de nem ismerjük például a Pécsett vagy Egerben a Turszkyakhoz felfogadottak számát. Az adatokra: OL HNI 1848: 50., 430.; OL ONöHt 1848: 1564., 2422., 3019., 3713. — Szinnyei, Komárom 7—8. szerint a Komáromban levő 150 főnyi Turszky-zászlóaljat (!) 500 főre egészítették ki. — A Turszky-ezredhez állást nem mindenütt fogadták úgy, mint az egri levelező, aki így nyugtázta a honvédségi mértéket meg nem ütőknek a sorezredbe állását: „Látszik ebből, hogy eltökéltek a hazáért fegyvert ragadni." Közlöny 1848. jún. 22. Ezzel szemben l. a Debrecenből Pestre indított szabolcsiak közül megszökött három újonc esetét, illetve nyilatkozatát: 187. jegyzet.

[331] Ezek pontos száma pillanatnyilag még nem ismert. Azt tudjuk például, hogy a jászberényi hadfogadó a Nádor-huszárokhoz 123 újoncot fogadott fel. HákL Közgy. ir. 1848: 1875. Nagy Gusztáv július 16-án Szemeréhez intézett napi jelentéséből tudjuk, hogy a fővárosban a Radetzky- és a Sándor-huszárokhoz is toboroztak. OL BM rend. oszt. jel. — A kassai hadfogadó is elismerte, hogy 4 (!) egyént (l. 267. jegyzet) nem a honvédséghez, hanem saját ezredéhez avatott. OL ONöHt 1848: 1564.

[332] Ivánka július elején vette át hivatalát mint a miniszterelnök hadügyi és nemzetőrségi titkára. Ennek kapcsán írja: „Tudakolóztam, mi történik a szervezkedés ügyében? Hallottam, hogy a tízezer honvédből még 4000—4500-nál alig van több kiállítva, hogy ez — toborzás útján — lassan megy . . ." Ivánka, Szolgálatom 6. (Lehet, hogy a 325. jegyzetben idézett dátum nélküli kimutatás és cím nélküli levél Ivánkának szól.) Nem érthető ugyanakkor, hogy Gedeon százados, a honvédsereg főparancsnokának segédtisztje miért beszél augusztus végén a néhány zászlóaljnál mutatkozó „még nagy számmali hiány"-ról, amikor ez idő tájt már csak pár száz újonc hiányzott az előirányzott tízezerhez. OL HM 1848: 5822. Az emlegetett hiányt csak az *erdélyi toborzás* eredményeinek ismeretében érthetjük, ahol a felállítani tervezett 4 zászlóalj együttes legénységi létszáma nem érte el augusztus végéig a 800 főt. OL HM/b 1848: 3468.

[333] KH 1848. júl. 5. 13. Közli KLÖM XII. 363.; Közlöny 1848. júl. 12. 137. Közli KLÖM XII. 425. — A KH július 7-i száma „A historia az élet oktatója" című cikke, amely a magyar hősiesség bizonyítékának tekinti „a honvédseregnek a kitűzött számon felüli összeseregléséé"-t, magyarázó jegyzetében így ír: „Egyelőre 10 000 önkénytesre volt a számítás s több mint 15 000 iratá be magát." Vö. Kossuth-emlékkönyv I. 346.

[334] Ne feledjük: a Közlönyben július 7-én jelent meg Baldacci rendelkezése (azon kevesek egyike, amit nem Batthyány írt alá) a toborzás újrakezdéséről, mivel még hat zászlóalj létszáma nem teljes! (Vö. 243. jegyzet.) — Erre céloz Kossuth előző napi beszédével foglalkozva Nagy Gedeon cikke: MT 1848. júl. 12. 408.

[335] Emlékeztetni kívánunk arra, hogy ezekben a napokban, július 3-án jelent meg Hegedűs Zsigmond röpirata, amely viszont azt követelte: hatalmazzák fel a kormányt kellő számú önkéntes fogadására, vagyis tulajdonképpen azt sürgette, hogy az országgyűlés foglalkozzék a honvédek létszámának növelésével. (A röpiratra: III. fejezet 351. jegyzet.)

[336] Az utasítás szövege szerint beléphetett a „szintén 10 esztendei s magyarországbani tartózkodás által honosított külföldi vagy egyébb örökös tartománybeli is . . .".

[337] Ami Arad megyét kivéve (ahol a miniszterelnökhöz küldött Hadik Gusztávra ennek tisztázását is rábízták) nem okozott problémát. — Amikor a fővárosi cselédek Pest városától külön hozzájuk intézett, a honvédséghez való beállásra buzdító felhívás kibocsátását kérték, Hajnik Pál rendőrtanácsos ezt visszautasította arra hivatkozva, hogy a felhívás az ország *minden* lakosához szól. OL BM 1848: 2464. — Pozsonyból — ahogy Táncsics nevezte: a magyar forradalom Koblenzéből — a hadfogadó tiszt faji megkülönböztetésről tett jelentést. OL HNI 1848: 498

[338] Szemere Bertalan — Esterházy Pálhoz, 1848. máj. 16., OL KüM eln. 1848: 10.; OL BM eln. 1848: 74.; Mészáros, Emlékiratai I. 57. Szemere levele sejteti, hogy

a minisztertanácsi határozat pillanatában még nem volt eldöntve, hogy az önkéntesek szolgálati ideje három vagy négy év legyen-e. Tájékoztatásul jegyezzük meg, hogy az amerikai forradalom ún. Kontinentális Hadseregébe 1775-ben egy évre, 1776 végétől három évre vagy „a háború tartamára" fogadták fel a jelentkezőket. ALDEN, JOHN R.: A History of the American Revolution. New York 1969. 252.

[339] A miniszterelnök például július 16-án így utasította a Nemzetőrségi Haditanácsot: „Ezennel meghagyom, hogy Bontilla Györgyöt egy olly honvéd zászlóaljhoz a mellyben sok oláh ajkú egyén van, mint altisztet beossza." OL ONöHt 1848: 1799. — HOFFMANN, 9-ik honvédzászlóalj 15. szerint a Debrecenből kapott kiegészítés mind Bihar és Szilágy megyei román újoncokból állott.

[340] Esztergomban például 50 egyénből 13 jelentkezőt cseh-morva, illetve galíciai illetősége miatt nem fogadtak el. EmL Esztergom v. lt. Közig. ir. 1848: 2/107 1/2. Kecskemét két cseh-, illetve morvaországi önkéntesét is, „külországi lévén", Pesten elbocsátották. Kecskemét v. lt. Várostörténeti iratok, 1848. — Ugyanakkor Somogy megye 128 önkéntese között 13 Cseh-, Morva-, illetve Poroszországba való egyént avattak be. SmL Áll. bizottm. ir. 1848: 2474.

[341] CsomL Szeged v. lt. Tanácsi ir. 1849: 1325/2262.

[342] Tolna megyében pl. 1849 júniusában nem lelik az avatókönyveket. Ismeretlen levele Ismeretlenhez, 1849. jún. 16. TmL Honvédek 1848—49. — A megsemmisített vagy a császáriak által elvitt összeírások természetesen nem kerültek elő, az eldugottak igen, például Székesfehérvárott. (Jeney Károlynak, a levéltár volt vezetőjének szíves közlése.)

[343] „*Névjegyzéke* azon egyéneknek, kik a forradalmi táborban bármi katonai szolgálatot tettek s jelenleg a kecskeméti járásban találtatnak." PmL Haynau iratok 1849. V. Kútfő. Közli SÁRKÁNY JÓZSEF: A ceglédi 1848-as honvédek. Ceglédi Élet 1955. 68—74.

[344] SzmL Katonai iratok; Avató jegyzékek, jelentések 1848/49. — SmL Áll. bizottm. ir. 1848: 2474. — Kecskemét város lt. Várostörténeti iratok, 1848.

[345] *Esztergom* v. lt. Közig. ir. 1848: 2/107 1/2. *Jászberény* és *Veszprém:* OL ONöHt újonc. ir. *Zombor:* ONöHt 1848: 9218.

[346] Az összeírások — Kecskemétet és Esztergomot kivéve — a mezőgazdasági lakosságot a Mestersége rovatba „nincs"-csel jelölték. Kecskemét „paraszt"-ot ír, Esztergom „földmíves"-t. Ez utóbbi összeírás az egyetlen, amely a mesterség nélkülieknél jelöli az 1 napszámost, 1 szolgát és 2 kocsist is. Ezeket a kategóriákat azonban más összeírások nem használják, így azokat statisztikánk az Egyéb-rovatba teszi. Kecskemét ezeket a kategóriákat a parasztok között tünteti fel, mivel közülük került ki a két, azonnal fürdőbe küldött személy. Az Egyéb rovatban található az Esztergomban beállott 1 csikós, 2 kiszolgált katona, 1 jäger és 1 kertész is. Utóbbi két személy — a szolgákkal és kocsisokkal együtt — valószínűleg szolgálata megszűntével csapott fel, miként a somogyi 3 lovász és 2 vadász is. Szabolcs megye Egyéb rovatában is 5 kertész és 1 zenész, Jászberénynél pedig 1 kertész szerepel. Kecskemét egyéb rovatában egy „újmagyar" és két obsitos található.

[347] Mivel a statisztikához felhasznált adatok csak szemléltető célokat szolgálnak, ezért egy tizedesig számolunk, s ennek megfelelően kerekítünk.

[348] OL HNI 1848: 448. Közli HK 1944. 3—4. sz. 465.

[349] Ezt igazolja — miként a fővárosban is — a beállott önkéntesek alább még tárgyalandó azonnali felruházási problémája is.

[350] MT 1848. máj. 24. Vö. 112. jegyzet kitétele. Egyébként a Mészáros Lázár felhívására az idősebb katonai személyektől a toborzás megszervezésére tett javaslatok sorában egy nyugdíjas kapitány — talán korábbi tapasztalatai, talán éppen a pesti toborzás ismerete alapján — így írt június 9-én a hadügyminiszternek: „Az önkéntes toborzás a katonai statusra nézve nem kívánatos, és valóban szükségtelen ez okból, mert esméretlen egyénekkel, földönfutókkal és gyülevészséppel a status terheltetik." OL HM/b 1848: 880. Utóbbi vélemény a honvédtoborzás elvetését jelenti, míg a Marczius Tizenötödike idézett kitétele tulajdonképpen csak annak az aggodalomnak ad kifejezést, hogy a toborzás visszataszító külsőségei elriasztják az értelmiségi és polgári elemeket.

[351] Kenézi Lajos törvényjavaslata: MU 1848. jún. 11. 164.

[352] Sütő toborzási biztos idézett július 11-i jelentése ti. azt panaszolta, hogy „a

megyebeli telkes gazdák s azok fiai közül mind ez ideig — bár már az önkéntesek száma 336-ra mén — csak két egyén soroztatta be magát". BomL Közgy. ir. 1848: 3048 3/4. — A borsodi parasztság tartózkodó magatartásának oka közelebbi vizsgálatot igényel. Ezzel kapcsolatban azonban szeretnénk emlékeztetni Táncsics „Nemzetőrség és robot" című sokat idézett cikkére, amely így kezdődik: „Minden józan ember átlátja, hogy e kettő: nemzetőrség és robot össze nem fér. A ki még most is úr dolgára menni kényszeríttetik az nem szabad polgár: az nem fog fegyvert ragadni, nem fog a nemzetőrségbe állani." MU 1848. máj. 21. 124. A dátum, valamint a kitétel a *fegyvert ragadásról* és a nemzetőrségbe való beállásról, kétségtelenné teszi, hogy Táncsics az ekkor meghirdetett honvédtoborzásra, nem a „törvény parancsolta" őrseregre gondol.

[353] Az egri hadfogadó így jelentett június 12-én a mértéket meg nem ütő 17 jelentkezőről: „az előírt 5' 2" meg nem ütő egyének mind fiatal, egészséges, s többnyire mester emberek . . ." OL ONöHt újonc. ir. A zilahi honvédnek jelentkezett mesterlegényekre: PH 1848. jún. 24. 584. — Pécsett júliusban felszabadítottak egy a honvédekhez állott német varga tanulót. BamL Pécs v. lt. Közgy. jkv. 1848: 3541. Kecskemét összeírása tulajdonképpen átadási jegyzék, nem avatólajstrom. Így az iparosok esetében pontosabb, feltünteti, hogy ki a mester, ki legény. Az összeírás szerint 19 iparosból 17 legény volt. Somogy m. összeírásában is fiatal a legtöbb iparosként beírt személy, feltehetőleg ezek is legények voltak.

[354] Az 1840: II. tc. még 10 évben szabta meg a katonai szolgálatot.

[355] Petőfi István idézett július 13-i levelében így ír bátyjának: „. . . az úrformák lenézik az önkéntes katonát . . . sokan azt hiszik, hogy ezek az önkéntesek aféle ügyefogyott emberek, kiknek nem volt életmódjuk; holmi csavargó miegymás . . ." ÉK 1848. júl. 16. 89.

[356] Ne feledjük, a somogyi 13 külföldi iparos nélkül az arány közel 8%-kal esne.

[357] Ahol az összeírások lehetővé tették ezt a különbségtételt, például a tehetős, földbirtokos ügyvéd és a nincstelen gazdatiszt vagy nevelő között. (A 43 földbirtokos közül egyébként 32 volt a 18—25 év közöttiek száma.)

[358] Egyik túlzó emlékezés szerint a 3. zászlóalj „kevés kivétellel végzet tanuló ifjakból alakult". Baltazár Lajos napló jegyzetei, Honvédek könyve. Pest 1861. III. 129. — Ismeretes pl., hogy Damjanich állítólag „mágnás-zászlóalj"-nak nevezte a 3. zászlóaljat. Honvédek könyve III. 2. alapján idézi Hegyesi, Harmadik honvédzászlóalj 30. De a 6. és 8. zászlóalj krónikása is körülbelül a zászlóalj harmadára becsüli a tanult és művelt ifjúság arányát. Szalkay, Emlékek. Busbach, Viharos emberöltő I. 62. A Tolna megyei nemesség kétségtelenül nagyszámú részvételére: TmL Gyűlésbeli ir. 1848: 2088.; N 1848. júl. 7. 192. Busbach, Viharos emberöltő I. 60. — A 9. zászlóalj összetételéről hasonlóan túlzó például B. J.: A vörös sapka. Magyarország 1897. okt. 17.

[359] Temesből és Krassóból például szép számmal mentek a megyei tisztviselők. OL BM eln. 1848: 291.; MT 1848. jún. 7. 288—289. Nagykárolyba — írja az egyik tudósítás — Máramarosból és Ugocsából „számos úri ember" jött be. AH 1848. júl. 5. A Beregből Nagykállóba érkezett 31 önkéntes közül 10 földbirtokos volt (vagyis a 43 nyilvántartott „szabolcsi" földbirtokos közel negyede), de csak 6 mesterség nélküli. — A beregi és ungi toborzásra l. még OL ONöHt 1848: 823.; Lehoczky, Beregmegye 191.; Waldapfel Levelestár I. 270.; N 1848. jún. 3. 79.; a Máramaros megyeire: OL ONöHt 1848: 720. — Szabolcs megye a Debrecenbe utólag beküldött 5 önkéntest azért ajánlotta feltétlenül figyelembe, „mivel a besoroztatni kívánt egyének mind *értelmileg képzett vagyonos egyének*". SzmL Közgy. ir. 1848: 819. — Nagy Gusztáv is azt írta a pesti toborzás beszüntetése után még egyre érkező Biharból, Zemplénből, Szepességből származó önkéntesekről, hogy azok „általában a művelt osztályokhoz tartozók". MT 1848. jún. 12. 306. Zemplénben is a lelkes ifjúságra bízzák a toborzást, akiket Fáy Gyula vezet. ZemL Közgy. jkv. 1848: 877. — Ismerünk ettől eltérő adatot is: Gömörben a sajtó szerint „nem sok ismeretes névvel találkozhatni" az önkéntesek között. KH 1848. júl. 2. 7.

[360] Összeírásainkban Somogyban 20, Szabolcsban 6, Kecskeméten és Zomborban 3 (!), Veszprémben, Jászberényben 2—2, Esztergomban 1 fő a diákok száma.

[361] *Szeged:* OL HNI 1848: 316.; Reizner, Szeged I. 147.; *Pécs:* BamL Pécs Városi lt. Közgy. ir. 1848: 3427.; *Jászberény:* OL ONöHt 1848: 994.; *Csanád m.:* CsmL Áll. bizottm. jkv. 1848: 232.; a *Keszthelyen* a honvédekhez való beállásra magát kéz-

fogással elkötelezett 40 diákra: Bogyay József főbíró — Csányi Lászlóhoz, 1848. máj. 30. OL Csányi ir. Zala m. levelei 21. sz.; A *Pápán* május végén felcsapni készülő 30 diákra: OL HNI 1848: 383.; továbbá: KUSZÁK, Ébren a magyar! 34. — A 10. zászlóaljhoz késve, június végén jelentkezett 40 sárospataki diák felvételéről (kérelmükre: OL ONöHt ir. ikt. kve 1848: 1164.) nem tudunk; valószínűleg Pestre kerültek. A kollégium diákjainak június végi készülődéséről, hogy a honvédekhez álljanak: ELLEND JÓZSEF: Az 1848—49. évi szabadságharc és a sárospataki főiskola. Protestáns Szemle 1912. 150.; továbbá GULYÁS JÓZSEF: A sárospataki főiskola és a szabadságharc. Sárospataki Református Lapok 1948. márc. 15.—vagyis máig a legpontosabb összefoglalást HORVÁTH, Függetlenségi harc I. 188—189. nyújtja, ahol ezt írja: „A legelsők kik felesküvének, jobbára iskolákat végzett, vagy még azokat látogató mívelt ifjak és iparos segédek valának."

[362] A Nyitra és Trencsén megyékben (igaz, nemzetiségi vidéken) lefolyt toborzásról írták: „... eddig Nyitra és Trencsin megyékből csak 18 önkéntes van, kik többnyire tanulók s egy megyei esküdtből áll ..." BpH 1848. jún. 30. 619.

[363] Ék 1848. jún. 4. 708.; VASVÁRI, Válogatott írásai 301.

[364] BIZONY TAMÁS: Proletariátus. BpH 1848. máj. 17. 469.

[365] Hivatalnokok elbocsátására az úrbéri viszonyok eltörlése miatt l. pl. LEININGEN-WESTERBURG KÁROLY honvédtábornok levelei és naplója 1848—49. (Ford. és bev. MARCZALI HENRIK.) Budapest 1900. 6—7. Állás nélkül maradt nevelők és gazdatisztek folyamodványai: OL VKM eln. ir. 1848: 188., 189., 243., 343., 463. Az ügyvédek helyzetére: Próner Jusztin május végén kelt, Kossuthhoz intézett állást kérő beadványa, amely szerint a márciusi napok óta csak a száraz kenyeret kereste meg. OL PM eln. 1848: 695. Az ügyvédeknek a forradalomban játszott szerepére: SZABÓ, Párthárcok 52. — A színészeknek hasonlóan nehéz helyzetére és hogy emiatt honvédeknek csapnak fel: SEPSI KÁROLY: Toborzó. Nőr 1848. jún. 3. 696—697., amely így ír: „Miért nyomorogjunk hát: — ott a hon zászlója alatt három évig jobban megélhet a színész, mint a mostani színpadokon, — azért tehát én első kiáltom embereimmel: életünket és vérünket a haza boldogságáért!" L. még Sepsi Miskolcról, 1848. máj. 23-án kelt levelét: Ék 1848. jún. 4., a hátsó borító belső oldalán.

[366] KLÖM XII. 334. — Itt kívánunk emlékeztetni, hogy összesítő kimutatásunk Egyéb rovatában a 21 fő között 6 kertész, 3 vadász, 3 lovász és 2 kocsis szerepel, ami a rovat kétharmadát teszi ki.

[367] BIZONY TAMÁS, a Budapesti Híradó munkatársa írja ezt Proletariátus c. cikkében (364. jegyzet).

[368] Nőr 1848. máj. 27. 678. (Körmendről május 20-án kelt levél.)

[369] Bihar m. május 24-én kelt ajánlatára: OL HNI 1848: 330. Közli HK 1955. 3—4. sz. 456—457. — A beregi, állásukat is otthagyó jelentkezőkre: OL ONöHt 1848: 823.; a temesiekre: OL BM eln. 1848: 291.; MT 1848. jún. 7. 289.

[370] Pl. Szeged május 23-án kelt felterjesztése, illetőleg annak melléklete: OL HNI 1848: 316. — A gyors előmenetel lehetőségét rövidesen megéneklik, hirdetve: „Közlegényből lesz a hadnagy s kapitány ..." PINTÉR MIHÁLY: Hős-dal 1848-ad év tavaszutó hóra. Veszprém 1848. május 27. OL 1848/49-es nyomt. — Itt kívánjuk megjegyezni, hogy PETŐFI SÁNDOR: Önkénytesek dala (Ék 1848. jún. 11. 755—756.), illetve VAJDA JÁNOS: Önkéntes dala (Rl 1848. jún. 29. 92.) című versei voltak az elsők a honvédtoborzás alkalmából írott, illetve közzétett költemények közül.

[371] A nagy francia forradalom önkéntesei is maguk választották tisztjeiket: SOBOUL, A francia forradalom 278.

[372] MÉSZÁROS LÁZÁR így ír — szokásos iróniájával — a honvédség létrejöttéről, az annak soraiba került értelmiségiekről: „Ezen toborzásnak még azon jó oldalát is ki kell emelnem, hogy azok, kik az újabb események által kenyérkeresetökben gátoltattak, menedéket és jövőt lelhetének. A fiatal ügyvédek, a tanodákból kiszorított suhancok, a literátorok (mivel az akkori körülmények alatt a perek megszűntek és a múzsák elhallgattak, következőleg a szépirodalmi cikkek még kevesebbet jövedelmeztek, s így íróik ezen téren nélkülözhetők, a katonaságnál pedig hasznosak levének), a sok, magyar szolgálatból kimaradt hivatalnok, az úrbéri törvény által szükségtelenné lett tisztviselők, sőt a sok theológus is a mindig szájukban hordozott hazaszeretetet tettleg is bebizonyíthatták. Így az új sereg intelligentiában nyert, a haza ily egyénektől több szolgálati hasznot várhatott és a nagyobb városok, — megmenekedvén eme heves véralkatúaktól, kik más téren kényszeríttettek működni — nyugodtabb színt öltöttek magukra." MÉSZÁROS, Emlékiratai I. 57—58.

[373] Batthyány—Csányihoz, 1848. június 30. OL Csányi ir. Meln. 4.

[374] N 1848. jún. 16. 119.

[375] VAJDA, Egy honvéd naplójából 62., BUSBACH, Viharos emberöltő I. 74. Az értelmiségnek a többi zászlóaljhoz mérten magas aránya itt ugyanakkor megnehezítette az előlépést. MT 1849. máj. 11. 295.

[376] Az életkori adatokra nézve ti. eggyel több dokumentumunk van a Dunapatajon május 28-án beállott 22 önkéntes csak életkor szerinti összeírásával. BcsmL Dunapataj lt. Az 1848/49-es szabadságharc iratai. Így nem 933, hanem 955 személyről készült kimutatásunk.

[377] Az idősebb, 30 éven felüli korosztályok nem jelentettek terhet, annál kevésbé, mert ezek között többnyire kiszolgált katonák voltak. Így Szabolcsban 12, Somogyban 8, Jászberényben 16, Kecskeméten és Esztergomban 2 kiszolgált katona volt az önkéntesek között, 6—14 év (egy esetben 21 év) szolgálattal.

[378] VAJDA, Egy honvéd naplójából 54—57. Azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy a szerző húsz év után (1869-ben) maga is hozzájárult a gyermekhonvédek legendájának nagyra növesztéséhez, amikor arról írt, hogy „nagy volt azok száma, kik 15—16 éves koruk daczára önként beállottak". (Uo. 55.) Kétségtelen, akadtak valóban ilyenek, de természetesen nem az első honvédzászlóaljak kiállítása idején, hanem később, s akkor is inkább nem a gyalogságnál, hanem a tüzérségnél (fogatolt tüzérség, vártüzérség például Komáromban). — „Ki volt a magyar szabadságharcban a legfiatalabb honvéd?" — tette fel 1892. október 30-i számában a kérdést a Budapesti Hírlap. A befutott nevek között egy 1833. november 6-án született személy (Simig Rezső) akad, aki ezek szerint 1848 májusában, tizennégy és fél éves korában állott be a tüzérekhez. Budapesti Hirlap 1892. nov. 17. 4. (A többi — köztük ennél fiatalabb — személy jelentkezése 1848 őszére vagy 1849-re esik.) Természetesen azzal is tisztában vagyunk, hogy a honvédek avatójegyzékeiben nem nagyon valószínű, hogy a vizsgált kérdésre adatokat találjunk, hiszen fiatalabb évjáratú önkéntes felvétele esetén nyilván „korrigálták" a születési dátumot. Ilyen esetről is tudunk az 1832. november 9-én született Egressy Ákos személyében, aki tehát 16 éves sem volt, amikor Pesten felcsapott, majd a 2. honvédzászlóalj kötelékében tábori szolgálatra Óbecsére került, még 1848 júniusában. WALDAPFEL, Levelestár I. 361.; EGRESSY, Emlékeim 7—8. 11.; Nőr 1848. máj. 27. 668—669. Fiatalkorúak felvételére — visszaemlékezések alapján — l. még HEGYESI, Harmadik honvédzászlóalj 22.

VI. A HONVÉDSÉG FELSZERELÉSE, KIKÉPZÉSE ÉS TÁBORBA SZÁLLÁSA

Az önkéntesek toborzásának számszerű eredménye alatta maradt a jogos várakozásnak. Az összegyülekezett emberanyag azonban biztató ígéret volt. Mindaddig csak ígéret, amíg felruházás, felszerelés és kiképzés révén nem faragnak belőle fegyelmezett, magas harci értékű egységeket. A honvédzászlóaljak felállításának nehezebb része ezzel a feladattal következett. A toborzáshoz még csak kerültek a megyékből és városokból megfelelő, sokszor valóban tapasztalt emberek. A felszereléshez szükséges anyag, pénz és munka biztosítása azonban már bonyolultabb feladat volt, és nem kisebb a megfelelő kiképzőkről és tisztekről való gondoskodás. Főleg mindezt a legrövidebb idő alatt, mert a helyzet sürgetett, és az azonnali eredmény is talán későn lett volna.

1. A honvédség felállításának anyagi vonatkozásai; az egyes zászlóaljak felszerelése

Az alakuló honvédzászlóaljak anyagi ellátásának legtöbb gondja Kossuth Lajos pénzügyminiszterre hárult. Kossuth a május 15-i minisztertanács határozata alapján már 17-én értesítette Batthyányt, hogy a rendelkezésére álló 0,5 millióból 200 000 pft-ot haladéktalanul a miniszterelnök rendelkezésére bocsát.[1] Batthyány másnap közölte: miként kívánja a pénzt „a felállítandó honvédsereg" számára felhasználni.[2] Kossuth május 19-én kelt leveléből tudjuk, hogy foglalóra 106 800 pft-ot, havi zsoldpénzre 59 060 pft-ot kellett készen tartania.[3] A miniszterelnök május 22-én közölte ugyan, hogy a pénzek felett Baldacci ezredes, a Nemzetőrségi Haditanács elnöke diszponál,[4] de nem történt meg egyidejűleg sem a vidéki kifizetőhelyek, sem a pénzek felvételére jogosult személyek kijelölése. Baldacci erről szóló tájékoztatóját csak május 26-án tette át a pénzügyminisztériumhoz, így az utalások jó egy hetet késtek.[5]

A további késedelmet azután a pénzügyi adminisztráció bonyolultsága, illetve a kiegészítő rendelkezések lassú szétküldése okozta. Így történt, hogy a debreceni hadfogadó május 30-án, a győri június 6-án ugyanazt jelentették: a sóháznál van pénz, ami felett csak a meghatározott főtiszt rendelkezhet, de hogy ki az a személy, azt nem tudják.[6] Június első hete a pénzt illetően legtöbb helyen a teljes bizonytalanság jegyében telt el, főleg ott, ahol nem főhadfogadó működött, illetve nem volt megfelelő pénztári hivatal (sóház, harmincad).[7] A hadfogadók ilyen körülmények között csak a megyéktől és városoktól felvett összegek segítségével folytathatták munkájukat, — vagy beszüntették azt, mint Komárom tette.[8] A pénzügyi ellátás egyébként nemcsak a kezdeti hetekben, de később is igen nehézkes volt.[9]

Ezekben a nehézségekben bizonyára vétkes a pénzügyi adminisztráció tehetetlensége. Azonban azt sem szabad elfelejtenünk, hogy az ország nehéz anyagi helyzetében Kossuthnak sem kis gondot jelentett időről időre előteremteni a többi kiadás mellett a honvédség számára szükséges összegeket. *A honvédség költségvetése*, amelyet június 18-án terjesztettek a miniszterelnök elé,[10] a 10 zászlóalj számára egy hónapra 99 180 ft-ot irányzott elő zsoldra, illetve tiszti fizetésre és pótlékdíjakra. Ehhez azonban olyan tételek járultak még, mint a foglalóra szánt 213 600 ft és a ruházatra szükséges 351 120 ft. Június—július—augusztusra ez — ha figyelembe vesszük, hogy a létszám csak fokozatosan emelkedett, és így a teljes előirányzott összeg nem került kifizetésre — 550—600 000 ft-os előre látható kiadást jelentett.[11]

Ezért volt lényeges a kormány május 19-i adakozásra felszólító, majd Kossuth május 23-i, a kamatos kincstári utalványok kibocsátásáról szóló felhívása,[12] amely jelentős társadalmi mozgalomhoz és pénzügyileg is számottevő eredményhez vezetett.[13] A „haza oltárára" tett ajándékok összege szeptember 20-ig 592 209 ft-ra emelkedett,[14] így tulajdonképpen tehermentesítve az állampénztárt, biztosította a honvédség kiállításának költségét.

A honvédség felruházásáról Batthyány még a május 16-i rendeletek sorában intézkedett. Ottinger ideiglenes hadügyminisztert nemcsak arra utasította, hogy kérjen kimutatást az óbudai Ruházati Bizottmány ruházati és felszerelési tárgyairól, hanem azt is meghagyta, hogy a honvédek számára — akik barna atillával, szürke pantallóval és fekete csákóval lesznek ellátva — „aránylagos mennyiségben a szükséges szürke posztó megszereztessék, és ha lehetséges, a megkívántató magyar katonai szabók elő állíttassanak".[15] A budai főhadparancsnokság május 22-i jegyzékében — a Ruházati Bizottmány feladataira hivatkozva — megpróbált kitérni a kormány kívánsága elől.[16] Mészáros Lázár azonban — hazatérésekor rögtön ilyen feladatok elé kerülve — nyilván miniszterelnöki utasításra, nyomatékosan hangsúlyozta, hogy „miután az ország vészfenyegette állása a közönséges hadsereg 10 000 rendes nemzetőrreli megerősítését sürgetően kívánja, s miután a rögtön felállítandó új had felruházása a körülményekkel összhangzó sebességgel semmi egyéb úton nem eszközölhető: a ministerium már kinyilatkoztatott igénye mellett megmarad." A főhadparancsnokság erre visszavonult, és május 31-én kelt jegyzékében közölte a feltételeket, amelyek mellett az óbudai bizottmány vállalni tudja a ruházati és felszerelési cikkek készítését, illetve szállítását.[17]

A honvéd önkéntesek elhelyezésére és ellátására is időben történt intézkedés. Batthyány május 18-án, a pesti toborzás napján egyenesen a budai főhadparancsnokságot utasította hogy gondoskodjék: Pesten és olyan toborzási helyeken, ahol katonai élelemtárak találhatók, a felfogadott „rendes nemzetőrök kenyérrel és egyéb terményi illetménnyel . . . ellátassanak . . .".[18] Bár a budai főhadparancsnokság május 25-én közölte, hogy a kívánt szolgáltatásokat — térítés mellett — a honvédség igénybe veheti,[19] rövidesen azonban nehézségek támadtak. A probléma abból keletkezett,

hogy Komárom várparancsnoka külön rendelet nélkül nem volt hajlandó az önkénteseket ellátni.[20] Ennek hírére a hadügyminisztérium biztossági osztályának főnöke, gr. Török Bálint aggályokat támasztott, hogy mi lesz, ha a „rendes katonaság" készletei — amelyeket csak a szokásos létszámra terveztek — megcsappannak.[21] Batthyány május 31-én kelt levelében közölte, hogy eredeti rendeletétől, amely az egyidejűleg átküldött toborzási utasításban is megtalálható, nem térhet el. Meghagyta azonban a hadügyminisztériumnak, hogy intézkedjék: ahol zászlóaljak alakulnak, ott időben gondoskodjanak a megfelelő készletek beszerzéséről.[22] A hadügyminisztérium június 2-án azután ennek megfelelően járt el.[23]

A felszerelés és ruházás terén sokkal komolyabb nehézségek jelentkeztek. Kezdetben rendben haladt ezek előkészítése. Május 28-ra elkészült a honvédség állományi létszámairól, tisztikaráról, az illetményekről és egyéb ellátmányokról, felszerelési és ruházati cikkekről készült tervezet, sőt június 1-én már az alig egy hete munkába állott hadügyminiszter is közölte az azzal kapcsolatos véleményét.[24] Majd Baldacci javaslatára, hogy a honvédség számára szükséges ruhaneműk minél hamarabb elkészüljenek, külön „készítési bizottmányt" állítottak fel, amelynek vezetését az óbudai Ruházati Bizottmánynál szolgáló Nyitrai József hadnagyra bízták.[25]

A fenti rendelkezés értelmében az új bizottmány a zubbony- (ahogy akkor hívták: foszlány) és a nadrágkelméket végben, a bakancsnak valót kiszabva kapta kézhez, így csak a köpenyek készítése maradt az óbudai Ruházati Bizottmánynál. A munka itt ennek ellenére lassan haladt,[26] és a szükséges holmikat is késlekedve adták ki. Június 17-én Baldacci ezredes, a Nemzetőrségi Haditanács elnöke emiatt panaszt is tett a hadügyminiszternek, és kérte: általános és szigorú rendeletben hagyja meg az érdekelteknek, hogy a honvédség részére „megkívántató tárgyakat haladék nélkül és minden késleltetés vagy akadályok tétele mellőzésével kiszolgáltassák".[27]

Néhány nap múlva azonban kipattant a botrány. Kiviláglott, hogy az óbudai Ruházati Bizottmány nemcsak gáncsoskodik, hanem raktárkészletének eltüntetésével kísérli megakasztani a honvédek felszerelését. Batthyány június 20-án Mészáros Lázárhoz intézett levelében rámutatott, hogy a ruhabizottmány „mondhatni ellenséges indulatot tanúsít", s nem javunkra, de kárunkra működik. Így történt — írja Batthyány —, hogy az önkéntesek toborzásának kezdetekor még nagy mennyiségben levő sötétbarna posztót a kormány tudta nélkül elszállították, késleltetve ezzel a honvédek felruházását, és így történhetett, hogy az ugyancsak a honvédek számára fenntartott borjúkat a főhadi kormány parancsára máshová szállították. „Általában — folytatja a miniszterelnök — a hadi administratióban avatatlannak is szemébe fog tűnni, hogy egy olly ruha bizottmánynál, melly által az egész egyesült Királyságokban szállásoló majdnem 60,000-nyi sereg szokott öltözettel elláttatni, és hol e seregnek igényei fedezésére és hadi lábra emelésére — ha szinte az olaszországi seregnek kiszolgáltatott kellékeket lerovjuk is — legalább e sereg kétharmadára ruhának kell vala lennie; azonban anélkül, hogy a ministerium tudtával nagyobb kiadások történtek volna, minden czikkben hiány és fogyatkozásnál egyéb nem találtatik. *Valjon mind ez nem rosz indulatból származott szándékos kártékony kezelésnek tulajdonítható-e?*"[28] (Kiemelés a szerzőtől.)

Batthyány azonnali szigorú rendelkezést sürget Mészáros Lázártól, amely meghagyja a ruhabizottmánynak, hogy a budai főhadi kormány olyan rendeletére, amely nem a hadügyminiszter parancsain alapszik, „a legkisebb czikket is kiadni ne merészeljenek".[29] Mészáros Lázár — talán maga sem hivén, hogy foganatja lesz — június 23-án megtette az ennek megfelelő intézkedéseket.[30] Öt nap múlva, június 28-án a Nemzetőrségi Haditanács elnöke közölte a hadügyminiszterrel, hogy az óbudai Ruházati Bizottmány „mindennemű készlete a nemzeti honvédsereg számára szükséges leend".[31] Ennek megfelelően Mészáros Lázár július 2-án megtagadta egy, az osztrák hadügyminisztérium által szorgalmazott szállítmány kiadását, és még egyszer leszögezte: „. . . egyszer mindenkorra, ugyan is az üdőknek jobbra fordultáig minden legkisebb kiküldést az országból a legkeményebben megtiltani kénytelen vagyok."[32]

Az óbudai Ruházati Bizottmány így fogcsikorgatva közreműködött a honvédek felruházásában. Egy július 16-án kelt jegyzék szerint június végéig az 1. és 2. zászlóalj számára kiszolgáltatott ruházati és felszerelési cikkek értéke beszerzési áron 39 333 ft-ra rúgott.[33] A 3—10. zászlóaljak számára szállított felszerelési anyagok és a részükre végzett munkák értéke szeptember 1-ig 160 000 ft-ot meghaladó összegre emelkedett.[34] Ezeknek kiegyenlítése a pénzügyminisztériumra és a Nemzetőrségi Haditanács júniusban hozott határozata értelmében nem a központárból („kincstári főfizető hivatal"-ból), hanem a budai hadipénztárból történt,[35] de a rendelkezésünkre álló iratok szerint erre gyakorlatilag 1848 szeptemberéig nem került sor.[36]

A honvédség felruházása természetesen nem csupán a Nemzetőrségi Haditanács és a Ruházati Bizottmány gondja volt. A tervezett 10 000 főnyi haderő számára szükséges cikkek szállítása *piacot jelentett a pangó iparnak*, elsősorban a posztógyáraknak. Ajánlatával elsők között a kassai nőegylet jelentkezett, majd a kőszegi gyár és a pesti Iparműtár igazgatósága.[37] A kormány azután — egyelőre csak a pesti két zászlóalj számára — versenytárgyalást írt ki a szállítandó posztó, vászon, bőr, zsinór és egyéb áruk szállítására, amelyet a Szabadsajtó utcai „Szabadsajtó-udvar házban"* június 8-án tartottak.[38] Az „árlejtés" eredményét pontosan nem ismerjük, csak egy-két iparos vagy kereskedő nevét, akikről tudjuk, hogy dolgoztak vagy szállítottak a pesti zászlóaljak számára.[39]

A végleges egyenruha-tervezetet május 27-én mutatta be Baldacci ezredes a miniszterelnöknek, egy színezett rajz kíséretében, amelyet kinyomatni rendeltek.[40] Egyidejűleg megtörténtek a lépések a mintadarabok elkészítésére, amelynek jóváhagyása után kezdődhetett csak a tömeges előállítás.[41] A közvélemény nagy érdeklődéssel figyelte a készületeket — és szenvedélyesen kritizálta az egyenruhát.[42] Kossuth június 6-i felhívásával társadalmi üggyé tette a honvédség felruházását, amennyiben ruhaneműk ajándékozására hívta fel az országot, illetve a fehérneműk megvarrására a nőket.[43]

* Az ún. Horváth-ház (ahol Landerer és Heckenast nyomdája is volt) a mai Kossuth Lajos u. és Szép u. sarkán. Itt volt akkor az Országos Nemzetőrségi Haditanács irodája.

A honvédek ruházatának elkészítése — mint még látni fogjuk — részben valóban társadalmi úton történt. A sietség miatt is, a nyersanyaghiány miatt is (mivel az óbudai raktárakból eltűnt a barna posztó) a zászlóaljak nem kapták meg az atillákat, hanem csak zsávoly (Zwilch) zubbonyokat.[44] A Nemzetőrségi Haditanács augusztus 14-én intézkedett ugyan, hogy mire „az őszi hívesebb napok s kivált éjjelek" bekövetkeznek, elkészüljenek az atillák is, de a zayugróci posztószállítmányok késlekedése miatt ez egyre jobban kitolódott.[45] Amikor Szemere Bertalan szeptember elején a Bécsbe utazott Batthyányt, valamint a déli táborban tartózkodó Mészárost helyettesítette, szeptember 3-án azonnali jelentést kért a Nemzetőrségi Haditanácstól a honvédek meleg ruhával való ellátottságáról.[46] A honvédsereg főparancsnokságának másnap benyújtott jelentése szerint a zászlóaljak „fehérneművel, foszlánnyal, nadrággal, topánnyal egész létszámukra el vannak látva, csak téli atillákkal nem . . .".[47] Hiába ígérte azonban a jelentés napi 500 atilla elkészítését, szeptember 30-án Beőthy Ödön, a déli tábor kormánybiztosa ezt jelentette: „. . . *a honvédek felső posztó ruhával még mind ez ideig ellátva nintsenek* . . ."[48] (Kiemelés a szerzőtől.)

A legfontosabb felszerelési tárgy természetesen a fegyver volt. Láttuk, május 16-án Batthyány azonnal intézkedett, hogy *a budai fegyvertárban* 4000 puskát a honvédek számára szállításra készen tartsanak. A jelek szerint azonban csak a pesti két zászlóalj kapott innen fegyvert,[49] a többieket máshonnan sikerült biztosítani. Az elsők között a déli táborba szállított 3. és 10. zászlóalj *a temesvári tüzérkerület raktáraiból* kapott egyformán 1044 darabot.[50] Tudomásunk szerint a 4. és 5. zászlóalj szintén Temesvárról kapott fegyvereket, míg a 6. és 9. zászlóalj számára szállított puskák eredetét nem lehet pontosan megállapítani.[51] A 7. zászlóalj Eszékről kapta az 1044 fegyvert,[52] míg a 8. zászlóalj — amely utoljára vette kézhez lőfegyvereit — a feljegyzések szerint ugyancsak Temesvárról kapott puskákat.[53] Az iratok nem beszélnek a fegyverek rendszeréről, bizonyos azonban, hogy azok vagy új rendszerű gyutacsos, vagy csappantyús fegyverek voltak.[54]

A honvédség első alakulatai között természetszerűleg a fővárosban szervezett 1. és 2. zászlóalj felruházása és felszerelése haladt a legjobban. Batthyány már május 21-én intézkedett arról, hogy a pesti újoncok felszereléséről és felfegyverzéséről az óbudai Ruházati Bizottmány gondoskodjék.[55] Május 25-én pedig a még szerveződő, de már majdnem teljes létszámú 1. zászlóalj élére állította mint ideiglenes parancsnokot gr. Lázár Györgyöt, a 33. Gyulai ezred kapitányát, hogy mind élelmezés és elhelyezés, mind felruházás szempontjából gondoskodjék alakulatáról.[56] Mikor a budai főhadparancsnokság közölte, hogy a Ruházati Bizottmány nem rendelkezik a megfelelő kész felszerelési tárgyakkal,[57] a zászlóalj ideiglenes parancsnoka — a Nemzetőrségi Haditanácstól támogatva — a honvédek közé beállott mesteremberek közül 12 szabót és 8 vargát vezényelt az óbudai Ruházati Bizottmányhoz, hogy a ruha- és bakancsszabást kitanulják.[58] Mikor azonban itt a munka — Mészáros Lázár jelentése szerint „kellő számú szerszámok" (!) hiánya miatt — nem haladt megnyugtatóan, a zászlóalj magára vállalta, hogy a beállott, körülbelül 60 szabóval maga készíti el a „foszlányokat".[59]

A ruhabizottmány csendben folyó és — mint láttuk — csak három hét múlva felfedezett szabotázsa mellett ezekben a napokban került sor a budai főhadparancsnokság első nyílt, a honvédek felkészítését (pontosabban elhelyezését) gáncsoló lépésére. Mészáros Lázár egy május 28-án kelt jelentése szerint a főparancsnokság visszakövetelte a honvédség számára kiadott ágyneműket, arra hivatkozva, hogy ha sorkatonaság érkezne a fővárosba, azt nem tudná kellően ellátni.[60] Június 2-án került sor Batthyány már idézett visszautasítására, amely közölte, hogy a honvédek élelmezése és ellátása teljesen a sorezredek mintájára kell hogy történjék. Egyben leszögezte, hogy az önkéntesek, amint felruházásuk és felfegyverzésük befejeződik, „tüstént a rendes katonaság szolgálatját teendik, s ennél fogva az őrtelep erősítése végett más ezredek iderendelésének szüksége is elmúlik".[61]

Közben a legénység fehérneműje — a fővárosi nők lelkes közreműködésével — elkészült,[62] és lassan haladt a felsőruházatok elkészítése is. Június 14-ig azonban, főleg a 2. zászlóalj, még nem kapta meg hiánytalanul a nadrágokat, zubbonyokat és sapkákat.[63] Június második felében készült el — a főváros támogatásával — az 1. és 2. zászlóalj tisztjeinek egyenruhája,[64] és amint közeledett az indulás időpontja, Lázár György megrendelte a szükséges csapatzászlókat is.[65]

A *3. zászlóalj* újoncainak felruházása ugyanolyan égető szükségként jelentkezett, mint a fővárosban. Szeged polgármestere június 2-án kelt levelében azt kérte a miniszterelnöktől, hogy sürgősen kész ruhákat küldjenek, „mert az ide gyülekezett sereg olly rosz ruházatban van jelenleg, hogy a féreg elterjedésétől köztök tartani lehet".[66] Június 8-án a szegedi hadfogadó szintén ettől az „ártalmas következésektől" tartva, legalább fehérneműt küldését sürgette, mivel „egy része a magyar őrseregbe beavatott újonczoknak nem lévén a változtatásra elegedendő [sic!] fehér ruhával el látva . . .".[67] A miniszterelnököt helyettesítő hadügyminiszter június 5-én mind a fegyvert, mind a ruházatot illetően türelemre intette a várost, utóbbival kapcsolatban közölve, hogy „a ruházatra nézve egy készíttető bizottmány életbe léptetett".[68] A második sürgetésre azonban már kertelés nélkül megírta, hogy az igényelt „fehér ruhák és topánkák" megküldéséről egyelőre szó sem lehet, mert az óbudai Ruházati Bizottmányt megbízták ugyan a szükséges holmik készítésével, de „jelenleg még ebbéli fogyatkozások fedezésére semmiről sem rendelkezhetni".[69]

Szeged nem tehetett mást, vállalta — a hadipénztárból remélve a költségek megtérítését — az öltözet tetőtől talpig való elkészítését.[70] A szegedi olasz államfoglyok által szőtt vászonból készült a nyári tábori ruházat, lábbelinek pedig csizmát rendeltek.[71] (A fűzős bakancs volt az előírásszerű.) A zászlóalj azonban olyan hirtelen indult el az óbecsei táborba, hogy még fegyvereik sem érkeztek meg, és a felszerelési tárgyakat is utólag, három részletben küldték utánuk.[72]

A *4. zászlóalj* felszereléséről — miként egyéb tényked éséről — keveset tudunk. A zászlóalj parancsnokának július 25-i jelentéséből tudjuk, hogy a „ruházati bizottmányt" már megszervezték, de a helybéli céhek válaszát még várják.[73] A pozsonyi zászlóalj felruházását csak Komáromban sikerült befejezni, de tudomásunk szerint az alakulatot olyan gyorsan vezényelték el, hogy köpenyeinek elkészülését nem tudta bevárni.[74]

Az *5. zászlóalj* felruházása, parancsnokának minden erőfeszítése ellenére nem járt kellő sikerrel. Adakozás útján felszerelésre fordítható anyagokat nem kapott,[75] ami pedig a ruházat elkészítését illeti, a győri magyar és német szabó céh egyként úgy nyilatkozott, hogy az óbudai Ruházati Bizottmány jegyzékében „kitett csekély varrási díjért semmikép nem vállalkozhatunk . . .”[76] A zászlóalj meg is sínylette ezt a szűkkeblűséget. A Futakra vonuló győri honvédekről az egyik szemtanú így ír: „. . . a piszkos kitli minden ruhájok, köpenyegük nincs; szóval, olly árvák: hogy reájok nézve szánakozással telik meg keblünk”.[77]

A *6. zászlóalj* Veszprémben elszállásolási gondokkal küzdött ugyan, de a céhek támogatását megkapta. Így amint Pestről megérkezett a ruházathoz szükséges anyag, a zászlóalj öltözete két hét alatt elkészült.[78] A zászlóalj parancsnoka így azt jelentette július 28-án, hogy 680 főnyi zászlóalja „teljesen fölruházva és fölfegyverezve” indul Szegedre.[79] A köpenyt, atillát és csákót azonban ők is csak a déli táborban kapták meg.[80]

A *7. zászlóalj*, pontosabban a szombathelyi hadfogadó, június közepén ugyanolyan fehérnemű-problémával küzdött, mint a szegedi.[81] Parancsnoka ugyanolyan széles körű levelezést folytatott a felszereléshez szükséges anyagok érdekében — ugyanolyan eredménytelenül —, mint az 5. zászlóalj őrnagya.[82] Július közepén megkapták a fehérneműt és a bakancsokat, de a felsőruházat elkészítése a zászlóaljra, illetve a szombathelyi és környező városokbeli iparosokra maradt. A zászlóalj parancsnoka azonban hiába hirdetett „csődöt” Sopron, Vas és Zala megyékben a ruházati cikkek készítésére, ez nem járt eredménnyel. Sopronból és Zalaegerszegről borsos áron kapott ajánlatokat, „a helybeliek még nem ajánlkoztak — jelentette augusztus 1-én a zászlóalj parancsnoka —, tőlők semmit várni nem lehet”.[83]

Mivel Szombathelyen nem sok történt a zászlóalj felruházása érdekében, sőt az idézett jelentések szerint a tiszteknek szállásról sem gondoskodtak, érthető, hogy örömmel fogadták a Veszprémbe helyezés hírét. Mint Szekovics Pál írta naplójában: —„Augusztus 4-én kiindultunk Szombathelyről, ezen, a magyar ügyet nem igen pártoló, ez úgy nevezett petsovits városból, Veszprémbe állomást veendők . . .”[84] Tudjuk, a zászlóalj végül Pápára került, és itt történt meg tulajdonképpen a ruházat elkészítése, a város iparosainak és asszonyainak közreműködésével.[85] Szeptember elejére azonban még nem sikerült a felszerelést teljesen befejezni, mert Csányi így írt szeptember 9-én a Drávához rendelt zászlóaljról: „A 7-ik honvéd zászló aly ma érkezend Kanizsára, azt tartalék seregül kell használnunk, mert még fölszerelve nintsen, a szijjazat hiánya miatt töltényeit sem tudja eltenni.”[86]

A *8. zászlóalj* felruházása is a nagy tömegben beállott nincstelenek ellátásának gondjával kezdődött. Mint az egyik szemtanú írja, a gyakorlatra kivonuló zászlóaljnak a pécsi „Magyar király” fogadó előtt lezajlott reggeli szemléjéről: „. . . szennyes, füstös ingbe, gatyába, mezítláb több százra menőket is lehete látni a sorba.”[87] A zászlóalj parancsnokának kísérlete, hogy az adakozás útján begyűlt vászon- és bőrféleségeket használja fel a gyorsabb felruházás érdekében, itt sem hozott sok sikert.[88] Július második felében a zászlóalj megkapta a felsőruházathoz szükséges anyagokat, de a hivatalosan előírt árszabás szerint itt sem sikerült a szabócéhekkel megegyeznie.[89] Ekkor Pécs városa segítségére sietett a zászlóaljnak, és augusztus

1-i közgyűlésén elhatározta, hogy a különbözetet „szabad megajánlás útján bejövendő pénzből" fedezi.[90] A munkába Baranya megye is bekapcsolódott, és a foszlányok, nadrágok és köpenyek egy részének megvarratásáról gondoskodott.[91]

A felszerelés munkája tehát csak augusztus első napjaira indult meg teljes erővel. Ekkor érkeztek meg a zászlóalj fegyverei is, de szíjazat, tölténytáskák, töltések, gyutacsok nélkül.[92] Ezek egy részét a honvédsereg főparancsnoksága ugyan hajóval rövidesen leküldte, de augusztus 10-ig — miközben a zászlóalj már megkapta az indulási parancsot — csak a legénység kétharmad részének készült el a ruházata.[93]

A *9. zászlóalj* a jelek szerint szintén kevés támogatást kapott,[94] mert a zászlóaljparancsnok július 10-én kelt jelentése szerint az ajándékokból még semmi sem érkezett meg, holott az 516 főnyi állományból — mint ezt már többször jelentette — „igen sokan fejérruha s lábnemű nélkül vagynak".[95] A kassai zászlóalj felruházása így szintén csak akkor kezdődhetett, amikor július közepén megkapta a kiszabott zubbony, nadrág, köpeny és bakancsnak valót, valamint a mindenütt kevesellett „készítési járulékot".[96] Egy hét múlva megérkeztek a fegyverek is — miként Pécsett — szíjazat, tokmány (tölténytartó), gyutacs és töltés nélkül.[97] Mivel a zászlóalj augusztus 4-én útnak indult, a köpenyanyagokat előre Debrecenbe küldték, és útközben vették át azokat.[98] Tölténytáskát azonban már csak Temesvárott kaptak.[99] Az atillák itt is késtek, hiába sürgette azt októberben Kiss Ernő tábornok, novemberben Vukovics kormánybiztos.[100] December végén Kossuthnak kellett intézkednie, hogy az „olly kitűnőleg jeles zászlóalj" megkapja téli ruházatát.[101]

A 9. zászlóalj felszerelésével kapcsolatban még egy kérdésre kell kitérnünk: honnan vette a kassai zászlóalj a *vörös sapkát*, amelyet saját harcaival rövidesen a hősiesség megkülönböztető szimbólumává emelt? Az emlékezet szerint a Miskolcon toborzottak vonultak be a szabályszerűen előírt kék tábori sapkától eltérően vörös sapkában, amelyet mint tetszetőset Kassán azután az egész zászlóalj átvett — feltehetően a miniszterelnök vagy a hadügyminiszter engedelmével.[102] A zászlóalj eltérő sapkaviselete mindenesetre tény. Az aradi újság az augusztusban ott átvonuló 9. honvédzászlóaljat már vörössapkásnak nevezi.[103] December 3-án pedig a zászlóalj akkori parancsnoka, Maderspach őrnagy így ír a hadügyminiszternek: „Az egész zászlóalj kérése folytán kéntelen vagyok azon kérelmet előterjeszteni, hogy miután e zászlóalj alakulásától fogva a veres fövegnek neki szokott és ez alatt a név alatt — veres sapkás — e vidék ellenei előtt rémületes, nemcsak, de e név alatt esméretes szerte kedves hazánkban is, — annálfogva szerény kérelme e zászló aljnak abba köz pontosul, lenne kegyes a tisztelt hadügy ministerium e zászlóaljnak veres csákókat készítetni, s ez által e zászlóalj vitéz és hazánkért lángoló hű honvédeinek e szolgálat útján tett forró óhajtásaikat tellyesítve, — eszközölni azt, hogy elhíresült veres fövegeik alatt ezen túl még vitézebbekké lehessenek."[104]

A hadügyminisztérium — a zászlóalj Fehértemplom körül folytatott harcainak elismeréséül — a kérelmet teljesítette. A „vörös csákósok" pedig méltónak bizonyultak a megkülönböztetésre, és a 9. zászlóaljnak az 1849. április 4-i tápióbicskei ütközetben tanúsított hősies bátorsága leg-

magasabb elismeréséül Kossuth azt javasolta, hogy a „veres sapkát s veres csákót" tekintsék a dicsőség jelének, s intézkedjenek: „*a veres föveget minden zászlóalj megkaphassa, melly magát folytonosan kitűnőleg viseli . . .*"[105] (Kiemelés a szerzőtől.)

A *10. zászlóalj* felkészítése volt — a fővárosi és a veszprémi zászlóalj mellett — a legzavartalanabb. Pedig az azonnali szükség itt sem volt kisebb. Mint a debreceni hadfogadó azt június 4-én, a ruházati cikkeket sürgetve írta: ha „a bé avatott önkénytessek részére — kik többnyire, főkép a külföldiek csupán egy pár fehér ruhával lévén el látva, — a meg kívántató fehér ruha, foszlány és topánkák iránt, hovahamarább rendelkezés nem tétetik, az tisztátalanság és az abból eredő egészségtelenség köztök elhatalmazhatna . . ."[106] Mikor Szemere Pál őrnagy átvette a zászlóalj parancsnokságát, maga is szétküldte a hatóságokhoz a ruha- és bőrneműk adakozására felszólító iratát,[107] de a megoldást a „minden ruha nélkül szűkölködő önkénytessek számára" csak a fővárosból július közepén kiszabva,[108] varratlanul szétküldött ruhaneműk megérkezése jelentett.[109] Ekkor a város minden iparosa munkába állott, és a zászlóalj parancsnoka július 25-én már azt jelentette, hogy a köpenyek 2—3 nap múlva, a sapkák és foszlányok azt követően elkészülnek.[110] Így a 10. zászlóalj viszonylag jól felszerelve, fegyverrel és lőszerrel kellően ellátva indult el július 28-án a déli táborba.[111]

Összegezve megállapíthatjuk: az első honvédzászlóaljak ruházata a központi készletekből kikerült anyagokból, a főváros és a vidék iparosainak bevonásával — részben társadalmi támogatással — júniusban, illetve vidéken a július közepén szétküldött posztókból és vásznakból július végén— augusztus elején készült el. A hadsereg óbudai Ruházati Bizottmányának szerepe így — az eredeti tervektől eltérően — csak az anyagok és felszerelési tárgyak kiszolgáltatására, illetve a posztóneműk és lábbelik kiszabására korlátozódott. A fegyverek a budai, valamint a temesvári és eszéki katonai raktárakból kikerült modern szuronyos puskák voltak.

2. Kiképzés és szabályzatok; honvédtisztek, a honvéd-főparancsnokság, honvéd hadügyészek

A honvédzászlóaljak szabályszerű állományi létszáma 1094 fő volt.[112] Egy század létszáma őrmesterekkel együtt 177 fő,[113] amelyhez 1 százados, 1 fő- és 2 alhadnagy tartozott. A törzs összesen 8 főből állott.[114] Zsoldjuk (napidíjuk), illetve fizetésük a május 16—17-én közöltek szerint alakult, amely mind a legénységnek, mind az al- és főtiszteknek a sorezredeknél szokásosnál magasabb illetményt biztosított.[115] Igaz, ez csak a táborba szállásig volt így, mert akkor a sorezredi főtisztek — a táborozás időtartamára járó pótlékdíjakkal — többet kaptak, mint a honvédek főtisztjei. Csányi ez ellen igen korán felszólalt, először a hadügyminiszternél, majd a miniszterelnöknél sürgetve a kérdés rendezését.[116]

A zászlóaljak megalakítása — még a szabályszerű keretlétszám megléte esetén is — nem ment máról holnapra. Ebben szerepe volt annak, hogy a tiszti kinevezések szükségszerűen lassabban történtek, és a kinevezettek gyakran nagy késéssel érkeztek meg egységeikhez. A kiképzést azonban

érkezésükig halasztani súlyos mulasztás lett volna, annál is inkább, mert egyre érkeztek a panaszok és jelentések a henyélő, nem foglalkoztatott önkéntesek magatartása miatt.[117] A hadfogadó tisztek pedig nem voltak képesek maguk — illetve a hozzájuk beosztott altisztek segítségével — a rendet fenntartani.[118] Még kevésbé gondoskodni a már beállottak kiképzéséről, holott ezt a hadügyminiszter június elején meghagyta nekik.[119]

A kiképzés, de főleg a fegyelmezés feladatait a hadfogadó tisztek természetesen még a sorezredektől kapott altisztek segítségével sem tudták megoldani. Ezen csak az segíthetett, ha megfelelő altiszteket helyeznek át a sorezredektől a honvédséghez, hogy azok gondoskodjanak a továbbiak során a szükséges létszámú altiszti kar kineveléséről. Baldacci már május 28-án javasolta, hogy „minden sorkatonasági zászló allytól két alkalmatos altiszt a legközelebbi honvédi zászló allyhoz beoktatás végett küldessék".[120] Május 29-én a hadügyminiszter utasította is a budai főhadparancsnokságot, hogy intézkedjék: az alája tartozó ezredek tegyenek közzé felhívást, hogy az „értelmes és ügyes" közvitézek tizedesnek, a képzett tizedesek őrmesternek jelentkezzenek a honvédséghez.[121] A közzétett felhívásra azután szép számmal kerültek át „a magyar nyelvbeni jártasság, hon és annak ügye iránti szeretet, gyakorlatbani ügyesség és barátságos magaviselet által" erre alkalmasnak talált egyének.[122]

Ezek az áthelyezések azonban csak az altiszti kar töredékét biztosították. Ezért a zászlóaljak a hatóságok által ajánlott vagy tetszésük szerint kiválasztott személyekből tiszteletbeli tizedeseket és őrmestereket neveztek ki,[123] akiknek azután a sorezredi altisztek — hogy a legénység előtt feladataikat elláthassák — rendszeres különoktatást adtak.[124] Vállukon nagy felelősség nyugodott, mert nekik kellett az újonc alakulatoknál a kiképzés és a gyakorlat hiánya miatt jelentkező nehézségeket kiküszöbölniük. Természetesen a zászlóaljhoz fokozatosan megérkező tisztek segítségével, akiknek indokolatlan késedelmét — mint ezt Baldacci egy július elején megjelent közleményben leszögezte — éppen a legénység oktatása terén reájuk váró nagy feladatok miatt a Nemzetőrségi Haditanács nem volt hajlandó elnézni.[125]

A kiképzés természetesen nevelőmunkával párosult, mint ezt Batthyány hangsúlyozta Debrecen városához intézett levelében. Eszerint a miniszterelnök a tisztek feladatának tekintette, hogy új hivatalukban „megkettőzött szorgalommal" eljárjanak, és az önkénteseket „erkölcsre, tisztaságra, hadfegyelemre szoktatván, egyszersmind őket a hadgyakorlatok elemeiben, tudniillik fordulat és menetekben beoktassák".[126] A fegyver nélküli gyakorlatok — eltekintve itt a korán táborba került 1., 2. és 3. zászlóaljaktól — július elején már a legtöbb helyen századkötelékben történtek,[127] majd július végén—augusztus elején megkezdődtek a fegyvergyakorlatok is. Lőszer hiánya miatt azonban a zászlóaljak az ellenség elé kerülésükig — tudtunkkal — nem tartottak lőgyakorlatot.[128]

A magyarul tudó, hazafias érzelmű és a kormány szándékai szerint eljárni akaró tisztek mielőbbi kinevezése és azok megérkezése a zászlóaljak szempontjából azért is fontos volt, mert az önkéntes alakulatok tisztjeinek merőben új, nem mindennapi nevelő és fegyelmező feladatokkal kellett megbirkózniuk — olyan módszerekkel, amelyek eltértek a sorezredek gyakorlatá-

tól. A problémák között első — bár korántsem jelentős — volt a szökések felszaporodása, amelyek elsősorban a kezdeti laza, a sorezredektől eltérő őrizetből fakadtak.[129] A nagyobb problémát a művelt és öntudatos ifjúság okozta, amely eleinte tévesen értelmezte önkéntes voltát, és nehezen törődött bele polgári (személyes) szabadságának — mindennemű fegyveres testületnél olyan magától értetődő — megcsorbításába, az ellentmondás nélküli engedelmességbe.[130] Másrészt kezdetben valóban nem ok nélkül lázadozott a sorezredektől átkerült egyes tisztek és altisztek önkényeskedése, gorombasága és német parancsszava ellen.[131]

A szabadságért lelkesedő ifjúság — amely fél évvel korábban még aligha gondolt arra, hogy katona lesz, és távoli fogalmai sem voltak a katonai fegyelemről — problémáit és magatartását Vajda János így rajzolta meg: „A tisztek eleinten természetesen szolgált katonákból tétettek, s a nagyságos úrfi egy-egy durva káplár keze alá került, a ki nem értett semmit sem a jusból, sem a politikából. *A jurátus közlegény okoskodott a sorban is, jobban akart tudni mindent, feleselt, vitázott, s csak nehezen ment fejébe a «föltétlen» engedelmesség.*"[132] Az egyén szabadságjogainak a katonaság viszonyai között kellően végig nem gondolt — és helyenként naivul eltúlzott — követelése főleg a fővárosi zászlóaljaknál okozott komoly nehézségeket. Az ekörüli értetlenség és az ebből fakadó problémák eloszlatása érdekében június elején Csernátoni Lajos, a Marczius Tizenötödike legismertebb munkatársa is felemelte szavát „Önkéntes seregbeli polgártársak" című felhívásában, amely figyelmeztette a szubordináció fogalmával nehezen barátkozó honvédeket, hogy „engedelmesség nélkül rendet tartani lehetetlen".[133] A gond azonban nem volt egyedülálló, és az aggodalom sem hiábavaló, mert a Pesten átvonuló 4. és 5. zászlóaljakkal is támadtak nehézségek a későbbiek során.[134] Sőt, a Debrecenen átvonuló 9. zászlóaljról is így írt a helyi lap: „Úgy tapasztaltuk, hogy honvédeinknek az általános bajuk: hogy nincsenek a katonai szigorú rend és fegyelemhez hozzá szokva . . ."[135]

A fegyelmezésnek és bizonyos fokig a kiképzésnek kezdetben némi akadálya volt még, hogy a megfelelő szabályzatok nem állottak azonnal rendelkezésre. Bár a Nemzetőrségi Haditanács május végén megkezdte a honvédség számára szükséges legfontosabb szabályzatok előkészítését, azok végleges szövegét csak június 16-án fogadták el.[136] A nyomda július elejére készült el az egy füzetben kiadott *szolgálati szabályzattal* és *haditörvényekkel*,[137] amelyeket a vidéki zászlóaljaknak július közepén a ruházati és felszerelési szállítmányokkal együtt juttattak el.[138] A zászlóaljak egy részének ekkor azonban már harcászati kiképzéshez kellettek volna segédletek, ezek azonban lassan készültek, és tulajdonképpen a sorezredeknél használatos utasításoknak magyar fordításai voltak.[139] Némi késéssel készültek el a honvédtisztek nősülési szabályai,[140] amelyeket már július 28-án helyben hagyott a Nemzetőrségi Haditanács, de csak augusztus végén küldték meg a zászlóaljaknak, míg kinyomtatásukra októberben került sor.[141] A menetközben felmerült egyéb problémákat pedig a Nemzetőrségi Haditanács igyekezett a maga hatáskörében megoldani.[142]

A honvédségi fegyelmi szabályokat illetően egyébként felmerült a gondolat — mint láttuk azt a XXII. tc.-kel kapcsolatos problémáknál is —, hogy azokat esetleg be kellene a képviselőháznak mutatni. Ez által — mond-

ja a Haditanács július 25-i jegyzőkönyve — „azok törvényes erőre emeltetnének". Batthyány azonban „az idő és körülmények sürgetőssége" miatt ennek nyugalmasabb időszakra halasztását javasolta.[143]

Mindezeknek a szabályzatoknak és utasításoknak megvalósításához és életbe léptetéséhez, a zászlóaljak megalakításához és a kiképzési terv kiviteléhez tisztikarra, mindenekelőtt zászlóaljparancsnokokra volt szükség.

Láttuk, az 1. honvédzászlóalj őrnagy és parancsnokának kinevezése a nádor távollétében, a zászlóaljnál „a kellő rend fentartása tekintetéből" még május 24-én megtörtént.[144] A pesti toborzás gyors eredményei miatt Batthyány május 29-én — még mindig a nádor távollétében — kinevezte a 2. zászlóalj parancsnokát is.[145] A vidéki zászlóaljak szervezése is megkívánta azonban legalább a parancsnokok mielőbbi kinevezését, amire a nádor hazatérése után, június 8-án került sor, az időközben elutazott Batthyányt helyettesítő Mészáros Lázár előterjesztésére.[146] A két pesti és hét vidéki zászlóaljhoz kinevezett őrnagyok (köztük 5 aktív és 4 nyugalmazott százados) a következők voltak:

1. zászlóaljhoz Lázár György gr. 33. gye. százados,
2. zászlóaljhoz Cserey Ignác 33. gye. százados,
4. zászlóaljhoz Szászy János 2. gye. százados,
5. zászlóaljhoz Horváth Dániel nyug. százados,
6. zászlóaljhoz Szabó Zsigmond 19. gye. százados,
7. zászlóaljhoz Petók Antal 2. gye. százados,
8. zászlóaljhoz Vitalis Ferenc nyug. százados,
9. zászlóaljhoz Vitalis Sándor nyug. százados,
10. zászlóaljhoz Szemere Pál nyug. százados.[147]

A kinevezéseket a nádor azonban két nap múlva, június 10-én jónak látta az 1848: III. tc. 9. §-a ellenére „utólagos jóváhagyásra" a királyhoz felterjeszteni, mert — mint ezt már jeleztük — úgy látta, hogy a honvédség „a nemzetőrségtől még is külön természetű", és közelebb áll a sorkatonasághoz.[148] A király azután június 20-án — „tekintve a történteket" — megerősítette a kinevezéseket.[149]

E kinevezések során azonban a szegedi zászlóalj nem kapott parancsnokot, mert, mint a nádori rendelet és a sajtóban megjelent közlemény mondja: a „*3-ik zászlóaljhoz a kinevezés függőben hagyatván*". (Kiemelés a szerzőtől.) De mi lehet ennek a magyarázata — kérdezzük joggal, főleg ha tudjuk, hogy oda rövidesen Damjanich Jánost nevezték ki. Az anyag mindenesetre kétségtelenné teszi, hogy Damjanichot már ekkor ide szánták, s a „függőben hagyás" talán másban leli magyarázatát: abban, hogy ő volt az egyetlen, aki a jelöltek közül külföldön, sőt a harctéren: „ellenség előtt" tartózkodott, — ahonnan még a hadügyminiszter is csak nehezen szabadult.

De miért esett a választás éppen Damjanichra? A Temesvárott szolgálatot teljesítő 61. Rukawina-gyalogezredi kapitány nevét az tette országosan ismertté, hogy március végén a magyar forradalom védelmében összeszólalkozott hadosztályparancsnokával, Haynau altábornaggyal, aki ekkor büntetésből ezrede Észak-Itáliában állomásozó törzséhez vezényelte Dam-

janichot. Az esetet nemcsak Vukovics jelentette azonnal a minisztérium,-nak (illetve a Miniszteri Bizottmánynak),[150] hanem a sajtó is szellőztette közölve a temesvári jelentést, amely így fejeződött be: „Ajánljuk őt, a különben is bátor férfit s kitűnő katonát, a lélekben magyart, a ministerium igazságos figyelmébe."[151] Az eset érthetően nagy felháborodást váltott ki. Az első Pesten tartott minisztertanács április 16-án haladéktalanul intézkedett — a magyarországi főhadparancsnokságokat a felelős kormány iránti engedelmességre és fegyverkészletük bejelentésére utasítva —, hogy a temesvári főhadparancsnokság Damjanichot Olaszországból „tüstént vissza hivassa . . .".[152]

Ekkor természetesen még nem dőlt el, hogy milyen szerepet kap a feletteseí bosszújától megmentett és hazahozott, erélyes és jó képességű, „lélekben magyar" kapitány. Vukovics egy április végi levelében a végvidék lecsendesítésére első helyen Damjanichot ajánlja, érthetően a határőrző katonasághoz, őrnagyi kinevezésre.[153] Még május végén is — mikor Haynau áthelyezéséről beszámol — úgy emlegeti a többször ajánlott Damjanichot, mint az egyre inkább kibontakozó határvidéki lázadás feltartóztatására legalkalmasabb személyt.[154]

Időközben megtörténtek a szükséges lépések, és Damjanich türelmetlenül várta az értesítést, hogy indulhasson.[155] Június 20-án Damjanich végre megérkezett Pestre, és másnap bemutatkozott a hadügyminiszternek, a miniszterelnöknek és a minisztérium többi tagjának.[156] Június 22-én pedig sor került őrnagyi és zászlóaljparancsnoki kinevezésére a szegedi, a szerb felkeléshez legközelebb eső zászlóaljhoz.[157] A helyet tehát tudatosan választották meg (ezért hagyták ezt üresen), és Damjanich úgy utazott le időközben Óbecsére helyezett zászlóaljához, hogy tudta: a kormány nagyobb szerepet szán neki, mint a jelenleg betöltött őrnagyi tisztség.[158] A délvidéki helyzet gyors elmérgesedése, a kormány áttérése a megbékéltetési kísérletről a fegyveres leszámolás politikájára, meghiúsították Damjanich tervezett küldetését.[159] Nevét rövidesen tervezett szerepével egészen ellentétes események tették ismertté a délvidéki harcok során.

A tisztikar kinevezése az első honvédzászlóaljakhoz nehezebb feladat volt, mint a tíz zászlóaljparancsnok kiválasztása, még akkor is, ha a minisztérium nem óhajtotta azonnal mind a 250 főtiszti helyet betölteni.[160] Át kellett vizsgálni a jelentkezők anyagát, a megyék ajánlataiból ki kellett választani a megfelelőket, és végül, ha az illető tiszt a sorkatonaságnál szolgált, gondoskodni kellett áthelyezéséről, ha külföldön volt, hazatéréséről. A sorezredekből átlépőknél a kinevezettek esetleges személyi vagy szolgálati akadályoztatását is beszámítva — főleg, ha az utóbbi szándékos és rosszindulatú volt — gyakran megtörtént, hogy a kinevezés és a tényleges szolgálatba lépés között hetek, sőt hónapok múltak el.

A május 17-én a szolgálatban levő, kilépett vagy nyugdíjazott sorezredi tisztekhez intézett felhívás igen szép eredményeket hozott.[161] A megyék pedig — a toborzás eredményeitől függően — versenyt ajánlgatták a miniszterelnöknek (a hadügyminiszternek, a belügyminiszternek, a Nemzetőrségi Haditanácsnak) a beállott iskolázott, rendszerint birtokos és tisztviselő elemeket fő- és altiszti rangra.[162] Egyes megyék javasolták, hogy a nagyobb

siker érdekében a kormány nyilatkoztassa ki: minden hivatalát otthagyó egyén három év leteltével visszanyeri előbbi polgári állását. Batthyány azonban ezt — az országos pénztár állapotára hivatkozva — visszautasította.[163] Azt viszont rövidesen közölte, hogy a toborzásnál érdemeket szerzett, tanult elemek tiszti kinevezését helyesnek tartja. Ezért erre a célra minden zászlóaljnál maradnak betöltetlen főtiszti állások, melyekre a beállott, erkölcsileg és katonailag arra alkalmas önkénteseket fognak kinevezni, de ezt a honvédzászlóaljak kiképzésének azonnali szüksége miatt rögtön nem lehet eszközölni.[164] Mikor pedig az első nagyobb kinevezések után nőtt a nyugtalanság, hogy a megyék által ajánlott személyek kimaradnak, leszögezte: „nem csak hogy eddig már nehány miveltebb felekezetéhez [sic!] tartozó polgári rendi egyének azoknak [ti. tiszteknek] választtattak, azon kívül még minden zászló aljhoz 4 hadnagyi állomás az ollyanok részére üresen hagyatott, a kik *pár hónapi szolgálat által* erre magokat legérdemesebbeknek mutatják."[165] (Kiemelés a szerzőtől.) Ez a közlemény azután feleslegessé tett minden olyan tiltakozást, amelyet egyes megyék — mint például Borsod, Szabolcs, Tolna — intéztek a miniszterelnökhöz, hogy önkénteseiket nem tartották együtt (egy században), akiknek élére a hatóságok joggal vélték, hogy az ő jelöltjeiket fogják állítani.[166]

A tiszti kinevezések egyébként — miként az őrnagyok esetében — a fővárosi 1. és 2. zászlóaljnál kezdődtek, ahol május 24-én, illetve 29-én a parancsnokokkal együtt az első tisztek kinevezése is megtörtént.[167] Hivatalos nádori megerősítésükre azonban csak június 13-án — ugyancsak Mészáros Lázár előterjesztésére — a többi zászlóaljhoz beosztott tisztek kinevezéseivel együtt került sor.[168] Az ekkor kinevezett 101 tisztet[169] Batthyány előterjesztésére június 19-én — az első nemzetőrtisztekkel együtt — 88 fő követte.[170] Ezzel az első tíz honvédzászlóalj számára a tiszti káderek kinevezése tulajdonképpen megtörtént, mivel a 60 századosi helyből 52, a 60 főhadnagyi állásból 61 (mivel a 10 segédtiszti állásból egyeseket főhadnagyok töltöttek be) és a 120 alhadnagyi állásból 77 (köztük segédtisztekkel) még ekkor, június közepén betöltésre került. Így a vidéki zászlóaljaknál még hiányzó egy-egy századosi és a helyenként üresen maradó főhadnagyi helyek mellett tulajdonképpen csak az alhadnagyi állások harmada, a Batthyány által ígért zászlóaljankénti 4 (al)hadnagyi hely maradt üresen.

Az első nagy kinevezési hullám tehát a 250 főtiszti helyből 189-et betöltött. *A kinevezettek között 84 aktív és 87 volt (kilépett, vagy nyugdíjazott) sorezredi személyt találunk*,[171] vagyis az osztrák szolgálatból átlépő és reaktivált tisztek aránya lényegében egyenlő. Ugyanekkor már ekkor is sor került néhány (szám szerint 18) olyan tiszt kinevezésére, akiknél nem szerepel korábbi katonai rendfokozatuk, így személyükben az önkéntesek sorába közlegényként beállott — feltehetőleg részben katonaviselt — egyének kaptak elsőként tiszti rangot.[172]

A honvédtisztek kinevezése a továbbiakban a nemzetőri őrnagyok és segédtisztek kinevezésével párhuzamosan, a III. fejezetben már tárgyalt módon haladt. Vagyis a miniszterelnök — rendszerint a Nemzetőrségi Haditanács elnökének előterjesztésére — átküldte a nádorhoz a kinevezési javaslatokat, aki azokat egy-két nap alatt megerősítette.[173] Ha a nádor távol volt a fővárostól, mint június végén és augusztus közepén innsbrucki

útja, vagy szeptember közepén a fehérvári táborban való tartózkodása idején, az ügy sürgősségére való tekintettel Batthyány az „utólagos jóváhagyás reményében" maga eszközölte az azonnali kinevezéseket.[174] Batthyány július végi és szeptember eleji bécsi útja idején az őt helyettesítő Mészáros Lázár, illetve Szemere Bertalan terjesztett elő nádori jóváhagyásra kinevezéseket.[175] A nádor távozása után, szeptember 24-én Batthyány által az alakuló új honvédzászlóaljakhoz kinevezett tisztek — akiknek száma alig kevesebb, mint az összes eddig kinevezetteké — voltak az elsők, akiknek kinevezése már nem a III. tc. 9. §-a (illetve a XXII. tc. 9. §-a) szerint, hanem a szükség parancsának engedve, lényegében forradalmi úton történt.[176]

A június végi kinevezésektől csökken a kinevezettek száma, viszont egyre szaporodnak közöttük a honvédségnél őrmesteri (ritkán tizedesi) rangot elért személyek, akiket kezdetben még korábbi (toborzási, szervezési), majd egyre inkább a tényleges katonai szolgálat során szerzett érdemekért jutalmaznak. Július-augusztusban kevés az ilyen honvédből lett tisztek száma, csak néhány zászlóaljnál nevez ki ilyeneket a miniszterelnök.[177] A szeptember eleji mozgalmas napokban — szükségből, a megfelelő előterjesztések birtokában — előbb Szemere nevez ki (a zászlóaljparancsnokok által már kinevezett altisztekből) 14 honvéd őrmestert hadnagynak, majd a hivatalát ismét átvevő Batthyány az elkövetkező tíz napban még további 27 honvéd őrmestert és tizedest léptet elő hadnagynak.[178]

A július-augusztus-szeptemberi kinevezések másik érdekessége, hogy a honvéd tiszthelyettesekből lett főtisztek száma mellett nem a reaktivált, hanem a tényleges szolgálatból átlépett személyek száma nőtt meg.[179] Ennek oka az volt, hogy csak az alhadnagyi állomásokat töltötték be új emberekkel, a még üres vagy megüresedett[180] századosi és főhadnagyi helyekre képzett, lehetőleg aktív tiszteket igyekeztek állítani. Ezeknek számát a nyár folyamán növelték azok, akik — ha ezredükkel nem tudtak hazatérni — inkább beadták lemondásukat,[181] vagy áthelyezési kérelemmel szabadultak ellenséges érzelmű ezredüktől, annak tisztikarától. A nagyszámú képzett tiszt jelentkezése egyben lehetővé tette a honvéd táborkari tisztek kinevezését és munkába állítását is,[182] ami a hadügyminisztérium és a felsőbb hadvezetés szervezeti felépítésében — kis létszámuk ellenére is — lényeges új vonást jelentett.

A június 8-tól szeptember 24-ig az első honvédzászlóaljakhoz kinevezett tisztek listáját végigtekintve megállapíthatjuk,[183] hogy oda a sorezredektől 123, a volt és nyugállományú tisztekből és tiszti állásra alkalmas katonaviselt személyekből 94 főt neveztek ki, míg a közlegényként beállott honvédekből az adott időpontig 75 személy nyerte el (saját zászlóaljában) a főtiszti, vagyis az őrnagynál alacsonyabb tiszti rangot. A tényleges szolgálatból és nyugállományból alkalmazott személyek közül 13 fő őrnagyi, 3 alezredesi rangot ért el, míg az említett honvéd táborkarhoz összesen 10 személy nyert kinevezést.[184]

Más oldalról vizsgálva a kinevezéseket, meg kell állapítanunk, hogy a baloldal kritikája, amely szerint nemcsak a hivatalokban, de a honvédségnél is — kivéve a már szolgálatban állott tiszteket — „*csupa neves és nemes ember alkalmaztatott*"[185] (kiemelés a szerzőtől), megfelel a valóságnak. Igaz, hogy a honvédtisztek között arisztokrata szám szerint kevés: 6 báró és

9 gróf volt, de — mint láttuk — mind az altiszti, mind a főtiszti kinevezéseknél erősen szembetűnő az a tendencia, hogy a megyei tisztviselők és birtokosok minél előbb érvényesüljenek. Kétségtelen, hogy politikai meggondolások is támogatták azt a törekvést, hogy a változásokat többnyire ellenségesen figyelő arisztokráciának az önkéntesek közé tévedt sarjait kiemeljék,[186] és hogy a megyei notabilitásoknak — a sokszor biztos sikert ígérő közéleti pályát elhagyó — gyermekeit a gyors tiszti karrier elérésében segítsék. Amint azonban ez rendszerré kezdett válni, sértette a sorezredektől átlépett vagy önkéntesként beállott kevésbé ismert egyéneknek mind önérzetét, mind érdekeit, és érthető módon visszatetszést szült.[187] Batthyány igyekezett ugyan megakadályozni a „számfeletti", tehát a szabályzatban előírt tiszti létszámon felüli kinevezéseket,[188] de ilyenekre szolgálati érdekből is szükség volt, ott pedig nehéz volt ellenőrizni a különböző családi és egyéb kapcsolatok érvényesülését.[189] Mindez persze nem jelenti, hogy a közrendű értelmiségiek nem érvényesülhettek, de tömeges előléptetésükre csak a szabadságharc kibontakozása után került sor, amikor már nemcsak elv, de gyakorlat is volt, hogy az új tisztek egy része az első honvédzászlóaljakból kerüljön ki.[190]

A kinevezésnek a Közlönyben való megjelenésétől és a kinevezési okirat kikézbesítésétől[191] azonban még lassú volt az út a tiszteknek a zászlóaljukhoz való megérkezéséig.[192] Sokszor azonban az értesítés kézhezvételéig is hosszú idő telt el, hiszen jóindulatú szolgálati serénység esetén is hetek kellettek ahhoz, hogy egy Galíciában állomásozó tisztet *a magyar hadügyminisztérium* — a Nemzetőrségi Haditanács felhívására — *a magyar külügyminisztérium* (a király személye körüli minisztérium) útján kikérjen *az osztrák hadügyminisztériumtól*, és ez utóbbi utasítsa az illető főhadparancsnokságot, ez az ezredkormányt, az pedig a zászlóaljat, a szükséges intézkedések megtételére.[193] Ha a mondott személy megkapta is azonnal az úti rendelvényt, hátra volt még függő ügyeinek rendezése, a poggyász összecsomagolása, néha a nem kis összeget jelentő útiköltség biztosítása — és maga az út.

Az osztrák katonai szervek amellett nem is siettek a kinevezettek értesítésével. A magyar hadügyminiszter ezért hol egyedi ügyekben, hol általában volt kénytelen sürgetni a bécsi hadügyminisztériumot.[194] Számos tiszt jelentette a miniszterelnöknek, a hadügyminisztériumnak és a Nemzetőrségi Haditanácsnak, hogy ezrede még semmi értesítést nem kapott, így állását nem hagyhatja el.[195] Voltak olyanok, akik önkényesen eltávoztak,[196] és akadtak olyanok is, akiknek késedelme miatt a levelezés egészen kiterjedt volt.[197] A késedelem néha nem az osztrák hatóságokon múlott.[198] Néha pedig kifejezetten a kinevezett személyek felelősek a késedelemért, akik időközben meggondolták magukat, és nem fogadták el a korábban megpályázott állást,[199] — sokszor azért, mert megrettentette őket a sorezredek tisztikarában a honvédekkel szembeni egyre erősödő ellenszenv.[200]

A megfelelő szolgálati rend kialakítása sem ment könnyen. Kezdetben a Haditanács a zászlóaljparancsnokoktól nem fogadott el előléptetési javaslatokat,[201] augusztus 26-án pedig rendeleti úton szüntette be az egyéni pályázatokat.[202] Nem könnyen sikerült az előléptetésekkel kapcsolatos rendre rászoktatni mind a zászlóaljparancsnokokat, mind a tiszti rangra vagy

előléptetésre pályázókat.[203] Végezetül pedig a Nemzetőrségi Haditanácsnak és a honvédsereg főparancsnokságának külön kellett foglalkoznia a honvédtisztek pénzügyleteivel, és szabályozni azok ilyen irányú tevékenységét.[204] Mindezek egyébként természetes velejárói voltak az új alakulatok szervezeti és ügyrendjének kialakításával összefüggő nehézségeknek.

Mielőtt befejeznénk áttekintésünket a honvédzászlóaljakhoz kinevezett tisztekről, meg kell egy pillanatra állnunk a már többször emlegetett honvédsereg főparancsnokságánál — annál is inkább, mivel a szakirodalom a Batthyány-kormány időszakában nem ismer ilyen szervet.[205]

A főparancsnokság megteremtése — amint az iratokból megállapítható — Mészáros Lázár hadügyminiszter ötlete volt. Június 14-én, Batthyány Innsbruckból való visszaérkezésének napján, mint a miniszterelnök helyettese, ő nyújtott be javaslatot a nádornak, amely hangsúlyozza: „A nemzeti honvédsereg 10 zászló alja nélkülözhetetlenül szükségel egy parancsnokot, ki elszállásolása, élelmezése s felruháztatása iránt gondoskodjék; fegyelmi és hadi kiképeztetésére megkívántató minden intézkedéseket életbe léptessen, és kizárólag mindazon tárgyakkal foglalkozzék, mellyek annak rendezésére, s illetőleg annak rendszeres elrendelésére nem egyenesen s közvetlenül vonatkoznak."[206]

Mészáros ezért javasolta Szeth János 62. Turszky-gyalogezredi alezredes kinevezését, aki szerinte „kitűnőleg jeles katonai ismeretei s tapasztalatainál fogva erre leg alkalmasabb". A nádor — akivel ezt a hadügyminiszter előzőleg nyilvánvalóan megbeszélte — a kérést haladéktalanul teljesítette, és másnap kinevezte Szeth Jánost a honvédsereg főparancsnokává.[207] Így Batthyányt és a Nemzetőrségi Haditanácsot a hadügyminiszter kész helyzet elé állította, amikor közölte, hogy „miután ő felsége nézeteimet és indulataimat méltányolta, érintett szak képviseletére parancsnokul Szeth János s.e. beli alezredest rendelte általam alkalmaztatni . . .".[208]

A honvédsereg főparancsnoksága megszervezésével létrejött a hadügyminisztériumon belül az a hivatal, amelynek feladata volt a miniszterelnök hatásköréből a hadügyminisztérium hatáskörébe áthelyezett, *harctéri szolgálatra rendelt honvédzászlóaljak* problémái és szükségletei felett az áttekintést biztosítani, a hatáskörében meg nem oldható feladatokat és ügyeket az illetékeseknek: a hadügyminisztériumnak, a Nemzetőrségi Haditanácsnak vagy a miniszterelnöknek továbbítani. Hasonló feladatkör ez, mint a hadügyminisztériumban önálló osztályt kapott fegyver-főfelügyelőé, azzal a különbséggel, hogy az mind sorezredi, mind nemzetőrségi és honvédségi ügyekben is diszponált, és szorosabb kapcsolatban volt a Nemzetőrségi Haditanáccsal; míg a honvédsereg főparancsnokának feladatköre a Nemzetőrségi Haditanácstól jól elhatárolt volt, sorezredi ügyekkel pedig — magától értetődően — nem kellett foglalkoznia.[209]

A főparancsnok a jelek szerint július második hetében kezdte meg tevékenységét.[210] Augusztus elején kinevezték mellé Vohlleben Adolf főhadnagyot második segédtisztnek, majd a hó közepén hivatalosan is megerősítették a már régebben a főparancsnokságon dolgozó Gedeon Lászlót, a 7. honvédzászlóalj századosát, mint „első honvéd karsegéd"-et.[211] A főparancsnokság tevékenységéről — irattárának ismeretlensége miatt — keve-

set tudunk.[212] A jelek szerint a kiképzés, felszerelés és ellátás kérdései, valamint az áthelyezési, szabadságolási kérelmek mellett[213] a toborzás szemmel tartása és a zászlóaljak létszámának feltöltése is feladatához tartozott.[214] Persze valóban „nem egyenesen s közvetlenül" — mint az előterjesztés szavai mondják —, mert *a honvéd-főparancsnokság sem pénzzel, sem legénységgel nem rendelkezett.*[215]

Szeth János tevékenységével vagy nem volt a hadügyminiszter megelégedve,[216] vagy a főparancsnok maga készült megválni hivatalától, mindenesetre augusztus folyamán a hadügyminisztérium új főparancsnok után nézett. A külügyminisztérium Benedek Lajost, akkor a 33. Gyulai-ezred ezredesét javasolta, amivel Mészáros Lázár egyetértett.[217] Benedek ezredes azonban nem fogadta el az ajánlatot,[218] így Szeth alezredes megmaradt hivatalában szeptember első hetében történt lemondásáig.[219] Ekkor Batthyány először Nádosy Sándor alezredessel — Baldacci ezredes utódával a Nemzetőrségi Haditanács elnökségében — akarta pótolni,[220] majd szeptember 23-án a Nemzetőrségi Haditanácsnál dolgozó Pándy Soma őrnagyot léptette elő alezredessé és a honvédsereg ideiglenes parancsnokává.[221]

Szeth alezredes lemondása önmagában nem jelentett volna gondot, de visszalépése — ezredének átvétele — nyilván nem véletlenül esik majdnem napra egybe a hadszervezés többi, sorezredi beosztását megtartott kulcsfigurájának: Baldacci ezredesnek, továbbá Melczer Andor ezredes, hadügyi államtitkárnak és Marziani alezredes, fegyver-főfelügyelőnek hasonló lépésével.[222] Mindez egyként mutatja, hogy milyen szűkében volt a hadügyi szervezőmunka szakmailag képzett és politikailag is megfelelő tiszti káderekben. Ezek az emberek — mint Ivánka megjegyzi — normális körülmények között jók lettek volna,[223] de most, a legnagyobb nehézségek közepette hagyták el — ha nem is az országot — felelős posztjukat. Komoly nehézséget okoztak ezzel a haderőnek és kormányzatnak, amely az országba betörő horvát sereggel való összecsapásra készült.

A Batthyány-kormány hadügyi politikájának egyik nagy nehézsége, hogy a legfelsőbb katonai szervezés szintjén — részben kényszerből, részben különböző megfontolásból — ilyen „középutas" embereket alkalmazott, akik azután az események bonyolódása következtében egy napon visszaadták megbízatásukat. Ezeknek az embereknek az alkalmazása azután további bonyodalmakkal, nehézségekkel is együttjárt. Javaslataikra, előterjesztésükre többségükben hozzájuk hasonló gondolkodású honvéd tiszteket és zászlóaljparancsnokokat neveztek ki. E többnyire reaktivált tiszteknek szakmai tudására valóban szüksége lett volna a születő új haderőnek, a honvédségnek. Az azonban súlyos gondokat okozott, hogy ezeknek a parancsnokoknak többségén szintén szeptemberben jelentkeztek a tábori szolgálatra alkalmatlanná tevő betegség jelei.

A kritikus napok közeledésére lelépő őrnagyok sorát Vitalis Sándor, a 9. zászlóalj parancsnoka nyitotta meg, akinek „béke állományba" (nyugdíjba) visszalépését már szeptember 4-én jelentette a hadügyminisztérium.[224] Ezt követően szeptember közepén egyezett bele a miniszterelnök Horváth Dániel, az 5. zászlóalj és Petók Antal, a 7. zászlóalj őrnagyának nyugdíjazás, „testi egészségi állapotjuk meggyengülése miatt".[225] Szeptember 27-én azt közölte a Nemzetőrségi Haditanács a hadügyminisztériummal,

hogy Szászy János, a 4. zászlóalj őrnagya, „betegeskedése miatt a katonai szolgálatra egészen alkalmatlan lévén, hivatalától felmentetett".[226] Sőt, szeptember 24-én már Vitalis Ferenc, a 8. zászlóalj parancsnoka is kérte, hogy betegsége miatt mentsék fel tisztsége alól. Ő azonban november végéig még a táborban maradt.[227]

1848 szeptemberének válságos napjaiban így csak Lázár György alezredes,[228] Cserey Ignác, Damjanich János és Szabó Zsigmond őrnagyok, az 1., 2., 3. és 6. honvéd zászlóaljak parancsnokai maradtak meg helyükön,[229] míg Szemere Pál, a 10. zászlóalj őrnagya, szeptember 8-án belehalt a Perlásznál — a nyári délvidéki harcok egyetlen sikeres vállalkozásánál — szerzett sebébe.[230]

Az első honvéd törzstisztek száma is megritkult tehát szeptemberben. A honvéd főtisztek becsületére legyen mondva, hogy közülük — tudomásunk szerint — e napokban csak ketten adták be lemondásukat — és közülük is az egyik visszavonta azt.[231] Vagyis e sajátos „betegség" csak a törzstisztek között szedte áldozatait, míg a főtisztek óriási többsége maradt. Mindegyikük tudta: 1848 szeptemberében beteget jelenteni politikai állásfoglalás.

Az új tisztikar tehát helyén maradt, és ez tette lehetővé a harc felvételét és eredményes folytatását.

A honvédzászlóaljak törzséhez tartozott a tervezet szerint 1 fő- és 2 alorvos is. Ezeknek az állásoknak betöltésére ugyancsak nem sokkal a toborzás megkezdése után, május 23-án tették közzé a felhívást,[232] amely gyors és nagy visszhangot váltott ki.[233] A főorvosokat Batthyány július 2-án nevezte ki, és a rövidesen hazatérő nádor erősítette meg őket.[234] Kinevezésük néhány nap múlva együtt jelent meg a július 7-én megbízott alorvosok névsorával.[235]

A honvéd orvoskar problémáit,[236] az orvosegészségügyi és tábori orvosi szolgálat fejlődését — amely tulajdonképpen csak 1848 őszétől bontakozott ki[237] — nem kívánjuk nyomon követni, azt a szakirodalom részletesen feldolgozta.[238] Arra akarunk csak utalni, hogy a honvédzászlóaljakhoz beosztott orvosoknak fontos szerep jutott a déli táborokban jelentkező járványok (kolera, váltóláz), illetve a „hadjárások" nyomán gyakori egyéb tömeges megbetegedések megfékezésében.[239]

A honvédzászlóaljak törzséhez tartoztak még a *számvevők* (számvevő segédek), akiknek feladatuk volt az élelmezési, ruházati és egyéb anyagi ügyek intézése.[240] Kinevezésükre elég hamar, még június végén sor került.[241]

Ezzel tulajdonképpen végére is értünk áttekintésünknek. Csupán még egy megjegyzést kell tennünk: a zászlóaljtörzsek létszámát illetően rövidesen módosult az eredeti tervezet. A honvédségnél előforduló fegyelmi vétségek arra kényszerítették ugyanis a Nemzetőrségi Haditanácsot, hogy — ha nem akarja a honvédeket is az osztrák katonai bíráskodásra bízni — teremtse meg a *honvéd hadügyészek* szervezetét.

A fegyelmi kérdések már a pesti toborzás nyomán felvetődtek. A Nemzetőrségi Haditanács június 13-i ülése foglalkozott ezzel, és a kisebb ügyeket a zászlóaljparancsnokra bízta.[242] A szökevények ügyének és a nagyobb vétségeknek kivizsgálására pedig egy Turszky-ezredbeli hadügyészt ren-

deltek ki.[243] Amikor az 1. zászlóalj elhagyta Pestet, foglyait — a vizsgálat lefolytatásáig — a katonai fegyházba (Stabs Stockhaus) helyezték át.[244]

A későbbiekben, a szabályzatok elkészülése után az volt a gyakorlat, hogy a polgári hatóságokat érintő bűnesetek tetteseit — a honvéd szolgálati szabályzat 15. §-a alapján — átadták a polgári törvényszékeknek.[245] A kisebb katonai természetű vétségekben a zászlóaljparancsnok szabta ki a büntetést,[246] ha pedig a vétség (bűntett) olyan volt, hogy az a parancsnok fenyítő hatáskörét meghaladta, úgy a tettest „a legközelebb fekvő ezred, vagy őrtelep (Garnison) hadi törvényszék elibe állítsa" — hangzott a kiadott utasítás.[247]

Mindez persze csak átmeneti állapot, hiszen a zászlóaljparancsnok fenyítő hatáskörén túl az ügyek a sorezredek hadügyészei, illetve katonai bíróságai elé kerültek. A helyzetet bonyolította Damjanich július 5-i jelentése, aki a zászlóaljához került büntetett előéletű kiszolgált katonákra tett panaszt, akik „a zászló aljnak csak gyalázatára vannak", és kérte, hogy a Nemzetőrségi Haditanács rendelkezzék: „az olly egyéneket, kik rosz viseletük miatt nem érdemlik, hogy a honvéd zászlóaljot szolgáljanak, onnét csapassanak el vagy pedig a sor osztályban tétessenek által . . ."[248] A Nemzetőrségi Haditanács ekkor úgy döntött, hogy a javíthatatlanokat „dolgozó házakba" kell küldeni, „a még nem egészen megromlottakat" pedig a sorezredekhez áthelyezni.[249] Az ügy a néhány napra elutazott Batthyányt helyettesítő Mészáros Lázár elé kerül, aki a dologházba küldés ellen nem emel kifogást, de a sorezredekhez való áthelyezéssel nem értett egyet.[250] Így a 3. zászlóalj parancsnoka arra kapott utasítást, hogy a javíthatatlanokat a szegedi dologházba szállítsa, míg más vétkeseket saját hatáskörében büntessen meg, vagy a legközelebbi ezredi vagy helyőrségi haditörvényszék elé állítsa.[251]

Damjanich, aki kemény kézzel teremtett rendet zászlóaljánál,[252] rövidesen intézkedett, és a javíthatatlanokat beküldte Szegedre.[253] Ekkor derült ki azonban, hogy Szegeden nincs dologház. A várban levő, az olaszokat őrző „deportált intézet" (Italianische Deportati Institut) parancsnoka viszont nem vette át a felküldött egyéneket.[254] A város tehát tiltakozott a megterhelés ellen, és — mint a nemzetőrség térparancsnoka írta — törvénytelennek tartotta „valakit vizsgálat és elítélés nélkül munkára szorítani". Ezért intézkedést kért: elbocsáthatja-e őket, vagy küldje vissza zászlóaljukhoz.[255]

A Nemzetőrségi Haditanács a Szegeden felmerült probléma első hírére, augusztus 5-én foglalkozott ismét a kérdéssel. Ekkor merült fel a gondolat, hogy „nem lenne-e czélszerű a javíthatatlan honvédeket — nehogy azok a zászló aljnál a többieket is elcsábítsák — egy vagy más várban alakítandó *fenyíték századba* gyűjteni".[256] A kérdés megoldása egyre sürgetőbb lett, mert például Pest városa is panaszkodott, hogy dologházában már nem férnek a fenyítettek,[257] továbbá azért is, mert a határozat megszületéséig az ilyen természetű ügyeket függőben kellett hagyni.[258] A végleges döntés azonban már az Országos Honvédelmi Bizottmány időszakára maradt.[259]

A honvéd egyének elleni katonai bűnvádi eljárás elvi kérdései tehát nem nyertek megoldást a Batthyány-kormány időszaka alatt. De ezt a problémát önmagában nem is lehetett rendezni, csak *az önálló honvédségi büntető*

szervezet és perrendtartás kiépítésével. Az viszont kétségtelen tény, hogy erre — a sok más feladat között — elég korán megtörténtek az első lépések.

Kállay Ferenc őrnagy, a Nemzetőrségi Haditanács fegyelmi osztályának főnöke, július 16-án — a honvéd szolgálati szabályzatok és haditörvények jóváhagyásával egyidejűleg — már javasolta, hogy „a tíz honvéd zászló aljak fegyügye egy hadügyészre bízassék".[260] A június 20-i ülés a szükséges utasítások kidolgozását és a hadügyminisztérium útján teendő lépéseket Kállay őrnagyra bízta, akinek javaslatára Baldacci másnap a következőket kérte Mészáros Lázártól: egyrészt eszközölje ki a „katonai közös föllebbviteli törvényszéknél" (Allgemeine Militär-Appellations Gericht), hogy a Nemzetőrségi Haditanács „legalább is tíz magyar nyelvben jártas hadügyészt a honvédseregi szolgálatra megnyerhessen", másrészt állíttassa össze az országban lakó, magyarul tudó nyugdíjas hadügyészek névsorát.[261] A hadügyminiszter az ügyészek kikéréséről július 26-án intézkedett, 28-án pedig megjelent a nyugalmazott hadügyészekhez intézett jelentkezési felhívása.[262]

Július 7-én a Haditanács megtette az első lépéseket a *hadügyészi tanfolyam* megszervezésére. Az aznapi tanácsülésből a hadügyminiszternek benyújtott „ideiglenes" javaslat szükségesnek látta, hogy „a már számosan jelentkezett okleveles polgári ügyészeknek alkalom szolgáltatnék a had bűnvádi eljárásokban magokat gyakorlatilag kiképeztetni".[263] A javaslat szerint napi egy-két órás előadások a haditörvényekből és a katonai bűnvádi eljárásból, valamint gyakorlatok a hadügyészi praxisból elegendőek volnának, és „sikeresítése nyomán a honvédi zászló aljak magyar hadügyészekkel kevés idő múlva ellátatnának". A hadügyminiszter egyetértő válasza után a Közlönyben megjelent az értesítés a tanfolyam szervezéséről, majd néhány nap múlva már arról, hogy a 15 főre (!) tervezett létszám már betelt.[264] Július 15-én a Nemzetőrségi Haditanács már sügette a hadügyminisztériumot: tegye meg a szükséges lépéseket, hogy „a hadügyészi tanfolyam — a korábbi tanácsi megkeresés nyomában — Budán meg nyittassék . . .".[265]

Közben július 13-án a hadügyminisztérium is megtette a szükséges lépéseket a budai főhadi kormánynál, és kért a jelöltek oktatására egy magyar nyelvű hadügyészt.[266] Pár nap múlva megérkezett a főhadi kormány válasza, és július 21-én a hadügyminiszter közölte a Haditanáccsal, hogy Rácz Vilmos főhadnagy hadbírót jelölte ki a tanfolyam oktatására, akit egyidejűleg — nehogy a kiképzés „valami hátramaradást szenvedjen" — a Haditanács rendelkezése alá helyezett.[267] Július 22-re Pestre érkezett Rácz főhadnagy, és megtörtént a 60 személyre számított hallgatóság számára a helység kijelölése, valamint a július 31-re kitűzött kezdésről szóló értesítés közzététele is.[268]

A két hónapra tervezett hadügyészi tanfolyam tehát — mintegy félszáz jogi végzettségű hallgatóval — augusztus elején kezdte meg működését. Szeptember 15-én azonban a beállott fejlemények miatt sietve befejezték.[269] Még a befejezés előtt Szemere Bertalan — aki ekkor a miniszterelnököt és a hadügyminisztert is helyettesítette — a Haditanács útján négy jó képességű hallgatót kért a tanfolyam vezetőjétől, akik a vizsgákat néhány napi előkészítés után le tudják tenni.[270] A szeptember közepén levizsgázott

hallgatókat azután Batthyány szeptember 20-án az önkéntes nemzetőrség seregcsoportjai mellé nevezte ki hadügyésznek.[271] A tanfolyam többi résztvevője szeptember 20-án kezdte meg szóbeli és írásbeli vizsgáit,[272] de a hadügyészek kinevezésére a honvéd zászlóaljakhoz csak október 8-án került sor.[273] Rácz főhadnagyot eredményes munkájáért, valamint a hadbíró jelöltek számára szükséges tankönyv elkészítéséért október elején századosi előléptetésre javasolták.[274]

Az 1848—49-es szabadságharc honvéd katonai igazságszolgáltatása pedig elindult önálló szerveződésének, kibontakozásának útján.[275]

3. Az első honvédzászlóaljak a déli hadszíntéren és a Dráva-vonalon

A kormány a honvédeket eredetileg a táborba küldött sorkatonaság pótlására, *helyőrségi szolgálatra szánta*, — legalábbis így nyilatkozott. Amint a pesti zászlóaljak toborzása előrehaladt, egyesek tudni vélték, hogy az önkénteseket Komáromba viszik.[276] Mások azt tanácsolták, hogy küldjék őket valamelyik vidéki városba (például Egerbe), és már útközben kezdjék meg kiképzésüket, a nehézségekhez való szoktatásukat.[277] Az első nyoma, hogy a déli — akkor még csak szerveződő — táborba szánják őket, Szemerének Vukovicshoz intézett, június 11-i levelében található: „Innen az önkéntes őrsereg indul Szegednek. Mindenfelől azon alsó vidékre küldjük."[278] Vagyis a titeli sajkások június eleji megmozdulásával kibontakozó délvidéki mozgalmak késztették a kormányt arra, hogy a fővárosban toborzott honvédeket sietve táborba küldje. Szemere értesítéséből világosan érthető, hogy minden zászlóaljat mielőbb a „szegedi tábor" erősítésére akarnak vezényelni.

Ez az értesítés pünkösd vasárnapján kelt. És ekkor este történt meg a honvédek és az olasz katonák ismeretes összetűzése a Károly-laktanyában. Másnap a lefegyverzett olaszokat elszállították — a még mindig fegyvertelen honvédek pedig önkényesen lefoglalták az olaszok ittmaradt fegyvereit.[279] Ez a lépés — amelyre a felháborodás és elkeseredés sarkallta az önkénteseket — a fővárosban nagy visszhangot váltott ki. Mindenekelőtt megdöbbenést és ijedelmet — még kormánykörökben is. Széchenyi felháborodott rémülettel írta naplójába: „Az olaszok fegyvereit a mozgó nemzetőrség elszedi. Most van 2000 felfegyverzett rablónk . . ."[280] Széchenyi aggodalmát oszthatta a június 13-án tartott minisztertanács is, amely határozatot hozott: az egyik zászlóaljat haladéktalanul vasúton Szolnokig, onnan hajón Szegedig, míg a másikat gyalog Nagykanizsára kell küldeni.[281]

Ezt a nagy sietséget azonban nem a Szeged alatt vagy a Drávánál súlyosbodó helyzet indokolta, csupán a nyugtalanság, hogy a jelentős arányban fővárosi és vidéki nincstelenekből, napszámosokból és kétkezi munkásokból álló honvédek erőszakkal fegyverhez jutottak.[282] Érthető, hogy a főváros arisztokratái és tehetős polgárai türelmetlenül várták — a különben még kellően fel sem szerelt — önkéntesek mielőbbi útnak bocsátását. Baldacci, a Haditanács elnöke azonban arra az értesítésre, hogy „a nemzeti honvédsereg helybenfekvő két zászlóalja fegyverreli ellátása után azonnal marsra indítandó", június 14-én terjedelmes beadványban tiltakozott.[283]

A beadvány hangsúlyozza, hogy a honvédek megkaphatják ugyan még aznap fegyvereiket, de a legszükségesebb fogások megtanulása nélkül nem indulhatnak meg, — ehhez pedig még egy-két napra szükség van. Emellett a bakancsokat még igazítani, a szíjazatot még kiegészíteni kell, és a ruházat sincs teljesen készen. Pedig egyenruha nélkül nem indulhatnak, „mert különben tarkavegyületű csordához hasonlítanak — mondja Baldacci —, melly minden katonai jellemző jel nélkül lévén, magát rendezett katonai testületnek soha nem is tartandja". Emellett nincs elég tiszt és altiszt, amely a „kicsapongásokra hajlandó" legénységet irányítja. A tisztek sincsenek még felszerelve, és egyéb feladatok — tábori szerek átvétele, útrend szétküldése stb. — is napokat kívánnak még.

Úgy tűnik, a beadvány az elmondottakkal minden lehetséges és valóban megfontolandó érvet felsorakoztatott. Pedig most jön még csak az érvek legsúlyosabbika, amely a *politikai megfontolást* ajánlotta a hadügyminiszter figyelmébe: „8. Befejezésül megvallom, igen kellemetlen érzést okozna, ha a legénység illy rögtönzéssel s minden előkészület nélkül indíttatnék: miután ő ezen intézkedést büntetés gyanánt tekintené, mit még is túlfeszített fogalmánál fogva a szabadság és hazafiaságról, megérdemelni nem gondolná. Ide járul még az is, hogy ezen rögtönzött megindítás ellenségeinktől, kik az egyenetlenség és rendetlenség gyarapodását és elharapódzását óhajtják, a legfonákabb értelemben félremagyaráztatván: ellenünk fegyverül kizsákmányoltatnék."

Mindezek után a Haditanács elnöke még legalább 8 nap maradást javallott, amely alatt a legénységet eszmeileg és fizikailag fel lehetne készíteni a kiindulásra. Mészáros Lázár a nyomós érvek hatására elállott ugyan az azonnali indításról, de a nádornak ezt követően (ugyancsak június 14-én) tett jelentésében csak három-négy napos halasztást tartott szükségesnek.[284]

Június 14-én délben érkezett vissza innsbrucki útjáról Batthyány, és becsöppent a problémák kellős közepébe. A jelek szerint nem osztotta minisztertársai aggodalmát, mert — anélkül, hogy az azonnali indítást latolgatta volna — haladéktalanul intézkedett, hogy a honvédek kapják meg fegyvereiket.[285] Másnap megkapta a hadügyminisztertől Baldacci előbb tárgyalt beadványát,[286] majd a június 16-i minisztertanácson — ahol Kossuth is az önkéntesek elszállítása mellett foglalt állást[287] — megismerkedett a helyzettel és kollégái nézeteivel. Két nap múlva pedig a felszerelés ütemének ismeretében közölte a hadügyminisztériummal és a Nemzetőrségi Haditanáccsal, hogy *a két zászlóaljat június 24-én útnak kell indítani.*[288]

A fegyvereket egyébként az 1. zászlóalj a hadügyminiszter június 17-i, a 2. zászlóalj pedig csak az ismételt, június 21-i rendeletére kapta meg.[289] Ezen a napon szétküldték a hatóságoknak a kiindulásról szóló értesítést, valamint az útrendet,[290] és a sajtóban is megjelent a közlemény a honvédek táborba szállításáról.[291] A fővárosban nagy érdeklődés mellett történtek meg az utolsó erőfeszítések a két zászlóalj felszerelésére és útnak indítására.[292]

A honvédek fegyelmezetten várták a kiindítás napját,[293] amikor június 24-én, a kora reggeli órákban az Újvásártéren tartott zászlóavatás és eskütétel után[294] az 1. zászlóalj a hajóállomásról hajón Ercsényig (Ercsi), a 2. zászlóalj az „indóháztól" vasúton Szolnokig utazott.[295] A kortársak büsz-

kén tekintettek az öt hét alatt kiállított két zászlóaljra, amelyhez fogható lelkes, fiatal és szép sereg — a sajtó szerint — nem volt a korabeli Európában.

Az *1. honvédzászlóalj* — amely Mészárosnak Csányihoz intézett levele szerint „csak most alakulván annyira még gyakorolva nem lévén, hogy harczba állíttassék"[296] — nem közvetlenül a Drávához, hanem Nagykanizsára került.[297] A zászlóalj felszerelése itt fejeződött be, és itt került sor a tulajdonképpeni fegyveres kiképzésre. A zászlóalj (mivel nem az előírt létszámú legénységgel indult) feltöltése is itt következett be Pestről utána küldött önkéntesekkel.[298] A pesti honvédek kiképzési eredményeivel a katonaviselt Csányi kormánybiztos is meg volt elégedve. Amikor ugyanis július végén, augusztus elején a Dráva-vonalról átmenetileg — a Jellasiccsal való kiegyezés reményében — katonai alakulatokat vezényeltek Bácskába, a verbászi táborba, Csányi közölte: a pesti honvédeket „bennüki bizalom miatt" magánál szeretné tartani.[299] A zászlóalj maradt Csányi alatt. Szeptemberben már a Dráva-vonalon állomásozott,[300] és innen kezdte meg a drávai sereggel a visszavonulását Jellasics elől — Fehérvár, Pákozd felé.

A *2. zászlóalj* eredeti úticélja szintén nem a tábor, hanem Szeged volt, hogy ott készüljön fel a szolgálatra. Szegedre érve azonban az ottani 3. zászlóaljnak — amely sem fegyverrel, sem tisztekkel nem volt ellátva — már hűlt helyét találta, sőt a pesti zászlóaljat Eder vezérőrnagynak, a délvidéki seregek Óbecsén és környékén állomásozó centruma parancsnokának utasítása várta, hogy haladéktalanul vonuljon Óbecsére.[301] Így a 2. zászlóaljnak alig jutott a békés fegyvergyakorlatból, mert rögtön a harctevékenység közepébe csöppent. Július 14-én részt vett Szenttamás első ostromában, majd július 17-én a Bácsföldvárnál lefolyt harcokban.[302] Augusztus 19-én Szenttamás második ostrománál is szerepelt, majd a hó végén a verbászi táborba helyezték.[303] Itt a körülmények valamivel kedvezőbbek voltak, így szeptember 14-én a parancsnok — hangsúlyozva, hogy a zászlóalj ruházata és felszerelése mit sem javult eljövetelük óta — azt jelentette, hogy a zászlóalj „beoktatása azonban a körülményekhez képest jóval előbbre haladt".[304] A 2. zászlóalj szeptember—október során itt, a déli sereg jobbszárnyán tevékenykedett.[305]

A *3. zászlóaljat* a Pestről érkezett honvédek tehát már nem találták Szegeden. A sajkás lázadás hírére ugyanis a miniszterelnököt helyettesítő hadügyminiszter június 12-én Csuha Antal őrnagyot, a Nemzetőrségi Haditanács osztályfőnökét azonnal Szegedre küldte, hogy ott a nemzetőrségi parancsnokságot átvegye, szervezze és tegye meg a védelmi előkészületeket.[306] Néhány nap múlva követte Csermelyi Lajos hadügyminiszteri segédtiszt,[307] aki már azt az utasítást hozta Csuhának, hogy intézkedjék, nehogy a szerb felkelők a hír szerint elfogott gőzhajóval Szeged ellen induljanak.[308] Csuha őrnagy Szeged város nemzetőrségét és a helyőrséget kérte segítségül, de a város inkább az egyre nagyobb gondot jelentő honvédeket ajánlotta. Mivel azok lelkesen fogadták a hírt, a 913 főnyi ruhátlan és fegyvertelen zászlóalj — a szegedi nemzetőrök kölcsön puskáival — június 21-én gőzhajóval Óbecsére ment, hogy azt megszállva akadályozhassa a szerbek esetleges, a Tiszán történő támadását. Kíséretében volt a szegedi sorezredi helyőrség 300 főnyi katonája és egy fél ágyúüteg is.[309] Vagyis a honvéd zászló-

aljak közül elsőként a szegedi indult táborba, és került ellenség elé. Erre a gyors kiindulásra felsőbb parancs, miniszteri, illetve miniszterelnöki utasítás nélkül került sor.

Nem tudjuk, hogy a hadügyminiszter és a minisztérium az esetről mikor szerzett tudomást. Az azonban kétségtelen, hogy amikor július 25-én Mészáros Lázár saját kezű fogalmazású levélben utasította — ami eddig, hadügyminiszteri minőségben nem történt! — a Nemzetőrségi Haditanácsot a Szegeden „mint legközelebbi veszély helyén toborzott" zászlóaljnak mielőbbi, a fővárosi zászlóaljakhoz hasonló felszerelésére,[310] ekkor már tudomása volt a fejleményekről. A miniszterelnök — talán az előbbi utasítás miatt, a Haditanács panaszára — június 29-én foglalkozott az üggyel, és ekkor szögezte le ismételten, hogy a nemzetőrség és honvédség minden ügyében magának tartja fenn az intézkedés jogát. Ezért utasította a hadügyminisztert, hogy haladéktalanul rendelkezzék: az Óbecsére szállított 3. zászlóaljat küldjék vissza Szegedre, hogy ott kellően szervezve és felszerelve „a jelenleg begyülendő tisztjei által katonai rend, fegyelem s oktatásba bevezettessék".[311] Batthyány másnap Csernovics Péter és Csányi László biztosoknak is megírta — mint már említettük —, hogy a zászlóaljat mielőtt felszerelve és felruházva lennének, nem szabad táborba küldeni.[312]

Mészáros Lázár július 3-án válaszolt a miniszterelnöki „eligazításra" és leszögezte: „miszerint a nemzetőrseregi tárgyakra nézve ez ideig csak Méltóságodnak távollétében, mint a nemzetőrseregi tárgyak elintézésére meg kért helyettese rendelkeztem, azon időtől fogva pedig, mióta minister elnök úr Innsbruckból visszaérkezett, minden a nemzetőrsereget illető tárgyakat vagy Méltóságodnak személyesen, vagy pedig az illető országos nemzetőrseregi tanácsnak tettem át."[313] A 3. zászlóaljat illetően a hadügyminiszter kijelentette, hogy azt híre-tudta nélkül egyedül Szeged sürgetésére — „és minthogy az ellenség mozdulatai Óbecsének rögtöni megszállását igényelték" — szállították táborba. Egyben javasolta, hogy a 3. zászlóaljat az időközben Szegedre érkezett 2. zászlóaljjal váltsák fel, *mert Óbecsét, „azon igen nyomós tiszai pontot fegyveres erő nélkül hagyni nem lehet"*. A miniszterelnök másnap, július 4-én utasította is Szeth alezredes, honvédseregi főparancsnokot az említett csere végrehajtására.[314]

Tudjuk, hogy a 2. zászlóalj nem maradt Szegeden, mert megérkezése után azonnal Óbecsére irányították. Viszont a 3. zászlóalj sem került vissza alakulási helyére, mert a hadügyminiszter kérelmére — aki Bechtold altábornagy megelégedését tolmácsolta a szegedi zászlóalj „szolgálati készségét" illetően — Batthyány július 15-én beleegyezett, hogy a szegedi zászlóalj a táborban maradjon.[315] Így szentesítette a miniszterelnök a gyengén felfegyverzett 3. zászlóalj tábori szolgálatát, amelynek viszonyairól július 4-én ezt jelentette Csuha őrnagy: „még most is sok honvéd áll éhen, minthogy elég kenyeret sem kaphatunk, mezitláb a végőr vonalon kaszával . . ."[316]

Mire a miniszterelnöki jóváhagyás megérkezett, a 3. honvéd zászlóalj — a 2. zászlóaljjal együtt — július 14-én átesett az első tűzkeresztségen Szenttamás ostrománál.[317] Bár a zászlóaljat a felsőbb vezetés értelmetlenül kitette a szerb ágyúk tüzének, bár az csak három napja kapta meg végre saját fegyvereit, bár a terhes szolgálat és a rövid idő miatt alig jutott idő kiképzésre, parancsnoka megelégedetten jelentette: „a csata téren bátran és

teljes elszántsággal nézett fiatal zászló aljom az ellenségre . . ."[318] Itt az óbecsei táborban — ahol elhelyezésük teljesen azonos volt a 2. zászlóalj körülményeivel[319] — szilárdította meg Damjanich zászlóaljának fegyelmét az oda nem valók eltávolításával. Ezek a lépések és közismert szigora — amely kezdetben a legénységben visszatetszést szült[320] — vetették meg alapját a zászlóalj későbbi sikereinek.

Augusztus 19-én, Szenttamás második eredménytelen ostromakor a 3. zászlóalj a sereg balszárnyán, Turiánál szerepelt.[321] Szeptember 26-án a zászlóalj felét Versec megerősítésére, a Fehértemplomban hősiesen harcoló 9. zászlóalj összeköttetésének biztosítására küldték,[322] ahová október végén a zászlóalj másik fele is követte.[323]

A *10. zászlóalj* volt az első a vidéken szervezettek közül, amelynek táborba szállítását a miniszterelnök elhatározta. Július 15-én közölte a hadügyminiszterrel, hogy a debreceni zászlóaljat — amint fegyverét megkapta — útnak lehet indítani.[324] A hadügyminiszter július 28-ra tűzte ki az 1389 főnyi zászlóalj indulását azzal a meghagyással, hogy az egyidejűleg kiinduló 6. zászlóaljnak adja át létszámfeleslegét.[325] A mondott napon a zászlóalj megindult Szolnokra, majd onnan hajón két részletben Szegedre. Innen Óbecsére, majd Törökbecsére, Nagybecskerekre ment, s végül Écskán szállásolták el, szemben a Perlasznál és Tomasevácnál álló szerb felkelőkkel.[326]

Itt hamar sor került az összecsapásra, és szeptember 2-án a debreceni zászlóalj is részt vett a perlaszi tábor elfoglalásában, ahol parancsnoka, Szemere Pál őrnagy halálos sebet kapott.[327] Az itt aratott győzelem jelentőségét növeli, hogy a délvidéki hadműveletek során ez volt a magyar sereg egyetlen jelentős győzelme a pákozdi csatáig.

A *6. zászlóalj* kiindítása a debrecenivel egyidőben, július 28-án történt. Fehérváron, Dunaföldváron, Kiskőrösön és Kisteleken keresztül kocsikon utaztak Szegedig, ahol augusztus 4-én volt a zászlóavatás.[328] Másnap gőzhajón Óbecsére, egy nap pihenő után gyalog Hegyesre, majd a következő napon, augusztus 8-án Óverbászra vonultak.[329] Itt a verbászi sereg jobbszárnyán állomásoztak a Szenttamás elleni második támadásig, amely előtt Ókérre rendelték őket. Előtte Aulich alezredes tartott szemlét felettük, aki teljes megelégedését fejezte ki a zászlóalj tisztikarának.[330] Augusztus 19-én Szenttamás alatt esett át a 6. zászlóalj a tűzkeresztségen több halottat és sebesültet vesztve az ágyútűzben, amelynek értelmetlenül kitette őket a felsőbb vezetés.[331] Az ostrom után Ókérre tértek vissza, itt rendezkedtek be primitív viszonyok között, és itt érte a zászlóaljat a késő ősz is.[332]

A Győrből Komáromba áthelyezett *5. zászlóalj* volt a következő útnak indított alakulat. Augusztus 3-án, a terv szerint Bajáig hajón mentek, onnan kocsikon Óbecsére.[333] Az utat másnap Pesten a zászlóalj említett zendülése megakasztotta, illetve késleltette.[334] Bajára augusztus 5-én késő este ért a zászlóalj, ahol már várta az értesítés: nem Óbecsére, hanem Verbászra kell mennie.[335] Szenttamás sikertelen ostroma után pedig a Péterváraddal való összeköttetés biztosítására Futakra helyezték.[336] Itt küszködött azután a zászlóalj a Duna túlsó oldaláról, Cserevicből áttörni akaró szerbekkel és a kora őszben reá szakadó kolerával és váltólázzal[337] — posztóruha és téli felszerelés nélkül.

A Kassán alakult *9. zászlóalj* kiindításáról a hadügyminiszter július 26-án intézkedett. Rendelete szerint augusztus 4-én kellett a zászlóaljnak gyalogszerrel megindulnia és 13-ára Debrecenbe érkeznie.[338] Az adott időpontban a 680 főnyi zászlóalj pontosan meg is érkezett Debrecenbe, ahol megkapta az előre küldött köpenyeket és a számára toborzott újoncokat.[339] Itt várta a parancs is, hogy másnap kocsikon, „kettős állomásokat téve", Nagyváradon át Temesvárra vonuljon.[340] A 240 fővel megszaporodott zászlóalj augusztus 14-én megindult a megadott útvonalon, és 20-án — a terv szerint — megérkezett Temesvárra, ahol megkapta a még hiányzó felszerelési tárgyait.[341]

A Fehértemplom körül egyre súlyosbodó helyzet miatt a zászlóalj érkezése estéjén tovább ment Versecre, majd egy osztály (2 század) még 21-én éjjel, míg a másik 22-én délelőtt vonult be Fehértemplomba. A maradék 2 századot Oravicára rendelték.[342] Itt 22-én már kisebb lövöldözésre, 23-án pedig komoly csatározásra került sor.[343] Rövidesen az egész zászlóaljat Fehértemplom védelmére rendelték.[344]

A 9. zászlóalj így szinte menetből vette fel a harcot a bánsági hadszíntér legveszélyeztetettebb pontján, a határőrvidékhez tartozó Fehértemplomban, ahol nap mint nap, meg-megújuló harctevékenység közepette kellett helytállnia.[345] Ez a szinte mindennapos, a dél-magyarországi bányavidék védelmében folytatott küzdelem tette olyan gyorsan ismertté szerte az országban a vörössapkások nevét.

A 9. zászlóalj táborba érkezésével augusztus végére hatra szaporodott a bácska-bánsági hadszíntéren levő honvédzászlóaljak száma: a jobbszárnyon, mélyen a Dunánál, Futakon az 5. zászlóalj, a Verbásszal való összeköttetés biztosítására, Ókéren a 6. zászlóalj, a centrumban: Óbecsén, a Tisza-vonal és átkelés védelmében a 2. és 3. zászlóalj, a balszárnyon Becskerek előtt, Écskán a 10. és Versec, valamint a bányavidék védelmében, Fehértemplomban a 9. zászlóalj. És mindezt a toborzást követő harmadik hónap végén — ami nem kis teljesítmény.

A déli táborba rendelt honvéd zászlóaljak fenti elősorolása tulajdonképpen nem pontos, mert oda kell számítanunk a sokat hányódott *8. zászlóaljat* is, amely kalandos úton jutott el ahhoz, hogy a bácsi táborban teljesítsen szolgálatot. Láttuk, hogy a zászlóalj Pécsett — egyaránt közel a Bácskához és a Drávához — alakult. Minden jel arra mutatott, hogy a zászlóalj, amint felszerelését megkapja, Csányi kormánybiztos rendelkezése alá kerül. Július 23-án azonban a hadügyminiszter közölte Csányival, hogy Ottinger vezérőrnagyot, a drávai sereg parancsnokát utasította: Pétervárad biztosítása érdekében küldjön sorezredi zászlóaljakat, a Pécsett alakuló honvédek — és esetleg néhány ezer felfegyverzett nemzetőr — kíséretében Futakra vagy Óverbászra.[346] Az ismételt sürgetésekre Csányi augusztus elején közölte, hogy megtették a szükséges intézkedéseket: a 8. zászlóalj, amint megkapta szíjazatát és egyéb szükséges felszerelését — a baranyai nemzetőrség két zászlóaljával —, megindul Verbász felé.[347] A zászlóalj parancsnokának augusztus 6-án kelt jelentésére is ezt az utasítást adja Csányi.[348] A parancsnok augusztus 12-én közölte: 14-én indulnak —

és ez pontosan meg is történt.[349] Másnap, augusztus 15-én azonban Csányi — mint láttuk — futár útján megállította, és a Drávához rendelte a zászlóaljat.[350]

Ekkor váratlan fordulat történt. Csányi meglepetten értesült arról, hogy a Dárdára érkezett zászlóalj augusztus 17-én ismét megfordult, és megindult Verbászra, mivel Jankovich, a verőcei főispán és Jovich, az eszéki vár parancsnoka az ottani „lecsillapodott hangulat" miatt ott nélkülözhetőnek tartották, Wollnhofer vezérőrnagy, a déli tábor jobbszárnyának parancsnoka pedig ragaszkodott a zászlóalj elküldéséhez.[351] Csányi a meglepő fordulatot jelentette a miniszterelnöknek, és kérte: intézkedjék, hogy az egyedül Batthyány rendelkezése alá tartozó zászlóaljakat „egészen idegen és távollevő parancsnokok" önkényesen ne vezényelhessék el.[352] Egyidejűleg utasította a 8. zászlóalj parancsnokát, hogy amint lehetséges, térjen vissza eredeti állomáshelyére.[353] A zászlóalj parancsnoka augusztus 21-én a kiskéri táborból jelentette, hogy Bechtold altábornagy — mivel a Szenttamás elleni támadás sikertelensége a sereg „előbbi tábori állásokba vissza vonulását" igényli — hozzájárult a visszatérésükhöz. Ezért július 22-én indul, és 23-án este megérkezik Dárdára.[354]

A zászlóalj parancsnoka augusztus 24-én jelentette, hogy a mondott időben megérkezett.[355] Jelenléte igen fontos, mivel az eszéki vár biztosítása — a verőcei fejlemények miatt — egyre sürgetőbb szükség volt. Augusztus 28-án a miniszterelnök futár útján titkos parancsot küldött a 8. zászlóalj parancsnokához, amelyben utasította, hogy zászlóaljával és a 4. zászlóalj időközben odarendelt négy századával vonuljon be az eszéki várba, melynek parancsnoka befogadásukra szigorú rendeletet vett. Ha ezt Jovich parancsnok megtagadná: „felhatalmazom önt — hangzik Batthyány utasítása — *a várat ha lehet jó módon vagy csellel, ha szükséges erővel be venni.*"[356] (Kiemelés a szerzőtől.) Jovich azonban nem fogadta be a honvédeket. Szemere Bertalan — mint helyettes miniszterelnök és hadügyminiszter — szeptember 2-án ezért utasította Vitalis őrnagyot, hogy legyen éber, és tegyen meg mindent, hogy a vár ellenség kezére ne kerüljön.[357]

A zászlóaljra itt Eszéknél nagy szükség lett volna, de a Szenttamás elleni harmadik támadást előkészítő Mészáros Lázár — mielőtt Kossuth és Szemere megakadályozhatták volna[358] — azt magához rendelte. Így a 8. zászlóalj szeptember 8-án, alig két héttel első útja után, már ismét Verbászon volt, szeptember 9-től pedig egészen az év végéig Ókéren teljesített szolgálatot.[359] Eszék pedig sorsára maradt, és azt csak Batthyány Kázmérnak sikerült októberben — merész fellépésével — biztosítani.

A *4. zászlóalj* tábori szolgálatának története összefonódik a 8. zászlóaljéval, de valamivel bonyolultabb. A Komáromba helyezett pozsonyi zászlóaljat ugyanis kettészakították: augusztus 14-én a miniszterelnök úgy intézkedett, hogy a 4. zászlóalj egy osztályát (2 századát) Komáromból hajón Zomborba szállítsák.[360] A zászlóalj e kikülönített osztálya augusztus 16-án hajózott át Pesten —, ahol Batthyány szigorú utasítására egy óránál tovább nem állhattak, — és vonult Zomborból a verbászi táborba.[361]

Rövidesen sor került a maradék 4 századra is. Amikor Csányi szükségesnek tartotta Eszék biztosítását, Batthyány augusztus 18-án — mivel a 8. zászlóaljat a verbászi táborban tudta — úgy intézkedett, hogy a 4. zászló-

alj másik felét gőzhajóval haladéktalanul Eszékre szállítsák.[362] A 2 osztályt (4 századot) augusztus 20-án reggel hajózták be Komáromban, és 22-én este érkeztek meg Eszékre.[363] Jovich várparancsnok nem fogadta be őket — miként másnap a 8. zászlóaljat sem —, így a közelben: a Baranya megyei Bellyére, majd Darócra helyezték át őket.[364] Augusztus 29-én Melczer ezredes, hadügyi államtitkár — Batthyány ismertetett rendelkezése kapcsán — utasította Jovichot, hogy a 4. és 8. honvédzászlóalj 10. századát fogadja be a várba,[365] — de tudjuk, ez nem történt meg. Az 550 főnyi, augusztus 30-án Bellyére koncentrált zászlóalj tehát várakozó állásponton maradt,[366] amíg szeptember 16-án a miniszterelnök nem intézkedett: vonuljon a Verbászon levő 2 századához, és rendelje alá magát az ott parancsnokoló Mészáros hadügyminiszternek.[367] A zászlóalj 2 osztálya szeptember 21-én érkezett Verbászra, és részt is vett Szenttamás aznapi harmadik — ismét sikertelen — megtámadásában, majd a 6. zászlóalj szomszédságában Kiskérre került.[368] Itt teljesített szolgálatot november végéig, amikor is Pesten át Nagybányára küldték.[369]

A 7. *zászlóalj* indult meg legkésőbb az ellenség elébe, pedig a miniszterelnök már augusztus 17-én a hadügyminiszter parancsai alá helyezte.[370] Ennek oka az, hogy augusztus 4-én megválva a „pecsovics várostól", Pápán barátságos és felszerelésében közremunkáló közegbe került, de felszerelése nem haladt elég gyorsan. Augusztus 26-án a zászlóalj parancsnoka azt jelentette Csányinak, hogy egyetlen köpeny sem készült még el.[371] Így hiába hagyta meg Melczer hadügyi államtitkár augusztus 29-én Csányinak, hogy a 7. zászlóaljat vonja táborába,[372] mikor a hír szerint a honvédek még „ingbe, gatyába" voltak.[373] Csányi szeptember 2-án mindenesetre utasította a zászlóalj akkori parancsnokát, Zinnern századost, hogy alakulatát helyezze készültségbe, majd másnap megparancsolta: haladék nélkül induljon meg a Devecser—Sümeg—Keszthely—Kiskomárom útvonalon Kanizsára.[374] Szeptember 9-én a zászlóalj meg is érkezett Kanizsára, ahol — a még kellően fel nem szerelt alakulatot — Csányi a tartalékhoz rendelte.[375] Így került a *drávai sereghez* még egy honvédzászlóalj, amely — mint Csányi írta szeptember 14-én — az 1. zászlóaljjal együtt egyetlen biztos erejét jelentette az itteni haderőnek,[376] — természetesen a sorkatonaság magyar érzelmű alakulatain kívül. A mobilizált nemzetőrök ugyanis ekkor már hazatértek, a Pápán gyülekező nemzetőröket pedig nem rendelték Csányi alá.

A Jellasics elől visszavonuló sereggel haladva a 7. zászlóalj szeptember 15-én, két héttel az ütközet előtt tartotta első lőgyakorlatát.[377] Szeptember 29-én pedig Pákozdnál — ahol a kiváló kiképzési eredményeket elért 1. zászlóaljat a centrumban helyezték el — a 7. zászlóalj a sietve szervezett 14. zászlóalj és a Zrínyi-csapat szomszédságában esett át a tűzkeresztségen.[378]

A véletlenek sajátos találkozásának eredményeként a betörő horvát sereggel szemben — amelynek fő erejét reguláris határőr zászlóaljak alkották — tehát nem a tapasztalt, a délvidéki harcok során megedzett honvédzászlóaljak állottak, hanem azok, amelyeknek ez volt első találkozásuk az ellenséggel. Emellett az 1848 nyarán felállított első tíz zászlóalj közül csak kettőt találunk a Fehérvárnál gyülekező seregben, míg a többséget az önkéntes nemzetőrség alakulatai alkotják, amelyek közül szeptember 23-án szervezték

meg a pesti önkéntes nemzetőrökből a 14. honvédzászlóaljat[379] — a harmadikat, amelyik részt vett az ütközetben.

Így elmondhatjuk: *Pákozd nemcsak a négy hónapja szervezett honvédség, hanem legalább annyira az alig hat hete létrehozott önkéntes nemzetőrség győzelme volt.* Mindenféleképp az *önálló szervezésű magyar haderőé*, amelynek soraiban körülbelül 60% volt az újonnan felállított alakulatok száma, s amelyet már részben honvéd törzs- és táborkari tisztek vezényeltek.

A minta tehát megvolt, és a próbát többszörösen kiállotta. A nemzet abban a tudatban vállalhatta a reákényszerített harcot, hogy a nemzeti haderő: a honvédhadsereg megteremtésének útja és feltételei elvileg tisztázottak, és azokat gyakorlatilag már kipróbálták. Csak méltó vezető kellett, akiben a nép bízik, és aki a lehetőségeket — jól megválasztott munkatársaival — valóra tudja váltani.

JEGYZETEK

[1] OL PM eln. 1848: 569. Közli KLÖM XII. 145—147. Duschek egyidejűleg a miniszterelnökhöz intézett levele, amelyben felvilágosítást kér: kinek, hová utalják a pénzt. OL HNI 1848: 271.

[2] Ez a május 18-i fontos rendeletsorozat csak az ikt. kvből ismert. OL HNI ir. ikt. kve 1848: 218.

[3] OL HNI 1848: 277. Közli KLÖM XII. 156—157. A foglalópénzre tulajdonképpen 213 600 ft-ot irányoztak elő (ami 20 ft-tal számolva 10 680 főre elég), de egyelőre ennek a fele is elégnek ígérkezett. — Az utalás a budai főfizető hivatalnál, a pozsonyi és kassai harmincad-, valamint a pozsonyi, győri, pécsi, debreceni, veszprémi, szegedi és — Szombathely számára — a körmendi sóhivatalnál történt.

[4] OL HNI 1848: 284.; 367.

[5] Duschek Ferenc—Batthyány Lajoshoz, 1848. máj. 28. OL HNI 1848: 342.

[6] *Debrecen:* OL HNI 1848: 420.; OL HM bizt. 1848—102—42. *Győr:* GymL Győr Város lt. Közgy. jkv. 1848: 2192.; OL HNI 1848: 455. — *Szeged* polgármesterének is hasonló volt június 2-án a panasza: OL HNI 1848: 407.

[7] Ilyen problémákra: OL HNI ir. ikt. kve 1848: 458.; 467., 474., 475., 493.; OL PM eln. ikt. kve 1848: 802.

[8] A kölcsönökre pl. *Vas m.:* OL ONöHt 1848: 2294. (június 8-i Heti tudósítás); OL HM/b 1848: 3076.; OL PM eln. 1848: 1209. Közli KLÖM XII. 376—377. *Zala m.:* ZmL Bizottm. ir. 1848: 1089.; 1310., 1617. *Heves m.:* HmL Közgy. ir. 1848: 757.; HmL Közgy. jkv. 1848: 1253. *Győr:* GymL Győr Város lt. Fogalmazatok 1848: 272. — A komáromi esetre: OL ONöHt 1848: 3019. — Székesfehérvárnak viszont a budai főhadparancsnokság értesítésére utaltak foglalópénzt: OL HM bizt. 1848—102—63.

[9] A 10. zászlóaljnak szánt pénzt június végén tévedésből Nagyváradra küldték, így a zászlóalj csak a város kölcsöneivel tudott boldogulni: Debrecen v. lt. Tanácsülési jkv. 1848: 128., 151. (Utóbbit idézi Faragó, Kossuth-bankók. 79.) — A honvédeknek a zászlóalji alakulási helyeken való összevonása és az, hogy ezt nem közölte a Nemzetőrségi Haditanács a pénzügyminisztériummal, újabb problémák okozója lett. KLÖM XII. 404. —A táborban is voltak bajok, pl. a 6. zászlóaljnak Óverbászon igen nagy gondot jelentett, hogy a pénzt Szegeden kell felvennie: OL ONöHt 1848: 2706.

[10] „Összes költség kimutatása a honvéd nemzetőrsereg 10 zászló allyainak egy hóra." OL K Pz/3. A honvédség és nemzetőrség éves költségvetési tervét július 6-án tette át Batthyány a pénzügyminiszternek. OL HNI 1848: 630. — Itt kívánjuk megemlíteni, hogy a PM eln. ir. ikt. kve 1848. júl. 1-i, 1187. sz. alatti bejegyzése szerint; „Hadügyminiszter, az önkéntes nemzetőrség költségeit a budgetből kitöröltetni kéri." Az irat azonban — és a kérelem oka — ismeretlen.

[11] A költségvetés a tervezett 14 honvédzászlóalj (ti. 4 Erdélyben) félévi költségeire 900 000 ft-ot irányzott elő a nemzetőrség költségeinek keretében. KLÖM XII. 481.,

507., 534. Egy június 21-én kelt kimutatás szerint a pénzügyminisztérium akkor 170 407 ft-tal rendelkezett. OL PM eln. nem ikt. ir. — A június 30-án megjelent, az április 11-től történt bevételekről és kiadásokról számot adó kimutatás szerint június végéig az „önkéntes nemzeti sereg" költségei 151 061 pft-ot tettek ki. OL 1848/49-es nyomt. Közli KLÖM XII. 475.

[12] A kormány adakozásra felszólító május 19-i körlevele azonos azzal, amely a király Bécsből való eltávozását tudtul adja. OL BM 1848: 1497. Közli PH 1848. máj. 21. 461.; PAP, Okmánytár I. 142—144.; KLÖM XII. 153—154. — Az adományok gyűjtésével kapcsolatos belügyminiszteri körlevelek május 19—20-ról: OL BM 1848: 1497.; 1663. Közli PH 1848. máj. 23. 465. máj. 27., 481.; PAP, Okmánytár I. 138—141.; KLÖM XII. 155—156. — A kamatos kincstári utalványokra l. Kossuth május 23—24-i felhívását, illetve közlését: OL 1848/49-es nyomt. KLÖM XII. 177—184.

[13] A mozgalom áttekintése meghaladja munkánk kereteit. FARAGÓ, Kossuth bankók 49—79.; SINKOVICS ISTVÁN: Kossuth, az önálló pénzügyek megteremtője. Kossuth-Emlékkönyv I. 129—136. — Az eredményekre l. még az OL 1848/49-i minisztérium levéltára. Pesti adakozók jegyzékét (H 147.); „A honvédelmi segélyekre gyűjtő központi bizottmány" elismervényét (OL ONöHt eln. ir.); Veszprém megye adakozási jegyzékét június 5-ig (58 nyomtatott oldal), Pest május 22-i felhívását, Sopron m. május 26-i válaszát stb.: OL 1848/49-es nyomt.; továbbá a sajtóban rendszeresen megjelenő közleményeket, valamint WALDAPFEL, Levelestár I. 268—269., 297. — Levéltári adatok még az adakozással kapcsolatban: OL BM eln. 1848: 175., 311.; OL Meln. 1848: 358. Problémákra l. OL PM eln. 1848: 683— 684 Közli KLÖM XII. 210—213.; OL BM 1848: 3445.; PmL Közgy. ir. 1848: 4805. — Honvéd önkéntes állítására az ONöHt tájékoztatása a PM-nek, hogy az első évre 120, a következő kettőre 100—100 pft-ot számítanak egy önkéntes költségeire, 1848. jún. 3.; ONöHt nem ikt. ir. Alkalmazásra: OL ONöHt 1848: 1617., 3370. — A foglalópénzükről lemondó honvédújoncokra: Közlöny 1848. júl. 9. 119.; a sajtónak a vagyonosokat honvédek fogadására buzdító cikkeire: Re 1848. máj. 25. 121.; Nőr 1848. jún. 3. 692.

[14] Fontosabb eredmények a hivatalos pénzügyminiszteri jelentések alapján:

Dátum	*Ajándék*	*Kölcsön*	*Közli*
1848	ft	ft	
jún. 20-ig	110 017	184 131	Közlöny, 13. sz.
júl. 28-ig	377 246	415 150	Közlöny, 51. sz.
aug. 31-ig	495 961	552 436	Közlöny, 85. sz.
szept. 20-ig	592 209	759 224	Közlöny, 105. sz.

[15] OL HM bizt. 1848—102—14.; OL HNI 1848: 199. A hivatalos ruházati szabályzat szerint a nadrág végül is kék lett, s a köpeny szürke. — A sajtó értesülése szerint az atilla színe azért barna, mert a határőrök számára tárolt „sötét tobákszín" posztóból volt elegendő készlet N 1848. máj. 26. 60.; BERKÓ ISTVÁN: Az 1848—49-es honvédsereg ruhaügye c. cikke Közgazdasági és Technológiai Közlemények 1928., szerint a barna posztót a sorezredi tüzérség számára tárolták.

[16] OL HM/b 1848: 20.

[17] Mészáros május 25-i válasza még egy bekezdést tartalmaz: „Azonban az igazság és jogszerűségtől távozni nem akarván, de felelőssége miatt el sem távozhatván, a főhadi kormányt meg keresi [ti. a HM], miszerint a budai ruhatár tartalékából időrül időre kiadandó ruhanemek megszerzési ár összegét azonnali megtérittés végett közölni s az új bevásárlás és készítést, a tár folytonos egyforma karban tartását a maga útján eszközölni sziveskedjék." OL HM/k 1848: 6. — A budai főparancsnokság május 31-i válasza: OL HM/b 1848: 150.

[18] OL HNI 1848: 226.

[19] OL HNI 1848: 418.

[20] OL HNI 1848: 359.

[21] OL HM bizt. 1848—102—27. (máj. 29.)

[22] OL HM bizt. 1848—102—56.; OL HNI 1848: 359.

[23] OL HM/k 1848: 123. — A honvédeknek ágyfelszereléssel való ellátásra: OL HM bizt. 1848—102—56. Az ezzel kapcsolatos szegedi problémákra: OL HNI 1848: 535. Közli HK 1955. 3—4. 469—471.; OL HM/b 1848: 723.

[24] Az ONöHt elnöki sorozatból május 28-án (848/e 59. sz. alatt) áttett tervezet: OL HM/b 1848: 177.; A hadügyminiszteri vélemény fogalmazata: OL HM/k 1848: 105.

[25] Baldacci június 4-én kelt javaslata, a miniszterelnököt helyettesítő hadügymi-

niszter június 5-én kelt rendelete: OL HNI 1848: 403.; OL ONöHt jkve 1848: 23. — Nyitrai főhadnagy mellé rendelt segítségre: OL HM/b 1848: 1080.; OL HM/k 1848: 905. — A „Honvéd sereg ruha bizottmány" iratai egyébként nincsenek meg. 1848. augusztus 31-én kelt, 115. sz. átirata: FL Pesti Közig. 1848: 197.

[26] Ugyanakkor az iratok tanúsága szerint június közepén az óbudai Ruházati Bizottmány munkásai között lázadástól tartottak „wegen den unverhältnismässig langen Arbeitstunden". OL HM/b 1848: 659.; OL HM/k 1848: 331., 567. — A továbbiakban látni fogjuk, hogy a köpenyanyagokat is többnyire kiadták a zászlóaljaknak, hogy azok gondoskodjanak megvarratásukról.

[27] OL HM/b 1848: 902.

[28] OL HM/k 1848: 585. — Forma szerint úgy történhetett meg az óbudai Ruházati Bizottmány raktárainak kiürítése, hogy a május 7-i ismert királyi kézirat, amely a magyar hadügyminiszter jogköréről rendelkezett, csak a „magyar katonai ügyek" kormányzását, illetve a „magyar seregnek külföldön alkalmazását" illetően intézkedett. A bécsi értelmezés szerint az „altofner Montours-Ökonomie Komission", amely csak fiókintézménye volt a Stockerauban székelő „Militär Montours-Ökonomie Verwaltung"-nak, nem speciális magyar, hanem összbirodalmi katonai intézmény, s mint ilyen felett a bécsi hadügyminiszternek joga volt rendelkezni.

[29] Batthyány egyben megbízható emberének a ruhabizottmányhoz ellenőrként való kinevezését, valamint a főhadi kormányszék a szállításokat elrendelő tisztviselőjének és a ruhabizottmány parancsnokának felelősségre vonását sürgette. És ami először történt miniszterelnöksége alatt: kijelentette, hogy *készebb lemondani*, mintsem, hogy ilyen fejleményekért a nemzet indokolt vádját kelljen vállalnia!

[30] OL HM/k 1848: 585.; Baldacci június 17-i átiratára június 26-án tett intézkedés: uo. 718. — A sajtó a ruhabizottmány készleteinek eltűnéséről: MT 1848. jún. 23. 341. N 1848. jún. 25. 151.

[31] OL HM/k 1848: 765., 783.; OL HM/b 1848: 1004. — A hadügyminiszternek ezzel kapcsolatban a budai főhadparancsnoksághoz intézett utasítása: OL HM/k 1848: 776. (jún. 28.)

[32] OL HM/k 1848: 927. A szóban forgó szállítmányra: OL HM/b ir. ikt. kve 1848: 2150. — Itt kívánjuk megjegyezni, hogy a magyar kormánynak 1848 nyarán nem sikerült személycserét elérnie a ruhabizottmány parancsnoki posztján. Mire megtette volna javaslatát az elhalálozott volt parancsnok helyének betöltésére, a budai főhadparancsnokság és a bécsi hadügyminisztérium kezdeményezésére a király kinevezte Pollatschek őrnagyot, aki egészen a szeptemberi nyílt szakításig állott élén e fontos hivatalnak. Kinevezésére: OL HM bizt. 1848—47—439.

[33] A 15%-os kezelési költséggel együtt az összeg 45 693 ft-ot tett ki. OL HM bizt. 1848—47—41. — Az óbudai Ruházati Bizottmány által júniusban kiszolgáltatott anyagok jegyzéke: uo. 47—30.

[34] Az óbudai Ruházati Bizottmány jelentése: OL HM bizt. 1848—47—366. (Az összeg kezelési költséggel együtt értendő.)

[35] OL HM bizt. 1848—102—85., 91., 155., 249.

[36] Az ONöHt augusztus 22-én az óbudai Ruházati Bizottmánynak az addig kiszolgáltatott ruhaneműek jegyzéke kapcsán így írt a HM-nek: „. . . az abban kimutatott összegnek megtérítése azon okbul, minthogy ahoz még mindég újabb tételek járulnak, nem most azonnal, hanem csak akkor fog helyesen eszközöltethetni, midőn a honvéd zászló allyak felszerelése és ruházása tökéletesen befejezve leszen." OL HM bizt. 1848—47—164. — A szeptember 20-i jegyzékre a HM-ben vezették rá, hogy félreteendő, és egyszerre kiegyenlítendő. OL HM bizt. 1848—47—366.

[37] A kassai nőegylet és a kőszegi gyár ajánlata: OL ONöHt nem ikt. ir. Az Iparműtár május 25-én kelt beadványa: OL HNI 1848: 317. A kassai bőrgyár elveszett ajánlatára: OL HM/b ir. ikt. kve 1848: 508. A zayugróci posztógyár későbbi problémájára: OL PM eln. 1848: 1347. Közli KLÖM XII. 452—453.

[38] OL HNI 1848: 412.; PH 1848. jún. 6. 518.

[39] OL ONöHt 1848: 376. (helyesen: OL HNI 1848: 376.), OL ONöHt 1848: 794. Egy komáromi szabómesterről is tudunk, aki 400 köpönyeget készített a honvédség számára. OL ONöHt 1848: 2843. — Ezekkel a szállítókkal és iparosokkal az óbudai Ruházati Bizottmány szerződött. OL HM bizt. 1848—102—85.

[40] OL HNI 1848: 341. A mellékelt rajz — megállapíthatóan — a nemzetőri és honvédi egyenruhát ábrázolta. Viszont a vidékre küldött színes nyomatok (pl. VemL

Közgy. ir. 1848: 1183.) csak a *gyalogos* és *lovas nemzetőr egyenruhát* ábrázolják. Nincs tudomásunk arról, hogy ez idő tájt a honvéd egyenruháról is készült volna színes nyomat, bár a honvédek öltözetszabályzatának végén a következő megjegyzés áll: „Minthogy az öltözködés itten csak közönségesen van előadva, tehát a tisztább előadás kedvéért egy színezett rajz fog ezen szabályokhoz közzé bocsáttatni." — Ábrázolása: 1848—49. A szabadságharc katonáinak egyenruhái. Honvéd Levéltár és Múzeum kiadása. Budapest 1950.

[41] A bakancsmintára: OL HM/k 1848: 43.; „a mustra képen megküldött atilla mintájára" és annak készíttetésére: OL HM/b 1848: 198.; OL HM/k 1848: 201.

[42] MT 1848. jún. 5. és 10. 281., 301. (utóbbi Görgey István cikke) — A honvédi és nemzetőri egyenruha, illetve a megkülönböztető jelzések védelméről Batthyány rendelete: Közlöny 1848. jún. 17. 33.

[43] A felhívás az ilynemű ajánlatokat egyenesen a zászlóalj-parancsnoksághoz utalja: Közlöny 1848. jún. 8. 2. Közli KLÖM XII. 233—234. — A pénzügyminisztériumnak a hatóságok számára ez ügyben június 17-én szétküldött litografált körlevele pl. VemL Közgy. ir. 1848: 1182.; MmL Bizottm. ir. 1848: 444. — Baldacci ezredes, a Haditanács elnöke június 10-én maga is körlevélben fordult a zászlóaljak parancsnokaihoz, és meghagyta nekik, hogy a toborzási körzetükhöz tartozó hatóságoknál intézkedjenek az érintett anyagok minél előbbi beszállításáról és felhasználásáról. A 10. zászlóaljhoz intézett rendeletet l. Hajdú ker. lt. 1848—7—68. (másolat).

[44] Oly módon, mint „a sorkatonaságnál divatozó nyári öltönyök (Kittel)"; OL HM/b 1848: 198. Görgey István cikkében így ír: „Az atilla nem sürgős, ez tetemes pénz és ráér szeptemberig. Most zsákszín blouse kell — és fegyver." MT 1848. jún. 10. 301.

[45] OL ONöHt jkve 1848: 210. (aug. 11-i tanácsülés); 1848: 239. (szept. 8-i tanácsülés).

[46] OL BM eln. 1848: 823.

[47] Szeth János, a honvédség főparancsnoka — az ONöHt elnökéhez, 1848. szept. 4. OL ONöHt 1848: 4075. A jelentés szerint az eredetileg szintén hiányzó köpenyegeket is megkapták (teljes létszámra) a zászlóaljak, vagy már készen, vagy kiszabva, és maguk varratják meg.

[48] OL Meln. 1848: 873. — Mészáros Lázár augusztus 29-i hasonló jelentése a verbászi tábor problémáiról: uo. 787.

[49] OL HM/b 1848: 902.; OL HM/k 1848: 418., 523. Csak az 1. zászlóalj számára utalt 1046 fegyver számát ismerjük, de a másik is nyilván az előírt létszám (1044 fő) szerint vette át fegyverét.

[50] A 3. zászlóaljra: OL HM/b ir. ikt. kve 1848: 3545.; a 10. zászlóaljra: AH 1848. júl. 23. 25.; PH 1848. júl. 29. 705.

[51] A pesti tüzérparancsnokság egy július 24-én a HM-hez intézett elveszett jelentése szerint 4627 puskát szállítottak a 4—5—6. és 9. zászlóalj számára. OL HM/b ir. ikt. kve 1848: 3730. — Nagy Gusztáv július 21-én Szemeréhez intézett jelentése szerint Pesten „gyanús" fegyverszállítmányokat vittek keresztül, de a HM tájékoztatása szerint ezeket Temesvárról szállítják a pozsonyi és győri önkéntesek számára. OL BM rend. oszt. jel. Más iratok (Mészáros Lázár — az 5. honvéd zászlóalj parancsnokához, 1848. szept. 22. Mészáros L. ir.) is kétségtelenné teszik, hogy ezeket a fegyvereket a „K. K. Banater Artillerie Districkt" szolgáltatta ki. Az idézett elveszett jelentés egyszerre jelentette mind a négy zászlóalj felfegyverzését, nyilván mert egy helyről, azonos parancs alapján történt. Az, hogy a Pesten átszállított fegyverek esetében csak a Pozsonyba és Győrbe irányított szállítmányokról van szó, nem mond ellen feltételezésünknek — hogy ti. a 6. és 9. zászlóalj is Temesvárról kapta fegyvereit —, hiszen Veszprémbe és Kassára nem kellett feltétlenül Pesten át szállítani.

[52] OL HM ir. ikt. kve 1848: 3874., 3910., 4488. A zászlóalj parancsnokának július 23-án kelt jelentése a fegyverek átvételéről: OL ONöHt 1848: 1949.

[53] Szeth alezredes jelentése szerint a 8. honvéd zászlóalj számára Temesvárról július 24-én 1044 fegyver érkezett Pestre, amelyet gőzösön Mohácsra fognak szállítani. OL HNI ir. ikt. kve 1848: 728. A zászlóalj parancsnoka augusztus 1-én jelentette Csányinak, hogy akkor kapta meg a fegyvereket; OL Csányi ir. Csányi lev. I/119. (Vö. Busbach, Viharos emberöltő I. 63., 65.; amely szerint júl. 25-én *belga* fegyvere-

ket kaptak.) A zászlóalj parancsnokát lőszerért Eszékre utasították. OL Csányi ir. Csányi lev. I/127.

[54] Damjanich őrnagy közlése szerint a 3. zászlóalj csappantyús fegyvereket kapott a temesvári fegyvertárból. CsomL Szeged v. lt. Tanácsi okir. 1848: 1867/3199. A 9. zászlóalj is csappantyús fegyverekkel volt felszerelve. Aradi Hirdető 1848. aug. 26. 203. — HOFFMANN, 9-ik honvédzászlóalj 12. azt írja — a zászlóaljnál szolgált Glevitzky Sándor feljegyzései alapján —, hogy a kassaiak gyutacsos fegyvereket kaptak. — Az 5. zászlóalj Győrben július 15-én 416 lőkupakos, négyélű szuronnyal ellátott fegyvert kapott. Verbászi ir. Beadványok 151.

[55] OL HM bizt. 1848—102—19.

[56] OL HM/b 1848: 17.

[57] OL HNI 1848: 368.

[58] OL HM/b 1848: 208.

[59] OL HNI 1848: 399. — Az 1. zászlóalj felhívása a fővárosi szabó és varga mesterekhez: PH 1848. jún. 11. 539.

[60] OL HNI 1848: 373.

[61] OL HM/b 1848: 157.; OL HNI 1848: 373. Megjegyzendő, hogy ezekben a napokban küldték Komáromba a Pétervárad erődjéből felhozott, ellenséges érzelmű 53. Lipót-gyalogezredi zászlóaljat.

[62] OL HNI 1848: 400. Az egyenruha készítésére: N 1848. jún. 6. 88.

[63] OL HNI 1848: 530.; OL Nádori min. 1848: 1437. L. még OL HM/b 1848: 861. (Emlékeztetni kívánunk arra, hogy a honvédek ekkor még köpenyt, atillát és csákót nem kaptak.)

[64] FL Pesti Közig. ir. 1848: 132. — A zászlóaljparancsnokok számára szükséges hátaslóra: OL HM/b 1848: 621.; OL ONöHt jkve 1848: 64. (jún. 23.)

[65] Az ONöHt újonc. ir. között levő, dátumozatlan följegyzés szerint egy június 16-án feltett kérdésre válaszolva közölték, hogy Lázár György őrnagy az óbudai Ruházati Bizottmánynál már megrendelte a zászlót. Ez valószínűleg nem volt azonos a később elfogadott szabvánnyal, mert annak kidolgozására csak az ONöHt június 27-i tanácsülése adott megbízást, és csak július 7-én fogadták el. OL ONöHt jkve 1848: 87., 115. Vö. KUMOROVITZ, A magyar zászló 87.

[66] OL HNI 1848: 407. Közli HK 1955. 3—4. sz. 463—464.

[67] OL HNI 1848: 497. Ugyanitt található a hadfogadó másik jelentése, amely szerint a zászlóaljnak 24, a hadseregnél használatos főzőedényt csináltatott. (A Guggenberger-féle tábori üstről: OL HNI 1848: 649.; a július 13-i dátummal megjelent használati utasítást: OL 1848/49-es nyomt.)

[68] CsomL Szeged v. lt. Közgy. okiratok 1848: 1506/119.; OL HNI 1848: 407. Közli HK 1955. 3—4. sz. 464.

[69] OL HNI 1848: 497.

[70] OL HM/b ált. ir. ikt. kve 1848: 522.; Baldacci erre adott június 18-i válasza: CsomL Szeged v. lt. Közgy. okir. 1848: 1635/174.

[71] Lásd ezzel kapcsolatban CsomL Szeged v. lt. 1848/49. évi nem iktatott (számozatlan, dátumozott) iratok között Vadász Manó polgármester, Csuha Antal őrnagy és Korda János nemzetőri térparancsnok leveleit.; REIZNER, Szeged I. 148.

[72] Annyira hiányos ruházatban indultak útnak a szegedi önkéntesek, hogy másnap a várostól sürgősen 500 pokrócot kértek a zászlóaljnak, mert az kellő felszerelés nélkül, szabadban kénytelen tanyázni; Zicco János kapitány — Szeged város tanácsának, 1848. jún. 22. CsomL Szeged v. lt. Tanácsi okir. 1848: 1641/2716. A zászlóaljnak szállított ruházati cikkekre Damjanich őrnagy július 11-én kelt kimutatása: uo. 1867/3199. — Az őrnagy meg volt elégedve a város erőfeszítéseivel, ezért augusztus 26-án őket kérte fel a posztónadrágok elkészítésére: uo. 2152/3637.

[73] Szászy János őrnagy jelentése az ONöHt-nek, 1848. júl. 25. OL ONöHt újonc. ir. — Az őrnagy egy június 28-án, a zászlóalj felszerelésére fordítható ajándéktárgyak ügyében kiadott körlevele: MmL Bizottm. ir. 1848: 444.

[74] A hadügyminiszter ezért úgy intézkedett, hogy Rácz András komáromi szabómester adja át az általa készített 400 köpenyt a zászlóaljnak, az pedig az annak megfelelő anyagot szolgáltassa vissza az óbudai Ruházati Bizottmánynak: OL ONöHt 1848: 2843.

[75] EmL Esztergom v. lt. Közig. ir. 1848: 2/103.; GymL Győr v. lt. Levelezések 1848: 2541. és Fogalmazatok 1848: 291.; GymL Közgy. ir. 1848: 1891. — A zászló-

alj parancsnoka a ruházat hiánya miatt az önkéntesek közötti zúgolódásról és elégedetlenségről tett jelentést jún. 24-én: OL ONöHt ir. ikt. kve 1848: 1064.

[76] GymL Győr v. lt. Levelezések 1848: 2468.; Fogalmazatok 1848: 312. (előbbi mellett a Ruházati Bizottmány említett árszabása) — A zászlóalj felszerelésére: H 1848. júl. 8. 15.; BpD 1848. júl. 13. 32. h.

[77] N 1848. aug. 19. 339. — Egy október 11-i jelentés szerint „a honvéd 5-ik zászló alja még mindeddig általában posztó ruhával ellátva nincs . . .” OL HM 1848: 8141.

[78] Szalkay, Emlékek. — A július eleji állapotra: BpD 1848. júl. 20. 46. j.

[79] A jelentés elveszett. Tartalmára: OL HM/b ir. ikt. kve 1848: 4052. — A pesti lőszervételezésre F 1848. júl. 30. 24.

[80] Szalkay, Emlékek szerint november 9-én került erre sor. A zászlóalj december eleji felszerelési állapotára: OL HM bizt. 1848—47—847.

[81] OL ONöHt 1848: 2294. (jún. 16-i Heti tudósítás).

[82] SomL Bizottm. ir. 1848: 1947., 2294; ZmL Bizottm. ir. 1848: 1298.; VmL Bizottm. ir. 1848: 703., 708.

[83] A zászlóalj-parancsnokság július 24. és augusztus 1-i jelentése: OL ONöHt 1848: 2219., 2443. — Szombathelyen pedig a felszólítást falragaszok útján is közhírré tették: VmL Szombathely Város lt. Tanácsülési jkv. 1848: 161.

[84] Szekovics Pál naplója 4. (Szekovits Pál az OL ONöHt 1848: 2219. sz. alatti egyik kimutatás szerint ekkor az 1. század őrmestere.)

[85] Mint azt Szekovics írja: „sok víg napok folyása között itt szereltettek fel mezitlábos s rongyos újontzaink, nagyobb részt a város lelkes hölgyei s mesteremberei által készült ruhaneműekkel.” — Szekovics Pál naplója 4. PH 1848. aug. 19. 777.; KH 1848. aug. 27. 230.

[86] Csányi — Batthyányhoz, Letenye, 1848. szept. 9. OL K Pz/37. — A zászlóalj ideiglenes parancsnokának augusztus 26-i jelentése a köpenyek hiányáról: OL Csányi lev. I/167. Csányi szeptember 3-i rendelkezése az utólag készült holmiknak a zászlóalj után szállításáról: OL Csányi ir. Nem ikt. fogalmazatok.

[87] Fonyó Benedek megyei számvevő Tolna megyének, 1848. júl. 10. TmL Gyűlésbeli ir. 1848: 618/2088. — A sajtó így írt a pécsi önkéntesekről (hangsúlyozva, hogy soraikban sok Tolnából jött úrféle van); „De van még köztük számos gatyás, mezitlábos ficzkó is, és szegények igen-igen nehezen járnak a pécsi kövezeten.” N 1848. júl. 7. 192. — A ruházati problémákra: Busbach, Viharos emberöltő I. 62—63.

[88] TmL Gyűlésbeli ir. 1848: 549.; SmL Fiókbizottm. ir. Ált. ügyek. 33.

[89] BamL Pécs v. lt. Közig. ir. 1848: 3232.; uo. Közgy. jkvek 1848: 3394., 3534.

[90] BamL Pécs v. lt. Közig. ir. 1848: 3579. — Az ONöHt elnökének levele Pécs városának, hogy a zászlóalj felszerelésében nyújtson segédkezet, „mivel ezen zászlóaljnak a közös ellenség ellen való alkalmazását mind eddig is csak a legszükségesebb ruházat hiánya hátráltatta”. BamL Pécs v. lt. Közig. ir. 1848: 3631.; OL ONöHt 1848: 1573. — A közvélemény türelmetlenségére: N 1848. júl. 27. 259.

[91] Csányi július 31-i levele a hadügyminiszterhez, OL Csányi ir. Nem ikt. fogalmazatok; továbbá a zászlóalj parancsnokának augusztus 1. és 6-i levelét Csányihoz: OL Csányi lev. I/119., 127.

[92] OL Csányi lev. I/119.

[93] Az augusztus 10-ig megérkezett újabb felszerelési tárgyakra: OL Csányi lev. I/135. — A zászlóalj parancsnokának augusztus 10-i jelentése szerint a leküldött anyagokból addig 511 köpeny, 492 nadrág, 669 foszlány (zubbony) és 850 kenyértarisznya készült el. OL ONöHt 1848: 2657. (Scitovszky pécsi püspök adományára, amelyből a sapkákat rendelték: OL ONöHt 1848: 2507.) Az augusztus 6-ig elkészült ruházati cikkekre OL Csányi lev. I/127. A közvélemény türelmetlenségére: Közlöny 1848. aug. 13. 321. A zászlóalj utolsó napon kapott felszerelési tárgyaira és a kiindulásra: Busbach, Viharos emberöltő I. 65—66. — Itt kívánjuk megemlíteni, hogy a szerző emlékiratainak ezek a részei valószínűleg eredeti, naplószerű feljegyzések.

[94] A zászlóalj parancsnokának a Nemzetőrségi Haditanács elnökének június 10-i utasítására szétküldött körlevelei: BomL Közgy. ir. 1848: 2890.; ZemL Közgy. ir. 1848: 1170/1120. — Kassa város még május 29-én ruházati és felszerelési cikkek adakozására felszólító körlevele: OL 1848/49-es nyomt. A kassai adakozásra: OL ONöHt 1848: 2680.

[95] OL ONöHt 1848: 1573. — A jelentés sürgeti, hogy a zászlóalj ruházati és felsze-

relési tárgyait minél hamarabb küldjék, illetve értesítést kér, hogy a holmik átvételéért felküldhessen egy századost.

[96] Lásd a pontos nyugtát a 728 főre átvett ruházati és felszerelési cikkekre (db és rőf szerint) és a 251 pft 57 készítési díjról: a zászlóalj parancsnokának július 19-i jelentése az ONöHt-nek; OL ONöHt újonc. ir.

[97] Miként a 8. zászlóalj, a kassaiak sem kaptak borjút (hátibőröndöt). A zászlóalj parancsnokának július 25-i jelentése: OL ONöHt újonc. ir.

[98] 500 köpeny a sajtó szerint Debrecenben készült. AH 1848. aug. 23. 61.

[99] Vukovics szerzett Temesvárott a 41. Sivkovich-gyalogezred raktáraiból: OL HM bizt. 1848—47—144. Az eset visszhangjára az ezred tisztikara sorában: PH 1848. szept. 2. 825.

[100] OL HM bizt. 1848—47—449., 726. — A zászlóalj parancsnoka már szeptember 21-én jelentette: „Betegeink napról napra szaporodnak, mivel ezen vagy 3 napig tartó hideg esős időben a foszlányokba és azon vékony köpenyegbe kint a sánczokba és a táborba honvédeink igen el fáznak, és többnyire hideg-lelést kapnak." OL HM 1848: 7917.

[101] Kossuth—Nyáry Pálhoz, 1848. dec. 21. KLÖM XIII. 833.

[102] Az erre vonatkozó visszaemlékezések: Hellmann József: A veres-sapkás zászlóalj története. Honvéd 1869. 14. sz. 112—113.; B. J.: Ötven év előtt. A vörös sapka. Magyarország 1897. okt. 17. 20.; Abonyi Pál: A veressapka a 9. zászlóaljban. TL 1898. 94. Utóbbi, maga is Miskolcon állott be, azt írja, hogy nem tudja, kaptak-e a vörös sapka hordására felsőbb engedélyt. Hoffmann, 9-ik honvédzászlóalj 8. szerint ezt Szemere belügyminiszter, Borsod megye országgyűlési követe eszközölte ki a hadügyminisztertől. — Az ötvenedik évforduló idején folyik a vita, hogy az ugyancsak híres 3. zászlóalj kezdettől vörössapkás volt-e. Pl. Hegyesi, Harmadik honvédzászlóalj 29. Pedig a kérdést eldöntötte volna Zalár József: Damjanich serege. Gödöllő, April 8. című költeménye, ahol így ír:

„Ki volt hát a legvitézebb?
Hogy szól nevök és számok?
A harmadik zászlóalj
És a vörös sapkások."

Zalár: Szabadságdalok. Pest 1849. 44.

[103] Aradi Hirdető 1848. szept. 9. 216.; Lakatos, Arad I. 131.

[104] OL HM 1848: 11. 666. Mellette a HM december 18-án kelt, a 9. zászlóalj parancsnokához intézett beleegyező értesítése és egyidejűleg a vörös csákók készítéséről a ruhabizottmányhoz intézett utasítás.

[105] Kossuth — a Honvédelmi Bizottmánynak. Szentmártonkáta, 1849. ápr. 6. KLÖM XIV. 826.

[106] OL HNI 1848: 448. Közli HK 1955. 3—4. sz. 466. A hadügyminiszter június 7-i válasza: „A ruházatot és a fegyvereket illetőleg, mind e perczben teljes hiányok miatt ebbéli igényeiknek meg nem felelhetek, a leginkább szűkölködő önkéntesek a hadfogadó vagy szállítványi kéztárból fejérnemű és topánnyal öltöztessenek fel s addig míg az egész zászló alj számára a ruhakellékek innen elküldetnének, a honvédeket gyakorta fürdés és ruháik tisztaltására [sic!] inteni el ne mulassza . . ." Uo.

[107] BimL Gyűlési ir. 1848: 1741.; HkL 1848—7—68.

[108] A debreceni főhadfogadó június 15-én a Nemzetőrségi Haditanácshoz intézett jelentéséből: OL ONöHt újonc. ir.

[109] AH 1848. júl. 23. 25.; átveszi PH 1848. júl. 29. 705.

[110] OL ONöHt 1848: 2232. A debreceni iparosok foglalkoztatására: uo. 2154.; a város által a zászlóalj felruházására felajánlott összegre: uo. 2277. L. még Szabó, Debrecen 17.

[111] A zászlóaljnak a Temesvárról kapott 1044 „szép és jó" szuronyos fegyveren kívül 12 000 óngolyója, 8000 gyutacsa és 6 q lőpora volt a kiinduláskor. OL ONöHt 1848: 2232.

[112] OL HM/b 1848: 177. (máj. 28.); „Utasítás a (nemzeti) hadsereg zászlóalji és századi parancsnokainak részére" (csak másolat és kivonat; az eredeti nem ismert). OL Csányi vegyes ir. — A honvédség végig megőrizte zászlóalji tagolódását, nem vonták össze ezredekbe, sőt 1849 nyarán a sorezredek zászlóaljaiból is önálló honvéd-

zászlóaljakat szerveztek. ERDÉLYI GYULA: A 48-as nemzetőrség. Honvéd 1948. 5. sz. 21.

[113] Ti. 2. őrmester, 12 tizedes, 2 dobos, 1 ács és 160 közhonvéd: 177 fő. Téves tehát az az állítás, hogy a század létszáma — osztrák minta szerint 155 fő volt. DEZSÉNYI MIKLÓS: Az 1848/49-es szabadságharc honvédserege. Honvéd 1947. 3. sz. 34.; DUMBOVICH EMIL: A gyalogság szerepe a szabadságharcban. Honvéd 1948. 1. sz. 32. A századok legénységi állományát november 1-től 200 főre emelték. Közlöny 1848. okt. 20. 653. — A mondottak alapján tehát a 10 zászlóaljhoz tulajdonképpen 9600 köznemzetőr és 1020 őrmester, tizedes, dobos és ács — összesen 10 620 toborzás útján kiállított egyén — kellett. (Mint látni fogjuk, az őrmesterek és tizedesek egy része a sorezredekből került ki.) A zászlóaljak 1044 lőfegyvert kaptak a 960 közlegény, 72 tizedes és 12 őrmester számára.

[114] Ti. őrnagy, segédtisztje (fő- vagy alhadnagy) 1 fő- és 2 alorvos, számvevőtiszt („számvevő segéd") és 2 zászlós.

[115] Ti. a május 16-i toborzási és a május 17-i, a sorezredi tisztekhez intézett jelentkezési felhívás szerint (utóbbi: V. fejezet 33. jegyzet). Az őrnagy és zászlóaljparancsnok 130, százados 80, főhadnagy 40, alhadnagy 30, főorvos 50, alorvos 30, számvevő 30 pft-ot kapott havonta. A zászlósok és őrmestereknek napi 24, a tizedeseknek 12, ácsnak, dobosnak, közhonvédnak 8 xr volt a zsoldja. Erre és a természetbeni juttatásokra: OL HM/b 1848: 177.; OL HM/k 1848: 105., 1219.; OL HM 1848: 9256. — A sorezredi tiszti fizetésekre: GELICH, Szabadságharc I. 30. jegyzete. Batthyány állítólag eredetileg sokalta a 8 xr-os közlegényi napidíjat, mert attól tartott, hogy azt a sorezredek is követelni fogják. SZTANKÓ, Adatok 4—5.

[116] Csányi július 1-én kelt levelére Mészáros Lázár azt válaszolta, hogy a honvédeknek „fizetésök jobb és állandó, a sorkatonaságé pedig ideiglenes", ezért nem javasolta a rendezést: OL HM/b 1848: 3027. A kormánybiztos nem nyugodott bele az elutasításba és augusztus 7-én a miniszterelnökhöz terjesztette fel kérelmét, az 1. zászlóalj parancsnoka beadványának kíséretében. Batthyány augusztus 11-én megígérte a rendezést. OL HNI 1848: 760., 816. — A segéd- és számvevőtisztek pótlékdíjának rendezésére: OL HM ir. ikt. kve 1848: 7116.

[117] Szeged polgármestere már május 31-én sürgette a tisztek gyors leküldését, „mert a dolog jó elrendezésétől lehet csak várni, hogy a nagy számmal beállítandó újonczok gyakoroltatásuk által a dologtalanságból kiemelkedve, garázdálkodásokra ne vetemedhessenek". OL HNI 1848: 426. Közli HK 1955. 3—4. sz. 463. Június 14-én azt jelenti a szegedi nemzetőrség térparancsnoka, hogy „Szeged városában öszpontosult 600 főnyi mozgó őrsereg 18 nap ólta henyélnek, minden kellő fegyelem nélkül". OL HNI 1848: 536. Közli HK 1955. 3—4. sz. 470.; a felsővárosi minorita rendház főnökének panasza az önkéntesekre: CsomL Szeged v. lt. Tanácsi ir. 1848: 1447/2546.

[118] Szeged is azt jelentette, hogy „a kirúgások és kihágások szerfelett gyakoriak, maga a hadfogadó tiszt nem képes felettük őrködni". OL BM eln. 1848: 343. Pozsonyban is ilyen problémák voltak, ahol a hadfogadó parancsnok a sorkatonaságtól kért segítséget: OL HM/b 1848: 2006.; OL HM/k 1848: 992.; OL HNI 1848: 498. Győrben a hadfogadó tiszt csak a nála jelentkezettekkel foglalkozott, a Komáromból érkezettekkel nem. H 1848. jún. 15. 898. Láttuk — V. fejezet 158. jegyzet —, hogy a hadügyminiszter is tartott „a közbátorság tekintetében" a még nem rendezett önkéntesektől.

[119] A debreceni hadfogadóhoz intézett utasítás: OL HNI 1848: 448. Közli HK 1955. 3—4. sz. 467. Szeged is kapott ilyen utasítást: CsomL Szeged Város lt. Közgy. jkv. 1848: 43. (jún. 13.) A balassagyarmati hadfogadó jelentése, hogy 35 önkéntesét „egész pontossággal" gyakoroltatja: OL ONöHt 1848: 1188.

[120] OL HM/b 1848: 177.

[121] OL HM/k 1848: 46.; Mivel a május 29-i rendelet századonként 2 közvitézt kért tizedesnek, és 1 tizedest őrmesternek, ezt — nyilván a főhadparancsnokság tiltakozására — június 2-án zászlóaljanként 2 altisztre módosították. OL HM/k 1848: 120. — A napidíjakra: OL HM/k 1848: 46., 413.; OL HNI 1848: 515.

[122] Idézett rész a hadügyminisztérium által a 2. zászlóaljhoz beosztani rendelt altisztek áthelyezése kapcsán június 2-án kelt átiratból: OL HM/k 1848: 129. A 2. zászlóaljhoz került oktatókra l. még OL HNI 1848: 429., 502.; OL HM/k 1848: 569., 670.; a 3. és 5. zászlóaljhoz helyezettekre.: OL HM/k 1848: 568.; OL HM/b 1848: 817.; OL ONöHt 1848: 943.; a 4. zászlóaljhoz helyezett tizedesekre OL HM 1848: 4633.; a 9. zászlóaljhoz kért őrmesterre: OL HM/k 1848: 1471., 1476. — Az átlépni akarókra:

OL ONöHt ir. ikt. kve 1848: 1089., 1253., 1256.; OL HM/b ir. ikt. kve 1848: 1091. — A leszerelésig szabadságolt altisztek felhasználására: OL HM/k 1848: 690. Kiképző dobosokra OL HM/k 1848: 1493.; OL HM 1848: 5339., 5643. Tisztiszolgák áthelyezésére az őrnagyok mellé: OL HM/b 1848: 935.; OL HM/k 1848: 671.

[123] Erre például a 9. zászlóaljnál a parancsnok július 25-én kelt jelentése: OL ONöHt újonc. ir.; a 6. zászlóaljnál Petőfi István idézett levele Ék 1848. júl. 16. 89. — A nem tényleges szolgálatot teljesítő volt altiszteket csak mint közhonvédeket vehették fel, de a zászlóalj parancsnokának joga volt őket — ha megfelelő képzettségüket igazolták — előbbi rangjukban megerősíteni. OL HNI 1848: 455.

[124] A 6. zászlóaljra pl. Kuszák, Ébren a magyar! 43.; a 8. zászlóaljra Busbach, Viharos emberöltő I. 63. — A 9. zászlóalj által július 6-án felterjesztett napirend, illetve heti kiképzési terv (OL ONöHt újonc ir.) ki is mondja, hogy hétfőn, kedden, szerdán és csütörtökön reggel 1/2 6—1/2 7 között „altisztekkeli oktatás az oktató szabályok szerint". V. MELLÉKLET. Hoffmann, 9-ik honvédzászlóalj. 10—11. ettől eltérően ismerteti a napirendet.

[125] Közlöny 1848. júl. 8. 115.; vö. Ivánka, Szolgálatom 8.

[126] Batthyány — Debrecen városának, 1848. jún. 16. Debrecen város lt. Lvtr. 1848: 84. (kiadói ikt. sz. nélkül)

[127] Pl. a 9. zászlóalj július 6-i jelentése. OL ONöHt újonc. ir.; továbbá: V. MELLÉKLET. — A 4. zászlóalj kiképzésére l. még BpH 1848. jún. 30. 619.

[128] A 7. zászlóaljra: OL ONöHt 1848: 2443.; OL K Pz/63. (utóbbi szeptember 9-én kelt jelentés); a 8. zászlóaljra: OL ONöHt 1848: 2657.

[129] Az 1. honvédzászlóaljnak június 10-ig 29 szökevénye volt. OL ONöHt 1848: 791.; FL Pesti Közig. 1848: 10. — Ezek egy részét csak a nagy foglalópénz (amiből 15 pftot kaptak kézhez a Toborzási utasítás 4. §-a alapján) csábította, másokat pedig a Károly-laktanyában velük levő sorezred züllött egyénei csábítottak el, hogy a foglalót elmulassák. Utóbbi: MT 1848. jún. 6. 283—284. (A szökésekre l. még V. fejezet 220. jegyzet.)

[130] Láttuk már a nemzetőrségnél is ezeket a hangokat. A „gépies" engedelmesség, az ismeretlen célú, a legénységnek meg nem magyarázott parancs elleni lázongás a legáltalánosabb. Ez érződik Vasvári fogalmazásában is, amikor azt írja a márciusiak sorából kikerült önkéntesekről, hogy azon nem „élő gépek" lesznek. Ék 1848. jún. 4. 708. Közli Vasvári válogatott írásai 301. Erre a magatartásra céloz később a Kossuth Hírlapja is az 5. zászlóalj zendülése kapcsán, amikor arról ír, hogy a honvédség felállításának első napjaiban Pesten megtörtént, hogy a kapitányt torkon ragadták, vagy ezt felelték parancsaira: „Tudja kapitány úr, én marczius 15-nek embere vagyok, s nem szoktam a vak engedelmességhez." KH 1848. aug. 8. 149. — Ennél sokkal ártatlanabb dolgokról is tudunk: a pesti honvédek például nem akarták szakállukat leborotváltatni, mert — mint érveltek — az önkénteseket nem lehet a sorkatonaság mintájára kezelni. MT 1848. jún. 9. 296—297. Hasonló eset, hogy a pesti önkéntesek — nem törődve a tilalommal és a botránnyal — a városligeti tóra jártak fürödni. OL ONöHt 1848: 846.

[131] A durva bánásmódra Csernátoni cikke: MT 1848. jún. 5. 280.; erre, valamint a német vezényletre is: Börczy Gyula közlegény levele MT 1848. jún. 6. 284.; magyar tiszteket követelő vezércikk: MT 1848. jún. 9. 295. Gorombáskodó tiszt fegyelmije a 8. zászlóaljnál: OL ONöHt jkve 1848: 124. — A hadügyminiszter már június 1-én átírt Móga vezérőrnagynak, hogy tudomása szerint „a rendes honvédnél jegyek, feliratok, vezényletek itt-ott németül is történnek", ezért figyelmeztesse a honvédséghez beosztott sorezredi egyéneket, hogy ott a törvények és „alakítási szabályainál fogva, csupáncsak a magyar nyelv használata lévén meg állapítva". OL HM/k 1848: 112. — Az oktatás nyelve persze nem volt kötve, csak a vezényleté. Így pl. a 4. zászlóaljnál a hír szerint három nyelven folyt a kiképzés. BpH 1848. jún. 30. 619.

[132] Vajda, Egy honvéd naplójából 150.

[133] „Emlékezzetek az esküre, mellyet letettetek és legyetek férfiak a szó teljes értelmében" — fejeződik be Csernátoni figyelmeztetése. MT 1848. jún. 9. 296—297.

[134] Előbb az átutazó 5. zászlóalj pesti származású honvédei kényszerítették ki ti., hogy partra szállhassanak. KH 1848. aug. 4. 135., 149., 8. MT 1848. aug. 4. 491.; majd ezt megismételte a 4. zászlóalj is, amikor Pesten hajóztak át. KH 1848. aug. 25. 218.

[135] AH 1848. aug. 16. 53. — Hasonlókat írtak a Nagykanizsán állomásozó 1. zászló-

aljról, amelynek honvédei — a levelező szerint — „fegyelmet épen nem akarnak ismerni". F 1848. aug. 16. 51.

[136] OL ONöHt jkve 1848: 8., 12., 14., 20., 41.; OL HNI 1848: 533.; OL HM/b ir. ikt. kve 1848: 389. A jkv.-ből megállapíthatóan, mind a szolgálati és fegyelmi szabályokat, mind a hadi törvényeket Kállay Ferenc őrnagy, a Haditanács jogügyi (fegyelmi) osztályának főnöke készítette.

[137] Az Egyetemi Nyomda készítette a szabályzatokat 1000 példányban. OL HNI 1848: 533. Pontos címe: A magyar nemzeti honvédsereg rendszabályai. Kiadja a ministerelnök meghagyásából az Országos Nemzetőrseregi Tanács. Budán, a Magyar Egyetemi Nyomda betűivel 1848. 75. — Tartalma: I. A honvédsereg szolgálati szabályai (3—44.). II. Hadi törvények (45—64.) III. A hadbűnvádi perekben eljárási szabályok (65—77.) — A hadi törvények bemutatásakor, június 6-án a Haditanácsban az a határozat született, hogy „mivel már a sorkatonaságnál magyar fordításban már vannak hadi törvény czikkek, azokat kell némi módosításokkal és nyelvészet változtatásokkal a honvéd számára összeírni, s nyomtatásban kiadni". OL ONöHt jkve 1848: 14. Ezeket a haditörvényeket kívánta aztán június 25-én Batthyány — mikor még csak sajtó alatt voltak — a kimozdított nemzetőrségre alkalmazni. OL ONöHt 1848: 1025. Ezeket a haditörvényeket november végén a Nemzetőrségi Haditanács német, szlovák, szerb, horvát, román és lengyel nyelvekre is lefordíttatta. OL BM országl. oszt. 1848—10—435. — Meg kell még jegyeznünk, hogy az idézett szabályzattal egyidőben, illetve feltehetőleg a nemzetőrség zászlóaljparancsnokai számára kiadott utasítással együtt készült 200 példányban nyomtatott utasítás a honvédség zászlóalj- és századparancsnokai számára is. OL ONöHt jkve 1848: 15. (jún. 6.); OL HNI ir. ikt. kve 1848: 479., de ez az utasítás csak részben és másolatban ismert (vö. 112. jegyzet).

[138] A szabályzat elkészültét a Haditanács július 7-i ülésén jelentik: OL ONöHt jkve 1848:122. A szétküldésre OL HM 1848: 4102. (A 8. zászlóaljhoz július 21-én érkezett BamL Pécs v. lt. Közig. ügy. 1848: 3441.) A nádornak felterjesztett példányra: OL Nádori min. 1848: 1868.

[139] A honvédsereg főparancsnoka már június 23-án ajánlotta, hogy a honvédzászlóaljak parancsnokait utasítsák: napiparancs formájában tegyék közzé „a sorezredekre nézve kiadott hadi gyakorlati szabályok és szolgálati alapelveket". OL HNI ir. ikt. kve 1848: 551. — A sorezredi oktató szabályzatok közül a következő fordításokat ismerjük 1848-ból:

1. Oktatási szabályzat a magyar gyalogság számára. Első füzet. Eredeti németből fordította GÁL SÁNDOR. (É. n. ny. n.) 192. 3 t.

2. Oktatási szabályzat a magyar gyalogság számára. II. füzet. A csatározásról (Vom Plänkeln). Az eredeti németből fordította GÁL SÁNDOR. Pesten 1848. Nyomtatott Trattner-Károlynál. 198—234.

3. Rövid utasítás az előőrök (Vorposten) szolgálatát illetőleg. Írta GÁL SÁNDOR a Honvédek és Mobilnemzetőrség számára. Pesten 1848. Nyomatott Kozma Vazulnál. 26.

4. Rövid utasítás egyes földszinti tárgyak és helységek védelmezésében és megtámadásában. Írta GÁL SÁNDOR a sorkatonaság gyakorlati szabályzatának függeléke szerint Pesten 1848. Nyomtatott Kozma Vazulnál. 42.

5. Szuronyvítan a gyalogság számára, ti. a puskának vífegyvergyanánti használata gyalog és lovas ellen. Írta GÁL SÁNDOR a sorkatonaság oktatási szabályzata alapján. Pesten 1848. Nyomatott Kozma Vazulnál. 20. 2 t.

Volt más kísérlet is, amely a felmerült szükségleteket kívánta kielégíteni. RAKSÁNYI IMRE: Honvédelmi szövétnek. Kézikönyvül nyújtva a nemzetőröknek és fiatal katonáknak. Pozsony 1848. 176., 88. 5 t. Megjelenésére: F 1848. júl. 21. 7. (Eredetileg a szerző ilyen címen lapot akart indítani, l. a Pozsonyban március 25-én kelt röplapját. OL 1848/49-es nyomt; l. még KEMÉNY G. GÁBOR, Honvéd szakirodalom 15—16.) — A nagy probléma ekkor — KISS KÁROLY: Hadi műszótára ellenére is — a német katonai kifejezések magyarosítása, az *önálló magyar katonai nyelv* megteremtése. Gyakoriak a „hadi-műszavak"-ra tett ajánlatok (pl. OL 1848/49-es nyomt. továbbá a Nemzetőr című lap a III. fejezet 231. jegyzeténél idézett cikkei), amelyeknek szerzői újabb és újabb kifejezéseket próbálnak a köztudatba bevinni. Ezekre a problémákra (az előzményekkel együtt) TERESTYÉNI FERENC: Az állami élet nyelve. III. A katonai nyelv. Nyelvünk a reformkorban. (Szerk. PAIS DEZSŐ.) Budapest 1955. 129—164.; BERKÓ ISTVÁN: Az 1848—49-es katonai műszavakból. Magyar Katonai Szemle 1940.

9. sz. 835—839.; MARKÓ ÁRPÁD: Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéhez. VI. Az 1848/49. évek szabadságharcának katonai nyelve és szabályzatai. HK 1961. 1. sz. 212—232. — A kiképzésre: KEREKES BÉLA: Az 1848-as gyalogság kiképzése. Honvéd 1948. 4. sz. 13—16.

[140] Péterffy Gyula honvéd százados házasulási kérelme kapcsán merült fel, július elején: OL ONöHt 1848: 981. Elkészítésére: OL HM/b 1848: 3182.; uo. az ikt. kvben 3709—3710.; OL HM/k 1848: 1460.; OL ONöHt 1848: 1981.

[141] Elkészítésére: OL ONöHt jkve 1848: 173., 177.; szétküldésére: OL ONöHt 1848: 3027. A kinyomtatott utasítás Nádosy Sándor alezredes október 6-án kelt jóváhagyásával: IV. *Toldalék-szabályok a magyar nemzeti honvédsereg rendszabályaihoz.* A. Házassági szabályok. B. Fegyhatalmi ideiglenes szabályok. (Budán 1848. Egyetemi Nyomda betűivel.) 79—91.

[142] Például a 8. zászlóaljhoz Szekszárdon beállt, de később Tolna megye pincehelyi járásában országgyűlési követnek megválasztott ifjabb Bartal Györgynek szabadságolása, illetve elbocsátása esetében: OL ONöHt 1848: 1197., 1642.; OL ONöHt jkve 1848: 105., 146. (A zászlóalj parancsnoka szerint nem volt rendesen beavatva, így elbocsátható.) — Más elbocsátásokra is volt precedens, de csak indokolt esetekben, s ha az illető maga helyett mást állított, illetve az okozott költségeket megtérítette. OL ONöHt jkve 1848: 92., 133., 155., 222.; OL ONöHt 1848: 600., 626., 955., 1159., 1639., 1792., 2479., 3344.; VemL Közgy. ir. 1848: 1790. Mérey Gyula közhonvéd áthelyezésére a 8. zászlóaljtól a 2.-hoz: OL ONöHt 1848: 2422. — Mosóasszonyok („századonként két-két egészséges, józan viseletű asszonynak férje mellett tartózkodni . . .") alkalmazásának engedélyezésére: OL ONöHt 1848: 1882.

[143] Kállay Ferenc százados — a miniszterelnökhöz, 1848. augusztus 1. OL ONöHt 1848: 2265.; OL ONöHt jkve 1848: 171., 192. (Utóbbiból ismerjük Batthyány válaszát.)

[144] Mintha ismerte volna Batthyány a távol levő nádor jövendő aggályait a honvéd törzstisztek kinevezését illetően, amikor a gr. Lázár György századoshoz szóló kinevezésben hangsúlyozta, hogy a törvény a nádor s királyi helytartó kezébe tette le a nemzetőrseregi főbb tisztek kinevezését. OL HNI 1848: 311.; OL HM/b 1848: 17.; OL HM/k 1848: 11.; (V. fejezet 101. jegyzet.)

[145] OL HNI 1848: 336.; OL HM/k 1848: 80.; (V. fejezet 107. jegyzet.) A két zászlóaljparancsnok nádori megerősítéséről június 11-én kapta meg az értesítést. OL HNI ir. ikt. kve 1848: 465.

[146] OL HNI 1848: 464., 768.; OL Nádori min. 1848: 1391.; OL HM/b 1848: 957.; Közlöny 1848. jún. 15. 25.; PH 1848. jún. 15. 549. A kinevező okiratok kiállítására: OL HM/k 1848: 337. A budai főhadparancsnokságnak és a külügyminisztérium útján az osztrák hadügyminisztériumnak szóló értesítéseket: OL HM/k 1848: 650., 832. A tényleges állományból áthelyezetteknél tisztázni kellett az új beosztás elfoglalásának — illetve a kinevezésnek — és ebből kifolyólag a régi illetmény megszüntetésének és az új folyósításának dátumát.

[147] A nyugállományból kinevezett zászlóaljparancsnokok lakhelyére: OL HM/b 1848: 1054. Szemere Pál, Szászy János és Vitalis Ferenc alkalmazást kérő folyamodványára: OL ONöHt 1848: 178., 388., 689. — Az 1. zászlóaljhoz Baldacci május 20-án Horváth Dánielt ajánlotta (aki később az 5. zászlóaljhoz került): OL HNI 1848: 250. Kinevezése körül a kortársak valami visszatetszőt tudtak: Nagy Gusztáv napi jelentése Szemeréhez, 1848. aug. 4. OL BM rend. oszt. jel; GÖRGEY, Életem 1. — Petők Antalt Tarnóczy Kázmér pozsonyi kormánybiztos ajánlotta: OL ONöHt 1848: 301. (Mellette Petők Conduite Liste-ja is.)

[148] OL KüM eln. 1848: 534.; OL Nádori min. 1848: 1391. (Egyébként a kinevezéseket Batthyány hazatéréséig a sajtóban nem is tették közzé.)

[149] OL Nádori min. 1848: 1536.; OL HM/k 1848: 1063.

[150] Vukovics Sebő—Klauzál Gáborhoz, Temesvár, 1848. ápr. 2. OL Meln. 1848: 37. Közli BÁRTFAI SZABÓ, Széchenyi II. 668.; VUKOVICS Emlékiratai 193—194.

[151] Temesvárról, április 6-án kelt levél: PH 1848. ápr. 15. 335.

[152] Batthyány Lajos—Esterházy Pálhoz, 1848. ápr. 16. OL KüM 1848: 8.; a sajtóban megjelent tudósítás: PH 1848. ápr. 26. 367.

[153] A levél így jellemzi Damjanichot: „Teljesen biztos ember, — tiszta magyar érzetű. G[örög]n[em]e[gyesült] vallású, de társalgási és családi nyelve a magyar. Egyébiránt a rácz és oláh nyelveket tökéletesen tudván, e népségbeli katonaságnál

nagy tekintélye van, melyet azért is bír, mert katonai erélyre és dologértésre nézve kitűnő helyet foglal el társai között." Vukovics Sebő—Szemere Bertalanhoz, 1848. ápr. 22. OL BM eln. 1848: 25. Közli Deák, Adatok 18. — Talán e levél vétele után kelt Kossuth egy április 24-i elveszett átirata, amely többek között Damjanichot is főtiszti állásra ajánlotta „a honvédelem ügyének minél hűbb kezekre bízhatása végett". OL ONöHt ir. ikt. kve 1848: 1142. — Ezekben a napokban nemzetőri őrnagyi kinevezését várják: Molnár Ferdinánd — Baldaccihoz, Temesvár, 1848. máj. 7. OL ONöHt 1848: 688.

[154] A levél így szól: „Csak Damianichot kapnánk vissza. Kiss ezredes mellett felette hasznos volna, kettőjük által biztosítva volna a katonaság hangulata. Damianich a határvidékre is hatna ..." Vukovics Sebő—Szemere Bertalanhoz, 1848. máj. 31. Közli Deák, Adatok 70. (Eredetije nincs meg.)

[155] 1848. május 27-én Veronából írja: „Mihelyt megjön a minister rendelete rögtön jövök." Június 3-án Castellacióból: „Mi történt visszahívásom érdekében? Amint megérkezik, rögtön jövök." Hamvay, Damjanich levelei 38—40.

[156] Damjanich levele — feleségéhez, 1848. jún. 21. Hamvay, Damjanich levelei 46.

[157] *Miniszterelnöki kinevezés* — a nádor utólagos jóváhagyása reményében — június 22-ről: OL HNI 1848: 792. (Előzmények: OL HNI 1848: 539., 548—549., 553.) További intézkedések a sorezredi állományból való áthelyezésre: OL HM/b 1848: 1013.; OL HNI 1848: 563.; OL HM/k 1848: 716., 760. Felterjesztés nádori jóváhagyásra: OL HNI 1848: 606. (uo. a július 4-ről kelt megerősítés); felterjesztés királyi megerősítésre: OL HM/b 1848: 3403.; OL HM/k 1848: 1289.; OL Nádori min. 1848: 1848.; OL KüM eln. 1848: 734., 921.; OL HM 1848: 4966. (utóbbi az augusztus 9-én kelt királyi megerősítés).

[158] Damjanich írja június 21-én Pestről kelt idézett levelében: „Fogadtatásom elragadóan szívélyes és lélekemelő volt. Sok dicséretben és kitüntetésben részesültem és megtudtam, hogy valami más rendeltetésem lesz, mint az őrnagyság a nemzetőrségben." Hamvay, Damjanich levelei 46.

[159] Mészáros augusztus 10-én fel akarta Damjanichot használni az engedelmességet megtagadott román zászlóalj visszatérítésére. OL HNI 1848: 766.

[160] 60 százados és 190 fő- és alhadnagy, utóbbiak között a 10 segédtiszt.

[161] A felhívásra: V. fejezet 33. jegyzet. Az ezzel kapcsolatos problémákra „több kiszolgált s nyugalmazott katonai egyének" május 22-én kelt levele a miniszterelnökhöz: OL ONöHt 1848: 156. (jelenleg OL Mészáros L. ir., a beadványok 156. sz. alatt!) Az eredményre l. az OL ONöHt 1848: 1—1000 számok közötti — de a továbbiakban is, egészen a 4300. számig található — jelentkezéseket, illetve ajánlatokat. — Baldacci azt írja május 24-én a miniszterelnöknek, amikor az 1. zászlóaljhoz kinevezendő tisztekre tesz javaslatot, hogy ezeket már sok jelentkező közül válogatta. OL HNI 1848: 311.; OL HM/k 1848: 253. (A jelentkezők egy része természetesen korábban, nemzetőrségi őrnagyi állomásra pályázva adta be kérelmét.)

[162] A név szerinti, rendszerint foglalkozást is feltüntető ajánlatokra: *Hont m.:* OL HNI 1848: 566.; *Sáros m.:* OL ONöHt 1848: 1634.; *Abaúj m.:* OL ONöHt 1848: 1224.; OL HM 1848: 5646., 7131.; *Ung m.:* OL ONöHt 1848: 4514.; *Bereg m.:* OL ONöHt 1848: 823.; SzmL Közgy. ir. 1848: 744.; *Máramaros m.:* OL ONöHt 1848: 720.; *Debrecen:* OL HNI 1848: 323.; *Bihar m.:* OL HNI 1848: 330.; *Szeged:* OL HNI 1848. 316.; *Torontál m.:* .OL ONöHt 1848: 745.; *Jászkun ker.:* OL ONöHt nem ikt. ir: (Szentkirályi Móric—Batthyány Lajoshoz, 1848. máj. 22.); *Tolna m.:* TmL Közgy. jkv. 1848: 1616.; *Baranya m.:* OL ONöHt 1848: 931.; a részletes *Borsod m.*-i ajánlatokra: BomL Miskolc v. lt. Tanácsülési ir. 1848: 495.; BomL Közgy. ir. 1848: 2814., 2857., 3002., 3048 1/4.; OL ONöHt 1848: 1619.; OL ONöHt jkve 1848: 89. *Szabolcs m.:* OL HNI 1848: 499.; OL ONöHt 1848: 1063.; SzmL Közgy. ir. 1848: 744., 767., 819. — *Zala m.:* pedig a „míveltebb osztályú" egyénekre — ha azok „egyéberánt test alkatásukra nézve a had szolgálatra tökéletes alkalmatosak" — nem kívánta a magassági mértékre alkalmazni, „mert ez által nem csak az önkéntesek száma szaporodhatik, de a sereghez több, s idővel a tisztségekre is alkalmatos egyének kerülhetnek". ZmL Bizottm. ül. jkve 1848: 746.

[163] Batthyány — Máramaros megyének, 1848. máj. 31. OL HNI 1848: 362.

[164] Batthyány — Bereg megye alispánjához, 1848. jún. 1. OL HNI 1848: 374.

[165] Batthyány — Szabolcs megyének, 1848. jún. 29. SzmL Közgy. ir. 1848: 1001.;

OL HNI 1848: 580. (A levél leszögezi azt is, hogy az altisztek kinevezése a zászlóaljparancsnok hatásköréhez tartozik.) — Hasonlóan írt Batthyány július 15-én Borsod megye megnyugtatására: „minden zászló aljnál marad négy hadnagy hely üresen, mellyekre az illető zászló alj parancsnokok elő terjesztésére azok fognak ki neveztetni, akik leg alkalmatosabbaknak mutatják magokat nehány hónap múlva." BomL Közgy. ir. 1848: 3142—3143.; OL HNI 1848: 653.

[166] A miniszterelnök július 15-én Borsod m.-nek adott idézett válaszában határozottan leszögezte, hogy a honvédtiszti kinevezéseknél „provinciális szempontokból nem lehet kiindulni". OL HNI 1848: 653. — Az egyidejűleg Baldaccihoz is eljuttatott panaszra, az július 17-én közölte, hogy a honvédségnél — hol ugyan sok művelt, de katonai ügyekben járatlan fiatal van — „illy fiatal hadnál a fegyelmet fentartani, a fiatalságot oktatni, vezetni, nehéz pályájukra el készíteni, nem könnyű feladat", ezért azt egészen tapasztalatlan fiatalokra nem bízhatták, bár „mennyire ezt tenni tehette, az őrseregi tanács tette is . . ." OL ONöHt 1848: 1619. (Baldacci közölte, hogy a megyétől altisztségre jelölteket a zászlóaljparancsnok figyelmébe ajánlották.) — Tolna megye panaszára (TmL Gyűlésbeli ir. 1848: 618.) Baldacci július 30-án azt válaszolta, hogy a megyebelieket a zászlóaljparancsnok a kapott utasítás értelmében osztotta szét. TmL Gyűlésbeli ir. 1848: 618. (Ezek szerint az ismeretlen utasításban — 137. jegyzet — a zászlóaljparancsnoknak ezt is meghagyták.) Tolna beadványának sajtóvisszhangja: Közlöny 1848. júl. 18. 170.; PH 1848. júl. 20. 673. A Tolna megyei önkéntesek nevében az alispán még július 17-én kérelmezte, hogy vezérüknek toborzójukat: Perczel Miklóst nevezzék ki. OL HM/b ir. ikt. kve 1848: 677. — A 10. zászlóalj parancsnoka — amint értesült Szabolcs megyének a minisztériumnál tett, a megyei önkénteseknek együtt tartását kérelmező lépéséről — levelében leszögezte, hogy ez „külön testület" kialakításához vezetne a zászlóaljon belül, lazítaná a fegyelmet, ellentétekre, bújtogatásra vezetne, és a honvédelem vallaná ennek kárát; SzmL Közgy. ir. 1848: 1099.

[167] Az 1. zászlóalj tisztjeinek kinevezésére: OL HNI 1848: 311.; OL HM/b 1848: 47.; OL HM/k 1848: 45., 55., 300.; PH 1848. máj. 30. 491.; a 2. zászlóaljra: OL HM/b 1848: 232.; OL HM/k 1848: 81., 156., 251. A tisztek szállására: OL HM/b 1848: 60.; OL HNI 1848: 364., 449.; OL HM/k 1848: 127. Illetményük utalásának kezdetére: OL HM/b 1848: 523.; OL HNI 1848: 501.; OL HM/k 1848: 427.

[168] OL HNI 1848: 464. (Az iratok között Baldacci június 6-i felterjesztése, vagyis egy hétig nem került sor a megerősítésre. Ugyanakkor az elveszett OL HNI 1848: 465. sz. irat. ikt. kvi bejegyzéséből kiviláglik, hogy az 1. és 2. zászlóalj parancsnokaival már június 11-én közölték a kinevezés előtt álló tisztikaruk teljes névsorát.) Közlöny 1848. jún. 15. 25.; PH 1848. jún. 15. 549. A nádori kinevező okirat nem ismert.

[169] 32 százados, 33 fő- és 36 alhadnagy kinevezése történt meg ti., vagyis a századosi és főhadnagyi helyek kb. felét, az alhadnagyinak közel harmadát töltötték be. (A századosokat csak a pesti zászlóaljakhoz nevezték ki hiánytalanul, a vidékiekhez — érthetően — csak 2—3 főt.) — A kinevezettek között volt az 5. zászlóalj segédtisztjének kinevezett *Sztankó Soma*, a miniszterelnök akkori nemzetőrségi titkára, az 1. zászlóajhoz kinevezett *Nyitray József* főhadnagy, akire a honvéd ruhabizottmány szervezését bízták; továbbá a mozgó nemzetőrség későbbi parancsnokai: *Kosztolányi Mór*, az 1. zászlóalj századosa, *Ivánka Imre*, a 2. zászlóalj századosa (Sztankó Soma utóda a nemzetőrségi titkári tisztségben), *Görgey Artúr* az 5. zászlóalj századosa és *Máriássy János* az 5. zászlóalj főhadnagya (három hét múltán a 2. zászlóalj százados — Ivánka Imre helyén).

[170] 20 százados, 28 fő- és 40 alhadnagy. Közlöny 1848. jún. 21. 49. (A kinevező okirat mind az OL HNI, mind az OL Nádori min. sorozatból hiányzik.)

[171] A 84 sorezredből átkerült személyekből 62 tiszt, 22 őrmester (vagy hadfi) volt; a 87 reaktivált személyből 53 volt megelőzőleg tiszt, 34 pedig őrmester (vagy hadfi). Az átvételkor általában mindenki előlépett, kivéve azokat az aktív tiszteket, akinek az előléptetése a közelmúltban történt.

[172] Köztük a 10. zászlóaljhoz Beőthy Ödön által még május 24-én ajánlott *Komáromy György*, Bihar megye 1843. évi országgyűlési követe és *Szunyoghy Albert* bihari birtokos (OL HNI 1848: 330.), a 3. zászlóaljhoz kinevezett *Gyürky Antal* Hont megyei főjegyző, volt szolgabíró és katona (OL HNI 1848: 566.), a Tolna megye által javasolt és a 6. zászlóaljhoz kinevezett *Perczel Pál* (TmL Közgy. jkv. 1848: 1616.), a Baranya megye által ajánlott és a 8. zászlóaljhoz kinevezett *Kajdácsy Antal* volt megyei csend-

biztos (OL ONöHt 1848: 931.) és a Szabolcs megye által ajánlott *Bónis Károly* földbirtokos (OL ONöHt 1848: 1062.), — Bónis Károly egyike volt a Debrecenbe utólag besorozott 5 szabolcsi önkéntesnek (V. fejezet 263., 359. jegyzet); Gyürky Antal állását el sem foglalva lemondott: OL ONöHt 1848: 1307.

[173] OL Nádori min. 1848: 1725., 1769., 1867., 2083., 2146., 2291., 2399., 2435., 2453.; OL HNI 1848: 612., 770., 776.; OL ONöHt 1848: 2901., 3002.; Közlöny 1848. 31., 41., 48., 63., 80., 97—99., 101. számait.

[174] OL Nádori min. 1848: 1672., 2244., 2510.; OL HNI 1848: 579., 606.; OL ONöHt 1848: 2619.; Közlöny 1848. évi 16., 22., 69., 104., 106. sz. (vö. III. fejezet 189—196. jegyzet.)

[175] OL Nádori min. 1848: 1997., 2399.; OL ONöHt 1848: 2936., 3302.; Közlöny 1848. évi 66., 90., 97. sz.

[176] Persze a formula — az utólagos jóváhagyás „reménye" — megtartásával; A 11—30. honvéd zászlóaljak új tisztjeinek névsora: Közlöny 1848. szept. 27. 559—560.

[177] Csak az 1., 3., 9. és 10. zászlóaljaknál. Közlöny 1848. évi 16., 41., 58., 63. és 69. számait. Köztük még olyanok, mint a 9. zászlóaljhoz kinevezett *Vay Géza*, akit Szabolcs megye ajánlott (OL ONöHt 1848: 1062.) és *Fáy Gyula*, aki a zempléni toborzás vezetője volt, továbbá a 10. zászlóaljhoz kinevezett *Guthy Ferenc*, akit Bereg és Szabolcs is ajánlott (OL ONöHt 1848: 823., 1062). Viszont találunk köztük olyanokat is, mint a július 17-én a 3. zászlóaljhoz kinevezett *Szabó János*, Csanád megye volt szolgabírája, *Gosztonyi István*, Bihar megye volt esküdtje és *Gorove Antal*, Bihar megye volt aljegyzője, akiket már Damjanich javasolt június 29-én az óbecsei táborból, mint olyanokat, akik nemcsak „ezen zavaros időkben hazájuk iránti szeretetükből, hivatalaikat oda hagyva" állottak be honvédnek, de a zászlóalj nagyszámú lelkes és dicséretre méltó önkéntesei között is „elhatározott példás, becsületes szorgalmuk és erélyel párosult pontos jártasságuk által magokat különösen kitüntették". OL ONöHt 1848: 1284. — Az augusztus 8-án kinevezettek között (Közlöny 1848. sz. 63.) találjuk az 1. zászlóaljhoz beállott *Széchenyi Dénes* grófot is, Széchenyi István unokaöccsét. Széchenyi feljegyzései május 27-ről: KÁROLYI, Széchenyi naplója I. 324.

[178] Ezek a kinevezések minden zászlóaljat érintettek — kivéve a 7. és 10-et. Közlöny 1848. évi 97—98., 101., 104., 106. és 109. számait. (Ez idő tájt a kinevezések a BM júl. 31-i 6552. sz. rendelete értelmében — OL HM bizt. 1848—73—82. — már közlik az irattári: jelen esetben a nádori és a nemzetőrségi iktatószámokat is.)

[179] Az ekkor kinevezett 102 főből (eltekintve az egyidejű 27 előléptetéstől, ahol már főtiszti rangból léptek előre) 57 volt az új, honvéd altisztekből lett tiszt, 38 a sorezredi szolgálatból átlépett és csak 7 fő a korábban katonai szolgálatot teljesített és most reaktivált személyek száma.

[180] Néhány honvédtiszt mint segédtiszt átkerült nemzetőri őrnagyok mellé. Ilyen esetekre: OL HNI 1848: 468., 599., 692., (utóbbi jelenleg OL ONöHt 1848: 692.); OL ONöHt 1848: 1923.; OL HNI ir. ikt. kve 1848: 693. Zinnern Károly 7. zászlóalji századosnak felajánlották a képviselőnek megválasztott Batthyány István gr. lemondása által megürült székesfehérvári zászlóalj parancsnokságát. OL ONöHt 1848: 2185., 2820. — Egyébként a Nemzetőrségi Haditanács *elvileg* kimondta, hogy a honvédségtől tisztek nem tehetők át a nemzetőrséghez segédtisztnek. OL ONöHt 1848: 1476.; uo. 1421. — Az állások megürülésének másik oka, hogy egyesek nem fogadták el a kinevezést.

[181] Ennek ismert esetei például *Meszlényi Jenő*, a németbánsági határőrezredben szolgált főhadnagy és *Tallián András* (Eder tábornok veje), az 1. dragonyos ezred főhadnagya, akik lemondottak állásukról, és mindkettejüket mint volt tiszteket nevezte ki *számfeletti* századosoknak szeptember 13-án a miniszterelnök, illetve a nádor. OL Nádori min. 1848: 2435.; Közlöny 1848. szept. 15. 490. — Meszlényit a hadügyminiszter akarta alkalmazni. OL HM/k 1848: 855., Talliánt pedig Eder tábornok kérte segédjeül. OL ONöHt 1848: 3022. — A nem hivatalos ajánlatok elég ritkák, pl. a nádor javaslataira: OL ONöHt 1848: 1287., 2485.; Klauzál Gáboréra: OL ONöHt 1848: 2035.

[182] Az első lépés volt *Guthy Lajos* honvéd hadnagynak számfeletti állásba tétele és a hadügyminisztériumba való alkalmazása. OL ONöHt 1848: 1237.; OL HM/k 1848: 797.; OL HM/b 1848: 3030.; valamint Csermelyi Lajos főhadnagynak és hadügyminiszteri segédtisztnek a déli táborba küldéskor, ahol táborkari szolgálatot látott el, számfeletti honvéd századosi kinevezése. OL ONöHt 1848: 1234.; OL Nádori min.

1848: 1430.; OL HM/k 1848: 350. Nyitray József, a Ruházati Bizottmányhoz vezényelt honvéd főhadnagy is számfeletti állományban volt az 1. zászlóaljnál. OL ONöHt 1848: 2899. — A honvéd-főparancsnokság segédtisztje volt Vohlleben Adolf főhadnagy, valamint Gedeon László 7. zászlóalji százados, akit „első honvéd karsegéddé" neveztek ki. (Mindkettőre: 211. jegyzet.) — Szeptember 15-én 3 táborkari századost neveztek ki (Közlöny 1848. 101. sz.), szeptember 20-án további 2 századost és 3 főhadnagyot (Közlöny 1848. 106. sz.); utóbbiakat haladéktalanul a fehérvári táborba küldték: OL ONöHt 1848: 3931. — Batthyány utolsó kinevezése a hadügyminisztériumnak: OL ONöHt 1848: 4046. (szept. 22.)

[183] Mellőzve itt az erdélyi honvédzászlóaljakhoz, a honvédtüzérséghez és -szekerészethez, illetve a szeptember 24-én a 11—30. zászlóaljakhoz kinevezett tiszteket. — Az első tíz zászlóaljhoz kinevezett törzs és főtisztek névsora VI. MELLÉKLET. (Összeállításához a nádori, miniszterelnöki és haditanácsi iratokat, valamint a Közlönyben megjelent hivatalos értesítéseket használtuk. A nevek nyomtatásban gyakran tévesen sgerepelnek, ezeket a lehetőség szerint kijavítottuk.)

[184] Szemere a perlaszi csata után kinevezte *Kiss Pál* 37. gyalogezredi századost honvéd őrnagynak és a 9. zászlóalj parancsnokának, továbbá *Szathmáry Károly* ny. hadbíró századost őrnagynak és a honvédsereg főhadügyészének (Közlöny 1848. 90. sz.); Batthyány a 7. zászlóalj nyugalomba vonult őrnagya helyére szeptember 19-én *Zinnern Károly* zászlóalji századost nevezte ki (Közlöny 1848. 104. sz.). — Az alezredesek: *Nádosy Sándor* és *Pándy Soma* nemzetőri őrnagyok a Nemzetőrségi Haditanácsnál. Előbbit először honvéd alezredesnek, majd a Haditanács elnökének nevezték ki (Közlöny 1848. 100., 107. sz.), utóbbit alezredesi kinevezésével egyidejűleg a honvédsereg ideiglenes főparancsnokának (Közlöny 1848. 107. sz.). A harmadik *Lázár György*, az 1. zászlóalj őrnagya, aki zászlóaljparancsnoki beosztása megtartása mellett kapta meg szeptember 22-én az alezredesi kinevezését (Közlöny 1848. 107. sz.). — Táborkari tisztekre: 182. jegyzet.

[185] „. . . ez már nem olly könnyen megbocsátható — folytatódik a cikk —, mert oda mutat, hogy az egész ministerium a ministerelnök pápaszemén néz, melly hosszú évek során nagyon megszokhatta kissé aristocraticus színben mutatni a világot." MT 1848. júl. 17. 425.

[186] A 3. zászlóaljhoz Nagyváradon beállott br. Viszthof Károly honvéd tizedest pl. Beőthy Ödön és Damjanich a verbászi táborból szeptember 15-én ajánlották — és 21-én már ki is nevezték. OL ONöHt 1848: 3836.; Közlöny 1848. 106. sz.

[187] Legélesebben a 7. zászlóaljnál vetődött ez fel, amelyhez — talán mert legkésőbb került ellenség elé, és legközelebb volt a fővároshoz — több számfeletti tisztet neveztek ki. OL ONöHt 1848: 3119., 4503. Utóbbiban a tisztikar szeptember 24-én így nyilatkozott arról, hogy a 6 századhoz kinevezett 8 százados léte milyen visszhangot vált ki a legénységből: „nem csupán az összes főtiszti kar, de az alattunk levő . . . művelt és a legjobb családokból származott ifjak is magukat mellőzve, és a független minisierium által meg nem tartott ígéreteiben csalatkozva [ti. érzik magukat], a zászlóaljunkban uralkodó szép szellem és jó akarat örökre elfolytatik." — A felháborodás oka Szabó Gyula százados kinevezése, aki augusztus elején pályázta meg az egyik akkor még üres századosi helyet (OL ONöHt 1848: 2569.), és meg is kapta (Közlöny 1848. 69. sz.). — A hangulatot már korábban megrontotta az is, hogy elírás miatt nem a kinevezni szándékozott személy (nem Széll Mihály, hanem Széll János őrmester) érkezett meg a 12. Nádor-huszárezredtől: OL ONöHt 1848: 1949.; OL HM ir. ikt. kve 1848: 4123.; továbbá hogy az egyik volt főhadnagyot nem léptették elő századossá, míg a másikat igen; OL ONöHt 1848: 1991.; s, hogy a zászlóaljhoz kívülről számfeletti őrmestert is osztottak be. OL HM/b 1848: 3500.

[188] Mészáros Lázár akarta egyik segédtisztjét számfeletti főhadnaggyá előléptetni, mikor augusztus 12-én Batthyány így válaszolt megtagadva a kérést: „a honvédeknél már most is sok a számfeletti tiszt úgy annyira, hogy a mint a katona állítási törvények meg lesznek, magam is arra fogom kérni minister urat, hogy nehány szám feletti honvéd tisztet a rendes ezredekbe tessék osztani." OL HM 1848: 4793.

[189] Molnár Ferdinánd esete pl.: alkalmazási kérelmét Mészáros Lázár és Szemere Bertalan támogatja (OL ONöHt 1848: 688.), június 19-én mint volt hadnagy megkapja főhadnagyi kinevezését a 3. zászlóaljnál (Közlöny 1848. 13. sz.), július 25-én Wollnhofer vezérőrnagy segédtisztje lesz (OL ONöHt 1848: 2340.), augusztus 18-án már számfeletti századosnak ajánlják (OL HM 1848: 4773.), s szeptember 15-én ki is neve-

zik (Közlöny 1848. 101. sz.), október 4-én pedig már a Ferdinánd-huszároknál kapitány (OL HM 1848: 7837).

[190] A Nemzetőrségi Haditanács már szeptember 19-én leszögezte, hogy a 13—14. zászlóaljakhoz az első tíz zászlóaljból kell kinevezni a hadnagyokat. OL ONöHt jkve 1848: 248.; Szeptember 29-én olyan döntés született, hogy a szerveződő új zászlóaljakhoz az első zászlóaljak 240 altisztet adjanak: uo. 271. Az Országos Honvédelmi Bizottmány november végén ismételten leszögezte, hogy a tiszti kinevezéseknél az első honvédzászlóaljak magukat kitüntetett személyeit kell előnyben részesíteni; OL ONö Ht 1848: 8686. Az elv 1849. évi alkalmazására: KLÖM XV. 204., 279., 571. — *A szeptember 24-i kinevezés* a 11—30. zászlóaljakhoz azonban a 249 új tiszt közül csak 45 főt tartalmaz a honvédségtől, a többi aktív vagy reaktivált katona, illetve több hazatért testőr, mivel az ellenség előtt álló zászlóaljakat nem lehetett legyengíteni. A kinevezésekre: OL ONöHt 1848: 4719.; Közlöny 1848. 109. sz.

[191] Inkey János 7. honvédzászlóalji és Bónis Károly 10. honvédzászlóalji hadnagyok eredeti kinevező okiratai: OL 1526 utáni gyűjt; Katonai személyekre vonatk. ir. 1848/49.

[192] A megérkezetteknek szállás biztosítására l. Batthyány június 21-én kelt rendeletét: OL BM eln. 1848: 421.; OL HNI 1848: 536.

[193] A hadügyminisztérium és a külügyminisztérium honvédséggel foglalkozó irathanyagának jelentős része ezekből kerül ki, köztük azok az értesítések, amelyek a rang kezdetét, illetve az illetmény ettől eltérő (rendszerint két héttel későbbi) folyósításának kezdetét jelöli.

[194] Pl. OL HM/k 1848: 547.; OL ONöHt 1848: 1964.

[195] Pl. OL ONöHt 1848: 1595., 1662.; a 10. és 3. zászlóaljak parancsnokának panasza elmaradó tisztjeire: OL ONöHt 1848: 1927., 2466., 4438.

[196] Pl. *Dolinay Mihály* testőr alhadnagy: OL HM 1848: 4248.; OL ONöHt 1848: 2492.; *Csomortány Lajos* a Wrbna könnyűlovas ezred hadnagya: OL ONöHt 1848: 1938. 2427.

[197] Ilyen pl. a 8. honvédzászlóaljhoz kinevezett *Kerkápoly Móric*, a Coburg-huszárezred hadnagya. OL HM/b 1848: 3434.; OL HM/k 1848: 1617.; OL ONöHt 1848: 2490.; OL HM 1848: 4918., 5802. — Hasonlóan késedelemmel érkezett *Losteiner Antal*, a 34. gyalogezred főhadnagya, aki ellen azonban mint kiviláglott, Lembergben hadbírósági eljárás folyt a legkülönbözőbb okok miatt. A hadügyminisztérium az ügy kivizsgálásáig Losteiner kinevezését felfüggesztette. OL HM/k 1848: 1380.; OL HM 1848: 4917., 5805., 6097., 6260., 9051., 9216.; OL ONöHt 1848: 4627., 8330.

[198] A honvédséghez kinevezett veszprémi, rozsnyói és lipótszentmiklósi hadfogadó tisztek pl. — felmentés hiányában — nem vonulhattak be zászlóaljukhoz, míg hivatalukat át nem adták. OL ONöHt 1848: 3861.; OL HM 1848: 5720., 5942. — Bukovszky Péter 19. gyalogezredi főhadnagy, veszprémi hadfogadó ellen a 6. zászlóalj tisztikara egyébként panaszt emelt, hogy megvárta, amíg ezredénél főhadnagynak lép elő, majd így lépett át a honvédséghez századosnak. OL ONöHt 1848: 3118.

[199] *Balogh Ádám*, a 34. gyalogezred hadnagya, akit a 10. zászlóaljhoz neveztek ki pl. azért utasította vissza kinevezését, mert első kérelmét mellőzték, — s most már ezredénél is főhadnagy. OL ONöHt 1848: 3164. Nem fogadta még el az 1. zászlóaljhoz kinezevett *Vass Dániel* és a 2. zászlóaljhoz kinevezett *Holsmay Imre* sem. OL KüM eln. 1848: 591. Akadt olyan tiszt is, aki a kinevezést elfogadta ugyan, de rövidesen lemondott, és kérte magát ezredéhez vissza — mert nem tud magyarul: *Reider Péter* a 9. zászlóaljhoz kinevezett a 34. sorezredi hadnagy. OL HM 1848: 5079., 7939.; OL ONöHt 1848: 2712.

[200] Az osztrák tisztek bojkottálták a honvédekhez átlépő tiszteket: Beöthy Ákos: A magyar államiság fejlődése, küzdelmei. Budapest 1906. III. 125. A honvédtiszteknek határozottan meg kellett követelniük a sorkatonaság részéről nekik kijáró tiszteletadást; a 4. és a 7. zászlóalj őrnagyainak beadványa: OL HM/b 1848: 936.; a hadügyminisztérium június 26-án kelt intézkedését: OL HM/k 1848: 720. — Elek Ferenc 9. zászlóalji századosnak Kassán emiatt inzultusa is volt. OL ONöHt 1848: 1819—1821.; OL HM/k 1848: 1296.; Hoffmann, 9-ik honvédzászlóalj 13—14.

[201] Az ONöHt—Horváth Dánielhez, az 5. zászlóalj parancsnokához, 1848. júl. 13. OL ONöHt 1848: 1488.

[202] Arra hivatkozva, hogy az első tíz zászlóaljnál már minden tisztséget betöltöttek. Közlöny 1848. aug. 28. 405.

[203] Augusztus 30-án pl. Szemere Pált, a 10. zászlóalj őrnagyát megfeddik, mert a tiszti kinevezési ajánlatokkal sem jellem-, sem ajánlati jegyzéket nem küldött. OL ONöHt 1848: 3104.; szeptember 20-án pedig a 6. zászlóalj parancsnokát utasítják, hogy dorgálja meg azt a 3 egyént, akik a szolgálati út megkerülésével kérték előléptetésüket. OL ONöHt 1848: 3845.

[204] A sorezredektől áthelyezett honvédtisztek adósságaira: OL HM/k 1848: 943.; OL ONöHt 1848: 1606.; 3539—3541. — A váltókibocsátás megtiltása a honvédtisztek az 1840: XV. tc.-re hivatkozva, 1848. szept. 6. OL ONöHt 1848: 3419. — A honvédek magánügyeivel megbízott ügyvéd-ágensek kijelölésére: Közlöny 1848. aug. 9. 289.

[205] Iratai ti. elvesztek, megsemmisültek, vagy lappangnak valahol. Az Országos Levéltárban csak az 1849. évi országos főhadparancsnokság (a General-Kommando utóda) és különböző hadseregparancsnokságok iratai találhatók. EMBER, 1848-as levéltár 245—246. — GELICH, Szabadságharc I. 340. csak annyit ír, hogy „a már fölállított és szervezés alatt álló honvéd zászlóaljak parancsnokságát" megszüntették.

[206] OL Nádori min. 1848: 1436.; OL HNI 1848: 504.

[207] OL HM/k 1848: 494.; OL Nádori min. 1848: 1436. — Szeth János „Individual Beschreibung"-ja: OL Nádori min. 1848: 2129.

[208] Mészáros Lázár — a Nemzetőrségi Haditanácsnak, 1848. jún. 19. OL HM/k 1848: 425. A miniszterelnöknek jún. 17-én küldött értesítésére: OL ONöHt ir. ikt. kve 1848: 944.

[209] Az első magyar ministerium összes személyzetének név- és lakkönyve (Budapest 1848.) nem sorolja fel a honvéd-főparancsnokságot, holott az tulajdonképpen a hadügyminisztérium része volt.

[210] Illetményéről július 1-én történt intézkedés: OL HNI 1848: 577.; Kinevezését másnap tette közzé a sajtó: Közlöny 1848. júl. 2. 89. — Batthyány első utasítása Szeth alezredeshez július 4-én: OL HNI 1848: 618.; az első intézkedés nyoma július 13-ról: OL HM/b ir. ikt. kve 1848: 3364.

[211] Vohlleben Adolf kinevezésére: OL ONöHt 1848: 2619.; Közlöny 1848. aug. 17. 335.; Gedeon Lászlóéra Közlöny 1848. aug. 24. 377. — Gedeon főhadnagy már júliusban is a honvéd-főparancsnokságon dolgozott, ő állította össze az V. fejezet 325. jegyzetben említett, július második felében készített kimutatást, amelyet akkor még mint „invalidus főhadnagy" írt alá. (Szeth alezredes végig megmaradt sorezredi állományban.)

[212] Augusztus 8-án a 615., augusztus 30-án az 1077., szeptember 10-én az 1314., *október 26-án* a 2215. ikt. számot érte el a hiányzó sorozat.

[213] A meglevő iratokból pl.: OL ONöHt 1848: 4075.; OL HM 1848: 5339., 6324., 6481. (A 204. jegyzetben említett váltókibocsátási tilalmat is a honvéd-főparancsnokságnak kellett a tisztikarral tudatnia.)

[214] Erre pl. OL HM 1848: 5720., 5822.; OL ONöHt 1848: 3850., 4174.

[215] Pándy alezredes vezette rá ezt szeptember végén egy irat külzetére: OL ONöHt 1848: 4174. (A főhadparancsnokság hatáskörének ismeretében elmondhatjuk, hogy iratanyagának hiánya nem jelent nagy kiesést.)

[216] Bár augusztus 19-én felterjesztették ezredesi előléptetésre: OL KüM eln. 1848: 1015.

[217] Javasolva Benedek vezérőrnagyi előléptetését, 1848. aug. 26. OL HM 1848: 5559.; a felterjesztést, Mészáros és Benedek baráti levelezését l. Benedeks Nachgelassene Papiere. Herausgegeben . . . von HEINRICH FRIEDJUNG. 3. Aufl. Dresden 1904. 109—121. GELICH, Szabadságharc I. 12. szerint Mészáros Lázár mellett 1848-ban egyedül Benedek jöhetett számításba a magyar származású törzstisztek közül.

[218] Benedeks Nachgelassene Papiere . . . 118—121.; REGELE, OSKAR: Feldzeugmeister Benedek. Der Weg nach Königgrätz. Wien—München 1960. 68—71.

[219] Szeptember 11-én Szeth helyett már Gedeon százados ír alá, „a fő parancsnok leköszönvén" megjegyzéssel: OL ONöHt 1848: 3850.; Szeth távozására: OL Meln. 1848: 695. — Szeth ezredes 1849 áprilisában átállt az osztrákokhoz: FIÁTH FERENC: Életem és élményeim. Budapest 1878. II. 174. — A honvédfőparancsnokkal együtt szeptember 11-én második segédtisztje, Vohlleben Adolf is visszalépett: OL HM 1848: 6463.

[220] OL Nádori min. 1848: 2456.; OL ONöHt 1848: 3930. Szeptember 20-án a Nemzet-

őrségi Haditanács Nádosy alezredeshez, mint a honvédség főparancsnokához tesz előterjesztést: OL ONöHt 1848: 3545.

[221] Közlöny 1848. szept. 24. 547.

[222] Baldacci először szeptember 11-én mondott le: OL Nádori min. 1848: 2421.; végleges visszalépése szeptember 22-én: OL HM 1848: 7115.; OL Nádori min. 1848: 2472. (Baldacci az 51. gyalogezred parancsnokságát vette át; október végén vezérőrnagy, majd Kolozsvár elvesztéséig az erdélyi sereg főparancsnoka.) Melczer ezredes szeptember 12-én mondott le és utazott el ezredéhez, a 19. gyalogezredhez: OL Nádori min. 1848: 2419.; OL HM 1848: 7253., 7873; Marziani ezredes szeptember 30-án adta át végleg hivatalát Lahner őrnagynak: OL HM bizt. 1848—73—143.

[223] „Baldacci, Széth, Martiani, Nádossy ezredesek normalis viszonyok között jók lettek volna, úgy ingadoztak és Nádossy kivételével, ki még továbbra is megmaradt, nemsokára ott is hagyták az ország szolgálatát." Iványka, Szolgálatom 8.

[224] OL HM 1848: 5946.; a visszalépés körülményeire: Vukovics Emlékiratai 290.; utóda Kiss Pál 37. gyalogezredi százados lett. OL Nádori min. 1848: 2380.; Közlöny 1848. szept. 7. 463.

[225] OL HM 1848: 6911., 7362.; OL ONöHt 1848: 4804.

[226] OL HM 1848: 7714.

[227] Sőt, a Közlöny 1848. okt. 16. 637. alezredesi kinevezését közli. Végleges visszalépésére: OL HM 1848: 11. 314; Busbach, Viharos emberöltő I. 81—83.

[228] Lázár György szeptember 22-i alezredesi kinevezésére: 184. jegyzet. Október 15-én Kossuth ezredesnek és dandárparancsnoknak ajánlja. OL HM 1848: 8253. 1849. januárjában Lázár György is átállt az osztrákokhoz.

[229] Damjanichnak a Közlöny 1848. okt. 16. 367. az alezredesi, nov. 27. 805. az ezredesi kinevezését hozza; Cserey őrnagy rövidesen alezredes és korábbi kérelmének megfelelően (OL ONöHt 1848: 4016.), a kolozsvári hadmegye parancsnoka lett; Szabó Zsigmondot előbb a komáromi vár parancsnokává (OL HM 1848: 8689.), majd alezredessé és a győri hadmegye parancsnokává nevezték ki. A hadmegyék megszervezésére: Közlöny 1848. nov. 11. 741.

[230] OL ONöHt 1848: 3713. Egy darabig az eredetileg a 10. zászlóaljhoz kinevezett Kiss Pál helyettesítette: OL ONöHt 1848: 7383.

[231] Szeptember 11-én Nagykanizsáról kéri nyugdíjazását — betegsége miatt — Tertyánszky László a 7. zászlóalj alhadnagya. OL ONöHt 1848: 3867.; szeptember elején Bottlik Márton a 6. zászlóalj főhadnagya köszön le állásáról, majd meggondolja, — de addigra már lemondását elfogadták. OL HM 1848: 6084.; OL ONöHt 1848: 3845.

[232] PH 1848. máj. 24. 469.

[233] Az ONöHt már május 26-án több, a honvédségnél alkalmazást kérő orvos jelentkezését teszi át Sauer Ignác országos főorvoshoz. OL ONöHt nem ikt. ir. Az orvosok és katonaorvosok május 31-i közgyűlésének beadványa a hadügyminiszterhez: OL HM/b 1848: 879. Közli Zétény, Szabadságharc honvédorvosai. 13—14.

[234] Az ONöHt június 30-i előterjesztésére, Batthyány július 2-i kinevezésére: OL HNI ir. ikt. kve 1848: 597.; a nádor július 4-i megerősítésére: OL HNI 1848: 608.; OL Nádori min. 1848: 1671.

[235] Közlöny 1848. júl. 8. 115. (Az alorvosoknál nem tünteti fel a zászlóalji beosztást.) A 3. zászlóaljnál bekövetkezett változásra: Közlöny 1848. júl. 18. 169. — A sorezredektől áthelyezett honvédorvosokra: OL HM/k 1848: 947.; OL HM/b 1848: 3032., 3063. 3866. — A sok vitát kiváltott honvédorvosi egyenruhára, amelynek — mivel az orvosok főtiszti rangban vannak — egyeznie kell a főtisztekével: OL ONöHt jkve 1848: 43., 47., 153.; OL ONöHt 1848: 911.; Batthyány jóváhagyása június 18-ról: Közlöny 1848. jún. 24. 57. és a módosítás uo. júl. 20. 179. l. még Zétény, Szabadságharc honvédorvosai 19—20.

[236] OL ONöHt 1848: 1129., 1201., 1229.; ONöHt jkve 1848: 107., 157.; a 3. zászlóalj orvosára: CsomL Szeged v. lt. Közgy. okir. 1848: 1795/203.; Tanácsi okir. 1848: 1868/3200., 2348/3807.; Közgy. jkv. 1848: 246.

[237] A Nemzetőrségi Haditanács igazgató főorvosának és segédének kinevezésére csak szeptember 23-án került sor. OL Nádori min. 1848: 2510.; Közlöny 1848. szept. 22. 533.

[238] Zétény Győző igen alapos munkáján kívül: Varga Endre: Az 1848—49. évi magyar hadsereg egészségügyi szervezete. Emlékkönyv Károlyi Árpád születése

nyolcvanadik fordulójának ünnepére. Budapest 1933. 564—590.; VARGA ENDRE: Tábori egészségügyi az 1848—49. évi honvédseregben. Honvéd 1948. 6. sz. 7—11.; VASVÁRI JENŐ: Az 1848-as szabadságharc tábori kórházai. Katonaorvosi Szemle 1955. 3—4. sz. 384—394.; VARGA LAJOS: Adatok a szabadságharc egészségügyi szolgálatának megszervezéséhez. OKK 17. (1960) 93—103.; SZÉKELY SÁNDOR: Az orvostudomány története. (A szabadságharc egészségügye c. fejezet) Budapest 1960. 179—187. — *A magyar hadsereg orvos-egészségügyi ügyvitelének vezérfonalai.* OL 1848/49-es nyomt.

[239] Utóbbiak esetében a nemi betegségekre gondolunk, amelyek már a táborba szállás előtt gondot jelentettek. Cserey őrnagy, a 2. zászlóalj parancsnoka, június 17-én például azért sürgeti az orvos mielőbbi kinevezését, mert tudomására jutott, hogy zászlóaljában többen „buja kórságban" sínylődnek. OL ONöHt újonc. ir. Nagy Gusztáv toborzóbiztos ellenezte, hogy az önkéntesek a nagy összegű foglalópénzt kézhez kapják, mert csak elpazarolják "s cserébe nyavalyákat szereznek, mellyek által hosszabb időre szolgálatra alkalmatlanokká válnak". Nőr 1848. jún. 11. 227. (Lényegében erre utal Csernátoni cikke is: MT 1848. jún. 6. 283—284.) A probléma nemcsak a fővárosban volt napirenden. Pl. a pécsi önkéntesekre BamL Pécs v. lt. Közig. ügy. 1848: 2842., 3231. Valószínűleg ezzel kapcsolatos a 6. zászlóalj parancsnokának a miniszterelnökhöz és Veszprém megyéhez intézett, katonai kórház felállítására irányuló kérelme „a katonaság közt nagy mértékben elharapódzni kezdő némely betegségek" miatt. VemL Közgy. ir. 1848: 1397., 1405., 1407.

Szemere június 14-én — „midőn honmentő harczosaink egészsége s férfias ereje körül intézkedik" — hangsúlyozza: „Az, a mi több vitézeinket leghuzamosabb ideig a harczmezőtől távol tartja, olyan betegség, mely tisztátalan nőszemélyekkeli közkódésből ered . . ." Az ennek megelőzésére egyidejűleg kiadott belügyminiszteri rendelkezéseket, valamint Bugát Pálnak június 15-én kiadott „Az orvoskarhoz figyelmeztetés a bujasenyv tárgyában" című felhívása: FL Pesti rend. ir. 1848: 206. A kérdés feldolgozására SZODORAY LAJOS: Néhány adat az 1848—49-i szabadságharc venerális helyzetéhez. OKK 4. (1956) 34—41.

[240] Az ONöHt jkve 1848: 16. szerint június 6-án fogadták el a számukra készült utasítást. A jelentkezésre szóló felhívás június 4-én kelt. OL HNI 1848: 402.

[241] Közlöny 1848. jún. 28. 73.

[242] ONöHt jkve 1848: 36.; OL ONöHt 1848: 819.

[243] OL HM/k 1848: 483.; OL HNI 1848: 527. — „Szökevényi beadvány" a 9. zászlóaljtól: OL ONöHt 1848: 2005.

[244] OL HM/k 1848: 578. A honvédek ügyeivel foglalkozó „K. K. Ofner Garnisons Auditoriat" (budai helyőrségi ügyészség) tevékenységére: OL ONöHt 1848: 3358—3359.

[245] OL ONöHt 1848: 1650.; a 8. zászlóalj ilyen ügyeire: BamL Pécs v. lt. Közig. ügy. 1848: 3441., 3648., 3982.; a 9. zászlóaljéra: BomL Miskolc v. lt. Tanácsülési ir. 1848: 560.

[246] Az 5. zászlóalj ilyen ügyére (bajtársi lopás): OL ONöHt 1848: 1454., 1855.

[247] Az ONöHt (Kállay Ferenc) — Török Gábor kormánybiztoshoz, 1848. júl. 18. OL ONöHt 1848: 1650.

[248] „A veszedelmes engedetlenség, vakmerő ellenszegülés a feljebbvalók parancsai iránt naprul-napra mutatja magát a zászló aljnál — kezdi Damjanich idézett jelentését —; azon kívül történnek lopások, és részegség napi renden van. Ezen nagy katonai bűnöket . . . kiszolgált katonák követik el . . ." A jelentés szerint zászlóalja tanult és lelkes önkénteseinek megalázó ilyen emberekkel egy sorban állni, másrészt „a földmívelő családokból besorozott fiatal egyénekre az illy meg romlottak társasága a leg nagyobb veszedelmet és aljasodást árasztja". Majd így folytatja Damjanich: „Eddig is vagy tíz eset történt, mellyek a leg nagyobb katonai fenyítést érdemlik — mellyeket eddig áristonmal és vassal büntettem, — most is kényszerítve látom magamat két bujtogatót és lázítót a szegedi börtönbe törvényes vizsgálat végett küldeni." OL ONöHt 1848: 1376. — Itt kívánjuk megemlíteni, hogy a zászlóaljparancsnokok által a június 30-i (elveszett) OL ONöHt eln. 263. sz. rendeletben közzétett kérdésekre tíznaponként beterjesztett jelentések 4. pontja külön kitért a zászlóalj fegyelmi állapotára. Pl. Cserey őrnagy július 31-én Óbecséről kelt jelentése a 2. zászlóalj állapotáról, a felmerülő fegyelmi problémákról. OL ONöHt újonc. ir.

[249] OL HM/b 1848: 3271. — A dologházba küldés lehetőségét Kállay őrnagy már június 16-án felvetette. OL ONöHt 1848: 819.

[250] OL ONöHt 1848: 1607.; OL HM/k 1848: 1205.

[251] OL ONöHt 1848: 1607. (egyidőben kelt a Török Gábornak küldött értesítéssel) Kállay Ferenc az OL ONöHt jogügyi osztályfőnöke, július 9-én azonnal írt — egyetértőleg — Damjanichnak: OL ONöHt 1848: 1376.; de a sorezredekhez való áttételt illető jóváhagyása, az előbbiek szerint érvényét vesztette. — A „merőben javíthatatlan egyének" dologházba küldéséről a zászlóaljparancsnokok körrendeletet kaptak. VmL Alispáni ir. 1848: 199. (másolat). — Az elítéltek őrizetére, az őrizet helyére: OL ONöHt 1848: 3474.

[252] Így eltávolította a zászlóaljtól — a toborzási utasítás 3. §-a ellenére bevett — külföldieket, „kikben szembeszökőleg feltűnik: hogy nem azon elhatározott lelkesedéssel ragaszkodnak a zászló aljhoz, minővel egy honvédnek illik és kell". Ezért az ilyen, „a hazai érdekekhez nem simuló, s a nemzet irán rokon szenvet nem tanúsító, nyelv és honi érzelem birtokában nem levő, s még is bévett honvédeket" eltávolítani, illetve a sorezredekhez helyezni ajánlotta. OL ONöHt 1848: 1651. — Jelentése, hogy a katonai törvényszékhez áttett zászlóalji honvédek ügyével nem foglalkoznak, illetve, hogy ott „olly lágyan veszik a honvéd zászlóalj dolgait". OL ONöHt 1848: 3191.

[253] Számuk — az idegenekkel — 118 fő volt. CsomL Szeged v. lt. Tanácsülési jkv. 1848: 3387. Ezekből 84 volt az őrizet alatt maradt „kétes jelleműek" száma. Uo. Tanácsi okir. 1848: 2349/3761.

[254] CsomL Szeged v. lt. Tanácsülési jkv. 1848: 3387.; a polgármester levele Damjanichoz 1848. aug. 3. Uo. 1848/49. évi nem ikt. ir.

[255] OL ONöHt 1848: 3129. — Végül is szeptember végén Pestre szállították őket: CsomL Szeged v. lt. Tanácsi okir. 1848: 2312:3727.; 2349/3761.; OL ONöHt 1848: 4476.

[256] OL ONöHt jkve 1848: 194. Augusztus 11-én döntés születik, hogy Szeth János, a honvédsereg főparancsnoka utazzék Szegedre az ügy kivizsgálására. Uo. 211.

[257] OL ONöHt 1848: 3724. — Az 1. zászlóaljtól Szombathelyre, a dologházba küldendő egyénekre: VmL Alispáni ir. 1848: 199.

[258] Pl. OL ONöHt 1848: 3654., 4061. Utóbbi azzal foglalkozik, hogy a dologházba küldött honvédek a zászlóalji létszámból törölhetők-e. (Lázár György őrnagy júliusban saját zászlóaljából 5 embert önhatalmúlag törölt: OL HNI ir. ikt. kve 1848: 679.)

[259] OL ONöHt jkve 1848: 302. (okt. 27.)

[260] OL ONöHt jkve 1848: 41.

[261] Uo. 46., 54., OL HM/b 1848: 819.

[262] OL HM/k 1848: 723.; Közlöny 1848. jún. 29. 78.

[263] OL ONöHt jkve 1848: 125. (júl. 7.); OL HM/b 1848: 3228.; OL ONöHt 1848: 1346.

[264] Értesítés a tanfolyam szervezésére: Közlöny 1848. júl. 10. 123.; a létszám betelésére: uo. júl. 16. 159. Jelentkezésekre: ONöHt 1848: 811., 1329.

[265] OL HM/b 1848: 3452.

[266] OL HM/k 1848: 1244.

[267] OL HM/k 1848: 1432., 1439.; OL ONöHt 1848: 1969. Az 1848. évi Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes szerint Wilhelm Raacz, a budai főhadparancsnokság igazságügyi osztályának Nagyváradra vezényelt hadügyészfőhadnagya volt.

[268] Az elhelyezésre: FL Pesti Közig. 1848: 546.; OL ONöHt 1848: 1936.; a kezdésre: OL ONöHt jkve 1848: 168.; Közlöny 1848. júl. 28. 230. (naponta 7—9-ig a pesti egyetemen); a jelentkezőkre: OL ONöHt 1848: 2252., 2254.; Rácz főhadnagy illetményére: OL HM 1848: 4453.; a létszámra: OL ONöHt jkve 1848: 182.; MT 1848. aug. 12. 518.

[269] Rácz Vilmos főhadnagy jelentése a Nemzetőrségi Haditanácsnak, 1848. szept. 15. OL ONöHt 1848: 3632., 3667. — Szeptember 9-én Rácz még kb. két hetet tartott szükségesnek (OL ONöHt 1848: 3504), tehát a fejlemények — Jellasics betörése — miatt rövidítették meg a tanfolyam idejét.

[270] OL ONöHt 1848: 3504.; OL ONöHt jkve 1848: 241. (szept. 12.)

[271] Vizsgájukra: OL ONöHt 1848: 3504.; kinevezésükre: OL Nádori min. 1848: 2510.; Közlöny 1848. 105. sz. (Csak 3 személy, hiszen a Görgey vezetésével szerveződő tiszántúli seregcsoport ekkor még igen gyengén állt.) A kinevezettek kiemelése miatt a tanfolyam hallgatói közötti elégedetlenségre: OL ONöHt 1848: 4254.; a három katonai ügyész eskütételére: OL ONöHt jkve 1848: 266.

[272] A vizsgák nyilvánosságát Rácz főhadnagy még szeptember 15-én javasolta: OL ONöHt 1848: 3722.; időpontja szeptember 17-én: OL ONöHt 1848: 3504. (Az írásbeli

vizsgálatok anyaga megtalálható az OL 1848/49-es minisztérium levéltárában. Törzsszáma: H 84.)

[273] OL ONöHt 1848: 5208., 7899.; Közlöny 1848. 122. sz.

[274] OL ONöHt 1848: 4636. Az 1848 őszén megjelent munka: RÁCZ VILMOS: A hadi fenyítőtörvények a magyar honvédseregre alkalmazva. Buda-Pest 1848. 295.

[275] Erre: Katonai bíráskodás. (Az 1848/49-iki harcok alatt és után.) PH 1887. 354. sz.; KASSAY-KRANTZ DEZSŐ: Az 1848—49-iki magyar sereg hadi fenyítő eljárása. Magyar Katonai Szemle 1939. 11. sz. 220—224.; BALTHAZÁR GÉZA: Haditörvények és fenyítő hatalom a szabadságharc idején. Honvéd 1948. 4. sz. 17—20.

[276] Az első hír erről: MT 1848. máj. 23. 237.; BpH 1848. jún. 5. 522.; Rl 1848. jún. 7. 22.

[277] LÁZÁR VILMOS: Önkénytesek előre! N 1848. jún. 6. 88.

[278] „Felfegyverezzük úgy, a hogy lehet — folytatja Szemere. — A lélek kipótolja benne a fegyveres kellő készültség hiányát." OL BM eln. 1848: 297. Közli THIM, Szerb fölkelés II. 382.

[279] A hírre: Nőr 1848. jún. 18. 769. Valószínűleg erre utal a Marczius Tizenötödike másnap este (mivel hivatalosan akkor még nem kaptak a honvédek fegyvert): „Erősítették előttünk, hogy az önkénytesek ma fegyvert kaptak. Ha ez való, e pillanattól fogva Pestváros nem félhet semmi nemzet és alkotmány ellenes zavargásoktól." MT 1848. jún. 14. 312. Kb. 3 századnyi sorkatona fegyvere került a honvédek kezére.

[280] KÁROLYI, Széchenyi naplója I. 333. (L. még a június 13., 16. és 17-i, a honvédekkel foglalkozó bejegyzéseket.)

[281] A minisztertanácsról írja Széchenyi, hogy ott mindenki félt a mozgó nemzetőrségtől (a honvédektől). KÁROLYI, Széchenyi, naplója I. 334. — A határozatokról még aznap értesítették Csányit: OL Csányi ir. HM 10.; valamint az érdekelt hatóságokat: PmL Alisp. ir. 1848: 992.; FmL Gyűlésbeli ir. 1848: 876.; VemL Közgy. ir. 1848: 1151.; ZmL Bizottm. ir. 1848: 973.; HmL Közgy. ir. 1848: 928.; CsomL Szeged v. lt. Közgy. jkv. 1848: 115.

[282] Széchenyi naplója szerint június 13-án Zichy László is ezt mondja: „az önkéntesek erővel elvették az olasz fegyvereket . . . jetzt haben wir Räuber in der Stadt." KÁROLYI, Széchenyi naplója 333. — Ilyen hangulat mellett érthető, hogy a pesti honvédzászlóaljak kiindításakor egyesek föllélegeztek: „Nem tagadható, hogy e mozgósított nemzetőrség képében temérdek itt Pesten alkalmatlan, de fegyver alatt hasznos elemtől szabadult meg fővárosunk." PODMANICZKY FRIGYES: Napló töredékek (1824—86). Budapest 1887. II. 247.

[283] OL HNI 1848: 530. (A beadvány valószínűleg Kiss Károly kapitány fogalmazványa.)

[284] OL Nádori min. 1848: 1437.

[285] Miniszterelnök — a hadügyminiszterhez, 1848. jún. 14. OL HM/k 1848: 420.

[286] OL HNI 1848: 530.

[287] KÁROLYI, Széchenyi naplója 33. Kossuth szavainak egy része — az indokolás — hiányzik.

[288] OL HNI 1848: 530. Baldaccinak meghagyja egyrészt, hogy a kiindulást a zászlóaljakkal napiparancsban tudassa, másrészt, hogy a felszerelésre a „hatalmában álló minden eszközöket" felhasználjon. (Június 20-án robbant ki a ruhabizottmány szabotázsának ügye.)

[289] OL HM/k 1848: 418., 420., 523.; OL HM/b 1848: 902. — A fegyver kiadásának késlekedése a honvédek között igen rossz visszhangot szült. „Az önkéntesek közül többektől hallók már azon nyilatkozatot, hogy ha rövid időn fegyvert nem kapnak, megszöknek." Nőr 1848. jún. 18. 757—758.; l. még a hangulatra Hunyadi Károly cikkét: MT 1848. jún. 17. 324—325.

[290] Az 1. zászlóalj indulásáról Csányinak szóló értesítés: OL Csányi ir. HM 18.; továbbá: PmL Alisp. ir. 1848: 1009.; FmL Gyűlésbeli ir. 1848: 879.; VemL Közgy. ir. 1848: 1178.; ZmL Bizottm. ir. 1848: 1062. (Létszám: 1 őrnagy, 1 segédtiszt, 1 fő-, 2 alorvos, 1 számvevő segéd, 5 százados, 4 fő-, 4 alhadnagy, 1015 fő őrmestertől lefelé.) A 2. zászlóalj útjára: HmL Közgy. ir. 1848: 931. — Érdekes, hogy a miniszterelnök június 18-i Baldaccihoz intézett rendelete a két zászlóalj Szegedre küldéséről beszél: OL HNI 1848: 530.

[291] N 1848. jún. 21. 136.

[292] Pest m. június 20-i választmányi nagygyűlése *Nyáry Pált*, *Teleki Lászlót* és *Patay*

Józsefet küldte ki, hogy a minisztériumtól megtudakolják a horvát-ügy állását és azt, mi a kormány célja az önkéntesekkel. PmL Közgy. jkv. 1848: 4291.

[293] Cserey június 24-i jelentése: OL ONöHt — OL HNI — ir. ikt. kve 1848: 1181. Batthyány június 18-i rendelete hangsúlyozta, hogy az önkénteseknek tudniuk kell, „miszerint az egész hazának szemei reájuk függesztve lévén, tőlök elvárja, hogy e parancsot lelkesedés és örömmel veendik". OL HNI 1848: 530. — A rendőrség viszont június 24-én zavargásoktól tartott: OL HM/k 1848: 618.

[294] A zászlóavatás előre meghatározott rendjére és a két parancsnok beszédére: OL 1848/49-es nyomt.; 12. fasc. 32—34. pall.; a zászló leírására: Nőr 1848. júl. 5. 14.; az ünnepség leírására: MT 1848. jún. 24. 348.; N 1848. jún. 25. 150—151.; Rl 1848. jún. 25. 78—79.; H 1848. jún. 27. 918.; BpH 1848. jún. 28. 610.; Egressy, Emlékeim 11—12. (Az indulást tévesen július 2-re teszi) Waldapfel, Levelestár I. 322. — A honvédek búcsúja a fővárostól: MT 1848. jún. 23. 345.; Nőr 1848. jún. 25. 773.

[295] Az 1. zászlóalj útrendje: Ercsi (jún. 24.) — Velence (jún. 25.) — szünnap — Fehérvár (jún. 27.) — Várpalota (jún. 28.) — Veszprém (jún. 29.) — szünnap — Nagyvázsony (júl. 1.) — Tapolca (júl. 2.) — Keszthely (júl. 3.) — szünnap — Kiskomárom (júl. 5.) — Nagykanizsa (júl. 6.). A 2. zászlóaljról a Heves megyének küldött értesítés csak azt közölte, hogy Szolnokról nem egyszerre megy a zászlóalj Szegednek.

[296] Mészáros Lázár — Csányi Lászlóhoz, 1848. jún. 21. OL Csányi ir. HM 18. (A levél intézkedik a még szükséges felszerelésről és a fegyveres kiképzésről.) — A június 13-i levél szerint a zászlóalj „ha egy kevéssé meg leszen tanítva, akkor használható": OL Csányi ir. HM 10.

[297] A zászlóalj a megadott menetrend szerint érkezett Veszprémbe és Kanizsára is. H 1848. júl. 15. 28.; PH 1848. júl. 16. 661. Elhelyezésére — ti. a zászlóalj két osztálya Kanizsa környékére került — l. OL Csányi lev. I/53.

[298] Az útrend szerint — leszámítva a Veszprémbe vitt 151 főt — őrmestertől lefelé csak 1015 főnyi (1044 helyett) a zászlóalj. Július elején 22, augusztus elején 14 főt küldtek utána; PmL Alispáni ir. 1848: 1240. VemL Közgy. ir. 1848: 1371.; ZmL Bizottm. ir. 1848: 1243. A zászlóalj is toborozhatott a táborban: Csányi László — Lázár György őrnagyhoz, 1848. aug. 2. OL Csányi ir. Nem ikt. fogalm.

[299] Csányi László — a miniszterelnökhöz, 1848. júl. 31., OL HNI ir. ikt. kve 1848: 743.; hasonló elismeréssel Szemerének: OL BM rend. oszt. 1848—1—469. — E napokban felmerült a gondolat, hogy az 1. zászlóaljat *Fiume biztosítására* (!) küldik: OL Csányi ir. Meln. 12.

[300] Szeptember 10-ről *Letenyéről* ismerjük a zászlóaljparancsnok jelentését: OL ONöHt 1848: 3631. — A zászlóalj történetére l. még Vörös Lajos: Az 1848/49-iki első honvédzászlóalj története a szabadságharcban. (Doktori disszertáció kézirata) ELTE Bölcsészettudományi Kar Történeti Könyvtára, 2339. rakt. sz. Az 1848/49-es minisztérium levéltára nélkül, jobbára csak sajtó és emlékiratok alapján készült.

[301] Török Gábor — Szemere Bertalanhoz, Szeged, 1848. jún. 27. OL BM eln. 1848: 494. (Ekkor még a 2. zászlóalj nem ért Szegedre.)

[302] Cserey őrnagy, zászlóaljparancsnok július 21-i jelentése szerint a harcok során 8 halottat és 18 sebesültet vesztettek. OL ONöHt újonc. ir. Ugyanez a jelentés beszámol arról, hogy a tábor viszonyai között a *kiképzés folytatásáról szó sem lehet*, mert pl. az elmúlt héten is csak 12 óra szabadideje volt egy-egy századnak. A nappalt Óbecsén háznál elhelyezve, az *éjjeleket a városon kívül, szabad ég alatt, fegyverben töltik*. Így a megerőltető szolgálat miatt századonként 50—60 beteg van, s „ha a körülmények nem változnak, könnyen megtörténhető, hogy néhány nap múlva 6 század helyett hármat, vagy csak kettőt állíthatok az ellenséggel szemben, s ezek is erejükből kicsigázottak lesznek. Ha segedelem nem jön mentül előbb, az ellenség és a terhes szolgálat seregünket feloszlatja." — A zászlóalj életére, a tábor körülményeire l. még a fia után leutazott Egressy Gábor leveleit: Waldapfel, Levelestár I. 377., 388. és a köv.; Cserey Ignác — Egressy Gáborhoz, 1848. júl. 30.; Waldapfel, Levelestár I. 357—359.; Egressy, Emlékeim 14—18.

[303] PH 1848. szept. 3. 829. szerint az áthelyezés augusztus 29-én történt.

[304] OL ONöHt 1848: 3869. A verbászi táborban ti. *szalma- és nádkunyhóban* voltak elhelyezve, tehát nem kellett este ki és reggel bevonulni a városba, mint Óbecsén, illetve nem volt az éjjeli állandó készültség.

[305] OL HM 1848: 8011. (okt. 6.)

[306] OL HM/k 1848: 291.; a szegedi dandárparancsnokságnak egyidejűleg küldött utasításra: OL HM/b ir. ikt. kve 1848: 558.; Csuha Antal beszámolója: WALDAPFEL, Levelestár II. 121—124.

[307] OL HM/k 1848: 350.; OL Nádori min. 1848: 1430. (Csuhának is, Csermelyinek is 500—500 fegyvert utalnak.) — Szeged június 14-én kelt jelentése a szerb mozgalmak veszélyességéről: OL HNI 1848: 535. Közli HK 1955. 3—4. sz. 469—470.

[308] A Csermelyi által hozott utasításra, hogy ti. a gőzhajókra ügyeljen, l. Csuha idézett beszámolóját: WALDAPFEL, Levelestár II. 122.

[309] A kiindulásra — Csuha idézett beszámolóján kívül — Török Gábor június 21-i jelentése: OL BM eln. 1848: 452.; továbbá OL BM rend. oszt. 1848—1—242., 308.; BpH 1848. jún. 28. 611.; REIZNER, Szeged I. 155—157. (Utóbbi Csuha és Csermelyi érkezését összekeveri és a kiindulást június 14-re teszi.)

[310] OL HM/k 1848: 666.

[311] OL HM/b 1848: 2070.; OL HNI ir. ikt. kve 1848: 589. Ez az átirat intézkedik, hogy ha a veszprémi vagy pécsi zászlóaljakat Csányi elindította volna, azokat is haladéktalanul rendeljék vissza gyülekezőhelyükre.

[312] OL HNI ir. ikt. kve 1848: 588.; l. még V. fejezet 303. jegyzet.

[313] OL HNI 1848: 618.; OL HM/k 1848: 993. Ami persze azt is jelenti, hogy Mészáros a Csányinak június 13-án az önkénteseknek a Drávához szállítására adott engedélyt úgy tekintette, mint a miniszterelnök nevében tett intézkedést. A június 30-i Csányihoz intézett levélben viszont Mészáros — ki nem mondott mentegetőzéssel — hangsúlyozza, hogy minden a honvédséget illető ügyben forduljon a miniszterelnökhöz, „kinek főfelügyelése alatt az egész honvéd jelenleg áll". OL Csányi ir. HM 19.

[314] OL HNI 1848: 618. (Szeth alezredeshez küldött átirat, amelyben Batthyány neki is kifejti álláspontját és akaratát a honvédzászlóaljak kiindítását illetően.) OL HM/b 1848: 3107.

[315] Bechtold jelentésére: OL HM/b ir. ikt. kve 1848: 3342.; Mészáros előterjesztésére, Batthyány belegyezésére: OL HNI 1848: 645.; OL HM/b 1848: 3516.

[316] Csuha Antal — Szeged polgármesteréhez, Óbecse, 1848. júl. 4. CsomL Szeged v. lt. 1848/49. évi nem ikt. it. — Csuha őrnagynak a 306. jegyzetben idézett levele szerint csak 600 puskát kaptak a várostól, a többi honvéd kaszát kapott. A fegyverek megérkezését július 11-én jelentette Damjanich: Szeged v. lt. Tanácsülési okir. 1848: 1867/3199.

[317] A zászlóaljnak 2 halottja, 7 sebesültje volt. OL ONöHt 1848: 2165. Ezek és a 2. zászlóalj a 302. jegyzetben említett elesett honvédei voltak a délvidéki harcok, a szabadságharc első hősi halottai.; Közlöny 1848. aug. 10. 295. Közli PAP, Okmánytár I. 357.

[318] Damjanich július 19-én kelt jelentése: OL ONöHt újonc. ir. — A hadügyminiszter dicsérete a táborban levő honvédekről (ez ekkor csak a 2. és 3. zászlóalj): Közlöny 1848. júl. 28. 227. Közli PAP, Okmánytár I. 333—335.

[319] Nappal a helység házaiban voltak elszállásolva, éjjelre táborba vonultak. L. Damjanich előbbi, július 19-én kelt jelentést.

[320] A panaszokra: Közlöny 1848. aug. 3. 258.; továbbá HEGYESI, Harmadik zászlóalj 36—40.

[321] Nőr 1848. szept. 3. 158—159. h.; a sikertelen ostrom miatti hangulatra: HAMVAY, Damjanich levelei 58.; THIM, Szerb fölkelés I. 180—181.

[322] OL HM 1848: 7683., 7719.; VUKOVICS Emlékiratai 302.

[323] VUKOVICS Emlékiratai 382.

[324] OL HNI 1848: 625. Debrecenben is volt törekvés (Szegedhez hasonlóan), hogy az önkénteseket a nemzetőrség fegyvereivel felszerelve azonnal táborba küldjék, de ezt Batthyány leintette. Debrecen v. lt. Lvtr. 1848: 84.; WALDAPFEL, Levelestár I. 309.

[325] OL HNI ir. ikt. kve 1848: 729.; AH 1848. júl. 26. 29.

[326] Az útra: OL ONöHt 1848: 2529.; Közlöny 1848. aug. 16. 332.; N 1848. aug. 19. 339.; AH 1848. aug. 20. 59.; SZEDLÁK MÁTYÁS: Leleplezések a magyar szabadságharcz és a magyar emigráczió idejéből (1848—1861). Budapest é. n. 16. szerint Baldacci hozta Szolnokra a zászlóalj lobogóját.

[327] Szemere Bertalan szeptember 4-i értesítése: OL 1848/49-es nyomt.; Közlöny 1848. szept. 5. 453.; AH 1848. szept. 13. 88.; IVÁNYI, Szabadka 74.; Szemelvények

II. 34. — L. még GYALÓKAY JENŐ: A perlaszi tábor megvétele. Sz 1915.274—287. A 10. zászlóalj szeptember 21-i létszámjelentése: OL ONöHt 1848: 4438.

[328] Az útrendre és költöző létszámra: FmL Gyűlésbeli ir. 1848: 1016.; PmL Alisp. ir. 1848: 1191.; CsomL Közgy. ir. 1848: 567. A zászlóaljparancsnok július 30-i kiskőrösi jelentése: OL ONöHt 1848: 2475. A végleges útvonal: Fehérvár (júl. 28.) — Perkáta és Hercegfalva (júl. 29.) — Földváron át Solt (júl. 30.) — Kiskőrös (júl. 31.) — Halas (aug. 1.) — Majsán át Dorozsma (aug. 2.) — Szeged (aug. 3.). A zászlóavatásra: OL ONöHt 1848: 2808. (Induló létszám — a betegek hátrahagyásával — 660 fő őrmestertől lefelé; számukra 85 négylovas előfogatra volt szükség.)

[329] OL ONöHt 1848: 2706., 2808.; KH 1848. aug. 16. 180.; SZALKAY, Emlékek szerint augusztus 13-án kapták meg a 10. zászlóalj fölöslegét, mintegy 200 „zsíros szájú debreceni fiút".

[330] SZALKAY, Emlékek írja; de a zászlóalj parancsnoka már Kiskőrösről azt jelentette, hogy „a legszükségesebb húzódások, fejlődések és bontakozások meglehetősen vitetnek ki". OL ONöHt 1848: 2475. — A zászlóalj fegyelmezett magatartására az Óbecséről Hegyesre vonulás közben őket ért támadás alkalmával: N 1848. aug. 19. 339.

[331] SZALKAY, Emlékek 8 halottról, 15—16 sebesültről tud. (Megjegyezzük, hogy nem célunk itt sem a déli hadműveletek áttekintése, sem Bechtold altábornagy és más sorezredi törzstisztek kétségtelenül perfid magatartásának vizsgálata.) A zászlóalj tisztikarának példamutató magatartására „a tovább 3 óránál tartó folytonos álgyútűz alatt": OL ONöHt 1848: 3118.

[332] A helység minden élelemnek híjával volt a húst kivéve. Sátrak itt sem voltak, s a betegek száma erősen felszaporodott. Vö. a zászlóaljparancsnok augusztus 31-i jelentését: OL ONöHt 1848: 3428.; az október 30-i létszámkimutatás uo. 7718.

[333] OL ONöHt 1848: 2477.; OL HM 1848: 4381.; Közlöny 1848. aug. 9. 293. Mészáros Lázár augusztus 1-én Szabadkához intézett levele: IVÁNYI, Szabadka 61.

[334] MT 1848. aug. 4. 491.; N 1848. aug. 5. 291.; KH 1848. aug. 8. 149.

[335] A Sztancsics (aug. 6.) — Szivacz (aug. 7.) — Verbász (aug. 8.) útvonalon; Vö. a zászlóaljparancsnok augusztus 5-i jelentését: OL ONöHt 1848: 2528. A jelentés szerint Pesten 18 fő maradt le; továbbá azt is közli, hogy Baján hagynak 40 szabót — nyilván a köpenyek elkészítésére. KUSZÁK, Ébren a magyar! 47—48. nem ír a fővárosi zendülésről; Baján viszont hosszú pihenőre emlékszik.

[336] Augusztus 31-én a zászlóalj már Ófutakon van; OL Mészáros L. ir. Beadványok 18.; KUSZÁK, Ébren a magyar! 56—57. szerint büntetésből kerültek ide. Mészáros Lázár azonban kifejezetten hangsúlyozta, hogy Futak megszállására Pétervárad biztosítása miatt van szükség. OL Meln. 1848: 637.; MÉSZÁROS, Emlékiratai I. 151.

[337] A zászlóalj harcaira: OL Mészáros L. ir. B/113. (Ez közli, hogy Szegedről elhozták a zászlóalj lobogóját.) A betegségekre uo.; a kolerára OL Mészáros L. ir. K/163.; a szeptember 30. és október 11-i létszámjelentésre: OL ONöHt 1848: 4897., 5740.; a téli öltözet hiányára: OL HM 1848: 8123.

[338] A hadügyminiszter által megküldött útrend: Hidasnémeti (aug. 4.) — Vizsoly (aug. 5.) — Tállya (aug. 6.) — szünnap — Tokaj (aug. 8.) — Tiszalök (aug. 9.) — Hajdúnánás (aug. 10.) — szünnap — Böszörmény (aug. 12.) — Debrecen (aug. 13.). SzmL Közgy. ir. 1848: 1098.; ZemL Közgy. ir. 1848: 1208/1343.; Debrecen város lt. Lvtr. 1848: 102. A zászlóaljparancsnok értesítésére: ZemL Közgy. ir. 1848: 1462/1360.; L. még HOFFMANN, 9-ik honvédzászlóalj 14—15., amely az érkezés dátumában téved.

[339] A zászlóalj útjára és megérkezésére a parancsnok augusztus 7-i jelentése Tállyáról: Debrecen város lt. Lvtr. 1848: 107.; továbbá AH 1848. aug. 16. 53.; Közlöny 1848. aug. 15. 329.

[340] OL HNI 1848: 765.; OL HM 1848: 5082. (A zászlóalj parancsnoka már ekkor tudja, hogy Temesváron át *Versec* a végcél.)

[341] A létszámra a zászlóaljparancsnok augusztus 13-i jelentése: OL HM 1848: 5082.; az útra HOFFMANN, 9-ik honvédzászlóalj 15., aki szerint Berettyóújfalun át — Nagyvárad (aug. 15.) — Nagyszalonta (aug. 16.) — Nagyzerénd (aug. 17.) — Simánd (aug. 18.) — Arad (aug. 19.) — Temesvár (aug. 20.) útvonalon kocsiztak. L. még Aradi Hirdető 1848. aug. 26. 203.; LAKATOS, Arad I. 131. Megérkezésükre: KH 1848. aug. 22. 215.; Közlöny 1848. aug. 29. 410. Vitalis őrnagy jelentése a hadügyminiszterhez, 1848. aug. 23., PH 1848. aug. 30. 813.; Közlöny 1848. aug. 31. 421. Közli

Pap, Okmánytár I. 381—382. A Temesvárott kapott felszerelésre l. 99. jegyzet.

[342] Vitalis idézett augusztus 23-i tudósítása, továbbá KH 1848. aug. 29. 235., aug. 30. 239., aug. 31. 245.

[343] Uo.; továbbá Vukovics Emlékiratai 288—289.

[344] OL ONöHt 1848: 4187.

[345] Nincs terünk itt ezek ismertetésére. A legfontosabb jelentések: OL HM 1848: 6030. Közli Pap, Okmánytár I. 400—401.; OL HM 1848: 6264., 6403., 7864., 7917.; OL ONöHt 1848: 4839., 4846.; Vukovics Emlékiratai 292—293.; Hoffmann, 9-ik honvédzászlóalj 22—23.

[346] Batinán és Bogdánon vagy Bátán és Baján keresztül. OL Csányi ir. HM 35.

[347] Csányi levelei a hadügyminiszterhez 1848. aug. 1. és 4. OL Csányi ir. Nem ikt. fogalm. — A 8. zászlóaljat a miniszterelnök csak augusztus 3-án helyezte a hadügyminiszter rendelkezése alá: OL HNI ir. ikt. kve 1848: 718., 729.

[348] A jelentést: OL Csányi lev. I/127.; Csányi *augusztus 8-án* nem tűz ki időpontot, hiszen a zászlóalj parancsnoka még körülbelül 9 napot tart szükségesnek. OL Csányi ir. Nem ikt. fogalm. Így tehát augusztus 8-án a 8. zászlóalj *nem volt még a verbászi táborban*, mint azt a IV. fejezet 90. jegyzetben idézett kimutatás feltünteti. Téves a sajtó közlése is, amely a két baranyai nemzetőri zászlóalj és a pécsi honvédek együttes átvonulásáról ad hírt: Közlöny 1848. aug. 16. 333. (Nyilván az érkezés előre kitűzött időpontja volt ismert, innen az egyforma tévedés.)

[349] A zászlóaljparancsnok jelentése: OL Csányi lev. I/142.; Csányi jelentése augusztus 14-én a hadügyminiszterhez: OL Csányi ir. Nem ikt. fogalm. Tudósítás a zászlóalj kiindításáról: N 1848. aug. 19. 340.; Busbach, Viharos emberöltő I. 65—66.

[350] A zászlóaljparancsnok augusztus 15-i jelentése Csányihoz: OL Csányi lev. I/144.

[351] Szenttamás második ostroma miatt. Jankovich László főispán — Csányihoz, 1848. aug. 16. OL Csányi lev. II/13.; a zászlóaljparancsnok jelentése Csányihoz augusztus 16-án: uo. I/149. Busbach, Viharos emberöltő I. 66. szerint az eszéki várba nem fogadták be őket.

[352] OL Meln. 1848: 564.

[353] Augusztus 18-án az ez ügyben kelt levele nem ismert, csak a zászlóaljparancsnok augusztus 21-i leveléből tudunk róla. Augusztus 21-i levelére: OL Csányi ir. Nem ikt. fogalm.

[354] OL Csányi lev. I/153.

[355] OL Csányi lev. I/172. — Csányi augusztus 24-én kelt utasítása Vitalis őrnagyhoz: OL Csányi ir. Nem ikt. fogalm. — A zászlóalj megérkezésére l. még PH 1848. szept. 7. 841.

[356] „Ha szükségesnek tartja — folytatja Batthyány — a várparancsnokot magát, és minden más egyéneket, kikben gyanút helyez, fogságba veheti. Ha a vár megtámadtatnék, azt utolsó emberig fogja védelmezni." OL ONöHt 1848: 3075. — Kossuth augusztus 29-i levele Csányihoz Eszék védelméről: OL PM eln. 1848: 1472. Közli KLÖM XII. 825—826.; Szemere augusztus 29-én Csányihoz, ugyancsak Eszékről: OL Csányi ir. BM 24.

[357] OL HM 1848: 6028.; mellette az egyidejűleg br. Jovich István vezérőrnagyhoz, az eszéki vár parancsnokához intézett rendelet fogalmazványa.

[358] Kossuth levele — Csányihoz, 1848. szept. 9. KLÖM XII. 900.

[359] Mészáros L. ir. Beadványok 26., 108.; Busbach, Viharos emberöltő 76. és köv.

[360] OL HNI 1848: 798.; OL Meln. 1848: 496.

[361] Hajnik Pál — Szemere Bertalanhoz, 1848. aug. 16. OL BM rend. oszt. jel.

[362] OL ONöHt 1848: 2791.; OL Csányi ir. Meln. 14.; l. még OL HNI 1848: 816.

[363] OL ONöHt 1848: 2895.; Közlöny 1848. aug. 23. 375.; KH 1848. aug. 25. 218. (amely a 134. jegyzetnél említett zendülésről számol be). L. még Nagy Gusztáv — Szemere Bertalanhoz, 1848. aug. 20., OL BM rend. oszt. jel. A megérkezésre: PH 1848. szept. 17. 841.

[364] OL HM 1848: 5372.; OL Csányi lev. I/154.; II/17. Csányi augusztus 28-án a miniszterelnöknek: OL Csányi ir. Nem ikt. fogalm.

[365] OL Csányi ir. HM 57.

[366] OL Csányi lev. I/164.

[367] OL Meln. 1848: 631.

[368] A zászlóaljparancsnok szeptember 26-i jelentése: OL ONöHt 1848: 4597.

[369] PmL Alisp. ir. 1848: 1580. (ami szerint a felső táborba szánják). Lásd még a Debrecenen át Nagybányára szóló útrendet: HákL Közgy. ir 1848: 1964. (dec. 7.)
[370] OL HNI 1848: 816.
[371] OL Csányi lev. I/167.
[372] OL Csányi ir. HM 57.
[373] OL HM 1848: 5885.
[374] A szeptember 2—3-i levelek fogalmazata: OL Csányi ir. Nem ikt. fogalm.; VemL Közgy. ir. 1848: 2013.; Csányi — a miniszterelnökhöz, 1848. szept. 5. OL PM eln. nem ikt. ir.
[375] OL K Pz/37., 63.
[376] ANDICS, Arisztokrácia II. 147. — A két zászlóalj ekkor Lázár őrnagy, az 1. zászlóalj parancsnoka alá tartozik. OL Meln. 1848: 638.
[377] Kiskomáromban: SZEKOVICS PÁL naplója 5.
[378] A pákozdi hadrend: HIL 1848/49. évi gyűjtemény. 1848—2—177/a. Közli Szemelvények II. 49. — Az 1. zászlóalj kiemelkedő szerepelésére: Móga altábornagy jelentése: Közlöny 1848. okt. 2. 582.
[379] URBÁN, Honvédtoborzás Pest-Budán 426—433.

ÖSSZEFOGLALÁS

Végére értünk munkánknak, amely a nemzetőrség, az önkéntes nemzetőrség és a honvédség szervezésének 1848 szeptemberéig elért eredményeit vizsgálta. Meg kell állapítanunk, hogy a tárgyalt kérdéseket minden igyekezetünk ellenére sem sikerült minden részletében megvilágítanunk. Ennek egyik oka az, hogy témánk a parasztság helyzetével és mozgalmaival is szorosan összefügg, így csak ezek feldolgozása adhat néhány kérdésre végleges választ. Másrészt a vizsgált kérdések szoros kapcsolatban állnak az országban állomásozó sorkatonaság és azok parancsnokságainak, valamint a bécsi hadügyminisztériumnak a magatartásával és a magyar kormánynak ebből fakadó katonapolitikájával. Ezeknek részletes ismertetése, az így kibontakozó összefüggéseknek ismereteink rendszerébe való beillesztése adhat csak kellően árnyalt képet a Batthyány-kormány hadügyi politikájának egészéről. A még megoldásra váró említett kérdések közül a második témakör: a magyarországi osztrák hadszervezet és a bécsi hadügyminisztérium, valamint a magyar kormány kapcsolatának feldolgozását e sorok írója feladatának tekinti, sőt azt — az anyaggyűjtést befejezve — gyakorlatilag már meg is kezdte.

Jelen monográfia célja az, hogy bemutassa az 1848-as nemzetőrség és honvédség szervezésének kezdeti nehézségeit és eredményeit. Azokat az eredményeket, amelyeket a forradalom viszonylag békés fejlődése idején, az Ausztriával való fegyveres harc kitörése előtt ért el az első felelős magyar minisztérium. Azokat az eredményeket, amelyek így közel hozva és felnagyítva, hatóságok és testületek napi gondjaira, néha kicsinyes torzsalkodásaira, nemtörődömségének és értetlenségének történetére bomlanak. Úgy véljük azonban, hogy ez a reális kép, ez segít megérteni, hogy a nagy eredmények — szinte szemünk láttára — hogyan születnek meg a kisszerű, buktatókkal és kudarcokkal teli napi munkából.

1848 emléke mint heroikus nemzeti vállalkozás emléke él népünk tudatában mind a mai napig. Nem illúzióromboló-e ennek részleteit ilyen, a kicsinyességeket sem mellőző aprólékossággal bemutatni? — vetődhet fel a kérdés. Úgy véljük azonban: a történetírás feladata, hogy történeti igazság teljes feltárására törekedjék. Csak ekkor és így lehet a történelem az élet tanítómestere, ha arra is megtanít, hogy a nagy vállalkozások megvalósítása nem ünnepnapok és sikerek sorozata. A fontos történelmi eseményeket és eredményeket rendszerint munkás, gyakran verejtékes hétköznapok előzik meg, amelyek során többnyire nem egyetlen akarat és nem azonos célkitűzés formálja az eseményeket: a történelmet. Ezt a folyamatot igyekezett megvilágítani a jelen monográfia a maga szerény eszközeivel, hogy bepillantani engedjen azon folyamat kezdeteibe, amelyek eredményeként megszületett egy szabadságszerető nép régi álma: *önálló nemzeti hadserege.*

A nemzeti élet e fontos pillanatairól számot adva, a fejlemények főbb vonásait kiemelve megállapíthatjuk: az első felelős magyar minisztérium, amely nem mindennapi nehézségek közepette kezdte meg munkáját, a hadszervezésnek viszonylag rövid idő alatt olyan alapjait rakta le, amelyre a súlyosbodó viszonyok között is lehetett építeni. Igaz, ha a sürgető szükséget nézzük, az elért eredményeket kevesellnünk kell. Ha azonban azt is számba vesszük, hogy szinte a semmiből teremtett, akkor be kell látnunk, hogy a rendelkezésre álló idő és lehetőségek között méltánylandó eredmények születtek. Olyan eredmények, amelyek gyümölcsei csak bizonyos idő elteltével, a forradalom új szakaszában érhettek be.

A Batthyány-kormány egész politikájának megítélésekor szem előtt kell tartanunk, hogy az új, a népképviseleti alapon nyugvó kormányzati rendszer kiépítése a belső nyugtalanság és polgárháborús veszély, valamint a külső nyomás növekedése miatt egyre nehezebb viszonyok között ment végbe. Hadügyi téren azonban különösen bonyolult volt a helyzet. Mert amíg a polgári igazgatás terén a régi kormányzati szervek átadták helyüket a felelős minisztériumnak, addig a bécsi központosítású korábbi katonai igazgatási szervezet változatlanul fennmaradt Magyarországon is. Illetékességét az 1848:III. tc. paragrafusai ugyanúgy nem érintették, mint a hadügy kérdésében bizonyos rendezést hozó május 7-i királyi kéziratok. Így a magyar honvédelmi minisztériumot az országban levő osztrák katonai szervekkel párhuzamosan kellett kiépíteni abban a feltételezésben, hogy a budai, temesvári, pétervárad i és szebeni osztrák főhadparancsnokokkal, az alájuk rendelt hadosztály- és dandárparancsnokokkal együtt lehet működni.

Ilyen körülmények között körültekintő gondosságról és előrelátásról tett a magyar kormány tanúságot, amikor még az ellentétek kiéleződése előtt, a formális együttműködés időszakában intézkedett az *Országos Nemzetőrségi Haditanács* megszervezéséről, amely kizárólagos módon intézte a nemzetőrség, majd a honvédség szervezését. Ezzel, a honvédelmi minisztériumtól teljesen független szervvel — amely Batthyány miniszterelnök közvetlen irányítása alatt működött — biztosította a szervezés teljes függetlenségét, valamint a polgári hatóságok befolyását és ellenőrzését az egész folyamat fölött. 1848 telén azután, amikor már ez a különállás indokolatlan volt, sőt gátolta a honvédelmi erőfeszítéseket, a Nemzetőrségi Haditanács beolvadt a hadügyminisztériumba.

Az 1848:XXII. tc. szentesítette a hazánkban korábban ismeretlen, de a forradalomból spontán keletkezett nemzetőrség szervezését. Az új intézmény általában hamarosan gyökeret vert, de gyors kiképzést csak az osztrák hadseregben nevelt tisztek útján, azonnali felszerelését pedig csak az Osztrák Birodalom katonai fegyvertáraiból, illetve a már létező állami fegyvergyárak segítségével lehetett volna megvalósítani. Békés viszonyok között a nehézségek menet közben minden bizonnyal megoldódtak volna. A délvidéki polgárháborús veszély miatt azonban a rendőri tevékenységre szánt nemzetőrséget igen hamar — még mielőtt az fegyverrel kellően ellátva és kiképezve lett volna — jól felszerelt ellenség elébe, tábori szolgálatra kellett rendelni. Ilyen körülmények között a kezdeti sikereknek hamar jelentkezett a fonákja is.

A nemzetőri gyalogságnál tulajdonképpen csak a tábori szolgálat okozott

nehézséget. A nemzetőri lovasság szervezésében azonban kétségtelen lemaradást tapasztalunk, ha figyelembe vesszük, hogy a könnyűlovasság szervezésének nálunk komoly történelmi hagyományai voltak. Igaz, az 1848 őszéig szolgálatra jelentkezett lovas nemzetőrök száma nem volt kevesebb, mint azt a Nemzetőrségi Haditanács előtt 1848 májusában Majthényi őrnagy által bemutatott tervezet — amely a lovasságot „telekkatonaság" mintájára kívánta szervezni — országosan előirányozta. Ha azonban figyelembe vesszük egyrészt, hogy a szétszórtan alakult lovas nemzetőrséget egyes vidékeken gyakorlatilag nem lehetett koncentrálni, másrészt, hogy 1848 őszén a lovas szabadcsapatok sikeres szervezése megmutatta, hogy milyen tartalékok maradtak kihasználatlanul, akkor sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a Batthyány-kormány ezen a téren nem használt fel minden kínálkozó lehetőséget. Kétségtelen persze az is, hogy a kormány a Majthényi-féle tervezet anyagi terheit — más fontos kiadások rovására — nem vállalhatta, de nem háríthatta azokat a birtokos parasztságra vagy a jobbágyfelszabadítás következményeivel terhelt birtokos nemességre sem. Nem intézményes szervezés kétségtelenül sértette volna az egységes nemzetőrség elvét, az irreguláris alakulatok létrehozását pedig a kormány — politikai megfontolásokból — augusztusig nem engedélyezte. Így ezt a dilemmát csak a honvédség keretén belül szervezett lovas alakulatok megteremtésével lehetett volna feloldani.

A feldolgozott anyagok alapján nem kétséges, hogy *a nemzetőrség tábori szolgálata* gyakorlatilag kudarcot vallott. A kormány azonban az *önkéntes nemzetőrség* gyors megszervezésével bebizonyította, hogy úrrá tud lenni a nehézségeken. Ezek az önkéntes alakulatok természetesen nemcsak a mobilizáció idejében felismert csődjének, hanem annak is köszönhették létüket, hogy a minisztérium az 1848 augusztusára Béccsel már komolyan kiéleződött helyzetben nem akarta a haderő növelésének kérdését az újoncozási törvényjavaslat sorsától függővé tenni. Ezek az önkéntes alakulatok — eltekintve most attól, hogy ősszel maguk is integráns részei lettek a honvédhadseregnek — olyan átmeneti megoldást jelentettek, amelyek a katasztrofális katonai vereségtől mentették meg a Batthyány-kormányt. Az önkéntes nemzetőrségnek hetek alatt kiállított alakulatai tették ugyanis lehetővé, hogy szeptember közepén nem kellett a déli táborban levő honvédzászlóaljakat az előrenyomuló Jellasics ellen segítségül hívni. Ha a kormány erre kényszerült volna, az Bácskában és a Bánságban a védelem összeomlását, Versec, Nagybecskerek, Pétervárad és Újvidék elvesztését, a Duna—Tisza közén a Ferenc-csatorna vonalának feladását, esetleg Szeged közvetlen veszedelmét jelentette volna.

A Batthyány-kormány hadszervező tevékenységének sorában kétségtelenül *a honvédség felállítása* a legjelentősebb lépés. Mindenekelőtt azért, mert megszervezésével a nemzetőrség százezres — és az ismert okok miatt használhatatlan — tömegei helyett a kormány tényleges katonai erőt hozott létre. Ez az egyelőre még embrionális állapotban levő haderő messze túlnőtt a XXII. tc. keretein, mind katonai értékét, mind társadalmi jelentőségét tekintve, — mely utóbbit a cenzus eltörlése biztosította. A honvédség, bár a kormány nem győzte politikai okokból hangsúlyozni a nemzetőrséggel való azonosságát, lényegében *új forma* volt, amely szerencsésen egyesítette

az önkéntesek lelkesedését a katonai fegyelemmel, biztosítva egyben ezeknek az alakulatoknak tartós szolgálatát, amely — mint a történelmi példák bizonyítják — az önkéntes katonai egységek szervezése esetén mindig nehézségekbe ütközik.

A honvédség felállítását a délvidéki szerb mozgalmak fenyegetővé válása miatt, valamint azért határozták el, mert világos volt már 1848 május közepén: a magyar kormány nem számíthat arra, hogy Bécs hozzájárul a Birodalom különböző tartományaiban állomásozó magyar ezredek hazatéréséhez. Közjogilag — a király utólagos jóváhagyása ellenére — a honvédség szervezése tulajdonképpen nem tisztázott lépés, amit egyaránt igazol a nádor tartózkodó magatartása, majd június közepén a kormány visszahúzódása a honvédzászlóaljak számának további emelése kérdésében. De éppen ez a magatartás hangsúlyozza, hogy ez esetben a Batthyány-kormány — felismerve magára utaltságát — mert és tudott olyan rugalmas formát találni, amelynek kivitelezésekor a nemzet biztonsága érdekében túltette magát az alkotmányos meggondolásokon is. Igaz, később ezek a meggondolások a honvédtoborzás szűkítéséhez vezettek a fejleményeknek abban a szakaszában, amikor a megkezdett úton való következetes továbbhaladás lett volna a nemzet érdeke. A kiegyezés szándékának bizonyítása és a horvát támadás elleni felkészülés egyidejű gondja szülte azután — amíg szeptember közepén újból meg nem kezdődött a honvédek toborzása — az átmeneti megoldást: az *önkéntes nemzetőrség* szervezését. Szolgáljon ez az első felelős magyar minisztérium taktikai képességeinek bizonyságául, és annak igazolására, hogy a korábbi évtizedek politikai mozgalmaiból kiemelkedett együttest nem az államvezetési képességek csődje, hanem a megelőző hónapokban lezajlott, Bécsnek kedvező bel- és külpolitikai fejlemények egész sora hozta lehetetlen helyzetbe.

Az elért eredmények viszont — akármilyen szerényeknek is tekinthetők a bekövetkezett önvédelmi harc szempontjából — a kormány visszalépése után is megmaradtak, és követendő például szolgáltak. A kipróbált szervezési forma, a harctéri tapasztalatokat szerzett tisztek és tisztekké gyorsan kinevezhető iskolázott legénység, a kidolgozott szabályzatok és eljárási módok: mind nélkülözhetetlen feltételei voltak egy tömeghadsereg gyors kiállításának. Mint azt Szemere, helyettes hadügyminiszterként megfogalmazta 1848. szeptember 7-én kiadott rendeletében, amikor arról kért kimutatást, hogy mi minden szükséges egy honvédzászlóalj szervezéséhez: „Alapot nyújt és könnyítést a felállított tíz zászlóalj . . ."

Az elmondottak után joggal merül fel az összegező kérdés: a Batthyány-kormány hadügyi politikája segítette-e az önvédelmi harcra való felkészülést? Az ismertetett tevékenység és a fejlemények alapján erre egyértelműen igenlő választ adhatunk. Egyértelmű ez a válasz, mivel történelmünk első felelős minisztériuma — amely kezdetben túlbecsülte előnyeit Béccsel szemben, később pedig még az elért eredményekből történő engedmények árán is megkísérelte elkerülni a Lajtán túli erőkkel való összecsapást — a honvédség létrehozásával megtalálta azt a formát, amely alkalmas volt a nemzeti függetlenséget biztosító *reguláris hadsereg* megteremtésére. Bár az említett aggályok és remények miatt nem használhatta ki a honvédzászlóaljak

szaporításának kétségtelenül adott lehetőségeit, az önkéntes nemzetőrség valóban gyors kiállításával biztosította a pákozdi győzelem feltételeit.

Kétségtelen tény, hogy Batthyányt és vele egyetértő minisztertársait a Bécset olyan érzékenyen érintő hadszervezési kérdésekben politikai megfontolások kötötték. Mivel ezek az elképzelések az Ausztriával való kapcsolat fenntartására, de a lehetőségek szerint maximálisan önálló politika folytatására épültek, érthetően kívánatos volt elkerülni az ellentétek kiélezését. Főleg a Radetzky által 1848 júliusában Észak-Itáliában elért katonai sikerek és általában a forradalmi hullámnak szerte Európában tapasztalható megtörése után. Ez, és ezzel együtt a délvidéki szerb mozgalmak gyors erősödése csökkentette a hangsúlyozottan önálló gesztusokat, mérsékelte az önálló hadügyi politika lendületét, de ez nem vezetett a szervező tevékenység beszüntetéséhez. Mert a Batthyány-minisztérium el akarta kerülni ugyan az Ausztriával való összecsapást, de mindent megtett azért, hogy a szerb felkelők és Jellasics ellen komoly haderőt állítson ki.

Tudjuk, az általunk elmondottak alapján felmerülhet az ellenvetés: a politikai aggályok háttérbe szorítása esetén nagyobb eredményeket lehetett volna elérni. Az osztrák—magyar ellentétek idő előtti kiélezése azonban nem volt érdeke a forradalomnak, amelynek a fegyveres összeütközésre való felkészülését — gazdaságilag elmaradott országunkban — objektív tényezők is akadályozták. Így a helyzet magyar részről történő kiélezése mindaddig, amíg a békés kiegyenlítés lehetőségei nyilvánvalóan szét nem foszlottak, hibás és káros lépés lett volna. A márciustól szeptemberig terjedő időszak nemcsak az ellenforradalom, de *a forradalom számára is a felkészülés időszaka* volt. A magyar forradalomnak pedig nagyobb készületekre és több időre volt szüksége az ellenforradalommal szemben, amely állig felfegyverzett és többségében békeviszonyok között kiképzett hadsereggel, valamint komoly segédcsapatokkal rendelkezett.

A nagy történelmi összefüggések, az egyetemes történelem mértékével mérve sem lebecsülendők az első felelős magyar minisztérium hadszervezési eredményei. Még akkor sem, ha az — mint testület — az 1848. szeptemberi válságos napokban lemondva, nem tudta levonni annak — számunkra logikusnak tűnő — konzekvenciáját, hogy forradalom juttatta hatalomra. Ez a forradalmakban szokatlan lépés azonban nem veszélyeztette a nemzet katonai erőfeszítéseit, mert ezeket az erőfeszítéseket egy ideig a kabinet volt elnöke irányította tovább ügyvezető miniszterelnöki minőségben. Így a Pákozdnál elért mind katonailag, mind politikailag jelentős győzelem éppen ebben, a magyar forradalomra sajátosan jellemző provizorikus időszakban következett be. Némiképpen hasonló helyzetben, mint amilyenben 1792 augusztus—szeptemberében a nagy francia forradalom eseményei zajlottak.

Az 1848. évi magyar hadszervezés eredményeit a korábbi polgári forradalmakkal összevetve magától értetődő, hogy az összehasonlítást *az angol forradalom* eredményeinek számbavételével kell kezdenünk. Ismeretes, hogy az angol forradalom fejleményei során kirobbanó polgárháború 1642 nyarán kezdődött. A parlament egymást követő kudarcai ellenére az új mintájú hadsereg, a *New Model Army* megteremtéséről szóló határozat az 1644. évi sikerek után, csak 1645. februárjában született és ugyanazon év júniusában

Nasebynél hozta meg a győzelmet Cromwell és hívei számára. Pedig Cromwell az independens ideológiában, valamint a szabad angol parasztok, a yeomanek rétegében olyan eszmei és anyagi lehetőségekkel rendelkezett, amelyek egyikéről sem lehet szó az 1848/49. évi magyar forradalomban. Nem szólva arról a jó értelemben vett elszigeteltségről, amelyet Angliának szigetország léte biztosított minden intervenciós kísérlettel szemben.

Az amerikai függetlenségi háború során már 1775 áprilisában megkezdődtek a fegyveres összecsapások az angolokkal, és a Philadelphiában ülésező II. Kontinentális Kongresszus már júniusban kinevezte Washingtont a megszervezendő *Kontinentális Hadsereg* főparancsnokának. Az amerikaiak milíciájából így születő hadsereg első sikereit azonban csak 1776 decemberében és 1777 januárjában aratta Trentonnál és Princetonnál, és csak 1777 októberében érkezett el a Saratogánál aratott döntő győzelemhez. Az amerikai gyarmatok azonban már eddig is élvezték egy nagyhatalom: Franciaország titkos támogatását, amely Saratoga után nyílt szövetségi szerződés folyományaként nyújtott segítséget az amerikai függetlenségért harcoló erőknek. A magyar forradalom nem a támogatásért, hanem már a jóindulatúan semleges magatartásért is hálás lett volna.

Az 1848-ban a forradalmárok előtt szerte Európában példaként lebegő *nagy francia forradalom* — amelynek töretlen lendületét és demokratikus politikai vívmányait meg sem közelíthették a mi nemesi vezetésű polgári forradalmunk eredményei — katonai szempontból: a szervezés időtartamát és hatékonyságát illetően Valmyig tulajdonképpen nem múlta felül a mi 1848. évi, jelen monográfiában bemutatott hadszervezési eredményeinket. A francia nemzetőrség 1789. július 14-ét követően már országosan megalakult, de törvényes állását csak két év múlva, 1791 szeptemberében nyerte el. Igaz, az önkéntes alakulatok kiállítását csak 1792 júniusában rendelték el, de így is több mint három hónap állott rendelkezésre az 1792. szeptember 20-án Valmynál bekövetkezett győzelemig. Mindezekhez még hozzátehetjük azt is, hogy a francia állandó hadsereg ezredei és zászlóaljai nem állomásoztak külföldön, és ezeket az alakulatokat — az oda nem való tisztek eltávolítása után — nem volt nehéz a százados ellenfél: az osztrákok és poroszok ellen vezetni. Jóllehet ennek sikeres megvalósításához nemcsak politikai fordulatra, hanem rendszerváltozásra: a királyság 1792. augusztus 10-én bekövetkezett megdöntésére volt szükség.

A francia példáról szólva meg kell még említenünk, hogy az 1848-as magyar hadszervezés módszerei eltértek a nagy előképtől. Ami a belső karhatalmi szolgálat ellátására hivatott nemzetőrség szerepét illeti, Magyarországon a cenzus léte ellenére sem tekinthetjük azt a vagyonos polgárság fegyveres testületének. Még akkor sem, ha helyenként kimutatható a belés külvárosi nemzetőrség ellentéte, vagy ismert a nemzetőrségnek a polgári tulajdont védő fellépése. A cenzust nem mereven alkalmazó hazai szervezés, amely következetesen kitartott az *egységes nemzetőrség* — mint az „érdekegység" megtestesülése — mellett, egyben kétségtelenül szolgálta a *társadalmi demokratizmus* eszméjének megvalósulását is.

Ami pedig az önkéntesekből szervezett nemzeti haderő kiállítását illeti, itt emlékeztetnünk kell, hogy 1848 áprilisában *a francia „amalgám":* kiképzett sorkatonák és lelkes, de képzetlen önkéntesek vegyítésének gondo-

lata élt Pest-Budán is. Ezt tanúsítja Gál Sándor ismertetett április 30-i előadása és a Radical Kör ezt követő, még aznap kelt petíciója. A gyakorlatban azonban *a magyar „new model army" a honvédség lett*, — lényegében „amalgám" nélkül. Ami érthető is egyrészt azért, mert csak egy független, a múlttól örökölt nemzeti haderő egészével maradéktalanul rendelkező kormány tudta végrehajtani az „elegyítést"; másrészt a kormányteendőket ekkor egyedül ellátó Batthyány számára a kritikus szeptemberi napokban a régi zászlók alatt Jellasics ellen felvonuló magyar sorezredi alakulatok tényleges harcértéküket is meghaladó politikai fegyvert jelentettek. Természetesen Pákozdnál a sorezredi egységek szerepét sem szabad lebecsülni abban a csatában, amely — sajátos módon — egyszerre jelentette Batthyány és minisztertársai kiegyezési politikájának csődjét, és bizonyította be az első felelős magyar kormány hadszervező politikájának sikerét.

Végezetül meg kell állnunk *Batthyány I ajos* gróf, az első magyar minisztérium elnökének személyénél, akinek neve sűrűn fordul elő jelen munka oldalain. Ismeretes, hogy történetírásunk a közelmúltban meglehetősen elhanyagolta Batthyány miniszterelnöki tevékenységének részletesebb vizsgálatát. Elsősorban közismert, az Ausztriával való összeütközést elkerülni akaró lépéseire, ezeknek az erőfeszítéseknek a kudarcára és Batthyány ezt követő lemondására, visszavonulására fordította figyelmét. Nem vizsgálta, hogy Batthyány és társai milyen közjogi elképzelés alapján akarták átalakítani és rendezni a Habsburg-házzal kialakult kényszerű történelmi közösséget. Nem tisztázta, hogy milyen erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy Bécstől kétségtelenül eltérő elképzeléseik elfogadtatásához és megvalósításához a tárgyalásokat kedvező helyzetből vegyék fel. Még az első magyar miniszterelnök kormányelnöki hatásköre és tényleges tevékenysége sem kapott különösebben teret a különböző összefoglaló munkákban és feldolgozásokban.

Mint a jelen monográfia is bizonyítja, ezen a téren akadtak még eddig ismeretlen és figyelemre méltó összefüggések. Az anyag gyűjtése során lépésről lépésre bontakozott ki az a kép, amely egyértelműen bizonyította, hogy Batthyánynak kormányelnöki tisztsége mellett tulajdonképpen *önálló „tárcája"* is volt: a nemzetőrség és honvédség szervezésének intézése, bár ennek főhatóságát, az Országos Nemzetőrségi Haditanácsot az 1848:III. tc. nem ismeri, így az nem volt minisztériumi rangú szervezet. Mindez nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy Batthyány nemcsak a kabinet egyik legtevékenyebb tagja volt, aki a nagy elvi kérdésekkel, mindenekelőtt az Ausztriához való viszony problémáival foglalkozott, hanem *szinte kizárólagos szerepet vitt — mint a nemzetőrség főparancsnoka — a nemzetőrség és a honvédség szervezésében*, vagyis az önálló nemzeti haderő alapjainak lerakásában.

Megbízatását természetesen a minisztertanácstól nyerte, annak felhatalmazása alapján hozta létre a közvetlen irányítása alatt működő Nemzetőrségi Haditanácsot. Nyilvánvaló az is, hogy a legjelentősebb intézkedések, a kabinet döntései, nemegyszer vitái alapján születtek. Így kétségtelen, hogy Batthyány ismertetett rendeletei és intézkedései mögött ott állnak minisztertársai, közülük is a legaktívabban Kossuth és Szemere, a kulcsminisztériumok vezetői. Jellemző példája ennek az önkéntes nemzetőrség

intézménye, ahol a változtatás igényével először Kossuth lép fel, majd — Batthyány és Deák szeptemberi bécsi útja miatt — annak életbe léptetése Szemere feladata lesz.

Mindezek alapján világos, hogy Batthyány hadszervezési sikereit az egész minisztérium eredményének kell elkönyvelnünk, még akkor is, ha a részletekben viták, eltérő nézetek nyomaira bukkanunk. Hogy mégis Batthyány neve szerepel leggyakrabban, az egyaránt fakad abból, hogy a nemzetőrség és honvédség szervezésével kapcsolatos kérdésekben közvetlenül ő rendelkezett, valamint abból, hogy az első felelős magyar minisztériumon belül kialakult erőviszonyok helyes értékelése megkívánta a kormányelnök eddig sokszor homályban maradt szerepének kellő megvilágítását. A látszólagos aránytalanság így a választott témának magától értetődő következménye. Erről szólva indokolatlan volna azonban nem hangsúlyozni, hogy egyrészt Batthyány az esetek többségében természetesen maga döntött, igen érzékeny lévén az önálló hatáskör kérdéseiben, másrészt hogy a katonaviselt miniszterelnök a jelek szerint *különös gonddal figyelte a honvédség szervezését.* Ha nem is tekintjük bizonyítottnak, hogy — mint Mészáros Lázár állítja — a honvédséget ő „találta ki", kétségtelen tény, hogy Batthyány a honvédzászlóaljak alkalmazásával kapcsolatos jogának megsértésére igen érzékenyen reagált. A Csányinak adott június 30-án kelt emlékezetes válasz pedig kétségtelenné teszi, hogy a miniszterelnök büszke volt ezekre az alakulatokra, és jól látta azt a lehetőséget, amit ezek a zászlóaljak — a beállott értelmiségiek nagy száma miatt — a tisztek utánpótlásában a nem túl távoli jövőben már nyújthatnak.

Külön meg kell említenünk, hogy szeptember közepétől Batthyány, mint ügyvezető miniszterelnök, kizárólagos szerepet játszott mind közigazgatási, mind katonai vonalon a Jellasics ellen felkészülő fehérvári tábor szervezésében. A nagyra nőtt veszély láttán félretette korábbi aggályait — amelyeknek az önkéntes nemzetőrség is létét köszönhette —, és *elrendelte a toborzást az új honvédzászlóaljak számára.* Egyben nádori jóváhagyás nélkül kinevezte a tizenhat újonnan szervezendő honvédzászlóalj tisztikarát is. Intézkedett a dunántúli népfelkelésről, a dunai átkelőhelyek és a főváros védelméről, ez utóbbinak megerősítéséről, Miskolc táján tartaléksereg összevonásáról. Mindezen túl, minden a Drávától visszavonuló sereget érintő kérdésben személyesen rendelkezett. Nem indulhatott Fehérvár alá egyetlen osztály katonaság, egyetlen üteg, lőszer- vagy kötszerszállítmány — még egy tábori kovácsműhely sem —, hogy azt ne Batthyány egyenes utasítására indították volna útnak. Tette mindezt olyan körülmények között, amikor az egész minisztérium gondja rászakadt. Ugyanakkor — mint láttuk — szakképzett és békés viszonyok között jól használható, de a bekövetkező összecsapástól megrettent katonai munkatársai közül a legmagasabb rangúak sorban cserbenhagyták.

Mindezek ismerete arra késztet, hogy hangsúlyozzuk: Batthyány Lajosban nemcsak a lojális és az Ausztriával való kapcsolatot mint szükségest elfogadó első magyar minisztérium fejét, az elhatározásában tántoríthatatlan, gőgös és sértettségében a Habsburgokkal is szembeforduló arisztokratát kell látnunk. Személyében egyben látnunk kell *a széles látókörű és fáradhatatlan energiájú államférfit,* akinek nevéhez fűződik az 1848/49. évi szabadság-

harc első honvédzászlóaljainak megszervezése, valamint — legalábbis jelentős részben — a pákozdi győzelem előkészítése.

Nem az 1848. évi magyar forradalom, hanem Batthyány egyéni tragédiája, hogy a szeptemberi válság kibontakozása után kiutat nem látva, a dinasztiának esküdött hűség és nemzete iránti kötelesség malomkövei között őrlődve, megbízatásától visszalépett. Személyében az ország éléről európai látókörű, határozott egyéniségű politikus távozott el, aki a válságos időszakban — mivel a forradalom várható továbbfejlődésének elfogadása idegen volt liberális nézeteitől — nem tudta vállalni a további politikai vezető szerepet. A Pákozd után szélesen kibontakozó, most már valóban független hadügyi szervező munka azonban a Batthyány és munkatársai által megkezdett nyomokon haladt tovább. A honvédség szervezésének 1848 szeptemberéig elért négyhónapos eredményeire alapozva az Országos Honvédelmi Bizottmány újabb hat hónap alatt megteremtette azt a hadsereget, amelyet csak két nagyhatalom együttes ereje tudott térdre kényszeríteni.

A NEMZETŐRSÉG ÉS HONVÉDSÉG SZERVEZÉSÉNEK IDŐRENDI ÁTTEKINTÉSE*

1848.
március

12. Az Ellenzéki Kör gyűlésén Irinyi József bemutatja a 12 pont tervezetét, amelyek közül az 5. pont „nemzeti őrsereg"-et követel.

14. Kossuth a pozsonyi országgyűlésen a nemzet nyugalmának biztosítása érdekében nemzetőrség felállítását javasolja.

15. A pesti forradalom győzelme: a Helytartótanács belenyugszik, hogy a fővárosban a rend fenntartását a sorkatonaság helyett a szervezendő nemzetőrségre bízzák. Megalakul a Rendre Ügyelő Választmány.
Pozsonyban az országgyűlés határozatilag mondja ki a nemzetőrség felállításának szükségességét. Megkezdődik a pozsonyi II. sz. nemzetőrség szervezése.

16. Pesten megkezdik a nemzetőrség szervezését.

17. A nádor által kormányalakítással megbízott Batthyány Lajos miniszterelnök első körlevele a hatóságokhoz, amelyben felelőssé teszi őket a rend fenntartásáért.
Budán és Székesfehérvárott is megkezdik a polgárőrség kiegészítését.

18. Pesten a Szabadság-téren tartott népgyűlés követelésére a királyi palotára, a Helytartótanácsra és egyéb kincstári épületekre felkerül a nemzeti lobogó.
Pesten a nemzetőrség „osztályai" megválasztják tisztjeiket; a mesterlegényeknek a nemzetőrségbe való felvételét „polgári kezességhez" kötik.
Szegeden, Szabadkán és Esztergomban megkezdik a nemzetőrség szervezését.

19. A pozsonyi országgyűlés küldöttsége Pesten, a Szabadság-téren megszemléli a 4000 főt meghaladó pesti nemzetőrséget.
Eger, Debrecen, Pécs és Kőszeg városa megkezdi a nemzetőrség szervezését.

20. Miskolcon, Győrött, Aradon, Bihar és Csongrád megyében megkezdik a nemzetőrség szervezését.

21. Pest megye közgyűlése határozatot hoz a nemzetőrségnek az egész megyében történő felállításáról.
Zólyomban, Selmecen, Kassán, Szatmárnémetiben, Szentesen, Újvidéken, Szabolcs és Szatmár megyében megkezdik a nemzetőrség szervezését.
Pesten a Rendre Ügyelő Választmány követeli, hogy a katonai laktanyákra is tűzzék ki a nemzeti lobogót.

22. Batthyány második miniszterelnöki körlevele a hatóságokhoz, amelyben a városokban és népesebb helyeken „a vagyonos osztályból" őrsereg alakítását javasolja a személy- és vagyonbátorság biztosítására.
Pozsonyban az országgyűlés kerületi ülése megvitatja a nemzetőrségről szóló törvényjavaslatot.
Budán megtörténik a nemzetőrség és a polgárőrség összeolvadása.

* A kellő áttekintés biztosítása érdekében időrendünkben szerepel néhány, elsősorban katonai vonatkozású esemény vagy intézkedés is, amelyekkel a monográfia — mivel azok nincsenek közvetlen kapcsolatban a nemzetőrség vagy a honvédség szervezésével — nem foglalkozik.

23. A Nemzeti Múzeumnál tartott népgyűlés követelésére Lederer Pesten a Károly-laktanyára kitűzeti a nemzeti zászlót.
Pozsonyban az országgyűlési ifjúság és a követek soraiból szervezett II. sz. nemzetőrség átveszi a teljes őrszolgálatot.
Batthyány miniszterelnök nádori megbízás alapján kinevezi a fővárosba leküldendő Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmányt (MOIB).

24. Pest megye választmánya mindazok felfegyverzését szükségesnek tartja, akik az „alkotmányos rend fenntartásában" érdekeltek.

25. Pozsonyból Pestre érkezik Klauzál Gábor, Szemere Bertalan, valamint a sajtótörvények miatt Pozsonyba küldött Pulszky Ferenc; a MOIB megkezdi munkáját.

26. A pesti nemzetőrség vasárnapi tisztelgése és díszszemléje a Nemzeti Múzeumnál.

27. Pesten a Múzeumnál tartott népgyűlés a nemzetőrség felfegyverzését követeli. A MOIB átiratára Lederer további 1000 fegyver kiadásába egyezik bele.
A MOIB körlevelében a hatóságoktól jelentést kér a nemzetőrség szervezésének eredményeiről.

28. A MOIB körlevélben hagyja meg a hatóságoknak, hogy rendzavarás esetén a sorkatonaságot csak akkor vegyék igénybe, ha nemzetőrség nincs, vagy nem elegendő.

29. A fővárosi nemzetőrség a hajnali órákban Promontornál (Budafok) magánhajót tartóztat fel, amely titokban kincstári eredetű lőport szállít. A MOIB a fegyver- és lőszertárakhoz, valamint a Duna-híd két végéhez nemzetőri őrszemeket állít a katonaság mellé.

30. A király március 28-i leirata miatt izgatott népgyűlés Pesten a Szabadság-téren, ahol Szemere javasolja, hogy a nemzetőri szolgálatot tegyék mindenki számára kötelezővé.
A győri nemzetőrség erőszakkal szerzi meg a 19. sorgyalogezred helyi főhadfogadójának raktárából a szabadságolt katonák fegyvereit.

31. Délelőtt feszült hangulatú tömeggyűlés a Nemzeti Múzeumnál. A Rendre Ügyelő Választmány proklamációjában a kivívott szabadság védelmében egyesülésre szólítja fel a fővárost és a vidéket.

április

1. Pesten a Városháza előtt reggel összeütközésre kerül sor a vörös szalagos radikálisok és a polgárok között. Délelőtt a Múzeumnál népgyűlésen ismertetik az új királyi leiratokat.

2. Pesten újabb népgyűlés a Nemzeti Múzeumnál, ahol a Rendre Ügyelő Választmány felszólítja a fővárost és a vidéket, hogy a veszély elmúltával térjen vissza a munkához. Pest megye választmánya felfüggeszti március 24-i határozatának végrehajtását.

3. Az Ellenzéki Kör kezdeményezésére a pesti nemzetőrség küldöttsége a sorkatonasággal való barátkozás érdekében megkezdi a laktanyák látogatását.
A MOIB körlevélben szólítja fel a hatóságokat, hogy antiszemita zavargások esetén ne a sorkatonaságot, hanem a nemzetőrséget vegyék igénybe.

7. A király jóváhagyja a felelős minisztérium megalkotásáról szóló törvényt. Megtörténik a magyar minisztérium tagjainak kinevezése.

8. A MOIB körlevélben figyelmezteti a hatóságokat, hogy a külföldi fegyvervásárlások nem biztosítanak elegendő fegyvert, ezért magánerőből igyekezzenek nemzetőrségük felfegyverzéséről gondoskodni.
Pesten a Szerviták udvarán sor kerül a nemzetőrség és katonaság tisztikarának baráti találkozójára.

9. Pesten népgyűlés a Nemzeti Múzeumnál, amely a cár fenyegető hangú kiáltványa miatt honvédelmi intézkedéseket sürget.
A pozsonyi II. sz. nemzetőrség az országgyűlés berekesztésével bejelenti feloszlását.

11. A király ünnepélyesen berekeszti a pozsonyi országgyűlést. A Batthyány-kormány Pozsonyban tartózkodó tagjai leteszik az esküt.

12. Pozsonyban a kormány megtartja első minisztertanácsát, amely — töb-

bek között — sürgeti a Galíciában tartózkodó magyar ezredek hazatérését.

14. A Batthyány vezetésével a fővárosba érkező minisztériumot a közel 7000 főnyi pesti nemzetőrség díszelgése fogadja.

15. A pesti Rendre Ügyelő Választmány lemond, és átadja a hatalmat a kormánynak.

16. A kormány tiltakozik a bécsi hadügyminisztériumnál, amiért az még mindig rendelkezik a Magyarországon állomásozó sorkatonaság felett.
A MOIB meghagyja Rottenbiller Lipót helyettes pesti polgármesternek, hogy a mesterlegények készülő mozgalmának lecsendesítésére a nemzetőrséget is igénybe veheti.

17. Lederer budai katonai főparancsnok visszautasítja a kormánynak a budai fegyvertár megvizsgálására tett kísérletét.
A MOIB a fővárosban létező mozgalmak megelőzésére és megszüntetésére teljhatalmú miniszteri biztosnak nevezi ki Rottenbillert.

18. Batthyány miniszterelnök rendeletet bocsát ki, amelynek értelmében a nemzetőrség csak a polgári hatóság rendeletére és a nemzetőrség főparancsnokának felszólítására foghat fegyvert.

19. A sajtó közli, hogy a minisztertanács határozata értelmében a nemzetőrség felállítása Batthyány miniszterelnök feladata lesz, aki Mészáros Lázár hazaérkezéséig a hadügyminiszteri teendőket is ellátja.
Pesten a délutáni órákban a riadóztatott nemzetőrség és a sorkatonaság véget vet a zsidóellenes zavargásoknak.

20. A minisztertanács határozatot hoz a Morvaországban és Galíciában tartózkodó magyar ezredek hazatérésének sürgetésére.
Batthyány kinevezi az „Ideiglenes Országos Nemzeti Őrseregi Tanács"-ot. Elnöke: Ottinger Ferenc vezérőrnagy, budai dandárparancsnok.

21. Szemere Bertalan belügyminiszter körlevélben jelenti be a hatóságoknak a MOIB megszűnését, amelyben meghagyja, hogy a vagyonosokból „a nemzetőrség szaporítassék".
A miniszterelnök utasítja a hatóságokat, hogy haladéktalanul kezdjék meg az új törvény értelmében felállítandó nemzetőrség összeírását.
A miniszterelnök felszólítja a nyugalmazott vagy a hadseregből kilépett tiszteket, hogy jelentkezzenek szolgálatra a nemzetőrség szervezésére és kiképzésére.

22. Batthyány rendeletben értesíti a hatóságokat, hogy a nemzetőrségnél csak egységes gyalogság és lovasság létezhet.

23. A pozsonyi nemzetőrség dicstelenül szerepel a városban kitört antiszemita zavargások idején.

24. A minisztertanács harmadízben foglalkozik a külföldön levő magyar sorezredek hazahozatalának sürgősségével. Ismételt kérésének elutasítása esetén „a közbátorság fenntartására" olyan lépések megtételét tartja elkerülhetetlennek, „minőkre felelősségének érzete kényteleníti".
A miniszterelnök közli Zanini osztrák hadügyminiszterrel, hogy amíg Mészáros Lázár hadügyminiszter Itáliából haza nem tér, semminemű hadianyag szállítását nem engedélyezi az országon belül.
Batthyány miniszterelnök Ottinger Ferenc vezérőrnagy budai dandárparancsnokot ideiglenes hadügyminiszternek nevezi ki.
Véres húsvét hétfő Nagykikindán.

25. Szepesy Ferenc polgármester kívánatosnak tartja a pesti nemzetőrség átszervezését.
Batthyány, további zavargásoktól tartva, elrendeli a fővárosi zsidó nemzetőrök lefegyverzését.
Batthyány április 27-re tűzi ki a budai fegyvertár megvizsgálását.

26. A nagykikindai fejleményeket megtárgyaló minisztertanács az országban tapasztalható mozgalmak „vészterhes természete" miatt mozgó nemzetőrségi alakulatok vagy egy önkéntes őrsereg kiállításáról hoz határozatot.
Szemere Bertalan belügyminiszter Csernovics Pétert délvidéki királyi biztosnak és temesi főispánnak nevezi ki.

A Pesti Hírlapban első ízben jelenik meg hivatalos tájékoztatás a miniszterelnöktől a kormány katonai jellegű intézkedéseiről.

27. A kormány által kiküldött bizottság Nyáry Pál vezetésével megvizsgálja a budai fegyvertárat, és ott 14 000 használható fegyvert talál.

28. Batthyány a budai fegyvertárból 8500 lőfegyvert utal a vidéki nemzetőrségnek.

29. Batthyány aláírja a „Pesti Gép- és Vasöntő Társaság" képviselőivel a fegyvergyár létesítéséről szóló szerződést. Kossuth Pulszky Ferenc útján az önkéntes haderő tervezett kiállítása helyett Erdélyből székely katonaság behozatalát ajánlja.
Pálffy Móric a kormánytól 50 000 darab, az örökös tartományokban gyártott fegyver vásárlására kap felhatalmazást, — ha azokat egy éven belül leszállítják.

30. A Radical Kör közgyűlése petíciót nyújt be a minisztériumnak, amelyben önkéntesekből országos toborzás útján kiállítandó haderő szervezését sürgeti.
Az egyetemi ifjúság folyamodványban kéri a miniszterelnöktől, hogy nemzetőri alakulatuk megőrizhesse különállását.
A bécsi hadügyminisztérium élén Zanini altábornagyot Graf Baillet de Latour táborszernagy váltja fel.

május

1. Batthyány elutasít mindenféle, az egységes, lakóhely szerint szervezett nemzetőrségtől való elkülönülési törekvést.

2. A horvát mozgalmak és a hadügyi kérdések tisztázatlansága miatt Bécsbe utazik Batthyány miniszterelnök. Helyettese: Deák Ferenc igazságügy-miniszter.

5. Batthyány Bécsben lépéseket tesz Marziani György alezredesnek a magyar hadügyminisztériumba történő áthelyezésére.

7. A király aláírja a kéziratokat, amelyek Mészáros Lázár hadügyminiszter hazatéréséről és a Magyarországon állomásozó sorkatonaságnak a magyar minisztérium alá történő rendeléséről intézkedik.

10. A radikálisok kezdeményezésére a pesti ifjúság az esti órákban macskazenét ad Ignaz Lederer lovassági tábornoknak, a budai (magyarországi) osztrák katonai főparancsnoknak.
Éjjel megérkezik Bécsből Batthyány miniszterelnök.

11. Pest megye közgyűlésének küldöttsége Nyáry vezetésével eléri a nádornál, hogy vizsgálat indul a katonai vérengzésért felelős személyek megbüntetésére.

12. Petőfi és elvbarátai a katonai vérengzés miatt a Nemzeti Múzeumnál népgyűlést hívnak össze. Budán egyidejűleg megkezdi tevékenységét a május 10-i katonai vérengzés vizsgálatára kiküldött vegyesbizottság.

13. Szemere Bertalan rendeletében a főváros rendjének és békéjének megőrzéséért a nemzetőrséget teszi felelőssé.

15. Hrabovszky péterváradi katonai főparancsnok futárjelentése nyomán a minisztertanács döntést hoz a délvidéki várak megerősítéséről, a Szegednél felállítandó katonai táborról és egy 10 000 főből álló önkéntes (mobilis nemzetőrségi) sereg toborzásáról.
Batthyány miniszterelnök Baldacci Manó ezredest nevezi ki az Országos Nemzetőrseregi Haditanács (ONöHt) elnökének.

16. Batthyány és Baldacci kibocsátják az önkéntesek (a mobilis nemzetőrség) toborzási felhívását.
Batthyány utasítja Ottinger ideiglenes hadügyminisztert: intézkedjék, hogy a sorezredi hadfogadók a felhívásban megjelölt helyeken kezdjék meg az önkéntesek toborzását.

17. Pesten, a 32. gyalogezred ferencvárosi, a Tehén utcában levő főhadfogadója sikertelen kísérletet tesz az önkéntesek toborzásának megkezdésére.
Kossuth pénzügyminiszter a miniszterelnök rendelkezésére bocsátja az önkéntesek toborzásának megkezdéséhez szükséges 200 000 pft-ot.
Az ONöHt kiadja felhívását, amelyben a sorezredek tisztikarát, a nyu-

galmazott és hadseregből kilépett tiszteket felszólítja: jelentkezzenek szolgálatra a tíz zászlóaljra tervezett „rendes nemzetőrsereg"-nél.

18. A minisztertanács Magyarországról és kapcsolt részeiből „a fegyver minden nemének" kivitelét megtiltja.
Batthyány és Baldacci közös rendeletben utasítja a hatóságokat a nemzetőri összeírások haladéktalan felterjesztésére.
Baldacci ezredes benyújtja a tíz zászlóaljra tervezett önkéntes haderő előzetes költségvetését.
A miniszterelnök utasítja a belügyminisztert, hogy bocsásson ki rendeletet: a hatóságok a toborzásra kijelölt helyekre küldjenek polgári biztost, aki jelen lesz az önkéntesek fogadásánál.
Pesten az önkéntesek toborzását az épülőfélben levő Üllői úti laktanyába áthelyezve, sikeresen megkezdődik a fővárosban a honvédek toborzása.

19. Megérkezik a hivatalos értesítés, hogy a király Bécsből Innsbruckba menekült. A minisztérium felhívással fordul a nemzethez, amelyben adakozásra, valamint az önkéntes haderő mielőbbi kiállítására szólítja fel.

20. Szemere utasítja a hatóságokat a toborzás ellenőrzésére, a polgári toborzó biztosok kinevezésére.
Székesfehérvárott megkezdik a honvédek toborzását.

21. A fővárosi honvédtoborzást áthelyezik a Nemzeti Múzeum előcsarnokába.
Szegeden megkezdik a honvédtoborzást.

22. Pest város felhívása az iparoslegényekhez: az önkénteseknél eltöltött háromévi szolgálat után „minden remekelés vagy díjfizetés nélkül" lesznek mesterek.
Debrecenben megkezdik a honvédek toborzását.

23. Kossuth kibocsátja felhívását a kamatos kincstári utalványok jegyzésére.
Szemere Bertalan kinevezi Vukovics Sebőt délvidéki királyi biztosnak.
Veszprémben megkezdik a honvédek toborzását. A Jászkun kerület Jászberénybe és Kunszentmiklósra toborzó biztosokat küld ki.
Itáliában harcoló ezredétől Bécsen át Pestre érkezik Mészáros Lázár hadügyminiszter.

24. Batthyány kinevezi a Pesten toborzott 1. honvédzászlóalj parancsnokát.
Veszprém és Fejér megye rendelkezik a honvédtoborzás megkezdéséről.

25. Heves, Borsod, Somogy és Vas megyék intézkednek az Egerben, Miskolcon, Kaposvárott és Szombathelyen megkezdendő honvédtoborzásról.

26. Az ONöHt ülésén Majthényi István őrnagy ismerteti tervezetét, amelynek értelmében a nemzetőri lovasságot közköltségen állítanák ki.

27. Batthyány rendeletére az Újépületben már el nem helyezhető honvédeket a Károly-laktanyába, az olasz sorkatonaság mellé szállásolják.

28. A hadügyminisztérium a honvédek magassági mértékét az 5 láb 2 hüvelyk gránátosi testmagasságban határozza meg.
Batthyány elrendeli, hogy a fővárosban mindazon nemzetőröktől, akik „törvényszabta képességgel nem bírnak", szedjék be a kiosztott állami fegyvereket.

29. Betelik a Pesten kiállítani tervezett 1. honvédzászlóalj létszáma; Batthyány kinevezi a 2. zászlóalj parancsnokát.

30. Az ONöHt kibocsátja közleményét, amelyben kijelöli a tíz honvédzászlóalj gyülekezési és alakulási helyét.

június

1. A hadügyminisztérium — a budai katonai főparancsnokság kiiktatásával — egyenesen a sorezredi hadfogadó helyeknek küldi meg a honvédtoborzási utasítást.

2. Csányi László kormánybiztosi megbízatását kiterjesztik a Dráva-vonal szervezésére is.
Batthyány elutazik Innsbruckba. Nemzetőri és honvédi ügyekben helyettese: Mészáros Lázár.

5. Mészáros Lázár intézkedik a honvéd Ruhabizottmány felállításáról.
Mészáros Lázár utasítja a szegedi hadfogadót: ha az önkéntesek száma eléri az 1000 főt, a toborzást szüntessék be.

6. A minisztertanács 100 000 „hadi kasza" készíttetéséről hoz határozatot.
A nádor kinevezi a fővárosi nemzetőrség első őrnagy és zászlóaljparancsnokait.
Kossuth felhívást intéz az ország népéhez, hogy adakozás útján gondoskodjanak a honvédek felruházásáról.
A miniszterelnöki iroda sietve szétküldi a hatóságoknak a honvédtoborzási utasításokat.
Betelik a fővárosban kiállítani szándékozott 2. honvédzászlóalj létszáma; a toborzást ideiglenesen beszüntetik.

7. Mészáros Lázár utasítja a debreceni hadfogadót: ha az ott alakuló zászlóalj önkénteseinek száma eléri a meghatározott létszámkeretet, szüntesse be a honvédek toborzását.

8. A nádor kinevezi az első honvédzászlóaljak parancsnokait, valamint néhány őrnagyot a vidéki nemzetőri zászlóaljakhoz.

9. A minisztertanács felhatalmazza a belügyminisztert, hogy a veszélyeztetett délvidéki területek hatóságait felkészülésre, a nemzetőrség felfegyverzésére utasítsa.
Zenta védelmére június 9—10-én a környékről 1600 főnyi nemzetőr gyülekezik.

10. Mészáros hadügyminiszter körlevélben sürgeti a hatóságokat a nemzetőrség szervezésére és „saját erőből történő" felfegyverzésre.

11. Szemere belügyminiszter a hatóságokhoz intézett körlevelében tájékoztat a „Szeged táján" szervezett katonai tábor tervéről.
A kormány a sorezredek 4. zászlóaljának felállítása helyett további honvédzászlóaljak toborzását ajánlja a nádornak.
A fővárosban toborzott honvédek és az olasz katonaság több halálos áldozatot követelő összecsapása a Károly-laktanyában.
Debrecenben befejezik a 10. honvédzászlóalj toborzását.

12. A külügyminiszter értesítése szerint a király tudomásul vette a szerb—illir „veszedelmes mozgalmak" ellen szervezett „védősereg" felállítását.

13. A minisztertanács határozatot hoz a fővárosban kiállított 1. és 2. honvédzászlóalj azonnali táborba szállításáról. Szemere belügyminiszter körlevelében az alföldi, délvidéki és dél-dunántúli megyéket két hét alatt 40 000 főnyi nemzetőr kiállítására utasítja.
A nádor kinevezi az első tiszteket a honvédzászlóaljakhoz.

14. Batthyány a sok nehézséget okozó honvéd magassági mértéket 5 láb 2 hüvelykről 5 láb 1 hüvelykre szállítja.
Útnak indítják a fővárosból az első fegyverszállítmányt Csányi táborába.

15. A nádor elutasítja a további honvédzászlóaljak kiállítására tett javaslatot.
A nádor kinevezi Szeth János alezredest a honvédség főparancsnokának.

16. Minisztertanácsi ülés, amely ismételten foglalkozik az 1. és 2. honvédzászlóalj útnak indításával.
Szegeden befejezik a 3. honvédzászlóalj toborzását.

17. Ottinger Ferenc vezérőrnagy, a Dráva-vonal katonai parancsnoka elindul új állomáshelyére a fővárosból.

18. Mészáros Lázár visszavonja a további honvédzászlóaljak kiállítására tett javaslatot.

19. A vidéki gyalogos és lovas nemzetőrséghez a nádor egyszerre 72 őrnagyot nevez ki.

20. Az ONöHt nemzetőri térparancsnokságok szervezéséről intézkedik.

21. A szegedi 3. honvédzászlóaljat — fegyver, ruha és felszerelés nélkül — Óbecsére szállítják.
A minisztertanács július 15-i dátummal Szerbia és Bosznia felé eltiltja a kasza kivitelét is.

22. Az Itáliából visszatért Damjanich János őrnagyot a Szegeden toborzott 3. honvédzászlóalj parancsnokának nevezik ki.

24. Batthyány rendeletileg biztosítja, hogy a táborba szálló állami hivatalnokok visszatérésük után újra elfoglalhatják állásukat.
A fővárosban toborzott 1. és 2. honvédzászlóalj zászlóavatása és eskütétele. Az 1. zászlóalj a Drávához vonul, a 2. zászlóalj Szegedre indul.

26. Csányi a dél-dunántúli megyéket sürgeti, hogy nemzetőrségüket azonnal állítsák ki a Dráva-vonalra.

27. Mészáros hadügyminiszter az Alsó-Duna és a Tisza között összevont haderő főparancsnokául Bechtold altábornagyot nevezi ki.

28. Baldacci ezredes, az ONöHt elnöke bejelenti igényét az óbudai Ruházati Bizottmány minden készletére.
Mészáros Lázár hadügyminiszter rendeletben szólítja fel az alföldi megyéket: nemzetőrségükből meghatározott létszámú alakulatokat indítsanak a déli táborba.

29. Batthyány elrendeli, hogy a fővárosban és azokban a vidéki városokban, ahol beszüntették a hadfogadást, kezdjék meg újból a honvédek toborzását.

július

1. Sztankó Soma honvéd főhadnagy a miniszterelnök megbízásából fegyvervásárlás céljából Belgiumba utazik.

2. Batthyány kinevezi az első honvédzászlóaljak főorvosait. Az egységes nemzetőrség megteremtése érdekében Baldacci ezredes rendeletileg feloszlatottnak nyilvánítja a különböző polgárőri alakulatokat és lövész testületeket.

4. Miniszterelnöki rendelet szabályozza a lakóhelyen teljesített nemzetőri szolgálat alól közérdekből történő felmentés kérdéseit.
A honvédsereg főparancsnoksága, amely a tábori szolgálatra rendelt zászlóaljak ügyeit intézi, a hadügyminisztérium keretében megkezdi működését.

5. Összeül Pesten a népképviseleti országgyűlés. Kossuth Hírlapja szerint befejeződött a 12 000 honvéd kiállítása. Miniszterelnöki rendelet a táborba szállott nemzetőrség ellátásáról és felváltásáról.

6. Megjelenik a Közlönyben a rendelet, amely a helyi nemzetőri szolgálat körültekintő megszervezésére utasítja a hatóságokat.

7. Az ONöHt javaslatot tesz a hadügyminisztériumnak hadügyészi tanfolyam szervezésére.

9. Mészáros Lázár, mint Batthyány helyettese, rendelkezik a köz- és magántisztviselők tábori szolgálatra történő vezénylésének módjáról.

10. Megjelenik „A magyar nemzeti őrsereg kötelező szabályai"-nak első füzete.

13. Mészáros Lázár módosítja június 28-i rendeletét: utasítja az érintett megyéket, hogy összes nemzetőrségüket haladéktalanul indítsák a déli táborba.

14. Bechtold altábornagy a 2. és 3. honvédzászlóaljak részvételével megrendezi Szenttamás megerősített szerb tábor „szemrevételezését".

17. A tolnai nemzetőrség zászlóalja engedelem és felváltás nélkül hazatér a verbászi táborból.

19. Kossuth a nemzetőrség tábori szolgálatának átszervezését javasolja: önkénteseket fogadjanak, hosszabb idejű szolgálatra.

21. A miniszterelnök a lakóhelyéről kimozdított és táborban szolgáló nemzetőrséget a honvéd fegyelmi szabályok alá rendeli.
Megszervezik a pest-budai nemzetőri térparancsnokságot.

24. Csernovics Péter egyidejű felmentésével, Szentkirályi Mór jászkun főkapitányt királyi biztosnak nevezik ki Bácskába. A belügyminiszter elrendeli a fegyvergyártó kisiparosok ellenőrzését, a fegyver- és lőszerkészletek összeírását. A győri 5. honvédzászlóalj Komáromba indul.

25. A Batthyányt helyettesítő Mészáros Lázár rendelkezik, hogy a hatóságok a táborban levő nemzetőrségük felváltása előtt jelentsék a váltásra szánt nemzetőrség létszámát, kiképzésének és felszereltségének fokát, a soraikban levő önkéntesek számát.

26. A Közlönyben megjelenik az ONöHt rendelete a bánya- és kohómunkásoknak a nemzetőri szolgálat alóli felmentéséről.
28. A veszprémi 6. honvédzászlóalj megindul Óverbászra, a debreceni 10. zászlóalj Écskára.
30. A pest-budai gyalogos nemzetőrség zászlóavatása és eskütétele a Vérmezőn.
31. Baldacci ezredes rendelete értelmében a nemzetőri lovassághoz csak azok jelentkezhetnek, akik megfelelő lóval és nyeregszerszámmal rendelkeznek.
Megkezdődik Pesten a honvéd hadügyészi tanfolyam.

augusztus

1. Batthyány módosítja a július 5-i rendeletet: a tábori szolgálatra rendelt nemzetőrség szolgálati ideje ezentúl legalább tíz hét kell hogy legyen.
Földváry Lajos nemzetőri őrnagy a fővárosban toborzott önkéntesekkel megindul a verbászi táborba.
3. Baldacci ezredes rendeletben sürgeti, hogy a táborban levő nemzetőrség létszámáról és táborhelyéről a parancsnokok haladéktalanul tegyenek jelentést.
4. A 9. honvédzászlóalj Kassáról megindul a déli táborba. A 7. zászlóaljat egyidejűleg Veszprémbe rendelik, de végül Pápán nyer elhelyezést.
5. Az 5. honvédzászlóalj Komáromból megindul a déli táborba, Verbászra.
7. A Sztankó főhadnagy által Belgiumban vásárolt fegyverek első szállítmánya megérkezik Pestre.
Mészáros Lázár a galíciai fejlemények miatt Gömör, Hont és Nógrád megyék nemzetőrségét otthon maradásra utasítja. Baldacci ezredes körlevélben szabályozza a helyőrségi szolgálatot ellátó nemzetőrség feladatait.
8. Mészáros Lázár hadügyminiszter augusztus 8—14 között szemleutat tesz a déli táborban.
A pesti zendülése miatt késlekedő 5. zászlóalj megérkezik a verbászi táborba.
9. A déli táborban, Becsén levő jászkunoknak leküldik az első ezer belga fegyvert.
A 4. honvédzászlóaljat Pozsonyból Komáromba szállítják.
10. Batthyány javasolja a nádornak a pankotai nemzetőrség lefegyverzését.
Esztergom megye Komárom várába küld őrszolgálatra 1200 nemzetőrt.
12. Baldacci rendelete értelmében a felvidéki megyék önkénteseket sem küldenek a déli táborba.
13. Batthyány miniszterelnök rendelete értelmében a hatóságoknak önkéntesekből kell kiállítani a táborba küldendő nemzetőri haderőt.
A fővárosi lovas nemzetőrség zászlóavatása és eskütétele a Városligetben.
14. A 8. honvédzászlóalj megindul Pécsről a déli táborba. Másnap Csányi parancsára visszafordul az Eszékkel szemben levő Dárdára.
15. Batthyány a Duna és a Dráva közötti törvényhatóságokat egy önkéntesekből álló nemzetőri haderő minél előbb történő kiállítására utasítja.
Komáromból a 4. honvédzászlóalj egy osztályát (2 század) a verbászi táborba szállítják.
16. Mészáros Lázár benyújtja az országgyűlésnek újoncozási törvényjavaslatát.
17. A 8. honvédzászlóalj Dárdáról Verbászra indul.
19. Bechtold altábornagy második támadása Szenttamás ellen a 2., 3., 6. és 8. honvédzászlóalj részvételével. A Pest megyei és a jászkun nemzetőrség dicstelenül szerepel az ostromnál.
20. A 4. honvédzászlóalj maradék 4 századát Komáromból Eszékre szállítják.
21. A 9. honvédzászlóalj 2 százada bevonul a szorongatott Fehértemplomba.
22. Mészáros Lázár az országban folyó mindenféle toborzást a hadügyminisztérium engedélyéhez köt.
23. Kossuth kezdeményezésére megkezdődik a Hunyadi-csapat toborzása a fővárosban.

A 8. honvédzászlóalj a déli táborból ismét Eszék közelébe, Dárdára érkezik.

26. A lemondott Szentkirályi Mór helyett Bácskába Beőthy Ödön bihari főispánt királyi biztosnak nevezik ki.

27. Batthyány Pápa, Vác, Szolnok és Arad városokat jelöli ki az augusztus 13-i rendelet értelmében toborzott önkéntes nemzetőrség kerületi gyülekezési helyéül.
A minisztertanács határozatot hoz Batthyány és Deák bécsi útjáról. Mészáros hadügyminiszter visszatér a déli táborba, hogy a lemondott Bechtold helyett átvegye a főparancsnokságot.

29. Batthyány és Deák elutaznak Bécsbe.

31. Jovich tábornok, Eszék várának parancsnoka visszautasítja a miniszterelnöki parancsot, hogy a várban 10 századnyi honvédet szállásoljon el.
Pesten megkezdődik az önálló önkéntes nemzetőri zászlóalj, a „pesti csatárok" toborzása.

szeptember

2. Perlasz megerődített szerb tábor bevétele. A harcban a 10. honvédzászlóalj parancsnoka halálos sebet kap.

3. Szemere Bertalan, mint a miniszterelnök helyettese, hadbírókat nevez ki az önkéntes nemzetőrség kerületi táboraihoz.
A 7. honvédzászlóalj Pápáról Keszthelyen keresztül Kanizsára vonul.

5. Szemere úgy rendelkezik, hogy Baranya, Somogy, Zala és Vas megyék által kiállított önkéntes nemzetőrök ne Pápára, hanem Csányi táborába, a Drávához vonuljanak.

6. A miniszterelnököt helyettesítő Szemere Bertalan utasítja az önkéntes nemzetőrség kerületi parancsnokait, hogy a rend és fegyelem biztosítása érdekében a haditörvényeket teljes szigorral alkalmazzák.
Az Eszékre be nem engedett 8. honvédzászlóalj ismét megindul a verbászi táborba.

7. A minisztertanács elrendeli, hogy Komáromból a magyar legénységű Turszky-zászlóaljat szállítsák a fővárosba. Szemere, mint Batthyány helyettese, kiadja az önkéntes nemzetőrség négy őrnagyának szóló részletes utasítást, amely szeptember végére irányozza elő a kerületi táborok harcra való felkészítését.

8. A Turszky-zászlóalj Komáromból Pestre érkezik. Tolna megye 1200 főnyi önkéntes nemzetőri zászlóalját Szemere Pest közelébe: Soroksár—Haraszti—Taksony helységekbe rendeli.

9. Szemere a váci táborból Ivánka őrnagyot egy zászlóaljával együtt Pestre rendeli.

10. Batthyány és Deák, valamint az országgyűlés Bécsbe küldött tagjai visszatérnek a fővárosba.
Komáromból hajón váratlanul idegen legénységű sorezredi alakulatok érkeznek a főváros közelébe.

11. A Batthyány-kormány tagjai — kivéve a déli táborban tartózkodó hadügyminisztert — lemondanak.
A fővárosban levő magyar legénységű alakulatokból megkezdődik az átlépés az önkéntesekhez.
Lemond Szeth János alezredes, a honvédség főparancsnoka. Benyújtja, majd visszavonja lemondását Baldacci ezredes, az ONöHt elnöke is. Jellasics seregei átkelnek a Dráván.

12. Lemond Melczer Andor ezredes, hadügyi államtitkár, a táborban levő Mészáros Lázár helyettese.
A nádor felkérésére Batthyány ismét vállalja a kormány megalakítását.

13. Batthyány az előnyomuló Jellasics ellen népfelkelést hirdet a Dunántúlon.
Batthyány intézkedik, hogy az önkéntes nemzetőrség pápai, váci és szolnoki tábora haladéktalanul vonuljon a veszprémi táborba.
A miniszterelnök Pozsonyba rendeli a Komáromból elhozott olasz legénységű Ceccopieri-alakulatot, és helyükre a komáromi várba Ivánka váci táborából küld önkénteseket.

14. A miniszterelnök elrendeli a honvédek toborzásának országos megkezdését; egyidejűleg megtiltja a sorkatonaság átlépését a honvédekhez vagy az önkéntes alakulatokhoz.
A sorkatonaság elhagyja a fővárost. Batthyány általános rendelkezése a nemzetőri szolgálat, a tábori és helyi őrszolgálat alóli felmentés kérdéseiben.

15. Batthyány kinevezi az első honvéd táborkari tiszteket.

16. Batthyány a borsodiak Pestre érkezett zászlóalját Veszprémbe küldi; egyidejűleg a 4. honvédzászlóalj 4 századát a verbászi táborba rendeli. Perczel Mór miniszterelnöki engedéllyel megkezdi a fővárosban a Zrínyi-szabadcsapat szervezését.

18. A Közlönyben megjelent rendelet szerint az ONöHt csak egy évre ismeri el a nemzetőrség tisztjeinek választását.

20. Batthyány az önkéntes nemzetőrség négy seregcsoportjához hadügyészeket nevez ki a sietve befejezett tanfolyam hallgatóiból.

21. Mészáros Lázár sikertelen kísérlete a megerődített Szenttamás elfoglalására.

22. Végérvényesen visszalép az ONöHt elnökségétől, és elutazik ezredéhez Baldacci ezredes.
A gyorsan kiállított Zrínyi-csapat a miniszterelnök rendeletére a fehérvári táborba indul.

23. Batthyány az ONöHt egyik tisztjét, Pándy Soma őrnagyot alezredessé és a honvédsereg főparancsnokává nevezi ki.
A Pest által toborzott „csatárzászlóalj" mint honvédzászlóalj a 14. sorszámot kapja.

24. Batthyány — nádori megerősítés nélkül — tiszteket nevez ki az újonnan alakuló honvédzászlóaljakhoz.
Batthyány Görgeyt Szolnokról a fővárosba rendeli, és kinevezi Csepelsziget parancsnokává.
A 14. honvédzászlóalj megindul a Fehérvárnál gyülekező táborba.
Kossuth elindul toborzó útjára az Alföldre.

25. Görgeyt kis seregével hajón rendeltetési helyére szállítják.

26. Nádosy alezredes, az ONöHt új elnöke a zavarok eloszlatása érdekében rendeletben szabályozza a honvédek, önkéntes nemzetőrök és más önkéntes alakulatok névhasználatát.
A 3. honvédzászlóalj 3 századát a Fehértemplommal való összeköttetés biztosítására Versecre rendelik.

27. Batthyány Lamberg királyi biztossal való találkozás céljából Pestről a fehérvári táborba indul.

28. Lamberg tábornokot a pesti hajóhídon felismerik, és a felháborodott nép végez vele.

29. Csata Pákozdnál az 1., 7. és 14. honvédzászlóaljak, valamint a váci és pápai tábor önkéntes nemzetőreinek részvételével.

LEVÉLTÁRI ÉS KÉZIRATOS FORRÁSOK

FŐVÁROSI LEVÉLTÁR

Buda város levéltára, tanácsi levelezés
Pest város levéltára, 1848/49. évi közigazgatási iratok
Pest város levéltára, 1848/49. évi rendőri iratok
Pest város levéltára, Pest város közgyűlési jegyzőkönyvei

HADTÖRTÉNETI INTÉZET LEVÉLTÁRA,

1848/49. évi gyűjtemény

MEGYEI ÉS KERÜLETI LEVÉLTÁRAK

Arad megye levéltára
Baranya megye levéltára
Bács megye levéltára
Békés megye levéltára
Bihar megye levéltára
Borsod megye levéltára
Csanád megye levéltára
Csongrád megye levéltára
Esztergom megye levéltára
Fejér megye levéltára
Győr megye levéltára
Hajdú kerület levéltára
Hármas kerület levéltára
Heves megye levéltára
Krassó megye levéltára
Moson megye levéltára
Nógrád megye levéltára
Pest megye levéltára
Somogy megye levéltára
Sopron megye levéltára
Szabolcs megye levéltára
Szatmár megye levéltára
Tolna megye levéltára
Vas megye levéltára
Veszprém megye levéltára
Zala megye levéltára
Zemplén megye levéltára

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR*

Az 1848/49-i minisztérium levéltára

Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány iratai (H. 1.)
Az 1848/49-i minisztérium levéltára, Kossuth-Miscellanen (H 2.)
Kossuth-Polizei-Akten (H 2.)

* Az Országos Levéltárban őrzött anyagok felsorolásakor zárójelben megadjuk az időközben bevezetett fondok szerinti jelzetet, az úgynevezett törzsszámot is.

Miniszterelnökség elnöki iratai, az Országos Honvédelmi Bizottmány iratai (H 2.)
Miniszterelnökség, hadügyi és nemzetőri iratok (H 3.)
Külügyminisztérium, elnöki iratok (H 6.)
Külügyminisztérium, általános iratok (H 7.)
Belügyminisztérium, elnöki iratok (H 9.)
Belügyminisztérium, általános iratok (H 12.)
Belügyminisztérium, országlászati osztály iratai (H 13.)
Belügyminisztérium, rendőri osztály iratai (H 15.)
Belügyminisztérium, iktatatlan iratok 1848 március—december (H 15.)
Belügyminisztérium, az Országos Rendőri Hivatal napi jelentései (H 15.)
Pénzügyminisztérium, elnöki iratok (H 20.)
Közmunka és Közlekedésügyi Minisztérium, elnöki iratok (H 31.)
Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium, ipari osztály iratai (H 48.)
Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, elnöki iratok (H 54.)
Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, közoktatási osztály iratai (H 60.)
Honvédelmi Minisztérium, általános iratok (H 75.)
Honvédelmi Minisztérium, beadványok (H 75.)
Honvédelmi Minisztérium, kiadványok fogalmazatai (H 75.)
Honvédelmi Minisztérium, Mészáros Lázár verbászi iratai, beadványok és kiadványok (H 76.)
Honvédelmi Minisztérium, biztossági (polgári-gazdászati) osztály iratai (H 82.)
Országos Nemzetőrségi Haditanács üléseinek jegyzőkönyve 1848 (H 90.)
Országos Nemzetőri Haditanács, elnöki iratok (H 91.)
Országos Nemzetőri Haditanács iratai (H 92.)
Országos Nemzetőrségi Haditanács, nem iktatott iratok (H 94.)
Országos Nemzetőri Haditanács nem iktatott iratai, a pesti nemzetőrség iratai (H 94.)
Országos Nemzetőrségi Haditanács nem iktatott iratai, újoncozással kapcsolatos iratok (H 94.)
Csányi László kormánybiztos iratai; Magánlevelek, I. és II. sorozat (H 103.)
Csányi László kormánybiztos iratai, miniszterek és megyék levelei (H 103.)
Kormánybiztosok iratai, Beöthy Ödön iratai (H 114.)
Vármegyék és városok felterjesztett iratai (H 118—145.)

Kancellári, Regnicolaris és Helytartótanácsi Levéltár

Magyar Udvari Kancellária levéltára, Acta Praesidialia (A 45.)
Regnicolaris Levéltár, István nádor levéltára, helytartótanácsi iratok (N 31.)
Regnicolaris Levéltár, István nádor levéltára, közpolgári iratok (N 31.)
Regnicolaris Levéltár, István nádor lévéltára, miniszteriális iratok (N 31.)
Regnicolaris Levéltár, István nádor levéltára, országgyűlési iratok (N 31.)
Helytartótanács Levéltára, biztossági osztály iratai (C 61.)
Helytartótanács Levéltára, közigazgatási osztály iratai (C 53.)
Helytartótanács Levéltára, városrendészeti osztály iratai (C 51.)

Az Országos Levéltár 1526 utáni gyűjteménye

Az Ellenzéki Kör iratai 1847—1849. Az Ellenzéki Kör jegyzőkönyve (H 151.)
Budai nemzetőrség iratai (R 16.)
1848/49. évi nyomtatványok gyűjteménye (R 32.)
Kossuth-gyűjtemény. Kossuth Lajos iratai, időrendi (I.) sorozat (R 90.)
Vörös Antal-gyűjtemény (R 123.)
Majthényi család iratai, br. Majthényi István iratai (R 182.)

RÖVIDÍTÉSEK

1. FORRÁSKIADVÁNYOK ÉS FELDOLGOZÁSOK RÖVIDÍTÉSEI

ANDICS, Arisztokrácia II.	ANDICS ERZSÉBET: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848—49-ben. Összegyűjtötte és szerk. —. II. Budapest 1952.
Annales . . . Sectio Historica	Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae, Sectio Historica.
BACHÓ, Gyöngyös	BACHÓ LÁSZLÓ, dezséri: Gyöngyös város 1848/49-ben. Gyöngyös 1939.
BAKÓ, Országos Fegyvergyár	BAKÓ IMRE: A magyar állami „Országos Fegyvergyár" működése 1848—49-ben. Budapest 1942.
BALOGH, Vasvármegye	BALOGH GYULA: Vasvármegye honvédsége. Szombathely 1895.
BARTA, Kossuth és Csányi	BARTA ISTVÁN: Kossuth és Csányi. Sz 1952.
BÁRTFAI SZABÓ, Széchenyi	BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez. 1808—1860. I.—II. Budapest 1943.
BERKÓ, Szabadságharc hadkiegészítése	BERKÓ ISTVÁN: Az 1848—49. évi szabadságharc hadkiegészítése. HK 1957/1—2.
BOROS, Krassó vármegye	BOROS JÁNOS: Az 1848. év eseményei Krassó vármegyében. S. a. r. Jakabffy Elemér. Lugos 1928.
BUSBACH, Viharos emberöltő	BUSBACH PÉTER: Egy viharos emberöltő. Budapest 1899.
DEÁK, Adatok	DEÁK IMRE: Adatok az 1848. év eseményeihez Krassó vármegyében. Lugos 1931.
DEÁK, Levelek	DEÁK IMRE: 1848. A szabadságharc története levelekben, ahogyan a kortársak látták. Összegyűjtötte és bev. —. Budapest (1943).
DEGRÉ, Visszaemlékezései	DEGRÉ ALAJOS: Visszaemlékezéseim. Az 1848—49-ik év előtti, alatti és utáni időkből. I. Második kiadás. Budapest 1884.
EGRESSY, Emlékeim	EGRESSY ÁKOS: Emlékeim az 1848—49-dik évi szabadságharcz idejéből. Budapest 1893.
EMBER, 1848-as levéltár	EMBER GYŐZŐ: Az 1848/49-i minisztérium levéltára. Budapest 1950.
EMBER, Iratok	EMBER GYŐZŐ: Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez. Budapest 1951.
EMBER, Parasztmozgalmak	EMBER GYŐZŐ: Magyar parasztmozgalmak 1848-ban. Budapest 1949.
FARAGÓ, Kossuth bankók	FARAGÓ MIKSA: A Kossuth bankók kora. Budapest é. n.
FÉNYES, Magyarország leírása	FÉNYES ELEK: Magyarország leírása. Pest 1847.
GELICH, Szabadságharc	GELICH RICHÁRD: Magyarország függetlenségi harcza 1848—49-ben. I. Budapest (1882).
GÖRGEY, Életem	GÖRGEY ARTHUR: Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 1849. években. I. Budapest 1911.
HAJDU, Eötvös József	HAJDU JÁNOS: Eötvös József báró első miniszterségе (1848). Budapest 1933.
HAMVAY, Damjanich levelei	HAMVAY ÖDÖN: Damjanich levelei nejéhez. Bev. és ford. —. Budapest 1910.

Haraszti, Az angol külpolitika	Haraszti Éva: Az angol külpolitika a magyar szabadságharc ellen. Budapest 1951.
Hegyesi, Biharvármegye	Hegyesi Márton: Biharvármegye 1848—49-ben. Nagyvárad 1885.
Hegyesi, Harmadik honvédzászlóalj	Hegyesi Márton: Az 1848—49-iki harmadik honvédzászlóalj története. Budapest 1889.
Helytartótanács jkve	A magyar kir. helytartótanács 1848-ki Martius 15-én kezdett rendkívüli folytonos üléseinek jegyzőkönyve. Buda 1848.
Herendi, Jászkun-kerületek	Herendi József: A Jászkun-kerületek a függetlenségi harcz alatt 1848- és 1849-ben. Czegléd 1901.
Hoffmann, 9-ik honvédzászlóalj	Hoffmann Arnold: Az 1848—49-iki vörös-sapkás 9-ik honvédzászlóalj története. Kassa 1906.
Horváth, Függetlenségi harc	Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harczának története 1848 és 1849-ben. I. Genf 1865.
Horváth, Huszonöt év	Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig. Genf 1864.
Iványka, Szolgálatom	Iványka Imre: Négy havi szolgálatom a magyar hadseregben. Budapest 1881.
Iványi, Szabadka	Iványi István: Szabadka és vidéke 1848/49-ben. Szabadka 1886.
Károlyi, Batthyány	Károlyi Árpád: Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre. I.—II. Budapest 1932.
Károlyi, Széchenyi naplója	Károlyi Árpád: Gr. Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka. I. Budapest 1921.
Károlyi, Törvénycikkek	Károlyi Árpád: Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt. Budapest 1936.
Kemény G. Gábor, Honvéd szakirodalom	Kemény G. Gábor: Az 1848. évi honvéd szakirodalom kezdetei. Honvéd 1948. 11—12. sz.
Kléh, A pesti forradalom	Kléh István: A pesti forradalom története 1848-ban. Pest 1848.
KLÖM XI.	Kossuth Lajos Összes Munkái XI. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48. S. a. r. és a bevezető tanulmányt írta Barta István. Budapest 1951.
KLÖM XII.	Kossuth Lajos Összes Munkái XII. Kossuth Lajos az első felelős magyar minisztériumban. 1848 április — szeptember. S. a. r. Sinkovics István. Budapest 1957.
Korányi, Honvédek napló jegyzetei	Korányi Viktor: Honvédek napló jegyzetei. 2. kiad. Pest 1861.
Kossuth-emlékkönyv	Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára, I.—II. Szerk. I. Tóth Zoltán. Budapest 1952.
Kovács, Széchenyi	Kovács Lajos: Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve 1846—1848. I.—II. Budapest 1889.
Kumorovitz, A magyar zászló	Kumorovitz L. Bernát: A magyar zászló és nemzeti színek múltja. HK 1956. 1. sz.
Kuszák, Ébren a magyar!	Kuszák István: Ébren a magyar! Egy 1848-as honvéd, néptanító megemlékezései. Hetényi István feljegyzései alapján közreadta: —. Győr 1948.
Lakatos, Arad	Lakatos Ottó: Arad története. I. Arad 1881.
Lakatos, Budapest-környék	Lakatos Ernő: Budapest-környék 1848-ban. TBpM XIII. Budapest 1957.
Lehoczky, Beregmegye	Lehoczky Tivadar: Beregmegye és a munkácsi vár 1848—49-ben. Munkács 1899.
Mack, Nemzetőrhad organisatiója	Mack József: Nemzetőrhad organisatiója. Re 1848. jún. 4.
Mathiez, A francia forradalom	Mathiez, Albert: A francia forradalom. Budapest 1957.
Mathiez, La victoire	Mathiez, Albert: La victoire et l'an II. Paris 1916.

MÁRKI, A magyar nemzet története	MÁRKI SÁNDOR: A magyar nemzet története X. Budapest 1898.
MESZLÉNYI, A Miniszteri Bizottság	MESZLÉNYI ANTAL: A Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottság működése 1848. március 23-tól április 20-ig. Sz 1924.
MÉREI, Iparfejlődés	MÉREI GYULA: Magyar iparfejlődés 1790—1848. Budapest 1951.
MÉREI, Munkásmozgalmak	MÉREI GYULA: Munkásmozgalmak 1848—49. Budapest (1948).
MÉSZÁROS, Emlékiratai	MÉSZÁROS LÁZÁR Emlékiratai. Az eredeti kéziratokból közrebocsájtja Szokoly Viktor. I. (1848) Pest 1867.
NAGY, Az önkéntesek toborzásáról	NAGY GUSZTÁV: Az önkéntesek toborzásáról. Nőr 1848. jún. 11.
NOVÁK, Zala vármegye	NOVÁK MIHÁLY: Zala vármegye az 1848—49. évi szabadságharcban. Zalaegerszeg 1889.
OLÁH, Békésvármegye	OLÁH GYÖRGY: Békésvármegye 1848—1849. I. Gyula 1889.
Országgyűlési irományok	Felséges I. Ferdinánd . . . által sz. kir. Pozsony városába 1847-ik esztendei Sz. András hava 7-ik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlések irományai. Pozsony 1848.
PAP, Okmánytár	PAP DÉNES: Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez. 1848—1849. I.—II. Pest 1868.
PASKAY, A jurátus élet	PASKAY GYULA: A jurátus élet 1847/48-ban. Budapest 1885.
PÁLFFY, Magyarországi és erdélyi urak	PÁLFFY JÁNOS: Magyarországi és erdélyi urak. S. a. r. Szabó T. Attila. Budapest 1939.
PSÖM	PETŐFI SÁNDOR Összes Művei. V. Budapest 1956.
PULSZKY, Életem	PULSZKY FERENC: Életem és korom. I. A forradalom alatt. Budapest 1880.
REIZNER, Szeged	REIZNER JÁNOS: A régi Szeged I. A negyvenes évek és a forradalom napjai Szegeden. Szeged 1884.
SALAMON, A közös ügyek	SALAMON FERENC: A közös ügyek és a forradalom. BpSz 1881.
SALAMON, A nemzeti őrseregről	SALAMON FERENC: A nemzeti őrseregről. BpSz 1890.
SÁFRÁNY MIHÁLY emlékiratai	SÁFRÁNY MIHÁLY „Miskolci Ref. Lyceumot" végzett diák, az 1848—49. szabadságharcban önként részt vett honvédtüzér hadnagy, későbbi lelkipásztor emlékiratai. Összeállította: Sáfrány Géza. Miskolc 1941.
SEBŐK, Gyöngyös	SEBŐK LÁSZLÓ, ethei: Gyöngyös és vidéke története. Gyöngyös 1880.
SOBOUL, A francia forradalom	SOBOUL, ALBERT: A francia forradalom története (1789—1799). Budapest 1963.
SPIRA, A magyar forradalom	SPIRA GYÖRGY: A magyar forradalom 1848—49-ben. Budapest 1959.
STEIER, Görgei és Kossuth	STEIER LAJOS: Görgei és Kossuth. Budapest 1925.
SZABÓ, Debrecen	SZABÓ ISTVÁN: Debrecen 1848—1849-ben. Debrecen 1928.
SZABÓ, Pártharcok	SZABÓ ERVIN: Társadalmi és pártharcok a 48—49-es magyar forradalomban. Bécs 1921.
SZALKAY, Emlékek	SZALKAY GERGELY: Emlékek a VI. honvédzászlóalj történeteiből. OSzKk Fol. Hung. 2287.
SZÁVAY, Győr	SZÁVAY GYULA: Győr. Monográfia a város jelenkoráról a történelmi idők érintésével. Győr 1896.
SZEKOVICS PÁL naplója	DARNAY (DORNYAY) BÉLA: SZEKOVICS PÁL keszthelyi georgiconi hallgató és honvéd naplója 1848. május 16-tól 1849. december 9-ig. Keszthely 1948.
Szemelvények II.	Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. II. Budapest 1955.
SZILY, Nyelvújítás szótára	SZILY KÁLMÁN: A magyar nyelvújítás szótára. Budapest 1902.
SZINNYEI, Komárom	SZINNYEI JÓZSEF: Komárom 1848—49-ben. (Napló jegyzetek) Budapest 1887.

Sztankó, Adatok	Sztankó Soma: Adatok az 1848-dik év eseményeihez. Pest 1869.
Tass, Baranya vármegye	Tass Károly: Baranya vármegye 1848-ban. Pécs 1940.
Thim, Szerb fölkelés	Thim József: A magyarországi 1848—49-iki szerb fölkelés története. I.—II. Budapest 1930—1940.
Tragor, Vác	Tragor Ignác: Vác története 1848—49-ben. Vác 1908.
Urbán, Honvédtoborzás Pest-Budán	Urbán Aladár: Honvédtoborzás Pest-Budán 1848-ban. TBpM XV. Budapest 1963.
Vajda, Egy honvéd naplójából	Vajda János: Egy honvéd naplójából. Pest 1869.
Varga, Gerillaharcok	Varga János: Népfelkelő és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén. Budapest 1953.
Vasvári, A kecskeméti nemzetőrök	Vasvári Ferenc: A kecskeméti nemzetőrök. Hazánk, 1885. IV.
Vasvári, Válogatott írásai	Vasvári Pál válogatott írásai. Budapest 1956.
Vidos, Székesfehérvár nemzetőrei	Vidos Géza: Székesfehérvár nemzetőrei az 1848—49. évi szabadságharcban. Magyar Katonai Szemle 1934. 4. sz.
Vörös, Edvi Illés Pál emlékiratai	Vörös Károly: Edvi Illés Pál emlékiratai. Kemenesalja 1848/49-ben. Vasi Szemle 1964. 2. sz.
Vukovics Emlékiratai	Vukovics Sebő Emlékiratai Magyarországon való bújdosása és számüzetésének idejéből. S. a. r. Bessenyei Ferencz. Budapest 1894.
Waldapfel, Levelestár	V. Waldapfel Eszter: A forradalom és szabadságharc levelestára. I—II. Budapest 1950—1952.
Windisch, Közlöny	Windisch Éva: Közlöny 1848. júl. 10. A forradalom és a szabadságharc hivatalos lapjának története. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat, 8.) Budapest 1958.
Zétény, Szabadságharc honvédorvosai	Zétény Győző: A magyar szabadságharc honvédorvosai. 1848/49. Budapest 1948.

2. EGYÉB RÖVIDÍTÉSEK

AH	Alföldi Hírlap (Debrecen)
AmL	Arad megye Levéltára
AZT	Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez
B	Bácska (Szabadka)
BamL	Baranya megye Levéltára
BcsmL	Bács megye Levéltára
BimL	Bihar megye Levéltára
BmL	Békés megye Levéltára
BomL	Borsod megye Levéltára
BpD	Budapesti Divatlap
BpH	Budapesti Híradó (Pozsony)
BpSz	Budapesti Szemle
CsmL	Csanád megye Levéltára
CsomL	Csongrád megye Levéltára
EmL	Esztergom megye Levéltára
Ék	Életképek
F	Figyelmező
FL Buda, Corr. Mag.	Buda város levéltára, tanácsi levelezés
FL Pesti Közig.	Pest város levéltára, 1848/49. évi közigazgatási iratok
FL Pesti rendőri ir.	Pest város levéltára, 1848/49. évi rendőri iratok
FL Pest v. közgy. jkv.	Pest v. közgyűlési jegyzőkönyvei
FmL	Fejér megye Levéltára
GymL	Győr megye Levéltára
h.	hasáb
H	Hazánk (Győr)

HákL	Hármas kerület Levéltára
HIL	Hadtörténeti Intézet Levéltára, 1848/49. évi gyűjtemény
HK	Hadtörténelmi Közlemények
HkL	Hajdú kerület Levéltára
HmL	Heves megye Levéltára
Jel	Jelenkor
KH	Kossuth Hírlapja
KmL	Krassó megye Levéltára
MmL	Moson megye Levéltára
MNy	Magyar Nyelv
MNyőr	Magyar Nyelvőr
MU	Munkások Újsága
MT	Marczius Tizenötödike
N	Nemzeti
Nel	Népelem
NmL	Nógrád megye Levéltára
Nőr	Nemzetőr
NU	Nemzeti Újság
OKK	Orvostörténeti Könyvtár Közleményei
OL Abszolutizmus kori felterj. ir.	Abszolutizmuskori levéltárak, Vármegyék és városok felterjesztett iratai
OL Beőthy ir.	Kormánybiztosok iratai, Beőthy Ödön iratai
OL BM	Belügyminisztérium, általános iratok
OL BM eln.	Belügyminisztérium, elnöki iratok
OL BM. nem ikt. ir.	Belügyminisztérium, iktatatlan iratok 1848 március—december
OL BM országl. oszt.	Belügyminisztérium, országlászati osztály iratai
OL BM rend. jel.	Belügyminisztérium, az Országos Rendőri Hivatal napi jelentései
OL BM rend. oszt.	Belügyminisztérium, rendőri osztály iratai
OL Budai nőrség ir.	Budai nemzetőrség iratai
OL Csányi ir.	Csányi László kormánybiztos iratai, miniszterek és megyék levelei
OL Csányi lev. I., II.	Csányi László kormánybiztos iratai, Magánlevelek, I. és II. sorozat
OL 1848/49-es nyomt.	1848/49. évi nyomtatványok gyűjteménye (1526. utáni gyűjtemény)
OL FIK ipari oszt.	Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium, ipari osztály iratai
OL HM	Honvédelmi Minisztérium, általános iratok
OL HM/b	Honvédelmi Minisztérium, beadványok
OL HM bizt.	Honvédelmi Minisztérium, biztossági (polgári-gazdászati) osztály iratai
OL HM/k	Honvédelmi Minisztérium, kiadványok fogalmazatai
OL HNI	Miniszterelnökség, hadügyi és nemzetőri iratok
OL HNI ir. ikt. kve	Miniszterelnökség, hadügyi és nemzetőri iratok iktató könyve
OL Httan. bizt.	Helytartótanács Levéltára, biztossági osztály iratai
OL Httan. közig.	Helytartótanács Levéltára, közigazgatási osztály iratai
OL Httan. vrend.	Helytartótanács Levéltára, városrendőri osztály iratai
OL Kanc. eln.	Magyar Udvari Kancellária levéltára, Acta Praesidialia
OL Kossuth ir. I.	Kossuth gyűjtemény. Kossuth Lajos iratai, időrendi (I.) sorozat
OL Kossuth-Miscell.	Kossuth-Miscellanen; Az 1848/49-i minisztériuml levéltára
OL Közl. eln.	Közmunka és Közlekedésügyi Minisztérium, enöki iratok
OL K Pz	Kossuth-Polizei-Akten
OL KüM	Külügyminisztérium, általános iratok
OL KüM eln.	Külügyminisztérium, elnöki iratok
OL Majthényi cs. ir.	Majthényi család iratai, br. Majthényi István iratai
OL Meln., OHB	Miniszterelnökség elnöki iratai, az Országos Honvédelmi Bizottmány iratai

OL Mészáros L. ir. /B, /K	Honvédelmi Minisztérium, Mészáros Lázár verbászi iratai, beadványok és kiadványok
OL MOIB	Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány iratai
OL Nádori httan.	Regnicolaris Levéltár, István nádor levéltára, helytartótanácsi iratok
OL Nádori közpolg.	Regnicolaris Levéltár, István nádor levéltára, közpolgári iratok
OL Nádori min.	Regnicolaris Levéltár, István nádor levéltára, miniszteriális iratok
OL Nádori o. gyűlési	Regnicolaris Levéltár, István nádor levéltára, országgyűlési iratok
OL ONöHt	Országos Nemzetőrségi Haditanács iratai
OL ONöHt eln.	Országos Nemzetőrségi Haditanács, elnöki iratok
OL ONöHt jkve	Országos Nemzetőrségi Haditanács üléseinek jegyzőkönyve 1848
OL ONöHt nem ikt. ir.	Országos Nemzetőrségi Haditanács, nem iktatott iratok
OL ONöHt újonc. ir.	Országos Nemzetőrségi Haditanács nem iktatott iratai, újoncozással kapcsolatos iratok
OL Pesti nőrség ir.	Országos Nemzetőrségi Haditanács nem iktatott irata, a pesti nemzetőrség iratai
OL PM eln.	Pénzügyminisztérium, elnöki iratok
OL Radical Kör jkve	Az Ellenzéki Kör iratai 1847—1849. Az Ellenzéki Kör jegyzőkönyve
OL VKM eln.	Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, elnöki iratok
OL VKM közokt. oszt.	Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, közoktatási osztály iratai
OL Vörös A. gyűj.	Vörös Antal gyűjtemény
pall.	pallium
PD	Pesti Divatlap
PH	Pesti Hírlap
PmL	Pest megye Levéltára
PN	Pesti Napló
rakt. sz.	raktári szám
Re	Reform
Rl	Radicallap
s. a. r.	sajtó alá rendezte
SmL	Somogy megye Levéltára
SomL	Sopron megye Levéltára
Sz	Századok
SzamL	Szatmár megye Levéltára
SzmL	Szabolcs megye Levéltára
tan. ül.	tanácsülés (i)
TBpM	Tanulmányok Budapest Múltjából
TL	1848/49. Történeti Lapok
TmL	Tolna megye Levéltára
VemL	Veszprém megye Levéltára
VmL	Vas megye Levéltára
ZemL	Zemplén megye Levéltára
ZmL	Zala megye Levéltára

MELLÉKLETEK

I. Melléklet

MEGYÉK ÉS VÁROSOK NEMZETŐRSÉGE 1848. ÁPRILIS—SZEPTEMBER

A) MEGYÉK ÉS KERÜLETEK NEMZETŐRSÉGE*

Megye (v. kerület)	A nemzetőrség létszáma		
a lakosság száma	április végén	június végén	augusztus—szeptemberben
Abaúj			
175 050	1400	9404	
Arad			
239 984		1600?	
Árva			
84 156	?		5580
Bács-Bodrog			
493 186			
Bars			
130 248	2000		
Baranya			
251 552	—		25 077
Békés			
155 056			12 217
Bereg			
125 962	1180*		6 000*
Bihar	800*		14 000*
498 803			
Borsod			
199 135	—	6742 (egri járás nélkül !)	12 000*
Csanád			
75 372	970 (?)		
Csongrád			
137 883	3000*	4600*	
Esztergom			
64 566	360		5 064
Fejér			
184 393	—		8 944
Gömör és Kishont			
186 388	1829	9000*	10 738
Győr			
101 569			5 000
Hajdú kerület			
66 521	2616	3447	5 769
Heves és Külsőszolnok			
296 816	680*		15 000*
Hont			
110 128			6 000*
Jászkun kerületek			
195 233			9 341 (?)
Komárom			
146 084	?		8 000*

* *Megjegyzés:* Az áprilisi létszámoknál — -kal jelöljük a megyét, ahol határozottan tudjuk, hogy nem kezdődött meg a nemzetőrség szervezése; ?-lel, ahol tudjuk, hogy megkezdődött, de a létszám nem ismert. A továbbiakban a becsült, illetve kerekített létszámokat *-gal, a kérdéses vagy ismeretlen létszámokat ?-lel jelöljük.

I. melléklet folytatása

Megye (v. kerület) a lakosság száma	A nemzetőrség létszáma		
	április végén	június végén	augusztus—szeptemberben
(Középszolnok) 95 816	325*	3224	4 024 (Zilah nélkül)
(Kővár vidéke) 48 166	—	—	375 (?)
Krassó 219 191		530 (bányakerület: 1067)	
Kraszna 43 181	?	2753	
Liptó 76 548	—		
Máramaros 176 615	—	3795	
Moson 61 862		3880 3880	3 872 3 872
Nógrád 191 128	562 ?	?	7 693
Nyitra 364 351	?		1 300 (csak Alsó-Ny.)
Pest-Pilis-Solt 590 900		25 000	
Sáros 197 878	264 (?)	6 391	2 707
Somogy 231 359	?	11 147	13 384
Sopron 210 016		8 210 (?)	
Szabolcs 220 719	?	9 574	
Szatmár 247 734			
Szepes 191 523	772 ?	1 871	
Temes 320 475		5 026	
Trencsén 280 324	—		?
Tolna 197 381	5000*		15 805
Torna 30 037	—	—	2 005
Torontál 349 836	—	700*	
Turóc 44 213	—		
Ugocsa 50 265		?	2 400
Ung 115 997	—	6 000 (?)	6 000*

I. melléklet folytatása

Megye (v. kerület) a lakosság száma	A nemzetőrség létszáma április végén	június végén	augusztus—szeptemberben
Zala 298 515	1400 (?)	18 399	
Zaránd 38 601			
Zemplén 297 039	—		14 094*
Zólyom 88 130	300*		6 569
Vas 298 772	600 ?	20 175	
Veszprém 206 026	880* (1450 ?)	12 087	

B) VÁROSOK NEMZETŐRSÉGE*

Város a lakosság száma	A nemzetőrség létszáma április végén	június végén	augusztus—szeptemberben
Pest 109 861	5000*	6500*	
Debrecen 55 065	1700	2893	3351
Szabadka 41 701	—		
Pozsony 37 255	1900		
Szeged 35 861	2564	4656	7157
Buda 34 839	1399	3269	
Zombor 22 886	275		
Székesfehérvár 22 633	1800		
Temesvár 19 081	400		
Komárom 19 113	?	973	1240
Újvidék 18 896			
Ó-Arad 18 156	400*	2000 (?)	1200 (?)
Selmec 18 120	500*	Bélabányával együtt 898	
Győr 17 200		1145	1300

* *Megjegyzés:* Előbb a *sz. kir. városokat* közöljük a lakosság létszámának sorrendjében, majd a *mezővárosokat* betűsorban és a lakosság feltüntetése nélkül. A zárójelbe tett számok szerepelnek a megyei létszámokban is. A többi jelzés mint a megyéknél.

I. melléklet folytatása

Város a lakosság száma	A nemzetőrség létszáma április végén	 június végén	 augusztus—szeptemberben
Pécs 15 318	1200*		1054
Sopron 14 987	1300*		1200*
Szatmárnémeti 14 446			
Kassa 13 672	850	784	
Eperjes 13 138	448		
Esztergom 8236	660		1069
Nagyszombat 7717	365		526
Szakolca 6852	160		563
Kőszeg 6823	400		610 (?)
Besztercebánya 5630	200 (?)	367	
Lőcse 5611	?	361	
Nagybánya és Felsőbánya 5415	250	1100 (Felsőbányával)	
Breznóbánya 5262			462
Körmöcbánya 5052	60 (?)	285	
Bazin 4841	250	402	
Bártfa 4789	500*		(366)
Modor 4662	545		
Újbánya 4502			
Késmárk 4391	232	236	
Kapronca 4298			
Korpona 3415			
Trencsén 3400	190	168	
Szentgyörgy 3355	260 (?)	335	
Kismarton 3511	172		
Bakabánya 3101	243	224	

I. melléklet folytatása

Város	A nemzetőrség létszáma		
a lakosság száma	április végén	június végén	augusztus—szeptemberben
Baja	300	1100*	
Beregszász	(300)		
Csongrád			1146
Eger	1500	2000*	
Gölnicbánya	700 (?)		
Gyöngyös	612	1300*	
Hajdúböszörmény		(692)	(1747)
Hajdúdorog		(400)	(681)
Hajdúhadház		(339)	(599)
Hajdúnánás		(480)	(1419)
Hajdúszoboszló		(932)	(997)
Hódmezővásárhely		(2310)	2760
Kaposvár	215		
Kecskemét		2000	
Keszthely	(400)		
Kiskunhalas		1500	
Kiskunfélegyháza			1256
Makó	(400)		
Mezőtúr		1100*	
Miskolc	800		
Moson és Óvár	550		
Munkács	(330)		
Nagykanizsa	(660)	(1028)	1200
Nagykároly	775		
Nagyvárad és Váradolaszi	(600)		
Nyíregyháza	500		
Pápa	(700)	800	
Pécska	600		
Sátoraljaújhely	250		
Szabadka			2540
Szentes	(500)	700	
Szigetvár	200		
Szolnok		1400	
Szombathely	400		
Szomolnok		715	
Tata	400		
Ungvár	450 (?)	400	
Vác		50 (?)	
Vámospércs		(60)	(365)
Veszprém	(600)		
Zalaegerszeg	(400)		
Zenta		1800	
Zilah		480	476
Zombor			2400*

NEMZETŐRSÉGI TÖRZSTISZTEK ÉS ZÁSZLÓALJPARANCSNOKOK NÉVSORA*
1848. június 6—szeptember 21.

Név	előző rang	új rang	fegyvernem	működési terület	kinevezés dátuma	kinevezést tudtul adó nádori rendelet száma	kinevezést tudtul adó Közlöny száma	Megjegyzés
Almássy Bertalan gr.	v. fhgy.	őrn.	gy.	Gömör m.	júl. 21.	1909.	45.	
Almássy Ernő gr.	v. fhgy.	őrn.	gy.	Heves m.	júl. 7.	1725.	31.	(nov. 1-től a Bocskai csapatban őrn.)
Andics Tádé	?	őrn.	gy.	Szatmár m. (Szatmárnémeti)				
Asbóth Lajos	ny. szd.	őrn.	gy.	Krassó m.	jún. 19.	1506.	14.	
Ábrahám Ádám	39. gye. szd.	őrn.	gy.	Debrecen	jún. 19.	1505.	14.	
Badányi Antal	ny. őrn.	őrn.	l.	Jászság (Jászberény)	jún. 19.	1505.	14.	nem fogadta el
Bajzáth Bertalan	ck. szd.	őrn.	gy.	Temesvár és környéke	jún. 28.	1672.	22.	br. Hiller helyett; szept. 1-től lemondott
Bajzáth Vilmos	?	őrn.	gy.	Nagybecskerek és környéke	jún. 19.	1505.	14.	
ifj. Batthyány István gr.	?	őrn.	gy.	Székesfehérvár és környéke	jún. 19.	1505.	14.	mint képviselő júl. 16-án lemondott
Batthyány Károly gr.		őrn.	gy.	drávai őrvonal (Zala—Somogy m.)	júl. 19.	1755.	35.	csak ideiglenesen, a mozg. nemzetőrségnél
Bárczay András	v. fhgy.	őrn.	gy.	Abaúj m.	aug. 25.	2291.	80.	
Bellosits Ignác	ny. szd.	őrn.	gy.	Sárospatak és környéke	jún. 19.	1505.	14.	
Berecz Mihály	ny. szd.	őrn.	gy.	Borsod m.	jún. 19.	1505.	14.	

* A táblázatban használt rövidítések:

c.: címzetes
ck.: címmel kilépett
k.: kilépett
ny.: nyugalmazott
v.: volt

gye.: gyalogezred
he.: huszárezred
ve.: vasasezred
le.: lovasezred

ezr.: ezredes
alezr.: alezredes
őrn.: őrnagy
szd.: százados
fhgy.: főhadnagy

m.: megye
gy.: gyalogság
l.: lovasság

Bereczky János	ny. szd.	őrn.	gy.	Sáros, majd Abaúj m.	jún. 19 júl. 7.	1505. 1721.	14. 31.	aug. 1-től leváltották (ill. lekötszönt) l. Közlöny 56, 82. HNI/715.
Bernáth Lajos	v. ?	őrn.	gy.	Pest m. solti járás	júl. 9.	1755.	35.	
Bertalan József	ny. szd.	őrn.	l.	Zala és Vas m.	jún. 19.	1505.	14.	nem fogadta el
Besze János	?	őrn.	gy.	Esztergom	jún. 19.	1505.	14.	
Bezerédy Kristóf	?	őrn.	gy.	Veszprém m. devecseri járás	jún. 19.	1505.	14.	
Bezerédy Miklós	?	c. őrn.	gy.	Bács m. dunai őrvonal	szept. 21.	2510.	106.	díj nélkül kinevezve
Blaskovics Pál	v. szd.	őrn.	gy.	Hont m.	jún. 19.	1505.	14.	
Bobori György	ny. szd.	őrn.	gy.	Vác és környéke	jún. 23.	1672.	16.	
Brezovay Imre	v. fhgy.	őrn.	gy.	Gyöngyös és környéke	jún. 19.	1505.	14.	
Bruckenthal Mihály br.	?	őrn.	gy.	Krassó m.	szept. 15.	2453.	101.	Pánczél K. helyett
Buttler Sándor gr.	?	őrn.	gy.	Ung m.	szept. 15.	2453.	101.	Vőnöky J. helyett
Czinege István	2. he. szd.	őrn.	gy.	Pest város	júl. 9.	1755.	35.	nem fogadta el
Czintula Antal	ny. szd.	őrn.	gy.	Zombor és környéke	jún. 19.	1505.	14.	
Csapó Vilmos	v. fhgy.	őrn.	gy.	Tolna m.	aug. 24.	2277.	80.	
Csáky Ágoston	v. fhgy.	őrn.	gy.	Lőcse	jún. 19.	1505.	14.	
Csepy János	ny. őrn.	őrn.	gy.	Jászkun-kerület	jún. 23.	1672.	16.	
Csuzy János	v. szd.	őrn.	gy.	Komárom m.	aug. 24.	2277.	80.	
Dedinszky Antal	ny. szd.	őrn.	gy.	Zomborkörnyéki tábor	jún. 26.	1672.	18.	
Demcsa János	ny. szd.	őrn.	gy.	Zomborkörnyéki tábor	jún. 26.	1672.	18.	
Derra Kálmán	ny. szd.	őrn.	gy.	Nagybecskerek és környéke	jún. 19.	1505.	14.	
Dick György	ny. szd.	őrn.	l.	Heves—Borsod—Gömör m.	jún. 19.	1505.	14.	
Eglhoffstein Béla br.	v. szd.	őrn.	gy.	Középszolnok m.	szept. 11.	2399.	97.	
Eötvös György	ny. szd.	őrn.	gy.	Szabolcs m.	jún. 19.	1505.	14.	
Eötvös Tamás	?	őrn.	gy.	Bereg m.	jún. 19.	1505.	14.	(Ötvös-ként is szerepel)
Esterházy Károly gr.	v. szd.	őrn.	gy.	Pápa	jún. 19.	1505.	14.	októberben lemondott
Esterházy Kázmér gr.	?	őrn.	gy.	Pozsony és környéke	aug. 3.	2083.	58.	okt. 1-től lemondott

II. melléklet folytatása

Név	előző rang	új rang	fegyvernem	működési terület	kinevezés dátuma	kinevezést tudtul adó nádori rendelet száma	kinevezést tudtul adó Közlöny száma	Megjegyzés
Esterházy Miklós hg.	?	őrn.	gy.	Kismarton és környéke	aug. 24.	2277.	80.	
Esterházy Pál gr.	v. őrn.	őrn.	gy.	Tata, majd Veszprém m.	jún. 19. júl. 21.	1505. 1909.	14. 45.	Márkus őrn. helyett (nov. 1-től honv. őrn.)
Ferdinánd József	ny. szd.	őrn.	gy.	Fejér m.	jún. 19.	1505.	14.	nem fogadta el
Ferenczi Albert	2. ve. szd.	őrn.	gy.	Szabadka	szept. 11.	2399.	97.	
Festetics Miklós gr.	v. szd.	őrn.	l.	Somogy—Tolna—Baranya m.	jún. 19.	1505.	14.	szept. 10-én lemondott
Flödnig Eduárd br.	12. he. szd.	őrn.	gy.	Jászkun ker.	júl. 9.	1755.	35.	Nagy F. helyett
Forster Antal	ny. alezr.	alezr.	l.	Fejér és Veszprém m.	jún. 19.	1505.	14.	aug. 1-től lemondott
Forster Ernő	ny. szd.	őrn.	gy.	Jászkun ker.	jún. 23.	1672.	16.	dec. 1-től lemondott
Földváry Lajos	?	őrn.	gy.	Pest város	jún. 6.	1295.	—	beosztva az ONőHt-hez (ld. PH 77.)
Freiburg Lajos	szd.	őrn.	gy.	Nógrád m.	aug. 3.	2083.	58.	(Freyburgként is szerepel)
Gaál László	39. gye. szd.	őrn.	gy.	Arad m. és város	jún. 19.	1505.	14.	
Gálffy Imre	ck. szd.	őrn.	l.	Békés—Csongrád	jún. 28.	?	22.	Simonfy L. helyett (l. HNI/579.)
Gebhardt József	?	őrn.	gy.	Buda: 2. zlj.	jún. 6.	2295.	—	júl. 1-től lemondott (l. PH 77.)
Gedeon Miklós	60. gye. szd.	őrn.	gy.	Rozsnyó és környéke	jún. 19.	1505.	14.	
Gencsy Pál	v. szd.	őrn.	l.	Bihar m.	jún. 19.	1505.	14.	
Grossinger Károly	?	őrn.	gy.	Nagyszombat és környéke	jún. 23.	1672.	16.	
Gulinger József	ny. szd.	őrn.	gy.	Baranya m. siklósi járás	jún. 19.	1505.	14.	
Gyika Jenő	?	őrn.	gy.	drávai őrvonal	júl. 21.	1924.	45.	díj nélkül alkalmazva

Hadik Ágoston gr.	v. alezr.	alezr.	l.	Csanád—Arad m.	jún. 19.	1505.	14.	
Halász Zsigmond	ny. szd.	őrn.	gy.	Pest m.	júl. 7.	1725.	31.	
Haller Ferenc gr.	v. fhgy.	őrn.	gy.	Sáros m.	jún. 19.	1505.	14.	
Havranek Lajos	v. szd.	őrn.	gy.	Veszprém város	jún. 19.	1505.	14.	
Hiller H. (?)	ny. őrn.	őrn.	gy.	Temesvár és környéke	jún. 19.	1505.	14.	lemondott
Horváth Rudolf	2. he. szd.	őrn.	l.	Nógrád—Hont—Esztergom—Zólyom m.	jún. 19.	1505.	14.	
Huszár Lajos br.	?	őrn.	gy.	Kraszna m.	szept. 11.	2399.	97.	
Jeszenszky Sándor	v. fhgy.	őrn.	gy.	Bars m.	aug. 3.	2083.	58.	
Kalm Lajos	ny. őrn.	őrn.	gy.	Sopron és környéke	jún. 19.	1506.	14.	(Calmnak is írták)
Karassiay József	ny. szd.	őrn.	gy.	Zombor környéki tábor	jún. 26.	1672.	18.	
Karácsonyi Guidó	?	őrn.	gy.	Pest város 6. zászlóalj	szept. 15.	2453.	101.	Nagysándor J. helyett
Károlyi Ede gr.	?	őrn.	gy.	miskolci táborhoz	szept. 20.	?	105.	díj nélkül kinevezve
Károlyi István gr.	?	őrn.	gy.	Pest m.; Fót és környéke	júl. 9.	1755.	35.	díj nélkül kinevezve
Kemény Farkas br.	v. ?	őrn.	gy.	Torda m.	szept. 11.	2399.	97.	
Kézy László	ny. szd.	őrn.	gy.	Bihar m.	jún. 19.	1505.	14.	áthelyezve a
			l.	Bihar m.	júl. 9.	1755.	35.	megyén belül
Kirschner Károly	ny. szd.	őrn.	gy.	Csongrád m.	jún. 19.	1506.	14.	
Kiss Károly	ck. szd.	őrn.	gy.	Pest város	jún. 19.	1505.	14.	lemondott (l. Közlöny 82.)
Kiss János	ny. szd.	őrn.	gy.	Somogy m. marcali járás	jún. 19.	1505.	14.	
Kiss Miklós	?	őrn.	gy.	Buda 1. zlj.	jún. 6.	1295.	—	(l. PH 77. sz.)
Klobusiczky Ferenc	?	őrn.	gy.	Bars m.	aug. 16.	2244.	69.	
Koczogh Sándor	ny. őrn.	őrn.	gy.	Szepes m.	jún. 19.	1505.	14.	
Kolozsváry István	ny. szd.	őrn.	gy.	Zala m.	jún. 19.	1506.	14.	
Kolozsváry Lajos	ny. szd.	őrn.	l.	Közép-Szolnok—Kraszna—Zaránd és Kővár vidéke	jún. 19.	1505.	14.	nem fogadta el
Komlóssy Lajos	k. szd.	őrn.	gy.	Szabolcs m.	jún. 19.	1505.	14.	Szemere L. halála
			l.	Hajdú ker.	aug. 3.	2083.	58.	után áthelyezve

II. melléklet folytatása

Név	előző rang	új rang	fegyvernem	működési terület	kinevezés dátuma	kinevezést tudtul adó: nádori rendelet száma	kinevezést tudtul adó: Közlöny száma	Megjegyzés
Korda János	?	őrn.	gy.	Szeged	aug. 16.	2244.	69.	térparancsnok is
Kovách György	ny. ezr.	ezr.	gy.	Pest-Buda	jún. 22.	?	?	főparancsnoki kinev. Batthyánytól HNI/543.)
Kovács Zsigmond	ny. szd.	őrn.	l.	Sopron—Moson	jún. 19.	1505.	14.	
Kökényessy (Gartner) Szaniszló	12. he. fhgy.	őrn.	gy.	Jászkun ker.	szept. 21.	2510.	106.	júniustól ideiglenes őrnagy
Kun Bálint	ny. szd.	őrn.	gy.	Csongrád m. szegedi tábor	jún. 26.	1672.	18.	júl. 1-től lemondott
Lehoczky József	ny. fhgy.	őrn.	gy.	Turóc m.	szept. 11.	2399.	97.	
Lenkey Károly	ny. szd.	őrn.	gy.	Heves m.	jún. 19.	1505.	14.	
Liptay János	ny. szd.	őrn.	gy.	Borsod m.	júl. 19.	1755.	35.	(Liptay Sándorként is szerepel)
Lukács János	v. szd.	őrn.	l.	Temes—Torontál Krassó m.	jún. 19.	1505.	14.	
Majthényi Lajos br.	ny. szd.	tb. őrn.	gy.	verbászi tábor	aug. 21.	?	76.	baranyai nőrség mellett, díj nélkül
Matkovics Bertalan	ck. szd.	őrn.	gy.	Hajdú városok	jún. 19.	1505.	14.	
Maurovich Károly	ny. szd.	őrn.	gy.	Esztergom m. esztergomi járás	jún. 23.	1672.	16.	
Máriásy Ferenc	ny. szd.	őrn.	gy.	Szepes m.	jún. 19.	1505.	14.	
Márkus ?	ny. őrn.	őrn.	gy.	Veszprém m.	jún. 19.	1505.	14.	lemondott
Menyhárt Antal	12. he. szd.	őrn.	gy.	Csongrád m.	júl. 23.	1946.	47.	Kun B. helyett
Mesterházy István	6. le. szd.	őrn.	gy.	Heves m. Mezőtúr és környéke	júl. 9.	1755.	35.	
Meszéna János br.	ny. őrn.	őrn.	gy.	Nyitra m. Galgóc, Pöstyén és környéke	júl. 7.	1725.	31.	szept. 1-től lemondott
Mihalóczy Károly	ny. őrn.	őrn.	gy.	Pest m. óbudai kerület	jún. 23.	1672.	16.	

Mihalovics Imre	?	őrn.	gy.	Pécs	aug. 4.	2084.	59.	díj nélkül kinevezve
Mihalovics Mihály	v. fhgy.	őrn.	gy.	Somogy m.	jún. 19.	1506.	14.	lemondott (l. Közlöny 82. sz.)
Molnár József	ny. szd.	őrn.	gy.	Baranya m. pécsi járás	jún. 19.	1505.	14. 101.	
Móricz Dénes	ny. szd.	őrn.	gy.	Udvarhelyszék	szept. 11.	2399.	97.	
Moszlovácz Károly	ny. őrn.	őrn.	l.	Győr—Komárom m.	jún. 19. szept. 15.	1505. ?	14.	(Moskovátzként is szerepel)
Nagy Ferenc	ny. őrn.	őrn.	gy.	Jászkun ker.	jún. 23.	1672.	16.	lemondott
Nagysándor József	ny. szd.	őrn.	gy.	Pest város Nagykikinda	jún. 19. szept. 15.	1505. ?	14. 101.	áthelyezve a kikindai kerülethez
Nádosy Sándor	2. he. szd.	őrn.	l.	Pest-Buda	jún. 6.	1295.	—	(l. PH 77. sz.) szept. 16-tól honv. alezr. l. Közlöny 100.
Niesner Ágoston	ny. szd.	őrn.	gy.	Újvidék és környéke	jún. 19.	1505.	14.	
Palocsay Jakab	ny. szd.	őrn.	gy.	Pest m. Nagykőrös és környéke	jún. 19.	1505.	14.	nov. 1-től lemondott
Palocsay József	k. szd.	őrn.	gy.	Somogy m.	jún. 19.	1505.	14.	
Parcsetics Zsigmond	ny. szd.	őrn.	gy.	Temes m.	aug. 24.	2277.	80.	Bajzáth B. helyett kinevezve
Patay József	v. ?	őrn.	gy.	Szabolcs m.	jún. 19.	1505.	14.	nov. 1-től a 46. zlj. őrnagya
Pálinkás István	ny. szd.	őrn.	l.	Pest m.	jún. 19.	1505.	14.	
Pánczéli Károly	ny. szd.	őrn.	gy.	Krassó m.	jún. 19.	1505.	14.	szept. 16-tól lemondott
Pelczer Károly	ny. szd.	őrn.	l.	Bars—Nyitra—Pozsony m.	jún. 19.	1505.	14.	nov. 1-től lemondott
Perczel Antal	v. fhgy.	őrn.	gy.	Baranya m.	jún. 19.	1506.	14.	
Perczel Miklós	?	őrn.	gy.	Tolna m.	jún. 18.	1392.	6.	
Péchy Károly	ny. szd.	őrn.	l.	Szabolcs—Szatmár—Ugocsa m.	jún. 19.	1505.	14.	
Péterffy Endre	ny. hgy.	őrn.	gy.	Máramaros m.	jún. 19.	1505.	14.	
Piller János	33. gye. szd.	őrn.	gy.	Buda	júl. 25.	1975.	50.	Gebhardt József helyett kinevezve
Pongrácz Lajos	ny. szd.	őrn.	gy.	Szatmár m.	szept. 11.	2399.	97.	
Preuszler Antal	ny. szd.	őrn.	gy.	Kőszeg és környéke	jún. 19.	1505.	14.	okt. 16-tól lemondott

II. melléklet folytatása

Név	előző rang	új rang	fegyvernem	működési terület	kinevezés dátuma	kinevezést tudtul adó nádori rendelet száma	kinevezést tudtul adó Közlöny száma	Megjegyzés
Pulszky Sándor	52. gye. szd.	őrn.	gy.	Sáros m.	júl. 7.	1725.	31.	az Abaújba helyezett Bereczky J. helyett
Riczkó Károly	9. he. fhgy.	őrn.	gy.	Bihar m. Nagyvárad és környéke	júl. 21.	1909.	45.	
Rohonczi Lipót	ck. szd.	őrn.	gy.	Torontál m. Törökbecse és környéke	jún. 8.	1392.	6.	
Roszman Károly	ny. szd.	őrn.	gy.	Sopron m. Fertőszentmiklós és környéke	jún. 23.	1672.	16.	
Scarpa Péter	27. gye. szd.	őrn.	gy.	Fiume	jún. 19.	1505.	14.	
Schulzer János	ny. szd.	őrn.	gy.	Baranya m. Mohács és környéke	jún. 19.	1505.	14.	
Sichay Pál	ny. őrn.	őrn.	gy.	Varasd m.	jún. 19.	1506.	14.	
Simonfy József	ny. szd.	őrn.	gy.	Nyitra m.	jún. 19.	1505.	14.	
Simonfy László	ny. őrn.	őrn.	l.	Békés—Csongrád m.	jún. 19.	1505.	14.	kinevezési oklevelét nem adták ki: helyette: Gálffy Imre
Soms(s)ich József gr.	v. szd.	őrn.	gy.	Somogy m.	aug. 3.	2083.	58.	díj nélkül kinevezve
Somogyi József	ny. szd.	őrn.	gy.	Csongrád m. szegedi tábor	jún. 26.	1672.	18.	
Soós Sándor	v. fhgy.	őrn.	gy.	Kassa és környéke	jún. 19.	1506.	14.	
Szabó László	12. he. szd.	őrn.	l.	Kunság (Félegyháza)	jún. 19.	1505.	14.	
Szász János	39. gye. szd.	őrn.	gy.	Pest város	jún. 19.	1505.	14.	
Szemere László	ny. őrn.	őrn.	l.	Hajdú kerület (Böszörmény)	jún. 19.	1505.	14.	júl. 21-én meghalt (l. Közlöny 55. sz.)

Szilaveczky Ágoston	ny. szd.	őrn.	gy.	Szeged	aug. 25.	2291.	80.	
Szórád János	ny. szd.	őrn.	gy.	Csanád m.	jún. 19.	1505.	14.	
Tallián Károly	ny. fhgy.	őrn.	gy.	Somogy m.	aug. 16.	2244.	69.	ideiglenesen kinevezve
Tomcsányi Mihály	k. szd.	őrn.	gy.	Békés m.	júl. 23.	1947.	47.	aug. 1-től lemondott
Török Antal	ny. szd.	őrn.	gy.	Pest m.	jún. 23.	1672.	16.	szept. 1-től lemondott (l. Közlöny 82. sz.)
Török Miklós gr.	v. szd.	őrn.	l.	Abaúj—Sáros—Torna m.	jún. 19.	1505.	14.	
ifj. Újhelyi Sándor	?	őrn.	gy.	Ugocsa m.	aug. 16.	2244.	69.	
Újváry István	ny. szd.	őrn.	gy.	Vas m. Szombathely	jún. 19.	1505.	14.	nov. 1-től a 45. zlj. őrnagya
Vay Ferenc	ny. szd.	őrn.	l.	Bereg—Ung—Zemplén m.	jún. 19.	1505.	14.	
Vay Lajos br.	?	c. őrn.	gy.	Borsod m.	szept. 11.	2399.	97.	díj nélkül kinevezve
Végh Bertalan	5. he. szd.	őrn.	l.	Bács m.	jún. 19.	1505.	14.	
Vőnöky József	ny. őrn.	őrn.	gy.	Ung m.	aug. 24.	2277.	80.	szept. 1-től lemondott
Vukovich Mihály	1. he. szd.	őrn.	gy.	Temes m.	júl. 9.	1755.	35.	
Zábojszky János	ny. őrn.	őrn.	gy.	Sáros m. Eperjes	jún. 19.	1505.	14.	szept. 1-től lemondott
Zichy László gr.	?	őrn.	gy.	drávai tábor	júl. 9.	1755.	35.	Zala és Somogy m. nemzetőrségéhez a Drávánál
Zichy Ferraris Manó gr.	k. őrn.	őrn.	gy.	Moson m.	jún. 19.	1505.	14.	
Zichy Ottó gr.	?	őrn.	gy.	Győr m. és város	jún. 19.	1505.	14.	
Zuber Antal	?	őrn.	gy.	Székesfehérvár és környéke	aug. 24.	2277.	80.	

Megjegyzés:

1. Ahol a lemondó irat számát nem jelöljük, ott az ONöHt eln. iratok között fekvő kimutatások adatait használtuk.
2. A korabeli keresztnevek használata nem egységes. Így Albert—Bertalan, András—Endre, Ágoston—Gusztáv, Eduárd—Ede stb. váltakozva szerepelnek.

III. Melléklet

LOVAS NEMZETŐRI OSZTÁLYOK FELOSZTÁSA ÉS LÉTSZÁMA 1848 NYARÁN

Szervezési terület	Az osztály parancsnoka	Létszám fő	
Pozsony — Nyitra — Bars	Pelczer Károly	Pozsony m.	338
		Bars m.	219
		Nyitra m.	76
Nógrád — Hont — Esztergom — Zólyom	Horváth Rudolf		
Pest m.	Pálinkás István	Pest m.	?
		Pest	353
		Buda	174
Bács m.	Végh Bertalan		
Sopron — Moson	Kovács Zsigmond	Moson m.	57
Zala — Vas	Bertalan József		
Somogy — Baranya — Tolna	Festetich Miklós gr.	Somogy m.	47
		Tolna — Baranya	?
Fejér — Veszprém	Forster Antal[1]	Veszprém m.	77
		Fejér	?
Győr — Komárom	Moszlovácz Károly	Győr város	31
		Komárom m. és város	54
Heves — Borsod — Gömör	Dick György	Gömör	80
Bereg — Zemplén — Ung	Vay Ferenc	Ung és Bereg	100
Abaúj — Sáros — Torna	Török Miklós gr.	Abaúj	505
Bihar m.	Gencsy Pál	Bihar	253
		Debrecen	467
Békés — Csongrád	Gálffy Imre	Csongrád m.	730
		Békés	560
		Szeged (szept. 18.)	646
Csanád — Arad	Hadik Ágoston gr.	Arad város	90
Szabolcs — Szatmár — Ugocsa	Péchy Károly	Szatmár	50
Temes — Torontál — Krassó	Lukács János		
Középszolnok — Kraszna — Zaránd — Kővár-vidéke	Kolozsváry Lajos[2]		
Jászság (Jászberény)	Badányi Antal[2]	Jászság és Kunság együtt	522
Kunság (Félegyháza)	Szabó László		
Hajdú kerület (Böszörmény)	Szemere László[3]	kb.	700

[1] lemondott
[2] nem fogadta el
[3] meghalt

IV. Melléklet

AZ ELSŐ HONVÉDZÁSZLÓALJAK TOBORZÁSI KÖRZETE

A zászlóalj			A toborzási körzethez tartozó megyék és kerületek	A hadfogadásban részt vevő sorezred
száma	alakulási helye	toborzó-helyei		
1—2.	Pest	Eger Jászberény Kunszentmiklós Balassagyarmat Túrkeve	Pest—Pilis—Solt Heves és Külsőszolnok Nógrád Jászkún ker.	32. Estei Ferdinánd
3.	Szeged	Nagyvárad Gyula Arad (Temesvár)	Csongrád Békés Csanád Arad Bihar Krassó Temes Torontál	37. Mihály
4.	Pozsony	Nyitra Trencsén	Pozsony Nyitra Trencsén	2. Sándor
5.	Győr	Komárom	Győr Moson Komárom Esztergom	19. Schwarzenberg
6.	Veszprém	Székesfehérvár	Veszprém Fejér	19. Schwarzenberg
7.	Szombathely	Zalaegerszeg (Sopron)	Sopron Vas Zala	48. Ernő
8.	Pécs	Kaposvár Szekszárd Zombor (Szabadka)	Somogy Tolna Baranya Bács	52. Ferenc Károly
9.	Kassa	Miskolc	Abaúj Zemplén Gömör Torna Borsod Ung (Sáros) (Szepes)	34. Porosz hg.
10.	Debrecen	Nagykároly Nagykálló	Máramaros Bereg Ugocsa Szatmár Szabolcs Hajdú ker.	39. Don Miguel

V. Melléklet

„NEMZETI HONVÉDŐRSÉG 9-IK ZÁSZLÓALJ
NAPI REND
Július havára 848.

Hétfő

1/2	6—1/2	7.	Altisztekkeli oktatás az oktató szabályok szerint.
	7—1/2	9.	Hasonló gyakorlat az egész századokkal.
		9.	Századi jelentések elővétele.
1/2	10—1/2	11.	Altisztekkeli oktatás a szolgálati rendszabályokbul.
		11.	Közös evés.
	1/2	12.	Őrváltás.
	3—4.		Századdali oktatás a szolgálati rendszabályokbul.
1/4	5—1/4	6.	Századdali gyakorlat.
	1/2	6.	Parancs kiadás.

Kedd

1/2	6—1/2	7.	Zászlóalji altisztekkel oktatás az oktató szabály szerint a hatodik század szobájában a főtiszt urak jelenlétében.
	7—1/2	9.	Hasonló gyakorlat az egész századokkal.
		9.	Századi jelentések elővétele.
1/4	10—3/4	11.	A fegyver s öltönyök tisztogatása.
		11.	Közös evés.
	1/2	12.	Őrváltás.
	3—4.		Századdali oktatás a fegyver részeknek megismertetéséről s a fegyverreli bánás módjáról.
1/4	5—1/4	6.	Századdali gyakorlat.
	1/2	6.	Parancs kiadása.
		6.	Századdali fördés, a felügyelő tiszt vigyázata alatt.

Szerda

1/2	6—1/2	7.	Úgy mint hétfőn.
	7—1/2	9.	Úgy mint hétfőn.
		9.	Századi jelentések elővétele.
1/2	10—1/2	11.	Századdali oktatás a szolgálati rendszabályokbul.
		11.	Közös evés.
	1/2	12.	Őrváltás.
	3—4.		Századdali oktatás a tábori szolgálatból.
1/4	5—1/4	6.	Századdali gyakorlat.
	1/2	6.	Parancs kiadás.

Csütörtök

1/2	6—1/2	7.	Úgy mint kedden.
	7—1/2	9.	Úgy mint kedden.
		9.	Századi jelentések elővétele.
1/2	10—1/2	11.	Közönséges tisztogatás.
		11.	Közös evés.
	1/2	12.	Őrváltás
	3—4.		Századdali oktatás a dobjelek felül s azoknak használásárul.
1/4	5—1/4	6.	Századdali gyakorlat.
	1/2	6.	Parancs kiadás.
		6.	Fördés vigyázat alatt.

Péntek

1/2 6—1/2 7. Úgy mint hétfőn.
7—1/2 9. Úgy mint hétfőn.
9. Századdali jelentések elővétele.
1/2 10—1/2 11. Úgy mint hétfőn.
11. Közös evés.
1/2 12. Őrváltás.

3—4. Altisztekkeli oktatás a tábori szolgálatból előjövő jelentések felől s ezeknek magyarázata.
1/4 5—1/4 6. Századali gyakorlat.
1/2 6. Parancs kiadás.

Szombat

1/2 6—1/4 9. Katonalak és szoba nemű tisztogatása.
1/2 9. Századi jelentések bevétele.
1/4 10. Zászló-alji jelentések bevevése. (: Egyének előállítása :)
1/2 10—1/2 11. Orvosi vizsgálat.
11. Közös evés.
1/2 12. Őrváltás.

4—5. Aprólékok vizsgálata s hadi törvényeknek elő olvasása.
1/4 6. Díszruhávali kimenet s ezeknek megvizsgálása ennek utána.
1/2 6. Parancs.

Vasárnap

8. Századi jelentések bevétele.
9. Templomi díszmenet.
11. Közös evés.
1/2 12. Őrváltás.

2. Parancs kiadás.

Jegyzék

Gyakorló helynek a *Vártér* rendeltetik.

A zászló alji felügyelést minden nap egy tisztúr és egy őrmester tartják.

A századali felügyelést pedig minden nap egy m á s tisztúr.

A napos tisztúr az oktatás előtt 1/4 órával a katonai lakba megjelen. A szoba rendére s a honvédek rendes öltönyeire felügyelni, úgy szintén a helyes vásárlásra, s az étel ehetőségére gondot viselni tartozik.

A századali oktatást egyedül a százados urak a tisztek jelenlétében tartják.

Az oktatás gyakorlatát a százados urak tapasztalt ügyekezetük bölcs belátásukra bízom.

Hetenként a zászló alj szombaton a kitűzött időben orvosilag fog vizsgáltattni, ezen vizsgálat egy szombaton jobbról, más szombaton bal szárnyról veszi kezdetét, ezen vizsgálatnál a napos tisztúr jelen lenni tartozik.

A fördésnél az orvos és minden századbeli napos tisztúr jelen lenni kötelesek. Esős idő miatt kedvezőbb napra halasztattik, a fördés.

Esős időben a századali foglalatosságot a százados urak bölcs belátásokra hagyom.

Őrcsapat váltásnál minden nap egy százados úr a zászló alj felügyelő tisztúr és minden századból a napi tisztúr jelen legyenek, ha pedig magam jelennek meg, valamennyi tiszturak megjelenni tartoznak.

A dobosok oktatása minden nap délután 2 órától 4-ig történjék.

Minden élelmezések kivétele a királyi raktárból az egész zászló aljnál egyszerre, a zászló alj felügyelő tisztúr vigyázata alatt történjék; szintúgy a főző osztályoknak, élelmi bevásárlása reggel gyakorlat előtt az altisztek felügyelése mellett megyen végbe.

Egyénnek előmbe állítása sürgetősebb eseteken kívül egyedül szombaton a rendelt órán történnik.

Oktató rendszabálynak gyakorlása GÁL főhadnagy úr fordítása, szolgálati rendszabálynak pedig csak a régi kir. német rendszabály szerént, melly magyarra fordítandó, rendeltettik.

A napi rendben előírt órák pontos megtartásukért a százados urakat felelőssé teszem.

Hogy ha a gyakorlati kimenet későbbre rendeltettik, akkor a gyakorlat annyi idővel tovább tart.

Kelt Kassán Július hó 5-én 848.

Vitalis őrnagy"

HONVÉD TÖRZS- ÉS FŐTISZTEK NÉVSORA*

1848. június 8—szeptember 24.

Név	Előző rang	Új rang	Szolgálati hely	Kinevezést tudtul adó: nádori rendelet száma	Kinevezést tudtul adó: Közlöny száma	Előléptetés: nádori/Közlöny szám	Megjegyzés
Albrecht Vilmos	hgy.	fhgy.	h. t. kar.	2510.	106.		
Aleman László	v. őrm.	hgy.	5. zlj.		7.	uo. fhgy. 2453/101.	szerepel Altmanként is
Andrássy Aladár gr.	?	hgy.	1. zlj.	1672.	16.		
Anker Lipót	hgy.	fhgy.	5. zlj.	2244.	69.		
Asztalos Sándor	v. fhgy.	fhgy.	1. zlj.	?	7.		
Ádám Ferenc	hgy.	fhgy.	10. zlj.	?	13.		
Babinszky Alajos	?	alhgy.	1. zlj.	?	7.		
Balázsházy Mihály	v. ?	fhgy.	6. zlj.	?	13.		
Balogh Ádám	fhgy.	fhgy.	10. zlj.	2244.	69.		nem fogadta el
Balogh István	h. őrm.	alhgy.	9. zlj.	2244.	69.		
Balogh Kálmán	h. őrm.	hgy.	6. zlj.	2399.	97.		
Bán Sándor	v. őrm.	hgy.	7. zlj.	?	7.		
Bányaffy Ferdinánd	fhgy.	szd.	2. zlj.	2244.	69.		
Baranyai Mihály	hf.	hgy.	5. zlj.	1725.	31.		
Barcsa Boldizsár	v. fhgy.	szd.	8. zlj.	?	13.		
Bayer Antal	v. őrm.	hgy.	7. zlj.	?	7.		
Bayer József	hgy.	fhgy.	h. t. kar.	2510.	106.		
Beniczky Sándor	hf.	alhgy.	3. zlj.	?	13.		
Beöthy György	v. fhgy.	fhgy.	10. zlj.	?	7.		
Bernát Albert	h.	hgy.	1. zlj.	2146.	63.		
Bernay Károly	v. hgy.	fhgy.	9. zlj.	?	13.		
Bertalanffy József	h. őrm.	hgy.	2. zlj.	2510.	104.		

* A táblázatban használt rövidítések:

hgy.: hadnagy — h.: honvéd — pk.: parancsnok — szf.: számfeletti
alhgy.: alhadnagy — hf.: hadfi (kadet) — t. kar.: táborkar — zlj.: zászlóalj
őrm.: őrmester — tőr.: testőr — st.: segédtiszt — nőr.: nemzetőr
tiz.: tizedes

A többi rövidítést l. a II. Mellékletnél.

VI. melléklet folytatása

Név	Előző rang	Új rang	Szolgálati hely	Kinevezést tudtul adó: nádori rendelet száma	Kinevezést tudtul adó: Közlöny száma	Előléptetés: nádori/Közlöny szám	Megjegyzés
Bethlen János	v. hgy.	fhgy.	5.zlj.	?	7.		
Bethlen Olivér	v. hgy.	fhgy.	10. zlj.	?	13.	11. zlj. szd. Közlöny 106.	aug. 1-től áthelyezve a 11. zlj.-hoz
Bezerédy Lajos	fhgy.	fhgy.	7. zlj.	1725.	31.		Közlönyben tévesen a 8. zlj.-hoz kinevezve
Bikkesy Alajos	fhgy.	szd.	h. t. kar.	2510.	106.		
Blana Constantin	őrm.	hgy.	HM	?	?		Batthyány szept. 22-én nevezi ki (ONöHt/4046.)
Blauhorn Mihály	hgy.	fhgy.	8. zlj.	?	13.		
Bobisch János	v. szd.	szd.	3. zlj.	?	7.		
Bogcha Ferenc	v. ?	fhgy.	7. zlj.	?	31.		(l. HNI/612.)
Bonács János	őrm.	hgy.	8. zlj.	?	7.		
Bónis Károly	?	alhgy.	10. zlj.	?	13.		
Bornemissza József	v. hgy.	fhgy.	10. zlj.	?	13.		
Borsiczky Antal	h. őrm.	hgy.	8. zlj.	2399.	97.		
Bosányi Kamil	v. hgy.	szd.	6. zlj.	?	7.		
Bottlik Márton	v. ?	fhgy.	6. zlj.	?	13.		lemondott
Bozó Emánuel	fhgy.	szd.	2. zlj.	?	7.		szerepel Bozsóként is
Bukovszky Péter	fhgy.	szd.	6. zlj.	2244.	69.		
Bunyevácz Károly	h. őrm.	hgy.	3. zlj.	2510.	106.		
Czikó Boldizsár	h. őrm.	alhagy.	9. zlj.	2435.	98.		Közlönyben tévesen: Csikónak
Clementis Gábor	fhgy.	szd.	1. zlj.	?	7.		
Csaplár Mihály	h. őrm.	hgy.	5. zlj.	2399.	97.		
Csepi Ferenc	őrm.	alhgy.	4. zlj.	?	13.		
Cserey Ignác	szd.	őrn.	2. zlj. pk.	1391.	7.		
Csermelyi Lajos	hgy.	fhgy.	HM. st.	1430.	?	h. t. kar. szf. szd.; 1725/31.	
Cservinka Károly	h. őrm.	hgy.	4. zlj.	2453.	101.		
Csicsery Ágoston	v. őrm.	alhgy.	9. zlj.	2435.	98.		kinevező okmányban: Csicseriként szerepel

Csihányi Ferenc	v. őrm.	alhgy.	6. zlj.	?	13.		
Damaszkin György	v. fhgy.	szd.	3. zlj.	?	13.		
Damjanich János	szd.	őrn.	3. zlj. pk.	1672.	16.		
Daróczy Pál	v. hgy.	fhgy.	5. zlj.	?	7.		
Dedinszky Bódog	fhgy.	szd.	4. zlj.	2291.	80.		
Deutsch Ede	h. őrm.	hgy.	5. zlj.	2453.	101.		Közlönyben tévesen: Deuchként
Dióssy Dénes	ny. fhgy.	szd.	7. zlj.	?	13.		
Dipold Antal	fhgy.	szd.	6. zlj.	?	13.		
Dobay Ágoston	hgy.	fhgy.	3. zlj.	?	7.	uo. szd. 2510/106.	
Egyed Ignác	hgy.	fhgy.	3. zlj.	?	13.	uo. szd. 2510/104.	
Elek Ferenc	fhgy.	szd.	1. zlj.	?	7.		
Elekes Ferenc	v. őrm.	alhgy.	1. zlj.	?	7.		tulajdonképpen a tüzérséghez kinevezve
Farkas László	v. hgy.	fhgy.	4. zlj.	?	7.		
Fáy Gyula	h.	hgy.	9. zlj.	2083.	58.		
Fáy János	h. őrm.	hgy.	9. zlj.	2435.	98.		
Fellner Ede br.	v. hgy.	alhgy.	8. zlj.	?	13.		
Fodor Ferenc	v. őrm.	hgy.	3. zlj.	?	7.		
Forgács Jenő gr.	v. ?	szd.	5. zlj.	?	13.		
Forster Zsigmond	h. tiz.	hgy.	8. zlj.	2399.	97.		
Földváry Albert	v. hgy.	fhgy.	2. zlj.	?	7.		
Földváry György	v. hf.	alhgy.	9. zlj.	?	13.	uo. fhgy. 2453/101.	
Földváry Károly	v. hgy.	fhgy.	3. zlj.	?	13.		
Földváry Sándor	v. hgy.	fhgy.	10. zlj.	?	7.	uo. szd.	
Földváry Sándor	fhgy.	szd.	10. zlj.	?	13.		
Fribeisz Ferenc	h. őrm.	hgy.	2. zlj.	2510.	104.		
Gabányi István	h. őrm.	hgy.	2. zlj.	2510.	104.		
Gallauner Ferdinánd	alhgy.	szf. hgy.	3. zlj.	2244.	69.		díj és illetmény nélkül
Gally Gyula	h. őrm.	hgy.	1. zlj.	?	109.		
Gedeon László	ny. fhgy.	szd.	7. zlj.	1997.	66.	h. st. Közlöny 76.	honvéd főparancsnok első segédtisztje
Gergely János	fhgy.	szd.	10. zlj.	?	13.		
Gergely Károly	h. őrm.	hgy.	3. zlj.	2510.	106.		

VI. melléklet folytatása

Név	Előző rang	Új rang	Szolgálati hely	Kinevezést tudtul adó nádori rendelet száma	Kinevezést tudtul adó Közlöny száma	Előléptetés: nádori/Közlöny szám	Megjegyzés
Glos Hugó	hf.	alhgy.	4. zlj.	?	13.		
Golla Adolf	?	alhgy.	4. zlj.	?	13.		
Gorove Antal	h.	hgy.	3. zlj.	1867.	41.		
Gosztonyi István	h.	hgy.	3. zlj.	1867.	41.		
Gosztonyi József	h. tiz.	hgy.	2. zlj.	2510.	104.		
Görgey Arthur	v. fhgy.	szd.	5. zlj.	?	7.	szf. őrn. 2306/81.	mozgó nőrség ker. pka
Gresgovics Sándor	hgy.	fhgy.	2. zlj.	?	7.		Greskovicsként is szerepel
Grisza Ágoston	?	alhgy.	6. zlj.	?	13.	hgy. st. Közlöny 90.	Hunyadi csapatban
Gsray József	számvevő	fhgy.	2. zlj.	?	7.		G'Sray-ként is szerepel
Guthy Ferenc	h.	hgy.	10. zlj.	2083.	58.		
Gutty Lajos	hf. őrm.	alhgy.	3. zlj.	?	13.	HM. st. szf. Közlöny 14.	Közlöny 14. sz.-ban: Guthy Országh Lajos néven
Gyulai Ignác	v. őrm.	alhgy.	2. zlj.	?	13.		
Gyurkovics Imre	őrm.	hgy.	10. zlj.	?	7.		
Gyürky Antal	?	alhgy.	3. zlj.	?	13.		lemondott (ONőHt/1307.)
Háray Frigyes	h.őrm.	hgy.	6. zlj.	2399.	97.		
Hász Károly	szd.	szd.	6. zlj.	?	13.		
Hatfaludy Sándor	?	alhgy.	10. zlj.	?	13.		
Hellman József	?	alhgy.	9. zlj.	?	7.		
Hencz Ignác	h. őrm.	hgy.	5. zlj.	2453.	101/102.		Közlöny 101. sz. Stenczet ír, másnap javít
Henkler Henrich	v. hgy.	fhgy.	9. zlj.	?	7.		
Hollán Ernő	fhgy.	szd.	9. zlj.	?	13.		
Holsmay Imre	hgy.	fhgy.	2. zlj.	?	7.		nem fogadta el
Horváth Dániel	ny. szd.	őrn.	5. zlj. pk.	1391.	7.		

Horváth János	v. őrm.	alhgy.	9. zlj. st.	?	7.	uo. fhgy. st. 2435/98.
Horváth Pál	h. őrm.	hgy.	1. zlj.	?	109.	
Hrabovszky Róbert	fhgy.	szd.	10. zlj.	?	7.	
Huszotzy Dénes	v. hgy.	fhgy.	7. zlj.	?	7.	
Hutiray Lajos	v. hgy.	fhgy.	7. zlj.	?	7.	
Igmándy Sándor	ny. fhgy.	szd.	8. zlj.	?	7.	
Ihász Dániel	hgy.	fhgy.	7. zlj.	?	7.	
Inczédy László	fhgy.	szd.	8. zlj.	?	7.	
Inczédy Sámuel	v. fhgy.	szd.	4. zlj.	?	13.	
Inkey János	?	hgy.	7. zlj.	?	7.	
Ivánka Imre	fhgy.	szd.	2. zlj.	?	7.	szf. őrn. 2306/81. — mozgó nőrség ker. pka (előtte Batthyány st.-je)
Jánik Rudolf	hgy.	fhgy.	2. zlj.	?	13.	
Jedlicska Lőrinc	h. őrm.	hgy.	4. zlj.	2510.	104.	
Jellenffy Ferenc	v. hf.	alhgy.	6. zlj.	?	13.	
Jeszenszky János	v. fhgy.	szd.	4. zlj.	?	7.	
Kabos András	őrm.	hgy.	2. zlj.	?	7.	rangjáról lemondott
Kaidácsy Antal	?	alhgy.	8. zlj.	?	13.	
Kallós Albert	h.	hgy.	10. zlj.	2083.	58.	
Kálnoky Antal	hgy.	fhgy.	9. zlj.	?	13.	
Kálmán Lajos	fhgy.	szd.	4. zlj.	?	7.	
Kása Lajos	v. őrm.	alhgy.	10. zlj.	?	13.	
Kebeley Mihály	őrm.	alhgy.	8. zlj.	?	13.	
Kecskeméti Károly	v. őrm.	alhgy.	7. zlj.	?	13.	
Keresztes Ferenc	szd.	szd.	1. zlj.	?	7.	
Keresztes Lajos	hgy.	fhgy.	4. zlj.	?	13.	
Kerkápoly Móric	hgy.	fhgy.	8. zlj.	?	7.	
Kéler Vilmos	h. őrm.	hgy.	9. zlj.	2453.	101.	
Kimnach Gusztáv	h.f	hgy.	4. zlj.	?	7.	
Király Miklós	h. őrm.	hgy.	2. zlj.	2510.	104.	
Kis Lipót	v. hf.	alhgy.	7. zlj.	?	13.	
Kiss István	hgy.	fhgy.	4. zlj.	?	7.	
Kiss Pál	szd.	őrn.	9. zlj. pk.	2380.	90.	perlaszi csata után Kiss E. nevezte ki
Kiss Vince	v. őrm.	hgy.	8. zlj.	?	7.	
Kiszling Károly	hgy.	fhgy.	3. zlj.	?	13.	uo. szd. 2510/106.
Klapka György	v. fhgy.	szd.	6. zlj.	?	7.	

VI. melléklet folytatása

Név	Előző rang	Új rang	Szolgálati hely	Kinevezést tudtul adó nádori rendelet száma	Kinevezést tudtul adó Közlöny száma	Előléptetés: nádori/Közlöny szám	Megjegyzés
Kleinheinz Oszkár	hgy.	fhgy.	5. zlj.	?	13.	uo. szd. 2510/104.	kinevező kéziratban Kleinhertzként
Komáromy György	?	hgy.	10. zlj.	?	7.		
Kompolti Ágoston	hgy.	fhgy.	6. zlj.	?	13.		
Koroda Dénes	fhgy.	szd.	5. zlj.	?	7.		
Kossuth Sándor	ny. fhgy.	szd.	1. zlj.	?	7.		
Kosztolányi Móric	szd.	szd.	1. zlj.	?	7.	szf. őrn. 2306/81.	mozgó nőrség ker. pka
Kovács József	ny. fhgy.	fhgy.	7. zlj.	?	13.		
Kozma Gyula	hf.	alhgy.	2. zlj.	?	13.		
Kőrössy Imre	h. őrm.	hgy.	6. zlj.	2399.	97.		
Krascsenics Ignác	h. őrm.	hgy.	4. zlj.	2453.	101.		
Krivácsy József	hgy.	fhgy.	10. zlj.	?	7.		
Krobát Ferenc	ny. fhgy.	szd.	8. zlj.	?	7.		
Kubinyi Károly	v. hgy.	fhgy.	3. zlj.	?	13.		
Kupics Gusztáv	hgy.	fhgy.	4. zlj.	?	7.		
Kürthy István	fhgy.	szd.	8. zlj.	?	13.		
Laczkovics Antal	h. tiz.	hgy.	2. zlj.	2510.	104.		
Ladányi Dániel	ny. hgy.	fhgy.	4. zlj.	?	13.		
Lapertovich Károly	v. hgy.	fhgy.	8. zlj.	?	13.		nevét Lapertovics-nak írja; ONőHt/1738.
Laskóczy Rezső	v. tőr.	alhgy.	8. zlj.	?	13.		
Lázár György gr.	szd.	őrn.	1. zlj. pk.	1391.	7.	alezr. Közlöny 107.	
Lehoczky János	h. őrm.	hgy.	5. zlj.	2399.	97.		
Limoni Antal	v. hf.	alhgy.	5. zlj.	?	13.		
Lintner Gábor	őrm.	hgy.	4. zlj.	?	7.		
Liptay Ferenc	v. fhgy.	fhgy.	1. zlj.	?	7.		Szerepel Liptai (Hrobony) Ferencként is. Kinevezését visszavonták; (HM/9216.)

Losteiner Antal	fhgy.	szd.	3. zlj.	?	13.		
Lovassy István	?	alhgy.	5. zlj.	?	13.		
Magyar Ernest	őrm.	hgy.	6. zlj.	?	7.	uo. fhgy. 2453/101.	
Majos Dániel	?	alhgy.	9. zlj.	?	13.		
Majthényi István br.	hf.	hgy.	8. zlj.	1672.	22.		
Majtényi Kálmán	fhgy.	szd.	6. zlj.	1672.	22.		
Máriássy János	hgy.	fhgy.	4. zlj.	?	7.	2. zlj. szd. 1672/22. szf. őrn. 2306/81.	mozgó nőrség ker. pka
Marsalkó Tamás	h.	hgy.	1. zlj.	2146.	63.		
Martinides Imre	v. őrm.	alhgy.	6. zlj.	?	13.		
Martiny Frigyes	fhgy.	szd.	3. zlj.	?	7.		
Mártonffy Zsigmond	v. őrm.	hgy.	2. zlj.	?	7.		
Mausspürger János	fhgy.	szd.	5. zlj.	?	7.		Maussburgerként is szerepel
Mednyánszky László br.	v. hgy.	fhgy.	5. zlj.	1725.	31.		
Mejács János	fhgy.	szd.	9. zlj.	?	13.		Szeptemberben Pesten meghalt
Meszena István br.	fhgy.	szd.	4. zlj.	?	13.		
Meszena Ferenc br.	fhgy.	szd.	3. zlj.	?	13.		
Meszlényi Ödön	v. fhgy.	szf. szd.	6. zlj.	2435.	98.		
Mérey Pál	v. hf.	alhgy.	1. zlj.	?	7.		
Mihály Károly	fhgy.	szd.	10. zlj.	?	7.		
Mille István	őrm.	alhgy.	3. zlj.	?	13.	uo. fhgy. 2510/106.	
Molnár Ferdinánd	v. hgy.	fhgy.	3. zlj.	?	13.	uo. szf. szd. 2453/101.	
Móricz Samu	?	alhgy.	9. zlj.	?	13.		
Nádosy Sándor	nőr. őrn.	alezr.	ONöHt	?	100.	uo. elnök Közlöny 107.	
Nagy Ferenc	h.	hgy.	1. zlj.	2146.	63.		
Nagy János	v. őrm.	alhgy.	5. zlj.	?	13.		Győr m. nőri st. júl. 25-től
Nagy Jenő	v. fhgy	szd.	6. zlj.	?	7.		
Nagy László	?	hgy.	8. zlj.	?	7.		
Nagy László	h. őrm.	hgy.	5. zlj.	2399.	97.		
Nagy Ödön	ny. fhgy.	szd.	2. zlj.	?	7.		
Nedeczky Károly	szd.	szd.	4. zlj.	?	7.		

VI. melléklet folytatása

Név	Előző rang	Új rang	Szolgálati hely	Kinevezést tudtul adó nádori rendelet száma	Kinevezést tudtul adó Közlöny száma	Előléptetés: nádori/Közlöny szám	Megjegyzés
Nemegyei Félix	fhgy.	szd.	h. t. kar.	2453.	101.		
Nichtold Pál	h. őrm.	hgy.	3. zlj.	2510.	106.		
Novoboczky József	v. őrm.	alhgy.	3. zlj.	?	13.	uo. fhgy. 2510/106.	Közlöny 13. sz.-ban: Novaboczkynak; helyesen: Novobáczky?
Nyitray József	alhgy.	fhgy.	1. zlj.	?	7.	uo. szd. Közlöny 109.	h. ruhabizottmányhoz beosztva
Ordódy Kálmán	fhgy.	szd.	9. zlj.	?	7.		
Pándy Soma	nőr. őrn.	alezr.	h. sereg. id. főpk.	?	107.		
Palkovics István	v. hf.	alhgy.	2. zlj.	?	13.		
Papp Lajos	hgy.	fhgy.	10. zlj.	?	13.		
Pataky Mihály	hgy.	fhgy.	7. zlj.	?	13.		
Paw Adolf	ny. hgy.	fhgy.	6. zlj.	?	13.		Közlönyben: Pavnak
Perczel Oszkár	h.	hgy.	1. zlj.	2146.	63.		
Perczel Pál	?	hgy.	6. zlj.	?	7.		
Petheő János	alhgy.	fhgy.	1. zlj.	?	7.	uo. szd. Közlöny 109.	Közlöny 109-ben: Pethő
Petheő Vilmos	fhgy.	szd.	2. zlj.	?	7.		
Petók Antal	szd.	őrn.	7. zlj. pk.	1391.	7.		
Pécsy Ferenc	őrm.	hgy.	3. zlj.	?	7.	uo. fhgy. 2510/106.	
Péchy József	h. őrm.	hgy.	6. zlj.	2499.	97.		
Péterffy Gyula	fhgy.	szd.	1. zlj.	?	7.		
Péterffy János	őrm.	hgy.	2. zlj.	?	7.	uo. fhgy. 2510/104.	Közlöny 7. sz.-ban az 1. és 2. zljnál is szerepel. (Az első téves.)
Piskolics Ernő	v. fh.	alhgy.	10. zlj.	?	13.		
Pleitz János	fhgy.	szd.	9. zlj.	?	13.		
Pongrácz Antal	h. őrm.	hgy.	5. zlj.	2510.	104.		

Posta Ferenc	v. hgy.	fhgy.	1. zlj.	?	7.		
Pózner Lajos	h. őrm.	hgy.	8. zlj.	2399.	97.		
Pritzel Mihály	őrm.	hgy.	3. zlj. st.	1672.	22.		Közlönyben csak Pritzl N.-ként szerepel
Puky Ignác	h. őrm.	alhgy.	9. zlj.	2435.	98.		
Puskás Ferenc	v. őrm.	hgy.	1. zlj. st.	?	7.		
Rabács János	őrm.	alhgy.	1. zlj.	?	7.	uo. fhgy. Közlöny 109.	
Rácz Ferenc	hgy.	fhgy.	5. zlj.	?	13.		
Rácz N. (?)	?	hgy.	1. zlj.	1725.	31.		
Rácz Sándor	fhgy.	szd.	9. zlj.	?	7.		
Rácz Sándor	hgy.	fhgy.	1. zlj.	2291.	80.		
Ráday István gr.	v. hf.	alhgy.	4. zlj.	?	13.		
Radiczky Eduárd	v. őrm.	alhgy.	1. zlj.	?	7.		
Rainer Aladár	v. hgy.	fhgy.	7. zlj.	?	13.		
Rauch Kálmán	hgy.	fhgy.	2. zlj.	2244.	69.		augusztusban Füstyre magyarosít (ONöHt/2986.)
Rázgha József	h. őrm.	hgy.	4. zlj.	2453.	101/102.		Közlöny 101. sz.-ban tévesen Rovighának
Redl György	hgy.	fhgy.	3. zlj.	2244.	69.		
Reider Péter	hgy.	fhgy.	9. zlj.	?	7.		Közlönyben tévesen: Ráider; augusztusban lemondott (HM/5079.)
Reinhard Alvin	őrm.	hgy.	4. zlj.	?	7.		
Reviczky Tamás	h.	hgy.	1. zlj.	2146.	63.		
Rumy András	ny. fhgy.	szd.	7. zlj.	?	7.		
Sághy Ámon	?	hgy.	5. zlj.	?	7.		
Sághy Ferenc	fhgy.	szd.	6. zlj.	1725.	31.		
Sándor Kálmán	fhgy.	fhgy.	9. zlj.	1725.	31.		
Schenovitz Frigyes	hgy.	fhgy.	9. zlj.	?	7.		Gömör m. nőri st. júliustól
Schneller Ferenc	v. őrm.	hgy.	3. zlj.	?	7.		
Scholkorn János	őrm.	alhgy.	9. zlj.	?	7.		helyesen: Schölkhorn?
Schott László	v. hgy.	fhgy.	1. zlj.	?	7.	uo. szd. Közlöny 109.	Közlönyben tévesen Schott Frigyes

VI. melléklet folytatása

Név	rang: Előző	rang: Új	Szolgálati hely	Kinevezést tudtul adó: nádori rendelet száma	Kinevezést tudtul adó: Közlöny száma	Előléptetés nádori/Közlöny szám	Megjegyzés
Schulz Frigyes	őrm.	alhgy.	1. zlj.	?	7.	uo. fhgy. Közlöny 109.	
Scultety János	őrm.	alhgy.	4. zlj.	?	13.		
Seau Ede	fhgy.	fhgy.	10. zlj.	2244.	69.		
Skoblics István	v. hf.	alhgy.	5. zlj.	?	13.		
Sottfried Ferdinánd	fhgy.	szd.	2. zlj.	?	7.		
Souper Sándor	v. hgy.	fhgy.	h. t. kar.	2510.	106.		
Stahremberg István gr.	fhgy.	szd.	7. zlj.	1946.	47/49.		Közlöny 47. sz. tévesen Harhenbergnek; 49. sz. javít
Staudner Károly	v. hgy.	fhgy.	8. zlj.	?	7.		Áthelyezve a 6. zlj.-hoz
Steiner N. (?)	v. szd.	szd.	9. zlj.	1672.	16.		
Stojanics Miklós	v. fhgy.	fhgy.	1. zlj.	?	7.		
Szabó Imre	v. fhgy.	szd.	HM. st.	2510.	106.		h. t. karhoz helyezve
Szabó Imre	v. hgy.	szd.	9. zlj.	2510.	106.		
Szabó István	fhgy.	szd.	h. t. kar.	2453.	101.		
Szabó János	h.	hgy.	3. zlj.	1867.	41.		
Szabó Gyula	fhgy.	szd.	7. zlj.	2244.	69.		
Szabó Sándor	h. őrm.	hgy.	6. zlj.	2399.	97.		
Szabó Zsigmond	szd.	őrn.	6. zlj. pk.	1391.	7.		
Szácsics István	hgy.	fhgy.	8. zlj.	?	7.		
Szalánczy Mójzes	v. hf.	alhgy.	8. zlj.	?	13.		
Szalkay Gergely	v. őrm.	hgy.	6. zlj.	?	7.	uo. fhgy. st. 2399/97.	
Szászy János	szd.	őrn.	4. zlj. pk.	1391.	7.		
Szathmáry Károly	ny. szd.	őrn.	h. sereg.	?	90.		főhadügyész
Szemere István	h.	hgy.	10. zlj.	2083.	58.		
Szemere Pál	ny. szd.	őrn.	10. zlj. pk.	1391.	7.		szept. 8-án meghalt
Szentiványi Kázmér	v. hgy.	fhgy.	8. zlj.	?	13.		
Széchenyi Dénes gr.	h.	hgy.	1. zlj.	2146.	63.		
Szél János	őrm.	alhgy.	7. zlj.	?	13.		
Szirányi Béla	fhgy.	szd.	h. t. kar.	2453.	101.		

Szluha Pál	v. hgy.	alhgy.	6. zlj.	?	13.		
Sztankó Soma	hgy.	fhgy.	5. zlj. st.	?	7.		miniszterelnök hadügyi és nemzetőri titkára
Szunyoghy Albert	?	hgy.	10. zlj.	?	7.		
Szűcs Károly	h. őrm.	hgy.	4. zlj.	2453.	101.		
Tallián András	v. fhgy.	szf. szd.	3. zlj.	2435.	98.		
Thurzó Miklós	v. hf.	alhgy.	10. zlj.	?	13.		
Tiszovszky László	v. őrm.	hgy.	5. zlj.	?	7.		Pest m. nőri st. júl. 17-től
Tomekovics Lipót	v. hf.	alhgy.	1. zlj.	?	7.		
Tóth András	hgy.	fhgy.	4. zlj.	?	13.		
Tóth Ágoston	szd.	szd.	10. zlj.	2244.	69.		
Tóth József	fhgy.	szd.	5. zlj.	?	13.		
Trsztyánszky Imre	v. hf.	alhgy.	7. zlj.	?	13.		
Turánszky István	v. hgy.	fhgy.	9. zlj.	?	13.		
Udvarnoky Béla	v. fhgy.	szd.	5. zlj.	?	13.		
Újfalusy Imre	h. őrm.	hgy.	8. zlj.	2399.	97.		
Újházy Aladár	őrm.	hgy.	2. zlj.	?	7.		
Utassy Károly	v. hgy.	fhgy.	3. zlj.	?	7.		
Vas István	h. őrm.	hgy.	3. zlj.	2510.	106.		
Vass Dániel	szd.	szd.	2. zlj.	?	7.		nem fogadta el
Vay Géza	h.	hgy.	9. zlj.	1672.	16.		
Véber Ernő	hgy.	fhgy.	6. zlj.	2244.	69.		
Vincze Frigyes	h. őrm.	hgy.	5. zlj.	2399.	97.		
Vincze Lajos	v. fhgy.	szd.	10. zlj.	?	13.		
Vindisch Sándor	hgy.	szf. hgy.	4. zlj.	?	?		(l. ONöHt/3600.)
Vitalis Ferenc	ny. szd.	őrn.	8. zlj. pk.	1391.	7.		
Vitalis Sándor	ny. szd.	őrn.	9. zlj. pk.	1391.	7.		
Vohlleben Adolf	hgy.	fhgy	h. fpk-st.	2244.	69.		
Vranovics József	őrm.	alhgy.	2. zlj.	?	13.	uo. fhgy. 2510/104.	szerepel Wronovitsként is
Wimmersperg Ferdinánd br.	h. tiz.	hgy.	8. zlj.	2453.	101.		
Wouverman Ferenc	v. szd.	szd.	7. zlj.	?	13.		
Záborszky Imre	fhgy.	szd.	7. zlj.	2244.	69.		
Zichy László br.	h. őrm.	hgy	1. zlj.	?	109.		
Zicco János	fhgy.	szd.	3. zlj.	?	7.		szerepel Zikóként is
Zinnern Károly	fhgy.	szd.	7. zlj.	?	7.	uo. őrn. pk. 2510/104.	
Zmeskal Antal	őrm.	hgy.	6. zlj.	2399.	97.		

MUTATÓ

Abaúj megye 32, 43, 60, 61, 68, 70, 80, 101, 104, 113, 130, 131, 138, 257, 258, 262, 280, 281, 285, 336
Abonyi Pál 331
Adony 168
Alden, John R. 292
Alföld 65, 74, 117, 139, 255, 256, 258
Almai Gyula 281
Almásy Móric 13, 14, 23
Alsók 166
Alszeghy János 41
Amade Dominica grófnő 202
amerikai függetlenségi háború 184, 356
Andics Erzsébet 36, 37, 38, 40, 79, 138, 201, 202, 219, 271, 350
Andrássy-család 139
Andrássy Gyula gr. 39
Andrássy Manó 20, 21
Anglia 91, 92, 94, 97, 126, 356
angol polgári forrdalom 355
Apponyi György gr. 36
Arad 18, 29, 35, 42, 64, 67, 71, 99, 101, 103, 104, 116, 119, 130, 131, 137, 138, 149, 150, 153, 185, 186, 190, 196, 198, 249, 257, 279, 284, 290
aradi vár 117, 124, 190
Arad megye 62, 81, 147, 148, 151, 195, 196, 197, 210, 245, 248, 277, 291
Arany János 43
Asbóth Adolf nő. kapitány 91
Asbóth Lajos 59
Augustin-féle puska 129
Augusz Antal 43, 173, 210, 211, 212, 219
Aula 271
Aulich Lajos alezredes 321
Ausztria (Osztrák Birodalom) 95, 228, 351, 352, 354, 355, 357, 358
Ábrahám Ádám kapitány 132, 278, 285
Árva megye 28, 31, 43, 68, 70, 83
Árvay Sándor 288, 289

Babarczy Antal 21
Babocsa 163, 207
Bachó László 201, 218
Bács-Bodrog megye 41, 43, 68, 113, 144, 145, 146, 147, 151, 159, 161, 162, 166, 168, 170, 178, 195, 196, 197, 200, 212, 221, 279, 280
Bácsföldvár 319
Bácska 165, 166, 172, 319, 353
bácskai kincstári terület 97
Baja 41, 147, 172, 173, 205, 321, 349
Bakabánya 71, 73, 82, 85
Bakó Imre 123, 124, 126, 139
Balassagyarmat 26, 241, 249, 252, 275, 279, 280
Balatonkenese 192
Baldacci Manó br. ezredes, az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnöke 52, 53, 54, 55, 56, 57, 66, 68, 77, 78, 79, 111, 112, 115, 119, 130, 131, 133, 134, 137, 156, 159, 168, 174, 175, 176, 186, 203, 204, 213, 216, 217, 229, 230, 232, 235, 251, 270, 271, 273, 274, 291, 296, 298, 299, 305, 313, 317–318, 326, 327, 328, 329, 335, 336, 337, 342, 345
Balogh Ádám hadnagy 340
Balogh Gyula 275, 282, 289
Baltazár Lajos 293
Balthazár Géza 345
Banater Artillerie Districkt, l. fegyvertár, temesvári
bánáti bányaterület 59, 80, 85, 104, 132
Bánság (Bánát) 134, 165, 166, 198, 249, 279, 353
bányakatonaság, l. polgárőrség (régi)
Baranya megye 29, 31, 34, 44, 60, 63, 81, 83, 113, 134, 139, 151, 155, 160–162, 166, 168, 173, 191, 195, 196, 200, 205, 206, 208, 210, 211, 212, 243, 253, 254, 276, 303, 336, 337
Baranyavár 160, 261
Bars megye 26, 32, 43, 98, 113, 129, 138
Barta István 7, 204, 205, 210
Bartal György, ifj. 335
Bártfa 27, 42
Bártfai Szabó László 82, 123, 124, 125, 126, 335
Bastler, A. D. szállítmányozó 96
Báta 205, 349
Batina 205, 261, 349
Batthyány Boldizsár gr. 139
Batthyány herceg 210, 211
Batthyány István gr., ifj. 134, 338
Batthyány Károly gr. nő. őrnagy 205
Batthyány Kázmér gr. 139, 323

Batthyány-kormány 86, 87, 99, 115, 123, 225, 312, 313, 315, 351, 352, 353, 354, 355
Batthyány Lajos gr. miniszterelnök 15, 17, 18, 19, 25, 26, 28, 37, 41, 42, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 63, 64, 66, 67, 69, 74, 76, 77, 78, 81, 83, 87, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 97, 98, 99, 101, 103, 105, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 144, 145, 148, 149, 150, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 160, 161, 171, 172, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 194, 197, 198, 201, 202, 203, 204, 205, 207, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 217, 218, 219, 220, 221, 226, 227, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 236, 237, 238, 239, 240, 242, 244, 245, 247, 248, 249, 250, 252, 255, 256, 257, 259, 260, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 285, 286, 288, 289, 291, 292, 295, 296, 297, 298, 300, 301, 305, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 315, 317, 318, 320, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 330, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 339, 340, 341, 342, 343, 345, 346, 347, 349, 350, 352, 355, 357—359
Bazin 27, 71, 72, 82, 84, 104, 132
Bechtold, Fülöp br. altábornagy, a délmagyarországi mozgó hadtest főparancsnoka 117, 147, 148, 149, 172, 173, 174, 176, 177, 186, 190, 204, 261, 320, 323, 348
Bécs 15, 66, 87, 90, 91, 95, 96, 124, 126, 127, 128, 130, 169, 177, 226, 227, 230, 249, 252, 262, 326
bécsújhelyi állami fegyvergyár 90
Békés 196
Békés megye 30, 31, 43, 104, 113, 130, 132, 138, 147, 148, 151, 152, 153, 180, 181, 182, 184, 190, 196, 197, 213, 214, 215, 243, 276
Bélabánya 61
Belényes 149
Belgium 94, 127
Bellye 160, 162, 286, 324
belügyminisztérium
— magyar 51, 58, 77, 80, 110, 148, 251, 252
— osztrák 95, 127
Benda Pál 141
Benedek Lajos ezredes 313, 341
Beöthy Ákos 340
Beőthy Ödön 18, 62, 81, 109, 121, 141, 159, 248, 279, 300, 337, 339
Bercel 79
Berecz Mihály 210
Bereczky János nő. őrnagy 133, 134
Bereg megye 28, 42, 62, 68, 70, 80, 82, 83, 113, 129, 131, 138, 189, 217, 218, 241, 246, 247, 275, 280, 284, 293, 336, 338
Beregszász 284
Beremend 163
Berettyóújfalu 348
Berg-Militz, l. polgárőrség (régi)
Berkó István 82, 129, 275, 326, 334
Bernstein Béla 75
Berzence 163, 165, 166, 207
Berzenczey László 115
Besze János nő. őrnagy 134, 140
Besztercebánya 29, 42, 60, 65, 71, 82, 91, 98, 114, 117, 135, 139
Bezdán 205, 261
Bezerédy István 170, 210
Bezerédy Kristóf nő. őrnagy 206, 209
Bihar megye 18, 31, 35, 43, 62, 68, 80, 81, 82, 98, 99, 112, 113, 129, 130, 132, 138, 141, 147, 149, 175, 177, 179, 182, 184, 189, 196, 197, 199, 204, 215, 218, 245, 277, 278, 292, 293, 336, 337, 338
Bírányi Ákos 40
Bizony Tamás 294
Blackwell, J. A. 92, 94, 116, 126, 139
Blaskovics Pál nő. őrnagy 61, 200
Blomberg, Friedrich ezredes 151
Bocskai-csapat 115, 190, 199, 216
Bogdán 349
Bogyay József 288, 294
Bogyinszky Máté 43
Bollender János nő. főhadnagy 134
Boly 261
Bónis Károly h. hadnagy 338, 340
Bónis Sámuel 20, 21
Bontilla György 292
Bonyhád 27, 170, 172, 210
Borcsik Salamon 218
Boros János 283
Bors Károly 198, 212
Borsod megye 17, 43, 68, 83, 103, 130, 131, 135, 147, 149, 150, 158, 175, 177, 179, 184, 197, 200, 202, 204, 216, 221, 243, 257, 258, 262, 265, 276, 282, 286, 309, 336, 337
Borus József 8
Bosznia 104
Bottlik Márton h. főhadnagy 342
Börczy Gyula 333
Brandt joghallgató 275
Brevillier-rendszerű puska 129
Breznóbánya 71, 73, 83, 85
Brünn 130
Brüsszel 95
Buda 14, 15, 28, 67, 71, 108, 112, 133, 140, 180, 181, 194, 215, 228, 316
budai főhadparancsnokság, l. főhadparancsnokság, budai

budai hadipénztár 299
Budapest 84, 130, 196, 220
Budapesti Hiradó 266
Bugát Pál 343
Bukovszky Péter h. százados 340
Busbach Péter 213, 289, 290, 293, 295, 328, 330, 333, 342, 349

Castellacio 336
Cegléd 148, 241, 275
Clark Ádám 123
Cotton, Fry & Trueman 128
Cromwell, Oliver 356
Czigler Sándor 90
Cziráky Antal gr. 78

Csáktornya 160, 168, 207
Csanád megye 27, 42, 43, 68, 130, 131, 147, 149, 151, 153, 195, 196, 197, 201, 266, 282, 293, 338
Csanády Pál kapitány, az Országos Nemzetőrségi Haditanács gyalogsági osztályának vezetője 52, 168, 261, 280
Csantavér 144
Csányi László 97, 99, 104, 124, 130, 131, 139, 158, 159—169, 170, 172, 174, 177, 189, 190, 191, 203, 204—210, 212, 213, 214, 217, 219, 260, 261, 276, 288, 289, 290, 294, 295, 302, 304, 319, 320, 322—324, 328, 330, 332, 345, 346, 349, 350, 358
Cseby Imre 206
Cseh-Morvaország 292
Csengery Antal 220
Csepel-sziget 189
Csepely (Baranya m.) 167
Cserevic 321
Cserey Ignác h. őrnagy 239, 307, 314, 342, 343, 346
Cserky István 141
Csermelyi Lajos h. főhadnagy, a hadügyminisztérium segédtisztje 319, 338, 347
Csernátoni (Csernátony) Lajos 230, 270, 274, 306, 333, 343
Csernovics Péter 81, 117, 139, 143, 144, 159, 170, 195, 196, 212, 249, 288, 320
Cservenka 261
Csetri Elek 42
Csillag Ferenc 129
Csillag Lajos 164, 207
Csizmadia Andor 134
Csokonya 163
Csomortány Lajos főhadnagy 340
Csongrád megye 18, 29, 41, 42, 44, 67, 82, 98, 101, 110, 113, 130, 131, 135, 138, 147, 149, 151, 153, 154, 180, 195, 196, 197, 201, 203, 213
Csuha Antal őrnagy, az Országos Nemzetőrségi Haditanács gyalogsági osztályának vezetője 52, 77, 129, 145, 319, 320, 329, 347
Csurgó 165
Csuzy János nő. őrnagy 84

Damjanich János h. őrnagy 293, 307, 308, 314, 321, 329, 335—336, 338, 339, 342, 343, 344, 347
Dárda 160, 162, 261, 323
Daróc 324
Deák Ferenc igazságügyminiszter 57, 59, 65, 79, 98, 99, 144, 186, 203, 226, 358
Deák Imre 80, 81, 205, 210, 213, 284, 289, 336
Debrecen 17, 18, 41, 42, 60, 67, 71, 80, 98, 101, 103, 104, 110, 113, 118, 129, 130, 131, 132, 135, 138, 140, 180, 181, 182, 184, 185, 189, 190, 196, 214, 215, 216, 243, 244, 245, 246, 247, 249, 257, 261, 262, 276, 277, 278, 279, 281, 283, 284, 285, 291, 292, 293, 303, 305, 306, 322, 325, 331, 333, 336, 347, 348, 350
debreceni „verespántlikások" 190
Dechappe, Mme et L. 39
Degenfeld Imre gr. 214
Degré Alajos 75
délmagyarországi bányakerület 73
délmagyarországi mozgó hadtest 117
Délvidék 54, 69, 74, 120, 144, 147, 256
Denta (Temes m.) 197
deportált intézet, olasz (Szegeden) 315
Devecser 324
Dezsényi Miklós 332
Dinnyés Mihály 142
diósgyőri vasgyár 73, 125
Dobbs Vilmos 123
Doblhoff, Anton br. osztrák belügyminiszter 129
Dognácska 85
Doják fegyverszállító 92—93, 126
Dolinay Mihály alhadnagy 340
dologházak 315, 343, 344
Dombóvár 163
Dorog 60
Dorozsma 144, 348
„Dózsa háborúja" 24, 104, 207
Dömény József 40
Dömsöd 135
dragonyosok, pesti, l. polgárőrség (régi)
Drávaszabolcs 163
Drávaszentmárton 162
Dráva-vonal 54, 63, 159—169, 170, 172, 175, 185, 190, 191, 196, 204—209, 253, 260, 261, 290, 317, 319, 347
Dumbovich Emil 332
Dunaföldvár 218, 321
Dunagőzhajózási Társaság 58, 95
Dunántúl 139, 255, 258, 266
Dunapataj 268, 295
Duna—Tisza köze 145
Duschek Ferenc 137, 192, 230, 270, 325

Eckstein Adolf, az Országos Nemzetőrségi Haditanács segédtisztje 53, 77
Ecseg 79
Eder Frigyes vezérőrnagy 151, 319, 338
Eger 17, 26, 27, 34, 41, 44, 65, 81, 135, 149, 178, 214, 241, 243, 244, 246, 275, 276, 286, 291, 317
Egressy Ákos 271, 273, 295, 346
Egressy Gábor 32, 47, 103, 346
„egyenlőségi osztály" (csapat) 25, 40, 41, 48, 49, 63
egyetemi ifjúság nemzetőri alakulata 41, 49, 63, 76
Egyetemi Nyomda 334
Eisenbach, Gáspár fegyvergyáros 94, 125
Elefánty Ferenc 272
Elek Ferenc h. százados 340
Ellend József 42, 294
Ellenzéki Kör 15, 16, 25, 26, 36, 41
Ember Győző 40, 43, 44, 77, 78, 83, 141, 201, 206, 207
Eördögh Ferenc 202
Eötvös József br. vallás- és közoktatásügyi miniszter 107, 216, 221
Eperjes 27, 29, 30, 33, 42, 43, 44, 101
Ercsi (Ercsény) 318, 346
Erdély 69, 115, 120, 325
Erdélyi Gyula 280, 332
Erdélyi József 199
Erdős Ferenc számvevő százados, az Országos Nemzetőrségi Haditanács gazdasági osztályának vezetője 52
Esterházy Károly gr. nő. őrnagy 106, 206, 208
Esterházy Pál gr. nő. őrnagy 106
Esterházy Pál hg. külügyminiszter 87, 92, 105, 117, 139, 171, 226, 231, 270, 335
Eszék 160, 163, 168, 261, 323, 324, 349
eszéki vár 323, 349
Esztergom 17, 18, 29, 38, 41, 42, 43, 57, 67, 68, 71, 79, 83, 102, 130, 131, 134, 203, 214, 264—265, 268, 280, 292, 293, 295
Esztergom megye 63, 68, 70, 76, 81, 83, 113, 130, 166, 180, 244, 255, 259, 282, 286
Écska 148, 321, 322
Észak-Itália 307, 355

Fábián Istvánné 83
Faragó Miksa 273, 325
Farkas János 37, 40
Farkas Lajos 127
Farkassányi Mihály 134
Fáy Gyula h. hadnagy 293, 338
fegyvertár
— budai 15, 34, 45, 98, 99, 124, 300
— eszéki 89, 98, 99, 124, 129, 209, 300, 329
fegyvertár pétervárади 98, 99, 130
— temesvári 89, 99, 124, 130, 300, 328, 329
Fehértemplom 150, 303, 321, 322
Fehr Vilmos 88, 89, 123
Fejér megye 31, 43, 68, 70, 83, 130, 253, 254
Feketehegy 148
Fekete Péter, H. 201
Fekete Soma 136
Felsőábrány 79
Felsőbánya 67, 82, 85
felsőmagyarországi bányavidék 91
felsőremetei vasgyár 90—91, 101, 104
Felvidék 32, 62, 68, 255
Fényes Elek 46, 71, 218, 272
Ferdinánd, V., király 62, 271, 326
Ferdinánd szász-koburg-gothai hg. 125, 127
Ferenc József fhg. 39
Ferenc Károly fhg. 39
Ferenczi Zoltán 38, 269
Festetics-család 202
Festetics Miklós gr. nő. őrnagy 138, 210
Fiáth Ferenc 341
Finta Márton 284
Fitsur kapitány, a 32. gyalogezred pesti főhadfogadójának parancsnoka 237, 274
Fityeháza 207
Fiume 126, 346
Fonyó Benedek 330
Forradalmi Csarnok (Pilvax) 240
Forster Antal (nő.) alezredes 172, 173, 211, 212
Forster Ernő nő. őrnagy 148, 204
Fót 131
főhadparancsnokság (főhadi kormány)
— budai 44, 54, 58, 87, 107, 113, 229, 231, 233, 236, 246, 248, 250, 251, 271, 273, 297, 298, 299, 305, 311, 316, 325, 326, 327, 332, 335, 341
— temesvári 308
földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium 58, 130
Földvár (Dunaföldvár) 348
Földváry Lajos nő. őrnagy 51, 52, 77, 105, 178, 202, 214
francia forradalom (1789) 11, 202, 216, 355
francia nemzetőrség 86, 121, 356
Franciaország 84
Friedjung, Heinrich 341
Friedler és Alexis kassai fegyverművesek 91
Frühwirth fegyverszállító 92—93
Futak 146, 290, 302, 321, 322
Fügefy Ferenc 43
Fülöp István 288

Gál (Gaál) Sándor hadnagy 16, 26, 37, 38, 77, 84, 110, 134, 135, 227, 269, 334, 357
Gáldi László 272
Gályvás 131
Galgóczy Károly 201
Galícia 32, 176, 311
Garde Nationale, l. francia nemzetőrség
Garnisons Auditoriat, Ofner, l. helyőrségi ügyészség, budai
Gebhard József nő. őrnagy 132
Géczy Péter 91
Gedeon János 106, 133
Gedeon László h. százados, a honvédsereg főparancsnokának segédtisztje 291, 312, 339, 341
Gedeon Miklós nő. őrnagy 134
Geibel könyvárus 78, 111, 136
Gelich Richárd 78, 83, 124, 139, 216, 271, 272, 279, 283, 332, 341
Gencsy Pál nő. őrnagy 114
General-Kommando, l. főhadparancsnokság
Georgikon (Keszthely) 30, 260, 266
Gläser, Joseph vezérőrnagy, nagyváradi hadosztályparancsnok 158
Glembay Károly 15
Glevitzky Sándor 329
Glück Jenő 81, 214, 283
Golub Vilmos 75
Gordisa 162
Gorove Antal 338
Gorove István 38
Gosztonyi István 338
Gózon Dániel 141
Gömöri Frigyes 213
Gömör megye, Gömör és Kishont megye 29, 31, 42, 43, 56, 57, 60, 61, 68, 70, 80, 83, 84, 113, 117, 130, 138, 151, 176, 180, 200, 203, 214, 293
Görgey Arnót 85
Görgey Artúr h. százados, a kerületi önkéntes nemzetőrség őrnagya 90, 94, 125, 186, 187—189, 217, 218, 220, 335, 337, 344
Görgey István 217, 218, 328
Gulinger József nő. őrnagy 214
Gulyás József 294
Guthy Ferenc 338
Guthy Lajos h. hadnagy 338
Gyalókay Jenő 348
Gyékényes 165
Gyöngyös 26, 27, 34, 41, 44, 98, 129, 152, 180, 215, 241, 275, 281
Győr 18, 19, 33, 34, 38, 42, 65, 67, 71, 81, 83, 110, 112, 117, 119, 130, 135, 137, 180, 181, 182, 184, 192, 208, 209, 215, 243, 249, 258, 259, 276, 277, 279, 281, 286, 287, 288, 290, 321, 328, 329
Győr megye 58, 68, 70, 83, 84, 85, 130, 137, 166, 191, 215, 252, 253, 254, 286
Gyula 196, 256, 276, 284
Gyulay Lajos 221
Gyürky Antal h. alhadnagy 337—338

Habsburg-ház 357, 358
hadfogadó kormányok, fő- és fiókhadfogadók 232, 236, 248, 252, 253, 255, 257, 259, 263, 266, 273, 277, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 289, 291, 293, 296, 302, 305, 331, 332, 340, 352
Hadik Gusztáv nő. alezredes, a Tiszán inneni nemzetőrség főparancsnoka 198, 248, 277, 279, 291
hadmegyék megszervezése 342
Hadnagy Bertalan 211
Hadtörténeti Intézet Levéltára 83
hadügyminisztérium
— magyar 51, 53, 54, 55, 76, 78, 87, 91, 101, 107, 110, 114, 118, 125, 130, 132, 138, 185, 186, 197, 200, 234, 270, 274, 278, 280, 298, 303, 310, 311, 312, 313, 316, 339, 340
— osztrák 105, 107, 232, 311, 335, 351
Hahót 165
Hajdú János 43, 76
Hajdúböszörmény 102, 150, 201, 348
Hajdúdorog 102
Hajdúhadház 102, 277
Hajdú kerület 27, 41, 67, 102, 113, 129, 130, 131, 138, 147, 149, 150, 151, 175, 190, 196, 197, 200, 203, 242, 244, 245, 262, 280
Hajdúnánás 102, 204, 348
Hajdószoboszló 102
Hajnik Pál, az Országos Rendőri Hivatal vezetője 124, 127, 132, 201, 204, 211, 220, 291, 349
Halas József 138
Halász Boldizsár 43
Hám János 58
Hamvay Ödön 336, 347
Haraszti 219, 220
Haraszti Éva 126, 128
Hármas kerület, l. Jászkun kerület
Hatala Péter 275
Hatvany Lajos 78
Hausmann, J. H. fegyverkereskedő 125
Havranek Lajos nő. őrnagy 206, 208, 209
Haynau, Julius br. altábornagy, temesvári hadosztályparancsnok 307, 308
Hegedűs Zsigmond 142, 291
Hegyesi Márton 38, 132, 137, 196, 198, 199, 201, 270, 285, 293, 295, 331, 347
Heindorffer, Daniel fegyvergyáros 126
Hellmann József 331
helyőrségi ügyészség, budai 343
Helytartótanács 14, 15, 17, 27, 36, 37, 38
Hentzi, Heinrich császári tábornok, Budavár 1849. évi parancsnoka 114
Herczeg Viktor 43

Hercegfalva 348
Hercegszőllős 161, 162
Herend 79
Herendi József 131, 138, 140, 195, 198, 201, 214, 215, 217, 218
Heves és Külső-Szolnok megye 26, 30, 34, 43, 44, 60, 63, 68, 80, 81, 82, 83, 103, 108, 130, 132, 133, 145, 147, 149, 151, 153, 179, 188, 197, 202, 203, 214, 218, 241, 243, 244, 253, 276, 325, 346
Hidasnémeti 348
Hirländer lőpormalom-tulajdonos 131
Hódmezővásárhely 102, 131, 196
Hoffmann Arnold 292, 329, 331, 333, 340, 348, 349
Holsmay Imre h. főhadnagy 340
Hont megye 61, 68, 80, 83, 113, 138, 147, 150, 151, 176, 179, 197, 200, 202, 336, 337
honvéd ruhabizottmány 327, 337
honvédsereg főparancsnoksága 287, 290, 312—313, 339, 341
honvéd táborkari tisztek 310, 338—339
Horgos 97
Horváth Árpád 41, 76
Horváth Dániel h. őrnagy 307, 313, 335, 340
Horváth-ház (Szabadsajtó u.) 53, 78, 299
Horváth Jenő 126, 128
Horváth József 130, 132
Horváth Mihály 124, 126, 294
Horváth Pál 101
Horváth Vilmos 207
Horváth Zoltán 83
Horvátország 97
Hrabovszky János altábornagy, pétervárади, majd budai főhadparancsnok 173, 195, 220, 221, 228, 230, 270
hradeki fegyvergyár 91, 125
Hunyadi Károly 345
Hunyadi-szabadcsapat 96, 115, 194, 216, 221

ideiglenes országos nemzeti őrseregi tanács, l. Nemzetőrségi Haditanács, Országos
Iharosberény 161, 163, 208
Inczédy László főhadnagy 132
Inkey János h. hadnagy 340
Innsbruck 78, 105, 127, 161, 233, 236, 247, 312
ipar- és kereskedelemügyi minisztérium 88, 90
Iparműtár 299, 327
Irányi Dániel 41, 46
Irinyi József 14, 36
István nádor, Habsburg főherceg 18, 19, 25, 28, 37, 52, 62, 65, 91, 105, 106, 107, 108, 126, 133, 141, 167, 186, 187, 192, 193, 220, 233, 255, 270, 271, 283, 307, 309, 312, 318, 335, 336, 342
Istvándi 163
Italianische Deportati Institut, l. deportált intézet, olasz
Ivánka Imre h. százados, a miniszterelnök nemzetőri titkára, a kerületi önkéntes nemzetőrség őrnagya 52, 77, 133, 186, 192—194, 217, 220, 221, 278, 279, 291, 313, 333, 337, 342
Iványi István 195, 347

Jakab István 36, 273
Jakabffy Kristóf 283
Janig Károly 125
Jankovác 144, 195
Jankovich László verőcei főispán 323, 349
Jászay Pál 251
Jászberény 140, 241, 243, 252, 264—265, 266, 268, 276, 280, 281, 292, 293, 295
Jászkun (Hármas) kerület 34, 43, 44, 113, 138, 145, 147, 151, 181, 196, 197, 203, 215, 218, 243, 245, 262, 276, 279, 280, 336
Jászság 113
Jeney Károly 292
Jellasics, Josip br. altábornagy, horvát bán 150, 179, 227, 288 319, 344, 353, 355, 357, 358
Jókai Mór 36
Jovich, Stevan br. vezérőrnagy, eszéki várparancsnok 144, 323, 324
József-laktanya, l. Újépület
Jurenák vaskereskedő 90

Kaiser kapitány 281
Kajdácsy Antal h. hadnagy 337
Kállay Ferenc ny. hadbíró százados, az Országos Nemzetőrségi Haditanács fegyelmi osztályának vezetője 51, 52, 135, 136, 316, 334, 335, 343, 344
Kállóczy Ferenc 289
Kancellária 36
Kanizsa l. Nagykanizsa
Kanyar József 83
Kaposvár 161, 243, 244, 261, 276, 281, 290
Karacs Teréz 75
Karátsonyi László 204
Károlyi Árpád 22, 39, 40, 75, 76, 78, 85, 123, 124, 128, 195, 200, 211, 217, 270, 271, 283, 338, 342, 345
Károly-laktanya 26, 238, 239, 242, 317, 333
Karsa Endre 217, 218
Karsa Ferenc 217
Kassa 18, 29, 30, 38, 43, 61, 67, 71, 72, 82, 84, 91, 98, 102, 103, 104, 114, 131, 132, 181, 188, 213, 215, 218, 243, 249, 257—

258, 276, 277, 285, 286, 303, 322, 328, 340
kassai bőrgyár 327
Kássa Lajos 42, 288
Kassay-Krantz Dezső 345
kaszafegyver („lengyel kasza") 103—104
katonai közös föllebbviteli törvényszék 316
katonai táborok
— fehérvári tábor 108, 189, 194, 310, 324, 358
— óbecsei tábor 52, 104, 158, 301, 321, 338
— ókéri tábor 161, 172, 173
— „szegedi tábor" 144—145, 149, 195, 228
— verbászi tábor 104, 148, 173, 186, 194, 205, 261, 319
— veszprémi tábor 188
— moholi tábor 149
katonai törzs-fegyház 315
Kazinczy Gábor 200
Kazinczy Lajos 217
Kecskemét 17, 27, 41, 98, 99, 103, 109, 135, 144, 145, 148, 181, 182, 183, 196, 215, 216, 241, 264—265, 266, 268, 275, 281, 292, 293, 295
Kemény G. Gábor 37, 138, 141, 334
Kemény Lajos 138
Kenézi Lajos 292
Kerekes Béla 335
Kerkápoly Móric h. hadnagy 340
Kernya 173
Kéry Gyula 273
Késmárk 27, 30, 41, 42, 71, 72, 82, 84, 131
Keszthely 31, 42, 162, 167, 185, 266, 288, 293, 324, 346
kincstári főfizető hivatal, budai 299, 325
Kirva 134
Kis Ernő 275
Kishegyes 148, 150, 197, 198, 321
Kiskér 324
Kiskomárom 324, 346
Kiskőrös 148, 321, 348
Kiskunfélegyháza 144, 145, 181, 183, 215, 216
Kiskunhalas 117, 144, 148, 198, 348
Kiskunmajsa 144, 147, 198, 348
Kismarton 29, 42, 81
Kiss Ernő ezredes 150, 151, 189, 199, 212, 303, 336
Kiss Károly ny. kapitány, az Országos Nemzetőrségi Haditanács politikai osztályának vezetője 16, 37, 39, 51, 52, 57, 59, 80, 81, 121, 135, 137, 141, 156, 203, 235, 272, 334, 345
Kiss Miklós nő. őrnagy 119, 132, 140, 203, 216
Kiss Miklós szolgabíró 43
Kiss Pál h. őrnagy 339, 342
Kistelek 321
Klauzál Gábor ipar- és kereskedelemügyi miniszter 14, 15, 18, 28, 41, 45, 74, 88—89, 97, 124, 335, 338
Kléh István 36
Klein Ármin 75
Knézy Antal 195
Kollátszeg 207
Kolowrat-Krakowsky, Leopold 80
Kolozsvár 137
Komárom 15, 38, 43, 44, 65, 71, 81, 82, 102, 112, 119, 128, 130, 131, 132, 134, 166, 180, 185, 192, 193, 194, 214, 220, 244, 276, 279, 281, 286, 295, 296, 301, 317, 321, 323, 324, 332
komáromi vár 119, 298, 329, 342
Komárom megye 31, 41, 44, 63, 68, 70, 81, 82, 83, 104, 108, 130, 133, 137, 139, 259, 286
Komáromy György h. hadnagy 337
Komlóssy Lajos nő. őrnagy 114
Konstantinápoly 97
Kontinentális Hadsereg (amerikai) 292, 356
Korányi Viktor 273, 275
Korda János nő. térparancsnok 329
Kordon (az ún. határőrvidék osztrák határvédelme) 146, 196
Korponay János főhadnagy, a miniszterelnök nemzetőri titkára, a hadügyminisztérium elnöki titkára 16, 37, 51, 52, 77, 127
Kossuth Lajos pénzügyminiszter 19, 20, 21, 22, 23, 31, 38, 39, 43, 57, 75, 84, 89, 90, 91, 94, 95, 96, 97, 119, 122—123, 124, 125, 127, 128, 138, 141, 142, 155, 167, 170, 174—175, 178, 184, 186, 190, 191, 192, 193, 194, 197, 200, 202, 204, 205, 209, 210, 213, 216, 219, 220, 221, 225, 226, 230, 233, 234, 263, 269, 272, 273, 279, 280, 282, 283, 291, 294, 296, 297, 299, 304, 318, 323, 326, 331, 336, 342, 349, 357, 358
„Kossuth-lovagok" 115
Kostyál Ádám 137
Kosztolányi Károly 217
Kosztolányi Móric h. százados, a kerületi önkéntes nemzetőrség őrnagya 186, 190, 194, 217, 219, 220, 221, 337
Kottori 164
Kovách Géza 81
Kovách György nő. ezredes, a pest-budai nemzetőrség főparancsnoka 108, 117, 134, 178, 202
Kovács József 288
Kovács Lajos 82, 88, 233, 269, 271
Kovács Pál dr. 208, 290
Kökényesi (Gärtner) Szaniszló főhadnagy 132, 198, 278
Körmend 27, 294

Körmöcbánya 42, 71, 73, 82, 85
körmöci pénzverde 80
„körosztály" 14, 15, 16, 36, 37, 41, 48, 63
Kőrösbánya 197
Kőszeg 17, 38, 81, 102, 131, 137
kőszegi posztógyár 327
Kővár-vidék 62, 80
Közbátorsági Állandó Választmány, Pest megyei 18, 23, 30
„Középponti vasút" 103
Közép-Szolnok megye 29, 62, 68, 71, 80, 82, 83, 138, 250
Közlöny 56, 59, 61, 111, 122, 174, 186, 263, 311, 316
Krassó megye, Krassó-Szörény megye 33, 44, 59, 62, 68, 81, 99, 145, 146, 180, 195, 196, 201, 214, 249, 256, 272, 275, 283, 293
Kraszna megye 29, 62, 68, 70, 71, 81, 82, 83, 135
Kula 149
Kumorovitz L. Bernát 137, 329
Kun Bálint 135
Kunság 103, 113, 131, 249
Kunszentmiklós 243, 276, 279
Kuszák István 42, 286, 287, 294, 333, 348
Kuthy Lajos 136
külügyminisztérium (a király személye körüli minisztérium) 93, 107, 126, 127, 130, 138, 233, 311, 335, 340

Lahner György őrnagy 124, 342
Lakatos Ernő 43, 76, 84, 215, 216
Lakatos Ottó 38, 42, 80, 81, 136, 138, 139, 140, 141, 198, 201, 214, 219, 275, 281, 331, 348
Lamberg, Franz gr. altábornagy, pozsonyi hadosztály parancsnok 141, 221
Landerer és Heckenast nyomda 78, 299
Landwehr (porosz) 20, 23, 115, 122—123, 138, 142, 234, 272
Láng Ignác 131, 203, 215
Laskó 162
Latour, Baillet de, gr. táborszernagy, osztrák hadügyminiszter 87, 105
Lauka Gusztáv 39
Lázár György gr. h. őrnagy 274, 276, 300, 301, 307, 314, 329, 335, 339, 342, 344, 346, 350
Lázár Vilmos 345
Lebeda, A. V. fegyvergyáros 94, 126
Lederer, Ignatz br. lovassági tábornok, budai főhadparancsnok 13, 14, 15, 24, 25, 28, 29, 33, 36, 37, 40, 41, 42, 227, 228, 236, 269
Légrád 207
Lehel-lovasság 115
Lehoczky Tivadar 136, 215, 217, 218, 280 284, 293
Leiningen-Westerburg Károly 294
Lemberg 340
Lendva 164
Lenkey Károly nő. őrnagy 199
Letenye 164, 330, 346
Libetbánya 98
Lipcse 97
Liptó megye 28, 29, 32, 43, 91, 135, 184, 216
London 95, 96, 127
Lónyai Menyhért 39
Lo-Presti br. 178, 214
Losonc 18, 26, 98, 99, 129
Losteiner Antal h. százados 340
Lovasberény 194
Lőcse 29, 42, 71, 72, 79, 81, 82, 84, 109, 134, 137
lövésztestület, pesti, l. polgárőrség (régi)
Lukács Dénes tüzérhadnagy, az Országos Nemzetőrségi Haditanács tüzérségi osztályának vezetője, 51, 52, 118
Lüttich (Belgium) 95, 96, 127

Mack József bombászkari főtüzér 122, 129, 130, 138, 142
Madarász László 19, 21, 22, 39, 40
Madersprach Ferenc őrnagy 303
Madocsányi Pál 128
Magyarád 207
Magyar Győző 128
Magyarország 130
Majthényi, baranyai első alispán 205
Majthényi István br. őrnagy, az Országos Nemzetőrségi Haditanács lovassági osztályának vezetője 52, 114, 115, 128, 353
Makó 147, 148, 198, 204, 256
Máramaros megye 32, 43, 62, 68, 80, 83, 98, 104, 110, 118, 131, 135, 218, 250, 284, 293, 336
Marcali 161
Marczali Henrik 24, 40, 294
Marczius Tizenötödike 15, 32, 47, 63, 103, 111, 119, 121, 174, 178, 227, 228, 230, 237, 238, 246, 265, 306
Máriapócs 80
Máriássy János h. főhadnagy, a kerületi önkéntes nemzetőrség őrnagya 186, 189—190, 217, 218, 219, 337
Márki Sándor 24, 36, 40, 76
Markó Árpád 335
Martonvásár 191
Marziani György alezredes, fegyverfőfelügyelő 53, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 99, 100, 101, 124, 125, 126, 190, 218, 313, 342
Mathiez, Albert 84, 125, 141, 216
Matulay Etele 39
Máttyus Nep. János 141
Melczer Andor ezredes, hadügyminisztériumi államtitkár 187, 313, 324, 342

Mencéf 125
Mélykút 144
Mérei Gyula 74, 84, 124, 125, 140
Mérey Gyula 335
Mérey József 207
Mészáros Lázár hadügyminiszter 51, 53, 54, 55, 59, 64, 76, 78, 84, 89, 92, 100, 103, 105, 106, 107, 114, 115, 117, 119, 123, 125, 130, 140, 142, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 153, 155, 156, 157, 159, 160, 167, 168, 172, 174, 175, 176, 177, 179, 180, 186, 190, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 209, 210, 213, 214, 231, 233, 234, 244, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 255, 256, 257, 260, 263, 268, 269, 272, 274, 276, 277, 282, 283, 286, 288, 290, 291, 292, 294, 297, 298, 299, 300, 301, 303, 305, 307, 308, 309, 310, 312, 313, 315, 316, 318, 319, 320, 322, 323, 324, 326, 327, 328, 330, 332, 336, 338, 339, 341, 345, 346, 347, 348, 349, 358
Meszlényi Antal 33, 42, 43, 44
Meszlényi Jenő h. százados 338
Meynert, H. 129
Mezőkövesd 179
Mezősy László 218
Mezőtúr 135, 145, 196, 214
Mihalóczy Károly nő. őrnagy 214
Mihalovich (Mihalovits) Mihály nő. őrnagy 134, 208
Miklós, I., orosz cár 61
Miklóshegy 60
milícia, amerikai 23
Militär-Appellations Gericht, Allgemeine, l. katonai közös föllebbviteli törvényszék
Militär Montours-Ökonomie Verwaltung, Stockerau 327
militia vaga 156
miniszterelnök hadügyi és nemzetőri irodája 51, 53, 78
Miniszteri Bizottmány, l. Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány (MOIB)
miniszteri hatáskör a nemzetőrség felett 95, 104—106
Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány 16, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 35, 37, 38, 40, 42, 44, 45, 46, 49, 75, 110, 117, 126, 197, 308
miniszteri tanács (hadszervezési kérdésekről) 48, 59, 90, 92, 100, 103, 105, 112, 126, 128, 144, 186, 220, 225—226, 231, 234, 255, 270, 271, 283, 292, 296, 308, 318, 345
Miskolc 17, 18, 19, 29, 34, 35, 41, 42, 43, 44, 105, 135, 140, 218, 243, 247, 257, 276, 286, 294, 303, 358
Modor 29, 42
Móga János vezérőrnagy, dandárparancsnok, Pest város katonai parancsnoka 239, 333, 350
Mogyoród 60
Mogyorós 60
Mohács 60, 160, 190, 282, 328
Moholy 120
Moldvabánya 59
Molnár Ferdinánd h. hadnagy 336, 339
Molnár József nő. őrnagy 134, 208
Montours-Ökonomie Komission, Altofner, l. Ruházati Bizottmány (óbudai)
Mór 135
Moson 31, 44
Moson megye 31, 43, 44, 67, 70, 82, 138, 183, 191, 216, 219, 254, 286
Motsko Ferenc 217
Munkács 125
Munkások Újsága 47, 200, 265
Muraköz 164
Muraszerdahely 164
Müller, I. M. szállítmányozó 94, 126

Nádaskay Lajos 43
Nádosy Sándor nő. őrnagy, a pesti lovas nemzetőrség parancsnoka 53, 77, 105, 114, 138, 186, 187, 235, 313, 335, 339, 342
Nagybánya 18, 26, 30, 42, 43, 60, 65, 130, 324, 350
Nagybecskerek 18, 97, 148, 149, 151, 189, 197, 199, 204, 321, 322, 353
Nagy Ferenc ügyvéd 46, 75
Nagy Gedeon 291
Nagy Gusztáv 130, 140, 200, 201, 239, 240, 248, 274, 275, 279, 281, 282, 283, 286, 291, 293, 328, 335, 343, 349
Nagykálló 42, 244, 247, 248, 252, 257, 276, 280, 284—285, 293
Nagykanizsa 31, 99, 161, 164, 165, 219, 287, 289, 302, 317, 324, 333, 342, 346
Nagykároly 26, 42, 250, 257, 276, 278, 280, 284, 285, 293
Nagykikinda 97, 226
nagykikindai szabad kerület 44
Nagykőrös 129, 145, 148, 196, 216, 241, 275, 281
Nagyszalonta 149, 150, 348
Nagyszombat 26, 29, 33, 41, 42, 44, 98, 102, 104, 129, 131, 132
Nagyvárad 27, 41, 42, 44, 185, 196, 248, 256, 257, 279, 284, 285, 322, 325, 344, 348
Nagyvázsony 346
Nagyzerénd 348
Naseby 356
Nemes Dezső 74
Németbogsán 85
Nemzeti 230
Nemzeti Múzeum 15, 45, 46, 64, 237, 283

Nemzetőr 101, 109, 110, 111, 121, 122, 238
nemzetőrség kerületi táborai
— aradi tábor 185, 187, 189—190
— pápai tábor 185, 190—191
— szolnoki tábor 185, 187, 188—189
— váci tábor 181, 185, 187, 192—194
Nemzetőrségi Haditanács, Országos 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 66, 67, 69, 70, 71, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 86, 87, 97, 99, 100, 101, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 111, 113, 114, 117, 118, 123, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 142, 145, 150, 154—155, 156, 158, 159, 171, 174, 186, 189, 199, 202, 203, 204, 212, 217, 221, 226, 229, 233, 234, 235, 248, 251, 257, 260, 272, 280, 284, 287, 292, 296, 298, 299, 300, 305, 306, 307, 308, 309, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 318, 319, 320, 325, 329, 330, 331, 334, 338, 339, 340, 341, 342, 344, 352, 353, 357
Népelem 111
Népfi 272
Neumann Gyula 281
New Model Army 355
Nógrád megye 26, 28, 31, 34, 42, 43, 44, 60, 63, 68, 71, 80, 81, 82, 83, 113, 129, 130, 131, 147, 150, 151, 154, 158, 175, 176, 181, 197, 200, 202, 203, 204, 215, 221, 241, 243, 244, 277
Novák Mihály 207, 212, 214

Nyáry Lajos gr. 106
Nyáry Pál 15, 18, 30, 41, 45, 46, 47, 74, 124, 139, 197, 271, 331, 345
Nyíregyháza 44, 133
Nyitra 249
Nyitra megye 31, 43, 61, 68, 80, 106, 113, 132, 138, 139, 279, 281, 294
Nyitrai József h. főhadnagy, a honvédsereg ruhabizottmányának parancsnoka 298, 327, 337, 339

Óbecse 99, 143, 146, 147, 151, 197, 200, 284, 308, 319, 320, 321, 322, 343, 346, 347
Óbuda 71, 73
óbudai hajógyár 67, 73, 119
Ófutak 348
Ókanizsa 197
Ókér 196, 204, 321, 322, 323
Okolicsányi József főhadnagy 132
Oláh György 132, 136, 137, 198, 201, 213, 215, 218, 219
Olbrich fegyverszállító 92—93
Onhaiser pesti ács 125
Oravicabánya 65, 67, 73, 82, 85, 130, 322
Oroszhegyi Józsa 40, 41
országgyűlés
— pozsonyi 1847/48. 11, 19, 20, 36, 37, 119, 122, 123, 139, 227, 232
— pesti 1848. 115, 156, 202, 272
országgyűlési nemzetőrség, l. pozsonyi II. sz. (ideiglenes) nemzetőrség
országos főparancsnokság, 1849. 341
Országos Honvédelmi Bizottmány 131, 138, 225, 315, 331, 340, 359
Országos Levéltár 33, 123, 341
Országos Rendőri Hivatal 193, 256
Osztrák Birodalom, l. Ausztria
Osztrovszky József 283
Ottens, L. G. szállítmányozó 97
Ottinger Ferenc vezérőrnagy, ideiglenes hadügyminiszter, a Dráva-vonal parancsnoka 51, 97, 98, 105, 124, 160, 204, 229, 230, 233, 248, 279, 296, 322
Óvár (Magyaróvár) 31, 44

Pais Dezső 334
Pajor István 75
Pajos István, l. Pajor István
Pákozd 150, 177, 185, 190, 194, 195, 319, 324, 325, 355, 357, 359
Pállfy János 82, 221
Pálffy Móric gr. 87, 91, 115, 122, 123, 125, 126, 138, 142
Pallaviczinyi Roger 201
Palmerston lord, angol külügyminiszter 92, 96
Palocsay Jakab nő. őrnagy 207
Pándy Soma őrnagy, a honvédsereg ideiglenes főparancsnoka 53, 77, 339, 341
Pankota 120
Pápa 42, 44, 106, 132, 169, 185, 186, 202, 206, 209, 260, 266, 287, 294, 302, 324
Pap Dénes 36, 38, 40, 75, 125, 130, 195, 196, 200, 201, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 269, 270, 326, 347, 349
Papp József 219
Párizs 75
Paskay Gyula 131
Pászthory Károly kapitány, az Országos Nemzetőrségi Haditanács segédtisztje 53, 77
Patay József 18, 124
Patay József nő. őrnagy 133, 345—346
Pázmándy Dénes 20, 21, 31, 43, 94, 204, 282, 283
Péchy László 214, 278
Pécs 17, 18, 19, 27, 35, 38, 41, 42, 60, 82, 99, 102, 109, 129, 131, 135, 160, 161, 163, 168, 170, 172, 180, 206, 210, 211, 214, 243, 247, 249, 252, 259, 261, 266, 276, 280, 281, 290, 291, 293, 302, 322
Pécska 147, 198
Pécsvárad 60
Peczelt Ottó 116
Pelczer Károly nő. őrnagy 137

Pencz v. huszárfőhadnagy 142, 272
Péli Gábor 82, 277
pénzügyminisztérium 58, 91, 93, 95, 126, 279, 325, 326, 328
Perczel Imre 206, 208
Perczel Miklós nő. őrnagy 132, 134, 136, 169, 171, 173, 210, 211, 212, 219, 220, 221, 261, 278, 289, 337
Perczel Mór, a belügyminisztérium rendőri osztályának vezetője, a Zrínyi-csapat parancsnoka 46, 49, 119, 140, 178, 213, 270, 273
Perczel Pál 337
Perkáta 348
Perlasz 314, 321
perlaszi csata 321, 339
Pest 14, 15, 23, 24, 33, 37, 40, 47, 48, 55, 67, 71, 77, 95, 99, 108, 110, 112, 114, 117, 118, 124, 126, 127, 131, 132, 135, 137, 140, 151, 181, 182, 184, 189, 191, 193, 200, 203, 205, 218, 220, 221, 228, 229, 236, 239, 240, 241, 245, 246, 258, 259, 276, 277, 279, 281, 282, 286, 287, 288, 290, 291, 292, 294, 297, 302, 308, 315, 319, 321, 323, 324, 326, 328, 333, 336, 344, 345
Pest-Buda főváros 25, 28, 30, 40, 108, 117, 138, 249, 275
pesti csatárok 181, 185
pesti fegyvergyár 88—90, 89, 123, 126
Pesti Gépgyár Társulat 88, 124
Pesti Hengermalom Társaság 88—89
Pesti Hírlap 46, 49, 50, 88, 111, 121, 172, 178
Pest megye 18, 28, 33, 44, 62, 68, 71, 81, 101, 106, 108, 113, 130, 131, 132, 133, 140, 145, 146—147, 148, 151, 152, 153, 155, 157, 158, 177, 180, 181, 183, 184, 192, 196, 197, 198, 201, 202, 215, 216, 217, 241, 243, 275
Pest megyei Közbátorsági Állandó Választmány, l. Közbátorsági Állandó Választmány, Pest megyei
Péterfi (Péterffy) Gyula h. százados 110, 135, 335
Pétervárad 195, 270, 322, 348, 353
pétervárad vár 290, 329
Petók Antal h. őrnagy 307, 313, 335
Petőfi István 266, 287, 293, 333
Petőfi Sándor 15, 75, 287, 294
Pfannkuche, Gusztáv fegyverszállító 92—93, 94, 126
Piller János nő. őrnagy 128
Pilvax, l. Forradalmi Csarnok
Pintér Mihály 294
Piret, Louis br. altábornagy, temesvári főhadparancsnok 33
Pochorilla vaskereskedő 90
Podmaniczky Frigyes 345
polgári tüzérek, l. polgárőrség (régi)
polgári vadászok, l. polgárőrség (régi)
polgárőrség (régi) 13, 14, 15, 16, 18, 35, 63, 64, 65, 66, 81, 109, 112, 116, 117, 130, 137
Pollatschek őrnagy, az óbudai Ruházati Bizottmány parancsnoka 327
Polonische Colonne 128
Pondelicsek Béla 90, 125
Ponsonby, W. B. 126, 139
Poroszország 128, 292
Pozsony 19, 20, 34, 39, 40, 43, 51, 64, 87, 101, 112, 114, 116, 118, 120, 130, 137, 140, 141, 194, 243, 249, 252, 258, 276, 281, 291, 328, 332
pozsonyi II. sz. (ideiglenes) nemzetőrség 19, 20, 39, 125
Pozsony megye 27, 61, 68, 80, 83, 113, 128, 137, 138, 139, 248, 279, 280, 282
Pozsonyváralja 38
Prága 90, 94, 125
Preuszler Antal nő. őrnagy 72, 137
Princeton 356
Prodonovits Dániel 209
Promontor (Budafok) 24
Próner Jusztin 294
Pulszky Ferenc 14, 16, 28, 36, 66, 92, 97, 126, 127, 128, 221, 226, 269, 280
Pusztafödémes 141
Pusztaszentlászló 207

Ráckanizsa 164
Rácz András 329
Rácz Vilmos hadügyész főhadnagy 316—317, 344, 345
Rád 79
Radeczky, Josef gr. lovassági tábornok 291, 355
Radical Kör 84, 226—227, 237, 269, 270, 271, 273, 275, 357
Radicallap 103
Radó Géza 127
Rákoskeresztúr 84
Rákosmező 131
Rákospalota 84
Raksányi Imre 36, 334
Ravaszd (Ravazd) 120
Redout épület 114, 119
Reform 47
Regele, Oskar 341
Reider Péter h. főhadnagy 340
Reizner János 42, 82, 131, 136, 214, 218, 284, 293, 329, 347
Rendre Ügyelő Választmány, forradalmi 13, 15, 16, 17, 18, 24, 25, 29, 38, 45, 46, 116, 139
Rendre Ügyelő Választmány II. (áprilisi) 46, 48, 74, 75, 76
Resicabánya 85, 104, 117
resicai vasmű 91
Révkomárom 243

Rimaszombat 100
Rohonc 125, 208
Rohonczi Lipót nő. őrnagy 132
Rosos István 202
Rottenbiller Lipót 37, 41, 45, 46, 47, 49, 74, 75, 76, 78, 116, 134, 237, 273, 274
Rózsa Sándor 216
Rozsnyó 31, 40
röppentyű 126
Ruházati Bizottmány (óbudai) 113, 229, 274, 296, 298, 299—301, 302, 304, 326, 327, 329, 339
Rumy András 288
Ruttkay István 138

Sáfrány Mihály 41, 43, 285, 286
Sághy Mihály 131
sajkás kerület, titeli 143, 146
Salamon Ferenc 11, 23, 36, 40, 84, 116, 129, 139, 202, 272
Saratoga 356
Sarkad 185
Sárkány József 292
Sármás 207
Sáros megye 27, 28, 29, 30, 60, 61, 68, 80, 82, 83, 133, 218, 258, 336
Sárospatak 42
Sárvár 27
Sásd 163
Sauer Ignác 342
Schlosser Ernő 91
Schmall Lajos 215
Schmiddeg Kálmán gr. 205
Schmidt fegyverszállító 92—93
Schmidt Ferenc 37
Schopper vaskereskedő 90
Schönbrunn 115
Schulzer István nő. őrnagy 210, 214
Schütz, Florian fegyverszállító 92—93
Schwechat 178
Scitovszky János pécsi püspök 330
Sebő Antal 40
Sebők László 201, 215
Sellier és Bellot fegyvergyár, Prága 90, 94, 125
Sellye 163
Selmecbánya 18, 19, 26, 27, 28, 33, 41, 43, 61, 80
Sepsi Károly 294
Siklós 163
Sillye Gábor 39, 135, 277
Simánd 348
Simig Rezső 295
Simon Nep. János 208
Sincerus 214
Sinkovics István 8, 128, 272, 326
Siófok 162
Soboul, Albert 276, 294
Solt 348
Somogy megye 31, 43, 68, 70, 83, 113, 132, 134, 139, 160, 161, 166, 168, 179, 180, 181, 191, 195, 196, 204, 205, 208, 209, 210, 215, 216, 243, 262, 264—265, 268, 276, 280, 292, 293, 295
Somogyudvarhely 165, 166
Somssich Pál 20, 85
Sopron 27, 28, 29, 31, 33, 42, 44, 67, 68, 71, 82, 83, 102, 112, 131, 137, 209, 260, 280, 288, 302
Sopron megye 31, 43, 83, 120, 135, 165, 169, 192, 243, 254, 277, 288, 289, 302, 326
sorezredek
— gyalogezredek
  — 2. Sándor gy. e. 249, 258
  — 19. Schwarzenberg gy. e. 33, 287, 340
  — 23. Ceccopieri gy.e. 194, 220, 242
  — 32. Estei Ferdinánd gy.e. 51—52, 132, 237, 241, 279
  — 33. Gyulai gy.e. 118, 140, 300, 313
  — 34. Porosz herceg gy.e. 258, 285, 340
  — 37. Mihály gy.e. 256, 279, 285, 339, 342
  — 39. Don Miguel gy.e. 52, 132, 133, 248
  — 41. Sivkovich gy.e. 331
  — 48. Ernő gy.e. 87, 123, 140, 288
  — 51. Károly Ferdinánd gy.e. 342
  — 52. Ferenc Károly gy.e. 52, 132, 249, 261, 280
  — 53. Lipót gy.e. 287, 329
  — 60. Wasa gy.e. 168, 194
  — 61. Rukawina gy.e. 307
  — 62. Turszky gy.e. 52, 194, 220, 229, 237, 246, 247, 248, 257, 262, 263, 277, 279, 282, 291, 312, 314
— németbánsági határőrezred 338
— lovasezredek
  — 3. Ferdinánd h.e. 340.
  — 4. Sándor h.e. 291
  — 8. Coburg h.e. 340
  — 9. Miklós h.e. 165
  —12. Nádor h.e. 52, 132, 198, 241, 245, 278, 291, 339
  — 6. Wrbna könnyűlovas e. 340
  — 1. Dragonyos e. 338
— tüzérség
  — 5. Berwaldo t.e. 52, 273
sorezredi 4. zászlóaljak felállítása 271
Soroksár 84, 117, 189, 219, 220
Söjtör 207
Spira György 36, 37, 38, 44, 74, 76, 81, 83, 200, 205, 215, 271
Specker, Daniel fegyvergyáros 92—93, 100
Springer fegyvergyáros 128
Stabs Stockhaus, l. katonai törzs-fegyház
Statisztikai Hivatal 77, 78
Steier Lajos 218

Stockerau 327
Sümeg 324
Sümeghy Ferenc 207
Sütő János 282, 285—286, 292

Szabadka 17, 18, 27, 33, 38, 41, 44, 60, 68, 71, 80, 84, 117, 118, 140, 144, 149, 196, 197, 215, 261, 289, 348
Szabadság tér 15, 25
szabályzatok
— ideiglenes nemzetőri 135—136
— hivatalos nemzetőrségi 110—111, 112, 114, 134, 135—136
— honvédségi 306, 334—335
— sorezredi (a honvédség számára) 334
Szabó Ervin 40, 74, 81, 139, 271, 294
Szabó Gyula h. százados 339
Szabó István 38, 42, 131, 140, 215, 219, 331
Szabó János 338
Szabó Zsigmond h. őrnagy 307, 314, 342
Szabolcs megye 18, 30, 31, 32, 41, 43, 44, 62, 68, 71, 82, 83, 101, 109, 113, 130, 135, 141, 180, 181, 182, 189, 199, 214, 215, 243, 245, 247, 248, 252, 253, 257, 261, 262, 264—265, 266, 268, 276, 277, 279, 280, 281, 285, 293, 295, 309, 336, 337
Szakolca 27, 41, 71, 72, 83, 84
Szalay Ferenc 217
Szalay László, frankfurti küldött 94
Szalay László, Kossuth titkára 96, 128
Szalbeck Jakab 81, 139, 340
Szalkay Gergely 287, 293, 330, 348
Szárazberki Nagy József 43
Szarvady Frigyes 39
Szász János nő. őrnagy 133
Szászy János h. őrnagy 286, 307, 314, 329, 335
Szatmár megye 18, 62, 68, 81, 118, 120, 130, 138, 140, 180, 189, 214, 218, 243, 257, 276, 277
Szatmárnémeti 18, 44, 81, 117, 130, 139
Szathmáry Károly h. őrnagy 339
Szávay Gyula 38, 82, 135, 139, 209, 215
Szeben (Sáros m.) 27, 29, 42
Széchenyi Dénes gr. h. hadnagy 338
Széchenyi István gr. közmunka- és közlekedésügyi miniszter 66, 75, 76, 82, 88, 89, 107, 124, 126, 144, 145, 151, 167, 200, 205, 211, 217, 269, 276, 283, 317, 339, 345
Széchenyi Lajos gr. 132
Szedlák Mátyás 347
Szeged 17, 18, 42, 44, 65, 67, 71, 81, 82, 85, 97, 98, 99, 101, 102, 104, 112, 113, 117, 130, 131, 137, 138, 139, 144, 145, 147, 149, 178, 182, 185, 186, 189, 196, 197, 199, 216, 243, 244, 245, 246, 249, 255, 256—257, 261, 266, 276, 277, 281, 282, 283, 284, 285, 293, 294, 301, 315, 317, 319, 320, 325, 332, 336, 345, 346, 347, 348, 353
Szeghegy 148
Székács Pál 272, 275
Szekcső 161, 211
székely katonaság 226
Székely Sándor 343
Székesfehérvár 17, 18, 28, 29, 38, 41, 42, 44, 57, 81, 98, 101, 119, 123, 129, 130, 134, 140, 166, 180, 181, 185, 191, 192, 215, 241, 243, 244, 252, 259, 276, 277, 280, 287, 292, 319, 321, 325, 346, 348, 358
Szekovics Pál 288, 289, 302, 330, 350
Szekszárd 26, 27, 161, 169, 244, 246, 261, 276, 290, 335
Széll János 219, 288, 339
Széll József 207
Széll Mihály h. főhadnagy 339
Szemere Bertalan belügyminiszter 28, 40, 47, 49, 50, 51, 56, 64, 66, 74, 76, 77, 79, 81, 82, 101, 103, 109, 120, 127, 130, 132, 134, 140, 141, 142, 144—145, 147, 148, 156, 157, 161, 165, 170, 171, 174, 186, 187, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 196, 197, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 217, 219, 220, 242, 243, 246, 252, 256, 270, 272, 276, 277, 279, 281, 282, 283, 284, 286, 289, 291, 300, 308, 310, 316, 317, 323, 328, 335, 336, 339, 343, 346, 347, 349, 354, 357, 358
Szemere László nő. őrnagy 199
Szemere Pál h. őrnagy 136, 304, 307, 314, 321, 335, 341
Szendrei János 136
Szentes 17, 18, 157, 196, 203, 244, 245, 256, 277, 281, 282, 283
Szentgál 27
Szentgotthárd 208
Szentgyörgy 42, 71, 72, 82
Szentkirályi Móric 20, 38, 39, 103, 144, 159, 174, 195, 197, 198, 201, 212, 216, 336
Szenttamás 173, 319, 320, 321, 323, 324
Szeöts Sámuel 285
Szepetnek 207
Szepes megye, Szepesség 27, 32, 34, 43, 44, 61, 68, 80, 81, 82, 83, 258, 293
szepesi 16 város 44, 58, 82, 131
Szepessy Ferenc 37, 40, 46, 49
Szerbia 104, 130, 228
Szerelmey Miklós 137
Szeth János alezredes, a honvédsereg főparancsnoka 288, 312—313, 328, 341, 344, 347
Szigetvár 163
Szilágy megye 43
Szilágyi János 139

Szily Kálmán 272
Szinnyei József 42, 220, 291
Szirmai Pál 128
Szivacz 348
Szmirna 97
Szodoray Lajos 343
Szolnok 149, 158, 185, 186, 196, 199, 201, 218, 277, 317, 318, 321, 346
Szombathely 123, 140, 161, 241, 243, 244, 248, 249, 252, 258, 259—260, 275, 276, 277, 280, 281, 287, 288, 289, 302, 325, 330, 344
Szombathelyi Antal 198
Szomolnokbánya 71, 73, 82, 83, 85, 106
szomolnoki kincstári uradalom 106
Sztancsics 348
Sztankó Soma h. főhadnagy, a miniszterelnök nemzetőri titkára 52, 77, 94—96, 99, 127, 128, 205, 252, 269, 280, 332, 337
Sztankovánszky Imre 170, 173, 205, 211
Sztáray gr. 101
Szunyoghy Albert 337
Szűcs Lajos 285

tabori gépgyár (Bécs) 126
táborok, l. katonai táborok
Takács Endre 83
Taksony 219, 220
Tallián András 338
Tallián Károly nő. őrnagy 134, 209
Tállya 109, 348
Táncsics Mihály 13, 32, 43, 79, 121, 122, 123, 141, 200, 291, 293
Tapolca 162, 346
Tarnóczy Kázmér 61, 141
Tas Károly 214
Tata 41, 44, 106
Teleki Ádám vezérőrnagy, a drávai sereg parancsnoka 191
Teleki László 39, 269, 345
Teleky-család 131
Temes megye 32, 43, 68, 82, 145, 146, 147, 190, 195, 196, 197, 201, 214, 249, 256, 293
Temesvár 17, 38, 41, 43, 44, 64, 76, 81, 135, 196, 283, 303, 307, 322, 328, 336, 348, 349
Terestyéni Ferenc 334
térparancsnokság, katonai (pesti) 37, 48, 273
térparancsnokság, nemzetőri (pesti és budai) 108, 134
Tertyánszky László h. alhadnagy 342
Thim József 126, 195, 196, 211, 212, 270, 271, 345, 347
Thyssenbarth br. fegyverszállító (Thyssenbarth & Bohlinger) 92—93, 126
Tibely, fegyvergyáros 91, 94
Tilly, Charles 202
Tiszaföldvár 202
Tiszafüred 277
Tiszalök 348
Tiszántúl 145, 254, 256
titeli csajkások 255, 289, 317
Tizenkét Pont 11, 36
Tóalmás 30
toborzó (hadfogadó) bizottmányok 242, 258, 264, 266, 279
Tokaj 348
Toldy Ferenc 272
Tolna 172, 210
Tolna megye 26, 27, 31, 33, 41, 61, 63, 68, 70, 80, 81, 83, 105, 108, 113, 130, 132, 133, 134, 139, 140, 147, 151, 160, 161, 163, 166, 168, 169—173, 179, 184, 195, 196, 197, 205, 210, 211, 216, 219, 221, 243, 246, 247, 248, 261, 262, 276, 277, 279, 280, 288, 292, 309, 330, 335, 336, 337
Tomasevác 321
Tordai György 79
Torna megye 31, 32, 43, 60, 68, 70, 73, 80, 83, 106
Torontál megye 32, 43, 62, 68, 81, 98, 99, 105, 132, 143, 145, 146, 147, 189, 195, 196, 197, 201, 214, 218, 249, 284, 336
Tóth Gábor 215
Tóth Gáspár 274
Tóth Kálmán 7
Tóth Zoltán, I. 7
Tótkomlós 148
Török Bálint gr., a hadügyminisztérium biztossági osztályának vezetője 298
Törökbecse 198, 321
Török Gábor 65, 82, 117, 145, 149, 198, 199, 212, 272, 343, 344, 346, 347
törvénycikk
— 1807: I. 271
— 1808: II. 65, 66
— 1840: XV. 341
— 1848: III. 22, 23, 55, 77, 228, 233, 307, 310, 352, 357
— 1848: XXII. 20—23, 26, 39, 48, 50, 55, 57, 58, 59, 66, 73, 74, 76, 79, 85, 98, 105, 108, 115, 120, 123, 129, 141, 152, 154, 155, 156, 157, 176, 181, 182, 184, 202, 203, 209, 225, 229, 232, 306, 310, 352, 353
— 1948: XXIII. 141, 243
Tragor Ignác 137, 220
Trangous Lajos 125
Trefort Ágoston 124, 130
Trencsén 27, 29, 41, 42, 72, 79, 82, 84, 120, 249
Trencsén megye 26, 32, 34, 43, 44, 68, 83, 258, 279, 294
Trenton 356
Trumpet bankház, Brüsszel 95
Túria 321

Túrkeve 56—57, 249, 279
túrmezei (turopolyai) kerület 44
Turóc megye 32, 43
tüzérdandárparancsnokság, pesti 328

Ugocsa megye 61, 68, 70, 80, 83, 106, 131, 132, 189, 219, 293
Újbánya 180, 214, 215
Újépület 13, 139, 189, 194, 229, 237, 239
Újpiac tér (Újvásártér), Pest 47, 218
Újvidék 18, 353
Ung megye 32, 43, 44, 58, 62, 67, 68, 70, 80, 82, 90, 101, 108, 113, 131, 133, 138, 189, 213, 218, 258, 282, 285
Ungár László 129
Ungvár 34
Urbán Aladár 41, 134, 216, 270, 271, 273, 276, 285, 350
Uri 57

Vác 181, 185, 186, 188, 192, 200, 202, 220, 221
vadászcsapat, nemzetőrségi (tervezet) 100
Vadász Manó 283
Vadkert (Soltvadkert) 282
Vágújhely 120
Vahot Imre 109, 177
Vajda János 213, 268, 269, 272, 273, 294, 295, 333
Vajszló 163
vallás- és közoktatásügyi minisztérium 58, 77, 81
Valmy 356
Vámospércs 102
Vánszky Lajos 103
Varasd 160
Váradolaszi 41, 130
Várady Gábor 284
Varga Endre 342, 343
Varga János 8, 36, 84, 85, 139, 218, 283, 290
Varga Lajos 343
Városháza, pesti 15, 46, 47, 237
Várpalota 346
vártüzérségi kerület, budai 101
Vas megye 28, 30, 41, 43, 58, 67, 70, 82, 161, 165, 166, 181, 191, 195, 196, 204, 205, 210, 243, 244, 253, 254, 260, 267, 276, 277, 280, 282, 288, 289, 302, 325
Vass Dániel 340
Vasvári Jenő 343
Vasvári Pál 32, 36, 40, 43, 45, 74, 75, 76, 139, 267, 273, 275, 294, 333
Vasváry Ferenc 204
Vay Géza h. hadnagy 338
Velence (Itália) 126
Velence (Fejér m.) 346
Vendée 202
Vép 289
Verbász (Ó- és Újverbász) 147, 148, 151, 161, 169, 172, 197, 206, 290, 321, 322, 323, 324, 325, 348
Veres Márton 209
Vérmező 242
Verona 336
Versec 120, 190, 321, 322, 348, 353
Veszprém 27, 187, 191, 192, 194, 217, 243, 249, 258, 259, 260, 264—265, 276, 281, 282, 286, 287, 290, 292, 293, 328, 346
Veszprém megye 26, 29, 41, 42, 68, 70, 142, 160, 161, 162—163, 166, 179, 181, 184, 191, 195, 202, 204, 208, 215, 216, 219, 253, 259, 268, 276, 279, 280, 281, 289, 302, 326, 343
Viczay gr. nő. őrnagy 205
Vidos Géza 219
Vidos József 165, 166, 207, 208, 209, 210
Világos 123
Viszthof Károly br. 339
Vitalis Ferenc h. őrnagy 261, 307, 314, 323, 335, 348, 349
Vitalis Sándor h. őrnagy 285, 307, 313
Vizsoly 348
Vohlleben Adolf h. főhadnagy, a honvédsereg főparancsnokságának segédtisztje 312, 339, 341
Vosztri Gyula nő. hadnagy 134
Vörös Károly 208
Vörös Lajos 346
vörös sapka a 9. zászlóaljnál 303—304, 331
Vukovár 130
Vukovics Sebő 41, 64, 65, 134, 146, 196, 199, 212, 279, 303, 308, 317, 331, 336, 342, 347, 349

Waldapfel Eszter 38, 39, 41, 43, 75, 76, 77, 80, 126, 131, 140, 141, 199, 203, 204, 210, 212, 215, 219, 275, 285, 287, 293, 295, 326, 346
Warga Lajos 207
Washington, George 356
Weingartner (Szölényi) József százados, az Országos Nemzetőrségi Haditanács munkatársa 53, 77
Werbe-Kommando, Haupt- und Filiale, l. hadfogadó kormányok
Wesselényi Miklós br. 38, 62, 69, 83, 138, 226—227
Wimmer, G. A. 96, 128
Windisch Éva 79
Winter Márton 132
Wodianer Móric 95, 127, 128
Wollnhofer (Wohlnhofer), Carl vezérőrnagy 151, 212, 323, 339
Würbenthal (Szilézia) 94

Yeomanry (angol lovas nemzetőrség) 24, 139

Zaary Zsigmond 212
Zalaegerszeg 31, 161, 165, 245, 252, 260, 276, 280, 288, 289, 302
Zala megye 28, 30, 31, 43, 63, 67, 70, 71, 81, 84, 103, 109, 131, 135, 155, 160, 161, 164, 165, 166, 168, 179, 191, 195, 196, 204, 205, 207, 208, 209, 212, 243, 245, 253, 276, 277, 279, 280, 281, 288, 302, 325
Zalár József 331
Zaránd megye 62, 81, 147, 197
Zarka Sándor 207, 208, 288, 289
Zay Károly 39
zayugróci posztógyár 327
Zemplén megye 28, 30, 31, 32, 43, 60, 61, 62, 68, 70, 80, 104, 108, 110, 113, 130, 132, 133, 135, 138, 141, 200, 244, 258, 262, 277, 281, 282, 285, 293
Zenta 143—144, 146, 148, 150, 195, 197
Zerfi 40
Zétény Győző 342
Zicco János h. százados 329
Zichy Edmund gr. 19
Zichy Ferenc gr. 14, 36, 103
Zichy László gr. nő. őrnagy 132, 191, 205, 207, 209, 345
Zichy Ottó gr. nő. őrnagy 19, 20, 122, 142, 215
Zilah 60, 69, 71, 80, 98, 101, 129, 131, 132, 250, 283
Zimony 228
Zinnern Károly h. százados 324, 338, 339
Zoltán János, belügyminisztériumi államtitkár 118
Zólyom 18
Zólyom megye 31, 43, 68, 70, 83, 98, 99, 110, 113, 114, 135
Zombor 27, 29, 41, 42, 99, 102, 103, 109, 131, 145, 173, 196, 205, 211, 261, 264—265, 268, 279, 292, 293, 323
Zomborcsevics főjegyző 195
Zrínyi-csapat 195, 216, 324
Zsedényi Eduárd 39, 93
Zsombolya 140
Zsulavszky Zsigmond 104

KÉPMELLÉKLETEK

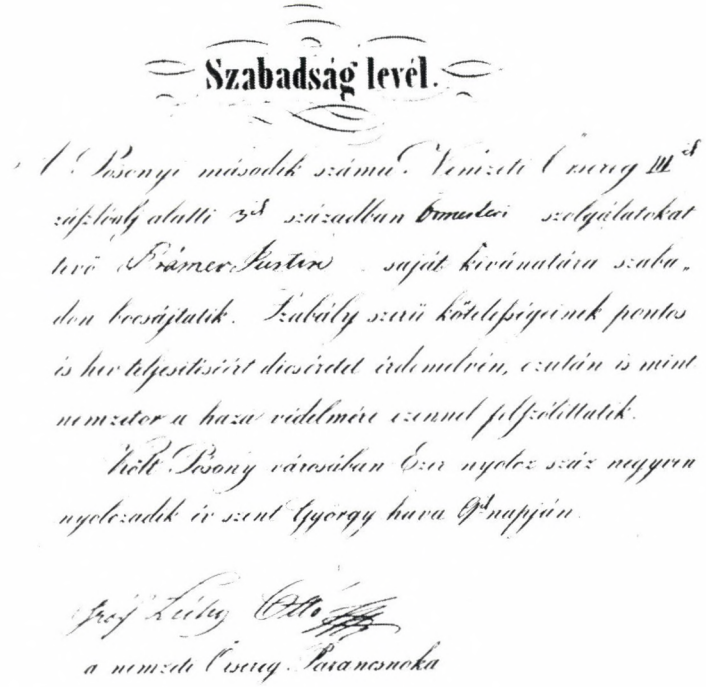

Szabadság levél.

A Pozsonyi második számú Nemzeti Őrsereg III^d zászlóalj alatti 3^d században Ormesteri szolgálatokat tevő Prámer Justin saját kívánatára szabadon bocsájtatik. Szabály szerü kötelességeinek pontos és hiv teljesitéséért dicséretet érdemelvén, ezután is mint nemzetőr a haza védelmére ezennel felszólittatik.

Költ Pozsony városában Ezer nyolcz száz negyven nyolczadik év szent György hava 9^d napján.

Gróf Lichy Ottó
a nemzeti Őrsereg Parancsnoka

1. kép. A pozsonyi ideiglenes nemzetőrség elbocsátó levele

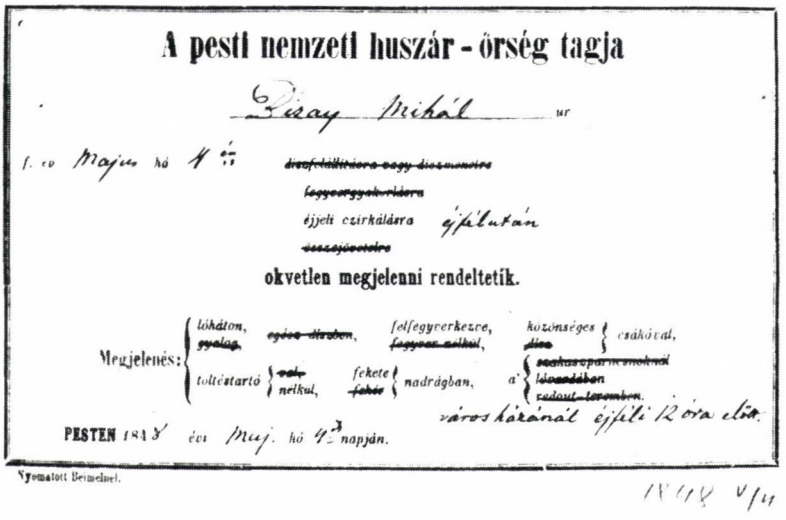

A pesti nemzeti huszár-őrség tagja

Dizay Mihál ur

f. év Majus hó 4^én ~~diszfelállitásra vagy diszmenetre~~
~~fegyvergyakorlásra~~
éjjeli czirkálásra éjfélután
~~összejövetelre~~

okvetlen megjelenni rendeltetik.

Megjelenés: lóháton, ~~gyalog~~, ~~egész diszben~~, felfegyverkezve, ~~fegyver nélkül~~, közönséges ~~diszes~~ csákóval, töltéstartó ~~val~~ nélkül, fekete ~~fehér~~ nadrágban, a' ~~szakaszparancsnoknál~~ ~~lóvardában~~ ~~rendout-teremben~~. városházánál éjjeli 12 óra előtt.

PESTEN 1848 évi Maj. hó 4^d napján.

Nyomatott Beimelnél.

1848 V/4

2. kép. Őrszolgálati beosztás pesti lovas nemzetőr számára

Meghagyom ezennel a' helyhatóságnak, miszerint a' nemzeti őrseregbei összeirást azon helyeken, hol ellene ellenszenv nyilvánul, most egyelőre életbe ne léptesse, és csak olly helyeken eszközölje, hol bátorságosan lehet a' népet felfegyverezni, és a' felől mennél előbbi felterjesztését haladéktalanul elvárom.

Kelt Pesten April 21-kén 1848.

Batthyány m. k.
ministerelnök.

3. kép. Batthyány miniszterelnök bizalmas rendelete a nemzetőrség összeírásáról

KINEVEZÉS

mellynel fegyra Abraham Adam 39 sz. századosúr Debreczenben

Őrnagy és egy nemzetőrségi Zászlóalyhoz parancsnoknak

általam ki nevezetik

Ez ennel azon hozzá adással tudatik hogy rangja 1848 évi

junius hó elsőjétől számitandó, és ön mostani állomásával

járó illetményeket julius hó elsőjétől huzandja.

Kelt Budapesten 1848 junius hó 30 kén

István Nádor:-

Batthyány

K: helytartó:

4. kép. Nemzetőri őrnagy kinevező oklevele

P. 3025.

Székesfejérvár szabad királyi város közönsége az 1848-ki Julius 29-én Augustus 4-én és 18-án tartatott közgyülésekben a' 2782, 2838, 2843, és 3011. számok alatt hozott végzések folytán hitelesen biztositja ezennel a' haza védelmére táborba önkénytesen kiindult nemzetőr

urat a' következő hatósági kedvezményekről.

1. Kiindulása napjától kezdve, mig hatóságilag visszahivatva haza érkezik, naponta a' kincstári 8, az az nyolcz ezüst krajczáron, vagy illetőleg katonai hivatalához mért kincstári fizetésen felül még 16, az az tizenhat ezüst krajczárokat mint napidíjt fog huzni.

2. Ha eltávozásával a' családja élelemkereső nélkül marad, családjáról távolléte alatt a' hatóság fog gondoskodni.

3. Ha ebbeli távolléte alatt megbénul, a' hatóság anyagilag illően fog róla gondoskodni, vagy illy állapotja mellett elláthatò hivatalt adni.

4. Ha elesne, özvegye hatóságilag gyámolítani, árváinak pedig illő felneveltetéséről a' hatóság fog gondoskodni.

5. A' hatóság ellátja alkalmatos szuronyos fegyverrel, tölténytokkal, kapslitartóval, köpönyeggel, ruhazsákkal, főveggel, ösmertető jellel, az illető bogrács, kobak, ásó, fejsze, és baltával.

6. Azon naptól, midőn mint önkénytes a' fegyvergyakorlatot helyben megkezdi, kiindulásáig naponta 8 ezüst krajczár napidíjt húz.

7. A' városi hivatalnok, vagy a' közpénztárból fizetéssel ellátott egyén távolléte ideje alatt fizetését csonkítlanul huzza, és visszajövetelével előbbi hivatalát vagy állását visszanyeri.

8. Végre ezen kedvezmények kiállításához szükséges költségek viselésétől tökélletesen felmentetik. Kelt Székesfejérváron Augustus 23-án 1848.

főjegyző által.

M. KIR. ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

M. N. MÚZEUM KÖNYVTÁRA Levélt. Névedéknapló 1905 év. 31 sz.

5. kép. Székesfehérvári önkéntes nemzetőrnek adott kötelezvény

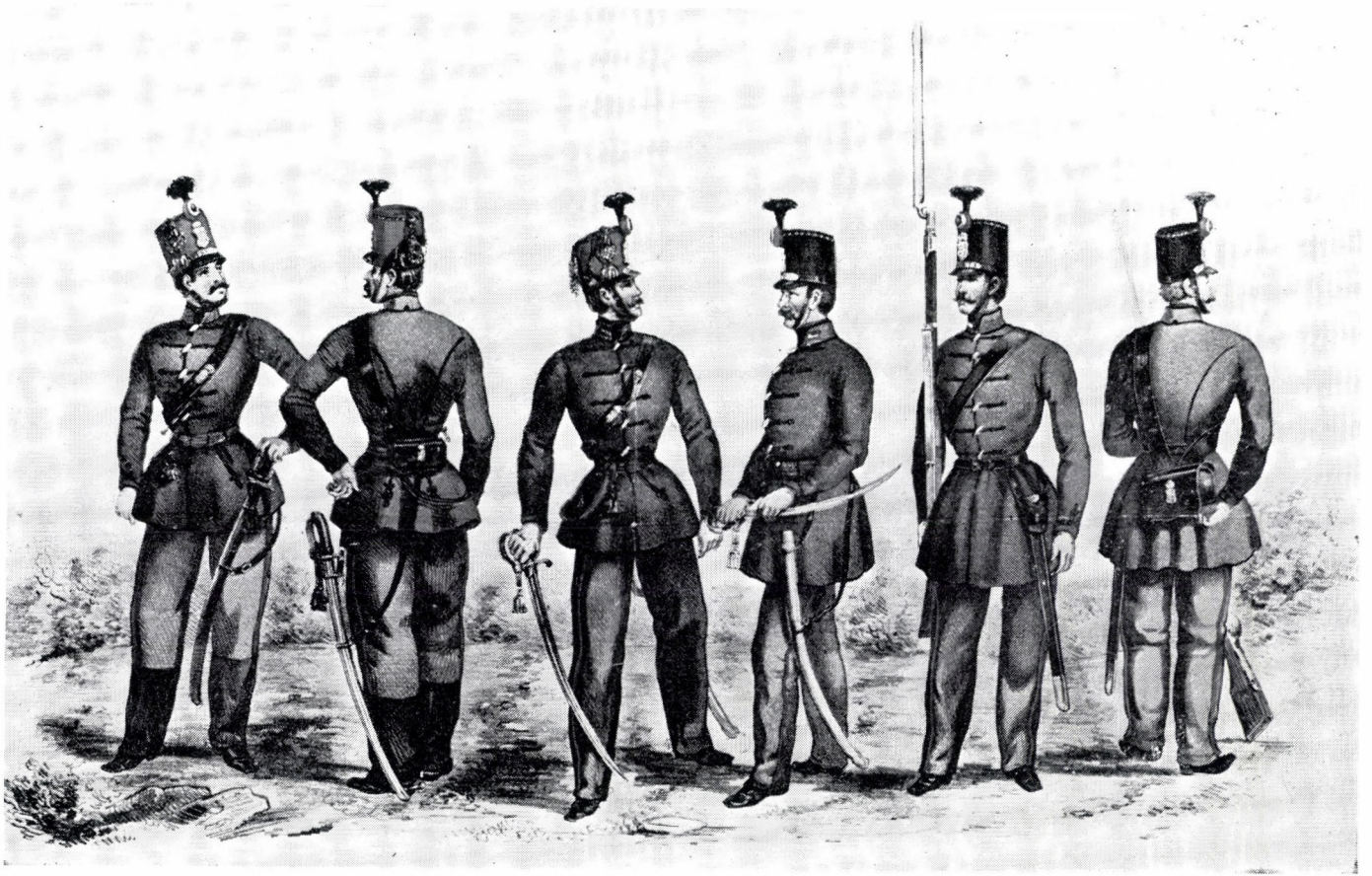

6. kép. Gyalogos és lovas nemzetőrség egyenruhája, Szerelmey Miklós színes kőnyomata

Patrioten!

Wlaſt'enci!

Hazafiak!

Szeretett magyar hazánk láthatárán veszélyes felhők tornyosulnak.

Minden hazafi szent kötelessége, hazáját bel és kül ellenségek ellen védeni: ezt igényli a' természeti jog, ezt parancsolja a' törvény.

A' törvény-parancsolta nemzeti őrseregen felül szükséges haladéktalanul egy tizezer főből álló rendes nemzetőrsereg felállittatása.

A' haza nevében szólittatnak tehát fel mind azon honlakosok, kik e' rendes nemzetőrseregbe, az ország zászlója alá, a' királyi trón, haza és alkotmány védelmére belépni kivánnak, hogy magukat a' következő hadfogadó (Werbung) helyeken bejelentsék: Pest, Pozsony, Kassa, Miskolcz, Nagy-Károly, Nagy-Kálló, Debreczen, Gyula, Szeged, Eger, Jászberény, Kún-Szent-Miklos, Győr, Komarom, Veszprém, Szala-Egerszegh, Szombathely, Fejérvár, Kaposvár, Szegszárd, és Pécs: megjegyeztetvén, hogy az e' részbeni toborzás itt helyben Pesten holnap, azaz: május hó 17-én a' Ferenczvárosi tehen-utczában az ottani fötoborzó házban veendi kezdetét.

A' belépő nemzet-örök három évi szolgálatra kötelezik magukat: az álladalom részéről fegyverrel's ruházattul láttatnak el; és szolgálati idejük alatt, azon felül, hogy a' hitletétel alkalmaval húsz pengő forint foglaló pénzt (Handgeld) kapnak, a' közvitézek naponként 8, a' tizedesek 10, az őrmesterek pedig 24 pengő krajczár dijt fognak az ország pénztárából huzni.

Szükséges, hogy e' rendes nemzetőrsereg tisztekkel láttassék: e' végett felhivatnak a' rendes sorkatonaságban szolgáló magyar hadi tisztek, és más a' tiszti fokozatra képes hazafiak is, kik e' rendes nemzetőrseregnél főtisztekül alkalmaztatni kivánnak, hogy magukat a' nemzeti őrsereg alkotásával és rendezésével megbizott ideiglenes választmány elnökénél, b. Baldacci Manó ezredesnél (Pesten István Főherczeg czimü vendéglőben 74 sz. a.) jelentsék: ezennel kijelentetvén, hogy egy hadnagy 30, főhadnagy 40, százados 80, őrnagy és zászloalj-parancsnok 130 pengő forintos havi dijt huzandnak.

Végre minthogy az ország rendes nemzetőrseregi lovas ágyútelepet is állitand fel, az erre képes rendes tüzérségi magyar egyének és hazafiak felszólittatnak ugyanazon ezredesnél magukat haladéktalanul jelenteni.

A' haza bizodalmasan várja fiaitól, hogy mostani veszélyes körülmények közt, a' királyi trón, haza és alkotmány védelmére az ország zászlója alá mentül előbb összesereglendenek.

Pesten, 1848-iki majus 16-án.

Gr. Batthyány Lajos, m. k. **Baldacci m. k., ezredes**

7. kép. Honvéd toborzási felhívás; a német és szlovák nyelvű felhívás megszólítása

TOBORZÁSI UTASITÁS.

Magyarországban

alakitandó

honvéd őrseregre

nézve

Öt darab melléklettel:

A. alatt Eskü.
B. „ Toborzási számadás.
C. „ Beavatási lajstrom.
D. „ Beavatási napló.
E. „ Hetenkénti tudósitás.

A MAGYAR

NEMZETI HONVÉDSEREG

RENDSZABÁLYAI.

KIADJA

A MINISTER-ELNÖK MEGHAGYÁSÁBÓL,

AZ ORSZÁGOS NEMZETŐRSEREGI TANÁCS.

Levelt. Növedéknapló.

BUDÁN,

A' MAGYAR EGYETEMI NYOMDA BETŰIVEL, 1848.

8 – 9. kép. A honvédség toborzási utasításának és fegyelmi rendszabályainak címlapja

Nagy Herczeg Mihály 37dik Sor Gyalog Ezred

Szegedi hadfogadó kormány.

Heti tudósítás

1848diki Junius hó 1jöjétől 8dáig

A' hatóságok nevei mellyekben a nemzetőrök felvétettek	A' felvett nemzet őrök száma												
	utólsó tudósítás alkalmával vóltak.	uj nevekedés Junius hó								a maradványnak és nevekedés öszvös száma	a 8nap folyta alatt a zászló allynak által adatott	Marad tehát a hadfogadónál	Megjegyzés
		1.	2.	3.	4.	5	6	7.	8.	mint a 8nap.			
		beavatás által.											
Szabad Királyi Szeged Városa Tettes Csongrád megyébe.	.	102.	63.	56.	.	75.	.	39.	.	335.	335.	.	335.	A' Királyi Magyar hadi Ministerium 49dik számú rarancs irása szerént a Turski Magyar Sorezered hez 69 ujonczak sorol. tattak 3 évre, és 20 pengő forint foglaló penz eráns.

Költ Szegedena 1848diki Junius hó 8án

Jelentés Kaihagy
a hadfogadó Kormányró.

Misics Daniel Ügyvéd
mint
Halósági biztos.

Nagy Herczeg Mihály

Hadfogadó Tanácsos

10. kép. Jelentés a 3. honvédzászlóalj toborzásának kezdetéről

Honvédi — 3dik Zászlóalja

Veszteségi Beadvány.

1848diki Julius 14én tortent ütközetnél.

Század.	Hivatal.	Nevek.	Jegyzés.	elemek.	sebhedtek.	elfogottak.	elmaradtak.	Összve
5dik	Nemzetőr	Blaskó András	1848dik Julius 14én Szent Tamás bezárt helység megtámadásával álgyú golyók által	.	1	.	.	1
6dik	Tizedes	Faragó Pál		.	1	.	.	1
"	Nemzetőr	Fonyad József		.	1	.	.	1
"	"	Tóth István		.	1	.	.	1
"	"	Szigethi Kálmán	1848 Jul. 18án meghalt.	1.	.	.	.	1
"	"	Kelemen Mihály		.	1	.	.	1
"	Dobos	Kiss József		.	1	.	.	1.
"	Tizedes	Széhessi Károly		.	1	.	.	1
"	volt ideig tones Tizedes	Szathmáry Dániel	1848 Julius 14én meghalt.	1.	.	.	.	1
1sö	Nemzetőr	Dani Mihály	1848. Jul. 14én Turja alnes elmaradt. 18án visza jött.	.	.	.	.	.
			Öszve	2	7.	.	.	9.

Költ Ótelsén 1848. Julius 16án

Damjanich
Őrnagy

11. kép. Damjanich jelentése a 3. honvédzászlóalj veszteségeiről

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója
AK 356 k 7377
73.74937 – Akadémiai Nyomda Budapest. Felelős vezető: Bernát György

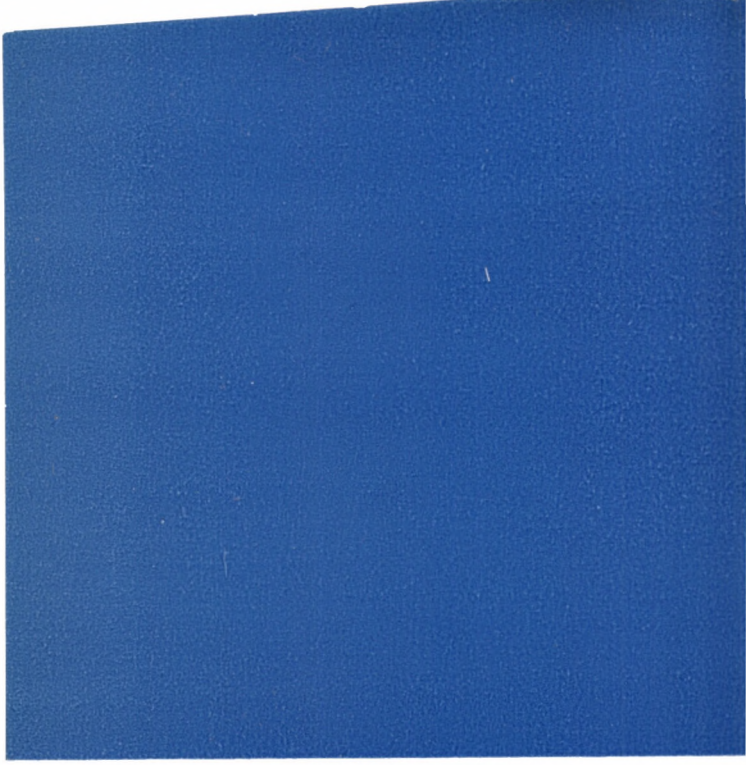

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

A szerkesztő bizottság elnöke
ZSIGMONDI LÁSZLÓ

Felelős szerkesztő
PAMLÉNYI ERVIN

A folyóirat elsősorban Magyarország történetével foglalkozik, de közöl egyetemes történeti cikkeket is. Elemzi a történettudomány és a történetírás elvi, módszertani kérdéseit. Állandó rovatai tájékoztatják az olvasót a történettudomány eredményeiről, a tudományos viták-ról, ülésszakokról, történeti kiállításokról, hazai és külföldi történeti munkákról.

Magyar nyelven, orosz és francia összefoglalókkal.

Megjelenik évente 1 kötet, 6 füzetben.

Évi előfizetési díja 78,— Ft

Ára: 83,— Ft

